

శ్రీ ర స్తు

నామలింగానుశాసన మను శ్రీమదమరసింహవిరచితం బైన

అ మ ర కో శ ము

సంస్కృతాంధ్రవ్యాఖ్యాన సహితము

ప్ర థ మ కాం డ ము.

లింగయసూరివిరచితా పదవృత్తిః.

శివం హరిం విధాతారం తత్పత్నీ స్తత్సుతా న్గురూన్,
నత్వా సమ స్తప్రత్యూహశా న్తయే మంగళాయ చ.
పదవాక్యప్రమాణజ్ఞైః క్షీరస్వామ్యాదిసూరిభిః,
కృతా న్గ్రన్థా న్సమాలోచ్య బాలానాం సుఖబుద్ధయే.
యత్కృతం సురసింహేన నామలింగానుశాసనమ్,
తత్రస్థాయాః పదావళ్యా వివృతి ర్వక్ష్యతే మయా.

అవ.—అథ సకలశాస్త్రాభిజ్ఞః అమరసింహాఖ్యో మహాప్రాజ్ఞః లోకోపకారాయ నామలింగానుశాసనాఖ్యం గ్రన్థం చికీర్షుః ప్రారిప్సితస్య [illegible]స్యావిఘ్నపరిసమాప్తయే ఇష్టదేవతానమస్కారరూపం మంగళమా[illegible] వాచరతి.

గురుబాలప్రబోధిక యను తెనుఁగుటీక.

అవతరణిక.—సకలశాస్త్రాభిజ్ఞుం డగు నమరసింహుం డను మహాపండితుఁడు లోకోపకారముకొఱకు నామలింగానుశాసన మను గ్రంథమును జేయ నారంభించువాఁడై ప్రారంభించు గ్రంథము నిర్విఘ్నముగాఁ బరిసమాప్తి నొందుటకొఱకు నిష్టదేవతానమస్కారరూప మగు మంగళమును జేయుచున్నాఁడు.

మూ. యస్య జ్ఞానదయాసిన్ధో రగాధస్యానఘా గుణాః,
సేవ్యతా మక్షయో ధీరాః † స శ్రియై చామృతాయ చ. ౧

ఇది మూలశ్లోకములకు గుఱుతు. † 'శ్రియే' అని బొంబాయి పాఠము.

యస్యేతి. హేధీరాః=హే పణ్డితాః, జ్ఞానదయాసిన్ధోః=జ్ఞానకృపాసముద్రస్య, అగాధస్య=గంభీరస్య, యస్య=దేవస్య, గుణాః, అనఘాః=పాపరహితాః, అక్షయః=నాశరహితః, సః=దేవః, శ్రియై=సంపదే, అమృతాయ=మోక్షాయ చ, సేవ్యతాం, సముద్రపక్షే-గుణాః=రత్నాకరత్వాదయః, అక్షయః-అస్య=విష్ణోః, క్షయః=నివాస ఇత్యర్థః. శ్రియై=లక్ష్మ్యై, అమృతాయ=సుధాయై, సేవ్యతా మి త్యన్వయః.

అర్థము. హే ధీరాః=ఓవిద్వాంసులారా, జ్ఞానదయాసిన్ధోః=జ్ఞానమునకును దయకును ఆశ్రయభూతుఁడైన, అగాధస్య=గంభీరుఁడైన, యస్య=ఏదేవునియొక్క, గుణాః=గుణములు, అనఘాః=రాగాదిదోషములు లేనివో, అక్షయః=నాశరహితుఁడైన, సః=ఆదేవుఁడు, శ్రియైచ=సంపదకొఱకును, అమృతాయ చ=మోక్షముకొఱకును, సేవ్యతాం=సేవింపఁబడుఁగాక. ఇది పరమాత్మపర మైనయర్థము. సముద్రపక్షమందు. యస్య=ఏ, అగాధస్య=లోఁతైన, సిన్ధోః=సముద్రునియొక్క, గుణాః=రత్నాకరత్వాదిగుణములు, అనఘాః=నిర్దోషములైనవో, అక్షయః-అ=విష్ణువునకు, క్షయః=నివాసమైన, సః=ఆసముద్రుఁడు, శ్రియై చ=లక్ష్మీదేవికొఱకును, అమృతాయ చ =అమృతముకొఱకును, సేవ్యతాం=సేవింపఁబడుఁగాక. అనఁగా పూర్వకాలమునందు దేవతలు సముద్రమును సేవించి లక్ష్మీదేవిని, అమృతమునుం బడసినట్లు భగవంతుని సేవించువారలు ధర్మార్థకామము లనెడి త్రివర్గసంపదను మోక్షమునుం బొందుదు రని తాత్పర్యము.

టీకాసర్వస్వం. శ్లో. ప్రత్యూహాపర్వతతటీవప్రక్రీడాధురంధరమ్, వందేఽంతరాయకదళీభంజనం కుంజరాననమ్. బర్హిణబర్హాపీడఃసుషిరపరో బాలవల్లవో గోష్ఠే, మేదురముదిరశ్యామలరుచిరవ్యాదేష గోవిందః. అథ టీకాసర్వస్వం దశటీకావిత్కరోత్యమరకోశే, యద్యపి సంత్యతిగుణినః శ్రమ స్తథాప్యత్ర మమ హి మౌఖర్యాత్. లలితం కాళి పికశ్చేద్వ్యాహరతాం యాతు కిం కాకః. తత్రాదౌ భగవతః సేవాయాః పరోపదేశేన ప్రారీప్సితప్రత్యూహాశమనాయ ధర్మమార్జయన్నాహ. యస్యేత్యాది-హేధీరాః సేవ్యతామిత్యనేన ధైర్యశాలినఏవ సేవితుం శక్నువంతీతి తాః సంబోధయతి. యస్య గుణాః, అనఘాః-రాగాదిపాపరహి

తా:; తథా చాజయ్యకోశే-అఘశబ్దో భవే త్పాపే దుఃఖవ్యసనయో రపీతి. గుణాః మైత్రీశమాదయః జ్ఞానదయాసిన్ధోరితి; జ్ఞానం=సమస్తవిధ పరిజ్ఞానం; దయా=పరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛా; తాభ్యాం సిన్ధుః. 'ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యాన' మితి తృతీయా. 'తృతీ' యేతి యోగవిభాగా త్సమాసః. సిన్ధుశబ్దో విపులాధారత్వ ఉపచరితః. సిన్ధుసామ్యమేవాహ—అగాధస్యేతి - అగాధస్యాన్యై రనధిగతదయాపారత్వాత్ అపరిచ్ఛేద్యగాంభీర్యస్య; అక్షయః పరహితా పాదనేషు నాస్తి క్షయో నాశో యస్యేత్యక్షయః. సిన్ధుపక్షే వ్యక్త ఏవ ప్రయోజనానుప్రదర్శనేన ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తేః ప్రయోజనం దర్శయతి 'శ్రియై చామృతాయ' చేతి. శ్రియై=త్రివర్గసంపదే. తదుక్తం వ్యాడినా. 'లక్ష్మీ సరస్వతీ ధాత్రీ త్రివర్గసంపద్విభూతిశోభాసు, ఉపకరణవేషరచనావిశేషేషు చ శ్రీ రితి ప్రథి' తేతి. అమృతాయ=మోక్షాయ. చకార ఉభయస్రాధాన్యద్యోతనార్థః. సిన్ధురపి సురాసురైః శ్రియై=లక్ష్మ్యై; అమృతాయ=పీయూషాయ సేవితః, అత్ర చానుక్తోఽపి శబ్దార్థో జ్ఞానదయాదిభిః స్పష్టం ప్రతీయత ఇతి ప్రసాదనామాయమర్థగుణః. తదుక్తం సరస్వతీకణ్ఠాభరణే—'యత్తు ప్రాకట్యమర్థస్య ప్రసాదః సోఽభిధీయతే' ఇతి. అయముదయతి ముద్రాభంజనః పద్మినీనా ముదయగిరివనాళీబాలమన్దారపుష్పమ్, విరహవిధురకోకద్వన్ద్వబన్ధుర్విభిన్దన్ కుపితకపికపోలక్రోడతామ్ర స్తమాంసి. అత్రానుక్తోఽపి సూర్య ఉదయతీతి పద్మముద్రాభంజకత్వాదినా ప్రతీయతే. బౌద్ధదర్శనవిద్వేషిణ ఇహ ప్రవృత్తిర్న స్యాదిత్యలోఽత్ర బుద్ధపదోపాదానం న కృతం కవినా. రూపకం చ కావ్యాలంకారః, తదుక్తం దండినా—'ఉపమైవ తిరోభూతభేదా రూపకముచ్యతే, యథా బాహులతా పాణిపద్మం చరణపల్లవ' ఇతి.

అవ.—ఇష్టదేవతాయై నమస్కృత్య ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తయే చికీర్షితస్య గ్రన్థస్య నామ్నా సహ ప్రయోజనమాహ.—

అర్థము. ఇష్టదేవతకు నమస్కరించి చదివెడివారికి రుచి గలుగుటకై తాను జెప్పెడిగ్రంథమునకు పేరును ప్రయోజనమును జెప్పుచున్నాఁడు.

* సమాహృత్యాన్యతంత్రాణి సంక్షిప్తైః ప్రతిసంస్కృతైః,
సంపూర్ణముచ్యతే వర్గై ర్నామలిఙ్గానుశాసనమ్. 2

అన్యతంత్రాణి=వరరుచి వాగురి వామనాదికృతాని త్రికాణ్డ్యో త్పలినీప్రభృతీని గ్రన్థాని; సమాహృత్య; సంక్షిప్తైః=పరిహృతానావశ్య కైః; ప్రతిసంస్కృతైః=ఏకార్థవాచిపర్యాయపదైః, వర్గైః=పరస్పరసంబన్ధి పర్యాయపదసమూహైశ్చ; సంపూర్ణం, నామలింగానుశాసనం=నామ లింగానుశాసనాఖ్యో గ్రన్థ ఉచ్యతే. ఉత్పలిన్యాదీనా మసంక్షిప్తత్వాత్, నామమాలాదీనాం లింగహైన్యాత్, అమరమాలాదీనా మసంపూర్ణ త్వాత్. అన్యేషాం కేషాం చిద్వర్గహైన్యాచ్చ సర్వగుణసంపత్త్యా సర్వోత్కృష్టత్వా దస్మిన్నేవ గ్రన్థే ప్రేక్షావతాం ప్రవృత్తి రితి ప్రయో జనం సూచితమ్.

అర్థము. అన్యతంత్రాణి = వరరుచివాగురివామనాదులు రచించిన త్రికాండి ఉత్పలిని మొదలైనగ్రంథములను, సమాహృత్య=సంగ్రహిం చి, సంక్షిప్తైః=సంక్షేపింపఁబడిన, ప్రతిసంస్కృతైః = పర్యాయపదము చేతను లింగనిర్ణయాదులచేతను శోధింపఁబడిన, వర్గైః = తమలో సంబం ధము గలపర్యాయపదములయొక్క సమూహములచేత, సంపూర్ణం = నిండియున్న, నామలిఙ్గానుశాసనమ్ = నామలింగానుశాసనమనెడు గ్రం థము, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది. అసారవర్జనాద్వర్గాః, * వృజీవర్జనే. అసారములను వర్జించుటవలన వర్గలనంబడును. నమ్యతే అభిధీయతేఽ ర్థోఽనేనేతి నామ* ణమ ప్రహ్వత్వే శబ్దే. అర్థము దీనిచేతఁ జెప్పఁబ డును గనుక నామము. లింగ్యంతే వ్యజ్యంతే జీప్ టాబాదిభిః స్త్రీత్వాద యో యేన తల్లింగం * లిగి గతౌ. దీనిచే స్త్రీత్వాదులు జీప్టాబాదిప్ర త్యయములవలన నెఱుఁగింపఁబడును గనుక లింగము. అనుశాస్యతే ఽ నేనేతి అనుశాసనం* శాసు అనుశిష్టౌ. ఏతయో రనుశాసనం నామలింగా నుశాసనమ్. ఈనామలింగములు దీనిచేత శిక్షింపఁబడును గనుక నామ లింగానుశాసనము. ఉత్పలిన్యాదులు సంక్షిప్తములు కాకపోవుటవలన ను, నామమాలాదులు లింగాదివిహీనము లౌటవలనను, అమరమా లాదులు అసంపూర్ణము లౌటవలనను, గోలోమ్యాదులు వర్గువులులేని వౌటవలనను ఈగ్రంథము సంక్షేపింపఁబడి ప్రతిసంస్కృతములైనవర్గ వులు గలిగి సంపూర్ణమై సర్వగుణసంపద్యుక్తమైయుండుటవలనను ని

యన్నిటికంటె నుత్కృష్టమైనది గాన దీనియందు బుద్ధిమంతులకు ప్రవృత్తి గలుగు నని ప్రయోజనము చెప్పఁబడెను.

టీ. ఇదానీ మభిధిత్సితే ముపన్యస్యతి సమాహృత్యేత్యాది-నామ లింగానుశాసనముచ్యతే, *ణము ప్రహ్వత్వే శబ్దే ఇత్యస్మాత్ నమ్యతే అభిధీయతేనేనేతి నామ-లింగ్యతే టాబాదిభిర్వ్యజ్యత ఇతి లింగం స్త్రీ పున్నపుంసకం-తయో రనుశాసనం శాస్త్రం-అనుశిష్యతేఽనేనేతికరణ వ్యుత్పత్త్యా - స్వకపోలరచితత్వవ్యుదాసాయ సమాహృత్యాన్యతంత్రాణీత్యుక్తం. అన్యతంత్రాణి - వ్యాడివరరుచిప్రభృతీనాం, సమాహృత్య ఏకీకృత్య, అతఏవ సంపూర్ణమిదం - యత్రస్త్రీకాణ్డ్యుత్పలిన్యాదీని నామ తంత్రాణి - వ్యాడివరరుచిప్రణీతానితులింగమాత్రతంత్రాణి. వర్గై రితి ఇత్థంభూతలక్షణే తృతీయా - వర్గైర్లక్షితమిత్యర్థః - ప్రకరణంవర్గః. ప్రకరణబద్ధం చ సుఖగ్రాహ్యం భవతి వర్గానేవ విశినష్టి-సంక్షిప్తైః ప్రతిసంస్కృతైరితి స్తోకేన భూయోఽభిధానం-సంక్షేపః. సూక్తిరచనా-ప్రతిసంస్కారః. అథవా హారిప్రియావత్ ప్రతిసంస్కారః. అయమర్థః-హారిరితివిష్ణోర్నామమాత్రనోక్తం. తదనుశ్రీపర్యాయే హారిప్రియేత్యుక్తం. తేన హారిరప్యస్య నామేత్యుక్తం భవతి.

అవ.—నను ప్రతిపదం లింగభేదోక్త్యా న సంక్షేపః. అనుక్త్యా న సంపూర్ణః ఇత్యాశంకాయాం తత్పరిహారార్థం త్రిభిః శ్లోకై ర్యథా త దుపపద్యతే తథోచ్యతే సంజ్ఞయేత్యాహ.—

ఓయీ నామములకు లింగనిర్ణయము సెప్పునపుడు ప్రతిపదమునకు లింగనిర్ణయము చేసిన, సంక్షేపముగాదు. చేయకుండిన, గ్రంథము సంపూర్ణము గాదు. అని శంక రాఁగా, తత్పరిహారార్థమై మూఁడు శ్లోకములచేత నీగ్రంథమందుఁ జెప్పెడి గుఱుతులను సంజ్ఞారూపమునఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

* ప్రాయశో రూపభేదేన సాహచర్యాచ్చ కుత్రచిత్,
స్త్రీపున్నపుంసకం జ్ఞేయం తద్విశేషవిధేః క్వచిత్. 3

ప్రాయశ ఇతి- ప్రాయశః = ప్రాయేణ, రూపభేదేన=పదానాంవిసర్గస్త్రీప్రత్యయతదభావరూపభేదేన, స్త్రీపున్నపుంసకం, జ్ఞేయమిత్యన్వయః. కుత్రచిత్ రూపభేదేన అజ్ఞేయలింగస్థలేసాహచర్యాత్ = జ్ఞాత

లింగపదసాహచర్యాత్, పూర్వవత్ జ్ఞేయమిత్యర్థః. క్వచిత్ రూపభేద సాహచర్యాభ్యాజ్ఞేయలింగస్థలే - తద్విశేషవిధేః తత్తల్లిఙ్గత్రయవిశేషవిధేః స్త్రియాం, పుంసి, నపుంసకే, ఇతి విధేరిత్యర్థః. పూర్వవత్ జ్ఞేయమిత్యనేనాన్వయః. రూపభేదశ్చ త్రేధా-నామ్నాం నామవిశేషణానాం నామపరామర్శిసర్వనామశబ్దానాం చేతి. 'కౌమోదకీ గదా ఖడ్గో నందక'ఇత్యత్ర తత్తన్నామ్నాం రూపభేదేనైవ తత్తల్లింగనిర్ణయః. 'గండకపోలౌ తత్పరా హను' రిత్యత్ర హనుపదవిశేషణీభూతతత్పరాపద స్త్రీలిఙ్గరూపభేదేన హనుశబ్దస్య స్త్రీలిఙ్గతానిర్ణయః. 'కుతూః కృత్తిః స్నేహపాత్రం సైవాల్పా కుతుపః పుమా'నిత్యత్ర సేతినామపరామర్శి సర్వనామశబ్దరూపభేదేన కుతూశబ్దస్య స్త్రీలిఙ్గతానిర్ణయః. 'అశ్వయుగశ్వినీ 'భానుః కరః' 'వియద్విష్ణుపద' మిత్యత్ర అశ్వయుగ్భాను వియచ్ఛబ్దాదీనాం సందిగ్ధలిఙ్గత్వాద్రూపభేదజ్ఞాపితలిఙ్గాశ్వినీకరవిష్ణుపదసాహచర్యాత్తత్తల్లిఙ్గనిర్ణయః. విశేషవిధిశ్చతుర్షు స్థలేషు. రూపభేదేన లిఙ్గాజ్ఞానస్థలే, సాహచర్యేణలిఙ్గాజ్ఞానే, తేనభిన్నలిఙ్గతాజ్ఞానే,బహులిఙ్గతాజ్ఞాపనేచ 'వల్లరీ మంజరీ స్త్రియా'విత్యత్ర ఇన్నంతత్వేన సంశయే రూపభేదేన స్త్రీత్వానిర్ణయాత్ స్త్రియామితి విశేషవిధిః. ద్వితీయే 'స్త్రియః సుమనసః పుష్ప' మిత్యత్ర పుష్పపదసాహచర్యాత్సుమనస ఇత్యత్ర న స్త్రీలిఙ్గతానిర్ణయః. తదర్థం స్త్రియ ఇతి విశేషవిధిః. తృతీయే 'ఖనిః స్త్రియా మాకరః స్యా' దిత్యత్ర ఆకరశబ్దసాహచర్యేణ ఖనిశబ్దస్య పుంలిఙ్గతాజ్ఞానే తదపవాదత్వేన స్త్రియా మితి విశేషవిధిః. చతుర్థే-'విటంకం పున్నపుంసకం' 'తటం త్రిషు' 'అశనిర్ద్వయోః' ఇత్యాదిషు అనేకలిఙ్గతాజ్ఞాపనార్థం విశేషవిధిః. యద్యపి రేణురిత్యత్ర రూపభేదేన నిర్ణయ ఏవ తథాపి ద్వయోరిత్యేకలిఙ్గతాజ్ఞాననివృత్త్యర్థం విశేషవిధిః.

అర్థము. ప్రాయశః = తఱుచుగా, రూపభేదేన=శబ్దములయొక్క స్త్రీప్రత్యయాదులు మొదలైనరూపభేదములచేత, స్త్రీపున్నపుంసకం = స్త్రీలింగ పుంలింగ నపుంసకలింగములు, జ్ఞేయం= తెలియఁదగును. క్వచిత్ =ఒకానొకచక్కన, సాహచర్యాత్ =ఎఱుఁగఁబడిన లింగము గల పదముయొక్క సాన్నిధ్యమువలన లింగము తెలియఁదగినది. క్వచిత్=(ఎక్కడ రూపభేదసాహచర్యములవలన లింగము తెలియఁబడదో) అక్కడ,

తద్విశేషవిధేః-తత్ = ఆమూఁడులింగములయొక్క, విశేషవిధేః = ఇది యీలింగ మని చెప్పుటవలన లింగము దెలియఁదగినది. రూపభేదము త్రివిధము. 1. నామరూపభేదము, 2. నామవిశేషణరూపభేదము, 3. నామపరామర్శి సర్వనామరూపభేదము అని, 1 నామరూపభేదమెట్లనిన— 'కౌమోదకీ గదా' 'ఖడ్గో నందకః' అనుచోట - ఆయానామముల యామారూపభేదములచేత లింగ మెఱుఁగఁబడుచున్నది. 2 నామవిశేషణరూపభేద మెట్లనిన—'గండకపోలా తత్పరా హనుః' అనుచోట-హనుశబ్దమునకు విశేషణమైన 'తత్పరా' అనెడుశబ్దముయొక్క స్త్రీలింగరూపముచేత హనుశబ్దము స్త్రీలింగ మని తెలియఁబడుచున్నది. 3 నామపరామర్శిసర్వనామరూపభేద మెట్లనిన—'కుతూః కృత్తిః స్నేహపాత్రం సైవాల్పా కుతుపః పుమాన్' అనుచోట 'సైవ' అనెడి నామపరామర్శి సర్వనామశబ్దముచేత 'కుతూః' అనెడుశబ్దము స్త్రీలింగమని యెఱుఁగఁబడుచున్నది. 'అశ్వయుగశ్వినీ' 'భానుః కరః' 'వియద్విష్ణుపదం' ఇచ్చట అశ్వయుగ్భాను వియచ్ఛబ్దములు మూఁడులింగములలో నొకవిధముగా నుండును గనుక రూపభేదముచేత లింగమెఱుంగ రాదు. అశ్వినీ కర విష్ణుపదశబ్దములసాహచర్యమున నామాలింగము లని తెలియఁదగినది. విశేషవిధి నాల్గువిధములు గలవి. 1 రూపముచేత లింగ మెఱుఁగరానిదిక్కునఁ జెప్పునదియు, 2 సాహచర్యమునఁ దెలియరానిదిక్కున దెలుపునదియు, 3 సాహచర్యలింగాపవాదకంబును, 4 అనేకలింగవిధాయకంబును అని. 1 రూపముచే లింగమెఱుఁగ రానిదిక్కున నెట్లనిన— 'వల్లరీ మంజరీ స్త్రియామ్' అనుచోట వల్లరీ మంజరీశబ్దములు నకారాంతంబు లని సంశయము తోఁచుచున్నది. గనుక 'స్త్రియామ్' అనెడి విశేషవిధిచేతఁ దెలియఁజెప్పఁబడెను. 2 సాహచర్యమువలనఁ దెలియరానిదిక్కునఁ జెప్పెడి విశేషవిధి యెట్లనిన.— 'స్త్రియః సుమనసః పుష్పం' ఇక్కడ సుమనశ్శబ్దమునకు పుష్పపద సాహచర్యమువలన లింగమెఱుఁగ రాదు గనుక, 'స్త్రియః' అనెడు విశేషవిధిచేతఁ జెప్పఁబడెను. 3 సాహచర్యలింగాపవాదకమయిన విశేషవిధియెట్లనిన—'ఖనిః స్త్రియామాకరః స్యాత్' ఇక్కడ ఆకరశబ్దసాహచర్యమువలన ఖనిశబ్దము పుల్లింగముగాఁగా దాని నపవాదించి

'స్త్రియాం' అని విశేషవిధి చెప్పఁబడెను. అనేకలింగవిధి యెట్లనిన.— 'విటంకం పున్నపుంసక' ఇక్కడ విటంకశబ్దము పున్నపుంసకలింగము లయందు విధించుటవలన అనేకలింగవిధి.

అవ.—నను రూపభేదేన లిఙ్గనిర్ణయ ఇత్యుక్తం తదయుక్తం. సమాహారద్వంద్వే నానాలిఙ్గానామపి పదానాం సమాసాన్తే నపుంసక లిఙ్గతావశ్యంభావాత్, సమాసాన్తర్గతానాం పదానాం లిఙ్గానిర్ణయా త్, ఇతరేతరద్వన్ద్వేచ 'పరవల్లింగం ద్వంద్వతత్పురుషయో' రితి పరలింగేన సమాసాన్తర్గతపూర్వపదలింగానామశ్రవణాత్, భిన్నలిం గానామపి ఇతరేతరద్వన్ద్వసద్భావాత్, పూర్వవదశ్వ బడబావితి విశే షవిధినా పరలింగప్రతిషేధేనోత్తరపదలింగానిర్ణయాత్, 'మాతా చ పితా చ పితరా' వితి ద్వంద్వైకశేషలుప్తమాతృశబ్దాదీనాం లింగా నిర్ణయాచ్చేత్యాశంకాయాం తత్పరిహారార్థమాహ.—

ఏదైన నొకలింగనిర్ణయము రూపభేదముచేఁ దెలియవలయుననిన నది సమాసావయవములకుఁ గూడదు. అది యెట్లనిన, సమాహారద్వం ద్వమందు నేలింగమైనను కడపట నపుంసకము గావలయుఁ గనుకను, ఇతరేతరద్వంద్వసమాసమందును 'పరవల్లింగం ద్వంద్వతత్పురుష యోః' అని పరశబ్దలింగమువలె సమాసాంతర్గతపదముల కెల్ల లింగ మెఱుఁగవచ్చునన్నను భిన్నలింగములకు సమాసము గలదు గనుకను, 'పూర్వవదశ్వబడబౌ' అను నివి మొదలైనవి శేషవిధులచేత పరలింగ మునకుఁ బ్రతిషేధమున్నది గనుకను, 'మాతాపితరౌ' అను నివి మొ దలైన ద్వంద్వైకశేషములలో లుప్తమైనమాతృశబ్దము మొదలైన శబ్దములకు లింగము దెలియరాదు గనుకను, ఇట్టిశంకలు రాఁగా వానిం బరిహరింపుచున్నాఁడు.

* భేదాఖ్యానాయ న ద్వన్ద్వో నైకశేషో న సఙ్కరః,
కృతోఽత్ర భిన్నలిఙ్గానా మనుక్తానాం క్రమాదృతే. ౪

భేదాఖ్యానాయేతి-అత్ర భేదాఖ్యానాయ అనుక్తానాం భిన్నలి ఙ్గానాం ద్వన్ద్వ ఏకశేషశ్చ న కృతః. క్రమా దృతే సంకరశ్చ న కృత ఇత్యన్వయః. అత్ర శాస్త్రే భిన్నలిఙ్గానాం శబ్దానాం సమాహారేతరేత రయోగద్వన్ద్వో వా ఏకశేషశ్చ వా న క్రియతే. కింత్వభిన్నలిఙ్గానా

మేవ. భిన్నలిఙ్గానాం తేన భేదజ్ఞాపనాసంభవా ద్భేదాఖ్యానాయన తేషాం తత్సమాస ఇతి భావః. యథా 'ద్యోదివౌ ద్వే' 'స్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయాః' 'జనుర్జననజన్మా' నీత్యాదిష్వ భిన్నలింగానా మేవ ద్వంద్వః. 'నాసత్యావశ్వినౌ దస్రౌ' 'జీమూతౌ మేఘపర్వతౌ' ఇత్యత్ర అభిన్నలిఙ్గానామే వైకశేషః. నను భిన్నలిఙ్గానామపి 'అప్సరోయక్షరక్షోగన్ధర్వకిన్నరాః' ఇత్యాదిషు ద్వన్ద్వో దృష్ట ఇత్యత్రాహ.—'భిన్నలిఙ్గానామనుక్తానా' మితి. అన్యత్రోక్త్యాప్రసిద్ధలింగానాం తుద్వంద్వః క్రియత ఏవ. కృతేఽపి న దోష ఇతి భావః. 'స్త్రియాం బహుష్వప్సరసః' 'యక్షైకపింగైలబిల' 'యాతురక్షసీ' ఇత్యాదిషు తేషాముక్తలిఙ్గత్వాన్న బాధక మితి భావః. 'మాతా పితరౌ పితరౌ' 'శ్వశ్రూశ్వశురౌశ్వశురౌ' ఇత్యేకశేషేఽపి జనయిత్రీ ప్రసూర్మాతేత్యాదిభి రుక్తలింగత్వాన్నోక్తదోషః. నను భిన్నలిఙ్గానాం సమాసే వా కాణ్డేవా వర్గేవా సాఙ్కర్యమయుక్తం. తథాసతి తదర్థం విశేషవిధిభి ర్గ్రంథగౌరవం స్యాత్. నేష్టాపత్తిః సంక్షేపప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ రత్నకోశాదిష్వివ ఏకైకలిఙ్గతయా కాణ్డత్రయోక్తౌ లాఘవమస్తి. ఏకహేలికయా లిఙ్గజ్ఞానసౌకర్యాదిత్యత్రాహ.—క్రమాదృతే సంకరో న కృత ఇతి. స్వర్వ్యోమదిక్కాలాదీనాం తత్తన్నామకవర్గైః ప్రతిపాద్యతయా క్రమేణ తత్తద్వస్తువాచక పర్యాయపదానాం తత్తద్వస్తుసంబంధప్రతిపాదకపర్యాయపదానాంచ ప్రతిపాద్యతావశ్యంభావేచ స్వర్గాదిపర్యాయే ద్యోదివాది పదానాం హరిహర నామనిరూపణావసరే తత్సంబంధిలక్ష్మీగౌర్యాదీనాం పర్యాయనామభిః ప్రతిపాదన స్యావశ్యకతయా లిఙ్గసాఙ్కర్య స్యాపరిహార్యత్వాత్. అన్యథా తత్తన్నామ్నాం పరిజ్ఞానం నస్యాత్. అతః క్రమేణ తత్తద్వర్గేత త్తద్వస్తూనాం తత్తత్సంబంధినాం ప్రతిపాదనం సాఙ్కర్యేణ వినా నోపపద్యత ఇతి క్రమాదృతేసఙ్కరో న కృత ఇత్యుక్తం. గ్రన్థాన్తరేషు భిన్నలిఙ్గానా మేకార్థవాచకపర్యాయపదానాం స్థలాంతరేనిర్దాపణేన ఏకత్రైవ సర్వపర్యాయపదై రనాయాసేన తత్తద్వస్తుజ్ఞానం న స్యాత్. తతః సాఙ్కర్యా న్నహి దోషః. సాఙ్కర్యే క్రమస్య హేతుత్వాత్. తస్య చాభిమతత్వాత్. కించ సాఙ్కర్యేఽపి క్రమేణైవ. సాఙ్కర్యం సుఖపరిజ్ఞానాయ. 'ముత్ప్రీతిః ప్రమదో హర్ష' ఇత్యా

దిషు ఏకార్థవాచకత్వేపి ముత్ప్రీతిశబ్దయోః స్త్రీలిఙ్గయో శ్శేకత్ర క్రమేణ నిరూపణానంతరం పుంలిఙ్గయోః ప్రముదహర్షపదయో రనంతరం క్రమేణ నిరూపణం. అన్యథా హర్షో ముత్ప్రమదః ప్రీతిరత్యపి వక్తుం శక్యత్వాత్, అతః క్రమాదృతే క్రమేణ వినా సాఙ్కర్యం నోచ్యత ఇతి నిష్కృష్టార్థః.

అత్ర = ఈ గ్రంథమందు, భిన్నలింగానాం=తమలోతాము భిన్నలింగము లైనశబ్దములయొక్క, భేదాఖ్యానాయ=లింగభేదమును జెప్పుటకొఱకు, ద్వంద్వః=ద్వంద్వసమాసమును, ఏకశేషశ్చ=ఏకశేషసమాసమును, న కృతః=చేయఁబడలేదు. అభిన్నలింగములకైనచో ద్వంద్వైకశేషములు సేయఁబడును.—అదియెట్లనిన 'ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియాం' 'స్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయాః' 'జనుర్జనన జన్మాని' ఇవి మొదలైన స్థలములయందు ద్వంద్వసమాసము 'నాసత్యావశ్వినౌ' 'జీమూతౌ మేఘపర్వతౌ' ఇవి మొదలైనదిక్కుల నేకశేషసమాసమును. ఓయీ భిన్నలింగములకును ద్వంద్వైకశేషములు సేయఁబడెనే అదెట్లనిన, 'విద్యాధరోఽప్సరోయక్షరక్షోగంధర్వకిన్నరాః' ఇవి మొదలైనదిక్కులయందు ద్వంద్వంబును, 'శ్వశ్రూశ్వశురౌ శ్వశురౌ' ఇవి మొదలైనదిక్కులందు నేకశేషంబును జెప్పఁబడియున్న వని శంక గలుగఁగా తత్పరిహారార్థమై 'అనుక్తానాం' అను విశేషణము చెప్పఁబడినది. స్థలాంతరమందు లింగము చెప్పఁబడనిశబ్దములకే ద్వంద్వైకశేషములు సేయఁబడవు. 'స్త్రియాం బహుష్వప్సరసః' 'యక్షైకపింగైలబిలశ్రీదపుణ్య జనేశ్వరాః' ఇవి మొదలైనస్థలములయందు లింగము చెప్పఁబడిన అప్సరోయక్షాదిశబ్దములకును, 'శ్వశ్రూశ్వశురౌ' ఈ మొదలగుశబ్దములకును ద్వంద్వైకశేషము సేయవచ్చును. ఓయి భిన్నలింగము లైనశబ్దములకు శంక సేయనేల? శంక చేసినను విశేషవిధులు మొదలైన సంజ్ఞలచేత గ్రంథగౌరవము గలుగును. అర్థము దెలిసికొనుటకుఁ గష్టము గనుక రత్నకోశాదులవలె స్త్రీలింగ పుంలింగ నపుంసకలింగకాండములు ప్రత్యేకములుగా నొనర్చిన నీప్రయాసము లేదని శంక గలుగఁగా తత్పరిహారార్థమై చెప్పుచున్నాఁడు. 'క్రమాదృతే సంకరోన కృతః' అని. క్రమాదృతే=ప్రస్తావము లేక, సంకరః=సంకరసమాసము, నకృతః=చేయఁబడదు. ప్రస్తా

ము గలిగిన యెడల సంకరము సేయఁబడును. ఈగ్రంథమునందు స్వ ర్వ్యోమదిక్కాలాదు లైనవర్గలయందు నవ్యైయసంబంధివస్తువులును నవ్యైయవస్తువులకుఁ గల పర్యాయపదము లన్నియు నాప్రస్తావములయం దే చెప్పవలయు. అది యేమి యనిన, ఆయాప్రస్తావమున నొక్కొక్క దిక్కునసే యన్ని పేళ్లుదెలియుటకై స్వర్గాదిపర్యాయములయందు ద్యోదివాదిశబ్దములును హరిహరప్రస్తావమునందు లక్ష్మీగౌర్యాది నామములను జెప్పవలయుఁ గాన లింగసాఙ్కర్యము గలిగెను. క్రమము లేని సంకరము సేయఁబడదు. క్రమముగలచోటునను యథాసంభవముగా నాయాస్థలములయందు సంకరము లేక త్రిలింగములు చెప్పఁబడును. అది యెట్లనిన—'ముత్ప్రీతిః ప్రమదో హర్షః ప్రమోదామోదసమ్మదాః, స్యాదానందథురానందః శర్మశాతసుఖానిచ' ఈమొదలైన తావుల యందు నేయేలింగము లాయాప్రస్తావములయందే చెప్పఁబడెఁగాని గణపాఠమువలె నీవల నావలఁ జెప్పఁబడలేదు. రత్నకోశాదులయందు ను పుంలింగాది క్రమంబున కాండము చెప్పెద నని ప్రతిజ్ఞ సేసినను 'స్వ ర్గస్త్రీదివస్త్రీవిష్టపంక్లీబే' అని రత్నకోశమందును 'క్లీబేత్రివిష్టపం స్వర్గ స్త్రీదివశ్చ సురాలయః' అని యమరమాలయందును, ఆయాస్థలముల యందే తఱుచుగా సంకరము కానఁబడుచున్నది. కావున ప్రసంగమున వచ్చినసంకరమును పరిహరింప రాదు గనుక, స్వర్వ్యోమదిక్కాలాది వర్గ క్రమమునసే స్త్రీలింగాదులఁ జెప్పునది సుకరము. రత్నకోశాదులవలె ప్రతికాండము పర్యాయపాఠమైనఁ దెలియునది కష్టము.

అవ. నను సాఙ్కర్యే తత్తల్లింగజ్ఞానాయ తత్తద్విశేషవిధ్యావశ్యం భావే గ్రంథగౌరవమపరిహార్యం స్యాదిత్యాశంక్య లఘుభి స్సంజ్ఞావిశేషైః విశేషవిధౌ గ్రంథ గౌరవం నాస్తీత్యభిప్రేత్యాహ.—

విశేషవిధులయందును 'స్త్రీపున్నపుంసకం' అని చెప్పిన నధిక మగునుగనుకవ్యవహారలాఘవార్థమైనకొన్నిసంజ్ఞలను జేయుచున్నాఁడు.

* త్రిలిఙ్గ్యాం త్రి ష్వితి పదం మిథునేతు ద్వయోరితి,
నిషిద్ధలిఙ్గం శేషార్థం త్వంతాథాది న పూర్వభాక్. 5

త్రిలిఙ్గ్యామితి.—త్రయాణాంలిఙ్గానాంసమాహార స్త్రిలిఙ్గీతస్యాం జ్ఞప్త్యాయాం 'త్రిషు' ఇతి పదం ప్రయుజ్యతే. యథా 'తటంత్రిషు' ఇతి

మిథునశబ్దః స్త్రీపుంలింగపరః-తజ్జ్ఞాపనే ద్వయోరితి పదం ప్రయుజ్యతే. యథా 'అశనిర్ద్వయో' రితి. యద్యపి ద్విత్రిశబ్దయోః సామాన్యతః సఙ్ఖ్యేయవాచకత్వం తథాప్యస్మిన్ శాస్త్రే లింగవిశేషవాచకత్వేన సంజ్ఞావిధానాత్తాభ్యాం లింగభేదనిర్ణయో యుక్తః. సఙ్ఖ్యేయవస్తుసఙ్ఖ్యావాచకతావివక్షాయాం సఙ్ఖ్యాపరత్వమేవ న లింగపరత్వం యథా. 'అర్ధరాత్రనిశీథౌ ద్వా' వితి. నిషిద్ధం లిఙ్గం యస్య తత్పదం నిషిద్ధలిఙ్గం శేషార్థం శేషయోర్నిషిద్ధేతరయోః లింగయోరర్థః ప్రయోజనం ప్రయోగరూపం యస్యతదిత్యర్థః. యద్వా నిషిద్ధంచ తల్లిఙ్గం చేతి కర్మధారయః శేషార్థం ఇతరలింగార్థం తథాచ ఏకస్మిన్ శబ్దే ఏకలిఙ్గనిషేధస్తదితరలిఙ్గసద్భావార్థ ఇతిభావః. త్వన్తాథాదీతి—తుశబ్దోఽన్తే యస్య తత్త్వన్తం-అథశబ్దఆదిర్యస్యతదథాది-త్వన్తంచ అథాది చ త్వన్తాథాది పద మితి శేషః నపూర్వభాక్ న పూర్వేణ గ్రంథేన సంబధ్యత ఇత్యర్థః. త్వన్తం లిఙ్గవాచకపదంచేదుత్తరపద లిఙ్గజ్ఞాపకం. యథా 'అన్తర్ధావ్యవధా పుంసి త్వన్తర్ధి' రిత్యత్రపుంసిత్విలిత్వన్తం అన్తర్ధిపదలిఙ్గవిధాయకం. 'శోభా కాన్తి ర్ద్యుతి శ్ఛవిః' 'అవశ్యాయస్తు నీహార' ఇత్యత్ర అవశ్యాయశబ్దస్య నీహారపదసంబంధిత్వేన తత్పర్యాయతా; న పూర్వపదపర్యాయత్వం. 'ఏతస్య కలికా గంధఫలీ స్యాదథ కేసరే' ఇత్యత్ర అథాదిః కేసరశబ్దః స్వార్థమేవ వకుళవఞ్జుళశబ్దయోరతిదిశతి. న గంధఫల్యాదేః. త్వన్తనామపదస్యకశ్చిదన్యోఽస్తి విశేషః 'దారా స్యాత్తు కుటుంబి' నీత్యత్ర, త్వన్తం 'స్యా' దితి క్రియాపదం న తు దారా ఇతి పదం. తథాపి అన్వయేన త్వన్తం సత్ దారా ఇతి పదం కుటుంబినీస్యాదిత్యుత్తరేణ సంబద్ధం సత్ పత్నీవాచక మజని. 'దినాహనీ వాతు క్లీబే దివస వాసరా' విత్యత్ర వాత్వితి త్వన్తం క్లీబవిశిష్టంసత్ దివసవాసరయోరేవ లింగ వికల్పబోధకం, న దినాహ్నోః 'అనుక్రోశో ఽ ప్యథో హాసః' 'పోతాధానమథో ఝషా' ఇత్యాదిష్వథశబ్దపర్యాయాథోశబ్దాదేరపి శబ్దస్య నపూర్వేణాన్వయః, 'పుంస్యేవాంధుః ప్రహిః కూప ఉదపానం తు పుంసి' వేత్యత్రతు శబ్దః నపూర్వపదపర్యాయతాముదపానపదస్యనిషేధతితదర్థకత్వాత్. కింతు పుంసి వేత్యుత్తరేణాన్వితం సత్ పుంలింగతాభావవైషమ్యమేవబోధ

యతి. తచ్చ రూపభేదేనైవ సిద్ధ్యతి. పుంస్యే వేతి నియమ ఏవవ్యావర్తతే. యథా కథంచిదుత్తరేణై వాన్వయ ఇతిన ప్రతిజ్ఞావిరోధః. ఏవం లఘుసంజ్ఞయైవ లింగజ్ఞానా త్సాఙ్కర్యేఽపి నగ్రంథగౌరవమితిభావః.

త్రిలింగ్యాం=మూఁడులింగములయందు నని చెప్పఁదగినదిక్కున, 'త్రిషు' అని చెప్పఁబడును, అదియెట్లనిన—'తటం త్రిషు' స్త్రీపుంలింగములను 'మిథున' మని చెప్పుదురు, ఆమిథున మని చెప్పవలసిన దిక్కున 'ద్వయోః' అని చెప్పఁబడును. అదియెట్లన్నను—'అశనిర్ద్వయోః' ద్విత్రిశబ్దములు సామాన్యముగా సంఖ్యేయవాచకములు గాని స్త్రీలింగపుంలింగాది విశేషవాచకములు గావు. అయినను ఈగ్రంథమందు లింగ వాచకములుగానే సంజ్ఞలు చేసినాఁడు గనుక ద్విత్రిశబ్దములు లింగవాచకము లని తెలియునది. ఈప్రకారమే యీగ్రంథమందెల్లసంజ్ఞలు అక్కడక్కడఁ జెప్పఁదగినవస్తువులఁ జెప్పినదిక్కున ద్విత్రిశబ్దములు లింగపరములు గావు. అది యెట్లనిన 'అర్ధరాత్రనిశీథౌ ద్వౌ' అనెడుదిక్కున ద్విశబ్దము అర్ధరాత్రనిశీథశబ్దములకు విశేషణమైయున్నది గనుక లింగవాచకముగాదు. నిషిద్ధలింగం = నిషేధింపఁబడిన లింగపదము, శేషార్థం=నిషేధింపఁబడని కడమలింగములయందుఁ గలదని చెప్పఁబడును. అదియెట్లనిన—'ద్వీపోఽస్త్రియామంతరీపం' ఇక్కడ 'అస్త్రియా' మని స్త్రీ లింగమును మాత్రము నిషేధించినందున పున్నపుంసకలింగము లౌనని చెప్పఁబడుచున్నది గనుక గ్రంథలాఘవము. ఇఁకను సులభముగా నర్థము దెలియుటకొఱకు సంజ్ఞలఁ జేయుచున్నాఁడు. 'త్వంతాథాది న పూర్వభాక్' త్వంతాథాది = తుశబ్దము అంతమందుఁ గలశబ్దమును, అథశబ్దము=ఆదియందుఁ గలశబ్దమును, న పూర్వభాక్=పూర్వపదముతో సంబంధింపదు. ఆపూర్వపదముతో సంబంధింపనిపదములు మూఁడువిధములు. నామపదమును, లింగపదమును, అర్థపదమును. అందు నామపదమెట్లనిన:—'శోభా కాంతి ర్ద్యుతిశ్ఛవిః అవశ్యాయస్తు నీహారః' ఇక్కడ తుశబ్దము అంతమందుఁగల అవశ్యాయపదము తననామమునే చెప్పును గాని శోభాదిపదములను జెప్పదు. లింగపదమెట్లనిన—'అంతర్ధావ్యవధాపుంసి త్వంతర్ధిః' ఇక్కడ 'పుంసి తు' అనెడు త్వంతమైనలింగపదము అంతర్ధిశబ్దమునే చెప్పును

గాని అంతర్ధానవ్యవధాశబ్దములను జెప్పదు. అర్థపద మెట్లన్నను, 'శాపే త్వభిషంగః' ఇక్కడ త్వ న్తమైన శాపశబ్దము అభిషంగ శబ్దమునకు అర్థము గాని ప్లవగశబ్దమునకు అర్థము గాదు. అథాదిమైననామపద మెట్లనిన—'ప్రాలేయం మిహికాచాథ హిమానీ హిమసంహతిః' ఇక్కడ అథాది మైనహిమానీశబ్దము హిమసంహతినే చెప్పును గాని ప్రాలేయమిహికాశబ్దములను జెప్పదు. అథాది మైనలింగ పద మెట్లనిన.—'భార్యా జాయాథ పుంభూమ్ని దారాః' ఇక్కడ అథాది మైనపుంభూమ్ని అనెడులింగపదము దారశబ్దమునే చెప్పును గాని భార్యాజాయాశబ్దములను జెప్పదు. అథాదిమైన అర్థపద మెట్లనిన, 'ఏతస్య కలికా గంధఫలీ స్యా దథ కేసరే వకుళో వంజుళః' ఇక్కడ అథాది మైన కేసరశబ్దము తనయర్థమును వకుళవంజుళశబ్దములకుఁ జెప్పును గాని గంధఫలీశబ్దమునకుఁ జెప్పదు. త్వంతమైన నామశబ్దమునకు మఱియొకవిశేషము గలదు. అదియెట్లనిన—'దారాః స్యాత్తు కుటుంబినీ' అనుచోటున 'స్యాత్తు' అని క్రియాంతమందుండెడు తుశబ్దము-ఆ క్రియాన్వితమైనదారశబ్దము నాకర్షింపుచున్నదై ఆదారశబ్దమునకు పూర్వపదముతోడిసంబంధమును జెప్పక ఉత్తర మైనకుటుంబినీపదముతో సంబంధమును జెప్పుచున్నది. గనుక దారకుటుంబినీశబ్దములు పత్నీవాచకము లాయెను. త్వంత మైనలింగపదమున కింకొకవిశేషము గలదు. ఏమనిన, 'ఘస్రో దినాహనీ వాతు క్లీబే దివసవాసరౌ' ఇక్కడ త్వంతమైన వాశబ్దము క్లీబవిశిష్టమగుచున్నదై దినాహస్శబ్దములను జెప్పక దివసవాసరములకే విధాయకమాయెను. అథశబ్దపర్యాయమైన అథోశబ్ద మాదియందుఁ గలపదమును పూర్వపదముతోడ సంబంధింపదు. అది యెట్లనిన— 'అనుక్రోశో౽ప్యథో హసః' 'పోతాధానమథో ఝషాః' అనుచోట అథోశబ్దాది మైనశబ్దము పూర్వపదముతో సంబంధింపదు. 'పుంస్యేవాంధుః ప్రహిః కూప ఉదపానం తు పుంసి వా' అనెడుదిక్కున తుశబ్దము ఉదపానశబ్దమునకు పుంలింగత్వమును నిషేధించుచున్నది. అక్కడ ఉదపానశబ్దమునకు రూపభేదముచేతనే పుంలింగనిషేధము గలుగుచుండఁగా తుశబ్దము వ్యర్థమై 'సిద్ధే సత్యారంభో నియమార్థః' అనెడు న్యాయముపలన

నియమార్థ మగుచున్నది. ఆనియమ మేమనిన, ఉదపానశబ్దము పూర్వపదముతోడ సంబంధింపదు. 'పుంసివా' అనెడుపదముతోడనే సంబంధించును. కూపశబ్దమన్ననో 'పుంస్యేవ' అనెడు పూర్వనియమముతోడనే సంబంధించును గాని 'పుంసివా' అనుదానితోడ సంబంధించదు. అని యీ ప్రకారముగా నీగ్రంథవ్యవహార మెఱుఁగుటకొఱకు సంజ్ఞలు చేయఁబడెను.

ఈగ్రంథమునందు మూఁడులోకములను జెప్పవలయుఁ గనుక నందు సర్వశ్రేష్ఠము స్వర్గమౌటవలన మొదట స్వర్గము చెప్పఁబడెను. తర్వాత తదాశ్రితు లయినదేవసామాన్యులును, గణదేవతలును, దేవతావిశేషములలో యథాశ్రేష్ఠముగా బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేంద్రులును సపరివారముగాఁ జెప్పఁబడిరి. ఇంద్రుఁడు పూర్వదిక్పతిగాన నాపర్యాయముననే ఇందాగ్నియమనిరృతివరుణవాయుకుబేరులు చెప్పఁబడిరి. వారిపరివారపరికరములును జెప్పఁబడెను. ఆవెనుక దిక్ప్రస్తావమున నాకాశమును, ఆకాశాధిపతి యైనచంద్రుఁడును, నక్షత్రగ్రహములును, గ్రహాధిపతి యైనసూర్యుఁడును చెప్పఁబడిరి. సూర్యుఁడు కాలకర్త గనుక నాప్రసంగమున ప్రత్యూషాదికాలమును, ప్రళయకాలమును చెప్పఁబడెను. ఆపిమ్మట మనుఋషిప్రముఖులు సృష్టికి ధర్మాదులు కారణ మనిరి గనుక నవియును జెప్పఁబడెను. పిదప తద్జ్ఞానహేతువు లైన బుద్ధ్యాదులును,బుద్ధిప్రస్తావమున విషయాదులును,ప్రస్తావమున వచ్చినశబ్దాదులును, నృత్తగీతవాద్యాదులును, దిక్ప్రసంగమున నధోదిక్కైనపాతాళమును, తన్నివాసు లైననాగాదులును, పాతాళసంబంధమైన సముద్రమును, జలమును, జలచరములైన మత్స్యాదులును, పద్మాదులును జెప్పఁబడెను. ఈరీతిగ స్వర్గపాతాళలోకములను ప్రథమకాండమునందుఁ జెప్పి ద్వితీయకాండమునందు సర్వాధారమైనభూమియును, తదాశ్రితము లైనపురగ్రామగృహశబరాలయాదులును, శబరాలయము గిరివనసంశ్రయము గనుక పర్వతవనాదులును, తత్సంబంధము లైనయోషధ్యాదులును, తదాశ్రయము లైన సింహవ్యాఘ్రమృగపక్ష్యాదులును, సర్వప్రాణిముఖ్యులైన మనుష్యసామాన్యులును, అందు వర్ణక్రమముగా బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్య శూద్రసంకరులును సపరికరముగాఁ జెప్పఁబడిరి. ఆతర్వాత

నీరెండుకాండములయందుఁ జెప్పఁబడినపదార్థములే ప్రకారాంతరమున సుకృత్యాదులైన విశేష్యనిఘ్నశబ్దములును, పదార్థసంబంధము లైన కర్మాదులును, నానార్థములైన నాకాదిశబ్దములును, అవ్యయములైన ఆజాదులును, లింగప్రతిపాదకం బైన లింగాదిసంగ్రహవర్గమును జెప్పఁబడెను. ఇది యీగ్రంథముయొక్క విషయసంక్షేపము.

అవ.—ఉపోద్ఘాతానన్తరం చికీర్షితం గ్రంథ మారభతే స్వరవ్యయమిత్యాదినా.—

* స్వరవ్యయం స్వర్గ నాక త్రిదివ త్రిదశాలయాః,
సురలోకో ద్యో దివౌ (ద్వే) (స్త్రియాం) (క్లీబే) త్రివిష్టపమ్.

స్వర్-అవ్యయం, స్వర్ శబ్దము అవ్యయము. స్వర్యతే స్తూయత ఇతి స్వః=పొగడఁబడునది గనుక స్వర్ అనఁబడును. * స్వ ౚ శబ్దోపతాపయోః, స్వర్గాదిశబ్దసాహచర్యమువలనఁ గలిగెడి పుంలింగ సందేహనివృత్తికొఱకు 'అవ్యయమ్' అని విశేషవిధి చెప్పఁబడెను. శ్లో. సదృశం త్రిషు లింగేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు, వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్. లింగసంఖ్యాకారకేషు న వ్యేతి వివిధరూపం న గచ్ఛతీత్యవ్యయమ్, లింగవిభక్తివచనాదులయందు ననేకరూపముల నొందక ఏకరూపముగా నుండును గనుక అవ్యయము. అవ్యయత్వేఽపి స్వర్గనామత్వా దత్ర నిరూపితమ్. స్వర్ శబ్దము అవ్యయమైనను స్వర్గనామ మగుటవలన నిచ్చటఁ జెప్పఁబడెను. అవ్యయవర్గయందుఁ జెప్పఁదగిన యీశబ్దము నిచ్చటఁ జెప్పుట మంగళార్థ మని కొందఱు. ౧. సుష్ఠు - అర్జ్యతేఽస్మిన్నితి స్వర్గః=ఇచ్చట లెస్సగా సుఖమనుభవింపఁబడును గనుక స్వర్గము. * అర్జ అర్జనే. ౨. నాకః, కం సుఖం తన్నభవతీత్యకం తన్నాస్త్యత్రేతి నాకః. కము అనఁగా సుఖము. అది గానిది అకము - అనఁగా దుఃఖము, ఆదుఃఖ మిచ్చట లేదు గనుక నాకము. ౩. త్రిదివః తృతీయో దివో లోకః త్రిదివః—మూఁడవలోకముగనుక త్రిదివము. హరిహరబ్రహ్మాఖ్యాస్త్రయో దీవ్యంతి క్రీడంత్యత్రేతి వా త్రిదివః - విష్ణుశివబ్రహ్మలు ఇచ్చటఁ గ్రీడింతురు గనుకనైనను త్రిదివము. ౪. త్రిదశానామాలయః త్రిదశాలయః దేవతలకు నివాసస్థానము గనుక త్రిదశాలయము ౫. సురాణాం లోకః

సురలోకః. సురలోకము గనుక సురలోకము. ౬. స్వర్గశబ్దము మొదలు సురలోకశబ్దమువఱకు-అకారాంత పుంలింగములు. ద్యోదివ్ శబ్దములు స్త్రీలింగమందు వర్తించును. ద్యౌః. ఓ. దివ్. వ. దీవ్యంత్యస్యామితి ద్యౌః. దివ్. చ. ఇందుఁ గ్రీడింతురు గనుక ద్యౌః. దివ్ అనఁబడును. ౭. ౮. తృతీయం విష్టపం=భువనం-త్రివిష్టపమ్. అ-న. మూఁడవలోకము గనుక త్రివిష్టపము. ౯. ఈ౯ స్వర్గము పేళ్లు.

* అమరా నిర్జరా దేవా స్త్రిదశా విబుధా స్సురాః,
సుపర్వాణః సుమనస స్త్రిదివేశా దివౌకసః. ౭
ఆదితేయా దివిషదో లేఖా అదితినందనాః,
ఆదిత్యా ఋభవోఽస్వప్నా అమర్త్యా అమృతాంధసః. ౮
బర్హిర్ముఖాః క్రతుభుజో గీర్వాణా దానవారయః,
బృందారకా దైవతాని (పుంసి వా) దేవతాః (స్త్రియామ్.) ౯

అమరాః-న మ్రియంత ఇత్యమరాః. చావనివారు గనుక అమరులు. మృఙ్ ప్రాణత్యాగే. మరః-మరణమ్ పచాద్యచ్, నాస్తి మరో యేషామితివా అమరాః. మరః=మరణము, యేషాం=ఎవరికి, నాస్తి=లేదో, తే=వారలు అమరులు. ౧. నిర్జరాః-న విద్యతే జరా యేషాం తే. ముదిమి లేనివారుగనుక నిర్జరులు జౄష్ వయోహానౌ. నిరస్తా జరా యైస్తే-ఎవర్లచేత ముదిమి తిరస్కరింపఁబడెనో వారు నిర్జరులు. జరాయాః నిష్క్రాంతాః-ముదిమివలన విడువఁబడినవారు. ౨. దేవాః-దీవ్యంతీతి దేవాః-క్రీడించువారు గనుక దేవులు. దివ్ క్రీడాదౌ. ౩. త్రిదశాః- ఉత్పత్తి స్థితివినాశాత్మికా స్తిస్రో దశా వయోవస్థా యేషాం తే త్రిదశాః. తదతిరిక్తవయోవస్థా నాస్తీత్యర్థః. అమరా స్సదా పంచవింశతివార్షికా ఇత్యస్తి ప్రమాణమ్. ఉత్పత్తిస్థితినాశములనెడు మూఁడవస్థలుగలిగినవారు గనుక త్రిదశులు - అనఁగా నుత్పత్తిస్థితి నాశకాలములయందెల్లప్పుడు నిరువదియైదేండ్లవయస్సు గలవారివలె నుందురు గనుక నీయుత్పత్త్యాద్యవస్థలు దప్పఁ దక్కిన వయోవస్థలు లేనివా రని తాత్పర్యము. త్రిదశపరిమాణం వయో యేషాం తే-ముప్పదియేండ్లకు లోఁబడిన వయస్సు గలవారు గనుక త్రిదశులు. ౪. విబుధ్యంత ఇతి విబుధాః-విశేషముగా నెఱింగినవారు గనుక విబుధులు బుధ అవగమనే. ౫. సు

రంతీతి సురాః-ఐశ్వర్యశాలినః. ఐశ్వర్యయుక్తులు గనుక సురలు. సుర ఐశ్వర్యే. సుష్ఠు రాజంత ఇతి వా సురాః-లెస్సగాఁ బ్రకాశించువారు. రాజృ దీప్తౌ. భక్త్యా దత్తం హవిరాదికం సుష్ఠు రాంతి గృహ్ణంతీతి వా సురాః-భక్తిచే నిచ్చినహవిరాదులను లెస్సగా గ్రహించువారు. రా ఆదానే. శుభం రాంతి బ్రువంతీతి వా సురాః-శుభమును జెప్పెడువారు. రైః శబ్దే-సముద్రమథనోద్భవా సురా యేషా మస్తీతివా సురాః-సముద్రమందుఁ బుట్టిన అమృతముగలవారు. తదుక్తం 'సురాపరిగ్రహాద్దేవాస్సురా ఇత్యభివిశ్రుతా' ఇతి. సుష్ఠువాంఛితం ఫలం రాంతి దదతీతి వా సురాః - లెస్సగా వాంఛితఫలము నిచ్చువారు. రా దానే. ౬. అమరాదిశబ్దములు ౬.అకారాంతపుంలింగములు.సుపర్వాణః. నాంతః. పు. సుష్ఠు పూరయంతి కామాన్ పాలయంతీతి వా సుపర్వాణః-లెస్సగా అభీష్టముల నిండించువారు-లేక-పాలించువారు గనుక సుపర్వులు. పౄ పాలనపూరణయోః. శోభనం పర్వచరితం యేషాం తే-మంచి చరిత్రము గలవారు. శోభనాని పర్వాణ్యంగుళ్యాదిగ్రంథయో యేషాం తే-మంచిఅంగుళ్యాదిగ్రంథులు గలవారు. శోభనాని పర్వాణ్యుత్సవా యేషామితి వా-శుభకరము లైన యుత్సవములు గలవారు. ౭. సుమనసః-సాంత-పు. సుష్ఠు మన్వత ఇతి సుమనసః - లెస్సగా నెఱిఁగినవారు గనుక సుమనస్సులు. మన జ్ఞానే శోభనం మనో యేషాం తే - మంచి మనస్సు గలవారు. ౮. త్రిదివేశాః- త్రిదివస్య ఈశా స్త్రిదివేశాః-స్వర్గమునకుఁ బ్రభువులు. ౯. దివౌకసః స-పు. దివ్ దివం వా ఓకః స్థానం యేషాం తే - స్వర్గము స్థానముగాఁగలవారు. దివశబ్దము అకారాంతంబును గలదు. శ్లో. న శోభతే తేన హి నో వినా పురం మరుత్వతా వృత్రవధే యథా దివం,అని అనిరుద్ధచరిత్రమునందు దివశబ్దము అకారాంతముగఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది. ౧౦. ఆదితేయాః. ఆదితేరపత్యాని ఆదితేయాః-అదితి కొడుకులు. ౧౧ దివిషదః.ద-పు. దివి సీదంతి వర్తంత ఇతి దివిషదః - స్వర్గమునం దుండువారు. షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు. ౧౨. లేఖాః. గ్రీవాహస్తపాదే ప్రశస్తా లేఖా యేషాం తే లేఖాః-కంఠహస్తపాదములయందు మంచిరేఖలు గలవారు. లిఖ్యంతే ధ్యానార్థం పటాదౌ వా లేఖాః, ధ్యానము కొఱకు

పటాదులయందు వ్రాయఁబడువారు. లిఖ విలేఖనే. ప్రాణినాం శుభాశుభ ఫలం లిఖంతీతి వా - ప్రాణుల శుభాశుభఫలమును వ్రాసెడువారు. లిఖ అక్షరవిన్యాసే. ౧౩. అదితేర్నందనాః అదితినందనాః- అదితిదేవిపుత్రులు. ౧౪. ఆదిత్యాః. అదితే రపత్యాని ఆదిత్యాః - అదితికొడుకులు. ౧౫. ఋభవః-ఉ-పు. ఋతేన సత్యేన భవంతీతి ఋభవః, సత్యముతోఁబుట్టినవారు. ఋః=అదితిః తస్యాం భవంతీతివా ఋభవః, ఋ అనఁగా అదితిదేవి. ఆమెవలన జనించినవారు. ౧౬. అస్వప్నాః నాస్తి స్వప్నో నిద్రా యేషాం తే - నిద్ర లేనివారు. ౧౭. అమర్త్యాః నమ్రియంత ఇత్యమర్త్యాః - చావనివారు. మృజ్ ప్రాణత్యాగే. ౧౮. అమృతాంధసః-స-పు. అమృతమంధోఽన్నమేషాం తే- అమృతము అన్నముగాఁ గలవారు. ౧౯. బర్హిర్ముఖాః. బర్హిరగ్నిర్ముఖం యేషాం తే- అగ్నియేముఖముగాఁగలవారు. (అనఁగా నగ్నియందు హోమముచేయఁబడిన హవిరాజ్యాదులవలనఁ దృప్తిఁజెందువారు. ౨౦. క్రతుభుజః, జ-పు. క్రతౌ భుజంత ఇతి క్రతుభుజః-యజ్ఞమందు భుజించువారు. భుజ పాలనాభ్యవహారయోః. ౨౧. గీర్వాణాః. గీరేవ శాపలక్షణా వాణో బాణో యేషాం తే వబయో రభేదః - శాపరూపమైనవాక్కు బాణముగాఁ గలవారు. గిరం వేదశాస్త్రాదిరూపాం వణంతి వ్యాకుర్వంతీతి గీర్వాణాః- వేదశాస్త్రాదిరూపమైనవాక్కును వివేచించి చెప్పువారు. వణక్వణ శబ్దే. ౨౨. దానవారయః-దానవారయః ఇ-పు. దానవులకు శత్రువులు. ౨౩. బృందారకాః. శోభనం బృందం యేషాం తే- మంచిసమూహము గలవారు. ౨౪. దైవతాని. అ-న్న. దేవతాః.ఆ. స్త్రీ. దేవా ఏవ దేవతాః దేవతాఏవ దైవతాని-దేవులే దేవతలు, దేవతలే దైవతములు. 'పుంసి వా' అనెడి విశేషవిధిచేత దైవతశబ్దము పుంలింగమును గలదు. ౨౫. ౨౬ దేవత పేళ్లు.

* ఆదిత్య విశ్వ వసవ స్తుషితా భాస్వరా నిలాః,
మహారాజిక సాధ్యాశ్చ రుద్రాశ్చ (గణదేవతాః). ౧౦

ఆదిత్యాః-ఆదిత్యులు పన్నిద్దఱు-ఇంద్రుఁడు, ధాత, పర్జన్యుఁడు, త్వష్ట, పూష, అర్యముఁడు, భగుఁడు, వివస్వంతుఁడు, విష్ణువు, అంశుమంతుఁడు, వరుణుఁడు, మిత్రుఁడు-అనువారలు. ౧. విశ్వే. శ్రాద్ధా

గ్రే విశంతీతి విశ్వే - శ్రాద్ధాగ్రమందుఁ బ్రవేశించువారు. విశ ప్రవేశనే - వారలు పదుగురు. వసుబంధులు, క్రతుదక్షులు, కాలకాములు, ధురివిరోచనులు, పురూరవార్ద్రవులు అనువారలు. ౨. వసవః. ఉ-పు. ఆహత్య వసంతీతి వసవః-కూడుకొని యుండువారు. వస నివాసే-వారలెనమండ్రు. ఆపుఁడు, ధ్రువుఁడు, సోముఁడు, అధ్వరుఁడు, అనిలుఁడు, ప్రత్యూషుఁడు, అనలుఁడు, ప్రభాసుఁడు అనువారలు. 3. తుషితాః. తుష్యంతీతి తుషితాః=సంతోషించువారలు. తుష తుష్టౌ, వారు ముప్పదియాఱ్వురు. ౪. భాస్వరాః ౫. ఆభాస్వరాః. భాసంతఇతి భాస్వరాః-అంతట ప్రకాశించువారు. భాసృ దీప్తౌ-వారు అఱువదినలువురు. ౬. అనిలాః.అన్యంతేప్రాణ్యంతే లోకా ఏభి రిత్యనిలాః-వీరిచే లోకములు ప్రాణయుక్తములుగాఁ జేయఁబడును గనుక అనిలులు. అన ప్రాణనే. ఇలాయాం న చరంతీతి వా - భూమియందు సంచరించనివారు. వారు ౪౯ ద్రు. ౬. మహారాజికాః. మహతీ రాజిః పఙ్క్తి ర్యేషాం తే-అధిక మైన పఙ్క్తి గలవారు. వారు ౨౨౦. మహారాజశబ్దో యేషాం తే, మహారాజు లనెడిశబ్దము గలవారు ౭. సాధ్యాః. సాధ్యంతే ఆరాధ్యంత ఇతి సాధ్యాః-ఆరాధింపఁ బడువారు. సాధ్యం సిద్ధిర్యేషా మస్తీతివా సిద్ధి గలవారు. రాధ సాధ సంసిద్ధౌ. వారుగ౨రు. మనుఁడు, హనుమంతుఁడు, విష్ణువు, ధర్ముఁడు, నారాయణుఁడు మొదలగువారు ౮. రుద్రాః రోదయంత్యసురానితిరుద్రాః, దుష్టుల దుఃఖింపఁజేయువారు. రుదిర్ అశ్రువిమోచనే. రుజం దుఃఖం ద్రావయంతీతి వా-దుఃఖమునుబోఁగొట్టువారు. ద్రాకుత్సాయాం గతౌ. రుతం వేదాత్మకం శబ్దం కల్పాదా రువంతీతి వా-కల్పాదియందు వేదస్వరూపమైనశబ్దమును బలుకువారు. రుశబ్దే-వీరు ౧౧ ద్రు. అజుఁడు, ఏకపాదుఁడు, అహిర్బుధ్న్యుఁడు,త్వష్ట, రుద్రుఁడు, హరుఁడు, శంభుఁడు, త్ర్యంబకుఁడు, అపరాజితుఁడు, ఈశానుఁడు, త్రిభువనుఁడు అనువారలు ౯. ఈ ౯ గణదేవతలపేళ్లు.

* విద్యాధరోఽప్సరో యక్ష రక్షో గంధర్వ కింనరాః,
పిశాచో గుహ్యక స్సిద్ధో భూతోఽమీ దేవయోనయః. ౧౧

విద్యాధరః. విద్యాయాః గుటికాఞ్జనాదివిషయిణ్యాః ధరాః ధారకాః. గుటికాంజనాదివిద్యలను ధరించినజీమూతవాహనుఁడు మొద

లయినవారు. ఈశబ్దము స్థలాంతరమందుఁ జెప్పఁబడనిది గనుక లింగభేద
ము దెలియుటకై సమాసముగాఁ జెప్పక జాతివివక్షచే 'విద్యాధరః'
అని యేకవచనముగాఁ జెప్పఁబడెను. అప్సరసః ప్రభృతిశబ్దములు స్థలాం
తరమందు లింగభేదముదెలియునట్లు చెప్పఁబడియున్నవి గనుక నిచ్చట
ద్వంద్వసమాసముగాఁ జెప్పఁబడినవి. ౧. అద్భ్యస్సరన్తీతి అప్సరసః,
నీటివలనఁబుట్టినవారు అప్సరసలు ఊర్వశీప్రభృతులు. ౨. యక్ష్యంతే
పూజ్యంతే యక్షాః-పూజింపఁబడువారు. యక్షులు కుబేరాదులు. య
క్ష పూజాయాం. 3. రక్ష్యన్తేభ్యో రక్షాంసి రక్ష పాలనే. వీరినుండి
జంతువులు కాపాడఁబడును గాన రక్షస్సులు విభీషణాదులు. ౪. సౌర
భంగన్ధం అర్వన్తి గన్ధర్వాః - సువాసనను పొందువారు. అర్వ గతౌ-
గంధర్వులు హాహాహూహూప్రభృతులు. ౫. అశ్వముఖత్వా త్కుత్సి
తా నరాః కింనరాః-గుఱ్ఱపుమోముగలవారుగాన ఏవగింపఁదగినవారు
కిన్నరులు. ౬. పిశాచాదిశబ్దములు ఇతరస్థలమందుఁ జెప్పఁబడనివి
గనుక విద్యాధరశబ్దమువలె లింగభేదము దెలియుటకై జాతివివక్ష
చేత నేకవచనముగాఁ జెప్పఁబడినవి. పిశిత మశ్నంతీతి పిశాచాః-మాం
సమును భుజించువారు కుబేరానుచరులు. అశ భోజనే. ౭. గుహ్యకః.
నిధీ న్గూహంతీతి గుహ్యకాః - నిధులఁ గాచువారు. గుహూ సంవరణే.
ప్రాయేణ గుహ్యం కుత్సితం కాయంతి వదంతీతి వా-తఱుచుగాఁ గుత్సి
తముం బలికెడువారు. మాణిభద్రుఁడు మొదలైననిధిపాలకులు. కై శబ్దే.
౮. సిద్ధః. అణిమాదిసిద్ధిర్యేషామ స్తీతి సిద్ధాః-అణిమాదిసిద్ధి గలవారు.
విశ్వావసు ప్రభృతులు. ౯. భూతః. భవన్తి ఇష్టం ప్రాప్నువంతీతి భూ
తాః-బాలగ్రహాదయః. ఇష్టము నొందెడిబాలగ్రహాదులు. భూ ప్రాప్తౌ.
౧౦. అమీ దేవయోనయః- దేవా ఏవ యోనిరుత్పత్తిస్థానం యేషాంతే,
అమీ=వీరు, దేవయోనయః=దేవతలే యుత్పత్తిస్థానముగాఁగలవారు.
అనఁగా దేవతలవలనఁ బుట్టినవారు. ఈ ౧౦. దేవతాభేదముల పేళ్లు.

అసురా దైత్య దైతేయ దనుజేంద్రారి దానవాః,
శుక్రశిష్యా దితిసుతాః పూర్వదేవాః సురద్విషః. ౧౨

అసురాః. న విద్యతే సురా యేషాం తే-అమృతము లేనివారు.
[illegible]రేభ్యోఽన్యే వా- దేవతలు గానివారు. యజ్ఞభాగా న్నిరస్యంత ఇతి

వా - యజ్ఞభాగమువలన త్రోయఁబడినవారు. అసు క్షేపణే, అసూ౯ ప్రాణా౯ రాంతి గృహ్ణంతీతివా-ప్రాణములఁ గొనువారు. రా ఆదానే. ౧. దైత్యాః. దైతేయాః. దితేరపత్యాని దైత్యాః. దైతేయాశ్చ - దితికొడుకులు. ౨. ౩. దనుజాః దానవాః, దనోర్జాతా దనుజా దానవాశ్చ - దనువనెడి స్త్రీవలనఁ బుట్టినవారు. దైత్యదానవులకు భేదము గలిగియున్నను అసురత్వసామాన్యముచేత నభేదకథనము. ౪. ౫. ఇంద్రస్యారయః ఇంద్రారయః-ఇ. పు. ఇంద్రునికి శత్రువులు. ౬. శుక్రస్య శిష్యా శ్శుక్రశిష్యాః-శుక్రునికి శిష్యులు. ౭. దితే స్సుతాః దితిసుతాః. దితికొడుకులు. ౮. పూర్వం దేవపదేస్థితాః పూర్వదేవాః-పూర్వకాలమందు దేవపదమునందున్నవారు. ౯. సురా౯ ద్విషంతీతి సురద్విషః-ష-పు. దేవతలను ద్వేషించువారు. ద్విష అప్రీతౌ. ౧౦. ఈ ౧౦ రాక్షసులపేళ్లు.

* సర్వజ్ఞః సుగతో బుద్ధో ధర్మరాజ స్తథాగతః,
సమంతభద్రో భగవా న్మారజి ల్లోకజి జ్జినః. ౧౩
షడభిజ్ఞో దశబలోఽద్వయవాదీ వినాయకః,
మునీంద్రః శ్రీఘనః శాస్తా మునిః-

సర్వజ్ఞః. సర్వంజానాతీతి సర్వజ్ఞః - సమస్తము నెఱింగినవాఁడు. జ్ఞా అవబోధనే.౧. సుగతః. శోభనం గతం జ్ఞానమస్య సుగతః - మంచి జ్ఞానము గలవాఁడు. సుష్ఠు అపునరావృత్త్యా మోక్షం గతః - లెస్సగా పునరావృత్తిలేక మోక్షమును బొందినవాఁడు.౨. బుద్ధః. సర్వం క్షణికం బుధ్యతే బుద్ధః-సమస్తమును క్షణికముగాఁ దలంచువాఁడు. బుధ అవగమనే, ప్రశస్తా బుద్ధి ర్యస్య సః బుద్ధః-మంచి బుద్ధి గలవాఁడు. ౩. ధర్మరాజః. ధర్మస్య సత్యాహింసాదేః రాజా-సత్యము అహింస మొదలుగాఁ గలధర్మములకు రాజు. ౪. తథాగతః, యథా పునరావృత్తిర్నభవతి తథా మోక్షం గతః - ఎట్లు పునరావృత్తి గలుగదో అట్లు మోక్షమునొందినవాఁడు. తథా సమ్యగ్గతంజ్ఞాన మస్యేతితథాగతః-మంచిజ్ఞానము గలవాఁడు. యథాఽమునయో మోక్షం గతా స్తథా మోక్షం గత ఇతివా - మునులెట్లు మోక్షమును బొందిరో అట్లు మోక్షమును బొందినవాఁడు. ౫. సమంతభద్రః. సమంతతః సర్వతోభావాత్ జ్ఞా

సంభారాచ్చ భద్రః శ్రేష్ఠః - పుణ్యసంభారమువలనను జ్ఞానసంభారము వలనను శ్రేష్ఠుఁడు. సమంతం సంపూర్ణం భద్రం మంగళమస్యేతి వా- సంపూర్ణమైనశుభము గలవాఁడు. ౬. భగవాన్. త-పు,శ్లో. మాహాత్మ్యస్య సమగ్రస్య ధైర్యస్య యశస శ్శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీర్యతే భగోఽస్యాస్తీతి భగవాన్ - సంపూర్ణమైనమాహాత్మ్యము, ధైర్యము,కీర్తి,సంపద, జ్ఞానము, వైరాగ్యము అనునివి.౬, భగ మని చెప్పఁబడును అది గలవాఁడు. ౭. మారం మన్మథం జయతీతి మారజిత్-త.పు. మన్మథుని జయించినవాఁడు. మారాన్ కామక్రోధాదీన్ జయతి వా-కామక్రోధాదులను జయించినవాఁడు. బౌద్ధాస్తు స్కంధమారః క్లేశమారో మృత్యుమారో దేవపుత్రమారశ్చేతి చతురో మారానాహుః తాన్ జయతీతి వా- బౌద్ధులచేఁ జెప్పఁబడెడు స్కంధమారాదుల జయించినవాఁడు. ౮. లోకం తపసాజయతీతి-లోకమును తపస్సుచే జయించినవాఁడు. ౯. జినః. జయతి భవం జినః-సంసారమును జయించెడివాఁడు. జి జయే. ౧౦. షట్ అభిజ్ఞాః యస్యసః షడభిజ్ఞః- దివ్యదృష్టి, దివ్యశ్రోత్రము, పూర్వనివాసానుస్మృతి,పరచిత్తజ్ఞానము, అప్రత్యక్షవిషయజ్ఞానము, వియద్గమనాగమనవ్యాపారాదిలక్షణమైనబుద్ధి అనునీయాఱు అభిజ్ఞలు గలవాఁడు. ౧౧. దశబలః. దశ బలాని బుద్ధ్యాదీని యస్య సః - బుద్ధి, క్షాంతి, వీర్యము, ధ్యానము, జ్ఞానము, కృప, శీలము, బలము, దానము, ఉపేక్ష అనెడు పదిబలములు గలవాఁడు. ౧౨. అద్వయం జీవాత్మపరమాత్మనోరభేదం వదతీతి అద్వయవాదీ-న-పు. జీవాత్మపరమాత్మలకు నభేదమును జెప్పెడువాఁడు. వద వ్యక్తాయాం వాచి. ౧౩. వినాయకః. సర్వాన్ వినయతి హిత మనుశాస్తీతి వినాయకః- ప్రాణులకు హితమును బోధించువాఁడు. ణీఞ్ ప్రాపణే. ౧౪. మునీంద్రః. మునీనా మింద్రః శ్రేష్ఠః, మునులలోశ్రేష్ఠుఁడు. ౧౫. శ్రీఘనః. శ్రియా యోగవిభూత్యా ఘనః పూర్ణః, యోగసంపదచేత నధికుఁడు. ౧౬. శాస్తా. ఋ-పు.దుష్టాన్ శాస్తి శిక్షతీతి శాస్తా-దుష్టులను శిక్షించువాఁడు. శాసు అనుశిష్టౌ. ౧౭. మునిః. ఇ-పు. సర్వధర్మాణాం మననాన్మునిః - సర్వధర్మముల నెఱుంగుటవలన ముని. మన అవబోధనే. ౧౮. ఈ ౧౮ బుద్ధదేవునిపేళ్లు.

* శాక్యముని స్తు యః. ౧౪

స శాక్యసింహ స్సర్వార్థసిద్ధ శ్శౌద్ధోదనిశ్చ సః,

గౌతమ శ్చార్కబంధుశ్చ మాయాదేవీసుతశ్చ సః. ౧౫

శాక్యమునిః. ఇ-పు. శాకవనవాసిత్వాచ్ఛాక్యః. శాక్యశ్చాసౌ మునిశ్చ శాక్యమునిః. శాకవృక్షప్రతిచ్ఛన్నం వాసం యస్మాచ్చ చక్రిరే, తస్మాదిక్ష్వాకువంశ్యాస్తే శాక్యా ఇతి భువి స్మృతాః. శాకవనమం దుండువాఁడు. శకదేశేషు జాతో మునిః - శకదేశములయందుఁ బుట్టిన ముని. ౧. శాక్యసింహః. శాక్యేషు సింహః శ్రేష్ఠః - శాక్యులలో శ్రేష్ఠుఁడు. ౨. సర్వార్థసిద్ధః. సర్వార్థేషు సిద్ధో నిష్పన్నః - అన్నిపనుల యందుఁ గృతార్థుఁడైనవాఁడు. ౩. శౌద్ధోదనిః ఇ-పు. శుద్ధం న్యాయపరిశుద్ధం ఓదనం భుఙ్క్తే శుద్ధోదనః, తస్యాపత్యం శౌద్ధోదనిః-న్యాయపరిశుద్ధమైనఅన్నమును భుజించువానికొడుకు. ౪. గౌతమః. గౌతమస్య శిష్యా శ్శాక్యా గౌతమా ఇత్యుచ్యతే, తద్వంశావతీర్ణత్వా ద్బుద్ధోఽపి గౌతమః-గౌతమమునిశిష్యులు గనుక శాక్యులు గౌతములు. ఆ వంశమందుఁ బుట్టినవాఁడు. ౫. అర్కవంశత్వాత్, అర్కబంధుః. ఉ-పు. సూర్యవంశమున జనించుటవలన అర్కబంధువు. ౬. మాయాదేవ్యాస్సుతః మాయాదేవీసుతః - మాయాదేవికొడుకు. ౭. ఈ ౭ శాక్యముని పేళ్లు.

* బ్రహ్మాత్మభూః సురజ్యేష్ఠః పరమేష్ఠీ పితామహః,

హిరణ్యగర్భో లోకేశ స్స్వయంభూ శ్చతురాననః, ౧౬

ధాతాబ్జయోని ర్ద్రుహిణో విరిఞ్చిః కమలాసనః,

స్రష్టా ప్రజాపతి ర్వేధా విధాతా విశ్వసృ డ్విధిః. ౧౭

(శతానన్ద శ్శతధృతి ర్విరిఞ్చోఽజో విరిఞ్చనః.)

బ్రహ్మా. న-పు. బృంహతి వర్ధయతి ప్రజా ఇతి బ్రహ్మా. ప్రజలను వృద్ధిఁ బొందించువాఁడు. బృహి వృద్ధౌ. ౧. ఆత్మభూః. ఊ-పు. ఆత్మనా భవతీ త్యాత్మభూః-తనంతటఁ బుట్టినవాఁడు. ౨. సురాణాం జ్యేష్ఠః సురజ్యేష్ఠః-దేవతలలోఁ బెద్దవాఁడు. ౩. పరమే ఉత్కృష్టే పదే బ్రహ్మలోకాఖ్యే తిష్ఠతీతి పరమేష్ఠీ - న-పు. ఉత్కృష్టస్థానమం దుండెడువాఁడు. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. ౪. పితామహః. పితౄణాం పితా పితౄణా మపి

జనయి తేత్యర్థః. పిత (తండ్రు)లఁ బుట్టించినవాఁడు. ౫. హిరణ్యగర్భః. హిరణ్మయో గర్భో యస్యసః హిరణ్యగర్భః - హిరణ్మయ మైన గర్భము గలవాఁడు.హిరణ్యం గర్భే యస్యేతి వా - గర్భమందుహిరణ్య ము గలవాఁడు. ౬. లోకేశః. లోకానాం చతుర్దశలోకానా మీశః- పదునాల్గులోకములకు ప్రభు వైనవాఁడు. ౭. స్వయంభూః. ఊ-పు. స్వ యం భవతీతి స్వయంభూః-తనంతటనే పుట్టినవాఁడు. భూసత్తాయాం.౮. చతురాననః. చత్వారి ఆననానియస్య సః-నాలుగుముఖములు గలవాఁ డు. ౯. ధాతా. ఋ. పు సర్వం దధాతీతి ధాతా-సమస్తమునుధరించిన వాఁడు. డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః. ౧౦. అబ్జయోనిః. ఇ-పు. అబ్జం విష్ణునాభికమలం యోని రుత్పత్తిస్థానం యస్యసః-విష్ణునాభికమలమే ఉ త్పత్తిస్థానముగాఁ గలవాఁడు. ౧౧. ద్రుహిణః. ద్రుహ్యతిహింస త్యసురే భ్యోద్రుహిణః-అసురులకు హింసచేయువాఁడు. ద్రుహ జిఘాంసాయాం విరించిః ఇ-పు. విరచయతి భూతాని విరించిః-భూతములను సృజించువాఁ డు. విభిః హంసైః రిచ్యతే ఊహ్యతఇతి వా - విశబ్దము పక్షి వాచకము గనుక హంసలచేత వహింపఁబడువాఁడు.౧౩. కమలాసనః.కమలం ఆసనం యస్య సః-కమలము ఆసనముగాఁ గలవాఁడు. ౧౪. సృజతీతి స్రష్టా. ఋ-పు. సృజించువాఁడు. సృజ విసర్గే. ౧౫. ప్రజానాం పతిః, ప్రజా పతిః. ఇ-పు. ప్రజలకుఁ బ్రభువు. ౧౬. విధతి సృజతీతి వేధాః-స-పు. సృజించువాఁడు. విధ విధానే. ౧౭. విదధాతి సర్వం విధాతా-ఋ-పు. సర్వముఁ జేయువాఁడు. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. ౧౮. విశ్వం సృజతీతి విశ్వసృట్ - జ-పు. విశ్వమును సృజించువాఁడు. సృజ విసర్గే. ౧౯. విదధాతీతి విధిః-ఇ-పు. సర్వముఁ జేయువాఁడు. ౨౦. బ్రహ్మపేళ్లు.

* విష్ణు ర్నారాయణః కృష్ణో వైకుంఠో విష్టరశ్రవాః,
దామోదరో హృషీకేశః కేశవో మాధవః స్వభూః. ౧౮
దైత్యారిః పుండరీకాక్షో గోవిందో గరుడధ్వజః,
పీతాంబరోఽచ్యుతః శార్ఙ్గీ విష్వక్సేనో జనార్దనః. ౧౯
ఉపేంద్ర ఇంద్రావరజ శ్చక్రపాణి శ్చతుర్భుజః,
పద్మనాభో మధురిపు ర్వాసుదేవ స్త్రివిక్రమః. ౨౦

దేవకీనందన శ్శౌరిః శ్రీపతిః పురుషోత్తమః,
వనమాలీ బలిధ్వంసీ కంసారాతి రధోక్షజః, ౨౧
విశ్వంభరః కైటభజి ద్విధుః శ్రీవత్సలాంఛనః,
(గదాగ్రజో ముంజకేశో దాశార్హో దశరూపభృత్).

విష్ణుః. ఉ-పు. విశ్వం వేవేష్టి వ్యాప్నోతీతి విష్ణుః - విశ్వమును వ్యాపించియుండువాఁడు. విష్ల్ వ్యాప్తౌ. ౧. నారాయణః. నరస్యేదం నా రం అవతారేషు నారం వపురయతీ ఇతి నారాయణః-నరసంబంధమైన శ రీరము నారము. అవతారములయందు నరశరీరమునుబొందువాఁడు, అయ గతౌ. నారా ఆపః అయనం స్థానం యస్యసః నారమనఁగా జలము అది స్థానముగాఁ గలవాఁడు. నరసమూహో నారం తస్యాయనమితి వా తదయనమస్యేతివా-నరసమూహమునకు స్థానమయినవాఁడు. లేక నరస మూహము నివాసముగాఁగలవాఁడు. రాశ్శబ్దాః అయంతే నిర్గచ్ఛంతే యస్మాత్సరాయణః, రాయణాదన్యః అరాయణః, అరాయణోనభవ తీతి నారాయణః,శబ్దగమ్య ఇత్యర్థః. ఎవనివలన శబ్దములు బయలువెడలు చున్నవో అతఁడు రాయణుఁడు. రాయణుఁడు గానివాఁడు అరాయణుఁ డు. అరాయణుఁడు గానివాఁడు నారాయణుఁడు. అనఁగా శబ్దగమ్యుఁ డనుట. రై శబ్దే. ౨. కృష్ణః. సర్వంకరోతీతి కృష్ణః - అన్నిటిని జేయు వాఁడు. డుకృఞ్ కరణే. దైత్యాన్ కర్షతీతి వా - దైత్యులను నలిపి వే యువాఁడు. కృష విలేఖనే - కృష్ణవర్ణత్వాద్వా-కృష్ణవర్ణుఁడు గనుక కృ ష్ణుఁడు. ౩. వైకుంఠః. కస్మింశ్చిన్మన్వంతరే వికుంఠాయాంమాతరి జాత త్వాద్వైకుంఠః-ఒకానొకమన్వంతరమున వికుంఠ యను తల్లియందు నవ తరించెఁ గావున వైకుంఠుఁడు. ౪. విష్టరశ్రవాః. స-పు. విష్టరే ఇవ శ్ర వసీ కర్ణౌ యస్య సః-దర్భముడివంటిచెవులు గలవాఁడు. విష్టరే అశ్వత్థ తరౌ శ్రూయత ఇతివా - అశ్వత్థవృక్షమునందు వినఁబడువాఁడు. విష్ట రాకారో రోమావర్తః శ్రవసి యస్యసః - విష్టరాకారమైనరోమావర్త ము చెవియందుగలవాఁడు. విష్టరంవ్యాపనశీలంశ్రవః కీర్తిర్యస్యసః-వ్యా పనశీలమైన కీర్తిగలవాఁడు. ౫. దామోదరః. ఉదరే దామయస్యేతిదా మోదరః-ఉదరమందు తులసిమాలిక గలవాఁడు. దామ్నాఉదరే మా త్రాబద్ధః- బాల్యమందు యశోదచేత పలుపున నుదరమందుఁ గట్టఁబడిన

వాఁడు. ౬. హృషీకేశః. హృషీకాణామింద్రియాణామీశః-ఇంద్రియము
లకు నీశ్వరుఁడు. ౭. కేశవః శోభనాః కేశాః యస్యసః-మంచివెండ్రుకలు
గలవాఁడు. కేశిన మసురం హతవానితి-కేశి యనునసురుని జంపినవాఁడు.
కశ్చ ఈశశ్చ కేశౌ, తావస్మి౯ స్త ఇతి వా, తదుక్తం. శ్లో. క ఇతిబ్ర
హ్మణో నామ ఈశోఽహం సర్వదేహినాం, ఆవాం తవాంగే సంభూతౌ
తస్మాత్కేశవనామవానితి హరివంశే.-బ్రహ్మరుద్రులు ఈయనయందు జనిం
చిరిగనుక కేశవుఁడు. కశ్చ అశ్చ ఈశశ్చ కేశాః తే సంత్యస్మిన్నితి కేచి
త్-బ్రహ్మవిష్ణురుద్రులు ఈయనయం దుండుటవలనఁ గేశవుఁ డని కొం
దఱు. ౮. మాధవః మాయాః లక్ష్మ్యాః ధవః-లక్ష్మీదేవికిభర్త. యదో
ర్జ్యాయా న్పుత్రో మధుః, తద్వంశజత్వా న్మాధవః-యదువనెడివాని
పెద్దకొడుకు మధుఁడు. అతనివంశమునఁ బుట్టినవాఁడు. మధూయతే శ
త్రూనితివా-శత్రువులఁ గంపింపఁ జేయువాఁడు.ధూఞ్ కంపనే.౯.స్వభూః
ఊ-పు. స్వే నాత్మనా జాయత ఇతి స్వభూః- తనంతఁదానే పుట్టినవాఁడు.
౧౦. దైత్యానామరిః దైత్యారిః-ఇ-పు. దైత్యులకు శత్రువు. ౧౧. పుం
డరీకాక్షః. పుండరీకే ఇవ అక్షిణీ యస్య సః-తెల్లదామరవంటి కన్నులు
గలవాఁడు. పుండరీకం హృత్కమలం అక్ష్ణోతి వ్యాప్నోతీతివా - హృ
దయకమలమును వ్యాపించియుండువాఁడు. అక్షూ వ్యాప్తౌ. ౧౨. గాం
భూమిం ధేనుం స్వర్గం వేదం వా విన్దతి ఇతి గోవిందః - భూమినిగాని,
గోవునుగాని, స్వర్గమునుగాని, వేదమును గాని పొందెడువాఁడు. ౧౩.
గరుడధ్వజః. గరుడః ధ్వజః యస్య సః - గరుత్మంతుఁడే ధ్వజముగాఁగల
వాఁడు. ౧౪. పీతాంబరః. పీత మంబరం యస్య - పచ్చనివలువ గల
వాఁడు. ౧౫. అచ్యుతః. నాస్తి చ్యుతం స్ఖలనం స్వపదా ద్యస్య-తన
చోటునుండి భ్రంశము నొందనివాఁడు. ౧౬. శృఙ్గస్య వికారః శార్ఙ్గం
ధనుః. తదస్యాస్తీతి. శార్ఙ్గీ - న. పు. శార్ఙ్గ మనెడివిల్లు గలవాఁడు. ౧౭.
విష్వక్సేనః. విష్వక్ సమంతతః వ్యాప్తా సేనా యస్య సః - అంతట వ్యా
పించినసేన గలవాఁడు. ౧౮. జనార్దనః. సముద్రమధ్యవర్తినో జననా
మ్నః అసురా నర్దితవానితి జనార్దనః - సముద్రమధ్యమం దుండెడు జను
లనెడు నసురులఁ బీడించినవాఁడు. ప్రళయకాలే జనా న్సర్వానపి అర

యతీతి వా జనార్దనః - ప్రళయకాలమం దెల్లజనులను బీడించువాఁడ
అర్ద పీడనే. ౧౯. ఉపేంద్రః. ఇంద్ర ముపగతః అనుజత్వా దుపేంద్రః-ఇ
ద్రునికి తమ్ముఁడుగనుక ఉపేంద్రుఁడు. ఇంద్రరక్షణాయ తత్సమీపే
తో వా - ఇంద్రుని రక్షించుటకై అతనియొద్దనున్నవాఁడు. ఇంద్రలో
కా దుపరితిష్ఠతీతి వా ఉపేంద్రః-ఇంద్రలోకమునకంటె పైలోకమందు
డువాఁడు. ౨౦. ఇంద్రస్య అవరజః. ఇంద్రావరజః-ఇంద్రునికిఁ దమ్ముఁడు
౨౧. చక్రపాణిః. ఇ-పు. చక్రం పాణౌ యస్యసః - చక్రము హస్తమ
నందుఁ గలవాఁడు. ౨౨. చతుర్భుజః. చత్వారో భుజాయస్యసః - న
లుగుభుజములు గలవాఁడు. ౨౩. పద్మనాభః. పద్మం నాభౌ యస్యసః
పద్మము నాభియందు గలవాఁడు. ౨౪. మధో రసురస్య రిపుః మధు
రిపుః - ఉ - పు. మధువనెడిరాక్షసునికి శత్రువు. ౨౫. వాసుదేవః
వసుదేవ స్యాపత్యం పుమాన్ - వసుదేవునికుమారుఁడు. వసంత్యస్మి
జగంతీతి వాసుః - వాసుశ్చాసౌ దేవశ్చ వాసుదేవః - అన్ని జగము
లు తనయందు గలదేవుఁడు. వస నివాసే, జగతి వస త్యయమితివా
జగమున నంతట నుండుదేవుఁడు. తదుక్తం. శ్లో. వస త్యాత్రా జగత్
త్ర తస్మి న్వసతి వా జగత్, స వాసుదేవ ఇత్యాది. ౨౬. త్రివిక్రమః
బలిబంధనకాలే త్రిషు లోకేషు త్రయో విక్రమాః పాదన్యాసాః య
స్య సః - బలిబంధనకాలమందు మూఁడులోకములను మూఁడడుగుల
చేఁ గప్పినవాఁడు. క్రము పాదవిక్షేపే. ౨౭. దేవక్యాః నందనః దేవ
కీనందనః-దేవకీదేవికొమారుఁడు. ౨౮. శూర ఇతి వసుదేవస్య పిత
తస్య గోత్రాపత్యం శౌరిః - ఇ. పు. శూరుఁడనఁగా వసుదేవునితండ్రి
అతని మనుమఁడు. ౨౯. శ్రీపతిః. ఇ - పు. శ్రియః లక్ష్మ్యాః పతిః
లక్ష్మీదేవికి భర్త. ౩౦. పురుషే షూత్తమః పురుషోత్తమః, పురుషుల
యం దుత్తముఁడు. ౩౧. వనమాలీ. న. పు. శ్లో. ఆపాదపద్మం యా మా
లా వనమాలేతి సా మతా, ఇతి కళిఙ్గః. సా అస్యాస్తీతి వనమాలీ-పాదము
లదాఁక వ్రేలెడు పుష్పమాలిక గలవాఁడు. ౩౨. బలిధ్వంసీ. న-పు. బలి
నంధ్వంసితుం శీలమస్యేతి-బలి నణఁచినవాఁడు. ధ్వంసు అవస్రంసనే. ౩౩
కంసారాతిః. ఇ - పు. కంసస్య అరాతిః - కంసుని శత్రువు. ౩౪. అధో
క్షజః, అధఃకృతాని అక్షాణీంద్రియాణి యస్మిన్ కరణే తదస్యథాతథ

జాతః, తదుక్తం.శ్లో.'యస్యేంద్రియం ప్రమథితుం ప్రమదా న శక్తా' ఇతి-ఇంద్రియములను అధఃకరించి జనించినవాఁడు. అధోక్షాణాం జితేంద్రియాణాం జాయతే ప్రత్యక్షీభవతీతి వా అధోక్షజః - జితేంద్రియులకు ప్రత్యక్ష మగువాఁడు. అధఃకృతం అక్షజం ఇంద్రియజన్యజ్ఞానం యేనేతి వా-ఇంద్రియజన్యజ్ఞానమును అధఃకరించినవాఁడు. ౩౫. విశ్వంభరః. విశ్వం బిభర్తీతి విశ్వంభరః-విశ్వమును భరించినవాఁడు. ౩౬. కైటభజిత్. త-పు. కైటభమసురం జితవాన్-కైటభుఁ డనెడియసురుని జయించినవాఁడు. జి జయే. ౩౭. విధుః. ఉ-పు. విధ్యతి ప్రత్యర్థిన ఇతి విధుః-శత్రువులను వ్యధపెట్టువాఁడు. ౩౮. శ్రీవత్సలాంఛనః. శ్రీవత్సోనామ వక్షఃస్థలే మహాపురుషలక్షణో రోమావర్తవిశేషః సఏవ లాఞ్ఛనం యస్యసః - వక్షఃస్థలమందు మహాపురుషలక్షణమైన శ్రీవత్స మనెడు మచ్చ గుఱుతుగాఁ గలవాఁడు. ఈ ౩౯ విష్ణుదేవుని పేళ్లు.

* వసుదేవోఽస్య జనక స్సఏ వానకదుందుభిః,   ౨౨

అస్య=ఈ కృష్ణదేవునియొక్క, జనకః=తండ్రి, వసుదేవః=వసుదేవుఁడు, సఏవ=ఆవసుదేవుఁడే, ఆనకదుందుభిః = ఆనకదుందుభి యనఁబడును. వసుదేవః. వసుభిర్ధనైర్దీవ్యత ఇతి వసుదేవః - ధనములచేఁ బ్రకాశించువాఁడు. ౧. ఆనకదుందుభిః. ఇ-పు. అస్య జన్మకాలే దేవతాభి రానకాశ్చ దుందుభయశ్చ వాదితా ఇత్యానకదుందుభిః - ఇతని జన్మకాలమున దేవతలచేత ఆనకములును, దుందుభులును వాయింపఁబడినవి. ౨. వసుదేవుని పేళ్లు.

* బలభద్రః ప్రలంబఘ్నో బలదేవో ఽచ్యుతాగ్రజః,
రేవతీరమణో రామః కామపాలో హలాయుధః.   ౨౩
నీలాంబరో రౌహిణేయ స్తాలాఙ్కో ముసలీ హలీ,
సంకర్షణ స్సీరపాణిః కాళిందీభేదనో బలః.   ౨౪

బలభద్రః. బలేన భద్రః శ్రేష్ఠః - బలముచేత శ్రేష్ఠుఁడు. ౧. ప్రలంబఘ్నః, ప్రలంబ మసురం హతవాన్ - ప్రలంబుఁ డనురాక్షసుని జంపినవాఁడు. ౨. బలేన దీవ్యతీతి బలదేవః - బలముచేతఁ బ్రకాశించువాఁడు. ౩. అచ్యుతాగ్రజః. అచ్యుత స్యాగ్రజో జ్యేష్ఠః - అచ్యుతునికి అన్న. ౪. రేవతీరమణః. రేవత్యాః రమణః పతిః-రేవతీదేవికి భర్త. ౫.

రామః. రమయతి మోదయతి రూపసంపదేతి రామః - రూపసంపద చేత సంతోషింపఁజేయువాఁడు. రము క్రీడాయాం.౫. కామపాలః. భక్త కామా న్పాలయతీతి కామపాలః - భక్తులకోరికలను దీర్చువాఁడు. కామం స్మరం పాలయతి ఆత్మజత్వా త్కామపాలః - కొమారుఁ డగుటవలన మన్మథునిఁ బాలించువాఁడు. ౬. హలాయుధః. హలం లాంగలం ఆయుధం యస్య సః - నాఁగేలు ఆయుధముగాఁ గలవాఁడు. ౭. నీలాంబరః. నీల మంబరం వాసో యస్యసః-నల్లనివలువ గలవాఁడు. ౯. రౌహిణేయః. రోహిణ్యా అపత్యం-రోహిణీదేవికొడుకు. ౧౦. తాలాంకః. తాళవృక్షాకృతి రంకో ధ్వజో యస్యసః - తాళవృక్షాకార మైనధ్వజము గలవాఁడు. ౧౧. ముసల మాయుధ మస్యాస్తీతి ముసలీ. న-పు. రోఁకలి ఆయుధముగాఁ గలవాఁడు. ౧౨. హల మస్యాస్తీతి హాలీ. న-పు. నాఁగలి యాయుధముగాఁ గలవాఁడు.౧౩. శత్రూ్ప్రళయే జనాన్వా సంకర్షతీతి సంకర్షణః - శత్రువులను లేక ప్రళయమందు సర్వజనులఁగాని సంహరించువాఁడు.౧౪.సీరపాణిః. ఇ-పు. సీరం లాంగలం పాణౌ యస్య సః-నాఁగేలు హస్తమందుఁగలవాఁడు. ౧౫. కాళిందీం యమునాం హాలేన భిన త్తీతి కాళిందీభేదనః-హలముచేతఁ గాళిందీనదిని భేదించినవాఁడు.౧౬. బలః. బల మస్యాస్తీతి బలః-బలము గలవాఁడు. ఈ ౧౭ బలదేవునిపేళ్లు.

* మదనో మన్మథో మారః ప్రద్యుమ్నో మీనకేతనః,
కందర్పో దర్పకోఽనంగః కామః పంచశరః స్మరః. ౨౫
శంబరారి ర్మనసిజః కుసుమేషు రనన్యజః,
పుష్పధన్వా రతిపతి ర్మకరధ్వజ ఆత్మభూః. ౨౬
(శృంగారయోనిః శ్రీపుత్రః శూర్పకారాతి రిత్యపి),
బ్రహ్మసూ ర్విశ్వకేతుః స్యాత్ -

మదనః. మదయతీతి మదనః-మదింపఁజేయువాఁడు. మదీ హర్షగ్లేపనయోః. ౧. మననం మత్ చేతనా తాం మథతీతి మన్మథః - బుద్ధిని గలియఁబెట్టువాఁడు. మంథ విలోడనే. ౨. మారయతి విరహిజనం మారః - విరహిజనులను జంపువాఁడు. మృఙ్ ప్రాణత్యాగే. ౩. ప్రకృష్టం ద్యుమ్నం బలమస్య ప్రద్యుమ్నః - ప్రకృష్ట మైనబలము గలవాఁడు. ౪. మీనకేతనః. మీనః కేతనం ధ్వజో యస్య సః-మత్స్యము టెక్కెము

గాఁగలవాఁడు. ౫. కందర్పః. కం కుత్సితేఽన్యమం-కుత్సితో దర్పో యస్యసః కందర్పః-కుత్సితమైనదర్పముగలవాఁడు. కం సుఖం తద్వత్సు దర్పో యస్యసః-సుఖవంతులయందు దర్పించువాఁడు. కే బ్రహ్మణ్యపి దృప్తవాన్ కందర్పః-బ్రహ్మవిూఁదనుగూడ దర్పించినవాఁడు. ౬. దర్పయతీతిదర్పకః- గర్వింపఁ జేయువాఁడు. ౭. అనంగః. నవిద్యతే అంగం యస్య సః - శరీరములేనివాఁడు. ౮. కామః. కామ్యతే అనేన కామః - వీని చేత కోరఁబడును. ౯. ఉన్మాదన తాపన శోషణ స్తంభన సమ్మోహనాఖ్యాః పంచశరాః యస్యసః పంచశరః - ఉన్మాదన తాపన శోషణ స్తంభన సమ్మోహనము లను నైదుబాణములుగలవాఁడు. ౧౦. స్మరః. స్మరయ త్యుత్కణ్ఠయతీతి స్మరః - కాముకులను కామినులను తొందర పెట్టువాఁడు. స్మృ ఆధ్యానే. ౧౧. శంబరారిః. ఇ-పు. శంబరస్యాసుర స్యారిః-శంబరుఁ డనెడిరాక్షసునకు శత్రువు. ౧౨. మనసి జాయత ఇతి మనసిజః-మనస్సునందుఁ బుట్టెడువాఁడు. ౧౩. కుసుమేషుః. ఉ-పు. కుసుమాన్యేవ ఇషవో యస్య సః - పుష్పములే బాణములుగాఁ గల వాఁడు. ౧౪. అనన్యజః. మనసోఽన్యస్మాన్నజాయత ఇత్యనన్యజః, మనస్సునకంటె నన్యస్థలమందుఁ బుట్టనివాఁడు. ౧౫. పుష్పధన్వా. న-పు. పుష్పం ధను రస్య పుష్పధన్వా-పుష్పములు ధనుస్సుగాఁ గలవాఁడు. ౧౬. రతేః పతిః రతిపతిః - రతీదేవికి భర్త. ౧౭. మకరధ్వజః. మకరో ధ్వజో యస్య సః-మకరము ధ్వజముగాఁ గలవాఁడు. ౧౮. ఆత్మని మనసి భవతీ త్యాత్మభూః. ఊ-పు. మనస్సునఁ బుట్టువాఁడు. ఆత్మనా స్వయమేవ భవతీతివా - తనంతటనే పుట్టువాఁడు. ౧౯. బ్రహ్మ తపః బ్రహ్మాణం వా సువతి చాలయతీతి బ్రహ్మసూః-తపస్సునుగాని బ్రహ్మనుగాని కలతపెట్టువాఁడు. ౨౦. ఋశ్యకేతుః. ఉ-పు. ఋశ్యో మృగవిశేషః కేతుర్యస్య సః-ఋష్య మనుమృగము టెక్కెముగాఁ గలవాఁడు. విశ్వకేతుః - అనుపాఠమునందు-విశ్వవ్యాపీ కేతు ర్ద్యుతిర్యస్యసః - విశ్వవ్యాపకమైన తేజస్సు గలవాఁడు. ఈ ౨౧ మన్మథుని పేళ్ళు.

*   అనిరుద్ధ ఉషాపతిః.

అనిరుద్ధః న నిరుధ్యతే పరైరిత్యనిరుద్ధః - పరులచేత నడ్డగింపఁ బడనివాఁడు. రుధిర్ ఆవరణే. ౧. ఉషాపతిః. ఇ-పు. ఉషా బాణసుతా,

తస్యాః పతిః-బాణాసురునికూఁతు రైన ఉమకు మగఁడు. ఈ ౨ అని రుద్ధుని పేళ్లు.

* లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మా కమలా శ్రీ ర్హరిప్రియా. ౨౭
(ఇందిరా లోకమాతా మా రమా మఙ్గళదేవతా,
భార్గవీ లోకజననీ క్షీరసాగరకన్యకా.)

లక్ష్మీః. ఈ-సీ. లక్ష్యతే సర్వోఽనయేతి లక్ష్మీః - ఈమెచేత సర్వము చూడఁబడుఁగాన లక్ష్మి. లక్ష దర్శనాంకనయోః. ౧. పద్మాలయా. పద్మ మాలయో యస్యాస్సా-పద్మమే ఇల్లుగాఁగలది. ౨. పద్మ మస్యాః కరేఽ స్తీతి పద్మా-పద్మము హ స్తమందుగలది. ౩. కమలమస్యా అస్తీతికమలా-కమలము చేతియందు గలిగినది. ౪. శ్రీః. ఈ-సీ. శ్రయతి హరిమితి శ్రీః-విష్ణువు నాశ్రయించునది. శ్రిఞ్ సేవాయాం. ౫. హరేః ప్రియా హరిప్రియా-హరికి ప్రియురాలు. ౬. అధికపాఠము. ఇందిరా లోకమాతా మా క్షీరాబ్ధితనయా రమా, ఇందతీ తీందిరా-పరమైశ్వ ర్యయుక్తురాలు. ఇది పరమైశ్వర్యే, లోకానాం మాతా లోకమాతా. ఎల్లలోకములకు తల్లి. మా. అస్యైవ నామ్న ఏకదేశగ్రహణం మేతి. లోకమాత యనునామమునసే మా అని యేకదేశగ్రహణము. క్షీరాబ్ధే స్తనయా క్షీరాబ్ధితనయా-పాలకడలికూఁతురు. రమతఇతి రమా-క్రీడిం చునది. రము క్రీడాయామ్. ఈ ౬ లక్ష్మికి నామములు.

* శంఖో లక్ష్మీపతేః పాంచజన్యః.

పాంచజన్యః, సముద్రే తిమిరరూపచారిణః పంచజనాఖ్యస్యా సురస్య అస్థిజత్వా త్పాంచజన్యః - సముద్రమందు తిమిరరూపుఁడై సం చరించుచున్న పంచజనుఁ డనెడు రాక్షసునియొక్క అస్థివలనఁ బుట్టినది. ఈ ౧ విష్ణుశంఖముపేరు.

* చక్రం సుదర్శనః,

సుదర్శనః. అ-పు. భ క్తై స్సుఖేన దృశ్యత ఇతి సుదర్శనః - భ క్తులచేత సుఖముగాఁ జూడఁబడునట్టిది. శోభనం దర్శన మస్యేతి వా. మంచిదర్శనము గలది. ఈ ౧ విష్ణుచక్రముపేరు.

* కౌమోదకీ గదా-

కౌమోదకీ. ఈ-సీ. కుం=భూమిం మోదయతి=హర్షయతీతి కుమోదకో విష్ణుః తస్యేయం కౌమోదకీ-భూమిని సంతోషింపఁజేయు విష్ణుని సంబంధమయినది. ఈ ౧ విష్ణునిగదపేరు.

* ఖడ్గో నందకః

నందయతి దేవా నితి నందకః - దేవతలను సంతోషపెట్టునది. ఈ ౧ విష్ణునిఖడ్గముపేరు.

* కౌస్తుభో మణిః ౨౮

(చాప శ్శార్ఙ్గం మురారేస్తు శ్రీవత్సో లాఞ్ఛనం మతమ్.)

కౌస్తుభః. కుంస్తోభత ఇతి కుస్తుభో హరిః, తస్యాయం కౌస్తుభః-భూమిని నిలిపిన విష్ణునిసంబంధమైనది. ష్టుభ స్తమ్భే. కుం స్తుభ్నాతి వ్యాప్నోతీతి కుస్తుభ స్సముద్రః - తత్ర భవతీతివా కౌస్తుభః, సముద్రమందుఁ బుట్టినది. ఈ ౧ విష్ణువుయొక్క మణిపేరు. విష్ణువుధనుస్సు శార్ఙ్గము. పుట్టుమచ్చ శ్రీవత్సము.

* గరుత్మాన్ గరుడ స్తార్క్ష్యో వైనతేయః ఖగేశ్వరః,
నాగాంతకో విష్ణురథ స్సుపర్ణః పన్నగాశనః. ౨౯

గరుతః పక్షా అస్య సంతీతి గరుత్మాన్. త-పు. ఱెక్కలు గలవాఁడు. ౧. గరుద్భిః డయత ఇతి గరుడః-ఱెక్కలచేత నెగసెడివాఁడు. డీజ్ విహాయసా గతౌ, గిరతి సర్పానితివా - సర్పములను భక్షించువాఁడు. గౄ నిగరణే. ౨. తృక్షస్య ఋషే రపత్యం తార్క్ష్యః-తృక్షుఁడను మునికొడుకు. ౩. వినతాయా అపత్యం వైనతేయః-వినతకొడుకు. ౪. ఖగానా మీశ్వరః ఖగేశ్వరః - పక్షులకీశ్వరుఁడు. ౫. నాగానా మంతకః నాగాంతకః-సర్పములకు నాశకుఁడు. ౬. విష్ణోః రథః విష్ణురథః-విష్ణువునకు వాహనమైనవాఁడు. ౭. సుపర్ణః, శోభనాని పర్ణాని పక్షా యస్యసః - మంచిఱెక్కలు గలవాఁడు. ౮. పన్నగా అశనం యస్య సః పన్నగాశనః - సర్పము లన్నముగాఁ గలవాఁడు ౯. ఈ ౯ గరుత్మంతునిపేళ్ళు.

* శంభు రీశః పశుపతి శ్శివ శ్శూలీ మహేశ్వరః,
ఈశ్వర శ్శర్వ ఈశాన శ్శంకర శ్చంద్రశేఖరః. ౩౦
భూతేశః ఖండపరశు ర్గిరీశో గిరిశో మృడః,

మృత్యుంజయః కృత్తివాసాః పినాకీ ప్రమథాధిపః. ౩౧
ఉగ్రః కపర్దీ శ్రీకంఠ శ్శితికంఠః కపాలభృత్,
వామదేవో మహాదేవో విరూపాక్ష స్త్రిలోచనః. ౩౨
కృశానురేతా స్సర్వజ్ఞో ధూర్జటి ర్నీలలోహితః,
హరః స్మరహరో భర్గ స్త్ర్యంబక స్త్రిపురాంతకః. ౩౩
గంగాధరోఽంధకరిపుః క్రతుధ్వంసీ వృషధ్వజః,
వ్యోమకేశో భవో భీమః స్థాణూ రుద్ర ఉమాపతిః. ౩౪
(అష్టమూ ర్తి రహిర్బుధ్న్యశ్చ మహాకాలో మహానటః.)

శంభుః. ఉ-పు. శం సుఖం భవ త్యస్మాత్ శంభుః - శ మనఁగా సుఖము, అది యీయనవలనఁ గలుగుఁగాన శంభువు. భూసత్తాయాం శం ప్రాప్తవానితి వా, పరమానందరూపో నిత్యం విద్యత ఇత్యర్థః-సుఖరూపి యై యుండువాఁడు. భూ ప్రాప్తా వాత్మనేపదీ. ౧. ఈష్టే ఈశః-ఐశ్వర్యయుక్తుఁడు. ఈశ ఐశ్వర్యే. ౨. పశూనాంజీవానాం పతిః పశుపతిః, ఇ-పు. పశువులనఁగా ప్రమథులు, జంతువులు, వారికి ప్రభువు. పశవః క్షేత్రజ్ఞాః తేషాం పతిః త్రాతా సంసారబంధనాత్-పశువు లనఁగా జీవులు, వారిని సంసారబంధమువలన రక్షించువాఁడు. ౩. శివః. శామ్యతి పరమానందరూపత్వా న్నిర్వికారో భవతీతి శివః - బ్రహ్మానంద స్వరూపుఁడును నిర్వికారుండును గనుక శమించియుండువాఁడు. శేరతే సజ్జనమనాం స్యస్మి న్నితి వా-ఇతనియందు సజ్జనమనస్సు లుండును. శేతే సజ్జనమనస్స్వితి వా - సాధువులమనస్సులయందు శయనించియుండువాఁడు. శీఙ్ స్వప్నే, శివం కల్యాణం తదో్యగా ద్వా-శివ మనఁగా శుభము దానితోఁ గూడినవాఁడు, శివప్రదత్వా ద్వా శుభముల నిచ్చువాఁడు. ౪. శూలమస్యా స్తీతిశూలీ. న-పు. శూలమనెడి ఆయుధము గలవాఁడు. ౫. మహేశ్వరః. మహాంశ్చాసా వీశ్వరశ్చ-శ్రేష్ఠుఁడైనయీశ్వరుఁడు. ఈశ ఐశ్వర్యే. ౬. ఈష్ట ఇ తీశ్వరః - ఐశ్వర్యయుక్తుఁడు. (ప్రభుత్వము గలవాఁడు) ౭. శర్వః. ప్రళయే భూతానిశృణాతి హిన స్తీతి శర్వః-ప్రళయమందు భూతములను హింసించువాఁడు. శౄహింసాయాం. ౮. ఈష్టే ఈశానః - ఐశ్వర్యముగలవాఁడు. ౯. శం సుఖంకరో తీతి శంకరః-సుఖమును గలుగఁజేయువాఁడు. డు కృఞ్ కరణే, ౧౦. చంద్రశేఖరః. చంద్రః

శేఖరః శిరోభూషణం యస్య. చంద్రుఁడు శిరోభూషణముగాఁగలవాఁ
ఁడు. ౧౧. భూతేశః, భూతానాం ప్రమథానా మీశః-ప్రమథగణములకు
ఈశ్వరుఁడు. ౧౨. ఖండపరశుః. ఉ-పు. ఖణ్డయతీతి ఖణ్డః ఖణ్డః పరశుర్య
స్య సః ఖణ్డపరశుః-ఖండించెడుగండ్రగొడ్డలిగలవాఁడు. ఖండపర్శుః అనీ
పాఠాంతరము. ఖండ భేదనే, ఖండః ఖండితః పరశురిత్యసురోఽనేనేతి
వా - పరశువనెడురాక్షసుఁడు ఇతనిచే ఖండింపఁబడెను. కదాచిత్ఖండితోఽ
స్య పరశురితి వా - ఒకానొకప్పుడు ఈయనపరశువు ఖండిత మా
యెను. ౧౩. గిరేః కైలాస స్యేశః గిరీశః - కైలాసమున కీశ్వరుఁడు.
౧౪. గిరౌ శేతే గిరిశః - కైలాసమందు శయనించువాఁడు. శీఙ్
స్వప్నే. ౧౫. మృడతి సుఖయతి భక్తా నితి మృడః - భక్తుల సుఖం
బుఁ జేయువాఁడు. స్వయం సుఖీ వా - తాను సుఖము గలవాఁడు.
మృడ సుఖనే. ౧౬. మృత్యుం జయతీతి మృత్యుంజయః - మృత్యు
వును గెలిచినవాఁడు. జి జయే. ౧౭. కృత్తి శ్చర్మ వాసోఽస్య కృత్తి
వాసాః, స - పు. చర్మము వస్త్రముగాఁ గలవాఁడు. ౧౮. పినాక
మితి ధను రస్యా స్తీతి పినాకీ. న - పు. పినాక మనెడివిల్లు గలవాఁడు.
౧౯. ప్రమథానా మధిపః ప్రమథాధిపః - ప్రమథగణములకు నధిపుఁ
డు. ౨౦. ఉగ్రత్వా దుగ్రః - భయంకరుఁడు. ౨౧. కపర్దోఽస్యా స్తీతి
కపర్దీ. న - పు. కపర్దమనెడిజటాజూటము గలవాఁడు. ౨౨. శ్రీకంఠః.
కాలకూటభరణజా శ్రీ శ్శోభా కంఠే యస్య సః - కాలకూటమును భ
రించుటవలనఁ గలిగినశ్యామశోభ కంఠమందుఁ గలవాఁడు. ౨౩. శితిః
కృష్ణవర్ణః కంఠో యస్యసః శితికంఠః - నల్లనికంఠము గలవాఁడు.
శితిః కంఠే య స్యేతి వా - కంఠమున నలుపు గలవాఁడు. ౨౪.
కపాలం బిభ ర్తీతి కపాలభృత్. త - పు. కపాలమును భరించినవాఁ
డు. భృఞ్ భరణే. ౨౫. వామః శ్రేష్ఠ స్స చాసౌ దేవశ్చ వామ
దేవః - శ్రేష్ఠుఁడైన దేవుఁడు. వామపార్శ్వే ధృతా దేవీయస్య - ఎడమ
ప్రక్కను ధరింపఁబడినభార్య గలవాఁడు. వామయా దీవ్యతీతి వా - స్త్రీ
చేఁ బ్రకాశించువాఁడు. దివ్ క్రీడావిజిగీషావ్యవహారద్యుతిస్తుతిమోదమ
దస్వప్న కాంతిగతిషు, వక్రత్వా ద్వామస్స చాసౌ దేవశ్చేతి వా - వక్ర
త్వము గలదేవుఁడు. ౨౬. మహాం శ్చాసౌ దేవశ్చ మహాదేవః - శ్రేష్ఠు

డైన దేవుఁడు. ౨౭. విరూపాణి రవిచంద్రాగ్ని రూపత్వా త్త్రివిధాని అక్షీణి యస్య సః విరూపాక్షః - సూర్యచంద్రాగ్ని రూపము లగుటవలన మూఁడువిధము లైనకన్నులు గలవాఁడు. ౨౮. త్రీణిలోచనాని యస్య త్రిలోచనః - మూఁడు కన్నులు గలవాఁడు. ౨౯. కృశాను రగ్నిః రేతో యస్య సః కృశాను రేతాః. స - పు. అగ్నిరూప మైనరేతస్సు గలవాఁడు. 30. సర్వం జానా తీతి సర్వజ్ఞః - సర్వము నెఱింగినవాఁడు. జ్ఞా అవబోధనే. 3౧. ధూ ర్భారభూతా జటాః జటా యస్యేతి ధూర్జటిః ఇ-పు. భారమైనజడలు గలవాఁడు. 3౨. నీలలోహితః. జుహ్వతో బ్రహ్మణో లలాటస్వేదజం తేజోఽగ్నౌ నిపత్య నీలం స ల్లోహిత మభూత్ తతోఽయం జాత ఇతి నీలలోహితః - బ్రహ్మ హోమము జేయునపుడు లలాటస్వేదమువలనఁ గలిగిన తేజము అగ్నియందుఁ బడి నీలవర్ణమై పిమ్మట రక్తవర్ణ మాయెను. అందువలనఁ బుట్టినవాఁడు గనుక నీలలోహితుఁడు. నీలః కంఠే లోహితః కేశే ష్వస్యేతి వా - కంఠమందు నీలవర్ణంబును కేశములయందు రక్తవర్ణంబును గలవాఁడు. 33. హరతి ప్రళయే సర్వమితి హరః - ప్రళయకాలమున సర్వమును హరించువాఁడు. భక్తానా మార్తిం హర తీతి వా - భక్తులపీడను హరించువాఁడు. హృఞ్ హరణే. 3౪. స్మరం మన్మథం హరతీతి స్మరహరః - మన్మథుని సంహరించినవాఁడు. 3౫. భర్జ్జతే కామకాలా దీనితి భర్గః - కామకాలాదులను కాలపాకమును బొందించినవాఁడుగనుక భర్గుఁడు. భ్రుజీ భర్జనే. 3౬. త్ర్యంబకః. త్రీణి అంబకాని లోచనాని యస్య - మూఁడుకన్నులు గలవాఁడు. త్రయాణాం లోకానామంబకః పితా - ముల్లోకములకుఁ దండ్రి. 3౭. త్రిపురాణా మంతకః స్త్రిపురాంతకః - త్రిపురములకు నాశకుఁడు. 3౮. గంగాయాః ధరః గంగాధరః - గంగను ధరించినవాఁడు. 3౯. అంధక స్యాసురస్య రిపుః. ఉ - పు. అంధకాసురునికి శత్రువు. ౪౦. క్రతుం దక్షయజ్ఞం ధ్వంసితుం శీల మస్యేతి క్రతుధ్వంసీ. న - పు. దక్షయజ్ఞమును జెఱిచినవాఁడు. ధ్వంసు అవస్రంసనే. ౪౧. వృషో ధ్వజో యస్య స వృషధ్వజః - వృషభము ధ్వజముగాఁ గలవాఁడు. ౪౨. వ్యోమ్ని కేశాః యస్య సః వ్యోమకేశః - ఆకాశమున నిండియున్నతలవెండ్రుకలు గలవాఁడు. ౪3. భవః

భవతి భవతేవా సర్వమితి భవః - అంతయును దాన యగువాఁడు. ౨౫. బిభే త్యస్మాత్ త్రైలోక్యం భీమః - ముల్లోకము లితనివలన భయపడును గనుక భీముఁడు. ఞి భీ భయే.౨౬. ప్రళయేఽపి తిష్ఠ తీతి స్థాణుః-ప్రళయ మందునుండువాఁడు. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. ౨౭. రోదయతి శత్రూన్ రుద్రః-శత్రువులను దుఃఖపెట్టువాఁడు. స్వయం రురో దేతివా. రుదిర్ అశ్రు విమోచనే, ఏకదా బ్రహ్మసురోధేన ప్రాప్తజన్మపరిగ్రహోఽసౌ రురో దేతి పురాణప్రసిద్ధిః-ఒకానొకప్పుడు బ్రహ్మవలన జన్మమునుబొంది నవాఁడై దుఃఖించెను గనుక రుద్రుఁడు. రుదం రోదనం ద్రావయ తీతి వా-దుఃఖమును బోఁగొట్టువాఁడు. ద్రు గతౌ. ౨౮. ఉమాయాః పతిః ఉమాపతిః-పార్వతీదేవికి భర్త. ఈ ౨౮ శివునిపేళ్లు.

* కపర్దోఽస్య జటాజూటః.

అస్య= ఈశివునియొక్క, జటాజూటః =జటాసమూహము, కపర్దః= కపర్దమని, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది. కపర్దః, కేన సుఖేన జలేన వా పరం పూర్తిం దదాతీతి కపర్దః-సుఖముచే నిండించునది. పర్వ పూరణే. ఈ ౧ శివుని జటాజూటము.

* పినాకోఽజగవం ధనుః,

పినాకః. త్రిపురదాహకాలే శరజ్వాలాజాలై ర్నాకం పిహితవాన్ పినాకః. తదా మేరుధనుస్త్వాత్ - త్రిపురదహనకాలమందు శరజ్వాలల చేత స్వర్గమును గప్పినది గనుక పినాకము.౧.అజగవాస్థివికారత్వా దజగవం. అ-న. అజగవముయొక్క అస్థివికారమైనది. ఈ ౨ శివుని విల్లుపేళ్లు.

* ప్రమథాః స్యుః పారిషదాః

ప్రమథ్నంతి శత్రూన్ ప్రమథాః-శత్రువులను మథించువారు. మంథ విలోడనే.౧.పరిషది సాధవః పారిషదాః. తే చండీశ్వరనందిమహాకాళభృంగ్యాదయః - సభయందు సాధువులు వారు చండీశ్వరప్రభృతులు. ఈ ౨ ప్రమథగణముల పేళ్లు.

* బ్రాహ్మీత్యాద్యాస్తు మాతరః. ౩౫

(బ్రాహ్మీ మాహేశ్వరీ చైవ కౌమారీ వైష్ణవీ తథా,
వారాహీ చైవ చేంద్రాణీ చాముండా సప్తమాతరః.)

బ్రాహ్మ్యాద్యా మాతరః. రుద్రపరిచర్యాశీలాః, మాంతి పరిచ

ర్యాం మాతరః. బు-సీ. శివునికి పరిచర్యలు సేయువారు. మాజ్ మానే వర్తనేచ. తా స్సప్త. శ్లో. బ్రాహ్మీ మాహేశ్వరీచైవ కౌమారీ వైష్ణవీ తథా, వారాహీ చైవ చేంద్రాణీ చాముండా సప్తమాతరః. బ్రహ్మసంబంధినీ బ్రాహ్మీ, మహేశ్వరసమ్బన్ధినీ మాహేశ్వరీ, కుమారసమ్బన్ధినీ కౌమారీ, విష్ణుసంబన్ధినీ వైష్ణవీ, వరాహస్యేయం వారాహీ, ఇంద్రసంబన్ధినీ ఇంద్రాణీ, చాముండనామాసురసంహారిణీ చాముండా, వీనియర్థము స్పష్టము. ఈ ౭ క్రమముగా బ్రాహ్మిమొదలగు శక్తులపేళ్లు.

* విభూతి ర్భూతి రైశ్వర్య మణిమాదిక మష్టధా,
(అణిమా మహిమా చైవ గరిమా లఘిమా తథా,
ప్రాప్తిః ప్రాకామ్య మీశత్వం వశిత్వం చాష్టభూతయః.)

విశేషేణ భవతీతి విభూతిః, భూతిశ్చ. ఇ-సీ. విశేషముగాఁ గలుగునట్టిది. ౧. ౨. ఈశ్వరస్యభావ ఐశ్వర్యం. అ-న. ఈశ్వరభావము. ౩. సా భూతి రణిమాదిభేదే నాష్టధా - ఆయైశ్వర్యము అణిమాదిభేదముచేత నెనిమిదివిధములు. అణిమా అణుత్వం సూక్ష్మతయా యా లభ్యతే సా అణిమా, మహత్త్వేన మహిమా, గురుత్వేన గరిమా, లఘుత్వేన లఘిమా, యయా ఇష్టప్రాప్తిస్సా ప్రాప్తిః, ఇచ్ఛయా నిర్విఘ్నసంచారశక్తిర్యేన తత్ప్రాకామ్యం, సర్వాతిశాయిత్వ మీశత్వం, స్వాధీనేంద్రియత్వం వశిత్వం. ఇవి అష్టైశ్వర్యములు.

* ఉమా కాత్యాయనీ గౌరీ కాళీ హైమవ తీశ్వరీ. ౩౬
శివా భవానీ రుద్రాణీ శర్వాణీ సర్వమంగళా,
అపర్ణా పార్వతీ దుర్గా మృడానీ చండి కాంబికా. ౩౭
(ఆర్యా దాక్షాయణీ చైవ గిరిజా మేనకాత్మజా.)

ఉమా. ఆ-సీ. ఉ ఇత్యనేన సంబోధ్య మా ఇత్యనేన తపసో మాత్రా నిషిద్ధత్వాదుమా. ఉ=ఓబిడ్డా, మా=వలదు. అనియిట్లు తల్లిచేఁ దపస్సువలన నిషేధింపఁబడెను గనుక ఉమ. అవతీత్యుమా-రక్షించునట్టిది. అవరక్షణే.౧. కతి అయనాని మోక్షమార్గా స్సంతీతి విచారయతీతి కత్యయనః.తస్యగోత్రాపత్యంకాత్యాయనీ-మోక్షమార్గంబు లెన్నిగల వని విచారించువాఁడు కత్యయనుఁడు, ఆఋషిగోత్రమందే౯ఁ బుట్టినది.౨. గౌర

వర్ణత్వా ద్గౌరీ. ఈ-సీ. గౌరవర్ణముగలది. 3. కాళవర్ణత్వా త్కాళీ-నీలవ ర్ణముగలది. ౪. హిమవత అపత్యం స్త్రీ హైమవతీ - హిమవంతునికూఁతురు. ౫. ఈశ్వరస్య పత్నీ ఈశ్వరీ. ఈ-సీ. ఈశ్వరునిభార్య. ౬. శివం మంగళ మస్యా అస్తీతి శివా - శుభము గలది. శివస్య పత్నీతివాశివా - శివునిభార్య. ౭. భవస్య పత్నీ భవానీ - భవునిభార్య. ౮. రుద్రస్య పత్నీ రుద్రాణీ - రుద్రునిభార్య. ౯. శర్వస్య పత్నీ శర్వాణీ. ఈ. సీ. శర్వునిభార్య. ౧౦. సర్వాణి మంగళాని యస్యా స్సా సర్వమంగళా- సమస్తమైన శుభములు గలది. ౧౧. తపసి పర్ణానామ ప్యనశనా దపర్ణా పర్ణములైన భక్షింపక తపం బొనర్చినది. అపగత మృణం య స్యేతి వా-పోఁగొట్టఁబడిన ఋణము గలది. ౧౨. పర్వత స్యాపత్యం స్త్రీ పా ర్వతీ. ఈ.సీ. పర్వతమునకుఁ గూఁతురు. ౧3. దుఃఖేన గంతుం శక్యతే దుర్గా - కష్టముచే నెఱుఁగఁదగినది. దుర్గం వనగిరిరూప మావాసో య స్యా స్సా - వనాదిదుర్గము స్థానముగాఁ గలది. ౧౪. మృడస్య పత్నీ మృడానీ. ఈ. సీ. మృడునిభార్య. ౧౫. చండతి కుప్యతీతి చండికా - కోపముగలది. చడికోపనే. చండాసురమథనాద్వా - చండాసురునిఁజంపి నది. ౧౬. జగన్మాతృత్వా దంబికా-లోకములకుఁదల్లి. అంబతే జనయతి సర్వ మంబికా - సమస్తమును జనింపఁజేయునది. అంబ జననే. ౧౭. శ్రేష్ఠత్వా దార్యా - శ్రేష్ఠురాలు. దక్ష స్యాపత్యం దాక్షాయణీ-ద క్షునికూఁతురు. గిరే ర్జాతా గిరిజా - పర్వతమువలనఁ బుట్టినది. మేనకా యాః ఆత్మజా, మేనకాత్మజా-మేనకకూఁతురు. ఈ ౧౭ పార్వతీదేవి పేళ్లు.

* వినాయకో విఘ్నరాజ ద్వైమాతుర గణాధిపాః,
అ ప్యేకదన్త హేరమ్బ లంబోదర గజాననాః. 3౮

వినయతి శిక్షయతి దుష్టా న్విఘ్నాంశ్చేతి వినాయకః-దుష్టు లను విఘ్నములను శిక్షించువాఁడు. ణీఞ్ ప్రాపణే, విగతో నాయకః ప్ర భుర్యస్య స్వతంత్రత్వాత్ - స్వతంత్రుఁడౌటవలనఁ దనకు నితరప్రభువు లేనివాఁడు. ౧. విఘ్నానాం రాజా విఘ్నరాజః - విఘ్నములకు రాజు. ౨. ద్వయో ర్మాత్రోరుమాగంగయో రపత్యం ద్వైమాతురః-గంగా పార్వతులకు నిద్దఱికినిఁ గుమారుఁడు. 3. గణానాం ప్రమథాదీనామధిపో గణాధిపః - ప్రమథాదిగణములకు నాయకుఁడు. ౪. కార్తికేయాత్పూ

టిమైత్రైకదంతత్వా దేకో దంతో యస్య స ఏకదంతః - కుమారస్వామి నొకదంతము పెఱికివేయఁబడెను గనుక నేకదంతుఁడు. ౫. హే రుద్ర మీాపే రంబతే తిష్ఠతీతి హేరంబః - రుద్రునియొద్ద నుండువాఁడు. ఋ తౌ. హేరతే వర్ధయతి భక్తానితివా-భక్తుల వృద్ధిఁబొందించువాఁడు. హే వృద్ధౌ. ౬. లంబ ముదరం యస్య స లంబోదరః - వ్రేలెడి బొజ్జగల వాఁడు. ౭. గజస్యేవ ఆననం యస్య స గజాననః, ఏనుఁగు మొగము వంటి మొగముగలవాఁడు. ఈ ౮ వినాయకునిపేళ్ళు.

* కార్తికేయో మహాసేన శ్శరజన్మా షడాననః,
పార్వతీనందన స్స్కంద స్సేనానీ రగ్నిభూర్గుహః.
బాహులేయ స్తారకజి ద్విశాఖ శ్శిఖివాహనః,
షాణ్మాతురశ్శక్తిధరః కుమారః క్రౌంచదారణః.
(భృంగీ భృంగిరిట స్తుండినందినౌ నందికేశ్వరే,
కర్మమోటీతు చాముండా చర్మముండా తు చర్చికా.)

కృత్తికానా మపత్యం కార్తికేయః - షట్కృత్తికలకొడుకు. ౧ మహతీ సేనా యస్య మహాసేనః-గొప్పదండు గలవాఁడు. ౨. శరాఖ్యే తృణే జన్మ యస్య సః శరజన్మా. న-పు. ఱెల్లునందు జన్మించినవాఁడు. శ రే జలే వా జన్మ యస్య - ఉదకమందు జన్మించినవాఁడు. ౩. అగ్ని తీ్నినాం షణ్ణాం స్తన్యపానార్థం షట్ ఆననాని యస్య సః షడాననః అగ్ని భార్యలైనషట్కృత్తికల స్తన్యపానముఁ జేయుటకై యాఱుము ఖములధరించినవాఁడు, ౪. పార్వత్యాః నందనః పార్వతీనందనః. పార్వ దేవికొడుకు. ౫. స్కందయతి శత్రూన్ శోషయతీతి స్కందః-శత్రు ల శోషింపఁజేయువాఁడు. దేవస్త్రీదర్శనాదీశ్వర రేతసః స్కందతీతిస్క దః-దేవస్త్రీదర్శనమువలన వదలిన యీశ్వరరేతస్సువలనఁబుట్టినవాఁడు స్కదిర్ గతిశోషణయోః. ౬. దేవసేనాం నయతి ప్రాపయతి సేన నీః. ఈ-పు. దేవసేనను నడిపించువాఁడు. ణీఞ్ ప్రాపణే.౭. అగ్నేర్భవ త్యగ్నిభూః. ఊ-పు. అగ్నివలనఁ బుట్టినవాఁడు. ౮. గూహతి పరాయ ధేభ్య ఆత్మసైన్యం గోపాయతీతిగుహః - తనసైన్యమును రక్షించుకొను వాఁడు. గుహూ సంవరణే. ౯. బహులానాం కృత్తికానా మపత్యం బా హులేయః-కృత్తికలకొడుకు. ౧౦. తారకం జితవాన్ తారకజిత్. త-పు

రకాసురుని జయించినవాఁడు, జి జయే. ౧౧. విశాఖానక్షత్రే జాతః
శాఖః-విశాఖ నక్షత్రమందుఁ బుట్టినవాఁడు. వినా పక్షిణా మయూ
ా శాఖతి వ్యాప్నోతీతి విశాఖః - పక్షియైననెమిలిచేతఁ దిరుగు
ఁడు, శాఖృ శ్లాఖృ వ్యాప్తౌ. ౧౨. శిఖీమయూరో వాహనంయస్య శి
ాహనః - నెమిలి వాహనముగాఁ గలవాఁడు. ౧౩. షణ్ణాం మాతౄ
మపత్యం షాణ్మాతురః-ఆర్వురుతల్లులకొడుకు. ౧౪. శక్తేర్ధర శ్శక్తి
ః - శక్తి యనునాయుధమును ధరించినవాఁడు. ౧౫. సదా బాల
్వాత్ కుమారః - ఎల్లప్పుడు బాలుఁడుగా నుండువాఁడు. కుత్సితాౕ
ారయతీతి వా-కుత్సితుల సంహరించువాఁడు. మృఙ్ ప్రాణత్యాగే. కౌ
థివ్యాం మారయతి మన్మథవ దాచరతీతి వా - భూమియందు మన్మ
విలె సుందరుఁడైనవాఁడు. కౌ పృథివ్యాం మాం లక్ష్మం రాతి ద
తీతి వా-భూమియందు సంపద నిచ్చువాఁడు. రా దానే. సదా బ్రహ్మ
రిత్వా ద్వా - ఎల్లప్పుడు బ్రహ్మచారి గనుక కుమారుఁడు. ౧౬.
ంచాఖ్యం పర్వతం దారితవాౕ క్రౌంచదారణః - క్రౌంచప
తమును వ్రక్కలించినవాఁడు. దౄ విదారణే. ౧౭. కుమారస్వామి
ు. (భృంగీత్యాదయో నందీశ్వరనామాని. కర్మమోటీత్యాదయః
చారికానామాని-భృంగి మొదలైనవి నందీశ్వరునికిఁ బేళ్లు. కర్మమో
మొదలైనవి శివపరిచారికలపేళ్లు.)

ఇంద్రో మరుత్వా న్మఘవా బిడౌజాః పాకశాసనః,
వృద్ధశ్రవాః సు(శు)నాసీరః పురుహూతః పురందరః. ౪౧
జిష్ణు ర్లేఖర్షభ శ్శక్ర శ్శతమన్యు ర్దివస్పతిః,
సుత్రామా గోత్రభి ద్వజ్రీ వాసవో వృత్రహా వృషా. ౪౨
వాస్తోష్పతి స్సురపతి ర్బలారాతి శ్శచీపతిః,
జంభభేదీ హరిహయ స్స్వారాణ్ణముచిసూదనః. ౪౩
సంక్రన్దనో దుశ్చ్యవన స్తురాషా ణ్మేఘవాహనః,
(ప్రాచీనబర్హి రహిహా పృతనాషా ట్పులోమజిత్.)
ఆఖండలః సహస్రాక్ష ఋభుక్షాః-

ఇందతీ తీంద్రః-పరమైశ్వర్యయుక్తుఁడు, ఇది పరమైశ్వర్యే. ౧.
తో దేవాః అస్య సంతీతి మరుత్వాౕ. త-పు. దేవతలు గలవాఁడు.

౨. మహ్యతే పూజ్యతే మఘవా. న-పు. పూజింపఁబడువాఁడు.
హ పూజాయాం. పా. మఖః యాగో౽స్యాస్తీతి మఖవాన్. త-
యాగము గలవాఁడు. ౩. వేష్టీతి విడం. వబయోరభేదా ద్బిడంవ్యా
నశీలం ఓజో యస్య సః బిడౌజాః. స. పు. వ్యాపనశీల మైన తేజ
గలవాఁడు. బిడతీతి బిడం శత్రుభేదక మాక్రోశనం వా ఓజో యస
శత్రువులభేదించునట్టి, లేక, ఆక్రోశింపఁజేయునట్టి తేజస్సుగలవాఁడు.
ఆక్రోశభేదనయోః. ౪. పాకం వృత్రాసురభ్రాతరం శాసితవాన్
శాసనః-వృత్రాసురునిసోదరుఁ డైనపాకాసురునిఁ జంపినవాఁడు. పా
గర్భం శిక్షితవాన్-గర్భమును శిక్షించినవాఁడు. శాసు అనుశిష్టౌ.
వృద్ధం శ్రవః కీర్తిర్యస్యసః వృద్ధశ్రవాః.స-పు. ప్రవృద్ధమైన కీర్తిగల
డు. వృద్ధైః శ్రూయతఇతివా - వృద్ధులచే వినఁబడువాఁడు. వృద్ధే
శ్రవః హితశ్రవణం యస్య - వృద్ధు లైనబృహస్పత్యాదులవలన హి
మును వినువాఁడు. శ్రు శ్రవణే. ౬. శోభనం నాసీరం యస్య,
నాసీరః-శ్రేష్ఠ మైన సేనాగ్రభాగముగలవాఁడు. శవర్ణాదిపాఠమున
శునంతీతి శునాః, శున గతౌ. శునా స్సీరా లాంగనాని యేన - వ
దుఁడై న యెవనిచేత నాఁగేళ్లు కదులు చున్నవో అతఁడు శునాసీరుఁ
శునా స్సమృద్ధా స్సీరా యేనేతివా - ఎవనిచేత నాఁగేళ్లు సమృద్ధ
లగుచున్నవో, అతఁడు. శునాసీరౌ వాయుసూర్యౌ వస్య స్త ఇతి వ
వాయుసూర్యులు గలవాఁడు. ౭. పురు ప్రభూతం హూతం యజ్ఞే
హ్వానం యస్య పురుహూతః. యజ్ఞములయందుఁ బ్రచురమైన పిల
గలవాఁడు. పురు భూయిష్ఠం హూయతే యజ్ఞేషు - యజ్ఞములయ
మిక్కిలి పిలువఁబడువాఁడు. హు దానాదనయోః. పురునామాన
రం హతవానితివా - పురువనెడిరాక్షసునిఁ జంపినవాఁడు. ౮. పు
అరీణాం దారయతీతి పురందరః - శత్రుపురములఁ వ్రక్కలించినవా
దౄ విదారణే. ౯. జయశీలో జిష్ణుః. ఉ-పు. జయించుశీలముగలవా
జి జయే. ౧౦. లేఖానాం దేవానా మృషభః లేఖర్షభః - దేవతలలో
ష్ఠుఁడు. ౧౧. శక్నోతి దుష్టజయ ఇతి శక్రః-దుష్టజయమందు
డు. శక్ల శక్తౌ. ౧౨. శతం మన్యవో యస్య శతమన్యుః-ఉ-పు.
క్రతువుల గలవాఁడు. ౧౩. దివః పతిః దివస్పతిః. స-పు. స్వర్గమ

ప్రభువు. ౧౪. సుష్ఠు త్రాయత ఇతి సుత్రామా. న-పు. లోకముల లె స్సగా రక్షించువాఁడు. త్రైఙ్ పాలనే. ౧౫. గోత్రాన్ పర్వతాన్ భినత్తీతి గోత్రభిత్. ద-పు. పర్వతముల భేదించినవాఁడు. భిదిర్ విదారణే. ౧౬. వజ్రోఽస్యాస్తీతి వజ్రీ. న-పు. వజ్రాయుధము గలవాఁడు. ౧౭. వసూని రత్నాన్యస్య సంతీతి వాసవః - రత్నములు గలవాఁడు. ౧౮. వృత్రం హతవాన్ వృత్రహా. న-పు. వృత్రాసురునిఁ జంపినవాఁడు. హనహింసాగత్యోః. ౧౯. వర్షతీతి వృషా. న-పు. వర్షించువాఁడు. వృషు సేచనే. ౨౦. వాస్తోః గృహక్షేత్రాదేః పతి రధిదేవతా. వాస్తోష్పతిః. గృహక్షేత్రాదులకు నధిదేవత. ౨౧. సురాణాం పతి స్సురపతిః-దేవతలకుఁ బ్రభువు. ౨౨. బలాఖ్యస్యాసురస్య అరాతి ర్బలారాతిః-బలాసురునికి శత్రువు. ౨౩. శచ్యాః పతి శ్శచీపతిః. ఇ-పు. శచీదేవికి భర్త. ౨౪. జంభాఖ్య మసురంభినత్తీతి జంభభేదీ. న-పు. జంభాసురుని భేదించినవాఁడు. భిదిర్ విదారణే. ౨౫. హరయో హరితవర్ణాః హయాః యస్య సః హరిహయః-పచ్చనిగుఱ్ఱములు గలవాఁడు. ౨౬. స్వః స్వర్గే రాజత ఇతి స్వరాట్. జ-పు. స్వర్గమందుఁ బ్రకాశించువాఁడు. రాజృ దీప్తౌ. ౨౭. నముచిం సూదితవాన్ నముచిసూదనః-నముచి యనురాక్షసుని హింసించినవాఁడు. సూద హింసాయాం. ౨౮. సంక్రందయతి రిపూనితి సంక్రందనః-శత్రువుల మొఱపెట్టించువాఁడు. కది క్రది ఆహ్వానే రోదనే చ. ౨౯. దుస్సహశ్చ్యవనో నామ మునిర్యస్య స దుశ్చ్యవనః, చ్యవనోహి అశ్విభ్యాం స్వవృద్ధతా మపోహ్య తాభ్యాం యజ్ఞభాగం కల్పితవాన్, త మింద్రః కోపా ద్ధంతుం వజ్రాయుధం కరేణ గృహీత్వా తస్య తేజసా స్తబ్ధబాహు రభూదితి పౌరాణికీ కథా. తతో దుశ్చ్యవన ఇతి భావః - తనవజ్రాయుధమునకు సాధ్యుఁడు గానిచ్యవనమునిగలవాఁడు. చ్యవనముని స్వర్వైద్యులవలనఁ దనవృద్ధత్వముఁ బాపికొని, వారలకు యజ్ఞభాగముఁ గల్పించెను. అంతట నింద్రుండు కోపంబున చ్యవనమునిం జంపుటకై వజ్రాయుధము నెత్తి యాఋషి ప్రభావముచే స్తబ్ధబాహుం డయ్యె నని పురాణకథ గలదు గావున దుశ్చ్యవనుఁడు. ౩౦. తురం శత్రువేగం సహత ఇతి తురాషాట్. హ-పు. శత్రువేగమును సహించువాఁడు. షహ మర్షణే. ౩౧. మేఘా గజరూపధారిణ

ఐరావతాదయో వాహనం యస్య స మేఘవాహనః - గజరూపధార లైనమేఘములు వాహనముగాఁ గలవాఁడు. మేఘా నావిశ్య వర్షతీతివా-మేఘములం బ్రవేశించి వర్షించువాఁడు. ౩౨. ఆఖండయతి రీన్ భిన త్తీతి ఆఖండలః - శత్రువుల ఖండించువాఁడు. ఖడి ఖండనే. ౩౩. సహస్ర మక్షీణి యస్య సః సహస్రాక్షః-వేయికన్నులు గలవాఁడు. ౩౪. ఋభూన్ దేవాన్ క్షిపతి కర్మసు ప్రేరయతీతి ఋభుక్షాః, స-పు. తస్య తు పథిమథ్యృభుక్షామాదితి ఆకారః. అంతాదేశేన పంథాఇతివ ద్రూపం-దేవతలఁ బనులయందుఁ బ్రేరేపించువాఁడు. క్షిప ప్రేరణే. ౩౫.

* తస్య తు ప్రియా, ౪౪

పులోమజా శ చీంద్రాణీ

పులోమ్నో మునే ర్జాతా పులోమజా - పులోముఁ డను ముని వలనఁ బుట్టినది. పురూణి లోమాని యస్య పులోమా తస్మా జ్జాతే తివా-విస్తారమైనరోమములు గలవాఁడు పులోముఁడు. అతనికూఁతురు. జనీ ప్రాదుర్భావే. ౧. శచతి హంసవద్గచ్ఛతీతి శచీ - హంసవలె నడచు నది. శచి శ్వచి గతౌ. ౨. ఇంద్రస్యపత్నీ ఇంద్రాణీ. ఈ-సీ. ఇంద్రుని భార్య. ౩. శచీదేవిపేళ్ళు.

* నగరీ త్వమరావతీ,

అమరా అస్యాం సంతీ త్యమరావతీ. ఈ-సీ. దేవత లిందు నివసించియుందురు. ౧. ఇంద్రనగరి అమరావతి యనంబడు.

* హయ ఉచ్చైశ్శ్రవాః-

ఉచ్చైః శ్రవసీ యస్య, ఉచ్చైశ్శ్రవాః. స-పు. ఉన్నతము లైన చెవులు గలది. ఉచ్చైః శ్రవః కీర్తి ర్యస్య-ఉన్నత మైనకీర్తి గలది. ౧. ఇంద్రాశ్వము ఉచ్చైశ్శ్రవస్సనంబడును.

* సూతో మాతలిః-

మతాని సూతకర్మాణి లాతి గృహ్ణాతీతి మతలః, తస్యాపత్యంమాతలిః. ఇ-పు. సారథి కర్మలయందుఁ గలమతములగ్రహించినవాఁడు. మతలుఁడు, వానికొడుకు మాతలి. లాఆదానే.౧. ఇంద్రునిసారథి మాతలి యనంబడును.

* నందనం వనం. ౪౫

నందయతీతినందనం. అ-న. సంతోషింపఁ జేయునట్టిది. టు నది సమృద్ధౌ. ౧. ఇంద్రునివనము నందనమనంబడును.

* స్యాత్ ప్రాసాదో వైజయంతః-

ప్రశస్తాః వైజయంత్యః పతాకా అస్మిన్ సంతీతి వైజయంతః. ౧. ప్రశస్తము లైన టెక్కెములు గలది. ఇంద్రునిమేడ వైజయంత మనంబడును.

జయంతః పాకశాసనిః,

ఇంద్రునికొమారుఁడు జయంతుఁ డనం బడును. జయతి శత్రూ నితి జయంతః-శత్రువుల జయించువాఁడు. జి జయే. సౌందర్యేణ సర్వా నభిభవతీతి వా-సౌందర్యముచే నందఱిని బరిభవించువాఁడు. ౧. పాకశాసనస్యాపత్యం పాకశాసనిః. ఇ-పు. ఇంద్రునికొడుకు. ౨.

* ఐరావతోఽభ్రమాతంగై రావణాభ్రమువల్లభాః. ౪౯

ఇరా ఆప స్సంతి యత్ర సఇరావాన్ సముద్రః, తత్రజాతః,ఐరావతః. ఇరము లనఁగా జలములు, అవిగలవాఁడు సముద్రుఁడు, అందుఁబుట్టినది.౧.అభ్రే మాతంగః అభ్రమాతంగః-ఆకాశమం దుండెడియేనుఁగు. అభ్రాత్మకోవా మాతంగః - మేఘస్వరూపమైనయేనుఁగు. ౨. ఐరావణః. ఇరా హాలా తత్ప్రధానం వన మిరావణం, తత్ర జాతః-కల్లుగలవనము ఇరావణము, అందుఁ బుట్టినది. ౩. అభ్రమునామ్నీ హస్తిన్యాః వల్లభః అభ్రమువల్లభః-అభ్రమువనెడి ఆఁడుయేనుఁగునకుఁ బతి. ఐరావతశబ్దము మొదలు-౪- ఇంద్రుని యేనుఁగుపేళ్లు.

హ్రాదినీ వజ్ర మస్త్రీ స్యా త్కులిశం భిదురం పవిః,

శతకోటి స్స్వరు శ్శంబో దంభోళి రశని ర్ద్వయోః. ౪౮

హ్రాదతే శబ్దాయతఇతి హ్రాదినీ. పా. హ్రాదనీ. ఈ-నీ. హ్రాదోఽస్యాఅస్తీతివా - మ్రోయుచుండునట్టిది. హ్రాద అవ్యక్తే శబ్దే.౧. వ్రజతి యాతి న ప్రతిహన్యత ఇతి వజ్రం - అడ్డము లేక పోవునట్టిది. వ్రజ గతౌ, అస్త్రీతి కాకాక్షిన్యాయేన ఉభాభ్యాం సంబధ్యతే. తేన వజ్రకులిశబ్దయోః పుంలింగ మప్యస్తి, కులిశో మమ వక్షసీతి భట్టిః. ౨. కుల్యతే సంతన్యతే కీర్తి రనేన కులిశం. అ-న్న. కీర్తిని వృద్ధిఁ బొందించునట్టిది. కుల సంతానే, కుం పృథివీం శేశయతీతివా - భూమిని స్వల్ప

ముగాఁ జేయునట్టిది. లిశ అల్పీభావే, కులౌ హస్తే శేతే తిష్ఠతీతివా-హస్తమున నుండునట్టిది. కులీన్ పర్వతాన్ శ్యతి పక్షచ్ఛేదేన తనూకరోతీతివా-పర్వతములరెక్కలు ఛేదించి స్వల్పముగాఁ జేయునది. శో తనూకరణే. ౩. భినత్తి శత్రుబలమితి భిదురం. అ-న. శత్రుసైన్యమును భేదించునట్టిది. భిదిర్ విదారణే. ౪. పునాతి వైరమితి పవిః, వైరశుద్ధిని జేయునట్టిది, వైరశుద్ధియనఁగాఁ బగదీర్చుకొనుట పూఞ్ పవనే. ౫. శతం కోటయో ధారా యస్య స శతకోటిః. ఇ-పు. నూరంచులుగలది.౬. స్వరతి శబ్దాయతే ఉపతాపయతి పరానితి వాస్వరుః.ఉ-పు. మ్రోయునట్టిది, లేక, శత్రువులఁ దపింపఁజేయునట్టిది. స్వృ శబ్దోపతాపయోః, శోభనా న్యరూంషి ధారా అస్యేతి వా-అరుస్సులనఁగా అంచులు మంచియంచులు గలది. ౭. శం శుభ మస్యాస్తీతిశంబః-శుభము గలిగినట్టిది.శత్రూన్ శమయ తీతివా-శత్రువుల నణఁచునట్టిది. శమ ఉపశమే. ౮. దంభా దాటోపా ల్లీయతఇతి దంభోళిః. ఇ-పు. ఆటోపము వలననే లయింపఁజేయునట్టిది. దభ్నోతి ఖేదయత్యరీనితి వా-శత్రువులను దుఃఖపెట్టునది. దంభ హింసాయాం. ౯. (అత్ర రూపభేదేన జ్ఞాతలింగస్య శంబశబ్దస్య సాహచర్యాత్స్వరుదంభోళిశబ్దయోః పుంలింగయోః జ్ఞాతలింగస్వరుశబ్దసాహచర్యా త్పవిశతకోటిశబ్దయోః పుంలింగతా జ్ఞేయా ఏవమన్యత్రాపి పరంపరయా సాహచర్యా ల్లింగభేదో జ్ఞేయః.) అశని ఇ-పు.అశ్యతే భుజ్యతే త్రైలోక్య మనేనే త్యశనిః- ముల్లోకము దీనిచే భుజింపఁబడుచున్నది. అశ భోజనే. ఈ ౧౦ వజ్రాయుధము పేళ్లు.

* వ్యోమయానం విమానోఽస్త్రీ-

వ్యోమ్ని యానంగమనం దేవానాంయేన తద్వ్యోమయానం- దేవతలకు ఆకాశమందు గమనము దేనిచేతఁ గలుగునో అది. యా ప్రాపణే ౧. విశేషేణమాంతి వర్తంతే దేవా అస్మిన్నితి విమానః. అ - పు. దీనియందు దేవతలు విశేషముగా నుందురు. మాఞ్ మానే పర్తనే వినా పక్షిణా మానముపమానం గమనే యస్యేతి వా.-గమనమందు పక్షితో సాదృశ్యము గలది. వ్యోమయానవిమానశబ్దములు దేవరథము పేళ్లు

నారదాద్యా సురర్షయః,

నారదాదులు సురర్షులనంబడుదురు. నారం నరసమూహం ద

భినత్తి కలహప్రియత్వాన్నారదః- కలహప్రియుఁ డౌటవలన నరసమూహమును భేదించువాఁడు. దో అవఖండనే. నారం నరాణాం ధర్మం దదాతి ఉపదిశతీతివా - మనుష్యులకు ధర్మము నుపదేశించువాఁడు. డుదాఞ్ దానే. తదాద్యా స్తుంబురుభరత దేవాదయః - ఇతఁడు మొదలైనవారు దేవఋషులు. సురాశ్చ తే ఋషయ శ్చ సురర్షయః. ఇ-పు. దేవతలైనఋషులు. సురాణాం ఋషయ ఇతి వా-దేవతలయొక్క ఋషులు. ౧ దేవఋషి పేరు.

* స్యా త్సుధర్మా దేవసభా-

సుధర్మా. న-సీ, ప. ఆ-సీ. శోభనో ధర్మోఽస్యామితి సుధర్మా - ఆకారాంతశబ్దేన సాహచర్యాద్వా, ఆకారాంత త్వేన రూపభేదాద్వా స్త్రీత్వం-మంచిధర్మము గలది. ౧. సహితా భాంతి సర్వేఽప్యస్యామితి సభా, దేవానాంసభా దేవసభా-ఇందుఁగూడుకొని ప్రకాశింతురు గనుక సభ. దేవతలయొక్క సభ దేవసభ. భా దీప్తౌ. ౨ దేవ సభ పేళ్ళు.

* పీయూష మమృతం సుధా. ౪౮

పీయత ఇతి పీయూషం. పానము చేయఁబడునది. పీఙ్ పానే.౧. న మృతా భవం త్యనేనేత్యమృతం-దీనిచేత మృతులు గారు. ౨. సుఖేన ధీయ తే పీయత ఇతి సుధా-సుఖముగాఁ బానముచేయఁబడునది. ధేట్ పానే. 3. పీయూషాదిశబ్దములు 3 అమృతము పేళ్లు.

* మందాకినీ వియద్గంగా స్వర్ణదీ సురదీర్ఘికా,

మంద మకతి కుటిలం గచ్ఛతీతి మందాకినీ. ఈ-సీ. మెల్లగా కుటిలగమనముచేఁ బోవునది. అక అగ కుటిలాయాం గతౌ. ౧. వియతి గంగా వియద్గంగా-ఆకాశమందుండెడి గంగ. స్వః స్వర్గే నదీ స్వర్ణదీ. ఈ-సీ. స్వర్గమందుండెడి నది. 3. సురాణాం దీర్ఘికా సురదీర్ఘికా - సురల యొక్క నడబావి. ౪ ఆకాశగంగ పేళ్లు.

* మేరు స్సుమేరు ర్హేమాద్రీ రత్నసాను స్సురాలయః. ౪౯

మినాత్యసురానితి మేరుః. ఉ-పు. అసురుల హింసించునది. మీఙ్ హింసాయాం. మినోతి క్షిపతి శిఖరై ర్జ్యోతింషీతి మేరుః-శిఖరములచే నక్షత్రాదుల వహించునట్టిది. డు మిఞ్ ప్రక్షేపణే. ౧. సుష్ఠు మినోతీతి సుమేరుః. ఉ-పు. మేరుశబ్దమునకుఁ గలయర్థమే సుమేరుశబ్దమునకు నూ

హ్యాంబు. ౨. హేమమయోఽద్రిర్హేమాద్రిః.ఇ-పు. బంగారుకొండ. ౩. రత్నమయా స్సానవో యస్య సః రత్నసానుః. ఉ-పు. రత్నమయము లైనచఱులుగలది. ౪. సురాణా మాలయః సురాలయః - సురలకు స్థానము. ౫ మేరుపర్వతము పేళ్లు.

* పంచైతే దేవతరవో మందారః పారిజాతకః,
సంతానః కల్పవృక్షశ్చ పుంసి వా హరిచందనమ్. ౫౦

మదంతి మోదంతే అనేనేతి మందారః - దీనిచేత సంతోషింతురు. మది స్తుతి మోద మద స్వప్న కాంతి గతిషు. మంద్యతే స్తూయత ఇతివా-స్తోత్రము చేయఁబడునది. ౧. పారోఽస్యాస్తీతి పారీ. పారముదక మస్మిన్న స్తీతివా పారీ సముద్రః, తస్మా జ్జాతః పారిజాతః స ఏవ పారిజాతకః-సముద్రమువలనఁ బుట్టినది. ౨.సమ్యక్తనోతి వాంఛితమితి సంతానః-లెస్సగా నభీష్టమునిచ్చునట్టిది. తను విస్తారే. ౩. కల్పయతి వాంఛితమితి. కల్పః సచాసౌ వృక్షశ్చ కల్పవృక్షః-వాంఛితఫలములఁ గల్పించు వృక్షము. క్లృప క్లృప్తౌ. ౪. హరి మింద్రం చందయతి ఆహ్లాదయతీతి హరిచందనం. అ-న్న. ఇంద్రుని సంతోషింపఁజేయునట్టిది. చది ఆహ్లాదే పుంసి వా. ఆశబ్దము పుంలింగమును గలదు. ఏతే=ఈ, పంచ=అయిదును, దేవతరవః=దేవవృక్షములనఁబడును. ౫. క్రమముగా దేవవృక్షముల పేళ్లు.

* సనత్కుమారో వైధాత్రః-

సనత్ సనాతనో బ్రహ్మా తస్య కుమారః సనత్కుమారః-బ్రహ్మకుఁ గుమారుఁడు. సనత్ నిత్యం కుమారావస్థత్వాద్వా - ఎల్లప్పుడు కుమారావస్థయం దుండువాఁడు. ౧. విధాతు రపత్యం వైధాత్రః-విధాతకొమారుఁడు. ౨ బ్రహ్మకొడుకు పేళ్లు.

* స్వర్వైద్యా వశ్వినీసుతౌ,
నాసత్యా వశ్వినౌ దస్రా వాశ్వినేయౌ చ తా వుభౌ. ౫౧

స్వః స్వర్గే వైద్యౌ స్వర్వైద్యౌ, స్వర్గమునందుండు వైద్యులు. ౧. అశ్వరూపధారిణ్యా స్సూర్యపత్న్యాస్సంజ్ఞాయా స్సుతౌ - అశ్వినీసుతౌ - అశ్వరూపమును ధరించిన సంజ్ఞయను పేరు గలసూర్యుని భార్యకు సుతులు. సూర్యునిభార్య యగుసంజ్ఞాదేవి యశ్వరూపధారిణి యై వీరలం గనె నని కథ గలదు. ౨. న విద్యతే అసత్యం యయో

స్రౌ నాసత్యౌ - అసత్యము లేనివారు. ౩. అశ్విన్యాం జాతౌ అశ్వినౌ -
అశ్వరూపము గలసంజ్ఞాదేవియందుఁ బుట్టినవారు. అశ్వినీనక్షత్రే జాతా
రశ్వినౌ-అశ్వినీనక్షత్రమందుఁ బుట్టినవారు. ప్రశస్తాః అశ్వాః అనయోః
స్తీతి అశ్వినౌ సదాఅశ్వారూఢత్వాత్-గుఱ్ఱములు గలవారు. ४. దస్య
తః క్షిపతో రోగానితి దస్రౌ. దసు ఉపక్షయే - రోగములను క్షయింపఁ
జేయువారు. ౫. అశ్విన్యా అపత్యే ఆశ్వినేయౌ - అశ్వినీదేవికొడుకులు.
ఈ ౬ అశ్వినీదేవతలపేళ్లు. వీరిద్దఱు అమడలు.

స్త్రియాం బహు ష్వప్సరస స్స్వర్వేశ్యా ఉర్వశీముఖాః,
(ఉర్వశీ మేనకా రంభా ఘృతాచీ చ తిలోత్తమా.)

అద్భ్యః సరంతీతి అప్సరసః. స-సీ. బ. సృ గతౌ-జలమందుఁ బుట్టిన
వారు. అపసారయంతి స్ఖాలయంతి ధైర్యాత్సర్వా నిత్యప్సరసః సృ గ
తౌ - అందఱిని ధైర్యమువలన స్ఖలింపఁజేయువారు. ఆప్యం తే ప్రాప్యం
తే పుణ్యకృద్భి రితివా - పుణ్యముచేసినవారిచేఁ బొందఁబడువారు.
స్త్రియాం - స్త్రీలింగమందు. బహుషు - బహువచనమునందే ఈశ
బ్దమునకు ప్రయోగనియమము. ౧. స్వః స్వర్గే వేశ్యాః స్వర్వేశ్యాః-
స్వర్గమందుండెడువేశ్యలు. ౨.ఉర్వశీ. ఈ-సీ. ఉరు అధికం వష్టి ప్రకాశత
ఇతి ఉర్వశీ, వశ కాంతౌ-మిక్కిలి ప్రకాశించునది. పా. ఊర్వశీ. నారా
యణస్య ఊరౌ ఉషితా ఊర్వశీ. వస నివాసే - విష్ణువుతొడలయందు
న్నది. నారాయణస్య ఊరోర్వా భవత్వాదా - విష్ణువుతొడలయందుఁ
బుట్టినది. సా ముఖం ఆది ర్యాసాం తాః రంభాతిలోత్తమాదయః - ఆ
మె మొదలుగాఁ గలవారు దేవవేశ్యలు. ఈ ౧ ఉర్వశి మొదలగున
ప్సరలపేరు.

హాహా హూహూ శ్చైవమాద్యా గంధర్వా స్త్రిదివౌకసామ్. ౫౨

హాహాహూహూ ఇత్యాలాపానుకారాన్నామద్వయం ఏకనామే
కేచిత్. అవ్యయమితి శ్రీభోజరాజః. గానకాలే హా ఇతి శబ్దం జహాతి
హి ర్నిస్సారయతి. ఉచ్చారయతీతి యావత్ హాహాః. ఆ.పు. ఓహాక్
త్యాగే-గానము చేయునప్పుడు హా యనుశబ్దమును పలికెడువాఁడు.
హూ ఇతి హ్వాయతీతి హూహూః. ఊ. పు. హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం-హూయ
పాడెడువాఁడు. ఏవమాద్యా స్త్రిదివౌకసాం దేవానాం గంధర్వా

ఇత్యూచ్యంతే - వీరు మొదలగువారు దేవగంధర్వులు. గానంధర్మఃయేషాం
తే గంధర్వాః. పు. అర్వ పర్వ శర్వ గతౌ-గానమే ధర్మముగాఁగలవా
రు, గంధర్వులనియును గలదు. ఈ ౧ దేవగాయకులకు పేరు.

* అగ్ని ర్వైశ్వానరో వహ్ని ర్వీతిహోత్రో ధనంజయః,
కృపీటయోని ర్జ్వలనో జాతవేదా స్తనూనపాత్. ౫౩
బర్హి శ్శుష్మా కృష్ణవర్త్మా శోచిష్కేశ ఉషర్బుధః,
ఆశ్రయాశో బృహద్భానుః కృశానుః పావకోఽనలః. ౫౪
లోహితాశ్వో వాయుసఖ శ్శిఖావా నాశుశుక్షణిః,
హిరణ్యరేతా హుతభు గ్దహనో హవ్యవాహనః. ౫౫
సప్తార్చి ర్దమునా శ్శుక్ర శ్చిత్రభాను ర్విభావసుః,
శుచి రప్పిత్తమ్-

అగతి కుటిలం ఊర్ధ్వంవా గచ్ఛతీ త్యగ్నిః. ఇ-పు. అగ కుటిలాయాం గతౌ - ఊర్ధ్వముగా నైనను కుటిలముగానైనను జ్వలించువాఁడు. ౧. విశ్వానరస్య ఋషే రపత్యం వైశ్వానరః-విశ్వానరుఁడను ఋషికి కొడుకు. ౨. వహతి ప్రాపయతి హవ్యమితి వహ్నిః. ఇ. పు. వహ ప్రాపణే-హవ్యమును దేవతలకుఁ జేర్చువాఁడు. ౩. వీతిః అశనం హోత్రం హవిః యస్యసః వీతిహోత్రః - వీతి యనఁగా అశనము, హోత్ర మనఁగా హవిస్సు. ఆయశనమే హవిస్సుగాఁ గలవాఁడు. హోత్రస్య హవిషో వీతి రశ్వ ఇవ వహనాద్వా-హవిస్సును గుఱ్ఱమువలె మోచికొనిపోయి దేవతల కిచ్చువాఁడు. వీతయః అశ్వాః హోత్రం హవ్యమశ్వమేధే యస్య సః - అశ్వమేధమునందు గుఱ్ఱములు హవిస్సుగాఁ గలవాఁడు. ౪. ధనంజయతీతి ధనంజయః. జి జయే-ధనమును జయించువాఁడు. ౫. కృపీట ముదకం యోనిః కారణం యస్య సః కృపీటయోనిః. ఇ. పు. కృపీట మనఁగా ఉదకము అది కారణముగాఁ గలవాఁడు, కృపీట స్యాంభసో యోనిః-ఉదకమునకు నుత్పత్తిస్థానము. ౬. జ్వలతీతి జ్వలనః. జ్వల దీప్తౌ-జ్వలించువాఁడు. ౭. జాతాః వేదాః యస్మాత్సః జాతవేదాః. స-పు. ఇతనివలన వేదములు పుట్టినవి. జాతేజాతే విద్యతఇతి వా జాతవేదాః విద సత్తాయాం-పుట్టిన దేహమునం దెల్లనుండువాఁడు. జాతం శుభాశుభం వేత్తీతివా, విద జ్ఞానే-పుట్టినశుభాశుభ

ముల నెఱుఁగువాఁడు. వేదో హిరణ్య మస్మాజ్జాత ఇతివా - హిరణ్యము
మునివలనఁబుట్టినది. ౭. తనూం న పాతయతి ధారయతీతి తనూనపాత్. త.
పు - పత్ల్ గతౌ - శరీరమును నిలుపువాఁడు. ఇంధనం వినా స్వతనుం నపా
తీతివా. పా రక్షణే - ఇంధనము లేక తన్ను రక్షించుకొనఁ జాలనివాఁడు.
. బర్హిః. స-పు. బృంహతి వర్ధతే ఆజ్యాదినేతి బర్హిః. బృహివృద్ధౌ
ఆజ్యాదులచేత వృద్ధిఁబొందువాఁడు. శుష్మా. న-పు. శోషయతి జలమితి శు
ష్మా, శుష శోషణే-ఉదకమును శోషింపఁ జేయువాఁడు. ప. బర్హిశ్శుష్మా.
న-పు. బర్హిషో దర్భాః శుష్మ బలమస్యేతిబర్హిశ్శుష్మే త్యేకంవా పదం-ద
ర్భలు బలముగాఁ గలవాఁడు. ౧౦. ౧౧. కృష్ణం వర్త్మ మార్గో యస్య
సః కృష్ణవర్త్మా. న - పు. నల్లనిజాడ గలవాఁడు. ౧౨. శోచీంషి జ్వాలాః
కేశాః యస్య సః శోచిష్కేశః - శోచిస్సు లనఁగా జ్వాలలు. అవి
కేశములుగాఁ గలవాఁడు. ౧౩. ఉషసి ప్రభాతే బుధ్యతే జ్వలతీ
త్యుషర్బుధః, బుధ అవగమనే - ప్రభాతకాలమునందు జ్వలించువాఁ
డు. ౧౪. ఆశ్రయ మశ్నాతీ త్యాశ్రయాశః, అశ భోజనే-ఆశ్రయ
మునే భక్షించువాఁడు. ఆశ్రయాశీతివా పాఠః. ౧౫. బృహంతః భాన
వో యస్య సః బృహద్భానుః. ఉ. పు. అధికము లయినకిరణములు
గలవాఁడు. ౧౬. కృశ్యతి తనూకరోతి స్వసంబద్ధమితి కృశానుః. ఉ-
పు. కృశ తనూకరణే-తన్నంటినదానిఁ గృశింపఁజేయువాఁడు. కృశో౽
స్యనతి వర్ధతేకృశానుః-కృశుఁడైనను వృద్ధిఁబొందువాఁడు. ౧౭. పునా
తీతి పావకః, పూఞ్ పవనే - పవిత్రమును జేయువాఁడు. ౧౮. అనం
తి జీవం త్యనేన లోకా ఇత్యనలః, అన ప్రాణనే - ఇతనిచేత లోకములు
జీవింపుచున్నవి. కాష్ఠాదిభి రలం పర్యాప్తి ర్నాస్త్యస్యేతివా - కాష్ఠా
దులచేత చాలుననుట లేనివాఁడు. ౧౯. లోహితవర్ణాః అశ్వాః యస్య
సః లోహితాశ్వః. ఎఱ్ఱనిగుఱ్ఱములు గలవాఁడు. పా. రోహితో మృ
గః సఏవ అశ్వో యస్యసః రోహితాశ్వః - రోహితమృగము వాహన
ముగాఁగలవాఁడు. ౨౦. వాయోః సఖా వాయుసఖః - వాయువునకు
సఖుఁడు. వాయు స్సఖా యస్యేతి వాయుసఖా ఇతిపాఠః. ఇ. పు. వాయు
వు మిత్రుఁడుగాఁ గలవాఁడు. ౨౧. శిఖాజ్వాలా అస్య సంతీతిశిఖావాన్.
పు. జ్వాలలు గలవాఁడు. ౨౨. అసమంతాత్ శోషయితు మిచ్ఛతీత్యా

శుశుక్షణిః. ఇ. పు. అంతట శోషింపఁజేయనిచ్ఛగలవాఁడు. ఆశు శోష యితు మిచ్ఛతీత్యాశుశుక్షణిః - త్వరగా శోషింపఁజేయనిచ్ఛయించువాఁడు. ౨౩. హిరణ్యాం రేతో యస్యసః హిరణ్యరేతాః. స. పు. హిరణ్యమే రేతస్సుగాఁ గలవాఁడు. ౨౪. హుతం భుఙ్క్తే హుతభుక్. జ-పు. భుజ పాలనాభ్యవహారయోః హుతమును భుజించువాఁడు. ౨౫. దహతీతి దహనః, దహ భస్మీకరణే - దహించువాఁడు. ౨౬. హవ్యం వహతీతి హవ్యవాహనః వహ ప్రాపణే-హవిస్సును వహించువాఁడు. హవ్యే హవ్యవిషయే వాహ తే వా, వాహృ ప్రయత్నే - హవ్యవిషయమై ప్రయత్నముచేయువాఁడు. ౨౭. సప్తఅర్చింషి కాళీ, కరాళీ, మనోజవా, ధూమవర్ణా, స్ఫులింగినీ, విశ్వపదాదినామ్న్యః జిహ్వారూపాః జ్వాలా యస్య స సప్తార్చిః. స. పు. జిహ్వారూపములైన కాళి, కరాళి మొదలయినయేడు జ్వాలలు గలవాఁడు. ౨౮. దామ్యతి గ్లాపయతీతి దమునాః స.పు. దము గ్లానౌ - గ్లానింబొందించువాఁడు. ౨౯. శోచయతీతిశుక్రః. శుచ శోకే శోకింపఁజేయువాఁడు. శుక్రం తేజః అస్యాస్తీతివాశుక్రః - శుక్రమనఁగా తేజస్సు అదిగలవాఁడు. శుచం రాతీతివా శుక్రః రా దానే-శత్రువులకు దుఃఖమునిచ్చువాఁడు. శుక్రంరుద్ర రేతోఽస్మిన్నితివా-రుద్ర రేతస్సు ఇతనియందుఁగలదు. ౩౦. చిత్రాః భానవో యస్యసః చిత్రభానుః. ఉ. పు. అనేకవిధ కాంతులు గల జిహ్వారూపము లయినకిరణములు గలవాఁడు. ౩౧. విభా ప్రభా వసు ధనం యస్య సః విభావసుః. ఉ. పు. కాంతి ధనముగాఁ గలవాఁడు. ౩౨. శోచయతీతి శుచిః. ఇ. పు. శుచ శోచనే- దుఃఖింపఁజేయువాఁడు. శుచిత్వాచ్ఛుచిః-శుచియైనవాఁడు. ౩౩. అపాం జలస్య దాహకత్వా త్పిత్తమివ అప్పిత్తం - జలమును పిత్తమువలె శోషింపఁజేయువాఁడు. ఈ ౩౪ అగ్ని పేళ్లు.

* ఔర్వస్తు బాడబో బడబానలః. ౫౭

ఉర్వస్య ఋషే రపత్యం ఔర్వః-ఉర్వుఁడనుమునికి కొడుకు. ఉర్వతీత్యౌర్వః, ఉర్వీ తుర్వీ థుర్వీ దుర్వీ హింసాయాం - హింసించునది.౧. బడబాయాం భవః బాడబః, బడబానలశ్చ - బడబ యనఁగా ఆఁడుగుఱ్ఱము, దానిముఖమునందుండునది బాడబము, బడబానలమును. ౨, ౩. ఈ 3 బడబాగ్ని పేళ్లు.

* వహ్నే ర్ద్వయో ర్జ్వాలకీలా వర్చి ర్హేతి శ్శిఖా స్త్రియాం,

జ్వాల కీలౌ, ద్వయోః స్త్రియాం పుంసి చ వర్తేతే. జ్వలతీతి జ్వాలః. పు. జ్వల దీప్తౌ - జ్వలించునది. ౧. కీలతి పశ్వాదిగతిం నిరుణద్ధీతి కీలః. పు. కీల బంధనే-పశ్వాదులయొక్క గతిని నిరోధించునది. ౨. అర్చ్యత ఇత్యర్చిః. స-స్న. అర్చ పూజాయాం - అర్చింపఁబడునది. ౩. హినోతి ఇత స్తతో గచ్ఛతి వర్ధతే వా హేతిః. ఇ-సీ. హిగతౌ వృద్ధౌ చ-ఇట్టటు చలించునది. లేక వృద్ధిఁబొందునది.హాన్యతే అనయేతి హేతిః. హన హింసాగత్యోః - దీనిచేత హింసింపఁబడును. ౪. శాఖతే వ్యాప్నోతీతి శిఖా. శాఖృ వ్యాప్తౌ - వ్యాపించునది. ౫. ఇచ్చట అర్చి హేతిశిఖాశబ్దములు మూఁడును స్త్రీలింగమునందు వర్తించు నని చెప్పుట ప్రాయికము.'జ్వాలాభాసోర్న పుంస్యర్చిః' అనిఅర్చిశ్శబ్దమునకు పుంలింగముమాత్రమునిషేధింపఁబడియున్న దిగనుకనపుంసకంబునుగలదు, ఈ ౫ అగ్నిజ్వాలలపేళ్లు.

* త్రిషు స్ఫులింగోఽగ్నికణః-

స్ఫూకారేణ లింగతి గచ్ఛతీతి స్ఫులింగః. త్రి. లిగి గతౌ - స్ఫూకారముచేతఁ బోవునది, స్ఫులతీతి స్ఫులింగః. స్ఫుల సంచలనే-చలించునది. ౧. అగ్నేః కణః అగ్నికణః - అగ్నియొక్క లేశము. ఈ ౨ మిణుఁగురులపేళ్లు.

* సంతాప స్సంజ్వర స్సమౌ. ౫౭

సమ్య క్తాపయతీతి సంతాపః. తప సంతాపే - మిక్కిలి తపింపఁజేయునది.౧.సమ్యక్ జ్వరయతీతి సంజ్వరః, జ్వరరోగే - మిక్కిలి పీడించునది. ఈ ౨ వేఁడిమిపేళ్లు.

* (ఉల్కా స్యా న్నిర్గ తజ్వాలా భూతి ర్భసితభస్మనీ,
క్షారో రక్షా చ దావస్తు దవో వనహుతాశనః.)

ఉల్కా, అజ్వాలా సాగ్నిరుల్కా - మంటలేని నిప్పు. భూతి, భసిత, భస్మ, క్షార-రక్షాశబ్దములు బూడిదెపేళ్లు. దావ దవశబ్దములు కార్చిచ్చుపేళ్లు.

* ధర్మరాజః పితృపతి స్సమవర్తీ పరేతరాట్,
కృతాంతో యమునాభ్రాతా శమనో యమరా డ్యమః, ౫౮
కాలో దణ్డధరః శ్రాద్ధదేవో వైవస్వతోఽంతకః,

యథాపరాధదండదానేన ధర్మస్య రాజా ధర్మరాజః- అపరాధమునకుఁ దగినట్లు శిక్షించుటచేత ధర్మమునకు రాజు. ౧. పితౄణాం కవ్యవాహనాదీనాం పతిః పితృపతిః. ఇ.పు. పితృదేవతలయిన కవ్యవాహనాదులకు పతి. ౨. సమం వర్తితుం శీలమస్యేతి సమవర్తీ. న. పు. వృతు వర్తనే - అందఱియందును పక్షపాతము లేక సమముగా వర్తించు స్వభావము గలవాఁడు. ౩. పరేతాః మృతాః తేషాం రాట్ప్రేతరాట్. జ. పు. పరేతులనఁగా మృతిఁ జెందినవారు. వారికిఁ బ్రభువు. ౪. కృతో అంతో వినాశో యేన సః కృతాంతః-ఇతనిచేవినాశము చేయఁబడును. ౫. యమునానద్యాః భ్రాతా యమునాభ్రాతా. ఋ. పు. యమునానదితోడఁబుట్టినవాఁడు. ౬. శమయతి ప్రాణిన ఇతి శమనః, శము ఉపశమనే-ప్రాణులను శమింపఁజేయువాఁడు. ౭. యమనాత్ యమాః ప్రజాసంయమోద్యమాః మృత్యుప్రభృతయో౽స్యకింకరాః, యము ఉపరమే. తేషు రాజత ఇతి యమరాట్.జ.పు.రాజృదీప్తౌ-ఇతని కింకరులైన మృత్యువు మొదలైనవారు ప్రజల నియమించువారు గనుక యములనంబడుదురు. వారికి రాజు. ౮. యమయతీతి యమః, యము ఉపరమే-దండించువాఁడు.యమునయా సహ యమళత్వేన జాతత్వాద్యమః-యమునతోఁగూడ కవగాఁబుట్టినవాఁడు.౯.కలయతి ధర్మాధర్మాణామాయుషో వా సంఖ్యానం కరోతీతి కాలః,కల శబ్దసంఖ్యానయోః-ధర్మాధర్మములనైనను ఆయువునైనను లెక్కపెట్టువాఁడు. ౧౦. కాలదండాఖ్యస్య దండస్య ధరః దండధరః, దండంధారయతీతివా, దృ ధారణే-కాలదండమనెడి దండమును ధరించినవాఁడు. ౧౧. శ్రాద్ధస్య దేవః శ్రాద్ధదేవః - పితృకర్మమునకు దేవుఁడు. ౧౨. వివస్వత సూర్యస్యఅపత్యం వైవస్వతః-సూర్యుని కొడుకు. ౧౩. అంతం నాశంకరోతీత్యంతకః, డు కృఞ్ కరణే-నాశమును జేయువాఁడు. ఈ ౧౪ యముని పేళ్లు.

* రాక్షసః కౌణపః క్రవ్యాత్ క్రవ్యాదో౽స్రప ఆశరః.
రాత్రించరో రాత్రిచరః కర్బురో నికషాత్మజః,
యాతుధానః పుణ్యజనో నైరృతో యాతు రక్షసీ.

రక్ష ఏవ రాక్షసః. రక్ష స్నే - రాక్షసుఁడు. ౧. కుణపశ్శవః తద్భక్షణాత్కౌణపః- [illegible] ంచువాఁడు.

ణపః, దిశోః కోణం పాతీతి కోణపః-దక్షిణ పశ్చిమదిక్కుల మూలను క్షించువాఁడు. ౨. క్రవ్యం మాంస మ త్తీతి క్రవ్యాత్. ద. పు. క్రవ్యాదశ్చ, అద భక్షణే-క్రవ్యమనఁగా మాంసము, దానిని భక్షించువాఁడు గనుక క్రవ్యాత్తు, క్రవ్యాదుఁడును. ౩, ౪. అస్రం రక్తం పిబతీత్యస్రపః, పా పానే-రక్తమును పానము చేయువాఁడు. పా. అశ్రపః, న శ్రపయతి మాంసాదిక మిత్యశ్రపః, శ్రా పాకే-మాంసాదులను పచనము చేయక భక్షించువాఁడు. పా. అసృక్పః. అసృక్ పిబతీ త్యసృక్పః - నెత్తురు త్రావువాఁడు. ౫. ఆశృణాతి హిన స్తీత్యాశరః, శౄ హింసాయాం - హింసించువాఁడు. పా. ఆసురః - అసూ౯రాతీ త్యసురః, అసురఏవ అసురః, రా ఆదానే-ప్రాణముల నపహరించువాఁడు-అసురుఁడు; వాఁడే ఆసురుఁడు. ౬. రాత్రౌ చరతీతి రాత్రించరః, రాత్రిచరశ్చ. చర గతిభక్షణయోః - రాత్రియందు సంచరించువాఁడును భక్షించువాఁడును గనుక రాత్రించరుఁడు, రాత్రిచరుఁడును. ౭, ౮. కర్బురవర్ణత్వాత్కర్బురః - చిత్రవర్ణముగలవాఁడు. ౯. నికషతి హిన స్తీతి నికషా రాక్షసమాతా, తస్యాః ఆత్మజః నికషాత్మజః. కష హింసాయాం - నికష యనురాక్షసస్త్రీకి కొడుకు ౧౦. యాతునామధేయ తే అస్మిన్నితియాతుధానః. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః - యాతు వనెడి నామము ధరించినవాఁడు. ౧౧. విరుద్ధలక్షయా పుణ్యనా౯ జనః పుణ్యజనః-విపరీతలక్షణచేత పుణ్యముగవాఁడు. ౧౨. నిరృతేర్దిక్పాలస్య అపత్యం నైరృతః - నిరృతి యనెడి దిక్పాలునికొడుకు ౧౩. యాతయతి వ్యథయతీతి యాతు. ఉ-న. వ్యథపెట్టెడివాఁడు. ౧౪. రక్షత్యాత్మానమేవేతి రక్షః. స-న. రక్ష పాలనే-తన ప్రాణము రక్షించుకొనువాఁడు. రక్ష్య తేఽనేన విదిగితి రక్షః - ఇతనిచేత దిక్కు రక్షింపఁబడుచున్నది. ఈ ౧౫ నిరృతిపేళ్లు.

ప్రచేతా వరుణః పాశీ యాదసాంపతి రప్పతిః,

ప్రకృష్టం చేతః యస్యసః ప్రచేతాః. స-పు. మంచి మనస్సుగలవాఁడు. ౧. వృణోతి వరా నముం లోక ఇతి వరుణః. వృఞ్ వరణే. జనము ఇతనిని వరము లడుగుచున్నది. వృణోతి అరీ౯ పాశై రితి వా వరుణః - పాశములచేత శత్రువులఁ గట్టువాఁడు. ౨. పాశోఽస్యాస్తీతి పాశీ. న. పు. పాశము ఆయుధముగాఁ గలవాఁడు. ౩. యాదసాం

జలజంతూనాం పతిః-యాదసాంపతిః. ఇ. పు. యాదస్సు లనఁగా జలజం
తువులు. వానికి పతి. అంబుకస్వామాసము. ౪. అపాం పతిః. అప్పతిః
ఇ. పు. అప్పాలనఁగా జలము, దానికి పతి. ఈ ౫ వరుణుని పేళ్లు.

* శ్వసనః స్పర్శనో వాయు ర్మాతరిశ్వా సదాగతిః. ౬
పృషదశ్వో గంధవహో గంధవా హానిలాశుగాః,
సమీర మారుత మరు జ్జగత్ప్రాణ సమీరణాః. ౭
నభస్వ ద్వాత పవన పవమాన ప్రభంజనాః,
(ప్రకంపన శ్చాతిబలో ఝంఝావాత స్సవృష్టికః.)

శ్వసంత్యనేన ప్రాణిన ఇతి శ్వసనః, శ్వస ప్రాణనే - ఇతనిచే
ప్రాణులు బ్రతుకుదురు. ౧. స్పృశతీతి స్పర్శనః, స్పృశ సంస్పర్శనే-స్ప
ర్శించువాఁడు. ౨. వాతీతి వాయుః. ఉ-పు. వా గతిగంధనయోః-విసి
డువాఁడు. 3. మాతరి ఆకాశే శ్వయతి వర్ధత ఇతి. మాతరిశ్వా. న-పు
టు ఓశ్వి గతి వృద్ధ్యోః-ఆకాశమునందు వృద్ధిఁబొందువాఁడు. ౪. సదా
గతిః గమనం యస్య సః సదాగతిః. ఇ. పు. సర్వదా సంచరించువాఁడు
౫. పృషత్ మృగవిశేషః అశ్వః యస్య సః పృషదశ్వః-పృషత్తనఁగా
నొకానొకమృగము, అదివాహనముగాఁగలవాఁడు. పృషంతి జలబిందు
వః అశ్వా అస్యేతివా - జలబిందువులు వాహనముగాఁగలవాఁడు. పృష
తామశ్వ ఇతివా - జలబిందువులకు వాహనమైనవాఁడు. తద్వ్యతగ
త్వాదశ్వత్వనిరూపణం - వానిని మోసికొనిపోవుటవలన అశ్వత్వనిరూప
ణము. ౬. గంధస్య వహో గంధవహః, గంధం వహతీతి గంధవాహః
వహ ప్రాపణే - గంధమును వహించువాఁడు. ౭. ౮. అనంత్యనేనేత్యని
నిలః, అన ప్రాణనే - ఇతనిచేత బ్రతుకుదురు. ౯. ఆశు గచ్ఛతీత్యాశు
గః. గమ్ల్ గతౌ - శీఘ్రముగాఁ బోవువాఁడు. ౧౦ సమ్యక్ ఈరయన్
గచ్ఛతీతి సమీరః. ఈగతౌ-లెస్సగా సంచరించువాఁడు. ౧౧. మరుదే
వ మారుతః. వక్ష్యమాణం బగుమరుచ్ఛబ్దమునకుఁ గలయర్థమే మారు
తశబ్దమునకును. ౧౨. కుపితేన అనేన మ్రియతే లోక ఇతి మరుత్ వి
త. పు. మృఙ్ ప్రాణత్యాగే - కుపితుఁడైన యితనిచేత లోకము మృతి
బొందింపఁబడును. ౧౩. జగతాం ప్రాణః జగత్ప్రాణః - జగత్తునకు
ప్రాణమైన వా, గచ్ఛ

తి జగత్. త-పు. గమ్లృ గతౌ-సంచరించువాఁడు. ప్రాణంత్యనేన ప్రాణః, అన ప్రాణనే-ఇతనిచేత ప్రాణులు బ్రతుకుదురు. ౧౪. సమ్యక్ ఈరితుం గంతుం శీలమస్యసమీరణః, ఈరగతౌ-లెస్సగా సంచరించుస్వభావముగల వాఁడు. ౧౫. నభగకారణత్వాన్నభోఽస్యాస్తీతి నభస్వాన్.త-పు. ఆకాశము ఉత్పత్తిస్థానముగాఁగలవాఁడు. ౧౬. వాతీతి వాతః, వా గతిగంధనయోః-వీచుచుండెడువాఁడు. ౧౭. పునాతీతి పవనః-పవమానశ్చ,పూఞ్ పవనే-పవిత్రముఁ జేయువాఁడు గనుక పవనుఁడు, పవమానుఁడును, పవతీతివా పవనః - పవమానశ్చ, పవ గతౌ-సంచరించువాఁడు. ౧౮. ౧౯. ప్రభంజతి వృక్షశాఖాదికమితి ప్రభంజనః, భంజు అవమర్దనే-వృక్షశాఖాదులను విఱుగఁగొట్టువాఁడు. ఈ ౨౦ వాయువు పేళ్లు. (ఇవి బాహ్యవాయునామములు.)

ప్రాణోఽపాన స్సమాన శ్చోదాన వ్యానౌ చ వాయవః. ౬౩
(హృది ప్రాణో గుదేఽపాన స్సమానో నాభిసంస్థితః,
ఉదానః కణ్ఠదేశస్థో వ్యాన స్సర్వశరీరగః.
నాగశ్చ కూర్మః కృకరో దేవదత్తో ధనఞ్జయః,
వాగ్ద్వారే నాగ ఆఖ్యాతః కూర్మ ఉన్మీలనే స్మృతః.
కృకరాచ్చ క్షుతం జ్ఞేయం దేవదత్తా ద్విజృమ్భణం,
న జహాతి మృతంవాపి సర్వవ్యాపీ ధనంజయః)
శరీరస్థా ఇమే-

ప్రకర్షేణ అనంత్యనేనేతి ప్రాణః-ప్రాణశబ్దము మొదలు వ్యానశబ్దమువరకు నొకధాతువు. అన ప్రాణనే-దీనిచేత లెస్సగా బ్రతుకుదురు. ప్రకర్షేణ బహిరానయతి శ్వాసాదీ నితివా ప్రాణః-ప్రకర్షముగా శ్వాసాదుల బయల వెడలించునది. ణీఞ్ ప్రాపణే. ౧. అధో విణ్మూత్రాదిత్యాగా దనంత్యనేనే త్యపానః-దీనిచేత విణ్మూత్రములు మొదలైనవి అధోముఖములై ప్రాణులు జీవించును. అధో మలాన్నయతీతి అపానః-విణ్మూత్రాదుల నధోభాగము నొందించునట్టిది. ౨.సమ్యగనం త్యనేన సమానః-దీనిచేత లెస్సగా బ్రతుకుదురు. సర్వత్ర అన్నాది నయతీతి వా సమానః-దేహమం దంతట నెత్తురు మొదలైనవానిఁ బొందించునది.౩. భాషణాదిసామర్థ్యజననాత్ ఊర్ధ్వ మనంత్యనేనే త్యుదానః-మాటలా

డుట మొదలైనసామర్థ్యముగలుగఁజేయుటవలన ఊర్ధ్వప్రదేశంబునదీ
చేత బ్రతుకుదురు. ఉత్ ఊర్ధ్వమానయతి శబ్దాదీనితివా ఉదానః-శబ్దా
దుల నూర్ధ్వమునకుఁ దెచ్చునట్టిది. ౪. విశేష మనంత్యనేన వ్యానః-దీ
చేత విశేషముగా బ్రతుకుదురు. వినయతీతి వ్యానః - శరీరమందంతట
నుండునది. ఇమే = ఈప్రాణాదిశబ్దములు. ౫. శరీరస్థాః - శరీరమంద
నుండెడివాయువులపేళ్లు. ఈవాయువులుండెడిప్రదేశములు॰ హృది ప్రా
ణః, గుదే అపానః, సమానో నాభిసంస్థితః, ఉదానః కంఠదేశస్థః, వ్యాన
సర్వశరీరగః - ప్రాణము హృదయమునందుండి గర్భమునం దన్నాదుల
బ్రవేశింపఁజేయుచుండును. అపానము గుదస్థానమునందుండి విణ్మూ
త్రరేతస్సుల నధోముఖంబు నొందించును. సమానము నాభియం దుం
డి అన్నాదుల జీర్ణము నొందించును. ఉదానము కంఠస్థానమునం దుం
భాషణాదులఁ బుట్టించును. వ్యానము సర్వశరీరమునందుండి స్వేద
సృజ్నిమేషాదులఁ బుట్టించును.

రంహ స్తరసీ తు రయః స్యదః,
జవః–

రంహ త్యనేన రంహః. స.న. రహి గతౌ - దీనిచేత జనమ
గమనయుక్తమౌను. ౧. తర త్యనేన తరః. స. న. తౄ ప్లవనతర
ణోః - దీనిచేత జనము తరించుచున్నది. ౨. రయ త్యనేనేతి రయః
రయ గతౌ - దీనిచేత జనము గమనయుక్తమౌను. ౩. స్యందతే అ
నేతి స్యదః స్యందూ ప్రస్రవణే - దీనిచేత గమనయుక్తమౌను. ౪. జవ
త్యనేనేతి జవః, జు గతౌ - జనము దీనిచేత పరుగిడును. వాయుధర్మ
త్వాత్తదనంతరనిరూపణం. ఈ ౫ గమనవేగము పేళ్లు.

* అథ శీఘ్రం త్వరితం లఘు క్షిప్ర మరం ద్రుతమ్.
సత్వరం చపలం తూర్ణ మవిలమ్బిత మాశు చ,

శిః శయనం జిఘ్రతి హారతీతిశీఘ్రం. శీఙ్ స్వప్నే. ఘ్రా గంధోపా
దానే, శయనమును హరించునది. శీఘ్రంతే యేన తచ్ఛీఘ్రం శీఘ
వ్యాప్తౌ- దీనిచేత వ్యాపింతురు. ౧. త్వరం త్యనేనేతి త్వరితం. ఞి త్వర
సంభ్రమే-దీనిచేత సంభ్రమింతురు. ౨. లంఘ్యతే అనేనేతి లఘు, ఉ
లఘి లఘి గత్యాక్షేపే - దీనిచేత లంఘింపబడును. ౩. క్షిప్యంతే అ

నేతి క్షిప్రం క్షిప్ర ప్రేరణే - దీనిచేత ప్రేరేపింపఁబడుదురు. ౪. ఇయర్త్య
నేనేత్యరం, ఋ గతౌ - దీనిచేత నడతురు. ౫. ద్రవం త్యనేనేతి ద్రుతం,
ద్రు గతౌ - దీనిచేత పరుగెత్తుదురు. ౬. త్వరయా సహ వర్తత ఇతి సత్వ
రం - త్వరతోఁ గూడినది. ౭. చోప త్యనేనేతి చపలం, చుప మందా
యాం గతౌ - దీనిచేత జనము చపలమౌను. ౮. త్వర త్యనేనేతి తూ
ర్ణం, ఞి త్వరాసంభ్రమే, తుర తేఽనేనేతి తూర్ణం. తుర త్వరణే-దీనిచేత
జనము త్వరితమౌను. ౯. న విలంబ్యతే అనేన అవిలంబితం, లబి ఆలం
బనే-దీనిచేత విలంబము లేకయుండును. ౧౦. అశ్నుతే అనేనేత్యాశు.
౧౧-న. అశూ వ్యాప్తౌ - దీనిచేత వ్యాపింతురు. ఈ ౧౧ తొందరపేళ్లు.

సతతానారతాశ్రాన్తసన్తతావిరతానిశమ్. ౬౫
నిత్యానవరతాజస్రమపి.

సంతన్యతేఽనేనేతి సతతం. తనువిస్తారే-దీనిచేతవిస్తరింపఁ జేయఁ
బడుచున్నది. ౧. న విద్యతే ఆరతం విరామో యస్మిన్తత్ దనారతం, ఆ
రతమనఁగాఁ దెఱపి, అది లేనిది. ౨. న విద్యతే శ్రాంతిః యస్మిన్తదశ్రాం
తం-దీనియందు విశ్రాంతి లేదు, న శ్రామ్య త్యత్ర అశ్రాంతం. శ్రముతప
సి ఖేదేచ-దీనియందు బడలిక లేదు. ౩. సంతన్య తేనేనేతి సంతతం-దీనిచే
త విస్తరింపఁజేయఁబడుచున్నది. ౪. న విద్యతే విరతిర్విరామో యస్మిన్తత
దవిరతం-విరతి యనఁగా దెంపు అది లేనిది. ౫. నాస్తి నిశావిచ్ఛేదకాలః
యస్మిన్ తదనిశం-రాత్రిపగలు ననుభేదము లేనిది. ౬. నియతం భవతీతి
నిత్యం-నియతమైనది. ౭. నవిద్యతే అవరతం విరామో యస్మిన్తత దనవర
తం-అవరతమనఁగా నెడతెగుట,అది లేనిది. ౮. నజస్యతే నవిచ్ఛిద్యత ఇత్య
జస్రం. జసు ఉపక్షయే-విచ్ఛేదము లేనిది. ౯ ఎడతెగని యునికికిఁ బేళ్ళు.

అత్యతిశయో భరః,
అతివేల భృశాత్యర్థాతిమాత్రోద్గాఢ నిర్భరమ్. ౬౬
తీవ్రైకాన్త నితాన్తాని గాఢ బాఢ దృఢాని చ,

అతిశేతే అనేనేత్యతిశయః, శీఙ్ స్వప్నే-అన్నియు దీనిచేత నతి
శయింపఁబడును. ౧. బిభర్తీతి భరః, భృఞ్ భరణే-అన్నిటినిభరించున
ట్టిది. ౨. వేలా మర్యాదా తా మతిక్రాంత మతివేలం-మర్యాద నతిక్ర
మించినది. ౩. బిభర్తీతి భృశం. భృఞ్ భరణే-భరించునట్టిది. ౪. అర్థం

విషయ మతిక్రాంత మత్యర్థం - మితిమీఱినది. ౫. మాత్రం స్తో
మతిక్రాంత మతిమాత్రం - అల్పమును మించినది. ౬. ఉద్గాహ
ప్రాదుర్భవతీతి ఉద్గాఢం, గాహూ విలోడనే - ఉన్నతమై తోఁచ
నట్టిది. ౭. నిశ్శేషో భరో యస్మిన్ త న్నిర్భరం - ఇందు సమస్త మై
భరము నిశ్శేషమైయుండును. ౮. తీవతీతి తీవ్రం, తీవ స్థౌల్యే - అ
కమై యుండునది. ౯. ఏకః అంతః నిశ్చయో యత్ర తదేకాంతం-ము
ఖ్య మైననిశ్చయము గలది. ౧౦. నితరాం తామ్యతీతి నితాంతం-తము
గ్లానౌ కాంక్షాయాంచ-మిక్కిలి కాంక్షించునట్టిది. ౧౧. గాహతే గా
ఢం గాహూవిలోడనే - కలియఁబెట్టునది. ౧౨. బాహతే బాఢం
బాహృప్రయత్నే-యత్నము చేయఁబడునట్టిది. ౧౩. దృహతీ దృఢం
దృహ వృద్ధౌ - ప్రకాశించునట్టిది. ౧౪. ఇవి అతిశయ మైనక్రియకు నా
మములు.

* క్లీబే శీఘ్రా ద్యస త్త్వే స్యా త్త్రి ష్వేషాం భేద్యగామి
(స త్త్వగామి) యత్. ౬

శీఘ్రాదయో దృఢాంతా శ్శబ్దాః అస త్త్వే గుణవాచిత్వే క్రి
యావిశేషణ త్వేవా క్లీబే. నపుంసకలింగ ఏవ స్యుః-శీఘ్రశబ్దము మొదలు
దృఢశబ్దపర్యంతముగల శబ్దములు క్రియావిశేషణములును, గుణవాచ
కములునునై నప్పుడు నపుంసకలింగములు. క్రియావిశేషణ త్వేయథా—
శీఘ్రం భుఙ్క్తే=త్వరగాభుజించుచున్నాఁడు. సతతం గచ్ఛతి=ఎల్లప్పుడు
నడచుచున్నాఁడు. క్షిప్రంకరోతి=త్వరగాచేయుచున్నాఁడు. ఇత్యాదులు
గుణవృత్తిత్వే యథా. అశ్వస్యశీఘ్రం=అశ్వముయొక్కవడి. తూలస్య
లఘు=దూదియొక్క చులకన మొదలైనవి. అత్ర అతిశయభరశబ్దౌ తు
పుంలింగావేవ, గంధస్య అతిశయః పుష్పాణాం భర ఇత్యాది. త్రిష్వేషాం
భేద్యగామియత్, ఏషాం శీఘ్రాదిపదానాం మధ్యే యత్ శబ్దస్వరూపం
భేద్యగామి (సత్త్వగామి) విశేష్యగామి - తత్త్రిషు లింగేషు భవతి-ఈ
శీఘ్రాదిపదములలో నేది విశేష్యలింగమును బొందునో అది 3 లింగ
ములయందును వర్తించును. తద్యథా—శీఘ్రః అశ్వః=వడిగలగుఱ్ఱము,
క్షిప్రా జరా=త్వరగా నల్లుకొనునట్టి ముదిమి, సతతం సుఖం=ఎడతేని
సుఖము మొదలైనవి.

* కుబేర స్త్ర్యమ్బకసఖో యక్షరా డ్గుహ్యకేశ్వరః,
మనుష్యధర్మా ధనదో రాజరాజో ధనాధిపః. ౬౮
కిన్నరేశో వైశ్రవణః పౌలస్త్యో నరవాహనః,
యక్షైకపి ఙ్గైలబిల శ్రీద పుణ్యజనేశ్వరాః. ౬౯

కుత్సితం బేరం శరీరం యస్య సః కుబేరః-బేరమనఁగా శరీరము, కుత్సిత మైనశరీరము గలవాఁడు. ౧. త్ర్యంబకస్య శివస్య సఖా త్ర్యంబకసఖః-శివునికి సఖుఁడు. ౨. యక్షేషు రాజతే యక్షరాట్. జ-పు. రాజృ దీప్తౌ-యక్షులకుఁ బ్రభువై ప్రకాశించువాఁడు. ౩. గుహ్యకాః నిధిగోపకాః తేషామీశ్వరః గుహ్యకేశ్వరః - గుహ్యకులు నిధిరక్షకులు, వారికిఁ బ్రభువు. ౪. మనుష్యాణాం ధర్మ ఇవ ధర్మః ఆచారో యస్య సః మనుష్యధర్మా. న. పు. మనుష్యులయొక్క ఆచారమువంటి ఆచారముగలవాఁడు. ధనం దదాతీతి ధనదః, డు దాఞ్ దానే-ధనము నిచ్చువాఁడు. ధనం దయతే రక్షతీతివా ధనదః. దేఙ్ రక్షణే- ధనమును రక్షించువాఁడు. ౬. రాజ్ఞాం యక్షాణాం రాజా రాజరాజః - జక్కులఱేఁడు. ౭. ధనస్య అధిపః ధనాధిపః - ధనమునకు అధిపతి. ౮. కిన్నరాణా మీశః కిన్నరేశః-కిన్నరులకుఁ బ్రభువు. ౯. విశేషేణ శృణోతీతి విశ్రవాః, తస్యా పత్యం వైశ్రవణః - విశేషముగా వినెడువాఁడు గనుక విశ్రవస్సు, అతనికొడుకు వైశ్రవణుఁడు. ౧౦. పులస్త్యస్య గోత్రాపత్యం పౌలస్త్యః-పులస్త్యునివంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడు. ౧౧. నరో వాహనం యస్య సః నరవాహనః-నరుఁడు వాహనముగాఁ గలవాఁడు. ౧౨. యక్ష్యతే పూజ్యత ఇతి యక్షః, యక్షపూజాయాం-పూజింపఁబడువాఁడు. యక్షజాతిత్వా ద్వా యక్షః-యక్షజాతియందుఁ బుట్టినవాఁడు. ౧౩. ఏకం చక్షుః గౌరీశాపాత్పింగళవర్ణంజాతం యస్య స ఏకపింగః - పార్వతీదేవిశాపమువలన పచ్చనైనయొక కన్ను గలవాఁడు. ౧౪. ఇలబిలాయాః స్త్రియా అపత్యం ఐలబిలః-ఇలబిల యనెడు స్త్రీయొక్క కొడుకు. లడయోరభేదాత్ ఇడబిట్ భ్రాతా అస్యేతి ఐడబిడః-ఇడబి ట్టనెడితమ్ముఁడు గలవాఁడు. ౧౫. శ్రియం దదాతీతి శ్రీదః-సంపద నిచ్చువాఁడు. ౧౬. పుణ్యజనాః యక్షా వా రాక్షసా వా, తేషా మీశ్వరః పుణ్యజనేశ్వరః- యక్షులుగాని రాక్షసులుగాని పుణ్యజను లనంబడుదురు. వారల కీశ్వరుఁడు. ఈ ౧౭ కుబేరుని పేళ్లు.

* అస్యోద్యానం చైత్రరథం-

చిత్రరథో నామ గంధర్వరాజః తేన నిర్మితం చైత్రరథం - చిత్రరథుఁ డనుగంధర్వరాజుచేత నిర్మింపఁబడినది. ౧. కుబేరునియుద్యానము.

* పుత్రస్తు నలకూబరః,

నలస్యేవ కూబరో రథావయవో యస్య సః నలకూబరః-నలుని యొక్క రథావయవమువంటి రథావయవము గలవాఁడు. నలే కమలే కూయతే కీర్త్యత ఇతి నలకూః లక్ష్మీః. కూ శబ్దే. తయా ప్రీయతే అని లభ్యతేవా నలకూబరః, ప్రీఞ్ తర్పణే కాంతౌ చ-నలమనఁగా కమలము అందు కీర్తింపఁబడునట్టిది లక్ష్మి. ఆమెచేతఁ గోరఁబడువాఁడు. ౧. కుబేరునికొడుకుపేరు.

* కైలాసః స్థానమ్-

కేళీనాం సమూహః కైలం తేన ఆస్యతే స్థీయత ఇతి కైలాసః ఆస ఉపవేశనే - కేళిసమూహము కైలము, దానిచేత నుండఁబడునది. కే శిరసి శివయో ర్లాసో నృత్య మస్మిన్నితి వా కైలాసః-శిఖరభాగమందు పార్వతీపరమేశ్వరులనాట్యము గలది. కేలయో ర్జలభూమ్యో ఆసనం స్థితి ర్యస్య కేలాసః స్ఫటికం-తస్యాయం కైలాసః-జలభూములయందుండునది గనుక కేలాసము. అనఁగా స్ఫటికము-దానిసంబంధమైనది. ౧. కుబేరుని దేశము.

* అలకా పూః-

అలయతి భూషయతి స్వస్థాన మిత్యలకా, అల భూషణపర్యాప్తి శక్తివారణేషు - తా నుండుచోటు నలంకరించునది. ౧. కుబేరుని పట్టణము.

* విమానం తు పుష్పకమ్. ౭౨

పుష్పమివ పుష్పకం - పుష్పమువలె నుండునది. ౧. కుబేరుని విమానము.

* స్యాత్కిన్నరః కింపురుష స్తురంగవదనో మయుః,

కించిన్నరః కిన్నరః - ఇతనిశరీరము కొంచెము నరాకారమైయుండును. కుత్సితో నరో వా కిన్నరః - అశ్వముఖవత్త్వము విజాతీయము గనుక కుత్సిత మైనవాఁడు. ౧. కించి త్పురుషః కింపురుషః-ఇంచుక

పురుషాకృతి గలవాఁడు. ౨. తురంగస్యేవ వదనం యస్య సః తురంగవద
నః - గుఱ్ఱముయొక్క ముఖమువంటి ముఖముగలవాఁడు. ౩. మయతే విని
మయత ఇతిమయుః. ఉ-పు. మేఙ్ ప్రణిధానే-కామరూపి గనుక రూప
వినిమయము చేసికొనువాఁడు. ఈ ౪ కిన్నరులపేళ్లు.

నిధి ర్నా శేవధిః-

నితరాం ధీయతే అస్మిన్నితి నిధిః. ఇ-పు. డుధాఞ్ ధారణపోష
ణయోః- మిక్కిలి రక్షింపఁబడునది. ౧. శేవం స్థాప్య ధనం ధీయతే అస్మి
న్నితి శేవధిః. ఇ-పు. శేవమనఁగా స్థాప్యధనము - అది దీనియందు ఉం
చఁబడును. నా=పుల్లింగము. ఇది కాకాక్షిన్యాయముచేత నిధి శేవధిశబ్ద
ములు రెంటియందును అన్వయించుచున్నది. ఈ ౨ నిధిపేళ్లు.

భేదాః పద్మశఙ్ఖాదయో నిధేః. ౭౧

(మహాపద్మశ్చ పద్మశ్చ శఙ్ఖో మకర కచ్ఛపౌ,
ముకున్ద కున్ద నీలాశ్చ వరశ్చ నిధయో నవ.)

పద్మశంఖాదయో నిధే ర్భేదాః. పద్మశంఖాదులు నిధిభేదము
లు నామములు. పద్యతఇతి పద్మః, పద్ల గతౌ సేవాయాం చ- సేవింపఁ
బడునది. ౧. దుఃఖం శమయతీతి శంఖః, శము ఉపశమనే-దుఃఖమును
శమింపఁజేయునది. ౨. మహాంశ్చాసౌ పద్మశ్చ మహాపద్మః- గొప్పదై
న పద్మము. మకర ఇవ గ్రహీతు మశక్యత్వా న్మకరః - మొసలివలె
గ్రహింప నశక్యమైనది. కూర్మవత్ స్థితత్వా త్కచ్ఛపః - కూర్మము
వలె నుండునది. కమనీయత్వా న్ముకుందః. కుందశ్చ - ఒప్పుచుండునది
గనుక ముకుందము, కుందమును. నితరాం ఈడ్యతే నీలః, ఈడస్తుతౌ-
మిక్కిలి కొనియాడఁబడునది. వ్రియత ఇతి వరః, వృఞ్ వరణే-వరిం
పఁబడునట్టిది. పా. చర్చ్యతఇతి చర్చా, చర్చ అధ్యయనే - స్మరింపఁ
బడునది. ఇవి నవనిధు లనంబడును.

వ్యోమవర్గము.

ద్యో దివౌ ద్వే స్త్రియా మభ్రం వ్యోమ పుష్కర మమ్బరమ్,
నభోఽన్తరిక్షం గగన మనన్తం సురవర్త్మ ఖం. ౧

* వియద్విష్ణుపదం వా తు పుం స్యాకాశ విహాయసీ,
(విహాయసోఽపి నాకోఽపి ద్యురపి స్యాత్త దవ్యయం.
తారాపథ శ్శబ్దగుణో మేఘద్వారం మహాబిలమ్.)

ద్యౌః. ఓ-సీ. దివ్. వ-సీ. దీవ్యతీతి ద్యౌః దివ్ చ. దివ్ క్రీ
డా- ప్రకాశించునది. ౧. ౨. న భ్రమతి అమూర్తత్వాత్ అభ్రం. భ్ర
ము చలనే- అమూర్తమైనందున చలింపనిది. నభ్రాజత ఇత్యభ్రం. భ్రా
జృదీప్తౌ - అమూర్తమైనందున ప్రకాశింపనిది. ౩. విశ్వం వ్యయతి స
వృణోతీతి వ్యోమ. న. వ్యేఞ్ సంవరణే - విశ్వమును వ్యాపించునది
విశేషేణ అవత్యవకాశదానేనేతి వ్యోమ. అవరక్షణే-విశేషముగా అ
కాశ మిచ్చి రక్షించునది. ౪. పుష్యత్యవకాశమితి పుష్కరం, పు
పుష్టౌ-అవకాశమును పోషించునది. పుష్కముదకం రాతీతి వా, రా ద
నే-ఉదకము నిచ్చునది. ౫. అంబతే శబ్దాయత ఇత్యంబరం. అబి శబ్దే
శబ్దగుణకమగుటవలన మ్రోయుచుండునది. ౬. మేఘై ర్నభాతీతి నభ
స-న. భా దీప్తౌ - మొయిళ్లచేతఁ బ్రకాశింపనిది. ౭. అంతః ఈక్ష్య
జగద స్మిన్నిత్యంతరిక్షం, ఈక్ష దర్శనే- దీనిలోపలను జగత్తు చూడఁబడు
ను. అంతః ఋక్షాణి సంత్యస్మిన్నిత్యంతరిక్షం - నక్షత్రములిందుఁ గల
వు. ౮. గచ్ఛంత్యనేన దేవా ఇతి గగనం, గమ్ల గతౌ - దీనిమార్గము
వలన దేవతలు పోవుదురు. గచ్ఛత్యత్ర ఖగజాతిరితివా - పక్షిజా
యిచ్చట సంచరించును. ౯. న విద్యతే అంతో యస్యతత్ అనంతం
అంతము లేనిది. ౧౦. సురాణాం వర్త్మ సురవర్త్మ. న-న. సురలయొ
క్క మార్గము. ౧౧. ఖనతి జ్ఞాన మితిఖం. నీరూపత్వాద్దుర్జ్ఞేయమిత్యర్థః
ఖను అవదారణే - రూపము లేనిది కనుక బుద్ధిచేతఁ దెలియఁగూడనిది.
౧౨. వియచ్ఛతి నోపరమత ఇతి వియత్. త. న. యము ఉపరమే.
ఎడతెగకయుండునది. ౧౩. విష్ణోః పదం విష్ణుపదం - విష్ణువునకు స్థానము
౧౪. ఆసమంతా త్కాశంతే సూర్యాదయః అత్రేత్యాకాశం. అ. న్న.
కాశృదీప్తౌ - దీనియందంతటను సూర్యాదులు ప్రకాశింతురు. ఆసమం
తా త్కాశత ఇతివా - అంతట ప్రకాశించునది. ౧౫. విశేషేణ హాయ
తి గచ్ఛతి సర్వమస్మిన్నితి విహాయః. స. న్న. హాయ గతౌ. దీని
యందు విశేషముగా నన్నియు సంచరించును. జిహీతే సర్వ

విహాయః, ఓ హాఙ్ గతౌ - సర్వము దీనిఁ బొందును. ౧౬. అభ్రశబ్దాది
శర్వం క్లీబం. ఆకాశవిహాయశ్శబ్దౌ పుంలింగేచ-ఇచ్చట ఆకాశవిహాయ
శ్శబ్దములకు రెంటికి వాపుంసి అనుటవలన పక్షాంతరమందు పుల్లింగంబు
ను గలదు. ఈ ౧౬ ఆకాశముపేళ్లు.

దిగ్వర్గము.

దిశస్తు కకుభః కాష్ఠా ఆశాశ్చ హరితశ్చ తాః,

దిశంత్యవకాశమితి దిశః. శ-సీ. దిశ అతిసర్జనే అతిసర్జనందానం-
అవకాశమునిచ్చునవి. ప్రాచీయందక్షిణేయమిత్యాదిదిశ్యంతఇతివా - ప్రా
గ్దక్షిణాదిభేదములచేత వ్యపదేశింపఁబడునవి. ౧. కేనసూర్యేణ స్కభ్నం
తి ద్యోతంతే ఇతికకుభః. భ.సీ.సూర్యునిచేతఁ ప్రకాశించునవి. కం ఉదకం
వాయుంవా స్కభ్నంతి విస్తారయంతీతి కకుభః. కుభి ద్యుతౌ విస్తారేచ-
ఉదకమునైనను గాలినైనను విస్తరింపఁజేయునది. ౨.కాశంతేప్రకాశంత
ఇతి కాష్ఠాః. కాశృ దీప్తౌ - ప్రకాశించునవి. ౩.ఆసమంతాత్ అశ్నువత
ఇత్యాశాః. అశూ వ్యాప్తౌ-వ్యాపించియుండునవి. ౪. హరంతి తమాం
సి హరితః. త-సీ. హృఞ్ హరణే-తమస్సులను హరించునట్టివి. హర్యతే
ఽభి రప్రతీతి రితి హరితః-వీనిచే నజ్ఞానము హరింపఁబడును. ౫. తాఇతి త
చ్ఛబ్దసాహచర్యాత్ దిగ్వాచకాః పంచ స్త్రీలింగాః. తాః. అనెడితచ్ఛబ్ద
సాహచర్యమువలన నీదిగ్వాచకశబ్దములు ౫ స్త్రీలింగములు. ఈ ౫
దిక్కులకు పేళ్లు.

ప్రాచ్యవాచీ ప్రతీచ్య స్తాః పూర్వదక్షిణ పశ్చిమాః. ౧
ఉత్తరా దిగుదీచీ స్యాత్-

ప్రాక్ ప్రథమం అంచత్యస్యాం రవి రితి ప్రాచీ. ఈ. సీ. ప్రథమ
మున సూర్యుఁడు ఈదిక్కునఁ బొడముసు గనుక ప్రాచి. ౧. అవాగంచ
తి దక్షిణాయనే నాస్యాం రవి రిత్యవాచీ. ఈ-సీ. సూర్యుఁడు దక్షిణా
యనముచేత నీదిక్కునఁ దోఁచును. అన మధ్యాహ్నే అంచ త్యస్యాం
రవిరిత్యవాచీ-మధ్యాహ్నమున సూర్యుఁడు దీనిఁ బొందును గనుక అ
వాచి. ౨. ప్రతీచీ. ఈ. సీ- ప్రతి పశ్చాద్దివసావసానే అస్యాం అంచతి

సూర్యోఽ_స్తమేతీతి ప్రతీచీ, అఞ్చు గతిపూజనయోః - సాయంకా మందు సూర్యుఁడు ఈదిక్కున న_స్తమించును గనుక ప్రతీచి. 3. ఉ ఊ_ర్ధ్వ మంచత్యస్యా ము_త్తరాయణేన రవిరిత్యుదీచీ - దీనియందు సూ ర్యుఁడు ఉ_త్తరాయణముచేత నూర్ధ్వముగాఁ బొందును. ర. ప్రాచీ, వాచీ, ప్రతీచీ, ఉదీచీ ఇతి పూర్వదక్షిణ పశ్చిమో_త్తరదిశాం క్రమే నామాని.-ప్రాచి, అవాచి, ప్రతీచి, ఉదీచి అను నివి క్రమముగా, తూర్పు దక్షిణము, పడమర, ఉ_త్తరము ఈదిక్కులకు పేళ్లు. పూర్వదక్షిణపశ్చి మాః, పూర్వత్వాత్పూర్వా - మొదటిదిక్కు. దక్షతే వర్ధతే దక్షిణా దక్ష వృద్ధౌ - వృద్ధిఁబొందునట్టిది. పశ్చా ద్భవా పశ్చిమా.-వెనుకదిక్కు ఉ_త్తరతి మేర్వాదిభ్య ఇత్యు_త్తరా. తౄ ప్లవన తరణయోః - మేర్వాది లను దాఁటియుండునది. ఇవి ర క్రమముగా ర దిక్కులకుఁ బేళ్లు.

* దిశ్యం తు త్రిషు దిగ్భవే,
(అవాగ్భవ మవాచీన ముదీచీన ముదగ్భవం,
ప్రత్యగ్భవం ప్రతీచీనం ప్రాచీనం ప్రాగ్భవం త్రిషు.)

దిశి భవం దిశ్యం-దిక్కులయందుఁ బుట్టినది దిశ్య మనంబడును త్రిషు లింగేషు వ_ర్తతే. (అవాక్ దక్షిణస్యాం భవం అవాచీనం-దక్షిణ దిక్కునఁ బుట్టినది. ఉదక్ ఉ_త్తరస్యాం భవం ఉదీచీనం - ఉ_త్తరదిక్కు నఁ బుట్టినది. ప్రత్యక్ ప్రతీచ్యాం భవం ప్రతీచీనం-పశ్చిమమునఁ బుట్టి నది. ప్రాక్ ప్రాచ్యాం భవం ప్రాచీనం - తూర్పునఁ బుట్టినది. ఏతే త్రిషు వ_ర్తంతే - ఇవి మూఁడులింగములయందును వ_ర్తించును.)

* ఇన్ద్రో వహ్నిః పితృపతి ర్నైరృతో వరుణో మరుత్.
కుబేర ఈశః పతయః పూర్వాదీనాం దిశాం క్రమాత్,

ఇంద్రాదయ ఈశాంతా అష్టౌ శబ్దాః క్రమాత్ పూర్వాదీనాం దిశాం విదిశాం చ పతయః- ఇంద్రుఁడు, అగ్ని, యముఁడు, నిరృతి, వ రుణుఁడు, వాయువు, కుబేరుఁడు, ఈశానుఁడు వీరలెనమండ్రు వరుసగా తూర్పు మొదలైనయెనిమిది దిక్కులకు పాలకులు.

* ఐరావతః పుణ్డరీకో వామనః కుముదో ఽఞ్జనః.
పుష్పద_న్త స్సార్వభౌమ స్సుప్రతీకశ్చ దిగ్గజాః,

ఇరా ఆపః అస్మిన్ సంతీతి ఇరావాన్ సముద్రః. తస్మిన్ జాతః
రావతః- సముద్రమునందుఁ బుట్టినది. ౧. పుండరీకవర్ణత్వా త్పుండ
కః - తెల్లదామరవంటి కాంతిగలది. పుణతి శోభత ఇతి వా పుండరీ
, పుణ శుభకర్మణి చ- ప్రకాశించునట్టిది. ౨. వామనత్వా ద్వామ
- పొట్టిదిగనుక వామనము. వామం వల్గు శరీర మస్యా స్తీతి వా వామ
- అందమైన శరీరముగలది. ౩. కుం పృథ్వీం మోదయతీతి కుముదః
ుద హర్షే-భూమిని సంతోషింపఁజేయునట్టిది. కుముదవర్ణత్వా త్కు
ుదః- తెల్లగలువవంటివన్నె గలది. ౪. అంజనాభత్వా దంజనః-కాటు
వన్నె గలది. అన క్తి గచ్ఛతి ప్రకాశ తేవా అంజనః. అంజూవ్యక్తిమ్లక్షణ
ాంతిగతిషు - లెస్సగా నడుచునదైనను ప్రకాశించునదైనను, అంజన
ు. ౫. పుష్పవత్ప్రికాశమానౌ దంతౌ యస్యసః పుష్పదంతః - పుష్ప
ులవలె ప్రకాశించునట్టి దంతములుగలది. ౬. సర్వభూమ్యాం విదితః
ార్వభౌమః-సమస్తభూమియందు నెఱుఁగఁబడినది. ౭. శోభనాః ప్ర
ికా అవయవా యస్యసః సుప్రతీకః - మంచి అవయవములు గలిగినది.
క్షు గజాః దిగ్గజాః - దిక్కులయం దుండుగజములు. ఈ ౮ పరుసగా
ష్టదిగ్గజముల పేళ్ళు.

కరిణ్యోఽభ్రముః కపిలా పిఙ్గ ళానుపమాః క్రమాత్. ౪

తామ్రపర్ణీ శుభద న్తీ చాఙ్గనా చాఞ్జనావతీ,

నభ్రమతి స్వం వల్లభం హిత్వా కుత్రచి న్న గచ్ఛతీ త్యభ్రముః.
ఈ-సీ. భ్రముచలనే-తనమగనివిడిచి కదలనిది. అభ్రేషు మాతివ ర్తతఇత్య
భ్రముః. మాఙ్ మానే వ ర్తనేచ - మేఘములయందుండునది. ౧. కపిల
ర్ణత్వా త్కపిలా - కపిలవర్ణముగలిగినది. కామ్యత ఇతి కపిలా - కోరఁ
ఁడునది. ౨. పింగళవర్ణత్వా త్పింగళా-పింగళవర్ణము గలిగినది. ౩. న వి
్యతే ఉపమా యస్యాస్సా అనుపమా - తనకు సాటిలేనిది. ౪. తామ్ర
ర్ణాఖ్యౌషధీసాహచర్యాత్తామ్రపర్ణీ. ఈ-సీ. తామ్రపర్ణమనెడి ఓషధి
ోఁగూడినది. ౫. శోభనౌదంతౌ యస్యాస్సా శుభదంతీ. ఈ-సీ. చక్క
దంతములు గలది. ౬. శోభనాన్యంగాని యస్యాస్సా అంగనా - మంచి
వయవములు కలది. ౭. అంజనగిరిసదృశత్వా దంజనవర్ణత్వాద్వా
ంజనా - అంజనపర్వతసమాన మౌటవలననైనను కాటుకవన్నెగల

దాటవలననైనను అంజన. ౭. అంజనా కారో వర్ణోఽస్యా అ స్తీత్యంజనా
వతీ - కాటుకవంటి దేహకాంతి గలది. ఈ ౮ వరుసగా నష్టదిగ్గజము
భార్యలపేళ్లు.

* క్లీబావ్యయం త్వపదిశం దిశో ర్మధ్యే విదిక్ స్త్రియామ్.

దిశో ర్మధ్యం అపదిశం క్లీబం అవ్యయంచ-ఇది నపుంసకమున
అవ్యయమును. దిక్కులయొక్కమధ్యము. ౧. దిగ్భ్యాం విగతా విదిక్
శ. సీ. రెండుదిక్కులవలన విగతమైనది. విశిష్టా దిక్ విదిక్ - విశిష్టమై
దిక్కు. ఈ ౨ ను ఆగ్నేయము మొదలగు మూలలపేళ్లు.

* అభ్య న్తరం త్వ న్తరాళం-

అభ్యంతరాంతరాళశబ్దౌ అష్టదిఙ్మధ్యవాచకౌ. ఉపచారా త్కే
లమధ్యవాచకౌ చ. ఈశబ్దములు ౨ అష్టదిఙ్మధ్యవాచకములు. ఉపచా
రముచేత కేవలమధ్యవాచకములును అంతర మవకాశ మభిగతం
భ్యంతరం-అవకాశము గలిగినది. ౧. అంతరమవకాశం లాతీత్యంతరాళ
లా దానే-అవకాశము నిచ్చునది.

* చక్రవాళం తు మండలమ్,

చక్రవాళమండలశబ్దౌ మండలాకారదిక్సమూహనామనీ. దిఙ్మ
డల మిత్యాదిప్రయోగః. ఉపచారా దన్యత్రాపి మండలాకారవస్తు
వాచకౌ చ - చక్రవాళమండల శబ్దములు మండలాకారదిక్సమూహ
వాచకములు, ఉపచారమున కేవలమండలాకారవస్తువాచకములును.
చక్ర స్యేవ వాళః సంవరణ మస్యేతి చక్రవాళం. వల సంవరణే - చక్ర
మువంటి వలయము గలిగినది. చక్రాకారేణ వాలతే వ ర్తతే చక్రవా
ళం - చక్రాకారముగా నుండునది. ౧. మండయ త్యలంకరోతీతి మండ
లం, మడిభూషాయాం - అలంకరించునది. ౨.

* అభ్రం మేఘో వారివాహః స్తనయిత్ను ర్బలాహకః. ౭
ధారాధరో జలధర స్తటిత్వా న్వారిదోఽమ్బుభృత్, ౮
ఘన జీమూత ముదిర జలము గ్ధూమయోనయః. ౯

అపః బిభ ర్తీ త్యభ్రం, భృఞ్ భరణే - ఉదకమును భరించునది.
నభ్రంశం త్యాపోఽస్మాది త్యభ్రం, భ్రంశ గతౌ- ఉదకములు దీనినుండి
కొఱతపడవు - అనఁగా దీనియందు లేకపోవు. అపో రాతీ త్యభ్రం, రా

దానే-ఉదకమునిచ్చునది. అభ్రతి గచ్ఛతీత్యభ్రం, అభ్ర గతౌ - సంచరించునది. ౧. మేహతీతి మేఘః, మిహ సేచనే-తడుపునది. ౨. వారి వహతీతి వారివాహః, వహ ప్రాపణే - జలమును వహించునది. ౩. స్తనయతీతి స్తనయిత్నుః. ఉ-పు. స్తన గదీ దేవశబ్దే - మ్రోయునది. ౪. బలం న జహాతీతి బలాహకః, ఓహాక్ త్యాగే, వబయో రభేదాత్ వలాహకః-జలమును విడువనిది. ౫. జలానాం ధారాణాం ధరః ధారాధరః, ధృఞ్ ధరణే - జలధారలను ధరించునది. ౬. జలస్య ధరః జలధరః - జలమును ధరించునది. ౭. తటితః అస్య సంతీతి తటిత్వాన్. త-పు. మెఱుపులు గలది. ౮. వారి దదాతీతి వారిదః, డు దాఞ్ దానే- ఉదకము నిచ్చునది. ౯. అంబు బిభర్తీత్యంబుభృత్. త-పు. భృఞ్ భరణే - ఉదకమును ధరించునది. ౧౦. హంతి తాపమితి ఘనః - తాపమును బోఁగొట్టునది. వాయునా హన్యత ఇతి వా ఘనః, హన హింసాగత్యోః-వాయువుచేత గొట్టఁబడునది. ౧౧. జీవన ముదకం మూయతే బధ్యతేఽత్ర జీమూతః, మూఙ్ బంధనే-ఉదకము దీనియందు బంధింపఁబడును. ౧౨. మోదంతే అనేన కృషీవలా ఇతి ముదిరః, ముద హర్షే - దీనిచేత పైరుపెట్టుకాఁపులు సంతోషింతురు. ౧౩. జలం ముంచతీతి జలముక్. చ-పు. ముచ్ఌ్ మోక్షణే - ఉదకమును విడుచునది. ౧౪. ధూమః యోనిః కారణం యస్య సధూమయోనిః- ఇ-పు. ధూమము కారణముగాఁగలిగినది. ఈ ౧౫ మబ్బుపేళ్లు.

కాదమ్బినీ మేఘమాలా-

క ముదక మాదదత కదంబాః మేఘాః. తేఽత్ర సంతీతి కాదంబినీ. ఈ-సీ. జలమును పుచ్చుకొనునవి గనుక కదంబము లనఁగా మేఘములు అవి గలిగినది. కదంబాః వృక్షాః పుష్ప్యం త్యస్యామితి కాదంబినీ - ఇది గలిగినప్పుడు కడపచెట్లు పుష్పించును. కాదంబాః కలహంసా అస్యాం సంతీతి వా - హంసలు గలిగినది. ౧. మేఘానాం మాలా మేఘమాలా-మేఘములయొక్క వరుస. ఈ ౨ మేఘపంక్తిపేళ్లు.

త్రిషు మేఘభవేఽభ్రియం,

అభ్రే భవం అభ్రియం, తచ్చ త్రిషు లింగేషు వర్తతే - మేఘమువలనఁ బుట్టినది. ఈ ౧ మేఘమందుఁ బుట్టినదాని పేరు.

* స్తనితం గర్జితం మేఘనిర్ఘోషో రసితాది చ.

స్తనతీతి స్తనితం, స్తన దేవశబ్దే - మ్రోయుచుండునది. ౧. గర్జతీతి గర్జితం. గర్జ శబ్దే - గర్జించునది. ౨. మేఘానాం నిర్ఘోషః మేఘనిర్ఘోషః - మేఘములయొక్క అతిధ్వని. ౩. రసతి శబ్దాయతే రసితం, రస శబ్దే - మ్రోయుచుండునది. ౪. ఆదిశబ్దేన గర్జనాదయః - మేఘగర్జిత నామాని. ఈ ౪ ను ఆదిశబ్దముచేత గర్జనశబ్దాదులును ఉఱుముపేళ్లు.

* శంపా శతహ్రదా హ్రాదిన్యైరావత్యః క్షణప్రభా,
తడి త్సౌదామనీ విద్యు చ్చంచలా చపలా అపి.

భయంకరత్వా చ్ఛం సుఖం పిబతీతి శంపా - భయమును గలిగించునదిగాన సుఖమును మ్రింగివేయునది. పా పానే. ౧. శతధా హ్రదతే శతహ్రదా. హ్రాద అవ్యక్తే శబ్దే - అనేకవిధములుగా అస్ఫుటమై మ్రోయచుండునది. ౨. హ్రాదోఽస్యా అస్తీతి హ్రాదినీ. ఈ-నీ. అవ్యక్తశబ్దము గలిగినది. ౩. ఇరా అపః సన్త్యస్య ఇరావాన్ - మేఘః-తస్మిన్ ఇరావతి భవా ఐరావతీ ఈ-నీ, ఇరావంతము మేఘము. అందుఁ బుట్టినది. ౪. క్షణం ప్రభా యస్యా సా క్షణప్రభా - క్షణమాత్రము ప్రకాశించునది. ౫. ప్రభయా తమాంసి తాడయతీతి తడిత్. త-నీ. తడ ఆఘాతే-అంధకారమును పోఁగొట్టునది. ప్రభయా నయనాని తాడయతీతి తడిత్ -కాంతిచేత కన్నుల మూయింపఁజేయునది. ౬. సుదామ్నా ఐరావతేన సహ వర్తత ఇతి సౌదామినీ. ఈ-నీ. సుదామ మనఁగా నైరావతము, దానితోఁ గూడియుండునది, సుదామ్నా అద్రిణా ఏకదిక్ సౌదామినీ — సుదామ మనెడిపర్వతముతోఁ గూడ నొకదిక్కున నుండునది. సుదామవ ద్దీర్ఘాకారోఽస్యా అస్తీతి వా - దండవలె దీర్ఘాకారము గలది. ౭. విశేషేణ ద్యోతత ఇతి విద్యుత్. త. నీ. ద్యుత దీప్తౌ - మిక్కిలి ప్రకాశించునది. ౮. చంచతీతి చంచలా. చంచగతౌ. కదలునది. ౯. చోపతీతి చపలా. చుప మందాయాం గతౌ - మెల్లఁగాఁ బోవునది. ఈ ౧౦ మెఱుపు పేళ్లు.

* స్ఫూర్జథు ర్వజ్రనిర్ఘోషే.

స్ఫూర్జతీతి స్ఫూర్జథుః. ఉ - పు. టు ఓ స్ఫూర్జా వజ్రనిర్ఘోషే. మిక్కిలి మ్రోయునది. ౧, వజ్రస్య నిర్ఘోషః వజ్రనిర్ఘోషః - వజ్రాయుధ

ముయొక్క మ్రోఁత. పా. వజ్రనిష్పేష ఇతి వజ్రనిర్ఘాత ఇతిచ పాఠః.
ఈ ౨ వజ్రపుమ్రోఁతపేళ్ళు.

మేఘజ్యోతి రిరంమదః,

మేఘస్య జ్యోతిః మేఘజ్యోతిః. స-న. మేఘసంబంధమైన అగ్ని.
౧. ఇరయాజలేన మాద్యతి దీప్యత ఇతి ఇరమ్మదః. మదీహర్షగ్లేపనయోః-
ఇర యనఁగా జలము. దానిచేత వృద్ధిఁబొందునట్టిది. ఈ౨ వజ్రాగ్ని పేళ్లు.

ఇంద్రాయుధం శక్రధనుః-

ఇంద్రస్య ఆయుధం ఇద్రాయుధం-ఇంద్రుని యాయుధము. ౧.
శక్రస్య ధనుః శక్రధనుః. స-న. శక్రునిధనుస్సు. ౨. మేఘప్రతిఫలిత
నానావర్ణస్య ధనురాకారేణ దృశ్యమానస్య సూర్యరశ్మేర్నామనీ - ఇది
మేఘమునం బ్రతిఫలించి, నానావర్ణమై ధనురాకారముగా నగపడు
చున్నసూర్యరశ్మి. ఈ ౨ ఇంద్రుని ధనుస్సుపేళ్లు.

తదేవ ఋజు రోహితమ్. ౧౦

తదేవ ఋజు రోహిత మిత్యుచ్యతే - ఆయింద్రధనుస్సు చక్కఁ
గా నుండునేని రోహిత మనంబడును. రోహతీతి రోహితం. రుహ బీజ
జన్మని ప్రాదుర్భావే చ-ప్రాదుర్భవించునది. రోహితవర్ణత్వా ద్వా రో
హితం - రక్తవర్ణము గలది. ఈ ౧ చక్కని యింద్రధనుస్సు.

వృష్టి ర్వర్షం-

వర్షతీతి వృష్టిః. ఇ.సీ. వర్షం చ. వృషు సేచనే-తడుపునట్టిది
గనుక వృష్టి. వర్షము. ఈ ౨ వానపేళ్లు.

తద్విఘాతే వగ్రహావగ్రహౌ సమౌ,

తద్విఘాతే వృష్టివిఘాతే వగ్రహావగ్రహశబ్దౌ వర్తేతే. అవ
గృహ్ణాతి ప్రతిబధ్నాతి వర్ష మితి వగ్రహ అవగ్రహశ్చ. గ్రహ ఉపాదా
నే - వర్షమును ప్రతిబంధించునట్టిది గనుక వగ్రహము, అవగ్రహమును.
ఈ ౨ను గ్రహవిరోధముచేత సంభవించిన వర్షప్రతిబంధము. వాన
లవుపేళ్లు.

ధారాసంపాత ఆసారః-

ధారాణాం సంభూయ పతనం ధారాసంపాతః - ఉదకధారలు
వాడి యెడతెగక పడుట. ౧. ఆసమంతా త్సరతీ త్యాసారః, సృగతౌ-

అంతటఁ బడునట్టిది. ౨ జడివానపేళ్లు.

* శీకరోఽమ్బుకణాః స్మృతాః. ౧

శీకతే సించతీతి శీకరః. శీకృ సేచనే - తడుపునది. శీతం కరోతీ వా శీకరః - శీతమును జేయునది. ౧. స్మృతాః, వాయునా ఇతస్తతః ప్రేరితాః అమ్బుకణాః శీకరాః - గాలిచే నిటునటు విసరఁబడిన వానచినుకులు శీకరములు. ౨ నీటితుంపురులు.

* వర్షోపలస్తు కరకా-

వర్షస్య ఉపలః వర్షోపలః-వానయొక్క శిల. ౧. కృణోతి హినస్తి సస్యమితి కరకా. ప్స. కృఞ్ హింసాయాం - పయిరులను చెఱుచునది. కీర్యతే వాయునా భువీతి కరకా, కౄ విక్షేపే-వాయువుచేత వెదచల్లఁబడునది. అయం పుంలింగే చ వర్తతే-ఇది పుంలింగమందును గలదు. వర్షోపలస్తు కరకా కరకోఽపిచ దృశ్యత ఇతి రభసః. ౨ వడగండ్లు.

* మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దినమ్,

మేఘచ్ఛన్నేఽహ్నిదుర్దినశబ్దో వర్తతే- మొయిళ్లచేఁ గప్పఁబడిన దినము దుర్దిన మనంబడును. దుష్టం దినం దుర్దినం-దుష్టమైనదినము. ౧ మబ్బుపట్టినదినము.

* అంతర్ధా వ్యవధా పుంసి త్వంతర్ధి రపవారణం. ౧

అపిధాన తిరోధాన పిధానాచ్ఛాదనానిచ,

అంతర్ధీయతే అనయా అంతర్ధా, వ్యవధీయతే అనయా వ్యవధా, డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః - పదార్థము దీనిచేత వ్యవహితముగా ధరింపఁబడును. ౧. ౨. అంతః ధీయతే అనేన అంతర్ధిః. ఇ-పు. దీనిచే పదార్థము కానఁబడదు. ౩, అపవార్యతే అనేనేత్యపవారణం, వృఞ్ వరణే-దీనిచేత పదార్థము కప్పఁబడును. ౪. అపిదధాతీత్యపిధానం-ప్రక్కలి మఱుఁగుపఱచునది. ౫. తిరోదధాతీతి తిరోధానం - అడ్డమగునది. ౬. పిదధాతీతి పిధానం - మఱుఁగగునట్టిది, ౭. చాదయతీత్యాచ్ఛాదనంభద అపవారణే కప్పునది, ౮. ముసురుకొనుట.

* హిమాంశు శ్చన్ద్ర శ్చన్ద్రమా ఇన్దుః కుముదబాన్ధవః. ౧

విధు స్సుధాంశు శ్శుభ్రాంశు రోషధీశో నిశాపతిః,

అబ్జో జైవాతృక స్సోమో గ్లౌ ర్మృగాఙ్కః కళానిధిః, ౧

* ద్విజరాజ శ్శశధరో నక్షత్రేశః క్షపాకరః,

హిమాః శీతాః అంశవో యస్య సః హిమాంశుః. ఉ. పు. చల్లని కిరణములు గలవాఁడు. ౧. చంద్రేణ కర్పూరేణ మీయతే ఉపమీయత ఇతి చంద్రమాః. స. పు. మాఙ్ మానే-చంద్ర మనఁగా కర్పూరము. దానితోఁ బోల్పఁబడువాఁడు. ౨. చందయతీతి చంద్రః, చది ఆహ్లాదనే - సంతోషింపఁజేయువాఁడు. ౩. ఉనక్తి తుషారకణైరితి ఇందుః. ఉ. పు. ఉందీ క్లేదనే-మంచుకిరణములచేత తడిపెడువాఁడు. ౪. కుముదానాం బాంధవః కుముదబాంధవః-కలువలకు చుట్టము. ౫. దేనావేనం విశేషేణ ధయంతి పిబంతీతి విధుః. ఉ. పు. ధేట్పానే-వేల్పు లీతని మిక్కిలి పానము చేయుదురు. ౬. సుధారూపా అంశవో యస్య సః సుధాంశుః, ఉ-పు. అమృతరూపములైనకిరణములు గలవాఁడు. ౭. శుభ్రాః అంశవో యస్యసః శుభ్రాంశుః. ఉ-పు. తెల్లనికిరణములుగలవాఁడు. ౮. ఓషధీనామీశః ఓషధీశః-వరి మొదలగు నోషధులకుఁ బ్రభువు. ౯. నిశాయాః పతిః నిశాపతిః. ఇ. పు. రాత్రికి ఱేఁడు. ౧౦. అప్సుజాతఃఅబ్జః. జనీ ప్రాదుర్భావే-నీటియందుఁ బుట్టినవాఁడు. ౧౧. ఓషధీః జీవయతీతి జైవాతృకః. జీవప్రాణధారణే - పైరులను బ్రతికించువాఁడు. ౧౨. సూతే అమృతమితిసోమః, షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే-అమృతమును బుట్టించినవాఁడు, సూయతఇతివాసోమః - ప్రతిపక్షమునందును బుట్టింపఁబడువాఁడు. ౧౩. ప్రతిమాసం గ్లాయతిక్షయతీతిగ్లౌః. ఔ. పు. గ్లైమ్లైహర్షక్షయే-ప్రతిమాసము క్షయించువాఁడు. ౧౪. మృగః అంకో యస్య సః మృగాంకః- మృగము చిహ్నముగాఁ గలవాఁడు. ౧౫. కళానాం నిధిః కళానిధిః. ఇ. పు. కళల కునికిపట్టు. ౧౬. ద్విజానాం బ్రాహ్మణానాం రాజాద్విజరాజః-పునమివేల్పులఱేఁడు. ౧౭. శశస్య ధరః శశధరః-కుందేటిని ధరించినవాఁడు. ౧౮, నక్షత్రాణామీశః నక్షత్రేశః - చుక్కలఱేఁడు. ౧౯. క్షపాం కరోతీతి క్షపాకరః. డు కృఞ్ కరణే-రాత్రిని జేయువాఁడు. ౨౦ చంద్రుని పేళ్లు.

* కలా తు షోడశో భాగో-

చంద్రస్య షోడశోభాగోయః సకళేత్యుచ్యతే-చంద్రుని పదియాఱవభాగము కళయనంబడును. కల్యతే సంఖ్యాయత ఇతి కలా, కలసం

ఖ్యానే-లెక్కపెట్టఁబడునది. ౧ చంద్రునిలోని పదియాఱవపాలు.

* బిమ్బోఽస్త్రీ మణ్డలం త్రిషు. ౧౭

బింబతి విస్తారం ప్రాప్నోతీతి బింబః. పు. బింబ ఆభోగే - విస్తారముని జెందునది. బింబతి ప్రకాశత ఇతివా బింబః, బింబ గతి ప్రజన కాంత్యసనఖాదనేషు - ప్రకాశించునది. ౧. మండయతి భూషయతీతి మండలం. త్రి. మడిభూషాయాం-అలంకరించునది. ౨ సూర్యచంద్రుల మండలములు.

* భిత్తం శకలఖణ్డే వా పుంస్యర్ధః-

భిద్యత ఇతి భిత్తం, భిదిర్ విదారణే-వ్రక్కలింపఁబడునది. ౧. శక్యతే భేత్తుమితి శకలం. పు. శక్ల శక్తౌ-భేదింపశక్యమైనది. ౨. ఖండ్యత ఇతి ఖండం. పు. ఖడి ఖండనే-తుంచఁబడునది. ౩. అర్ధతి భేదం గచ్ఛతీత్యర్ధః. పు. అర్ధగతౌ-భేదమును బొందునది. ఋధ్యతే ఛిద్యతే సముదాయోఽనేనేతి అర్ధః, ఋధు వృద్ధౌ-దీనిచేత సముదాయము విభజింపఁబడును. ౪ తునుకపేళ్లు.

* అర్ధం సమేఽంశకే,

అర్ధం. న. ౧ సగముపాలు.

ఈఅర్ధశబ్దము శకలమును జెప్పునప్పుడు పుల్లింగము. సగమును జెప్పునపుడు న. లిం.

* చన్ద్రికా కౌముదీ జ్యోత్స్నా-

చంద్రోఽస్త్యస్యామితి చంద్రికా-చంద్రయుక్తమైనది. ౧. కుముదానా మియం కౌముదీ, తద్వికాసహేతుత్వాత్ - కలువలు పుష్పించుటకు హేతువైనది గనుక కౌముది. ౨. జ్యోతి రస్యామస్తీతి జ్యోత్స్నా-ప్రకాశము గలిగినది. ౩. వెన్నెలపేళ్లు.

* ప్రసాదస్తు ప్రసన్నతా. ౧౮

ప్రసీదతీతి ప్రసాదః. షద్ల విశరణగత్యవసాదనేషు. ప్రసన్నస్య భావః ప్రసన్నతా-ప్రసన్నముగుట ప్రసాదము, ప్రసన్నతయు. ఈ ౨ను నైర్మల్యముపేళ్లు.

* కళఙ్కాఙ్కౌ లాంఛనం చ చిహ్నం లక్ష్మ చ లక్షణమ్,

(పాఠః కేతు ర్ధ్వజో లిఙ్గం నిమిత్తం వ్యఞ్జనం పదమ్,

ప్రజ్ఞానం చాప్యభిజ్ఞానం లలామం చ లలామ చ.)

కల్యతే జ్ఞాయతే అనేనేతి కళంకః, కల సంఖ్యానే-దీనిచేత పదా
ం ఱెఱుంగఁబడును. ౧. అంక్యతే అనేనేత్యంకః, అకి లక్షణే-దీనిచేత
దార్థము లక్షింపఁబడును. ౨. లాంఛ్యతే లక్ష్యతే అనేనేతి లాంఛనం
ాఛి లక్షణే-పదార్థము దీనిచేత లక్షింపఁబడును. ౩. చహతీతి చిహ్నం,
హ పరికల్కనే-ఎఱిఁగించునది. చహ్యత ఇతి చిహ్నం - ఎఱుఁగఁబడు
ది. ౪. లక్ష్యతేఅనేనేతి లక్ష్మ. న-న. లక్షణంచ, లక్షదర్శనాంకనయోః-
దార్థము దీనిచేతఁ జూడఁబడును, ౫. ౬ గుఱుతుపేళ్లు.

సుషమా పరమా శోభా-

సుష్ఠు సమం సర్వ మస్యా స్సుషమా - దీనికి సర్వము లెస్సగ
మమైయుండును. ౧ శ్రేష్ఠమైనకాంతి.

శోభా కాన్తి ర్ద్యుతి శ్ఛవిః.   ౧౭

శోభయతీతి శోభా. శుభ శుంభ శోభార్థే-ప్రకాశింపఁ జేయున
. ౧. కామ్యత ఇతి కాంతిః. ఇ-సీ. కము కాంతౌ-ఇది కోరఁబడుచున్నది
నుక కాంతి. ౨. ద్యోతత ఇతి ద్యుతిః. ఇ-సీ.ద్యుత దీప్తౌ-ప్రకాశించునది
. ఛ్యతి నాశయత్యంధకారమితి ఛవిః. ఇ-సీ. - ఛో ఛేదనే అంధకార
మును పోఁగొట్టునది. ఛ్యతి నాశయత్యశోభా మితివా - అశోభను పో
ొట్టునది. ౪. శోభాసాహచర్యాత్కాంత్యాదయః స్త్రీలింగాః - శోభా
బ్దముతోడికూటమివలన కాంత్యాదిశబ్దములు ౪. స్త్రీలింగములు. ౪
ాంతిపేళ్లు.

అవశ్యాయ స్తు నీహార స్తుషార స్తుహినం హిమమ్.
ప్రాలేయం మిహికా చ-

అవశ్యాయతే శైత్యం సంపద్యత ఇత్యవశ్యాయః,శ్యైఙ్ గతౌ-శై
త్యమును బొందునది, ౧. నితరాం హ్రియతే అగ్నినా నీహారః, హృఞ్
హరణే-అగ్నిచేత మిక్కిలి హరింపఁబడునది. ౨. తప్తం తోషయతీతి
ుషారః, తుషతుష్టౌ-తాపము నొందినవాని సంతోషింపఁ జేయునది. ౩.
ుహతి అర్దయతి పద్మమితి తుహినం, తుహిర్ అర్దనే-పద్మమును
ధించునది. ౪. హంతి తాపమితి హిమం, హన హింసాగత్యోః-తాప
మును బోఁగొట్టునది. ౫. ప్రళయా చ్ఛరదంతా దాగతమితి ప్రాలేయం-

ప్రళయ మనఁగా అంతము. శరత్కాలాంతమున వచ్చునది. ౬. మేఘ
భువనమితి మిహికా, మిహ సేచనే-భూమిని దడుపునది. పా. మహికా
మహ్యతే రాగిభిరితి మహికా, మహ పూజాయాం-కాముకులచేత
జింపఁబడునది. పా. హిమికా, హినోతి వర్ధతే హిమికా. హి గతౌ
ద్ధౌ చ-వృద్ధిఁబొందునది. ఈ ౭ మంచువేళ్లు.

* అథ హిమానీ హిమసంహతిః. ౧

మహ ద్ధిమం హిమానీ. ఈ-నీ. అధికమైన మంచు. ౧. హిమ
సంహతిః హిమసంహతిః. ఇ-నీ. మంచుసమూహము. ౨ దట్టమైనమంచు
* శీతం గుణే-

శీతం గుణవాచి క్లీబం. శీతశబ్దము గుణమును జెప్పునపుడు.
చలి (చలువ) పేరు.

* తద్వదర్థా స్సుషీమ శ్శిశిరో జడః,
తుషార శ్శీతల శ్శీతో హిమ స్స ప్తాన్యలిఙ్గకాః. ౧

శ్యాయతే శీతం. శ్యైఙ్ గతౌ-వ్యాపించునది. ౧. తద్వదర్థాః
గుణవద్వస్తువాచకాః, సుషీమాదయ స్స ప్త అన్యలింగకాః విశేష్య
గాః-ఆ శీతగుణముగలపదార్థమును జెప్పెడు సుషీమశబ్దము మొదల
౭ శబ్దములు విశేష్యలింగము గలవి. సుష్ఠు సీమా మర్యాదా య
సుషీమః-చక్కని హద్దుగలది. పా. సుశీమః, సుష్ఠు శ్యాయత ఇతిసుశీ
ఇతి తాలవ్యపాఠోఽప్యస్తి - లెస్సగా వ్యాపించునది. ౧. శినోతి
శోభా మితి శిశిరః-శిఞ్ నిశాతనే-పద్మములకాంతిఁ జెఱుచునది.
జలత్యపవారయతీతి జడః, లడయోరభేదాత్. జలఅపవారణే - ధై
మును నివారించునది. ౩. తర్పం తోషయతీతి తుషారః, తుష తుష్టౌ
తప్పఁడైనవానిని సంతోషింపఁజేయునది. ౪. శీతం లాతి దదాతీతి
లః, లాదానే- శీతము నిచ్చునది. ౫. శ్యాయతే శీతః. శ్యైఙ్ గతౌ
వ్యాపించునది. ౬. హినోతి వర్ధత ఇతి హిమః, హి గతౌ వృద్ధౌచ-వృద్ధి
బొందునది. ఈ ౭ చల్లనివస్తువు పేళ్లు.

* ధ్రువ ఔత్తానపాదిః స్యాత్-

ధ్రువతీతి ధ్రువః, ధ్రువ స్థైర్యే-స్థిరమైనవాఁడు. ౧. ఉత్తాన
దస్య అపత్యం ఔత్తానపాదిః-ఉత్తానపాదుని కొడుకు. ఈ ౨ ధ్రువుని పే

అగస్త్యః కుమ్భసమ్భవః,
మైత్రావరుణిః-

అగం వింధ్యం స్త్యాయతి స్తంభయతీ త్యగస్త్యః. స్త్యై ష్ట్యై శబ్దసంఘాతయోః-అగ మనఁగా పర్వతము వింధ్యపర్వతము. నణఁచిన వాఁడు. అగస్తి రితిపాఠాంతరం. ౧. కుంభే సంభవో యస్య సః కుంభసంభవః - కలశమునందుఁ బుట్టినవాఁడు. ౨. మిత్రావరుణయో రపత్య మైత్రావరుణిః. ఇ. పు. మిత్రావరుణులకొడుకు. 3 అగస్త్యునిపేళ్లు.

అస్యైవ లోపాముద్రా సధర్మిణీ. ౨౦

అస్యైవ అగస్త్యస్యైవ సధర్మిణీ పత్నీ లోపాముద్రేత్యుచ్యతే-ఈయగస్త్యునిభార్య లోపాముద్ర యనంబడును. లోపయతి యోషితాం రూపాభిమానమితి లోపా. ముద్రయతి స్రష్టు స్సృష్టిమితి ముద్రా. లోపా చాసౌ ముద్రా చ లోపాముద్రా - స్త్రీలయొక్క రూపాభిమానమును లోపింపఁజేయునదియు, బ్రహ్మసృష్టిని ముద్రింపఁజేయునదియును గనుక లోపాముద్ర. ముదం రాతీతి ముద్రా, రా ఆదానే. సాన భవతీత్యముద్రా, విరహే పతిశుశ్రూషాలోపే అముద్రా అసంతుష్టా లోపాముద్రా- ముద్రయనఁగా సంతోషముగలది. భర్తృవిరహకాలమునందు పతిశుశ్రూష లేమిచేత సంతసములేనిది గనుక లోపాముద్ర. ౧. సమానః ధర్మః అస్యా అస్తీతి సధర్మిణీ - పతితోడ సరియైన ధర్మముగలది. ౧ అగస్త్యునిభార్య.

నక్షత్ర మృక్షంభం తారా తారకాప్యుడు వా స్త్రియామ్,

న క్షరతీతి నక్షత్రం, క్షర సంచలనే-చలింపనిది గనుక నక్షత్రము. న క్షీయత ఇతి వా నక్షత్రం. క్షి క్షయే-నశింపనిది. ౧. ఋక్షతి తమో నాశయతీతి ఋక్షం. ఋక్ష హింసాయాం-చీఁకటినిఁ బోఁగొట్టునది. ఋక్షతీతి ఋక్షం, ఋక్ష గతౌ - సంచరించునది. ౨. భాతీతి భం, భా దీప్తౌ-ప్రకాశించునది. 3. తరంత్యనయా నావికా ఇతి తారా. తారకా చ. స్న. తౄ ప్లవనతరణయోః - దీనిచేత నావికులు తరింతురు. ౪. ౫. ఉడ్డీయత ఇత్యుడు. ఉ. స్న. డీఙ్ విహాయసా గతౌ-ఆకాశమందు సంచరించునది. ౬. ఉడు వా స్త్రియాం. ఉడుశబ్దో వికల్పేన స్త్రీలింగే వర్తతే. పక్షే నపుంసకలింగేచ. తారకా ఉపీత్యపిశబ్దేన తారకాశబ్దస్యాపివా స్త్రియామి

త్యనేనాన్వయః. పక్షేక్లీబత్వం చ ఉడుశబ్దసాహచర్యాత్. తదు క్తం-ద్వి
తైరి రోష్యమ్మి తుషారబిందుమధురచ్ఛాయైః స్థితం తారకై రితి - ఉడు
శబ్దమునకు స్త్రీనపుంసకలింగములు గలవు. తారాతారకాశబ్దములకు
ఉడుశబ్దమునకువలె లింగములు గలవు. ఈ ౬ సాధారణముగా నన్ని చు
క్కలకుఁ బేళ్లు.

* దాక్షాయణ్యోఽశ్వినీత్యాదితారాః-

అశ్వి నీత్యాదితారా దాక్షాయణ్య ఇత్యుచ్యం తే - అశ్వన్యా
రేవత్యంతనక్షత్రములు దాక్షాయణు లనంబడును. దక్షస్య ప్రజాప
రపత్యాని స్త్రియః దాక్షాయణ్యః-దక్షప్రజాపతియొక్క కొమార్తెలు
౧ అశ్వినిమొదలు ౨౭ నక్షత్రములకుఁ బేళ్లు.

* అశ్వయు గశ్వినీ. ౨౮

అశ్వం యున క్తి రూపేణ బధ్నాతీ త్యశ్వయుక్. జ. సీ. యుజిర్
యోగే - రూపముచేత అశ్వసామ్యమును బొందునది. ౧. అశ్వరూప
యోగా దశ్వినీ. ఇ.సీ. అశ్వమువంటిరూపము గలది. ౨. అశ్వినిపేళ్లు

* రాధా విశాఖా.

రాధ్నోతి కార్యమనయా రాధా, రాధసంసిద్ధౌ - దీనిచే గా
ర్యము సిద్ధించును. ౧. విశాఖతే కాంత్యా వ్యాప్నోతీతి విశాఖా,
శాఖృ వ్యాప్తౌ- కాంతిచేత వ్యాపించునది. ౨ విశాఖపేళ్లు.

* పుష్యే తు సిధ్యతిష్యా-

పుష్ణాతి అభిలషితమితి పుష్యః. పుష్యంత్యస్మి న్నర్థా ఇతి వా
పుష్యః, పుష పుష్టౌ - కోరికను వృద్ధిఁబొందించునది, ౧. సిధ్యం త్యస్మి
న్నర్థా ఇతి సిధ్యః-దీనియందు ప్రయోజనములు సిద్ధించును గనుక సిధ్య
ము. పా. సాధ్నోతి వాంఛిత మితి సిద్ధః - కోరికను సాధించునది. ౨
తుష్యం త్యస్మి న్నర్థసిద్ధనే ఇతి తిష్యః, తుష తుష్టౌ - దీనియంద
కార్యసిద్ధికొఱకు సంతోషింతురు. త్వేషత ఇతి వా తిష్యః త్విషదీప్తౌ
ప్రకాశించునది. 3 పుష్యనక్షత్రముపేళ్లు.

* శ్రవిష్ఠయా,

సమా ధనిష్ఠా-

శ్రూయతే శుభకర్మణీతి శ్రవిష్ఠా, శ్రు శ్రవణే - శుభకర్మము

ందు మందిదని వినఁబడునది. ౧. ధనతి ధనం కరోతీతి ధనిష్ఠా, ధన
ాన్యై-సంపదను జేయునది, ౨ ధనిష్ఠ పేళ్లు.

స్యుః ప్రోష్ఠపదా భాద్రపదాః స్త్రియః. ౨౨

ప్రోష్ఠో గౌః. తస్యేవ పాదాయాసామితి ప్రోష్ఠపదాః. ఆ. నీ.
ష్ఠమనఁగా నెద్దు, దానిపాదములవంటి పాదములు గలవి. భద్రం
దం యాసాం తాః - శుభకరములైన పాదముగలవి. ౨ పూర్వభా
ద్ర ఉత్తరాభాద్రల పేళ్లు.

మృగశీర్షం మృగశిర స్తస్మి న్నే వాగ్రహాయణీ,

ఆకృత్యా మృగస్యేవ శీర్షం యస్య తత్ మృగశీర్షం. మృగశి
శ్చ. స. న. ఆకృతిచేత మృగముయొక్క శిరమువంటి శిరముగలిగినది.
౨. అగ్రే హాయనో౽స్యాః ఆగ్రహాయణీ. ఈ. నీ. మృగశీర్షయు
పౌర్ణిమా యాః సంవత్సరాదా నవధాన్య హవిర్యాగహేతుత్వాత్-
మృగశీర్ష నక్షత్రముతోఁగూడిన పున్నమయందు సంవత్సరమునకు మొ
ట నూతనధాన్యముచేత హవిర్యాగము చేయుటవలన ఆగ్రహాయణి
నఁగా అగ్రమందు హాయనముగలిగినది. ఆగ్రహాయనాః నవవ్రీహ
యః అస్యాం సంతీతి ఆగ్రహాయణీ - నూతన ధాన్యములు ఇందుఁ గల
గనుక ఆగ్రహాయణి. ఈ 3 మృగశీర్షము పేళ్లు.

ఇల్వలా స్తచ్ఛిరోదేశే తారకా నివస న్తి యాః. ౨౩

తస్య మృగశీర్షస్య శిరోదేశేయాస్తారకాః నివసంతితాః ఇల్వలా
ఇత్యుచ్యంతే-మృగశీర్ష నక్షత్రమునకు మీఁదనున్న నక్షత్రములు ఇల్వల
నంబడును. ఇలంతి గచ్ఛంతి నక్షత్రాణాం మూర్ధ్నితి ఇల్వలాః. నీ.
ప్రేరణే - నక్షత్రములమీఁద సంచరించునవి - శివబాణేన ఇల్యంతే
ర్యంతే ఇల్వలాః - శివునిబాణముచేత ప్రేరేపింపఁబడునవి. పా. ఇన్వ
ః-మృగశీర్షపైనుండు చిన్నచుక్కలకుఁ బేళ్లు.

బృహస్పతి స్సురాచార్యో గీష్పతి ర్ధిషణో గురుః,
జీవ ఆఙ్గిరసో వాచస్పతి శ్చిత్రశిఖణ్డిజః. ౨౪

బృహతాం దేవానాం వేదమంత్రాణాం వా పతి బృహస్పతిః,
పు. దేవతలును వేదమంత్రములును బృహత్తులనంబడును. వారలకై
వానికైనను ప్రభువు. ౧. సురాణాం ఆచార్యః సురాచార్యః-దేవతల

కాచార్యుఁడు. ౨. గిరాం పతిః గీష్పతిః-వాక్కులకు పతి. 3 ధిషణా ద్ధిరస్యాస్తీతి ధిషణః-మంచిబుద్ధి గలవాఁడు. ౪. సర్వార్థాన్ గృణా గురుః. ఉ. పు. గృశబ్దే - సర్వార్థములను వచించువాఁడు. ౫. జీవ దేవానితి జీవః. జీవప్రాణధారణే - దేవతలను బ్రతికించువాఁడు. జీ మృతోఽనేనజీవః - చచ్చినవాఁడు ఈయనవలన బ్రతుకును. ౬. అ రసః అపత్యం ఆఙ్గిరసః-అంగిరస్సుకొడుకు. ౭. వాచాం పతిః వా తిః - వాక్కులకు పతి. ౮. అంగిరా ఏవ చిత్రశిఖండీ, తస్మాజ్జాతః చి శిఖండిజః - చిత్రశిఖండి యనఁగా నంగిరస్సు, వానికొడుకు. ౯ బృ స్పతి (దేవగురువు) పేళ్లు.

* శుక్రో దైత్యగురుః కావ్య ఉశనా భార్గవః కవిః,

శుక్లవర్ణత్వా చ్ఛుక్రః -శ్వేతవర్ణము గలవాఁడు. రుద్రశు ద్వారేణ నిర్యాతత్వాద్వా శుక్రః-రుద్రుని రేతస్సువలనఁ బుట్టినవా డు. శుచం దుఃఖం రాతి దేవేభ్య ఇతి వా శుక్రః రాదానే-దేవత కు దుఃఖము నిచ్చువాఁడు. ౧. దైత్యగురుః. ఉ-పు. దైత్యులకు గు వు. ౨, కవే రపత్యం కావ్యః-కవి యనుఋషికొడుకు. 3, వష్టి ఇ తి దైత్యశ్రేయ ఇత్యుశనాః. స, పు. వశ కాంతౌ - అసురుల శ్రేయస్సు చ్ఛయించువాఁడు. ౪. భృగో రపత్యం భార్గవః-భృగుసంతతియందుఁ బు ట్టినవాఁడు. ౫. కవయతి చాతుర్యేణ వర్ణయతీతి కవిః. ఇ. పు. తుర్యముచేత వర్ణించువాఁడు. ౬ శుక్రుని పేళ్లు.

* అఙ్గారకః కుజో భౌమో లోహి తాఙ్గో మహీసుతః.

అంగతి గచ్ఛతీత్యంగారకః, అగి గతౌ-సంచరించువాఁడు. గాని ఆరయతి పీడయతీతి వా, ఆర పీడనే-శరీరములను పీడించు డు. అంగారవర్ణత్వాదంగారకః - నిప్పువంటివర్ణముగలవాఁడు. ౧. పృథివ్యాంజాతః కుజః, జనీప్రాదుర్భావే - భూమియందుఁబుట్టినవా ౨. భూమేరపత్యం భౌమః - భూమికొడుకు. 3. లోహితమంగం స్య సః లోహితాంగః - ఎఱ్ఱనిశరీరకాంతిగలవాఁడు. ౪. మహ్యాః సు మహీసుతః - భూమికొడుకు. ౫ అంగారకుని పేళ్లు.

* రౌహిణేయో బుధ స్సౌమ్యః-

రోహిణ్యాః అపత్యం రౌహిణేయః - రోహిణీదేవికొడుకు.

ధ్యతే సర్వమితి బుధః-బుధ అవగమనే - సర్వము నెఱింగినవాఁడు. ౨.
మస్యాపత్యం సౌమ్యః-చంద్రునికొడుకు. 3 బుధుని పేళ్లు.

సహ సౌరి శనైశ్చరౌ,

(శనిమన్దౌ పఙ్గు కాళౌ ఛాయాపుత్రో౽సితో౽ర్కజః,)

సూరస్యాపత్యం సౌరిః - పా. సౌరో వా-సూర్యునికొడుకు. ౧.
ర్మందం చరతీతి శనైశ్చరః, చర గతిభక్షణయోః - మెల్లఁగా సంచ
రించువాఁడు. ౨. (శనిః, మన్దః, పఙ్గుః, కాళః, ఛాయాపుత్రః, అసితః,
ర్కజః) ఏతాన్యపిశనైశ్చరనామాని-ఈ ౨ శనైశ్చరుని పేళ్లు.

తమస్తు రాహుస్స్వర్భాను స్సైంహికేయో విధుంతుదః. ౨౬

సూర్యాచంద్రమసౌ అనేన తామ్యత ఇతి తమః. అ. పు. తము
నా-ఇతనిచేతసూర్యచంద్రులువ్యథనుబొందుదురు. ప. తమస్కారిత్వా
మః. స. న. తమస్సును జేయువాఁడు. తమ ఆకృతి రస్య తమః-స.న.
కటిరూపముగాఁ గలవాఁడు. ౧. రహతి భుక్త్వా త్యజతిసూర్యాచంద్ర
సా వితి రాహుః. ఉ.పు. రహ త్యాగే-సూర్యచంద్రులను కబళించివీడు
వాఁడు. ౨.స్వః స్వర్గే భాతీతిస్వర్భానుః.ఉ. పు. భాదీప్తౌ-స్వర్గమునందు
కాశించువాఁడు. 3. సింహికాయాః అపత్యం సైంహికేయః-సింహిక
రణ్యకశిపుని చెల్లెలు, ఆమెకొడుకు. ౪. విధుం తుదతీతి విధుంతుదః,
ద వ్యథనే-విధు వనఁగా చంద్రుఁడు వానిని వ్యథఁ బెట్టువాఁడు. ఈ ౫
హువు పేళ్లు. (కేతుః, శిఖీ, ౨ కేతువు పేళ్లు.)

సప్తర్షయో మరీ చ్యత్రి ముఖా శ్చిత్రశిఖణ్డినః,

సప్తఋషయః మరీచ్యత్రిముఖాః చిత్రశిఖండిన ఇత్యుచ్యంతే. మ
, అత్రిః, అంగిరాః, పులస్త్యః, పులహః, క్రతుః, వసిష్ఠశ్చేతి సప్తైతే
ర్షయః-మరీచి,అత్రి, అంగిరస్సు, పులస్త్యుఁడు, పులహుఁడు, క్రతువు,
సిష్ఠుఁడు - వీరలేడుగురును చిత్రశిఖండులనంబడుదురు. చిత్రాశ్శిఖండాః
డావిశేషాః ఏషాంసంతీతిచిత్రశిఖండినః. న. పు.చిత్రములైనజటావిశే
ములుగలవారు. ౧ సప్తఋషులపేళ్లు.

రాశీనా ముదయో లగ్నం-

రాశీనాంమేషాదీనాముదయోలగ్నమిత్యుచ్యతే - మేషాదిరాసుల

యొక్క యుదయము లగ్నమనంబడును. రాతి దదాతి కాలాదిఫ
తి రాశిః. ఇ. పు. కాలాదిఫలమునిచ్చునది. లగతి గ్రహైస్సంబధ్నా
లగ్నం. లగే సంగే-గ్రహములతో సంబంధించునది. ౧ లగ్నముపే

* తే తు మేషవృషాదయః.

తే తు మేషవృషాదయో ద్వాదశ-అవి మేషము మొదలుగాఁ గల

* సూర సూ ర్యార్య మాదిత్య ద్వాదశాత్మ దివాకరాః,
భాస్క రాహస్కర బ్రధ్న ప్రభాకర విభాకరాః.
భాస్వ ద్వివస్వ త్సప్తాశ్వ హరిద శ్వోష్ణరశ్మయః,
వికర్తనార్క మార్తణ్డమిహిరారుణపూషణః.
ద్యుమణి స్తరణి ర్మిత్ర, శ్చిత్రభాను ర్విరోచనః,
విభావసు ర్గ్రహపతి స్త్విషాంపతి రహర్పతిః.
భాను ర్హంస సహస్రాంశు స్తపన స్సవితా రవిః,
(కర్మసాక్షి జగచ్చక్షు రంశుమాలీ త్రయీతనుః,
ప్రద్యోతనో దినమణిః ఖద్యోతో లోకబాన్ధవః.
సురోత్తమో ధామనిధిః పద్మినీవల్లభో హరిః,)

సరతి చరతీతి సూరః, సృ గతౌ - సంచరించువాఁడు. పా. స
శబ్దస్సూరఇతి తాలవ్యాదిరప్యస్తి. తదుక్తమూశ్చర్యమంజర్యాం. 'స
ముదయవానపి శూరశ్చక్రవర్త్యపి తరణిరివ తీక్ష్ణకరతాపితభువన
ఇతి' సూరశబ్దము శవర్ణాదియునుగలదు. ౧. సువతి ప్రేరయతి వ్యా
రేష్విలి సూర్యః. షూఞ్ ప్రేరణే-వ్యాపారములయందుఁ బ్రేరేపించు
డు. ౨. ఇయర్తి గచ్ఛతీతి అర్యమా. న.పు.ఋగతౌ-గమనయుక్తుఁడు
అదితేరపత్యం ఆదిత్యః - అదితికొడుకు. ౪. ద్వాదశ ఆత్మానః మూ
యః యస్య ద్వాదశాత్మా. న. పు. పండ్రెండువిధము లైనమూర్తుల
వాఁడు. ౫. దివా దినం కరోతీతి దివాకరః-దినమును జేయువాఁడు.
అహని ప్రాణినశ్చేష్టావతః కరోతీతి దివాకరః-పగలు జీవులను వ్యాపా
తులుగాఁ జేయువాఁడు. ౬. భాసం కరోతీతి భాస్కరః-కాంతినిగలు
యువాఁడు. ౭. అహః కరోతీత్యహస్కరః-అహస్సును జేయువాఁడు
అన్యతేజః బధ్నాతి ప్రతిబధ్నాతీతి బ్రధ్నః-ఇతర తేజస్సులను నిరోధి
వాఁడు. [illegible]

ఁడు.౯. ప్రభాం కరోతీతి ప్రభాకరః-ప్రశస్తమైన కాంతిని జేయువాఁ
. ౧౦. విశేషేణ భాం కరోతీతి విభాకరః - మిక్కిలి కాంతిని గలుగఁ
యువాఁడు. ౧౧. భాసః అస్య సన్తీతి భాస్వాన్. త. పు. కాంతులుగల
ఁడు. ౧౨. వివస్తే ప్రభయా ఆచ్ఛాదయతీతి వివస్వాన్. వస ఆచ్ఛా
నే-కాంతిచేత నన్నిటిని గప్పెడువాఁడు. ౧౩. సప్త అశ్వాః యస్య సః
ప్తాశ్వః -ఏడుగుఱ్ఱములు గలవాఁడు. సప్తనామకః అశ్వో యస్యేతి వా
ప్తాశ్వః-సప్తయనెడు ఒకగుఱ్ఱము గలవాఁడు. ౧౪. హరితః హరిద్వర్ణా
శ్వాః యస్య హరిదశ్వః-పచ్చనికాంతి గలగుఱ్ఱములు గలవాఁడు. ౧౫.
ష్ణాః రశ్మయో యస్య ఉష్ణరశ్మిః. ఇ.పు. ఉష్ణములైన కిరణములు గల
ాఁడు. ౧౬. వికృన్తతి తమ ఇతి వికర్తనః. కృతీ ఛేదనే - తపస్సును
ఁగొట్టువాఁడు. విశ్వకర్మణా వికృత ఇతి వా వికర్తనః - పూర్వ మితఁడు
హింపఁగూడని తేజస్సుగలవాఁడై యుండగా విశ్వకర్మచేత నితని కాంతి
ానపట్టి తగ్గించఁబడినది. ౧౭. అర్చ్యతే ఇత్యర్కః, అర్చపూజాయాం-పూ
ంపఁబడువాఁడు. ౧౮. మృకండస్యాపత్యం మార్కండః-మృకండుఁడను
ానికొడుకు. పా. మార్తాండః. మృతం బ్రహ్మాండం జీవయతీతి మార్తాం
ః-నశించిన బ్రహ్మాండమును బ్రతికించువాఁడు. ౧౯. మేహతి మేఘరూ
విశ్వం సించతీతి మిహిరః, మిహ సేచనే-తాను మేఘరూపియై ప్రపంచ
ును తడిపెడువాఁడు. ౨౦. ఇయర్తి గచ్ఛతీత్యరుణః. ఋ గతౌ. సంచరిం
ువాఁడు. ౨౧. పుష్ణాతీతి పూషా. న.పు. పుష పుష్టౌ-పోషించువాఁడు.
౨౨. దివః ఆకాశస్య మణిః ద్యుమణిః. ఇ. పు. ఆకాశమునకు మణివంటి
ఁడు. ౨౩. తరంత్యనేన తమ ఇతి తరణిః. ఇ-పు. తౄ ప్లవనతరణయోః-
ంధకారము నితనిచేతఁ దరింతురు. తరతి నభ ఇతి వా-ఆకాశమును దా
వాఁడు. ౨౪. సర్వభూతేషు మేద్యతి స్నిహ్యతీతి మిత్రః. ఞి మిదా స్నే
నే-సర్వభూతములయందు స్నేహయుక్తుఁడు. ౨౫. చిత్రాః భానవో
స్య సః చిత్రభానుః. ఉ.పు. నానావర్ణములైన కిరణములుగలవాఁడు.
౬. విశేషేణరోచతే ప్రకాశత ఇతి విరోచనః. రుచ దీప్తౌ - విశేషము
ఁ బ్రకాశించువాఁడు. ౨౭. విభా ప్రభైవ వసు ద్రవ్యమస్య విభావసుః.
పు. కాంతియే ధనముగాఁగలవాఁడు. ౨౮. గ్రహాణాం పతిః గ్రహ
తిః. ఇ.పు. గ్రహములకుఁ బ్రభువు. ౨౯. త్విషాం ప్రభాణాం పతిః, త్విష్

పాంపతిః. ఇ.పు. కాంతులకు పతి. అలుక్సమాసము. 30. అహ్నః
అహర్పతిః. ఇ.పు. పగటికిఁ బ్రభువు. 31. భాతీతి భానుః, ఉ.పు. భా
ప్తౌ - ప్రకాశించువాఁడు. 32. హంతి తమ ఇతి హంసః హన హింసా
త్యోః-తమస్సునుబోఁగొట్టువాఁడు. 33. సహస్రమంశవోయస్య సహ
శుః. ఉ.పు. వేయికిరణములు గలవాఁడు. 34. తపతీతి తపనః, తపసం
పే-తపింపఁజేయువాఁడు. 35. సుపతి సుప్తం ప్రేరయతీతి సవితా. ఋ
షూ ప్రేరణే - సుప్తుని ప్రేరేపించువాఁడు. 36. రూయతే స్తూయతే
రవిః. ఇ.పు. రుశబ్దే-నుతింపఁబడువాఁడు. 37. (కర్మణః సాక్షీ కర్మసా
న.పు. కర్మలకు సాక్షి. జగతశ్చక్షురివ జగచ్చక్షుః. స. పు. జగత్తునకు
త్రమువంటివాఁడు. అంశుమాలాః కిరణరాజయః అస్య సంతీతి అం
మాలీ. న. పు. కిరణసమూహముగలవాఁడు. త్రయీ త్రయో వేదా
తనుర్యస్యత్రయీతనుః. ఉ. పు. మూఁడు వేదములే శరీరముగాఁగలవా
డు. ప్రకృష్టం ద్యోతతే ప్రద్యోతనః-విశేషముగాఁ బ్రకాశించువాఁడు
దినస్యమణిః. దినమణిః. ఇ.పు. పగటికి రత్నమువంటివాఁడు. ఖేద్యోతే
ఖద్యోతః, ద్యుత దీప్తౌ-ఆకాశమందుఁ బ్రకాశించువాఁడు. లోకస్య
ధవో లోకబాంధవః - లోకమునకుఁ జుట్టము. సురేషు ఉత్తమ
రోత్తమః - దేవతలయందు శ్రేష్ఠుఁడు. ధామ్నాం నిధిః ధామని
కాంతులకు గనియైనవాఁడు. పద్మిన్యాః వల్లభః పద్మినీవల్లభః-తామ
తీఁగకుఁ బ్రియుఁడు. తమో హరతీతి హరిః-చీఁకటిని బోఁగొట్టువాఁ
37 సూర్యునకుఁ బేళ్లు.

* మాఠరః పిఙ్గలో దణ్డ శ్చణ్డాంశోః పారిపార్శ్వకాః.

సూర్యస్య దయాళుత్వా ద్రక్షోవరప్రదానశంకయా ఇంద్రా
యు స్తన్నికటే విఘ్నం కుర్వన్తో వర్తంతే. తత్ర యమాగ్నిరుద్రా
క్రమేణ మాఠరపిఙ్గళదణ్డా ఇత్యుచ్యన్తే - సూర్యుఁడు దయాళువు
నక రాక్షసులకు వరమిచ్చు ననుసందియముచేత నింద్రాదులు విఘ్న
దేవతలై నామాన్తరములతో సూర్యుని సమీపముల నుందురు. అ
డు యమాగ్నిరుద్రులు వరుసగా మాఠరపింగళదండు లనంబడుదురు
మఠతి నివసతి సూర్యసమీపే మాఠరః, మఠ నివాసే - సూర్యసమీ
మున నివసించువాఁడు ... పింగళవర్ణ

గలవాఁడు. ౨. దండకారిత్వా ద్దండః - దండించువాఁడు. 3. పరిపార్శ్వ
మేవ పారిపార్శ్వం తత్ర వర్తంతే పారిపార్శ్వికాః - పార్శ్వలయందం
తటనుండువారు. పా. పారిపార్శ్వం గచ్ఛంతీతి పారిపార్శ్వగాః-ప్రక్కల
యం దంతట సంచరించువారు. ఈ 3 ను - నామాంతరధారులై సూ
ర్యునకుఁ బరిచర్య సేయు నింద్రాదులు ౧౮ ద్రలోఁ గ్రమముగా ముఖ్యు
లగు మువ్వురకుఁ బేళ్లు.

సూర్యసూతో ఽరుణో ఽనూరుః కాశ్యపి ర్గరుడాగ్రజః,

సూర్యస్య సూతః సూర్యసూతః - సూర్యునిసారథి. ౧. ఋచ్ఛతీ
త్యరుణః. ఋ గతౌ-గమనయుక్తుఁడు. అరుణవర్ణత్వాదరుణః-ఎఱ్ఱనికాం
తి గలవాఁడు. ౨. న విద్యతే ఊరూ యస్య స అనూరుః. ఉ. పు. తొడ
లు లేనివాఁడు. 3. కశ్యపస్య అపత్యం కాశ్యపిః. ఇ. పు. కశ్యపప్రజాపతి
కొడుకు. ౪. గరుడస్య అగ్రజః-గరుడునికి అన్న. ౫ సూర్యసారథి యు
గు ననూరుని పేళ్లు.

పరివేష స్తు పరిధిః-

పరితః పరితో విష్యతే-అనేన పరివేషః. విష్లృ వ్యాప్తౌ-అంతట
వ్యాపించునది. పరివేశ ఇతి పాఠాంతరం. ౧. పరితో దధాతీతి పరిధిః. ఇ.
పు. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః-అంతట నావరించునది. ౨. పరివే
షశబ్దసాహచర్యా త్పరిధిశబ్దః పుల్లింగః-పరివేషశబ్దము తోడ్పాటువలనఁ
బరిధిశబ్దము పుంలింగము. ౨ పరివేషము పేళ్లు.

ఉపసూర్యక మణ్డలే.   3౨

సూర్యసమీపే ప్రతికృతిత్వేన వర్తత ఇత్యుపసూర్యకం-సూ
ర్యసమీపమునం దుండునది. ౧. మణ్డయతీతి మణ్డలం. మడిభూషా
యాం-అలంకరించునది. ౨. ప్రతిసూర్యుని పేళ్లు. పూర్వోక్తాని చత్వా
రి నామాని పరివేషస్యైవేతి కేచిత్ - పరివేషశబ్దము మొదలు ౪ శ
బ్దములు పరివేషమునకే పేళ్లనికొందఱు.

కిరణో స్ర మయూఖాంశు గభస్తి ఘృణి ఘృష్టయః,
భానుః కరో మరీచిః స్త్రీపుంసయో ర్దీధితిః స్త్రియాం.   33
(ద్వయో స్తు గౌ ర్న పుం స్యర్చి స్తేజో ధామ మహో విభా.)

కిరతి తమ ఇతి కిరణః, కౄ విక్షేపే - తమస్సును పోఁగొట్టునది.

౧. వసంత్యత్రాప ఇతి ఉస్రః, వసనివాసే-దీనియందు జలము లుండు
౨. మినోతి ప్రక్షిపత్యంధకారమితి మయూఖః, డు మిఞ్ ప్రక్షేపణే-
ధకారమును బోఁగొట్టునది. ౩. అశ్నుతే వ్యాప్నోతీ త్యంశుః. ఉ.
అశూవ్యాప్తౌ-వ్యాపించునది. ౪. గోక్షేయవర్గః. తం బభస్తి దీపయ
గభస్తిః.ఇ.పు.భసభర్త్సనదీప్త్యోః-వస్తువులను జూపునది.౫. జిఘర్త్యే
జ్జలమితి ఘృణిః ఘృష్టిశ్చ. ఇ. పు. ఘృ క్షరణదీప్త్యోః-దీనివలన
ము జాఱును గనుక ఘృణి. ఘృష్టియు. జిఘర్తి ప్రకాశత ఇతివా-ప్ర
శించునది. పా. ధృష్ణోతి ప్రగల్భత ఇతి ధృష్ణిః.ఇ.పు. ప్రగల్భమైనది.
౭. కిరణశబ్దేన సహ ద్వంద్వసమాసాద్గభస్తిఘృణి ఘృష్టిశబ్దాః పు
ఙ్గాః భాతీతి భానుః. భా దీప్తౌ-ప్రకాశించునది. ౮. కృణాతి తమ ఇతి
రః,కౄఞ్ హింసాయాం-తమస్సును హింసించునది. కీర్యతే భువీతి
కరః, కౄవిక్షేపే-భూమియందు వెదచల్లఁబడునది. కరోతి వృష్టిమితి
కరః, డు కృఞ్ కరణే-వర్షమును గలుగఁజేయునది. ౯. మ్రియంతే క్షు
జంతవస్తమాంసి వా అనేనేతి మరీచిః. ఇ.పు.మృఙ్ ప్రాణత్యాగే-దీని
త క్షుద్ర జంతువులుగాని అంధకారముగాని నశించును. మరీచిశబ్దః
పుంసయోర్వర్తతే.౧౦. దీధీతే దీప్యత ఇతిదీధితిః. ఇ.సీ.దీధిఙ్ దీప్తిదే
నయోః-ప్రకాశించునది. ఈ ౧౧ కిరణములపేళ్లు.

* స్యుః ప్రభా రుగ్రుచి స్త్విడ్భా భశ్ఛవి ద్యుతి దీప్తయః,
రోచి శ్శోచి రుభే క్లీబే-

స్త్రియా మిత్యస్య ప్రభాదిష్వపి సంబంధాత్ ప్రభాదిశబ్దాః
స్త్రీలిఙ్గాః. ప్రభాశబ్దము మొదలు ౧౧ సూర్యకాంతిపేళ్లు. ప్రకర్షే
భాతీతి ప్రభా-మిక్కిలి ప్రకాశించునది. ౧. రోచతే రుక్. చ.సీ.రుచిశ్చ
ఇ.సీ. రుచ దీప్తౌ-ప్రకాశించునది గనుక రుక్కు,రుచియు. ౨,౩. త్వేష
త్విట్.ష.సీ. త్విష దీప్తౌ - కాంతియుక్తమైనది. ౪. భాతీతి భా. ఆ.
భా దీప్తౌ-ప్రకాశించునది. ౫. భాసతేభాః. స.సీ. భాసృ దీప్తౌ-ప్రకా
చునది.౬. ఛ్యతి తమ ఇతి ఛవిః. ఇ.సీ. ఛో ఛేదనే - అంధకారము
బోఁగొట్టునది, ౭. ద్యోతతే ద్యుతిః. ఇ.సీ. ద్యుత దీప్తౌ-ప్రకాశించును
౮.దీప్యతే దీప్తిః. ఇ.సీ. దీపీ దీప్తౌ-ప్రకాశింపఁజేయునది. ౯. రోచతే
రోచిః. ష.న. రుచ దీప్తౌ-ప్రకాశించునది.౧౦. శోచతీతి శోచిః. స.

చ శోకే-తీవ్రమైనది గనుక దుఃఖపెట్టునది. ౧౧. రోచిశ్శోచిశ్శబ్దౌ పుంసకలింగౌ. ౧౧ కాంతిపేళ్లు.

ప్రకాశో ద్యోత ఆతపః. ౩౪

ప్రకాశతే ప్రకాశః, కాశృదీప్తౌ-ప్రకాశించునది. ౧. ద్యోతతే ద్యోతః, ద్యుతదీప్తౌ - ప్రకాశించునది. ౨. ఆ సమంతాత్తపతీత్యాతః, తప సంతాపే- అంతటఁ దపించునది. ౩. ఎండపేళ్లు.

కోష్ణం కవోష్ణం మన్దోష్ణం కదుష్ణం త్రిషు తద్వతి,

కించి దుష్ణం కోష్ణం-కవోష్ణం. కదుష్ణం చ. మన్దం చ. తత్ ఉష్ణం చ మన్దోష్ణం - కొంచెము వేఁడియైనది. ౪. కోష్ణాదయశ్శబ్దాః గుణవాచిత్వే నపుంసకలింగాః-గుణవద్వస్తువాచిత్వే త్రిలింగాః యథా-కోష్ణా ఆపః. కోష్ణ స్సూర్యః. కోష్ణం భస్మ. ఏవం-కోష్ణాదిశబ్దములు ౪ గుణవాచకములైనప్పుడు నపుంసకలింగములు. గుణముగల పదార్థములకు వాచకములైనప్పుడు త్రి. ౪ కొంచెము వేఁడిమిపేళ్లు.

తిగ్మం తీక్ష్ణం ఖరం తద్వత్-

తేజయతీతి తిగ్మం తీక్ష్ణం చ. తిజ నిశాతనే-మిక్కిలివేఁడియైనది. ౨. ఖమింద్రియం రాత్యభిభవతీతి ఖరం. రా దానే-ఇంద్రియక్షోభము గలిగించునది. తద్వత్. ధర్మే క్లీబత్వం. ధర్మిణి త్రిషు - తిగ్మాశబ్దములు గుణవాచకములైనప్పుడు నపుంసకములు. గుణముగల పదార్థమునకు నామములైనప్పుడు త్రిలింగములు. వేఁడిమి పేళ్లు.

మృగతృష్ణా మరీచికా. ౩౫

మృగాణాం తృష్ణా, అస్యామితి మృగతృష్ణా-మృగములకు దీనియందు ఆశ గలదు. ౧. మ్రియంతే అనయా క్షుద్రజంతవో మృగా మరీచికా. మృఙ్ ప్రాణత్యాగే-క్షుద్రజంతువులైనను మృగములైను దీనిచేత మృతిఁజెందును. మరీచిరివ మరీచికా-కిరణమువలె తోఁచునది. మృగతృష్ణామరీచికాశబ్దములు. ౨ ఎండమావులపేళ్లు.

కాలవర్గము.

కాలో దిష్టోఽప్యనేహాపి సమయోఽపి-

కల్యతే సంఖ్యాయతే అనేనకాలః. కలసంఖ్యానే-దీనిచేత లెక్క

పెట్టఁబడును. కాలయతి ప్రేరయతీతి వా కాలః. కల కిల క్షేపే-
రేపింపఁజేయునది. ౧. దిశ్యతే సుఖసుగఖాదికమనేనేతి దిష్టః. దిశ
సర్జనే-దీనిచేత సుఖదుగఖాదు లీయఁబడుచున్నవి. దిశంతి వ్యాప్రియ
తేఽత్ర దిష్టః-దీనియందు జనులు వ్యాపారయుక్తులగుదురు. ౨. నాప
తి నాగచ్ఛతి నాహన్యతే ఇతి వా అనేహా, స.పు. హానహింస
త్యోః-నశించనిది. నఈహతే అనేహా, ఈహ చేష్టాయాం-చేష్ట లేని
3. సమ్యగయతే సమయః. అయగతౌ - లెస్సగా నెఱుఁగఁబడున
ఈ ౪ సామాన్యకాలమునకుఁ బేళ్లు.

* అథ పక్షతిః,

ప్రతిప ద్ద్వే ఇమే స్త్రీత్వే-

పక్షస్య మూలం ప్రారంభః పక్షతిః - శుక్ల కృష్ణ పక్షములయొ
క్క ప్రారంభము. ౧. ప్రతిపద్యతే చంద్రస్య ఉదయః క్షయో వా
స్యాం ప్రతిపత్, ద. సీ. పద్ల్ గతౌ - దీనియందు చంద్రునియొక్క ఉ
దయముగాని క్షయము గాని తెలియఁబడును. ౨. పాడ్యమికిఁ బేళ్లు.

* తదాద్యా స్తిథయో ద్వయోః.

తన్యతే షష్టిఘటికాభి రితి తిథిః, ఇ. ప్న. తనువిస్తారే - అఱు
గడియలచేఁ బెంపొందునది.

* ఘస్రో దినాహనీ వా తు క్లీబే దివసవాసరౌ,

ఘస త్యన్ధకారమితి ఘస్రః, ఘస్ల్ అదనే - అంధకారము
దినివేయునది. ౧. ద్యతి అంధకారమితి దినం. దో అవఖండనే - అం
కారమును ఖండించునది. ౨. న జహాతి ప్రత్యాగమనమిత్యహః. స.
ఓహాక్ త్యాగే - తిరిగివచ్చుటను విడువనిది. సూర్యేణ న హీయత
త్యహః-సూర్యునిచే విడువఁబడనిది. 3. దీవ్యంతి జనా అస్మిన్నితి
సః. ప్న. దివు క్రీడాదౌ - దీనియందు జనులు ప్రకాశింతురు. వసం
స్మిన్నితి వాసరః. ప్న. వస నివాసే - దీనియందు వసింతురు. వాసయ
స్థాపయతి జగతివా వాసరః - లోకమును నిలుపునది. ౪. దివసవాస
బ్దౌ వికల్పేన నపుంసకలిఙ్గే వర్తతే - దివసము, వాసరము ఇవి యొ
పక్షమున నపుంసకలింగములు నగును. ఈ ౫ పగలు పేళ్లు.

ప్రత్యూషోఽహర్ముఖం కల్య ముషః ప్రత్యుషసీ అపి. ౨
ప్రభాతం చ.

ప్రత్యూషతి నిశాం ప్రత్యూషః, ఊష రుజాయాం-రాత్రిని బోఁ
గొట్టునది. పా. ప్రత్యూషః. అ. పు. ఓషత్యంధకారమితి ప్రత్యుషః-చీఁక
టిని బోఁగొట్టునది. తథాచ ప్రయోగః—'ప్రత్యుషః పారిజాతే' ఇతిసూ
ర్యశతకే. ౧. అహ్నః ముఖమారంభః అహర్ముఖం-అహస్సుయొక్క ప్రా
రంభము. ౨. కల్యంతే ప్రతిబుధ్యంతేఽత్ర కల్యం.కలగతౌ-ఇందు జనులు ప్ర
బోధింపఁబడుదురు. కలయతి మంగళంకల్యం, కలశబ్దసంఖ్యానయోః-శు
భమును జేయునది. పా. కాలే సాధు కాల్యమితి వా-కాలమందు యో
గ్యమైనది. 3. ఓషతి అర్కకరై రిత్యుషః ప్రత్యుషశ్చ. స. న. ఉష
దాహే-సూర్యకిరణములచేత దహింపఁజేయునది. ప్రతిరుపసర్గాంతర
ద్యావర్తకః. ర. ౫. భాతుం ప్రవృత్తం ప్రభాతం, భా దీప్తౌ-ప్రకాశిం
ప బ్రవర్తించినది. ౬ ప్రాతఃకాలము పేళ్లు.

దినాన్తేతు సాయః-

దినస్య అంతః దినాంతః-దినముయొక్క అవసానకాలము.౧. స్యతి
దినం సాయః. అ. పు. షోఅంతకర్మణి-దినము నంతముఁ బొందించునది.
'సాయమండన మభిత్వరయంత్యః' అని కిరాతార్జునీయమందు సాయశ
బ్దము బకారాంతముగా భారవిచేఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది. పా. సాయ
మ్-అని మాంతమైనఅవ్యయమును గలదు. సాయం సాయేప్రగే ప్రాతః-
అని తృతీయకాండమం దవ్యయవర్గములోఁ జెప్పఁబడియున్నది. ౨. ఇవి
దినముయొక్క కడపటిభాగమందలి 3 ముహూర్తములకాలము పేళ్లు.

సంధ్యా పితృప్రసూః,

సమ్యక్ ధ్యాయంత్యస్యామితి సంధ్యా, ధ్యై చింతాయాః - దీని
యందు లెస్సఁగా ధ్యానము చేయుదురు. సంధీయతే అహోరాత్రాభ్యా
మితి వా సంధ్యా. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః - అహోరాత్రములచే
సంధింపఁబడునది.౧. పితౄన్ ప్రసూత ఇతి పితృప్రసూః. ఊ.సీ. షూఙ్
ప్రాణిగర్భవిమోచనే-పితృదేవతలఁ బుట్టించునది. ౨. సంధ్యాయాః బ్ర
హ్మశరీరత్వాత్ పితృప్రసూరితి పురాణప్రసిద్ధిః-సంధ్య బ్రహ్మశరీరముగ
నుండి పితృలోకమును బుట్టించుటచేత పితృప్రసువనంబడును. సూర్యాస్త

మయమునకుఁ బూర్వము ౩ గడియలును సూర్యోదయమునకు ముఁ
౫ గడియలును సంధ్యయనంబడును. ౨ సంధ్యాకాలముపేళ్లు.

* ప్రా హ్ణాపరాహ్ణ మధ్యాహ్నా స్త్రిసంధ్యమ్-

అహ్నః ప్రారంభః ప్రాహ్ణః - అహస్సుయొక్క మొదటిభాగమ
అహ్నః అపరో భాగః అపరాహ్ణః - అహస్సుయొక్క కడపటిభాగమ
అహ్నః మధ్యో భాగః మధ్యాహ్నః-అహస్సుయొక్క మధ్యభాగమ
ఇవి ౩ ను త్రిసంధ్యమనంబడును. తిసృణాం సంధ్యానాంసమాహారః త్రి
ధ్యం - మూఁడుసంధ్యల యేకీభావము త్రిసంధ్యము. భిన్నకాలమునం
సమాహారముగూడనిదైనను బుద్ధిచేత యుగపద్గ్రహణమువలన నేకత
త్వము. ౩ ను మూఁడుకాలములపేళ్లు.

* అథ శర్వరీ.

నిశా నిశీథినీ రాత్రి స్త్రియామా క్షణదా క్షపా,
విభావరీ తమస్విన్యౌ రజనీ యామినీ తమీ.

శృణాతి వ్యాపారం దినంవా శర్వరీ. ఈ. సీ. శౄహింసాయా
వ్యాపారమును గాని దినమును గాని చెఱుచునది. ౧.నితరాం శ్యతి స
వ్యాపారా౯ నిశా. శో తనూకరణే-అన్నివ్యాపారములను మిక్కిలి
ల్పముగాఁ జేయునది. ౨. నిశీథః అస్యామస్తీతి నిశీథినీ. ఈ. సీ. నిశీథ
నఁగా నడిరేయి అది దీనియందుఁ గలదు.౩. రాతి సుఖమితిరాత్రిః. ఇ
రాదానే. సుఖము నిచ్చునది. ౪. త్రయో యామాఃయస్యాంసా త్రియా
మా-యామ మనఁగాజాము, మూఁడుజాములుగలది, రాత్రియందు ప్ర
మయామము చేష్టాకాలముగనుకను, అంత్యయామము విబోధకాల
గనుకను నీరెండుయామములందుసగముదివససమానముగావునఁ త్రి
మయనంబడును. ౫. క్షణమవ్యాపారస్థితిం యూనాముత్సవం వాద
తి క్షణదా, డుదాఞ్ దానే - వ్యాపారశూన్యమైనస్థితిని గాని యా
వంతులకు నుత్సవమునుగానియిచ్చునది.౬. క్షపయతిసర్వచేష్టా ఇతిక్ష
క్షై క్షయే-సర్వవ్యాపారములను క్షయింపఁజేయునది. ౭. విభాం సూ
కాంతిం ఆవృణోతీతి విభావరీ, ఈ. సీ. వృఞ్ వరణే-సూర్యకాంతిని
నది. విభాతిచంద్రాదిభిరితివిభావరీ. భా దీప్తౌ-చంద్రాదులచేతఁ బ్ర
చునది.౮, తమః అస్యామస్తీతి తమస్వినీ. ఈ.సీ. చీఁకటిగలిగినది.౯

ంతి కామినోఽత్ర రజనీ. ఈ-సీ. రంజ రాగే- దీనియందు కాముకులు
ాగయుక్తు లగుదురు.౧౦. యామా అస్యాం సంతీతి యామినీ- యామ
ులు గలిగినది. ౧౧. తామ్యంతి విరహిణః అత్రేతి తమీ. ఈ.సీ.తము
గ్లానౌ - దీనియందు విరహవంతులు గ్లానిని బొందుదురు. తమేతివాపా
ః. తదుక్తం. 'విభూషణం కిం కుచమండలానాం కీదృశ్యమా చంద్ర
సః కుతః శ్రీః, కిమాహ సీతా దశకంఠనీతా హా రామహా దేవరతాత
ాతః' ఇతి. ఈ ౧౨ రాత్రికిఁ బేళ్లు.

తమిస్రా తామసీ రాత్రిః-

తమోఽస్యామస్తీతి తమిస్రా.౧. తమోబహులా తామసీ. ఈ.సీ
ధికమైనతమస్సు గలిగినది. ౧. కటికిచీఁకటి గలరాత్రి పేరు.

జ్యౌత్స్నీ చన్ద్రికయాన్వితా,

చంద్రికయాన్వితా రాత్రిః జ్యౌత్స్నీత్యుచ్యతే జ్యోత్స్నా
ంద్రికా తద్యోగాజ్జ్యౌత్స్నీ-జ్యోత్స్న యనగా వెన్నెల. దానితోఁగూ
ినది. జ్యోత్స్నేత్యాకారాంతపాఠోఽప్యస్తి. ౧ వెన్నెలరాత్రి పేరు.

ఆగామివర్తమానాహర్యుక్తాయాంనిశి పక్షిణీ.   ౫

ఆగామివర్తమానాహర్యుక్తా నిశా పక్షిణీ - జరుగుచుండెడి పగ
ితోడను రాఁగలపగటితోడనుగూడినరాత్రి పక్షిణి యనంబడును.ఆగా
ి వర్తమానాహనీ పక్షావివ అస్యాఇతి పక్షిణీ. రాఁ బోవుపగలును
రుగుచున్న పగలును ఇరుప్రక్కలఱెక్కలవలెఁ గలిగినది. ౧ రెండుపగ
్ళనడుమనున్న రాత్రి పేరు.

గణరాత్రం నిశా బహ్వ్యః-

బహ్వ్యోనిశా గణరాత్ర మిత్యుచ్యతే. అనేకరాత్రులు గణ
ాత్ర మనంబడును. రాత్రీణాం గణః గణరాత్రం. రాత్రులయొక్క స
ముదాయము. ౧ అనేకరాత్రుల పేరు.

ప్రదోషో రజనీముఖమ్,

దోషాయాః ప్రారంభః ప్రదోషః. దోషయనఁగా రాత్రి. దాని
యొక్క ప్రారంభము. ౧. రజన్యాః ముఖం రజనీముఖం. రాత్రియొక్క
ప్రారంభము. ౨ రాత్రియొక్క మొదలు.

అర్ధరాత్ర నిశీథౌ ద్వౌ-

అర్ధం రాత్రే రర్ధరాత్రః- రాత్రియొక్కసగము. ౧. నియతం
రతే అస్మిన్నితి నిశీథః. శీఙ్ స్వప్నే - దీనియందు నియతముగా ని
తురు. ౨ నడిరేయి.

* ద్వౌ యామప్రహరౌ సమౌ.

యాతీతి యామః. యా ప్రాపణే - స్థాయిగానిది. ౧. ప్రహ్రి
తే ఢక్కాది రస్మిన్ ప్రహరః. దీనియందు ఢక్కాదివాద్యములు
యింపఁబడును. ౨. ఇమౌ సమార్థౌ సమలింగౌచ- ఇవి సమానార్థ
లును, సమలింగములును. ౨ జాము పేళ్లు.

* స పర్వసంధిః ప్రతిపత్పఞ్చదశ్యో ర్యదన్తరమ్,

ప్రతిపత్పఞ్చదశ్యోర్యదంతరం స సంధిః పర్వేత్యుచ్యతే-పాడ్య
యొక్కయు అమావాస్యపున్నమలయొక్కయు మధ్యకాలము సంధి
పర్వమనఁబడును. పృణాతిపూరయతిపాలయతివా అభిలషితమితి పర్వ.
న. పృ పాలనపూరణయోః-అభిలషితమును నిండించునది లేక పాలిం
నది. సంధీయతే అనేన పూర్వకాల ఉత్తరకాలేనేతి సంధిః. ఇ.పు.పూ
కాలము దీనిచే ఉత్తరకాలముతోడ సంధింపఁబడును గనుక సంధి. అ
కేచిత్ పర్వచాసౌసంధిశ్చే త్యేకం పదం మన్యంతే తదా ప్రతిపత్పం
శ్యోర్యదంతరం సః పర్వసంధిరితియోజనా. ఇచ్చట పర్వమైనసంధి
సంధి అని యొకపదముగానే కొందఱు తలంతురు. ౧. పర్వసంధిపేరు.

* పక్షాన్తౌ పఞ్చదశ్యౌ ద్వే-

పక్షయోః అంతౌ పక్షాన్తౌ, శుక్లకృష్ణపక్షములయొక్కతుద
౧. పంచదశానాంతిథీనాం పూరణ్యౌ పంచదశ్యౌ. ఈ-సీ. పంచ
తిథులను నిండించునవి. ౨ పూర్ణిమకును అమావాస్యకును పేళ్లు.

* పౌర్ణమాసీతు పూర్ణిమా.

మీయతే తిథిరనేన మాః చంద్రః. పూర్ణశ్చాసౌ మాశ్చ
ర్ణమాః. తస్యేయం పౌర్ణమాసీ. ఈ.సీ. ఇతనిచేత తిథి లెక్కపెట్ట
నుగనుక మాః అనఁగా చంద్రుఁడు. అతఁడిందు పూర్ణుఁడుగాఁదోఁచు
పూర్ణోమాసోఽస్యామితివా, మాసము ఇందు పూర్ణమౌను. ౧. చ
స్య పూర్ణతయా నిర్వృత్తా పూర్ణిమా. చంద్రునియొక్క నిండుట

ర్వృత్తమైనది. పూర్ణః మా శ్చంద్రోఽస్యామితివా పూర్ణిమా, అఖం
చంద్రుఁడు గలిగినది. ౨ పున్నమపేళ్లు.

కళాహీనే సానుమతిః-

నిశాకరే కళాహీనే సతి సా పూర్ణిమా అనుమతి రిత్యుచ్యతే.
తుర్దశీయుక్తేతి భావః - చంద్రుఁడు కళాహీనుఁడైనపుడు ఆపున్నమ
నుమతి యనంబడును. అనఁగాఁ జతుర్దశితోఁగూడినదని భావము.
. ఒకకళతక్కువగాఁ గలచంద్రునితోఁగూడిన పున్నమ.

పూర్ణే రాకా నిశాకరే,

తస్మిన్ పూర్ణేసతి సా రాకేత్యుచ్యతే శుద్ధేతిభావః-చంద్రుఁడు
పూర్ణుఁడైయున్నపుడు ఆపున్నమ రాక యనంబడును. అనఁగాఁ జతుర్దశి
ధ లేనిది. అనుమన్యంతే దేవాః పితృసహితా అస్యామిత్యనుమతిః.
. సీ. మన జ్ఞానే దీనియందు దేవతలు పితృసహితులై సేవకొఱకు తలఁ
బడుదురు. రాతి దదాతి సుఖమితి రాకా. రా దానే-సుఖము నిచ్చు
ది. ౧. అన్నికళలతో నిండినచంద్రుఁడు గలది.

అమావాస్యా త్వమావస్యా దర్శ స్సూర్యేన్దుసంగమః. ౮

అమాశబ్దస్సహార్థే అవ్యయం. అమా సహ తిష్ఠతః రవిచంద్రావ
స్యామిత్యమావాస్యా.అమావస్యా చ. వస నివాసే-దీనియందు సూర్య
చంద్రులు కూడుకొనియుందురు. ౧-౨. దృశ్యేతే సూర్యచంద్రావత్రేతి
ర్శః, దృశిర్ ప్రేక్షణే-దీనియందు సూర్యచంద్రులు కూడుకొని యగ
డుదురు. ౩. సూర్యేందోః సంగమః మేళనమత్ర సూర్యేందుసంగ
ః- దీనియందు సూర్యచంద్రులకు సంగమము కలదు గనుక సూర్యేం
సంగమము. ౪ అమావాస్యపేళ్లు.

సా దృష్టేన్దు స్సినీవాలీ-

అః విష్ణుః తేన సహ వర్తత ఇతి సా లక్ష్మీః సా అస్యామితి సినీ
చంద్రకళా సా బాలా అస్యామితి సినీవాలీ. ఈ. సీ. అ అనఁగా విష్ణువు.
తనితోఁగూడినది గనుక సా అనఁగా లక్ష్మి. ఆలక్ష్మి గలది గనుక సిని
నఁగాఁ జంద్రకళ. ఆచంద్రకళ దీనియందు లేతదై యుండును గనుక
నీవాలి. వబయోరభేదః. ౧ చంద్రకళతోఁగూడిన యమావాస్యపేరు.

* సా నష్టేన్దుకళా కుహూః,

కుహాయతి విస్మాపయతి తమసేతి కుహూః.ఊ-సీ. తమస్సుచేత
శ్చర్యమును గలుగఁజేయునది. ౧ చంద్రకళగానరానియమావాస్యపే

* ఉపరాగో గ్రహః-

ఉపరజ్యేతే సూర్యాచంద్రమసా వనేన ఉపరాగః, రంజ రా
సూర్యచంద్రులు దీనిచేత రాగమును బొందింపఁబడుదురు. ౧. గృహ్యే
తే సూర్యాచంద్రమసావనేన గ్రహః- గ్రహఉపాదానే. దీనిచేత సూ
చంద్రులు గ్రహింపఁబడుదురు. ౨ గ్రహణముపేళ్లు.

* రాహుగ్రస్తే త్విన్దౌ చ పూష్ణి చ.

* సోపప్లవోపరక్తౌ ద్వౌ-

ఉపప్లవేన ఆకులతయా సహ వర్తత ఇతి సోపప్లవః - ఉపప్లవ
తోఁగూడినవాఁడు. ౧. ఉపరజ్యతే ఉపరమతే వ్యాపారాదిత్యుపర
వ్యాపారమునలన నుపరతుఁడైనవాఁడు, ఉపరజ్యత ఇత్యుపరక్తః -
హువుచేత తమోయుక్తుఁడుగాఁ జేయఁబడినవాఁడు. ౨ రాహుగ్రస్తు
న సూర్యచంద్రులపేళ్లు.

* అగ్న్యుత్పాత ఉపాహితః,

ప్రకృతే రన్యథా భావః ఉత్పాతః. అగ్నేరుత్పాతః అగ్న్యుత్
తః-స్వస్వభావమును విడిచి వికారమును బొందుట యుత్పాతము. అ
యొక్క యుత్పాతము అగ్న్యుత్పాతను. ౧. ఉప ఆసన్నమహితమస్య
పాహితః-అనిష్టము దీని కాసన్నమైయుండును. ౨. ఆకాశాదులం
బుట్టిన యగ్నివికారము పేళ్లు.

* ఏక యోక్త్యా పుష్పవన్తౌ దివాకర నిశాకరౌ.

పుష్పవంతా వితి ఏకయోక్త్యా దివాకరనిశాకరావుచ్యేతే.
మాటచేత సూర్యచంద్రు లిద్దఱు పుష్పవంతు లనంబడుదురు. పు
వికాసః పుష్ప వికసనే, తద్వంతౌ పుష్పవంతౌ.త-పు. పుష్పమనఁగా
కాసము అదిగలవారు పుష్పవంతులు. అకారాంతోఽప్యస్తి. తదుక్త
మరమాలాయాం, రవిశశినౌ పుష్పవంతాఖ్యావితి. తథా ఆశ్చర్యమ
ర్యామపి. 'ప్రాక్పశ్చిత్యద్ధరణీధర శిఖరస్థితపుష్పవంతాభ్యా' మితి;
ము అకారాంతంబును గలదు. ౧ సూర్యచంద్రు లిద్దఱికిని ఒక్క చే

అష్టాదశ నిమేషాస్తు కాష్ఠా-

అష్టాదశ నిమేషాః కాష్ఠేత్యుచ్యతే-పదునెనిమిదిఱెప్పపాట్లకా
ము కాష్ఠ యనంబడును. కాశ తే కాష్ఠా, కాశృ దీప్తౌ-ప్రకాశించు
ది. ౧. ౧౮ నిమేషములకాలము ౧ కాష్ఠ.

త్రింశ త్తు తాః కలా,

త్రింశత్కాష్ఠాః కలేత్యుచ్యతే. 30 కాష్ఠలకాలము కలయనంబ
ను. కాలం కలయతీతి కలా. కల సంఖ్యానే. కాలమును లెక్కపెట్టు
ది. ౧. 30 కాష్ఠలు ౧ కల.

తా స్తు త్రింశ త్క్షణః-

త్రింశత్కలాః క్షణ ఇత్యుచ్యతే. 30 కలలు గలకాలము క్షణ
నంబడును. క్షిణోతి హిన స్తీతి క్షణః. క్షిణు హింసాయాం. హింసిం
నది, 30 కలలు ౧ క్షణము.

తే తు ముహూర్తో ద్వాద శా_స్త్రి)యాం. ౧౧

తే క్షణాః ద్వాదశ ముహూర్త ఇత్యుచ్యతే- ౧౨ క్షణములు
ూడినకాలము ముహూర్తమనంబడును. హూర్ఛతి కుటిలో భవతి శు
ాశుభదర్శనాదితి ముహూర్తః. ప్న. హుర్ఛాకౌటిల్యే. శుభాశుభ
ర్శనమువలన కుటిలమగునట్టిది. ముహుర్ముహురియర్తీతి ముహూర్తః.
ఋ గతౌ. పలుమాఱును బోవుచుండునది. ఘటికాద్వయం ముహూ
ర్తః. ౧. ౧౧ క్షణములు ౧ ముహూర్తము (రెండుగడియలసేపు).

తే తు త్రింశ దహోరాత్రః-

త్రింశన్ముహూర్తా అహోరాత్ర ఇత్యుచ్యతే - 30 ముహూర్త
ులకాలము అహోరాత్రమనంబడును. అహ్నా సహితా రాత్రిః అ
హోరాత్రః. పగటితోఁగూడినరాత్రి. ౧. 30 ముహూర్తములు ౧
అహోరాత్ర ము (రోజు.)

పక్ష_స్తే దశపఞ్చ చ,

పంచదశ తే అహోరాత్రాః పక్ష ఇత్యుచ్యతే. ౧౫. అహో
రాత్రములకాలము పక్షమనంబడును.పచతి భూతానీతి పక్షః.డు పచష్
పాకే-భూతములనుపరిపాకము నొందించునది. పక్ష్యత ఇతి వా పక్షః. ప
క్షపరిగ్రహే.పరిగ్రహింపబడునది.౧.౧౫ అహోరాత్రములు౧పక్షము.

* పక్షౌ పూర్వాపరౌ శుక్లకృష్ణౌ-

పూర్వాపరౌ పక్షౌ శుక్లకృష్ణావిత్యుచ్యేతే, ఇందు పూర్వప
ము శుక్లమనియు, అపరపక్షము కృష్ణమనియుఁ జెప్పఁబడును. మొ
టిది శుక్లపక్షము, రెండవది కృష్ణపక్షము.

* మాసస్తు తావుభౌ.

తావుభౌ మాసఇత్యుచ్యతే - ఆపక్షములు రెండుకూడినకాల
మాస మనంబడును. మస్యతే పరిమీయతేఽనేనేతి మాసః. మసీ
మాణే-దీనిచేత కాలము పరిమాణముచేయఁబడును. ౨పక్షములు ౧
* ద్వౌ ద్వౌ మాఘాదిమాసౌ స్యా దృతుః-

ద్వాద్వౌమాఘాదిమాసౌ ఋతురిత్యుచ్యతే. మాఘము మొ
లైన రెండేసిమాసములు ఋతువనంబడును. ఇయర్తీతి ఋతుః.
గతౌ - గతించునది. ౨ నెలలు ౧ ఋతువు.

* త్రై రయనం త్రిభిః,

త్రైస్త్రిభిః అయనముచ్యతే. మూఁడుఋతువులు చేరినకాల
అయనమనంబడును. అయతే యాత్యనేనార్క ఇత్యయనం, అయ
తౌ-దీనిచేత సూర్యుఁడు పోవును. 3 ఋతువులు ౧ అయనము.

* అయనే ద్వే గతి రుద గ్దక్షి ణార్కస్య-

అర్కస్య ఉదక్ ఉదగ్భాగే దక్షిణా దక్షిణభాగే చ యశ
గతిః తదా క్రమాత్ ఉత్తరాయణదక్షిణాయనే స్తః - మాఘము మొ
దలు ఆషాఢమువఱకు సూర్యుఁడు ఉత్తరముగాఁ బోవును గనుక
యుత్తరాయణము. శ్రావణము మొదలు పుష్యమాసపర్యంతము దక్షి
ణముగాఁ బోవును గనుక నది దక్షిణాయనము.

* వత్సరః.

తే ద్వే వత్సర ఇత్యుచ్యతే. ఆదక్షిణాయనోత్తరాయణము
కూడినకాలము వత్సరమనంబడును. ఉత్తరాయణ దక్షిణాయనము
౨ చేరి ౧ సంవత్సరము పేరు.

* సమరాత్రిందివే కాలే విషువ ద్విషువం చ తత్,

కాలే సమరాత్రిందివే సతి విషువత్ విషువమితి చోచ్యతే. రా
శ్చ దివా చ రాత్రిందివం. సమం రాత్రిందివం యస్మిన్ సః సమరాత్రింది

ర్వేః-అహోరాత్రములు రెండును సమానమైయున్న కాలము. విషు
త్ విషువం అని చెప్పఁబడును. విషుశబ్దస్సామ్యవాచీ అవ్యయం.
హోరాత్రయోర్విషు సామ్యమత్ర అస్తీతి విషువత్. త. న. విషువం
-అహోరాత్రములకు సామ్యము దీనియందుఁ గలదు. రాత్రింబగళ్లు
చ్చుతగ్గులు లేక సమానముగా నున్న కాలము పేళ్లు.

పుష్యయుక్తా పౌర్ణమాసీ పౌషీ మాసే తు యత్ర సా. ౧౪
నామ్నా స పౌషో మాఘాద్యాశ్చైవ మేకాద శాపరే,

పుష్యనక్షత్రయుక్తా పూర్ణిమా పౌషీ సా యత్ర మాసే సః నా
మ్నా పౌషః-పుష్యనక్షత్రముతోఁగూడిన పున్నమ పౌషి యనంబడు
. ఆపున్నమ యేమాసమునందుఁ గలదో ఆమాసము పౌషమనంబ
ను. అపరేమాఘాద్యా ఏకాదశ చ ఏవమేవ యోజ్యాః - ఇతరము
న మాఘాదిమాసములు ౧౧ ను ఇట్లే తెలియఁదగినది.

మార్గశీర్షే సహః మార్గ ఆగ్రహాయణికశ్చ సః. ౧౫

మృగశీర్షనక్షత్ర యుక్తా పూర్ణిమా మార్గశీర్షీ. సా అస్మిన్నస్తీ
మార్గశీర్షః-మృగశీర్షనక్షత్రముతోఁగూడిన పున్నమ మార్గశీర్షి. అది దీని
యందుఁగలదు.౧. సహంతే హిమమత్ర ప్రాణిన ఇతి సహః. స. పు. ష
మర్షణే. దీనియందు ప్రాణులు మంచును సహింతురు. సహ్యంతే శ
ఽ యుజ్యంతేఽత్రప్రాణిన ఇతి సహః సహ శక్తౌ-దీనియందు ప్రాణు
శక్తియుక్తులగుదురు. తదుక్తంవైద్యశాస్త్రే—"దక్షిణాయనంవర్షా
ద్ధేమంతౌ తేషూత్తరోత్తరం సర్వప్రాణినాం బలం వర్ధతే"ఇతి-ద
ణాయనమునందు వర్షర్తువుకంటె శరదృతువుయందు నంతకంటె హే
ంతమందును ప్రాణులకు బలము వృద్ధిఁ బొందు నని వైద్యశాస్త్ర
ందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. ౨. మృగశిరా ఏవ మృగః తద్యుక్తాపూ
మా మార్గీ. సాస్మిన్నితి మార్గః- మృగశీర్షమే మృగము. దానితోఁ
-డినపున్నమ మార్గి. ఆపున్నమ దీనియందు గలదు. ౩. మృగశిరా
ఆగ్రహాయణీ. తద్యుక్తా పూర్ణిమాఽస్మిన్నితి ఆగ్రహాయణికః. మృ
శిరమే ఆగ్రహాయణి-దానితోఁ గూడినపున్నమ యీమాసమునందుఁ
లదు. ౪ మార్గశీర్షము పేళ్లు.

పౌషే తైష సహస్యౌ ద్వౌ-

పుష్యనక్షత్రయుక్తా పూర్ణిమాఽస్మిన్నితిపౌషః - పుష్యనక్షత్ర
తోఁగూడినపున్నమ యిందుఁ గలదు. ౧. పుష్యఏవ తిష్యః-తద్యుక్తా పూ
ర్ణిమాఽస్మిన్నితి తైషః-పుష్యమే తిష్యము - ఆనక్షత్రముతోఁగూ
పున్నమ దీనియందుఁ గలదు. ౨. సహః బల మ స్త్యస్మిన్నితి సహస్
సహమనఁగా బలము అది దీనియందుఁ గలదు. ౩ పుష్యమాసముపే

* తపా మాఘే.

తపంతి వ్రతం కుర్వంత్యస్మిన్నితి తపాః. స. పు. తవ సంత
దీనియందు తపోయుక్తు లగుదురు. ౧. మఘానక్షత్రయుక్తా పూర్ణిమ
మాఘీసాఽస్మిన్నితి మాఘః - మఘానక్షత్రములతోఁగూడిన పున్న
దీనియందుఁగలదు. మా అవిద్యమానం అఘం అస్మిన్నితి మాఘః
నియందు పాపములేదు గనుక మాఘము. ౧ మాఘమాసముపేళ్లు.

* అథ ఫాల్గునే,

* స్యా త్తపస్యః ఫాల్గునికః-

తపసి సాధుః తపస్యః. తపస్సునందును యోగ్యమైనది. ఫల్గు
నక్షత్రయుక్తా పౌర్ణమాసీ ఫాల్గునీ, సాఽస్మిన్నితి ఫాల్గునః, ఉత్తర
ల్గునీనక్షత్రములతోఁ గూడినపున్నమ దీనియందుఁ గలదు గనుక ఫా
నము. ౧. ౨. ఫాల్గునికశ్చ - ఫాల్గునికము, ౩ ఫాల్గునమాసముపేళ్లు.

* స్యా చ్చైత్రే చైత్రికో మధుః. ౧

చిత్రానక్షత్రయుక్తా పూర్ణిమా చైత్రీ సాఽస్మిన్న స్తీతి చైత్ర
చైత్రికశ్చ-చిత్రానక్షత్రముతోఁ గూడినపున్నమ దీనియందు గల
గనుక చైత్రము, చైత్రికమును. ౧. ౨. మన్య.తే సర్వత్ర కామ
వో మధుః. ఉ-పు. మన జ్ఞానే. దీనియందు మన్మథుఁ డంతటఁ దలం
బడును. మధునా పుష్పరసేన యోగాద్వా మధుః - దీనియందు మ
రంద ముండును. ౩ చైత్రమాసముపేళ్లు.

* వై శాఖే మాధవో రాధో-

విశాఖానక్షత్రయుక్తా పూర్ణిమావై శాఖీ సాఽస్మిన్నితి వైశా
ఖః, విశాఖానక్షత్రముతోఁగూడిన పున్నమ దీనియందు గలదు.
కుసుమసంభృతం మధుప్రచురం అస్మిన్న స్తీతి మాధవః. కుసుమసం
తమైన మధువు విస్తారముగలది, మధుః వసంతః అస్మిన్నితి వా మాధవః

ధువనఁగా వసంతుఁడు, అతఁడు దీనియందుఁ గలఁడు. ౨. రాధా
శాఖా, తద్యుక్తాపూర్ణిమాఽస్త్యస్మిన్నితి రాధః- రాధయనఁగా విశా
దానితోఁగూడిన పున్నమ గలది. ౩ వైశాఖమాసము పేళ్లు.

జ్యేష్ఠే శుక్రః.

జ్యేష్ఠానక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమాఽస్మిన్నితి జ్యేష్ఠః. జ్యేష్ఠానక్ష
త్రముతోఁగూడిన పున్నమ దీనియందుఁ గలదు. ౧. శోచయతి ప్రాణిన
తి శుక్రః. శుచ శోకే. తాపముచేత ప్రాణులను దుఃఖింపఁ జేయునది.
౨ జ్యేష్ఠమాసము పేళ్లు.

శుచి స్త్వయమ్,

ఆషాఢే-

తాపేనశుగ్విద్యతేఽస్మిన్నితిశుచిః. ఇ. పు. శుచశోకే తాపమువ
నైనదుఃఖము దీనియందుఁగలదు. అయమిత్యనేనశుచేః పుంలింగతా
ర్ణయః. అయమనెడుపదముచేత శుచిశబ్దము పుంలింగమని యెఱుంగున
౧. ఆషాఢానక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమాఽస్మిన్నిత్యాషాఢః. ఆషాఢానక్ష
త్రముతోఁగూడినపున్నమదీనియందుఁగలదు. ౨ ఆషాఢమాసము పేళ్లు.

శ్రావణే తు స్యా న్నభాః శ్రావణికశ్చ సః. ౧౭

శ్రవణనక్షత్రయుక్తాపూర్ణిమాఽస్మిన్నితి శ్రావణః, శ్రావణికశ్చ,
వణనక్షత్రముతోఁగూడిన పున్నమ దీనియందుగలదు. స్రవంత్యస్మి
ఘాఇతిశ్రావణః- సుప్ర స్రవణే, దీనియందు మేఘములువర్షించుచున్న
౧.౩. నభాసతేమేఘచ్ఛన్నత్వాత్ నభాః. స. పు. భాసృ దీప్తౌ. మేఘ
న్నమై ప్రకాశింపనిది. ౨ శ్రావణమాసనామములు.

స్యు ర్నభస్య ప్రోష్ఠపద భాద్ర భాద్రపదా స్సమాః,

నభాంసి మేఘాః తేషుసాధు ర్నభస్యః. నభస్సులనఁగామేఘము
వానియందుసమర్థమైయుండును. ౧. ప్రోష్ఠపదానక్షత్రయుక్తా పూ
మాఽస్మిన్నితిప్రోష్ఠపదః - ప్రోష్ఠపదానక్షత్రముతోఁగూడిన పున్నమ
యందుఁగలదు. ౨.భాద్రపదైవ భాద్రా, 'నామైకదేశేనామగ్రహణ'
తిన్యాయాత్, భీమో-భీమసేనఇతివత్. భాద్రాయుక్తాపూర్ణిమాఽస్మిన్ని
ద్రః. భాద్రపదశ్చ-భాద్రపదనక్షత్రమే భాద్రము. భాద్రనక్షత్రము
ోఁగూడినపున్నమ దీనియందుఁగలదు. ౩,౪ భాద్రపదమాసము పేళ్లు.

* స్యా దాశ్వీన ఇషోఽప్యాశ్వయుజోఽపి-

అశ్వినీనక్షత్రయుక్తా పూర్ణిమాఽస్మిన్నితిఆశ్వినః, అశ్వినీన
ముతోఁగూడినపున్నమ దీనియందుఁగలదు. ౧. ఏషణంఇట్ యాత్ర
స్మిన్నితిఇషః, విజిగీషాయాః కాలత్వాత్. ఇట్టనఁగా యాత్ర. శత్రువుల
వనిచ్ఛయించినవారికి యాత్రదీనియందుఁ గలుగుచున్నది. ౨. అశ్వి
అశ్వయుక్ తద్యుక్తాపూర్ణిమాఽస్మిన్నస్తీతిఆశ్వయుజః, అశ్వినినే
యుక్క దానితోఁగూడిన పున్నమ దీనియందు గలదు. 3 ఆశ్వ
మాసముపేళ్లు.

* స్యాత్తు కార్తికే.

* బాహులోర్జా కార్తికికో-

కృత్తికానక్షత్రయుక్తా పూర్ణిమాఽస్మిన్నస్తీతి కార్తికః. కా
కశ్చ. కృత్తికానక్షత్రముతోఁగూడిన పున్నమ దీనియందుఁగలదు.
౨. బహూనర్థాన్ లాంతీతి బహులాః కృత్తికాః, తద్యుక్తాపూర్ణి
ఽస్మిన్నస్తీతిబాహులః. అధికములైన యర్థములనిచ్చునది గనుక బ
ళ యనఁగా గృత్తిక దానితోఁగూడినపున్నమ దీనియందుఁగలదు.
ఊర్జముత్సాహః తదస్మిన్మాసే విజిగీషూణామ స్తీతి ఊర్జః. ఊర్జమ
నుత్సాహము. అది యీమాసమందు శత్రుజయము నిచ్ఛయి
వారికిఁగలదు. 3. ఈ ౪ కార్తికమాసము పేళ్లు.

* హేమన్తః-

హిమేన హంతీతి హేమంతః, హన హింసాగత్యోః, చలిచే
నులను హింసించునది. ౧ మార్గశీర్ష పౌషమాసములతోఁ గూడిన
తువుపేరు.

* శిశిరోఽస్త్రియామ్,

శినోత్యంగం శీతేన శిశిరః, శీఞ్ నిశానే, శీతముచేత దేహ
నల్పముగాఁ జేయునది. శినోత్యర్థంశీతేనశిశిరః, శీతముచేత ప్రదే
మును స్వల్పముగాఁ జేయునది. ౧ మాఘఫాల్గున మాసములతోఁ
డిన ఋతువుపేరు.

* వసన్తే పుష్పసమయ స్సురభిః-

[illegible] స్మిన్నితి వసంతః వసనివాసే. దీనియందు

ుఁడు వసించును. వసంతి సుఖం యథాతథా అస్మిన్నితి వసంతః. దీని యందు జనులు సుఖముగా నుందురు. ౧. పుష్పాణాం సమయః కాలః పుష్పసమయః, పుష్పము పూచెడుకాలము. ౨. సుష్ఠురభంతేఽస్యాం త్రేతి సురభిః. ఇ-పు. రభరాభస్యే. దీనియందు జనులు లెస్సఁగా సంతోషింతురు - సుష్ఠురభంతే ఉపక్రమంతే శుభకార్యం కర్తుమితి సురభిః. దీనియందు జనులు శుభకార్యములఁ జేయ నారంభింతురు. 3 చైత్రవైశాఖములతోఁ జేరిన ఋతువుపేళ్లు.

గ్రీష్మ ఊష్మకః.   ౧౯

నిదాఘ ఉష్ణోపగమ ఉష్ణ ఊష్మాగమ స్తపః,

గిరతి జల మితి గ్రీష్మః. గౄ నిగరణే. జలమును గ్రసించునది. ౧. ఊషతీత్యూష్మకః, ఊష రుజాయాం, దుఃఖపెట్టునది. ౨. నితరాం దహ్యతే జనోఽత్ర నిదాఘః, దహ భస్మీకరణే, దీనియందు జనము మిక్కిలి దహింపఁబడును. 3. ఉష్ణస్య ఉపగమోఽత్రే త్యుష్ణోపగమః. దీనియం దుష్ణమునకు ప్రాప్తిగలదు. ౪. ఓషతీత్యుష్ణః, ఉషప్లుష దాహే-దహించునది. ౫. ఊష్మణః ఆగమోఽత్రే త్యూష్మాగమః, దీని యందు ఊష్మముయొక్క రాకగలదు. ౬. తపతీతి తపః, అ-పు. తప సంతాపే - తపింపఁజేయునది. ౭ జ్యేష్ఠాషాఢమాసములతోఁ గూడిన ఋతువుపేళ్లు.

స్త్రియాం ప్రావృట్ స్త్రియాం భూమ్ని వర్షాః-

ప్రవర్షంతి ఘనా అత్రేతి ప్రావృట్. ష-సీ. వృషు సేచనే-మేఘములు మిక్కిలి దీనియందు వర్షించును. ౧. వర్షణం వర్షః సోఽత్రేతి వర్షాః. ఆ-సీ. నిత్యబహువచనము-వర్షము గలిగినది. ౨ శ్రావణభాద్రపదములతోఁ గూడిన ఋతువుపేళ్లు.

అథ శరత్ స్త్రియామ్.   ౨౦

శృణాతి పంక మితి శరత్. ద. సీ. శౄ హింసాయాం, అడుసును గొట్టునది. ఇది ఆకారాంత స్త్రీలింగంబును. 'కాలప్రభాతం శరదా' అనిత్రికాండియందుఁ బ్రయోగింపఁ బడియున్నది. ౧ ఆశ్వయుజకార్తిక మాసములతోఁగూడిన ఋతువుపేళ్లు.

షడమీ ఋతవః పుంసి మార్గాదీనాం యుగైః క్రమాత్,

మార్గాదీనాం మాసానాం యుగైర్ద్వన్ద్వైః క్రమాత్ హే
తాదయ అమీ షడృతవో భవంతి. పుంసీతి ఋతుశబ్దాభిప్రాయే
శరదాదీనా మన్యలింగత్వా యా ఉక్తత్వాత్. మార్గశీర్ష మాసము
దలుకొని రెండేసిమాసములు వరుసగా హేమంతాదిఋతువు లగు
౧ ఆఱుఋతువులపేరు.

* సంవత్సరో వత్సరోఽబ్దో హాయనోఽస్త్రీ శరత్సమాః.

సమ్యక్ వసంతి ఋతవోఽస్మిన్నితి సంవత్సరః వత్సరశ్చ. వసని
నే. ఋతువులు దీనియందు వసించునుగనుక సంవత్సరము వత్సరము
౧. ౨. ఆప్యతేఽధికమాసేనఽబ్దః. ఆప్ఌవ్యాప్తౌ. అధికమాసముచే
పింపఁబడునది. అపఃదదాతీతివాఽబ్దః. డుదాఞ్ దానే. జలమునిచ్చున
౩. జహాతి ఋతూన్ క్రమేణ హాయనః. హ్న. ఓహాక్ త్యాగే, వరుస
ఋతువులను విడచునది. ౪. శీర్యతే జగదనయేతిశరత్. ద. సీ. శౄహిం
సాయాం, జగత్తుదీనిచేత దుఃఖపెట్టఁబడును. శీర్యతేశయః ప్రాణినా
వాశరత్. ప్రాణులవయస్సు దీనిచేత జీర్ణమగుచున్నది. ౫. శరచ్ఛ
న్యఋతుపరత్వే స్త్రీలింగత్వాత్ వత్సరపరత్వేపి తథైవ, తత్సాహ
ర్యాత్ సమాశబ్దోఽపి స్త్రీలింగః, సమాశబ్దస్య ప్రాయేణ బహువచన
ప్రయోగః, సమాంవిజాయత ఇత్యేకవచనేఽపి ప్రయోగో దృశ్యతే.
రచ్ఛబ్దము ఋతుపర్యాయమందు స్త్రీలింగమగుటచేత నిచ్చటను స్త్రీ
గము. దానిసాహచర్యమువలన సమాశబ్దమును స్త్రీలింగమే. ఈశబ్ద
తఱుచుగా బహువచనమందే వర్తించును. ఒకానొకచోటున నేక
నప్రయోగముఁగలదు. సమయంతిజనానితి సమాః. సమస్తమవైక్లబ్య
జనులను విహ్వలత్వమునొందించునవి. సహమాంతి వర్తంతే ఋతవో
త్రసమాః, మాఙ్మానేవర్తనేచ ఋతువులు దీనియందు కూడియుండు
౬ సంవత్సరము పేళ్లు.

* మానేన స్యా దహోరాత్రః పైత్రో-

మానేన మానుషమానేన పైత్రః అహోరాత్రః స్యాత్, మ
ష్యులయొక్క మాసము పితరుల కొక యహోరాత్రము. అందు శ
పక్షము పగలు. కృష్ణపక్షము రాత్రి. పితౄణా మయం పైత్రః, పితృ
బంధమైన అహోరాత్రము. ౧.

వర్షేణ దైవతః,

వర్షేణ మానుషవర్షేణ దైవతః దేవసమ్బన్ధీ అహోరాత్రః. మ
నుష్యులయొక్క యొకసంవత్సరము దేవతల కొక యహోరాత్రము.
అందు ఉత్తరాయణము పగలు. దక్షిణాయనము రాత్రి.

దివ్యై ర్వర్షసహస్రై ర్ద్వాదశభి ర్దైవతం యుగమ్. ౨౨

(తేషాం షష్ట్యుత్తరత్రిశతేన దేవసంవత్సరః) దివ్యైర్వర్షసహ
స్రైః ద్వాదశభిః దైవతం యుగం. మనుష్యులయొక్క ౩౬౦ సంవత్సర
ములు దేవతల కొకసంవత్సరము. అట్టివి ౧౨౦౦౦ సంవత్సరములు దేవ
తల కొకయుగము.

దైవే యుగసహస్రే ద్వే బ్రాహ్మః.

దైవే యుగసహస్రే ద్వే బ్రాహ్మః అహోరాత్రః. నః సృ
ష్ట్యుదయకల్పో అహ రుదయకల్పః. రాత్రిః క్షయకల్పః, ఇట్టిదేవయుగ
ములు ౨౦౦౦ బ్రహ్మకొక యహోరాత్రము. అది బ్రాహ్మమనంబడు
ను. బ్రహ్మసంబన్ధ్యహోరాత్రో బ్రాహ్మః. బ్రహ్మసంబంధియైన య
హోరాత్రము. అందు బ్రహ్మాయుమాస్సు ఉదయకల్పము. బ్రహ్మరాత్రి
క్షయకల్పము.

కల్పౌ తు తౌ నృణామ్,

అట్టి బ్రహ్మయొక్క అహోరాత్రము మనుష్యులకు ౨ కల్ప
ములు. కల్పయతః స్థితిం ప్రళయంచకల్పౌ. కృపూ సామర్థ్యే. నరులకు
ఉత్పత్తినాశములను జేయునవి. ౧. కృతత్రేతాద్వాపరకలియుగములు
నలుదూఱులయిన నొకకల్పము. అందు కృతయుగమునకు మనుష్య
మానముచేత ౧౭ లక్షల ౨౮ వేలసంవత్సరములు. త్రేతాయుగమునకు
౧౨ లక్షల ౯౬ వేల సంవత్సరములు. ద్వాపరయుగమునకు౮లక్షల౬౪
వేల సంవత్సరములు. కలియుగమునకు ౪లక్షల౩౨వేలసంవత్సరములు.
బ్రహ్మయొక్క ఒకదినము వేరు.

మన్వన్తరంతు దివ్యానాం యుగానా మేకసప్తతిః. ౨౩

దివ్యానాం యుగానా మేకసప్తతి ర్మన్వంతరం. ముందుచెప్పిన
దేవయుగములు ౭౧ అయిన నొకమన్వంతరము. అన్యోమనురస్మిన్నితిమ
న్వంతరం. మఱియొకమనువు వచ్చునది మన్వంతరము. మనోరంతరమితి

వా మన్వంతరం, మనువుయొక్క అంతరము. ౧ మన్వంతరముపేరు.

* సంవర్తః ప్రళయః కల్పః క్షయః కల్పాన్త ఇత్యపి,

సంవర్తతే ఉపరమతే జగ దస్మిన్నితి సంవర్తః. వృతు వ
దీనియందు జగత్తు ఉపరతమౌను. ౧. ప్రలీయతే జగదత్ర ప్రళ
లీఙ్ శ్లేషణే. జగత్తు దీనియందు విలయ మొందును. ౨. కల్పతే ప్ర
జగన్నాశాయేతికల్పః. కృపూ సామర్థ్యే. లోకనాశముకొఱకు సమ
నది. 3. క్షీయతే జగదస్మిన్నితి క్షయః. క్షి క్షయే, దీనియందు జ
క్షయించును. ర. కల్పస్యస్పృష్టే రంతః కల్పాంతః, కల్పముయొక్క
ము. ౫ ప్రళయకాలముపేళ్లు.

* అస్త్రీ పఙ్కం పుమాన్పాప్మా పాప కిల్బిష కల్మషమ్.
కలుషం వృజి నైనోఽఘ మంహో దురిత దుష్కృతమ్,

పంచతి సంపర్కా ద్విస్తారమాపద్యతే పంకం. పచి విస్త
సంబంధమువలన విస్తారమును పొందునది. ౧. పతతినరకేఅస్మాదితిపా
న.పు. పత్ల్ గతౌ, దీనివలన నరకమునందుఁ బడుదురు. ౨. పాతి రక్ష
స్మాదాత్మానమితి పాపం. పా రక్షణే. దీనివలన జనము తన్నురక్షించ
నును. పిబతి పాపిష్ఠమితి పాపం. పా పానే. పాపిష్ఠుని గ్రసించునది.3.కి
తే శిథిలీక్రియతే అనేన లోక ఇతి కిల్బిషం.కలకిల క్రీడాయాంశైథిల్యే
దీనిచేత లోకముశిథిలముగాఁజేయఁబడును. కిలయతి క్షేపయతి నరకే
కిల్బిషం. కలకిల క్షేపే. నరకమునందుఁ ద్రోయునది.ర. కల్యతే గణ్య
చిత్రగుప్తాదిభిరితి కల్మషం. కలుషంచ. కల సంఖ్యానే,చిత్రగుప్తాదుల
లెక్కపెట్టఁబడునది. శుభం కర్మ శ్యతి తనూకరోతి వాకల్మషం. శోత
కరణే.శుభకర్మము నల్పముగాఁ జేయునది. ౫. ౬. వర్జ్యతిశిష్టైరితి వృ
నం, వృజీవర్జనే. శిష్టులచేత వర్జింపఁబడునది. ౭. ఏతి నరకమనేనేత్యే
స. న. ఇణ్ గతౌ. దీనిచేత నరకమును బొందుదురు. ౮. నహంతిధన
త్యఘం, హన హింసాగత్యోః ధన్యుని జెఱుపనిది. కర్తారమఘం
ఘం. అఘిగతౌ. కర్తనుబొందునది. నజహాతిదుఃఖమితివాఅఘం. ఓహా
త్యాగే. దుఃఖమును విడువనిది. ౯. అహంతి నరకమనేన అంహః. స
అహి గతౌ. దీనిచేత జనులు నరకమునుబొందుదురు. ౧౦. దుఃనిందిత
తం గమనంఅస్య దురితం. ఇణ్ గతౌ. నిందిత మైనవడతగలిగినది.౧౧

దితంకృతం కరణమస్య దుష్కృతం. నిందితమైన కార్యముగలది.
పాపముపేళ్లు.

స్యా ద్ధర్మ మ స్త్రియాం పుణ్యం శ్రేయసీ సుకృతం వృషః. ౨౪

ధరతి విశ్వం ధర్మః. పు. ధృఞ్ ధరణే. విశ్వమును ధరించు
అయం వేదే క్లీబః, లోకే పుంసి. 'తాని ధర్మాణి ప్రథమా న్యాస'
వేదే. 'ఏష ధర్మస్సనాతన' ఇతి లోకే'-ఈధర్మశబ్దము' వేదమందు
నసకలింగము. లోకమందు పుంలింగము. ౧. పుణతి శుభం కరోతీతి
ణ్యం. పుణ శుభకర్మణి-శుభమును జేయునది. ౨. అతిశయేన ప్రశస్య
తి శ్రేయః. స. న. మిక్కిలి ప్రశంసింపఁబడునది. శుభేనశ్రియత ఇతి
శ్రేయః. శ్రిఞ్ సేవాయాం-సేవింపఁబడునది. ౩. సుష్ఠుక్రియతే సుకృ
డుకృఞ్ కరణే, లెస్సగా చేయఁబడునది. శోభనం కృతం కర్మా
వా సుకృతం. శుభమైనకర్మగలది. ౪. వర్ష త్యభిలషిత మితి వృషః.
షు సేచనే, అభిలషితమును వర్షించునది. ౫ పుణ్యము పేళ్లు.

ము త్ప్రీతిః ప్రమదో హర్ష ప్రమోదా మోద సంమదాః,
స్యా దానన్దథు రానన్దశర్మ శాత సుఖానిచ. ౨౬

మోదయతీతి ముత్. ద. సీ. మోదశ్చ, ముద హర్షే. సంతో
పఁజేయునది. ౧. ప్రీణాతీతి ప్రీతిః, ప్రీఞ్ తర్పణే-తృప్తిఁజేయునది.
ప్రకృష్టో మదః ప్రమదః. మదీహర్షే. అధికమైనసంతోషము. ౩.
ణం హర్షః. హృష తుష్టౌ, సంతోషించుట హర్షము. ౪. ప్రకృ
మోదః ప్రమోదః, అతిశయమైన సంతోషము. ౫. ఆసమంతాన్మో
ఆమోదః, అంతటను మోదము. ౬. సమ్యఙ్మదః సమ్మదః, మంచి
షము సమ్మదము. ౭. ఆనందయతీత్యానందథుః. ఉ.పు. ఆనంద
టునదిసమృద్ధా - ఆనందింపఁజేయునది. ౮-౯. శృణా త్యశుభమితి
శౄ హింసాయాం-అశుభమును జెఱుచునది. ౧౦. శ్యతి దుఃఖ
శాతం. శోతనూకరణే - దుఃఖమును బోఁగొట్టునది. ౧౧. సుష్ఠు
త్యశుభమితిసుఖం. అశుభమును బోఁగొట్టునది. శోభనాని ఖాని
ద్రియాణ్యస్మిన్నితి వా సుఖం, ఇంద్రియముల నాప్యాయనము చేయు
౧౨. సంతోషముపేళ్లు.

శ్శ్రేయసం శివం భద్రం కల్యాణం మఙ్గళం శుభమ్,

* భావుకం భవికం భవ్యం కుశలం క్షేమ మ స్త్రియామ్.
* శ స్తం చ-

శ్వః ఆగామిశ్రేయో౽త్ర శ్వశ్శ్రేయసం. రాఁగలశ్రేయస్సు యందుఁగలదు. శ్వః శోభనం శ్రేయసం. అ.న. మంచిశ్రేయస్సు. త్యస్య కాలవిశేషవాచిత్వే౽పి అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్ అత్ర ప్ర సావాచిత్వం. శ్వశ్శ్రేయసశబ్దస్య నిపాతనా దకారాంతత్వం. శ్వ డుశబ్దము కాలవిశేషవాచియైనను అవ్యయము లనేకార్థము లౌట ఇచ్చట ప్రశంసావాచకము. ౧. అరిష్టంశినోతి తనూకరోతీతి శివం. నిశానే, అరిష్టమును స్వల్పముగాఁ జేయునది. ౨. భందతేభద్రం. ల్యాణే సుఖే చ. కల్యాణమైనది. 3. కల్యం సుఖం అణయతి ప్రాప కల్యాణం. అణగతౌ, సుఖమును పొందించునది. ౪. మంగం సుఖ తీతిమంగళం. లా దానే-సుఖము నిచ్చునది. మంగతి ధన్య మితి శం మగిగతౌ, ధన్యునిఁబొందునది. ౫. శోభత ఇతి శుభం. శుభ భనే. ఒప్పునది. ౬. ధన్యేషు భవనం శీలమస్యేతి భావుకం. భూ యాం. ధన్యులయందుఁ గలుగుటయే స్వభావముగాఁగలది. ౭. వాంఛితప్రాప్తిరస్తీతి భవికం. భవమనఁగాఁ గోరికనొందుట అది యందుఁ గలదు. ౮. భవనార్హంభవ్యం. పుట్టుటకర్హమైనది. ౯. తం శ్యతీతి కుశలం. శో తనూకరణే. కుత్సితము నల్పముగాఁ జేయు కుశ్యతి సత్పువతి కుశలం. కుశ సంశ్లేషే. మంచివారియందుఁ గ కొనియుండునది. ౧౦. క్షిణో త్యశుభమితి క్షేమం. క్షి. హింసాయాం, అశుభమును బోఁగొట్టునది. ౧౧. శస్యతఇతి శ స్తం సుస్తుతౌ, స్తోత్రముచేయఁబడునది. ౧౨ శుభము పేళ్లు.

* అథ త్రిషు ద్రవ్యే పాపం పుణ్యం సుఖాది చ,

పాపపుణ్యశబ్దౌ సుఖాదిశస్తాంతాశ్చశబ్దాః గుణవాచకత్వే రోక్తలింగాః, ద్రవ్యవాచకత్వేతు త్రిలింగాః. ద్రవ్యవాచిత్వే య "పాపా ఋతుమతీ కన్యా పాపోరాజాప్యరక్షకః, పాపం వ్యాధ హింస్రంపాపోవిప్రశ్చ సేవకః. పుణ్యంతీర్థమిదంపుణ్యానదీపుణ్యో మాశ్రమః, సుఖంకామికులంద్రవ్యాత్సుఖోవాసస్సహాంబయా. యుతవిద్య" స్త్రీణ్యాది గుణవాచిత్వేయథా. "దారిద్ర్యబాధేని

ద్యచ్ఛః పరిజనస్సుఖం, సుఖంసజనసంవాదః సుఖం శాంతిరనుత్తమా"
ఇత్యాది. పాపపుణ్యశబ్దములు రెండును సుఖశబ్దము మొదలైన ౧౩ శబ్ద
ములును గుణవాచకములైనప్పుడు రూపభేదములచేత ముందుఁ జెప్పఁ
బడినలింగములయందు వర్తించును. ద్రవ్యవాచకములైనప్పుడు మూఁ
డులింగములయందును వర్తించును.

మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాణ్డముద్ఘతల్లజౌ. ౫౭
ప్రశస్తవాచకాన్యమూని-

మతల్లికాదయఃపంచ ప్రశస్తవాచకాః అఖండపదాని చ. శస్త
పర్యాయాః కేవలమంగళార్థాః తేషాం గుణవాచిత్వంగుణివాచిత్వం చ.
మతల్లికాదీనాం గుణవాచిత్వమేవ కించిచ్ఛబ్దపరతమైవ ప్రయోగః.
యథా.అశ్వమతల్లికా. ప్రశస్తోఽశ్వః. బ్రాహ్మణమచర్చికా ప్రశస్తోబ్రా
హ్మణః. గోప్రకాండం ప్రశస్తాగౌః. కరోద్ఘః ప్రశస్తఃకరః. కుమారీత
ల్లజః ప్రశస్తాకుమారీ. తత్తల్లింగ శబ్దాంతరపర్వతేపి న స్వలింగత్యాగః.
మతల్లికాది శబ్దములు ౫ శ్రేష్ఠ వాచకములును, అఖండపదములును.
శస్తపర్యాయశబ్దములు కేవలమంగళార్థములును గుణగుణివాచకము
లును నగును. మతల్లికాదిశబ్దములు కేవలగుణవాచకములే. ఒకశబ్దము
నకు విశేషణములైనను తమతమలింగములను విడువక యావిశేష్యమునకు
పరమైయుండును. అది యెట్లన్నను; అశ్వమతల్లికా-శ్రేష్ఠమైన గుఱ్ఱము.
బ్రాహ్మణమచర్చికా - శ్రేష్ఠుఁడైనబ్రాహ్మణుఁడు ఇత్యాదులు. ఇచ్చట
విశేష్యములైన గోబ్రాహ్మణాదిశబ్దములు వానివిశేషణములై తమ
శ్రేష్ఠవాచకము లైనమతల్లికాదిశబ్దములు స్త్రీలింగపుల్లింగములైనను
స్వలింగములనువిడువక ఆవిశేష్యములకు పరమైయున్నయవి ఈరీతిగా
ప్రయోగముల నెఱుంగవలయు. ౫ ప్రశస్తమైనదానికిఁ బేళ్లు.

అయ శ్శుభావహో విధిః,

ఏతి సుకృతిన మయః. ఇణ్ గతౌ, పుణ్యపురుషునిఁ బొందునది.
మంగళకార్యముపేరు.

దైవం దిష్టం భాగధేయం భాగ్యం స్త్రీ నియతి ర్విధిః. ౫౯

దేవః పరమేశ్వరః తత్ర భవం దైవం. దేవుఁడనఁగాఁ బరమేశ్వ
రుఁడు-అతనియందుఁ బుట్టినది. ౧. దిశతిశుభాశుభమితి దిష్టం, దిశ అతి

సర్జనే - శుభాశుభ ఫలముల నిచ్చునది. ౨. భగస్య ఐశ్వర్యస్య భాగం తదేవ భాగధేయం-భగ మనఁగా నైశ్వర్యము - దాని సం మైనది. 3. భజనీయత్వాద్భాగ్యం, భజ సేవాయాం, సేవింపఁదగినది నియమ్యతే అనయేతినియతిః.ఇ-సీ. యమ ఉపరమే. దీనిచేత నియమిం బడును. ౪ విధీయతే అనేనేతి విధిః. ఇ-పు. దీనిచేత విధింపఁబడును, పూర్వజన్మార్జితమైన శుభాశుభ కర్మ పేళ్లు.

* హేతు ర్నా కారణం బీజమ్-

హినోతి గచ్ఛతి పరిణత్యా కార్యరూపతామితి హేతుః, ఉ. పరిపాకముచేత కార్యరూపమును బొందునది. హినోతివర్ధతేవా హే హి గతౌవృద్ధౌచ వృద్ధిఁబొందునది.౧.కరోతికారణం. డుకృఞ్ కరణే. యునది. ౨.విశేషేణ జాయత ఇతి బీజం. వబయోరభేదః. జనీప్రాదు వే. విశేషముగా నగునది. బీజ్యతేఅనేనేతివా బీజం-బీజ రోహణే.దీ తఁ బుట్టింపఁబడును. 3 కారణముపేళ్లు.

* నిదానం త్వాదికారణమ్,

నితరాందీయతే జన్యతే కార్యమనేనేతి నిదానమ్.దా దానే. చేతఁ గార్యము పుట్టింపఁబడును. ౧. ఆదావారంభకాలే కారణం ఆది రణం. ఆరంభకాలమందు కారణమైనది. ౨.ఇది వైశేషికమతమునసమ యి కారణ మనంబడును. బౌద్ధమతంబున నుపాదానకారణ మనంబడు వైద్యమతంబునఁ గారణకారణ మనంబడును. అది యెట్లనిన, కంప నకు జ్వరము కారణము. జ్వరమునకు శ్లేష్మ కారణము. గనుక నీశ్లేష్మ కంపమునకుఁ గారణమనంబడును. ౨ ముఖ్యకారణముపేళ్లు.

* క్షేత్రజ్ఞ ఆత్మా పురుషః-

క్షీయత ఇతిక్షేత్రం శరీరం తజ్జానాతీతి క్షేత్రజ్ఞః, జ్ఞాఅవబో క్షేత్ర మనఁగా నశ్వరమైన యీశరీరము దాని నెఱింగినవాఁడు. ౧. తి సంసరతీత్యాత్మా, అత సాతత్యగమనే. సంసారమునందే యెప్పు చరించువాఁడు. అత్తి స్వకర్మఫలమితివా ఆత్మా అద భక్షణే. స్వకర్మ మును భుజించువాఁడు. ౨. పురిశరీరే శేత ఇతి పురుషః, శీఙ్ స్వ పురమనఁగాశరీరము అందుండువాఁడు గనుక పురుషుఁడు. పురిదేహే దతీతివా పురుషః, షద్ విశరణగత్యవసాదనేషు. శరీరమందుండు

ు. 3 ఆత్మ పేళ్లు.

ప్రధానం ప్రకృతిః స్త్రియాం. 30

ప్రధీయతే సర్వమనేనేతి ప్రధానం, ప్రధ ప్రఖ్యానే. అన్నియు
నిచేత వ్యక్తముగాఁ జేయఁబడును. ౧. ప్రారంభః క్రియతే అనయే
ప్రకృతిః. ఇ. సీ. డు కృఞ్ కరణే - దీనిచేత జగత్ప్రారంభము చేయఁ
డుచున్నది. ప్రకరోతి పురుషోపభోగార్థం శబ్దాదిభోగ్యానితివా ప్ర
ృతిః, పురుషోపభోగముకొఱకు శబ్దస్పర్శాదిభోగ్యవస్తువులను జేయు
ది. ౨ మాయ పేళ్లు.

విశేషః కాలికోఽవస్థా.

వస్తునః కాలకృతమైన యౌవనాదిరూపో విశేషః అవస్థేత్యుచ్యతే.
స్తువులయొక్క కాలకృతమైన యౌవనాదిరూపవిశేషము అవస్థయ
ంబడును. అవతిష్ఠతీత్యవస్థా, ష్ఠా గతినివృత్తౌ. శరీరమునందుండునది. ౧
ాలావస్థపేరు.

గుణాస్సత్త్వం రజస్తమః,

ప్రకృతేర్గుణాః సత్త్వరజస్తమాంసీత్యుచ్యంతే. ప్రకృతియొక్క
ుణములు సత్త్వరజస్తమంబు లనంబడును. సతోభావః సత్త్వం తత్
్ఞానహేతు. యథార్థముగా నెఱుఁగఁబడునది సత్తు. దానియొక్క భావ
ు సత్త్వము. అది జ్ఞానహేతువు. ౧. రజ్జయతీతి రజః. స-న. తద్దుః
కారణం, రఞ్జ రాగే దీనిచేత రాగయుక్తులౌదురు. అది దుఃఖహేతు
. ౨. తామ్యత్యనేనేతి తమః. స-న. తన్మోహబీజం, తము గ్లానౌ.
నిచేత గ్లానిని బొందుదురు. అది మోహహేతువు. 3 వరుసగా
ూఁడు గుణములపేళ్లు.

జను ర్జనన జన్మాని జని రుత్పత్తి రుద్భవః. 3౧

జననం-జనుః. స-న. జననం. జన్మ చ. న-న. జనిశ్చ. ఇ.సీ. జనీ
ప్రాదుర్భావే. జనించుటయేజనువు. జననము, జన్మము, జనియును. ఉత్ప
త్తిసాహచర్యాత్ జనిశబ్దః స్త్రీలింగః. ఉత్పత్తిశబ్దసాహచర్యమువలన
ిశబ్దము స్త్రీలింగము. ౪. ఉత్పాద ఉత్పత్తిః, పద్ గతౌ. పుట్టుట
త్పత్తి. ౫. ఉద్భవన ముద్భవః, భూసత్తాయాం. ఉద్భవించుట ఉద్భ
ము. ౬ పుట్టువుపేళ్లు.

* ప్రాణీ తు చేతనో జన్మీ జన్తు జన్యు శరీరిణః,

ప్రాణోఽస్యాస్తీతి ప్రాణీ. న-పు. ప్రాణము గలిగినది. ౧. చేతతీతిచేతనః, చితీ సంజ్ఞానే. ఎఱుఁగునది. ౨. జన్మ అస్యాస్తీతి జన్మీ. న-పు. జన్మము గలిగినది. ౩. జాయత ఇతి జంతుః. ఉ.పు. జన్యుశ్చ. ఉ-పు. జనీ ప్రాదుర్భావే. పుట్టునది. ౪. ౫. శరీర మస్యాస్తీతి శరీరీ. న-పు. శరీరము గలది. ౬. జంతువుల పేళ్లు.

* జాతి ర్జాతం చ సామాన్యమ్-

జాయత ఇతి జాతిః. ఇ-సీ. జాతం చ. ప్రాదుర్భవించునది. ౧. ౨. సమానానాం భావః సామాన్యం. సమానము లైన పదార్థములయొక్క భావము. ౩ ఘటత్వాదిజాతికిఁ బేళ్లు.

* వ్యక్తి స్తు పృథగాత్మతా.

జాతేః పృథగ్భూతా ఆశ్రయరూపా వ్యక్తిః. జాతికి వేఱై జాతికి ఆశ్రయమైనది వ్యక్తి యనంబడును. వ్యజ్యత ఇతి వ్యక్తిః, ఇ-సీ. అంజూవ్యక్తిమ్లక్షణకాంతిగతిషు. వ్యక్తమగునది. ౨ ఘటాదివ్యక్తికిఁ బే

* చిత్తం తు చేతో హృదయం స్వాన్తం హృ న్మానసం మనః,

చేతయతీతి చిత్తం. చేతశ్చ. స-న. చితీ సంజ్ఞానే. తెలియునది. ౧. ౨. హ్రియతే విషయైరితి హృదయం. హృచ్చ. ద-న. హృఞ్ హరణే-విషయాదులచేత హరింపఁబడునది. ౩. ౪. స్వనతీతి స్వాన్తం స్వనశబ్దే. తద్ద్యోగాభావే వాగ్వ్యాపారాభావాదత్రోపచారః. పలుకునది. మనస్సంబంధము లేనపుడు వాగ్వ్యాపారము గలుగదు గనుక పలుకునది యని చెప్పుట ఔపచారికము. ౫. మన్యతే అనేన మనః. స-న. మనఏవ మానసం. మన జ్ఞానే. దీనిచేత నెఱుఁగఁబడును గనుక మనస్సు-మనస్సే మానసము. ౬. ౭ మనస్సునకుఁ బేళ్లు.

ధీ వ ర్గ ము.

* బుద్ధి ర్మనీషా ధిషణా ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతిః,
ప్రేక్షోపలబ్ధి శ్చి త్సంవిత్ ప్రతిపజ్జ్ఞప్తి చేతనాః.

బుధ్యతే అనయేతి బుద్ధిః, ఇ-సీ. బుధ అవగమనే. దీనిచేత నెఱుఁ
గఁబడును. ౧. మనసః ఈషా మనీషా, ... అన్నిటిని తెలుసు

...ది. మనస ఈషావత్ లాంగలదండవత్సంబంధాద్వాపునీషా, ఈషయ ...గా నేడికోల దానివలె మనస్సునం గూడియుండునది. ౨. ధృష్ణువంతి ...ప్రగల్భంతే అనయా ధిషణా, ఞి ధృషా ప్రాగల్భ్యే. దీనిచేత ప్రగల్భు ...గుదురు. ౩. ధ్యాయంత్యనయేతి ధీః, ఈ. సీ. ధ్యై చింతాయాం. దీని ...చేత ధ్యానము చేయుదురు. ౪. ప్రజ్ఞాయతే అనయేతి ప్రజ్ఞా, జ్ఞా అవబో ...నే. దీనిచేత లెస్సఁగా నెఱుఁగఁబడును. ౫. శేత ఇతి శేః, తం ముష్ణాతీతి ...శేముషీ. ఈ. సీ. ముష స్తేయే. శే యనఁగా మోహము దానిఁబోఁగొ ...ట్టునది. ౬. మన్యతే అనయేతి మతిః. ఇ - సీ. మనజ్ఞానే దీనిచేత నెఱుఁ ...గఁబడును. ౭. ప్రేక్షంతే అనయేతి ప్రేక్షా, ఈక్ష దర్శనే. దీనిచేత లెస్స ...ఁజూతురు. ౮. ఉపలభ్యతే అనయేత్యుపలబ్ధిః. ఇ. సీ. డులభ్ష్ ప్రా ...ప్తౌ. పదార్థము దీనిచేత లెస్సగాఁ బొందఁబడును. ౯. చేతంత్యనయేతి ...చిత్. త. సీ. చితీ సంజ్ఞానే. దీనిచేత జ్ఞానయుక్తు లగుదురు. ౧౦. సమ్యా ...గ్విదంత్యనేనేతి సంవిత్. ద. సీ. విద జ్ఞానే. దీనిచేత లెస్సగా నెఱుఁగు ...దురు. ౧౧. ప్రతిపద్యతే జానాత్యనయేతి ప్రతిపత్. ద. సీ. పద్ల గతౌ. ...త్యర్థానాం జ్ఞానార్థత్వాదత్ర పద్ల ధాతోః జ్ఞానార్థత్వం. పదార్థము ...దీనిచేత నెఱుఁగఁబడును. ౧౨. జ్ఞాయతే అనయేతి జ్ఞప్తిః. ఇ. సీ. జ్ఞా ...అవబోధనే. దీనిచేత సర్వము నెఱుఁగఁబడును. ౧౩. చేతయంతే౽న ...యేతిచేతనా. చితీసంజ్ఞానే. దీనిచేత జ్ఞానయుక్తులౌదురు. ౧౪ బుద్ధిపేళ్లు.

ధీ ర్ధారణావతీ మేధా-

మేధతే అనుభూతం సర్వమస్యామితి మేధా, మేధృ సంగమే, అ ...నుభూతమైనవన్నియు దీనియందు సంగతములై యుండును. ౧. ధారణా ...శక్తిగలిగిన బుద్ధి పేరు.

సంకల్పః కర్మ మానసమ్,

సమ్యక్కల్ప్యతే అనేనేతి సంకల్పః, క్లృప క్లృప్తౌ. దీనిచేత లెస్స ...ఁ గల్పింపఁబడును. ౧ మనోవ్యాపారము పేరు.

చిత్తాభోగో మనస్కారః-

చిత్తస్య అభోగః పరిపూర్ణతా చిత్తాభోగః, మనస్సుయొక్కపరి ...పూర్ణత్వము. మనసః కారో౽నిశ్చయః మనస్కారః. మనస్సుయొక్క నిశ్చ ...యము. అనాగతాయా శ్చింతాయా నిశ్చయ ఇతి కేచిత్. అనాగతచిం

తావిషయక మనోనిశ్చయ మని కొందఱు. మనస్సునకు గల సుఖాద
యందైన నిబ్బరము పేళ్లు.

* చర్చా సంఖ్యా విచారణా.

చర్చ్యతే అనయేతి చర్చా, చర్చ అధ్యయనే. దీనిచేత విచా
వఁబడును. ౧. సంఖ్యాయతే అనయేతి సంఖ్యా, ఖ్యా ప్రకథనే. దీని
లెస్సగాఁ జెప్పఁబడును. ౨. విచార్యతే అనయేతి విచారాణా, దీని
సందేహరహితు లౌదురు. 3 విచారణ పేళ్లు.

* అధ్యాహార స్తర్క ఊహో-

అధ్యాహరణ మధ్యాహారః. అధ్యాహారమనఁగా లేనిదాని స
హించి తెలియుట.౧. తరంత్యనేన సంశయవిపర్యయా వితి తర్కః, తౄ
ప్లవనతరణయోః. దీనిచేత సంశయభ్రాంతిజ్ఞానాదులను తరింతురు. ౨
ఊహ్యతే అనేనేత్యూహః. దీనిచేత నూహింపఁబడును. 3 ఊహ పేళ్లు

* విచికిత్సాతు సంశయః,

* సందేహ ద్వాపరౌ చ-

విచికిత్సతీతి విచికిత్సా. కిత సంశయే సందేహనిశ్చయములు
టియందును నివసించునది. ౧. ఉభయకోటౌ సంశేత ఇతి సంశయ
శీఙ్ స్వప్నే. ఉభయకోటియందు నుండునది. ౨. సందిహాతి సమ్యగ్
ధ్నాతీతి సందేహః, దిహ ఉపచయే రెండర్థములయందు సంబంధిం
యుండునది. 3. స్థాణుర్వా పురుషోవేత్యాది ద్వౌ పక్షౌ పరౌ ప్రధా
భూతావస్మిన్నితి ద్వాపరః. స్థాణువో పురుషుఁడో అనెడి రెండుపక్షమ
లు దీనియందు ప్రధానములై యుండును. ౪ ఒకవస్తునిర్ణయమందు ప
శంకలు గలుగుటకు పేళ్లు.

* అథ సమౌ నిర్ణయ నిశ్చయౌ.

నితరాం మతేరంతం నయతీతి నిర్ణయః, ణీఞ్ ప్రాపణే, మిక్కి
బుద్ధి నొకదరిని బొందించునది. ౧. నిశ్చినోతీతి నిశ్చయః, చిఞ్ చయ
నే. బుద్ధిని చెదరకుండునట్లు కూర్చునది. ౨ నిశ్చయము పేళ్లు.

* మిథ్యాదృష్టి ర్నాస్తికతా-

మిథ్యా చాసౌ దృష్టిశ్చ మిథ్యాదృష్టిః. ఇ. సీ. ఇహలోకమేకా
పరలోకము లేదనెడిదృష్టి.౧. నాస్తి పరలోక ఇతి మతి రస్యేతినా స్తిక

స్య భావో నాస్తికతా, పరలోకము లేదనెడివానిభావము. నాస్తికత. పరలోకము లేదు అను మొదలగుబుద్ధికి పేళ్లు.

వ్యాపాదో ద్రోహచిన్తనమ్,

వ్యాపాద్యతే అనేనేతి వ్యాపాదః, పద్ల గతౌ. దీనిచేత విశేష గా నాపాదింపఁబడును. ౧. ద్రోహస్య చింతనం ద్రోహచింతనం- ద్రోహముయొక్క వెదకుట. ౨ ఒరులకుఁ గీడు రోయుటపేళ్లు.

సమౌ సిద్ధాన్త రాద్ధాన్తౌ-

సిద్ధో రాద్ధః అంతో నిశ్చయో యస్మిన్ సిద్ధాంతో, రాద్ధాంతశ్చ- యందు నిశ్చయముండును. ౧. ౨ సిద్ధాంతముపేళ్లు.

భ్రాన్తి ర్మిథ్యామతి ర్భ్రమః. ౪

(సమౌ సఙ్కేతసమయౌ ప్రతిపత్తి ర్ద్వివా స్తథా.)

భ్రామ్యతేఽనయేతి భ్రాన్తిః. ఇ.సీ. భ్రమశ్చ. భ్రము అనవస్థానే. చేతభ్రమింపఁజేయఁబడును, ౧.౩. మిథ్యాచాసౌమతిశ్చమిథ్యామతిః. త్యమైన బుద్ధి. ౨ ఒకదానింజూచి మఱియొకటి యనితలఁచుట పేళ్లు.

సంవి దాగూః ప్రతిజ్ఞానం నియ మాశ్రవ సంశ్రవాః,

అఙ్గీకా రాభ్యుపగమ ప్రతిశ్రవ సమాధయః. ౫

సంవిద్యతే అనయేతి సంవిత్, ద. సీ. విద జ్ఞానే దీనిచే లెస్సగాఁ యఁబడును. ౧. ఆగమనం సంవేదనమాగూః. ఊ. సీ. గమ్లు సృప్లృ . అంతట నెఱుంగుట ఆగువు. ఆగుర తే అనయేత్యాగూః, గురీఉద్య నే. దీనిచేత నుద్యోగము గలుగును. ౨. ప్రతిజ్ఞాయతే అనేనేతి ప్రతి నం, జ్ఞా అవబోధనే. దీనిచేత ప్రతిజ్ఞచేయఁబడును. ౩. నియమ్యతే అనే నియమః, యమ ఉపరమే. దీనిచేత నియమింపఁబడును. ౪. ఆశ్రవణ శ్రవః. ఔనని వినుట ఆశ్రవము. ౫. సంశ్రవణం సంశ్రవః. శ్రు శ్రవ కానిమ్మనుట సంశ్రవము. ౬. అనంగీకృతస్యాంగీకరణ మంగీకారః. కరణే, మును యొప్పికొనవిదాని నిపుడొప్పికొనుట అంగీకారము. భితః. ఉపగమనం అభ్యుపగమః, గమ్లు సృప్లృ గతౌ. ఎదటివారుచెప్పిన మును తాను కానిమ్మని మెఱుఁగుట. ౮. ప్రతిశృణోతీతి ప్రతిశ్రవః. శ్రవణే, ఎదటివారు చెప్పిన అర్థమును అభిముఖుఁడై వినుట. ౯. యగాధీయతే అనేనేతి సమాధిః ...

దీనిచేత లెస్సఁగాఁ బోషింపఁబడును. ౧౦ ఒప్పుకొనుటపేళ్లు.

* మోక్షే ధీ ర్జ్ఞానమ్.

జ్ఞాయతే అనేనేతి జ్ఞానం. జ్ఞా అవబోధనే, దీనిచేత నెఱుఁగఁబడు ౧. మోక్షసాధన మైనబుద్ధి పేరు.

* అన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయోః,

విరూపం జ్ఞానం విజ్ఞానం. జ్ఞాఅవబోధనే నరునికి మోక్షార్థ జ్ఞానమే హితముగనుక తదితరజ్ఞానము విపరీతజ్ఞానము. ౧. శిల్పాది య మైనబుద్ధి పేరు.

* ము క్తిః కైవల్య నిర్వాణ శ్రేయో నిశ్శ్రేయసామృతమ్.
మోక్షో ఽపవర్గః-

శరీరేంద్రియాభ్యామాత్మనో ముక్తత్వం ముక్తిః. ఇ. సీ. శరీ ంద్రియములవలన ఆత్మ విడువఁబడుట ముక్తి. ఆత్మానం సంసారబ న్మోచయతీతివా ముక్తిః, ముచ్ల్ మోక్షణే, ఆత్మను సంసారబం వలన విడిపించునది. ౧. శరీరేంద్రియాదివిరహిణ ఆత్మనః అద్వితీ యా అవస్థానం కైవల్యం, శరీరేంద్రియములతోఁ బాసిన ఆత్మ అద్విత మైయుండుట. ౨. నిర్వాంతినిర్గచ్ఛంతిదుఃఖాదయోఽస్మిన్నితినిర్వా నిరిత్యుపసర్గపూర్వకోవాగతి గంధనయోరితిధాతుః. దుఃఖాదులు యందు నిర్గతమవును. ౩. శ్రియత ఇతి శ్రేయః. స-న. శ్రిఞ్ సేవాయ సేవింపఁబడునది. ప్రశస్తతరంశ్రేయః, మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది. ౪. ని మవిచలితం శ్రేయో నిశ్శ్రేయసం. అ.న. నిశ్చితమైన శ్రేయస్సు. నాస్తిమృతం మరణమస్మిన్నిత్యమృతం. మరణము దీనియందులేదు. దుఃఖాదీనాం మోక్షణమవసానం మోక్షః. దుఃఖాదులయొక్క వి ము మోక్షము. ఆత్మానం పాశేభ్యః మోచయతీతిమోక్షః. ముచ్ల్ మో ణే. జీవునిపాశములవలన విడిపించునది. ౭. దుఃఖాదీనామపవర్జన వర్గః. అపపూర్వో వృజీవర్జన ఇతిధాతుః. దుఃఖాదులను వర్జించుట. మోక్షముపేళ్ళు.

* అ థాజ్ఞాన మవి ద్యాహంమతిః స్త్రియామ్,

న జ్ఞానం అజ్ఞానం. జ్ఞానముకానిది అజ్ఞానము. ౧. విపరీ మవిద్యా. విదజ్ఞానే. విపరీతజ్ఞానము అవిద్య. ౨. అహమితిబుద్ధి

తిః. సీ. నే ననెడు స్వతంత్రబుద్ధి అహంమతిః. 3. అజ్ఞానము పేళ్లు.
రూపం శబ్దో గన్ధరసస్పర్శాశ్చ విషయా అమీ. ౭
గోచరా ఇన్ద్రియార్థాశ్చ-

రోపయతి విమోహయతీతి రూపం. రుపు విమోహనే. మో
ంపఁజేయునది. శప్యతే అనేనేతి శబ్దః. శప ఆక్రోశే. దీనిచే నాక్రో
పఁబడును. శం సుఖం దదాతీతివా శబ్దః. దా దానే. సుఖము నిచ్చున
. గంధ్యతే హింస్యతే అభిలష్యతే వా అనేనేతి గంధః. గంధ అర్దనే. దీని
తపీడింపఁబడును. లేక అభిలషింపఁబడును. రస్యతే ఆస్వాద్యత ఇతి రసః.
ఆస్వాదనే. ఆస్వాదింపఁబడునది. స్పృశ్యత ఇతి స్పర్శః. స్పృశ సంస్ప
నే. స్పృశింపఁబడునది. విసిన్వన్తి నిబధ్నంతీంద్రియాణీతి విషయాః.
పు. షిఞ్ బంధనే, ఇంద్రియములను బంధించునది. ౧. గావః ఇంద్రి
ాణి చరం త్యేష్వితి గోచరాః. అ.పు. చరగతిభక్షణయోః. గోవు లనఁ
నింద్రియములు. అవి వీనియందు చరించును. ౨. ఇంద్రియైరర్థ్యన్తే
భిలష్యన్త ఇతి ఇన్ద్రియార్థాః. అ. పు. అర్థ యాచ్ఞాయాం. ఇంద్రి
యములచేత నభిలషింపఁబడునవి. 3. విషయముల పేళ్లు.

హృషీకం విష యీన్ద్రియమ్,

హృష్యంత్యనేనేతి హృషీకం. హృష తుష్టౌ. దీనిచేత సంతోషిం
ను. ౧. విషయోఽస్యాస్తీతి విషయి. విషయము గలిగినది. ౨. ఇంద్ర
ఆత్మనః లింగం ఇంద్రియం ఇంద్రుఁ డనఁగా నాత్మ ఆత్మకు జ్ఞాపకము
నుక ఇంద్రియము. 3 ఇంద్రియముల పేళ్లు.

కర్మేన్ద్రియం తు పాయ్వాది-

వచనాదానగత్యుత్సర్గానందరూపకర్మసాధన మింద్రియం కర్మేం
ియం. పలుకుట, గ్రహించుట, నడచుట, విడుచుట, ఆనందించుట
నెడు కర్మములకు సాధనములయిన ఇంద్రియములు కర్మేంద్రియము
. వాక్పాణిపాదపాయూపస్థల పేళ్లు.

మనో నేత్రాది ధీన్ద్రియమ్. ౮

ధీః జ్ఞానం తన్నిమిత్తమింద్రియం ధీంద్రియం. జ్ఞానమునకు నిమిత్త
నయింద్రియము మనోనేత్రజిహ్వాఘ్రాణత్వక్ఛ్రోత్రములకు పేరు.
తువరస్తు కషాయోఽస్త్రీ-

తౌతి ఆవృణోతి హినస్తి వా కంఠమితి తువరః తూవర ఇత్య
రః. "నరేశ్మశ్రుణి శృంగాభ్యాం రహితే గర్హితే గవి, తూవరః కా
ప్రాప్తౌ కషాయే చ రస" ఇతి. తు గతివృద్ధిహింసాసు. కుత్సితోవరః
ఇత్యపి పాఠోఽస్తి. కంఠము నడ్డగించునది గాని వెగటు సేయునది
తువరము. తూవరమనియు, కువరమనియుఁ బాఠము గలదు. ౧. క
కంఠం కషాయః. ష్న. కష హింసాయాం. కంఠమును బీడించునది
వగరుపేల్లు.

* మధురో-

మధు మాధుర్యమస్యాస్తీతి మధురః. మధు వనఁగామాధుర్య
అది గలిగినది మధురము. మథ్నాతి వాత మితివా మధురః, మంథ
డనే. వాతమును జెఱుచునది. ౧ తియ్యఁదనముపేరు.

* లవణః-

లునాతి వాతం జాడ్యం వా లవణః. లూఞ్ ఛేదనే. వా
వును గాని జాడ్యమునుగాని పోఁగొట్టునది. ౧ ఉప్పుపేరు.

* కటుః,

కటతి ఆవృణోతీతికటుః. ఉ.పు. కటే వర్షావరణయోః, వ్యా
చునది. ౧ కారముపేరు.

* తిక్తః-

తేజయతి శ్లేష్మమితి తిక్తః. తిజ నిశాతనే. శ్లేష్మము నల్ప
గాఁ జేయునది. ౧ చేదుపేరు.

* అమ్లశ్చ-

ఆమయతీత్యమ్లః అమరోగే, రోగమును జేయునది. పా. అమ్ల
ముఖశబ్దహేతుర్భవతీత్యమ్బః. అబి శబ్దే, చవిగొనునపుడు సీత్కార
మును బుట్టించునది. ౧ పులుసుపేరు.

* రసాః పుంసి-

రసశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. ఏతే రసమాత్రవాచకాః పుంస్యేవ. ఈ
శబ్దములును రసమును జెప్పునపుడు పుల్లింగములు.

* తద్వత్సు షడమీ త్రిషు.

తద్వత్సు అమీ షట్ త్రిషు లింగేషు వర్తన్తే. యథా—

విభీతకః. తువరా హారీతకీ. తువరం జలం, ఇవి రసవత్తులైనవస్తువుల
ప్పునప్పుడు త్రిలింగములు. కషాయము మొదలైనవి ౬ను వరుసగా
ములపేళ్లు.

విమర్దోత్థే పరిమళో గన్ధే జనమనోహరే,

పరిమళశబ్దః సమ్మర్దోత్పన్నే జనమనోహరే గన్ధే వర్తతే, పరిమళ
ము నానాద్రవ్యములమెదుపుటవలనఁ బుట్టిన జనమనోహర మైన
ధము పేరు. పరిమల్యతే ధార్యత ఇతి పరిమలః. మల మల్లధారణే.
ంపఁబడునది. ౧ పరిమళము పేళ్లు.

ఆమోద స్సోఽతినిర్హారీ-

స ఏవ అతినిర్హారీ అతిదూరగామీ చేత్ ఆమోద ఇత్యుచ్యతే.
మోదశబ్దము మిక్కిలి దూరముగా వ్యాపించునట్టి యాపరిమళము
రు. ఆ సమంతాన్మోదతే అనేనేత్యామోదః. ముద హర్షే. అంతట
దీనిచేత సంతోషింతురు. ౧ సుగంధము పేరు.

వాచ్యలిఙ్గత్వ మాగుణాత్. ౧౦

ఆగుణాత్. ఏతత్ప్రభృతి గుణే శుక్లాదయఇత్యన్తం వాచ్యలిం
త్వం శబ్దానాం విశేష్యనిఘ్నతా. ఇది మొదలు గుణే శుక్లాదయః
సి అను నంతవఱకుఁ గలశబ్దములు విశేష్యముయొక్క లింగము
బొందును,

సమాకర్షీ తు నిర్హారీ-

సమ్యగాకర్షతి చిత్తమితి సమాకర్షీ. నాంతః. కృషవిలేఖనే.
స్సుగా మనస్సు నాకర్షించునది. ౧. నితరాం మనోహరతీతి నిర్హారీ.
ంతః. హృఞ్ హరణే. మనస్సును మిక్కిలి హరించునది. ౨ దూర
గా వ్యాపించునట్టి గంధము గలదానిపేళ్లు.

సురభి ర్ఘ్రాణతర్పణః,

ఇష్టగన్ధ స్సుగన్ధి స్స్యాత్-

సుష్ఠు రభతేజనానన్ద మితి సురభిః. రభ రాభస్యే. లెస్సగా
నందమును గలుగఁజేయునది. సుష్ఠు రభంతే హృష్యంత్యనేనేతి
భిః, దీనిచేత లెస్సగా సంతోషింతురు. ౧. ఘ్రాణం నాసికా తృ
త్యనేన ఘ్రాణతర్పణః. నాసిక దీనిచేత తృప్తిబొందును. ౨. ఇష్టః

గన్ధః అస్యా స్తీతి ఇష్టగన్ధః, ఇష్టమైనగంధము గలిగినది. 3. న: గన్ధః అస్యేతి సుగన్ధిః, మంచిగంధము గలిగినది. ర. ఇంపైన సన గలవస్తువుల పేళ్లు.

* ఆమోదీ ముఖవాసనః.

ఆదోఽస్యా స్తీత్యామోదీ. నాంతః. ఆమోదము గలిగినది. ముఖం వాసయతీతి ముఖవాసనః. ముఖమును బరిమళింపఁజేయు ౨. ముఖవాసనాద్రవ్యమునకుఁ బేళ్లు.

* పూతిగన్ధిస్తు దుర్గన్ధో.

పూతిగంధోఽస్యా స్తీతి పూతిగంధిః, పూతిగంధమనఁగా ర్గంధము. అది గలిగినది. ౧ దుర్గంధోఽస్యా స్తీతి దుర్గన్ధిః దుర్గన్ధః పాఠః. దుష్టమైనగంధము గలది. ౨. దుర్గంధముగల వస్తువు పేళ్లు.

* విస్రం స్యా దామగన్ధి యత్,

విస్రంస్యత ఇతి విస్రం, విస్ర ఉత్సర్గే - పాఱవేయఁ బడునది ఆమ అపక్వమలః తస్యేవ గంధోఽస్మిన్న స్తీతి ఆమగంధి. ౧. ఆమ నఁగా అపక్వమలము. దానియొక్క గంధమువంటి గంధము దీని దుఁ గలదు. ౨. అపక్వమైన మాంసాదులగంధము పేళ్లు.

* శుక్ల శుభ్ర శుచి శ్వేత విశద శ్యేత పాణ్డరాః.
అవదాత స్సితో గౌరో వళక్షో ధవళోఽర్జునః,

శోకతి గచ్ఛతి మనః అస్మిన్నితి శుక్లః. శుక గతౌ. మ దీనియందుఁ బ్రవర్తించును. ౧. శోభత ఇతి శుభ్రః. ఒప్పునది. ౨. వతి శుధ్యతీతి శుచిః. శుచ శోకే. ధాతూనామనేకార్థత్వాత్. ద్ధమైనది. 3. శ్వేతతే శ్వేతః, శ్వేత వర్ణే. వర్ణమును జేయునది. యతి వర్ధతే మనోఽస్మిన్నితివా శ్వేతః. టు ఓశ్వ గతివృద్ధ్యోః. యందు మనస్సుండును గనుక నైన, వృద్ధిఁబొందును గనుక నైన ము. ర. చిత్తే విశతీతి విశదః, విశ ప్రవేశనే. మనస్సునందుఁ బ్రవే చునది. ౫. శ్యాయతి గచ్ఛతి జనమనాంసీతి శ్యేతః, శ్యైజ్ గ జనులమనస్సును పొందునది. ౬. పండతే యాతి మనోఽస్మిన్ పాండరః, పండి గతౌ. దీనియందు మనస్సుపొందును. పణ్యతేస్తూ తఇతివా పాండరః. పణ వ్యవహారే స్తుతౌచ. స్తోత్రముచేయఁబ

అవదాయతే శోధ్యత ఇత్యవధాతః, దైప్ శోధనే. శోధింపఁబడు
ది. శోధింపఁబడునది. ౮. సినోతి మన ఇతి సితః. షిఞ్ బంధనే. మన
్సును బంధించునది. ౯. గూయతే కీర్త్యతే గౌరః. గుశబ్దే. కీర్తనచే
యఁబడునది. గురుతే మనోఽస్మిన్నితిగౌరః-గురీఉద్యమనే. మనస్సు దీని
యం దుద్యమించును. ౧౦. అవ లక్ష్యత ఇతి వలక్షః, లక్ష దర్శనాంకన
యోః. చూడఁబడునది. వలత ఇతి వలీ. వల సంచలనే. వలమానం లక్ష్య
ఽస్మిన్నితివా వళక్షః. వలి యనఁగా చంచలము దీనియందు చూపు
చలమైయుండును. ౧౧. ధావతి శుద్ధ్యతి ధవళః, ధావు గతిశుద్ధ్యోః.
చేత పదార్థము శుద్ధిఁబొందును.౧౨. అర్జ్యతే ఇత్యర్జునః అర్జ అర్జనే.
్జింపఁబడునది. ౧౩ తెలుపువన్నె పేళ్లు.

హరిణః పాణ్డురః పాణ్డుః

హరిణాదయస్త్రయః సితపీతసంకరవర్ణనామాని. తదుక్తం—
సితపీతసమాయోగాత్పాండువర్ణః ప్రకీర్తిత" ఇతి హరిణాదిశబ్దములు
పచ్చ తెలుపు కలిసిన వర్ణముపేళ్లు. హరతి మన ఇతి హరిణః, హృఞ్
రణే. మనస్సును హరించునది. ౧. పాండుగుణయోగాత్పాండురః-
లుపువన్నెగలిగినది, ౨. పండతే యాతి మన ఇతి పాండుః, పడి గతౌ.
నస్సును పొందునది. ౩ పసుపుతోఁగూడిన తెలుపుపేళ్లు.

ఈషత్పాణ్డుస్తుధూసరః. ౧౩

ధునోతి విరూపతయాచిత్తమితి ధూసరః. ధూఞ్ కంపనే. కురూ
పగుటచేత చిత్తమును గంపింపఁజేయునది.౧ బూడిదరంగుపేరు.

కృష్ణే నీలాసిత శ్యామ కాల శ్యామల మేచకాః,

కర్షతి చిత్తమితి కృష్ణః. కృష విలేఖనే. చిత్తము నాకర్షించునది.
నీలతి వర్ణయతి వస్త్వంతరమితి నీలః. నీలవర్ణే. వస్తువును నల్లగాఁ
యునది. ౨. సితః న భవతీత్యసితః. సితమనఁగా తెలుపు అది కానిది
తము. ౩. శ్యాయతే మన ఇతి శ్యామః, శ్యైఙ్ గతౌ. మనస్సునుబొం
ది. ౪. కాలయతి మనఇతి కాలః, కల కిల క్షేపే. మనస్సును ప్రేరేపిం
ది. ౫. శ్యామవర్ణోఽస్యాస్తీతి శ్యామలః, శ్యామవర్ణము గలిగినది
మచతే మిశ్రీభవతీతి మేచకః. మచ ముచికల్కనే. మిశ్రమగునట్టిది
లుపురంగునకు పేళ్లు.

* పీతో గారో హరిద్రాభః-

పిబతి మన ఇతి పీతః, పా పానే. మనస్సును లోఁగొనునది. ౧
రతే మనో౽స్మిన్నితి గౌరః. గురీ ఉద్యమనే. మనస్సు దీనియందు న
మించును. ౨. హరిద్రాయా ఇవ ఆభా అస్య హరిద్రాభః, హరిద్ర
నఁగాఁ బసుపు. దానివంటి కాంతి గలది. పసుపు వన్నె పేరు.

* పాలాశో హరితో హరిత్.

పలాశం పర్ణం తత్తుల్యవర్ణతయా పాలాశః. పలాశ మనఁగా
దానితో సమానమైన కాంతిగలది. ౧. హరతి మన ఇతి హరితః -
చ్ఛ. త. హృఞ్ హరణే. మనస్సును హరించునదిః ౨. ౩ ఆకు
వన్నె పేళ్లు.

* లోహితో రోహితో రక్తః-

రోహతి ప్రాదుర్భవతి సంధ్యాదావితి రోహితః-రలయోర
త్ లోహితశ్చ. రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే సంధ్యాదికాలముల
దుఁ బుట్టునది. అది దాసానిపువ్వువంటిది. ౧. ౨. రజ్యత ఇతి రక్తః.
జ రాగే. రాగమును బొందునది. అది సంధ్యారాగమువంటిది
ఎఱుపువన్నె పేళ్లు.

* శోణః కోకనదచ్ఛవిః,

శోణతీతి శోణః. శోణృ వర్ణగత్యోః. వర్ణమును జేయునది.
కోకనదస్య ఛవివ ఛవిర్యస్య. రక్తోత్పలమువంటి కాంతి గలది. ౨
గలువవంటి యెఱుపునకుఁ బేరు.

* అవ్యక్తరాగ స్త్వరుణః-

ఇయర్తీత్యరుణః, ఋ గతౌ. మనస్సును బొందునది. ౧.
ము కాని యెఱుపుపేరు.

* శ్వేతరక్తస్తు పాటలః.

(తామ్రో విపీతరక్తస్తు పిఞ్జరః పరికీర్తితః.)

పాటలీపుష్పవర్ణత్వాత్పాటలః. పాటలి యనఁగాఁ గలిగొ
పువ్వు. అట్టికాంతి గలిగినది. ౧ తెలుపును ఎఱుపును గూడినవన్నె

* శ్యావః స్యాత్కపిశో-

శ్యాయతే గచ్ఛతీతి శ్యావః, శ్యైఙ్ గతౌ. వర్ణాంతరమును

ది. ౧. కపిః మర్కటః తద్వర్ణయోగాత్కపిశః. మర్కటవర్ణమువంటి
ంతి గలిగినది. నలుపుపసుపుగూడినవన్నె పేళ్లు.

ధూమ్ర ధూమలౌ కృష్ణ లోహితే,

ధూమవర్ణం రాతి లాతీతి చ ధూమ్రః. ధూమలశ్చ. రా దానే.
దానే. పొగవంటివన్నె నిచ్చునది గనుక ధూమ్రము-ధూమలమును.
౨. కృష్ణవర్ణమిశ్రితో లోహితః. నలుపువన్నెతోఁగూడిన యెఱుపు
నక కృష్ణలోహితము. ౩ నలుపు ఎఱుపు గలసినవన్నె పేళ్లు.

కడారః కపిలః పిఙ్గ పిశఙ్గౌ కద్రు పిఙ్గళౌ. ౧౬

కడతీతి కడారః, కడ నేచనే - బాగుగాఁ దడువునది. ౧. కపివర్ణం
తీతి కపిలః. లా దానే - కపివర్ణము నిచ్చునది. ౨. పింజతీతి పింగః -
వర్ణే పింగళవర్ణము గలిగినది. ౩. పింసతీతి పిశంగః. పిశ అవయవే.
ర్ణాంతరమును బొందునది. ౪. కామయత ఇతి కద్రుః. ఉ. కము కాం
ఒప్పునట్టిది. కుత్సితం ద్రాతీతి కద్రుః. ద్రా కుత్సాయాం గతౌ-కుత్సి
ము నొందునది. ౫. పింజతీతి పింగళః. పిజి వర్ణే - వర్ణమును జేయునది.
గవర్ణం లాతీతి పింగళః. లా దానే-పింగళవర్ణము నిచ్చునది. గోరోచ
మువంటి వన్నె పేళ్లు.

చిత్రం కిర్మీర కల్మాష శబలైతాశ్చ కర్బురే,

చీయన్తే వర్ణా అత్రేతి చిత్రం. చిఞ్ చయనే-దీనియం దన్నివర్ణ
ములుఁ గూర్పఁబడును. ౧. కీర్యన్తే నానావర్ణా అత్రేతి కిర్మీరః. కౄ
క్షేపే - నానావర్ణములు దీనియందు నెఱపఁబడును. ౨. కలయతి కాం
తే అనేకవర్ణానీతి కల్మషః. కలిరనేకార్థః - అనేకవర్ణముల నాకర్షించు
ది. ౩. శబతి నానావర్ణానీతి శబలః, శబ గతౌ-అనేకవర్ణములఁ బొందు
ది. ౪. ఏతి నానావర్ణానీత్యేతః. ఇణ్ గతౌ - నానావర్ణముల బొందు
ది. ౫. కీర్యంతే నానావర్ణా అత్రేతి కర్బురః - దీనియందు నానావర్ణ
ములు నెఱపఁబడును. క్రియతే నానావర్ణైరితి కర్బురః. అనేకవర్ణములచేఁ
యఁబడునది. ౬. నానావర్ణములు గలసినవన్నె పేళ్లు.

గుణే శుక్లాదయః పుంసి-

శుక్లాదయః కర్బురాంతా గుణమాత్రవాచకాః పుంలింగా ఏవ
థా. హంసస్యశుక్లః మయూరస్యచిత్ర ఇత్యాది. శుక్లశబ్దము మొదలు

కర్బురశబ్దముదాఁకఁగలశబ్దములుగుణవాచకములైనప్పుడు వు... ...లింగముల

* గుణిలిఙ్గాస్తు తద్వతి.

గుణివాచిత్వే వాచ్యలింగా ఏవ. యథా శుక్లో హంసః. శుక్లాహం... సీ. శుక్లం హంసకులం. చిత్రో మయూర ఇత్యాది. గుణివాచకములైన... ప్పుడు ఆవస్తువు లేలింగములు గలవో ఆలింగములు గల వవును.

వా గ్వ ర్గ ము.

* బ్రాహ్మీ తు భారతీ భాషా గీ ర్వా గ్వాణీ సరస్వతీ,

బ్రహ్మణః ఇయం బ్రాహ్మీ, ఈ. సీ. బ్రహ్మసంబంధిని యైనది. ౧. బిభర్తీతి భారతీ, ఈ. సీ. భృఞ్ భరణే - భరించునది. భరతేన మునినా అవతారితత్వాద్వా భారతీ- ఈలోకమునకు భరతుఁడను మునిచేత తేఁబ... డినది. ౨. భాష్యత ఇతి భాషా, భాష వ్యక్తాయాం వాచి-భాషింపఁబడు నది. 3. గృణం త్యేతామితి గీః, ర.సీ. గౄ శబ్దే-దీనినిబలుకుదురు, గృణా... తి అస్ఖలితముచ్చరతీతి గీః. లెస్సఁగాఁ బలుకునదియని సరస్వతీపక్షమందు. ౪. ఉచ్యత ఇతి వాక్, చ.సీ. వచ పరిభాషణే - పలుకఁబడునది. ౫. వణ్య... తే శబ్ద్యత ఇతి వాణీ, ఈ.సీ. వణ శబ్దే. పలుకఁబడునది. ౬. సరః ప్రసరణః సర్వత్ర అస్తీతి సరస్వతీ, ఈ.సీ. అంతట వ్యాప్తిగలిగినది. బ్రహ్మలోకే బ్ర... హ్మసరః ఆశ్రయత్వేన అస్యా అస్తీతి వా సరస్వతీ - బ్రహ్మలోకమంద... బ్రహ్మసరస్సు నాశ్రయించి నదిరూపముగాఁ బ్రవహించునది. ౭ వా... గధిదేవత పేళ్లు.

* వ్యాహార ఉక్తి ర్లపితం భాషితం వచనం వచః.

వ్యాహ్రియతే ఉచ్యత ఇతి వ్యాహారః, హృఞ్ హరణే - పలుకఁ... డునది. ౧. ఉచ్యత ఇత్యుక్తిః, ఇ.సీ. వచ పరిభాషణే. పలుకఁబడునది. ... లప్యత ఇతి లపితం, రప లప వ్యక్తాయాం వాచి-పలుకఁబడునది. 3. భాష... త ఇతి భాషితం, భాష వ్యక్తాయాం వాచి - భాషింపఁబడునది. ౪. ఉచ్య... ఇతి వచనం, వచశ్చ. స.న. పలుకఁబడునది. ౫. ౬ మాటలాడుట పేళ్లు.

* అపభ్రంశోఽపశబ్ద స్స్యాత్ -

సంస్కృతాదపభ్రశ్యత ఇత్యపభ్రంశః. భ్రంశు అధఃపతనే - ... స్కృతమువలన భ్రష్టమైనది. ౧. అపభ్రష్టశ్శబ్దః అపశబ్దః. భ్రష్ట... శబ్దము. ౨ అపశబ్దము పేళ్ళు.

* శాస్త్రే శబ్దస్తు వాచకః,

వ్యాకరణశాస్త్రేణ శిక్షితః అర్థవాచకః శబ్దః ఇత్యుచ్యతే. ప్రకృతిప్రత్యయములచేత సంస్కృతమైఅర్థవాచకమైనసుశబ్దము శబ్దమనంబడును. శపయత్యవగమయత్యర్థమితి శబ్దః.శప గతౌ - అర్థము నెఱిఁగించునది. ౧. వ్యక్త్యర్థమితి వాచకః. వచ పరిభాషణే. అర్థమును జెప్పునది. సంస్కృతమై అర్థబోధకమైన శబ్ద (వాచక) ము పేరు.

* తిఙ్సుబన్తచయో వాక్యం క్రియా వా కారకాన్వితా. ౨

వక్తుం యోగ్యం వాక్యం. వచ పరిభాషణే - పలుకఁదగినది. యథా—"కుశలం తస్యా జీవతి కుశలం పృచ్ఛామి జీవతీత్యుక్తః, పునరపి తథైవ కథయసి మృతాం తు కథయామి యా శ్వసితి" అత్ర తిఙ్సుబన్తచయస్య ఏకవాక్యతయా అర్థవాచకత్వాద్వాక్యం - ఈయుదాహరణమునందు తిఙ్సుబన్తసమూహమునకు నేకార్థత్వము గలుగుటవలన నిది వాక్యమనంబడును. అథవా తిఙంతచయో సుబంతచయోవా వాక్యం-తిఙంతసమూహముగాని సుబంతసమూహముగాని వాక్యమనంబడును. తిఙంతానాం యథా—'పచతి ఖాదతి మోదతే' ఇత్యాది. సుబంతానాం యథా—'ప్రకృతిసిద్ధమిదం హి దురాత్మనా'మిత్యాది. ద్వితీయాదికారకాన్వితా క్రియా వా వాక్యమిత్యుచ్యతే' యథా—'దేవదత్తమానయ; దేవదత్త గామానయ; శుక్లాం దణ్డే' నేత్యాది. ద్వితీయాదికారకముల సంబంధముగల యొకక్రియ వాక్యమనంబడును. ఈయుదాహరణమునందు గవాదికారకములతోఁ గూడినదై క్రియ యేకార్థకమైయున్నది. క్వచిదధ్యాహృతక్రియయా సహితస్సుబంతచయో వాక్యమిత్యుచ్యతే. యథా—" యశ్ఛినింబంపరశునా యశ్చైనం మధు సర్పిషా, యశ్చైనం గంధమాల్యాభ్యాం సర్వత్ర కటు రేవ సః" అత్ర, భేదనసేచనవాసనక్రియాణా మధ్యాహార్యత్వాత్ - ఒకానొకచోట క్రియ లేకుండినను, అధ్యాహారముచేత క్రియ గలిగిన సుబంతసముదాయము వాక్యమనంబడును. ఇందు కుదాహరణము. యశ్ఛినింబ మనుశ్లోకము. ఇక్కడ ఛేదించుచున్నాఁడు, తడుపుచున్నాఁడు, వాసన కట్టుచున్నాఁడు, అనెడి క్రియలు ఆకాంక్షచేత నధ్యాహరింపఁబడుచున్నవి. తిఙ్సుబన్తచయో మహావాక్యం; కారకాన్వితక్రియా అవాన్తర

వాక్యం. తిఙ్సుబంత సముదాయము మహావాక్యము. కారకము
గూడినక్రియఅవాంతరవాక్యమనంబడును. రామకృష్ణాదిశబ్దములు సు
తములు. భవతి, ఏధతే - ఇత్యాదులు తిఙంతములు. ౧ వాక్యము
* శ్రుతిః స్త్రీ వేద ఆమ్నాయ స్త్రయీ-

శ్రూయతే ధర్మాధర్మాదికమనయేతి శ్రుతిః, ఇ. సీ. శ్రు శ్ర
ణే - దీనిచేత ధర్మాధర్మాదులు వినఁబడును. ౧. విదంత్యనేన ధర్
ర్మావితివేదః. విద జ్ఞానే-దీనిచేత ధర్మాధర్మముల నెఱుఁగుదురు.
ఆమ్నాయతే పారంపర్యేణేత్యామ్నాయః. మ్నా అభ్యాసే. పా
ర్యముచేత నభ్యసింపఁబడునది. 3 వేదము పేర్లు.

* ధర్మస్తు తద్విధిః,

ధరతి లోకానితి ధర్మః - లోకములను ధరించునది. ధ్రియ
వా జనైరితి ధర్మః - జనులచేఁ బూనఁబడునది. ౧ వేదవిహితమైన
పేరు.

* స్త్రియా మృక్సామ యజుషీ-

ఋచ్యంతే దేవాః అనయేతి ఋక్, చ. సీ. ఋచ స్తుతౌ - దే
తలు దీనిచేత స్తోత్రముచేయఁబడుదురు. ౧ స్యతి పాపమితి సామ.
న. షోఅన్త కర్మణి- పాపమును నశింపఁజేయునది. ౨. ఇజ్యంతే అ
నేతి యజుః. స. న. యజ దేవపూజాసంగతికరణదానేషు. దీనిచే
తలు పూజింపఁబడుదురు. ఈ 3 ను వరుసగా మూఁడు వేదములపేర్లు.

* ఇతి వేదా స్త్రయ స్త్రయీ.

ఇమే వేదా స్త్రియః త్రయీత్యుచ్యతే - ఈ వేదములు మూ
డును త్రయియనంబడును. త్రయో వేదా అవయవాః అస్యాఇతి త్రయ
-ఈ. సీ. మూఁడువేదములు అవయవములుగాఁ గలిగినది. త్రయా
వేదానాం సమాహార స్త్రియీతివా-మూఁడువేదములయొక్క యే
వము. ౧ మూఁడువేదముల సమూహము పేరు.

* శిక్షేత్యాది శ్రుతే రఙ్గమ్-

శిక్షేత్యాది శ్రుతేరఙ్గమిత్యుచ్యతే - శిక్ష మొదలైనవి వేద
నకు అంగమనంబడును. అంగ్యంతే అనేనేత్యంగం. అగి గతౌ - దీని
నన్నిపదార్థములును పొందఁబడును. (శిక్షా వ్యాకరణంఛందో నిరు

జ్యోతిషం తథా, కల్పశ్చేతి షడంగాని వేదస్యాహుర్మనీషిణః, శిక్షా, వ్యాకరణం, ఛందః, నిరుక్తం, జ్యోతిషం, కల్పః. ఈ ౬. ను వేదాంగములు. అకారాదీనాం వర్ణానాం స్థానప్రయత్నబోధికయా అనయా శిక్ష్యతే వర్ణాదిరితి శిక్షా. శిక్షవిద్యోపాదానే-అకారాదివర్ణములయొక్క స్థానవిధాన ప్రయత్నముల బోధించునట్టి దీనిచేత వర్ణాదులు శిక్షింపఁబడును. విశేషేణ ఆక్రియంతే వ్యుత్పాద్యంతే శబ్దాఅనేనేతి వ్యాకరణం. డుకృఞ్ కరణే. దీనిచేత శబ్దములు విశేషముగా వివరించి చెప్పఁబడును. ఛందసాం పద్యానాం శాస్త్రం ఛందః స. న. పద్యవివేచకమైనశాస్త్రము. వర్ణాగమో వర్ణవిపర్యయ శ్చేత్యాది నిశ్చయేనోక్తంనిరుక్తం.వర్ణాగమమనియు వర్ణవిపర్యయమనియు నిది మొదలైన నిశ్చయముచేతఁ జెప్పఁబడినది. గ్రహనక్షత్రాణా ముదయాస్తమయాది ప్రతిపాదకం జ్యోతిషం. అ. న. గ్రహనక్షత్రములయొక్క యుదయాస్తమయాదుల ప్రతిపాదించునది. కల్పతే ప్రభవతి యాగాదిక్రియాయామితి కల్పః. కృపూ సామర్థ్యే యాగాదిక్రియలయందు సమర్థమైనది.) ౧. వేదాంగము పేరు.

ఓంకార ప్రణవౌ సమౌ,

అవతి భూతానీతి ఓం. అవ రక్షణే. ఓమిత్యక్షరమోంకారః - సర్వభూతములను రక్షించునది. ౧. ప్రకృష్టో నవః ప్రణవః. ణు స్తుతౌ. మిక్కిలి స్తోత్రముచేయుట ప్రణవము. ప్రణూయతే ప్రస్తూయత ఇతి ప్రణవః - మిక్కిలి స్తోత్రముచేయఁబడునది. ౨ ఓంకారముపేళ్లు.

ఇతిహాసః పురావృత్తమ్-

ఇతిహ పారంపర్యోపదేశః ఆస్తే అస్మిన్నితీతిహాసః. ఆస ఉపవేశనే - ఇతిహ అనఁగాఁ బారంపర్యోపదేశము. అది దీనియందుఁ గలది. ౧. పురావృత్తనిబంధన ప్రాయత్వాన్నివృత్తం పురావృత్తం-పూర్వచరిత్ర నిబంధనప్రాయమైనది. ౨. ప్రాచీనచరిత్రబోధక వ్యాసాదిప్రణీతములైన భారతాదుల పేళ్లు.

ఉదాత్తాద్యాస్త్రయస్స్వరాః. ౪

ఉదాత్తాద్యాః త్రయః స్వరా ఇత్యుచ్యంతే. ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితములనెడు మూఁడును స్వరములనంబడును.స్వర్యంతే ఉచ్చార్యంత ఇతి స్వరాః. స్వృశబ్దోపతాపయోః-ఉచ్చరింపఁబడునవి. స్వేన రాజంత

ఇతి వాస్వరాః. రాజు దీప్తౌ-తమంతటనే ప్రకాశించునవి. ౧. ఉ
దీయతే ఉచ్చార్యత ఇత్యుదాత్తః - మీఁదఁబలుకఁబడునది. అన
రాదీయత ఇత్యనుదాత్తః-తగ్గునఁ బలుకఁబడునది. ఆజ్ పూర్వో
నే ఇతి ధాతుః. ఉదాత్తానుదాత్తయోస్సమాహారః స్వరితః - ఉ
నుదాత్తములయొక్క సమాహారము స్వరితము. స్వర్యతఇతి స్వరితః
శబ్దోపతాపయోః. ఉచ్చరింపఁబడునది. ౧ స్వరములకుఁబేరు.

* ఆన్వీక్షికీ దణ్డనీతి స్తర్క విద్యార్థశాస్త్రయోః,

ప్రత్యక్షాగమాభ్యా మవగతస్య వస్తునః అను పశ్చాత్ ఈ
న్వీక్షా, సా ప్రయోజనమస్యా ఇతి ఆన్వీక్షికీ. ఈ. సీ. ప్రత్యక్షాగ
చేత నవగతమైన వస్తువునకు వెనుకకు మరలి విచారించుట అన్వీక్ష
ప్రయోజనముగాఁ గలది ఆన్వీక్షికి. ౧. దమ్యతే అనేనేతి దండః
పాయః స అనయా నీయత ఇతి దండనీతిః. దము గ్లానౌ. ణీఞ్ ప్ర
దీనిచేత గ్లాని బొందింపఁబడును గనుక దండము. సామదానాదులలో
వయుపాయము దండము.అది దీనిచేత ప్రధానముగాఁ బ్రతిపాదిం
ను. ౨. అర్థ్యత ఇత్యర్థః- భూహిరణ్యాదిః. తస్యార్జనపాలనయోరు
భూతం అర్థశాస్త్రం. ప్రార్థింపఁబడునది. గనుక అర్థము అనఁగా భ
ణ్యాదికము. దానిని సంపాదించుటయందును పాలించుటయందున
వైనది గనుక అర్థ శాస్త్రము. అక్షపాదాది ప్రణీతమైన తర్క
మునకును చాణక్యాది ప్రణీతమైన నీతిశాస్త్రమునకును పేళ్లు.

* ఆఖ్యాయి కోపలబ్ధార్థా-

ఆఖ్యాయతే నాయకచరితమనయా ఆఖ్యాయికా. ఖ్యా ప్ర
నాయకచరితము దీనిచేతఁ జెప్పఁబడును. ౧. కేనాప్యుపాయేన ఉ
అర్థః యస్యాస్సా ఉపలబ్ధార్థా, ఏయుపాయముచేతనైన నెఱుఁగ
అర్థము గలిగినది. సత్యమైన హర్ష చరితము మొదలైనవానిపేళ్లు.

* పురాణం పఞ్చలక్షణమ్.

(సర్గశ్చ ప్రతిసర్గశ్చ వంశో మన్వన్తరాణి చ,
వంశానుచరితం చేతి లక్షణానాం తు పఞ్చకమ్.)

పురా పూర్వస్మిన్ భూతమితి పురాణం. పూర్వమునంద
నుక పురాణము. సర్గ ప్రతిసర్గ వంశ మన్వంతర వంశానుచరిత

లక్షణాని అస్యేతి పంచలక్షణం. సర్గము, ప్రతిసర్గము, వంశము, న్వంతరము, వంశానుచరితము అనెడు నీయయిదులక్షణములు గలది. వ్యాసాదిప్రణీత మత్స్యపురాణాదుల పేళ్లు.

ప్రబన్ధకల్పనా కథా-

ప్రబన్ధస్య కల్పనా ప్రబన్ధకల్పనా, ప్రబంధముయొక్క రచించుట. కథ్యత ఇతి కథా, కథ వాక్యప్రబన్ధే - రచింపఁబడునది. ౨. కథా భేదా బహుధా సంతి. కథాభేదము లనేకములు గలవు. అవి యెట్ల —"పర్యాయేణ బహూనాం యత్ర ప్రతియోగినాం కథాకుశలైః, క్రియతే శూద్రకవజ్జిగీషుభి రుపరి కథా సాతు. సమర్థులచేత బహు కుల కథ వరుసగా నెక్కడఁజెప్పఁబడునో-అది యుపరికథ యనం ను. గ్రంథాంతరప్రసిద్ధం యస్యామితివృత్తముచ్యతే విబుధైః మధ్యా న్తతో వా ఖండకథా భానుమత్యాది. గ్రంథాంతరమందు ప్రసి న కథ మధ్యమముననైనను, అంతమునఁనైనను ఏప్రబంధమందుఁ బడియున్నదో అది ఖండకథయనంబడును. అవి భానుమతీపరిణ దులు. యత్రాశ్రిత్యకథాంతర మతిప్రసిద్ధంనిబధ్యతేకవిభిః, చరిత త్ర మన్యతోఽసపకథా చిత్రలేఖాది-అతి ప్రసిద్ధమైనకథాంతరమువిచి ముగా నెచ్చటఁ జెప్పఁబడునో యది యుపకథ యనంబడును. అవిచిత్ర మొదలైనవి. అంకాంకితాద్భుతార్థా పిశాచభాషామయీ మహా యా, నరవాహనదత్తాదేశ్చరితమిదం బృహత్కథా భవతి - అం లనెడు గుఱుతులచేత చిహ్నితమై అద్భుతార్థములు గలిగి పిశాచ షామయమయిన నరవాహనదత్తాదులచరిత్రము బృహత్కథ యనం ను." ఇంచుక సత్యమైన అర్థముగలకాదంబర్యాదిరచనపేళ్లు.

ప్రవల్హికా ప్రహేళికా,

ప్రవల్హతే ఆచ్ఛాదయతీతి ప్రవల్హికా. వర్హ వల్హ పరిభాష ంసాచ్ఛాదనేషు - వీనియం దభిమతార్థము గూఢముగా నుంచఁ ను. ౧. ప్రహేళయతి అభిప్రాయం సూచయతీతి ప్రహేళికా. ల భావకరణే. అభిప్రాయమును సూచింపఁజేయునది. ౨. ఇచ్చట హేళికాదిశబ్దములకు స్ఫుటముగా నభిప్రాయము తెలియఁజేయఁ చున్నది. అది యెట్లనిన—కశ్చ సుప్తో నిమిషతి కా చ వేగేన వర్త

తే, మత్స్యస్పృష్టో నిమమితి నదీ వేగేన వర్తతే. ఈశ్లోకపూర్వార్థ
దుఁగల గూఢార్థప్రశ్నకు ఉత్తరార్థమందు స్పష్టముగా నుత్తరము
ప్పఁబడియున్నది గనుక నిది యొక్కప్రకారమైన ప్రహేళిక. మఱికొన్ని
హేళికాభేదములు ప్రదర్శింపఁబడుచున్నవి.—పానీయం పాతు మిచ్ఛా
మి త్వత్తః కమలలోచనే, యది దాస్యసి నేచ్ఛామి నో చేద్దాస్య
దేహి మే. అత్ర పరకీయాం నాయికాం ప్రతి కస్యచిత్కామిన ఉక్తిః. అ
దేయం పానీయం జలం. అదేయమధరామృతం దేహీత్యయమర్థో గూ
ఢార్థః. కించ దాసీ యద్యసి నేచ్ఛామిజలం-దాసీ నాసిచేత్ జలం
హి. అయమర్థశ్శబ్దేగూఢః అతశ్శాబ్దీప్రహేళికేయమ్ - ఇచ్చట
యను గూర్చినాయకుఁ డడుగుచున్నాఁడు. ఓనాయికా నాకు దాహ
చున్నది ఈయఁదగిన పానీయము నొల్లను. ఈయరాని పానీయ
నిమ్ము. అనఁగా నీయఁదగుపానీయము జలము. ఈయఁగూడనిపానీయ
అధరామృతము. దానినిమ్మనుట. ఇదియునుంగాక, నీవు దాసివైన జల
ల్లను. దాసివిగాకున్నజలమిమ్మను నీయర్థము శబ్దమునందు గూఢమైయు
న్నది గనుక నిది శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడునట్టి ప్రహేళిక. ఆర్థీ ప్రహేళి
యథా—జఇసాసుయ ధూఘణియాపఇ వాసఘరమ్మిదీప ఇం దేహి, త
సముద్ధముహింపహియయమ్మినివేసియా దిట్ఠీ. యది సా సుతయా భణి
పతివాసగృహే దీపం దేహి, తతః తస్మాన్ముగ్ధముఖ్యాహృదయే నివేశి
దృష్టిః. అత్ర హృదయేదృష్టిర్నివేశితేత్యనేన హృదయమేవ పతి
హం. దృష్టి రేవ దీపః స ఏవాస్యాః పతిరితి దుశ్చర్యా అభిప్రాయోఽర్థ
అర్థముచేత జెప్పఁబడునట్టి ప్రహేళిక యెట్లనిన- యది సా సుతయా-అ
శ్లోకమున పతివాసగృహమునందు దీపము పెట్టుమని కూఁతురిచే
జెప్పఁబడినదై హృదయమందు దృష్టి నిలిపెను. అనఁగా హృదయ
పతివాసగృహము. దృష్టి దీపము. కూఁతురి పతియే తనకు పతి. య
నై స్వైరిణియభిప్రాయము. ౨. గూఢార్థముగల ప్రబంధము పేళ్లు.

* స్మృతిస్తు ధర్మసంహితా-

మహర్షిభిః వేదార్థస్మరణపూర్వకం రచితత్వాత్ స్మృతిః. స్మ
ధ్యానే. మహర్షులచేత వేదార్థపర్యాలోచనపూర్వకముగా నిర్మింపఁబ
నది స్మృతి. ౧. ధర్మః సంధీయతే మునిభిరత్రేతి ధర్మసంహితా. ధ

ం దీనియందు మునులచేతఁ గూర్పఁబడినది. ౨ మానవాది ధర్మ
శాస్త్రములపేళ్లు.

సమాహృతి స్తు సంగ్రహః. ౬

సమాహ్రియతే ఽర్థోఽనయేతి సమాహృతిః. ఇ-సీ. హృఞ్
హరణే. దీనిచేత నర్థ మొకచోటికిఁ దేఁబడును. ౧. సంక్షేపేణగృహ్యతే
ఽనేనేతి సంగ్రహః. గ్రహ ఉపాదానే - దీనిచేత నర్థము సంక్షేపము
గ గ్రహింపఁబడును. సంగ్రహించి వ్రాసిన అనేకగ్రంథముల సారాం
శము పేరు. ౧.

సమస్యా తు సమాసార్థా-

సమస్యతే సంక్షిప్యతే అనయేతి సమస్యా. సంపూర్వ. అసుక్షే
పే ఇతి ధాతుః-దీనిచేత సంక్షేపింపఁబడును. ౧. సమస్యః అర్థోఽస్యాం
సమాసార్థా. సంక్షేపింపఁబడిన యర్థము దీనియందుఁ గలదు. సమస్యా
యథా.—"దామోదరకరాఘాత విహ్వలీకృతచేతసా, దృష్టం చా
ణూరమల్లేన శీతచంద్రం నభస్థలమ్" మిత్యాది. అత్ర శీతచంద్రం నభ
స్థల మితి సమస్యా - సమస్య యెట్లనిన— దామోదర యనెడు శ్లోక
మునందు శీతచంద్రం నభస్థలం అనునది సమస్య. కవిపరిజ్ఞానార్థమై
ఇయ్యఁబడెడు పద్యాంశముల పేళ్లు.

కింవద న్తీ జనశ్రుతిః,

కోఽపి వాదః కింవద న్తీ, ఈ. సీ. సత్యంబును అసత్యంబును గాని
యనేకానేకవాదము. కింకిమితి పరస్పరం వదంత్యత్రేతి కింవదంతీ. వద
వ్యక్తాయాం వాచి - ఏమేమని పరస్పరము చెప్పుకొందురు. ౧. జనేభ్యః
శ్రుతిః జనశ్రుతిః, ఇ-సీ. శ్రు శ్రవణే-జనులవలన వినుట జనశ్రుతి. జనైః
శ్రూయత ఇతి జనశ్రుతిః-జనులచేత వినఁబడునది. ౨ లోకవాదముపేళ్లు.

వార్తా ప్రవృత్తి ర్వృత్తా న్త ఉద న్తః స్యాత్-

వృత్తం విద్యతేఽత్రేతి వార్తా. లోకముయొక్క నడత దీనియం
దుఁ గలదు. ౧. ప్రవర్తతఇతి ప్రవృత్తిః,ఇ.సీ.వృతు వర్తనే-ప్రవర్తించునది.
౧. వృత్తః అనువర్తనీయః అంతః సమాప్తిరస్యేతి వృత్తాన్తః-అనువర్తిం
పచ్చునట్టి సమాప్తిగలిగినది. ౩. ఉద్గతః అంతో నిశ్చయోఽస్యేత్యు
దన్తః, ఉత్పన్నమైన నిశ్చయము గలిగినది. ౪ వృత్తాంతము పేళ్లు.

* అథాహ్వాయః.

ఆఖ్యాహ్వే అభిధానం చ నామధేయం చ నామ చ,

ఆహూయతేఽనేనేత్యాహ్వాయః. హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే
దీనిచేత పిలువఁబడును. ౧. ఆఖ్యాయతేఽనయేత్యాఖ్యా. ఖ్యా ప్రక
దీనిచేతఁ బలుకఁబడును. ౨. ఆహూయతేఽనయేత్యాహ్వా. హ్వే
స్పర్ధాయాం శబ్దేచ. దీనిచేత పలుకఁబడును. ౪. నమ్యతే అనేనేతి
మధేయం. నామ చ. న-న. ణము ప్రహ్వత్వే శబ్దే. దీనిచేత ప
బడుఁ గనుక నామధేయము-నామమును. ౫.౬ నామధేయము పేళ్లు.

* హూతి రాకార ణాహ్వానమ్-

హూయతే అనయేతి హూతిః, ఇ-సీ. ఆహ్వానం చ. హ్వే
స్పర్ధాయాం శబ్దే చ. దీనిచే పిలుతురు గనుక హూతి. ఆహ్వానము
౧. 3. ఆకారయంత్య నేనేత్యాకారణం. ఆఙ్ పూర్వో డు కృ
కరణ ఇతి ధాతుః - దీనిచేత పిలుతురు. ఆకారణేత్యాకారాంత స్త్రీ
గపాఠోఽప్యస్తి ౨. ఈ 3 పిలుచుటపేళ్లు.

* సంహూతి ర్బహుభిః కృతా.

సంభూయ హూతిస్సంహూతిః-అనేకులు చేరి పిలుచుట సంహూ
తి. ౧. బహుజనులు చేరి పిలుచుటపేరు.

* వివాదో వ్యవహారః స్యాత్ -

వివిధో వాదో వివాదః. వద వ్యక్తాయాం వాచి-వివిధమైన
ము. ౧. వ్యవహారంత్యనేనేతి వ్యవహారః. వ్యవపూర్వో హృఞ్ హ
ఇతిధాతుః. దీనిచేత వ్యవహరింతురు. ౨. ధనాదినిమిత్తమైనకలహముపే

* ఉపన్యాసస్తు వాఙ్ముఖమ్,

ఉప న్యసః ముపన్యాసః. ఉపనిపూర్వః అసుక్షేపణే ఇతి ధాతు
ఉపన్యసించుట ఉపన్యాసము. ౧. వాచః ముఖ ముపక్రమః వాఙ్ముఖ
వాక్కుయొక్క ప్రారంభము. ౨ వాక్యారంభము పేళ్లు.

* ఉపోద్ఘాత ఉదాహారః-

ఉప సమీపే ఉద్ధన్యత ఇత్యుపోద్ఘాతః. ఉపోత్పూర్వో హన
హింసాగత్యోరితి ధాతుః - మిక్కిలి సమీపమునం దెలుఁగఁజేయఁబ
డి. ౧. ఉద్ధ... ఉదాఙ్పూర్వో హృ

ారణ ఇతి ధాతుః - ఎత్తి చెప్పఁబడునది. ౨ ఉపన్యాసాదిశబ్దములు
సమార్థములని కొందఱు. ప్రస్తుతార్థమును ప్రతిపాదించుటకొఱకు
ర్థాంతరమును జెప్పుట పేళ్లు.

శపనంశపథః పుమాన్, ౯

శపనంశపథః. శప ఆక్రోశే-ఆక్రోశించుట శపనము. శపథమున్న
పతి విశ్వసత్యనేనేతి శపనం శపథశ్చ. శప ఉపాలంభనే - దీనిచేత
ము విశ్వసించును. ౧ ౨. ఒట్టు పెట్టుకొనుటపేళ్లు.

ప్రశ్నోఽనుయోగః పృచ్ఛా చ-

ప్రచ్ఛనం ప్రశ్నః. పృచ్ఛా చ. ప్రచ్ఛ జ్ఞీప్సాయాం-ఎఱుఁగఁ
రి యడుగుట ప్రశ్నము. పృచ్ఛ యు, ౧. ౩. అనుయుజ్యత
త్యనుయోగః, అనుపూర్వః యుజిర్ యోగ ఇతి ధాతుః - అర్థము నె
ఱుఁగుటకై అడుగఁబడునది. ౨.

ప్రతివాక్యోత్తరే సమే,

పృష్టస్య ప్రతివచనం ప్రతివాక్యం - అడిగినందులకు బదులుచె
ుట ప్రతివాక్యము. ౧ ఉత్తరన్త్యనేన చోద్యమిత్యుత్తరం. తౄప్ల
తరణయోః. అడిగినశంకను దీనిచేత దాఁటుదురు. ౨ అడిగినదా
జవాబుఁ జెప్పుటపేళ్లు.

మిథ్యాభియోగోఽభ్యాఖ్యానమ్-

అభియుజ్యత ఇత్యభియోగ ఆక్షేపః. మిథ్యాభూతశ్చాసావభి
ాగశ్చ మిథ్యాభియోగః_ అంతట సంబంధించి వాడుట అభియోగ
. అసత్యమైన అభియోగము మిథ్యాభియోగము. ౧. అభి అసత్య
ారోప్య ఆఖ్యానమభ్యాఖ్యానం. ఖ్యా ప్రకథనే - లేనిదాని నారో
చిపలుకుట. ౨ మిథ్యావివాదముపేళ్లు.

అథ మిథ్యాభిశంసనమ్. ౧౦

అభిశాపః-

మిథ్యాభూతమభిశంసనం మిథ్యాభిశంసనం. అభిపూర్వకశ్శం
స్తుతావితి ధాతుః- అసత్యమైననిందను జెప్పుట మిథ్యాభిశంసనము.
అభి ఆరోప్య శప్యత ఇత్యభిశాపః - శప ఆక్రోశే - నిందను జెప్పి
ాక్రోశింపఁబడునది. ౨ లేనిదోషము నారోపించి చెప్పుటకుఁ బేళ్లు.

* ప్రణాదస్తు శబ్ద స్స్యా దనురాగజః,

ప్రకృష్టో నాదః ప్రణాదః. ణద అవ్యక్తే శబ్దే, ప్రకృష్టము
బలుకుట. ౧ అనురాగమువలనఁ బుట్టినశబ్దము పేరు.

* యశఃకీర్తి స్సమజ్ఞా చ-

అశ్నుతే దిశ ఇతి యశః. స.న. అశూ వ్యాప్తౌ - దిక్కు
వ్యాపించునది. యాతి దేశాంతరమితి వా యశః. యా ప్రాపణే
శాంతరమును బొందునది, ౧ కీర్త్యత ఇతి కీర్తిః, ఇ.సీ. కౄత సం
నే-కీర్తింపఁబడునది. ౨ సమ్యక్ జ్ఞాయతే పురుషోఽనయేతి సమ
సమాజ్ఞేతి వా పాఠః. జ్ఞా అవబోధనే - దీనిచేత పురుషుఁడు లెస్స
నెఱుఁగఁబడును. పా. సమ్యగా ఖ్యాయత ఇతి సమాఖ్యా. ఖ్యా ప్రథ
లెస్సగాఁ గీర్తింపఁబడునది. ౩ కీర్తిపేళ్లు.

* స్తవః స్తోత్రం స్తుతి ర్నుతిః.

స్తూయతే అనేనేతి స్తవః. స్తోత్రం చ. స్తుతిశ్చ. ఇ.సీ. ష్టు
స్తుతౌ - దీనిచేత స్తోత్రముచేయఁబడును గనుక స్తవము. స్తోత్రము
యు. ౩ నూయతే అనేనేతి నుతిః. ణు స్తుతౌ. దీనిచేత నుతింపఁ
ను. ౪ స్తోత్రముపేళ్లు.

* ఆమ్రేడితం ద్విస్త్రిరుక్తమ్-

ఆమ్రేడ్యతే అసకృదుచ్చార్యత ఇత్యామ్రేడితం. ఆఙ్పూర్వ
మ్రేడృ ఉన్మాద ఇతి ధాతుః - పలుమాఱు పలుకఁబడునది. మ్రే
ఉన్మాదే అను ధాతువు ఆఙ్పూర్వమై ఇచ్చట తత్కార్యమైన ద్వి
రుక్తమందు వర్తించును. సంతోషసంభ్రమములచేత రెండుమూ
మార్లు పలుకఁబడినశబ్దము పేరు.

* ఉచ్చైర్ఘుష్టం తు ఘోషణా,

ఉచ్చైర్ఘుష్యత ఇత్యుచ్చైర్ఘుష్టం. ఘుషిర్ అవిశబ్దనే. బెట్టు
బలుకఁబడునది. ౧. ఘుష్యత ఇతి ఘోషణా. పలుకఁబడునది.
బెట్టుగాఁ బలుకుటపేళ్లు.

* కాకుః స్త్రియాం వికారో య శ్శోకభీత్యాది భి ర్ధ్వనేః.

కుత్సితం కూయత ఇతి కాకుః. ఉ.సీ. కు శబ్దే - కుత్సితము
బలుకఁబడునది.౧ శోకభయాదులచేతనైన ధ్వనియొక్క వికారము పేళ్లు

అవర్ణాక్షేప నిర్వాద పరీవా దాపవాదవత్,
ఉపక్రోశో జుగుప్సా చ కుత్సా నిన్దా చ గర్హణే.

వర్ణ్యతఇతివర్ణః స్తుతిః విరుద్ధస్తుతిరవర్ణః. వర్ణ స్తుతౌ - వర్ణమనఁ స్తుతి. అదిగానివిరుద్ధస్తుతిఅవర్ణము.౧. ఆక్షిప్యతఇత్యాక్షేపః క్షిపనిం -యాం-ఆక్షేపించుటఆక్షేపము. ౨.నికృష్టోవాదోనిర్వాదః. పరీవాదః. రివాదశ్చ. వదవ్యక్తాయాంవాచి-నికృష్టమైనవాదము నిర్వాదము పరీ దము అపవాదము, నిషాక్రింతో వాదాదితినిర్వాదః-వాతమువలన క్రింతమైనది. ౫. పరీవాదాపవాదవదితి వతిప్రత్యయేన ఉపక్రోశా మోపిఅవర్ణాదివత్ నిందార్థాఇతిజ్ఞాప్యంతే. ఉపక్రోశసాహచర్యాత్తేషాం లింగతా చ. పరీవాదాపవాదవత్ అనుచోట వతిప్రత్యయముచేత అ ర్ణాదిశబ్దములవలె నుపక్రోశాదిశబ్దములును నిందార్థములనియు, ఉపక్రో సాహచర్యమువలన అవర్ణాదిశబ్దములు పుల్లింగములనియుఁ దెలియఁద డి. ఉపక్రోశముపక్రోశః. క్రుశ ఆహ్వానే రోదనేచ-అంతట నాక్రోశిం ట ఉపక్రోశము. ౬. జుగుప్సనం జుగుప్సా.గుపగోపనకుత్సనయోః రో టట జుగుప్స. ౭. కుత్సనం కుత్సా, కుత్స నిందాయాం-నిందించుట కు ౮. నిందనం నిందా. ణిదికుత్సాయాం-నిందించుట నింద. ౯. గర్హ గర్హ కుత్సాయాం-గర్హించుట గర్హణము.౧౦. నిందించుటపేళ్లు.

పారుష్య మతివాద స్స్యాత్ -

పరుషమప్రియం వచః. తస్య భావః పారుష్యం. పరుషమనఁగా అ యువచనము. దానిభావము పారుష్యము. ౧. అతివదనమతివాదః. అతి ంతో వాదమతివాదః-వాదము నతిక్రమించి పలుకుట అతివాదము. అప్రియముగాఁ బలుకుటపేళ్లు.

భర్త్సనం త్వపకారగీః,

భర్త్స్యతే అనేనేతి భర్త్సనంః భర్త్స తర్జనే - దీనిచేత బెదరిం బడును. ౧. పరునకు భయముఁబుట్టించుటకై పలికెడు వాక్కుపేరు.

యస్సనిన్ద ఉపాలమ్భ స్తత్ర స్యాత్పరిభాషణమ్. ౧౪

ఉపాలభ్యత ఇత్యుపాలంభః. డు లభష్ ప్రాప్తౌ-దుర్వాక్యమును కుట ఉపాలంభము. స చ సత్కులప్రసూతస్య తే ఈదృశముచితమితి ావిష్కరణపూర్వకః. అసతీసుతస్య అగమ్యాగమనముచితమేవేతి

నిందాపూర్వక శ్చేతి ద్వివిధః. తత్ర నిందాపూర్వకఉపాలంభః పరిభా
మిత్యుచ్యతే-ఆయుపాలంభము మంచికులంబునఁ బుట్టిననీకు నిట్టి
ము యుక్తమా యనునిట్టి గుణావిష్కరణపూర్వకమనియు, వ్యభిచా
పుత్రునికి చేయరానిపనిచేయుట యుక్తమే యను నిట్టి నిందా పూ
మనియు రెండువిధములు. అందు నిందాపూర్వక మైనయుపాలంభ
పరిభాషణమునంబడును. పరితః సనిందం భాషణం పరిభాషణం. భాష
క్తాయాం వాచి-అంతట నిందతోడఁ బలుకుట పరిభాషణము. ౧. ని
తోఁగూడిన దుర్వాక్యమునకుఁ బేరు.

* తత్ర త్వాక్షారణా య స్స్యా దాక్రోశో మైథునం ప్రతి,

ఆక్షరతి పరితః వ్యాప్నోతీత్యాక్షారణా. క్షుర సంచలనే-అం
వ్యాపించునది. ౧. మైథునమునుగూర్చి ఘోషించుట పేళ్లు.

* స్యా దాభాషణ మాలాపః-

ఆసమంతాద్భాషణమాభాషణం. భాష వ్యక్తాయాం వా
అంతట సంభాషించుట ఆభాషణము. ౧. ఆలపనమాలాపః.
వ్యక్తాయాం వాచి. లెస్సగాఁ బలుకుట ఆలాపము. ౨. సంభా
ము పేళ్లు.

* ప్రలాపోఽనర్థకం వచః,

ప్రలపనం ప్రలాపః, మిక్కిలి పలుకుట ప్రలాపము. ప్రయోజన
లేనిమాట పేరు.

* అనులాపో ముహుర్భాషా-

అను పశ్చాదాలాపః అనులాపః. చెప్పినవెనుక మఱలఁ జె
అనులాపము. ౧. పలుమాఱు పలుకుట పేరు.

* విలాపః పరిదేవనమ్,

విలపనం విలాపః, విలపించుట విలాపము. ౧. పరిదేవన మన
చనం. దేవృ పరిదేవనే - దుఃఖించిపలుకుట పరిదేవనము. ౨ దుఃఖ
తోఁ బలికెడువాక్కు పేళ్లు.

* విప్రలాపో విరోధోక్తిః-

విరుద్ధః ప్రలాపః విప్రలాపః- విరుద్ధమైనప్రలాపము, ౧. వి
ముతోఁ బలుకుట పేరు.

సంలాపో భాషణం మిథః. ౧౬

సమ్యగాలాపః సల్లాపః, మంచిభాషణము సల్లాపము. ప్రీతిచేత
స్పరము భాషించుటకు పేరు.

సుప్రలాప స్సువచనమ్-

సుష్ఠుప్రలపనం సుప్రలాపః, లెస్సగాఁబలుకుట సుప్రలాపము. ౧.
ష్ఠు వచనం సువచనం. వచ పరిభాషణే - మంచివచనము. ౨ పరిశుద్ధ
నమాటకు పేళ్లు.

అపలాపస్తు నిహ్నవః,

అపలపతీత్యపలాపః. అపలపించునది. ౧. నితరాం హ్నూయతే
నేనేతి నిహ్నవః. హ్నుఙ్ అపనయనే - దీనిచేత మోసపుచ్చఁబడును.
. మోసపుఁబలుకు పేళ్లు.

సందేశవాగ్వాచికం స్యాత్-

అన్యేన సందిశ్యత ఇతి సందేశః. సంపూర్వో దిశ అతిసర్జన ఇతి
తుః. తస్య వాక్ సందేశవాక్. చ. సీ. ఒకనిచేతఁ జెప్పఁబడు అర్థము
దేశము. ఆవాక్కు. ౧ సందిష్టార్థా వాగేవ వాచికం. వచ పరిభా
ణే - సందిష్టార్థము గలిగినవాక్కే వాచికము. వాచః అస్మిన్ సన్తీతి
చికం. వాక్కులు దీనియందుఁ గలవు. ౨ చెప్పిపంపుమాటపేళ్లు.

వాగ్భేదాస్తు త్రిషూత్తరే. ౧౭

ఉత్తరే వాగ్భేదా రుశత్యాదయః త్రిషు వర్తన్తే-ముందు జెప్పఁ
రుశత్యాదిసమ్యక్ఛబ్దాంతము లైనవాగ్విశేషములు. 3 లింగముల
ందును వర్తించును.

రుశతీ వాగకల్యాణీ-

రుశతి కల్యాణమితి రుశతీ, ఈ. సీ. రుశ హింసాయాం - శుభ
ను జెఱుచునది. పా. ఓషతి దహతి మన ఇత్యుషతీ. ఇ. సీ. ఉషదా
-మనస్సును వ్యథపెట్టునది. ౧ అశుభ మైనవాక్కునకుఁ బేరు.

స్యాత్కల్యా తు శుభాత్మికా,

కలయితుం సంఖ్యాతుం యోగ్యా కల్యా. కల సంఖ్యానే ఎంచఁ
నది. కలాసు క్రియాసు సాధురితి వా కల్యా - క్రియలయందు ఉచిత
నది. ౧ - శుభ మైనవాక్కునకుఁ బేరు.

* అత్యర్థమధురం సాన్త్వమ్-

అత్యర్థం నితాంతం మధురం శ్రోత్రప్రియం వచః అత్యర్థమ
మిక్కలి శ్రోత్రములకు విననింపైనపలుకు. సాంత్వయతీతి సాంత్వం.
తత్వ సామప్రయోగే - ఊరడించునది. ౧ బుజ్జగించుటపేరు.

* సంగతం హృదయఙ్గమమ్.

సంగచ్ఛతే మన ఇతి సంగతం, సంపూర్వోగమ్ గతావితి ధా
మనస్సును లెస్సగాఁ బొందునది. ౧. హృదయం గచ్ఛతీతి హృద
గమం. మనస్సునుఁ బొందునది. ౨ మనస్సునకుఁ బ్రియమైనమాట

* నిష్ఠురం పరుషమ్-

నిశితమిన తిష్ఠతీతి నిష్ఠురం. ష్ఠా గతినివృత్తౌ-తీక్ష్ణమైయుండు
౧ పిపర్తి వక్తారమితి పరుషం. పౄ పాలనపూరణయోః - పలికెడు
నిని బూర్ణముగాఁజేయునది. ౧ కఠినమైనవాక్కు పేళ్లు.

* గ్రామ్యం మశ్లీలమ్-

గ్రామే భవం గ్రామ్యం. గ్రామమందుఁ బుట్టినది. ౧. శ్రీః
తా సా నాస్త్యస్మిన్నిత్యశ్లీలం-శ్రీయనఁగా నొప్పిదము. అది లేనిది
అశ్లీలము. ౨ పామరజను లాడెడిపలుకుల పేళ్లు.

* సూనృతం ప్రియే,

* సత్యే-

సుష్ఠు నృత్యన్త్యనేనేతి సూనృతం. నృతీ గాత్రవిక్షేపే - దీని
లెస్సగా నాడుదురు. శోభనా నృతా పుంస్త్వమత్రేతివా సూనృ
మంచివీర్యముగలది. ౧ ఇష్టంబును సత్యంబు నైనమాటపేరు.

* అథ సంకుల క్లిష్టే పరస్పర పరాహతే.

సంకులక్లిష్టశబ్దౌ పరస్పరవిరుద్ధే వచసి వర్తేతే, యథా.—"
వజ్జీవమహం మౌనీ బ్రహ్మచారీ చ మే పితా, మాతా మమ చ వం
ఽసీత్పురాభోఽనుపమో భవాన్." సంకులక్లిష్టశబ్దములు పూర్వో
విరుద్ధమైన వాక్కు పేళ్లు. ఇందు కుదాహరణము.యావజ్జీవమహం
యను శ్లోకము. సంకులన్తి జడీభవన్త్యనేనేతి సంకులం. కుల సంస్త్యా
దీనిచేత జడులవుదురు. ౧ క్లిశ్యన్త్యనేనేతి క్లిష్టం. క్లిశూ విబాధ
దీనిచేత క్లేశము నొందుదురు. ౨ విరుద్ధార్థముగలమాట పేళ్లు.

లుప్తవర్ణపదం గ్రస్తమ్-

గ్రస్యంతే పీడ్యంతే వర్ణాః పదానివా అత్రేతి గ్రస్తం. గ్రసు గ్లసు దనే - దీనిచేత వర్ణములుగాని పదములుగాని మ్రింగఁబడును. అశక్త్యా లచేత వర్ణములు గాని పదములుగాని లోపించినశబ్దము పేరు.

నిరస్తం త్వరితోదితమ్,

నిరస్యతే త్వరయా నిరస్తం. అసు క్షేపణే. త్వరచేత ప్రేరేపిం బడినది. ౧. త్వరగాఁ జెప్పినమాట పేరు.

అమ్బూకృతం సనిష్ఠేవమ్-

నిష్ఠేవ సంపర్కా దనంబు అంబు క్రియత ఇత్యంబూకృతం. ంపురులతోఁగూడుటవలన జలప్రాయముగాఁ జేయఁబడినది. ౧. నిష్ఠే న సహితం సనిష్ఠేవం. తుంపురులతోఁగూడినది. తుంపురులతోఁగూ వాక్కు పేరు.

అబద్ధం స్యా దనర్థకమ్. ౨౦

న బధ్యతే హృదయమత్రే త్యబద్ధం. బంధ బంధనే. దీనియం హృదయము నిలుపఁబడదు. ౧. న విద్యతే సముదాయార్థోఽ త్ర్యనర్థకం. దీనియందు సముదాయార్థము లేదు. ౨. సముదాయా ము లేనిమాటపేళ్లు.

అనక్షర మవాచ్యం స్యాత్-

కుత్సితా న్యక్షరాణి అత్రే త్యనక్షరం. నఞత్ర నిందార్థకః. నిపా నామనేకార్థత్వాత్. కుత్సితములైన అక్షరములు గలిగినది. ౧. త్తుం యోగ్యం వాచ్యం తన్నభవతీ త్యవాచ్యం. పలుకయోగ్యము నిది. ౨. ఉచ్చరింపరాని తిట్టు పేళ్లు. యథా—"మృగతృష్ణాంభసి తః ఖపుష్పకృతశేఖరః, ఏష వంధ్యాసుతో యాతి శశశృంగధను ః" ఇత్యాదులు.

ఆహతం తు మృషార్థకమ్,

ఆహన్యతే ప్రమాణాంతరేణేత్యాహతం. హన హింసాగత్యోః. మాణాంతరముచేత బాధింపఁబడునది. ౧. మృషా అసత్యభూతోఽ యస్మిన్ తత్ మృషార్థకం. అసత్యమైన అర్థము గలిగినది. ౨. అత్యం సంభావితమైనఅర్థము గలవాక్యము పేళ్లు.

* (సోల్లుంఠనం తు సోత్ప్రాసమ్-

ఉల్లుంఠనేన సహితం సోల్లుంఠనమ్ దెప్పుటతోఁగూడినది. ఉ
నేన సహితం సోత్ప్రాసమ్. ఎగతాళితోఁ గూడినది. ౨ పరి
ముతోఁగూడినమాటపేళ్లు.

* మణితం రతికూజితమ్.)

మణ్యత ఇతి మణితమ్. కేకవేయఁబడినది, మణ కూజనే.
కూజితమ్ రతికూజితమ్. సురతమందలి కేక. ౨. రతికూజితము పేరు

* అథ మ్లిష్ట మవిస్పష్టమ్.

మ్లేచ్ఛ్యత మ్లిష్టం. మ్లేచ్ఛ అవ్యక్తే శబ్దే, స్పష్టముగాఁ బ
బడనిది.౧.విస్పష్టం న భవతీత్యవిస్పష్టం. స్పష్టము కానిది. ౩. ప్రకట
గాని మాటపేళ్లు.

* వితథం త్వనృతం వచః.

విగతం తథ్యం సత్యమత్రేతి వితథం. తథ్యమనఁగా సత్య
అది దీనియందు లేదు. ౧. ఋతం సత్యం తన్న భవతీత్యనృతం.
మనఁగా సత్యము. అదిగానిది అనృతము. ౨. అనృతవాక్కుపేళ్లు.

* సత్యం తథ్య మృతం సమ్య గమూని త్రిషు తద్వతి,

సత్సు సాధుషు భవం సత్యం. సత్పురుషులయందుఁ బుట్టినది
తథా తేనప్రకారేణ సాధు తథ్యం. ఆప్రకారముగా మంచిది గ
తథ్యము. ౨. ఇయర్తి హృదయమితి ఋతం. ఋ గతౌ. హృద
మును బొందునది. ౩.అర్థేన సమం అంచతి సంగచ్ఛత ఇతి సమ్య
చ. న. అఞ్చు గతి పూజనయోః. అర్థముతోఁగూడ సంగతమైయు
నది. ౪. వాగ్భేదాస్త్రిషూత్తరఇత్యుక్తత్వాత్. సత్యా వా
సత్యో వ్యాహారః. సత్యం వచ ఇతి త్రిషు లింగేషు వర్తంతే. అమూ
త్రిషు తద్వతీ త్యుక్తత్వాత్ సత్యవద్వస్తువిషయత్వేఽపి లింగత్రి
వర్తంతే. యథాసత్యోవిప్రః. సత్యా నారీ. సత్యం విప్రకులం ఇత్యా
'వాగ్భేదాస్త్రిషూత్తరే'అనిచెప్పుటవలనఁ బూర్వోక్తశబ్దములు త్రి
గములు. ఈసత్యాదిశబ్దములు సత్యముగలపదార్థములఁ జెప్పున
ను త్రిలింగములు. సత్యమైనదానిపేళ్లు.

శబ్దాదివర్గము.

శబ్దే నినాద నినద ధ్వని ధ్వాన రవ స్వనాః,
స్వాన నిర్ఘోష నిర్హ్రాద నాద నిస్వాన నిస్వనాః. ౧
ఆరవారావ సంరావ విరావాః-

శబ్ద ఉక్తః.౧. శబ్దశబ్దమునకు ముందువృత్తి చెప్పఁబడియున్నది. నదతీతి నినాదః. నినదశ్చ. ణద అవ్యక్తే శబ్దే మ్రోయునది నినాదము. నదమున్ను. ౨. ౩. ధ్వననం ధ్వనిః. ఇ. పు. ధ్వానశ్చ. ధ్వన శబ్దే. ౪. ౫. రౌతీతి రవః. రు శబ్దే. ౬. స్వనతీతి స్వనః. స్వానశ్చ, స్వన శబ్దే. ౭. ౮. నిర్ఘోషతీతి నిర్ఘోషః. ఘుషిర్ శబ్దనే. ౯. నితరాం హ్రాదతే నిర్హ్రాదః. హ్రాద అవ్యక్తే శబ్దే. ౧౦. నదతీతి నాదః. ౧౧. నితరాం స్వనతీతి నిస్వానః. నిస్వనశ్చ. స్వన శబ్దే. ౧౨. ౧౩. రౌతీత్యారవః. ఆరావః. సంరావః. విరావః. రు శబ్దే. ౧౭. మ్రోఁతపేళ్లు.

అథ మర్మరః,

స్వనితే వస్త్రపర్ణానామ్-

మర్మరధ్వని రత్రాస్తీతి మర్మరః. దీనియందు మరమర యనెడు ధ్వని గలదు. ౧. కోకలు ఆకులు మొదలైనవానియొక్క మ్రోఁతపేరు.

భూషణానాం తు శిఞ్జితమ్. ౨

శింజతీతి శిఞ్జితం, శిజి అవ్యక్తే శబ్దే - అస్ఫుటముగా మ్రోయునది. ౧. భూషణములధ్వనికి పేరు.

నిక్వాణో నిక్వణః క్వాణః క్వణః క్వణన మిత్యపి,

నితరాం క్వణతీతి నిక్వాణః.నిక్వణః.క్వాణః.క్వణః.క్వణనం చ.వ క్వణ శబ్దే. లెస్సగాఁ బలుకునది.౫.వీణాది సకలవాద్యధ్వనులకుఁబేళ్లు.

వీణాయాః క్వణితే ప్రాదేః ప్రక్వాణ ప్రక్వణాదయః. ౩

ప్రకర్షేణ క్వణతీతి ప్రక్వాణః. ప్రక్వణశ్చ. క్వణ శబ్దే మిక్కిలి మ్రోయునది. వీణాదిధ్వనిపేరు.

కోలాహలః కలకలః-

కోలానాహలతీతి కోలాహలః. హల విలేఖనే. కోలములు వరాహములు వానిని భయపఱచునది. కోలనం కోలః ఏకీభావః తమాహారతి

భిన త్తీతివా కోలాహలః. కోలమనఁగా చేరియుండుట. దానిని జెక్క
నది. ౧.కల్యతే అవ్యక్తం శబ్ద్యత ఇతి కలకలః. కల శబ్దసఙ్ఖ్యానయో
అవ్యక్తముగాఁ బలుమాఱు పలుకఁబడునది. కలకలః అని ఆ
మందుద్విర్భావము. ౨. గుంపునఁ బుట్టినగొప్పధ్వని పేళ్ళు.

* తిరశ్చాం వాశితం రుతమ్,

వాశ్యతే ఇతి వాశితం, వాశృ శబ్దే. పలుకఁబడునది. ౧. రూ
త ఇతి రుతం. రు శబ్దే. పలుకఁబడునది. ౨. మృగపక్ష్యాదులధ్వనికిఁ పే

* స్త్రీ ప్రతిశ్రుత్ప్రతిధ్వానే.

ప్రతి శ్రూయ ఇతి ప్రతిశ్రుత్. త. సీ. శ్రు శ్రవణే. ఎదురు
వినఁబడునది. ౧. ప్రతిధ్వననం ప్రతిధ్వానః. ధ్వన శబ్దే. ఎదురు
బలుకుట ప్రతిధ్వానము. ౨. ప్రతిధ్వనికి నామములు.

* గీతం గాన మిమే సమే.

గీయత ఇతి గీతం. గానం చ. గై శబ్దే. పాడఁబడునది. ౨ పా
పేళ్ళు. ఈ ౨ ను సమానార్థకములు.

నా ట్య వ ర్గ ము.

* నిషా దర్షభ గాన్ధార షడ్జ మధ్యమ ధైవతాః,
పఞ్చమ శ్చేత్యమీ స ప్తత న్త్రీకంఠోత్థితా స్స్వరాః.
(షడ్జం మయూరో వదతి గావ స్త్వృషభభాషిణః,
అజావికం తు గాన్ధారం క్రౌఞ్చః క్వణతి మధ్యమమ్.
పుష్పసాధారణే కాలే పికః కూజతి పఞ్చమమ్,
ధైవతం హేషతే వాజీ నిషాదం బృంహతే గజః.
మయూరాదయ ఏతే హి మత్తా గాయన్తి పఞ్చమమ్.)

నిషీదంతి స్వరా అస్మిన్నితి నిషాదః.షద్ల్ విశరణగత్యవసాద
షు. కడపటిస్వరమగుటవల్ల దీనియందు స్వరము లన్నియుఁ జేరియుం
ను. ౧. ఋషతిహృదయం ప్రవిశతీతి ఋషభః.ఋష గతౌ. హృదయ
ను బ్రవేశించునది. ఋషభస్వరసంవాదిత్వాద్వా ఋషభః. వృషభస్వ
మువంటిస్వరమును బలుకునది. ౧. తదుక్తం "షడ్జం మయూరో వ
తి గావ స్త్వృషభభాషిణః" ఇత్యాది. గాం వాచం ధరతీతిగాంధారః. గల

ధారణే. వాక్కులను ధరించునది. స్వరాంతరస్య గంధం లేశం ఆరా
తివాగాంధారః. రా ఆదానే. స్వరాంతరముయొక్క శ్రుతిని బుచ్చుకొను
ది.గాంధార దేశీమైర్గీయతఇతి వా గాంధారః, గాంధారదేశప్రజనులచేఁ
డఁబడునది.౧. షట్సుస్థానేషు జాయత ఇతి షడ్జః. జనీప్రాదుర్భావే.
నాసా కంఠమురస్తాలు జిహ్వా దన్తాంశ్చ సంస్పృశన్, షడ్భ్యస్సంజా
తేయస్మాత్తస్మాత్షడ్జస్స ఉచ్యతే" నాసిక, కంఠము, ఱొమ్ము, దవడలు,
లుక, దంతములు అనెడు నీ ౬ స్థలములయందును బుట్టునది. ౧.
ధ్యమః "తద్వదేవోత్థితో వాయు రురఃకంఠసమాహితః, నాభిప్రా
మహానాదో మధ్యస్థత్వాత్తు మధ్యమః" ఉరఃకంఠములతోఁగూడి మ
వయవమైననాభివలనఁబుట్టునది. స్వరాణాం మధ్యస్థితత్వాద్వా మ
మః, సప్తస్వరములయొక్క మధ్యమునందుండునది. ౧. ధీమద్భిర్ధీయ
తిధైవతః. బుద్ధిమంతులచేతఁ బాడఁబడునది. ధావతి నాభ్యాదిస్థానేభ్య
చ్ఛతీతివా ధైవతః. ధావు గతిశుద్ధ్యోః. నాభ్యాదిస్థానములవలనఁ
ట్టునది. ౧. పంచమః "వాయుస్సముత్థితో నాభేరురోహృత్కంఠ
ర్ధసు, సంచరన్ పంచమస్థానప్రాప్త్యా పంచమ ఉచ్యతే" నాభి, ఉర
, హృదయము, కంఠము, శిరస్సు అనెడి ౫ స్థానములయందుఁ బు
నది గనుక పంచమము. పికైః పంచ్యత ఇతి వా పంచమః. పచి వి
రే. కోయిలలచేత విస్తరింపఁజేయఁబడునది. ౧. ఈ ౭ ను క్రమము
౭ స్వరములపేళ్లు.

కాకలీ తు కలే సూక్ష్మే-

కలః మధురాస్ఫుటో ధ్వనిః. సూక్ష్మే తస్మిన్ కాకలీ. ఈ. నీ. కల
ఁగా మధురంబును అస్ఫుటంబునునైనధ్వని. అది సూక్ష్మమైనయెడ
కాకలి యనంబడును. కుః సూక్ష్మః సచా సౌ కలశ్చ కాకలీ. సూక్ష్మ
న కలధ్వని. ౧ సూక్ష్మమైన ధ్వనిపేరు.

ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే,

కలో-

మధురే శ్రుతిసుఖే,అస్ఫుటే అవ్యక్తాక్షరే ధ్వనౌ కలః. సుఖమై
క్తముగాని వర్ణములుగలిగిన ధ్వని కలమనంబడును. కం సుఖం లాతీతి
లా దానే. సుఖము నిచ్చునది. కలో మదః తద్యోగాద్వాకలః. కల

మదే. కల మనఁగా మదము. అది గలిగినది.౧. అవ్యక్తమధురధ్వని పే

* మన్ద్రస్తు గమ్భీరే-

మన్యతే బుధ్యతే అనేనేతి మంద్రః, దీనిచేత నెఱుఁగఁబడు; మందతే శనైర్నిస్సరతీతి మంద్రః, మది స్తుతిమోదమదస్వప్న కాంతి షు. మెల్లగాఁబలుకఁబడునది. ౧ గంభీరధ్వని పేరు.

* తారోఽత్యుచ్చైః-

తారయతి స్థానేభ్యస్స్వరమితి తారః. తౄప్లవనతరణయోః, రము నన్ని స్థానములవలనను డరింపఁజేయునది. ౧ ఉచ్చధ్వని పేరు.

* త్రయస్త్రిషు.

త్రయః కలమంద్రతారశబ్దాః త్రిషు లింగేషు వర్తంతే. యథా కలోధ్వనిః, కలావాణీ కలం క్వణనం ఇత్యాది. కలాదిశబ్దములు 3 మూఁడులింగములయందును వర్తించును.

* సమన్వితలయస్త్వేకతాలో-

సమ్యగన్వితః అనుగతః లయః యత్ర సః. స ఏకతాల ఇత్యుచ్య లయమనఁగా నృత్తగీతవాద్యములు సరిగా ముగించుట. అది యెందు గాఁ గూడియుండునో అది ఏకతాలమనంబడును. ఏకః సమః తాలః లక్రియామానం యస్య స ఏకతాలః, సమమైనకాలక్రియామానము గలిగినది. ౧ గీత వాద్య లయ సామ్యము పేరు.

* వీణా తు వల్లకీ,

విపఞ్చీ-

వేతి జాయతే స్వరోఽస్యామితి వీణా. వీ గతిప్రజననకాంత్య ఖాదనేషు. సర్వము దీనియందుఁ బుట్టును. ౧. వల్లతే ధ్వనివిశేషమి ల్లకీ. ఈ.సీ. వల వల్లసంవరణే, స్వరవిశేషమును ధరించునది. ౨. విప యతి స్వరానితి విపంచీ. ఈ.సీ. పచి విస్తారే. స్వరములనువిస్తరింపఁజే నది. వివిధఁపంచ్యంతే వ్యక్తీక్రియంతే స్వరా అస్యామితి వా విపంచీ వ్యక్తీకరణే. దీనియందు స్వరములు వ్యక్తములుగాఁ జేయఁబడు 3 వీణపేళ్లు.

* సాతు తన్త్రీభి స్సప్తభిః పరివాదినీ.

పరితోవదతి సప్తస్వరానితి పరివాదినీ. ఈ. సీ. వద వ్యక్తాయా

ాచి. అంతటను సప్తస్వరములఁ బలుకునది. ౧. తంతువులతోఁ గూడి
వీణపేరు.

తతం వీణాదికం వాద్యమ్-

తన్యత ఇతి తతం. తంత్రీ సూత్రంతద్యోగాద్వీణాదికమపితతం. త
నవిస్తారే. విస్తరింపఁబడునది గనుకతంత్రి సూత్రముతతమనంబడును. ఆ
తంతువులు గలవి గనుక వీణాదులును తతములనంబడుచున్నవి. తన్యంతే
వ్యక్తిక్రియంతే స్వరా అత్రేతి తతం. దీనియందు స్వరములు వ్యక్తములు
గఁ జేయఁబడును. ఆదిశబ్దముచేత కిన్నరి, సైరంధ్రి, రావణహస్తము,
మొదలైనవాద్యములును తతము లనంబడును. వీణమొదలైన తంత్రీవా
ద్యము పేరు.

ఆనద్ధం మురజాదికమ్,

ఆనహ్యతే చర్మణేత్యానద్ధం. ణహ బంధనే. చర్మముచేతఁ గట్టఁ
బడునది. ౧. మద్దెలమొదలైనచర్మవాద్యముల పేరు.

వంశాదికం తు సుషిరమ్-

సుషిః ఛిద్రం విద్యతేఅస్మిన్నితి సుషిరం.సుషి యనఁగా రంధ్రము
అది గలది సుషిరము. సుషిర ఇత్యపి పాఠోఽస్తి. ౧. వేణుశంఖకాహ
ళ్యాదిముఖవాద్యముల పేరు.

కాంస్యతాలాదికం ఘనమ్. ౪

హన్యత ఇతి ఘనం. హన హింసాగత్యోః. కొట్టఁబడునది. అనల
సంయోగాద్ద్రవీభూయ పునర్ఘనాయతఇతివా ఘనం. అగ్నిసంయోగము
వలన ద్రవమునుజెంది మఱల గట్టియగునది.౧. కంచుతాళము మొదలైన
వాద్యముల పేరు.

చతుర్విధ మిదం వాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమ్,

వాదయంతి ఏనమితి వాద్యం వాదిత్రం చ. వద వ్యక్తాయాం
వాచి, దీనిని బలికింతురు గనుక వాద్యము. వాదిత్రమును, ౧. ౨. ఆ
సమంతాత్ తోద్యత ఇత్యాతోద్యం. తుద వ్యథనే - అంతట వాదిం
పఁబడునది 3. తతానద్ధసుషిరఘనములనెడి నాలుగింటికిని పేళ్లు.

మృదఙ్గా మురజాః-

మృద్యత ఇతి మృదంగః. మృద మర్దనే. కొట్టఁబడునది. మృత్

అంగమస్యేతి వా మృదంగః. మృత్తిక అంగముగాఁగలది. ౧. ము
మురః వేష్టనం. మురవేష్టనే. చర్మపట్టికాసంవేష్టనాజ్జాతఃమురజః.
మనఁగా చర్మనలయము. అందువలనఁ గలిగినది. ౨. మద్దెలపేళ్లు.

* భేదా స్త్వఙ్క్యాలిఙ్గ్యోర్ధ్వకా స్త్రయః.

'హరీతక్యాకృతి స్త్వఙ్క్యో యవమధ్య స్తథోర్ధ్వకః, ఆలి
శ్చైవగోపుచ్ఛప్రకృత్యా సంప్రకీర్తితః' కరకకాయవంటి యాకా
గలది అంక్యము. యవమధ్యమువంటి నడుముగలది ఊర్ధ్వకము గ
చ్ఛమువంటి యాకారముగలది ఆలింగ్యము. అంకే ఉత్సంగే వాద్
ఇత్యంక్యః. తొడమీఁద నుంచుకొని వాయింపఁబడునది. ౧ వాద్య
ఆలింగ్యత ఇత్యాలింగ్యః. వాయించుసమయమున నాలింగనముచే
బడునది. వాదనార్థం ఊర్ధ్వస్థస్సన్ కాయతీతి ఊర్ధ్వకః. కై శబ్దే.
యించుటకై పొడవుననుండిపలుకునది. ౧ మద్దెళ భేదములకుఁబేళ్లు.

* స్యా ద్యశఃపటహో ఢక్కా-

యశోర్థః పటహః యశఃపటహః. కీర్తికొఱకైన పటహ
గనుక యశఃపటహము. ౧. ఢగితి అవ్యక్తం కాయతీతి ఢక్కా.
బ్దే, ఢక్ అనెడిశబ్దమునుబలుకునది. ౨ ఢమణపేళ్లు.

* భేరీ స్త్రీ దున్దుభిః పుమాన్,

బిభ్యతి శత్రవోఽస్యాఇతి భేరీ. ఈ.సీ. ఞి భీ భయే, దీనివలనశ
వులు భయపడుదురు. ౧. దుందుశబ్దేన భాతీతి దుందుభిః. ఇ పు. భా
ప్తౌ దుందుమను శబ్దముచేత ప్రకాశించునది. ఓభనం ఉభః పూర
ఉభ పూరణే.దుందుశబ్దేన ఉభిరత్రేతి దుందుభిః, ఉభి యనఁగా నిం
దుందు అనెడి ధ్వనిచేత నిండుట దీనియందుఁ గలదు. భేరిపేళ్లు.

* ఆనకః పటహోఽస్త్రీ స్యాత్ -

అనితి చేష్టతే స్వరవిశేషోఽస్మాదానకః.అ.పు. అన ప్రాణనే.
వలన స్వరవిశేషము ఉజ్జీవితమౌను. ౧. పటదితి శబ్దం జహాతీతి పట
అ.పు. ఓహాక్ త్యాగే. పటత్ - అనెడు శబ్దమును బలుకునది.
తప్పటపేళ్లు.

* కోణో వీణాదివాదనమ్.

కుణ్యతే అనేనేతి కోణః. కుణ శబ్దోపకరణయోః, దీనిచే

డును. ౧. వీణాదీన్వాదయతీతి వీణాదివాదనం, వీణాదులను వా
చునది. వీణాదివాద్యముల వాయించు కొడుపుపేరు.
వీణాదణ్డః ప్రవాళస్స్యాత్-
ప్రవలంతే స్వరా అత్రేతి ప్రవాళః. వల సంవరణే. స్వరములు దీని
దుఁ గూడియుండును. ౧. వీణయొక్క ఒళుగు పేరు.

కకుభస్తు ప్రసేవకః,

కకుభ ప్రసేవకశబ్దౌ వీణాదండాధస్థితేవక్రదారుణి వర్తేతే. కం
యుం స్కభ్నాతి బధ్నాతీతి కకుభః స్కభి స్తంభనే. వాయువును
యుక నిలుపునది. ౧. ప్రసేవ్యతే ఇతి ప్రసేవకః, షేవృ సేవనే. మి
కదిసియుండునది. ౨. వీణయొక్క కరివెపేళ్లు.
కోలమ్బకస్తు కాయోఽస్యా-
అస్యాః=ఈవీణయొక్క, కాయః=తంత్రి ఒళుగు మొదలైనశరీర
, కోలంబకః=కోలంబకమనంబడును. కుల్యతే అనేన శబ్ద ఇతి కోలంబ
కుల సంస్త్యానే. దీనిచేత శబ్దము విస్తరింపఁజేయఁబడును. కే శిరసి
త్రిరవలంబతే ఇతి కోలంబకః. లబి అవస్రంసనే. శిరస్సునందుఁ దం
ల నవలంబించియుండునది. క్రోడే లంబమానః కాయతీతి కోలం
. కై శబ్దే. ఉరస్థలమందుండి శబ్దించునది. ౧ వీణయొక్క తంత్రి
ఒ మొదలగుశరీరముపేరు.

ఉపనాహో నిబన్ధనమ్. ౭

ఉపనహ్యంతే తంత్ర్యోఽత్ర ఉపనాహః. ణహ బంధనే. తంతులు
యందుఁ గట్టఁబడును. ౧. నిబధ్యంతే తంత్ర్యోఽత్ర నిబంధనం. బంధ
ధనే. దీనియందుఁదంతులుకట్టఁబడును. ౨. తంతులుగట్టెడిబిరడలపేళ్లు.

వాద్యప్రభేదా డమరు మడ్డు డిణ్డిమ ఝర్ఝరాః,
మర్దలః పణవోఽన్యే చ-
డమేతి శబ్దం రౌతీతి డమరుః. రుశబ్దే. డమ అనెడి శబ్దమును బలు
. ఇది యోగికాపాలికాదులు వాయించునది. ౧. అయమేవ ఘనశ్చే
డ్డు రిత్యుచ్యతే, ఈడమరుకమే ఘనమైన మడ్డువనంబడును. మడితి రౌ
మడ్డుః, రు శబ్దే. మడ్ అని పలుకునది గనుక మడ్డువు. ౧. డిండీతి శబ్దం
తీతి ప్రతిపతీతి డిండిమః, డు ... ప్రతేపణే. డిండి యనుశబ్దమును

జేయునది. ఝర్ఘ్ఝతే భాషత ఇతి ఝర్ఝరః, ఝర్ఝ పరిభాషణస
నయోః. ధ్వని జేయునది.ఝర్ఝేతి శబ్దం రాతీతి ఝర్ఝరః. ఝర్ఝ
ధ్వనిని బలుకునది. ౧. మృద్యత ఇతి మర్దళః. మృద క్షోదే. మర్దింప
నది.౧.పణ్యతే స్తూయతే అనేనేతి పణవః.పణ వ్యవహారేస్తుతౌచ. దీ
స్తోత్రము చేయఁబడును. ౧. 'అన్యే చ' అన్నందున గోముఖహుడు
దులైన కొన్ని వాద్యభేదములుం గలవు. డమరుశబ్దము మొదలు
సగా డమరుగము, గుమ్మెట, రాయడిగిడిగిల్లు, కైమల్లు, మద్దెల,
క అనువాద్యభేదములపేళ్లు.

* నర్తకీ లాసికే సమే.

నృత్యతీతి నర్తకీ. నృతీ గాత్రవిక్షేపే. ఆడునట్టిది. ౧. లసతి
రంగభూమావితి లాసకా. లస శ్లేషణక్రీడనయోః. రంగస్థలమున
గ్రీడించునది. ౨. నాట్యమాడుస్త్రీపేళ్లు.

* విలమ్బితం ద్రుతం మధ్యం తత్త్వమోఘో ఘనం క్రమాత్,

విలంబితం, ద్రుతం, మధ్యమితి లయవిశేషాః క్రమాత్ తత్త్వ
ఓఘః, ఘనమిత్యుచ్యన్తే. విలంబిత, ద్రుత, మధ్యంబులనెడి లయవి
ములు వరుసగా తత్వ, ఓఘ, ఘనము లనంబడును. విలంబన్తే కరపద
యోఽత్రేతి విలంబితం.ప్రత్యేకం గతివిశేషత్వాత్. లబి లంబనే.
వేఱుగా గతివిశేషములు గలుగుటవలన దీనియందు కరపదాదులు
కడగలవగును. ౧.దవన్తి త్వరన్తే కరచరణాదయోఽత్ర ద్రుతం.ద్రు
దీనియందుఁ గరచరణాదులు త్వరితములై యుండును. ౧. విలంబిత
యోర్మధ్యే భవత్వాన్మధ్యం. విలంబితద్రుతములయొక్క కూడు
నా రెంటినడుమ నుండునది. ౧. కరచరణగతీనాం ప్రత్యేకదర్శనక్రి
యాః తనమత్రాస్తీతితత్త్వం. తను విస్తారే. కరచరణాదిగతివిశేష
యొక్క ప్రత్యేకదర్శన క్రియావిస్తారము గలిగినది. ౧. కరచరణా
విశేషసమవాయః ఓఘః. ఉచ సమవాయే. కరచరణాదిగతివిశేష
యొక్క సమవాయము. ౧. హస్యతేభిద్యతే అనేనేతి ఘనం. హన
సాగత్యోః. దీనిచేత భేదింపఁబడును. ౧. ఈ 3 ను వరుసగా నృ
వాద్యముల విలంబ ద్రుత మధ్య మానములపేళ్లు.

* తాలః కాలక్రియామానమ్-

హస్తాకుఞ్చనప్రసారణాదిక్రియాయాః కాలస్య చ యత్ ప్రమా
ం తత్తాళ ఇత్యుచ్యతే. హస్తాకుంచనప్రసారణాదిక్రియకును కాలము
ను గలప్రమాణముపేరు. ఏతావత్కాలావధిః అంగుళ్యాదివిన్యాసజ్ఞా
ః క్రియాకాలపరిమాణస్తాళః. ఇంతకాలముచేత నీక్రమమున నంగుళీవి
్యాసాదులు చేయవలయునని తెలియఁబఱచునట్టి కాలక్రియాపరిమాణ
ు తాళమనంబడును. తలన్తి తిష్ఠన్తి గీతవాద్యనృత్తాన్యత్రేతి తాలః. తల
్రతిష్ఠాయాం. నృత్తగీతవాద్యములు దీనియందు నిలిచియుండును. ౧.
ాలమునకును హస్తాకుంచన ప్రసారణాదిక్రియకును గలప్రమాణముల
్లు.

లయ స్సామ్యమ్.

లీయంతే నృత్తగీతాదయోఽస్మిన్నితి లయః. లీఙ్ శ్లేషణే.
్తగీతాదులు దీనియందు సమముగాఁ గూడియుండును. ౧ నృత్త
ివాద్యములు సమముగా నుండుటపేరు.

అథాస్త్రియామ్. ౯

తాణ్డవం నటనం నాట్యం లాస్యం నృత్యం చ నర్తనే,

తణ్డునా ప్రణీతం తాణ్డవం. ష్న. తణ్డువనెడి ఋషిచేతఁ జెప్పఁ
ినది. తాడ్యతే భూమిరనేనేతి తాణ్డవం, దీనిచేత భూమి కొట్టఁబ
ను. అస్త్రియామిత్యస్య తాండవశబ్దేనాన్వయః. ౧. నట్యతే నటనం.
ట నృత్తౌ. నటించుట నటనము. ౨. నటస్య కర్మ నాట్యం. నటుని
యొక్క వ్యాపారము. ౩. లసనం లాస్యం. ల[స] శ్లేషణక్రీడనయోః.
్రీడించుట లాస్యము. ౪. నృత్యం. పా. నృత్తం, నర్తనం చ. నృతీ
గాత్రవిక్షేపే. నర్తించుట నృత్యము నర్తనమును. ౫. ౬. భరతశాస్త్రే
తాండవాదీనాం పరస్పరం భేదః, యథా—ఉద్ధతకరణాఙ్గవిక్షేపమార
భటీవృత్తిప్రధానం తాండవం. కోమలకరణాఙ్గవిక్షేపం కైశికీవృత్తిప్ర
ధానం లాస్యం. అంగవిక్షేపమాత్రం నృత్తం. వివాహాభ్యుదయాదా
వ్యరసప్రధానం నాట్యం.” భరతశాస్త్రప్రక్రియచే నయియాయాటింటి
ి బరస్పరము భేదము గలదు. అది యెట్లనిన—ఉద్ధతకరణాంగవిక్షే
ములు గలిగి ఆరభటీవృత్తిప్రధానమైనది తాండవము. కోమలకర
ాంగవిక్షేపములు గలిగి కైశికీవృత్తి ప్రధానమయినది లాస్యము.

అంగవిక్షేపమాత్రము గలది నృత్తము. వివాహాదిశుభకార్యములం దలి సర్వరసప్రధానమయినది నాట్యము. ఆట పేళ్ళు.

* తౌర్యత్రికం నృత్తగీతవాద్యం నాట్య మిదం త్రయమ్.

తూర్యం మురజాదిః తత్ర భవః శబ్దః తౌర్యః, త్రయః అవయ అస్యేతి త్రికం. తౌర్యేణ త్రికం తౌర్యత్రికం తూర్యమనఁగా మద్దెల లైనవి అందుఁ బుట్టిన శబ్దము తౌర్యము. దానితో మూఁడవయవ గలిగినది. ౧. నటస్యేదం నాట్యం నటునిసంబంధమయినది. ౨. నృ గీతవాద్యములు మూఁడును గూడుట పేళ్ళు.

* భ్రకుంసశ్చ భ్రుకుంసశ్చ భ్రూకుంసశ్చేతి నర్తకః,
స్త్రీవేషధారీ పురుషో-

భ్రూభ్యాం కుంసః భాషణం శోభా వా యస్యసః భ్రకుంసః కుంసః. భ్రూకుంసశ్చ. కుసిర్భాషాయాం. కనుబొమ్మలచేత అర్థ సూచించుటయైనను కాంతియైనను గలవాఁడు భ్రకుంసుఁడు, భ్రుకుం డు-భ్రూకుంసుఁడు. 3 స్త్రీవేషధారియై నటనముచేయు పురుషుని

* నాట్యోక్తౌ-

ఇత ఆరభ్య ఆజ్జికసాత్త్వికే ఇత్యన్తం నాట్యోక్తావిత్యనువర్త ఇది మొదలు ఆంగికసాత్త్వికే అనువఱకు నాట్యోక్తౌ (=నాట్యప షయందు) అను పదం బనువర్తించుచున్నది.

* గణికాఽర్జుకా.

అర్జయతీత్యర్జుకా. పా. అజ్జుకా. అర్జ అర్జనే. ఆర్జించునది (నాట్యపరిభాషయందు) వేశ్యపేరు.

* భగినీపతి రావుత్తో-

అవతి భగినీమిత్యావుత్తః అవరక్షణే. తోఁబుట్టువు నేలువా ౧ తోడఁబుట్టిన దాని మగనిపేరు.

* భావో విద్వాన్-

భావయతీతి భావః, సర్వార్థములను భావింపఁజేయువాఁడు విద్వాంసునిపేరు.

* అథావుకః,

జనకో-

అవతీత్యావుకః. అవరక్షణే. రక్షించువాఁడు. ౧ తండ్రిపేరు.

యువరాజస్తు కుమారో భర్తృదారకః. ౧౨

యువా చాసౌ రాజా చ యువరాజః. పిన్నఱేఁడు. ౧ కుమా...రతీతి కుమారః. ఆడువాఁడు. కుమార క్రీడాయామ్. ౨. ద్రియత...దారకః. ఆదరింపఁబడువాఁడు భర్తుః దారకః భర్తృదారకః. దార...డుకు. 3 యువరాజుపేళ్లు.

రాజా భట్టారకో దేవః-

భటాః సేవకాః తైర్యుద్ధముత్తారయతీతి భట్టారకః తౄ ప్లవ...రణయోః. భటులు సేవకులు. వారిచేత యుద్ధమును తరించువాఁడు. ...టాః శత్రూన్ అరతి పీడయతీతి వా భట్టారకః. అర పీడనే. శత్రుభటు...ు బీడించువాఁడు. ౧. దీవ్యతీతి దేవః. దివు క్రీడాదౌ. ప్రకాశించువాఁ... ౨ రాజుపేళ్లు.

తత్సుతా భర్తృదారికా,

పూర్వవద్వ్యుత్పత్తిః. భర్తృదారకశబ్దమువలె నీశబ్దమునకు వ్యు...త్తి. ౧ ఆరాజుకూఁతుపేరు.

దేవీ కృతాభిషేకాయామ్-

దీవ్యతీతి దేవీ. దివు క్రీడాయాం. క్రీడించునది. ౧ పట్టాభిషిక్తు...లైనరాజభార్య (రాణి) పేరు.

ఇతరాసు తు భట్టినీ. ౧3

భటతి ఉద్ధతం భాషత ఇతి భట్టినీ. భట పరిభాషణే. బిగ్గరగాఁ...ుకునది. (పట్టపురాణికాక) తక్కినరాజభార్యలపేరు.

అబ్రహ్మణ్య మవధ్యోక్తౌ-

బ్రహ్మణే హితం బ్రహ్మణ్యం శాంతతా. తన్నభవతీ త్యబ్రహ్మణ్యం ...హ్మణునికి హితముగానిది. ౧ చంపఁదగనివాఁడనుమాట పేరు.

రాజస్యాలస్తు రాష్ట్రియః,

రాష్ట్రీ రాజ్ఞీ తస్యాః భ్రాతా రాష్ట్రియః. రాష్ట్రియనఁగా రాజ...ర్య దానికి భ్రాత. ౧ రాజు పెండ్లాముతోఁడఁబుట్టినవానిపేరు.

అమ్బా మాతా-

అంబ్యతే శబ్ద్యతే బాలై రిత్యంబా. అబి శబ్దే. బాలురచేఁ బిలు

వఁబడునది. ౧ తల్లి పేరు.

* అథ బాలా స్యా ద్వాసూః-

వసతి మాతృసమీపే వాసూః. ఊ-సీ. వస నివాసే. తల్లిస మీపమున నుండునది. ౧ చిన్నపడుచు పేరు.

* ఆర్యస్తు మారిషః.

ఆరాత్ పాపకర్మభ్యో యాతీత్యార్యః. పాపకర్మములకు దూరముగాఁ బోవువాఁడు, అరణీయః అభిగమ్యో వాఆర్యః. పూజ్యుఁడైన సంగతిచేతను సేవింపఁదగినవాఁడు. ౧. మారయతి పాపానీతిమారిషః. మృజ్ ప్రణత్యాగే. పాపములను జెఱుచువాఁడు. మర్షణాత్సహనాద్వామారిషః. అన్నిటి నోర్చువాఁడు. ౨. పూజ్యుని పేరు (పెద్ద వాఁ గాని పేళ్లనికొందఱు).

* అత్తికా భగినీ జ్యేష్ఠా-

అత్తా మాతా సైవ అత్తికా. తల్లియే అత్తిక యనఁబడును. ఆ. పా. అన్తికా. 'అత్తికా చాన్తికా తథా' ఇతి ద్విరూపకోశాత్. ౧ అక్క పేరు.

* నిష్ఠా నిర్వహణే సమే,

నాటకే పూర్వోత్తరకథాసంగతి స్సంధిరిత్యుచ్యతే. స చ. "ము ఖం ప్రతిముఖం గర్భో విమర్శశ్చ తథైవచ, నిష్ఠా నిర్వహణం చేతి నా కేపంచ సంధయ" ఇతి పంచవిధః. తేషు పంచమోనిష్ఠా నిర్వహణ చోచ్యతే. నాటకమందు పూర్వోత్తరకథలయొక్క సంగతి సంధి యనఁ బడును. ఆసంధులు ౫. అందు నైదవసంధి నిష్ఠయనియు, నిర్వహణమ యుఁ జెప్పఁబడును. నియతం స్థానం నిష్ఠా. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. కథకు నియ తమైన పర్యాప్తిస్థానము. ౧. ప్రస్తుతకథాయానిర్వాహః పరిసమాప్తిః నిర్వ హణం. ప్రస్తుతకథయొక్క సమాప్తి నిర్వహణము. ౨నిర్వహణముపేర్లు.

* హణ్డే హఞ్జే హలాహ్వానం నీచాం చేటీం సఖీం ప్రతి.

ఈ 3 ను సంబోధనార్థకములైన యవ్యయములు. వరుసగా నీచ రాలిని, దాసిని, చెలికత్తెనుగూర్చి బిలుచుటపేళ్లు.

* అఙ్గహారోఽఙ్గవిక్షేపో-

అంగస్య స్థానాంతరాత్ స్థానాంతరాహరణమంగహారః. హృ

ణే. శరీరము నిటు నటు ద్రిప్పుట. ౧. అంగస్య విక్షేపః అంగవిక్షే
క్షిప ప్రేరణే. అంగమును గదలించుట. ౨. ఆడునప్పుడు శరీరము
కదలించుట పేళ్లు.

వ్యఞ్జకాభినయౌ సమౌ,

అర్థం వ్యనక్తీతి వ్యంజకః. అంజూ వ్యక్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు. అర్థము
వ్యక్తముగాఁ జేయునది. ౧. అభిముఖేన అర్థో నీయతే అనేనేత్యభిన
. ణీఞ్ ప్రాపణే, దీనిచేత నభిముఖముగా నర్థము పొందింపఁబడు
౨. హస్తవిన్యాసాదులచేత భావార్థమును దెలువుటపేళ్లు.

నిర్వృత్తే త్వఙ్గసత్వాభ్యాం ద్వే త్రి ష్వాఙ్గికసాత్త్వికే. ౧౬

అఙ్గేన నిర్వృత్తమాఙ్గికం. అ. త్రి. అంగముచేతఁ జేయఁబడినది.
సత్త్వేన నిర్వృత్తం సాత్త్వికం, సత్త్వముచేతఁ బుట్టింపఁబడినది.
భూతలవిక్షేపాదయః క్రియా ఆంగికాః. భూతలవిక్షేపాదిక్రియలు
గికములు. "స్తంభప్రళయరోమాంచాః స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ,
శ్రు నైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితా" ఇతి. స్తంభప్రళయ
లు మొదలైన యెనిమిది సాత్త్వికములు. వరుసగాఁ గనుబొమ్మలు
మొదలైనయంగములచేతను, మనోవృత్తి యైనసత్త్వగుణముచేత
బుట్టింపఁబడినక్రియలకును, స్వేదరోమాంచాదులకును బేళ్లు.

శృఙ్గార వీర కరుణాద్భుత హాస్య భయానకాః,
బీభత్స రౌద్రౌ చ రసాః-

శృఙ్గారాదయోఽష్టౌ రసాః. చశబ్దాచ్ఛాన్తోఽపి నవమః. వా
ల్యం దశమః. తత్ర శాన్తస్యాలౌకికత్వేన, వత్సలస్య పుత్రాది
హరూపత్వా ద్రసాత్మకత్వేన, న నిర్దిష్టౌ. శృంగారము మొదలుగా
ములు ౮. చశబ్దమువలన శాంతము తొమ్మిదవది. వత్సలరసము
యువది. వానిలో శాంతము అలౌకికము. వత్సలము పుత్రాదిస్నే
రూపము. కనుక వీనితోఁ జేర్పఁబడలేదు. సామాజికైః రస్యన్తే ఆస్వా
న్త ఇతి రసాః. రస ఆస్వాదనే. సభాసదులచేత నాస్వాదింపఁబడు
. ఈ ౮ వరుసగా ౮ రసములపేళ్లు.

శృఙ్గార శ్శుచి రుజ్జ్వలః. ౧౭

శృఙ్గం ప్రాధాన్యమియర్తీతి శృఙ్గారః. ప్రాధాన్యము నొందు

నది. ౧. పరిశుద్ధత్వాచ్ఛుచిః. ఇ. పు. జుగుప్సావిరహితమై పరి
మైనది. ౨. ఉజ్జ్వలతి ప్రకాశత ఇత్యుజ్జ్వలః. జ్వల దీప్తౌ. ప్రకా
చునది. 3. శృంగారరసముపేళ్లు.

* ఉత్సాహవర్ధనో వీరః-

ఉత్సాహేన వర్ధత ఇత్యుత్సాహవర్ధనః. వృధు వృద్ధౌ. ఉ
హముచేత వృద్ధిఁ బొందునది. ౧. వీరయంత్యనేన వీరః. శూర
విక్రాన్తౌ దీనిచేత విక్రమింతురు. ౨. వీరరసముపేళ్లు.

* కారుణ్యం కరుణా ఘృణా,

కృపా ద యానుకమ్పా స్యా దనుక్రోశోఽపి-

కుర్వంత్యాత్మానమధీన మనేనేతి కరుణా. డు కృఞ్ కర
దీనిచేత జనులు తన్ను అధీనము చేసికొందురు. కరుణైవ కారుణ్య
కరుణయే కారుణ్యము. ౨. ఘృణ న్తి సించంత్యనయేతి ఘృణా.
క్షరణే దీనిచేత మనస్సును ద్రవయుక్తము గాఁ జేయుదురు. 3 కృ
య న్తే అనయా కృపా. కృప కృపాయాం. దీనిచేత దయచేయుదు
౪ దయ న్తే రక్ష న్త్యనయేతి దయా దేఙ్ రక్షణే, దీనిచేత రక్షిం
రు. ౫. అనుకమ్ప న్తే అనయే త్యనుకమ్పా. కపి కిఞ్చిచ్చలనే. దీని
గొంచెముగాఁ గదలుదురు. ౬. అనుక్రోశ న్త్య నేనేత్యనుక్రోశః. క్రు
ఆహ్వానే రోదనే చ. దీనిచేత దుఃఖింతురు. ౭ దయారసముపేళ్లు.

* అథో హాసః. ౧

హాసో హాస్యం చ-

హసయతి జనానితి హాసః. హాసః. హాస్యం చ. హసే హస
జనులను నవ్వించునది. 3 హాస్యరసముపేళ్లు.

* బీభత్సం వికృతం త్రి ష్విదం ద్వయమ్,

బంధ బంధన ఇత్యస్య నిందాయాం సన్. బీభత్సా నిందా
సాఽత్రా స్తీతి బీభత్సం. బీభత్స యనఁగా నింద. అది గలిగినది.
వికృన్తతి మన ఇతివికృతం, కృతీ చ్ఛేదనే. మనస్సును దుఃఖపెట్టు
ది. బీభత్స వికృతశబ్దా తద్ధేతుశోణితమాంసాదివాచిత్వే త్రిషు లిం
షు వర్తేతే. ౨ భీభత్సరసము పేళ్ళు.

* విస్మయోఽద్భుత మాశ్చర్యం చిత్రమపి-

విస్మాపయతీతి విస్మయః. ష్మిఙ్ ఈషద్ధసనే. విశేషముగా నవ్వింపనది. ౧. అదిత్యాశ్చర్యార్థే అవ్యయం. తస్య భవనం ఉత్పత్తిస్థానద్భుతం. భూ సత్తాయాం. అత్ అని యాశ్చర్యార్థకమైనయవ్యయ ము. ఆయాశ్చర్యమునకు ఉత్పత్తిస్థానము. ౨. ఆ సమంతా చ్చరితుమాస్వాదితుం యోగ్యం ఆశ్చర్యం. చర గతిభక్షణయోః. ఆస్వాదింటకు యోగ్యమైనది. ౩. చిత్రయతీతి చిత్రం చిత్రచిత్రకరణే. ఆశ్చర్యమును జేయునది. ౪ అద్భుతరసము పేళ్లు.

అథ భైరవమ్. ౧౯

దారుణం భీషణం భీష్మం ఘోరం భీమం భయానకమ్,
భయంకరం ప్రతిభయమ్-

భీరోస్సంత్రాసకృద్భైరవం. ఞి భీ భయే. భీరులకు వెఱపుఁబుట్టింపది. బిభేత్యస్మాదధీర ఇతివాభైరవం. అధీరుఁడు దీనిచేత వెఱపుఁజెంము.౧. దారయతి చిత్తమితి దారుణం. దృ విదారణే. చిత్తమును ంచునది. ౨. బిభేత్యస్మాదితి భీషణం. భీష్మం.భీమం. భయానకంచ. భీరుఁడు దీనిచేత వెఱపుఁ జెందును గనుక భీషణము.భీష్మము. భీమము. యానకము.౩. ౪. ౬.౭ ఘురతీతి ఘోరం ఘుర భీమార్థశబ్దయోః. వెఱపునది. ౫. భయంకరోతీతి భయంకరం. డు కృఞ్ కరణే. భయమును గఁ జేయునది. ౮. భయం ప్రతిగతం ప్రతిభయం. భయముతోఁడినది. ౯. భయానకరసము పేళ్లు.

రౌద్రం తూగ్రమ్-

రుద్రో దేవతాస్య రౌద్రం. రుద్రుఁడే అధిదేవతగాఁగలిగినది. ౧. గ్రత్వాదుగ్రం. ఉగ్రమైనది. ౨. రౌద్రరసము పేళ్లు.

అమీ త్రిషు. ౨౦

చతుర్దశ-

అద్భుతాద్యుగ్రాంతా శ్చతుర్దశ శబ్దాః రసహేతుమద్వస్తువాచ్యే త్రిలింగాః. అద్భుతాదిశబ్దములు ౧౪ రసహేతువస్తువాచకంబు లైనప్పుడు త్రిలింగములు.

దర త్రాసౌ భీతి ర్భీ స్సాధ్వసం భయమ్,

రసానుక్త్వా భా హానాహ-దరేతి దీర్య తేఽస్మాదితి దరః. భయే. ౧. త్రసనం త్రాసః. త్రసీ ఉద్వేగే. ౨. భీతిః. ౩. సీ. భీః. యం చ. ౫ భీభయే. భీతిసాహచర్యాత్ భీశబ్దః స్త్రీలింగః. సాధూ తీతి సాధ్వసం. అసు క్షేపణే. సాధువులను బాధించునది. ౬. వే పేర్లు.

* వికారో మానసో భావః-

క్రోధహర్షాదికృత మనోవికారో భావ ఇత్యుచ్యతే, క్రో ర్షాదికృతమైన మనోవికారము భావమనంబడును. భావయతి క రసాఽభావః. భూ సత్తాయాం. రసములను బుట్టించునది. స్వకా ద్భవతీతిభావః. తనకారణమువలన నగునట్టిది. భావయతి బోధ కవేరభిప్రాయమితి భావః. కవియభిప్రాయము నెఱింగించునది. స చ విధః. స్థాయీ వ్యభిచారీ సాత్త్వికశ్చేతి. తత్ర స్థాయీ రతిహా రూపభేదేన అష్టవిధః. వ్యభిచారీ తు నిర్వేదగ్లానిశంకాదిరూపేణ త్ర స్త్రింశద్విధః. సాత్త్వికః స్తంభప్రళయాదిరూపేణాష్టవిధః. ఆభావ స్థాయి. వ్యభిచారి, సాత్త్వికము అని మూఁడువిధములు. అందు స్థా భావము రతిహాసాదిభేదముచేత ౮ విధములు గలది. వ్యభిచారిభావ నిర్వేదాది భేదముచేత 33 విధములుగలది. సాత్త్వికము స్తంభ యాదిభేదముచేత ౮ ప్రకారములుగలది. ౧ మనోవికారముపేరు.

* అనుభావో భావబోధకః.

అను పశ్చాదర్థం భావయతి ప్రకాశయతీత్యనుభావః. అర్థ నెఱింగించునది. ౧. భావస్య బోధకః భావబోధకః. బుధ అవగమ భావము నెఱింగించునది. రత్యాదిభావమునెఱింగించు ముఖవికాస మాంచాదులపేరు.

* గర్వోఽభిమానోఽహంకారో-

గర్వత్యనేనేతి గర్వః. ఖర్వ గర్వ దర్పే. దీనిచేత గర్వించు ౧. ఆత్మానముత్కృష్టం మానయతీత్యభిమానః. మను అవబోధనే ఉత్కృష్టునిఁగాఁ దలఁపించునది. ౨. అహమితి బుద్ధిం కరోతీత్య కారః. డుకృఞ్ కరణే. నేను ఉత్కృష్టుఁడ ననుబుద్ధిని జేయునది అహం కారము పేర్లు.

మానశ్చిత్తసమున్నతిః,

ఆత్మానం మానయతీతి మానః. మాన పూజాయాం. తన్నుఁ
ాజించుకొనఁజేయునది. ౧. చిత్తస్య సమున్నతిః చిత్తసమున్నతిః.
త్తముయొక్క ఔన్నత్యము. "శ్లో. గర్వో నామ కులైశ్వర్యరూప
ద్యాబలాదిభిః,ఇష్టార్థవిషయప్రాప్తేర్న్ని చగోచర" ఇత్యాచార్యః. పరత
త్కర్షేణ చేతస ఉన్నతిర్మానః. యథా—శూరో౽స్మి. అర్థవానస్మీతి.
ప్రణతి యోగ్యేషు ఉన్నతికథనం వా మానః. ఇతి గర్వమానయోర్భే
ః. నేనుత్కృష్టుఁడ ననుచిత్తౌన్నత్యము పేరు.

అనాదరః పరిభవః పరీభావ స్తిరస్క్రియా. ౨౨
రీఢా౽వమాన నా౽వజ్ఞా౽వహేళన మసూర్క్షణమ్,

ఆదరస్సత్కారః స న భవతీత్యనాదరః. ఆదరమనఁగా సత్కార
ము. అదిగానిది అనాదరము. ౧. పరిభూయతే పరిభవః, పరీభావశ్చ
ూసత్తాయాం. పరిభవించుట పరిభవము పరీభావమును. ౨. ౩. తిరస్క
ణం తిరస్క్రియా. డు కృఞ్ కరణే. తిరస్కరించుట.౪.రిహాతి హిన స్తీతి
ఢా. రిహ కత్థనయుద్ధనిందాహింసాదానేషు. పీడించునది. ౫. మాననం
పూజా తద్విరోధినీ అవమాననా. మాననమనఁగా పూజ. దానికి విరుద్ధమై
ది. ౬. అవజ్ఞాయతే అనయేత్యవజ్ఞా. జ్ఞా అవబోధనే. దీనిచేత నీచ
ముగాఁ దలఁపఁబడును. ౭. అవహేడయతీత్యవహేళనం. హేడృ అనా
దరే, ళడయోరభేదః, అనాదరించుట అవహేళనము. ౮. అసూర్క్షణ
మనాదరః. సూర్క్ష ఆదరే. అనాదరము అసూర్క్షణము. అసుక్షణం,
సూక్షణం, ఇతి చ పాఠః. ౯. తిరస్కారముపేళ్లు.

మన్దాక్షం హ్రీ స్త్రపా వ్రీడా లజ్జా-

మన్దమక్షం వాగ్యత్ర మన్దాక్షం. తిన్ననిమాటలుగలది. ౧. జి
హ్రేతీతి హ్రీః. ఈ. సీ. హ్రీ లజ్జాయాం. సిగ్గుపడుట హ్రీ. ౨. త్రపతే
త్రపా. త్రపూష్ లజ్జాయాం. లజ్జించుట త్రప. ౩. వ్రీడయతీతి వ్రీడా.వ్రీడ
ోదనే లజ్జాయాం చ. వ్రేకేపించునది. వ్రీడశబ్దః పుల్లింగో౽ప్యస్తి.
థాచ—"వ్రీడాదివాభ్యాశగతైర్విలక్ష్యే" ఇతి మాఘకావ్యే, తృతీయ
ర్గే. ౪. లజ్జనం లజ్జా. ఓ లజీ ఓ లజ్జీవ్రీడే. లజ్జించుట లజ్జ.౫. సిగ్గుపేళ్లు.

సా౽పత్రపా౽న్యతః. ౨౩

నికృష్టా త్రపా అపత్రపా. చెడ్డసిగ్గు అపత్రప. ౧. పరులు
నున్నందునఁ గలిగినసిగ్గుపేరు.

* క్షాన్తి స్తితిక్షా-

క్షమా క్షాంతిః. ఇ. సీ. క్షమూష్ సహనే. క్షమించుట క్షా
౧. తితిక్షతే తితిక్షా. తిజ నిశాతనే. ఓర్పుట తితిక్ష. ౨. ఓర్పుపేళ్లు.

* అభిధ్యా తు పరస్వవిషయే స్పృహా,

అపహరణే గ్రహణే ధ్యాన మభిధ్యా. ధ్యై చింతాయాం-అ
రించవలె ననుచింత. అభిధ్య. ౧. పరధనవిషయ మైనయభిలాషకు

* అక్షాన్తి రీర్ష్యా-

న క్షాంతిః అక్షాంతిః ఇ-సీ. క్షాంతి ఓర్పు-అది గానిది అక్షా
౧. ఈర్ష్యతీతి ఈర్ష్యా, ఈర్ష్య ఈర్ష్యాయాం-ఓర్వ లేకుండుట ఈర్ష
౨. పరులసంపదను సహించ లేకుండుట పేళ్లు.

* అసూయా తు దోషారోపో గుణేష్వపి.

గుణేషు సత్స్వపి పరేషు దోషారోపః అసూయా-మంచిగుణ
లు గలిగియున్నను చెడుగుణముల నారోపించుట అసూయ యనం
ను, అస్యతీత్యసూయా.అసు క్షేపణే- మంచియున్నను పరునియం
దుర్గుణముల నారోపించుటపేరు.

* వైరం విరోధో విద్వేషో-

వీరస్య కర్మ వైరం. వీరునియొక్క వ్యాపారము. ౧. విశే
రోధః. విరోధః రుధిర్ ఆవరణే-ఓర్పును విశేషముగా నడ్డగించు
౨. విశేషో ద్వేషః విద్వేషః.ద్విష అప్రీతౌ- అధికమైనద్వేషము వి
షము 3. వైరము పేళ్లు.

* మన్యు శోకౌ తు శుక్ స్త్రియామ్,

మన్యతే అనేనేతి మన్యుః. ఉ. పు. మనజ్ఞానే- దీనిచేత నెఱు
బడును. విరుద్ధలక్షణచేత నేమియు నెఱుఁగఁబడదని యర్థము.
శోచనం శోకః. శుక్ చ. చ-సీ. శుచ శోకే-శోచించుట శోకము శ
౨. 3. శోకముపేళ్ళు.

* పశ్చాత్తాపోఽనుతాపశ్చ విప్రతీసార ఇత్యపి.

పశ్చాత్తాపయతీతి పశ్చాత్తాపః. అనుతాపశ్చ తప సంతాపే-
జ్ఞానముచేత ముం దొకపనిఁ జేసి వెనుక నొచ్చుకొనుట పశ్చాత్తాప
ము. అనుతాపమును. ౧.౨. విరుద్ధం ప్రతిసరణం విప్రతీసారః. సృగతౌ.
విరుద్ధమునుగూర్చి ప్రవర్తించుట. ౩. పశ్చాత్తాపముపేళ్లు.

కోప క్రోధామర్షరోష ప్రతిఘా రుట్క్రుధౌ స్త్రియౌ,

కోపనం కోపః. కుప క్రోధే. కోపించుట. ౧. క్రోధనం క్రోధః.
క్రుధ క్రోధే. క్రోధించుట క్రోధము. ౨. న మర్షణమమర్షః. మృషు సహ
నే. ఓర్వకుండుట అమర్షము. ౩. రుష్యతే అనేనేతి రోషః. రుష హిం
సాయాం. దీనిచేత హింసింపఁబడును. ౪. ప్రతిహంతీతి ప్రతిఘః. హన
హింసాగత్యోః. సత్కర్మను జెఱుచునది. ౫. రుష్యత ఇతి రుట్. ష-సీ.
రుష రోషే. రోషించుట. ౬. క్రోధః. క్రుధ్. ధ. సీ. క్రుధ రోషే,
క్రోధించుట. ౭ కోపముపేళ్లు.

శుచౌ తు చరితే శీలమ్-

శీలతీతి శీలం. శీల సమాధౌ. లెస్సగా నడచుట శీలము. ౧.

ఉన్మాద శ్చిత్తవిభ్రమః. ౨౬

ఉన్మాద్యతే అనేనేత్యున్మాదః. మదీ హర్షగ్లేపనయోః. దీనిచేత
మదించును. ౧. చిత్తస్య విభ్రమః చిత్తవిభ్రమః-చిత్తముయొక్క భ్రాంతి
౨. భూతావేశాదులచేతఁ గలిగినచిత్తచాంచల్యముపేళ్లు.

ప్రేమా నా ప్రియతా హార్దం ప్రేమ స్నేహః

ప్రియస్య భావః ప్రేమా. న. పు. ప్రియతా చ-ప్రియముయొక్క
భావము ప్రేమ ప్రియత. ౨. హృదయే భవం హార్దం. హృదయమం
దుఁ బుట్టినది. ౩. ప్రీణనం ప్రేమ. న. న. ప్రీఞ్ తర్పణే. సంతోషిం
పఁజేయుట. ౪. స్నిహ్యత ఇతి స్నేహః. ష్ణిహ ప్రీతౌ. ప్రీతి. ౫. స్నేహ
ముపేళ్లు.

అథ దోహదమ్,

ఇచ్ఛా కాఙ్క్షా స్పృహేహా తృడ్వాఞ్ఛా లిప్సా మనోరథః. ౨౭
కామోఽభిలాష స్తర్షశ్చ-

దోహః పూర్తిః. దుహ ప్రపూరణే- తం దదాతీతి దోహదం
దాఞ్ దానే- దోహమనఁగాఁ బూర్తి దాని నిచ్చునది. ౧. ఏష

ణమిచ్ఛా. ఇషు ఇచ్ఛాయాం - ఇచ్ఛయించుట ఇచ్ఛ. ౨. కాంక్ష కాంక్షా. కాంక్షి కాంక్షాయాం. కాంక్షించుట కాంక్ష. 3. స్పృహ స్పృహా. స్పృహ ఇచ్ఛాయాం. ఇచ్ఛయించుట స్పృహ. ౪. ఈహ మీహా. ఈహ చేష్టాయాం - మనోవ్యాపారము ఈహ. ౫. తర్ష తృట్. ష. సీ. తృషపిపాసాయాం. ఇచ్ఛయించుట. తృషధాతోః సార్థత్వేపి అత్ర ఇచ్ఛాసామాన్యే వర్తతే. తృషధాతువు దప్పిగో యను నర్థముగలదైనను ఇచ్ఛట నిచ్ఛాసామాన్యమందు వర్తి చున్నది. ౬. వాంఛనం వాంఛా. వాఛి ఇచ్ఛాయాం. కోరుటవాం ౭. లబ్ధుమిచ్ఛా లిప్సా. డు లభష్ ప్రాప్తౌ-ఒకయర్థమును పొందన యించుట. ౮. భావికత్వేన మనసో రథఇవ స్థితత్వాన్మనోరథః. మింపఁజేయుటవలన మనస్సునకు రథమువంటిది. మన ఏవ రథో య స మనోరథః - మనస్సే రథముగాఁ గలిగినది ౯. కమనం కామః. క కాంతౌ - కోరుట కామము ౧౦. అభిలషణ మభిలాషః. లష కాం కోరుట అభిలాషము. ౧౧. తర్షణం తర్షః తృష పిపాసాయాం - ఇ యించుట తర్షము ౧౨. కోరిక పేళ్లు.

* స మహాన్ లాలసా ద్వయోః,

స ఏవ అధికశ్చేత్ లాలసా. అధిక మైనయాకోరికయే లా మనంబడును. లస్యతే లాలసా. ప్న. లస శ్లేషణక్రీడనయోః - మన యొక్క కూడుటయైనను క్రీడయయినను లాలసము.

* ఉపాధి ర్నా ధర్మచిన్తా-

ఉప సమీపే ఆధీయతే ధర్మోఽస్య ఉపాధిః. ఇ. పు. డు ధా ధారణపోషణయోః - దీనిసమీపమునందు ధర్మము చేయఁబడును. ధర్మస్యచింతా ధర్మచింతా - ధర్మమును చింతించుట ధర్మచింత. ధర్మచింత పేళ్లు.

* పుం స్యాధి ర్మానసీ వ్యథా.-

ఆధీయతే దైన్యమనేనేత్యాధిః. ఇ. పు. డు ధాఞ్ ధారణపో ణయోః - దీనిచేత దైన్యము సంపాదింపఁబడును. ౧. మనస్సంబ మైన వ్యథ పేరు.

* స్యా చ్చిన్తా స్మృతి రాధ్యానం

చిన్త్యతే చిన్తా. చితి స్మృత్యాం-చింతించుట చింత. ౧. స్మర
ంస్మృతిః. స్మృ ఆధ్యానే-స్మరించుట స్మృతి.౨. ఆధ్యాయతే ఆధ్యా
ం. ధ్యై చింతాయాం. చింతించుట ఆధ్యానము. 3 చింతించుటపేళ్లు.

ముత్కణ్ఠో త్కలికే సమే,

ఉత్కంఠ్యతే ఉత్కంఠా, కఠి శోకే - ఉద్గతమైనశోకము ఉత్కం
. ౧. ఉత్కల్యతే ఉత్కలికా. కల సంఖ్యానే-ఉద్గతమైనసంఖ్య గలి
ది. ౨. ఇష్టవస్తుప్రాప్తియందలి కాలవిళంబము నోర్వఁజాలక తహ
తహపడుటపేరు.

ఉత్సాహో వ్యవసాయ స్స్యాత్-

ఉద్గతం సహనం ఉత్సాహః. షహ మర్షణే ప్రయాసము నోర్చుట.
వ్యవసీయత ఇతివ్యవసాయః. షోఽన్తకర్మణి-విశేషముగానిశ్చయించు
వ్యవసాయము. పా. అధ్యవసాయః.౨. మహాకార్యవిషయ మైన
మహోద్యోగముపేళ్లు.

స వీర్య మతిశక్తిభాక్. ౨౯

వీరే సాధు వీర్యం - వీరునియందుండునది. ౧. మిక్కిలి దృఢ
మైనయా యుత్సాహము పేరు.

కపటోఽస్త్రీ వ్యాజ ద మ్భోపధయ శ్ఛద్మ కైతవే,
కుసృతి ర్నికృతి శ్శాఠ్యమ్-

కం బ్రహ్మాణమపి పటతీతి కపటః. అ. పు. పట గతౌ-బ్రహ్మ
ను గూడపొందునది. కే శిరసి పటవదాచ్ఛాదకః కపటః. శిరస్సునఁ
వస్త్రమువలెఁ గప్పియుండునది. ౧. వ్యజ్యతే అనేనేతి వ్యాజః. అజ గతి
క్షేపణయోః - దీనిచేత ప్రేరేపింపఁబడును. ౨. దభ్నోతి హిన స్తీతి
దమ్భః దమ్భు దమ్భనే - పీడించునది. ౩. ఉప సమీపే ధీయత ఇత్యు
పధిః. ఇ. పు. డు దాఞ్ ధారణపోషణయోః - సమీపవస్తువునం
దుంచఁబడునది. ౪. ఛాద్యతే స్వరూపమనేనేతి ఛద్మ. న. న. ఛద అప
వారణే దీనిచేత స్వరూపము గప్పఁబడును. ౫. కితవస్యకర్మ, కైతవం.
జూదగాఁడనఁగా ధూర్తుఁడు వానివ్యాపారము కైతవము. ౬. కుత్సితా
సృతిర్గతిః కుసృతిః. ఇ. సీ. సృ గతౌ-కుత్సితమైన నడత. ౭. నికృష్టం కృ
న్తతి హినస్తీతి నికృతిః. ఇ.సీ. కృఞ్ హింసాయాం-నీచముగా హిం

సించునది. ౨. శఠస్యభావః శాఠ్యం. శఠునియొక్కభావము. ౨. టము పేళ్లు.

* ప్రమాదోఽనవధానతా.

శక్తుండై యుండియు చేయఁదగినకార్యము చేయకుండుట ప్రమాదము. ప్రకృష్టో మదః ప్రమాదః. మదీ హర్ష గ్లేపనయోః - ప్రకృష్టమైన మదము ప్రమాదము. ౧. అనవధానస్య భావః అనవధానతా-అవధానము లేనివానియొక్క భావము అనవధానత. ౨. ప్రమాదము పేళ్లు.

* కౌతూహలం కౌతుకం చ కుతుకం చ కుతూహలమ్,

కుత్సితం పాపం తూలయతీతి కౌతుహలం. కుతూహలం తూల నిష్కర్షణే - కుత్సితమైన పాపమును బయలుపఱచునది ౧. కుత్సితం తోజయతి హిన స్తీతి కుతుకం. కుతుకమేవ కౌతుకం. తుజ హింసాయాం - కుత్సితమును జెఱుచునది కుతుకము. కుతుకమే కౌతుకము. ౨.౩. అపూర్వ వస్తువును గోరుటపేళ్లు.

* స్త్రీణాం విలాస బిబ్బోక విభ్రమా లలితం తథా.
హేలాలీలే త్యమీ హావాః క్రియాః శృఙ్గారభావజాః,

స్త్రీణాం శృంగారభావరతిజనితాః విలాసాదిక్రియాః భావా ఇత్యుచ్యన్తే. స్త్రీలయొక్క శృంగారభావమైనరతివలనఁ బుట్టిన విలాసాదిక్రియలు భావము లనంబడును. భూయంతే రాగిణోఽత్ర భావాః భూ సత్తాయాం - దీనియందు కాముకు లగుదురు. పా. హూయం రాగిణోఽత్ర హావా ఇతి వా పాఠః. హు దానాదనయోః - దీనిచేత కాముకులు స్వవశముగాఁ జేయఁబడుదురు. ౧. విశేషేణ లసనం విలాసః లస శ్లేషణక్రీడనయోః-ప్రియునియొక్క దర్శనముచేత నైన కటాక్షభ్రూవికారాదులు విలాసము. ౧. విబ్బోః గతివిశేషస్య ఓకః స్థానం బిబ్బోకః వబయోరభేదః. విపూర్వకో వా గతిగంధన యోరితి ధాతుః - విపుల మైనఁగా గతివిశేషము. అదిగలది. సాపరాధుఁడైన ప్రియునికథ వినునప్పుడు ఇంచుకంత యనాదరము బిబ్బోకము. ౧. విశేషేణ భ్రమః. విభ్రమః భ్రము అనవస్థానే. విశేషమైనచలనము విభ్రమము. త్వరచేత భూషణవిపర్యయము విభ్రమము. ౧. లలతీతి లలితం. లల విలాసే-సుకుమారాంగవిన్యాసరూపమైయొప్పునది. ౧. హేలనం హేలా-హిల భా

నే. సంభోగమందలి యభిప్రాయము హేల. ౧. లీలనం లీలా. లీజ్
ణే. సంశ్లేషము లీల. ౧. ఇతిశబ్దస్య ఆద్యర్థకత్వాద్ విచ్ఛిత్తికిలికించిత
మితాదయో గృహ్యన్తే ఇతి - శబ్దము ఆద్యర్థకముగావున విచ్ఛిత్తి
చితకుట్టమితాదులును గ్రహింపఁబడుచున్నవి.

ద్రవకేళిపరీహాసాః క్రీడాలీలా చ నర్మచ. 3౨

ద్రవతి చిత్తమనేన ద్రవః. ద్రుగతౌ-దీనిచేత మనస్సుకఱఁగును.
లం త్యనేనేతి కేళిః-ఇ. పు. కిల క్రీడాయాం. దీనిచేఁ గ్రీడింతురు. ౨. పరి
హసంత్యత్రేతి పరీహాసః. హసే హసనే. దీనియందు నవ్వుదురు. 3.
నం క్రీడా. క్రీడృ విహారే - విహరించుట. ౪. లయనం లీలా. లీజ్
ణే. సంశ్లేషణము లీల. ౫. నృణాతి రత్యతిశయం ప్రాపయతీతి
. న. న. నౄనయే. రత్యతిశయమును బొందించునది. ౬. స్త్రీపురు
ు పరస్పరము జేసికొనునట్టి పరిహాసము పేళ్లు.

వ్యాజోఽపదేశో లక్ష్యం చ-

పరద్రోహమే ఫలముగాఁ గలది కపటము. తనప్రయోజనమున
యొకటి నుద్దేశించి మఱియొకటి సేయుట వ్యాజము. వ్యజ్యతే క్షిప్య
నేనేతి వ్యాజః. అజ గతిక్షేపణయోః. దీనిచేత అభీష్టము పోఁగొ
డును. ౧. అపదిశంతే అత్ర దూరాపేణేత్యపదేశః. దిశ అతిసర్జనే.
శించిన పదార్థము దీనిచేత విడువఁబడును. ౨. లక్ష్యతే అనేనేతి
్యం. పా. లక్షం. లక్షదర్శనాంకనయోః. దీనిచేత ప్రయోజనము
ఁబడును. 3. వ్యాజముపేళ్లు.

క్రీడా ఖేలాచ కుర్దనమ్,

క్రీడనం క్రీడా. క్రీడృ విహారే. క్రీడించుట క్రీడ. ౧. ఖేలనం
. విహరించుట. ౧. కుర్దః కుర్దనం. కుర్ద ఖుర్ద గుర్ద గుద క్రీడాయా
. క్రీడించుట కుర్దనము. 3. కందు కాదిక్రీడపేళ్లు.

ఘర్మో నిదాఘ స్స్వేద స్స్యాత్ -

జిఘర్తీతి ఘర్మః. ఘృ క్షరణదీప్త్యోః. కాఱునది. ౧. నితరాం దహ
నిదాఘః. దహ భస్మీకరణేమిక్కిలి పీడించునది. ౨. స్విద్యతే అనే
నాఙ్గమితి స్వేదః, దీనిచే నొడలు చెమర్చును. 3. చెమటపేళ్లు.

ప్రళయో నష్టచేష్టతా. 33

ప్రలీయంతే క్రియా అత్రేతి ప్రళయః. దీనియందు క్రి
లీనమౌను. ౧. హర్షాదులవలన దేహచేష్టలు మాలియుండుట పే

* అవహిత్థాకారగుప్తిః-

అనురాగాది జనితమోహాత్ చక్షురాదివికార ఆకారః,
లజ్జాభయాదినా గోపనమవహిత్థేత్యుచ్యతే. అనురాగాదులవలనఁ
గగ్గురుపాటు మొదలైన యవయవ వికారము ఆకారము. దానిని
యాదులచేతఁ గప్పుట అవహిత్థయనంబడును. అవ హీయతే గో
ఆకారః అనయేత్యవహిత్థా. ఓ హాక్ త్యాగే. దీనిచేత నాకారః
పనముచేయఁబడును. ప. అవహిద్ధం. అని కొందఱు. ౨. ఆక
పనము పేళ్లు.

* సమౌ సంవేగ సంభ్రమౌ,

సం విజ్యతే అనేనేతి సంవేగః. ఓ విజీ భయచలనయోః.
జలింపఁబడును గనుక నైనను వెఱవఁబడును గనుక నైనను సంవే
౧. సం భ్రమ్యతే అనేనేతి సంభ్రమః, భ్రము చలనే. దీనిచే
ము గలుగును. ౨. హర్షాదులవలననైన పనులయందలి త్వరపేళ్లు.
సైన్యదర్శనాదులవలనఁ బుట్టిన తారతమ్యవిచారముపేళ్లనికొందఱు.

* స్యా దాచ్ఛురితకం హాస స్సోత్ప్రాసః-

ఉత్ప్రాస్యతే ఉత్క్షిప్యతే అనేనేత్యుత్ప్రాసః. తేన సహ
ఇతి సోత్ప్రాసః ఆచ్ఛురితకమిత్యుచ్యతే. ఉత్ప్రాసమనఁగా ని
డుచుట దానితోఁగూడిననవ్వు ఆచ్ఛురితకమనంబడును. ఆ నవ
చ్ఛురతీత్యాచ్ఛురితకం. ఛుర ఛేదనే. అంతటఁ గోయునది. ౧.
లకు రోషము గలిగించునవ్వు పేరు.

* స మనాక్ స్మితమ్.

సః హాసః మనాక్ ఈషచ్చేత్ స్మితమిత్యుచ్యతే. ఆనవ్వు
మైనచో స్మితమనంబడును. స్మీయతే స్మితం. ష్మిఙ్ ఈషద్ధసనే.
చుకంత నవ్వుట స్మితము. కపోలవికాసమాత్రముగలది స్మితము.(
శరీర కంపం అతిహసితం. బాష్పశరీరకంపములతోఁ గూడినది.
సితమనంబడును.) చిఱునగవుపేరు.

* మధ్యమః స్యా ద్విహసితమ్-

స్మితాతిహసితయోర్మధ్యమః విహసితం. చిఱునవ్వునకును పెద్దన
వ్వునకును మధ్యమైన నవ్వు విహసితమనంబడును. విశేషేణ హాసనం
విహసితం. హసే హసనే. విశేషముగా నవ్వుట విహసితము.

రోమాఞ్చో రోమహర్షణమ్,

రోమ్ణామంచనం రోమాంచః. అంచు గతిపూజనయోః - రోమ
ము గగ్గురుపాడచుట రోమాంచము. ౧. రోమాణి హృష్యంత్యనేనరో
మహర్షణం. హృష తుష్టౌ. దీనిచేత రోమములు ప్రకాశించును. ౨.
గగుర్పాడుచుటపేళ్లు.

క్రన్దితం రుదితం క్రుష్టమ్.

క్రన్దనం క్రన్దితం. క్రది ఆహ్వానేరోదనే చ. రోదించుట. ౧.
రోదనం రుదితం. రుదిర్ అశ్రువిమోచనే. దుఃఖముచేత కన్నీరు జాఱ
చుట. ౨. క్రోశనం క్రుష్టం. క్రుశ ఆహ్వానే రోదనే చ. ఏడ్చుట
క్రుష్టము. 3. రోదనముపేళ్లు.

జృమ్భస్తు త్రిషు జృమ్భణమ్. 3౫

జృంభంతే అనేనేతి జృంభః. అ. త్రి. జృంభణం చ. జభ జృభి
గాత్రవినామే. దీనిచేత దేహము సంకోచవికాసాదులం బొందును. ౧.
ఆవులింతపేళ్లు.

విప్రలమ్భోవిసంవాదో-

విప్రలంభనం విప్రలంభః. డులభష్ ప్రాప్తౌ. విపరీతముగా నర్థ
ము బొందుట విప్రలంభము. ౧. విసంవదనం విసంవాదః. వద వ్యక్తా
యాం వాచి. విపరీతముగాఁబలుకుట. ౨. విపరీతముగాఁబలుకుటపేళ్లు.

రిఙ్ఖణం స్ఖలనం సమే,

రింఖోరింఖణం, రింఖగతౌ. పా. రింగణం. జాఱుటరింఖణము.
...ణమును. ౧. స్ఖలితం స్ఖలనం. స్ఖలసంచలనే. చలించుటస్ఖలనము. ౨.
...టకుఁ గాని స్వధర్మమును వదలుటకుఁ గాని పేళ్లు.

స్యాన్నిద్రా శయనం స్వాప స్స్వప్న సంవేశ ఇత్యపి. 3౭

నియతం ద్రాన్తి ఇంద్రియాణ్యత్రేతినిద్రా. ద్రా కుత్సాయాం
... దీనియందు నింద్రియములు నియతముగా నుపరతములౌను. ౧.
శయనం. శీఙ్ స్వప్నే. నిద్రించుటశయనము. ౨. స్వపితం స్వాపః.

స్వప్నశ్చ. ఞిష్వప్ శయే. శయనించుటస్వాపము. స్వప్నంబును. సంవిశంతీంద్రియాణ్యత్రేతి సంవేశః. విశప్రవేశనే. ఇంద్రియముల యందు ప్రవేశించును. నిద్రపేళ్లు.

* తన్ద్రీ ప్రమీలా-

అత్యంత మింద్రియాణి ద్రాంత్యత్రేతి తంద్రీ. ఈ. సీ. ద్రా యాం గతౌ. దీనియందు ఇంద్రియములుమిక్కిలి యుపరతములౌ ప్రమీలంతీంద్రియాణ్యత్రేతిప్రమీలా. మీలనిమీలనే, ఇంద్రి లు దీనియందు మిక్కిలి మూయఁబడును. ౨. కునికిపాటు (అల మాదులచే నన్నియవయవములు స్వాధీనము తప్పియుండుట) పేళ్లు

* భ్రికుటి ర్భ్రుకుటి ర్భ్రూకుటిః స్త్రియామ్,

భ్రువోః కుటిః కుటిలతా భ్రికుటిః, భ్రుకుటిః, భ్రూకుటిశ్చ కౌటిల్యే కనుబొమ్మల కుటిలత్వము భ్రికుటి, భ్రుకుటి, భ్రూకు ౧. ౨. ౩. బొమముడిపేళ్లు.

* అదృష్టి స్స్యా ద్దసౌమ్యేఽక్ష్ణి-

రోషాదసౌమ్యా దృష్టిరదృష్టిః. రోషముచేత క్రూరమైన విరుద్ధా దృష్టిరదృష్టిః, విరుద్ధ మైన దృష్టి అదృష్టి. ౧ రోష క్రూరమైన చూపుపేరు.

* సంసిద్ధిప్రకృతీ సమే.

స్వరూపం చ స్వభావశ్చ నిసర్గశ్చ-

సమ్యక్ సిద్ధిః సంసిద్ధిః. ఇ. సీ. షిధు గత్యాం. పదా లెస్సగాపొందునది. ౧. ప్రకృష్టం కరోతీతి ప్రకృతిః. ఇ. సీ. డు కరణే. పదార్థమును ప్రకృష్టముగాఁజేయునది. ౨. సమే. అని షణముచేత సంసిద్ధిప్రకృతిశబ్దములు స్త్రీలింగములు. స్వస్య స్వరూపం, తనయొక్కరూపము స్వరూపము. ౩. స్వస్య భావః వః. తనయొక్క భావము స్వభావము. ౪. నిసృజ్యతే అనేనేతి సృజ విసర్గే. పదార్థము దీనిచేత మిక్కిలి సృజింపఁబడును. ౫ వముపేళ్లు.

* అథ వేపథుః,

* కమ్పః-

వేపనం వేపథుః. టు వేపృ కంపనే. కంపించుట వేపథువు. ౧. కంపనం కంపః. కపి కిఞ్చి చ్చలనే. చలించుట కంపము. ౨. వణఁకుపేళ్లు.

అథ క్షణ ఉద్ధర్షో మహ ఉద్ధవ ఉత్సవః. ౩౭

క్షుణు తే హిన స్తిదుఃఖమితి క్షణః. క్షుణు హింసాయాం. దుఃఖమును చెఱుచునది. ౧. ఉద్ధర్ష యంత్యనేనేత్యుద్ధర్షః, హృషఅలీకే దీనిచేత. సంతోషింతురు. ౨. మహ్యతే జనై రితి మహః. అ.పు. మహ పూజాయాం. జనులచేతఁ బూజింపఁబడును. ౩. ఉత్ ధునోతి దుఃఖమి త్యుద్ధవః. ధూఞ్ కంపనే. దుఃఖమును పోఁగొట్టునది. ౪. ఉత్సూతే సుఖమితి ఉత్సవః. షూఙ్ ప్రాణిగర్భవిమోచనే. సుఖమునుబుట్టించునది. సువతిప్రేరయతి జనానితివా ఉత్సవః. షూ ప్రేరణే. జనులను పేరేపించునది. ౫ ఉత్సవముపేళ్లు.

పా తా ళ వ ర్గ ము.

అధోభువన పాతాళ బలిసద్మ రసాతలమ్,
నాగలోకః-

అధః స్థితం భువనమధోభువనం, క్రిందనుండులోకము. ౧. పతంత్యస్మిన్ పాపాత్పాతాళం. పత్ ౢగతౌ. పాపమువలన దీనియందుఁబడుదురు. ౨. బలేరసురస్య సద్మ నివాసః బలిసద్మ. న. న. బలిచక్రవర్తికి నివాసము. ౩. రసాయాః భూమేః తలమధోభాగః రసాతలం. భూమియొక్క అధోభాగము. ౪. నాగానాం సర్పాణాం లోకః నాగలోకః. సర్పములయొక్క లోకము. ౫ పాతాళలోకనామములు.

అథ కుహరం సుషిరం వివరం బిలమ్. ౧
ఛిద్రం నిర్వ్యథనం రోకం రన్ధ్రం శ్వభ్రం వపా సుషిః,

కుం భూమిం హరతీతి కుహరం. హృఞ్ హరణే భూమిని హరించునది. కుత్సితం కృత్వా హరతీతి కుహరం. పదార్థమును కుత్సితముగాఁజేసి హరించునది. కుహతి విస్మాపయతి తమసా వా కుహరం. కుహ విస్మాపనే. తమస్సుచేత విస్మయమునుజేయునది. ౧. సుష్ఠు స్యతి గతిమితి సుషిరం. షో న్తకర్మణి. మిక్కిలి గతిని జెఱుచునది. ౨. విగతః వరః వారణమస్యవివరం. వృఞ్ వరణే. అడ్డములేనిది. ౩ బిల్యతే భిద్యతఇతి బిలం.బిల భేదనే,

భేదింపఁబడునది. ౭.ఛిద్యత ఇతి ఛిద్రం. ఛిదిర్ ద్వైధీకరణే.ఛేదింపఁబ
నది. ౫. నిశ్చయేన వ్యథనం భయమత్ర నిర్వ్యథనం. వ్యథ భయ
నయోః. దీనియందు నిశ్చయముగా భయము గలదు. ౬ లోచతే
కాశత ఇతి రోకం. రుచ దీప్తౌ. ప్రకాశించునది. రోచతే అనేన వస్త్రా
దికమితి రోకం దీనిచేత వస్త్రాదులు ప్రకాశించును. ౭. రణతి వా
నేతి రంధ్రం. రణ శబ్దే. వాయువుచేత మ్రోయునది. ౮. శోభన
భ్రి మాకాశ మస్మిన్నితి శ్వభ్రిం. బయలు దీనియందు లెస్సగాఁ
దు.౯. ఉప్యతే క్షిప్యతే తృణాదికమత్రేతి వపా. టు వపి బీజసంతా
తృణాదులు దీనియందు పెట్టఁబడును. ౧౦. సుష్ఠుస్యతి ప్రమాదవశా
నితి సుషిః. ఇ. సీ. షోఽన్తకర్మణి. ప్రమాదమువలనఁ బడినవా
హింసించునది. ౧౧. వపాసాహచర్యాత్సుషిశబ్దః స్త్రీలింగః. వపా
బ్దసాహచర్యముచేత సుషిశబ్దము స్త్రీలింగము. రంధ్రము పేళ్లు.

* గర్తావటౌ భువి శ్వభ్రే-

గిరతి సర్పాదికమితి గర్తః. గౄ నిగరణే. సర్పాదులను
యం దణఁగించునది. ౧. అవతి సర్పాదికమిత్యవటః. అవ రక్షణే సర్పా
దులను రక్షించునది. ౨ భూమియందుండు బొక్క పేళ్లు.

* సరన్ధ్రే సుషిరం త్రిషు.

సుషిరశబ్దో రంధ్రవద్వస్తు వాచకత్వే త్రిలింగః. సుషిరశబ్దము
రంధ్రముతోఁ గూడినవస్తువును జెప్పునపుడు మూఁడులింగములయం
ను వర్తించును.

* అన్ధకారోఽస్త్రియాం ధ్వాన్తం తమిస్రం తిమిరం తమః,

అంధం హతదృష్టిశక్తికం లోకం కరోతీత్యంధకారః. అ. వ
డుకృఞ్ కరణే. లోకులను అంధులఁగాఁ జేయునది. ౧. ధ్వనంత్య
మార్గమపస్యంత ఇతి ధ్వాన్తం. ధ్వన శబ్దే. మార్గమును గాననివార
దీనియందు మొఱపెట్టుదురు. ౨. తమయతి లోకం తమః. స. న. తమ
ఏవ తమిస్రం,తము గ్లానౌ. లోకమును గ్లానిఁ బొందించునది. ౫.
తిమ్యత్యనుష్ణత్వా త్తిమిరం. తిమ ష్టిమ ఆర్ద్రీభావే. ఉష్ణము లేక ఆ
మైయుండునది. తిమ్యంతే కాముకహృదయాన్యనేనేతివా తిమిరం.
చేత కాముకహృదయము లార్ద్రములుగాఁ జేయఁబడును. ౪. చీఁకటిపే

ధ్వాన్తే గాఢేఽన్ధతమసమ్-

అంధం కరోతీత్యంధం. అంధం చ తత్తమశ్చ అంధతమసం. అ.న. లోకము నంధముగాఁ జేయునట్టి తమస్సు. ౧ గాఢాంధకారము పేరు.

క్షీణేఽవతమసమ్-

అవహీనం తమః అవతమసం. అ. న. అల్పమైనతమస్సు. ౧ క్షీణమైన చీఁకటిపేరు.

తమః. 3

విష్వ క్సంతమసమ్-

విష్వక్సర్వతః వ్యాప్తం తమః సంతమసం. అ.న. అంతట వ్యాప్తమయిన తమస్సు సంతమసము. సంతతమవిచ్ఛిన్నంతమః సంతమసం. అవిచ్ఛిన్నమయినతమస్సు సంతమసము. ౧ అంతట వ్యాపించిన చీఁకటిపేరు.

భోగివర్గము.

నాగాః కాద్రవేయాః-

నాగకాద్రవేయశబ్దా మానుషాకారేషు ఫణాలాంగూలాదియుక్తేషు దేవయోనిషు భోగిషు వర్తేతే. నాగకాద్రవేయశబ్దములు పడగలు తోఁకలు గలిగి, మనుష్యరూపులును దేవయోనులును నైనపాములపేళ్లు. నగే పర్వతే చందనతరౌ వా భవాః నాగాః. అ. పు. పర్వతమునందుఁ గాని చందనవృక్షమునందుఁ గాని పుట్టినవి. పదాభ్యాంనాగంతీతి వా నాగాః. అగి గతౌ. పాదములచేత సంచరింపనివి. ౧. కద్రవ్వాః అపత్యాని కాద్రవేయాః. అ. పు. కద్రువుకొడుకులు. ౨.

తదీశ్వరః,

శేషోఽనన్తో-

శేతే హరిరస్మిన్నితి శేషః. శీఙ్ స్వప్నే. హరి యితనిమీఁద శయనించును. కల్పాంతేఽపి శిష్యత ఇతివా శేషః. కల్పాంతమునందు మిగిలియుండువాఁడు. ౧. న విద్యతే అంతో నాశో యస్య సః అనంతః, నాశము లేనివాఁడు. ౨ నాగులకు రాజైన ఆదిశేషుని పేళ్లు.

వాసుకి స్తు సర్పరాజః-

వసు రత్నం శిరసి యస్య సః వసుకః తస్యాపత్యం వాసుకిః.

ఇ. పు. వసు వనఁగా రత్నము. అది శిరస్సునఁ గలవాఁడు వసుకి
వానికొడుకు వాసుకి. వసతి పాతాళ ఇతి వాసుకిః. వస నివాసే.
తాళమందుండువాఁడు. ౧. సర్పాణాం రాజా సర్పరాజః. సర్ప
కు ఱేఁడు. ౨ వాసుకిపేళ్లు.

* అథ గోనసే.

తిలిత్స స్స్యాత్-

గోరివ నాసా యస్య సః గోనసః. గోవునాసికవంటి నాసికగల
౧. తిలతి చరతీతి తిలిత్సః. తిల గతౌ. చరించునది. కొండచిలువ పే

అజగరే శయు ర్వాహస ఇత్యుభౌ,

అజం ఛాగం గిరతీత్యజగరః, గౄ నిగరణే. మేఁకను మ్రింగు
న జాగ ర్తీత్యజగరః. జాగృ నిద్రాక్షయే ఎప్పుడును మేలుకొననిది.
నిత్యః గరః అస్య వా అజగరః. నిత్యమైనవిషము గలిగినది. ౧. శేతే
త్యర్థం శయుః. ఉ. పు. శీఙ్ స్వప్నే. మిక్కిలి నిద్రించునది. ౨. వా
వాయుః, తేన వాసతీతి వాహసః. హసే హసనే. వా యనఁగా వా
వు. దానిచేత సంతోషించునది. వాహం గమనం స్యతీతి వాహ
షోఽన్తకర్మణి. గమనమును జెఱుచునది. 3 పెనుబాము పేళ్లు.

* అలగర్దో జలవ్యాళః-

అలం గిరతి భేకా నిత్యలగర్దః. గౄ నిగరణే. మిక్కిలి కప్ప
మ్రింగునది. పా. అరగర్ధః. అరః శీఘ్రగః గర్ధః కాంక్షావాన్. గృ
అభికాంక్షాయాం. అరశ్చాసౌ గర్ధశ్చేత్యరగర్ధః. అరమనఁగా
ముగాఁ బోవునది. గర్ధమనఁగా కాంక్షించునది. కనుక అరగర్ధము.
ఘోరభేదాత్. పా. అళివద్గర్దతీత్యళిగర్దః, గర్ద శబ్దే. కర్కటకము
నఱచునది. పా. నిర్విషతయా న జగదర్దయతీతి అజగర్దః. అర్ద హిం
విషములేని దాటచే జగత్తును బీడింపనది. ౧. జలే వ్యాళః జలవ్యా
ఉదకమందుండెడి సర్పము. ౨ నీరుకట్టుపాముపేళ్లు.

* సమౌ రాజిల డుణ్డుభౌ.

రాజిః రేఖా అస్మిన్న స్తీతి రాజిలః. రేఖలు గలిగినది. ౧. డు
తీతి డుండుభః. డుడి మజ్జనే. అణఁగియుండునది. ౨ ఇరుదలశిఖండి

* మాలుధానో మాతులాహిః-

మాలుభిర్ధీయతే పోష్యత ఇతి మాలుధానః. డు ధాఞ్ ధారణ
పోషణయోః-మాలు లనఁగా నీచులు. వారిచేఁ బోషింపఁబడునది. ౧.
మాతులానామ ఓషధిః తస్యాం స్థితః అహిః మాతులాహిః - మాతుల
యనెడియోషధియందుండుసర్పము. ౨. ఉమ్మెత్తలోనుండెడి ముళ్లులఁ
పాముపేళ్లు.

నిర్ముక్తో ముక్తకఞ్చుకః,

కంచుకేన ముక్తః. నిర్ముక్తః. ముచ్ఌ మోక్షణే కుబుసముచే
విడువఁబడినది, ౧. ముక్తః కంచుకోఽనేన ముక్తకఞ్చుకః. విడువఁబడిన
కుబుసము గలది. ౨ అప్పుడు కుబుసము విడిచినపాముపేళ్లు.

సర్పః పృదాకు ర్భుజగో భుజంగోఽహి ర్భుజంగమః. ౬
ఆశీవిషో విషధర శ్చక్రీ వ్యాళ స్సరీసృపః,
కుణ్డలీ గూఢపా చ్చక్షుశ్శ్రవాః కాకోదరః ఫణీ. ౭
దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠో దన్దశూకో బిలేశయః,
ఉరగః పన్నగో భోగీ జిహ్మగః పవనాశనః. ౮
(లేలిహానో ద్విరసనో వ్యాళః కుమ్భీనసో హరిః,)

సర్పతీతి సర్పః. సృప్ఌ గతౌ - చరించునది. ౧. పర్దతీతి పృదా
కుః. ఉ. పు. పర్ద కుత్సితేశబ్దే, కుత్సితముగాఁ బలుకునది. ౨. భుజం
కుటిలం గచ్ఛతీతి భుజగః.భుజంగః. భుజంగమశ్చ. గమ్ఌ గతౌ, కుటిల
ముగాఁ బోవునది గనుక భుజగము.భుజంగము. భుజంగమము, 3. ౪. ౫.
జహాతీత్యహిః. అహి గతౌ - చరించునది. ౬. ఆశిషి దంష్ట్రాయాం
విషమస్యాస్తీత్యాశీవిషః-ఆశీస్సు అనఁగా కోఱ, అందు విషము గలది.
ఆశీశబ్ద ఈకారాంతోఽప్యస్తి. "ఆశీముఖ కలామిందో" రితి రాజశేఖ
రః. ౭. విషస్య ధరః విషధరః-విషమును ధరించునది. ౮. శిరసి చక్ర
మస్యాస్తీతి చక్రీ. న. పు. శిరస్సునందు చక్రము గలిగినది. చక్రం మండ
లాకారతా అస్యాస్తీతివా చక్రీ. మండలాకారమై యుండునది. ౯.
ఇష్టం వ్యడతీతి వ్యాడః. ళడయోరభేదాత్. వ్యాళః. అడ ఉద్యమనే-
చంపుటకుద్యమించునది. ౧౦. కుటిలం సర్పతీతి సరీసృపః, సృప్ఌ గతౌ-
కుటిలముగాఁ బోవునది. ౧౧. కుండలాకారం వపురస్యేతి కుండలీ. న.
పు. కుండలాకారమైన శరీరముగలది. ౧౨. గూఢాః పాదాః యస్య సః

గూఢపాత్. ద. పు. కానరాని పాదములుగలది. ౧౩. చక్షుర
శృణోతీతి చక్షుశ్శ్రవాః. స. పు. శ్రు శ్రవణే - కన్నులవలన విన
చక్షుషీ శ్రవణే యస్యేతి వా. కన్నులే చెవులుగాఁగలిగినది. ౧౪
ఈషత్ అకం కుటిలగతికం ఉదరమస్యేతి కాకోదరః. ఇంచుకంత క
గతియైనకడుపుగలది. కాకస్యేవ ఉదరమస్యేతి వాకాకోదరః. కాకి
వంటి పొట్టగలది. ౧౫. ఫణా అస్యాస్తీతి ఫణీ. న. పు. పడిగగలి
౧౬. దర్వ్యాకారత్వాత్ఫణా దర్వీ సైవ ప్రహరణాదా కరో
దర్వీకరః. తెడ్డువంటి ఆకారముగలిగినది గనుక పడిగదర్వియనంబ
ఆపడిగ హస్తముగాఁ గలిగినది. ౧౭. దీర్ఘం పృష్ఠం అస్యేతి దీర్ఘపృ
దీర్ఘమైన వీఁపుగలిగినది. ౧౮. కుత్సితం దశతీతి దందశూకః.
దశనే-కుత్సితముగాఁగఱచునది. ౧౯. బిలే శేత ఇతి బిలేశయః.
స్వప్నే-బిలమునందు నిద్రించునది, ౨౦. ఉరసా గచ్ఛతీత్యురగః. గ
గతౌ. ఉరస్సుచేత సంచరించునది. ౨౧. పద్భ్యాం న గచ్ఛతీతి పన్న
పాదములచేతఁ బోవనిది. పన్నం పతితం యథాతథా గచ్ఛతీతి పన్న
పడినట్టుగాఁ బోవునది. ౨౨. భోగస్సర్పశరీరం తదస్యాస్తీతి భోగీ
పు. భోగమనఁగా సర్పశరీరము. అది గలిగినది. ౨౩. జిహ్మం వక్రం
తీతి జిహ్మగః. గమ్ఌ గతౌ. వక్రముగాఁ బోవునది. ౨౪. పవనః అ
యస్య సః పవనాశనః. వాయువు ఆహారముగాఁ గలిగినది. ౨౫. సా
న్యముగా సర్పము పేళ్లు.

* త్రి షాహేయం విషాస్థ్యాది-

అహౌ భవం ఆహేయం. త్రి. అహియందుఁ బుట్టినది. ౧. ప
యొక్క విషము, అస్థి, చర్మము మొదలైనవానిపేళ్లు.

* స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయోః,

స్ఫుటతీతి స్ఫటా. పా. స్ఫుటా. స్ఫుటిర్ వికరణే-వి స్తీర్ణమై
౧. ఫణత్యనయా ఫణా. స్త్రీ. ఫణ గతౌ. సర్పము దీనిచేఁ బోవును
పడిగపేళ్లు.

* సమౌ కఞ్చుక నిర్మోకౌ-

కంచ్యతే బధ్యతే అనేనేతి కంచుకః. కచి దీప్తిబంధనయోః.
చేత సర్పశరీరము బంధింపఁబడును. ౧. నిర్ముచ్యత ఇతి నిర్మోకః. ము

మోక్షణే-విడువఁబడినది. ౨ పాముకుబుసము పేళ్లు.

క్ష్వేళస్తు గరళం విషమ్. ౯

క్ష్వేళతే మోహయతీతి క్ష్వేళః. ఞి క్ష్విదా స్నేహనమోహన యోః-మోహమును బొందించునది. ౧. గిరతి జీవం గరళం గౄ నిగరణే-ప్రాణమును మ్రింగునది. ౨. దేహం వేవేష్టీతి విషం. విష్ఌ వ్యాప్తౌ-దేహమును వ్యాపించునది. ౩. పుంసి క్లీబే చేత్యస్య పూర్వేణ విషశబ్దే నాన్వయాత్ విషశబ్దః పుల్లింగేఽపీతి కేచిత్ - పుంసి యనెడు శబ్దము ను విషశబ్దముతో నన్వయమగుటచేత ఆశబ్దమునకు పుల్లింగముం గల దని కొందఱు. ౩ సామాన్యముగా విషనామములు.

పుంసి క్లీబే చ కాకోల కాలకూట హాలాహలాః,
సౌరాష్ట్రిక శౌక్లికేయౌ బ్రహ్మపుత్ర ప్రదీపనః. ౧౦
దారదో వత్సనాభశ్చ విషభేదా అమీ నవ,

కాకవత్కృష్ణవర్ణత్వాత్కాకోలః - కాకివలె నల్లనై యుండునది. ఈషత్ కోలతి సంస్త్యాయతీతి కాకోలః. కుల సంస్త్యానే-ఇంచుక కూ డ వ్యాపించునది, ౧. కాలస్య వర్ణస్య కూటః కాలకూటః. కృష్ణవర్ణమున స్థానము. కాలం యమమపి కూటయతి కాలకూటః. కూట పరిదాహే-యమునిఁ గూడ పీడించునది. తిర్యగ్రేఖ బుద్బుదాకార ఘనబిందువ్యాప్త పృథుమాలినామకాసుర రక్తజన్యవిషనామ - ఇదం అహిచ్ఛత్రమలయ కొంకణశృంగిబేరపురాదిషూత్పద్యతే - అడ్డగీఱలుగలిగి నీటిబుగ్గలవంటి బొద్దు బొట్లచేత వ్యాపించఁబడినదై దేవాసురయుద్ధమందు పృథుమాలి యను నసురునినెత్తురువలనఁ బుట్టినది. ఇది, అహిచ్ఛత్రము మలయము మొదలైన దేశములయందుఁ బుట్టును. ౧. హాలతి జఠరం విలిఖతి న లిఖతి చ హాలాహలః. హల విలేఖనే - కడుపులో నొకపర్యాయము చీ ల్చుచున్నట్టును, ఒకపర్యాయము లేనట్టు నుండునది. తాళపత్రిసంస్థాన గోస్తనాకృతిగుచ్ఛవృక్షదాహక విషనామ. ఇదం హిమవత్పర్వత కిష్కింధాకొంకణదేశదక్షిణసింధ్వాదిషు భవతి-తాటాకువంటి యాకృ తి గలిగి నల్లనై గోస్తనాకృతియైన గుత్తులు గలిగి సమీపమందుండెడు వృక్షముల దహించునది. ఇది హిమవత్పర్వత కిష్కింధాదులయందుఁ బుట్టును. ౧. సురాష్ట్రదేశేభవః సౌరాష్ట్రికః-సౌరాష్ట్రదేశమునఁ బుట్టు

నది. ౧. శుక్ల దేశేభవః శౌక్లికేయః-శుక్ల దేశమందుఁ బుట్టినది. ౧. ...హ్మణః పుత్రః బ్రహ్మపుత్రః- బ్రహ్మవలనఁ బుట్టినది. ఏష కపిలవర్ణో ...యాద్రిభవః. ఇది కపిలవర్ణమై మలయాద్రియందుఁ బుట్టినది. ౧.ప్ర...యతీతి ప్రదీపనః. దీపీ దీప్తౌ-మిక్కిలి దీప్తముగాఁజేయునది. ఏష ర...ర్ణోఽంజనాద్రిభవః. ఇది ఎఱ్ఱవన్నెగలదై అంజనాద్రియందుఁ బుట్టి... ౧. దరద దేశే భవః దారదః-దరదమను దేశమునఁ బుట్టినది. దరదేశ...శేషేభవః దారదః-దరదమనుపామునందుఁబుట్టినది.౧. వత్సస్యేవ నా...న్య వత్సనాభః - వత్సముయొక్క నాభివలె నుండునది. సింధువార...పత్త్రివృక్షవిశేషభవః తత్సంబంధివాయుర్జ్వరప్రదః వావిలాకువంటి ...లుగలిగిన వృక్షమందుఁ బుట్టునది. దీనియందుఁ బుట్టిన వాయువుయొ...స్పర్శముచేత జ్వరము పుట్టును. ౧ స్థావరవిషభేదముల పేళ్లు.

* విషవైద్యో జాఙ్గలికో-

విషవిద్యాం వేత్తీతి విషవైద్యః - విషమును దించువిద్యను ...సినవాఁడు.౧. జాంగలం విషవిద్యాం వేత్తీతి జాంగలికః. పా. జాంగులి... జాంగల మనఁగా విషమును దించుమంత్రము. దాని నెఱింగినవాఁడు. ... విషము దించునట్టివైద్యుని పేళ్లు.

* వ్యాళగ్రాహ్యాహితుణ్డికః. ౧...

వ్యాళం గృహ్ణాతీతి వ్యాళగ్రాహీ. న. పు. పా. వ్యాళగ్రాహ... గ్రహ ఉపాదానే-పామును బట్టువాఁడు. ౧. అహి తుణ్డేన జీవతీత్యా... తుణ్డికః- సర్పముఖముచేత బ్రతుకువాఁడు. పాములఁబట్టువాని పేళ్లు.

న ర క వ ర్గ ము.

* స్యా న్నారకస్తు నరకో నిరయో దుర్గతిః స్త్రియామ్,

నృణాతి ప్రాపయతి పాపినస్స్వసమీపమితి నరకః. నరక ఏవ నా...కః-నృ నయనే - పాపిష్ఠులను తనసమీపమును బొందించునది గనుక న... ము-నరకమే నారకము. నరాఃకాయంత్యస్మిన్నితి వా నరకః సఏవ నార... కై శబ్దే-నరులు దీనియందు మొఱపెట్టుదురు. ౧. ౨. అయః శుభావహ... విధిః-సని ర్గతః అస్మాదితి నిరయః-అయమనఁగా శుభావహవిధి అది దీని... న నిర్గతమౌను. ౩. దుష్టా గతిః దుర్గతి.ఇ.సీ. దుష్టమైనగతి. ౪నరకముపేళ్లు

తద్భేదా స్తప నావీచి మహారౌరవ రౌరవాః। ౧
సఙ్ఘాతః కాలసూత్రం చేత్యాద్యాః-

పాపినః తాపయతీతి తపనః - తప సంతాపే-పాపులను దపింపఁజే
నది.౧.తరంగస్వల్పయోర్వీచిరితిరుద్రః-నాస్తి సుఖస్య స్వల్పోఽప్యత్ర
చిః, ఇ.పు. వీచి యనఁగా స్వల్పము. సుఖముయొక్క లేశమైన దీని
ందులేదు గనుక అవీచి - అవంత్యస్మాదితివా అవీచిః - అవ రక్షణే-దీని
న తమ్ము రక్షించుకొందురు. అవీచిశబ్దః తపనాదిసాహచర్యా త్పుంసి-
యామప్యస్తి. తథా చామరమాలాయాం—'విశేషాస్స్యురవీచిః
' ఇతి. అవీచిశబ్దము తపనాదిశబ్ద సాహచర్యమువలనఁ బుంలింగమందు
అమరమాలయనెడు నిఘంటువునందు స్త్రీలింగముగాఁ జెప్పుటవలన
లింగమందును వర్తించును. ౧. మహాన్ రౌద్రః రవః అత్రేతి మ
రౌరవః. రౌరవశ్చ - మిక్కిలి భయంకరమైన ధ్వనిగలిగినది. ౧ సం
న్యన్తేఽత్రేతి సంఘాతః. హన హింసాగత్యోః - దీనియందు మిక్కిలి
సింపఁబడుదురు. ౧. పా. సంహ్రియంతే పాపినోఽత్ర సంహారః.
హృఞ్ హరణే. పాపులు దీనియందు సంహరింపఁబడుదురు. ౧. కాలా
యోమయాని సూత్రాణ్యస్మిన్నితి కాలసూత్రం. ఇనుముతీఁగలు దీని
ందుఁ గలవు. ౧. ఆద్యశబ్దేన తమిస్రాంధతమిస్రాదయో గృహ్యంతే-
ద్యశబ్దముచేత తమిస్రాంధతమిస్రాశాల్మలీతప్తవాలుకాదులు గ్రహిం
బడుచున్నవి. ఆఱు నరకభేదముల పేళ్లు.

సత్త్వాస్తు నారకాః,

ప్రేతాః-

నరకే భవాః నారకాః. అ.పు. నరకమున నుండువారు. ౧. ప్రక
నరక మిత్రాః ప్రేతాః. ఇణ్ గతౌ-ప్రకృష్టముగా నరకమును బొం
వారు. క్షుత్పిపాసాదిభిః భృశం ప్రాప్తా వా ప్రేతాః. ఆప్ ॥ వ్యాప్తౌ-
పిపాసాదులచేత మిక్కిలి పొందఁబడినవారు. ౨ నరకమునందుం
జంతువుల పేళ్లు.

వైతరణీ సిన్ధుః-

విగతం తరణమత్ర వైతరణీ. తౄ ప్లవనతరణయోః- దీనియందు
యుట లేదు. వితరణేన గోదానాదినా తీర్యత ఇతి వైతరణిః. గోదానా

దులచేఁ దాఁటఁబడునది. విరుద్ధం తరణం వితరణం తదస్యామ స్తీతి
తరణీ. కష్టమైనదాఁటుటగలది. వితరణౌ అసూర్యే పాతాళే భవా
రణీ. సూర్యుఁడు లేనిది గనుక వితరణి పాతాళము అందుఁ బు
వై తరణి. ౧ నరకమందున్న నది పేరు.

* స్యా దలక్ష్మీస్తు నిరృతిః.

లక్ష్మీర్న భవతీత్యలక్ష్మీః. ఈ. సీ. సంపత్తు గానిది అలక్ష్మీ.
ఋ తేస్సన్మార్గాన్నిష్క్రాంతా నిరృతిః - సన్మార్గమువలనఁ బాసినది.
నరకసంబంధమైన యభాగ్యము పేళ్లు.

* విష్టి రాజూః-

వేవేష్టీతి విష్టిః. ఇ. సీ. విష్ౢ వ్యాప్తౌ - వ్యాపించునది గనుక
విశతి నరకమనయా వా విష్టిః. విశ ప్రవేశనే. దీనిచేత జనము నరకమ
ప్రవేశించును. ౧. ఆ సమంతాద్దుఃఖం జనయతీత్యాజూః. ఊ. సీ.
ప్రాదుర్భావే. అంతట దుఃఖమును బుట్టించునది. ఆజుషతే నరక
యేతివా ఆజూః. జుషీ ప్రీతిసేవనయోః. దీనిచేత నరకమును బొ
దురు. ౨. జీతమీయక కొలువుచేయించుకొనుటపేళ్లు. భద్రకరణ
పేళ్లని కొందఱు. బలాత్కారముగా నరకమున ద్రొబ్బుటపేళ్లని
దఱు.

* కారణా తు యాతనా తీవ్రవేదనా,

కృణాతీతి కారణా. కౄ హింసాయాం - బాధించునది. ౧.
తి నాశమనయేతి యాతనా. యా ప్రాపణే. దీనిచేత నాశమును బొ
దురు. యాతయతీతి వా యాతనా. యతీ ప్రయత్నే. ఉపద్రవించు
ప్రయత్నము చేయించునది. ౨. తీవ్రా చ సా వేదనా చ తీవ్రవే
తీవ్రమైనవేదన. 3 అతివేదనపేళ్లు.

* పీడా బాధా వ్యథా దుఃఖ మామనస్యం ప్రసూతిజమ్.
స్యా త్కష్టం కృచ్ఛ్ర మాభీలం త్రి ష్వేషాం భేద్యగామి యత్

పీడ్యంతే అనయేతి పీడా. పీడ అవగాహనే-దీనిచేత జనులు
పఁబడుదురు. ౧. బాధ్యంతే అనయేతి బాధా. బాధృ విలోడనే
చేఁ గలియఁబెట్టఁబడుదురు. ౨. విథ్యంతే అనయేతి వ్యథా వ్యథ
చలనయోః (దీనిచేఁ జనులు భయపడుదురు లేక చలింతురు)

థ. 3. దుష్టాని ఖాని ఇంద్రియాణ్యత్రేతి దుఃఖం, దీనియందు ఇంద్రి
యములు దుష్టము లౌను. దుర్నిందితం ఖనతి వా దుఃఖం. ఖను అవదా
ణే. దుష్టముగా ఖేదపెట్టునది. ౪. మానసే సాధు మానస్యం. త న్నభ
తీ త్యమానస్యం - మానసమునందు దొప్పునది మానస్యము.
దిగానిది అమానస్యము. పా. అమనసో భావః ఆమనస్యమితివా. దుష్ట
న మనస్సుయొక్క భావము ఆమనస్యము. ౫. ప్రసూతౌ జాతం ప్ర
ాతిజం. జనీ ప్రాదుర్భావే - ప్రసూతియందుఁ బుట్టినది. ౬. కష్యతి
ాన స్త్రీతి కష్టం. కష హింసాయాం. హింసించునది. ౭. కృంతతీతి కృ
్రం. కృతీ చ్ఛేదనే - ఛేదించునది. ౮. ఆసమంతాత్ భయంలాతీ
్యాభీలం. లా దానే - అంతట భయము నిచ్చునది. ౯. పీడాదిషు దుఃఖ
ాదయః అభేదోపచారాత్ యదా విశేష్యనిఘ్నాః తదా త్రిషు లింగే
వర్తన్తే. యథా కష్టా సేవా. కష్టో భృత్యభావః. కష్టం వ్యాక
ం. ఇతి లింగభట్టాదయః. పీడాదిశబ్దేషు యద్యద్విశేష్యగామి
సర్వం త్రిషు లింగేషు వర్తత ఇతి టీకాసర్వస్వకారాదయః - పీడా
శబ్దములలో అభేదోపచారము వలన విశేష్యనిఘ్నము లగుదుఃఖ
ాదిశబ్దములు లింగత్రయమందును వర్తించును. కష్టా సేవా ఇత్యా
లుదాహరణములు. పీడాదులు ౬ మనఃపీడకును, కష్టాదులు 3 శ
పీడకును పేళ్లు. ఈ ౯ దుఃఖమునకే పేళ్లనికొందఱు.

వా రి వ ర్గ ము.

సముద్రోఽబ్ధి రకూపారః పారావార స్సరిత్పతిః,
ఉదన్వా నుదధి స్సిన్ధు స్సరస్వా_ సాగరోఽర్ణవః. ౧
రత్నాకరో జలనిధి ర్యాదఃపతి రపాంపతిః,

సమ్యగున్త్తి చంద్రోదయాదితిసముద్రః. ఉదీ క్లేదనే - చంద్రో
దయమువలన మిక్కిలి క్లేదమును బొందునది. అనఁగా వృద్ధిఁ బొందు
ది. సమంతాన్ముదం రాతీతి వా సముద్రః, రా దానే. అంతట సం
తోషమునిచ్చునది. ముద్రయా సహితస్సముద్రః. ఈశ్వరాజ్ఞతో గూడు
కొనియుండునది. ౧. ఆపః ధీయంతే అస్మిన్నిత్యబ్ధిః-ఇ-పు. డుధాఞ్
ధారణపోషణయోః - జలములు దీనియందు ధరింపఁబడును. ౨. మ

ర్యాదయా న కుం పృథివీం పృణాతీత్యకూపారః. పృ పాలనపూ
రయోః-మర్యాదచేతను భూమిని నింపనిది. అకుత్సితం పారమస్య
కూపారః-కుత్సితముగాని దరిగలిగినది. అవిద్యమానా కుః పృథ్వీ
రేఽస్యేతి వా అకూపారః, దీని ఆవలిదరియందు భూమి లేదు. ౩.
రమావృణోతి పారావారః. వృఞ్ వరణే - దరినిగప్పునది. అనగా
లేని దనుట. పా. పారమపారమస్య పారాపారః. అపారమైనతీర
లిగినది. "సతమాస్సతమాలతయాపారాపారాయయస్సదా వో
ఇతిహారిప్రబోధే సందిష్టయమకం. ర. సరితాంపతిః సరిత్పతిః. ఇ.
నదులకుఁ బ్రభువు. ౫. ఉదక మస్మి న్న స్తీత్యుదన్వాన్. త. పు.
కముగలిగినది. ౬. ఉదకం ధీయతే అస్మిన్నిత్యుదధిః. ఇ. పు. డు
ఞ్ ధారణపోషయోః-ఉదకము దీనియందు ధరింపఁబడును. ౭. స
తే సింధుః. ఉ. పు. స్యందూ ప్రస్రవణే-ప్రవహించునది. ౮. సరో
తటాకే చేతి రుద్రః. తద్యోగాత్సరస్వాన్. త. పు. సరస్సనఁగా
కము అది గలిగినది. ౯. సగరపుత్రైః ఖాతస్సాగరః. సగరపుత్రు
ద్రవ్వఁబడినది. ౧౦. అర్ణాంసి సంత్యస్మిన్నిత్యర్ణవః. జలములుగలి
౧౧. రత్నానామాకరః రత్నాకరః - రత్నముల కెల్ల గనిమైనది.
జలాని నితరాం ధీయంతేఽస్మిన్నితి జలనిధిః. ఇ. పు. డుధాఞ్
ణపోషణయోః. జలములు దీనియందు మిక్కిలిధరియింపఁబడును. ౧౩.
దసాం జలజంతూనాంపతిః యాదఃపతిః. ఇ. పు. యాదస్సు లనఁగా
తువులు. వానికి పతిమైనది. ౧౪. అపాంజలానాంపతిః అపాంపతిః.
పు. జలమునకు పతియైనది. ౧౫ సముద్రము పేళ్లు.

* తస్య ప్రభేదాః క్షీరోదో లవణోద స్తథాపరే.

క్షీరోదలవణోద శబ్దములును, తథాపరే అన్నందున, ద
ఘృతోద, ఇక్షూద, సురోద, స్వాదూదశబ్దములును ప్రత్యే
సముద్రభేదములు. క్షీరమివ ఉదకం యస్యసః క్షీరోదః-పాలవం
గలిగినది. ౧. లవణమివ ఉదకం యస్యసః లవణోదః-లవణమువం
ముగలిగినది. ౧ ఈరీతిని దధ్యుదాదిశబ్దములకు అర్థము తెలియఁ

* ఆపః స్త్రీభూమ్ని వార్వారి సలిలం కమలం జలమ్,

పయః కీలాల మమృతం జీవనం భువనం వనమ్.

కబన్ధ ముదకం పాథః పుష్కరం సర్వతోముఖమ్,
అమ్భోఽర్ణస్తోయ పానీయ నీర క్షీరామ్బు శంబరమ్. ౪
(కృపీటం కాణ్డ మస్త్రీస్యా జ్జీవనీయం కుశం విషమ్.)
మేఘపుష్పం ఘనరసః-

ఆప్నువంతీ త్యాపః. ఆప్ౡ వ్యాప్తౌ-వ్యాపించునవి. పకారాం
స్త్రీలింగనిత్యబహువచనము. ౧. అపవారయతి నిమ్నోన్నతమితి
ాః. ౨. స్న. వారి చ. ఇ - న. వృఞ్ వరణే-నిమ్నోన్నతములను ౫
ునది. వార్ శబ్దో రేఫాంతః స్త్రీలింగః పూర్వసాహచర్యాత్ ; ఉత్త
ాహచర్యాత్ క్లీబే చ. ౨. ౩. సరతీతి సలిలం. సృ గతౌ. రలయో
ేదః-ప్రవహించునది. సలతీతి సలిలం. షల గతౌ-పోవునది. ౪. కా
్యతే తృషార్తైరితి కమలం. కము కాంతౌ - దప్పిగొన్నవారిచేఁ గోరఁ
ునది. ౫. జలతి జడీభవతీతిజలం. జల ఘనే-జడీభవించునది. ౬. పయ
ితి పయః స. న. పయ గతౌ - ప్రవహించునది. పీయత ఇతి వా
యః. పా పానే-పానముచేయఁబడునది. ౭. కీలాః జ్వాలాః అలతి
ారయతీతి కీలాలం. అల భూషణపర్యాప్తి శక్తివారణేషు - అగ్నిజ్వా
ను వారించునది. కీల్యతే బధ్యత ఇతివా కీలాలం. కీల బంధనే-
ధింపఁబడునది. ౮. న మ్రియంతే అనేనేత్యమృతం. మృఙ్ ప్రాణ
్యాగే-దీనిచేత మరణమును బొందరు. ౯. జీవంత్యనేనేతి జీవనం.
వ ప్రాణధారణే-దీనిచేత బ్రతుకుదురు. ౧౦. భవతి సర్వమనేనేతి భువ
ం. భూ సత్తాయాం - దీనివలన నన్నియుఁ గలుగును. ౧౧. వన్యతే
ాచ్యత ఇతివనం. వను యాచనే-అడుగఁబడునది. వనతీతివా వనం.
వ సంభక్తౌ - లెస్సగాఁ గూడియుండునది. ౧౨. కం శరీరం బధ్నా
తి కబంధం. శరీరమును నిలుపునది. పా. కమంధమితిపాఠే కం, అంధం.
తి నామద్వయం, కామ్యత ఇతి కం. కము కాంతౌ - కోరఁబడునది.
ంత్యనేనేత్యంధం. అన ప్రాణనే - దీనిచేత బ్రతుకుదురు. ౧౩. ఉన
్తీతి ఉదకం. ఉందీ క్లేదనే. ద్రవమై యుండునది. ౧౪. పీయతే పాథః.
ః న. పా పానే-పానముచేయఁబడునది. పాతి భూతానీతి పాథః. పా
క్షణే-భూతములను రక్షించునది. ౧౫. పోషయతీతి పుష్కరం. పుష
ుష్టౌ-పోషించునది. ౧౬. సర్వతః ముఖాన్యస్య సర్వతోముఖం-

ప్రవహించునప్పుడు అంతట ముఖములు గలది. ౧౭. అమతి గ
త్యంభః. స. న. అమ గత్యాదిషు-పోవునది. ౧౮. ఋణాతీత్యర్ణః-
న. ఋ గతౌ-పోవుచుండునది. ౧౯. తాయతే పాలయతీతి తో
తాయృ సంతానపాలనయోః-రక్షించునది. ౨౦. పీయత ఇతి
యం పా పానే-పానముచేయఁబడునది. పాతుం యోగ్యమితి పా
యం - పానముచేయఁదగినది. ౨౧. నిమ్నమీర్తే నీరం. ఈర గ
పల్లమును బొందునది. నయతి సుఖమితి నీరం. ణీఞ్ ప్రాపణే
మును బొందునది. ౨౨. క్షీయతే క్షీరం. క్షి నివాసగత్యోః-
హించునది. ౨౩. అంబతే అంబు. ఉ. న. అబి రబి లబి శబ్దే-ప్రవ
చునప్పుడు ధ్వనియుక్తమై యుండునది. ౨౪. శంబయతీతి శంబరం.
సంబయతీతి సంబరం. షంబ సంవరణే-శంబ చ - ఆవరించునది.
వృణోతీతి శంబరం. వృఞ్ వరణే- సుఖముచేతఁ గప్పునది. వబయో
భేదః. ౨౫. మేఘానాం పుష్పం మేఘపుష్పం. మేఘములకు పుష్ప
వంటిది. ౨౬. ఘనస్య రసం ఘనరసం. అ. న్న. మేఘముయొ
రసము. ఈశబ్దము పుంలింగంబునుగలదు, 'పుంలింగస్స్యాద్ఘనరసః
ద్రనిర్యాసయోరి' తీతి రుద్రః. ౨౭. ఉదకము పేళ్లు.

* త్రిషు ద్వే ఆప్య మమ్మయమ్,

అపాం వికారః ఆప్యం. అమ్మయం చ. త్రి. జలముయొక్క
రము ఆప్యము. అమ్మయంబును. ౧. ౨. జలవికారము పేళ్లు.

* భఙ్గ స్తరఙ్గ ఊర్మి ర్వా స్త్రియాం వీచిః-

భజ్యతే స్వయమేవ భంగః. భఞ్జో ఆమర్దనే- తనంతట న
నది. ౧. తరతీతి తరఙ్గః. తౄ ప్లవనతరణయోః-దరి చేరునది.
ఋచ్ఛతిగచ్ఛతీత్యూర్మిః, ఇ. ప్స. ఋ గతౌ. చరించునది. ఊర్మి
పుంలింగోఽప్యస్తి. తథా చ వామనభట్టః. "పుంలింగస్త్రీలింగా
మణి యష్టి ముష్టయో వీచిః, కోటిరపి పాటలిరపి శాల్మలీ తరణ
ణ్యూర్మయః" ఇతి. ౩. వాతీతి వీచిః. ఇ. స్త్రీ. వా గతిగంధనయో
చరించునది. విస్మయం చినోతీతి వా వీచిః, చిఞ్ చయనే - విస్మ
మును జేయునది. వీచిశబ్దః వా స్త్రియామితి కేచిత్. ౪. కరుల్లే

* అథోర్మిషు,

మహా తూస్సల్లోల కల్లోలౌ-

ఉత్ ఊర్ధ్వం లోడతీత్యుల్లోలః లోడృ ఉన్మాదే. లడయోరభే
. పైకి లేచునది. ౧. కలతే శబ్దాయతే కల్లోలః. కల అవ్యక్తే శబ్దే-
వ్యక్తముగా మ్రోయునది. కల్యతే జలమనేనేతి కల్లోలః. కల కిల
పే-దీనిచేత జలము చల్లఁబడును. ౨. గొప్ప కరుళ్ల పేళ్లు.

స్యా దావర్తోఽమ్భసాం భ్రమః,

ఆవర్తతే చక్రవద్భ్రామ్యతీత్యావర్తః. వృతు వర్తనే - చక్రము
ఁ దిరుగునది. ౧. నీళ్ల సుడి పేరు.

పృషన్తి బిన్దుపృషతాః పుమాంసో విప్రుషః స్త్రియః. ౬
పర్షంతి సించంతీతి పృషంతి.త.న.బహువచనము, పృషు సేచనే-
తడుపునవి. ౧. బిందంతీతి బిందవః. ఉ. పు. బ. బిది అవయవే.-జలము
క్క అవయవములు బిందువులు. ౨. పర్షంతి సించంతీతి పృషతాః.
పు. బ. తడుపునవి. విగతః ప్రుట్ దాహః ఆభ్య ఇతి విప్రుషః.ష.సీ.
ప్రుషు ప్లుషు దాహే - దీనివలన దాహము నివర్తించును. ౪. పృ
ాదిశబ్దానాం బాహువచననిర్దేశః ప్రాయికః. 'పృషతో బిందురిత్యత'
త్యమరమాలాయామేకవచనదర్శనాత్. ఉదకబిందువుల పేళ్లు.

చక్రాణి పుటభేదాః స్యుః-

చక్ర మనఁగా వాఁక. భూమిని వ్రక్కలించి నీళ్లూరివచ్చెడుబుగ్గ
న్ని కొందఱు. చక్రాకార ఏషామస్తీతి చక్రాణి. అ. న. చక్రము
టి యాకారము గలిగినవి. పా. వక్రత్వాద్వక్రాణి వఙ్కు కౌటిల్యే-
మయినయాకారముగలవి. ౧. పుటం సంశ్లిష్టం భిందంతీతి పుటభే
. భిదిర్ విదారణే - లెస్సగా గట్టిమై కూడియున్నస్థలమును భేదిం
వి. ౨. నదీవక్రము పేళ్లు.

భ్రమాశ్చ జలనిర్గమాః,

భ్రమతి జలమేభిరితి భ్రమాః. భ్రము చలనే - జలము దీనిచే
పోవును. ౧. జలాని నిర్గచ్ఛంత్యేభ్య ఇతి జలనిర్గమాః. జలము వీని
న బయులుదేరుచున్నది. ౨. కొందఱు చక్రాదిశబ్దములు ౪ ను
మార్గముపేళ్లందురు. నీళ్లు పోవుటకుఁ గట్టినతూము దోనె మొద
ఇహానిపేళ్లు.

* కూలం రోధశ్చ తీరం చ ప్రతీరం చ తటం త్రిషు.

కూలతీతి కూలం. కూల ఆవరణే-నదిని గప్పియుండునది. ౧. ... ద్ధి జలమితి రోధః.స.న. రుధిర్ ఆవరణే-జలమును నిలుపునది, ౨. ... త్యనేనేతి తీరం, తౄప్లవనతరణయోః-దీనిచేఁ దరింతురు.తీరయతి ... రణకర్మాత్రేతి వా తీరం. పార తీర కర్మసమాప్తౌ - దీనియందు నదీ ... వ్యాపారము సమాప్తమౌను. ౩. తీరమేవ ప్రతీరం - తీరమే ప్రతీ... తీరశబ్దస్య ప్రేత్యుపసర్గయోగః ఉపసర్గాంతరనివృత్తిజ్ఞాపకః - తీ... మునకు ప్ర అనెడు ఉపసర్గయోగము తక్కిన యుపసర్గములతో ... ము లేదని యెఱింగించుచున్నది. ౪. తటతీతి తటం. త్రి. తట ఉ... యే - ఉన్నతమయినది. ౫ దరిపేళ్లు.

* పారావారే పరార్వాచీ తీరే_

పరంచ అర్వాక్చ పరార్వాచీ తేతీరే పారావారే ఇత్యుచ్యేతే. ... అవారశబ్దములు. వరుసగా ఈవలిదరికిని ఆవలిదరికిని పేళ్లు. పార్య... రణకర్మాత్ర పారం-దీనియందు దాఁటెడు వ్యాపారము ముగియును... న విద్యతే వాః జల మత్ర అవారం - దీనియందు జలము లేదు.పా. ... మిత్యపి పారః. పారముగానిది అపారము. ౧.

* పాత్రం తదన్తరమ్.

పీయత ఇతి పాత్రం. పా పానే. పానముచేయఁబడునది. ... రెండుదరులనడుము పేరు.

* ద్వీపోఽస్త్రియామన్తరీపం యదన్తర్వారిణస్తటమ్.

వారిణోఽంతః వారిమధ్యే యత్తటం.తస్మిన్ ద్వీపాంతరీప... ర్తేతే-ద్వీపాంతరీపశబ్దములు ౨ నీళ్లనడుమనున్న దిన్నెపేళ్లు. ద్విధా... ఆపః అస్మిన్నితి ద్వీపః. అ.పు. దీనియందు జలము రెండుభాగము... నిరుప్రక్కల ప్రవహించును. ౧. అపా మంతః మధ్య మంతరీపం ... ధ్యము అంతరీపము - అంతర్గతా ఆపః అస్మిన్నితి వా - దీనియందు ... అంతర్గతమై యుండును. ౨- లంకపేళ్లు.

* తోయోత్థితం తత్పులినమ్-

తోయే క్షీణే సతి ఉత్థితం దృశ్యం తత్ పులినమిత్యుచ్య...

తీసినతర్వాతఁ గనఁబడుదిన్నె పులినమనంబడును. పులః మహత్త్వమ
స్త్యస్తీతి పులినం. పుల మహత్త్వే-ఆధిక్యము గలిగినది.

సైకతం సికతామయమ్,

సికతాః అస్య సంతీతి సైకతం. సికతామయంచ-సికతమనఁగా
ఇసుక-అది గలిగినది సైకతము. సికతామయమును-ఇసుకదిన్నె పేళ్లు.

నిషద్వరస్తు జమ్బాలః పఙ్కోఽస్త్రీ శాదకర్దమౌ. ౯

నిషీదంతి వరాహాదయోఽత్రేతి నిషద్వరః.షద్ ౢ విశరణగత్యవ
సాదనేషు-వరాహాదులు దీనియం దుండును. ౧.జమతి గ్రసతే గతిం వస్తు
నో జంబాలః-నము ఛము జము ఝము అదనే-గతినిగాని వస్తువును గాని
మ్రింగునది.౨.పంచ తే విస్తారమాపద్యత ఇతి పంకః. అ. పచి వి
స్తారే-విస్తారమును బొందునది.౩.శీయతే పాదోఽత్ర శాదః-శద్ ౢ శాత
నే-పాదముదీనియందుకృశించును. ౪. కృణోతీతికర్దమః. కృఞ్ హింసా
యాం-పీడించునది.కర్దతి కుత్సితశబ్దం కరోతీతివాకర్దమః. కర్ద కుత్సితేశబ్దే.
కుత్సితశబ్దమును జేయునది. ౫. అడుసుపేళ్లు.

జలోచ్ఛ్వాసాః పరీవాహాః-

ప్రవృద్ధం జలముచ్ఛ్వసితి యైస్తే జలోచ్ఛ్వాసాః. అ. పు. అధిక
మైన జలము వీనిచేత ఊఁబును. జలస్య ఉచ్ఛ్వాసా ఇవ జలోచ్ఛ్వా
సాః. శ్వస ప్రాణనే-జలములకు నిట్టూర్పువంటివి. ౧. పరివహతి జలం
యైస్తే పరీవాహాః. అ. పు. అధికమైనజలము-ఈమార్గములచేత ప్రవహిం
చును. ౨. అలుఁగులపేళ్లు.

కూపకాస్తు విదారకాః,

స్వల్పాః కూపాః కూపకాః. అ. పు. అల్పములైననూతులు. ౧.
విదార్యంతే విదారకాః. అ. పు. దౄ విదారణే. త్రొవ్వఁబడునవి. ౨.
చెలమలు పిల్లనూతులు మొదలైనవానిపేరు.

నావ్యం త్రిలిఙ్గం నౌతార్యే-

నావా తార్యం నావ్యం. అ. త్రి. ఓడచేత దాఁటఁదగినది. ౧. ఓ
డచే దాఁటఁదగిననద్యాదులపేరు.

స్త్రియాం నౌస్తరణిస్తరిః. ౧౦

నయతీతి నౌః. ఔ. సీ. ణీఞ్ ప్రాపణే-పదార్థమును గట్టునుబొం

దించునది. నుద్యత ఇతివా నౌ. ణుద ప్రేరణే - ప్రేరేపింపఁబడునది.
తరంత్యనయా నదీమితి తరణిః. ఇ.సీ. తరిశ్చ.ఇ. సీ.పా. తరీ. ఈ. సీ.
షుత త్ర్యమఫల్గుభాండ' మితి మాఘః.-దీనిచేత తరింతురు గనుక
తరియు. ౨. 3. ఓడలపేళ్లు.

* ఉడుపంతు ప్లవః కోలః-

ఉడవః ఆపః తాభ్యః పాతీత్యుడుపం. పా రక్షణే-ఉడువు
గా ఉదకములు. వానివలన రక్షించునది. ౧. ప్లవంత్యనేనేతి ప్లవః.
గతౌ - దీనిచేత దాఁటుదురు. ౨. కోలతి సంస్త్యాయతి కోలః. కుల
స్త్యానే. తేలుచుండునది. 3. తెప్పపేళ్లు.

* స్రోతోఽమ్బుసరణం స్వతః,

స్వతః అంబుసరణం స్రోత ఇత్యుచ్యతే. తనంతట పాఱు
ప్రవాహము స్రోతస్సనంబడును. స్వతః సరతీతి స్రోతః. స. న.
గతౌ-తనంతటఁ బోవునది. ౧.

* ఆతర స్తరపణ్యం స్యాత్ -

ఆతరంత్యనేనేతి ఆతరః. తౄప్లవనతరణయోః - దీనిచేత దా
దురు. ౧. పణ్యం మూల్యం. తరస్య తరణస్య పణ్యం తరపణ్యం. దా
కుమూల్యము తరపణ్యము. ౨. ఓడనడుపువాని కిచ్చెడుకూలిపేళ్లు.

* ద్రోణీ కాష్ఠామ్బువాహినీ.

ద్రవత్యస్యాం జలమితి ద్రోణీ. ఈ. సీ. ద్రుగతౌ-దీనియందు
ము కాఱిపోవును. ౧. అంబు వహతీత్యంబువాహినీ. కాష్ఠకృతా
బువాహినీ కాష్ఠాంబువాహినీ. ఈ. సీ. కాష్ఠముచేఁ జేయఁబడిన
వాహిని. ౨ దోనెపేళ్ళు.

* సాంయాత్రికః పోతవణిక్ -

సముదితానాం యాత్రా సంయాత్రా ద్వీపాంతరగమనం.
యోజనమస్య సాంయాత్రికః. సంయాత్ర యనఁగా ద్వీపాంతర
ము. అది ప్రయోజనముగాఁ గలవాఁడు. ౧. పవతే వాతేఽనేనే
తః యానం. తత్ప్రధానః వణి క్పోతవణిక్. జ. పు. పోతమనఁగా
ము. అది ప్రధానముగాఁ గలవర్తకుఁడు. ౨. ఓడబేరగానిపేళ్లు.

* కర్ణధారస్తు నావికః

"కర్ణః శ్రోత్రమరిత్రం" చేతి భట్టః. కర్ణమరిత్రం ధరతీతి కర్ణ
ః. ధృ ధారణే కర్ణమనఁగా నోడనడిపెడు తెడ్డు. దానిని ధరించిన
డు. ౧. నావా తరతి నావికః - ఓడచేత దాఁటువాఁడు. ౨. ఓడ
నడివాని పేళ్లు.

నియామకాః పోతవాహాః-

నియచ్ఛంతి పోతం నియామకాః. అ. పు. యమ ఉపరమే-కల
ము నియమించువారు. ౧. ఓడకంబముమీఁదనుండి కలమునడిపెడు
పేళ్లు.

కూపకో గుణవృక్షకః.   ౧౨

కాయతీతి కూపకః. కై శబ్దే-పతాకముచేత నించుకంత ధ్వని
నది. ౧. గుణేన రజ్జ్వా బద్ధో వృక్షః గుణవృక్షకః-త్రాడుచేతఁ గట్ట
వృక్షముగుణవృక్షకము. ఓడమీఁదనెక్కుముగట్టెడి స్తంభముపేళ్లు.

నౌకాదణ్డః క్షేపణిస్స్యాత్-

నౌకాయాః ప్రేరణదండో నౌకాదండః. నావను త్రోయుకఱ్ఱ.౧.
ప్యతే నౌరనయేతి క్షేపణిః. ఇ. స్త్రీ. క్షిప ప్రేరణే. దీనిచేత నోడ ప్రే
పఁబడును. పా. క్షేపణీ. ౨. ఓడనడపుగడపేళ్లు.

అరిత్రం కేనిపాతకః,

ఋచ్ఛతి నౌరనేనేత్యరిత్రం. ఋ గతౌ. దీనిచేత నావ నడుచు
౧. కే జలే నిపాత్యన్తే నావః అనేనేతి కేనిపాతకః. పత్ ౢ గతౌ-
ందు ఓడలు దీనిచేత గడపఁబడును. ౨. ఓడనడుపుతెడ్డుపేళ్లు.

అభ్రి స్త్రీ కాష్ఠకుద్దాలః-

అభ్రియతి లవణాదికమిత్యభ్రిః. ఇ. స్త్రీ. అభ్రి గతౌ - లవణాది
ము బొందించునది. ౧. కాష్ఠేన కృతః కుద్దాలః కాష్ఠకుద్దాలః. కఱ్ఱ
చేయఁబడినగుద్దలి. ౨. లవణాదులు త్రవ్వునట్టి మ్రానిగుద్దలిపేళ్లు.

సేకపాత్రం తు సేచనమ్.   ౧౩

సేకః సేచనం తస్య పాత్రం. నీళ్లు చల్లుటకు పాత్రము. ౧. సిచ్యతే
నౌకాజలమితి సేచనం. షిచిర్ క్షరణే - ఓడలో నీళ్లు దీనిచేతఁ
డును. ౨. ఓడలోఁ జొచ్చినసీళ్లను వెళ్లఁజల్లెడిపాత్రముపేళ్లు.

పానపాత్రం తు పోతః-

యానాయ పాత్రం యానపాత్రం. గమనమునకు యోగ
పాత్రము. ౧. పూయతే కాలక్రమేణేతి పోతః, పూయీవిశరణే-క
మమున ప్రక్కలై పోవునది. నడచునట్టి కల మను నోడ పేళ్లు.

* అబ్ధిభవే త్రిషు సముద్రియమ్,

సముద్రే భవం సముద్రియం. అ. త్రి. సముద్రమునందు
నది. సముద్రియా ఆపః. సముద్రియో ముక్తామణిః. సముద్రియ
ణం. అని మూఁడులింగములయందును వర్తించును. ౧. సముద్ర
బుట్టిన వస్తువుపేరు.

* క్లీబేఽర్ధనావం నావోఽర్ధే-

అర్ధం నావః అర్ధనావం - నావలో సగము అర్ధనావము. ౧
లో సగముపేరు.

* అతీతనౌకేఽతిను త్రిషు.

నావమతిక్రాంతమతిను. ఉ. త్రి. నావ నతిక్రమించునది. ౧.
నతిక్రమించిన వస్తువుపేరు.

* త్రి ష్వాగాధాత్ -

గాధశబ్దమువఱకుఁ గలశబ్దములు 3 లింగములయందు
చును.

* ప్రసన్నోఽచ్ఛః-

ప్రసీదతీతి ప్రసన్నః. షద్ౡ విశరణగత్యవసాదనేషు - ప్ర
ముగా మనస్సును బొందునది. ౧. న చ్ఛ్యతి దృష్టిమిత్యచ్ఛః
దనే-దృష్టిని బీడించునది. ౨. నిర్మలమైన వస్తువుపేళ్లు.

* కలుషోఽనచ్ఛ ఆవిలః,

కలతి మనః క్షిపతీతి కలుషః. కల కిల క్షేపే-మనస్సును
నది. ౧. న అచ్ఛః అనచ్ఛః, అచ్ఛముగానిది. ౨. ఆ సమంతా
ఇత్యావిలః. బిల భేదనే. వబయోరభేదః. అంతట భేదింపఁబడు
కలఁగినదాని పేళ్లు.

* నిమ్నం గభీరం గమ్భీరమ్-

ఖననాయ నితరాం మ్నాయతే అభ్యస్యత ఇతి నిమ్నం.
అభ్యాసే-త్రవ్వుటకు మిక్కిలి యభ్యసింపఁబడునది. ౧. గమనే

ాలీతి గభీరం, గంభీరం చ. రా దానే. చొచ్చునపుడు మిక్కిలి భయము
చ్చునది. ౨. ౨. లోఁతైనదానిపేళ్లు.

ఉత్తానం తద్విపర్యయే.

ఊర్ధ్వం తన్యతే ఉత్తానం. తను విస్తారే. ఊర్ధ్వమందు విస్తరిం
ఁజేయఁబడునది. ౧. లోఁతుకానిదానిపేరు.

అగాధ మతలస్పర్శే-

నాస్తి గాధః ప్రతిష్ఠా అస్య అగాధం. గాధృ ప్రతిష్ఠాలిప్సయో
ంథే చ. ప్రతిష్ఠలేనిది అగాధము. ౧. నాస్తి తలస్పర్శః అధస్స్పర్శః
స్మిన్ అతలస్పర్శః. అడుగుముట్టుట లేనిది. ౨. మిక్కిలిలోఁతైనదాని
ళ్లు.

కైవర్తే దాశధీవరౌ,

కే జలే వర్తన్త ఇతి కేవర్తాః మత్స్యాదయః. తేషామయం
ంతా కైవర్తః-జలమునందు వర్తించునట్టివిగనుక కేవర్తము లనఁగా
త్స్యాదులు. వానిం జంపెడువాఁడు. కస్య జలస్య ఈః లక్ష్మీః. తయా
ర్తః వర్తనం యస్యసః కైవర్తః. జలలక్ష్మిచేత వర్తనముగలవాఁడు. ౧.
క్రయేణ మత్స్యాన్ దాశతి ద్యతి దాశ్నోతీతివాదాశః దాశృదానే.
ో అవఖండనే.దాశహింసాయాం.విక్రయముచేత మత్స్యాదుల నిచ్చు
ాఁడుగాని ఖండించువాఁడుగాని పీడించువాఁడు గాని దాశుఁడు. పా.
ంతోఽప్యస్తి. "కైవర్త భృత్యయోర్దాస" ఇతి రుద్రః.౨. ధత్తే మ
్స్యాదీనితిధీవరః డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. మత్స్యాదులను ధ
ించువాఁడు. 3. చేఁపలఁ బట్టుజాలరివానిపేళ్లు.

ఆనాయః పుంసి జాలం స్యాత్-

ఆనీయంతే మత్స్యా అనేనేత్యానాయః. ణీఞ్ ప్రాపణే. దీని
ేత మత్స్యములు అంతట లాగఁబడును. ౨. జాలవద్గవాక్షవత్తిష్ఠతీ
జాలం. గవాక్షమువలెనుండునది. జలే క్షిప్యత ఇతి వా జాలం జలమున
ేయఁబడునది. ౨. వలపేళ్లు.

శణసూత్రం పవిత్రకమ్,

శణఆదానం. తస్యసూత్రం శణసూత్రం. మత్స్యాదుల నీడ్చెడు
ూత్రము శణసూత్రము. ఇదిసకారాదియుఁగలదు. శణమయం సూత్రం

శణసూత్రం జనుముచేతఁ జేయఁబడినసూత్రము. ౧. నిర్మ తేస్య్వన
పునాతీతి పవిత్రకం. పూఞ్ పవనే. మత్స్యములఁబోఁగొట్టియుదకము
పవిత్రముగాఁ జేయునది."శణసూత్రమయం రాజ్ఞో వైశ్యస్యావికసూ
కం" అని మనువుచేఁ జెప్పఁబడినదిగనుక పవిత్రకము. ౨ వలత్రాటిపేళ్ల

* మత్స్యధానీ కువేణీస్యాత్-

మత్స్యాః ధీయంతేఽత్రమత్స్యధానీ. ఈ.సీ. డు ధాఞ్ ధా
పోషణయోః. మత్స్యములు దీనియందు వేయఁబడును. ౧. కుత్సి
వేణం తేమత్స్యా అస్యామితికువేణీ. ఈ. సీ. వేణృ గతౌ.మత్స్యము
దీనియందు కుత్సితముగా సంచరించును. ౨. చేపలబుట్టపేళ్ళు.

* బడిశం మత్స్యబన్ధనమ్. ౧

బలినః మత్స్యాన్ శ్యతీతిబడిశం. శోతనూకరణే. బలముగల
త్స్యములను కృశముగాఁ జేయునది. లడయోరభేదః. ౧. మత్స్యా
బధ్యంతే అనేనమత్స్యబంధనం. బన్ధ బంధనే. మత్స్యములుదీనిచేబం
పఁబడును. పా. మత్స్యాః విధ్యంతే యేన తత్ మత్స్యవేధనం వ్య
తాడనే. మత్స్యములఁబీడించునది. ౨. గాలముపేళ్ళు.

* పృథురోమా ఝుషో మత్స్యో మీనో వైసారిణోఽణ్డజః,

* విసారశ్శకులీ చ-

ముఖదేశే పృథూని రోమాణ్యస్య పృథురోమా. న. పు. ము
మునందుపొడుగురోమములుగలది. మత్స్యసామాన్యమునకు పేరుగ
నీపృథురోమశబ్దము రోమము లేని మత్స్యమునందును వర్తించును.
ఝుషతి హినస్తి బాలమత్స్యానితి ఝుషః. ఝుషహింసాయాం. పిల్లచే
లను జంపితినునది. ౨. మాద్యతిమాంసజిఘృక్షయామత్స్యః. మ
హర్షే మాంసమును హరించునిచ్ఛచేత హర్షించునది. ౩. మీనా
తేధీవరేణమీనః. మీఙ్ హింసాయాం. జాలరివానిచేతహింసింపఁ
నది. మినోతి క్షిపతి జలమితి వా మీనః డు మిఞ్ ప్రక్షేపణే.జలము
నది. ౪. విసరతీతివిసారీ విసార్యేవ వైసారిణః. సృగతౌ. చరించు
గనుకవిసారి. విసారియే వైసారణము. ౫. అండాత్ జాయతఇత్యం
జనీప్రాదుర్భావే. గ్రుడ్డుపలనఁబుట్టునది. ౬. విచిత్రంసరతీతి విస
సృగతౌ. విచిత్రముగాఁజరించునది. ౭. మత్స్యానాంకవచప్రాయా

త్వక్ శకులః తద్యోగాచ్ఛకులీ. స. పు. పా. శకలీ మత్స్యములకు కవచ
ప్రాయమై స్థూలమైయుండుచర్మము శకులము. అదిగలిగినదిశకులి. ౧.
సామాన్యముగా మత్స్యములపేళ్లు.

అథగడక శ్శకులార్భకః. ౧౭

గడతి సించతీతిగడకః. గడ సేచనే. నీళ్లుచల్లునది. ౧. శకులస్యఅ
ర్భకః శకులార్భకః చేఁపపిల్ల శకులార్భకము. శకుల అర్భక ఇవ శకులా
ర్భకః పిల్లవంటిమీను శకులార్భకము. మీనుపిల్లలపేళ్లు. జెల్లలపేళ్లని
ందరు.

సహస్రదంష్ట్రిః పాఠీనః.

సహస్రందంష్ట్రాః అస్యసహస్రదంష్ట్రిః. వేయికోఁఱలు గలిగినది.
. పాఠీం పృష్ఠమున్నయతీతిపాఠీనః. పాఠి అనఁగా వీఁపు. దాని నెత్తి
కొని యుండునది. భక్ష్యతయా శాస్త్రే పఠ్యతఇతివా పాఠీనః. పఠవ్య
క్తాయాంవాచి. శాస్త్రములయందుభక్ష్యముగాఁ బఠింపఁబడినది. ౨. వే
యికోఁఱలు గలమీనుపేళ్లు.

ఉలూపీ శిశుకస్సమౌ,

ఉత్ ఊర్ధ్వం లుంపతి భ్రమతీతి ఉలూపీ. లుప్ ౡ ఛేదనే, ఊర్ధ్వ
ముగా భ్రమించునది. ౧. చాపల్యాచ్ఛిశురివ శిశుకః. చాపల్యమువలన
శిశువువంటిది, ౨, శిశువువలె చపలమైన ఉలసమీనుపేళ్లు.

నడమీన శ్చిలిచిమః.

నడాఖ్యే తృణే మీనః నడమీనః. నడమనుతృణవిశేషమునందు
సంచరించుమీనము. ౧. చీయతే లీయతే చిలిచిమః. చిఞ్ చయనే. లీ
ఙ్ శ్లేషణే అణఁగుచుండునది. ౨. క్రాలుగసువునఁ దిరుఁగు మీనుపేళ్లు.

ప్రోష్ఠీ తు శఫరీ ద్వయోః. ౧౮

ప్రోష్ఠీ శఫరీ ద్వయఁం భక్షయితురంతరుదరదాహకమత్స్యనా
మనీ. ప్రోష్ఠీ శఫరీశబ్దములు భక్షించినవానికి పైత్యముఁ జేసెడిమీను
పేళ్లు. ప్రోషతి పిత్తకృత్త్వాత్ప్రోష్ఠీ. ఈ.సీ. ప్రుష దాహే. పైత్యకా
రియగుటవలన దహించునది. ప్రకృష్టః ఓష్ఠః అస్యా ఇతివా ప్రోష్ఠీ. పెద్ద
పెదవిగలిగినది. ౧. శఫాః గతిసాధనానయవాః రిణాతి పీడయతీతి

శఫరీ. ఈ.స్త్రీ. రి గతిశోషణయోః. శపములనఁగా గొరిసెలు వానిని గమనముచేతఁ బీడించునది. ౨.

* క్షుద్రాణ్డమత్స్యసఙ్ఘాతః పోతాధానమ్.

అణ్డా దచిరనిర్గతా మత్స్యాః అణ్డమత్స్యాః. క్షుద్రాశ్చ తే మత్స్యాశ్చ క్షుద్రాణ్డమత్స్యాః. తేషాం సఙ్ఘాతః క్షుద్రాణ్డమత్స్యసఙ్ఘాతః క్షుద్రములును, అండమువలన నప్పుడు నిర్గతంబులును నైన మత్స్యములయొక్క గుంపు క్షుద్రాణ్డమత్స్యసంఘాతము. ౧. పోతా మత్స్యపోతాః ఆధీయంతే అస్మిన్నితి పోతాధానం. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. మీనుపిల్లలు దీనియందుండును. ౨.మీనుపిల్లలగుంపు పేరు.

* అథో ఝషాః,

రోహితో మద్గుర శ్శాలో రాజీవ శ్శకుల స్తిమిః.

తిమింగిలాదయశ్చ-

రోహితత్వాత్ రోహితః ఎఱ్ఱనై యుండునది. ౧. జలే మజ్జతీతి మద్గురః. టుమస్జ్ మజ్జనే. జలమందుమునిఁగియుండునది. ౧. శలతి గచ్ఛతీతి శాలః. శల ఆశుగమనే. శీఘ్రముగాఁబోవునది. అరుబుమీను. ౧. రాజిః పఙ్క్తిర స్త్యస్య రాజీవః. మత్స్యములవరుస గలిగినది. కొ వాసములనుమీను.౧. శక్నోతిగంతుం శకులః. శక్ఌశక్తౌ. వేగిరముగ బోవుటకు శక్తమయినది. బేడిసమీను. ౧. తిమ్యతీతి తిమిః. ఇ. తిమిష్టిమ ఆర్ద్రీభావే. ఆర్ద్రమైయుండునది. నూఱుయోజనముల నిడివి గలమీను. ౧. తిమింగిలతీతి తిమింగిలః. గౄనిగరణే. తిమిని మ్రింగునది. ౧. ఆదిశబ్దముచేత తిమింగిలగిలాదులును గ్రహింపఁబడుచున్నవి. ఉక్తం రామాయణే—'తిమింగిలగిలోఽప్యస్తి తద్గిలోఽప్యస్తి రాఘవ' ఇతి. ఈ ౭ ను వేర్వేఱుగా నొక్కొకమత్స్యవిశేషము పేళ్ళు.

* అథ యాదాంసి జలజన్తవః,

యాన్తీతి యాదాంసి. స. న. నిత్యబహువచనము. యాన్తి సంచరించునవి. యతన్తే బాలమత్స్యాన్ హంతుమితివా యాదాంసి. యతీ ప్రయత్నే. బాలమత్స్యములను హింసించుటకొఱకు యత్నము చేయునవి. ౧. జలే జంతవః జలజంతవః. ఉ. పు. జలమందలిజంతువులు. ౧. జలజంతువుల పేళ్ళు.

తద్భేదా శ్శింశుమా గోద్ర శఙ్కవో మకరాదయః. ౨౦
శిశూ౯ మారయతీతి శింశుమారః. మృఙ్ ప్రాణత్యాగే, శిశువు
ు జంపునది. పా. శిశుమార ఇత్యపి కేచిత్. మొసలి. ౧. ఉనక్తు వ్ద్రః.
దీ క్లేదనే. క్లేదపెట్టునది. నీరుపిల్లి. ౧. శంకతే అస్మాల్లోకః శంకుః.
పు. శకి శంకాయాం. దీనిచేత లోకము శంకించును. నీరుపంది. ౧. ప్ర
బలేనముఖం కిరతీతిమకరః. కౄ విక్షేపణే. ప్రాణులను కబళించునప్పు
ముఖమును విదిలించునది. మాయాంకరోతీతిమకరః. డుకృఞ్ కరణే
ాయను జేయునది. చొరమీను. ౧. ఆదిశబ్దముచే జలహస్త్యాదులు
హింపఁబడుచున్నవి. ఆజలజంతువులభేదముల పేళ్లు.

స్యాత్కుళీరః కర్కటకః-
కా భూమౌ లీయత ఇతికులీరః. భూమియం దణఁగియుండునది
కృణోతి జననీం కర్కటః కృఞ్ హింసాయాం. పుట్టినప్పుడు తల్లిని
పునది. ౨ ఎండ్రకాయ పేళ్లు.

కూర్మే కమఠకచ్ఛపౌ,
కుత్సితః ఊర్మి ర్వేగః అస్యకూర్మః. ఊర్మియనఁగా వేగముకుత్సిత
నవేగము గలది. 'ఊర్మిః స్త్రీపుంసయో ర్వీచ్యాం ప్రకాశే వేగభం
యో' రితి రభసః. కం జలం ఊర్వతీతివా కూర్మః. ఊర్వీ హింసాయాం.
ముమను జెఱుచునది. ౧. కే ఉదకే మఠతీతి కమఠః. మఠ నివాసే. జల
నందు వసించునది యజ్ఞార్థం కామ్యత ఇతివా కమఠః. కము కాం
. యజ్ఞార్థమై కాంక్షింపఁబడునది. ౨. కచ్ఛేన పుచ్ఛేన పిబతీతి కచ్ఛ
పా పానే. పుచ్ఛము చేత పానముచేయునది. కచ్ఛమనూపదేశం
ద్రజంతుభక్షణేన పాతీతి వా కచ్ఛపః. జలప్రాయప్రదేశమును క్షుద్ర
తుభక్షణముచేత రక్షించునది. 3. తాఁబేటిపేళ్లు.

గ్రాహోఽవహారో-
గృహ్ణాత్యేవ నముంచతి ప్రాణిన ఇతి గ్రాహః. గ్రహ ఉపాదానే.
ణులనుబట్టివిడువనిది. ౧. అవహరతీత్యవహారః. హృఞ్ హరణే.
ణులను హరించునది. ౨. లతాకారముగాఁ జుట్టుకొని ప్రాణిహింసఁ
యుమత్స్యము పేళ్లు.

నక్రస్తు కుమ్భీరః-

న క్రామతీతి నక్రః. క్రము పాదవిక్షేపే. భూమియందు పాదవి
ము చేయనిది. ౧. కుంభినో గజాౝ రాతీతి కుంభీరః. రా ఆదానే.గజము
గ్రహించునది. ౨. ఏనుఁగును బట్టి యీడ్చుకొనిపోవు జలజంతువుపే
* అథ మహీలతా.

గణ్డూపదః కించులకో-

మహ్యాం లతేవ తిష్ఠతీతి మహీలతా. భూమియందు లతవలె
డునది. ౧. గండవః శరీరగ్రంథయః తఏవ పాదాః అస్య గండూప
గండు లనఁగా శరీరమున నున్న బుడుపులు. అవి పాదములుగాఁ గ
౨. కించిచ్చలతీతి కించులకః. ఇంచుకంత చలించునది. ౩. ఎఱ్ఱపేళ్ళు
* నిహాకా గోధికా సమే,

నిజహాతి స్థలమితి నిహాకా ఓహాక్ త్యాగే. భూమిని విడచి
యందుండునది. ౧. గుధతీతి గోధికా. గుధ పరివేష్టనే. చుట్టుకొని
డునది. ౧. నీరుడుముపేళ్లు.

* రక్తపా తు జలూకాయాం స్త్రియాం భూమ్ని జలౌకసః.

రక్తం పిబతీతి రక్తపా. పా పానే. రక్తమును బానముచేయు
౧. జల మోకః స్థానం యస్యాస్సా జలూకా. జలౌకసశ్చ స.సీ. జలమే
ముగాఁ గలిగినది గనుక జలూకము. జలౌకస్సును, జలౌకశ్శబ్దము
రాంత స్త్రీలింగనిత్యబహువచనము. ౨. ౩. జెలగపేళ్లు.

* ముక్తాస్ఫోట స్త్రియాం శుక్తిః-

ముక్తాః స్ఫుటంత్యస్మాదితి ముక్తాస్ఫోటః. స్ఫుట వికసనే,
ములు దీనివలన వికసించును. ౧. శోకంత్యతేఽితి శుక్తిః- ఇ-సీ.
గతౌ. ముత్యములను బుట్టించునది. ౨. ముత్యపుచిప్పపేళ్లు.

* శఙ్ఖస్స్యాత్ కమ్బు రస్త్రియా

శామ్యత్యశుభమనేనేతి శంఖః. అశుభములు దీనిచేత శ
ను. శం సుఖం ఖనతి జనయతీతి శంఖః. ఖను అవదారణే. సుఖమును
చునది. ౧. కామ్యతే శుభార్థిభిరితికంబుః ఉ-వ్న. కముకాంతౌ.
ర్థులైనవారిచేత కాంక్షింపఁబడునది. ౨. శంఖముపేళ్లు.

* క్షుద్రశఙ్ఖా శ్శఙ్ఖనఖాః-

క్షుద్రాశ్చ తే శంఖాశ్చ క్షుద్రశంఖాః. అ-పు. క్షుద్ర

ఖములు. ౧. శంఖాః నఖా ఇవ శంఖనఖాః. నఖములవంటిశంఖము
౨. గుల్లలపేళ్లు.

శమ్బూకా జలశుక్తయః. ౨౩

శామ్యతి దుఃఖం శంబూకాః. పుం. దుఃఖమును శమింపజేయు
'శ్లో. శంబూకపిణ్యాకమధూకభేకా' ఇత్యమరమాలాయాం.
ంబూకాభిస్పృహా పరిచయాన్నియతే పామరీభి'రితి కాళిదాసః. ౧.
మాత్రాశ్శుక్తయః జలశుక్తయః. జలసామాన్యమునం దెల్ల బుట్టు
౨. కప్పచిప్పలపేళ్లు.

భేకే మణ్డూక వర్షాభూ శాలూర ప్లవ దర్దురాః,

బిభేతి సర్పాద్భేకః. ఞిభీ భయే. సర్పమువలన భయపడునది.౧.
ండతే శోభతే తటాకాదా మండూకః. మడి భూషాయాం. తటాకా
లయం దొప్పునది.౨. వర్షాసు భవతీతి వర్షాభూః, ఊ-పు. భూసత్తా
ాం, వర్షాకాలమునఁ బుట్టునది. ౩. శలతి ఉత్ప్లుత్య గచ్ఛతీతిశాలూ
శలగతౌ.గంతులువేయుచు చరించునది. పా.సాదిరప్యస్తి. 'పరిసరకృక
సన్వేదసాలూరసర్పాః'ఇతిప్రయోగాత్.౪. ప్లవతే ప్లవః, ప్లుఙ్ గతౌ.
తులు వేయుచుఁ బోవునది. ౫. శబ్దేన కర్ణౌ దృణాతీతి దర్దురః దౄ
ారణే-శబ్దముచేత చెవులను వ్రక్కలించునది. ౬ కప్పపేళ్ళు.

శలీ గణ్డూపదీ-

శిలతీతి శిలీ.ఈ.సీ.శిల గతౌ. పోవునది.శిలతి మృదమితి శిలీ
ఉంఛే, మృత్తును భక్షించునది. ౧. గండూపదస్యస్త్రీ గండూపదీ,
సీ. గండూపదముయొక్క స్త్రీ గండూపది. ౨. ఆఁడువల్లి పేళ్లు.

భేకీ వర్షాభ్వీ-

భేకస్య స్త్రీ భేకీ. భేకముయొక్క స్త్రీ భేకీ. ౧. వర్షాభ్వాః స్త్రీ
ర్షాభ్వీ. ఈ. సీ. వర్షాభువుయొక్క స్త్రీ వర్షాభ్వీ. ౨. ఆఁడుకప్పపేళ్లు.

కమఠీ ఢులిః. ౨౪

కమఠస్య స్త్రీ కమఠీ. కమఠముయొక్క స్త్రీ కమఠి. ౧. ఢుల
ఢులిః. పా. ధులిః. ఇ. సీ. ఢుల ఉత్క్షేపే. జలమును జల్లునది. ౨.
బేలాఁబేటిపేళ్లు.

మద్గురస్య ప్రియా శృఙ్గీ-

మద్గురస్య జలాంతర్మకరస్య ప్రియాశృంగీత్యుచ్యతే. శృం
ము మద్గురమను మీనుయొక్క పెంటిపేరు. శృణాతీతి శృంగీ. శ
శృ హింసాయాం. హింసించునది ౧.

* దుర్నామా దీర్ఘకోశికా,

దుష్టం నామ నమన మస్యా దుర్నామా. ఆ. స్త్రీ ణము ప్ర
త్వే శబ్దే చ. దుష్టమైన నమనము గలిగినది. దుర్నిందితం నామ అ
ఇతి దుర్నామా. న. స్త్రీ. దుష్టమైన నామము గలది. ౧. దీర్ఘకో
క్యాకారత్వాత్ దీర్ఘకోశికా. నిడుపు బీరకాయవంటి దేహముగ
౨. ఏనుఁగుజెలగపేళ్లు.

* జలాశయో జలాధారః.

జలమాశేతేఽత్ర జలాశయః శీఙ్ ఉస్వప్నే. జలము దీని
దుండును ౧. జలస్య ఆధారః. జలాధారః జలమునకు స్థానము. ౧
రుండెడు తావుపేళ్లు.

* తత్రాగాధజలే హ్రదః.

హ్రాదతే కల్లోలైర్హ్రదః. హ్రాద అవ్యక్తే శబ్దే. కల్లోలమ
నవ్యక్తముగా మ్రోయునది. ౧. అగాధజలాశయముపేరు.

* ఆహావస్తు నిపానం స్యా దుపకూపజలాశయే,

ఆహూయంతే పశవోఽత్రేత్యాహావః. హ్వేఞ్ స్పర్ధాయా
చ. దీనియందు పశువులు పిలువఁబడును. ౧. నియతం పిబంతి జలః
వోఽత్ర నిపానం. పా పానే. నియతముగాఁ బశువులు దీనియందు
నము చేయును. ౨. పశ్వాదులు నీరు ద్రావుటకై నూతియొద్దఁ
చఁబడినజాతితొట్టి మొదలగువానిపేళ్లు.

* పుంస్యేవాన్ధుః ప్రహిః కూప ఉదపానంతు పుంసివా.

జనాః అనేన అనంతీత్యంధుః. ఉ. పు. అన ప్రాణనే. జను
చేత బ్రతుకుదురు. ౧. ప్రకృష్టం హ్రియతే జలమస్మాదితి ప్రహిః
హృఞ్ హరణే. ప్రకృష్టముగా జలము దీనివలన గ్రహింపఁ
జలం ప్రజహాతివా ప్రహిః. ఓ హాక్ త్యాగే. మిక్కిలి జలము నిః
౨. కుత్సితాః కోర్వా ఆపః అస్మిన్నితి కూపః. కుత్సితములైన యు
లు గాలి భూమి సంబంధములైన యుదకములుగాని దీనియందు

. ఉదకం పీయతే అస్యాదుదపానం. అ.ప్న. ఉదకము దీనివలనఁ
ముచేయఁబడును. ౭ నూతిపేళ్లు.

మి స్త్రీ త్రికాస్య-

నీయతే జల మనేనేతి నేమిః. ఇ.సీ. ణీఞ్ ప్రాపణే - దీనిచేతజల
పొందింపఁబడును. ౧. త్రయః అవయవాః అస్య త్రికా. మూఁడ
వములు గలిగినది. త్రికాశబ్ద సాహచర్యమువలన నేమిశబ్దము స్త్రీ
ము. ౨. నూఁతియందు నీళ్లెత్తుటకు సమీపమునునుంచినరాట్న
పేతము మొదలైనదారుయంత్రముపేళ్లు.

పీనాహో ముఖబన్ధన మస్యయత్,

పినహ్యతే ఇష్టకాభిరితి పీనాహః. ణహ బంధనే. ఇటికెలుమొ
వానిచేతఁ గట్టఁబడినది. ౧. హంసపాది మొదలగు నూతివాయి
పేరు.

పుష్కరిణ్యాం తు ఖాతం స్యాత్-

పుష్కరం జలం తద్యోగాత్పుష్కరిణీ. ఈ. సీ. పుష్కరమనఁగా
. అది గలిగినది. ౧. ఖన్యత ఇతి ఖాతం. ఖను అవదారణే, త్ర
డునది. ౨. నలుచదరముగాఁ ద్రవ్వఁబడినబావిపేళ్లు.

అఖాతం దేవఖాతకమ్. ౨౭

న ఖన్యత ఇత్యఖాతం. మనుష్యులచేఁ ద్రవ్వఁబడినది. ౧. దేవైః
ఇతి దేవఖాతం. దేవతలచేఁ ద్రవ్వఁబడినది. ౨. దేవతలచేతఁ
ఁబడినపుణ్యతీర్థములపేళ్లు.

ద్మాకర స్తటాకోఽ స్త్రీ)-

పద్మానాం ఆకరః పద్మాకరః. పద్మములకు ఉనికిపట్టు. తటాన్యక
తటాకః. అ. ప్న. అక అగ కుటిలాయాం గతౌ. గట్టును కుటిల
ఁ బొందియుండునది. పా. తడతీతి తడాగః. తడ ఆఘాతే. గట్టును
నది. ౨. తామరలుగల చెఱువుపేళ్లు.

కాసార స్సరసీ సరః,

కాసత ఇతి కాసారః. కాసృ శబ్దే. మ్రోయునది. కం జలం ఆస
, కాసారః. సృ గతౌ. జలము దీనియందుఁ బొందును. ౧. సరతి
తీతి సరః. స. న. సరసీ చ. ఈ. సీ. సృ గతౌ. ప్రవహించునది

నరస్సు. నరసియును. ౨. 3. కొలనిపేళ్లు. పద్మాకరాదులు గ
ర్థములని కొందఱు.

* వేశ న్తః పల్వలం చాల్ప సరః-

విశంతి మహిషాదయః అత్ర వేశంతః. విశ ప్రవేశనే.
దులు దీనియందుఁ బ్రవేశించును. ౧. పలంతి మహిషాదయో
లం. పల గతౌ. మహిషాదులు దీనియందు చలించును. ౨
తత్ సరశ్చ అల్పసరః. స. న. అల్పమైనసరస్సు. ఈ3పచ్చికపడియ

* వాపీతు దీర్ఘికా.

ఉప్యన్తే పద్మాదయః అత్ర వాపీ. ఈ. సీ. టు వప్ బీ
పద్మాదులు దీనియందు మొలవఁబెట్టఁబడును. వారి పీయతే
పా పానే. దీనియందు జలము పానముచేయఁబడును. ౧. దీర్ఘైవ దీ
దీర్ఘమైనది. ౨ నడబావిపేళ్లు.

* ఖేయంతు పరి ఖా-

ఖన్యత ఇతి ఖేయం. ఖను అవదారణే. త్రవ్వఁబడునది.
తః ఖన్యత ఇతి పరిఖా. అంతటఁ ద్రవ్వఁబడునది. అగడ్తపేళ్లు.

* ఆధార స్త్వమ్భసాం యత్ర ధారణమ్,

ఆధ్రియతే జలఃమత్ర ఆధారః. ధృ ధారణే. జలము దీని
ధరింపఁబడును. ౧ కట్టగట్టి నీళ్లు నిలిపియున్న మడుఁగుపేరు.

* స్యా దాలవాల మావాల మావాపః-

ఆలూయతే ఖన్యత ఇత్యాలవాలం. లూఞ్ ఛేదనే.
డునది. ౧ ఆవలతే జలమత్రేత్యావాలం. వల సంచలనే. ఉదక
యందుఁ గొంచెము కదలుచుండును. ౨. ఆసమంతాదుప్యతే న్య
లమత్ర ఆవాపః. టు వప్ బీజసంతానే. దీనియందు నీళ్లు అంతట
బడును. 3 చెట్టుపాదిపేళ్లు.

* అథ నదీ సరిత్.

తరఙ్గిణీ శైవలినీ తటినీ హ్రాదినీ ధునీ,
స్రోతస్వినీ ద్వీపవతీ స్రవన్తీ నిమ్నగాపగా.
(కూలంకషా నిర్ఝరిణీ రోధోవక్రాసరస్వతీ.)

నదతీతి నదీ. ఈ.సీ. ణద అవ్యక్తేశబ్దే. మ్రోఁయునది.

. త. సీ. స్రు గతౌ. ప్రవహించునది. ౨. తరంగాః అస్యాం సంతీతి త
ణీ. అలలు గలిగినది. ౩. శైవల మస్యా అస్తీతి శైవలినీ. నాఁచుగలి
. ౪. తటమస్యా అస్తీతి తటినీ. దరులు గలిగినది. ౫. హ్రాదః అవ్యక్త
అస్యామస్తీతి హ్రాదినీ. అవ్యక్తశబ్దము గలిగినది. ౬. ధునోతి వాతే
నీ. ధూఞ్ కంపనే. వాయువుచేతఁ గంపించునది. ౭. స్రోతః అస్యా
స్తీతి స్రోతస్వినీ. తనంతటఁ బ్రవహించునది. ౮. ద్వీపాః అస్యాం
తీతి ద్వీపవతీ. ద్వీపములుగలిగినది. ౯. గిరిభ్యః స్రవతీతి స్రవంతీ
స్రవణే. పర్వతమువలన స్రవించునది. ౧౦. తరంగిణ్యాదిశబ్దములు.
నీ. నిమ్నం గచ్ఛతీతి నిమ్నగా. గమ్ఌ గతౌ. పల్లమునుగూర్చి
నది. ౧౧. అపాం సమూహః ఆపం తేన గచ్ఛతీ త్యాపగా. ఉద
సమూహము ఆపము. దానిచేతఁ బోవునది. ౧౨. నదులపేళ్లు.

గఙ్గా విష్ణుపదీ జహ్నుతనయా సురనిమ్నగా,
భాగీరథీ త్రిపథగా త్రిస్రోతా భీష్మసూరపి. ౩౧

హరిచరణాత్ గాం భూమింగతాగంగా. గమ్ఌగతౌ. హరిపాదము
భూమిని బొందినది హరో త్తమాంగాద్భూమింగతా గంగా. హర
సువలన భూమిని బొందినది. ౧. విష్ణుపదోద్భవా విష్ణుపదీ. ఈ. సీ.
పాదమునఁ బుట్టినది. ౨. జహ్నోస్తనయా జాహ్నవీ. జహ్నువను
మునియొక్క చెవియందుఁ బుట్టినది. ౩. సురాణాం నిమ్నగా సుర
గా. సురలయొక్క నది. ౪. భగీరథేన రాజ్ఞా భూలోకమవతారితే
గీరథీ. ఈ. సీ. భగీరథుఁడనురాజుచేత భూలోకమునకుఁ దేఁబడినది.
స్వర్గమర్త్యపాతాళమార్గేషు త్రిషు గచ్ఛతీతి త్రిపథగా. గమ్ఌ గతౌ.
మర్త్యపాతాళమార్గములయందు మూఁటియందును బోవునది. ౬.
స్రోతాంసి యస్యాస్సా త్రిస్రోతాః. స. సీ. మూఁడుప్రవాహములు
. ౭. భీష్మం సూత ఇతి భీష్మసూః. ఊ. సీ. షూజ్ ప్రాణిప్రసవే. భీష్ము
న్నది. ౮ గంగానదిపేళ్లు.

కాళిన్దీ సూర్యతనయా యమునా శమనస్వసా,

కళిందపర్వతాజ్జాతా కాళిందీ. ఈ. సీ. కళిందపర్వతము వలనఁ
నది. ౧. సూర్యస్య తనయా సూర్యతనయా. సూర్యునికూఁతురు.
యమేన సహ జాతా యమునా. యమునితోఁ గూడఁ బుట్టినది.

3. శమనస్య యమస్య స్వసా శమనస్వసా. ఋ. సీ. యముని
ర యమునానదిపేళ్లు.

* రేవా తు నర్మదా సోమోద్భవా మేఖలకన్యకా.

రేవతే రేవా. రేవృ ప్లవగతౌ. దాఁటులతోఁ బోవు
నర్మ కేళిం దదాతీతి నర్మదా. డుదాఞ్ దానే. నర్మమనఁగా క్రీడ
నిచ్చునది. ౨. సోమవంశజేన పురూరవసా భువం ప్రత్యవ
సోమోద్భవా. సోమవంశమునఁ బుట్టినపురూరవుఁ డనురాజుచే
మికిఁ దేఁబడినది. 3. మేఖలపర్వతప్రభవత్వా న్మేఖలకన్యకా.
పర్వతమునఁ బుట్టుటవలన మేఖలకన్యక. ర నర్మదానదిపేళ్లు.

* కరతోయా సదానీరా.

ఈశ్వరకలితో యాజ్జాతా కరతోయా. ఈశ్వరునిహస్తము
బుట్టినది. ౧. సదా నీరమస్యామితి సదానీరా. ఎల్లప్పుడు జలము
దుఁ గలదు. ౨. గౌరీవివాహకాలమున దారపోయునపు డీశ్వ
స్తమువలనఁ బుట్టిననదిపేళ్లు.

* బాహుదా సైతవాహినీ,

లిఖితనామ్నః ఋషేః ఛిన్నబాహ్వోః బాహుదానాత్
హుదా. లిఖితుఁ డను ఋషి శంఖుఁ డను ఋషియాశ్రమమునందు
డు లేనపుడు ఫలములను భక్షించినయపరాధముకొఱకు అతని
వలన ప్రద్యుమ్నుఁ డనురాజుచేతఁ జేతులఁ గోయించుకొని తన
స్నానము సేయఁగా నాలిఖితఋషికి బాహువుల నిచ్చినది గను
హుద. బహుదేన కార్తవీర్యార్జునేన అవతారితా బాహుదా.
ప్రదుఁడైన కార్తవీర్యార్జునునిచే భూమికిఁ దేఁబడినది. ౧. సిత
వహతీతి సితవాహినీ. సితవాహిన్యేవ సైతవాహినీ. ఈ. సీ. తె
మును వహించునది సైతవాహిని. ౨ బాహుదానదిపేళ్లు.

* శతద్రుస్తు శుతుద్రి స్స్యాత్ -

పుత్రశోకార్తం కణ్ఠే శిలాం బధ్వా ప్రవిష్టం వసిష్ఠం దృష్ట్వా
ధా ద్రుతా శతద్రుః. ఉ. సీ. పుత్రశోక దుఃఖితుఁడై కంఠంబున
గట్టుకొని తనయందు దుమికిన వసిష్ఠునిఁ జూచి, నూఱు పాయ
బ్రవహించినది. ౧. పా. శితద్రుః. శితం తీక్ష్ణం ద్రుతా శితద్రు

తే. తీవ్రముగాఁ బ్రవహించునది. ౨ వసిష్ఠునికి వెఱచి నూఱుపాయ
లై ప్రవహించిన నదిపేర్లు.

విపాశా తు విపాట్ స్త్రియామ్. 33

పుత్రశోకాత్పాశై ర్బద్ధ్వా ప్రక్షిప్తం వసిష్ఠం పాశాద్విమోచితవతీ
పాశా. విపాట్ చ. త. సీ. పుత్రశోకమువలనఁ బాశబద్ధుఁడై తనయం
బ్రవేశించినవసిష్ఠుని పాశములవలన విడిపించినది. ౨ విపాశానది
ర్లు.

శోణో హిరణ్యవాహ స్స్యాత్-

శోణతీతి శోణః. శోణ్వ వర్ణగతో ర్వా. ప్రవహించునది. శోణవర్ణ
త్వాద్వా శోణః. ఎఱ్ఱనికాంతిగలది. ౧. హిరణ్యం వహతీతి హిరణ్య
వాహః. వహ ప్రాపణే, హిరణ్యమును వహించునది. ౨ శోణనదముపేర్లు.

కుల్యాల్పా కృత్రిమా సరిత్,

కోలతి సంస్త్యాయతీతి కుల్యా. కుల సంస్త్యానే. వ్యాపించునది.
మనుష్యులచేతఁ ద్రవ్వఁబడిన చిన్నకాలువపేరు.

శరావతీ వేత్రవతీ చన్ద్రభాగా సరస్వతీ. 34
(గోదావరీ భీమరథీ కృష్ణా వేణీ చ గౌతమీ.)
కావేరీ-

శరాఖ్యః తృణవిశేషః అస్యామితి శరావతీ. ఈ. సీ. శరమనఁ
గా జెల్లు అది గలిగినది. ౧. వేత్రకుఞ్జగా ద్వేత్రవతీ. ఈ.సీ. వేఁపతీఁగె
లు గలది. ౧. చంద్రభాగాభ్యాం శైలాభ్యాం ప్రభవతి చంద్రభాగా.
చంద్రభాగము లనెడుపర్వతములవలనఁ బుట్టినది. చంద్రస్య భాగతో
ఽస్త్రా చంద్రభాగా. చంద్రునియొక్క భాగమునఁ బుట్టిన దని కొంద
ఱు. పా. చాంద్రభాగా. ౨. సరాంసి అస్యాం సన్తీతి సరస్వతీ. ఈ.సీ.
రస్సులు దీనియందుఁ గలవు. 3. కవేరపర్వతాత్ప్రభవతీతి కావేరీ. ఈ
. కవేరమనెడు పర్వతమునఁ బుట్టినది. కవేరస్య రాజ్ఞోఽపత్యం స్త్రీ కా
రీ. కవేరుఁ డనురాజుకూతురు. ఈ ౫ ను వేర్వేఱునదులపేర్లు.

సరితోఽన్యాశ్చ-

అన్యాశ్చ ఇతరములైన కృష్ణ, వేణి, గోదావరి, సరయువు మొద
లైనవియు సరిత్తు లనంబడును.

* సంభేద స్సిన్ధుసంగమః,

సంభిద్య న్తే సంగచ్ఛ న్తే నద్యోఽత్ర పరస్పరమితి సంభేదః. భి విదారణే. నదులు పరస్పరము దీనియందు సంగతములౌను. ౧ న తో నదులుగాని నదులు సముద్రముతోఁ గాని కూడుటపేరు.

* ద్వయోః ప్రణాలీ పయసః పదవ్యామ్-

ప్రణలత్యంభోఽనయా ప్రణాలీ. ఈ.ప్ర. ణల గతౌ. దీనిచేత ముపోవును. ప్రణల్యతే బధ్యత ఇతి ప్రణాలీ. ణల బంధనే. పాష దులచేతఁ గట్టఁబడునది. గోముఖసూత్రము మొదలైనజలమార్గము

త్రిషు తూత్తరా.

ఉత్తరా=ఈముందు చెప్పఁబడుదావికసారవశబ్దములు. త్రి మూఁడులింగములయందును వర్తించును.

* దేవికాయాం సరయ్వాం చ భవే దావిక సారవౌ,

దేవికాయాం భవో దావికః. దేవికానదియందుఁ బుట్టినది. సరయ్వాం భవస్సారవః. సరయూనదియందుఁ బుట్టినది. ౨. వరు దేవికానదియందును సరయూనదియందును బుట్టినవస్తువులపేళ్లు.

* సౌగన్ధికం తు కల్హారం-

సుగంధః ప్రయోజన మస్య సౌగంధికం. సుగంధము ప్రయో నముగాఁ గలిగినది. ౧. కే జలే హ్లాదతే కహ్లారం. జలమందు సంతో చునది. ఇంచుక యెఱుపును మిక్కిలి పరిమళమును గలిగియుండు పేళ్లు.

* హల్లకం రక్తసంధ్యకమ్.

హ్లాదయతీతి హల్లకం. హ్లాదీసుఖే చ. సంతోషమును జేయు హల్లతి భ్రమరో వా అత్ర హల్లకం. హల్లభ్రమణే. దీనియందు తు తిరుగును. ౧. సంధ్యావద్రక్తం రక్తసంధ్యకమ్. సంధ్యవలెరక్తవర్ణమై రక్తసంధ్యకము. ఇవార్థమునందు కప్రత్యయము. ౨ చెంగలువపేళ్లు

* స్యా దుత్పలం కువలయం-

ఉత్ ఊర్ధ్వం పలతి గచ్ఛతీ త్యుత్పలః. పల గతౌ. ఊర్ధ్వ ను బొందునది. ౧. కౌ వలత ఇతి కువలయం. వల సంవరణే. భూమి దుఁ జుట్టుకొనియుండునది. కుత్సితో బహిర్వలయః పత్రిసంవేష్టన

ివా కువలయం. కుత్సితమైనపత్త్రవలయము గలిగినది. ౨. ఉత్పలకువల
యశబ్దములు సామాన్యముగా నుత్పలవాచకములైనను విశేషము లైన
ీలోత్పలాదులయందును వర్తించును. 'కువలయమిందీవరం చ నీలాబ్జం'
అని అమరమాలయందును, "కువలయదళశ్యామోఽప్యంగందధత్పరి
ూసరం" అని మాలతీమాధవీయమందును నీలోత్పలవాచకముగాఁ బ్ర
యోగింపఁబడియున్నది. ఉత్పలశబ్దము పద్మకుముదముల రెంటియందును
ర్తించును. 'అరవిందం మహోత్పలం' అని పద్మవాచకముగా ముందు
చెప్పఁబడుచున్నది. కేవలమైన ఉత్పలశబ్దము. ఇందీవరాదులఁ జెప్పినట్లు
ద్మమును జెప్పదు. అదియెట్లనిన— ధాన్యశబ్దము సామాన్యముగా
కల ధాన్యవాచకమైనను కేవలధాన్యశబ్దము కలమాదులం జెప్పినట్లు
ముద్గాదులం జెప్పదు. సామాన్యముగాఁ గలువపేళ్లు.

అథ నీలామ్బుజన్మ చ,

ఇన్దీవరం చ నీలేఽస్మిన్-

అంబుని జన్మ అస్యేత్యంబుజన్మ. నీలంచ తత్ అంబుజన్మ. న. న.
ీటియందు జన్మము గలిగినది అంబుజన్మము. నీలమైన అంబుజన్మము
ీలాంబుజన్మము. ౧. ఇన్దతీతి ఇన్దీ ర్లక్ష్మీః తయా వ్రియత ఇతి ఇన్దీ
రం. వృఞ్ వరణే. ఐశ్వర్యయుక్తురాలు గనుక ఇంది యనఁగా లక్ష్మి.
ామెచేత వరింపఁబడినది. ఇంద్రియాణి వృణోతీతి వా ఇందీవరం. వృఞ్
రణే.ఇంద్రియములను సంతోషముచేతఁ గప్పునది. ౨నల్లకలువపేళ్లు.

సితే కుముదకైరవే. 32

కౌ మోదత ఇతి కుముదం, ముద హర్షే. భూమియందు మో
ించునది. ౧. కే రౌతీతి కేరవః. హంసః. తస్యేదం ప్రియమితి కైర
ం. జలమందుఁ బలుకునది గనుక కేరవమనఁగా హంస. దానికిఁ బ్రియ
మైనది. ౨ తెల్లకలువపేళ్లు.

శాలూక మేషాం కన్ద స్స్యాత్-

శలతే శాలూకం. శల సంవరణే. చుట్టుకొనియుండునది. ౧
లువ మొదలైనవానిదుంపపేరు.

వారిపర్ణీ తు కుమ్భికా,

వారిణిపర్ణయోగాత్ వారిపర్ణీ. ఈ. సీ. జలమందు పర్ణములుగ

లిగినది. ౧. కేన జలేన ఉభ్యత ఇతి కుంభికా. ఉభ పూరణే. జల
చేతఁ బూర్ణమగునది. ౨ నాఁచుపేర్లు.

* జలనీలీ తు శైవాలం శైవలః-

జలే నీలీవ భాతీతి జలనీలీ. జలమందు నీలివలె నుండునది. ౧.
శేతే శైవాలం శైవలం చ. శీఙ్ స్వప్నే. జలమం దుండునది. పా.
లమనియుఁ బాఠము గలదు. "అఘటయ న్మదనస్య సరోగృహే శ
సా నభిషేక మహోత్సవం, రుచిరరూప్యసితైరివ సారసై స్సకల శ
శేవలమాకే" ౨ పాఁచిపేర్లు.

* అథ కుముద్వతీ.

కుముదిన్యామ్-

కుముదాన్యస్యాస్సంతీతి కుముద్వతీ. ఈ. సీ. కుముదినీ చ.
సీ. కుముదములు గలది. ౧. ౨. కుముదములు గల దేశమునకై
సరస్సునకైనను తెల్లకలువతీఁగకైనను పేర్లు.

* నలిన్యాం తు బిసినీ పద్మినీ ముఖాః,

నళం పద్మమస్యామ స్తీతినలినీ. ఈ. సీ. నళమనఁగాఁ బద్మ
అదిగలిగినది 'నళమబ్జే నళో నళ' ఇతిరుద్రః. ౧. బిసమస్యామ
బిసినీ. ఈ. సీ. తామరతూండ్లు గలిగినది. 3. ముఖమన్నందున
మలిన్యబ్జినీసరోజిన్యాదిశబ్దములు గ్రహింపఁబడుచున్నవి. పద్మములు
ల దేశమునకుఁగాని పద్మసమూహమునకుఁగాని తామరతీఁగెకుగాని

* వాపుంసి పద్మం నళిన మరవిన్దం మహోత్పలమ్.
సహస్రపత్రం కమలం శతపత్రం కుశేశయమ్,
పఙ్కేరుహం తామరసం సారసం సరసీరుహమ్.
బిసప్రసూన రాజీవ పుష్క రామ్భోరుహాణిచ,

పద్యతేఽత్ర లక్ష్మీరితి పద్మం. అ. న్న. పద్ గతౌ దీని
దు లక్ష్మిపొందును. ఇది వికల్పమునఁ బుంలింగంబును గలదు. ౧.
తే బధ్యతే చంద్రేణేతి నలినం. చంద్రునిచేత ముకుళరూపమున బ
పఁబడినది. ౨. అరాణ కేసరాణ విందతీతి అరవిందం. విద్ లా
కేసరములను బొందియుండునది. 3. మహచ్చ తత్ ఉత్పలం చ మ
త్పలం. మహత్తైనఉత్పలము. ౪. సహస్రం పత్రాణ్యస్యనహస్రప

ముతేకులుగలది. ౫. కం జలంఅలతి భూషయ తీతి కమలం. అల భూ
ాదా. జలమును భూషించునది, కేన మల్యతే ధార్యత ఇతి వా క
లం. మలమల్ల ధారణే. జలముచేతధరింపఁబడునది. ౬. శతంపత్రా
స్య శతపత్త్రం నూఱుతేకులుగలది. సహస్రపత్త్రశతపత్రశబ్దము
పద్మవిశేషవాచకములైనను పద్మత్వ సామాన్యముచేత నేకార్థ
లు. ౭. కుశే జలే శేత ఇతికుశేశయం. శీఙ్ స్వప్నే. నీళ్లయందుం
నది. ౮. పంకే రోహతీతి పంకేరుహం, రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భా
అడుసునందు మొలచునది. ౯. తమః ప్రకర్షో రసోఽస్య తామ
ం. ప్రకృష్టమైనరసము గలిగినది. తామ్యద్భిః రస్యత ఇతి వా తామ
ం. రస ఆస్వాదే. బడలినవారిచే నాస్వాదింపంబడునది. తామరం జ
త్ర సన్తిష్ఠతీతి తామరసం. షసస్వప్నే. ఉదకమునం దుండునది.
. సరసి భవం సారసం. సరస్సునఁ బుట్టినది. ౧౧. సరస్యాం రోహ
సరసీరుహం. రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావేచ. కొలనియందు మొల
నది. ౧౨. బిసస్య ప్రసూనం బిసప్రసూనం, తామరతూడుల యొ
పుష్పము. ౧౩. కేసరరాజియోగాత్ రాజీవం. ఆకరులయొక్కపంక్తి
గినది. ౧౪. శ్రాన్తం పుష్ణాతీతి పుష్కరం. పుష పుష్టౌ. బడలిన
నిని బోషించునది. ౧౫. అంభసి రోహతీతి అంభోరుహం. జలమం
బుట్టునది. ౧౬. తామరపువ్వులపేళ్లు.

పుణ్డరీకం సితామ్భోజం-

పుణతి మంగళత్వా త్పుండరీకం పుణ కర్మణి శుభే. ౧. సితం చ
భోజం చ సితాంభోజం. తెల్లనైనతామర. ౨ తెల్ల తామరపేళ్లు.

అథ రక్తసరోరుహే.   ౪౧

రక్తోత్పలం కోకనదం-

రక్తం చ తత్ సరోరుహం చ రక్తసరోరుహం. ఎఱ్ఱనైనతామర.
. రక్తం చతత్ ఉత్పలం చ రక్తోత్పలం. ఎఱ్ఱతామర. ౨. కోకాశ్చక్ర
కా నదంత్యస్మిన్నితి కోకనదం. ణద అవ్యక్తే శబ్దే. చక్రవాకములు
యందు అవ్యక్తముగాఁ గూయును. ౩. ఎఱ్ఱతామరపేళ్లు. 'రక్తాబ్జే ర
కుముదే బుధైః కోకనదం స్మృతం' అనెడు వృద్ధసమ్మతిచేత రక్తస

రోరుహము, ఎఱ్ఱదామర; రక్తోత్పలము, ఎఱ్ఱకలువ. ఈరెండును నదమనంబడు నని కొందఱు.

* నాళో నాళం॰

నాళః. నాళం. తామర కలువ మొదలయినవానికాఁడ నల్యతే బధ్యతే పుష్పేణేతి నాళః నాళం చ. పువ్వుతో బంధి డునది. పున్నపుంసకములు రెంటియందుఁ గలదు. నాళానాళమ్ స్త్రీనపుంసకలింగములుగాఁ గొందఱు చెప్పుదురు.

* అథాస్త్రియామ్,

మృణాళం బిసం-

మృణ్యతే భక్ష్యత ఇతి మృణాళం. అ. న్న, మృణ హింసా భక్షింపఁబడునది. ౧. బిస్యంతే ఉత్సృజ్యంతే భక్షణసమయే వోఽత్ర బిసం. బిస ఉత్సర్గే. భక్షణసమయమున దీనియందుఁ గల వులు విడువఁబడును. ౨ తామరతూఁడుపేళ్లు.

* అబ్జాదికదమ్బే షణ్డ మస్త్రియామ్.

భ్రమరేభ్యో రసం సనోతీతి షండః. అ.న్న.షణు దానే. భ్ర ములకు మకరందము నిచ్చునది. పా. శండ ఇతి తాలవ్యాదిరప్య స్త్రీ తామరపువ్వులు మొదలైనవానిసమూహముపేరు.

* కరహాట శ్శిఫా కన్దః-

కం జలం ఊర్ధ్వస్థిత్వా రహయ న్తీతి కరహాః. పద్మాః. తా తీతి కరహాటః. రహ త్యాగే. అట పటగతౌ-మీఁదనుండుటచేతజల విడుచునది గనుక కరహములు పద్మములు. వానినిఁ బొందియుండు కరాఁహాస్తాఁ హాటయతి దీపయతీతి కరహాటః. హాట దీప్తౌ. ప ములఁ బ్రకాశింపఁజేయునది.౧.శినోతి భువం శిఫా. శిఞ్ నిశాతనే, మిని కృశముగాఁ జేయునది.౨.కందయతి భక్షకాఁ మత్స్యాదీనితి దః. కది ఆహ్లాదనే. తన్ను భక్షించునట్టి మత్స్యాదుల సంతోష ది. ౩. కొందఱు శిఫాకందమని యొకటిగాఁ జెప్పుదురు. శిఫాస కందం శిఫాకందం. శిఫలనఁగాఁ గొమ్మలు. వానితోఁగూడినదుంప.త రదుంపపేళ్లు.

* కింజల్కః కేసరోఽ స్త్రియామ్,

కించిజ్జలతి జడీభవతి కింజల్కః. ఇంచుకంత జడమైయుండునది. ౧.
జలే సరతి కేసరః. అ.పు. సృగతౌ. జలమందుండునది. పా. కేశరః.
దోళితకుసుమ కేశరే కేశర' ఇతివాసవదత్తాయాం. కే శీర్యత ఇతి
రః. శౄహింసాయాం.కొనయందు వేడిపోవునది. ఆకరువుప్పు పేళ్లు.

సంవర్తికా నవదళమ్-

సంవర్తయతి వేష్టయతీతి సంవర్తికా. వృతువర్తనే. తామరదు
ు జుట్టి యుండునది. ౧. నవోత్పన్నం దళం నవదళం. క్రొత్తగాఁ బు
ుఱేకు. ౨ లేఁత తామర ఱేకు పేళ్లు.

బీజకోశో వరాటకః.   ౪౩

బీజానాం పద్మాక్షాణాం కోశః ఆకరో బీజకోశః. తామరవిత్తు
 నెలవైనది.౧.వరం శ్రేష్ఠం పద్మ మటతి వరాటకః. అట పట గతౌ.
శ్రేష్ఠమును బొందునది. వృణోతి బీజానితి వరాటకః. విత్తులను గప్పునది.
 తామరపువ్వులోని దుద్దు పేళ్లు.

ఉక్తం స్వర్వ్యోమ దిక్కాల ధీ వాక్ఛబ్దాది నాట్యకమ్,
పాతాళ భోగి నరక వారి చైషాం చ సంగతమ్.   ౪౪

కాండం నిగమయ న్బుద్ధిసౌకర్యాయ కాండోక్త మనువదతి-
ర్గాది వారిపర్యంత వర్గేషు స్వర్వ్యోమ దిక్కాల ధీ వాక్ఛబ్దాది, ఆది
బ్దేన రసగంధాది గృహ్యతే నాట్యకం తత్సంబంధిగీతాదికముచ్యతే
ాతాళభోగినరకవారిచ. ద్వంద్వైకవద్భావః ఉక్తమిత్యనేనాన్వయః.
ాం యత్సంగతంస్వర్గే దేవతాది, దిశిదిగ్గజాది, కాలేఉపరాగాది, ధీసం
ం విచారాది, వాచిశ్రుత్యాది, శబ్దే ఉదాత్తాది, నాట్యే భ్రకుంసాది,
ాతాళే కుహరాది, భోగిని కంచుకాది, నరకే బాధాది, వారిణి నౌ
ాపద్మోత్పలాది, ఏత త్సర్వ మస్మిన్ ప్రథమకాణ్డే ఉక్తమిత్యర్థః.

కాండమును ముగించుచు నీకాండమునందుఁ జెప్పఁబడిన వర్గ
ుల నన్నిటి నొకసారి పేర్కొనుచున్నాఁడు. స్వ=స్వర్గము, వ్యోమ=
కాశము, దిక్ = దిక్కులు, కాల=కాలము, ధీ=బుద్ధి, వాక్ =వాక్కు,
బ్ద=శబ్దము, ఆదిశబ్దముచేత రసగంధాదులు. నాట్యకం=నాట్యసం
ంధి గీతవాద్యాదులు, పాతాళ=పాతాళము, భోగి=సర్పములు, నర
=నరకము, వారి=జలమును, ఏషాం = ఈస్వర్గాదులయొక్క, సంగతం=

సంబంధవస్తువులు. ఎట్లనిన—స్వర్గసంగతము లైన దేవతాదు
దిక్సంగతము లైనదిగ్గజాదులును, కాలసంగతములైనగ్రహణాదు
ధీసంగతము లైనవిచారాదులును, వాక్సంగతములైనశ్రుత్యాదు
శబ్దసంగతము లైనయుదాత్తాదులును, నాట్యసంగతము లైనప్ర
సాదులును, పాతాళసంగతము లైనకుహరాదులును, భోగిసంగ
లైనకంచుకాదులును, నరకసంగతము లైనబాధాదులును, వారిస
ము లైన నౌకాదులును జెప్పఁబడిన వని యర్థము.

* ఇ త్యమరసింహకృతౌ నామలిఙ్గానుశాసనే,
స్వర్గాదికాణ్డః ప్రథమ స్సాఙ్గఏవ సమర్థితః.

•అమరసింహకృతౌ = అమరసింహునికృతియగు, నామలిం
శాసనే=నామలింగానుశాసన మను నీకోశమందు, ఇతి=ఇట్లు,
మః=మొదటిదగు, స్వర్గాదికాండః =స్వర్గము మొదలగువానివర్గము
మూహము, సాంగఏవ=సమగ్రముగనే, సమర్థితః=నెరవేర్పఁబడెను.

ప్ర థ మ కాం డ ము
సమాప్తము.

శ్రీరస్తు.

నామలింగానుశాసన మను శ్రీమదమరసింహవిరచితం బైన

అమరకోశము

సంస్కృతాంధ్రవ్యాఖ్యాన సహితము

ద్వితీయకాండము.

భూమివర్గము.

అవ. ఏవం ప్రథమకాణ్డం పరిసమాప్య ద్వితీయకాణ్డే వక్ష్యమా
వర్గాణ్ సంగ్రహేణ వక్తి. వర్గాః పృథ్వీతి శ్లోకేన.—ఈప్రకార
ముగా మొదటికాండమును ముగించి, రెండవకాండమునందుఁ జెప్పఁ
దువర్గములను సంక్షేపముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—

వర్గాః పృథ్వీ పుర క్ష్మాభృ ద్వనౌషధి మృగాదిభిః,
నృ బ్రహ్మ క్షత్ర వి ట్ఛూద్రై స్సాఙ్గో పాఙ్గై రి హోదితాః. ౧

పృథ్వీచ పురం చ క్ష్మాభృచ్చ వనౌషధిశ్చ మృగాదీ చతైః ఇహ
కాండే పృథ్వీప్రభృతిభిః, నృబ్రహ్మక్షత్రి విట్ఛూద్రైః సాంగోపాంగైః
అంగ ప్రత్యంగ సహితైః దశభిః వర్గా ఉదితాః అత్ర మృగాదిశబ్దేన
మహ ఉచ్యతే. మృగానత్తుంశీలమస్యేతి వ్యుత్పత్తిః. యద్వా మృగ
శబ్ద ఆరణ్యపశుమాత్రపరః, ఆదిశబ్దేన పక్షికీటాదీనాం గ్రహణమ్.
ఇహ = ఈకాండమునందు, సాఙ్గోపాఙ్గైః = వృత్తికాదు లైన అంగ
ములతోడను, అథ్వాదు లైన ప్రత్యంగములతోడను గూడియున్న
పృథ్వీ పురక్ష్మాభృ ద్వనౌషధి మృగాదిభిః = భూపురశైలవనౌషధి
మృగాదులతోడను, నృ బ్రహ్మ క్షత్ర వి ట్ఛూద్రైః = మనుష్య బ్రా
హ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులతోడను ఉపలక్షితములైన, వర్గాః=
వర్గములు, ఉదితాః=చెప్పఁబడుచున్నవి.

భూ ర్భూమి రచ లానన్తా రసా విశ్వమ్భరా స్థిరా,
ధరా ధరిత్రీ ధరణిః క్షోణి ర్జ్యా కాశ్యపీ క్షితిః. ౨

* సర్వంసహా వసుమతీ వసు ధోర్వీ వసున్ధరా,
గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీ క్ష్మాఽవని ర్మేదినీ మహీ.
(విపులా గహ్వరీ ధాత్రీ గా రిలా కుమ్భినీ క్షమా,
జగతీ రత్నగర్భా చ భూతధా త్ర్యబ్ధిమేఖలా.)

భవతీతి భూః. ఊ. సీ. భూమిశ్చ. ఇ. సీ. ఇది యుదకము బుట్టును. ౧. ౨. న చలతీత్యచలా. చల కంపనే. చలింపనిది. ౩. స్త్వంతోఽస్యాః అనంతా. అంతము లేనిది. ౪. రసాస్సంత్యస్యా రసా. రసములు దీనియందుఁ గలవు. రస్యతే ఆస్వాద్యత ఇతి వా రస ఆస్వాదనే. అనుభవింపఁబడునది. ౫. విశ్వం బిభ ర్తీతి విశ్వం భరా. భృఞ్ భరణే. విశ్వమును భరించునది. ౬. తిష్ఠతి సదా స్థా గతినివృత్తౌ. ఎల్లప్పుడు నుండునది. తిష్ఠతిసర్వమస్యామితి వా సర్వము దీనియం దుండును. ౭, ధరతి విశ్వం ధరా. ధరిత్రీ. ఈ. ధరణిశ్చ. ఇ. సీ. విశ్వమును ధరించునది. ౮. ౯. ౧౦. క్షౌతీతి క్ష్ ఇ. సీ. పా. క్షోణీ. ఈ. సీ. టు క్షు శబ్దే. శబ్దించునది. ౧౧. జీవ ర్వమస్యామితి జ్యా. జ్యావయోహానౌ. సర్వము దీనియందు నశిం ౧౨. కశ్యపస్యేయం కాశ్యపీ. ఈ. సీ. పరశురామునిచేత కశ్యపు కు యజ్ఞదక్షిణగా నియ్యఁబడినది. తథాచో క్తం—శ్లో. త్రిస స్త పృథివీం కృత్వానిఃక్షత్రియాం తతః, దక్షిణా మశ్వమేధాంతే క యాదదాత్సభు' రితి. ౧౩. క్షియంతి నివసంతి స ర్వేఽస్యామితి ఇ. సీ. క్షి నివాసగత్యోః. దీనియం దంద ఱుందురు. ౧౪. సర్వ హత ఇతి సర్వంసహా. షహమర్షణే. సర్వమును సహించునది. ౧ సు ధనమస్యామ స్తీతి వసుమతీ. ఈ.సీ. ధనము దీనియందు గలదు వసు దధాతీతి వసుధా. డు ధాఞ్ ధారణ పోషణయోః. ధన ధరించునది. ౧౭. ఉరుత్వాదుర్వీ. ఈ. సీ. ఘనమైనది. ఊర్ణూయ ర్వతై రిత్యుర్వీ. ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే. పర్వతములచేతఁ గప్పఁబ ౧౮. వసు ధారయతీతి వసున్ధరా. ధృ ధారణే. ధనమును ధరిం ౧౯. గోత్రాః పర్వతాస్సంత్యస్యామితిగోత్రా. పర్వతములు దీ దుఁ గలవు. గా స్తృణాదిభిస్త్రాయత ఇతి గోత్రా. త్రైఙ్ పాలనే. ణాదులచేత ఆవులను రక్షించునది. ౨౦. కాయతి ధ్వనతీతి కుః.

_కై శబ్దే మ్రోయునది. ౨౧. ప్రథతే పృథివీ. పృథ్వీ చ. ఈ. సీ.
థ ప్రఖ్యానే. ప్రసిద్ధమగునది. పృథుచక్రవర్తినా సత్కృతావా పృ
. పృథ్వీ చ. పృథుచక్రవర్తిచేత లెస్సగాఁ జేయఁబడినది. పృథుత్వా
ృథివీ. విశాలమైనది. ౨౩. క్షమతే భారం క్ష్మా. భారమునోర్చునది.
ర. అవతి ప్రజాః అవ్యతే నృపైర్వా అవనిః. ఇ.సీ. ప్రజలను రక్షిం
నది. లేక రాజులచేత రక్షింపఁబడునది అవని. ౨౫. మధుకైటభ
ార్మేదసా పరిప్లుతత్వాత్ మేదినీ. ఈ.సీ. మధుకైటభులమెదడుచేతఁ
డుపఁబడునది. తథాచోక్తం.—"శ్లో. మధుకైటభయోస్త్వం యన్మే
సా సంపరిప్లుతా, తేనేయం మేదినీ దేవీ ప్రోచ్యతే బ్రహ్మవాదిభి"
. ౨౬. మహ్యతే మహీ. ఈ. సీ. పా. మహిః. ఇ. సీ. మహ పూ
యాం. పూజింపఁబడునది. ౨౭ భూమిపేళ్లు.

మృన్మృత్తికా-

మృద్యత ఇతి మృత్. త. సీ. మృత్తికా చ. మృద క్షోదే. మె
పఁబడునది. ౧. ౨. మన్నుపేళ్లు.

ప్రశస్తా తు మృత్సా మృత్స్నా చ మృత్తికా,

ప్రశస్తామృత్తు మృత్తికా మృత్సా. మృత్స్నా చ. ౧. ౨. ప్ర
స్తమైన మృత్తికపేళ్లు.

ఉర్వరా సర్వసస్యాఢ్యా-

ఉర్వతి క్షుధం హినస్తీత్యుర్వరా. ఉర్వీ హింసాయాం. ఆఁకలిని
ఁగొట్టునది. ఉరుం మహాంతం వృణోతి తదర్హత్వా దుర్వరా. అధిక
ును వరించునది. ౧. సమస్తమైనపైర్లతోఁ గూడియున్నభూమిపేరు.

స్యాదూషః క్షారమృత్తికా. ౪

ఉషతి బీజమూషః. ఊష రుజాయాం. విత్తనమును జెఱుచున
. ౧. క్షారా చ సా మృత్తికా చ క్షారమృత్తికా. ఉప్పుమన్ను క్షా
మృత్తిక. ౨ చౌటిమట్టిపేళ్లు.

ఊషవా నూషరో ద్వావ ప్యన్యలిఙ్గౌ-

ఊషోఽస్యాస్తీత్యూషవాన్. త. ఊషరశ్చ. చౌటిమట్టి గలిగినది.
౨ను విశేష్య మేలింగమో ఆలింగముగలవి. ఊషరం స్థలం ఊషరో
శః. ఊషరా భూమిః. అని యుదాహరణములు. ౨ చౌటినేలపేళ్లు.

* స్థలం స్థలీ,

స్థలతీతి స్థలం స్థలీ చ. ఈ. సీ. స్థల స్థానే. స్థానమైయుం
౨ జలశూన్యమై తనంతటనే చదరమై యుండెడునేల పేళ్లు.

* సమానౌ మరుధన్వానౌ-

తృష్ణయా మ్రియన్తేఽత్ర మరుః. ఉ. పు. మృఙ్ ప్రాణత్
దప్పిచేత దీనియందు మృతు లగుదురు. ౨. ఈ ౨ సమలింగ
నీళ్లులేని భూమిపేళ్లు.

* ద్వే ఖిలాప్రహతే సమే.

త్రిషు-

హలేన న లిఖితమితి ఖిలం. లిఖ అక్షరవిన్యాసే. నాఁగే
దున్నఁబడనిది. ఖం లాలీతి ఖిలం. లా దానే. శూన్యము నిచ్చు
౧. లాంగలాదినాన ప్రహన్యత ఇత్య ప్రహతం. హన హింసాగత్
నాఁగేలు మొదలైన వానిచేతఁ బీడింపఁబడనిది. ౨. ఈ ౨ న
గములు. దున్నిననేలపేళ్లు.

* అథో జగతీ లోకో విష్టపం భువనం జగత్,

గమ్యతే జనై రితి జగతీ. ఈ. సీ. జగచ్చ. త. న. గమ్ఌ గతౌ
లచేతఁ బొందఁబడునది. ప్రళయకాలే గచ్ఛతీతి జగతీ. జగచ్ఛ. ప్ర
కాలమందు లయమైపోవునది. ౧. లోక్యతే సర్వ మస్మిన్నితి లో
లోకృ దర్శనే. సర్వము దీనియందుఁ గానఁబడును. ౨. విశం త్యస్మి
తి విష్టపం. విశ ప్రవేశనే. దీనియందుఁ బ్రవేశింతురు. 3. భవత్యస్మి
భువనం. దీనియందు సర్వముగలుగును. ౪. జగత్తుపేళ్లు.

* లోకోఽయం భారతం వర్షమ్-

అయం జమ్బూద్వీపనవమాంశః హిమసేతుమధ్యస్థో లోకః
రతవర్ష మిత్యుచ్యతే. హిమవత్పర్వతమునకు దక్షిణంబును దక్షిణ
ద్రమునకు నుత్తరంబును నైనయీదేశము భారతవర్ష మనంబడును.
తస్యరాజ్ఞ ఇదం భారతం. భరతుఁడను రాజుసంబంధమైనది. ౧. వ
తేసిచ్యతే మేఘైరితి వర్షం మేఘములచేతఁ దడుపఁబడునది. ౧.
రతవర్షముపేరు.

* శరావత్యాస్తు యోఽవధేః.

ఆర్యావర్తః పుణ్యభూమి ర్మధ్యం విన్ధ్యహిమాగయోః,
ఆర్యా ధార్మికా వర్తంతే అస్మిన్నిత్యార్యావర్తః. వృతువర్తనే.
ర్మికులు దీనియందు వర్తింతురు. ౧. పుణ్యాచ సా భూమిశ్చ పుణ్య
మిః. ఇ. సీ. పుణ్యమైనభూమి. ౨. తదుక్తంమనునా.—"ఆసము
చ్చ వైపూర్వాదాసముద్రాచ్చ పశ్చిమాత్, హిమవద్వింధ్యయో
యమార్యావర్తం విదుర్బుధాః" ఇతి.౨. తూర్పుపడమర సముద్రము
ఎల్లలుగాఁగల హిమవద్వింధ్యపర్వతములయొక్క మధ్యదేశముపేళ్లు.
నీవృ జ్జనపదా-
నియమేనవర్తంతే జనా అస్మిన్నితి నీవృత్.త.పు. ఇందు జనులు
యమముగా వర్తింతురు. జనపదసాహచర్యా న్నీవృచ్ఛబ్దః పుల్లింగః
ః పద్యంతేఽత్ర జనపదః. పద్ గతౌ. జనులు పొందుదురు. ౨.
నసమూహముపేళ్లు.
దేశ విషయౌ తూపవర్తనమ్. ౮
దిశ్యతఇతిదేశః. దిశ అతిసర్జనే. ఇవ్వఁబడునది. ౧. విశేషేణబ
తీతివిషయః. షిఞ్ బంధనే. విశేషముగాఁ బ్రీతిని బుట్టించునది.
ఉపవర్తతే అస్మిన్నితి ఉపవర్తనం వృతువర్తనే. దీనియందు జను
వర్తింతురు. 3. జనపదసమూహముపేళ్లు. నీవృచ్ఛబ్దము మొదలు
శబ్దములు దేశముపేళ్లనికొందరు.
త్రి ష్వాగోష్ఠాత్-
ఇతః ప్రభృతిగోష్ఠపర్యంతంవక్ష్యమాణాశ్శబ్దాః విశేషవిధిం వినా
షువర్తంతే. ఇది మొదలు గోష్ఠశబ్దమువఱకుఁ గలశబ్దములలో విశేష
చేతఁ జెప్పఁబడనివి మూఁడులింగములయందును వర్తించును.
నడప్రాయే నడ్వా న్నడ్వల ఇత్యపి,
నడప్రచురోదేశః నడప్రాయః. క్రొలుకసవు తఱుచుగాఁ గలదేశ
బాహుళ్యేన నడోఽస్త్యస్మిన్నితి నడ్వాన్. త. నడ్వలశ్చ. నడమనఁ
గాౘొలుకసవు అది గలిగినదేశము. ౧. ౨. క్రొలుకసవు తఱుచుగాఁ
దేశముపేళ్లు.
కుముద్వాన్ కుముదప్రాయే-
కుముదప్రచురోదేశః కుముదప్రాయః. కుముదాన్యస్మిన్ సంతీతి

కుముద్వాన్. త. తెల్లకలువలు తఱుచుగాఁ గలదేశము. ౧. తె
వలు తఱుచుగాఁ గలదేశముపేరు.

* వేతస్వా న్బహువేతసే.

వేతసాస్సంత్యస్మిన్నితి వేతస్వాన్. త. బహవో వేతసా
బహువేతసః. ౧. ప్రబ్బలిచెట్లు తఱుచుగాఁ గలప్రదేశముపేళ్లు.

* శాద్వల శ్శాద హరితే-

శాదో౽బాలతృణం తేన హరితో దేశ శ్శాదహరితః
వుచేత పచ్చనైనదేశము. శాదో౽బాలతృణమస్మిన్నస్తీతి శాద్వ
తకసవుగలదేశము. ౧. లేఁతకసవుచేతఁ బచ్చగానుండు దేశముపేరు

* సజమ్బాలేతు పఙ్కిలః,

జంబాలేన సహావర్తత ఇతిసజంబాలః. పంకో౽స్యాస్తీతి
అడుసుగలిగినది. ౧. అడుసుతోఁగూడిన దేశముపేరు.

* జలప్రాయ మనూపం స్యాత్పుంసి కచ్ఛ స్తథావిధః.

అనుగతా ఆపో౽స్మి న్నిత్యనూపం. తఱుగనినీళ్లుగలిగిన
నీళ్లు తఱుచుగాఁ గలదేశముపేరు. కచ్య తే జలై రితి కచ్ఛః. కచ
యాం జలముచేతఁ బీడింపఁబడునది. కంపానీయంచ్ఛతీతికచ్ఛః
దనే.జలమును విడుచునది. పుంసీతిత్రిప్వాగోష్ఠాదిత్యస్యబాధకం.
శబ్దః క్లీబే౽పి. తథాచ అమరమాలా.— "కచ్ఛంక్లీబే౽నూ
ఇతి. ౧. నీళ్లు తఱుచుగాఁ గలనదీసరస్సులసమీపప్రదేశముపేరు.

* స్త్రీ) శర్కరా శర్కరిల శ్శార్కర శ్శర్కరావతి,

శృణాతీతిశర్కరా. సా అ స్త్యత్రేతి శర్కరా.శృహింసా
పీడించునది గనుక శర్కర. అనఁగా మొరము. అదిగలిగిననేల
౧. శర్కరా అస్మిన్నస్తీతి శర్కరిలః. శార్కరః. శర్కరావాం
రముదీనియందుఁ గలదు. ౨.౩.౪. మొరపనేలపేళ్లు.

* దేశ ఏవాదిమా-

శర్కరాదిశబ్దేషు ఆదిమౌశర్కరాశర్కరిలశబ్దౌ శర్కరా
ఏవవర్తేతే. ఇతరౌ దేశే అన్యత్రచ. యథా శార్కరో దేశః
మోదకమిత్యాది. శర్కరాదిశబ్దములయందు మొదటిశబ్దముల

మురముగల దేశమునకే పేళ్లు. తక్కిన రెండుశబ్దములు మొరము గల
శమునకును వస్త్వంతరమునకును బేళ్లు.

ఏవ మున్నేయా స్సికతావతి. ౧౧

ఏవంసికతావతిదేశే సికతా. సికతిలఇతిద్వౌ. అన్యత్రచసైకతః
తావాఁ. ఇతి. పూర్వవద్వ్యుత్పత్త్యాదికం. సికతయనఁగా నిసుక. అది
గిన దేశమునందు సికతా సికతిలః అనియు. ఇసుకగలదానియందు
కతః. సికతవాఁ. అనియు నూహింపఁదగినది.

దేశో నద్యమ్బు వృష్ట్యమ్బు సమ్పన్నవ్రీహిపాలితః,
స్యా న్నదీమాతృకో దేవమాతృకశ్చ యథాక్రమమ్. ౧౨

నద్యంబూనిచ వృష్ట్యంబూనిచ తైస్సంపన్నాశ్చతే వ్రీహయ
తైః పాలితః. నదీ మాతాస్య నదీమాతృకః. నదియే తల్లిగాఁగలది.
దేవఃమాతాస్య దేవమాతృకం పర్జన్యుఁడే తల్లిగాఁ గలది. ౧. ఈ
ను నదీజలముచేతను, వర్షోదకముచేతను బండుపైర్లుగల దేశముపేళ్లు.

సురాజ్ఞి దేశే రాజన్వాఁ స్యాత్-

శోభనోరాజాస్యాస్తీతిరాజన్వాఁ. త. మంచిరాజుగలది. ౧. మం
రాజుగల దేశము పేరు.

తతోన్యత్ర రాజవాఁ,

రాజాస్త్యస్య రాజవాఁ. త. రాజుగలిగినది. ౧. ఆ దేశమునకం
వేరైనసామాన్యరాజుగల దేశము పేరు.

గోష్ఠం గోస్థానకమ్-

గావస్తిష్ఠంత్యత్ర గోష్ఠం. ష్ఠాగతినివృత్తౌ. దీనియందు గోవు లుం
ను. గవాంస్థానంగోస్థానం. గోవులుండెడిస్థానము. ౨. ఆవులుండెడు
ంద పేళ్లు.

తత్తు గౌష్ఠీనం భూతపూర్వకమ్. ౧౩

భూతపూర్వం గోష్ఠం గౌష్ఠీనం. పూర్వపుదైనగోష్ఠము.౧. పురా
మైనయామంద పేరు.

పర్యన్తభూః పరిసరః-

పర్యంతే ఉపాంతేభూః పర్యంతభూః. పరితస్సరంతిచర్యంత్యత్రేతి

పరిసరః. సృగతౌ. దీనియందు నలుదిక్కుల సంచరింతురు. ౧. గ్ర
రాదులయొక్క సమీపభూమిపేరు.

* సేతు రాళౌ స్త్రియాం పుమాన్,

పుమాన్ సేతుః స్త్రియామాళౌ వర్తతే సేతుఆళిశబ్దములు
పేళ్లు. సిన్వంతిబధ్నంతి మృత్పాషాణాదిభిరేన మితి సేతుః. ఉ. పు.
బంధనే. మృత్పాషాణాదులచేతఁ దీని గట్టుదురు. ౧. అల్యతే నివా
జలమనయేత్యాళిః. ఇ-సీ. అలభూషణపర్యాప్తివారణేషు. దీనిచేత
నిలుపఁబడును. ౨. కట్టపేళ్లు.

* వామలూరుశ్చ నాకుశ్చ వల్మీకం పున్నపుంసకమ్.

వామం వామైః ప్రాణిభిర్వాలూయత ఇతి వామలూరుః. ఉ
పా. వామలూరః. లూఞ్ ఛేదనే. కుటిలముగాఁగాని కుటిలమ
జంతువులచేతఁగాని త్రవ్వఁబడునది. ౧. ప్రాణినః ప్రవేశే నమం
నాకుః. ఉ.పు. ణము ప్రహ్వత్వేశబ్దేచ. జంతువులు ప్రవేశించి
దీనియందు వంగును. ౨. వలంతే దలంతే ప్రాణినోఽత్ర వల్మీకం.
సంచరణే సంవరణేచ. జంతువులు దీనియందు సంచరించును. పా.
కం. "నద్యాంకూపతటేతరాచవివరేశ్లైలేచకావల్మిక" ఇతి ప్రాణే
వాల్మీకో వాల్మికః ప్రోక్తో వాల్మీకిరపి వాల్మికి" రితి తారపాలః.3. (
లోనుండి చీమలు మున్నగువానిచేఁ దోఁడఁబడినమట్టిదిబ్బ)పుట్ట

* అయనం వర్త్మ మార్గాధ్వ పన్థానః పదవీ సృతిః,
సరణిః పద్ధతిః పద్యా వర్త న్యేకపదీతి చ.

అయంతేఽనేనేత్యయనం. అయపయగతౌ. దీనిచేతఁబోవు
౧. వర్తంతే అనేనేతి వర్త్మ. న. న. వృతువర్తనే. దీనిచేత నడచె
౨. మృగయంతే గవేషయంత్యనేన మార్గః. మృగఅన్వేషణే. దీ
బదార్థమును వెదకుదురు. మృజ్యతే పథికపదై ర్నిస్తృణీక్రియ
మార్గః. మృజూశుద్ధౌ. తెరువరులయడుగులచేతఁ దుడవఁబడునది
అద్యతేభక్ష్యతే పథికై రత్ర అధ్వా. న. పు. అదభక్షణే. దీనియం
కులచేత భుజింపఁబడును. ౪. పంథంతియాం త్యనేనపంథాః. న-పు.
తౌ. దీనిచేతఁ బోవుదురు. ౫. పద్యంతే గచ్ఛంత్యస్యామితిపదవీ

. వర్ద్గతౌ. దీనియందు నడతురు. పదాన్యస్యాంవిద్యతఇతివాపదవీ.
నియం దడుగులుండును. ౬. సరంత్యనేనసృతిః. ఈ-సీ. సరణిశ్చ. ఇ.సీ.
గతౌ. దీనిచేత సంచరింతురు. ౭. ౮. పదాభ్యాం హన్యత ఇతి పద్ధతిః.
సీ. హనహింసాగత్యోః. పాదములచేతఁ గొట్టఁబడునది. ౯. తృణ
టకాదిరహితత్వాత్ పాదాయహితాపద్యా. తృణకంటకాదిశూన్యమై
యుండుటవలనఁ బాదములకు హితమైనది. ౧౦. వర్తంతేఅనయావర్తనీ.
.సీ. వృతువర్తనే. దీనిచేతఁ బ్రవర్తింతురు. ౧౧. ఏకేకతిపన్మేపదాల
స్యాంతే అస్యామితి ఏకపదీ. ఈ. సీ. కొన్నియడుగులు దీనియందుఁ గా
బడును. ఏకః అసహితః పాదోఽస్యామితివా ఏకపదీ. విడివిడిగానుండు
డుగులుగలది. ౧౨. త్రోవపేళ్లు.

అతిపన్థా స్సుపన్థాశ్చ సత్పథ శ్చార్చితేఽధ్వని,

అతిశ్రేష్ఠః పంథాః అతిపంథాః. న. పు. శ్రేష్ఠ మైనమార్గము. ౧.
థాః. న. పు. ఒప్పైడుతెరువు. ౨. సంశ్చాసౌపంథాశ్చాసత్పథః. అ.
మంచిత్రోవపేళ్లు.

వ్యధ్వో దురధ్వో విపథః కదధ్వా కాపథ స్సమాః. ౧౬

విరుద్ధః అధ్వావ్యధ్వః విరుద్ధమైనత్రోవ. ౧.దుష్టోఽధ్వాదురధ్వః.
త్రోవ. ౨. విరుద్ధఃపంథాః విపథః. విరుద్ధ మైనమార్గము. 3. ఏతే
కారాంతాః కుత్సితోధ్వాకదధ్వా. న. పు. కుత్సితమైనమార్గము. ౪.
త్సితః పంథాః కాపథః. కుత్సిత మైనతెరువు. ౫. ఈశబ్దములు సమాః
మార్థకముల పుల్లింగములు. ఇచ్చట విపథకాపథశబ్దములు నపుంస
ములుం గలవు. చెడ్డత్రోవపేళ్లు.

అపన్థా స్త్వపథంతుల్యే-

పంథానభవతీత్యపంథాః. న. పు. అపథంచ. తెరువుగానిది. ౧.౨.
త్రోవపేళ్లు.

శృఙ్గాటక చతుష్పథే,

శృంగైరటం త్యస్మిన్నితి శృంగాటకం. అటపటగతౌ. కొమ్మలచేత
యందుఁ గ్రీడింతురు. ౧. చతుర్ణాం పథాం సమాహార శ్చతుష్పథం.
లుగు తెరువులు గూడినది. ౨. నాలుగుత్రోవలుగూడిన చోటుపేళ్లు.

ప్రాన్తరం దూరశూన్యోఽధ్వా-

ప్రకృష్టంగ్రామయోరంతరం వ్యవధానమత్రేతి ప్రాంతరం. క మైనగ్రామములయొక్క వ్యవధానము గలిగినది. ౧. ఎడారి సంచారము లేనిమార్గముపేరు.

* కాన్తారం వ ర్త్మ దుర్గమమ్.

కాంశ్చిన్న తారయతీతి కాంతారం. తృణాప్లవనతరణయోః రినిచొచ్చి దాఁటనీయనిది. ౧. దుష్టోగమో యస్య తద్దుర్గమం. దుష్ట గమనముగలిగినది. చోరకంటకాదులచేఁబోవశక్యముగానిమార్గము

* గవ్యూతి స్త్రీ క్రోశయుగమ్-

క్రోశద్వయం గవ్యూతిరిత్యుచ్యతే. "చతుష్కాధికవింశ అంగుళైర్హస్తముచ్యతే, సహస్రైరష్టభిః ఖ్యాతం హస్తకైః క్రోశ నకం" ఇరువదినాలుగు అంగుళము లొకహస్తము. ఎనిమిదివేలహ లొకక్రోశము. అట్టిక్రోశములు రెండు గవ్యూతి యనంబడును. గవ్ శయోః యూతిః మిశ్రణంగవ్యూతిః. ఇ.సీ. యుమిశ్రణే,గో వనఁగా శము. రెండుక్రోశములకూటమి గవ్యూతి. ౨ రెండుకోసులదూ గలత్రోవపేళ్లు.

* నల్వః కిష్కు చతుశ్శతమ్,

కిష్కుర్హస్తః చతుశ్శతంహస్తాఃనల్వఇత్యుచ్యతే. కిష్కువనఁ స్తము. నన్నూఱుహస్తములు గలత్రోవ నల్వమనంబడును. న బధ్యతే అనేనేతినల్వః. ణలబంధనే. దీనిచేత లెక్కపెట్టఁబ ౧ నన్నూఱుచేతులపొడవుగల త్రోవపేరు.

* ఘణ్టాపథ స్సంసరణమ్-

దశధనురంతరో రాజమార్గః ఘంటాపథస్సంసరణమితిచో పదివిండ్లపట్టుగలరాజమార్గము ఘంటాపథము సంసరణము న ను. ఘంటోపలక్షితానాం గజానాం పంథాః ఘంటాపథః. ఘంట గూడినయేనుఁగులకు మార్గము. ౧. సంహతాః స్సరంత్యత్ర సంసరణ గతౌ. అనేకులు దీనియందుఁ గూడిసంచరింతురు. ౨ రాజమార్గము

* త త్పుర స్యోపనిష్కరమ్.

(ద్యావాపృథివ్యౌ రోదస్యౌ ద్యావాభూమీచ రోదసీ, దివస్పృథివ్యౌ గుఞ్జాతు రుమా స్యా ల్లవణాకరః)

పురసంబంధ మైనయాఘంటాపథమే ఉపనిష్కర మనంబడును.
ట పురమనఁగా దుర్గమైనపురము. కేవలపురసంబంధమైనది ఘంటా
మే యనంబడును. ఉపనిష్క్రియతే సైన్యమత్రేతి ఉపనిష్కరం.
ఉపనిష్కరం. కౄవిక్షేపే. అంతట సైన్యము పర్యాప్తముగాఁ
బడును. ౧ పురమార్గము పేరు.

పురవర్గము.

పూః స్త్రీ పురీ నగర్యౌ వా పత్తనం పుటభేదనమ్,
స్థానీయం నిగమః-

పూర్యతే జనై రితిపూః. ర.సీ.పురీ. ఈ.సీ. పౄ పాలనపూరణయోః.
లచేత నిండింపఁబడునది.౧.౨.క్రీడార్థం నగాః వృక్షాఃపర్వతావాఅత్ర
తీనగరీ, ఈ.సీ. విహారార్థమై వృక్షములుగాని పర్వతములుగాని దీని
ందుఁగలవు. నగాః నగసదృశాః ప్రాసాదాదయోఽత్ర సంతీతి నగరీ.
తసమానము లైనరాజగృహములు మొదలైనవి దీనియందుఁగలవు.
నగర్యౌవా స్త్రీయా పట్టణసాహచర్యాత్క్లీబేఽపి. పురీనగరీశబ్దము
పట్టణశబ్దసాహచర్యములవలన పురం నగరం అని నపుంసకలింగములును
, 3. అపతంత్యస్మిన్వణిజోఽస్మిన్నితి పత్తనం, పత్ ఌగతౌ. పా. ఆపటంతి
గతౌ, వర్తకులు దీనింగూర్చి వత్తురుగనుక పత్తనము. పట్టణమనియుఁ
ముగలదు. ౪. పుటాః పుటికాః ఘటాదయః. సమ్మర్దాద్భిద్యంతేఽ
పుటభేదనం. భిదిర్ విదారణే.పుటములనఁగా ఘటాదులు, అవి దీనియం
బరయుటవలన వ్రక్కలౌను.౫.అకుతో భయత్వాత్ స్థానాయ వాసా
హితం స్థానీయం.ష్ఠా గతినివృత్తౌ. ఎక్కడను భయములేనిచోటవలన
డుటకు యోగ్యమైనది. రాజస్థానయోగ్యత్వాద్వా స్థానీయం. రా
లుండుటకు యోగ్యమైనది. ౬. నియతం జనో గచ్ఛత్యత్ర నిగమః.
గతౌ. నియతముగా దీనియందు జనులు చేరుదురు. ౭. పట్టణము
కొందఱు పూర్ శబ్దముమొదలు 3 పురముపేళ్లనియు, పత్తనపుట
నశబ్దములు ౨ పట్టణము పేళ్లనియు,స్థానీయనిగమశబ్దములు స్థానీయ
పేళ్లనియుఁ జెప్పుదురు. అందు ౮౦౦ గ్రామముల వ్యవహారమునకు

స్థానమై అన్నిటికిఁ బ్రధానమైయుండునది పురమనంబడును. కోట డ్డైలచేత దుర్గములై యుండునవి స్థానీయపట్టణములనంబడును.

* అన్యత్తు యన్మూలనగరా త్పురమ్.

తచ్ఛాఖానగరమ్-

మూలనగరే అసమ్మానితజనౌఘస్య సరిదంకే సరోంకేవా తం పురం శాఖానగర మిత్యుచ్యతే. మూలనగరమనఁగా రాజధాని దు జనులకు చోటుచాలక నదీసమీపమందుఁగాని సరస్సమీపమంద ని కట్టఁబడిన వేఱొకపట్టణము శాఖానగర మనంబడును. మూలన తరుస్థానీయస్య శాఖాసదృశత్వాత్ శాఖానగరం. తరుస్థానీయ ధానపట్టణమునకు కొమ్మవలెనుండునది. ౧. శాఖానగరముపేర్లు.

* వేశో వేశ్యాజనసమాశ్రయః,

విశంతి కాముకా అత్ర వేశః. విశ ప్రవేశనే. కాముకులు యందుఁ బ్రవేశింతురు. ౧. వేశ్యాజనస్య సమాశ్రయః వెలయా నెలవు. ౨. వేశ్యలుండుచోటుపేర్లు.

* ఆపణస్తు నిషద్యాయామ్.

ఆసమన్తాత్ పణాయన్తే వ్యవహార న్త్యస్మిన్నితి ఆపణః. వ్యవహారే స్తుతౌచ. దీనియందు వ్యవహరింతురు. ౧.నిషీదంతి వణి స్యామితి నిషద్యా. షద్ల్ విశరణగత్యవసాదనేషు-దీనియందు వ లుందురు. ౨. మళిగపేళ్లు.

* విపణిః పణ్యవీథికా.

విపణిః. ఇ.సీ.పా. విపణా. 3. పణ్యానాం విక్రేతు మానీతా వీథిః పణ్యవీథికా. విక్రయింపఁ దెచ్చినవస్తువులుండెడువీథి. ౪. అ వీథిపేళ్లు.

* ~~రథ్యా ప్రతోలీ విశిఖా.~~

~~రథానతు హితా రథ్యా. రథమునకు యోగ్యమైనది.౧. ప్ర యంతి జనా అస్యామితి ప్రతోలీ. తుల ఉన్మానే. దీనియందు జను ఉింతురు. ౨. విశీయంతే ప్రకాశ్యంతే స్యామితివిశిఖా. శీఙ్ స్వ విపూర్వకత్వాత్ ప్రకాశార్థకత్వం. దీనియందుఁ బ్రకాశింపఁజేయు దురు. ముండితశిరోవ త్సమభూమిత్వాద్విశిఖా. ముండితశిరస్సువలె~~

అన్యత్తు యన్మూలనగరాత్పురమ్. ౧

శాఖానగరమ్-

మూలనగరే అసమ్మానితజనౌఘస్య సరిదంకే సరోంకేవా కల్పి తం శాఖానగర మిత్యుచ్యతే. మూలనగరమనఁగా రాజధాని. అం దులకు చోటు చాలక నదీసమీపమందుఁగాని సరస్సమీపమందుఁ గట్టఁబడిన వేఱొక పట్టణము శాఖానగర మనఁబడును. మూలనగ తరుస్థానీయస్య శాఖాసదృశత్వాత్ శాఖానగరం. తరుస్థానీయమై నపట్టణమునకు కొమ్మవలె నుండునది. ౧. శాఖానగరము పేరు.

వేశో వేశ్యాజనసమాశ్రయః,

విశంతి కాముకా అత్ర వేశః. విశ ప్రవేశనే. కాముకులు దీని ప్రవేశింతురు. ౧. వేశ్యాజనస్య సమాశ్రయః. వెలయాండ్ర ౨ వేశ్యలుండుచోటు పేళ్లు.

ఆపణస్తు నిషద్యాయామ్-

ఆ సమన్తాత్ పణాయన్తే వ్యవహర న్త్యస్మిన్నితి ఆపణః. పణ హారే స్తుతౌ చ. దీనియందు వ్యవహరింతురు. ౧. నిషీదంతి వణి స్యామితి నిషద్యా. షద్లృ విశరణగత్యవసాదనేషు. దీనియందు లుందురు. ౨ మలిగపేళ్లు.

విపణిః పణ్యవీథికా. ౨

విపణిః ఇ. సీ. పా. విపణా. ౩. పణ్యానాం విక్రేతుమానీతా వీథిః పణ్యవీథికా. విక్రయింపఁ దెచ్చినవస్తువు లుండెడువీథి. ౮ వీథిపేళ్లు.

థ్యా ప్రతోలీ విశిఖా-

రథాయ హితా రథ్యా. రథమునకు యోగ్యమైనది. ౧. ప్రతోల జనా అస్యామితి ప్రతోలీ. తుల ఉన్మానే. దీనియందు జనులు మ రు. ౨. విశీయంతే ప్రకాశ్యంతేఽస్యామితి విశిఖా. శిజ్ నిష్పే. త్వాత్ ప్రకాశార్థకత్వం. దీనియందుఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడు ముండితశిరోవ త్సమభూమిత్వాద్విశిఖా. ముండితశిరస్సువలె సమ గా నుండునది. ౩ పురమధ్యమార్గముపేళ్లు. గ్రామమునఁ బ్రథా రచ్చమిట్టపేళ్లనికొందఱు.

* స్యాచ్చయో వప్ర మస్త్రియామ్,

పరిఘోద్ధృతమృత్తికయా యః స్థాపః క్రియతే తత్ర ప్రశబ్దో వర్తతే. తదేవ దుర్గమిత్యుచ్యతే. చీయతే పాషా చయః. చిఞ్ చయనే. పాషాణాదులచేతఁ గట్టఁబడునది. ౧. ప్రాకారోఽత్ర వప్రః. అ. న్న. టు వప్ బీజసంతానే. దీని ప్రాకారము పాఁతఁబడును. ౨. అగడ్తలోనుండి యెత్తి ప్రా కుఁ జుట్టును బలకరముగాఁ బోయఁబడినమట్టిదిన్నె పేళ్లు.

* ప్రాకారో వరణః సాలః-

ప్రకర్షేణ క్రియత ఇతి ప్రాకారః. డు కృఞ్ కరణే, లెస్స యఁబడునది. ౧. వ్రియతే వేష్ట్యతే నగరమనేన వరణః. వృఞ్ దీనిచేత పట్టణము చుట్టఁబడును. ౨. స్యతి పర్యంతం కరోతీతి పట్టణమునకు కడను జేయునది. సలతి నగరమితి వా సాలః. షల పట్టణమును గ్రమ్ముకొని యుండునది. 3 కోటపేళ్లు.

* ప్రాచీనం ప్రాన్తతో వృతిః.

దుర్గాదేః వేణువేత్రమయీ వేష్టనికా ప్రాచీన మిత్యు ప్రాక్ చీయత ఇతి ప్రాచీనం. చిఞ్ చయనే. గ్రామమునకు నేర్పఱుపఁబడునది, ప్ర గంచతీతి వా ప్రాచీనం. అఞ్చు గతిపూజ గ్రామముయొక్క మొదట నుండునది. పా. ప్రాక్ ఈర్యత ఇ నం. ఈరగతౌ. మొదట పొందఁబడునది. ౨. వ్రియతేఽనయా ఇ. సీ. వృఞ్ వరణే. దీనిచేతఁ జుట్టిరాఁబడును. ౨ ఊరిచుట్టు వెలుఁగు పేళ్లు.

* భిత్తిః స్త్రీ కుడ్యమ్-

భిద్యతే భిత్తిః. ఇ. సీ. భిదిర్ విదారణే. భేదింపఁబడునది. ౧ పతనసమయే కుడ్యం. కుఙ్ శబ్దే. పడునప్పుడు మ్రోయునది. ౨ పేళ్లు.

* ఏడూకం యదన్తర్న్యస్తకీకసమ్,

ఇల్యతే క్షిప్యతే కీకస మంతరితి ఏడూకం. ఇల స్వప్న రణోః. దీనియందు ఎముకలు నడుమ నుంచఁబడును. ఈడ్యతే డూకం. ఈడ స్తుతౌ. అసాధ్యమౌటచేత స్తోత్రముచేయఁబడును

ం. తథాచోక్తం. "ఉపశల్యం గ్రామాంతిక మేడుక మంతర్గతాస్థి
ం స్యా" దితి రత్నకోశే. నడుమ యెముక లుంచి కట్టఁబడిన గో
హ.

గృహా గేహో దవసిత వేశ్మ సద్మ నికేతనమ్. ౪
శాన్త వస్త్య సదనం భవ నాగార మన్దిరమ్,
గృహాః పుంసి చ భూమ్న్యేవ నికాయ్య నిల యాలయాః. ౫
ష్ణ్య మోకో నివసనం స్థా నావసథ వాస్తు చ,
ంస్థ్యాయ ముటజం ధామ నివేశ శ్శరణం క్షయః.)

గృహ్ణాతి పురుషేణార్జితం ధనమితి గృహం. గేహం చ. గ్రహ
దానే. పురుషునిచే సంపాదింపఁబడిన ధనమును గ్రహించునది. ౧.
ఉదకం వసితమాచ్ఛాదనీకృతమనేనేతి ఉదవసితం. వస ఆచ్ఛాద
ఉదకము దీనిచేత ఆచ్ఛాదనముగాఁ జేయఁబడును. ఉదవసియతే
తే వంశాదిభి రిత్యుదవసితం. వెదురు మొదలైనవానిచేఁ గట్టఁబడు
ఉత్ ఊర్ధ్వం అవసీయత ఇత్యుదవసితం. షీఞ్ బంధనే. పొడు
గట్టఁబడునది. ౩. విశంత్యత్రేతి వేశ్మ. న. న. విశ ప్రవేశనే.
ందుఁ బ్రవేశింతురు. ౪. సీదంతి తిష్ఠంత్యత్ర సద్మ. న. న. షద్లౄ
గత్యవసాదనేషు. దీనియందుండురు. ౫. నికేతయంతి నివసంత్య
తి నికేతనం. కిత నివాసే. దీనియందు నివసింతురు. ౬. నితరాం
త్యతి దుఃఖమత్రేతి నిశాంతం. శము ఉపశమే. దీనియందు దుః
మిక్కిలి శమించును. అవశ్యం నిశాయా మమ్యతే గమ్యత ఇతి
ంతం. అమ గతౌ. అవశ్యముగా రాత్రియందు పొందఁబడునది. ౭.
స్త్యయంతి సమూహీభవం త్యత్ర జనా ఇతి వస్త్యం. స్త్యై ష్ట్యై శబ్ద
తయోః. "వష్టి భాగురి రల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయో" రితి వచనా
ల్లోపస్య వైకల్పికత్వాత్. వస్త్యం అవస్త్యం చ. జనులు దీని
డుఁగూడుదురు. అవ అనెడి ఉపసర్గమునకుండు అకారలోపము వైక
ౌటవలన వస్త్యము. అవస్త్యమును. వస్త్యంపస్తుషు సాధువస్త్యం.
ులయందు మంచిది. ౮. సీదంత్యత్ర సదనం. షద్లౄ విశరణగత్య
దనేషు. దీనియం దుందురు. ౯. భవంతి బాలా అత్రేతి భవనం.
సత్తాయాం. బాలురు దీనియందుఁ జనింతురు. ౧౦. అగాః వృ

తూౕ ౹ స్తంభభూతా నియ ర్తీత్యగారం. ఋ గతౌ స్తంభ
లై నవృక్షములను బొందియుండునది. ౧౧. మాద తే సుప్య తేఽ
దిరం. మది స్తుతి మోద మద స్వప్న కాంతి గతిషు. దీనియందు
బడును, సంతోషింపఁబడును గనుక మందిరము. ఈశబ్దము
గంబును గలదు. తథాచోక్తం బాణేన.—"వ్రజతి పథి వ
దిరాత స్తవారి" రితి. ౧౨. గృహశబ్దము పుల్లింగ మైనపుడు
నము౦నే వ ర్తించును. నపుంసక మైనప్పుడు మూఁడువచనములయ
గృహ్ణాంతి ప్రవిష్టానితిగృహాః. గ్రహ ఉపాదానే. ప్రవేశించినవారిని
చునది. ౧౩. నిచీయ తే ద్రవ్యమత్రనికాయ్యః. చిఞ్ చయనే.
దు ద్రవ్యము కూర్పఁబడును. ౧౪. నిలీయ న్తే ఆలీయంతే
నిలయః. ఆలయశ్చ. లీఙ్ శ్లేషణే. దీనియందు జనులు అణఁగియు
౧౫. ౧౬ ఇంటిపేళ్లు.

* వాసః కుటీ ద్వయోః శాలా సభా-

వసంత్యస్మిన్నితి వాసః. వస నివాసే. దీనియందు జను
తురు. ౧. కుటతి కుటిలీభవతీతి కుటీ. కుట కౌటిల్యే. వక్రమగు
శల న్త్యస్యామితి శాలా. ష్ఠు. శల గతౌ. దీనియందు జనులు చే
శాల్య తే శాలా శాల శ్లాఘాయాం. కొనియాడఁబడునది. 3.
త్యస్యామితి సభా. దీనియందుఁ గూడికొని ప్రకాశింతురు. సభ
తీతి సభా. లెస్సగా నొప్పునది. ౪ సభాగృహముఃపేళ్లు.

* సంజవనం త్విదమ్,
చతుఃశాలమ్.

సంజవ న్తే మిథస్సంగచ్ఛ న్తేఽస్మిన్నితిసంజవనం. జుగతౌ.
దు లెస్సగాఁ బొందుదురు. ౧. చతసృణాం శాలానాం సమాహా
శ్శాలం. నాలుగుశాలలయొక్క కూటమి. పా. చతుశ్శాలా.
లయందు అభిముఖముగా నడుమ నెడము విడిచి కట్టినయింటిపే

* మునీనాం తు పర్ణశా లోటజోఽ స్త్రియామ్

పర్ణైః కృతాశాలాపర్ణశాలా. ఆకులచేతఁ గట్టఁబడినది.
స్ప్రుణ్వరె రా యత ఇతుట్వటజః. అ. ష్ఠ. జనీ ప్రాదుర్భావే. ఉట

ృణపర్ణములు వానిచేతఁ గలిగినది. ౨ మునులయింటిపేళ్లు.

చైత్య మాయతనం తుల్యే-

చీయతే పాషాణాదినా చైత్యం. చిఞ్ చయనే. పాషాణాదు లచేఁ గట్టఁబడునది. ౧. ఆయతన్తే౽స్మిన్నితి ఆయతనం. దీనియందు యత్నముచేయుదురు, ౨. యజ్ఞశాలపేళ్లు. బౌద్ధాలయమనికొందఱు. చప్పచెట్లని మఱికొందఱు.

వాజిశాలా తు మన్దురా,

వాజినాం శాలా వాజిశాలా. గుఱ్ఱములచావడి. ౧. మందం తే అశ్వాఅత్ర మందురా. మది స్తుత్యాదౌ. దీనియందు గుఱ్ఱములు మదించును. ౨. గుఱ్ఱపుచావడి పేళ్లు.

ఆవేశనం శిల్పిశాలా-

ఆవిశంతి కర్మకారయితారో౽త్ర ఆవేశనం, విశ ప్రవేశనే. దీనియందు పనులుచేయించువారు ప్రవేశింతురు. ౧. సువర్ణకారాదిశిల్పి నాం శాలా శిల్పిశాలా. స్వర్ణకారాది శిల్పులయొక్కశాల. ౨ కంసాలి కొట్టముపేళ్లు.

ప్రపా పానీయశాలికా. ౭

ప్రకర్షేణ పిబంత్యస్యామితి ప్రపా. పా పానే. దీనియందు ఉదక మును మిక్కిలి పానముచేయుదురు. ౧. పానీయస్య జలస్య శాలా పానీయశాలికా. జలముయొక్కయిల్లు. ౨ చలిపందిరిపేళ్లు.

మఠ శ్ఛాత్రాదినిలయః-

మఠన్త్యస్మిన్నితి మఠః. మఠ మదనివాసయోః-దీనియందునివసిం తురు. ఛాత్రో౽న్తేవాసీ ఆదిర్యేషాం తే పరివ్రాజకక్షపణకాదయః తేషాం నిలయః. ౨ శిష్యులు సన్న్యాసులు మొదలగువారిగృహము (మఠము) పేళ్లు.

గఞ్జా తు మదిరాగృహమ్,

గఞ్జంతి శబ్దాయంతే౽స్యామితి గంజా. గజి శబ్దే. దీనియందు ోతలు పెట్టుదురు. ౧. మదిరాయా స్సంధానగృహంమదిరాగృహం. మద్యమును చేసియిచ్చునట్టియిల్లు. ౨ మద్యముచేయు నింటిపేళ్లు.

గర్భాగారం వాసగృహమ్-

నిర్వాతత్వాత్ గర్భఇవ అగారం గర్భాగారం. గర్భమువలె
లేకయుండునది. ౧. వాసస్య శయనస్య యోగ్యంగృహం వాసగృహ
శయనమునకు యోగ్యమైనయిల్లు. ౨. పడికటింటిపేళ్లు. గర్భా
మనఁగా దేవతాగృహమని కొందఱు.

* అరిష్టం సూతికాగృహమ్.

మంత్రాదినా కృతరక్షత్వాత్ గ్రహై ర్న రిష్యతే న హింస్య
బాలకాదిరత్రేత్యరిష్టం. రిష హింసాయాం. మంత్రాదులచేతఁ జేయ
బడినరక్షణ గలుగుటవలనఁ బిశాచాదులచేత పీడింపఁబడని బాలకాదు
గలిగినది. ౧. సూతికా అభినవసూతికా తస్యాః గృహం సూతికాగృహ
క్రొత్తగా బిడ్డనుగన్న బాలెంతయిల్లు. పా. సూతీకాగృహం. ౨. పురు
టిపేళ్లు.

* వాతాయనం గవాక్షః-

వాతస్య అయనం మార్గో వాతాయనం. వాయువునకుమార్గ
౧. గవాం కిరణానాం అక్షో వ్యాపారోఽత్రేతి గవాక్షః. అక్షూ
ప్తౌ. గోవులనఁగా కిరణములు. దానివ్యాపారము దీనియందుఁ గల
౨. గవాక్షిపేళ్లు.

* అథ మణ్డపోఽ స్త్రీ) జనాశ్రయః,

మణ్డ్యతే జనై రితి మణ్డపః. అ. ప్న. మడి భూషాయాం. జన
చేత నలంకరింపఁబడునది. ౧. జనానామాశ్రయః జనాశ్రయః. జను
ఆశ్రయము. ౨. కొలువుచావడి మొదలైనదానిపేళ్లు. స్త్రీ) లు
దగిన మండప మని కొందఱు.

* హర్మ్యాది ర్ధనినాం వాసః-

మనో హరతీతి హర్మ్యం. హృఞ్ హరణే. మనస్సును హరిం
నది. ౧. ధనినాం వాసః. ధనికులయిల్లు. ఆదిశబ్దముచేత అట్టాలకాది
మములుం గలవు. ధనికులగృహముపేరు.

* ప్రాసాదో దేవభూభుజామ్.

ప్రసీద న్త్యస్మిన్నితి ప్రాసాదః. పద్లౄ విశరణగత్యవసాదన
దీనియందు ప్రసన్నులై యుందురు. ప్రముదితా స్సీదం త్యస్మిన్నితి
సాదః. దీనియందు సంతుష్టులై యుందురు. దేవగృహమునకును

గృహమునకును పేరు.

సౌధోఽస్త్రీ రాజసదనమ్-

సుధాయోగాత్ సౌధః. సుధయనఁగా సున్నము. అదిగలది. ౧. రాజ్ఞాం సదనం రాజసదనం. రాజులయొక్క గృహము. ౨. రాజగృహము పేళ్లు.

ఉపకార్యోపకారికా,

ఉప సమీపే క్రియత ఇత్యుపకార్యా. ప్రయాణసమయమందుఁ జేయఁబడునది. పలాదిభిరుపక్రియత ఇత్యుపకార్యా. పటాదులచే నిర్మితమైనది. ప్రయాణాయ ఉపకరోతీతి ఉపకారికా. డు కృఞ్ కరణే. ప్రయాణమునకు ఉపయోగించునది. ౨. గుడారము (విడిదియిల్లు) పేళ్లు. సామాన్యముగా రాజగృహము పేళ్ళనికొందఱు.

స్వస్తికః సర్వతోభద్రో నన్ద్యావర్తాదయోఽపి చ. ౧౦
విచ్ఛన్దకః ప్రభేదా హి భవన్తీశ్వరసద్మనామ్,

స్వస్తికాదయశ్శబ్దాః ఈశ్వరసద్మనాం రాజదేవగృహాణాం ప్రభేదాః ద్వారాళిందాదిరచనావిశేషజన్యాః భేదా భవంతి. ఆదిశబ్దేన రుచక వర్ధమానాదయః. తథాచోక్తం—"స్వస్తిక స్సర్వతోభద్రో రుచకో వర్ధమానకః, నంద్యావర్తాదయశ్చాపి ద్వారాళిందాదిభేదజాః" స్వస్తిక సర్వతోభద్ర నద్యావర్త విచ్ఛన్దక శబ్దములు ఆదిశబ్దముచేత రుచకవర్ధమానాదులును, రాజదేవగృహములయొక్క ద్వారభేదముల వలనను, అళిందభేదములవలనను బుట్టినరచనావిశేషముల పేళ్లు. స్వస్తికః. ...తీతి స్వస్తికః. శుభమును జేయునది. ఇది తూర్పువాకిలిగలయిల్లు. సర్వతోభద్ర మస్య సర్వతోభద్రః. అంతట శుభముగలిగినది. ఇది నలుగువాకిళ్లు గలయిల్లు. ౨. నంద మానంద మావర్తయతీతి నంద్యావర్తః. వృతు వర్తనే. ఆనందమును బ్రవర్తింపఁజేయునది. ఇది పడమటి వాకిలి లేక మిగిలినమూడువాకిళ్లుగలయిల్లు. తథాచ సంహితాయాం వరాహమిహిరః—"అపరోఽంత్యగతోఽళిందః ప్రాంతరగతౌ తదుత్థితౌ చాన్యౌ,తదవధిధృతశ్చాన్యః ప్రాగ్ద్వారం స్వస్తికం శుభదం. అప్రతిషిద్ధాళిందం సమంతతో వాస్తుసర్వతోభద్రం, నృపవిబుధసమూహానాం కార్యం ద్వారై శ్చతుర్భిరపి. నంద్యావర్తమళిందై శ్శాలాకుడ్యా త్ప్రదక్షిణాం

తగత్తైః, ద్వారం పశ్చిమ మస్మిన్ విహాయ శేషాణి కార్యాణి. ప్ర
శ్చిమాపలిందావంత్యగతౌ తదష్టినతౌ శేషౌ, రుచకం ద్వారం వ
ము త్తరతోఽన్యాని శస్తాని. ద్వారాళిందోఽంత్యగతః ప్రదక్షిణోఽ
స్తతశ్చాన్యః, శుద్ధశ్చ వర్ధమానో ద్వారం తు న దక్షిణం కార్య"
విశిష్టచ్ఛన్దోఽత్ర విచ్ఛన్దకః. యద్వా విశిష్టాశ్ఛన్దయతి సాభిలాషా
రోతీతి విచ్ఛన్దకః. పా. విచ్ఛన్దకః. ఉత్తమ మైనఛందముగలది. లేక
ములకుఁ గోరికఁబుట్టించునది. ౭ ఈశ్వరగృహభేదములు.

* స్త్ర్యగారం భూభుజా మన్తఃపురం స్యా దవరోధనమ్.
శుద్ధాన్త శ్చావరోధశ్చ.

అంత రభ్యంతరం పురం గృహ మంతఃపురం, "అగారే
పుర" మితి రత్నమాలాయాం. పురమనఁగా గృహము. లోపలిగృ
ము అంతఃపురము. ౧. అవరుధ్యంతే రాజస్త్రియోఽత్ర అవరోధ
అవరోధశ్చ రుధిర్ ఆవరణే. రాజస్త్రీలు దీనియందు నిరోధింపఁబ
రు. ౨. శుద్ధాః పరిశుద్ధాః రక్షకాః అంతే సమీపే అస్యేతి శు
న్తః. పరిశుద్ధులైనరక్షకులు సమీపమందు గలిగినది. 3. రాజస్త్రీ
డు గృహము పేళ్లు.

* స్యా న్నృ దట్టః క్షౌమ మస్త్రియామ్,

అట్టంతే హింస న్త్యత్ర అట్టః. అట్ట అతిక్రమహింసనయోః.
యందుఁ బీడింతురు. ౧. క్షువంతి శబ్దాయంతే యోధాఅత్ర క్షౌ
అ. ప్న. టు క్షు శబ్దే. యుద్ధము చేయుటకై వాకిటిమండపమునీ
గాని కొత్తళముమీఁదఁగాని యుద్ధముచేయువారు దీనియందుఁ గ
లు పెట్టుదురు. పా. క్షోమం. ౨. కట్టినయిండ్ల పేళ్లు. మేడలయొ
వెనుక ప్రక్కఁగట్టిన యింటిపేళ్లనికొందఱు.

* ప్రఘాణ ప్రఘ ణాలిన్దా బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠకే.

ప్రహన్యతే ఘటాది రనేన ప్రఘాణః. ప్రఘణశ్చ హన హి
గత్యోః. కడవ మొదలైనవి దీనిచేత పగులఁగొట్టఁబడును. ప్రవి
నైః హన్యత ఇతి ప్రఘాణః. ప్రవేశించు జనులచేఁ దన్నఁబడునది
౨. అల్యతే భూష్యత ఇత్యలిన్దః. అల భూషణపర్యాప్తివారణేషు
లంకరింపఁబడునది. పా. ఆళిందః. తథాచ అమరమాలాయాం.—

ౌక దేశ ఆలిందః ప్రఘాణః ప్రఘణ స్తథే"తి. వాకిలితోట్టికట్టునకు వె
వల నుండు తలవాకిలిముందర నుండుచావడిపేళ్లు.
గృహావగ్రహణీ దేహళీ-
గృహమవగృహ్యతే పరిచ్ఛిద్యతే అనయా గృహావగ్రహణీ. ఈ.
గ్రహ ఉపాదానే. గృహముదీనిచేత ఇంతయని వ్యవచ్ఛేదింపఁబడును.
సుధాదినా దిహ్యత ఇతి దేహళీ. ఈ. సీ. దిహ ఉపచయే. సున్నము
ుదలైనవానిచేతఁ బూయఁబడునది. దేహం ప్రవేశేన లాతీతి దేహ
లా ఆదానే. ప్రవేశముచేత దేహమును గ్రహించునది. ౨.కడపపేళ్లు.
అఙ్గణం చత్వరాజిరే,
అంగ న్త్యత్రేతి అంగణం. అగి గతౌ. జనులు దీనిని బొందుదు
. పా. అంగనం. "అంగనం ప్రాంగణే యానే కామిన్యా మంగనా మ"
విశ్వప్రకాశః. అంకణమనియుఁ గలదు. ౧. అత్ర స్థిత్వా యాచ
చత్యత ఇతి చత్వరం. చతే యాచనే. దీనియం దుండి యాచకు
గుదురు. ౨. అజంతి క్షిపంతి ధాన్యాదికమత్రే త్యజిరం. అజ గతి
ణయోః. దీనియందు ధాన్యాదులఁ జల్లుదురు. 3. ముంగిలిపేళ్లు.
అధస్తా ద్దారుణి శిలా-
శాల్యతే శ్లాఘ్యత ఇతి శిలా. శాల శ్లాఘాయాం. కొనియాడఁబ
ది. 'శిలా ద్వారాదధ స్తస్సంభదృషదోశ్శిలముంఛక'ఇత్యజయః. ద్వా
ంభముక్రింద నడ్డముగానున్న త్రొక్కుడుపలక (బురదపట్టె) పేరు.
నాసా దారూపరిస్థితమ్. ౧3
గృహస్యనాసికేవ తిష్ఠతీతి నాసా. ఇంటికి ముక్కువలె నుండు
"నాసా ద్వారోర్ధ్వకాష్ఠేస్యా న్నాసికాయాం చ కీర్తితే" త్యజ
. ౧. ఆశిలమీఁద ద్వార స్తంభముల నడుమ నడ్డముగానున్న కొ
పేరు. ద్వారముమీఁదనున్న మాను (లక్ష్మీపట్టె) పేరని కొందఱు.
లు మొదలగువానియందలి మఱుఁగువాకిలిపేళ్లనికొందఱు.
ప్రచ్ఛన్న మ న్తర్ద్వారం స్యాత్-
ప్రచ్ఛాద్యత ఇతి ప్రచ్ఛన్నం. ఛద అపవారణే. కప్పఁబడునది.౧.
ఃస్థితం ద్వారమంతర్ద్వారం. లోపలివాకిలి.౨.లోపలివాకిలిపేళ్లు.
పక్షద్వారం తు పక్షకః,

పక్షే పార్శ్వే ద్వారం. పార్శ్వమునందుండునట్టివాకిలి. గృ
స్య పక్షే పార్శ్వే క్రియత ఇతి పక్షకః. గృహముయొక్క పార్శ్వ
నందుఁ జేయఁబడునది. ౨. దిడ్డివాకిలిపేళ్లు.

* వలీకనీవ్రే పటలప్రాన్తే-

వలతి సంవృణోతి కుడ్యమితి వలీకం. వల సంవరణే. గోడను క
నది. ౧. నిశ్చయేన వ్రియతే అనేనేతి నీవ్రం. వృఞ్ వరణే. నిశ్చయ
గాఁ గప్పఁబడునది. ౨. పటలస్య ప్రాంతః పటలప్రాంతః. కప్పుయొక్క
న. 3. చూరుకొనిగపేళ్లు.

* అథ పటలం ఛదిః.

పటకార్యం లాతీతి పటలం. లా దానే. కోకయొక్క ప్రయో
ము నిచ్చునది. ౧. ఛాద్యతే అనేనేతి ఛదిః. స. న. ఛద అపవారణే.
చేత నిల్లు కప్పఁబడును. ౨ కప్పుపేళ్లు.

* గోపానసీ తు వలభీచ్ఛాదనే వక్రదారుణి,

గోపాయతీతి గోపా. గుపూ రక్షణే. నాసేవనాసా. గోపా
నాసాచ గోపానసీ. ఈ. సీ. ఇంటికి కపైనినాసికవలె నుండునది. ౧
తిసంవృణోతీతి వలభీ. ఈ.సీ. వల సంవరణే. కప్పుకొనియుండునది.
కొణిగెకు ఆధారమైనపట్టె దానిని గప్పుచున్న వంకరమ్రాకు గో
యనంబడును. గృహమునకు కపైనవక్రదారువు పేళ్లనికొందఱు.

* కపోతపాలికాయాంతు విటఙ్కం పుంనపుంసకమ్.

కపోతా న్పాలయతీతి కపోతపాలికా. పాలరక్షణే. కపోతము
గాఁ బావురములు. వానిని రక్షించునది. ౧. వీఁ పక్షిణః టంకి
బధ్నాతీతి విటంకం. అ. న్న. టకి బంధనే. పక్షులను బంధించునది.
మేడలు మొదలైన విహారస్థానములయందు చతురము లైనపక్షు
డెడు మ్రాఁకుపేళ్లు.

* స్త్రీ ద్వా ర్ద్వారం ప్రతీహారః-

వార్యతే నూతనపురుషోఽత్రద్వాః. ర. సీ. ద్వారంచ.
ఆవరణే. క్రొత్తఁగా వచ్చినవారు దీనియందు నివారింపఁబడుదురు.
ర్శబ్దము రేఫాంత స్త్రీలింగము. ౧. ౨. ప్రతిహ్రియంతే రుధ్యంతే

నేనేతి ప్రతీహారః. హృఞ్ హరణే. దీనిచే జనులు అడ్డగించఁ బడుదురు.
, వాకిటి పేళ్లు.

స్యా ద్వితర్ది స్తు వేదికా,

శ్రమం వితర్దయతీతి వితర్దిః.ఇ-సీ. తర్ద హింసాయాం. బడలికను
బుచునది. ౧. విదంత్యస్యామితి వేదికా. విద జ్ఞానే. దీనియందుండి అ
టిని నెఱుఁగుదురు. పథికై ర్విద్య తే లభ్య తేవా వేదికా. విద్ ౨ లా
తెరువరులచేఁ బొందఁబడునది. ౨. అరఁగు పేళ్లు.

తోరణోఽస్త్రీ బహిర్ద్వారమ్-

మంగళార్థం త్వరితాభవం త్యత్ర తోరణం. తుర త్వరణే. మంగ
ములు దీనియందు త్వరితులగుదురు. ౧. ద్వారాద్బహిః బహిర్ద్వా
పుష్పమాలికాదులు గట్టుటకయి గృహములకు వెలుపల స్తంభద్వ
ముచేత ద్వారమువలెఁ గట్టఁబడునది తోరణమనంబడును.

పురద్వారం తు గోపురమ్. ౧౬

గోప్య తే శూరై రితి గోపురం. గుపూ రక్షణే, శూరులచే రక్షిం
బడునది. ౧. పట్టణమువాకిలి పేరు.

కూటం పూర్ద్వారి యద్ధ స్తినఖ స్తస్మిన్

హ స్తినఖ ఇవ తిష్ఠతీతి హ స్తినఖః. ఏనుఁగుగోరువలె నుండునది.
పట్టణమువాకిట గొబ్బున శత్రువులు రాకుండునట్లు నిమ్నోన్నత
గా వేసినమట్టిదిన్నె పేరు.

అథ త్రిషు,

కవాట మరరం తుల్యే-

కం వాతం వాటయతీతి కవాటం. అ. త్రి. గాలిని నిలుపునది. పా.
శతాం కం శిరః పాటయతీతి కపాటం. పట భేదనే. ప్రవేశించువారి
మును భేదించునది. కై ర్వ్యాప్తైః పాటయతి భాషత ఇతి కపాటం. పట
. వాయువుచేత శబ్దించునది. ౧. ఇయ ర్తి యాతాయాత ప్రకారేణే
రరం. అ. త్రి. ఋగతౌ. ఇట్టట్టు చలించునది. ౨. పుల్లింగమైనపుడు
రియని ఇకారాంతము. తథాచ.—"ప్రేర్యం తేఽమీ పర మరర
హర్మ్యవాతాయనానా" మితి కప్ఫిణాభ్యుదయః. తలుపు పేళ్లు.

తద్విష్కమ్భోఽర్గలం నవా. ౧౭

విష్కభ్నోతి బధ్నాతీతి విష్కంభం. ష్కభి ప్రతిబంధే. దీ
నడ్డగించునది. ౧. అరేణకర్ష ణేన గళతీత్యర్గళం. స్న. గళ అవస్రంసనే
యునపుడు జాఱివచ్చునది. ౧. ఈశబ్దము పుల్లింగంబును గలదు. త
రభసః,—"అర్గళం త్రిషు కల్లోలే దండే చాంతః కవాటయో"
గడియ మ్రానిపేరు.

* ఆరోహణం స్యా త్సోపానమ్-

ఆరోహంత్యనేనే త్యారోహణం. రుహ బీజజన్మని ప్రాదు
చ. దీనిచేత ఉన్నతస్థలము నెక్కుదురు. ౧. సహ ఉపానమంత్యస్మి
సోపానం. ణము ప్రహ్వత్వే శబ్దే. దీనియందు ఎక్కునప్పుడు దిగ
దును ఇంచుకంత వంగుదురు. ౨. మెట్టుపేళ్లు.

* నిఃశ్రేణి స్త్వధిరోహిణీ,

నిశ్చయేన శ్రయంతి ఉన్నతస్థలమనయేతి నిశ్శ్రేణిః. ఇ. సీ.
శ్రీ సేవాయాం. దీనిచేత ఉన్నతస్థలమును నిశ్చయముగాఁ బొం
రు. ౧. అధిరోహంత్యనయేతి అధిరోహిణీ. ఈ. సీ. రుహ బీజ
ప్రాదుర్భావే. దీనిచేత ఉన్నతస్థలము నెక్కుదురు. ౨. నిచ్చెనపేళ్లు.

* సంమార్జనీ శోధనీ స్యాత్-

సమ్మృజ్యతే అనయేతి సమ్మార్జనీ. ఈ. సీ. మృజూ శుద్ధౌ.
చేత లెస్సగా స్థలము శుద్ధిచేయఁబడును. ౧. శుధ్యతే అనయేతి
నీ. ఈ. సీ. శుధ శౌచే. దీనిచేత శోధింపఁబడును. ౨. చీఁపురుకట్ట

* సంకరోఽవకర స్తయా.

క్షిప్తే-

సంకీర్యతే అవకీర్యత ఇతి సంకరః, అవకరశ్చ. కౄ విక్షేపే
అఁ జల్లఁబడునది. ౧. ౨. చీఁపురుకట్టచేఁ దుడువఁబడినకసవు
మొదలైనవానిపేళ్లు.

* ముఖం నిఃసరణమ్-

గృహస్య ముఖప్రాయత్వాత్ ముఖం. గృహమునకు ము
వంటిది. ౧. గృహాత్ నిస్సరంత్యనేనేతి నిస్సరణం. సృ గతౌ. గృహ
నుండి దీనిచేత వెడలుదురు, ౨. ఇంటివాకిటనుండెడు ప్రదేశముపే

* సంనివేశో నికర్షణమ్,

సమంతా న్నివిశంత్యత్ర సన్నివేశః. విశ ప్రవేశనే. అంతట సం
ార్థమై దీనియందుఁ బ్రవేశింతురు. ౧. నివృత్తం కర్షణ మత్ర నికర్ష
కృష విలేఖనే. దీనియందు దున్నుట లేదు. ౨. పట్టణము చుట్టు
న బయలు పేళ్లు.

సమా సంవసథగ్రామౌ.

సంవసంత్యత్ర సంవసథః. వస నివాసే. దీనియందు లెస్సగా నుం
. ౧. గ్రస్యతే భుజ్యత ఇతి గ్రామః. గ్రసు అదనే. ప్రాణులచేత
వఁబడునది. ౨. గ్రామము పేళ్లు.

వేశ్మభూ ర్వాస్తు ర స్త్రియామ్. ౧౯

వేశ్మనో భూః వేశ్మభూః ఇంటియొక్క భూమి. ౧. వసం త్య
స్మి వాస్తుః. ఉ. పు. వస నివాసే. దీనియం దుండుదురు. ౨. ఇల్లు
దగిన భూమిపేళ్లు.

గ్రామాన్త ముపశల్యం స్యాత్ -

గ్రామస్య అంతం గ్రామాంతం. గ్రామముయొక్క సమీపము.
ఉపగతః శల్యః కీలకో యస్య ఉపశల్యం. నేల గుఱుతు దెలియుటకుఁ
సమీపమందు శిలగలిగినది. ౨. గ్రామసమీపప్రదేశము పేళ్లు.

సీమ సీమే స్త్రియా ముభౌ,

సీయతే బధ్యత ఇతి సీమా. న. సీ. సీమా చ. ఆ. సీ. షిఞ్
ధనే. ఇంత మేర యని కట్టఁబడునది. ౧. ౨. పొలిమేరగుఱుతు పేళ్లు.

ఘోష ఆభీరపల్లీ స్యాత్ -

ఘోషంతి గావోఽత్ర ఘోషః. ఘుషిర్ అవిశబ్దనే శబ్దే చ.
యందు గోవులు ఘోషించును. ౧. ఆభిభ్యతి. అభి అభితః గాః
యంతీతివా ఆభీరాః గోపాః తేషాం పల్లీ ఆభీరపల్లీ. ఈ. సీ. ఇ భీ
మీ. ఈర ప్రేరణే. వెఱచువారుగాని గోవులనంతట ప్రేరేపించువా
ని ఆభీరులు అనఁగా గొల్లలు వారిపల్లె. ౨ గొల్లపల్లెపేళ్లు.

పక్కణః శబరాలయః. ౨౦

పచ్యతే కదన్నమత్రేతి పక్కణః. డు పచష్ పాకే. కుత్సితాన్న
దీనియందుఁ పాకముచేయఁబడును. ౧. శబంతే భ్రమంతీతి శబరాః.

శబ భ్రమణే. తేషామాలయశ్శబరాలయః. భ్రమించువారు శ
వారికి ఆలయము శబరాలయము. ౧. బోయపల్లెపేళ్లు.

శై ల వ ర్గ ము.

* మహీధ్ర శిఖరి క్ష్మాభృ దహార్య ధర పర్వతాః,
అద్రి గోత్ర గిరి గ్రావ వాచల శైల శిలోచ్చయాః.

మహీం కీలభూతో ధరతీతి మహీధ్రః. ధృఞ్ ధరణే.
చీలవలె నుండి ధరించునది. ౧. శిఖరాణ్యస్య సన్తీతి శిఖరీ. న.
రములుగలది. ౨. క్ష్మాం బిభర్తీతి క్ష్మాభృత్. త. పు. డు
ధారణపోషణయోః. భూమిని ధరించునది. ౩. హర్తుమశక్యః అ
హృఞ్ హరణే. హరింప నశక్యమైనది. ౪. ధరతి భువం ధరః.
ధరణే. భూమిని ధరించునది. ౫. పర్వాణి సంధయోఽస్య
సంధులు గలిగినది. ౬. నరాణా ముపజీవనీయత్వాత్ అద్యత ఇ
ఇ. పు. అదభక్షణే. ఫలమూలద్వారమున నరులచేత భక్షింపఁబ
౭. గాం భువం త్రాయత ఇతి గోత్రః. త్రైఙ్ పాలనే. భూమి
చునది. ౮. కాలేన గీర్యత ఇతి గిరిః. ఇ. పు. గ్రావా చ. న. పు
నిగరణే. కాలముచేతఁ జెఱుపఁబడునది. ౯. ౧౦. న చలతీత్యచల
కంపనే. చలింపనిది. ౧౧. శిలా అత్ర సంతీతి శైలః. శిలలు
దుఁ గలవు. ౧౨. శిలానాముచ్చయః శిలోచ్చయః. శిలలయొ
మూహము. ౧౩. కొండపేళ్లు.

* లోకాలోక శ్చక్రవాళః-

అస్యాభ్యంతరం సూర్యకిరణైః ప్రకాశ్యతే న బాహ్య
కాశాప్రకాశతయా లోక్యతే న లోక్యత ఇతి చ లోకాలోకః.
దర్శనే. ఈపర్వతముయొక్క లోపలిపార్శ్వము సూర్యకిరణ
ప్రకాశించును. వెలుపలి పార్శ్వము ప్రకాశింపదు గనుక కొం
డఁబడునదియు కొంత చూడఁబడనిదియు నగుటచే లోకాలోక
చక్రాకారేణవలతే సంవృణోతీతి చక్రవాళః. వల సంవరణే.
రమున భూమినిఁ జుట్టియుండునది. ౨. భూమికి కోటవలె చు
యుండుపర్వతముపేరు.

త్రికూట స్త్రికకు త్సమౌ,

త్రయః కూటాః శిఖరాణి యస్య స త్రికూటః. త్రయః కకుదో స్య త్రికకుత్. ద. పు. మూఁడుశిఖరములు గలది. ౧. ౨. త్రికూట ర్వతము పేళ్లు.

అ స్త స్తు చరమక్ష్మాభృత్-

అ స్త మనుపలబ్ధిం గ్రహనక్షత్రాణాం కరోతీతి అ స్తః. గ్రహ న క్షత్రములకు అప్రకాశమును గలిగించునది. ౧. చరమః పశ్చిమః. సచా క్ష్మాభృచ్చ చరమక్ష్మాభృత్. త. పు. పడమటిదిక్కుననుండుకొండ. స్తమయపర్వతము పేళ్లు.

ఉదయః పూర్వపర్వతః.   ౨

ఉద్యన్తి గ్రహా స్సూర్యాదయ అస్మాత్ ఉదయః. ఇణ్ గతౌ. యందు సూర్యాదులు ఉదయింతురు. ౧. పూర్వశ్చాసౌ పర్వతశ్చ ర్వపర్వతః. తూర్పుదిక్కున నుండెడు పర్వతము. ౨. ఉదయపర్వత పేళ్లు.

(హిమాలయో౽ద్రిరాజ స్స్యా న్మలయ శ్చన్దనాలయః.)

హిమవా న్నిషధో విన్ధ్యో మాల్యవా న్పారియాత్రకః,

గన్ధమాదన మన్యే చ హేమకూటాదయో నగాః.   3

హిమమస్యా స్తీతి హిమవాన్. త. పు. మంచుగలిగినది. ఇది కిం షవర్షమునకు దక్షిణమందు మేరయై యుండునది. ౧. నిషీదంతి సు అత్రేతి నిషధః. షద్ ౢవిశరణగత్యవసాదనేషు. సురలు దీనియందుం . ఇది హరివర్షమనెడు వర్షమునకు ఉత్తరమందు బాలసూర్యప్రకాశ యుండును. ౧. అగస్త్యేన విద్ధత్వాత్ విన్ధ్యః. వ్యధ తాడనే. అగ నిచే వ్యధఁబొందినది. అది భారతవర్షమందుండుకులపర్వతము. సూ దవీం విధ్యతీతివా విన్ధ్యః. సూర్యగమనము నడ్డగించినది. ౧. మా కారతాస్యా స్తీతి మాల్యవాన్. మాల్యమనఁగాఁ బూలదండ. అట్టి రముగలది. ఇదియే క్రౌంచపర్వతము. ఇది మేరుపర్వతమునకుఁ బడ గంధమాదనసమప్రమాణమై యుండును. ౧.పరితో యాత్రా గమన స్యా స్తీతి పారియాత్రకః. చుట్టువారి నడచుట గలిగినది. అది భారత

వర్ష మందు కులపర్వతము. ౧. గన్ధేన మాదయతి హర్షయతీతి మాదనం. మదీ హర్ష గ్లపనయోః. పుష్పగంధముచేత సంతోషింప నది. అయం పుల్లింగేఽపి. "సుగంధిర్గంధమాదన" ఇతి కాళిదాసప్ర గాత్. ఇది మేరుపర్వతమునకుఁ దూర్పుననుండునది. ౧. హే యాః కూటా అస్య హేమకూటః. బంగారుశిఖరములు గలది. అ పురుష వర్షమునకు నుత్తరమున నుండునది. ౧. ఆదిశబ్దముచేత మ దర్దురములు మొదలైన మఱికొన్ని పర్వతములు గలవు. ప్రత్యేకము తమ నామములచేతనే ప్రసిద్ధములైనపర్వతముల పేళ్లు.

* పాషాణ ప్రస్తర గ్రావోప లాశ్మాన శ్శిలా దృషత్,

వస్తూని పినష్టి చూర్ణయతీతి పాషాణః. పిష్ ౭ సంచూర్ణనే. వులను చూర్ణముచేయునది. ౧. స్తృణాతి ఆచ్ఛాదయతి భువమి స్తరః. స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే. భూమిని గప్పునది. ౨. ఆతపాది స్సన్ జలం గిరతీతి గ్రావా. న. పు. గౄ నిగరణే. ఎండచేఁ గ్రాఁగినవా మును గ్రహించునది. ౩. ఉపలాతి భినత్తి వస్తూనీతి ఉపలః. లా వస్తువుల ఖండించునది. ౪. అశ్నుతే వ్యాప్నోతి భువ మశ్మా. న. శూ వ్యాప్తౌ. భూమిని వ్యాపించునది. ౫. శినోతి తనూకరోతి ఆయు శిలా. శిఞ్ నిశాతనే. ఆయుధమును గృశింపఁజేయునది. ౬. దృ దృషత్. ద. స్త్రీ. దౄ హింసాయాం, హింసించునది. పా. దృశత్ ఱాతిపేళ్లు.

* కూటోఽస్త్రీ శిఖరం శృఙ్గమ్-

కూట్యతే దహ్యతే సూర్యదావాభ్యాం కూటః. అ. పు. దాహే. సూర్యదావాగ్నులచేత దహింపఁబడునది. ౧. శిఖేవా అస్యాస్తీతి శిఖరం. అ. పు. శిఖవంటి కొనఱాయిగలది. "సార రశిఖరసహస్రాంగారతోరణా" ఇతి పున్నపుంసకాధికారే చంద్రగో పఠితత్వాత్ శిఖరశబ్దస్య పుంస్త్వమపి. ౨. శృణాతి హినస్తీతి శృ హింసాయాం హింసించునది. ౩. పర్వతశిఖరముపేళ్లు.

* ప్రపాతస్తు తటో భృగుః.

ప్రపతంత్యస్మాదితి ప్రపాతః. పత్ ౧ గతౌ. దీనినుండి ప ౧. తటతీతి తటః. తట ఉచ్ఛ్రాయే. ఉన్నతమైనది. ౨. భ్రజ్యతే

ర్యాగ్ని తేజసాభృగుః. ఉ. పు. భ్రస్జ పాకే. సూర్యాగ్ని తేజస్సులచేతఁ
పఁ జేయఁబడునది. కొండచఱియ పేళ్లు.

కటకోఽస్త్రీ నితమ్బోఽద్రేః-

కట త్యావృణోతీతి కటకః. కటే వర్షావరణయోః. పర్వతముచు
వాఱి యుండునది. ౧. పర్వతస్య నితంబ ప్రాయత్వాన్నితంబః. పర్వత
నకు నడుమువంటిది నితంబము. ౨ కొండనడుము (మేఖల) పేళ్లు.

స్నుః ప్రస్థ స్సాను రస్త్రియామ్,

స్నాతీతి స్నుః. ఉ. పు. ష్ణా శౌచే. పవిత్రమైనది. స్నాతిజలమితి
ః. జలమును స్రవించునది. ౧. ప్రతిష్ఠంతేఽస్మి న్సమభూభాగత్వా
స్థః. అ. పు. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. సమభూమియౌటవలన నిక్కలి దీని
దు వసింతురు. ౨. సనోతి సుఖం దదాతీతిసానుః. ఉ. షణు దానే.
ము నిచ్చునది. ౩ పర్వతముమీఁదిసమభూమి పేళ్లు.

ఉత్సః ప్రస్రవణమ్-

ఉనత్త్యంభసాఉత్సః. ఉందీ క్లేదనే. జలముచేఁ గదియునది. ౧.
స్రవంత్యాపోఽస్మాదితి ప్రస్రవణం. స్రు గతౌ. దీనియందుదకము జా
ము. కొండయూటపేళ్లు.

వారిప్రవాహో నిర్ఝరో ఝరః. ౫

నిర్ఝీర్యతే కాలేన స్వల్పో భవతీతి నిర్ఝరః. ఝరశ్చ. ఝౄష్
యోహానౌ. కాలక్రమముచేత స్వల్పమైపోవునది. పా. ఝరీ. ౧. ౨.
డలయందుఁ బుట్టినజలప్రవాహము (సెలయేరు) పేళ్లు. ఈ ౫ ను
ర్యాయము లని కొందఱు.

దరీ తు కందరో వా స్త్రీ-

దీర్యతే దరీ. ఈ. సీ. దౄ విదారణే, భేదింపఁబడినది. ౧. కేన
న దీర్యత ఇతి కందరః. పు. దౄ విదారణే, జలముచేత ప్రక్షాళిం
బడునది, ౨. కృత్రిమమైన (మనుజులు త్రవ్విన) గృహాకార మైనపర్వ
ములపేళ్లు.

దేవఖాతబిలే గుహా,

గహ్వరమ్-

దేవైః ఖాతం, దేవతలచేఁ ద్రవ్వఁబడినది. ౧. బిల్యతే ఇతి బిలం.

బిల భేదనే. భేదింపఁబడునది. ౨. దేవఖాతం చ త ద్బిలం చ
ఖాతబిలం. తస్మి౯ గుహా గహ్వరశబ్దావ ర్తేతే. అని రెండవపదము
గుహత్యంధకారమితి గుహా. గుహూ సంవరణే, అంధకారము
మించియుండునది. 3. గతింహ్వారతీతి గహ్వరం. హ్వృ కౌటిల్యే
గమనమును కుటిలముగాఁ జేయునది. 3 అకృత్రిమమైన (దేవతల
వ్వఁబడిన) కొండయొక్క బిలము పేళ్లు.

* గణ్డశైలా స్తు చ్యుతాః స్థూలోపలా గిరేః.

భూకంపాదినాగిరేశ్చ్యుతా మహోపలాః గండశైలా
చ్యంతే. భూకంపాదులవలనఁ బర్వతమునుండిజాఱినదొడ్డరాళ్లు గం
ము లనంబడును. గండా ఇవ శైలాః గండశైలాః. కపోలముల
డల్పులై నునుపులైనశైలములు. గండాఃస్థూలాఃశైలావా గండ
స్థూలము లైనశైలములు. కొండలమీఁదనుండి దొర్లినపెద్దగుండ్లు

* ఖనిః స్త్రియా మాకర స్స్యాత్ -

ఖన్యతే రత్నాదికమత్రేతి ఖనిః. ఇ-సీ. ఖను అవదా
రత్నములు మొదలైనవి దీనియందుఁ ద్రవ్వఁబడును. పా. ఖానిః
రస్తు ఖనిఃఖాని' రితి వ్యాడిః. ౧. ఆకీర్యంతే లోహాదయో
ఆకరః. కౄవిక్షేపే. లోహాదులు దీనియందుఁ జల్లఁబడును
జేగురు, లోహము, రత్నములు మొదలైనవి పుట్టుగనిపేళ్లు.

* పాదాః ప్రత్యన్తపర్వతాః,

అద్రేః పాదా ఇవాధస్థితత్వా ద్ధారణాచ్చ పాదాః.
ములకుపాదములవలెక్రిందనుండునవి.పద్యంత ఇతి పాదాః. పద్
పొందఁబడునవి. ౧. ప్రత్యంతే సమీపేపర్వతాః ప్రత్యంతపర్వతా
మీపమందుండునవి. ౨ కొండసమీపమునందు చుట్టువాఱిన
చిన్నతిప్పలపేళ్లు.

* ఉపత్య కాద్రే రాసన్నా భూమి రూర్ధ్వ మధిత్యకా.

పర్వతముక్రిందనున్న సమీపభూమి ఉపత్యకయనంబడును.
తముమీఁదనున్న భూమి అధిత్యక యనంబడును. ఉపసమీపే భూ
పత్యకా. పర్వతముయొక్క సమీపభూమి. ౧. ఊర్ధ్వప్రదేశస్థా భూ
రధిత్యకా, పర్వతముమీఁదనుండెడు భూమి. ౨ పర్వతమునకుక్రి

[ఇం]దను చేరియుండు భూములపేళ్లు.

[౭] ధాతు ర్మనశ్శిలా ద్యద్రే ర్గైరికంతు విశేషతః,

హరితాళాది రశ్మవికారో ధాతు రిత్యుచ్యతే. మనశ్శిల హరిద[ళ]ము గంధకము మొదలైన శిలావికారములన్నియు సామాన్యముగా [ధా]తువులనంబడును. విశేషధాతు ర్గైరిక మిత్యుచ్యతే. విశేషధాతువు [గైరి]క మనంబడును. ధత్తేమిథో వ్యావర్తకం ధర్మం ధాతుః. ఉ. పు. [డు]ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. పరస్పరము భేదమైనధర్మమును ధరించున[ది]. గిరాభవంగైరికం. పర్వతమునందుఁ బుట్టినది. ౨. ఆదిశబ్దేనసువర్ణా[ద్యా]యోగృహ్యంతే. "సువర్ణరౌప్యతామ్రాశ్మ హరితాళ మనశ్శిలాః' [రా]కాంజనకాంస్యాది లోహసీసా స్సహింగుళాః. గంధకోఽభ్రక మి[త్యా]ద్యా ధాతవో గిరిసంభవా" ఇతి. ధాతువులపేళ్లు.

[౮] నికుఞ్జ కుఞ్జౌ వా క్లీబే లతాదిపిహితోదరే. ౮

కౌ వజనీతి కుఞ్జః. నికుఞ్జశ్చ. ప్న. జనీ. ప్రాదుర్భావే. భూమి[య]ందుఁ బుట్టినది. లతాదిపిహితోదరే. ౨. తీఁగెలు మొదలగువానిచేఁ [గప్ప]ఁబడి యింటివలె నుండు పొదపేళ్లు.

వ నౌ ష ధి వ ర్గ ము.

అట వ్యరణ్యం విపినం గహనం కాననం వనమ్,

అటం త్యస్యాం మృగయార్థ మి త్యటవీ. ఈ. సీ. దీనియందు [వే]టకాఁడు సంచరింతురు. ౧. ఇయర్తి మృగాదిరత్ర అరణ్యం. ఋ [గతౌ]. మృగాదులు దీనియందుఁదిరుగును. ౨. వేపంతే భయాదత్రేతి [విపి]నం. టువేపృ కంపనే. భయముచేత దీనియందు వడఁకుదురు. ౩. [గాహ]్యతఇతిగహనం. గాహూ విలోడనే. దుష్టమృగములచేఁ గలఁచఁ[బడు]నది. ౪. కంజల మననం ప్రాణనమస్య కాననం. అనప్రాణనే. జల[ము] ప్రాణముగాఁ గలది. కన్యతేగమ్యతఇతివా కాననం. కన దీప్తికాంతి[గతి]షు. పొందఁబడునది. ౫. వన్యతేసేవ్యతఇతివనం. వన షణ సంభక్తౌ. [జను]లచే నాశ్రయింపఁబడునది. ౬. అడవిపేళ్లు. కానన వనశబ్దములు [..]ర్య మైనవృక్షలతాదులు గలప్రదేశమాత్రమునకెల్ల పేళ్ళనికొందఱు.

* మహారణ్య మరణ్యానీ-
మహదరణ్యం మహారణ్యం. అరణ్యానీ చ. ఈ. సీ. మ
అరణ్యము. ౧. ౨ పెద్దయడవిపేళ్లు.
* గృహారామ స్తు నిష్కుటః.
గృహే ఆరామః గృహారామః, గృహమందలితోఁట. ౧.
టాత్ గృహాత్ నిర్గతః నిష్కుటః. కూట మనఁగా గృహము.
వెలుపల నుండునది. ౨ ఇంటిచేరువ నున్నతోఁటపేళ్లు.
* ఆరామ స్స్యా దుపవనం కృత్రిమం వనమేవ యత్,
ఆరమ న్త్యత్ర ఆరామః. ఇందు క్రీడింతురు. ౧. ఉపగతః
ఉపవనం. ౨. ప్రాదయో గతాద్యర్థే ఇతి సమాసః. యత్ కృ
వనం తదేవ. ౨ మనుష్యులువేసి పెంచినతోఁటపేళ్లు.
* అమాత్యగణికాగేహోపవనే వృక్షవాటికా.
వటతీతి వాటికా వృక్షాణాం వాటికా వృక్షవాటికా. వ
ష్టనే. పరివేష్టించియుండునది గనుక వాటిక. అనఁగా పఙ్క్తి.
ములయొక్క పఙ్క్తి. ౧ మంత్రియొక్కయు భోగముదానియొక్క
నిండ్లయందలితోఁటపేరు.
* పుమా నాక్రీడ ఉద్యానం రాజ్ఞ స్సాధారణం వనమ్,
ఆక్రీడంతి జనాః అస్మిన్నితి ఆక్రీడః. క్రీడృ విహారే. దీని
సర్వజనులును గ్రీడింతురు. ౧. ఉద్యాంత్యస్మిన్నిత్యుద్యానం. యా
ణే. జనులు దీనియందుఁ జేరుదురు. ౨. ఎల్లరు విహరింపఁ దగిన
క్రీడోద్యానముపేరు,
* స్యా దేతదేవ ప్రమదావన మంతఃపురోచితమ్.
ప్రమదానాం వనం ప్రమదానాం. స్త్రీలయొక్కవనము.ప్ర
దవనం. 'ప్రమదవనోపకంఠనలినీషు లతాభవనేషు భూయః' 'చా
ణీనిష్ణాతః ప్రవిష్టః ప్రమదావన' మిత్యుభయత్రోదాహరణం. ౧.
యొక్క అంతఃపుర స్త్రీలుమాత్రము విహరించుదోఁటపేరు.
* వీ థ్యాళి రావళిః పఙ్క్తిః శ్రేణీ-
వీథ్యతేఽత్ర వీథీ. వీథృ యాచనే. దీనియందు యాచింతురు.
అలతి భూషయతీత్యాళిః. అల భూషణ పర్యాప్తివారణేషు. అ

నది. ౨. ఆవలతే సంవృణోతీత్యావళిః. వల సంవరణే. చుట్టుపాటి
ుండునది.౩.పచ్యతే వృక్షాదయోఽనయేతిప జ్క్తిః. పచి వ్యక్తీకరణే
చేత వృక్షాదులు వ్యక్తములుగాఁ జేయఁబడును.౪. శ్రియతే స్వాశ్రో
యేతి శ్రేణీ. శ్రీఞ్ సేవాయాం. ఒప్పిదముచే నాశ్రయింపఁబడునది.
నడుమ సందులు గలవం క్తిపేళ్లు.

లేఖా స్తు రాజయః,

లిఖ్యంతఇతిలేఖాః. లిఖ అక్షరవిన్యాసే. అక్షరప జ్క్తివలె లిఖం
బడునది. ౧. రాజంతే రాజయః. ఇ. సీ. రాజృ దీప్తౌ.ప్రకాశించునది.
క్రిక్కిఱిసినపంక్తిపేళ్లు.

వన్యా వనసమూహే స్యాత్-

వనానాం సమూహో వన్యా. వనములయొక్క సమూహము.
వనసమూహముపేరు.

అఙ్కురోఽభినవోద్భిది. ౪

అఙ్క్యతే లక్ష్యత ఇత్యంకురః. అకిలక్షణే.కానఁబడునది.పా. అం
రః. 'అంకూర శ్చాంకురః ప్రోక్త' ఇతి హలాయుధః. తథాచాశ్వ
తే వసంతరాజః— 'అంకూరితే పల్లవితే సపుష్పే ఫలాన్వితే భూ
సారమేయ' ఇతి. ౧. ఉద్భినత్తి భువం బీజంచ ఉద్భిత్. ద.పు. భూ
గాని బీజమునుగాని ఛేదించునది. క్రొత్తగా మొలచినమొలకపేళ్లు.

వృక్షో మహీరుహ శ్శాఖి విటపీ పాదప స్తరుః,
అనోకహః కుట స్సాలః పలాశీ ద్రు ద్రు మాగమాః. ౫

వృశ్చ్యతే ఛిద్యత ఇతివృక్షః. ఓవ్రశ్చూ ఛేదనే. ఛేదింపఁబడు
౧.మహ్యాం రోహతీతి మహీరుహః.రుహబీజజన్మని ప్రాదుర్భావేచ.
ుయందు మొలచునది. ౨. శాఖాః అస్య సంతీతి శాఖీ. న.పు.కొ
ుగలిగినది.౩.విటపాః అస్య సంతీతి విటపీ. న.పు. కొమ్మలుగలది.౪.
ర్థాభ్యాం జలం పిబతీతి పాదపః. పా పానే. పాదములనఁగావేళ్లు.వా
జలమును పానముచేయునది. ౫. తరంత్యాతపమనేనేతితరుః. ఉ.
తౄ ప్లవనతరణయోః. ఎండను దీనిచేత తరింతురు. ౬. అనసః శక
అకం గమనం హంతీతి అనోకహః హన హింసాగత్యోః. అన
గా బండి. అక మనఁగా గమనము. బండియొక్క గమనమును

ఆఁపునది. ౭. కుటతి శాఖాదినా వక్రీభవతీతి కుటః. కుటకౌటిల్యే. దులచేత వక్రమై యుండునది. ౮. సల్యతే గమ్యతే జ సాలః. సలగతౌ. జనులచేత పొందఁబడునది. ౯. పలాశాని అస్య సంతీతి పలాశీ. న. పు. పలాశములనఁగా ఆకులు అవి ౧౦. దూ్రియతే ద్రుః. ఉ. పు. ద్రు గతౌ. పొందఁబడునది. ౧ వృక్షావయవో౽స్య ద్రుమః. ద్రు అనఁగా శాఖ; అది గ ౧౨. న గచ్ఛతీత్యగమః, గమ్లు గతౌ, కదలనిది. ౧౩. చెట్లుపేళ్లు.

* వానస్పత్యః ఫలైః పుష్పాత్తైరపుష్పా ద్వనస్పతిః,

వనస్య పతిః వనస్పతిః. వనస్పతౌ భవః వానస్పత్యః. పు వలనఁ బుట్టినఫలములతోఁ గూడినమామిడిమొదలైనది వానస్ నంబడును. వనస్య పతిః వనస్పతిః. పుష్పములు లేక ఫలము గూడిన పనస మేడి మొదలైనది వనస్పతి యనంబడును.

* ఓషధ్యః ఫలపాకాన్తాః-

ఓషం దాహం ధయంతీత్యోషధ్యః. ఫలింపఁగానే చె అరఁటి, వరి మొదలైన యోషధులపేళ్లు. ఈ. సీ. ధేట్ పానే, మును బోఁగొట్టునది. ఓషో దాహో ధీయతే౽త్రేతి ఓషధ్యః దాహే. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. దీనియందు దాహము పఁబడును. ౧. ఫలపాక ఏవ అంతో యాసాం తాః ఫలపాకా ఫలపరిపక్వమే అంతముగాఁగలవి. ౨. ఒక్కపంటతోన తుదముట్ట టి వరి మొదలగువానిపేరు.

* స్యా దవన్ధ్యః ఫలేగ్రహిః.

న వంధ్యః అవంధ్యః. గొడ్డుగానిది అవంధ్యము. ౧. ఫలా ణ్గాతీతి ఫలేగ్రహిః. ఇ. ఫలములను గ్రహించునది. ౨ గొ ఫలించెడు మ్రాఁకుపేరు.

* వన్ధ్యో౽ఫలో౽వకేశీ చ-

స్వగతవైగుణ్యేన ఫలాని బధ్నాతీతి వంధ్యః. బధ తనయందలివైగుణ్యముచేత ఫలముల నడ్డపెట్టునది. వబయో ౧. న సంతి ఫలాన్యస్య అఫలః. ఫలములు లేనిది. ౨. అవకం ఈష్టే పాలయతీ త్యవకేశీ. న్. ఈశ ఐశ్వర్యే. అవక మనఁగా

దానినిఁ బాలించునది. 3 గొడ్డుమ్రానిపేళ్లు.

ఫలవాౝ ఫలినః ఫలీ,

ఫలాని సంత్యస్య ఫలవాౝ. త. ఫలినః.అ.ఫలీ చ. న. ఫలములు గలిగినది. ఫలవంతము. ఫలినము. ఫలి. ౧, ౨, 3. తత్కాలమునఁ బండియున్నమ్రానిపేళ్లు.

ప్రఫుల్లోత్ఫుల్ల సంఫుల్ల వ్యాకోశ వికచస్ఫుటాః. ౭

ఫుల్ల శ్చైతే వికసితే-

ప్రఫుల్లతి ఉత్ఫుల్లతి సంఫుల్లతీతి ప్రఫుల్ల, ఉత్ఫుల్ల, సంఫుల్లశ్చ. ఫుల్ల వికసనే. వికసించునది ప్రఫుల్లము, ఉత్ఫుల్లము, సంఫుల్లము.౧. ౨. వ్యావృత్తః కోశః సంకోచోఽస్మాదితి వ్యాకోశః. కుశ శ్లేషణే. కోశ ముగా నిఱుకు. అది దీనియందు లేదు.పా. వ్యాకోషః. వ్యాకోచః. ౪. వికతః కచోబంధన మస్య వికచః కచ బంధనే. విగత మైనబంధనము గలి ది. ౫. స్ఫుటతి వికసతీతి స్ఫుటః. స్ఫుటిర్ విశరణే వికసించునది. ౬. ఫుల్లతీతి ఫుల్లః. ఫుల్ల వికసనే. వికసించునది. ౭. వికసతి విస్తారం ప్రాప్నోతీ వికసితః. కస గతౌ. విస్తారము బొందునది. ౮. 'తథా పుష్పిత ఫుల్లప్రహాసితోన్మీలితానిచ, స్యా దుద్బుద్ధం చోన్మిషితం తథైవచ విజృంభితమ్' వికసించినదాని పేళ్లు.

స్యు రవన్ధ్యాదయ స్త్రిషు,

అవంధ్యశబ్దము మొదలు వికసితశబ్దముదాఁకఁ గలశబ్దములు త్రి లింగములు.

స్థాణు ర స్త్రీ) ధ్రువ శ్శఙ్కుః-

వాయునా నిహతోఽపి తిష్ఠతీతి స్థాణుః. ఉ.పు. ష్ఠా గతినివృత్తౌ వాయువుచేఁ గొట్టఁబడియు నిలచియుండునది. ౧. చలనాభావాత్ ధ్రువతీతి ధ్రువః, ధ్రువ స్థైర్యే. చలనములేకుండుటవలన స్థిరమైయుండునది.

శంకతే అస్మాత్పురుషధియా శంకుః. ఉ. పు. శకి శంకాయాం. పురుషబుద్ధిచేత దీనియందు శంకింతురు. 3 మోటుపేళ్లు.

హ్రస్వ శాఖా శిఫః క్షుపః. ౮

హ్రస్వాః శాఖాః శిఫాః యస్య సః క్షుప ఇత్యుచ్యతే. హ్రస్వములైనకొమ్మలును, ఊడలును గలిగియుండుగుజ్జుమ్రాఁకు క్షుప

మనంబడును. దావాగ్నినా దహ్యమానః క్షౌతీతి, క్షుపః. టు
దావాగ్నిచేత దహింపఁబడినదై ధ్వనించునది. ౧. కుఱుచ
ఊడలుగల గుజ్జుమ్రానిపేరు.

* అప్రకాణ్డే స్తమ్బ గుల్మౌ-

తిష్ఠతీతి స్తమ్బః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. స్థిరమైయుండునది. ౧
తి చోరాదిభి ర్భీతా౯ గుల్మః. గుడ రక్షాయాం. చోరాదులచే
యపడువారిని రక్షించునది. ౨ ప్రకాండము లేక ఆకులు
గాఁ గలపొదపేళ్లు. (చెట్టుయొక్క వేళ్ళకును కొమ్మలకును నడు
డెడు భాగము ప్రకాండ మనఁబడును.)

* వల్లీ తు ప్రతతి ర్లతా,

వలతే వేష్టతే యష్ట్యాదికమితి వల్లీ. ఈ. సీ. వల వేల్ల
ణే. కఱ్ఱ మొదలగువానిని జుట్టుకొనియుండునది. ౧. ప్రకృష్ఠ
స్తారోఽస్యాః ప్రతతిః. ఇ. సీ. తను విస్తారే. మిక్కిలి విస్తారము
గలదు. పా. ప్రతతీ. ఈ. సీ. తథా చ.—“ప్రస్థ స్సానుని మా
ప్రతితి స్తతివీరుధో” రితి పకారాదావజయః. “ధరాధ రేంద్రం ప్ర
తీరివ” ఇతి మాఘః. ౨. లాతి వేష్టనార్థం యష్ట్యాదికమితి లతా.
నే. ప్రాఁకుటకొఱకు గడలుమొదలైనవానినిబట్టుకొనునది. ౩. తీఁగె

* లతా ప్రతానినీ వీరు ద్గుల్మి న్యులప ఇత్యపి.

విరుణరుద్ధీతి వీరుత్. ధ. సీ. రుధిర్ ఆవరణే. విశేషముగాఁ
నియుండునది. వివిధం రోహతీతివా వీరుత్. రుహ బీజజన్మని ప్రా
వేచ. నానావిధములుగా మొలచునది. ౧. గుల్మో లతాసమూహ
స్యా అస్తీతి గుల్మినీ. ఈ. సీ. గుల్మమనఁగా లతాసమూహము
గలిగినది. ౨. ఉలతే ఆవృణోతీత్యులపః. ఉలసంవరణే. చుట్టుకొని
డునది. ౩. దట్టముగా నల్లినలతాసమూహము గల పొదపేళ్ళ
ఋ. ఈపక్షమందు లతాప్రతానినీ అని యేకపదము. ప్రతాన మ
కొమ్మలయందుండు నాకులగుంపు దానితోఁగూడిన ద్రాక్షాలతా
వల్ల్యాదు లని కొందఱు. అప్పుడు లతా ప్రతానినీ యని భిన్నపదము

* నగాద్యారోహ ఉచ్ఛ్రాయ ఉత్సేధ శ్చోచ్ఛ్రయశ్చ సః,

ఉత్ శ్రయణ ముచ్ఛ్రాయః ఉచ్ఛ్రయశ్చ. ఊర్ధ్వముగాఁ

ఉచ్ఛ్రాయము, ఉచ్ఛ్రయము నున. ౧. 3. ఉద్గతి రుత్సేధః. షిధు గ
తౌ. ఊర్ధ్వముగాఁబోవునది. ౨. చెట్లు మొదలగువానిపొడవుపేళ్లు.
అస్త్రీ ప్రకాణ్డః స్కన్ధ స్స్యా న్మూలా చ్ఛాఖావధే స్తరోః. ౧౦
ప్రకామ్యతే ఫలరక్షణాదిభిరితి ప్రకాండః. కము కాంతౌ. ఫల
ములను రక్షించుట మొదలగువానిచే మిక్కిలి కోరఁబడునది. ౧. స్కం
దతే అధిరుహ్యాత ఇతి స్కంధః. స్కందిర్ గతిశోషణయోః. ఎక్కఁ
బడునది. ౨ వేళ్లమొదలు కొమ్మలవఱకు గలమ్రాని పేరు.
సమే శాఖాలతే-
శాఖతి దిశో వ్యాప్నోతీతి శాఖా. శాఖృ వ్యాప్తౌ. దిక్కులను
వ్యాపించునది. ౧. లాతి వేష్టనార్థం యష్ట్యాదికమితి లతా. లా దానే. ప్రాఁ
కొఱకు గడలు మొదలైనవానిని జుట్టుకొనునది. ౨. కొమ్మలపేళ్లు.
స్కన్ధశాఖా శాలే-
స్కంధాన్నిర్గతా శాఖా స్కంధశాఖా. స్కంధమనఁగా మ్రాఁకు
మొదలు. దానినుండి పుట్టినకొమ్మ స్కంధశాఖ. ౧. శాలతే శాలా. శా
ౢ శ్లాఘాయాం. శ్రేష్ఠమైనది. ౨. మ్రాఁకుమొదటికొమ్మపేళ్లు.
శిఫా జటే,
శినోతి వృక్షమూలమితి శిఫా. శిఞ్ నిశాతనే. చెట్టుమొదలు
సన్నముగాఁ జేయునది. ౧. జటతి సమూహీభవతీతి జటా. జట సం
ఘాతే. సమూహముగా నుండునది. ౨. వృక్షమూలమున జడవలె నుం
పుట్టి యూడపేళ్లు.
శాఖా శిఫావరోహ స్స్యాత్-
అవరోహతే లంబత ఇత్యవరోహః. రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భా
వే. ప్రేలుచుండునది. మఱ్ఱిచెట్టు మొదలైనవానికొమ్మలయందుండు
యూడపేళ్లు.
మూలా చ్చాగ్రం గతా లతా. ౧౧
లతా మూలాత్ అగ్రం గతా. చెట్టుమొదటనుండి కొనవఱ
కల్లిన తీఁగెలపేరు.
శిరోఽగ్రం శిఖరం వా నా-
శ్రయతి స్వాంగం శిరః. స. న. స్వాంగమంటునది. ౧. అగ

తీత్య గ్రం. అగ కుటిలాయాం గతౌ. కుటిలముగాఁ బోవునది. ౨.
కారతాస్యా స్తీతి శిఖరం. అ. న్న. శిఖవంటి ఆకారము దీనికిఁ గ
3. చెట్టుకొనపేర్లు.

* మూలం బుధ్నోఽఙ్ఘ్రినామకః,

మూలయతీతి మూలం. మూల ప్రతిష్ఠాయాం. ప్రతిష్ఠను కే
ది. ౧. బుధ్యం తేఽనేనేతి బుధ్నః. బుధ అవగమనే. దీనిచేత వృక్షమ
ఱుఁగఁబడును. పా. బ్రధ్నః. ౨. అంఘ్రిర్నామ పాదపర్యాయో
సోఽఙ్ఘ్రినామకః. పాదములకు ఏపర్యాయపదములుగలవో అవి
యు దీనికిఁ గలవు. 3. చెట్టుమొదటిపేళ్లు.

* సారో మజ్జా సమా-

కాలాంతరం అభిసరతీతిసారః. సృ గతౌ. కాలాంతర
బొందియుండునది. ౧. మజ్జతీతి మజ్జా. న. పు. టుమస్జో శుద్ధౌ.
శుద్ధమైనది. దార్వంతరే మజ్జతీతి మజ్జా. మ్రాఁకులో మునిఁగియు
నది. ప. మజ్జా. ఆ. సీ. ౨. చెట్టులోనుండుచేవపేళ్లు.

* త్వక్ స్త్రీ వల్కం వల్కల మస్త్రియామ్.

త్వచతి వలతి, ఆవృణోతి వృక్షమితి త్వక్. చ. సీ. వ
వల్కలంచ. అ. న్న. త్వచ సంవరణే. వల సంవరణే. వృక్షమును
కొనియుండునది గనుక త్వక్కు, వల్కము, వల్కలమును. ౧. ౨
నారపేళ్లు.

* కాష్ఠం దారు-

కాశతే అగ్నినాసమం కాష్ఠం, కాశృదీప్తౌ. అగ్నితోఁగూ
కాశించునది. ౧. కుఠారాదినా దీర్యత ఇతిదారు. ఉ. న. దృ విదా
గొడ్డలి మొదలయినవానిచేఁ జీల్చఁబడునది. పా. దారుః. 'పున్న
యోర్దారు' రితి త్రికాండశేషః. ౨. కొయ్యపేళ్లు.

* ఇన్ధనం త్వేధ ఇధ్మ మేధ స్సమిత్ స్త్రియామ్,

ఇంధేఽగ్నిరనేనఇంధనం. ఇధ్మశ్చ. ఞి ఇంధీ దీప్తౌ. దీనిచేత
ప్రకాశించును. ౧. 3. ఏధ తేఽగ్నిరనేనఏధః. స. న. ఏధశ్చ. అ. వృ
వృద్ధౌ దీనిచేత అగ్నివృద్ధిఁ బొందును. ౨. ర. సమిధ్యతే అగ్నిరనే
కేమిత్. ధ.సీ. దీనిచే నగ్ని మిక్కిలి ప్రకాశించును. ౫. సమిధపేళ్లు.

నిష్కుహః కోటరం వా నా-

నిష్కూయతే విస్మాపయతీతి నిష్కుహః. కుహ విస్మాపనే. విస్మ...యమును బొందించునది. ౧. కుటతీతికోటరం. అ. పు. కుట కౌటిల్యే. ...లమైయుండునది. ౨. మ్రానితొఱ్ఱపేళ్లు.

వల్లరీ మఞ్జరీ స్త్రియౌ.   ౧౩

వల్లతే శాఖాంసంవృణోతీతివల్లరీ. ఈ. సీ. వల వేల్ల సంవరణే. ...ను గప్పునది. ౧. మన్యతే పికాదిభి ర్బహుమన్యతే మంజరీ. ...సీ. మన అవబోధనే. కోకిలాదులచేత నిక్షేపముపలెఁ దలఁచఁబడు... ౨. ఈశబ్దములు ఇకారాంతములుం గలవు. పూవులఁగుత్తికిఁగాని ...చినకొమ్మకుఁగానిపేళ్లు.

పత్త్రం పలాశం ఛదనం దళం పర్ణం ఛదః పుమాన్,

వృక్షాత్పతతీతిపత్త్రం. పత్ ౯గతౌ. వృక్షమునందుండి పడునది. ...పలాశ్యతేగ్రస్యతే పలాశం. పరపూర్వః అశ భోజన ఇతి ధాతుః. రల...రభేదః. వ్రతయుక్తులైనవారిచేత భక్షింపఁబడునది. ౨. ఛాద్యతే ...అనేనేతిఛదనం. ఛద అపవారణే. దీనిచేత వృక్షము కప్పఁబడును. ...దళతీతిదళం. దళ విశరణే. పగులునది. ౪. పిపర్తి వృక్షమితి పర్ణం. ...పాలనపూరణయోః. వృక్షమునునిండియుండునది. ౫. ఛాద్యతే వృ...ఽనేనేతి ఛదః ఛద అపవారణే. దీనిచేత వృక్షము కప్పఁబడును. ... ఆకులపేళ్లు.

పల్లవోఽస్త్రీ కిసలయమ్-

పలతివాయువశాచ్చలతీతిపల్లవః. అ. పు. పల గతౌ. వాయువశ...నఁ గదలునది. ౧. కించిచ్చలతీతికిసలయం. పల గతౌ. ఇంచుకంత చ...లునది. ౨. చిగురుపేళ్లు. ఆకులతోఁగూడిన కొమ్మపేళ్లని కొందఱు.

విస్తారో విటపోఽస్త్రియామ్.   ౧౪

విస్తీర్యతే తరురనేనేతివిస్తారః స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే. వృక్షము దీని... విస్తారముగాఁ గప్పఁబడును. ౧. వటతిఆచ్ఛాదయతీతివిటపః. వట ...నే. పరివేష్టించియుండునది. విటాన్పాతీతివిటపః. పా రక్షణే. విటు... పాలించునది. ౨. వృక్షముయొక్కకొమ్మలు చివుళ్లు మొదల...వాని సమూహముపేళ్లు.

* వృక్షాదీనాం ఫలం సస్యమ్-

సస్తి వృక్షమధిశేతే సస్యం. షస స్వప్నే. వృక్షమందు శ
చునది. ౧. వృక్షలతాదులయొక్క ఫలముపేళ్లు.

* వృన్తం ప్రసవబన్ధనమ్,

వృణీతే పుష్పమితి వృంతం. వృఙ్ సంభక్తౌ. పుష్పము
బంధించియుండునది. ౧. ప్రసవాః పుష్పఫలపత్రాణి సంబధ్యన్తే
ప్రసవబంధనం. బంధ బంధనే. ప్రసవ మనఁగా పుష్పఫలపత్రా
అవి దీనిచేత బంధింపఁబడును. ౨. తొడిమపేళ్లు.

* ఆమే ఫలే శలాటు స్స్యాత్-

శలతి పుష్టిమాపద్యతే శలః. శల శ్వాసా అటుశ్చ శల
ఉ.పు. శల చలనసంవరణయోః. పుష్టిని బొందునది. ౧.పచ్చికాయ

* శుష్కే వానమ్-

వాయతి శుష్యతీతి వానం. పై ఓ వై శోషణే, శుష్క
నట్టిది. ఎండినకాయ (పండు) పేరు.

* ఉభే త్రిషు.

శలాటువానశబ్దములు మూఁడులింగములయందును వ
ను. శలాటుః కర్కటీ శలాటవో మాషాః. శలాటూని ఫలాని.
హారీతకీ. వానో ముద్గః వానం ఫలమ్.

* క్షారకో జాలకం క్లీబే-

క్షరతి ప్రసూతే క్షారకః. క్షర సంచలనే పుష్పాదులఁ
చునది. ౧. జలతీతి జాలకం. జల ఘాత్యే. తీక్ష్ణమైనది. ౨ పసరు
లకును కసుగాయలకును పేళ్లు. పసరుమొగ్గల గుత్తికిఁ పేళ్లని గొం

* కలికా కోరకోఽస్త్రియామ్,

కల్యతే ప్రసూనమితి శబ్ద్యతే కలికా. కలశబ్దసంఖ్యానయో
ష్పమగునట్టి దని పలుకఁబడునది. ౧. కూర్యతే శబ్ద్యతే కోరకః. ఆ
కురశబ్దే. పుష్పమగునట్టి దని పలుకఁబడునది.౨. ఇంచుకంత ప్రఫు
మొగ్గపేళ్లు.

* స్యాద్గుచ్ఛకస్తు స్తబకః-

"ఏకప్రకోష్ఠే ..... చ, పుష్ప

విజ్ఞేయో యథా స్యా త్కురవీరకః ఇతి. గూయతే సాధురితి గు
కః. గుఙ్ శబ్దే. మంచిదని పలుకఁబడినది. పా. గుత్సకః. ౧ స్తూ
తే స్తబకః. ష్టుఞ్ స్తుతౌ. స్తోత్రముచేయఁబడునది. ౨. బహుశాఖ
ల పూగుత్తిపేళ్లు.

కుట్మలో ముకుళోఽస్త్రియామ్. ౧౮

కుటతి ఈషత్కుట్మలః. కుట కౌటిల్యే. ఇంచుకంత కుటిలమై
ఉండునది. ౧. కలికావస్థాం ముఞ్చతీతి ముకుళః. అ. పు. ముచ్లృ
మోక్షణే. మొగ్గగా నుండుటను విడుచునది. ౨. అప్పుడు వికసింపఁ
బరువైన మొగ్గపేళ్లు.

స్త్రియ స్సుమనసః పుష్పం ప్రసూనం కుసుమం సుమమ్,

సు ప్రీతం మనః ఆస్వితి సుమనసః. స.సీ. బహువచనము. వీనియం
దు మనస్సు లెస్సగానుండును. "బహువళ్సె సమా స్సికతా వర్షా స్సుమ
నసోఽప్సరసః" అనివామనమతమందుబహువచనము. ఇతరమత
ములం దేకవచనంబును గలదు. 'సుమనాః కుసుమం పుష్పం' అని నామ
లింగా. "త స్మాన్న రేణ కులశీలసమన్వితేన వేశ్యా శ్మశానసుమనా ఇవ
వర్జనీయా" అనిశూద్రకుఁడును జెప్పియున్నాఁడు. ౧. పుష్ప్యతీతి
పుష్పం, పుష్ప వికసనే. వికసించునది. ౨. ప్రసూయత ఇతి ప్రసూనం
షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే. పుట్టునది. ౩. కుస్యతి భ్రమరాదినా శ్లిష్యతీతి కు
సుమం. కుస శ్లేషణే. భ్రమరములతోఁ గూడియుండునది. ౪. సుమమ్.
సుమనం=ఈనాలుగుసమార్థకములు. ౫. పుష్పములపేళ్లు.

మకరన్దః పుష్పరసః–

మంక్యతే పుష్ప్యతే అనేనేతి మకరందః. మకి మండనే. దీని
చేత పుష్ప మలంకరింపఁబడును. ౧. పుష్పాణాం రసః పుష్పరసః. పు
ష్పములయొక్కరసము. ౨. పూఁదేనెపేళ్లు.

పరాగ స్సుమనోరజః. ౧౭

పరాగచ్ఛతి వాయువశేనేతి పరాగః. పరాఙ్పూర్వో గమ్లృ గ
తౌ ధాతుః. వాయువశమునఁబోవునది. ౧. సుమనసాం రజః సుమ
నోరజః. స. న. పుష్పములయొక్క ధూళి. ౨. పుప్పొడిపేళ్లు.

ద్విహీనం ప్రసవే సర్వమ్–

ప్రసవః ఫలం పుష్పంచ తత్రవర్తమానం వృక్షవాచకశబ్ద
పం ద్విహీనం స్త్రీలింగ పుంలింగహీనం భవతి. నపుంసకలింగ
వత్. ప్రసవమనఁగాఁబుష్పము ఫలము. అందు వర్తించునట్టి
వృక్షవాచకశబ్దరూపము స్త్రీలింగపుంలింగ హీనమైయుండును.
నపుంసకమేయనుట. అది యెట్లనిన, చంపకస్య పుష్పం చ
ఆమ్రస్య ఫలం ఆమ్రం, ఆమలక్యాః ఫలం ఆమలకం. ఇత్యాది.

* హరీతక్యాదయః స్త్రియామ్,

హరీతక్యాదయో వృక్షవాచినశ్శబ్దాః ఫలవృత్తావపి స్త్రీ
ర్తంతే. హరీతకీ కోశాతకీ ధాత్రీ ద్రాక్షాదులు పుష్పఫలవా
లైనప్పుడును స్త్రీలింగమునందే వర్తించును. హరీతక్యాః ఫలం
కోశాతక్యాః ఫలం కోశాతకీ. ఇత్యాదులు.

* ఆశ్వత్థ వైణవ ప్లాక్ష నైయగ్రోధైఙ్గుదం ఫలే.
బార్హతం చ.

అశ్వత్థస్య ఫలం ఆశ్వత్థం. రావిపండు ఆశ్వత్థమనంబడును.
రిదం వైణవం. వెదురుబియ్యము వైణవమనంబడును. ప్లక్షస్య ఫ
క్షం. జువ్విపండు ప్లాక్ష మనంబడును. న్యగ్రోధస్య ఫలం నైయ
మఱ్ఱిపండు నైయగ్రోధ మనంబడును. ఇంగుదస్య ఫలం ఐంగుదం.
పండు ఐంగుద మనంబడును. బృహత్యాః ఫలం బార్హతం. ములక
బార్హతమనంబడును. వరుసగా అశ్వత్థాది ఫలముల పేళ్లు.

* ఫలే జమ్బ్వాః జమ్బ్వాః స్త్రీ జమ్బు జామ్బవమ్

జంబ్వాః ఫలం జంబూః. ఊ. స్త్రీ. జంబు. ఉ. న. జాంబవ
నేరేడుపండు పేళ్లు.

* పుష్పే జాతిప్రభృతయః స్వలిఙ్గాః.

జాతిప్రభృతయశ్శబ్దాః పుష్పవాచకత్వేఽపి స్వలింగాః.
ల్లికా శేఫాలికా యూధికాదిశబ్దములు పుష్పవాచకములైన
తమతమలింగములయందే యుండును. అనఁగా స్త్రీలింగములు.
జాతేః కుసుమం జాతిః. మల్లికాయాః కుసుమం మల్లికా. ఇత్యాద

* వ్రీహయః ఫలే.

వ్రీహ్యాదిశబ్దములు ఫలవాచకములైనప్పుడును స్వలిం

...న.—వ్రీహీనాం ఫలాని వ్రీహయః. ముద్గస్య ఫలం ముద్గః. మాష
ఫలం మాషః.

విదార్యాద్యాస్తు మూలేఽపి-

విదారీ, గంభారీ, బృహత్యాదిశబ్దములు మూలవాచకములైన
...ను, అపిశబ్దమువలన పుష్పవాచకములైనప్పుడును స్వలింగములే.
...ర్యాః మూలం ఫలం కుసుమం వా విదారీ. గంభార్యాః మూలం
... కుసుమం వా గంభారీ.

పుష్పే క్లీబేఽపి పాటలా,

పాటలాశబ్దము పుష్పవాచకమైనప్పుడు నపుంసకలింగంబును గ
... పాటలాయాః పుష్పం పాటలం పాటలా వా.

బోధిద్రుమ శ్చలదళః పిప్పలః కుఞ్జరాశనః. ౨౦
అశ్వత్థే-

బుద్ధ్యతే అనేనేతి బోధిః బోధినామా ద్రుమో బోధిద్రుమః. దీ
...నే సర్వమెఱుంగఁబడును గనుక బోధిద్రుమము. 'పిప్పలే బోధిరశ్వత్థః'
రత్నమాల. ౧. నిత్యం చలాని దళాని యస్య సః చలదళః. ఎల్లప్పుడు
...చుండెడు ఆకులుగలది. ౨. భర్తారం పాతీతి పిప్పలః. తనను సేవించు
...ని రక్షించునది. ౩. కుంజరాణాం అశనం కుంజరాశనః. ఏనుఁగులకు
...గమగునది. ౪. అశ్వరూపేణాగ్నిరస్మిన్ తిష్ఠతీత్యశ్వత్థః. ష్ఠా గతినివృ
... అశ్వరూపమున దీనియం దగ్ని యుండును. ౫. రావిచెట్టుపేళ్లు.

అథ కపిత్థే స్యు ర్దధిత్థ గ్రాహి మన్మథాః,
...స్మిన్ దధిఫలః పుష్పఫల దన్తశఠావపి. ౨౧

కపీనాం ప్రియత్వేన తిష్ఠతీతి కపిత్థః. కోఁతులకు ప్రియమైయుండున
...దధీవ తిష్ఠతీతి దధిత్థః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. పెరుఁగువలె నుండునది. ౨.
...భకారిత్వాద్గ్రాహీ. న. పు. గ్రహ ఉపాదానే. మలబంధమును జేయు
...ఫలైః మనో బధ్నాతీతి మన్మథః. మంథ విలోడనే. ఫలములచేత
...ను గలఁగించునది. ౪. దధివ దామ్లంఫలమస్యేతి దధిఫలః. పెరుఁ
...లెఁ బుల్లనైన ఫలములు గలిగినది. ౫. పుష్పాత్ఫలమస్యేతి పుష్పఫలః.
...ముపల్లనైన ఫలము గలది. ౬. ఆమ్లత్వాత్ దంతానాం శఠో దంతశ
...లుపులుపువలన దంతములకు సహితమైనది. ౭. వెలఁగచెట్టుపేళ్లు.

* ఉడుమ్బరో జన్తుఫలో యజ్ఞాఙ్గో హేమదుగ్ధకః,

ఉన్నతత్వా దుల్లంఘిత మంబరం అనేనేతి ఉదుంబరః. త్వముచేత నాకాశమును దాటునది. ౧. జంతుయుక్తం ఫలమస్య తుఫలః. జంతువులతోఁగూడినఫలములుగలిగినది. ౨. యూప వేణ యజ్ఞస్యాంగ ముపకరణ మితి యజ్ఞాంగః. యూపాదిరూప యజ్ఞమునకు అంగమైయుండునది. ౩. హేమవర్ణం దుగ్ధం క్షీ హేమదుగ్ధకః. బంగారువంటిపాలుగలది. ౪. అత్తిచెట్టు పేళ్లు.

* కోవిదారే చమరికః కుద్దాలో యుగపత్త్రికః.

కుం భూమిం విదారయతీతి కోవిదారః. దౄ విదారణే. భూ క్కలించునది. ౧. చమరసదృశమంజరీత్వాచ్చమరికః. జూలులవం లగుత్తులు గలది. ౨. కుం భువం మూలైర్దళయతీతి కుద్దాలః. దళ వేళ్లచేత భూమిని వ్రక్కలించునది. ౩. యుగం యుగళం పత్త్రి మస్య పత్త్రికః. జోడుగానుండునట్టియాకులుగలది. ౪. ఎఱ్ఱకాంచనపుచెట్టు

* సప్తపర్ణో విశాలత్వ క్ఛారదో విషమచ్ఛదః,

ప్రతిపర్వ సప్త పర్ణాని యస్య సః సప్తపర్ణః. కనుపుకనుపు సి యాకులు గలది. ౧. విశాలాః త్వచో యస్య సః విశాలత్వక్. వెడలుపైనపట్ట గలది. ౨. శరది పుష్ప్యతీతి శారదః. శరత్కాల దు పూచునది. పా. శారదీ. ఈ. సీ. ౩. సప్తపర్ణత్వాద్విషమాః యస్య సః విషమచ్ఛదః. ఏడాకులు గలది. ౪. ఏడాకుల యరటి

* ఆరగ్వధే రాజవృక్ష శమ్యాక చతురఙ్గులాః,
ఆరేవత వ్యాధిఘాత కృతమాల సువర్ణకాః,

ఆరం జయంతీతి ఆరజో మూలాస్తేషాం వధః ఛేదనమ గ్వధః. మూలాకారములైన ఫలములయొక్క ఛేదనముగలది. యంతీత్యారజః. త్వగ్దోషాః తేషాం వధోఽ త్రేతి ఆరగ్వధః. హ గాఁజేయునవి గనుక ఆరకుక్కలు, త్వగ్దోషములు వానిఁ జెఱుచు ఆర్గ్వధః. "ఆరగ్వధోఽథ సంపాకః కృతమాలస్తథార్గ్వధ" మాలాయాం. ౧. రాజా చాసౌ వృక్షశ్చ రాజవృక్షః. వృక్ష రోగరాజం వృశ్చతి ఛినత్తి వా రాజవృక్షః. ఓ వ్రశ్చూ ఛేదనే. జమును జెఱుచునది. ౨. శమీం అకత్యనుగచ్ఛతీతి శమ్యాకః. అక

ాయాం గతౌ. జమ్మిని అనుకరించునది. పా. సమ్యక్ పాకోఽత్ర సంపా
మంచిపాకముగలది. పా. శం కల్యాణః పాకోఽత్ర శంపాకః.శుభకర
పాకముగలది. 3. చతురంగుళ పర్ణపర్వకత్వా చ్చతురంగుళః. నా
ంగుళములు గలిగిన ఆకులు గలకణుపులు గలది. ౪. ఆరవతే ఉత్ ప్లు
గచ్ఛత్యనేన రోగ ఇత్యారేవతః. రేవృ ప్లవగతౌ. రోగము దీనిచేత
పోవును. ౫. వ్యాధిం హంతీతి వ్యాధిఘాతః. వ్యాధిని జెఱచునది.
ఫలైః కృతా మాలా యస్య సః కృతమాలః. ఫలములచేతఁ జేయఁ
వరుసగలది. ౭. సువర్ణాకారాణి పుష్పాణి యస్య సః సువర్ణకః.
గారువన్నెగల పువ్వులు గలది. ౮. రేలచెట్టుపేళ్లు.

మ్య ర్జమ్బీరే దన్తశఠ జమ్భ జమ్భీర జమ్భలాః.   ౨౪

జమ్యతే భక్ష్యత ఇతి జంబీరః. జము అదనే. భక్షింపఁబడునది.
దంతానాం శఠః అమ్లత్వా ద్దంతశఠః. పులుసొటచేత దంతములకు
మైనది. ౨. జంభయతి మోహయతీతి జంభః. జంభీరః. జంభలశ్చ.
గోత్రవినామే. మోహింపఁ జేయునది జంభము. జంభీరము, జంభ
. ౫. నిమ్మచెట్టుపేళ్లు.

వరుణే వరణ స్సేతు స్తిక్తశాకః కుమారకః,

వృణోతీతి వరుణః. వరణశ్చ. చుట్టుకొనియుండునది. ౧. ౨. వ్యా
దినోతీతి సేతుః. ఉ.పు. షిఞ్ బంధనే. వ్యాధి నడ్డగించునది, 3. తి
శశ్శాకో యస్య సః తిక్తశాకః. చేదైన ఆకులు గలది. ౪. సదా
ఙత్వా త్కుమారకః. ఎల్లప్పుడు కోమలమైయుండునది. ౫. ఉలి
చెట్టుపేళ్లు.

పుంనాగే పురుష స్తుఙ్గః కేసరో దేవవల్లభః.   ౨౫

పున్నాగ ఇవ పున్నాగః. పురుషశ్రేష్ఠునివలె పూజ్యమైనది. ౧.
షవ దున్నతత్వాత్పురుషః. తుంగశ్చ. పురుషునివలె ఉన్నతమైన
పురుషము. తుంగము ను. ౨. 3. ప్రశస్తాః కేసరాస్సంత్యస్య కేస
మంచి ఆకరువులు గలది. ౫. దేవానాం వల్లభః. దేవతలకు ప్రి
మైనది. ౫. సురపొన్న పేళ్లు.

పారిభద్రే నిమ్బతరు ర్మన్దారః పారిజాతకః,

పరితో భద్ర మస్య పారిభద్రః. అంతటను శుభముగలది.౧.నయ

త్యారోగ్యం నింబః. సచాసౌ తరుశ్చ నింబతరుః. ణీళ్ ప్రా
రోగ్యమును బొందించునది. ౨. మందాని సూక్ష్మాణి అరాణి
కాని యస్య సః మందారః. సూక్ష్మము లైనముండ్లు గలది. 3.
సముద్రాజ్జాతః పారిజాతకః. సముద్రమందుఁ బుట్టినది. ర. వే
వృక్షము పేళ్లు.

* తినిశే స్యన్దనో నేమీ రథద్రు రతిముక్తకః.

వఞ్జుల శ్చిత్రకృచ్చ-

చిరజీవిత్వా న్నిశామతిక్రాంత స్తినిశః. చిరకాలముండున
స్యందనోపయోగ్యత్వాత్ స్యందనః. రథమున కుపయోగిం
౨. రథచక్రాంతే నమతీతి నేమిః. ఇ. పు. తేరుబండికంటి కడపట
మైయుండునది. 3. రథాయ ద్రుః రథద్రుః. రథముకొఱకైన వృ
ర. అతివిస్తృతత్వాదతిముక్తకః. మిక్కిలి విస్తారముగలది. ౫.
అర్థ్యత ఇతి వంజుళః. వను యాచనే. ప్రార్థింపఁబడునది. ౬. ల
పి దార్ఢ్యదైర్ఘ్యాభ్యా మాశ్చర్యకారిత్వా చ్చిత్రకృత్. త.పు. చ
యుండియు దృఢమై దీర్ఘమైయుండుటచే నాశ్చర్యమును జేయు
నెమ్మి మ్రాని పేళ్లు.

* అథ ద్రా పీతన కపీతనా,

ఆమ్రాతకే-

రసేన వస్త్రాదికం పీతం కరోతీతి పీతనః. రసముచేత వ
లను బచ్చగాఁ జేయునది. ౧. కపీనా మిష్టైః ఫలైః ప్రీతిం తనో
పీతనః. తను విస్తారే. ఫలములచేఁ గోఁతులకోరికను విస్తరింపఁ
నది. ౨. ఆమ్ర మీషదతతి అనుగచ్ఛతీతి ఆమ్రాతకః. అత
గమనే. మామిడిని ఇంచుకంత అనుసరించియుండునది. 3. అం
చెట్టు పేళ్లు.

* మధూకేతు గుడపుష్ప మధుద్రుమౌ,

వానప్రస్థ మధుష్ఠీవౌ-

మధురసః ఉచ్యతే యుజ్యతే అత్రేతి మధూకః. ఉచ.
యే. దీనియందు తేనె కూర్చఁబడును. ౧. గుడవత్ స్వాదూని
యస్య సః గుడపుష్పః. బెల్లమువంటి పువ్వులు గలది. ౨. మ

ద్రుమః మధుద్రుమః. మద్యమే ప్రధానముగాఁగల వృక్షము. 3.
వనప్రస్థే వనస్థలే భవో వానప్రస్థః. వనస్థలియందుఁ బుట్టినది. ౪. మధు
స్రవతీతి మధుష్ఠీవః. ష్ఠివు నిరసనే. తేనెను స్రవించునది. ఇప్పమ్రా
పేళ్లు.

జలజేఽత్ర మధూలకః,

మధు ఉలతీతి మధూలకః. ఉల ఆవరణే. తేనెను గప్పుకొని
యుండునది. ౧. నీళ్లలోఁ బుట్టినయిప్పమ్రానిపేళ్లు.

పీలౌ గుడఫల స్స్రంసీ-

పీయతే మాధుర్యాత్పీలుః. ఉ. పు. పా పానే. మాధుర్యము
వలనఁ బానముచేయఁబడునది. ౧. గుడవ న్మధురాణి ఫలాని యస్య
గుడఫలః. బెల్లమువలె మధురమైనఫలముగలది. ౨. స్రంసయతి ఫలా
నమితి స్రంసీ. న. పు. స్రంసు అవస్రంసనే. ఫలాదుల నిచ్చునది. 3.
గోఁగు పేళ్లు.

తస్మింస్తు గిరిసమ్భవే, ౨౮

అక్షోట కన్దరాలౌ ద్వౌ-

అక్ష్ణోతి మూలై ర్భువంవ్యాప్నోతీతి అక్షోటః. అక్షూ వ్యాప్తౌ.
మూలచేత భూమిని వ్యాపించునది. ౧. కందరాణ్ సానూ నలతి భూష
యతీతి కందరాలః. అల భూషణపర్యాప్తివారణేషు. పర్వతగుహాప్రదే
శములను అలంకరించునది. ౨. కొండగోఁగుపేళ్లు.

అఙ్కోలే తు నికోచకః,

అక్యతే కణ్టకై రఙ్కోలః. అకి లక్షణే. ముండ్లచేత గుఱుతులు గల
దియుండునది. ౧. నికుచ్యతే కంటకత్వేనాస్మా న్నికోచకః. కుఞ్చ గతి
కౌటిల్యాల్పీభావయోః. ముండ్లుగలది గనుక దీనివలన సంకోచముగలు
ను. ౨. ఊడుగచెట్టుపేళ్లు.

పలాశే కింశుకః పర్ణో వాతపోథః-

పుణ్యాని పలాశాని యస్యసః పలాశః. పుణ్యములైన ఆకులు
గలది. సంపుష్పైః పలం మాంసం అశ్నాతీవ తిష్ఠతీతివా పలాశః. పు
ష్పములచేత మాంసమును భక్షించుదానివలె నుండునది. ౧. కించి
చ్ఛుకవస్నీలత్వా త్కింశుకః. ఇంచుకంత పచ్చనై చిలుకవలె నుండు

నది. ౨. ప్రశ స్తపర్ణయోగాత్పర్ణః. మంచి ఆకులు గలది. ౨. రోగం పోథయతీతి వాతపోథః. పుథ హింసాయాం. వాతరోగ బోఁగొట్టునది. ४. మోదుగచెట్టుపేళ్లు.

* అథ వేతసే.

४ రథాభ్రపుష్ప విదుల శీత వానీర వఞ్జులాః,

వేతి అంభోఽనువర్తతే వేతసః. వీ గతిప్రజనకాంత్య సనేషు. జలమును బొందియుండునది వితన్యతి కాలేన వా వేతసః. ఉపక్షయే. కాలవశమున క్షయించునది. ౧. రమంతేఽస్మిఁ ఇతి రథః. రము క్రీడాయాం. పక్షులు దీనియందు రమించును. అభ్రసమయేపుష్పమస్య అభ్రపుష్పః. వర్షాకాలమందు పుష్పించు అభ్రవర్ణాని పుష్పాణ్యస్యేతి వా అభ్రపుష్పః. మేఘవర్ణము లైన ములు గలిగినది. ౩. విదుల్యతే వాయునేతి విదులః. విపూర్వో క్షేప ఇతి ధాతుః. వాయువుచేతఁ గొట్టఁబడునది. ४. దాహశ చ్ఛీతః. దాహమును శమింపఁజేయునది. ౫. దాహశమనార్థం ఇతి వానీరః. వంజులశ్చ. వన షణ సంభక్తౌ. దాహశమనార్థమై దఁబడునది. ౬. ౭ ప్రబ్బలిచెట్టుపేళ్లు.

* ద్వౌ పరివ్యాధ విదులౌ నాదేయీ చామ్బువేతసే.

పరివిధ్యతే అంభసా పరివ్యాధః. వ్యధ తాడనే. జలమ అంతట కొట్టఁబడును. ౧. విదుల్యతే అంభసా విదులః. దుల జలముచేతఁ ద్రవ్వఁబడినది. ౨. నద్యాం భవా నాదేయీ. ఈ నదియందుఁ బుట్టినది. ౩. అంబుని వేతసోఽమ్బువేతసః. జలము ప్రబ్బలి. ४ నీరుప్రబ్బలిపేళ్లు.

* శోభాఞ్జనే శిగ్రు తీక్ష్ణగన్ధ కాక్షీబ మోచకాః,

శోభా మనక్తీతి శోభాంజనః. అంజూ వ్యక్తిశ్లక్ష్ణకాంతిగ కాంతిని బొందునది. పా. సుష్ఠు ముఖం భనక్తి తీవ్రగంధత సోభాంజనః. భంజో ఆమర్దనే. తీవ్రగంధమాటచేత ముఖమును చునది. ౧. శినోతి శమయతి కఫాదీఁ శిగ్రుః. శీఞ్ నిశాతనే. దుల నల్పముఁగాఁ జేయునదిగాని శమింపఁజేయునదిగాని శిగ్రువు తీక్ష్ణో గంధోఽస్యాస్తీతి తీక్ష్ణగంధకః. తీక్ష్ణమైనగంధము గలది. ౩.

త్యనేన ఆక్షీబః. క్షీబృ మదే. దీనిచేత ఇంచుకంత మదింతురు. వ.
బః ర. ముంచత్యుగ్రగంధం మోచకః. ముచ్ౢ మోక్షణే. ఉగ్ర
మును విడుచునది. ౫. మునగచెట్టుపేళ్లు.

రక్తో౽సౌ మధుశిగ్రు స్స్యాత్ -
మధుప్రధానశ్శిగ్రుః మధుశిగ్రుః. తేనె ప్రధానమైయుండెడుము
౧. ఎఱ్ఱపూవులమునగపేరు.

అరిష్టః ఫేనిల స్సమౌ. ౩౧
న రిష్యంత్యనేన అరిష్టః. రక్షాహేతుత్వాత్. రిష హింసా
౦. రక్షాహేతువైనది గనుక దీనిచేత హింసింపఁబడరు. ౧. ఫేనా
త్యస్య ఫేనిలః. నురుఁగులు గలది. ౨. కుంకుడుచెట్టుపేళ్లు.

బిల్వ శ్శాణ్డిల్య శ్శైలూషో మాలూర శ్శ్రీఫలావపి,
బిలతి కుష్ఠాదీన్ బిల్వః. బిల భేదనే. కుష్ఠాదులను గొట్టివేయు
సేవకస్య పాపం బిలతి హినస్తీతి వా బిల్వః. సేవకునిపాపమును బోఁ
టునది. ౧. శాండిల్యఋషివద్విప్రమాన్యత్వాత్ శాండిల్యః. శాం
ల్యుఁడనెడిఋషివలె బ్రాహ్మణపూజ్యమైనది. ౨. శైలూషవన్నట
నానారూపపరివర్తనాత్ శైలూషః. శైలూషుఁడనఁగా నటుఁడు,
వలె నానారూపములధరించునది. ౩. మల్యతే దేవైః మాలూరః.
మల్ల ధారణే. దేవతలచేత ధరింపఁబడునది. మాం లక్ష్మీం లాతీతి
మాలూరః. లా దానే. సంపద నిచ్చునది. ౪. శ్రీప్రదం శ్రీప్రియం
ఫలమస్యేతి శ్రీఫలః. లక్ష్మీప్రదముగాని, లక్ష్మీప్రియముగాని అయిన
ముగలది. ౫. మారేడుచెట్టుపేళ్లు.

ప్లక్షో జటీ పర్కటీ స్యాత్ -
ప్లక్షతి మూలై రధోగచ్ఛతీతి ప్లక్షః. వేళ్లచేత అడుగునకు
నది. ప్లక్షతీ కఫదోషమితి ప్లక్షః. ప్లక్ష భక్షణే. కఫదోషమును
మునది. ౧. జటా స్సంత్యస్య జటీ. న. పు. ఊడలుగలది. ౨.
తే పరస్పరం పర్కటీ. న. పు. పృచ సంపర్కే. అన్యోన్యముగా
డునది. జటీ పర్కటీశబ్దములు ఈకారాంతస్త్రీలింగము లని కొం
౩. జువ్విచెట్టుపేళ్లు.

న్యగ్రోధో బహుపా ద్వటః. ౩౨

న్యక్ రుణద్ధి మార్గమితి న్యగ్రోధః. రుధిర్ ఆవరణే. మా
నడ్డముగాఁ గప్పునది. ౧. బహవః పాదాః మూలాని సంత్యస్యేతి
పాత్. ద. పు. విస్తారమైనయూడలుగలది. ౨. వటతి మూలైః
నం వేష్టయతి వటః. వట వేష్టనే. ఊడలచేత స్వస్థానమును జు
యుండునది. ౩. మఱ్ఱిచెట్టుపేళ్లు.

* గాలవ శ్శాబరో లోధ్ర స్తిరీట స్తిల్వ మార్జనౌ,

గాలవతి స్రావయత్యక్షిరోగానితి గాలవః. నేత్రరోగమ
బోఁగొట్టునది. గాలవాదృషేః ప్రభూత ఇతివా. గాలవుఁ డనుఋషి
బుట్టినది. ౧. శబరసంబంధిత్వాచ్ఛాబరః. శబరసంబంధమైనది
సాబరః. "సాబరాఖ్యాపరాధే చ లోధ్రేపాపే చ పఠ్యత" ఇతి
దావజయః. ౨. రుణద్ధి అతిసారాదికం లోధ్రః. రుధిర్ ఆవరణే.
రభేదః. అతిసారాదుల నడ్డపెట్టునది. ౩. తీరయతి రోగాన్ తిరీటః.
తీర కర్మసమాప్తౌ. రోగములను సమాప్తి బొందించునది. ౪. తిల
హ్యత్యంగమనేనేతి తిల్వః. తిల స్నేహనే. దీనిచేత శరీరము నున్న
౬. మార్జయతి ఉద్వర్తయత్యంగమనేన మార్జనః. మృజూ శుద్ధౌ
చేత అంగము పరిశుద్ధమౌను. ౬. తెల్లలొద్దుగుచెట్టుపేళ్లు.

* ఆమ్ర శ్చూతో రసాలః-

అమ్యతే అభిలష్యతే ఆమ్రః. అమగత్యాదిషు. అభిలషిం
నది. అమయతి రోగయతివా ఆమ్రః అమరోగే. రోగమును గొ
నది. ౧. చ్యోతతి రసం స్రవతీతి చూతః. చ్యుతిర్ క్షరణే. ర
స్రవించునది. ౨. రసం ఆలాతీతి రసాలః. లా దానే. రసము ని
రస మలతిభూషతివా రసాలః. అల భూషణాదౌ. రసము నలం
నది. ౩. మామిడిచెట్టుపేళ్లు.

* అసౌ సహకారోఽతిసౌరభః.

సహకారయతి మేళయతి స్త్రీపుంసావితి సహకారః. డు
కరణే. స్త్రీపురుషులఁ గలుపునది. మిక్కిలి పరిమళము గల (
మామిడిపేళ్లు.

* కుమ్భోలూఖలకం క్లీబే కౌశికో గుగ్గులుః పురః,

కుంభోలూఖలకా... మృత్... కుంభో

. కుంభాకారమై ఉలూఖలాకార మైనమానిమోసువలనఁ బుట్టినది.
కుంభోలూఖలశబ్దము. ఏకనామమని కొందఱు. ఇం దుదాహార
ము.—"కుంభోలూఖలకం క్లీబే గుగ్గులుః ప్రావృషాయణిః." అని
హేంద్రుఁడు. కుంభం ఉలూఖలం అని నామద్వయ మని కొందఱు.
దాహరణము.—"కాము కేఽపరనార్యాశ్చ కుంభః క్లీబం చ గుగ్గు
, ఉలూఖలే గుగ్గులౌ క్లీబము క్తములూఖలం" అని రభసుఁడు.
భోలూఖలకో శేభవః కౌశికః. ముగ్గవలెనుండెడు మోసువలనఁ
ట్టినది. ౨. గుడతివాతరోగాద్గుగ్గులుః. ఉ. పు. గుడ రక్షణే. వాత
గమువలన రక్షించునది. ౩. పురతి అగ్రే సరతి ధూపవృక్షేష్వితి
ః. పుర అగ్రగమనే. ధూపవృక్షములయం దగ్రేసరమైనది. ౪. గుగ్గి
చెట్టువేళ్లు.

శేలుః శ్లేష్మాతక శ్శీత ఉద్దాలో బాహువారకః. ౩౮

శినోతి రోగాన్ శేలుః. ఉ. పు. శిఞ్ నిశాతనే. రోగములను
ముగాఁ జేయునది. ౧. శ్లేష్మాణమాతయ తీతి శ్లేష్మాతకః. అత
త్యగమనే. శ్లేష్మమును ఎల్లప్పుడు పోఁగొట్టునది. ౨. విరుద్ధలక్ష
శీతవీర్యత్వాచ్ఛీతః. ఉష్ణమును జేయునది. ౩. ఉద్దాలయత్యంగము
లకః. దళ విదారణే. శరీరమును జీల్చునది. ౩. బహు వృణోతి స్రో
ంసి బహువారకః. వృఞ్ వరణే. బహుళముగాఁ బ్రవాహములను
వాఱియుండునది. ౫. విరిగిచెట్టువేళ్లు.

రాజాదనం ప్రియాలః స్యా త్సన్నకద్రు ర్ధనుష్పటః,

రాజ్ఞామదనం మృష్టత్వాత్ రాజాదనం. అద భక్షణే. రాజు
భక్ష్యమైనది.౧. ప్రియతి అతిరసత్వాత్ హృదయం గచ్ఛతీతి ప్రియా
ప్రియ గతౌ. అత్యంతరసము గలది గనుక హృదయమును బొందు
పా. పియాలః. ౨. సన్నకః ద్రు స్కంధోఽస్య సన్నకద్రుః. పలు
న కొమ్మలు గలది. ౩. ధనుష ఇవ పటో విస్తారోఽస్య ధనుష్పటః.
స్సువంటి విస్తారముగలది. ఉక్తరీత్యా. ఏకం నామేతి కేచిత్.
కద్రుశ్చాపపటో లవణస్తావస ప్రియ" ఇతి నిఘంటుః. ధనుః,
ఇతి నామద్వయమితి కేచిత్. తదా ధనుశ్శబ్ద ఉకారాంతః. "ధనుః
శద్రుమరాశిభేదయో శ్శరాసన" ఇతి. "పటః ప్రియాళవృక్షే

నానుచేలే పున్నపుంసక'' మితి చ రభసః ధనువ్పటః. అని యే
మని కొందఱు. ధనుః, పటః, అనినామద్వయ మనికొందఱు,
మోరటిచెట్టుపేళ్లు.

* గమ్భారీ సర్వతోభద్రా కాశ్మరీ మధుపర్ణికా.

శ్రీపర్ణీ భద్రపర్ణీచ కాశ్మర్యశ్చాపి-

సారవత్త్వాత్ గమనే భారోఽస్యా అస్తీతి గంభారీ. ఈ.
సారముగలదిగనుక గమనమందు భారముగలది. ౧. సర్వతోభద్రమ
ఇతి సర్వతోభద్రా. అంతట శుభముగలది. ౨. కృశ్యతి తనూకరో
త్త్రాదికమితి కాశ్మరీ. ఈ. సీ. కృశ తనూకరణే. పిత్తాదులను
ముగాఁజేయునది. పా. కషతి పిత్తాదికమితి కాష్మరీ. కష హింసా
పిత్తాదులను పోఁగొట్టునది. 3. మధూని స్వాదూని పర్ణాన్యస్య ప
ర్ణికా. తియ్యనైనఆకులు గలది. ౪. శ్రీప్రదాని పర్ణాని యస్యా
శ్రీపర్ణీ. ఈ.సీ. ౫ భద్రప్రదాని పర్ణాని యస్యాస్సా భద్రపర్ణీ. ఈ
శుభప్రదమైనఆకులు గలది. ౬. కృశ్యతి తనూకరోతి పిత్తాది
కాశ్మర్యః. కృశ తనూకరణే. పిత్తాదుల నల్పముగాఁ జేయునది.
కాష్మర్యః. ౭. గుమ్ముడుచెట్టుపేళ్లు.

* అథ ద్వయోః,

కర్కన్ధూర్బదరీ కోలీ ఘోణ్టా-

కర్కాణి లోహితాణి పర్ణాని ఫలాని చ ధత్త ఇతి కర్క
ఊ. స్త్రీ. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. కర్కమనఁగా ఎఱ
అటువంటిఆకులును పండ్లును గలది. ౧ బదతీతి బదరీ.ఈ.సీ.బద
స్థిరమై యుండునది. ౨. కోలతి నిబిడావయవత్వాత్ కోలీ. ఈ. సీ
సంస్త్యానే. దట్టమై యుండునది. 3. ఘుణతి వృత్తతయా భ్ర
ఘోంటా. ఘుణ ఘూర్ణ భ్రమణే. వట్రువై తిరుగునది. రేఁగుచెట్టు

* కువల ఫేనిలే.

సౌవీరం బదరం కోలమ్-

క్ష్మా భువి వలతే భ్రమతీతి కువలం. వల సంచలనే. భూమి
దు చరించునది. ౧. ఫేనోఽస్యాస్తీతి ఫేనిలః. నురుఁగుగలది. ౨.
దేశే ప్రచురత్వాత్ సౌవీరం. సువీరమనెడు దేశమందు నెక్కువై

దరి. 3. బదర్యాః ఫలం బదరం. రేఁగుయొక్క ఫలము. ౪. కోల్యాః కోలం. కోలి యనఁగా రేఁగుచెట్టు దానియొక్క ఫలము. ౫. రేఁగు పండ్లు. ఘోంటాశబ్దము మొదలు. ౬. ఫలవాచకములనికొందఱు.

అథ స్యా త్స్వాదుకణ్టకః,

వికఙ్కత స్స్రువావృక్షో గ్రన్థిలో వ్యాఘ్రపాదపి. 32

స్వాదుఫలత్వా త్కంటకవత్త్వాచ్చ స్వాదుకంటకః. తియ్య ఫలములును, ముండ్లును గలది. ౧. వికంకతే ప్రసరతీతి వికంకతః. కకి. విశేషముగాఁ బోవునది. ౨. స్రువా స్రుక్ తదర్థం వృక్షః స్రువా. స్రుక్ స్రువములకొఱకైన వృక్షము. పా. స్రుచావృక్షః. 3. గ్రంత్వా గ్రంథిలః. బుడుపులుగలది. ౪. వ్యాఘ్రస్య పాదా ఇవ పాదా లా న్యస్య వ్యాఘ్రపాత్. ౫. పు. పులియడుగులవంటి పేళ్లుగలది. వెలఁగచెట్టుపేళ్లు.

ఐరావతో నాగరఙ్గః.

ఇరావతీ విద్యుత్ సేవ రక్తత్వా దైరావతః. ఇరావతి యనఁగా మెఱుపు. దానివలె నెఱ్ఱనైనది. ౧. నాగస్య సిందూరస్యేవ రంగో రాగోఽస్యేతి నాగరంగః. నాగమనఁగా సిందూరము దానివలె నెఱ్ఱనై ౨. నాగరంగవు (నారింజ) చెట్టుపేళ్లు.

నాదేయీ భూమిజమ్బుకా,

నద్యాం భవా నాదేయీ. సీ. నదీతీరమం దుండునది. ౧. భూజంబూః భూమిజంబుకా. భూమియందలి నేరేడు. భూమౌ జమ్యతే భూమిజంబుకా. జము అదనే. భూమియందు భక్షింపఁబడునది. కాకినేరేఁడుపేళ్లు. ఈ. ౪. నాగరంగవుచెట్టుపేళ్ల నికొందఱు.

తిన్దుకః స్ఫూర్జకః కాలస్కన్ధశ్చ శితిసారకే. 3౮

తిమ్యతి ఆర్ద్రీభవతీతి తిందుకః. తిమ ఆర్ద్రీభావే. ఆర్ద్రమైయుండునది. ౧. స్ఫూర్జతి దహ్యమానః శబ్దం కరోతీతి స్ఫూర్జకః. టు ఓ స్ఫూర్జా వజ్రనిర్ఘోషే. దావాగ్నిచేత దహింపఁబడినదై ఉఱుమువంటిశబ్దము జేయునది. ౨. కాలః స్కంధోఽస్య కాలస్కంధః. నల్లని మొదలుగలది. 3. శితి ర్నీలస్సారోఽస్య శితిసారకః. నల్లనిచేవగలది. ౪. తుమికిపేళ్లు.

* కాకేన్దుః కులకః కాకపీలుకః కాకతిన్దుకే,

కాకా ఇన్దంత్యత్ర కాకేన్దుః. ఉ. పు. ఇది పరమైళ్ళ... కులు దీనియందు లెస్సనై యుండును.౧. కుత్సితైః కాకాదిభిః ల... కులకః. లకి ఆస్వాదనే. కుత్సితములైనకాకాదులచేత ఆస్వాదిం... నది. ౨. కాకైఃపీయత ఇతి కాకపీలుకః. పా పానే. కాకులచే... ముచేయఁబడునది.3. కాకైస్తిమ్యత ఇతి కాకతిందుకః. తిమ ఆర్ద్రీ... కాకులచేతఁ దడుపఁబడునది. కాకవ న్నీలత్వాత్ కాకతిందుకః... వలె నల్లనై యుండునది. ౪. నల్లతుమికిపేళ్లు.

* గోలీఢో ఝాటలో ఘణ్టా పాటలి ర్మోక్ష. ముష్కకా.

గోభిః లిహ్యతే ఆస్వాద్యత ఇతి గోలీఢః. లిహ ఆస్వాదనే... చేత ఆస్వాదింపఁ బడునది. ౧. ఝాటంసంఘాతం లాతి ఆదత్తే... టలః. లా దానే. గుంపును గూర్చునది. ౨. పశుభక్షణార్థం హ... ఘంటా. హన హింసాగత్యోః. పశుభక్షణార్థమై నఱుకఁబడునది. ... టంవిస్తారం లాతీతి పాటలిః. ఇ. పు. పా. పాటలా లా దానే. ... ము నిచ్చునది, ౪. మోక్షతి సహతే పశ్వాదిసంమర్దమితి మో... మోక్ష సహనే. పశ్వాదిసంమర్దమును సహించునది. ౫. ముష్ణా... గాన్ ముష్కకః. ముష స్తేయే. రోగములను హరించునది. పా. ము... రః. ౬. మొక్కవుచెట్టుపేళ్లు.

* తిలకః క్షురకః శ్రీమాన్-

తిలాభాని పుష్పాణ్యస్య తిలకః. నువ్వుపువ్వులవంటి పు... గలది. ౧. క్షురతి పరుషత్వాత్ క్షురకః. క్షుర ఐశ్వర్యదీప్త్యోః. ... మై దీప్తమైయుండునది. ౨. శ్రీః శోభాఽస్యాస్తీతి శ్రీమాన్. శ... ఒప్పిదముఁగలది. 3 తిలకపుచెట్టుపేళ్లు.

* సమౌ పిచుల ఝాబుకౌ,

పిచుం తూలం యేతీతి పిచులః. లా దానే. పిచువనఁగా దూ... దానిసిసంసర్గమున నుంచుకొనునది. ౧. ఝమ్యతే ఝాబుకః. ఝ... అదనే. భక్షింపఁబడునది. ౨. సన్ననియాకులుగల పక్కెచెట్టుపేళ్లు.

* శ్రీపర్ణికా కుముదికా కుమ్భీ కైడర్య కట్ఫలౌ.

శ్రీః వర్ణేష్వస్యాః శ్రీపర్ణికా. ఆకులయందు ఒప్పిదముగలది.

దవర్ణత్వా త్కుముదికా. తెల్లగలువవంటి వర్ణముగలది. ౨. కుం
తి పర్ణై రాచ్ఛాదయతీతి కుంభీ. ఊ. సీ. కుభి ఆచ్ఛాదనే. ఆకు
గప్పఁబడియుండునది. ౩. కడ్యతే ప్రకర్షేణ లక్ష్యతే కైడర్యః.
మదే. మిక్కిలి కానఁబడునది. కం రసం ఈష్టే స్తౌతీతి కైడర్యః.
స్తుతౌ. రసమును స్తోత్రము జేయునది. ౪. కటూని ఫలాన్యస్యేతి
లః. కారముగలఫలములు గలది. ౫. లేఁకుమ్రానిపేళ్లు.

క్రముకః పట్టికాఖ్య స్స్యాత్ పట్టీ లాక్షా ప్రసాదనః,

క్రామతీతి క్రముకః క్రము పాదవిక్షేపే. ఆక్రమించునది. ౧. ప
ఇత్యాఖ్యా యస్య సః పట్టికాఖ్యః. పట్టికయనెడుపేరు గలది.౨.
వ్రణబంధనసామర్థ్యమస్యా స్తీతి పట్టీ. న. పు. ఘనమైనపట్టగలది.
లాక్షాం ప్రసాదయతీతి లాక్షాప్రసాదనః. షద్ ౡ విశరణగత్యవసా
ను. లక్క నలంకరించునది. ౪ .ఎఱ్ఱలొద్దుగు పేళ్లు.

తూదస్తు యూపః క్రముకో బ్రహ్మణ్యో బ్రహ్మదారుచ. ౪౧
తూలంచ-

తుద్యతే యూపార్థం తూదః తుద వ్యథనే. యూపార్థమై వ్యథ
బడునది. పా. నూదః. ౧. యూపార్హత్వాద్యూపః. యూపమున
ర్హమైనది. పా. పునాతీతి పూగః, పూఞ్ పవనే. పరిశుద్ధమునే
ది. ౨. క్రామతీతి క్రముకః. ఆక్రమించునది. ౩. బ్రహ్మణి వైది
ణి సాధుః బ్రహ్మణ్యః. వైదికకర్మమందు మంచిది. ౪. బ్రహ్మణే
కర్మణే యోగ్యం దారు బ్రహ్మదారు. వైదికకర్మముకొఱకు త
మము. ౫. తూల్యతేఽస్మాదగ్నిరితి తూలం. తూల నిష్కర్షణే.
లన నగ్నిబయలువెళ్లును. ౬. గంగరావిచెట్టుపేళ్లు.

నీప ప్రియక కదమ్బాస్తు హాలిప్రియే,

నయతిప్రాణినస్సుఖం నీపః. ణీఞ్ ప్రాపణే. ప్రాణులనుసుఖము
ంచునది.౧. ప్రీణాతీతి ప్రియకః. ప్రీఞ్ తర్పణే.ప్రీతినిఁజేయునది.౨.
ాతం దమయతీతి కదంబః. దము ఉపశమే. వాతమును శమింపఁ
నది. ౩. హాలినః బలభద్రస్య ప్రియః సురాధివాసాత్ హాలిప్రియః
స్థానమౌటచేత బలభద్రునికిఁ బ్రియమైనది. ౪ కడపచెట్టుపేళ్లు.

వీరవృక్షోఽరుష్కరోఽగ్నిముఖీ భల్లాతకీ త్రిషు. ౪౨

వీరాణా ముపస్పర్శ యోగ్యో వృక్షః వీరవృక్షః. అత్యుష్ణ
గనుక వీరులకే స్పర్శయోగ్యమైనది. ౧. అరూంషి వ్రణా క
అరుష్కరః. అరుస్సు లనఁగా వ్రణములు. వానినిజేయునది. ౨.
వన్నిముఖమస్యా అగ్నిముఖీ. ఈ. సీ. అగ్నివంటిముఖముగలది. 3
ఇవాతతీతి భల్లాతకీ. త్రి. అత సాతత్యగమనే. అంబువలె పో
౪. జీడిమ్రానిపేళ్లు.

* గర్దభాణ్డే కన్దరాల కపీతన సుపార్శ్వకాః,
ప్లక్షశ్చ-

గర్దభ ఇవ అండం మూలమస్య గర్దభాండః. గర్దభము
మొదలుగలది. ౧. కందరమలతీతి కందరాళః. అల భూషణాదా
హా ప్రదేశము నలంకరించునది. ౨. కం జలం పీతయతీతి కపీతనః
మును పచ్చఁగాఁజేయునది. 3. శోభనౌ పార్శ్వౌ యస్యసః సుపా
కః. మంచిపార్శ్వములుగలది. ౪. ప్లక్ష్యతే భక్ష్యత ఇతి ప్లక్షః.
భక్షణే. భక్షింపఁబడునది. ౫. కలజువ్విచెట్టుపేళ్లు.

* తిన్త్రిణీ చిం చాम్లికా-

తిమ్యతి ముఖమనేనేతి తిన్త్రిణీ. ఈ.సీ. తిమ ఆర్ద్రీభావే
చేత ముఖము ఆర్ద్రమవును. పా. తిన్తిడీ. ౧. చించిమాయతే ము
యేతి చిన్చా. దీనిచేత ముఖము చిమచిమమనును. ౨. అమ్లర
దామ్లికా. పులుసైనది. 3 చింతచెట్టుపేళ్లు.

* అథో పీతసాలకే.

సర్జ కానన బన్ధూకపుష్ప ప్రియక జీవకాః,

పీతవర్ణస్సాలః పీతసాలకః. పచ్చనివృక్షము. పా. పీతవర్ణస
ఽస్యాస్తీతి పీతసారకః. పచ్చనిచేవగలది. ౧. సృజతి నిర్యాసం సర్జక
జ విసర్గే. బంకనుబుట్టించునది. ౨. అస్యతి కుష్ఠాదీని త్యసనః. అసుక్షే
కుష్ఠాదులను బోఁగొట్టునది. 3. బంధూకస్యేవ రక్తాని పుష్పాణియ
బంధూకపుష్పః. మంకెనపువ్వువలె నెఱ్ఱనైనపువ్వులుగలది. ౪. ప్రి
తీతి ప్రియకః. ప్రీఞ్ తర్పణే. ప్రీతినిజేయునది. ౫. కుష్ఠరోగిణం జీవ
జీవకః. జీవప్రాణధారణే. కుష్ఠరోగులనుబ్రతికించునది. ౬ వేగిచెట్టుపే

* సాలేతు సర్జ కార్శ్యా శ్వకర్ణకా స్సస్యసంవరః.

స్యతికుష్ఠరోగమితిసాలః. షో௨న్తకర్మణి. కుష్ఠరోగమును జెఱచు
౧. సృజతి నిర్యాసం సర్జః. సృజ విసర్గే. ౨. కృశయతి కుష్ఠాదీన్ శా
కృశ తనూకరణే. కుష్ఠాదులను కృశముగాఁజేయునది. పా. కార్ష్యః.
అశ్వకర్ణాభాని పత్త్రాణ్యస్య అశ్వకర్ణకః, గుఱ్ఱపుచెవులవంటి ఆకులు
ర సస్యం ఫలం సంవృణోతీతి సస్యసంవరః. వృఞ్ వరణే. సస్య
గా ఫలము. దానిని గప్పుకొనియుండునది. ౫. మద్దిచెట్టు పేళ్లు.

నదీసర్జో వీరతరు రిన్ద్రద్రుః కకుభో௨ర్జునః,

నద్యాం భవః సర్జో నదీసర్జః. నదియందుఁ బుట్టినమద్ది. ౧. వీరో௨
తన్నామకత్వాద్వీరతరుః. ఉ. పు. వీరుఁడనఁగా అర్జునుఁడు అతనిపే
లది. ౨. ఇంద్రస్య ప్రియో ద్రుః ఇంద్రద్రుః. అర్జున నామకమవుటచేత
నికి ప్రియమైనవృక్షము. ౩. శాఖాభిః కకుభో దిశః వ్యాప్నోతీతి
భః. కొమ్మలచేత దిక్కులను వ్యాపించునది. కం శీతం కుభ్నాతీతివా
భః. శీతము నడ్డగించునది. ౪. శుక్లత్వాదర్జునః. తెల్లనైయుండునది.
ఏఱుమద్దిపేళ్లు.

రాజాదనః ఫలాధ్యక్షః క్షీరికాయామ్-

రాజభి రద్యతే రాజాదనః. రాజులచేత భక్షింపఁబడునది. ౧. అ
ని శ్రేష్ఠాని ఫలాన్యస్య ఫలాధ్యక్షః. శ్రేష్ఠమైనఫలములు గలది.
క్షీరవన్మధురాణి ఫలాన్యస్యాః క్షీరికా. పాలవలె తియ్యనైన పం
లది. ౩. పాలచెట్టు పేళ్లు,

అథ ద్వయోః. ౪౫

ఇఙ్గుదీ తాపసతరుః-

ఇఙ్గత్యూర్ధ్వం గచ్ఛతీతి ఇఙ్గుదీ. ఈ. సీ. ఇగి లిగి గత్యర్థాః. ఊర్ధ్వ
గాఁ బోవునది. పా. ఇఙ్గుదః. ౧. తపస్విజనోపయుజ్యమానత్వాత్తా
తరుః. తాపసుల కుపయోగించుఫలములుగలది. ౨. గారచెట్టు పేళ్లు.

భూర్జే చర్మి మృదుత్వచౌ,

భూ రిత్యవ్యయం. భూః భూమౌ జాయత ఇతి భూర్జః. జనీ ప్రా
దుర్భావే. భూమియందుఁ బుట్టునది. ౧. చర్మాకారపత్త్రయోగాచ్చర్మీ.
పు. చర్మమువంటి ఆకులుగలది. ౨. మృద్వీ త్వగస్య మృదుత్వక్.
పు. మెత్తనిచర్మమువంటి ఆకులుఁగలది. ౩. భుజపత్త్రపుచెట్టు పేళ్లు.

* పిచ్ఛిలా పూరణీ మోచా చిరాయు శ్శాల్మలి ర్ద్వయోః.

పి చ్ఛాఽస్యాఇతి పిచ్ఛిలా. బంక గలిగినది. ౧. పూరయతి ఫ
ఫలానీతి పూరణీ. ఈ. సీ. పూరీ ఆప్యాయనే. దూదిచేత ఫలముల
డించునది. ౨. రసం ముంచతీతి మోచా. ముచ్ ౡమోక్షణే. రస
విడచునది. ౩. చిరమాయుర్యస్య చిరాయుః. స. పు. చిరకాలముం
తథాచ. "షష్టి ర్వర్ష సహస్రాణి వనే జీవతి శాల్మలి" రితి. పా. స్థి
యు ర్యస్య చిరజీవిత్వాత్ స్థిరాయుః. అనేక కాలముండునది. ४.
పై శ్శాల్యతే శాల్మలిః. ఇ. స్త్రీ. శాఖావిస్తారముచేత కొనియాడ
నది. పా. శల్మలీ. ౫. బూరుగుచెట్టు పేళ్లు.

* పిచ్ఛాతు శాల్మలీవేష్టే.

పరాఙ్గుళిసంగాత్ పిచ్ఛా. వ్రేలికి అంటుకొనునది. ౧. శా
వేష్టయతీతి శాల్మలీవేష్టః. బూరుగును చుట్టువాటె యుండునది.
బూరుగు బంక పేళ్లు.

* రోచనః కూటశాల్మలీ,

రోచతే రోచనః రుచ దీప్తౌ. ప్రకాశించునది. ౧. కూటా
తా చాసౌ శాల్మలీ చ కూటశాల్మలీ. కుత్సితమైనబూరుగు. ౨.
డబూరుగు పేళ్లు.

* చిరిబిల్వో నక్తమాలః కరజశ్చ కరఞ్జకే.

చిరేణ రోగం బిలతీతి చిరిబిల్వః. బిల భేదనే. చిరకాల
మును భేదించినది. ౧. నక్తమలతి మండయతీతి నక్తమాలః.
భూషణాదౌ. రాత్రి నలంకరించినది. నక్తం రాత్రౌ భూతాశ్రయ
దల మనర్థోఽస్మాదితివా నక్తమాలః. భూతాశ్రయము గనుక
దీనివలన అనర్థముగలుగును. పా. నక్తమారః. ౨. కం జలం ర
తీతి కరజః. కరఞ్జశ్చ రఞ్జ రాగే. జలము నెఱ్ఱఁగాఁ జేయునది. ౩.
కానుగుచెట్టు పేళ్లు.

* ప్రకీర్యః పూతికరజః పూతికః కలిమారకః,

ప్రకీర్యతే కలహస్థానే ప్రకీర్యః. కౄ విక్షేపే. కలహస్థా
ము చల్లఁబడునది. పా. ప్రకిరః. ౧. పూతిగంధః కరజః పూతికరజః
ర్గంధముగలకానుగు. ౨. దుర్గంధత్వాత్ పూతికః. దుర్గంధము

లే. కలహస్య మారకః నాశకః కలిమారకః. కలహమును చెఱు
ి. పా. కలింకరోతీతి కలికారకః. కలహమును జేయునది. ర. నెమ
డుగుచెట్టుపేర్లు.

కరఞ్జభేదా షడ్గ్రన్థో మర్కట్యఙ్గారవల్లరీ. ౪౭

షడ్గ్రంథయోఽస్య షడ్గ్రంథః. ఆఱుకనుపులుగలది షడ్గ్రంథ
ఆఱుకనుపులుగల కానుగ. ౧. మర్కటవర్ణత్వా న్మర్కటీ. ఈ.
ోతివన్నె గలది. ఇది తీఁగెకానుగ. ౧. అంగారవర్ణాః వల్లర్యో
స్యాస్సంతీ త్యఙ్గారవల్లరీ. ఈ. సీ. నిప్పువన్నెగలపూగుత్తులు గల
గ. ౧. కానుగయొక్క భేదములు.

రోహీ రోహితకః ప్లీహశత్రు ర్దాడిమపుష్పకః,

ఛిన్నోఽపి ప్రరూఢో రోహతీతి రోహీ. న. పు. రోహితకశ్చ.
బీజజన్మని ప్రాదుర్భావేచ. నరకఁబడియు మొలచునది. రోహి.
ితకమును. ౧. ౨. ప్లీహాఖ్యస్య రోగస్య శత్రుః. ప్లీహమనెడురో
నకు శత్రువు. ౩. దాడిమస్యేవ పుష్పాణ్యస్య దాడిమపుష్పకః.
ిమపువ్వులవంటి పువ్వులుగలది. ర. ముల్లుమోదుగపేర్లు.

గాయత్రీ బాలతనయః ఖదిరో దన్తధావనః. ౪౮

గాయంతం వైద్యం త్రాయత ఇతి గాయత్రీ. త్రైఙ్ పాలనే.ఈ.
గాయంతులనఁగా వైద్యులు. వారిని రక్షించునది. ౧. బాలాస్సూ
వత్రాత్మికా స్తనయా యస్యసః బాలతనయః. సూక్ష్ములైన
రూపములైన కొమ్మలు గలది. ౨. ఖదతి స్థిరీభవతీతి ఖదిరః.
స్థైర్యే. స్థిరమైయుండునది. ౩. దంతాః ధావయ న్త్యనేన దంత
నః. ధావు గతిశుద్ధ్యోః. దంతములను దీనిచేత పవిత్రముచేయుదు
ర. చంద్రచెట్టుపేర్లు.

అరిమేదో విట్ఖదిరే-

అరిరివ దుస్సహో మేదఃస్రావోఽస్య అరిమేదః. దుస్సహ మైన
కువాసనగలది. ౧. విడ్గంధీ ఖదిరో విట్ఖదిరః. విష్ఠవంటికంపుగలది.
దుర్గంధముగల చంద్రచెట్టుపేర్లు. వెలితుమ్మపేర్లనికొందఱు.

కదరః ఖదిరే సితే,

సోమవల్కోఽపి-

కుత్సితం రోగం, దృణాతీతి కదరః. దౄ విదారణే. కుత్సిత
మైనరోగమును గొట్టివేయునది. ౧. సోమవత్ చంద్రవత్సితం
వల్కలమస్య సోమవల్కః. చంద్రునివలె తెల్లనైనపట్టగలది.
చంద్రపేళ్లు.

* అథ వ్యాఘ్రపుచ్ఛ గన్ధర్వహస్తకౌ.
ఏరణ్డ ఉరుబూకశ్చ రుచక శ్చిత్రకశ్చ సః,
చఞ్చుః పఞ్చాఙ్గులో మణ్డ వర్ధమాన వ్యడమ్బకాః.

వ్యాఘ్రపుచ్ఛాకారశాఖాయోగా ద్వ్యాఘ్రపుచ్ఛః. పు
లవంటికొమ్మలుగలది. ౧. గంధర్వస్య మృగవిశేషస్య భూతవి
వా హస్త ఇవ పత్త్రమస్య గంధర్వహస్తకః. గంధర్వమనఁగా
శేషముగాని భూతవిశేషముగాని దానిచేతివలె నుండెడు ఆకు
౨. ఈరయతి వాతం ఏరండః. ఈర క్షేపే వాతమును బోఁగొట్టు
ఉరుభృశంవాతంవాతి నాశయతీతి ఉరుబూకః. వా గతిగంధన
వబయోరభేదః. మిక్కిలివాతమును బోఁగొట్టునది. ౪. రోచతే
చకః. రుచ దీప్తౌ. ఆకులచేఁ బ్రకాశించునది. ౫. రుబుకః. ౬.
వర్ణత్వా చ్చిత్రకః. చిత్రమైనవర్ణముకలది. ౭. చంచతివాయునా
ఉ. పు. చంచ గతౌ. వాయువుచేత కదులునది. ౭. పఞ్చ చ అంగు
పత్త్రాత్మకే హస్తే అస్యేతి పంచాంగుళః. ఆకు లనెడుహస్తమం
యిదుఅంగుళములు గలది. ౮. మండయతి స్వప్రదేశంమండః.
షాయాం. తనప్రదేశము నలంకరించునది. అమండః. ఆమండః
గలదు. "గంధర్వహస్తకోమండఅమండో వ్యాఘ్రపర్ణక" ఇతితా
౯. యత్ర క్వాపి వర్ధతే వర్ధమానః. వృధు వృద్ధౌ. ఎక్కడనై
బొందునది. ౧౦. వ్యడతి రోగం హంతుం వ్యడంబకః. అడ ఉ
రోగమును బోఁగొట్టుటకొఱకు విశేషముగా నుద్యోగించునది. ౧
ముదపుచెట్టుపేళ్లు.

* అల్పా శమీ శమీర స్స్యాత్ -

అల్పా శమీ శమీరః. చిన్నదైనజమ్మి. ౧. పిన్నజమ్మిపేరు.

శమీ సక్తుఫలాశివా,

శమయతి దోషాన్ శమీ. ఈ. సీ. శము ఉపరమే. దో

మ శమింపఁజేయునది. ౧. సక్తువత్స్వాదూని ఫలాన్యస్య సక్తుఫ
. సక్తువువలె స్వాదువైనఫలములు గలది. ౨. దోషశమనాచ్ఛివా-
షశమనమువలన శుభస్వరూపమైనది. ౩. జమ్మిచెట్టుపేళ్లు.

పిణ్డీతకో మరువకః శ్వసనః కరహాటకః. ౫౨
శల్యశ్చ మదనే-

స్వల్పంపిండీభావమితః ప్రాప్తః పిండీతకః. ఇణ్ గతౌ - దీనిఫల
కొంచెము పిండీభావమును పొందును. ౧. విషపుష్పత్వాత్ మ్రియం
నేన మరువకః. మృఞ్ ప్రాణత్యాగే. విషపుష్పము గనుక జనులు
చేత మృతులౌదురు. ౨. శ్వసంత్యనేకరోగహరత్వాత్ శ్వసనః.
న ప్రాణనే-రోగహరముగనుక దీనిచేత బ్రతుకుదురు. ౩. దుస్స్పర్శ
త్ కరంహంతీతి కరహాటకః. హన హింసాగత్యోః- దుష్టమైనస్ప
ము గలది గనుక కరమును బీడించునది. ౪. శల్యం కంటకమస్యాస్తీతి
యః - ముండ్లుగలది. ౫. మదయతీతి మదనః. మదీ హర్షగ్లేపనయోః-
్లింపఁజేయునది. ౬. మంగచెట్టుపేళ్లు.

శక్రపాదపః పారిభద్రకః,
భద్రదారు ద్రుకిలిమం పీతదారు చ దారుచ. ౫౩
పూతికాష్ఠం చ సప్త స్యుర్దేవదారుణి.

శక్రస్య ప్రియః పాదపః శక్రపాదపః - ఇంద్రునికి ప్రియమైనవృ
ము. ౧. పారి నిష్ఠాం ప్రాప్తం భద్రమస్య పారిభద్రకః అంతట పూ
ైనశుభముగలది. ౨. భద్రం చ తత్ దారుచ భద్రదారు. ఉ. న. శు
మైన దారువు. ౩. ద్రౌ స్కంధే కిలిమం నిర్యాసోఽస్య ద్రుకిలిమం-
మ్మలయందు బంకగలది. ద్రు, కిలిమమ్ ఇతి నామద్వయమితి కేచిత్.
వదారుస్స్మృతందారు సురాహ్వం కిలిమం చత" దితి ధన్వంతరిః. ౪.
ర్ణందారు పీతదారు - పచ్చనిదారువు. పా. పూతిదారు. ౫. దీర్య
దారు. దౄ విదారణే- చీల్చఁబడునది, ౬. పూతి ఉగ్రగన్ధం కా
స్యేతి పూతికాష్ఠం- ఉగ్రగంధముగల కాష్ఠము. ౭. దేవానాందారు
దారు- దేవతలయొక్కవృక్షము. అయం పుంలింగేఽపి. "అముం
పశ్యసి దేవదారు" మితి రఘువంశే కాళిదాసః. ౮. దేవదారు
ముపేళ్లు.

అథ ద్వయోః,

పాటలిః పాటలా మోఘా కాళా స్థాలీ ఫలేరుహా.

కృష్ణవృన్తా కుబేరాక్షీ-

పాటలవర్ణపుష్పత్వాత్పాటలిః. ఇ. ప్స. పాటలా చ-ఎఱుపు పునుగల పువ్వులుగలది. ౧. ౨. ఉపయోగిపుష్పత్వాదమోఘా- లియుపయోగ మైనపువ్వులు గలదాటవలన వ్యర్థముకానిది. ప. ఘా. "మోఘా స్త్రీ పాటలా వృక్షే మోఘం త్రిషు నిరర్థక" భసః. ౩. కాలవృంతత్వాత్ కాళా-నల్లనితొడిమగలది. ౪. రస కుంభత్వాత్ స్థాలీ. ఈ. సీ. పుష్పరసమునకు కుండవలె నాధా నది. పా. కాచస్థాలీ. కాళస్థాలీ. ౫. సాంకురఫలత్వాత్ ఫలే తీతి ఫలేరుహా. రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే-మొలకతోఁగూడిన ములు గలదాటవలన ఫలములయందు మొలుచునది. ౬. వృన్తమస్యాః కృష్ణవృన్తా-నల్లనితొడిమగలది. ౭. యక్షాక్షితుల్య త్వాత్కుబేరాక్షీ-కుబేరనయనసదృశమైన పుష్పములు గలది. ౮. గొట్టుచెట్టుపేళ్లు.

శ్యామాతు మహిలాహ్వయా,

లతా గోవన్దినీ గున్ద్రా ప్రియఙ్గుః ఫలినీ ఫలీ.

విష్వక్సేనా గన్ధఫలీ కారమ్భా ప్రియకశ్చ సః,

శ్యామవర్ణత్వాత్ శ్యామా. నల్లనిది. ౧. మహిళాయా యః ఆహ్వయఃనామ యస్యాఃసా మహిళాహ్వయా-స్త్రీనామధే గలది. ౨. లతారూపత్వాల్లతా-లతారూపమైనది. ౩. గవి భూమౌ తే స్తూయత ఇతి గోవన్దినీ. ఈ.సీ. భూమియందుస్తోత్రముచేయ ౪. గుద్యతే క్రీడ్యతే అనయా గుంద్రా. గుద క్రీడాయాం-దీనిచేత తురు. ౫. ప్రీణాతి రోగహరణేన ప్రియఙ్గుః. ఉ. సీ. ప్రీఞ్ తర్పణే హరణముచేత సంతోషపెట్టునది. ౬. ఫలతి విశీర్యత ఇతి ఫలినీ, ఫ సీ. ఞిఫలా విశరణే-పగులునది. ౭. ౮. విష్వక్ సినోతి బధ్నాతీతి క్సేనా. షిఞ్ బంధనే - అంతట వ్యాపించునది. ౯. గంధప్రధాన మస్యా ఇతి గంధఫలీ. పా. గండఫలీ. గంధమే ప్రధానముగాఁ ములు గలది. ౧౦. ఈషద్రంభాకారా కారంభా - కొంచెముగా

...యుండునది. ౧౧. ప్రియఏవ ప్రియకః-ప్రియమైనది. ౧౨. ప్రేంకణపు ...పేళ్లు.

మణ్డూకపర్ణ పత్త్రోర్ణ నట కట్వఙ్గ టుణ్టుకాః. ౫౬
శ్యోనాక శుకనా సర్క్ష దీర్ఘవృన్త కుటన్నటాః,
శోణక శ్చారలౌ-

మండూకాకారాణి పర్ణాన్యస్య మండూకపర్ణః- కప్పవంటి ఆకా...గల ఆకులుగలది. ౧. పత్త్రేషూర్ణాస్య పత్త్రోర్ణః - ఆకులయందు ...గలది. ౨. నటతి వా తేన నటః - వాయువుచేత నటించునది. ...టూన్యంగాన్యస్యకట్వంగః - కారమైన అవయవములుగలది. ౧. ...ఇతి శబ్దంకాయతీతి టుంటుకః. కై శబ్దే. టుండు అను శబ్దమును ...నది. ౫. శ్యాయతే శ్యోనాకః. శ్యైఙ్ గతౌ - వ్యాపించునది. శుకనాసేవ పుష్పాణ్యస్యశుకనాసః. చిలుకముక్కువంటి పుష్పములు ... ౭. ఋక్ష్ణోతి హినస్తిరోగం ఋక్షః. ఋక్ష హింసాయాం - రో...లను బోగొట్టునది. ౮. దీర్ఘంవృన్తమస్య దీర్ఘవృన్తః. నిడుపైన ...ముగలది. ౯. కుటః వక్రీభవన్ నటతీతి కుటన్నటః. కుటకౌటిల్యే, ...నృత్తౌ - వక్రమైనటించునది. ౧౦. శోణాతీతి శోణకః. శోణృ వర్ణ...యోః - ఎఱ్ఱనైనది. పా. శవతివ్యాప్నోతీతి శోనకః - వ్యాపించున... ౧౧. ఇయర్త్యరలుః. ఉ. పు. వ్యాపించునది. పా. అరులుః. ౧౨. ...గపుచెట్టుపేళ్లు, పెద్దమానుపేళ్లనికొందఱు.

తిష్యఫలా త్వామలకీ త్రిషు. ౫౭
అమృతా చ వయస్థా చ-

తిష్యవచ్ఛుభఫలత్వాత్తిష్యఫలా - తిష్యనక్షత్రమువలె శుభప్రద ఫలములుగలది. తిష్యనక్షత్రయుక్తేకాలే ఫలం కరోతీతివా తిష్యఫ ...పుష్యనక్షత్రకాలమందు ఫలించునది. ౧. ఆమలతే గుణా నామలకీ. ...మల మల్ల ధారణే-గుణములను ధరించునది. ౨. రసాయనత్వా...తా-అమృతమువంటి రసము గలది. ౩. వయో యౌవనం తిష్ఠతి ...వత్యనయేతి వయస్థా. ష్ఠా గతినివృత్తౌ - యౌవనము దీనిచేత స్థిర...ను. ౪. ఉసిరికచెట్టుపేళ్లు.

త్రిలిఙ్గస్తు విభీతకః,

* అక్షః స్తుషః కర్షఫలో భూతావాసః కలిద్రుమః.

బిభ్యత్యస్మాద్విభీతకః. అ. త్రి. ఞి భీ భయే-విశేషముగా భయపడుదురు. ౧. అక్ష్ణోతీత్యక్షః. అక్షూ వ్యాప్తౌ-వ్యాపించున తుష్యతి స్వల్పవారిణా తుషః. తుష తుష్టౌ - కొంచెము నీటిచేత సం బొందునది. 3. కర్ష మాత్రం ఫలాన్యస్య కర్షఫలః-కర్ష మనఁగా పల నాలవపాలు. అంతతూనికెగలఫలములుగలది. ౪. భూతానామా భూతావాసః - భూతములకు స్థానమైనది. ౫. కలేరాశ్రయోద్రుమ ద్రుమః-కలికి ఆశ్రయమైనది. ౬. తాండ్ర చెట్టుపేళ్లు.

* అభయా త్వవ్యథా పథ్యా కాయస్థా పూతనాఽమృతా,
హరీతకీ హైమవతీ రేచకీ శ్రేయసీ శివా.

నాస్తి రోగభయమస్యా ఇత్యభయా - రోగభయము దీ లేదు.౧.నాస్తి రోగవ్యథా అస్యా ఇత్యవ్యథా-రోగపీడ దీనివలన ౨. నిరామయేపథి సాధ్వీపథ్యా.-రోగములేనిమార్గమందు మంచి కాయ స్తిష్ఠత్యనయేతి కాయస్థా-శరీరము దీనివలన నిలుచును. యస్థాః. ౪. పునాతి దేహం పూతనా. పూఞ్ పవనే-దేహమును ముగాఁ జేయునది. ౫. నాస్తి మృతిః మరణ మస్యా ఇ త్యమృత వలన మరణము లేదు. ౬. రోగం హ్రస్తీతి హరీతకీ హృఞ్ రోగమును హరించునది. ౭. హిమవద్గిరా ప్రచురా హైమవతీ-హి త్పర్వతమందుఁ బ్రచురమైనది. ౮. రేచయతిరేచనం కరోతీతి రేచ నీ. రిచిర్ పృథగ్భావే-విరేచనమును జేయునది. ౯.చేతకీ.౧౦.శ్రేయ తీతిశ్రేయసీ. ఈ. సీ. శ్రేయస్సును జేయునది. ౧౦. దోషశమనా దోషశమనమువలన శుభస్వరూపమైనది. ౧౧. కరకచెట్టుపేళ్లు.

* పీతద్రు స్సరలః పూతికాష్ఠం చ.

పీతవర్ణో ద్రుః పీతద్రుః-పచ్చనివన్నె గలవృక్షము. ౧. స రం ప్రాప్నోతీతి సరళః-విస్తారమును బొందునది. ఋజుత్వాత్సరళః క్కనై యుండునది. ౨. పూతిగంధి కాష్ఠం పూతికాష్ఠం-దుర్గ గలకాష్ఠము. 3. సరళవుచెట్టుపేళ్లు.

* అథ ద్రుమోత్పలః,
కర్ణికారః పరివ్యాధే-

అస్య ద్రుమస్య ఉత్పలానీవ పుష్పాణీతి ద్రుమోత్పలః - ఈవృక్ష[ము]నకు కలువలవంటిపువ్వులు గలవు. ౧. కర్ణికా మియ ర్తీతి కర్ణికారః-[కర్ణి]క యనఁగా దుద్దు. దానిని బొందియుండునది. కర్ణికాం కర్ణ భూషణత్వ[మ]ు ర్తీతివా కర్ణికారః. ఋ గతౌ - కర్ణభూషణత్వమును బొందునది. వాయునా పరివిధ్యతే పరివ్యాధః. వ్యధ తాడనే- వాయువుచేఁ [కొట్]టఁబడునది. 3. కొండగోఁగు పేళ్లు.

లకుచో లికుచో డహుః. ౬౦

లక్యతే ఆస్వాద్యత ఇతి లకుచః. లికుచశ్చ. లకి ఆస్వాదనే.ఆస్వా[ది]ంపఁబడునది గనుక లకుచము. లికుచము. ౧. ౨. దహతి, తోహతివా, [డహ]ుః. ఉ.పు. డదయోరభేదః. దహ భస్మీకరణే. తుహిర్ అర్దనే. [కాల]్చునది. లేక పీడించునది. 3. కమ్మరేఁగు (గజనిమ్మ) పేళ్లు.

పనసః కణ్టకిఫలః-

పన్యతే స్తూయతఇతి పనసః. పణ వ్యవహారే స్తుతౌ-స్తోత్రముజే[య]బడునది. పా. పణసః. ౧. కంటకయుక్తాని ఫలానస్య కంటకిఫలః. [ముళ్ల]ు గలపండ్లు గలది. ౨. పనసచెట్టుపేళ్లు.

నిచులో హిజ్జలోఽమ్బుజః,

నిచోల్యతే అంబునా నిచులః. చల నిమజ్జనే-జలముచేత నిండింపఁ[బడు]నది. ౧. హితం జల మస్య హిజ్జలః-హితమైనజలము గలది. పా. ఇజ్జ[లః]. ౨. అంబుని జాయత ఇత్యంబుజః. జనీ ప్రాదుర్భావే-జలమందుఁ [పు]ట్టునది. 3. ఎఱ్ఱగన్నేరుపేళ్లు.

కాకోదుమ్బరికా ఫల్గు ర్మలపూ ర్జఘనేఫలా. ౬౧

కాకప్రియా ఉదుంబరీ కాకోదుంబరికా-కాకులకుఁ బ్రియమైన[ది]. నిస్సారత్వా త్ఫలతి ఫల్గుః. ఞి ఫలావిశరణే-నిస్సారమౌటచేత వ్ర[ల]ానది. ౨. మలాత్ శ్విత్రాదికాత్ పునాతీతి మలపూః. పూఞ్ పా[వనే]-శ్విత్రము మొదలైనకల్మషములనుండి శుద్ధిచేయునది. ఊ. సీ. పా. [మల]యూః. 3. జఘనే స్కంధే ఫలాన్యస్యేతి జఘనేఫలా-జఘనమనఁ[గా] కొమ్మ. కొమ్మలయందు ఫలములు గలది. ౪ కుక్కమేడిపేళ్లు.

అరిష్ట స్సర్వతోభద్ర హిఙ్గునిర్యాస మాలకాః,

పిచుమన్దశ్చ నిమ్బ-

నరిష్యతే రోగిజనో౽నేనేతి అరిష్టః. రిష హింసాయాం ముగలజనుఁడు దీనిచేత హింసింపఁబడఁడు. ౧. సర్వతో భద్ర మస్య తో భద్రః-అంతటఁ శుభముగలది. ౨. హింగునో నిర్యాసఇవనిర్యా స్య హింగునిర్యాసః-ఇంగువవంటియాకారముగలబంక గలది. ౩. కాకసమూహం మాలకః. మల మల్ల ధారణే - కాకసమూహ ధరించునది. ౪. పిచుం కుష్ఠం మన్దయతీతి పిచుమన్దః. మదీ హ నయోః - పిచు వనఁగా కుష్ఠము. దానిని మందముఁజేయునది. పిచు మృద్నాతీతి పిచుమర్దః. మృద క్షోదే-కుష్ఠమును మర్దిం ౫. ఆరోగ్యం నయతీతి నింబః, ణీఞ్ ప్రాపణే. ఆరోగ్యమును చునది. ౬ వేపచెట్టుపేళ్లు.

* అథ పిచ్ఛిలా౽గురుశింశుపా.

పిచ్ఛాఽస్యా అస్తీతి పిచ్ఛిలా. బంక గలది. ౧. న గురు ఉ. న. బరువులేనిది. ౨. రోగం శినోతి శింశుపా. పా. శింశపా. నిశాతనే-రోగమును కృశముగాఁ జేయునది. ౩. ఇరుగుడుమ్రా

* కపిలా భస్మగర్భా సా-

కామ్యత ఇతి కపిలా. కము కాంతౌ-కోరఁబడునది. ౧. భ ల్యా మజ్జా అత్రేతి భస్మగర్భా-బూడిదవంటిచేవగలది. ౨. కంపు రుగుడుపేళ్లు. పిచ్ఛిలాదులు. ౫. ఇరుగుడుచెట్టుపేళ్ళనియే కొందఱు

* శిరీషస్తు కపీతనః,

భణ్డిలో౽పి-

శీర్యతే సౌకుమార్యా చ్ఛిరీషః. శౄ హింసాయాం-కోమ టచేత వ్రక్కలౌనది. ౧. కపీఀ తనోతీతి కపీతనః. తను విస్తారే-కో ను విస్తరింపఁజేయునది. ౨. భణ్డతీతి భణ్డిలః. భడి కల్యాణే. పా రః-శుభకరమైనది. ౩. దిరిసెనపుచెట్టుపేళ్లు.

* అథ చామ్పేయ శ్చమ్పకో హేమపుష్పకః.

చంపాఖ్యదేశే భవః చాంపేయః-చంపయను దేశమందుఁ నది. ౧. చమ్యతే అలిభిరితి చంపకః. చము అదనే-తుమ్మెదలచే దింపఁబడునది. ౨. హేమవర్ణం పుష్పమస్యేతి హేమపుష్పకః-బ వర్ణముగలపుష్పములు గలది. ౩. సంపెఁగచెట్టుపేళ్లు.

కస్య కలికా గన్ధఫలీ స్యాత్-
గంధఏవ ఫలమస్యా ఇతి గంధఫలీ-గంధమే ఫలముగాఁ గలది.
ంపంగిమొగ్గపేరు.

అథ కేసరే,

వకుళః-
ప్రశస్తాః కేసరా స్సన్త్యస్య కేసరః - మంచియాకరువులు గలది.
సి సరతి గంధసారత్వాద్వా కేసరః-సృగతౌ-మంచిగంధము గలిగి
ప్రియందుండునది. ౧. ఉచ్యతే రోగమత్త్రీతి వకుళః-రోగమును బోఁ
నది యని చెప్పఁబడునది. ౨. పొగడచెట్టుపేళ్లు.

వఞ్జులోఽశోకే-
వన్యతే యాచ్యతే వఞ్జుళః. వను యాచనే-అడుగఁబడునది. ౧.
తే అశోకః. అశూ వ్యాప్తౌ-వ్యాపించునది. శోకనాశకత్వాద్వా
కః-శోకమును చెఱచునది. ౨. అశోకపుచెట్టుపేళ్లు.

సమౌ కరక దాడిమౌ. ౬౪

కరోతి దోషాభావ మితి కరకః-దోషశుద్ధిని జేయునది. ౧. ప
వస్థాయాం దళ్యతే దాడిమః. దళ విశరణే-పక్వావస్థయందు వ్రక్క
ట్టెడి. ౨. దానిమ్మచెట్టుపేళ్లు.

చాంపేయః కేసరో నాగకేసరః కాఞ్చనాహ్వయః,
చంపాఖ్యదేశే భవత్వాచ్చాంపేయః - చంపయను దేశమందుఁ
నది. ౧. కే శిరసి సరతీతి కేసరః. సృగతౌ-శిరస్సునుబొందునది. ౨.
ప్రియాణి కేసరవన్తి పుష్పాణ్యస్య నాగకేసరః-ఏనుఁగులకుఁ బ్రియ
ఆకరువులు గలపుష్పములుగలది. నాగోహ స్త్రీ తన్నామ కేసరోఽ
గకేసరః-ఏనుఁగుపేరు గల ఆకరువుగలది. 3. కాంచనస్య స్వర్ణస్య
హ్వయో యస్య కాంచనాహ్వయః-బంగారుయొక్క పేరుగలది. ౪.
కేసరముపేళ్లు.

జయా జయన్తీ తర్కారీ నాదేయీ వైజయన్తికా. ౬౫

జయతి రోగాన్ జయా. జయన్తీచ. ఈ. సీ. రోగములనుజయిం
. ౧. ౨. తర్కమియర్తీతి తర్కారీ. ఈ. సీ. ఋ గతౌ-ఊహాను
ంచునది. 3. నద్యాం భవా నాదేయీ. ఈ. సీ. నదియందుఁ బుట్టి

నది. ౪. విజయతి శోభాదిక మితి వైజయంతికా - శోభాదుల
చునది. ౫. తక్కలిచెట్టు పేళ్లు.

* శ్రీపర్ణ మగ్నిమన్థ స్సాన్య త్కణికా గణికారికా,
జయా-

శ్రీ శ్శోభా పర్ణేష్వస్య శ్రీపర్ణం-ఒప్పిదము ఆకులయందు
౧. అగ్నయే మథ్యతే అగ్నిమన్థః. అగ్నికొఱకు మథింపఁబడు
కణాస్సంత్యస్యామితి కణికా-అగ్నికణములు దీనియందుఁ గలవు.
కావన్మోహనతా మియర్తీతిగణికారికా - వేశ్యవలె మోహము
దించునది. ౪. జయతి రోగానితి జయా. జి జయే రోగములను
చునది. కూరనెల్లి చెట్టుపేళ్లు.

* అథ కుటజ శ్శక్రోవత్సకో గిరిమల్లికా.

కుటిలో జాయతే కుటజః. జనీ ప్రాదుర్భావే-కుటిలముగాఁ
నది. ౧. శక్రవృక్షత్వాచ్ఛక్రః. ఇంద్రసంబంధ మైనవృక్షము.
త్వచ మితి వత్సకః. వస ఆచ్ఛాదనే-పట్టను గప్పుకొనియుండునది.
మల్లికావ త్తిష్ఠతీతి గిరిమల్లికా - పర్వతమందు మల్లికవలె ను
౪. కొడిసెచెట్టుపేళ్లు.

* ఏతస్యైవ కళింగేన్ద్రయవ భద్రయవం ఫలే,

కళిఙ్గదేశేజాతం కళిఙ్గం - కళింగదేశమందుఁ బుట్టునది.
ళింగా.౧.ఇంద్రవృక్షఫలత్వా ద్యవబీజాకృతిత్వాచ్చ ఇంద్రయవం.
మనఁగా కొడిశచెట్టు. దానిఫలములు యవలవలె నుండును. ౨.
కళ్యాణకారిత్వా ద్యవాకృతిత్వాచ్చ భద్రయవం. దీపనము మొ
శుభమును జేయునది. యవలవలెనుండునది. ౩. కొడిసెపండుపేళ్లు

* కృష్ణపాకఫ లావిగ్న సుషేణాః కరమర్దకే.

కృష్ణవర్ణపాకం ఫలమస్య కృష్ణపాకఫలః-పరిపాకమునంద
నగుపండ్లు గలది. కృష్ణపాకఫలశబ్దస్య కృష్ణపాకః, పాకకృష్ణ,
ష్ణః, కృష్ణఫలః, ఇత్యాదిరూపాణి. "కృష్ణపాకఫలః కృష్ణఫలపా
కకః, కృష్ణపాకః పాకకృష్ణః ఫలకృష్ణో వరాశకః, పాకకృష్ణఫలః
కృష్ణః కరాంబుజః, ఫలపాకః పాకఫలః కృష్ణఫల" ఇతి శబ్దార్ణవే
జతే అస్మాదితి ఆవిగ్నః. ఓ విజీ భయచలనయోః - దీనివలన

సుషేను. ౨. సుషేణాఖ్యకపిముఖాకృతిత్వా త్సుషేణః - సుషేణుం కపిముఖమువలె నుండునది. ౩. కరేణ మర్ద్యతే కరమర్దకః. మృదు క్షోదనే. హస్తముచేత మర్దింపఁబడునది. ౪ కలివెచెట్టుపేళ్లు.

కాలస్కన్ధ స్తమాల స్స్యా త్తాపిచ్ఛోఽపి-

కాలవర్ణః స్కంధోఽస్య కాలస్కంధః. నల్లని మొదలు గలది. తామ్యతీతి తమాలః. తము గ్లానౌ. వాడునది. ౨. తాపినం ఛాదయ తాపిచ్ఛః. ఛద అపవారణే. తాపము గలవానిఁ గప్పునది. ౩. సము ద్రతీరమునందలి నల్లని యాకులు గలచీఁకటిమ్రాఁకుపేళ్లు.

అథ సిన్దుకః,

సిన్దువా రేన్ద్రసురసౌ నిర్గు ణ్డీన్ద్రాణి కేత్యపి. ౬౮

రసం స్యన్దతే సిన్దుకః. స్యన్దూ ప్రస్రవణే - రసముసు స్రవించునది. సిన్దుం స్యన్దనం త్వగాదినా వృణోతీతి సిన్దువారః, వృఞ్ వరణే. చుటను పట్ట మొదలైనవానిచేతఁ గప్పునది. ౨. ఇంద్రస్యసు ప్రియః. ఇంద్రసురసః - ఇంద్రునికి ప్రియమైనది. ౩. గుడాత్పరివేష్ట వ్యాన్తా నిర్గుండీ. గుడ వేష్టనే - గుడమనఁగాఁ జుట్టుకొనుట. రోగములనఁ బాసినది. ౪. ఇంద్రస్య ప్రియా ఇంద్రాణికా - ఇంద్రునికిఁ ప్రియమైనది. ౫ వావిలిచెట్టుపేళ్లు.

వేణీ గరాగరీ దేవతాళో జీమూత ఇత్యపి,

వేణీవ త్తిష్ఠతీతి వేణీ. ఈ. సీ. జడవలె నుండునది. ౧. గరం మూ ర్ఛ మాగిరతీతి గరాగరీ. గౄ నిగరణే - ఎలికెవిషమును హరించు పా. ఖరాగరీ. ఖరా, గరీ, అని భిన్నము లని కొందఱు. ౨. దే ఇంద్రియం తాడయతీతి దేవతాళః, తడ ఆఘాతే -ఇంద్రియమును నునది, పా. దేవతాడః. ౩, జీమూతవ దాహ్లాదకత్వా జ్జీమూతః- ముమువలె ఆహ్లాదకమైనది. ౨ దేవతాడి (డావరడంగి) పేళ్లు.

శ్రీహ స్తినీ తు భూరుణ్డీ-

శోభాన్వితహ స్తికర్ణాభప త్త్రియోగాత్ శ్రీహ స్తినీ. ఈ. సీ. ముగల యేనుఁగుచెవివంటి ఆకారము గలయాకులుగలది. ౧. భు హతీతి భూరుండీ. ఈ. సీ. రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావేచ - భూ ందు మొలచునది. ౨ గురుగుచెట్టుపేళ్లు.

* తృణశూల్యం తు మల్లికా.

భూపదీ శీతభీరుశ్చ-

తృణశూలే వాతగుల్మే సాధు తృణశూల్యం. తృణశూ
గా వాతగుల్మము. అందుకు మంచిది. పా. తృణశూన్యం,
న్యా. తృణశూల్యా. ౧. మల్యతే మూర్ధ్నిమల్లికా, శిరస్సున
రింపఁబడునది. ౨. భువి పద మస్యాః భూపదీ. ఈ. సీ. భూమి
స్థానముగలది. 3. శీతాద్బిభేతి గ్రీష్మజత్వా చ్ఛీతభీరుః. ఉ. సీ
కాలమందుఁ బూచునది గానఁ జలికి వెఱచునది. ౪ మల్లెచెట్టుపే

* సై వాస్ఫోటా వనోద్భవా,

ఆస్ఫోటతి ఈషద్వికసతీతి ఆస్ఫోటా. కొంచెముగా వి
ది. పా. ఆస్ఫోతా. ౧ అడవిమల్లెపేరు.

* శేఫాలికా తు సువహా నిర్గుణ్డీ నీలికా చ సా.

శేరత ఇతిశేఫాః నిద్రాణాః అళయోఽత్రేతి శేఫాలికా.
చున్న తుమ్మెదలుగలది. ౧. సుష్ఠు వహత్యామోదం సువహా.
వణే. లెస్సగాపరిమళమును వహించునది. ౨. గుడా ద్వేష్టనా న్ని
తా నిర్గుండీ. గుడ వేష్టనే. చుట్టుకొనియుండుట లేనిది. 3.
త్వాన్నీలికా. నల్లనిపువ్వులు గలది. ౪ నల్లవావిలిపేళ్లు.

* సితాసా శ్వేతసురసా భూతవేశీ-

శ్వేతః శోభనో రసో యస్యాస్సా శ్వేతసురసా. తెల్లనై
సముగలది. ౧. భూతాని విశతి ఆహ్లాదయతీతి భూతవేశీ. ఈ.సీ.
దనే. భూతములను సంతోషపెట్టునది. ౨ తెల్లవావిలిపేళ్లు,

* అథ మాగధీ,

గణికా యూథి కామ్బష్ఠా-

మగధదేశే ప్రచురా మాగధీ. మగధదేశమందు ప్ర
ది. ౧. గణికావచ్చిత్తకర్షణాద్గణికా. వేశ్యవలె మనస్సును హ
౨. యూథోజాల మస్యా ఇతి యూథికా. గుంపుగలిగియుండు
అంబః భ్రమరాణాం ధ్వనిః. సోఽత్ర తిష్ఠతీతి అంబష్ఠా. స్థా
త్రా. తుమ్మెదలమ్రోఁత దీనియం దుండును. ౪ అడవి మొల్లపేళ్లు

* సా పీతా హేమపుష్పికా.

హేమవర్ణాని పుష్పాణి యస్యాస్సా హేమపుష్పికా. బంగారు
యపువ్వులుగలది. ౧ పచ్చపూవుల మొల్ల పేరు.

అతిముక్తః పుణ్డ్రక స్స్యా ద్వాసన్తీ మాధవీ లతా,

అతిక్రాంతో ముక్తాన్ విరక్తా నిత్యతిముక్తః. విరక్తుల నతిక్ర
మించినది. ౧. పుండ్రదేశే భవః పుండ్రకః. పుండ్ర మను దేశమందుఁ
బుట్టినది. ౨. వసంతే పుష్ప్యతీతి వాసంతీ. ఈ. సీ. వసంతకాలమం
దు బుష్పించునది. ౩. మధౌ చైత్రే పుష్యతీతి మాధవీ. ఈ. సీ. చైత్ర
మాసమందుఁ బుష్పించునది. ౪. లాతి ఆదత్తే జనమనాంసి సుగంధిత్వా
ల్లతా. లా ఆదానే. మంచిపరిమళము గలది గనుక జనుల మనస్సుల
నాకర్షించునది. పూవులగురువింద పేళ్లు.

సుమనా మాలతీ జాతిః-

సుష్ఠు మన్యతే సుమనాః. స.సీ. మన జ్ఞానే. లెస్సగా తలంపఁబడు
నది. ౧. మల్యతే ఆమోదైర్మాలతీ. మల మల్ల ధారణే. పరిమళములచేత
ధరింపఁబడునది. ౨. జాయతే అనయా సుఖం జాతిః. ఇ. సీ. జనీ ప్రాదు
ర్భావే. సుఖము దీనిచేతఁ బుట్టును. ౧. జాజిపేళ్లు.

సప్తలా నవమాలికా. ౭౨

సప్త మనోబుద్ధ్యంతానీంద్రియాణి లాతీతి సప్తలా. లా ఆదానే.
మనోబుద్ధులతోఁ గూడిన పంచేంద్రియములను అనఁగా నేడింటిని పరిమ
ళముచేత స్వవశముగాఁ జేసికొనునది. ౧. నవా స్తుత్యా మాలా అస్యా
ఇతి నవమాలికా. స్తోత్రము చేయఁదగినదండ గలది. ౨. విరజాజిపేళ్లు.

మాఘ్యం కున్దమ్-

మాఘే మాసి భవం మాఘ్యం. మాఘమాసమందుఁ బుట్టిన
ది. కుం భువం ద్యతి ఉద్భవకాలే కుందం. దో అవఖండనే. పుట్టిన
పుడు భూమిని వ్రక్కలించునది. మొల్లపేళ్లు.

రక్తకస్తు బన్ధూకో బన్ధుజీవకః,

రక్తవత్పుష్పతయా రక్తకః. ఎఱ్ఱని పువ్వులుగలది. ౧. సుకుమా
రత్వాత్ బధ్నాతి చిత్తం బంధూకః, బంధ బంధనే. సుకుమారమౌట
చేత మనస్సులు బంధించునది. ౨. బంధూన్ జీవయతి బంధుజీవకః.
జీవ ప్రాణధారణే. తనకు బంధువులై యుండు తుమ్మెదలను బ్రతికించునది.

3. మంకెనపేర్లు.

* సహా కుమారీ తరణిః-

సహతే పరిమళం సహా. షహ మర్షణే. పరిమళమును స
నది. ౧. కుం భూమిష్ఠా మారయతీతి కుమారీ. భూమియందు
తువులనుజంపునది. కుత్సితా రోగా న్మారయతీతి వా కుమారీ.
ప్రాణత్యాగే. కుత్సితములైన రోగములను సంహరించునది. ౨.
త్యనయారోగజనితదుఃఖమితి తరణిః. సీ. తౄ ప్లవనతరణయోః.
రోగజనిత మైనదుఃఖమును దరింతురు. 3 పిన్నగోరింటపేర్లు.

* అమ్లానస్తు మహాసహా.

ఆశు అమ్లానం పుష్పమస్యేతి అమ్లానః. గొబ్బున వాడ
లుగలది.న విద్యతే మ్లానమస్మాద్వా అమ్లానః. దీనివలన బడలిక లే
మహతీం పీడాం సంమర్దం సహతే మహాసహా. అధికమైన సమ్మ
సహించునది. మహతీ చ సా సహా చ మహాసహా. ౨ పెద్దగోరిం

* తత్ర శోణే కురవకః-

కౌ రూయతే సాధురితి కురవకః కు శబ్దే. భూమియందు
దని పలుకఁబడునది. ౧. ఎఱ్ఱపూవుల పెద్దగోరింటపేరు.

* తత్ర పీతే కురణ్టకః,

కౌ రమ్యతే కురణ్టకః. రము క్రీడాయాం. భూమియందుర
బడునది. ౧ పచ్చపూవులగోరింటపేరు.

* నీలీ ఝిణ్టీ ద్వయో ర్బాణా దాసీ చార్తగళశ్చ సా.

నీలపుష్పత్వాన్నీలీ. ఈ.సీ. నల్లనిపూలుగలది. ౧. ఝిణి
కరోతి శుష్కదశాయాం ఝిణ్టీ. ఈ. సీ. ఎండినప్పుడు ఝుమ్మను
ను జేయునది.౨.బణతి శుష్కదశాయాం బాణా. ప్స. బణ శబ్దే,
ప్పుడు మ్రోయునది.3.దస్యతి క్షీయతే కాలేన దాసీ. ఈ.సీ. దసు
యే. కాలవశమున క్షయించునది.౪. ఆర్తః క్షీణస్సన్ గళతీతి ఆ
గళ అవస్రంసనే. క్షీణమైనదై జాఱునది. ౫ నల్లపూవులగోరింటపే

* సైరేయకస్తు ఝిణ్టీ స్యాత్-

సైరదేశే భవః సైరేయకః. సైరదేశమందుఁ బుట్టినది. ౧
మితిశబ్దం కరోతీతి ఝిణ్టీ. ఝుమ్మను శబ్దమును జేయునది. ౨.

గోరింటపేళ్లు.

తస్మిన్ కురవకోఽరుణే,

కురవకశబ్ద ఉక్తః. ౧. (ఎఱ్ఱపూవుల) ములుగోరింట.

పీతా కురణ్టకో ఝింటీ తస్మిన్ సహచరీ ద్వయోః. ౭౫

కురణ్టక ఉక్తః. ౧. భ్రమరీభిస్సహ భ్రమరాశ్చరంత్యస్యా మితి సహచరీ. ప్స. చర గతౌ. ఆఁడు తుమ్మెదలతోఁ గూడి తుమ్మెదలు దీని యందు చరించును. ౨. పచ్చపువ్వుల ములుగోరింటపేళ్లు.

ఓడుపుష్పం జపా.

ఉడుదేశే భవం పుష్పం ఉడుపుష్పం. ఉడుదేశమందుఁ బుట్టిన పుష్పము. పా. ఓఢ్రపుష్పం. ౧. జలమధ్యే జపతీవ తిష్ఠతీతి జపా. జప వ్యక్తాయాం వాచి. నీళ్లనడుమ జపము సేయువానివలె నుండునది. ౨ దాసానిచెట్టుపేళ్లు.

వజ్రపుష్పం పుష్పం తిలస్య యత్,

వజ్రమివ విదారకం పుష్పం వజ్రపుష్పం. వజ్రమువలె తీవ్ర మైన పుష్పము. ౧. నువ్వుపూవుపేరు.

ప్రతిహాస శతప్రాస చణ్డాత హయమారకాః. ౭౬
కరవీరే-

పుష్పైః ప్రతిహసతీవ తిష్ఠతీతి ప్రతిహాసః. పువ్వులచే నవ్వు చుండునది. ౧. శతం ప్రాసా ఇవ తీక్ష్ణాని కుట్మలాన్యస్య శతప్రాసః. నూఱు లై నఖడ్గములవలె తీక్ష్ణము లై నమొగ్గలు గలది. ౨. చండం మతతీతి చండాతకః. అత సాతత్యగమనే. ఉష్ణమైనది గనుక తీవ్ర ముగాఁ బోవునది. ౩. కశాసాదృశ్యశాఖత్వాద్ధయమారకః. కశవంటి కొమ్మలచేత గుఱ్ఱములను పీడించునది. ౪. కరవీరవత్ ఖడ్గవత్ మారక త్వాత్ రసపానేన కరవీరః. తనరసపానముచేత ఖడ్గమువలెఁ జంపు నది. ౫. గన్నేరుపేళ్లు. కొందఱు మొదటి ౨ తెల్లగన్నేరు, తక్కిన ౩ ఎఱ్ఱగన్నేరుపేళ్లందురు.

కరీరే తు క్రకర గ్రన్థిలౌ వుభౌ,

కరిణం ఈరయతి కంటకైః కరీరః ఈర క్షేపే. ముండ్లచేత నేనుఁ గులను బీడించునది. ౧. తీక్ష్ణత్వాత్ క్ర ఇతి శబ్దం కరోతీతి క్రకరః. డు కృఞ్

కరణే. తీక్ష్ణమైనది గనుక క్ర యనుశబ్దమును జేయునది. ౨. యస్సంత్యస్య గ్రంథిలః. బుడుపులు గలది. ౩. కరీరాదిశబ్దము ణుతురుచెట్టుపేళ్లు.

* ఉన్మత్తః కితవో ధూర్తో ధుత్తూరః కనకాహ్వయః.
మాతులో మదనశ్చ-

ఉన్మాదయతీత్యున్మత్తః. తథైవ. కితవశ్చ. మదీ హర్షగ్లేప ఉన్మాదమును జేయునది. ౧. ౨. ధూర్వతిఉన్మాదేన హినస్తీతి ధూ ధుర్వీ హింసాయాం. ఉన్మాదముచేత హింసించునది. ౩. వా గాః ధువతీతి ధుత్తూరః. ధూ విధూననే. వాతాదిరోగములను క జేయునది. పా. ధుస్తూరః. ౪. కనకస్య ఆహ్వానమోయస్య కన యః. బంగారుయొక్క పేరుగలది. ౫. ఉన్మాదకద్రవ్యేషు మానా లాస్యేతి మాతులః. ఉన్మాదకద్రవ్యములలో సాటి లేనిది. ౬. మ తీతి మదనః. మదీహర్షగ్లేపనయోః. మదింపజేయునది. ౭. ఉమ్మెత్త

* అన్య ఫలే మాతులపుత్రకః,

మాతులస్య పుత్రః ఫలం మాతులపుత్రకః. మాతుల ఉమ్మెత్త అందుఁ బుట్టినది. ౧ ఉమ్మెత్తకాయపేళ్లు.

* ఫలపూరో బీజపూరో రుచకో మాతులుఙ్గకే.

ఫలైః పూర్యతే ఫలపూరః. పౄ పాలనపూరణయోః ములచేఁ బూర్ణమైయుండునది. ౧. బీజైః పూర్యతే బీజపూరః. చేత పూర్ణమైయుండునది. ౨. రోచతే రుచకః. రుచ దీప్తౌ చ. జనులకు నిష్టమైనది. ౩. రుచ్య వస్తుష్వనేన మా తులాం మాతులుంగకః. రుచి గలవస్తువులలో దీనితో సరి యైనరుచి వు లేదు. ౪. మాదీఫలపు చెట్టుపేళ్లు.

* సమీరణో మరువకః ప్రస్థపుష్పః ఫణిజ్జకః,
జంబీరోఽపి-

సమీరయత్యామోదం సమీరణః ఈర క్షేపే. పరిమళ ట ప్రేరేపించునది. ౧. మరౌ దేశే వాతి వర్తత ఇతి మరువకః భూమియందు వర్తించునది. ౨. ప్రస్థే సానౌ పుష్ప్యతీతి ప్రస్థ పుష్ప వికసనే. చరియందు బుష్పించునది. ౩. తీక్ష్ణ

ర్జకః ఫణిజ్ఝకః. సర్పమువలె తీక్ష్ణత్వము నార్జించునది. పా. ఫణిజ్జకః.
జమ్యతే ఆస్వాద్యత ఇతి జంబీరః. జము అదనే. ఆస్వాదింపఁబడున
. ౫. మరువము పేళ్లు.

అథ పర్ణాసే కఠింజర కుఠేరకౌ. ౭౯

పురాణాని పర్ణాన్యస్యతి క్షిపతీతి పర్ణాసః. అసు క్షేపణే. పండుటా
లను బోఁగొట్టునది.౧. కఠినం జరయతీతి కఠింజరః. జౄష్ వయోహానౌ.
నమును జీర్ణముచేయునది. ౨. కుణ్ఠతిమశకాదిగతిం ప్రబధ్నాతీతి కుఠే
కుఠ ప్రతీఘాతే. మశకాదిగతి నడ్డగించునది. 3 నల్లగగ్గెరపేళ్లు.
సితేఽర్జకోఽత్ర-

అర్జయత్యారోగ్యమర్జకః. అర్జ ఆర్జనే. ఆరోగ్యము నార్జించునది.
తెల్లగగ్గెర.

పాఠీ తు చిత్రకో వహ్నిసంజ్ఞకః,

వహ్నిపర్యాయే పాఠోఽస్యాస్తీతి పాఠీ. న. పు. అగ్నిపర్యాయ
ములయందుఁ బాఠముగలది. ౧. చేతంతీతి చితః జంతవస్తైః వ్యాధిత
యత ఇతి చిత్రకః. త్రైఙ్ పాలనే. చిత్తులనఁగా జంతువులు. వా
వ్యాధివలన రక్షించునది. నానారూపత్వా ద్వాచిత్రకః. నానారూప
యుండునది. ౨. దీపనత్వాద్వహ్నే సంజ్ఞానామాస్యాస్తీతి వహ్నిసం
దీపనమౌటవలన నగ్నియొక్క పేరు గలది. 3 చిత్రమూలముపేళ్లు.
అర్కాహ్వ వసు కాస్ఫోట గణరూప వికీరణాః. ౮౦
మన్దార శ్చార్కపర్ణే-

అర్కస్య ఆహ్వానామాస్యాస్తీతి అర్కాహ్వః. సూర్యునియొక్క
గలది. ౧. వసత్యస్మిౕ తేజ ఇతి వసుకః. వస నివాసే. దీనియందు
నుండును. ౨. ఆ స్ఫుట త్యాస్ఫోటః. స్ఫుట వికసనే. వికాసము
నది. పా. ఆస్ఫోతః. 3. గణరూపాణి బహురూపాణ్యస్య గణరూపః.
క్రమమున ననేకరూపములు గలది. ౪. పుష్పాణి వికిరతీతి వికీరణః.
విక్షేపే. పువ్వులఁ జల్లునది. ౫. మందాౕ క్షుద్రవ్యాధీౕ ఔష
ఇతు ర్రీతి మందారః. క్షుద్రవ్యాధులను బోఁగొట్టునది. ౬.
ఖాని పర్ణా న్యస్య అర్కపర్ణః. సూర్యునివలె వేఁడిమిగల యా
గలది. ౭. జిల్లేడుచెట్టుపేళ్లు.

* అత్ర శుక్లేఽలర్క ప్రతాపసౌ,

అలతి భూషయతీతి అలః. అలశ్చాసౌ అర్కశ్చ అలర్కః. భూషణే. భూషించెడుజిల్లేడు. ౧. ప్రకృష్టాః తాపసాః అనేనేతి పసః. దీనిచేత తాపసులు ప్రకృష్టు లౌదురు. తెల్లపువ్వుల జిల్లేడు

* శివమల్లీ పాశుపత ఏకాష్ఠీలో బకో వసుః.

శివేన మల్యత ఇతి శివమల్లీ. ఈ.సీ. మల మల్ల ధారణే. నిచేత ధరింపఁబడునది. ౧. పశుపతే రయం ప్రియః పాశుపతః. ప్రియమైనది. ౨. ఏకోఽష్ఠీలో మజ్జా అస్య ఏకాష్ఠీలః. ముఖ్య సారముగలది. 3. వాతీతి బకః. వా గతిగంధనయోః. పరిమళించ పా. బుకః. ౪. వస్తి భూమిమాచ్ఛాదయతీతి వసుః. వస ఆచ్ఛా భూమిని గప్పియుండునది. ౫ బకపుష్పముపేళ్ళు.

* వన్దా వృక్షాదనీ వృక్షరుహా జీవన్తి కేత్యపి,

వన్ద్యతే స్తూయతే ఔషధత్వేన వన్దా. వది అభివాదనస్తుతి ఔషధమౌటచేత స్తోత్రముచేయఁబడునది. ౧. వృక్షమత్తి పీడయ వృక్షాదనీ. ఈ. సీ. అద భక్షణే. వృక్షమును బీడించునది. ౨. వృక్షే హతీతి వృక్షరుహా. రుహబీజజన్మని ప్రాదుర్భావేచ. వృక్షమందు చునది. 3. జీవయతీతి జీవంతికా. జీవ ప్రాణధారణే. బ్రతికించునది. బదినికపేళ్ళు.

* వత్సాదనీ ఛిన్నరుహా గుడూచీ తన్త్రికాఽమృతా.
జీవన్తికా సోమవల్లీ విశల్యా మధుపర్ణ్యపి,

వత్సానాం బాలానాం అదనం వత్సాదనీ. ఈ. సీ. అద భక్ష బాలురకు భక్ష్యమైనది.౧.ఛిన్నాపి రోహతీతి ఛిన్నరుహా. రుహ బీజ ప్రాదుర్భావేచ. నఱకఁబడియు మరల మొలచునది. ౨. గుడతి రక్ష డూచీ. జ్వరితులను రక్షించునది. 3. తంత్రయత్యాయురితి తంత్రికా. త్రి ధారణే. ఆయుస్సును ధరించునది. ౪. న మ్రియత ఇత్యమృతా. ప్రాణత్యాగే. నాశములేనిది. ౫. జీవయతీతిజీవంతికా. జీవ ప్రాణధా బ్రతికించునది.౬.సోమస్య అంశభూతా వల్లీ సోమవల్లీ. సోమమున వయవమయిన తీఁగె.౭. విగతం శల్య మస్యా ఇతి విశల్యా.ముండ్లు ౮. మధురాణి పర్ణాన్యస్యా ఇతి మధుపర్ణీ. ఈ. సీ. తియ్యనియా

లది. ౯. తిప్పతీఁగెపేళ్లు.

మూర్వా దేవీ మధురసా మోరటా తేజనీ స్రవా. ౮౩
మధూలికా మధుశ్రేణీ గోకర్ణీ పీలుపర్ణ్యపి,

మూర్వతి యష్ట్యాదికం మూర్వా. మూర్వబంధనే. కొయ్యను ట్టుకొనునది, ౧. దీవ్యతీతి దేవీ. ఈ.సీ. దివుక్రీడాదౌ. ప్రకాశించునది. . మధురసోఽస్యా అస్తీతి మధురసా. మధురమైనరసముగలది.విరుద్ధ ణచేత నని కొందఱు. అనఁగా చేదు. ౩. మురతి వేష్టతీతి మోరటా. ర వేష్టనే.చుట్టుకొనునది. ౪. తేజయ త్యగ్నిం తేజనీ. ఈ.సీ. తిజ నిశా నే. అగ్నిని బ్రకాశింపఁజేయునది.౫. స్రవతి రసం స్రవా. రసమును స్ర చునది, ౬. మధు అస్యా అస్తీతి మధూలికా. తేనెగలది. ౭. మధునః ణిః పఙ్క్తిః అస్యాః మధుశ్రేణీ. తేనెయొక్క పఙ్క్తిగలది. పా. ధను ణీ.౮. గోకర్ణాభపత్రత్వాత్ గోకర్ణీ. ఈ.సీ. ఆవుచెవులవంటియాకు గలది. ౯. పీలోః పర్ణానీవ పర్ణాన్యస్యాః పీలుపర్ణీ. ఈ.సీ. పీలువనఁగా గుచెట్టు. అట్టి యాకులు గలది. ౧౦. చాఁగచెట్టుపేళ్లు.

పాఠాఽమ్బష్ఠా విద్ధకర్ణీ స్థాపనీ శ్రేయసీ శివా. ౮౪
ఏకాష్ఠీలా పాపచేలీ ప్రాచీనా వనతిక్తకా,

బహుయోగేషు పఠ్యత ఇతి పాఠా. పఠ వ్యక్తాయాం వాచి.అనేక ాగములయందుఁ బఠింపఁబడునది. ౧. అంబే శబ్దే తిష్ఠతీతి అంబష్ఠా. మందుండునది. అం బేవ తిష్ఠతీత్యంబష్ఠా. తల్లివలె నుపకారిణియైయుం ది.౨.శాస్త్రే శ్రూయమాణత్వాత్ విద్ధా కర్ణావనయేతివిద్ధకర్ణీ.ఈ. శాస్త్రములయందు కర్ణతాడితమై యుండునది. ౩. జనాన్ స్థాపయతీ స్థాపనీ. ఈ.సీ. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. జనులను నిలుపునది. ౪. శ్రేయస్కర త్వాత్ శ్రేయసీ. ఈ. సీ. శ్రేయస్సును గలిగించునది. దోషశమనాచ్ఛి దోషశమనముచేత శుభస్వరూపమైనది. పా. రసా.౬.ఏకోఽష్ఠీలో జ స్యా ఇతి ఏకాష్ఠీలా. ముఖ్యమైనసారముగలది. ౭. పాపం చలయ పాపచేలీ. ఈ.సీ. చల సంచలనే. పాపమును జలింపఁజేయునది.౮. చ్యాం భవా ప్రాచీనా ప్రాచియందుఁ బుట్టినది. ౯. వనే తిక్తరసా తిక్తకా. వనమందు చేఁదైనరసముగలది. ౧౦. అగురుసొంటిపేళ్లు.

కటుః కటుమ్భరాఽశోకా రోహిణీ కటురోహిణీ. ౮౫

* మత్స్యపిత్తా కృష్ణభేదీ చక్రాఙ్గీ శకులాదనీ,

కటత్వావృణోతి రోగం కటుః. ఉ. సీ. కశే వర్షావరణ రోగము నడ్డగించునది. ౧. కటుం విభ ర్తీతి కటుంభరా. కా భరించునది. పా. కటంభరా. ౨. న విద్య తే శోకోఽస్యా ఇత్య శోకము దీనివలన లేదు. ౩. రోమాత్యంగాని వ్యాప్నోతి రోహి హ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావేచ. అంగములను వ్యాపించునది. ౪. కట సా రోహిణీ చ కటురోహిణీ. కటువైనరోహిణి. ౫. మత్స్య పిత్తం జీవనం మత్స్యపిత్తా. మత్స్యములకు జీవనమైనది. ౬. కృష్ణ ఛేదోఽస్యా ఇతి కృష్ణభేదీ. నల్లని తునకలు గలది. ౭. వక్రమ స్య వక్రాంగీ. వక్రమైనఅంగముగలది. ౮. శకులానాం అదనం లాదనీ. మత్స్యములకు భక్షణమైనది. ౯. కటుకరోహిణిపేళ్లు. రోహిణియనియుఁ జెప్పుదురు.

* ఆత్మగుప్తా జహాఽవ్యణ్డా కణ్డూరా ప్రావృషాయణీ.
ఋశ్యప్రోక్తా శూకశిమ్బిః కపికచ్ఛూశ్చ మర్కటీ,

ఆత్మా గుప్యతేఽస్యా ఇతి ఆత్మగుప్తా. గుపూ రక్షణే. దీ శరీరము దాఁచఁబడును. ౨. జిహీయతే జహా. ఓ హాక్ త్యాగే. బడునది. ౩. కండూకరణాయ వ్యడయతి ఉద్యచ్ఛతీతి వ్యండా. ఉద్యమనే. తీఁటను గలిగింపఁజూచునది. ప. అవ్యండా. ౩. కడూం కండూరా. రాదానే.తీఁట నిచ్చునది.౪. ప్రాయేణ ప్రావృషి భవా షాయణీ. తఱుచుగా వర్షాకాలమందుఁ బుట్టునది.౫. ఋశ్యైః ప్రోక్తా దర్శితా ఋశ్యప్రోక్తా. ఋశ్యము లనఁగా మృగములు, వా జూపఁబడునది. పా. ఋష్యప్రోక్తా. ౬. శూకప్రధానా శింబిః ఇతి శూకశింబిః. సీ. ముండ్లు తఱుచుగాఁ గలది. ౭. కపి కచ్ఛూః.ఈ.సీ. కష హింసాయాం. కోఁతులను బీడించునది. ౮. టరోమాభఫలత్వాత్ మర్కటీ. ఈ. సీ. మర్కటరోమములవం డ్లుగలది. ౯. దురదగొండిపేళ్లు. దూలగోవెల యనియుఁ జెప్పుదు

* చిత్రోపచిత్రా న్యగ్రోధీ ద్రవన్తీ శమ్బరీ వృషా.
ప్రత్యక్శ్రేణీ సుతశ్రేణీ రణ్డా మూషికపర్ణ్యపి,

నానావర్ణత్వాత్ చిత్రా ఉపచిత్రా చ. నానావర్ణము లైన

ది. ౧.౨. న్యక్ తిర్యక్ రుణద్ధి న్యగ్రోధీ. రుధిర్ ఆవరణే. అడ్డము
బ్రాఁకునది.౩. ద్రవతి విగళతీతి ద్రవంతీ. ఈ.సీ. ద్రుగతౌ. ద్రవరూ
మైయుండునది. ౪. శం సుఖం వృణోతీతి శంబరీ. సీ. వృఞ్ వరణే.
యోరభేదః. సుఖమును గప్పునది. పా. సంబరీ.౫. వర్షతి సుఖం వృ
వృషు సేచనే. సుఖమును వర్షించునది.౬. ప్రత్యక్ ప్రతీచీ పర్ణావళి
స్యా ఇతి ప్రత్యక్శ్రేణీ. విముఖమైనఆకులయొక్క పంక్తిగలది. ౭. సు
నాంపర్ణాదీనాంశ్రేణిరస్యా ఇతి సుతశ్రేణీ. సుతులనఁగా ఆకులు మొద
నవి. వానియొక్క పంక్తి గలది. ౮. రమయతీతి రండా. రము క్రీడా
ం. క్రీడింపఁ జేయునది. ౯. మూషకకర్ణాభపత్త్రిత్వాత్ మూష
. ఎలుకచెవులవంటి ఆకులుగలది. ౧౦. ఎలుకచెవిచెట్టు పేళ్లు.

అపామార్గ శ్శైఖరికో ధామార్గవ మయూరకౌ. ౮౮
ప్రత్యక్పర్ణీ కీశపర్ణీ కిణిహీ ఖరమఞ్జరీ,

అపకృష్టః ఆ సమంతా న్మార్గోఽస్యేతి అపామార్గః. అంతట ఈడు
డినమార్గము గలది.౧. శిఖరే భవతీతి శైఖరికః. పర్వతశిఖరమందుఁ
నది.౨. ధామ్నోఽర్గః ధామార్గః ధామార్గం వాతీతి ధామార్గ
పా. అధామార్గవః. గేహావరణమును బొందునది.౩. మయూరచూ
ప్రతికృతిత్వాత్ మయూరకః. నెమిలిచుంచునకుఁ బ్రతికృతియైనది.
ప్రత్యక్ విముఖం పర్ణమస్యా ఇతి ప్రత్యక్పర్ణీ. విముఖమైయుండునా
గలది.పా. ప్రత్యక్పుష్పీ.౫.కీశస్య కపేః రోమాభాః వల్ల్యోఽస్యా
శవల్లీ. కపిరోమములవంటి తీఁగెలుగలది. పా. కీశపర్ణీ. ౬. కిణినో
రోగిణ ఔషధత్వేన జిహీతే యాతి కిణిహీ. సీ. ఓ హాఙ్ గతౌ. కిణు
గా దద్రురోగముగలవారు. వారిని ఔషధమై పొందునది. ౭. ఖరా
మంజర్యోఽస్యా ఇతి ఖరమంజరీ. తీక్ష్ణములైనపూగుత్తులుగల
. ఉత్తరేణిపేళ్లు.

హఞ్జికా బ్రాహ్మణీ పద్మా భార్గీ బ్రాహ్మణయష్టికా. ౮౯
అఙ్గారవల్లీ బాలేయశాక బర్బర వర్ధకాః,

హన్తి రోగం హాఞ్జికా, హన హింసాగత్యోః. రోగమును బోఁ
నది. పా. భనక్తి రోగం భఞ్జికా. ఇతి కేచిత్. భఞ్జో ఆమర్దనే.
మును బోఁగొట్టునది. ౧. బ్రాహ్మణవత్పవిత్రతాత్ బ్రాహ్మణీ.

సీ. బ్రాహ్మణునివలెఁ బవిత్రమైనది. ౨. పద్మాభపుష్పత్వా త్పద్మా-
ములవంటి పుష్పములుగలది. ౩. భ్రజ్జతి కఫాదికమితి భార్గీ.
పాకే. శ్లేష్మాదులఁ బోఁగొట్టునది. ౪. బ్రాహ్మణరీతిత్వాత్ బ్ర-
యష్టికా. బ్రాహ్మణులరీతి గలది. ౫. అంగారాభాః వల్ల్యోఽస్యా
గారవల్లీ. నిప్పువంటి తీఁగెలు గలది. ౬. బాలేయస్య గర్దభస్య
శాకో బాలేయశాకః. గర్దభప్రియమైనకాయలుగలది. ౭. శాఖాభి-
పునః వృణోతీతి బర్బరః. వృఞ్ వరణే. వబయోరభేదః. కొ-
పలుమాఱు వ్యాపించునది. ౮. వైద్యైః వన్ద్యతే స్తూయత
కః. వది అభివాదనస్తుత్యోః. వైద్యులచేత స్తోత్రము చేయఁబడున-
వర్ధకః. ౯. గంటుబారంగిపేళ్లు. చిరుతేకని కొండఱు.

* మఞ్జిష్ఠా వికసా జిఙ్గీ సమఙ్గా కాలమేషికా।
మణ్డూకపర్ణీ భణ్డీరీ భణ్డీ యోజనవల్ల్యపి,

మఞ్జుని మనోజ్ఞేవర్ణేతిష్ఠతీతి మఞ్జిష్ఠా. మనోహరవర్ణమం-
నది. ౧. వికసతీతి వికసా. కస గతౌ. వికసించునది. ౨. జిఙ్గతి ప్రస-
జిగిగతౌ. వ్యాపించునది. ౩. సమన్తాదఙ్గతీతి సమఙ్గా. అగి గతౌ.
ట వ్యాపించునది. ౪. కాలే మిష్యతే శబ్ద్యతే కాలమేషికా. మిష-
కాలమందు పలుకఁబడునది. ౫. మండూక ఇవ పర్ణాన్యస్యా మండూ-
కప్పవంటి ఆకులు గలది. ౬. భణ్డత ఇతి భణ్డీరీ. సీ. భాణ్డీ. సీ. భ-
భాషణే. వర్ణద్రవ్యములలోఁ జేర్పఁబడునది. ౭. ౮. దీర్ఘ-
ద్యోజనవల్లీ. నిడుపైనతీఁగెగలది. ౯. మంజిష్ఠపేళ్లు.

* యాసో యవాసో దుస్స్పర్శో ధన్వయాసః కునాశకః।
రోదనీ కచ్ఛురాఽనన్తా సముద్రాన్తా దురాలభా,

యాతి ప్రసరతి యౌతి చ యాసః, యవాసశ్చ. యా ప్రాపణే
మిశ్రణే. వ్యాపించునది యాసము. చేరునది యవాసము. ౧. ౨. కం-
తత్వాత్ దుఃఖేన స్పృశ్యతే దుస్స్పర్శః. స్పృశ స్పర్శనే. ముండ్ల-
ప్రయాసముచేత స్పృశింపఁబడునది. ౩. ధన్వని మరుదేశే యాస-
యాసః. మరుదేశమందుఁ బుట్టునది. ౪. కుం నాశయతి కణ్టకత్వే-
శకః. ముండ్లచేత భూమిని జెఱుచునది. ౫. స్పృశ్యమానం రోద-
రోదనీ. వానిని దు-

౬. కచ్ఛురోగం రాతీతి కచ్ఛురా. రా దానే. కచ్ఛు వనురోగ ము నిచ్చునది. ౭. దీర్ఘమూలతయా అనంతా సముద్రాన్తాచ. నిడుపు వేళ్లుగలది. ౮. ౯. దుగఖేన లభ్యతే స్పృశ్యత ఇతి దురాలభా. దుఃఖేన ప్రాప్తా. ప్రయాసముచేఁ దాఁకఁబడునది. ౧౦. తీఁటకసింద పేళ్లు.

పృశ్నిపర్ణీ పృథక్పర్ణీ చిత్రపర్ణ్యఙ్ఘ్రిపర్ణికా. ౯౨

పృశ్నీని అల్పాని పర్ణాన్యస్యాః పృశ్నిపర్ణీ. సన్ననియాకులు గలది. ౧. పృథక్ భిన్నాని పర్ణాన్యస్యాః పృథక్పర్ణీ. ఒకదానితోనొకటి కలియనియాకులుగలది. ౨. చిత్రరూపాణిపర్ణాన్యస్యాశ్చిత్రపర్ణీ. చిత్రము లైనఆకులుగలది. ౩. అంఘ్రేర్బుధ్నాదారభ్య పర్ణాన్యస్యా అఙ్ఘ్రిపర్ణికా. చెట్టుమొదటనుండి ఆకులుగలది. పా. అంఘ్రివల్లికా. ౪. కొలపొన్న పేళ్లు.

క్రోష్టువిన్నా సింహపుచ్ఛీ కలశీ ధావనీ గుహా,

క్రోష్టుభిర్విన్నా ఆదత్తేవ భాతి తత్పుచ్ఛసామ్యాత్ క్రోష్టువిన్నా. నక్కలచేతఁ బొందఁబడినదానివలెనుండి తత్పుచ్ఛసామ్యముగల దై యుండునది. ౧. సింహపుచ్ఛాకృతిమంజరీత్వాత్ సింహపుచ్ఛీ. సీ. సింహపుతోఁకవంటికొమ్మలుగలది. ౨. రసాధారత్వాత్ కించిత్కలశ సామ్యమస్తీతి కలశీ. సీ. రసాధారమౌటచే నించుక కలశసామ్యముగల ది. ౩. ధావతి ప్రసరతీతి ధావనీ. ధావు గతిశుద్ధ్యోః. వ్యాపించునది. ౪. గూహతి రసం గుహా. గుహూ సంవరణే. రసమును గప్పియుండునది. నక్కతోఁకసవుపేళ్లు. నక్కతోఁకపొన్న యని కొందఱు.

నిదిగ్ధికా స్పృశీ వ్యాఘ్రీ బృహతీ కణ్టకారికా. ౯౩

ప్రచోదనీ కులీ క్షుద్రా దుస్స్పర్శా రాష్ట్రికేత్యపి,

నిదిహ్యతే అంగోపాంగై రుపచీయతే నిదిగ్ధికా. దిహ ఉపచయే. అవయవములచే వృద్ధిఁబొందునది. ౧. స్పృశతీతి. స్పృశీ. సీ. స్పృశ స్పర్శనే. స్పృశించునది. ౨. వ్యాఘ్రనఖరసమానకంటకత్వా ద్వ్యాఘ్రీ. పులిగోళ్లవంటి ముండ్లుగలది. ౩. కంటకైర్బృహతీతి బృహతీ. సీ. బృహ వృద్ధౌ. ముండ్లచే నధికమైయుండునది. ౪. కంటకా నియర్తీతి కంటకారికా, ఋ గతౌ. ముండ్లను బొందియుండునది. కంటకైః చోదయతి ప్రేరయతి ప్రచోదనీ. చుద ప్రేరణే. ముండ్ల

చేతఁ బ్రేరేపించునది. ౬. కోలతి సంఘీభవతీతి కులీ. సీ. కులసం
దట్టమైయుండునది. ౭. వార్తాకాదిక మపేక్ష్య క్షుద్ర త్వాత్ క్షు
వంగమొదలైనవానికంటె నీచమైనది. ౮. దుఃఖేనస్పృశ్యతఇతి ద
ర్శా. ప్రయాసముచేత స్పృశింపఁబడునది. ౯. రాష్ట్రేభవా రాష్ట్రి
దేశమందుఁ బుట్టినది. వాఁకుడుచెట్టుపేళ్లు.

* నీలీ కాలా క్లీతకికా గ్రామీణా మధుపర్ణికా.
రఞ్జనీ శ్రీఫలీ తుత్థా ద్రోణీ దోలా చ నీలినీ,

నీలవర్ణత్వాన్నీలీ. సీ. కాలా చ. నల్లనివన్నెగలది. ౧. ౨.
కం వినిమయోఽస్యా ఇతి. క్లీతకికా. దు క్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే
మయము గలిగినది. ౩. గ్రామే భవా గ్రామీణా. గ్రామమ
బుట్టినది. ౪. మధుమాసే పర్ణాన్యస్యాః మధుపర్ణికా. చైత్ర
మందు పర్ణములుగలది. ౫. వస్త్రాదికం రఞ్జయతీతి రఞ్జనీ. సీ. ర
గే. వస్త్రాదుల నల్లగాఁ జేయునది. ౬. రమ్యఫలత్వాచ్ఛ్రీఫలీ. సీ.
పండ్లు గలది. ౭. తుద్యతే తుత్థా తుద వ్యథనే. పీడింపఁబడునది. ౮.
త్యస్యాః జనాః అస్పృశ్యత్వాత్ ద్రోణీ. సీ. ద్రు గతౌ. అస్పృశ్య
టచేత సుజనులు దీనిం జేరక పాఱిపోవుదురు. ౯. దోల్యతే వా
లా. దుల ఉత్క్షేపే. వాయువుచేతఁ గొట్టఁబడునది. పా. దోలా. ౧౦
లవర్ణోఽస్యాఅస్తీతి నీలినీ. సీ. నీలవర్ణముగలది. ౧౧. నీలిచెట్టుపేళ్లు
* అవల్గుజ స్సోమరాజీ సువల్లీ సోమవల్లికా.
కాలమేషీ కృష్ణఫలా వాకుచీ పూతిఫల్యపి,

పూతిగంధత్వాత్ అవల్గోః అరమ్యా ద్బీజాజ్జాతః అవల్గు
మ్యముగానిదుర్గంధము గలవిత్తులవలనఁ బుట్టునది. ౧. సోమేన
దేన రాజతే సోమరాజీ. సీ. రాజృ దీప్తౌ. సంతోషముచేతఁ బ్రకా
నది. ౨. శోభనావల్ల్యః అస్యాః సువల్లీ, సీ. మంచితీఁగెలు గ
సోమా ఆహ్లాదకారిణీ వల్లీ అస్యా ఇతి సోమవల్లికా. ఆహ్లాదము
యు తీఁగెలు గలది. ౪. కాలవర్ణేన మిష్యతే కాలమేషీ. సీ. మిష
నీలవర్ణముచేతఁ బలుకంబడినది. ౫. కృష్ణవర్ణాని ఫలాన్యస్యాః
లా. నల్లనిపండ్లుగలది. ౬. వాతం కోచయతీతి వాకూచీ. కు
తారే. గాలికి మ్రోయునది. పా. వాగుజీ. ౭. పూతిగంధః

పూతిఫలీ. సీ. దుర్గంధపుపండ్లుగలది. ౮. కారుగచ్చ పేళ్లు.

కృష్ణోపకుల్యా వైదేహీ మాగధీ చపలా కణా. ౯౬
ఊషణా పిప్పలీ శౌండీ కోలా-

కర్షతి రోగాన్ కృష్ణవర్ణత్వాద్వా కృష్ణా. కృష అవిలేఖనే. రోగములను సంహరించునది. లేక నీలవర్ణముగలది. కృష్ణ. ౧. ఉపగతాకుల్యా జన్మభూమి త్వే నానయేత్యుపకుల్యా. జన్మభూమియగుటచేత పొంది బడినకాలువ గలది. ౨. విదేహదేశే భవా వైదేహీ. సీ. విదేహదేశమందు బుట్టినది. ౩. మగధదేశే భవా మాగధీ. సీ. మగధదేశమందు బుట్టినది. ౪. చపలః ఉష్ణో రసః తద్యోగా చ్చపలా. చపలమనఁగా ఉష్ణరసము. అది గలిగినది. ౫. కణాస్సన్త్యస్యాః కణా. సూక్ష్మమైనఅవయవములు గలది. ౬. రోగానూషతి ఊషణా. ఊష రుజాయాం. రోగములఁ బోఁగొట్టునది. ౭. పిపర్తి పాలయతీతి పిప్పలీ.సీ.పౄ పాలనపూరణయోః. పాలించునది. ౮. రోగాపనోదనే శక్తత్వాత్ శౌండీ. సీ. రోగములఁ బోఁగొట్టుటయందు సమర్థమైనది. ౯. కోలతి సంస్త్యాయతీతికోలా. కుల సంస్త్యానే. కూడుకొనియుండునది. ౧౦. పిప్పలిపేళ్లు.

అథ కరిపిప్పలీ,

కపివల్లీ కోలవల్లీ శ్రేయసీ వశిరః పుమాన్. ౯౭

కరియోగ్యా పిప్పలీ కరిపిప్పలీ. సీ. ఏనుఁగునకు యోగ్యమైనపిప్పలి. కపిరోమాభావయవత్వా త్కపివల్లీ. సీ. కపిరోమములవంటి అవయవములు గలది. ౨. కోలరోమాభావయవత్వాత్కోలవల్లీ. పందిరోమములవంటి అవయవములు గలది. ౩. శ్రేయస్కరత్వాత్ శ్రేయసీ. సీ. శ్రేయస్సు నిచ్చునది. ౪. వస్యతే రోమభి రాచ్ఛాద్యతే వసిరః. వస ఆచ్ఛాదనే. రోమములచేతఁ గప్పఁబడునది. పా. వశిరః. ౫. గజపిప్పలిపేళ్లు.

చవ్యం తు చవికమ్-

చర్వ్యతే చవ్యం, చవికం, చవికా చ. చర్వ అదనే. భక్షింపఁబడునది. ౧. ౨ చవ్యముపేళ్లు.

కాకచించీ గుఞ్జే తు కృష్ణలా,

కాకవర్ణే చిఞ్చా ప్రాన్తోఽస్యాః కాకచిఞ్చీ. సీ. కాకివన్నెగల కడలుగలది, పా. కాకచిఞ్చా. ౧. శుష్కదశాయాం గుఞ్జతీతి గు

షా. గుజిఅవ్యక్తే శబ్దే. ఎండినప్పు డించుక మ్రోయునది. ౨.
తే కృష్ణవర్ణం లాతీతి కృష్ణలా. లా ఆదానే. చుట్టును కృష్ణవర్ణ
బుచ్చుకొనునది. 3. పూసలగురివెంద పేళ్లు.

* పలం కషా త్విక్షుగన్ధా శ్వదంష్ట్రా స్వాదుకణ్టకః.
గోకణ్టకో గోక్షురకో వనశృఙ్గాట ఇత్యపి,

పలం మాంసం కంటకముఖేన కషతీతి పలంకషా. కష హి
యాం. మాంసమును ముండ్లచేత గీఱునది. ౧. ఇక్షోర్గంధ ఇ
ధోఽస్యాః ఇక్షుగంధా. చెఱుకువంటిపరిమళముగలది. ౨. శు
దంష్ట్రా కంటకాత్మా అస్యా ఇతి శ్వదంష్ట్రా. శునకముయొక్క
వంటిముండ్లుగలది. 3. మృదుకంటకత్వాత్స్వాదుకంటకః. మృదు
ముండ్లు గలది. ౪. గవాం కంటకో బాధకో గోకంటకః. గోవులకు
క మైనముండ్లు గలది. ౫. గవి భువి క్షుర ఇవ దుఃఖహేతుత్వా
గోక్షురకః. భూమియందు కత్తివలె దుఃఖహేతు వైనది. ౬.
శృంగమివ దుఃఖకరత్వమటతీతి వనశృంగాటః. వనమందు కొ
దుఃఖకరత్వమును బొందియుండునది. ౭. పల్లేరుపేళ్లు.

* విశ్వా విషా ప్రతివి షాతివి షోపవి షారుణా.
శృఙ్గీ మహౌషధం చ-

విశతి రోగిణః హృదయే విశ్వా. విశ ప్రవేశనే. రోగిహృ
మందు ప్రవేశించునది. ౧. శరీరం వేష్టతీతి విషా. విష్లృ వ్యాప్తౌ
రమును వ్యాపించునది. ౨. విషస్య ప్రతి ప్రతివిషా. విషమునకు
ధియైనది. 3. విష మతిక్రాంతా అతివిషా. విషము నతిక్రమించి
౪. అపగతం విషమస్యా అపవిషా. అపగత మైనవిషముగలది. ఉ
గతా విషం ఉపవిషా. విషమును బొందునది. ౫. అరుణవర్ణ
రుణా. ఎఱ్ఱనివన్నెగలది. ౬. శృంగయుక్తత్వాత్ శృఙ్గీ. సీ. కొ
గలది. ౭. మహచ్చ తత్ ఔషధం మహౌషధం. గొప్పయౌష
౮. అతివసపేళ్లు.

* అథ క్షీరావీ దుగ్ధికా సమే,

క్షీర మవతి క్షీరావీ. సీ. పాలను రక్షించునది. ౧. దుగ్ధ
ఇతి దుగ్ధికా. పాలుగలది. ౨. చిఱుపాలచెట్టుపేళ్లు.

శతమూలీ బహుసుతా భీరు రిన్దీవరీ వరీ. ౧౦౦
ఋష్యప్రోక్తా భీరుపత్రీ నారాయణ్య శ్శతావరీ,
అహేరుః-

శతం బహూని మూలాన్యస్యాః శ్శతమూలీ. సీ. అనేకములైన వేళ్లు గలది. ౧. బహవస్సుతాః మూలాన్యస్యాః బహుసుతా. అనేకము లైన వేళ్లు గలది. ౨. న భీరుః అభీరుః. సీ. స్థిరమైన ఆకులు గలది గనుక భయములేనిది. ప. భీరుః. ౩. ఉత్పలాభపత్రత్వా దిందీవరీ. సీ. నల్లకలువ పువ్వులుగలది. ౪. భువం మూలై ర్వృణోతీతి వరీ. సీ. వృక్షము వేళ్లచేత భూమిని గప్పునది. ౫. ఋషిభిః ప్రోక్తా ఆశ్రితా ఋష్య ప్రోక్తా. పా. ఋష్యప్రోక్తా. వ్యాఘ్రశత్రువౌటవలన మృగములచేత నాశ్రయింపఁబడునది. ౬. అభీరూణి దృఢత్వేన భయరహితాని పత్త్రాణ్యస్యాః అభీరుపత్త్రీ. సీ. దృఢమవుటచేత వాయువువలన భయములేని యాకులుగలది. ౭. నారాయణాజ్జాతా నారాయణీ. నారాయణునివలనఁ బుట్టినది. ౮. శతమూలై ర్భువం ఆవృణోతీతి శతావరీ. సీ. వృక్షము అనేకము లైనవేళ్ళచేత భూమిని నావరించునది, ౯. న హినోతీ అహేరుః. సీ. హి గతౌ వృద్ధౌచ. పోవనిది, పా. అహేరుః. ౧౦. పిల్లపీచర వేళ్లు. చల్లగడ్డ.

అథ పీతద్రు కాలేయక హరిద్రవః. ౧౦౧
దార్వీ పచంపచా దారుహరిద్రా పర్జనీత్యపి,

పీతః ద్రుః స్కంధోఽస్య పీతద్రుః. పచ్చనికొమ్మలు గలది. ౧. కాలయతి దోషాన్ కాలేయకః. కల కిల క్షేపే. దోషములను బోఁగొట్టునది. ౨. హరిశ్చాసౌ ద్రుశ్చ హరిద్రుః. పు. పచ్చనివన్నెగలచెట్టు. ౩. దారుసంబంధినీ దార్వీ. సీ. దారుసంబంధమైనపసుపు. ౪. అత్యర్థం పచతీతి పచంపచా. డు పచ్ ష్ పాకే. రోగములను మిక్కిలి పచనముఁబొందించునది. పా. పత్త్రింపచా. ౫. దారుసంబంధినీ హరిద్రా దారుహరిద్రా. మ్రానిసంబంధమైనపసుపు. ౬. కుష్ఠాదిరోగేభ్యః పృణాతీతి పర్జనీ. సీ. పృ పాలనపూరణయోః. కుష్ఠాదిరోగములవలన రక్షించునది. ౭. మ్రానిపసుపువేళ్లు.

ఉగ్రగన్ధా షడ్గ్రంథా గోలోమీ శతపర్వికా. ౧౦౨

వక్తీతి వచా. వచ పరిభాషణే. పలుకునది. ౧. ఉ
స్యా ఇతి ఉగ్రగన్ధా. ఉగ్రమైనగంధముగలది. ౨. షట్ గ్ర
రావాణ్యస్య షడ్గ్రంథా. ఆఱు కనుపులు గలది. ౩. గోరివ
స్య గోలోమీ. సీ. ఆవురోమములవంటి రోమములుగలది.
హూనిపర్వాణ్యస్య శతపర్వికా. అనేకములైన గణుపులు గల

* శుక్లా హైమవతీ-

ప్రాయో హిమవతి భవతీతి హైమవతీ. తఱుచుగా
ర్వతమందుఁ బుట్టునది. ౧. తెల్లవసపేళ్లు.

* వైద్యమాతృ సింహ్యౌ తు వాశికా,
వృషోఽటరూష స్సింహాస్యో వాసికో వాజిదన్తకః.

వైద్యానాం మాతా హితకారిత్వా ద్వైద్యమాత
వైద్యులకు తల్లివలె హితకారిణియైనది. ౧. హినస్తి రోగా
సీ. రోగములను హింసించునది. ౨. వాశ్యత ఇతి వాశికా.
శబ్దముచేయునది. ౩. మధు వర్షతీతి వృషః.వృషు సేచనే. తేనె
నది. ౪. అటాన్ వ్యాప్తాన్ రోగాన్ రోషతీత్యటరూషః. పా.
రుష హింసాయాం-వ్యాప్తము లైన రోగముల నణఁచునది.
స్యాకారపుష్పత్వాత్సింహాస్యః-సింహమునోరువంటిపువ్వులు గ
వానయతీతి వాసికః, వస్త్రే ఆచ్ఛాదయతి వాసికః - కప్పు
వాజిదంతాకార కేసరత్వా ద్వాజిదంతకః - గుఱ్ఱపుపండ్లవం
గలది. ౮. అడ్డసరపుచెట్టు పేళ్లు.

* ఆస్ఫోటా గిరికర్ణీ స్యా ద్విష్ణుక్రాన్తాఽపరాజితా,

ఆస్ఫోట తీత్యాస్ఫోటా. స్ఫుట వికసనే-అంతట విశా
పా. ఆస్ఫోతా. ౧. గిరేః కర్ణసాదృశ్యా ద్గిరికర్ణీ-సీ. పర్వతమ
వలె నుండునది. ౨. విష్ణోరివ క్రాంతి రస్యాః విష్ణుక్రాంతా -
టిశక్తిగలది. రక్షోహేతుత్వాద్విష్ణునా క్రాంతా విష్ణుక్రాం
హేతువైనదాటవలన విష్ణువుచేత నాక్రమింపఁబడినది. ౩. (
పరాజితాభూతైరతిరస్కృతా - కనుక నే భూతములచేత తిరస్
నిది.౪. విష్ణుక్రాంతము పేళ్లు. ఆస్ఫోటా గిరికర్ణీ శబ్దములు గ
కొందఱు.

ఇక్షుగన్ధా తు కాణ్డేక్షు కోకిలా క్షేక్షుర క్షురాః. ౧౦౪

ఇక్షోర్గంధ ఇవ గంధోఽస్యా ఇక్షుగంధా-చెఱుకువంటి గంధ
లది. ౧. కాండేన ఇక్షురివ కాండేక్షుః-కాఁడచేత చెఱకువంటిది.
కోకిలస్య అక్షిణీ ఇవ పుష్పాణ్యస్య కోకిలాక్షః- కోవెలకండ్లవంటి
లు గలది. 3. ఇక్షుం రాతి సాదృశ్యాత్ ఇక్షురః - రా ఆదానే.
శ్యముచేత చెఱకును బుచ్చుకొనునది. ४. పారుష్యా త్క్షుర ఇవ
పారుష్యముచేత కత్తివలె నుండునది. ౫. గొలిమిడిపేళ్లు. కాకి
పేళ్ళనికొందఱు.

శాలేయ స్స్యా చ్ఛీతశివా ఛత్రా మధురికా మిసిః,
మిశ్రేయాఽపి-

శాల్యతే శ్లాఘ్యతే శాకాయ భవతీతి శాలేయః. శాల శ్లాఘా
-శాకార్థమౌనని కొనియాడఁబడునది. ౧. శీతవీర్యత్వాచ్ఛివా
శీతశివా-చలవగలదాటవలన శుభమును జేయునది. ౨. ఛాద
భువనం ఛత్రా. ఛద అపవారణే-భూమిని గప్పియుండునది. 3.
రసయోగా న్మధురికా - మధురసముగలది. ४. మస్యతి పరిణమ
క్తత్వేనేతి మిసిః. సీ. మస పరిణామే. చేఁదై పరిణమించునది.
శ్రయితుం యోగ్యా మిశ్రేయా. ఔషధములలోఁ గూర్చుటకు
గ్యమైనది. ౬. సదాపపేళ్లు.

అథ సింహుణ్డో వజ్రద్రుః స్నుక్ స్నుహీ గుడా. ౧౦౫
మన్తదుగ్ధా

సింహతుణ్డాభ శాఖత్వాత్సింహుండః. సింహముఖములో నమా
నకొమ్మలు గలది. పా. సీహుండః. ౧. వజ్రమివ భేదకత్వా ద్వ
. పు. వజ్రమువలె ప్లీహము మొదలైనరోగములను హింసించు
వజ్ర ఇవ స్కంధోఽస్య వా వజ్రద్రుః. వజ్రమువంటికొమ్మలుగల
౨. స్నువ్యాతి క్షీరం స్నుక్. హా-సీ. స్నుహీ. ఈ. సీ. ష్ణుహ
. పాలను వెళ్ళించునది. 3. ४. గుడతి ప్లీహాదిరోగేభ్యో గుడా.
రక్షాయాం. ప్లీహాదిరోగములవలన రక్షించునది. ౫. సమంతా
క్షీర మస్యాఇతి సమంతదుగ్ధా. అంతటను పాలుగలది. ౬. జె
పెళ్లు.

* అథో వేల్ల మమోఘా చిత్రతణ్డులా,
తణ్డుల శ్చ క్రిమిఘ్నశ్చ విడఙ్గం పుంనపుంసకమ్.

వేల్ల తే వేల్లం. వేల్ల సంచలనే. చులకనై చలించునది. మోఘనత్వాదమోఘా. వ్యర్థముగానిది. ౨. చిత్రా స్తండుల బీజా న్యస్యా శ్చిత్రతండులా. నానావిధములైనసన్నవిత్తులు తండులా స్సంత్యస్యేతి తండులః. విత్తులు గలది.౪. క్రిమీణ్ హ ఘ్నః. హన హింసాగత్యోః. పురుగుల జంపునది.౫. విడతి రోగ విడ భేదనే. రోగమును జెఱుచునది. ౬. వాయువిళంగముపేర్లు

* బలా వాట్యాలకః-

బలంత్యనయా బలా. బల ప్రాణనే-దీనిచేత బ్రతుకుద వటతి వేష్టయతీతి వాట్యాలకః. వట వేష్టనే. పఱచుకొనియ వాటమలతీతి వాట్యాలకః. అల భూషణాదౌ, వృతివాటిక చునది. ౨. చిట్టాముదపుచెట్టుపేళ్లు.

* ఘణ్టారవా తు శణపుష్పికా,

ఘంటాయాః రవోఽస్యా ఇతి ఘంటారవా. ఎండినప టవంటిశబ్దముగలది. ౧ శణస్యేవ పుష్పాణ్యస్యాః శణపుష్పిక మువంటి పువ్వులుగలది. ౨ గిలకచెట్టుపేళ్లు.

* మృద్వీకా గోస్తనీ ద్రాక్షా స్వాద్వీ మధురసేతి చ.

మృద్యత ఇతి మృద్వీకా - మెదువఁబడినది. ౧. గో స్త త్వాద్గోస్తనీ - సీ. ఆవుచన్నులవంటిపండ్లు గలది. ౨. ద్రాతి ద ద్రాక్షా-ద్రా కుత్సాయాం గతౌ - దాహాదికమును బోఁగొట్టు స్వాదుత్వా త్స్వాద్వీ-సీ. రుచియైనది. ౪. మధురసయోగా మాధుర్యముగలది. ౫. ద్రాక్షపేళ్లు,

* సర్వానుభూతి స్సరళా త్రిపుటా త్రివృతా త్రివృత్,
త్రిభణ్డీ రేచనీ-

మధురతిక్తాదీనాం సర్వరసానామనుభూతిరత్రేతి స తిః- సీ. తీఁపు చేఁదు మొదలైనసర్వరసములయొక్క అనుభ యందుఁగలదు.౧. సరతీతి సరళా-వెళ్లునది. ౨. త్రయః పుటా త్రిపుటా-మూఁడుపుటములు గలది. ౩. త్రిభిః పుటైః వ్రియ

[వృ]తఇతి త్రివృతా - వృఞ్ పరణే - మూఁడుపుటములచేతఁ గప్పఁబడు
[న]ది. ర. కఫహరణపి త్తహరణ రేచకత్వరూపాణాం త్రయాణాం గుణా
[నాం] వృత్తిర్వ ర్తన మత్రేతి త్రివృత్ - త. సీ. వృతు వ ర్తనే- శ్లేష్మహారణ
[పి]త్తహరణ రేచకత్వము లనెడు మూఁడుగుణములయొక్క వ ర్తనము దీని
[య]ందుఁగలదు. ౫. త్రిభిర్గుణైర్భణ్యతే శబ్ద్యత ఇతి త్రిభండీ సీ. శ్లేష్మహ
[ర]దులైన 3 గుణములచేతఁ బలుకఁబడునది. ౬. రేచయతీతి రేచనీ.సీ.
[రి]ర్ పృథగ్భావే - భిన్నముగాఁ జేయునది. ౭. తెల్లతెగడపేళ్లు.

శ్యామాపాలిన్ద్యా తు సుషేణికా. ౧౦౨

కాలా మసూరవిద ళార్ధచన్ద్రా) కాలమేషికా,

కృష్ణవర్ణత్వాత్ శ్యామా - నల్లనిది. ౧. పాలయతి రోగేభ్యః
[పా]లిన్దీ. సీ. పాల రక్షణే-రోగములవలన రక్షించునది. పా. పాలినీ. ౨.
[సు]ష్ఠు సినోతి క్రిమీన్ సుషేణికా-షిఞ్ బంధనే-పురుగులను మిక్కిలి
[క]పునది. 3. కాలవర్ణత్వా త్కాలా-నల్లనిది. ర. మసూర ఇవ విదళా
[మ]సూరవిదళా-చిఱుసెనగలవలె వ్రక్కలై యుండునది. పా. మయూర
[వి]దళా. ౫. కథంచిత్ అర్ధచంద్రసదృశదళత్వాదర్ధచంద్రా - అర్ధచంద్ర
[స]దృశములైన ఆకులుగలది. ౬.కాలేన వర్ణేన మిష్యతే కాలమేషికా.
[మి]ష శబ్దే-నల్లవన్నెచేతఁ జెప్పఁబడునది. ౭. నల్లతెగడపేళ్లు.

మధుకం క్లీతకం యష్టిమధుకం మధుయష్టికా. ౧౦౯

మధుకరత్వేన మధుసమత్వా న్మధుకం- తీఁపుచేత తేనెకు సరి
[యై]నది.౧.క్లీబత్వం తకతి ప్రతిహంతి క్లీతకం-తక ప్రతిఘాతే. నపుంసక
[త్వ]మును జెఱుచునది.౨.యష్టిరూపం మధుకం యష్టిమధుకం - కోల
[వం]టిమధుకము. 3. మధునా తుల్యా యష్టిర్మధుయష్టికా-తేనెతో స
[మ]మైనయష్టి. ర. అతిమధురము పేళ్ళు.

విదారీ క్షీరశుక్లేక్షుగన్ధా క్రోష్టీ)చ యా సితా,

విదారయతి భూమిం విదారీ. సీ. దౄ విదారణే - భూమిని వ్ర
[క్క]లించునది. విదార్యతే పచ్యతే విదారీ. పక్వము చేయఁబడునది. ౧.
[క్షీ]రేణ శుక్లేవ క్షీరశుక్లా. పాలచేత తెల్లనైనదానివలె నుండునది. ౨.
[ఇ]క్షోర్గంధ ఇవ గంధోఽస్యా ఇక్షుగంధా-చెఱకువంటి గంధముగలది.
[3.] మధురత్వాత్ వృష్యాదిప్రయోగేషు సమర్థామితి క్రోశతీతి క్రో

ష్టీ). సీ. క్రుశ ఆహ్వానే రోదనే చ. ధాతువర్ధనమందు సమర్థమ
ఐఁబెట్టునది. ౪ నల్లనేలగుమ్ముడుపేళ్లు.

* అన్యా క్షీరవిదారీ స్యాన్మహాశ్వేత ర్క్షగన్ధికా.

క్షీరవద్విదారీ క్షీరవిదారీ. సీ. పాలు గలగుమ్ముడు. ౧.
శ్వేతత్వాత్ మహాశ్వేతా. పాలచేత మిక్కిలి తెల్లనై యుండునది
ఋక్షసదృశాన్ హింస్రాన్ పిత్తాదిరోగాన్ గంధయతి నాశయతీ
క్షగంధికా. గంధ అర్దనే ఎలుగుగొడ్డువలె క్రూరము లైనపి
రోగములఁ జెఱుచునది. ౩. తెల్లనేల (పాల) గుమ్ముడుపేళ్లు.

* లాఙ్గలీ శారదీ తోయపిప్పలీ శకులాదనీ,

లాఙ్గలాకారత్వాత్ లాఙ్గలీ. సీ. నాఁగేలువలె నుండునది.
శరది భవా శారదీ. శరత్కాలమునందుఁబుట్టునది. ౨. తోయజా
లీ తోయపిప్పలీ. నీళ్లయందుఁ బుట్టినపిప్పలి. ౩. శకులై ర్మత్స్యైర
శకులాదనీ. సీ. అద భక్షణే. మత్స్యములచేత భక్షింపఁబడునది
నీరుపిప్పలిపేళ్లు.

* ఖరాశ్వా కారవీ దీప్యో మయూరో లోచమస్తకః.

ఖరత్వ ముష్ణత్వ మశ్నుత ఇతి ఖరాశ్వా. అశూఙ్ వ్యాప్తౌ.
త్వమును బొందునది. ౧. కేన జలేన రౌతి కరవః మయూరః కర
యం కారవీ. రు శబ్దే. ఉదకముచేతఁ గూయునది నెమలి. దాని
ధమైనది. ౨. దీప్యతే అనేనేతి దీప్యః దీపీ దీప్తౌ - దీనిచేత దీప
ప్రకాశింపఁ జేయఁబడును. ౩. మీనాత్యగ్నిమాన్ద్యం మయూరః
మీఙ్ హింసాయాం - అగ్నిమాంద్యమును జెఱుచునది. ౪. లోచ
నీతం మస్తక మస్య లోచమస్తకః. పొందింపఁబడినశిరస్సుగలది. ౫.
ముపేళ్లు.

* గోపీ శ్యామా శారిబా స్యా చ్చన్దనోత్పలశారిబా,

అతిసారరోగిణం గోపయతీతి గోపీ. సీ. గుపూ రక్షణే. అ
రరోగము గలవానిని రక్షించునది. ౧. శ్యామవర్ణత్వాత్ శ్యా
నల్లనైనది. ౨. శీర్యంతే అనయాదోషా ఇతి శారిబా, శౄ హిం
యాం. దోషములు దీనిచేత సంహరింపఁబడును. ౩. చందయతి
ధేన ఆహ్లాదయతీతి చందనా. చది ఆహ్లాదనే. పరిమళముచేత సంతో

...చేయునది. పా. అనంతా. ౪. ఉత్పలాభపుష్పత్వా దుత్పలశారిబా-
...లకలువలవంటి పువ్వులుగలది. ౫. మూమెన (సుగంధిపాల) పేళ్లు.

యోగ్య ఋద్ధి స్సిద్ధిలక్ష్మ్యౌ వృద్ధేరప్యాహ్వయా ఇమే. ౧౧౨

ఔషధయోగే సాధు యోగ్యం. ఔషధయోగములయందు ...చిది. ౧. ఋధ్నోతి త్యనయేతి ఋద్ధిః. సీ. ఋధు వృద్ధౌ-దీనిచేత వృ... బొందును. ౨. సిధ్య త్యారోగ్యమనయేతి సిద్ధిః. సీ. ఆరోగ్యము దీని ...త సిద్ధించును. ౩. అష్టవర్గయోగే లక్ష్యత ఇతి లక్ష్మీః. సీ. లక్ష దర్శ ...ంకనయోః. అష్టవర్గయోగమందుఁ గనఁబడునది. ౪. ఋద్ధి యనుగం ...ద్రవ్యము పేళ్లు. వృద్ధియనుదానికిని పేళ్లు.

కదలీ వారణబుసా రమ్భా మోచాంశుమత్ఫలా,
కాష్ఠీలా-

కేన వాయునా దళతీతి కదలీ. సీ. దళ విశరణే. వాయువుచేఁ ...గులునది. ౧. వారణేన బుస్యత ఇతి. వారణబుసా. బుస ఉత్సర్గే. ఏ ...ఁగుచేఁ బెల్లగింపఁబడునది. ౨. రమం తే అస్యాం రంభా-రము క్రీడా ...యాం. దీనియందు రమింతురు. ౩. ముఞ్చతి త్వచం మోచా - ము ...శ మోక్షణే. పట్టలనువిడుచునది. ౪. అంశుమంతి ఫలాన్యస్యా ఇ... అంశుమత్ఫలా. కాంతియుక్తము లైనఫలములుగలది. ౫. కా ఈ ...దష్ఠీలం మజ్జాస్యా ఇతి కాష్ఠీలా. ఇంచుకంత సారముగలది. ౬. అరఁ ...టిచెట్టు పేళ్లు.

ముద్గపర్ణీ తు కాకముద్గా సహేత్యపి. ౧౧౩

ముద్గస్యేవ పర్ణాన్యస్యా ఇతి ముద్గపర్ణీ. పెసర ఆకులవంటి ఆకు ...గలది. ౧. హీనముద్గత్వా త్కాకముద్గా. హీనమైనపెసలుగలది. ౨. ...హ తే వాతరోగం సహా - వాతరోగమును సహించునది. ౩. పిల్ల ...పెసర పేళ్లు.

వార్తాకీ హింగులీ సింహీ భణ్టాకీ దుష్ప్రధర్షణీ,

ఆరోగ్యాయ వర్తత ఇతి వార్తాకీ. సీ. వృతు వర్తనే. ఆరోగ్య ...ముకొఱకు వర్తించునది. వార్తం నిరామయం కరోతీతి వార్తాకీ - ...వ్యాధిరహితునిఁ జేయునది. పా. వార్తాకూః. ఊ, సీ. ౧. హినోతి వ ...ర్ధతే హింగులీ. సీ. హిగతౌ వృద్ధౌ చ. వృద్ధిని బొందునది. ౨. హిన

స్తి కంటకై ః సింహీ. సీ. హింసి హింసాయాం - ముండ్లచేతఁ బీడించు
3. భటతి బిభ ర్త్యనయా దీపనాగ్ని మితి భంటాకీ. సీ. భట భృ
జనుఁడు దీనిచేత దీపనాగ్నిని భరించును. ర. కంటకై ః దుఃఖేన
ష్యత ఇతి దుష్ప్రధర్షిణీ. సీ. ఞి ధృషా ప్రాగల్భ్యే. ముండ్లచేత ప్ర
మునఁ బట్టుకోఁబడునది. ౫. ములకచెట్టు పేళ్లు.

* నాకులీ సురసా నాగసుగన్ధా గన్ధనాకులీ.
నకులేష్టా భుజఙ్గాక్షీ ఛత్త్రాకీ సువహా చ సా,

నకులానా మియం ప్రియా నాకులీ. సీ. ముంగిసలకు ప్రియ
నది. ౧. శోభనో రసోఽస్యా ఇతి సురసా. మంచిరసము గలది.
నాగానాం సర్పాణామివ సుగంధోఽస్యా ఇతి నాగసుగంధా. సర్ప
లవంటిపరిమళముగలది. 3. "నాగసుగంధా" అనుచోట రాస్నా,
ధా, అని రెండు నామములుగాఁ గొందఱు. గంధేన నకులానా మి
గంధనాకులీ. సీ. గంధముచేత ముంగిసలకు సంతోషమును చే
ది. ర. నకులానామిష్టా నకులేష్టా. ముంగిసలకుఁ బ్రియమైనది. ౫
ర్పనయన సదృశపుష్పవత్వాత్ భుజఙ్గాక్షీ. సీ. పాముకన్నువం
పువ్వులుగలది. ౬. ఛత్త్రాభాని పర్ణాన్యకతీతి ఛత్త్రాకీ. సీ. అక
లాయాం గతౌ.-గొడుగులవంటి ఆకులను బొంది యుండునది. ౭. సు
గంధం వహతీతి సువహా. వహ ప్రాపణే. పరిమళమును వహించు
౮. సర్పాక్షి పేళ్ళు.

* విదారిగ న్ధాంశుమతీ సాలపర్ణీ స్థిరా ధ్రువా. ౧

విదార్యా ఇవ గంధోఽస్యాఇతి విదారిగంధా. నేలగుమ్మడివా
గలది. ౧. దీర్ఘమూలరూపా అంశవస్సంత్యస్యా అంశుమతీ. నిడు
వేళ్ళను కిరణములు గలది. ౨. సాలస్యేవ పర్ణాన్యస్యా స్సాలపర్ణీ.
యాకులవంటి యాకులు గలది. 3. తిష్ఠతీతి స్థిరా. ష్ఠా గతినివృత్తౌ.
నాచ. ధ్రువ స్థైర్యే. స్థిరమైనది. ర. ముయ్యాకు పొన్న పేళ్ళు.

* తుణ్డికేరీ సముద్రాన్తా కార్పాసీ బదరేతిచ,

తుండికాఁ వదనగతరోగాఁ ఈరయతి ప్రేరయతీతి తుండి
సీ. ఈర క్షేపే. ముఖగతములైనరోగములను బోఁగొట్టునది. ౧. స
ప్రసరాత్సముద్రాంతా. దవ్వుగాఁ బోవునది. ౨. జనోపకారాయ

కార్పాసీ. సీ. కృపూ సామర్థ్యే. జనోపకారముసేయుటకు సమర్థమై
. పా. కర్పాసీ. 3. బదరాభ ఫలత్వాద్బదరా. రేఁగుపండువంటి
గలది. ४. ప్రత్తిచెట్టుపేళ్లు.

భారద్వాజీ తు సా వన్యా-

భరద్వాజసృష్టత్వాత్ భారద్వాజీ. సీ. భరద్వాజమునిచేఁ బు
ఁబడినది. ౧. అడవిప్రత్తి.

శృఙ్గీ తు వృషభో వృషః. ౧౧౬

శృంగాకారావయవత్వాత్ శృంగీ. న. పు. అతఏవ వృషభసా
ద్వృషభః. పా. ఋషభః. వృషశ్చ. కొమ్మువంటిఅవయవములు
గనుక శృంగి, వృషభమువలె నుండునది గనుక వృషభము. ఋష
ము. వృషమును. ౧. ౨. ౩. వృషభమహౌషధముపేళ్లు.

గాఙ్గేరుకీ నాగబలా ఝషా హ్రస్వగవేధుకా,

గాంగ మీరయతి పవిత్రత్వా ద్గాంగేరుకీ. పవిత్రమౌటచేత
గాసంబంధ మైనజలమును దిరస్కరించునది. ౧. నాగానాం గజా
బలకృన్నాగబలా. ఏనుఁగులకు బలమును జేయునది. ౨. ఝషతి
ం ఝషా. ఝష హింసాయాం. రోగమును జెఱుచునది. ౩. హ్ర
గవి జలే ఏధత ఇతి హ్రస్వగవేధుకా. ఏధ వృద్ధౌ. కొంచెమునీళ్ల
వృద్ధిఁబొందునది. ४. బీర (జిబిలిక) చెట్టుపేళ్లు.

ధామార్గవో ఘోషక స్స్యాత్-

ధామ ఆర్జయతీతి ధామార్గవః-అర్జ అర్జనే-కాన్తి నార్జించునది.
శుష్కదశాయాం ఘోషయతీతి ఘోషకః-ఘుషిర్ శబ్దే. ఎండినప్పు
ఘోషించునది. ౨. తెల్లపూవులు గల ఆవడచెట్టుపేళ్లు.

మహాజాలీ స పీతకః. ౧౧౭

మహ జ్జాలం వితాన మస్యా ఇతి మహాజాలీ. మహత్తైనవిస్తార
లది. ౨. పచ్చపూవులయావడచెట్టుపేళ్లు.

జ్యోత్స్నీ పటోలికా జాలీ-

జ్యోత్స్నీరాత్రా వేవ భాసనాత్ జ్యోత్స్నీ. సీ. వెన్నెలగలరా
ందు లెస్సగాఁ బ్రకాశించునది. ౧. పటతి విస్తీర్యత ఇతి పటోలి
పటం పటసదృశం పుష్పసమూహం ఉలత్యావృణోతీతి వా పటోలి

కా - ఉల ఆవరణే-వి స్తరించునది. కోశవలెఁ డెల్లగానుండు పు
లది గనుక పటోలిక. ౨. పుష్పే జాలసదృశత్వా జ్జాలీ. సీ. పు
లయందు వలవలె సూక్ష్మమై తేలికగా నుండునది. ౩. పొట్లచె

* నాదేయీ భూమిజమ్బుకా,

నద్యాం భవా నాదేయీ. సీ. నదియందుఁ బుట్టినది. ౧.
మాజంబూః భూమిజంబుకా-భూమియందుఁ బుట్టిన నేరేడు. ౨
నేరేడుపేళ్లు.

* స్యా ల్లాఙ్గలీ త్వగ్నిశిఖా-

లాంగలీవ గర్భభేదనా ల్లాంగలీ. సీ. నాఁగేలువలె గ
భేదించునది. ౧. ఉష్ణవీర్యత్వాదగ్నిశిఖా. ఉష్ణమైనది. ౨. త
చెట్టుపేళ్లు. చిన్నచెఱ కని కొందఱు.

* కాకాఙ్గీ కాకనాసికా.

కాకస్యేవాఙ్గం ఫలమస్యా ఇతి కాకాఙ్గీ. సీ. కాకివంటి
లు గలది. ౧. కాకనాసికాసదృశ ఫలత్వా త్కాకనాసికా. కాకి
వంటి ఫలములు గలది. ౨. కాకిదొండపేళ్లు.

* గోధాపదీతు సువహా-

గోధా ఇవ పదో౽స్యా ఇతి గోధాపదీ. సీ. ఉడుముకా
అడుగులుగలది. ౧. సుష్ఠు వహత్యారోగ్యం సువహా-వహ ప్ర
లెస్సగా నారోగ్యమును వహించునది. ౨. చెప్పుతట్టచెట్టుపేళ్లు.

* ముసలీ తాళమూలికా,

ముస్యతి రోగా॰ ముసలీ. సీ. ముస ఖండనే-రోగములు
డించునది. ౧. తాళస్యేవ మూల మస్యా ఇతి తాళమూలికా
చెట్టువంటి మొదలుగలది. ౨. నేలతాటిపేళ్లు.

* అజశృఙ్గీ విషాణీ స్యాత్ -

అజశృంగాభఫలయోగా దజశృంగీ. సీ. అతఏవ విషా
సీ. మేఁకకొమ్ములవంటి ఫలములు గలది. గనుక అజశృంగి
యు. ౨. దుష్టుపుఁగపేళ్లు.

* గోజిహ్వా దార్వికే సమే.

గోజిహ్వేవ ప్రత్వా ద్గోజిహ్వా ... వంటి యాకు

౧. దారయతి రోగాన్ దార్వికా. దౄ విదారణే-రోగములను హ
రించునది. ౨. బెండచెట్టుపేళ్లు. ఎద్దునాలుకచెట్టుపేళ్లు.

తాంబూలవల్లీ తామ్బూలీ నాగవల్ల్యపి-

తాంబూలార్థం వల్లీ తాంబూలవల్లీ - తాంబూలముకొఱకైన
తీగె. ౧. తామ్యతి వివశో భవత్యనయా జన ఇతి తాంబూలీ. సీ.
తము గ్లానౌ. దీనిచేత నరుఁడు వివశుఁ డగుచున్నాఁడు. ౨. నాగసై
న్యస్యాలానే జాతత్వా న్నాగవల్లీ. సీ. ఐరావతముయొక్క కట్టుకంబ
మందుఁ బుట్టినది. "నాగాలానే యతో జాతా నాగవల్లీ భవిష్య" తీతి
స్కందవచనం. నాగలోకాదానీతా వా వల్లీ నాగవల్లీ. నాగలోకము
నుండి తేఁబడినతీఁగె. ౩. తమలపాకుతీఁగెపేళ్లు.

అథ ద్విజా,

హరేణూ రేణుకా కౌన్తీ కపిలా భస్మగన్ధినీ. ౧౨౦

ద్విర్జాయతే ద్విజా. రెండుమార్లుపుట్టునది. ౧. హరతి రోగాన్
హరేణూ. సీ. హృఞ్ హరణే-రోగములను హరించునది. ౨. రేణు
యోగాద్రేణుకా. ధూళి గలది. ౩. కుంత్యై దుర్వాససా దత్తా కౌం
తీ. సీ. కుంతికొఱకు దుర్వాసునిచే నియ్యఁబడినది. ౪. కపిలవర్ణత్వా
త్కపిలా-కపిలవర్ణముగలది. ౫. భస్మనా గంధయతి భస్మగంధినీ. సీ.
గంధ అర్దనే-ధూళిచేఁ బీడించునది. రేణుక యనుగంధద్రవ్యముపేళ్లు.
ఏలకులము.

ఏలావాలుక మైలేయం సుగన్ధి హరివాలుకమ్,
వాలుకం చ-

ఏలావ ద్వలతే ఏలావాలుకం. వల సంచలనే - ఏలకతీఁగెవలెఁ
జరించునది. పా. ఏలివాలుకం. ౧. ఇలాయాం భవ మైలేయం-భూమి
యందుఁ బుట్టినది. ౨. శోభనో గంధో యస్యేతి సుగంధి. న. న్న.
మంచిపరిమళముగలది. ౩. హరి కపిలవర్ణం వాలుకం హరివాలుకం-కపిల
వర్ణమైనవాలుకము. ౪. వలతే వాలుకం-చలించునది. ౪. కూఁతురు
పుచెట్టుపేళ్లు. నూఁగుదోసచెట్టు.

అథ పాలఙ్క్యా ముకున్దః కున్దకున్దురూ. ౧౨౧

పాలేన రక్షణేన అంక్యత ఇతి పాలంక్యా. అకి గతౌ - రక్షణము

చేత బొందఁబడునది. పా. పాలుశ్యా. ౧. ముఖాత్కుంద ఇ
భాతి ముకుందః. ముఖమునలన మొల్లవలెఁ దోఁచునది. ముఖమ
_క్లేతి ముకుందః-ముఖమును తడిగలదానిఁగాఁ జేయునది. ౨. కు
ప్రతిభాతీతి కుందః. పా. కుందుః. పు. మొల్లవలెఁ బ్రకాశించున
కుంద్యతి మూ_లై రితికుందురుః. పు. దో అవఖండనే-భూమిని చే
బీడించునది. ౪. కుందురుష్క_ మనుగంధద్రవ్యము పేళ్లు.

* బాలం హ్రీబేర బర్హి ష్ఠోదీచ్యం కేశాంబునామ చ,

వల తేభువం మూలబావాలశ్యా ద్బాలం. వబయోరభేదః
సంవరణే. భూమిని వేళ్ల చేతఁ జుట్టుకొనునది. ౧. నిగూఢత్వే
యు_క్తమివ బేరమస్యేతి హ్రీబేరం. గూఢమైయుండునది గను
తోఁ గూడిన శరీరముగలదానివలె నుండునది. ౨. బర్హ తే పర్థతే
ష్ఠం. బృహ వృద్ధౌ. వృద్ధిఁ బొందునది. ౩. ఉదగ్దేశే భవ ముదీ
ఉ_త్తరదేశమందుఁబుట్టినది. ౪. కేశస్యాంబునశ్చ పర్యాయనా
స్యేతి కేశాంబునామ. న. న. వెండ్రుకలయొక్కయు నీళ్ళయొ
పర్యాయనామముగలది. ౫. కురువేరు పేళ్లు.

* కాలానుసార్య వృద్ధాశ్మపుష్ప శీతశివాని తు. ౧

శైలేయమ్-

శీతోష్ణాభ్యాం కాలోఽనుసార్యతేఽనేనేతి కాలానుసార్య
శీతోష్ణములవలన కాలము దీనిచేత ననుసరింపఁబడును.౧.చిరస్థాయి
ద్వృద్ధం. అనేకకాలముండునది. ౨. అశ్మనః పుష్పం అశ్మపుష్పం
పువ్వు.౩. శీతవీర్యేణ శివం శీతశివం - చలువచేత శుభస్వరూపమైన
శిలాయాం భవం శైలేయం-శిలయందుఁ బుట్టినది.౫. జాతిపువ్వు పే

* తాలపర్ణీ తు దైత్యా గన్ధకుటీ మురా,

గన్ధినీ-

తాళస్యేవ పర్ణాన్యస్యా ఇతి తాళపర్ణీ. సీ. తాళపర్ణము
ఆకులు గలది. తలభవం పర్ణమస్యా ఇతి తాలపర్ణీ - భూతలమ
బుట్టునట్టి యాకులుగలది. ౧. మురదైత్యనామయోగాత్ దైత్య
మురుఁ డనెడురాక్షసుని పేరుగలది. ౨. గంధస్య కుటీ గృహం
కుటీ. సీ. గంధమునకు ఉనికిపట్టు. ౩. మురతీతి మురా. మురవేష్ట

...కొనునది. ౪. గంధోఽస్యా అస్తీతి గంధినీ. సీ. గంధము గలది.
...మురయనుగంధద్రవ్యముపేళ్లు.

గజభక్ష్యాతు సువహా సురభీ రసా. ౧౨౩
మహేరణా కున్దురుకీ సల్లకీ హ్లాదినీతి చ,

గజైర్భక్ష్యత ఇతి గజభక్ష్యా - గజములచేత భక్షింపఁబడునది.
...సుష్ఠు వహ త్యామోదం సువహా - వహ ప్రాపణే, పరిమళమును
...గా వహించునది. ౨. ఘ్రాణతర్పణగంధత్వా త్సురభిః. సీ.
...ణమునకు నిష్ట మైనగంధము గలది. ౩. రస్యత ఇతి రసా - రస
...దనే చప్పరింపఁబడునది. ౪. మహతౌ ఈరణం ప్రేరణం గజానాం
...గే అస్యా ఇతిమహేరణా - ఈర ప్రేరణే. ఏనుఁగులకు భక్షణార్థ
మహత్తైనప్రేరణము దీనియెడఁ గలదు. ౫. కుంద్యతే మూలైరితి
...రుకీ. సీ. దో అవఖండనే - వేళ్ళచేత భూమిని బీడించునది. ౬.
...త్యై లక్యతే ఆస్వాద్యతే గజైరితి సల్లకీ. సీ. లకి ఆస్వాదనే -
...గులచేత లెస్సగా నాస్వాదింపఁబడునది. ౭. హ్లాదోఽస్యా ఇతి
...- అవ్యక్తశబ్దముగలది. ౮. అందుగుచెట్టుపేళ్లు.

అగ్నిజ్వాలా సుభిక్షా తు ధాతకీ ధాతుపుష్పికా. ౧౨౪

అగ్నిజ్వాలాభపుష్పత్వాదగ్నిజ్వాలా - అగ్నిజ్వాలలవంటి పువ్వు
...లది. ౧. శోభనా భిక్షా ప్రార్థ నాస్యామితి సుభిక్షా - మంచిప్రా
దీనియందుఁ గలదు. ౨. దధాతి పుష్పాణీతి ధాతకీ. సీ. డు ధా
ధారణపోషణయోః - పుష్పములను ధరించునది. ౩. ధాతువద్ర
పుష్పాణ్యస్యా ఇతి ధాతుపుష్పికా - జేగురువలె నెఱ్ఱనైనపువ్వులు
... ౪. ధాతకీకుసుమమనెడి గంధద్రవ్యముపేళ్లు.

పృథ్వీకా చన్ద్రబాలైలా నిష్కుటి ర్బహులా-

బహుఫలయోగాత్పృథ్వీకా - అనేకఫలములుగలదాటచేత ఘ
...ది. ౧. చంద్రస్య బాలేవ పుత్రికేవ చంద్రబాలా - కర్పూరము
...కూఁతురివలె నుండునది. ౨. ఏలయతి ప్రేరయతి ముఖదార్గంధ్య
...ఏలా. ఇల స్వప్నప్రేరణయోః-ముఖమందలి దుర్వాసనను బోఁగొ
... ౩. నిష్క్రాంతా కుటేః కోశా న్నిష్కుటిః. సీ. మొగ్గలను
...యుండునది. ౪. బహూని ఫలాని లాతీతి బహులా. లా దానే-

బహుఫలముల నిచ్చునది. ౫. పెద్దయేలకుల పేళ్లు.

* అథ స్థా,

సూక్ష్మోపకుఞ్చికా తుత్థా కోరఙ్గీ త్రిపుటా త్రుటిః.

ఉపకుంచతి అల్పీభవతీ త్యుపకుంచికా - కుంచ గతికౌట
భావయోః. కొంచెమైయుండునది. ౧. తుదతి తాపం తుత్థా -
వ్యథనే-తాపమునుబోఁగొట్టునది. పా. తుచ్ఛా. ౨. కురతి శ
తే కోరంగీ. సీ. కుర శబ్దే - మ్రోయునది. ౩. త్రిపుటాకారక
పుటా - మూఁడుపుటలుగలది. ౪. సూక్ష్మత్వాత్త్రుట్యతీతి త్రు
త్రుట ఛేదనే-సూక్ష్మమగుటచేఁ ద్రుంచఁబడునది. ౫. సన్నయేలకు

* వ్యాధిః కుష్ఠం పారిభావ్యం వాప్యం పాకల ముత్పలమ్,

కుష్ఠవ్యాధినామాన్యస్య సంతీతి వ్యాధిః. పు. కుష్ఠవ్యా
ధి-పేళ్ళు గలది. ౧. కౌ తిష్ఠతీతి కుష్ఠం. ష్ఠా గతినివృత్తౌ.
యుండుండునది. ౨. పారిషు తోయేషు భవతీతి పారిభావ్యం-
దుస్థలమందుఁ బుట్టునది. ౩. వాప్యాం భవం వాప్యం-బావుల
బుట్టునది. పా. వ్యాప్యం. ౪. కోష్ణం పాకం లాతీతి పాకలం.
దానే - ఇంచుకంత ఉష్ణపాకమును గ్రహించునది. వ్యాధిప
త్వాద్వా పాకలం - వ్యాధిపర్యాయముగలది. ౫. ఉత్పలాభపు
దుత్పలం-కలువలవంటి పువ్వులుఁగలది. ౬. చెంగల్వకోష్టుపేళ్ళు.

* శఙ్ఖినీ చోరపుష్పీ స్యా త్కేశినీ-

శంఖాభపుష్పయోగాత్ శంఖినీ. సీ. శంఖమువంటి పువ్వు
ది.౧. రాత్రావేవ పుష్ప్యతీతి చోరపుష్పీ. సీ. రాత్రియందుఁ బూ
౨. కేశప్రరోహత్వాత్కేశాన వ్యంత్యస్యాఇతి కేశినీ. సీ. వెండ్రుక
వలన మొలచును. ౩. కడిలచెట్టుపేళ్ళు. పద్మపుతీఁగె పేళ్లనికొంద

* అథ వితున్నకః.

ఝటామలాజ్ఝటా తాలీ శివా తామలకీతిచ,

వితుద్య తేపి త్తశ్లేష్మాదికమనేనేతివితున్నకః. తుద వ్యథనే
చేత పిత్తశ్లేష్మాదులు పీడింపఁబడును. ఝటఃఫలసంఘాతో
ఝటా-ఫలసమూహముగలది. ౨ రోగహరత్వాదమలా - రోగమ
రించునది. ౩. అత్ ఆశ్చర్యకారీఝటః సంఘాతో ఽస్యా ఇత్య

ర్యమును జేయుసమూహముగలది. ౪. తాడయతిరోగానితితాళీ. తడ ఆఘాతే. తడయోరభేదః-రోగమునుబోఁగొట్టునది. ౫. ఆరోగ్య మంగళహేతుత్వాత్ శివా-ఆరోగ్యరూప మైనశుభమునకు హేతు ది. ౬. తామ్యతేకాంక్ష్యతఇతి తామలకీ. తముకాంక్షాయాం - క్షింపఁబడునది. ౭. నేలయుసిరికపేళ్లు.

ప్రపౌణ్డరీకం పౌణ్డర్యమ్-

ప్రకర్షేణ పుండరీకస్యేదం రూపాంతరం దాహహరత్వాత్ప్రిపాం ం - దాహమును హరించునదిగనుక తెల్లదామరకు రూపాంతరమై ౧. అస్యైకదేశానుసారిత్వాత్పౌండర్యమితి దేశీయం-ప్రపౌండరీక శబ్దమునకు పౌండర్యమనునది దేశీయము. పా. పుండర్యం. ౨. రీకమను గ్రంథిద్రవ్యము పేళ్లు.

అథ తున్నః కుబేరకః. ౧౨౭

కుణిః కచ్ఛః కాన్తలకో నన్దివృక్షః-

తుద్యతే హస్త్యాదిభిరితి తున్నః. తుద వ్యథనే-గజాదులచేఁబీడిం బడునది. ౧. కుత్సితంబేరమస్యాస్తీతికుబేరకః- కుత్సితమైన శరీర గలది. ౨. శాఖాభంగాత్కోణతీతికుణిః. ౪. కుణశబ్దే-కొమ్మలు విరు వుడు మ్రోయునది. ౩. కష్యతేగజైః కచ్ఛః. కష హింసాయాం- ములచేఁ బీడింపఁబడునది. ౪. కస్య జలస్య అంతం గచ్ఛంతీతి కాం గజాః తైర్లక్యత ఇతి కాంతలకః. లకి ఆస్వాదనే-జలసమీపమును మనవిగనుక కాంతము లనఁగా గజములు. వానిచేత నాస్వాదింపఁ నది. ౫. నన్దయతీతి నన్దీ. నన్దిసంజ్ఞకో వృక్షః నన్దివృక్షః. సంతోష నది గనుక నన్ది. నందియను పేరుగలవృక్షము. ౬. నందివృక్ష పేళ్లు.

అథ రాక్షసీ,

చణ్డా ధనహారీ క్షేమ దుష్పత్ర గణహాసకాః. ౧౨౮

రక్ష్యంతే అస్యా ఇతి రాక్షసీ. సీ. రక్ష పాలనే. దీనివలన రక్షిం డును. ౧. తీక్ష్ణత్వాత్ చండా-తీవ్రమైనది. ౨. బహుమూల్యత్వేన హారతీతి ధనహారీ. సీ. హృఞ్ హరణే. బహుమూల్యమౌటచేత మును హరించునది. ౩. క్షియతి వసత్యస్మిన్ గన్ధ ఇతి క్షేమః. క్షి ని

వాసగత్యోః. గంధము దీనియం దుండును. ౪. దుష్టాని పత్రాణి
దుష్పత్రః. దుష్ట మైన ఆకులు గలది. ౫. గణం హాసయతీతి గణ
హసే హాసనే-సమూహమును సంతోషపెట్టునది. ౬. నల్లకసి
పేళ్లు. బలరక్కసిపే ళ్లని కొందఱు.

* వ్యాళాయుధం వ్యాఘ్రనఖం కరజ్జం చక్రకారకమ్,

వ్యాళస్య వ్యాఘ్రస్య ఆయుధంనఖ మివ తిష్ఠతీతి వ్యాళా
పా. వ్యాడాయుధం, వ్యాఘ్రనఖం చ. పులిగోరువలె నుండునది.
కం ఉదకం రజ్జయతీతి కరజ్జం. రంజ రాగే. ఉదకమును రా
బొందించునది, పా. కరజం. ౩. చక్రం ధూపద్రవ్యమేళనం కరో
కారకం, ధూపద్రవ్యమేళనమును జేయునది. ౪. నఖమును గం
ము పేళ్లు. పులిగోరుచెట్టు.

* సుషిరా విద్రుమలతా కపోతాఙ్ఘ్రి ర్నటీ నలీ.
ధమ న్యఞ్జనకేశీ చ-

సుషిః రన్ధ్రం అస్యా అస్తీతి సుషిరా. రంధ్రముగలది. పా.
౧. విద్రుమవ ద్రక్తత్వా ద్విద్రుమలతా. పగడపుతీఁగెవలె నెఱ్ఱనై
డునది. ౨. కపోతాఙ్ఘ్రిసదృశమూలత్వా త్కపోతాఙ్ఘ్రిః. సీ.
కాళ్లవంటివేళ్ళు గలది. ౩.వాయువశాన్నటతి చలతీతి నటీ. సీ.నట
వాయువశముననటించునది. ౪. నలం ఛిద్రమస్యా అస్తీతి నలీ. సీ.
నఁగా రంధ్రము. అది గలది. ౫. సుషిరవత్త్వా ద్ధమ్యత ఇతి ధమ
శబ్దాగ్నిసంయోగయోః. రంధ్రయుక్తమై యూదఁబడునది. ౬.
సదృశాః కేశాః సూక్ష్మమూలాన్యస్యా ఇత్యంజనకేశీ. సీ. కాటు
సూక్ష్మమైన వేళ్ళు గలది. ౭. నళి యనుగంధద్రవ్యము (గు
త్తిక) పేళ్లు.

* హను ర్హట్టవిలాసినీ,
శుక్తి శ్శఙ్ఖః ఖురః కోల దళం నఖమ్-

హంత్యామయం హనుః. హన హింసాగత్యోః. రోగ
బోఁగొట్టునది. ౧. హట్టవీథ్యాం విలసతీతి హట్టవిలాసినీ. సీ.
నెడు పట్టణపువీథియందు దొప్పునది. ౨. శుక్త్యాకారత్వాచ్ఛు
ము తెపుచిప్పవలె నుండునది. ౩. శంఖసామ్యా చ్ఛంఖః. శంఖ

లది. ౪. ఖురతి భూతాని హంతీతి ఖురః. ఖుర విలేఖనే. భూతము సంహరించునది. ౫. బదరీపత్త్రాకృతిత్వాత్కోలదళం. రేఁగాకు గలది. ౬. నఖతి కుష్ఠాదీన్ గృహీత్వా గచ్ఛతీతి నఖం. కుష్ఠా హరించునది. ౭. శంఖ మనుగంధద్రవ్యముపేళ్లు. సుషిరాదులు లోకిని, ధమనిమొదలు ౪ బెత్తమునకును, భక్తిమొదలు ౫ నఖ మును పేళ్ళని కొందఱు.

అథాఢకీ. ౧౩౦

ఆఢకీ మృత్స్నా తువరికా మృతాలక సురాష్ట్రజే,

తువరీవాచకత్వాదాఢకీ. ధాన్యవాచక మైనతువరియను పేరుగ ౧. కషతి కండ్వాది రోగానితి కాక్షీ. సీ. కష హింసాయాం. తీఁట లైనరోగములను హరించునది. ౨. ప్రశస్తా మృత్ మృత్స్నా. ప్ర మైనమృత్తిక. ౩. తువరః కషాయః తద్యోగా త్తువరికా. వగరుగలది. యతే నిలీయతే హేమ అనేనేతి మృతాలకం, మృజ్ ప్రాణత్యాగే. దీనిచేత కరఁగును. పా. మృత్తాలకం మృత్, తాలకమితి కేచి మృద్యత ఇతి మృత్. మృద క్షోదే. మర్దింపఁబడునది. తలంతి ప్రతి అనేనేతి తాలకం. దీనిచేత ప్రతిష్ఠను బొందుదురు. ౫. సురాష్ట్రే భవం సురాష్ట్రజం. సురాష్ట్రదేశమందుఁబుట్టునది. ౬. తొవరిమ న్ను.

కుటన్నటం దాశపురం వానేయం పరిపేలవమ్. ౧౩౧

ప్లవగోపుర గోనర్ద కైవర్తీ ముస్తకానిచ,

కుటః వక్రీభవ న్నటతీతి కుటన్నటం. నట స్పన్దనే. వక్రమై నట చేయునది. ౧. దశపురాఖ్యే దేశే భవం దాశపురం. దశపురదేశమం బుట్టినది. ౨. వనే జలే జాతం వానేయం. జలమందుఁ బుట్టినది. కోమలత్వా త్పరితః పేలవం పరిపేలవం. అంతటను పేలవమైనది. లఘుత్వాత్ ప్లవత ఇతి ప్లవం. ప్లుఙ్ గతౌ. లఘువౌటచేత తేలున ౧. గౌ ర్జలం పురం సంస్థాన మస్యేతి గోపురం. నీరు ఉనికిపట్టుగాఁ ౬. గాః నర్దయతి రుచికరత్వేన గోనర్దం. నర్ద శబ్దే. రుచికర చేత గోవులను అంకెవేయించునది. ౭. కేవర్తానాం మత్స్య అశన కైవర్తీ. మత్స్యములకు భక్ష్యము కైవర్తి. ముస్యతే వరా

హైరితి ము_స్తకం. ముస ఖండనే. వరాహములచేత ఖండింప
ము_స్తకము. కైవర్త్యాఖ్యం ము_స్తకం కైవ_ర్తీము_స్తకం. కైవ
పేరు గలము_స్తకము. ౮. తుంగము_స్తలపేళ్లు.

* గ్రన్థిపర్ణం శుకం బర్హం పుష్పం స్థౌనేయ కుక్కురే.

గ్రంథిషు వర్ణాన్యస్య గ్రంథిపర్ణం. బుడుపులయందు ఆకు
ది. ౧. శుకవర్ణత్వాచ్ఛుకం. చిలుకవన్నె గలది. ౨. బర్హ తుల్య
త్వాద్బర్హం. నెమలిపించెమువంటి పువ్వులు గలది. ౩. పుష్ప్య
ష్పం. పుష్ప వికసనే. వికసించునది. పా. బర్హపుష్పం. బర్హి
౪. స్థూణస్యేవ రూపం స్థౌణేయం. స్తంభాకారమైయుండునది.
నకాకారత్వా త్కుక్కురం. శునకాకారముగలది. ౬. స్థౌణే
గంధద్రవ్యముపేళ్లు. వచ్చాకు మాచిపత్రి.

* మరున్మాలా తు పిశునా స్పృక్కా దేవీ లతా లఘుః,
సముద్రాన్తా వధూః కోటివర్షా లఙ్కోపికేత్యపి.

మరుతః మాలా అస్యాఇతి మరున్మాలా. వాయుపంక్తిగల
మరుత్. మాలేతినామద్వయం. "పృక్కా స్పృగ్బ్రాహ్మణీ దేవీ
లంకోయికా మరు" దితి కోశాంతరే. ౧. గంధసూచకత్వాత్పిశునా
రిమళము నెఱిఁగించునది. ౨. స్పృశతిగంధేన స్పృక్కా. స్పృశ
నే. పరిమళముచేత స్పృశించునది. పా. పృక్కా. ౩. దేవపుత్రి
కత్వాద్దేవీ. సీ. దేవపుత్రి యనుపేరుగలది. ౪. లతారూపత్వా
తీఁగెయైయుండునది. ౫. లఘుత్వాల్లఘుః. సీ. చులకనిది. ౬. దూ
రత్వా త్సముద్రాంతా. దవ్వుగా వ్యాపించునది. ౭. ఊహ్యతే
వధూః. సీ. వహప్రాపణే. పరిమళముచేతవహింపఁబడునది. ౮.
ర్ణైమిభిః స్వగసం వర్షతీతి కోటివర్షా. వృషు సేచనే. కొనలచేత
ను వర్షించునది. ౯. లంకాయాముప్యతే ఇతి లంకోపికా. లంక
వి_త్తఁబడునది. ౧౦. స్పృక్కయను గంధద్రవ్యము పేళ్ళు.

* తపస్వినీ జటా మాంసీ జటిలా లోమశా మిసీ,

జటాయోగసామ్యా_త్తపస్వినీ. సీ. జడలసామ్యముచేత త
౧. జటా స్సంత్యస్యాఇతిజటా. జటిలాచ. జడలవంటి అవయవములు
౨. ౩. మాంససామ్యావయవత్వా న్మాంసీ. మాంసమువంటిఅవయ

గలది. ౪. లోమయోగా ల్లోమశా. వెండ్రుకలవంటి పీచుగలది.
మన్యతీతిమిసీ. మసీ పరిణామే. సూక్ష్మమైనది. ౬. జటామాంసిపేళ్లు.

త్వక్పత్ర ముత్కటం భృఙ్గం త్వచం చోచం వరాఙ్గకమ్. ౧౩౪

త్వగ్భ్యాయస్త్వాత్ త్వక్. చ. సీ. త్వచంచ. పట్టలు తఱుచుగాఁ
. ౧. ౨. పత్రమిశ్రత్వాత్పత్రం. ఉపయోగ మైనఆకులుగలది. ౩.
క్ష్ణత్వాదుత్కటం. మిక్కిలి తీక్ష్ణమైనది. ౪. కృష్ణవర్ణత్వాద్భృ౦
నల్లనైనది. ౫. అగ్నిం చోదయతీతి చోదం. చుద ప్రేరణే. దీప
గ్నిని ప్రేరేపించునది. పా. చోచం. ౬. వరం శ్రేష్ఠమంగ మస్యేతి
ంగకం. శ్రేష్ఠమైన అంగము గలది. ౭. లవంగపుచెట్టుపేళ్లు.

కర్చూరకో ద్రావిడకః కాల్యకో వేధముఖ్యకః,

కర్జతి రోగానితి కర్చూరకః. కర్జ వ్యథనే. రోగముల బాధించు
. పా. కచ్చూరకః. ౧. ద్రావయతిరోగాన్ ద్రావిడకః. ద్రు గతిహిం
కటిత్యేషు. రోగములను సంహరించునది. ప్రాయోద్రవిడదేశేభవతీ
ద్రావిడకః. తఱచుగా ద్రవిడదేశమందుఁబుట్టినది. ౨. కల్యం నిరామ
కరోతీతి కాల్యకః. వ్యాధిలేనివానిఁగాఁ జేయునది. ౩. వేధేముఖ్యత్వా
ధముఖ్యకః. రోగమును బీడింపఁజాలినది. ౪. గంధకచోరముపేళ్లు.

ఓషధ్యో జాతిమాత్రే స్యు రజాతౌ సర్వ మౌషధమ్. ౧౩౫

లతాదిజాతయః ఓషధ్యః నతు త్రిఫలాదయః. అజాతావితి ల
జాతేరన్యత్ర యత్కిమపి రోగాపనయనకరం తదౌషధం. ఓషధి
ు ఆకారభేదముచేత ప్రత్యేకముగాఁ దెలియఁబడుచున్న లతాదిజా
యందు వర్తించును. త్రిఫలాదులయందు వర్తింపదు. ఔషధశబ్ద
జాతివ్యతిరిక్తమై రోగహరములైన వానియందెల్ల వర్తించును.

శాకాఖ్యం పత్రపుష్పాది-

పత్రపుష్పాది శాకాఖ్యం శాకనామకం. ఆదినాలగ్రమధ్యాదీ
గ్రహణం. తదుక్తం. "మూలపత్రకరీరాగ్ర ఫలకాండాధిరూఢ
త్వక్పుష్పం కవచంచేతిశాకం దశవిధంస్మృత" మితి. భోజనార్హము
ఆకులు, పువ్వులు, కాయలు, వేళ్లు, కాఁడలు, కొమ్మలు, పండ్లు
లైనవి శాకము లనంబడును. శక్యతేభోక్తుమనేనేతిశాకం. ౧. దీని
భోజనముచేయుటకు శక్యమగును.

* తణ్డులీయో౽ల్పమారిషః,

లఘుతండులాభాని బీజాన్యత్ర తండులీయః. సన్నబియ్య టి విత్తులుగలది. రోగాం స్తాడయతీతివా తండులీయః. రోగముల గొట్టునది. ౧.అల్పామపి మారీం వ్యాధిం స్యతీతి అల్పమారిషః. కర్మణి. అల్పమైనవ్యాధిని జెఱుచునది. ౨. చిర్రికూరపేళ్లు.

* విశల్యా౽గ్నిశిఖా౽నన్తా ఫలినీ శక్రపుష్ప్యపి.

విశల్యంకరోతీతి విశల్యా. నొప్పిని దొలఁగించునది. ౧. దీ త్వాదగ్నిశిఖా. దీపనకారిగనుక అగ్నిశిఖవలెనుండునది. ౨. వ్యాపిత్వాదనంతా. అనేక దేశములయందుఁ బ్రచురమైనది, 3. స్యసంతీతిఫలినీ. సీ. ఫలములుగలది. పా. హలపర్యాయసంజ్ఞ హాలినీ. సీ. నాఁగేలుయొక్క పేరుగలది. ౪. శక్రప్రియపుష్పత్వా క్రపుష్పీ. సీ. ఇంద్రునికిఁ బ్రియమైన పుష్పములుగలది. నాఁగే కూరపేళ్లు. వెన్న వెదురుకూర. తరిగొట్టుకూర యనియుఁ గొండ

* స్యా దృశ్యగన్ధా ఛగలా న్త్ర్యావేగీ వృద్ధదారకః,
జుఙ్గః-

ఋశ్యవత్క్రిమీన్ గంధయతిఅర్దయతిఋశ్యగంధా. ఎలు క్రిములనుబీడించునది. ౧. ఛగలస్యాజస్యాండా నీవావయవా అ ఛగలాండీ. సీ. గొఱ్ఱెవృషణములవంటి అవయవములుగలది. ఛగలా న్త్రీ). ౨. ధాతువృద్ధికరత్వా దావేగో౽స్యా ఇతి ఆవే ధాతువృద్ధికరమై యావేగమును జేయునది. 3. వృద్ధత్వం దా వృద్ధదారకః. దౄ విదారణే. వృద్ధత్వమును బోఁగొట్టునది, ౪. జు ర్జయతి రోగాన్ జుంగః. జుగి వర్జనే. రోగజనితదోషములను నది. ౫. బొద్దికూరపేళ్లు.

* బ్రాహ్మీ తు మత్స్యాక్షీ వయస్థా సోమవల్లరీ.

పావనత్వాత్ బ్రాహ్మీ. సీ. పావనమైనది. పా. బ్రహ్మీ. త్స్యాక్షితుల్యపుష్పత్వా న్మత్స్యాక్షీ. సీ. చేఁపకండ్లవంటిపుష్ప లది. ౨. వయః స్థాపయతి వయస్థా. స్థా గతినివృత్తౌ. వయస్సు పునది. 3. సోమవచ్ఛీతవీర్యత్వా త్సోమవల్లరీ, సీ. చంద్రునివలెఁ నై యుండునది. ౪. పొన్నగంటికూరపేళ్ళు.

పటుపర్ణీ హైమవతీ స్వర్ణక్షీరీ హిమావతీ,

పటూని శ్రేష్ఠాని పర్ణాన్యస్యా ఇతి పటుపర్ణీ. సీ. మంచియాకు లది. ౧. హిమవద్గిరౌ ప్రచురత్వాత్ హైమవతీ. సీ. హిమవత్ప ర్వతమందుఁ బ్రచురమైనది. ౨. స్వర్ణవర్ణం క్షీరమస్యా ఇతి స్వర్ణక్షీ రీ. సీ. బంగారువన్నెపాలుగలది. ౩. హిమం శీతలత్వ మస్యా ఇతి హిమావతీ. సీ. మంచువంటి చలిగలది. ౪. కంకోష్టువుపేళ్లు.

హయపుచ్ఛీ తు కాంబోజీ మాషపర్ణీ మహాసహా. ౧౩౭

హయపుచ్ఛాకారత్వాత్ హయపుచ్ఛీ. సీ. గుఱ్ఱపుతోఁకవంటి ఆకారముగలది. ౧. కాంభోజదేశే భవా కాంభోజీ. సీ. కాంభోజ దేశమందుఁ బుట్టినది. పా. కాంబోజీ. ౨. మాషస్యేవ పర్ణాన్యస్యా మాషపర్ణీ. సీ. మినుముయొక్క ఆకులవంటిఆకులు గలది. ౩. మహా రోగాన్ సహత ఇతి మహాసహా. మహారోగములను సహించునది. ౪. అడవిమినుము పేళ్లు.

తుణ్డికేరీ రక్తఫలా బిమ్బికా పీలుపర్ణ్యపి,

తుండం వదనమాశ్రయత్వే నాస్త్యేతి తుణ్డికమోష్ఠః. తమియ మనుకరోతీతి తుండికేరీ. సీ. తుండమనఁగా ముఖము. అది ఆశ్రయ ముగాఁ గలది గనుక తుండిక మనఁగాఁ బెదవి. దాని ననుకరించునది. ౧. రక్తం ఫలమస్యా ఇతిరక్తఫలా. ఎఱ్ఱనిపండ్లుగలది. ౨. ఓష్ఠస్య బింబం ఇవ ఫల మస్యా ఇతి బింబికా. ఓష్ఠమువంటి ఆకారము గల ఫల ములుగలది. ౩. పీలోరివ పర్ణాన్యస్యాః పీలుపర్ణీ. సీ. గోఁగాకులవంటి ఆకులుగలది. ౪. దొండచెట్టు పేళ్లు.

బర్బరా కబరీ తుఙ్గీ ఖరపుష్పాజగన్ధికా. ౧౩౮

పరుషపర్ణత్వాద్బర్బరా. పరుషమైన పర్ణములుగలది. ౧. కేశ వద్భాత్యత్కబరీ. సీ. వెండ్రుకలపోలిక గలది. ౨. అతితీక్ష్ణత్వాత్తుంగీ. అతితీక్ష్ణమైనది. ౩. తీక్ష్ణపుష్పత్వాత్ ఖరపుష్పా. తీక్ష్ణమైనపువ్వులుగ లది. ౪. అజస్యేవ గంధోఽస్యా ఇతి అజగంధికా. గొఱ్ఱెయొక్కవాస గలది. ౫. వాయింట చెట్టుపేళ్లు.

ఏలాపర్ణీ తు సువహా రాస్నా యుక్తరసా చ సా,

ఏలాయా ఇవ పర్ణాన్యస్యా ఇతి ఏలాపర్ణీ. సీ. ఏలకియా-
టి యాకులుగలది. ౧. సుష్ఠు రసం వహతీతి సువహా. మంచి
వహించునది. ౨. రస్యత ఇతి రాస్నా. రస ఆస్వాదే, ఆస్వాదింప
౩. రసేనయుక్తా యుక్తరసా. రసముతోఁగూడినది. ౪. సన్నరాస్న

* చాఙ్గేరీ చుక్రికా దన్తశఠాఽమ్బష్ఠాఽమ్లలోణికా.

చంగో దక్షః తస్య భావః చాంగం దంతానాం చాంగం
మీరయతీతి చాంగేరీ. సీ. చాంగ మనఁగా పటుత్వము. ద
యొక్క పటుత్వమును బోఁగొట్టునది, ౧. చకంత్యనేనేతి చుక్ర
తద్యోగాచ్చుక్రికా. చక తృప్తౌ. దీనిచేఁ దృప్తిని బొందుదురు
చుక్రమనఁగాపులుసు. అది గలిగినది. ౨. ఆమ్లత్వాద్దంతానాం
కరోతీతి దంతశఠా. దంతములను శఠత్వమును జేయునది. ౩.
తిష్ఠతీతి అంబష్ఠా. తల్లివలె నుండునది. ౪. ఆమ్లరసేన దంతా
తీతి ఆమ్లలోణికా. లూఞ్ ఛేదనే. ఆమ్లరసముచేత దంతముల
బీఁకునది. ౫. పులిచింతపేళ్లు.

* సహస్రవేధీ చుక్రోఽమ్లవేతస శ్శతవేధ్యపి,

సహస్రం రోగాన్ విధ్యతీతి సహస్రవేధీ. న. పు. వ్యధ
వేయిరోగములను బోఁగొట్టునది. ౧. చకమ్యంతేవధ్యంతే దంతా
చుక్లః. చక్ర ప్రతీఘాతే. దంతములు దీనిచేత వ్యధ పెట్టఁబడు
౨. అమ్లరససంయుక్తో వేతసః అమ్లవేతసః. పులుసుతోఁగూడిన ప్ర
౩. శతంరోగాన్ విధ్యతీతి శతవేధీ. న. పు. నూఱురోగములఁ
ట్టునది. ౪. పుల్లప్రబ్బలిపేళ్లు.

* నమస్కారీ గణ్డకాలీ సమఙ్గా ఖదిరేత్యపి.

అంజలిరూపత్వా న్నమస్కరోతీవ నమస్కారీ. సీ. అంజ
ముగలదాఁటఁజేసి నమస్కారముఁ జేయుదానివలె నుండునది. ౧
షు గ్రన్థిషు కాలీ గణ్డకాలీ. బుడుపులయందు నల్లగా నుండున
సంకుచితాని పత్రరూపా ణ్యంగాన్యస్యా ఇతి సమంగా - సంకు
లైనపత్రములు గలది. ౩. ఖదిర ఇవ సూక్ష్మపత్రత్వా త్ఖదిరా
రమువలె సూక్ష్మపత్రములు గలది. ౫. మునుఁగుఁ దామరపేళ్ళు.

* జీవన్తీ జీవనీ జీవా జీవనీయా మధుస్రవా,

జీవం తనయా జీవంతీ. జీవనీ. జీవా. జీవనీయా. సీ. జీ

శే. దీనిచేత బ్రతుకుదురుగనుక, జీవంతి. జీవని. జీవ. జీవనీయ. ౧.
౪. మధు స్రవతీతి మధుస్రవా. స్రు స్రవణే. తేనె గాఱునది. ౫.
స్రవా. ౫. పాలకూరపేళ్లు.

కూర్చశీర్షో మధురక శ్శృఙ్గ హ్రస్వాఙ్గ జీవకాః. ౧౪౨

కూర్చవత్ శ్మశ్రువత్సమశీర్షత్వా త్కూర్చశీర్షః. కూర్చమనఁ
(గడ్డము) మీసము. దానితో సమానమైనకొనగలది. ౧. మధుర
న్మధురకః. మధురమైనది. ౨. శృంగయోగాచ్ఛృంగః. కొమ్ముగల
హ్రస్వావయవత్వాత్ హ్రస్వాంగః. హ్రస్వము లైనఅవయవ
ముగలది. ౪. జీవయతీతి జీవకః. బ్రతికించునది. ౫. జీవకమనుగంధ
ద్రవ్యము పేళ్లు.

కిరాతతిక్తో భూనిమ్బోఽనార్యతిక్తః-

తిక్తరసయోగాత్తిక్తః కిరాతదేశే భవస్తిక్తః కిరాతతిక్తః. చే
దిగనుక తిక్తము-కిరాతదేశమునందుఁ బుట్టినతిక్తము కిరాతతి
ము. ౧. భువి నింబో భూనింబః. నేలవేము. ౨. అనార్యాః కిరాతాః
శే భవస్తిక్తః అనార్యతిక్తః. కిరాతదేశమునందుఁ బుట్టినవేము.
నేలవేముపేళ్లు.

అపి సప్తలా,

విమలా సాతలా భూరిఫేనా చర్మకషేత్యపి. ౧౪౩

సపతి స్వావయవేషు సమేతా సప్తలా. షప సమవాయే. దట్ట
ముగాకూడుకొనియుండునది. ౧. విగతం మలమనయేతి విమలా. దీనిచేతఁ
మలముపోవును. ౨. సాతం సుఖం లాతీతి సాతలా. సుఖము నిచ్చు
౩. భూరయః ఫేనాః అస్యా ఇతి భూరిఫేనా. తఱుచైననురుఁగులు
౪. చర్మకషతీతి చర్మకషా. కష హింసాయాం. పూయఁబడి
దుష్టచర్మమును జెఱుచునది. సంబరేనిపేళ్లు.

వాయసోలీ స్వాదురసా వయస్థా-

వాయసవ దులతి చలతి వాయసోలీ. సీ. ఉల సంచలనే. కాకి
జలించునది. ౧. స్వాదుః రసః అస్యా ఇతి స్వాదురసా. స్వాదు
రసముగలది. ౨. వయసి స్థీయతే అనయా వయస్థా. వయస్సున
నది. పా. కాయస్థా. ౩. కాకోలిపేళ్లు. కారుగొలిమి.

* అథ మకూలకః,

నికుమ్భో దన్తికా ప్రత్యక్శ్రేణీ ఉదుమ్బరపర్ణ్యపి.

మంక్యతే చిత్రత్వాత్ మకూలకః. మకి మండనే. చి
యొప్పునది. పా. ముకూలకః. ౧. రసాధారత్వేన నిశ్చితః కు
కుంభః. రసమునకు ఆధారమైనకుంభము. ౨. దమ్యంతే అనయా
ఇతి దంతికాం. దము ఉపశమనే. రోగములు దీనిచేత ఉపశమి
డును. ౩. ప్రత్యగ్భవతీ ప్రత్యక్ శ్రేణిరస్యా ఇతి ప్రత్యక్శ్రేణీ
బోరగిలియుండు ఆకులయొక్క పఙ్క్తిగలది. ౪. ఉదుంబరస్య ప
పర్ణాన్యస్యా ఇతి ఉదుంబరపర్ణీ. సీ. అత్తియాకులవంటియాకులు
గి. దంతిచెట్టుపేళ్లు.

* అజమోదా తూగ్రగన్ధా బ్రహ్మదర్భా యవానికా,

అజస్యేవ మోదో గంధోఽస్యా స్తీతి అజమోదా. గొ
వంటికంపు గలది. ౧. ఉగ్రో గంధోఽస్యా ఇతి ఉగ్రగంధా. ఉ
గంధముగలది. ౨. బ్రహ్మసంబంధిత్వా ద్దర్భాకారత్వాచ్చ బ్ర
ర్భా. బ్రహ్మసంబంధమై దర్భాకారమైయుండునది. ౩. యవసా
ద్యవానికా. యవలవలె నుండునది. ౪. అజమోద మనునోమ

* మూలే పుష్కర కాశ్మీర పద్మపత్రాణి పౌష్కరే.

స్థలపద్మినీమూలత్వేన పుష్కరస్య మూల మిదం పు
నేలతామరదుంప. ౧. కాశ్మీరదేశే భవం కాశ్మీరం. కాశ్మీరదేశ
బుట్టినది. ౨. పద్మస్యేవ పత్రాణ్యస్య పద్మపత్రం. తామరసా
టి ఆకులుగలది. ౩. పుష్కరమూలము పేళ్లు. కాశ్మీర దేశమునందలి
తామరదుంప.

* అవ్యథాఽతిచరా పద్మా చారటీ పద్మచారిణీ,

న వ్యథతే అనయేత్యవ్యథా. వ్యథ భయచలనయోః.
వ్యథను బొందరు. ౧. అత్యర్థం చరతి వ్యాప్నోతీతి అతిచరా.
తిభక్షణయోః. మిక్కిలి వ్యాపించునది. ౨. పద్మసాదృశ్యాత్
పద్మమువంటిది. ౩. చరతి వ్యాప్నోతీతి చారటీ. సీ. వ్యాపించున
పద్మమివ చరతీతి పద్మచారిణీ. పద్మమువలె వ్యాపించునది. మెట్ట
శ్రీ(రదేశపు) దామరపేళ్లు.

కాంపిల్ల్యః కర్కశ శ్చన్ద్రో రక్తాఙ్గో రోచనీత్యపి. ౧౪౬

కంపిల్లాఖ్యదేశే భవః కాంపిల్ల్యః కంపిల్ల్యదేశమందుఁ బుట్టి
౧. కఠినత్వాత్కర్కశః. కఠినమైనది. ౨. రోగహరణేన చందయ
హ్లాదయతీతి చంద్రః. చది ఆహ్లాదనే. రోగహరణముచేత సంతోషపె
. ౩. రక్తమంగమస్యేతి రక్తాంగః. ఎఱ్ఱనిది. ౪. రోచత ఇతిరోచనీ. సీ.
దీప్తౌ. ప్రకాశించునది. ౫ కంపిల్లము పేళ్లు (రోచనియనునౌషధము).

ప్రపున్నాట స్త్వేడగజో దద్రుఘ్న శ్చక్రమర్దకః,
న్నాట ఉరణాక్షశ్చ.

ప్రకర్షేణ పుమాంసం నాటయతీతి ప్రపున్నాటః. ప్రకృష్టము
పురుషుని నటింపఁజేయునది. ప్రకర్షేణ పునాతీతి వా ప్రపున్నాటః.
లి పవిత్రమును జేయునది. పా. ప్రపునాటః. ౧. మేషాక్షిసదృ
దృత్వాత్ ఏడః. శ్రేష్ఠత్వాత్ గజః. ఏడశ్చాసౌ గజశ్చ ఏడగ
మేకకండ్లవంటి పువ్వులుగలిగి శ్రేష్ఠమైనది. ౨. దద్రుం హంతీతి
ఘ్నః. హన హింసాగత్యోః. దద్రురోగమును జెఱుచునది. ౩. చ
దద్రుమండలాని మృద్నాతీతి చక్రమర్దకః. మృద క్షోదే. దద్రు
లములను మర్దించునది. ౪. పద్మవ దటతీతి పద్మాటః. అట పట
పద్మమువలెఁ జలించునది. ౫. ఉరణో మేష స్తదక్షిసదృశపుష్ప
రణాక్షః. మేకకండ్లవంటి పువ్వులుగలది. పా. ఉరణాఖ్యః. తగి
పేళ్లు.

పలాణ్డుస్తు సుకన్దకః. ౧౪౭

కఫం పిపర్తి పూరయతీతి పలాండుః. పృ. పౄ పాలనపూరణ
శ్లేష్మమును బూరించునది. పలాండుశబ్దము ఊదంతము గలదని
ఖు. ౧. శోభనః కందోఽస్య సుకందకః. మంచిగడలుగలది. ౨
పేరు. ఎఱ్ఱయుల్లి.

తార్క దుర్ద్రుమా తత్ర హరితే-

లతాభిః శాఖాభిః అర్చ్యత ఇతి లతార్కః. అర్చ పూజాయాం.
సాపము లైనకొమ్మలచేత నర్చింపఁబడునది. ౧. దుష్టం క్షయా
వ త్యస్మాదితి దుర్ద్రుమః ద్రు గతౌ. దీనివలన దుష్టమైనక్షయా
పారిపోవును. ౨ పచ్చని నీరుల్లి పేళ్లు.

* అథ మహౌషధమ్,

లశునం గృఞ్జ నారిష్ట మహాకన్ద రసోనకాః.

మహచ్చ తదౌషధంచ మహౌషధం. మహత్త్వైనదౌ
౧. అశ్యతే భుజ్యత ఇతి లశునం. అశ భోజనే. భుజింపఁబడు
గృఞ్జ్యతే శబ్ద్యతే గృఞ్జనః. గృజి శబ్దే. కుత్సితమని తలంపఁబడు
నాస్తి రిష్టం హింసా అస్మాదితి అరిష్టః. రిష హింసాయాం. దీ
జావులేదు. ౪. మహాన్ కందోఽస్య మహాకందః. పెద్దగడ్డలు
షట్సు రసేషు ఏకేన అమ్లరసేన ఊనః రసోనకః. షడ్రసములలో
సనెడియొక్క రసములేనిది. ౬ వెల్లుల్లి పేళ్లు. తెల్లయుల్లి.

* పునర్నవా తు శోథఘ్నీ-

ఛిన్నాపి పునర్జాయత ఇతి పునర్నవా. నఱికినను తిరిగి
౧.శోథం హన్తీతి శోథఘ్నీ. సీ. శోథనుగొట్టివేయునది.౨ గలిజే

* వితున్నం సునిషణ్ణకమ్,

విశేషేణ తుద్యతే ఛిద్యతే వితున్నం. తుద వ్యథనే.
ముగాఁ గోయఁబడునది. ౧. సుష్ఠు నిషీదంతి గుణా అత్రేతి సు
షద్ఌ విశరణగత్యవసాదనేషు. లెస్స గుణములు దీనియందు
౨ నీరుచెంచలిపేళ్లు.

* స్యాద్వాతక శ్శీతలోఽపరాజితా శణపర్ణ్యపి.

వాతం కరోతీతి తవాకః. అత ఏవ శీతలః. వాతము
నది గనుక వాతకము. శీతలము. పా. వాతకీ. శీతలా. ౧. ౘ
రపరాజితత్వా దపరాజితా. రోగములచేత తిరస్కరింపఁబడ
శణస్యేవ పర్ణాన్యస్యాః శ్శణపర్ణీ. జనుము ఆకులవంటి ఆకులు
పా. ఆసనపర్ణీ. ౨ సోమెదపు చెట్టుపేళ్లు.

* పారావతాఙ్ఘ్రిః కటభీ పణ్యా జ్యోతిష్మతీ లతా,

రక్తత్వేన పారావతాంఘ్రిసదృశత్వాత్ పారావతా
పావురము కాళ్లవలె నెఱ్ఱనై యుండునది. ౧. కటత్యావృణో
సీ. కటే వర్షావరణయోః అంతట వ్యాపించునది. ౨. పణ్య
యతఇతి పణ్యా. పణ వ్యవహారే స్తుతౌచ. స్తోత్రముచేయఁబడు
జ్యోతిః ఉష్ణమస్యాఅ స్తీతి జ్యోతిష్మతీ. సీ. ఉష్ణముగలది. ౪. ద

ల్లరా. దూరముగా వ్యాపించునది. ౨ ఎక్కుడుదీఁగెపేళ్ళు. మానేరు
గె, మెఱుపుదీఁగె.

వార్షికం త్రాయమాణా స్యా త్త్రాయన్తీ బలభద్రికా. ౧౪౦
వర్షాసు భవతీతి వార్షికం. వర్షఋతువునందుఁబుట్టునది. ౧. రోగే
త్రాయతఇతి త్రాయమాణా. త్రాయంతీచ. త్రైఙ్ పాలనే. రోగ
లవలన రక్షించునది. ౨. ౩. బలేనభద్రికాబలభద్రికా. బలముచే
ద్రమైనది. ౪ కలుగానుగుపేళ్ళు.

విష్వక్సేనప్రియా ఘృష్టి ర్వారాహీ బదరేత్యపి. ౧౪౦
విష్వక్సేనప్రియత్వాద్విష్వక్సేనప్రియా. విష్ణువునకుఁ బ్రియమై
౧. వరాహైః ఘృష్యతఇతి ఘృష్టిః. సీ. ఘృషు సంఘర్షణే. వరా
ములచేత నొరియఁబడునది. ౨. వరాహైరాక్రాంతా వారాహీ. అడ
దులచేత నాక్రమింపఁబడునది. ౩. బదతి స్థిరీభవతీతి బదరా. బద
స్థైర్యే. స్థిరమైయుండునది. పాఁచితీఁగెపేళ్ళు.

మార్కవో భృఙ్గరాజ స్స్యాత్—
మార్కః సంపర్కః ఔషధేషు తం వాతీతి మార్కవః. వా గ
ధనయోః. ఔషధములయందు సంపర్కమునుబొందునది. ౧. భృం
భ్రాజతే భృంగరాజః. రాజృ దీప్తౌ. తుమ్మెదవలెఁ బ్రకాశించునది.
గుంటగలగరపేళ్లు.

కాకమాచీతు వాయసీ. ౧౪౧
కాకా మచ్యన్తఇతి కాకమాచీ. మచి ధారణోచ్ఛ్రాయపూజ
కాకులనుధరించునది కాకమాచి. వాయసానా మియం వాయసీ.
లసంబంధమైనది. ౧. ౨ కాఁచిచెట్టుపేళ్లు.

తపుష్పా సితచ్ఛత్త్రాఽతిచ్ఛత్త్రా మధురా మిసిః,
అవాక్పుష్పీ కారవీచ—
బహుపుష్పత్వాచ్ఛతపుష్పా. బహుళమైన పువ్వులుగలది. ౧.
ఛత్త్రాభాని పుష్పాణ్యస్యాఇతి సితచ్ఛత్త్రా. తెల్లగొడుగువంటి పు
లుగలది. ౨.ఛత్త్ర మతిక్రాంతా అతిచ్ఛత్త్రా. ఛత్త్రము నతిక్రమించి
౩. కటుత్వే క్షరసత్వేఽపి విరుద్ధలక్షణయా మధురా. కారము
నైనను విరుద్ధలక్షణచేత మధురయనంబడును. ౪. మస్యతి పరి

ణమతీతి మిసిః. సీ. మస పరిణామే. కాలక్రమమున రూపాంత
బొందునది. ౫. అవాంచ్యధోముఖానిపుష్పాణ్యస్యా ఇతి అవా
సీ. అధోముఖములై యుండుపుష్పములుగలది. ౬. కరోతీతికారు
యం కారవీ. కారువున కుపయోగించునది. ౭ పెద్దసదాపచెట్టు.
సదాప.

* సారణీతు ప్రసారిణీ.

తస్యాం కటంభరా రాజబలా భద్రబలేతిచ,

సార్యంతే వాతసంకుచితా న్యంగాన్యనయేతి సారణీ. ప్ర
చ. సృ గతౌ. వాతముచే ముడుచుకొన్నయంగములు దీనిచేత
బడును. పా. సారణా. ౧. ౨. కటిం శ్రోణాద్యవయవం బిభర్తి
వాతహరణేన కటంభరా. భృఞ్ భరణే. పిరుఁదు మొదలైన అవ
లను వాతహరణముచేతఁ బోషించునది. ౩. బలప్రదవస్తుషు
ముఖ్యత్వాద్రాజబలా. బలప్రదమైన వస్తువులయందు రాజువలె
మైనది. ౪. భద్రం బలమస్యా అస్తీతి భద్రబలా. శుభస్వరూప
బలము గలది. ౫ గొంతెముగోరుచెట్టుపేళ్లు.

* జనీ జతూకా జననీ జతుకృ చ్చక్రవర్తినీ.

సంస్పర్శా-

జనయతి శైత్యాదికం జనీ. జననీచ. సీ. శైత్యాదులను
నది. జనయతి లాక్షాంవా జనీ. జననీ చ. జనీ ప్రాదుర్భావే.
బుట్టించునది. పా. రజనీ. ౧. ౨. జతు కరోతీతి జతూకా.
జేయునది. పా. జతుకా. జనూకా. ౩. జతు కరోతీతి జ
త. సీ. లక్కనుచేయునది. పా. జంతుకృత్. ౪. చక్రే శాకగణే
ఇతి చక్రవర్తినీ. శాకసమూహమందు వర్తించునది.౫.సమీచీన
౭స్యాఅస్తీతిసంస్పర్శా. చల్లనై నస్పర్శముగలది. ౬ కోరిందచెట్టు

* అథ శటీ గన్ధమూలీ షడ్గ్రన్థికేత్యపి,

కర్చూరోఽపి పలాశః-

శటతి కఫాదిరోగాన్ శటీ. శట రుజావిశరణగత్యవసా
కఫాదిరోగములను నశింపఁజేయునది. ౧. గంధయుక్తం మూల
ఇతి గంధమూలీ. గంధయుక్తమైనవేళ్లు గలది. ౨. షట్ గ్రంథయో

షడ్గ్రంథికా. ఆఱుగంట్లుగలది. 3. కర్చ్యాం చూర్యతే దహతీతి
ర్చూరః. చురదాహే. తీఁటను బోఁగొట్టునది. పా. కర్చ్బరః. ౪ పృ
లాశత్వాత్పలాశః పెద్దయాకులుగలది. ౫ గండ్లకచోరము పేళ్లు.

అథ కారవేల్లః కటిల్లకః. ౧౫౪

సుషవీ చ-

కారేణ ప్రయత్నేన వేల్లతి చలతీతి కారవేల్లః. వేల్ల చలనే.
యత్నముచేత చలించునది. ౧. కట త్యావృణోతీతి కటిల్లకః. కటే
వరణయోః. వ్యాపించునది. పా. కఠిల్లకః. ౨. సుష్ఠు సూయతే
ని సుషవీ. సీ. షూఞ్ ప్రాణిప్రసవే. లెస్సగాఁ గాయలు కాఁచు
3 కాఁకరచెట్టుపేళ్ళు.

అథ కులకం పటోల స్తిక్తకః పటుః,

కులతీ కులకం. గుంపై యుండునది. ౧. పటతి సరతీతి పటోలః.
పట గతౌ. వ్యాపించునది. ౨. తిక్తరసయోగా త్తిక్తకః. చేదు
౨. 3. దేహపటుత్వయోగాత్పటుః. ౪. దేహపటుత్వమును జేయు
౪ చేదుపొట్లపేళ్లు.

కూష్మాణ్డక స్తు కర్కారుః-

కు ఈషత్ ఊష్మా అండేషుబీజేష్వస్యేతి కూశ్మాండకః. కుత్సిత
ఉష్ణము బీజములయందుఁ గలది. పా. కూష్మాండః. ౧. తృప్తిం
రోతి కర్కః. ఇయ ర్తీతి అరుః. కర్కశ్చాసౌ అరుశ్చ కర్కారుః.
తృప్తినిజేయునదియును వ్యాపించునదియును గనుక కర్కారువు.
పుష్కిపేళ్లు.

ఉర్వారుః కర్కటీ స్త్రియౌ. ౧౫౫

ఉరు మాత్రం ఆరయతి నిస్సారయతీతి ఉర్వారుః. ఋ గతౌ.
ఎలి మాత్రమును వెళ్లించునది. ౧. పా. ఊర్వారుః. ఏర్వారుః.
వృష్టిమితి కర్కటీ. వర్షమును జేయునది. దోసచెట్టుపేళ్లు.

ఇక్ష్వాకుః కటుతుమ్బీ స్యాత్-

ఇక్షుమప్యాకయతి కుటిలయతి తిక్తత్వేన ఇక్ష్వాకుః. సీ. అక
ర్మాం గతౌ. చేదగుటచేతఁ జెఱకును గూద జెఱచునది. ౧.
తి భక్ష్యత ఇతి తుంబీ. కటుః తిక్తా తుంబీ. కటుతుంబీ. సీ. తుబి

ణమతీతి మిసిః. సీ. మస పరిణామే. కాలక్రమమున రూపాంత
బొందునది. ౫. అవాంచ్యధోముఖానిపుష్పాణ్యస్యా ఇతి అవా
సీ. అధోముఖములై యుండుపుష్పములుగలది. ౬. కరోతీతికారు
యం కారవీ. కారువున కుపయోగించునది. ౭ పెద్దసదాపచెట్లు.
సదాప.

* సారణీతు ప్రసారిణీ.

తస్యాం కటంభరా రాజబలా భద్రబలేతిచ,

సార్యంతే వాతసంకుచితా న్యంగాన్యనయేతి సారణీ. ప్ర
చ. సృ గతౌ. వాతముచే ముడుచుకొన్నయంగములు దీనిచేత
బడును. పా. సారణా. ౧. ౨. కటిం శ్రోణాద్యవయవం బిభర్తి
వాతహరణేన కటంభరా. భృఞ్ భరణే. పిరుదుమొదలైన అవ
లను వాతహరణముచేతఁ బోషించునది. ౩. బలప్రదవస్తుషు
ముఖ్యత్వా ద్రాజబలా. బలప్రదమైన వస్తువులయందు రాజువలె
మైనది. ౪. భద్రం బలమస్యా అస్తీతి భద్రబలా. శుభస్వరూప
బలము గలది. ౫ గొంతెమగోరుచెట్టుపేళ్లు.

* జనీ జతూకా జననీ జతుకృ చ్చక్రవర్తినీ.

సంస్పర్శా-

జనయతి శైత్యాదికం జనీ. జననీచ. సీ. శైత్యాదులను
నది. జనయతి లాక్షాంవా జనీ. జననీ చ. జనీ ప్రాదుర్భావే.
బుట్టించునది. పా. రజనీ. ౧. ౨. జతు కరోతీతి జతూకా.
జేయునది. పా. జతుకా. జనూకా. ౩. జతు కరోతీతి జ
త. సీ. లక్కనుచేయునది. పా. జంతుకృత్. ౪. చక్రే శాకగణే
ఇతి చక్రవర్తినీ. శాకసమూహమందు వర్తించునది.౫.సమీచీన
౭స్యాఅస్తీతిసంస్పర్శా. చల్లనైనస్పర్శముగలది. ౬ కోరిందచెట్టు

* అథ శటీ గన్ధమూలీ షడ్గ్రన్థికేత్యపి,

కర్చూరోఽపి పలాశః-

శటతి కఫాదిరోగాన్ శటీ. శట రుజావిశరణగత్యవసా
కఫాదిరోగములను నశింపఁజేయునది. ౧. గంధయుక్తం మూల
ఇతి గంధమూలీ. గంధయుక్తమైనవేళ్లు గలది. ... గ్రంథయు

వడ్గ్రంథికా. ఆఱుగంట్లుగలది. 3. కర్చూం చూర్యతే దహతీతి
ప్రరః. చురదాహే. తీఁటను బోఁగొట్టునది. పా. కర్బురః. ౪ పృ
లాశత్వాత్పలాశః పెద్దయాకులుగలది. ౫ గండ్లకచోరముపేళ్లు.

అథ కారవేల్లః కటిల్లకః. ౧౫౪

సుషవీ చ-

కారేణ ప్రయత్నేన వేల్లతి చలతీతి కారవేల్లః. వేల్ల చలనే.
యత్నముచేత చలించునది. ౧. కట త్యావృణోతీతి కటిల్లకః. కటే
వరణయోః. వ్యాపించునది. పా. కఠిల్లకః. ౨. సుష్ఠు సూయతే
ని సుషవీ. సీ. షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే. లెన్నగాఁ గాయలు కాఁచు
3 కాఁకరచెట్టుపేళ్ళు.

అథ కులకం పటోల స్తి క్తకః పటుః,

కులతీ కులకం. గుంపై యుండునది. ౧. పటతి సరతీతి పటోలః.
పట గతౌ. వ్యాపించునది. ౨. తిక్తరసయోగా త్తిక్తకః. చేఁదు
. 3. దేహపటుత్వయోగాత్పటుః. ౪. దేహపటుత్వమును జేయు
౪ చేఁదుపొట్లపేళ్లు.

కూశ్మాణ్డక స్తు కర్కారుః-

కు ఈషత్ ఊష్మా అండేషుబీజేష్వస్యేతి కూశ్మాండకః. కుత్సిత
ఉష్ణము బీజములయందుఁ గలది. పా. కూష్మాండః. ౧. తృప్తిం
తీతి కర్కః. ఇయ ర్తీతి అరుః. కర్కశ్చాసౌ అరుశ్చ కర్కారుః.
తృప్తినిజేయునదియును వ్యాపించునదియును గనుక కర్కారువు.
మడిపేళ్లు.

ఉర్వారుః కర్కటీ స్త్రియౌ. ౧౫౫

ఉరు మాత్రం ఆరయతి నిస్సారయతీతి ఉర్వారుః. ఋ గతౌ.
లి మాత్రమును వెళ్లించునది. ౧. పా. ఊర్వారుః. ఏర్వారుః.
తివర్ష మితి కర్కటీ, వర్షమును జేయునది. దోసచెట్టుపేళ్లు.

ఇక్ష్వాకుః కటుతుమ్బీ స్యాత్-

ఇక్షుమప్యాకయతి కుటిలయతి తిక్తత్వేన ఇక్ష్వాకుః. సీ. అక
మాయాం గతౌ. చేఁదగుటచేతఁ జెఱకును గూఁద జెఱచునది. ౧.
బ్యతే భక్ష్యత ఇతి తుంబీ. కటుః తిక్తా తుంబీ. కటుతుంబీ. సీ. తుబి

అదనే. చేఁదైనసార. ౨ చేఁదుసారపేళ్లు. వదరుచెట్టు.

* తుమ్బ్యలాబూ రుభే సమే,

తుంబ్యతే భక్ష్యత ఇతి తుంబీ. సీ. తుబి అదనే. భక్షిం
డునది. ౧. న లంబతే జలే అధోన గచ్ఛతి శుష్క దశాయామి
బూః. ఊ. సీ. పా. అలాబుః. ఉ. సీ. ఎండినప్పుడు నీళ్ళలో
కుండునది. ౨. మంచిసారపేళ్లు. ఆనుగపుచెట్టు.

* చిత్రా గవాక్షీ గోతుమ్బా-

చిత్రరూపఫలత్వా చ్చిత్రా. నానావర్ణము లైనఫలము
ది. ౧. వృషభాక్షితుల్యపుష్పత్వాత్ గవాక్షీ, ఎద్దుకండ్లవంటి
లుగలది. ౨. గోభి స్తుంబ్యత ఇతి గోతుంబా. గోవులచేత భక్షిం
నది. 3 పిన్నపాపరపేళ్లు. బుడమ.

* విశాలా త్విన్ద్రవారుణీ.

విశాలఫలత్వా ద్విశాలా. పెద్దపండ్లుగలది. ౧. ఇంద్రవ
భైః పుష్పైః వ్రియత ఇతి ఇంద్రవారుణీ. సీ. వృఞ్ వరణే.
వలె నేత్రసమానము లైనపువ్వులచేతఁ గప్పఁబడునది. ౨ పెద్ద

* అర్శోఘ్న స్సూరణః కన్దః-

అర్శో హంతీతి అర్శోఘ్నః. హన హింసాగత్యోః. మూ
ధిని హరించునది. ౧. సూర్యత ఇతి సూరణః. భక్షించఁబడునది.
హింసాయాం పా. శూరణః. ౨. కంద్యతే రోగోఽనేనేతి
కది ఆహ్వానే రోదనే చ. దీనిచేత రోగము పీడింపఁబడును. కంద్య
గిభిరన్విక్ష్యత ఇతి వా కందః. రోగులచేత వెదుకఁబడునది.3 కం

* గణ్డీర స్తు సముష్ఠిలా,

గండీః గ్రంథీః ఈరయతీతి గండీరః. ఈర గతౌ. ఫుండ్ల
గొట్టునది. ౧. సమ్యగష్ఠిలా బీజం యస్యాః సమష్ఠిలా. మం
లుగలది. ౨ ఏఱువంగపేళ్ళు. గురుజకూరయు సని కొందఱు.

* కల మ్బ్యుపోదకాఽస్త్రీ తు మూలకం హిలమోచికా.

వాస్తుకం శాకభేదా స్స్యుః-

కే జలే లంబతే కలంబీ. సీ. లబి లంబనే. జలమందు
తీఁగెలుచ్చులి వేరు. ౧. ఉపతల్ప అధికారః. అధికమనక హస్యా ఇతి

ఆ. సీ. పా. ఉపోదకీ. అధికమైన ఉదకముగలది. ఉపగత ముదకమ
స్యేతి ఉపోదకీ. సమీపమందు ఉదకముగలది. దుంపబచ్చలి. ౧.
స్తాని మూలాన్యస్యేతి మూలకం. మంచిదుంపలుగలది. ముల్లంగి.
హిలయా రోగాః మోచయతీతి హిలమోచికా. ముచ్ ౢ మోక్ష
. అనాయాసముగా రోగములను బోఁగొట్టునది. చిలుకకూర. ౧.
తి గుణా అత్రేతి వాస్తుకం. పా. వాస్తూకం. దీనియందు మంచి
ము లుండును. చక్రవర్తికూర. ప్రత్యేకశాకవిశేషముల పేళ్ళు.

దూర్వా తు శతపర్వికా,
సహస్రవీర్యా భార్గవ్యా రుహాఽనన్తా-

దూర్వ్యతే పశుభి రితి దూర్వా. దుర్వీ హింసాయాం. పశువు
బీకఁబడునది. ౧. శతం పర్వాణ్యస్యామితి శతపర్వికా. నూఱుక
లుగలది. ౨. మహాప్రభావత్వాత్ సహస్రవీర్యా. మంచిశక్తిగలది.
భృగోరియం భార్గవీ. భృగుసంబంధమైనది. ౪. ఛిన్నాపి రోహతీతి
. రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే. నఱికినను మరల మొలచునది.
దూరప్రసరత్వా దనంతా. దవ్వుగా నల్లుకొనునది. ౬ గఱికపేళ్లు.

అథ సా సితా. ౧౫౮

గోలోమీ శతవీర్యా చ-

గోరివ లోమా న్యస్యా ఇతి గోలోమీ. సీ. గోవులయొక్కరోమ
ులవలె నుండునది. ౧. శతం వీర్యాణి ప్రసరణరూపా ణ్యస్యా ఇతి శత
ర్యా. నూఱువిధములుగాఁ బ్రాఁకునది. ౨ తెల్లగఱికపేళ్లు.

గణ్డాలీ శకులాక్షకః,

గండైః గ్రంథిభి రల్యతే భూష్యత ఇతి గండాలీ. సీ. అల భూష
ణే. బుడుపులచేత నలంకరింపఁబడునది. ౧. మత్స్యనయనతుల్యగ్రం
థిగా చ్ఛకులాక్షకః. చేఁపకండ్లవంటికనుపులు గలది. ౨. తీఁగెగ
పేళ్లు. ఈ ౨ ను తెల్లగఱిక యని కొందఱు.

కురువిన్దో మేఘనామా ముస్తా ముస్తక మస్త్రియామ్. ౧౫౯

కురుదేశ మాశ్రయత్వేన విందతీతి కురువిందః. విద్ ౢ లాభే. కురు
ము నాశ్రయముగాఁ బొందునది. ౧. మేఘస్య నామాన్య స్యేతి మేఘ
మా. స. పు. మేఘముయొక్కపేళ్లు గలది. ౨. ముస్యతి ఖండయతి

రోగాన్ ముస్తా. ము_స్తకం చ. అ. వ్న. ముస ఖండనే. రోగమ
బోఁగొట్టునది. 3. ౮ నిడుపుగలతుంగము_స్తలపేళ్లు.

* స్యా ద్భద్ర ము_స్తకో గున్ద్రా-

భద్రశ్చాసౌ ము_స్తశ్చ భద్రము_స్తకః. శుభస్వరూపమైన
కము. ౧. గుణాన్ ద్రాతీతి గుంద్రా. ద్రా కుత్సాయాం గతౌ. గు
లను బాధించునది. ౨ నాగము_స్తలపేళ్లు. భద్రము_స్తలు.

* చూడాలా చక్రలోచ్చటా,

చూడాంలాతీతి చూడాలా. లా దానే. వెంద్రుకలను
యునది. ౧. చక్రాకారం లాతీతి చక్రలా. చక్రాకారమును బొం
డునది. ౨. ఉచ్చటతి రోగా నిత్యుచ్చటా. చట భేదనే. రోగమ
భేదించునది. 3 వట్రువము_స్తలపేళ్లు.

* వంశే త్వక్సార కర్మార త్వచిసార తృణధ్వజాః.
శతపర్వా యవఫలో వేణు మస్కర తేజనాః,

వన్యతే సేవ్యత ఇతి వంశః. వన సంభక్తౌ. అంద
నాశ్రయింపఁబడునది. ౧. త్వచి సారో దార్ఢ్య మస్యేతి త్వక్సార,
సారశ్చ. మీఁదిచర్మమందు సారము గలది గనుక త్వక్సారము,
సారమును. ౨. 3. కర్మ ఇయర్తి కర్మారః. ఋ గతౌ. క్రియను
దునది. ౪. తృణానాం మధ్యే ముఖ్యత్వాత్ తృణధ్వజః. తృణ
ములలో ముఖ్యమైనది. ౫. శతం అనేకాని పర్వాణ్యస్యేతి శత
న. పు. అనేకములైనకనుపులు గలది. ౬. యవసదృశాని ఫ
న్యేతి యవఫలః. యవలవంటిబియ్యము గలది. ౭. వయంత్యనేన
పు. వేఞ్ తంతుసంతానే. దీనిచేత నల్లుదురు. ౮. మా క్రియతే
షిధ్యతే అనేనేతి మస్కరః. దీనిచేత ప్రతిషేధింపఁబడును. ౯.
త్యగ్నిం తేజనః. తిజ నిశాతనే. అగ్నిని బ్రజ్వలింపఁజేయును.
వెదురుపేళ్లు.

* వేణవః కీచకా _స్తే స్యు ర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతాః.

కీచేతి కాయంతి శబ్దాయంతఇతి కీచకాః. కై శబ్దే. కీచ్ అ
యునవి. ౧. (గాలిఁబోసికొని'కీచ్'అని మ్రోయు) బొంగువెదుళ్లే

* గ్రన్థి ర్నా పర్వ పరుషీ-

గ్రంథ్యతే సంధిరూపేణ బధ్యతే ఇతి గ్రంథిః. పు. గ్రంథిరూపము
బంధింపఁబడునది. ౧. పర్వతి స్థూలో భవతీతి పర్వ. న. న. పర్వ పూరణ
...కమానట్టిది. ౨. పిప ర్తీతి పరుః. స. న. పౄ పాలనపూరణయోః.
...నది. ప. పరుః. ఉ. పు. 'మజ్జాసారో గ్రంథిః పరుః పరాగః కును
...' ఇతి రత్నకోశే పుంస్కాణ్డే. 3 వెదురుగణుపుల పేళ్లు.

గున్ద్రి స్తేజనక శ్శరః,

గూయత ఇతి గుంద్రః. గూజ్ శబ్దే. వాయువశమున మ్రోయునది.
...యతి పిత్తాదిరోగానితి తేజనకః. తిజ నిశాతనే-పిత్తాదిరోగములను
...గాఁజేయునది. ౨. శృణాతి రోగం శరః. శౄ హింసాయాం. రోగ
హింసించునది. 3. కాకివెదురుపేళ్లు. కాకిచెఱకు. కనుము.

నస్తు ధమనః పోటగళః-

నలతి విధ్యతీతి నడః. నల బంధనే పీడించునది. ౧. సుషిరవత్వా
తే పూర్యత ఇతి ధమనః. ధ్మా శబ్దాగ్నిసంయోగయోః, రంధ్ర
...దాటచేత నూదఁబడునది. ౨. పుటతి గళతి చేతి పోటగళః. పుట
...ణే. గళ సంశ్రవణే. కూడికొనిజాఱునది. 3. కిక్కసకసవుపేళ్లు. గను
...

అథో కాశ మస్త్రియామ్. ౧౬౨

...క్షుగన్ధా పోటగళః-

కాశత ఇతి కాశం. అ.పు. కాశృ దీప్తౌ. ప్రకాశించునది. ౧. ఇక్షో
...ధోఽస్యా ఇతి ఇక్షుగంధా. చెఱకుపరిమళమువంటి పరిమళము
౨. పోటగళః. 3 తెల్లుకసవుపేళ్లు.

పుంభూమని తు బల్బజాః,

వలంతే సంవృణ్వంతే స్తంబబాహుళ్యాద్భువ మితి బల్బజాః.
... రభేదః. వృఞ్ వరణే. స్తంబబాహుళ్యముచేత భూమిని గప్పి
...నది. ఈశబ్దము పుల్లింగబహువచనమందే వర్తించును. మోద
...సవుపేళ్లు. ఈ ర శబ్దములును తెల్లుకసవుపేళ్లే యని కొందఱు.

...ాల ఇక్షుః-

రస్యతే రసాలః. రస ఆస్వాదనే. ఆస్వాదింపఁబడునది. రసేన అల
...వా రసాలః. అల భూషణాదౌ. రసముచేత నలంకరింపఁబడునది.

౧. ఇష్యతే నరై ర్వరితి ఇక్షుః. ఇషు ఇచ్ఛాయాం. అందఱి
బడునది. ౨ చెఱుకు పేళ్లు.

* తద్భేదాః పుణ్డ్రి కాన్తారకాదయః.

పుణతీతి పుండ్రః. పుణ శుభకర్మణి చ. శుభమును జే
కామ్యత ఇతి కాంతారకః. కము కాంతౌ. కాంక్షింపఁబడున
శబ్దముచేత కోశకారశబ్దము గ్రహింపఁబడును. ౨-3 చెఱుకు
భేదములు.

* స్యా ద్వీరణం వీరతరమ్-

వీరయతి విక్రమతి తీక్ష్ణత్వేన వీరణం. వీరతరం చ. వి
యాటచేత విక్రమించునది గనుక వీరణము. వీరతరమును.
వురుకనవు పేళ్లు.

* మూలేఽస్యోశీర మస్త్రియామ్,

అభయం నళదం సేవ్య మమృణాళం జలాశయమ్.

లామజ్జకం లఘు లయ మవదా హేష్టకాపథే,

ఉశ్యత ఇతి ఉశీరం. అ. పు. వశ కాంతౌ. కాంక్షిం
౧. న విద్యతే భయ మనేనేత్యభయం. దీన భయము లేదు. ౨
యతీతి నలం పిత్తాదికం. తద్ద్యతీతి నలదం. నల గంధనే. దో
పీడించునవి గనుక నల మనఁగాఁ బిత్తాదులు. వానినిఖండించు
వ్యతే పిత్తాదిశమనార్థమితి సేవ్యమ్. షేవృ సేవాయాం. రో
మై సేవింపఁబడునది. ౪. మృణతి హినస్తీతి మృణాళం హింస్రం
తీత్యమృణాళం. మృణ హింసాయాం. హింసించునది. ౫. జల
జలాశయం. శీఙ్ స్వప్నే. జలమందుండునది. ౬. రక్తదోషం
శయతీతి లా, మజ్జా సారోఽస్యేతి లామజ్జకం. రక్తదోషము
రముగలది. ౭. గురుత్వాభావాల్లఘు. న. చులకనై యుం
జఠరాగ్నౌ లీయత ఇతి లయం లీఙ్ శ్లేషణే. జఠరాగ్నియందు
నది. లఘులయమనియేకపదముగాను జెప్పుదురు. ౯. అవనశ్యతి
నేనే త్యవదాహం. దీనిచేత దాహ మణఁగును.౧౦. వాతవ
రోధకత్వాదిష్టం కాపథమస్యేతి ఇష్టకాపథం. వాతకారియై
నిరోధించుటచేత నిష్ట మైనకుత్సితమార్గముగలది. ౧౧ అవు

. కొందఱు ఉశీరాభయశబ్దములు తెల్లవేరు పేళ్లనియు, అభయ
మొదలు అమృణాళశబ్దపర్యంతము సామాన్యముగా వట్టివేరుపేళ్ల
ణాళయాదిశబ్దములు పొడి గలవట్టివేరుపేళ్ళనియుఁ జెప్పుదురు.
దయ స్తృణం గర్ము చ్ఛాశ్యామాకప్రముఖా అపి. ౧౬౭
నడాదయః నడకాశాదయః గర్ముచ్ఛాశ్యామాకప్రముఖాశ్చ తృ
ద్భేదా ఇత్యుచ్యంతే. నడశబ్దము మొదలు ఇంతవఱకు చెప్పఁబ
యు, గర్ముచ్ఛాశ్యామాకాదులును తృణము లని చెప్పఁబడును.
అన్య ధాన్యం జనై రితి గర్ముత్. త.పు. గౄ నిగరణే. జనులచేత
ము భక్షింపఁబడును. ఊదరలు. శ్యామవర్ణ మకతి ప్రాప్నో
మాకః. అక కుటిలాయాం గతౌ - శ్యామవర్ణమును బొందున
లు. తృణ్యతే అద్యతే పశుభి రితి తృణం. తృణ హింసాయాం.
చేత భక్షింపఁబడునది. ప్రముఖశబ్దముచేత నీవారము మొదలై
ధాన్యవిశేషములును తృణ మనంబడును.
స్త్రీ కుశం కుథో దర్భః పవిత్రం-
శేతే కుం శ్యతి వా కుశం. అ.వ్న. శీఙ్ స్వప్నే. శో తనూకర
యం దుండునది. లేక భూమి నల్పముగాఁ జేయునది కుశము.
పాణిషు కుథ్యత ఇతి కుథః. కుథ శ్లేషణే - బ్రాహ్మణహస్తముల
గూర్పఁబడునది. ౨. దృణాతి కరాదిక మితి దర్భః. దౄ విదార
ములను జీల్చునది. 3. పూయతేఽనేనేతి పవిత్రం. పూఞ్ పవనే-
బవిత్రము చేయఁబడును. ౪ దర్భపేళ్లు.

అథ కత్తృణమ్,

సౌగన్ధిక ధ్యామ దేవజగ్ధక రౌహిషమ్. ౧౬౭

శూనా మభక్ష్యత్వేన కుత్సితం తృణం కత్తృణం. పశువులకు
టచేత కుత్సితమైనతృణము. ౧. పురే భవం పౌరం. పుర
బుట్టినది. ౨. శోభనః గంధః ప్రయోజనమస్యేతిసౌగంధికం-
సువాసము ప్రయోజనముగాఁ గలిగినది. 3. ధ్యాయతే పశుభి
ద్వా దితి ధ్యామం. ధ్యై చింతాయాం తృణభక్షణమందుఁ
చేత అప్రియమౌటవలన విచారింపఁబడునది. ౪. దేవేన అగ్ని
దేవజగ్ధః జక్ష భక్షహసనయోః - అగ్నిచేత భక్షింపఁబడు

నది. ౫. రోహతీతి రోహిషం రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భా
చునది. ౬ కామంచిపూరిపేళ్లు.

* ఛత్త్రాతిచ్ఛత్త్రపాలఘ్నౌ-

ఛత్త్రాకారత్వా చ్ఛత్త్రా - గొడుగువలె నుండునది.
ఏవ ఛత్త్ర మతిక్రాంతా అతిచ్ఛత్త్రా - ఛత్త్రము నతిక్ర
ఛత్త్రాతిచ్ఛత్త్రా అని యొక్క పేరుగాఁ గొందఱు చెప్పుదురు.
మాంసం హన్తి తైక్ష్ణ్యాదితిపలఘ్నః. పలఘ్న ఏవ పాలఘ్న
మాటచేత మాంసమును బీడించునది గనుక పలఘ్నము.
పాలఘ్నము. 3 ఛత్త్రాకారమైనతృణము పేళ్లు.

* మాలాతృణక భూస్తృణే,

మాలారూపాణి తృణా న్యత్ర మాలాతృణకం. వ
న నుండు తృణము. ౧. భువం సంస్తృణాతీతి భూస్తృణం.
చ్ఛాదనే. భూమిని గప్పియుండునది. ౨ చిప్పకసవుపేళ్లు.

* శష్పం బాలతృణమ్-

శస్యతే హింస్యతే పశుభి రితి శష్పం. శసు హిం
పశువులచే హింసింపఁబడునది. ౧. బాలం చ తత్ తృణం చ
ణం. లేఁతకసవు. ౨ లేఁతకసవుపేళ్లు.

* ఘాసో యవసమ్-

ఘస్యతే పశుభి రితి ఘాసః. ఘస్ౢ అదనే. పశువుల
డునది. ౧. యాతీతి యవసః. యు మిశ్రణే. కూడియుండున
వులు మొదలైనవి తినునట్టికసవుపేళ్లు.

* తృణ మర్జనమ్.

తృణ్యతే పశుభిరితి తృణం. తృణ హింసాయాం.
హింసింపఁబడునది, ౧. అర్జతే అర్జనం. పా. అర్జునం. అర్జ అ
పఁబడునది. ౨. సామాన్యముగా కసవుపేళ్లు.

* తృణానాం సంహతి స్తృణ్యా-

తృణానాం సమూహ స్తృణ్యా. తృణములయొక్క సమ
౧. గడ్డికుప్ప (వామి).

* నడ్యా తు నడసంహతిః

నడానాం సమూహో నడ్వా. నడమనఁగా కిక్కసపు కసవు. (నపకసవు). దానియొక్క సమూహము. ౧. కిక్కసపుకసవుకుప్ప.

తృణరాజాహ్వయ స్తాళః-

తృణానాం రాజా ముఖ్యః తృణరాజః. తృణరాజ ఇత్యాహ్వా యస్యేతి తృణరాజాహ్వయః. తృణములలో ముఖ్యమైనది తృణ రాజము. తృణరాజ మను పేరుగలది తృణరాజాహ్వయము. ౧ తలతి ప్రతిష్ఠతే దృఢమూలత్వా త్తాళః. తల ప్రతిష్ఠాయాం దృఢమైన మొదలు దాటచేత ప్రతిష్ఠ గలది. ౨. తాటిచెట్టు పేళ్లు.

నాళికేర స్తు లాఙ్గలీ. ౧౬౮

నాళ్యా క ముదక మీాగయతీతి నాళికేరః. ఈరక్షేపే. రంధ్రము చేత ఉదకమును బీల్చునది. నాళీకాని నాళయుక్తాని పుష్పఫలాని ఈ రయతీతివా నాళికేరః. కాఁడలతోఁ గూడినపుష్పఫలాదులఁ బ్రేరేపిం చునది. పా. నారికేళః. ౧ లాంగలాకారప త్త్రిత్వా ల్లాంగలీ. న. పు. నాగేటివంటి యాకులుగలది. నాళికేరవృక్షము (టెంకాయచెట్టు).

ఘోణ్టాతు పూగః క్రముకో గువాకః ఖపురః-

ఘుణంతి భ్రమంత్యనయా జనా ఇతి ఘోంటా. ఘుణ భ్రమణే. దీనిచేత జనులు భ్రమింతురు.౧.పునాతి ముఖ మితి పూగః. పూఞ్ పవనే ముఖమును బవిత్రముగాఁ జేయునది, ౨. క్రామంత్యస్మిన్ ఫలార్థిన ఇతి క్రముకః. క్రము పాదవిక్షేపే. దీనియందు ఫలార్థు లెక్కుదురు. ౩. గువతి మలం నిస్సారయతీతి గువాకః. గు పురీషోత్సర్గే. మలనిస్సరణమును జే యునది, పా. గూవాకః. ౪. ఖాని ఇంద్రియాణి వృణోతివ్యాప్నోతీతి ఖ పురః. వృఞ్ వరణే. ఇంద్రియములను వ్యాపించునది. ఖాని పృణోతీతి ఖపురః. పృప్రీతౌ. ఇంద్రియములఁ బ్రీతినొందించునది. పోఁకచెట్టుపేళ్లు.

అస్య తు,

ఫల ముద్వేగమ్

ఉద్గతో వేగోఽస్య ఉద్వేగం - ఉద్గతమైన వేగముగలది. ౧. పోఁకపండు.

ఏతే చ హింతాలసహితా స్త్రయః. ౧౬౯

ఖర్జూరః కేతకీ తాళీ ఖర్జూరీ చ తృణద్రుమాః,

హినోతి వర్ధతే తలతి ప్రతిష్ఠతీతి హింతాలః. హి గతౌ వృద్ధౌ వృద్ధిఁ బొందునది ప్రతిష్ఠ గలది. హింతాళము-గిజకతాటిపేరు. ౧. యతి రక్తపిత్తమితి ఖర్జూరః. ఖర్జ వ్యథనే. రక్తపిత్తాదులను బోఁగొ నది. ఖర్జూరముపేరు. ౧. కిత్యతే జ్ఞాయతే గంధోఽనేనేతి కేతకీ. స్త్రీ జ్ఞానే. దీనిచేత పరిమళము తెలియఁబడును. మొగలిచెట్టుపేరు. ౧. ప్రతిష్ఠతే తాళీ. స్త్రీ. తల ప్రతిష్ఠాయాం. ప్రతిష్ఠ గలది. శ్రీతాళము ౧. ఖర్జయతి రోగం ఖర్జూరీ. స్త్రీ. ఖర్జ వ్యథనే - రోగమును బోఁగొ నది. చిట్టీఁదుపేరు. ఈఁతచెట్టు. ౧. ఈచెప్పఁబడిన తాళ నాళికేర ముకములును, హింతాలంబును, ఖర్జూరము మొదలైననాలుగు ౮ తృణవృక్షము లనంబడును.

సింహాదివర్గము.

ఇట్లు వనౌషధివర్గమునందు స్థావరము లైనవృక్షాదులను తరువాత వనమందుండుసింహాదిమృగములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—

* సింహో మృగేన్ద్రః పఞ్చాస్యో హర్యక్షః కేసరీ హరిః,
(కణ్ఠీరవో గజరిపుః పిఙ్గదృష్టి ర్మృగాధిపః)

హినస్తి హస్త్యాదికమితి సింహః. హిసిహింసాయాం. ఏనుగు మొదలైనమృగముల హింసించునది. ౧. మృగాణా మింద్రః శ్రే మృగేన్ద్రః. మృగములలో శ్రేష్ఠమైనది. ౨. పంచ ఇతి పంచం. విస్తారే. పంచం విస్తృతమాస్యమస్యేతి పంచాస్యః. విస్తీర్ణమైన ము గలది. ౩. హరిణీ కపిలవర్ణే అక్షిణీ అస్య హర్యక్షః కపిలవర్ణ లైన కన్నులుగలది. ౪. కే శిరసి స రంతీతి కేసరాః సటాః. తా సంతీతి కేసరీ. న. పు. జూలుగలది. ౫. హరతి గజాదికం హరిః. హృఞ్ హరణే. గజాదులను హరించునది. ౬. (కంఠే రవో యస్య కంఠీరవః. కంఠమందు ధ్వనిగలది. గజానాం రిపుః. పు. ఏనుగు శత్రువు. పింగే దృష్టీ యస్య సః పింగదృష్టిః. పు. పచ్చనిచూపు గలది. మృగాణామధిపః మృగాధిపః. మృగములకు దొర. ఈ ౮ నామములు) సింహముపేళ్లు.

* శార్దూల ద్వీపినౌ వ్యాఘ్రే-

శృణాతీతి శార్దూలః. శౄ హింసాయాం. హింసించునది. ౧. ...ానత్వేన ద్వీపమస్యేతి ద్వీపీ. స. పు. ద్వీప మునికిపట్టుగాఁ గలది. ...ప శ్చర్మాస్యా స్తీతి వా ద్వీపీ. ద్వీపమనఁగా చర్మము. అదిగలది. ౨. ...్యాజిఘ్రతీతి వ్యాఘ్రః. ఘ్రా గంధోపాదానే. చంపునప్పుడు వాసఁ ...చునది. ౩. (అధికపాఠము. పుండరీకః పఞ్చనఖ శ్చిత్రకాయ మృగ ...షౌ, పుండం మాంస రీకతి హారతీతి పుండరీకః. మాంసమును హరిం ...చది. పంచ నఖాః యస్య సః పంచనఖః. ఐదుగోళ్లు గలది. చిత్రః ...యః యస్య చిత్రకాయః. పొడలచేత నానావర్ణములుగలశరీరము ...గినది. మృగాణాం ద్విట్ మృగద్విట్. మ. పు. మృగములకు శ ...పు. ౪) పెద్దపులిపేళ్లు.

తరక్షు స్తు మృగాదనః. ౧

తరఁప్లవఁ క్షిణోతీతి తరక్షుః. పు. క్షిణుహింసాయాం. దుమికి ...వునది. మృగా న త్తీతి. ౧. మృగాదనః. అద భక్షణే. మృగముల ...క్షించునది. ౨ సివంగిపేళ్లు.

వరాహ స్సూకరో ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిః,
దంష్ట్రీ ఘోణీ స్తబ్ధరోమా క్రోడో భూదారఇత్యపి. ౨

వరం శ్రేష్ఠం సస్యం ఆహంతీతి వరాహః. హనని హింసాగత్యోః. ...్రేష్ఠమైన సస్యమును జెఱుచునది. ౧. బహూ న్యపత్యాని సూతే సూ ...ః. షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే, అనేకము లైనపిల్లల నీనునది. పా. శుచః ...శూకరః. దుఃఖమును జేయునది. ౨. కూలాదీఁ ఘర్షతీతి ఘృష్టిః. ...ఘృష సంఘర్షణే, ఉన్నత ప్రదేశాదుల నొరయునది. ౩. కోలతి ...ఘాతాంగో భవతీతి కోలః-కుల సంస్త్యానే. ఘన మైనశరీరము గల ...ఁ. దీర్ఘం పోత్రం ముఖాగ్రమస్యేతి పోత్రీ. స. పు. అధికమైనమోర ...ది. ౫. క్షితిం కిరతీతి కిరిః. పు. కౄ విక్షేపే. ముఖముచేత భూమిని ...వ్వునది. పా. కిరః. 'వరాహశ్చకిరః కిరి' రితి యాదవః. ౬. కిటతి ...్వరం కిటిః. కిట గతౌ. ఇచ్చకొలఁదిఁ జరించునది. ౭. ప్రశస్తాః దంష్ట్రా ...్య సంతీతి దంష్ట్రీ. స. పు. వాఁడికోఱలుగలది. ౮. స్థూలా ఘోణా ...్య స్తీతి ఘోణీ. స. పు. పెద్ద మోర గలది. ౯. స్తబ్ధాని రోమా ...స్య స్తీతి స్తబ్ధరోమా. స. పు. బిరుసయినవెండ్రుకలు గలది. ౧౦.

క్రోడతీతి క్రోడః. క్రుడ ఘనత్వే. ఘనమైనది. ౧౧. భువందార
భూదారః. దౄ విదారణే. భూమిని వ్రక్కలించునది. ౧౨. అడవి

* కపి ప్లవంగ ప్లవగ శాఖామృగ వలీముఖాః,
మర్కటో వానరః కీశో వనౌకసః.

కంపతే చలతీతి కపిః. పు. కపి చలనే చలించునది. ౧.
లంఘనం తేన గచ్ఛతి ప్లవంగః. ప్లవగశ్చ. గమ్ౢ గతౌ. దాటి
౨. ౩. శాఖాచారీ మృగః శాఖామృగః కొమ్మలయందుఁ జరిం
గము. ౪. శ్లథం చర్మ వలీ సాముఖేఽస్య వలీముఖః. తఱులు గల
ఖము గలది. లళయోరభేదః. ౫. మర్కతి గచ్ఛతీతి మర్కటః.
నది, మ్రియతే శ్లిష్టశాఖాసంకటే మర్కటః. దాఁటునపుడు కొ
సందునఁ జచ్చునది. ౬. నర ఇవ వానరః. నరునివలె నుండునది. ౭.
శబ్దేన ఈష్టే కీశః. ఈశ ఐశ్వర్యే. కి యనుశబ్దముచే నధికమైనది
వాయుః తదపత్యం కిః హనుమాన్. స ఈశోఽస్య వా కీశః. వా
నకు పుత్రుఁడు గనుక కి యనఁగా హనుమంతుఁడు అతఁడు ఈ
గాఁ గలది. ౮. వన మోకః స్థానం అస్య వనౌకాః. స. పు. వ
నివాసముగాఁగలది. ౯. కోఁతిపేళ్లు.

* అథ భల్లుకే.

ఋక్షాచ్ఛ భల్ల భాలూకాః-

భల్లతి హినస్తి క్రిమీ నితి భల్లుకః. భల భల్ల పరి
హింసాదానేషు. పురుగులను జంపునది. పా. భల్లూకః. ౧. ఋ
అనేనగహనమితి ఋక్షః. ఋష గతౌ. దీనిచేత వనము పొందఁబడు
అచ్ఛేన ఆభిముఖ్యేన భల్లతి అచ్ఛభల్లః. ఆభిముఖ్యముచేత హిం
చునది. ఆత్మీయాన్ అచ్ఛ్యతి పరాన్ భల్లతి హినస్తీతి వా అచ్ఛ
ఛో ఛేదనే. భల్లహింసాయాం. తనసంబంధమైనవారిని ఛేదింపక
లను హింసించునది. అచ్ఛః భల్లః అని రెండుపేళ్లని కొందఱు.
చ్ఛో నిర్మలభల్లూకౌ" విత్యజయః "భల్లౌ భాలూకబాణౌ స్త్రీ"
మేదినీ. ౩. భలతీతి భాలూకః. హింసించునది. ఎలుఁగుగొడ్డుపేళ్లు.

* గణ్డకే ఖడ్గ ఖడ్గినౌ,

వ్రశస్తో గంటోఽస్యాస్తీతి గండకః. శ్రేష్ఠమైనగండస్థలము

... ఖండయతి తీక్ష్ణత్వాత్ ఖడ్గః. శృంగం తద్యోగాత్ ఖడ్గః. ఖడ్గీ
... పు. ఖండించునట్టి కొమ్ము గలది. ౨. ౩. ఖడ్గమృగము పేళ్లు.

లులాయో మహిషో వాహద్విష త్కాసర సైరిభాః. ౪

లోలనం లుల స్తద్యాతీతి లులాయః. అయ గతౌ. లులమనఁగా ...చుట దానిని బొందునది. లుల త్యప్సు లులాయః. లుల సంశ్లే ... నీళ్లయందు మునుఁగునది. ౧. సత్త్వవత్త్వాత్ మహ్యత ఇతి మ ...షః. మహ పూజాయాం. బలము గలదౌటవలన నాదరింపఁబడునది. ... వాహస్య హయస్య ద్విషత్ శత్రుః వాహద్విషత్. త. పు. గుఱ్ఱము శత్రువు.౩. కం ఉదకం ఆసరతీతి కాసరః. సృ గతౌ. ఉదకమును బొం ...ది. కా ఈష త్సరతి గచ్ఛతి మహాకాయత్వాద్వా కాసరః. గొప్ప ...న శరీరముగలది గనుక మందముగ నడచునది.౪. సీరిభిః హాలయుక్తైః ...భిః భాంతీతి సీరిభాః కర్షకాః. తేషామయం సైరిభః. నాఁగేలుగలవి ...క సీరు లనఁగా బసువులు. వానిచేత ప్రకాశించువారు గనుక సీరిభు ...ఁగా కర్షకులు. వారి సంబంధమైనది. ౫. కారెనుపోతు పేళ్లు.

స్త్రియాం శివా భూరిమాయు గోమాయు మృగధూర్తకాః,
సృగాల వఞ్చక క్రోష్టు ఫేరు ఫేరవ జమ్బుకాః. ౫

శకునేన మోదహేతుత్వా చ్ఛివా. శకునముచేత సంతోషపె ...నది. ఈశబ్దము మొగనక్కను జెప్పినపుడును స్త్రీలింగమే. ౧. భూ ...మా. మాయా అస్యేతి భూరిమాయుః. ఉ. పు. పా. భూరిమాయః.అ ...మాయలుగలది. భూరి మాయుః పిత్తమస్యేతి భూరిమాయుః. అధిక ...న పిత్తముగలది. ౨. గాః మినోతి క్షిపతీతి గోమాయుః. డు మిఞ్ ...క్షేపణే. గోవులను బోఁదోలునది. ౩. మృగేషు ధూర్తః మృగధూ ...ః. మృగములయందు ధూర్తమైనది. ౪. అసృక్ ఆలతీతి సృగాలః. ... ఆదానే. మాంసమును దినునది. ౫. పా. శృగాలః. అని తాలవ్యా ...ముఁ గలదు.౬.వంచయతీతి వంచకః. వఞ్చు కౌటిల్యే. వంచించు ...౭.క్రోశతి క్రోష్టుః. ఉ. పు. క్రోష్టా.ఋ. క్రుశ ఆహ్వానే రోదనే చ. ...ఱుఁగునది.౮. ఫే ఇతి రౌతి ఫేరుః. ఉ. పు. రు శబ్దే. ఫే యని కూ ...నది.౯. ఫే ఇతి రవోఽస్య ఫేరవః. ఫే యను ధ్వని గలది. ౧౦. జమ్బు

తి మాంసమ త్తీతి జంబుకః. జము అద నే. మాంసమును భక్షిం
౧౧. నక్క పేళ్లు.

ఓతు ర్బిడాలో మార్జారో వృషదంశక ఆఖుభుక్,

అవతి మూషకబాధాయాః ఓతుః.పు. అవ రక్షణాదౌ. మూ
బాధవలన రక్షించునది.౧.బిడతి మూషికాన్ బిడాలః. బిడ భేదనే.
షికములను భేదించునది. ౨.ఆఖుగ్రహణేన గృహం మార్ష్టీతి మా
పా. మార్జాలః. మృజూ శుద్ధౌ. మూషక గ్రహణముచేత గృహ
శుద్ధిజేయునది.౩.వృషాన్ మూషకాన్ దంశతీతి వృషదంశకః.దంశ
నే. మూషకమును గొఱుకునది. పా. వృషదంశకః. ౪. ఆఖూన్ భు
ఆఖుభుక్. జ. పు. భుజ పాలనాభ్యవహారయోః. ఎలుకలను భ
నది. ౫. పిల్లి పేళ్లు.

* త్రయో గాధేర గాధార గాధేయా గోధికాత్మజే.

గోధాయా అపత్యం గాధేరః, గాధారః, గాధేయశ్చ. గోధ
గా ఉడుము; దానిపిల్ల గనుక గాధేరము, గాధారము, గాధే
3 ఉడుముపిల్ల పేళ్లు.

* శ్వావిత్తు శల్యః-

శ్వానంవిధ్యతీతి శ్వావిత్.ధ.పు. వ్యధ తాడనే. శునకము
ధ పెట్టునది.౧.శలతీతి శల్యః. శల చలనే. తిరుగునది. ౨ ఏదుపంది

* తల్లోమ్ని శలలీ శలలం శలమ్,

శలతీతి శలలీ, శలలం, శలంచ. శల గతౌ. వేగముగాఁ బో
గనుక శలలి, శలలము, శలము. ౧, ౨, 3. ఏదుపందిముండ్లపేళ్లు.

* వాతప్రమీ ర్వాతమృగః-

వాతం ప్రమిమీతే అభిముఖ్యేన ప్రతిపద్యతే వాతప్రమీః
పు. మాఙ్ మానే వర్తనే చ. వాయువున కభిముఖముగాఁ బో
అయంస్త్రీలింగేఽపి. లక్ష్మీశబ్దవద్రూపం. ౧. వాతం మృగయతీతి
మృగః. మృగ అన్వేషణే. వాయువును వెదకునది. ౨. గాలి కెదు
నడచుమృగముపేళ్లు.

* కోక స్త్వీహామృగో వృకః.

కోకతే వృకతేచమాంసాదికం కోకః, వృకశ్చ. కుక వృకఆ

...సాదులను బుచ్చుకొనునది కోకము, వృకము. ౧. 3. మృగా
...తే ఈహామృగః. ఈహ చేష్టాయాం. మృగముల నిచ్ఛయించునది.
...తోఁడేలుపేళ్లు.

మృగే కురఙ్గ వాతాయు హరి ణాజినయోనయః,

మృగ్యతే లుబ్ధకై రితి మృగః. మృగ అన్వేషణే. వేఁటకాండ్రచే
...ఁబడునది. ౧. కౌ రఙ్గతీతి కురంగః. రగి గతౌ. భూమియందుఁ
...మునది. ౨. వాతం అయతే వాతాయుః. ఉ. పు. అయ గతౌ.
...మువును బొందునది. 3. హ్రియతే హరిణః. హృఞ్ హరణే. హ
...ఁబడునది. ర. అజినస్య చర్మణః యోనిః కారణం అజినయోనిః. పు.
...మునకుఁ గారణమైనది. ప. జినో బుద్ధః రురూపః యోనిరుత్పత్తి
...మేషా మితి జినయోనయ ఇతి కశ్చిత్. ఇఱ్ఱిరూపముగల బుద్ధదేవుఁ
...త్పత్తిస్థానముగాఁగలది. ౫. ఇఱ్ఱిపేళ్లు.

ఐణేయ మేణ్యా శ్చర్మాద్య మేణ మైణ్య మూభే త్రిషు. ౮.

ఏణ్యా ఇదం ఐణేయం. ఆఁడులేడి సంబంధమైనది ఐణేయము. ఏ
...స్య ఇదం ఐణం. మొగదుప్పిసంబంధమైనది ఐణము. ఐణేయఐణశబ్ద
...లు మూఁడులింగములయందును వర్తించును. ఆఁడులేడియొక్కయు
...గదుప్పియొక్కయు తోలు మాంసము మొదలయినవాని పేళ్లు.

కదలీ కన్దలీ చీన శ్చమూరు ప్రియకావపి,
సమూరు శ్చేతి హరిణా అమీ అజినయోనయః. ౯

కేన వాయునా దళ్యతే కదళీ. ఈ.సీ. ప. న.పు. దళవిశరణే.
...యువుచేఁ గొట్టఁబడునది. బొల్లిచాయమెడచారలు గలిగి, బలము
...నుండు మృగము. ౧. కన్దాని కన్దతీతి కన్దలీ. ఈ. సీ. వ. న. పు. కంద
...లాదులయందుఁ గూడియుండునది. దొడ్డకడుపును నల్లని ముందరి
...ళ్లును గలమృగము. ౧. చీయతే వ్యాధైః చీనః. చిఞ్ చయనే.
...యలచేఁ బొడవఁ బడునది. గువ్వవన్నె గలిగి 3౦ అంగుళముల పొ
...) గలమృగము. ౧. చమ్యతే చమూరుః. ఉ. పు. చము అదనే.
...ంపఁబడునది. సంశయాస్పద మైనతోఁకగలిగి, తెలుపుగాని నలు
...గాని నానావర్ణములుగాని కలిగిన మృగము. ౧. ప్రియతి వాతం ప్రియ
... ప్రీయ గతౌ. వాతము నొందునది. దట్టమై ఎఱ్ఱనైన నల్లని రోమ

ములు గలమృగము. గ. సంగతౌ ఊరూ అస్యేతి సమూరుః. పరస్పరము కూడుకొనియుండు తొడలు గలది. తెల్లనికొన తోఁగూడిన దొడ్డ మెడగలిగి మెఱుఁగుగలిగి నిడుపు లయి కలు గలిగి గోధూమవర్ణముగాని కృష్ణవర్ణముగాని కలిగిన గ. ఊ ౬ ఆస్తరణాదుల కుపయోగించు చర్మమునకు కారణ యిట్టిజాతివిశేషముల పేళ్లు.

* కృష్ణసార రురు న్యఙ్కు రఙ్కు శమ్బర రౌహిషాః,
గోకర్ణ పృషత ైణర్శ్య రోహితా శ్చమరో మృగాః.

కృష్ణేన నీలవర్ణేన సారః కృష్ణసారః. నల్లనివన్నెచేత శ్రే కృష్ణశార మని కొందఱు. గ. నల్లకప్పున విచిత్రమైన యిఱ్ఱి ప్రాయేణ రురుః. ఉ.పు. రు శబ్దే. తఱుచుగాఁ గూఁతలుపెట్టున చారలదుప్పి. గ. న్యఙ్చత్యధోముఖతయా న్యఙ్కుః. ఉ.పు. అ తిపూజనయోః. తలవంచుకొని పోవునది. జింకపోతు.గ.రఙ్జయ ఉ.పు. రఞ్జ రాగే. రాగమును బొందించునది. మృదు వైన ములుగల యిఱ్ఱి. గ. శం సుఖం వృణోతీతి శంబరః. వృ సుఖమును గప్పునది. వబయోరభేదః. నకారాదియుఁ గలదు. వన్నె గలసన్నపుజింక. గ. రోహతీతి రౌహిషః తృణవిశేషః. స మస్యేతి రౌహిషః. పా. రోహిషః. మొలచునది గనుక రౌ నఁగాఁ దృణవిశేషము. దానిని భక్షించునది రౌహిషము. ద మని దకారాదిగాఁ గొందఱు. కొండ గొఱ్ఱె. గ. గో రివ కర్ణా తి గోకర్ణః - ఆవుచెవులవంటిచెవులు గలది. కణితి యనుమృగము పృషతాః బిన్దవో౽స్యేతి పృషతః. చుక్కలు గలిగినది. దుప్పి. త్యేణః ఇణ్ గతౌ పోవునది. పొడలతో నల్లనై పెద్దకండ్లుగల గ. ఇయు ర్తి వనం ఋశ్యః. ఋ గతౌ. వనమును బొందునది. బోతు. పా. ఋష్యః. గ. రక్తవర్ణత్వేన రోహితః. ఎఱ్ఱని వన్నె కేసరి యను మృగము. గ. చమతి తృణం చమరః. చముఅద ణమును భక్షించునది. చమరీమృగము గ.౨ తమతమపేళ్లచే ము లగుమృగములపేళ్లు.

* గన్ధర్వ శ్శరభో రామ స్సృమరో గవయ శ్శశః,

గన్ధయతి అర్దయతీతి గన్ధర్వః. గన్ధ అర్దనే. పీడించునది. వట్రు
ఁకయు దొడ్డకడుపును గలమృగము. ౧. శృణాతి సింహం శరభః.
హింసాయాం. సింహమును జంపునది. ఎనిమిదికాళ్లుగలిగి సింహ
నుజంపెడు మృగము. తథాచోక్తం మహాభారతే.—"అష్టపాదూ
నయనః శరభో వనగోచర" ఇతి. ౧. వ్యాధాః అస్మిన్ దృష్టే
ంతే రామః. రము క్రీడాయాం. బోయలు దీనిఁజూచి సంతోషిం
. పెద్దదుప్పి. ౧. వనే సర్వత్ర సరతీతి సృమరః. సృ గతౌ. వనము
ంతటఁ దిరుగునది. పెద్దసవరపుమృగము. ౧. గా మయతే సదృ
త్వాత్ గవయః. అయ గతౌ. గోవును బోలునది. గురుపోతు.
శశతి ప్లుతేన గచ్ఛతీతి శశః. శశ ప్లుతగతౌ. దాఁటుచుఁ బోవు
కుందేలు. ౧.

ఇత్యాదయో మృగేన్ద్రాద్యా గవాద్యాః పశుజాతయః. ౧౧

ఇత్యాదయః=గంధర్వశబ్దము మొదలుకొని యీ ఁను, మృగేం
ద్యాః=సింహశబ్దము మొదలు చమరశబ్దమువఱకును, గవాద్యాః
శ్యవర్గయందు చెప్పఁబడుగోవులు మొదలైనవియు, పశుజాతయః
వు లని చెప్పఁబడును. పశ్యంతే పాశైః పశవః. పశ బంధనే.
బడునవి.

ఉన్దురు ర్మూషికోఽప్యాఖుః-

ఉందయతి ముఖస్పృష్టం వస్త్వత్యుందురుః. ఉ. పు. ఉందీ క్లే
. తనముఖముచేత ముట్టఁబడినవస్తువును ద్రవింపఁజేయునది. అకా
తమునుగలదు. ౧. ముష్ణాత్యన్నాదికం. మూషికః. పా. మూష
ముష స్తేయే. అన్నము మొదలైనవానిని దొంగిలించునది. ౨.
మంతాత్ ఖనతీ త్యాఖుః. ఉ. పు. ఖను అవదారణే. అంతట
నది. ౩. ఎలుకపేళ్లు.

గిరికా బాలమూషికా,

గిరతి ధాన్యాదికం గిరికా. గౄ నిగరణే. ధాన్యాదులను మ్రిం
. ౧. బాలా చసా మూషికా చ బాలమూషికా. చిన్నయెలుక.
చిట్టెలుకపేళ్లు.

చుచున్దరీ గన్ధమూషీ-

ఛ్యతీతి చుచుందరీ. సీ. ఛో చ్ఛేదనే. ధాన్యములను నదిం. ౧. గంధవతీ మూషీ గంధమూషీ. వాసన గల మె చుంచు పేళ్లు.

దీర్ఘ దేహీ తు మూషికా)

దీర్ఘో దేహోஉస్యా ఇతి దీర్ఘదేహీ. సీ. నిడుపైన లది. ౧. ముష్ణాతి ధాన్యాదికం మూషికా. ధాన్యాదులను చునది. ౨. చుచుందరి అనెడు అర్ధపాదము ప్రక్షిప్తమని పందికొక్కు పేళ్లు.

* సరటః కృకలాస స్స్యాత్-

సరతీతి సరటః. సృ గతౌ. చరించునది. ౧. కృకేన తీతి కృకలాసః. లస శ్లేషణక్రీడనయోః. కంఠముతో నాడు తొండపేళ్లు.

* ముసలీ గృహగోధికా.

ముస్యతి క్రిమీనితి ముసలీ. సీ. ముస ఖండనే. ఖండించునది. పా. ముషలీ. ౧. గృహే గోధికేవ తిష్ఠతీతి ధికా. గృహమందు ఉడుమువలె నుండునది. ౨. బల్లిపేళ్లు.

* లూతా స్త్రీ తన్తువా యోర్ణనాభ మర్కటకా స్సమాః,

లూయతే లూతా. లూఞ్ ఛేదనే. ఛేదింపఁబడునది. ౧. స్వయతి తంతువాయః. వేఞ్ తంతుసంతానే. నూలునునేయున ఊర్ణః నాభావస్య ఊర్ణనాభః. ఊర్ణమనఁగా నూలు. అది నాభి గలది. 3. తంతుమవలంబ్య మర్కటవ దారోహణా న్మర్కటః. పట్టుకొని మర్కటమువలె నెక్కునది. ౪. సాలెపురుగు పేళ్లు.

* నీలఙ్గు స్తు క్రిమిః-

నీలతిమందం నీలంగుః. పు. నీల వర్ణగత్యోః. మెల్లఁగా నదిం. ౧. మందం క్రామతి క్రిమిః. పు. క్రము పాదవిక్షేపే. నడచునది. ౨. సామాన్యముగా పురుగు పేళ్లు. మ్రానిమీఁద గులని కొందఱు.

* కర్ణజలౌకా శతప ద్యుభే.

కర్ణప్రవేశయోగ్యత్వాత్ దీర్ఘత్వేన జలూకాసదృశ

...లూకా. చెవిని జొచ్చుటకు తగినశరీరముగలిగి జెలగవలె నుండునది.
...తం పాదా అస్యేతి శతపదీ. స్త్రీ. నూఱు కాళ్లు గలది. ౨. జెఱ్ఱి
... చెవిదూఱుపామును, రోఁకటిబండయు నని కొందఱు.

వృశ్చికశ్శూకకీట స్స్యాత్ -

వ్రశ్చతి శూకాగ్రేణ వృశ్చికః. మొనచేత కుట్టునది. ౧. శూక
...కీటః శూకకీటః. ముల్లుగలపురుగు. ౨. నల్లతేలుపేళ్లు. కణుఁదురని
...ఱు.

అళి ద్రోణౌ తు వృశ్చికే,

అలయోగాత్ అళీ. న. పు. అలమనఁగాఁ దోఁక. అది గలది.
...లీ. న. పు. అళిః, "అలం వృశ్చికలాంగూలదోర్ణిణ ఆలీ తు వృశ్చి
...కి హాలాయుధః. "భృంగవృశ్చికయోరళి" రితి రభసశ్చ. ౧. ద్రు
... ద్రోణః. ద్రుణ హింసాగతికౌటిల్యేషు. హింసించునది. ద్రూణ
... కొందఱు. ౨. వృశ్చికశబ్దమునకు పూర్వమువలె వ్యుత్పత్తి. 3.
...లుపేళ్లు. సామాన్యముగా తేలుపేళ్లని కొందఱు.

పారావతః కలరవః కపోతః-

పారేణ బలేన అవతీతి పారావతః. అవ రక్షణాదౌ. పారమనఁ
...లము. దానిచేతఁ బోవునది. ౧. కలః రవః అస్యేతి కలరవః. అ
...మధురమైన ధ్వని గలది. ౨. శీఘ్రగామిత్వేన కస్య వాయోః
...ఇవ కపోతః. వేగముచేత వాయువుకొదమువలె నుండునది. 3. పా
...వేళ్లు. గువ్వపేళ్లని కొందఱు. కపోతశబ్దముమాత్రమే గువ్వపే
...ొందఱు.

అథ శశాదనః. ౧౪

...పత్త్రీ శ్యేనః-

శశం అత్తీతి శశాదనః. అద భక్షణే. కుందేటిని భక్షించునది.
...ప్రశస్తం పత్త్రం పక్షోఽస్యాస్తీతి పత్త్రీ. న. పు. మంచిఱెక్కలు
... ౨. శ్యాయతే శ్యేనః. శ్యైఙ్ గతౌ. తీవ్రముగాఁ బోవునది. 3.
...డేగ.

ఉలూకే తు వాయసారాతిపేచకౌ,

(దివాన్ధః కౌశికో ఘూకో దివాభీతో నిశాటనః)

ఉలతి నేత్రజ్యోతిషా కాకా౯ దహతీ త్యులూకః. ఉల
నేత్ర తేజస్సుచేత కాకులను దహించునది. ౧. వాయసారా
యసారాతిః. పు. కాకులకు శత్రువు. ౨. పచతి కాకా౯
పచ్ ష్ పాకే. కాకులను హింసించునది. ౩. (దివా అంధః
పగలు గ్రుడ్డిగానుండునది. కౌ భూమౌ శేరతే ఇతి కుశాః వృ
షు చరతీతి కౌశికః. వృక్షములయందు చరించునది. ఘూ
కరోతీతి ఘూకః. ఘూ యని కూయునది. దివా భీతః దివా
లు భయపడునది. నిశాయామటతీతి నిశాటనః. అటగతౌ.
దు దిరుగునది.) ౩. గూబపేళ్లు.

* వ్యాఘ్రాటస్తు భరద్వాజః-

వ్యాఘ్రవ దటతీతి వ్యాఘ్రాటః. అట గతౌ. పులివలె
నది. వ్యాజిఘ్రన్నటతీతి వ్యాఘ్రాటః. ఘ్రా గంధోపాదానే.
చుచుఁ బోవునది. ౧. భరద్వాజేనసృష్టః భరద్వాజః. భరద్వా
సృజింపఁబడినది. ౨. భరద్వాజము. ఏట్రింత.

*

ఖఞ్జరీటస్తు ఖఞ్జనః.

ఖం ఆకాశం అఞ్జసా ఏటతి ఖఞ్జరీటః. ఇట కిట గతౌ.
మును శీఘ్రముగాఁ బొందునది. ౧. ఖఞ్జతీతి ఖఞ్జనః భాద్రప
దిమ ఱ్కే అదృశ్యగతిత్వాత్. ఖజి గతివైక్లబ్యే. భాద్రపద
మొద లాఱునెలలు కనిపించక తిరుగునది. ౨. మందపిచ్చిక
వ్వపులుఁగు. కౌఁజు. కాటుకపిట్ట యనియుఁ గొందఱు.

* లోహపృష్ఠస్తు కఙ్కస్స్యాత్-

దృఢత్వా ల్లోహమివ పృష్ఠోఽస్యేతి వా లోహపృష్ఠః.
దులు గలది. లోహవర్ణ పృష్ఠోఽస్యేతివా లోహపృష్ఠః. ఎఱ్ఱని
పృష్ఠముగలది. ౧. కఙ్కతే కఙ్కః. కకి గతౌ. పోవునది. ౨.
లుఁగుపేళ్లు. మల్లెజేగుఱు.

*

అథ చాషః కికీదివిః,

చషతీతి చాషః. చష భక్షణే. భక్షింపఁబడునది. ౧.
వ్యతి భాషతే కికీదివిః. దివు క్రీడాదౌ. కికి యని కూయునది.
కీతి కాయతీతి కికీ. న. పు. కై శబ్దే. కీ యని పలుకునది. ౩.

. వు. క్రీడించునది. 3. పాలపక్షి పేళ్లు.

కళిఙ్గ భృఙ్గ ధూమ్యాటాః-

కే శిరసి లింగం రేఖా రూపమస్యేతి కళింగః. శిరస్సునందు
...దు అనెడు చిహ్నముగలది. ౧. భృఙ్గవర్ణసామ్యాత్ భృఙ్గః. తు
...బవలె నల్లనైనది. ౹౹. వర్ణతః ధూమ్యా వాటతి ధూమ్యాటః. అట
...గతౌ. ధూమసమూహమువలె నల్లనై యుండునది. కూఁకటిమూఁగ
...పక్షి పేళ్లు.

అథ స్యా చ్ఛతపత్త్రికః. ౧౬

దార్వాఘాటః-

బహుపక్షత్వాత్ శతపత్త్రికః. అనేకములైన ఱెక్కలుగలది.౧.
...ర్వా హంతి దార్వాఘాటః. హన హింసాగత్యోః. కొయ్యనుదొలఁ
...ది. ౨. మానుగోయిలపులుఁగు పేళ్లు. బెగ్గురుపులుఁగు.

అథ సారఙ్గః స్తోకక శ్చాతక స్సమాః,

సంహత్య అరం గచ్ఛతీతి సారంగః. తనజాతిపక్షులతోఁగూడి
...గాఁబోవునది. పా. శారంగః. ౧. స్తోకం అల్పం కాయతీతి స్తోకకః. కై
.. మెల్లగాఁగూయునది. స్తోక మల్పం కం శిరోఽస్యేతివా స్తోకకః.
...మైనశిరస్సుగలది.౨.వర్షోదకం చతతీతి చాతకః. చతే యాచనే.
...దకమును యాచించునది. 3. వానకోయిల పేళ్లు. (చాతకము).

కృకవాకు స్తామ్రచూడః కుక్కుట శ్చరణాయుధః. ౧౭

కృకేనశిరోగ్రేణ వక్తీతి కృకవాకుః. ఉ. పు. వచ పరిభాషణే.
...మె త్తికూయునది. ౧. తామ్రవర్ణా చూడాస్యేతి తామ్రచూడః.
...మ్రవర్ణమైనచుంచుగలది. ౨. కుకుఇతిశబ్ద ముచ్చారయన్ కుటతీతి
...టః. కుట కౌటిల్యే. కుకు అనుశబ్దమునుబలుకుచు వక్రముగాఁ
...నది. 3, చరణావే వాయుధం యస్య సః చరణాయుధః. కాళ్లే
...ధముగాఁ గలది. కోడిపేళ్లు.

చటకః కలవిఙ్క స్స్యాత్-

చటతి ధాన్యాదికమితి చటకః. చట భేదనే. ధాన్యాదులను
...చితినునది. ౧. కం సుఖం యథా భవతితథా లపతి కలవింకః. లప
...యాం వాచి. సుఖముగాఁ బలుకునది. ౨. పిచ్చుక పేళ్లు.

* తస్య స్త్రీ చటకా-

చటకస్య స్త్రీ చటకా. ౧. ఆఁడుపిచ్చుక పేరు.

* తయోః,

పుమపత్యే చాటకైరః స్త్ర్యపత్యే చటకైవహి.

చటకయోః అపత్యంపుమాన్ చాటకైరః. పిచ్చుకలయొక్క మగపిల్ల. ౧. చటకయోః అపత్యం స్త్రీ చటకా. పిచ్చుకలయొక్క ఆఁ ౨. ఆయాఁడుమగపిచ్చుకల మగపిల్ల చాటకైరము. ఆఁడుపిల్ల

* కర్కరేటుః కరేటు స్స్యాత్-

కర్కః సితాశ్వఇవ రేటతీతి కర్కరేటుః. ఉ. పు. రేటృ వణే. తెల్లగుఱ్ఱమువలె శబ్దించునది. కర్కఇతి రేటతి కర్కరేటుః యనిపలుకునది. ౧. కే వృక్షాదీనాంశిరసి రేటతీతి కరేటుః. వృక్షాదులకొనయందుఁ బలుకునది. ౨. పెద్దకొక్కెరపేళ్ళు.

* కృకణ క్రకరౌ సమౌ,

కృ ఇతి క్వణతి శబ్దాయతే కృకణః. క్వణ శబ్దే. కృ అని జేయునది. కృకం శిరోగ్రం పార్శ్వకండూయనాయ నయతీతి ణీఞ్ ప్రాపణే. శిరోగ్రమును పార్శ్వకండూయనముకొఱకు పొ నది. ౧. క్ర ఇతి శబ్దంకరోతీతి క్రకరః. డుకృఞ్ కరణే. క్ర య మును జేయునది. ౨. కొక్కెరపేళ్లుః

* వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యపి.

వనం ప్రియమస్య వనప్రియః. వనమే ప్రియముగాఁగలది. ౧. కాకైః భృతః పరభృతః. భృఞ్ భరణే. పరుల (కాకుల) చేతఁ డునది. ౨. కోకతే శ్రోతృచిత్తం గృహ్ణాతీతి కోకిలః. కుక వృక ఆదా పలుకులు వినువారిమనస్సుల నాకర్షించునది. ౩. అపికాయతీ కై గై శబ్దే. చాటుననుండికూయునది. అపిరంతర్ధౌ. ౪. కోయి

* కాకేతు కర టారిష్ట బలిపుష్ట సకృత్ప్రజాః,

ధ్వాఙ్క్షాత్మఘోష పరభృ ద్బలిభు గ్వాయసా అపి.

(చిరజీవీ చైకదృష్టి ర్మౌకళిః పికవర్ధనః)

కా ఇతికాయతికాకః కై శబ్దే. కాయనియఱచునది. ౧. రటతీతి కరటః. రట పరిభాషణే. క యనిపలుకునది. ౨. న రిష్యతే

ష్టః. రిషహింసాయాం. రోగములచేహింసింపఁబడనిది. రిష్టంమరణ
ంతదన్యనా స్తీతిఅరిష్టః. (త్వరగా)మరణము లేనిది. ౩. బలినా పుష్టః
ష్టః. పుష పుష్టౌ. బలిచేఁ బోషింపఁబడునది. ౪. సకృత్ప్రజాఅస్యేతి
ప్రజః. ఒక్కసారిపిల్లఁగనునది. ౫. ధ్వాంక్షతి కాంక్షతి ఆమిషమితి
క్షః. ధ్వాక్షి కాంక్షాయాం. మాంసమును గాంక్షించునది. ౬.
నమేవఘోషతి కా కేతి ఆత్మఘోషః. కా కా అని తనపేరును బలు
. ౭. పరంకోకిలం బిభర్తీతి పరభృత్. త.పు. భృఞ్ భరణే. కోయి
ను పోషించునది. ౮. బలింభుజ్క్తే బలిభుక్. జ. పు. భుజ పాలనా
హారయోః. బలినిభుజించునది. ౯. వయఏవ వాయసః. పక్షి
వాయసము. ౧౦. (చిరంజీవతీతి చిరజీవీ. న. పు. జీవ ప్రాణధా
చాలకాలము బ్రతుకునది. ఏకైవ దృష్టి రస్య ఏకదృష్టిః. ఇ. పు.
చూపుగలది. మూకలస్యాయమస్యాయం మౌకళిః. మూకలుఁ డ
యముఁడు. అతనిసంబంధమైనది. "మూకలః ప్రేతభర్తా స్యా
ంలః కాననేచర" ఇతి శబ్దార్ణవే. పికం వర్ధయతి పికవర్ధనః. వృధు
. కోవెలలను వృద్ధిపొందించునది.) కాకిపేళ్లు.

ద్రోణకాకస్తు కాకోలో-

ద్రుణాతీతి ద్రోణః ద్రోణిశ్చాసౌ కాకశ్చ ద్రోణకాకః. ద్రూణ
సాయాం. హింసించెడుకాకి. ౧. కాకేషు కోలతి స్థూలో భవతీతి
లః. కుల సంస్త్యానే. కాకులలో గొప్పది. ౨. మాలకాకి.

దాత్యూహః కాలకణ్ఠకః,

దా న్తిం ప్లవనం ఊహతే దాత్యూహః. ఊహ వితర్కే. దాంతి
ఁగా తేలుట. దాని నభ్యసించునది. ౧. కాలవర్ణః కణ్ఠోఽస్యేతి
కణ్ఠః. నల్లనిమెడగలది. కల ఏవ కాలః అవ్యక్తధ్వనిః. స కణ్ఠేఽ
వా కాలకణ్ఠకః. అవ్యక్త మధురమైనధ్వని కంఠమందుఁ గలది.
కాలవర్ణః కంటకో రోమోద్గమోఽస్యేతి కాలకంటకో వా. నల్లని
రాజిగలది. కూఁకుడుగుడ్డంగిపిట్టపేళ్లు. భరతపక్షి.

ఆతాపి చిల్లా-

ఆతాపయతి పరజాతి మిత్యాతాపీ. న. పు. తప సంతాపే. ఇ
ాతిని దపింపఁజేయునది. పా. ఆతాయీ. న. పు. ౧. చిల్లయతి

శిథిలీకరోతి పరానితి చిల్లః. చిల్ల శైథిల్యే. ఇతరపక్షులను
గాఁ జేయునది. ౨. పిన్నగ్రద్దపేళ్లు. జెముడుకాకి. చీరపిట్టయు.

* దాక్షాయ్య గృధ్రౌ-

దక్షతే శీఘ్రం గచ్ఛతి దాక్షాయ్యః. దక్ష వృద్ధౌ శీఘ్ర
శీఘ్రముగాఁ బోవునది. ౧. గృధ్యతి మాంసమితి గృధ్రః. గృ
భికాంక్షాయాం. మాంసమును గాంక్షించునది. ౨. గ్రద్దపేళ్లు.

* కీరశుకౌ సమౌ.

కీతి శబ్దం రాతి కీరః. రా ఆదానే. కీ యను శబ్దమును
చునది. ౧. శుకతీతి శుకః. శుక గతౌ. చరించునది. ౨ చిలుకపే

* క్రుఙ్ క్రౌఞ్చః-

క్రుఞ్చతి పఙ్క్తిరూపేణ గచ్ఛతీతి క్రుఙ్. చ. పు. క్రౌ
క్రుఞ్చ గతికౌటిల్యాల్పీభావయోః. పంక్తిరూపముగాఁ బోవు
కుటిలమైయుండునది. ౧, ౨. కొంగపేళ్లు.

* అథ బకః కహ్వః-

వక్తీతి బకః. వచ పరిభాషణే. వబయోరభేదః. పలుకున
కుటిలో భవతీతి వా బకః. బక కౌటిల్యే. కుటిలమై యుండు
కే జలే హ్వయతే కహ్వః. హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ. జల
బలుకునది. ౨. వక్కపులుగుపేళ్లు. వక్కకొంగ.

* పుష్కరాహ్వస్తు సారసః,

పుష్కరస్య ఆహ్వా అస్యేతి పుష్కరాహ్వః. తామరల
పర్యాయపదములు పేళ్ళుగాఁ గలిగినది. ౧. సరసి భవస్సారసః
నందుఁ బుట్టినది. ౨. బెగ్గురుపేళ్లు.

* కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకో రథాఙ్గాహ్వయనామకః.

కవతే ప్రియావియోగాత్ రాత్రావితి కోకః. కుఙ్ శ
యావియోగముచేత రాత్రియందు మొఱపెట్టుచుండునది. ౧.
తర్పయతి ప్రియామితి చక్రః. చక తృప్తౌ. ప్రియురాలిని బ్రీతినొ
నది. ౨. చక్రేణ చక్రశబ్దేన ఉచ్యతే ఇతి చక్రవాకః. చక్రశబ్ద
జెప్పఁబడునది. ౩. రథాంగం చక్రం. తస్యాహ్వయో నామ

...ంగాహ్వయనామకః. రథాంగము చక్రము. దానిపేళ్లు గలది. ...క్కవసిట్టపేళ్లు.

కాదమ్బః కలహంస స్స్యాత్-

కదంబస్య స్వనఘస్య సహచారిత్వాత్ కాదంబః. కదంబమ...గా తనసమూహము. ఆసంఘముతోఁ గూడియుండునది. ౧. కలో...రాస్ఫుటధ్వనిః. తద్వాన్ హంసః. కలహంసః. అవ్యక్తమధురధ్వని హంస. ధూమ్రవర్ణము లైన ముక్కు కాళ్లు ఱెక్కలు గలిగినహంస...

ఉత్క్రోశ కురరా స్సమౌ,

ఉచ్చైః క్రోశతి ఉత్క్రోశః. క్రుశ ఆహ్వానే రోదనే చ. గట్టిగా ...చునది. ౧. కురతీతి కురరః. కుర శబ్దే. మ్రోయునది. ౨. పెన్న...లుఁగుపేళ్లు.

హంసాస్తు శ్వేతగరుత శ్చక్రాఙ్గా మానసౌకసః.   ౨౩

హంతి గచ్ఛతీతి హంసః. హన హింసాగత్యోః. చరించునది. శ్వేతాః గరుతః పక్షా అస్యేతి శ్వేతగరుత్. త. పు. తెల్లని ...లుగలది. ౨. చక్రవత్ వృత్తమంగమస్యేతి చక్రాంగః. చక్రము ...వట్రువయైనఅంగముగలది. ౩. మానససరః ఓకః స్థానమస్య మాన...సః. స. పు. మానససరస్సు స్థానముగాఁ గలది. ౪. సామాన్యముగా ...సలపేళ్లు.

రాజహంసాస్తు తే చఞ్చుచరణై ర్లోహితై స్సితాః,

యేలోహితై శ్చంచుచరణై ర్లక్షితా స్సితాశ్చ శరీరేణ తే ...హంసా ఇత్యుచ్యంతే. ఎఱ్ఱనైన ముక్కు కాళ్లతోఁ గూడి తెల్ల...యుండుహంసలు రాజహంస లనంబడును. హంసేషు శ్రేష్ఠత్వా...ద్రాజహంసః. హంసలలో శ్రేష్ఠమైనది.

మలినై ర్మల్లికాఖ్యా స్తే-

మలినైః కించిద్ధూమ్రైః చంచుచరణై రుపలక్షితా స్తే హంసా ...కా ఇత్యుచ్యంతే. మాసినముక్కుకాళ్లతోఁ గూడి తెల్లనైయుం...హంసలు మల్లికము లనంబడును. మలతే మల్లికః, మల ధ్మల్ల ...తే. మంచిశరీరమును ధరించినది. పా. మల్లికాక్షః. "మల్లికో

హంసభేదే నా తృణశూన్యే తు మల్లికే''తి అర్ధనారీశ్వరః "
పరితో యస్య లోచనే కృష్ణరాజిభిః, కృష్ణం చ తారకామా
ల్లికాక్ష స్స పక్ష్యత" ఇతి శబ్దార్ణవః, "ఏతస్మిన్ మదకలమ
పక్ష" ఇతి భవభూతిః.

* ధా ర్తరాష్ట్రా స్సితేతరైః.

సితేతరైః కృష్ణైః చంచుచరణై రుపలక్షితా హంసాః
రాష్ట్రా ఇ త్యుచ్యంతే. నల్లనిముక్కు కాళ్లతోఁ గూడిన
సలు ధా ర్తరాష్ట్రము లనంబడును. ధృతరాష్ట్రదేశే భవా ధా
ష్ట్రాః. ధృతరాష్ట్రదేశమందుఁ బుట్టినది. ౧.

* శరారి రాటి రాతిశ్చ-

శరం నీరం హింసాం వా. ఋచ్ఛతీతి శరారిః. నీటిని గాని హిం
గాని పొందునది. ఋ గతౌ. ౧. అటతీత్యాటిః. సీ. అట గతౌ.
నది. ౨. అతతీత్యాతిః. సీ. అత సాతత్యగమనే. ఎల్లప్పుడు తిరు
3. ఆఁడేలనుపక్షి పేళ్లు.

* బలాకా బిసకణ్ఠికా,

బలేన మేఘమాలా మకతి బలాకా. అక కుటిలాయాం
బలముచే మేఘపం క్తిని బొందునది. ౧. బిసవత్ కంఠోఽస్యా ఇ
కంఠికా. తామరతూఁడువంటి మెడగలది. ౨. తెల్లకొక్కెరపేళ్లు.

* హంసస్య యోషి ద్వరటా-

వృణీతే హంసమితి వరటా. వృఞ్ వరణే. హంసను వరి
వరం శ్రేష్ఠం అటనం అస్యా ఇతి వరటా. శ్రేష్ఠమైన నడుపు గలది
ఆఁడుహంస.

* సారసస్య తు లక్ష్మణా.

లక్ష్మీరస్యా అ స్తీతి లక్ష్మణా. ఒప్పిదముగలది. పా. ల
"వాల్మీకే రరహితరామలక్ష్మణానా" మితి మాఘః. "మహావృ
ప్రకటమీనమకరశంఖలక్షణ" మిత్యచ్ఛోదవర్ణనాయాం కా
౧. ఆఁడుబెగ్గురు.

* జతుకాఽజినపత్రా స్యాత్-

జతువత్ కృష్ణపింగళత్వాత్ జతుకా. లక్కవలె కృష్ణపిం

ుగలది. పా. జతూకా. ౧. అజినవత్పత్త్రాణి పక్షౌ అస్యేతి అజినప
తోలునంటిరెక్కలుగలది. ౨. చీఁకురువాయిపేళ్లు.

పరోష్ణీ తైలపాయికా,

శీతాసహత్వేన పరముష్ణమస్యా ఇతి పరోష్ణీ. సీ. చలి నోర్వనిది
కేవలముష్ణమే కలది. ౧. సర్వదా వివృతాస్యత్వేన తైలం పిబ
తీతి తైలపాయికా. పా పానే. ఎప్పుడును నోరు తెఱచుకొని
పానముఁ జేయుదానివలె నుండునది. ౨. గబ్బిలాయిపేళ్లు. జతు
శబ్దములు ర పర్యాయములని కొందఱు.

చర్వణా మక్షికా నీలీ-

ప్రాణినాం త్వచం చర్వతీతి చర్వణా. చర్వ అదనే. ప్రాణుల
ర్మమును దినునది. ౧. మక్ష్యంతే అస్మైజనా ఇతి మక్షికా.
రోషే. దీనియెడఁ గోపింతురు. ౨. నల్లనియీఁగపేళ్లు.

సరఘా మధుమక్షికా. ౨౬

సరంతీతిసరాః స్వవిషయం ప్రాప్తాః తాన్ హంతీతి సరఘా. హన
ాగత్యోః. తననుగూర్చి వచ్చినవారిని హింసించునది. ౧. మధుని
మక్షికా మధుమక్షికా. తేనెయందు దాసక్తమైనయీఁగ. ౨.
ఁగపేళ్లు. తేనెటీఁగ.

పతఙ్గికా పుత్తికా స్యాత్-

పతతీతి పతంగికా. పత్ ౢ గతౌ. పడునది. ౧. పుత్ కుత్సితం
ుతే పుత్తికా. కుత్సితమును జేయునది. ౨. తాయ్రు సంతానపా
ా. తెరయీఁగపేళ్లు. గొప్పతేనెయీఁగ.

దంశస్తు వనమక్షికా,

దంశతీతి దంశః. దంశ దశనే. కఱచునది. ౧. వనే మక్షికా
క్షికా. అడవియందలియీఁగ. ౨. అడవియీఁగపేళ్లు.

దంశీ తజ్జాతి-రల్పా స్యాత్-

అల్పా దంశజాతిః దంశీ. సీ. ౧. అల్పమైన అడవిజాతియీఁగ.
దోమ.

గణ్డోలీ వరటా ద్వయోః. ౨౭

గణ్డం కపోలం ఉలతి ఆవృణోతీతి గణ్డోలీః ప్సు. ఉల సంవరణే.

చెక్కిలిమీఁద మునరునది. పా. గన్ధయ త్యర్దయతి గన్ధోలీ. గన్ధ
పీడించునది. ౧. వృణోతీతి వరటా. వృ. వృఞ్ వరణే. అంతట
పించునది. ౨. ఎఱ్ఱతుమ్మెద పేళ్లు. కణుఁదురీఁగ.

* భృఙ్గారీ చీరుకా చీరీ ఝిల్లికా చ సమా ఇమాః,

ఆకృత్యా భృఙ్గ మియర్తీతి భృఙ్గారీ. సీ. ఋ గతౌ. ఆకృ
తుమ్మెదను పొందునది, ౧. చి ఇతి రౌతీతి చీరుకా. చీ యని క
నది, పా. చిరుకా. ఛీరుకా. ౨. చీ ఇతి శబ్దేన రిణాతి గచ్ఛతీతి
సీ. రీ గతిరేషణయోః. చీ యని పలుకుచుఁ బోవునది. 3. ఝి
వాద్యవిశేషవత్ కాయతీతి ఝిల్లికా. కై శబ్దే. ఝిల్లి యనెడు
విశేషమువలెఁ బలుకునది. ౪. చిమట పేళ్లు. ఈలపురుగు.

* సమౌ పతఙ్గ శలభౌ-

పత త్యగ్నౌ పతఙ్గః. పత్ ౹౹ గతౌ. అగ్నియందుఁ బడు
శలత్యాశు గచ్ఛ త్యగ్నిం శలభః. శల ఆశుగమనే. అగ్నిని
శీఘ్రముగాఁ బోవునది. ౨. మిడత పేళ్లు. దివ్వాఋపుఁ బురుగు
కొందఱు.

* ఖద్యోతో జ్యోతి రిఙ్గణః

ఖే ద్యోతత ఇతి ఖద్యోతః. ద్యుత దీప్తౌ. ఆకాశమందుఁ
శించునది. ౧. జ్యోతిషా ప్రకాశేన ఉపలక్షితస్సన్ రిఙ్గతి
జ్యోతిరిఙ్గణః. రిగి గతౌ. ప్రకాశముచేతఁ బోవునది. ౨. మిణు
పురుగు పేళ్లు.

* మధువ్రతో మధుకరో మధులి ణ్మధు పాలినః,

ద్విరేఫ పుష్పలి డ్భృఙ్గ షట్పద భ్రమ రాళయః.

(ఇన్దిన్దిర శ్చఞ్చరీకో రోలమ్బో బమ్భరశ్చ సః)

మధు పుష్పరసం వ్రతయతి భుఙ్క్తే మధువ్రతః. వృతు
పూఁదేనెను భుజించునది. ౧. మధు కరోతీతి మధుకరః. డు
కరణే. పూఁదేనెను జేయునది. ౨. మధు లేఢీతి మధు లిట్.
లిహ ఆస్వాదనే. పూఁదేనెను ఆస్వాదించునది. 3. మధు పిబతీతి
పః. పా పానే. పూఁదేనెను బానము సేయునది. ౪. అలతి భూ
పద్మాదిక [illegible] పద్మాదుల

...మనది. ౫. అస్య భ్రమర ఇతి నామ్ని ద్వౌ రేఫౌ స్త ఇతి ద్విరేఫః. భ్రమర మను తనపేరునందు రెండు రేఫములు గలది. ౬. పుష్పం ఆస్వాదయతీతి పుష్పలిట్. హ. పు. లిహ ఆస్వాదనే. పుష్పము ...స్వాదించునది. ౭. కార్ష్ణ్యం భరతీతి భృంగః. భృఞ్ భరణే. నలు...ను భరించునది. ౮. షట్పాదా న్యస్యేతి షట్పదః. ఆఱుకాళ్లుగ...౯. భ్రమతీతి భ్రమరః. భ్రము అనవస్థానే. తిరుగుచుండునది. ౧౦. ...తి పుష్పాణి అళిః. ఇ. పు. అల భూషణాదౌ. పుష్పముల నలంకరిం...నది. ౧౧. (ఇందతి ఇందిరయా ఇందిందిరః. ఇది పరమైశ్వర్యే. పద్మ...సదతో‌గూడినది. చరతీతి చంచరీకః. చర గతి భక్షణయోః. చరిం...యుండునది. రౌతీతి రోలంబః. రు శబ్దే. (మ్రో)యునది. పా. రలయో...దా ల్లోలంబః. బమితిశబ్దం బిభర్తీతి బంభరః. బం అనెడు శబ్ద...ము భరించునది. తుమ్మెద పేళ్లు. ఇందిందిరాదులుర అధికనామములు).

మయూరో బర్హిణో బర్హీ నీలకణ్ఠో భుజఙ్గభుక్,
శిఖావల శ్శిఖీ కేకీ మేఘనాదానులాస్యపి. ౩౦

మీనాతి సర్పాన్ మయూరః. మీఞ్ హింసాయాం. సర్పము...ను హింసించునది. ౧. బర్హ మస్యాస్తీతి బర్హిణః. బర్హీ చ. న. పు. ...ఛముకలది. ౨. ౩. నీలః కంఠోఽస్య నీలకంఠః, నల్లని మెడ గలది. ...భుజంగాన్ భుఙ్క్తే భుజంగభుక్. జ. పు. భుజ పాలనాభ్యవహారయోః. ...ర్పములను భుజించునది. ౫. శిఖా చూడా అస్యాస్తీతి శిఖావళః, శిఖీ ...న. పు. చుంచుగలది గనుక శిఖావళము, శిఖియును. ౬. ౭. కేకా ...ఽస్యాస్తీతి కేకీ. న. పు. కేకారవముగలది. ౮. మేఘనాద మను...తీతి మేఘనాదానులాసీ. న. పు. లస శ్లేషణక్రీడనయోః. మేఘధ్వ...నిగూర్చి క్రీడించునది. ౯. నెమిలి పేళ్లు.

కేకా వాణీ మయూరస్య-

కే శిరసి కాయతే అభివ్యజ్యత ఇతి కేకా. శిరస్సు నెత్తి పలుక...నది. ౧. నెమిలికూఁత.

సమౌ చన్ద్రక మేచకౌ,

చంద్ర ఇవ చంద్రకః. చంద్రాకారమై యుండునది. ౧. హరిత...శ్రవర్ణత్వాత్ మేచకః. పచ్చవన్నెయు నల్లవన్నెయుఁ గలది. ౨.

నెమిలిపురికన్ను పేళ్లు.

* శిఖా చూడా-

శిరసి ఖేలతీతి శిఖా. ఖేలృ చలనే. శిరస్సునందుఁ జలిం
౧. చుద్యతే వాయునేతి చూడా. చుద ప్రేరణే. వాయువుచేఁ
పఁబడునది. ౨. నెమిలికూఁకటిపేళ్లు.

* శిఖణ్డశ్చ పిఞ్ఛ బర్హే నపుంసకే.

శిఖాభి రగ్రభాగై ర్డీయతే చలతీతి శిఖండః. డీఙ్ విహా
గతౌ. అగ్రభాగములచేత కదలుచుండునది. ౧. పింఛయతీతి పిం
పింఛ దీప్తౌ. ప్రకాశించునది. ౨. బర్హ్యతే నృత్తేన బర్హం. బృ
ద్ధౌ. నృత్యముచేత వృద్ధిఁబొందునది. 3. పింఛబర్హశబ్దములు
కములు. నెమిలిపురిపేళ్లు.

* ఖగే విహంగ విహగ విహంగమ విహాయసః,
శకుంతి పక్షి శకుని శకుంత శకున ద్విజాః.
పతత్రి పత్త్రి పతగ పతత్పత్త్రిర థాణ్డజాః,
నగౌకో వాజి వికిర వి విష్కిర పతత్రయః.
నీడోద్భవా గరుత్మన్తః పిత్సన్తో నభసంగమాః,

ఖే గచ్ఛతీతి ఖగః. గమ్ లృ గతౌ. ఆకాశమందుఁ బోవున
విహాయసా గచ్ఛతీతి విహంగః, విహగః, విహంగమశ్చ. ఆకాశ
బోవునది. ౨. 3. ౪. వివిధంజిహీతే గచ్ఛతీతి విహాయాః. స.
హాఙ్ గతౌ. వివిధగతులచేతఁ బోవునది. ౫. గతుం శక్నోతీతి శక
శకునిః, శకుంతః, శకునశ్చ. శక్ లృ శక్తౌ. పోవుటకొఱకు సమర్థ
నది. ౬. ౭. ౮. ౧౦. పక్షౌ వస్య స్త ఇతి పక్షీ. న. పు. ఱెక్కలు
నది. ౭. అండరూపేణ పక్షిరూపేణ చ ద్విర్జాయతఇతి ద్విజః.
దుర్భావే. గ్రుడ్డుగాను పక్షిగాను రెండుమార్లుగాఁబుట్టునది. ౧౧.
పత్త్రేచ అన్య స్త ఇతి పతత్రీ, పత్త్రీచ. న. పు. ఱెక్కలుగలది.
౧౩. పతత్ గచ్ఛతీతి పతగః. ఎగురుచుఁబోవునది. ౧౪. పతతీతి
త. పు. పత్ లృ గతౌ. పోవునది. ౧౫. పత్త్రాని రథః గమనసాధన
పత్త్రిరథః. ఱెక్కలే రథముగాఁ గలది. ౧౬. అండా జ్జాయతే
జనీ ప్రాదుర్భావే. గ్రుడ్డువలనఁ బుట్టునది. ౧౭. నగో వృక్ష

...మస్యేతి నగౌకాః. స. పు. వృక్షము స్థానముగాఁ గలది. ౧౫.
... పక్షో వా వేగో వా, తద్యోగాత్ వాజీ. న. పు. ఱెక్కలు
... వేగముగాని వాజము. అది గలిగినది. ౧౬. వికిరతి భక్ష్యమితి వికిరః.
...ర్ఛ. కౄవిక్షేపే. మేఁతకు యోగ్యమైన పదార్థములను జల్లునది.
... ౨౧. వయతి తృణాదినా నీడమితి విః. ఇ. పు. వేఞ్ తంతుసం
... తృణాదులచేత గూడుగట్టునది. ౨౨. పతతీతి పతత్రిః. ఇ. పు.
...నది. ౨౩. నీడాత్ ఉద్భవతీతి నీడోద్భవః. గూడువలనఁ బుట్టునది.
... గరుతః పక్షా యేషాం తే గరుత్మంతః. త. పు. ఱెక్కలుగలవి.
...పతితు మిచ్ఛంతః పిత్సంతః. త. పు. పోవ నిచ్ఛయించునవి. ౨౬.
... గచ్ఛంతీతి నభసంగమాః. ఆకాశమునఁ బోవునవి. ౨౭. సామా
...ముగాఁ బక్షుల పేళ్లు.

...తేషాం విశేషా హారీతో మద్గుః కారణ్డవః ప్లవః. ౩౮
...త్తిరిః కుక్కుభో లావో జీవంజీవ శ్చకోరకః,
...కోయష్టిక ష్టిట్టిభకో వర్తకో వర్తికాదయః. ౩౯

హరితవర్ణయోగాత్ హారీతః. పచ్చనివన్నె గలది. పచ్చనిపిట్ట.
...మజ్జతి జలే మద్గుః. ఉ-పు. టు మస్జో శుద్ధౌ. నీళ్లయందు మునుఁగు
...నీరుకాకి. కరండే భవః కారండః తం వాతి గచ్ఛతీతి కారండవః. వా
...బంధనయోః. కరండము పంజరము. తత్సంబంధమైనది కారండవము.
...నిబొందియుండునది. కన్నెలేడు. ౧. ప్లవతే ప్లవః. నీళ్లలోఁ దేలు
...నీరుకోడి. ౧. తి త్తిరి రౌతీతి తిత్తిరిః. తిత్తియని పలుకునది. తీతువు.
...కుగితికుభతిశబ్దాయతఇతి కుక్కుభః. కుభిస్సౌత్రో ధాతుః. కుక్కు
... పలుకునది. గంపపులుఁగు, బెళగువ్వ. ౧. లూయతే లావః. లూ
...ఛేదనే. ఛేదింపఁబడునది. లావుక. ౧. జీవేన సహచరేణ క్రీడ జీవతి
...జీవః. జీవమనఁగా సహచరము. దానితోఁగూడ క్రీడించుచు బ్రతుకు
... వన్నెపులుఁగు. ౧. చకతి తృప్యతి జ్యోత్స్నయా చకోరకః. చక
...ప్తౌ. వెన్నెలఁజూచి తృప్తిఁ బొందునది. వెన్నెలపులుఁగు. ౧. జీవంజీవచ
...శబ్దములు ౨ చకోరపక్షిపేళ్లని కొందఱు. ఓకసా స్థానేన యజతే
...సృతే కోయష్టికః. యజ దేవపూజాదౌ. స్థానముతో సంగతమై
...డునది. చీఁకుకొక్కెర. గుడ్డికొంగ. ౧. టిట్టితి నిష్ఠురం భాషతే

టిట్టిభకః. టిట్టి యని నిష్ఠురముగాఁ బలుకునది. టిట్టీతి శబ్దేన భా
ట్టిభకః. భా దీప్తౌ. టిట్టి యనెడు శబ్దముచేత నొప్పునది. లకుమ
౧. వర్తతే స్వేచ్ఛయావర్తకః. వృతు వర్తనే. స్వేచ్ఛచేత వర్తిం
వెలిచపిట్ట. దొట్టపులుఁగు. ౧. వర్తికాశబ్దమునకు వర్తకశబ్దము
వ్యుత్పత్తి. మీాలవల్లంకి. ౧. ఇచ్చట కొందఱు వర్తకశబ్దమును
గముగాఁ బఠించి వర్తకా వర్తికా శబ్దములు పర్యాయము ల
ప్రత్యేక పక్షివిశేషములు.

* గరుత్పక్షచ్ఛదాః పత్త్రం పతత్త్రంచ తనూరుహమ్,

గిరతి గగన మనేనేతి గరుత్. త. పు. గౄ నిగరణే. దీనిచే
ఆకాశమును గ్రసించును. ౧. పక్షతి గగనమనేనేతి పక్షః. పక్ష పరి
దీనిచేత పక్షి ఆకాశమును బరిగ్రహించును. ౨. ఛాద్యతే అనే
మితి ఛదః. ఛద అపవారణే. దీనిచేత నంగము కప్పఁబడును. ౩. పత
పత్త్రం. పత్ ౢ గతౌ. దీనిచేత పక్షి పోవును. ౪. పతంతం త్రాయతే
తత్త్రం. త్రైఙ్ పాలనే. పడుదానిని రక్షించునది. ౫. తన్వాం రో
తనూరుహం. రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే. శరీరమందు మొల
౬. ఱెక్కలపేళ్లు.

* స్త్రీ పక్షతిః పక్షమూలమ్—

పక్షస్య మూలం పక్షతిః. సీ. పక్షమూలం చ. ఱెక్కల
మొదలు. ౧. ౨. ఱెక్క మొదలు.

* చఞ్చుస్త్రోటి రుభే స్త్రియామ్.

చంచతి చలతి ఆహారగ్రహణే చంచుః. ఉ. సీ. చంచు గ
హారగ్రహణమందు కదలునది. ౧. త్రుట్యతి మాంసాదికమితి
సీ త్రుట ఛేదనే. మాంసాదులను ద్రుంచునది. ౨. పక్షులముక్కు

* ప్రడీనోడ్డీన సండీనా న్యేతాః ఖగగతిక్రియాః,

ప్రకృష్టం డయనం ప్రడీనమ్. వేగిరముగా పాఱుట. ౧
ఊర్ధ్వం డయనం ఉడ్డీనమ్. మీఁదికిఁ బాఱుట. ౧. సంహతం
సండీనమ్. ౧. డీఙ్ విహాయసాగతౌ. కలసిపాఱుట. ఎగయుట,
ట, పక్షులగతి విశేషనామములు. వ్రాలుటయని కొందఱు.

* పేశీ కోశో ద్విహీనేఽణ్డమ్—

పేశయతి గర్భమితి పేశీ. సీ. పిశ అవయవే. దీనియందు గర్భం బవ ...యుక్తమవును. ౧. గర్భస్య కోశత్వా త్కోశః. గర్భమున కాధార ...వి. పేశీనాం మాంసఖండానాం కోశః పేశీకోశః. మాంసఖండముల ...క్క సమూహము అని యేకనామముగాఁ గొందఱు. ౨. అమతి ...రత్యస్మాచ్ఛిశు రిత్యండం. అమ గతౌ. దీనివలనఁ బిల్ల వెడలును. 3. ...డ్డుపేళ్లు.

కులాయో నీడ మస్త్రియామ్. 32

సాయంకాలే పక్షికుల మయత ఏన మితి కులాయః. అయ గతౌ. ...సంకాలమందుఁ బక్షిసమూహము దీనిని బొందును. ౧. నీయతే తృ ...క మత్రేతి నీడం. అ. న్న. ణీఞ్ ప్రాపణే. తృణాదులు దీనియందుం ...బడును. ౨. గూఁటిపేళ్లు.

పోతః పాకోఽర్భకో డిమ్భః పృథుక శ్శాబక శ్శిశుః,

పునాతి నీడం పోతః. పూఞ్ పవనే. గూఁటిని బవిత్రము సేయున ...రుద్ధలక్షణ. అనఁగాఁ జెఱుచునది. ౧. పాయతే రక్ష్యతే పాకః. పా రక్ష ...రక్షింపఁబడునది, పచ్యతే గర్భక్లేశేన వా పాకః. డుపచ్ ష్ పాకే. గర్భ ...ముచేఁ బీడింపఁబడునది. ౨. జననీమవలంబ్య ఋచ్ఛతీ త్యర్భకః. ఋ ...తల్లినాధారము చేసికొని పోవునది. 3. డయతే డింభః. డీఙ్ విహాయ ...తౌ. కాలక్రమమున నెగయునది. ౪. పృథుతురంయథా భవతి తథా ...యతి పృథుకః. కై శబ్దే. అధికముగా మొఱపెట్టునది. ౫. శ్యతి పిత్రోః ...ఖమితి శాబకః. శో తనూకరణే. తల్లిదండ్రులదుఃఖము నల్పముగాఁ ...మునది. ౬. శేతేఽత్యర్థం శిశుః. ఉ. పు. శీఙ్ స్వప్నే. మిక్కిలి నిద్రపోవు ...బిడ్డపేళ్లు. సర్వజంతుసామాన్య శిశుమాత్రమునకును బేళ్లు.

స్త్రీపుంసౌ మిథునం ద్వన్ద్వం-

మేథతే సంగచ్ఛతఇతి మిథునం. మేథృ సంగమే. కూడియుండున ౧. ద్వౌ సహ వర్తేతే ద్వంద్వం. రెండును గలసియుండునది. ౨. ...పురుషులజంటపేళ్లు.

యుగ్మం తు యుగళం యుగమ్. 33

యుజ్యతే యుగ్మం, యుగళం, యుగం చ. యుజిర్ యోగే. పర ...ము కూడుకొనియుండునది యుగ్మము, యుగళము, యుగము. ౧.

౨. ౩. సామాన్యముగా రెండు జోడై యుండుటకు పేళ్లు.

సమూహ నివహ వ్యూహ సందోహ విసర వ్రజాః,
స్తో మౌఘ నికర వ్రాత వార సంఘాత సంచయాః.
సముదాయ స్సముదయ స్సమవాయ శ్చయో గణః,
స్త్రియాం తు సంహతి ర్బృన్దం నికురుమ్బం కదమ్బకమ్.
(పూగో వితానం ప్రకరో మణ్డలం చక్రవాళకమ్,
పటలం పేటికా స్త్రీ స్యా చ్చక్రం జాలం చ జాలకమ్)

సమ్య గూహ్యతే ఏకత్రేతి సమూహః. ఊహ వితర్కే. ఒక
న నన్నియు లెస్సగా నూహింపఁబడును. ౧. నితరాం వహతి ప్ర
స్వసంబంధినా మేకత్వమితి నివహః.వహ ప్రాపణే. తనసంబంధమై
వులను మిక్కిలి యేకత్వమును బొందించునది. ౨. విశేషేణ ఊ
ఇతి వ్యూహః. మిక్కిలియూహింపఁబడునది. ౩. సందుహ్యతే ప్ర
ఇతి సందోహః. దుహప్రపూరణే. మిక్కిలిపూరింపఁబడునది, ౪. వి
త ఇతి విసరః, సృ గతౌ. విశేషముగా పదార్థముచేత పొందఁబడు
వ్రజ్యత ఇతి వ్రజః. వ్రజ గతౌ.పొందఁబడునది.౬. స్తూయత ఇతి స్తో
ష్టుఞ్ స్తుతౌ. స్తోత్రముచేయఁబడునది.౭. ఉచ్యతే సంఘీభూయ తే
ఉచ సమవాయే. కూర్పఁబడునది. ౮. నికీర్యత ఇతి నికరః. కౄ
అంతటఁ జల్లినట్లు వ్యాప్తమైయుండునది. ౯. వ్రియత ఇతి వ్రాత
రశ్చ. వృఞ్ సంభక్తౌ. కూర్పఁబడునది. ౧౦. ౧౧. సంహన్యత
ఘాతః. హన హింసాగత్యోః. లెస్సగాఁబొందింపఁబడునది. ౧౨.
యతే సంచయః. చిఞ్ చయనే. కూర్చఁబడునది. ౧౩. సముదయ
త్ర సముదాయః. ఇణ్ గతౌ. లెస్సగా దీనియందుఁ గనిపింతురు
సముద్యంత్యత్ర సముదయః. ఇణ్ గతౌ. లెస్సగా దీనియందుఁ
దురు. ౧౫. సమవయంతి ప్రాప్నువం త్యత్రేతి సమవాయః. ఇణ్
దీనిని బొందుదురు. ౧౬. చీయతే చయః. చిఞ్ చయనే. కూ
డునది. ౧౭. గణ్యతే గణః. గణ సంఖ్యానే. లెక్కపెట్టఁబడునది.
సంహన్యత ఇతి సంహతిః. సీ. హన హింసాగత్యోః. పొందఁబడునది
వ్రియతేబృందం.వృఞ్ సంభక్తౌ. వబయోరభేదః. కూర్చఁబడునది
నితరాం కురతి శబ్దాయతే నికురుంబం. కుర శబ్దే. మిక్కిలి రొ

౧. కోలాహలరూపేణ కుత్సిత మంబతే కదంబకం. అబి శబ్దే. కో
హాలహావమునఁ గుత్సితముగా మ్రోయునది. ౨.౨. గుంపుపేళ్లు.
బృన్దభేదాః-
ఇఁక మీఁదఁ జెప్పఁబడునవి సమూహభేదములు.

సమైర్వర్గః-

వృజ్యతే విజాతీయైరితి వర్గః. వృజీ వర్జనే. విజాతీయులచేత వర్జిం
పఁబడునది. ప్రాణులుగాని అప్రాణులుగాని తమ సజాతీయవస్తువుయొక్క
గుమి వర్గము. ఉ.—ప్రాణివర్గము. కవర్గము ఇత్యాదులు.

సఙ్ఘ సార్థౌతు జన్తుభిః,

సంహన్యతే పరస్పరసజాతీయవిజాతీయైరితిసంఘః. హన హింసా
గత్యోః. అన్యోన్య సజాతీయ విజాతీయులచేతఁ గూర్చఁబడునది.౧. సరతీతి
. సృ గతౌ. పోవునది. ౨. సజాతీయములుగానీ విజాతీయములుగానీ
జంతువులగుంపుపేళ్లు. ఉ—పక్షిసంఘము. వణిక్సార్థము.

సజాతీయైః కులమ్-

కోలతి సంఘీభవతీతి కులం కుల సంస్త్యానే. కూడుకొనియుండు
నది. ౨. సజాతీయ మైనప్రాణులగుంపు. ఉ—బ్రాహ్మణకులము.

యూథం తిరశ్చాం పున్నపుంసకమ్. ౪౧

యౌతి మిశ్రీభవతీతి యూథం. అ.పు. యు మిశ్రణే.కూడుకొని
యుండునది. ఉ—గజయూథము. వరాహయూథము. తిర్యగ్జంతువుల
గుంపు.

పశూనాం సమజః-

సమజంత్యత్ర సమజః. అజ గతిక్షేపణయోః. దీనియందుఁబశువు
లు కలిసికొనును. ౧. పశువుల మంద.

అన్యేషాం సమాజః-

సమజంత్యత్రసమాజః. అజ గతిక్షేపణయోః. దీనియందుఁగూడు
దురు. ౧. పశువులుగాక తక్కినవానిగుంపు.

అథ సధర్మిణామ్,

స్యాన్నికాయః-

నిచీయతే నికాయః. చిఞ్ చయనే, లెస్సగాఁ గూర్చఁబడునది.

ఒకేవిధమైన నడవడిగలవారియొక్క సమూహము.

* పుఞ్జః రాశీ తూత్కరః కూటమస్త్రియామ్.

పుంజ్యతే సమూహ్యత ఇతిపుంజః. కూర్పఁబడునది. పుంప
ఇతివా పుంజః. పురుషునివలనఁబుట్టునది. అశ్నుత ఇతి రాశిః.
వ్యాప్తౌ. వ్యాపించునది. ౨. ఉత్ కీర్యత ఇతి ఉత్కరః. కౄ
పోడవగునది. 3. కూటవత్ శిఖరవత్ స్థితంకూటం. అ. పు.
రమువలె నుండునది. ౪. ధాన్యాదులరాశిపేళ్లు.

* కాపోత శౌక మాయూర తైత్తిరాదీని తద్గణే,

కపోతానాం సమూహః కాపోతం. గువ్వలయొక్క స
ము. ౧. శుకానాం సమూహః శౌకం. చిలుకలయొక్క సమూ
౧. మయూరాణాం సమూహో మాయూరం. నెమళ్లయొక్క
౧. తిత్తిరీణాం సమూహః తైత్తిరం. తీతువులగుంపు. ౧. ఆదిశ
శాకాదులు గ్రహింపఁబడును.

* గృహాసక్తాః పక్షిమృగా శ్ఛేకా స్స్యు ర్గృహ్యకాశ్చ తే.

ఛిద్యంతే ఛిద్యంతే పక్షాదిషు ఛేకాః. ఛో ఛేదనే.
మొదలైనవానియందు ఛేదింపఁబడునవి. పా. ఛేకాః. ౧. గృ
ఇతిగృహ్యకాః. గ్రహ ఉపాదానే. పట్టువడునవి. ౨. క్రీడార్థమై
బడి యిల్లుమరగినచిలుక మొదలైనపక్షులకును, ఇఱ్ఱి మొదలైన
ములకును పేళ్లు.

మనుష్య వర్గము.

గృహానిరుద్ధపక్షిమృగప్రసంగాత్ తద్వృత్తిమనుష్యాణా
మాని వివక్షుః ఇదానీం సాంగోపాంగం మనుష్యవర్గమాహ
ఇత్యాదినా—గృహమునఁ బెంచఁబడిన పక్షిమృగములఁజెప్పి,
గమువలన గృహమం దుండుమనుష్యులపేళ్లను జెప్పఁదలఁచి
సాంగోపాంగముగా మనుష్యవర్గమును జెప్పుచున్నాఁడు—

* మనుష్యా మానుషా మర్త్యా మనుజా మానవా నరాః,

మనోరపత్యాని మనుష్యాః, మానుషాశ్చ. మనుష్య
గనుక మనుష్యులు, మానుషులు ౧. ౨. మ్రియంత ఇతిమర్త్యాః

త్యాగే. మృతినిబొందువారు. మర్త్యో భూలోకః. తత్ర భవాః మర్త్యాః. మనఁగా భూలోకము-అచ్చటఁబుట్టినవారు. 3. మనోర్జాతా మను జనీ ప్రాదుర్భావే. మనువువలనఁ బుట్టినవారు. ४. మనోరిమే మా మనువుసంబంధమైనవారు. ౫. నృణంతి నయంతి సర్వాంస్స్వవశమితి నృనయే. అన్నియుఁదమవశముఁ బొందించుకొనువారు. ౬. మను త్రుని పేళ్లు.

ష్యాః పుమాంసః పఞ్చజనాః పురుషాః పూరుషా నరః. ౧

పాంతిస్త్ర్యాదికమితిపుమాంసః. పా రక్షణే. స్త్రీలు మొదలై నవా ంచువారు. ౭. పంచభిః పృథివ్యాదిభిర్జాయంత ఇతి పంచజనాః. మొదలైనపంచభూతములచేఁ బుట్టువారు. ౮. పురంతి ప్రాణినా గచ్ఛంతీతి పురుషాః, పూరుషాశ్చ. పుర అగ్రగమనే. ప్రాణులకెల్ల రులుగనుక పురుషులు,పూరుషులు. ౯. ౧౦. నయంతఇతినరః. ణీఞ్ ప్రాపణే. అన్నిటిని స్వవశముఁ బొందించుకొనువారు. ౧౧. ష్యజాతిలోఁ బురుషుల పేళ్లు.

స్త్రీయోషి దబలా యోషా నారీ సీమన్తినీ వధూః,
ప్రతీపదర్శినీ వామా వనితా మహిళా తథా. ౨

స్త్యాయతి సంఘాతో భవ త్యస్యాం గర్భ ఇతి స్త్రీ. స్త్యై ష్ట్యై ఘాతయోః. దీనియందు గర్భము కూర్పఁబడును. ౧. యౌతి యోషిత్. త. సీ. యోషా చ. యు మిశ్రణే. పురుషునితోఁ కొనునది. పా. యోషితా. జోషా. "స్త్రీ వధూ ర్యోషితా రా ఇతి త్రికాండశేషః. ౨. ४. అల్పం బలమస్యాః అబలా. అ నఞ్. అల్పమైన బలముగలిగినది. 3. నృణాతి నయతి స్వవశం మితి నారీ. సీ. నృ నయే. పురుషుని వశముచేసికొనునది. ౫. ం కేశవీథీ అస్యా ఇతి సీమన్తినీ. సీ. సీమంతమనఁగాఁ బాపట. లిగినది. ౬. ఊహ్యతే భర్త్రేతి వధూః. ఊ. సీ. వహ ప్రాప రుషునిచేత వహింపఁబడునది. ౭. ప్రతీపం వక్రం ద్రష్టుం శీలమ తి ప్రతీపదర్శినీ. సీ. వక్రముగా నాలోచించునది. ౮. వామత్వే స్వభావత్వేన రమ్యత్వేన వా వామా. వక్రశీలమైనదిగాని రమ్య గాని వామ. ౯. వనతి పురుషమితి వనితా. వన షణ సంభక్తౌ.

పురుషునిఁ బొందునది. ౧౦. మహ్యతే ఇతి మహిళా. మహపూ
ఆదరింపఁబడునది. ౧౧. సామాన్యముగా స్త్రీలపేళ్లు.

* విశేషా స్త్వఙ్గనా భీరుః కామినీ వామలోచనా,
ప్రమదా మానినీ కాన్తా లలనా చ నితమ్బినీ.
సున్దరీ రమణీ రామా-

ప్రశస్తా న్యంగా న్యస్యా ఇతి అంగనా. మంచి యవయ
గలది. ౧. భయం శీలమస్యా ఇతి భీరుః. వెఱపు స్వభావము
ది. ౧. అతిశయేనకామోఽస్యా ఇతి కామినీ. సీ. అతిశయమై
ముగలది. ౧. వామే రుచిరే లోచనే అస్యా ఇతి వామలోచనా
కన్నులుగలది. ౧. ప్రకృష్టో మదశ్చేతో వికారోఽస్యా ఇతి
మిక్కిలి మదము గలది. ౧. మానోఽస్యా ఇతి మానినీ. సీ.
కోపము గలది. పా. భావశ్శృంగారచేష్టా సోఽస్యా అ స్త్రీక
శృంగారచేష్టగలది. ౧. కామ్యతే ఇతి కాంతా. కము కాంతౌ
బడునది. మిగులఁ జక్కనిది. ౧. లలతి విలసతీతి లలనా. ల
యామ్. విలాసయుక్తయైనది. ౧. పృథు ర్నితంబః కటిపశ్చా
సోఽస్యా అ స్త్రీతి నితంబినీ. సీ. గొప్పపిఱుఁదులు గలది. ౧.
ద్రియతే సున్దరీ. సీ. దృఙ ఆదరణే. లెస్సగా నాదరింప
రూపలావణ్యములు గలది. ౧. రమయతి నాయక మితి ర
రము క్రీడాయాం నాయకుని రమింపఁజేయునది. ౧. రమతే
స్త్రానుసారేణ కళాభిరితి రామా. రము క్రీడాయాం. గీత
నేర్చి రమించునది. ౧. స్త్రీవిశేషముల పేళ్లు.

* కోపనా సైవ భామినీ,

కోపశీలా కోపనా. కోపమే స్వభావముగాఁ గలిగినది. ౧
త్యనశ్యం కుప్యతి భామినీ. భామ క్రోధే. అవశ్యము కోపగి
నది. ౨ కోపముగల స్త్రీపేళ్లు

* వరారోహా మత్తకాశి న్యుత్తమా వరవర్ణినీ.

పుంసా ఆరుహ్యతే ఇతి ఆరోహః కటిః వరః శ్రేష్ఠః
ఉస్యాఇతి వరారోహా. పురుషునిచేత ఆరోహింపఁబడునది గ
వారువన్నా, పిఱుఁదు, శ్రేష్ఠమైన పిఱుఁదులుగలిగినది. ౧. మ

య త్తేవకాశత ఇతి మత్తకాశినీ. సీ. కాశృ దీప్తౌ. మధుపానము
మత్తురాలివలెఁ బ్రకాశించునది. పా. శ్రోణీగౌరవాత్ మత్త
మందం కసతీతి మత్తకాసినీ. సీ. కస గతౌ. గొప్పపిఱుఁదులు
టవలన మదపుటేనుఁగువలె మెల్లఁగా నడచునది. ౨. రూపళీ
రుత్కృష్టత్వా దుత్తమా. రూపశీలాదులచేత ఉత్కృష్టమైనది.
శ్శ్రేష్ఠో వర్ణో రూపమస్యా ఇతి వరవర్ణినీ. శ్రేష్ఠమైన రూప
ది. "శీతే సుఖోష్ణసర్వాంగీ గ్రీష్మేతు సుఖశీతలా, భర్తృరక్తాచ
నారీ సా భవే ద్వరవర్ణినీ" ఇతి రుద్రః. ఉత్తమస్త్రీపేళ్లు.

ృతాభిషేకా మహిషీ-

మహ్యతే పూజ్యత ఇతి మహిషీ. సీ. మహ పూజాయాం. పూ
బడునది. ౧. రాజుపట్టపు దేవి.

భోగిన్యోఽన్యా నృపస్త్రియః,

భోగః సంభోగో యాస్వితి భోగిన్యః. ఎవ్వరియందు సంభోగము
వారు భోగినులు. ౧. తక్కినరాజభార్యలు.

పత్నీ పాణిగృహీతీ చ ద్వితీయా సహధర్మిణీ. ౫

భార్యా జాయాథ పుంభూమ్ని దారాః-

పత్యురనయా సహ యజ్ఞయోగా త్సంపద్యత ఇతి పత్నీ. సీ. పతికి
తోఁగూడ యజ్ఞయోగము గలది. ౧. పాణిః గృహీతోఽస్యా ఇతి
గృహీతీ. సీ. దీనిహస్తము గ్రహింపఁబడును. ౨. యజ్ఞాధికారఫల
ాో ర్జాయాపత్యో రన్యతరత్వేన ద్వితీయా. యజ్ఞాధికారమందు
మును బొందునప్పుడు పతితోఁ గూడ తాను రెండవది. ౩. పత్యా
సహ ధర్మః దాన యజ్ఞాది రస్యా ఇతి సహధర్మిణీ. సీ. పతితోఁ
డ దానయజ్ఞాదిధర్మములు గలిగినది. ౪. భ్రియత ఇతి భార్యా. భృఞ్
ణే. భరింపఁబడునది. ౫. జాయతేఽస్యాం పతిః పుత్రరూపేణేతి జా
. జనీ ప్రాదుర్భావే. ఈమెయందు పతి పుత్రరూపమున జనించును.
దారయంతి ఉద్వేజయంతి పతీనితి దారాః. దౄ భయే. పతులను
ఁబెట్టువారు. ఈశబ్దము అకారాంతపుంలింగనిత్యబహువచనము.
పం స్త్రీలింగేఽపి. 'క్రోడా హారా తథాదారా త్రయ ఏతే యథా
మం, క్రోడే హారే చ దారేషు త్రయః ప్రోక్తా మనీషిభి' రితి భట్టచం

ద్ర॥ ౭. ఈ ౭ ను అగ్నిసాక్షికముగా౽ బెండ్లాడిన పెండ్లాము పే
దటి ౪ శబ్దములు (పత్నీ-ర్మణి) యజ్ఞాధికారము గలపెండ్లా
తక్కిన 3 శబ్దములు సామాన్యమైన పెండ్లామునకును బేళ్లని కో

* స్యాత్తు కుటుమ్బినీ,

పురంధ్రీ -

కుటుంబం పుత్రభృత్యాదికం అస్యా ఇతి కుటుంబినీ. సీ.
వ౽దగిన పుత్రభృత్యాదులు గలది. ౧. పురం గృహం ధరతీతి
సీ. ధృఞ్ ధరణే, పురమన౽గా గృహము. దానిని భరించు
బిడ్డలు సేవకులు మొదలగు కుటుంబము గల స్త్రీపేళ్లు.

* సుచరిత్రాతు సతీ సాధ్వీ పతివ్రతా.

శోభనం చరిత్ర మస్యా ఇతి సుచరిత్రా. శుభకరమైన
ముగలది.౧. దర్శనా దేవ పాపం స్యతీతి సతీ. సీ. షో అన్తకర్మ
మాత్రముననే పాపమును బో౽గొట్టునది, ౨. సాధుగుణరో
ధ్వీ. సీ. మంచిగుణములు గలది. 3. పతిసేవైవ వ్రత మస్యా
వ్రతా. పతిసేవయే వ్రతముగా౽ గలది. ౪. పతివ్రతపేళ్లు.

* కృతసాపత్నికాధ్యూఢాధివిన్నా -

సపత్న్యాభావః సాపత్న్యం, కృతం సాపత్న్యమస్యా
తసాపత్నికా. సవతియొక్క భావము సాపత్న్యము. చేయ౽బ
త్న్యముగలది గనుక కృతసాపత్నిక. ౧. అధి సో౽పరి ఊఢా ప్రా
లబ్ధా చ జాయా అస్యా ఇత్యధ్యూఢా అధివిన్నా చ. వహ ప్రా
ద్రు లాభే. తనమీ౽ద పొంద౽బడిన మఱియొక స్త్రీ గలది.
అధివిన్న. అధిపాక్ ఊఢా విన్నా, అధ్యూఢా, అధివిన్నా చ.
బ్దః పాగర్థకః. ముందు పెండ్లాడ౽బడినది. ౨. 3. పెద్దపెండ్లాము.

* అథ స్వయంవరా,

పతింవరా చ వర్యా -

స్వయం వృణుతే పతి మితి స్వయంవరా, వృఞ్ వరణే
మగని గోరికొనునది, ౧, పతిం వృణుత ఇతి పతింవరా. పతి
నది. ౨. వరణం వరః తత్ర నిపుణా వర్యా. వరించుటయందు
గలది. 3. తనంతటనే పురుషుని వరించు స్త్రీపేళ్లు.

అథ కులస్త్రీ కులపాలికా. ౭

కులేన అవ్యభిచారేణ రక్షితా స్త్రీ కులస్త్రీ. ఒచ్చెములేనికులము చే రక్షితమైనది. ౧. కులం పాలయతీతి కులపాలికా. పాల రక్షణే కులమును రక్షించునది. ౨. వ్యభిచారము జేయక కులమును మానమును గాపాడుకొను స్త్రీ పేళ్లు.

కన్యా కుమారీ-

కన్యతే కామ్యత ఇతి కన్యా. కన దీప్తికాంతిగతిషు. కోరఁబడునది. ౧. కుమారయతి క్రీడయతీతి కుమారీ. సీ. కుమార క్రీడాయాం. క్రీడించునది. కుత్సితో మారోఽస్యా ఇతి కుమారీ. మన్మథుని దిరస్కరించునది. ౨. మొదటివయస్సున నున్న పెండ్లి కానిపడుచు పేళ్లు.

గౌరీ తు నగ్నికాఽనాగతార్తవా,

గుర్యతే వివాహాయ ఉద్యత తే గౌరీ. సీ. గురీ ఉద్యమనే. వివాహమున కుద్యోగించునది. ౧. నజతే నగ్నికా. ఓ నజీ వ్రీడే. లజ్జించునది. ౨. అనాగతమార్తవం పుష్పమస్యా ఇత్యనాగతార్తవా. సమర్తాడనిది. 3. సమర్తాడనిపడుచు పేళ్లు.

స్యాన్మధ్యమా దృష్టరజాః-

మధ్యే వయసి తిష్ఠతీతి మధ్యమా. ష్ఠాగతినివృత్తౌ. మధ్యమవయస్సునం దుండునది.౧.దృష్టం రజోఽస్యా ఇతి దృష్టరజాః. స. సీ. కానంబడిన రజస్సు గలిగినది. ౨. క్రొత్తగా సమర్తాడినపడుచు పేళ్లు.

తరుణీ యువతి స్సమే. ౮

కన్యావస్థాం తరతీతి తరుణీ. సీ. తౄప్లవనతరణయోః. కన్యావస్థ దాఁటినది. పా. తలునీ.౧. పుంసా యాతీతి యువతిః. యు మిశ్రణే. పురుషునితోఁ గూడునది. ౨. జవ్వని పేళ్లు. 30 ఏండ్లకు లోఁబడిన వయస్సు గలిగినది.

సమాః స్నుషా జనీ వధ్వః-

గృహవ్యాపారాయ జలం స్నాతీతి స్నుషా. స్ను ప్రస్రవణే.గృహవ్యాపారముకొఱకు నీళ్లు చల్లునది.౧. జాయతేఽస్యాం పౌత్ర ఇతి జనీ.సీ. జనీ ప్రాదుర్భావే. దీనియందుపౌత్రుఁడు పుట్టును. ౨. ఉహ్యతే పుత్రేణేతి వధూః. ఊ.సీ. పుత్రునిచేత వహింపఁబడునది. 3. కోడలి పేళ్లు.

* చిరణ్టీతు సువాసినీ,

చిరే ణాటతి పితృగేహే ద్భ_ర్తృగేహం చిరంటీ. చాలకా
నకు న_త్తింటికిఁబోవునది. పా. చిరిణోతి హిన_స్తి అమంగళాని చిరి
చిరి హింసాయాం. అమంగళములను జెఱుచునది. ౧. చరతీతి చ
కే. తిరుగునది. సుష్ఠువసతీతిసువాసినీ. సీ. వస నివాసే. లెస్సగా
యుండునది. ౨. పా. స్వేషు వస్తుం శీల మస్యాఇతి సువాసినీ. త
నింటివారిలో నుండుస్వభావము గలది. ౨. ప్రా_ప్తయౌవనయై పుట్టి
నున్న_స్త్రీ), పేరంటాలు.

* ఇచ్ఛావతీ కాముకా స్యాత్-

పుష్పాదిషు ఇచ్ఛా అస్యాఇతి ఇచ్ఛావతీ. పుష్పాదులయం
లాపగలది. ౧. సురతవ్యతిరి_క్తవస్తూని కామయతీతి కాముకా.
కాంతౌ. సురతవ్యతిరి_క్త వస్తువులను గోరునది. సురతవ్యతిరి_క్తము
పుష్పాదులయందు నిచ్ఛగల _స్త్రీ) పేళ్లు.

* వృషస్య_న్తీతు కాముకీ.

అసకృద్బీజనిషేకసమర్థో వృషః శుక్రలః. తమాత్మన ఇ
వృషస్యంతీ. వీర్యాధికుఁడై నవానిని గోరునది. ౧. సురతం కామయ
కాముకీ. సీ. కము కాంతౌ. సురతమును గోరునది. ౨. సురతమును
_స్త్రీ) పేళ్లు.

* కాన్తార్థినీ తు యా యాతి సంకేతం సాభిసారికా,

అభిసారయతే కాంతమభిసారికా. సృగతౌ. ప్రియునిగూర్చి
నదిగనుక అభిసారిక. ౧. ప్రియునిగూర్చి సంకేతస్థానమునకుఁ బోవు

* పుంశ్చలీ ధర్షణీ బన్ధకృసతీ కుల టేత్వరీ,
స్వై_రిణీ పాంసులా చ స్యాత్-

పుమాంసం ప్రలోభ్యచలతి గచ్ఛతి పుంశ్చలీ. సీ. చల గతౌ
షుని మోహింపఁజేసి పొందునది. పుంసః పరిణేతుః చలతీతిపుంశ్చలీ.
_ర్తను విడచికదలునది. ౧. ధర్షయతి ప్రగల్భతే ధర్షణీ. సీ. ఞిధృష
గల్భ్యే. దిట్టతనము గలిగియుండునది. పా. కామోద్దీపనాత్ పుమాం
దూరం వ్యాకర్షతీతికర్షణీ. కృష విలేఖనే. కామోద్దీపనమువలనఁ
షుని దూరమున కీడ్చుకొనిపోవునది. ౨. బధ్నాతి ఉదాసీనమపి పురుష

... కరోతిబంధకీ.సీ. ఉదాసీనుఁ డైనపురుషునిగూడ స్వవశముచేసికొను
...నసతీ అసతీ.సీ. పతివ్రత కానిది.౪. విటకులమటతికులటా.అటపట
... విటసమూహమునుగూర్చి పోవునది. ౫. ఏతి అసాధుజనస్థానంతా
...ర్యేనేతి ఇత్వరీ. సీ. ఇణ్ గతౌ. అసాధుజనస్థానమునుగూర్చి పోవునది.
... స్వైరగమనమస్యా అస్తీతి స్వైరిణీ. యథేచ్ఛగమనముగలది. ౭.
...సదుశ్చరితమస్యాఅస్తీతి పాంసులా. దుశ్చరితముగలది.౮. అంకాలాడి.

అశిశ్వీ శిశునా వినా,

శిశవో న సంత్యస్యా ఇతి అశిశ్వీ. ౧. బిడ్డలు లేనిస్త్రీపేరు.

అవీరా నిష్పతిసుతా-

వీః పతిః పుత్రశ్చ స న విద్య తేఽస్యా ఇత్యవీరా. వీరుఁ డనఁగాఁ
... పుత్రుఁడును. వారు లేనిది. మగఁడు బిడ్డలును లేనిస్త్రీపేరు.

విశ్వస్తా విధవే సమే ౧౧

విశ్వసితి వినిశ్శ్వసనేవ తిష్ఠతి మృతప్రాయత్వాదితి విశ్వస్తా.
...స ప్రాగనే. మృతప్రాయమైనదిగనుక ప్రాణము లేనిదానివలెనుండు
... ౧. విగతో ధవః పతి ర్యస్యాస్సా విధవా. చనిపోయినపెనిమిటి
...ది. ౨. పెనిమిటి లేని స్త్రీపేళ్లు.

ఆలి స్సఖీ వయస్యా చ-

అలతి అనురూపసంబంధినీవ భూషయతి ఆలిః. అనురూపసంబం
...వలె భూషించున... ౧ గుణాదినా సమానా ఖ్యాతి రస్యా ఇతి సఖీ.
...ాదులచేత సమానమైన ఖ్యాతి గలది. ౨. వయసా తుల్యా వయ
...స్యా. వయస్సుచేత సమానమైనది. ౩. చెలికత్తెపేళ్లు.

పతివత్నీ సభర్తృకా,

జీవన్ పతి రస్యా అస్తీతి పతివత్నీ. భర్త్రా సహితా సభర్తృకా
. బ్రతికియుండు పెనిమిటిగలది. ౨. ముత్తైదువపేళ్లు.

వృద్ధా పలిక్నీ-

గతవయస్కా వృద్ధా. పోయినయౌవనము గలది. ౧. పలితరో
...మోగా త్పలిక్నీ. సీ. నెరసిన వెండ్రుకలు గలది. ౨. ముదిసినమగువ
...ళ్లు.

ప్రాజ్ఞీ తు ప్రజ్ఞా-

ప్రకర్షేణ జానాతీతి ప్రాజ్ఞీ. ప్రజ్ఞా చ. జ్ఞా అవబోధనే. లెస్స
దెలిసినది. ౧. ౨. లౌకికవ్యవహారమందు మిగుల నెఱుకగల స్త్రీ

* ప్రాజ్ఞా తు ధీమతీ.

ప్రశస్తా ప్రజ్ఞా అస్యా ఇతి ప్రాజ్ఞా. మంచిప్రజ్ఞ గలది. ౧. ధీ
స్యా ఇతి ధీమతీ. సీ. మంచిబుద్ధిగలది. ౨. మిగులబుద్ధిగల స్త్రీపేళ్లు.

* శూద్రీ శూద్రస్య భార్యా స్యాత్ -

శూద్రస్య స్త్రీ శూద్రీ. శూద్రునిభార్య. ౧. శూద్రజాతిది
ను గాకపోయినను శూద్రునకు భార్యయైనదాని పేరు.

* శూద్రా తజ్జాతి రజ్గనా,

శూద్రజాతౌ భవా స్త్రీ శూద్రా. శూద్రజాతియందుఁ
నది. శూద్రజాతియందుఁ బుట్టి శూద్రునికిఁ గాని మఱియొకనికిఁ
పెండ్లామైనది.

* ఆభీరీ తు మహాశూద్రీ జాతిపుంయోగయో స్సమే.

ఆభీరస్య గోపస్య భార్యా తజ్జాతీయా వా ఆభీరీ. ఆభీరుఁడను
గొల్లవాఁడు. వానిభార్యయు, ఆగొల్లజాతి స్త్రీయును. ౧. మహా
ద్రస్య భార్యా తజ్జాతీయా వా మహాశూద్రీ. సీ. మహాశూద్రుఁడను
గొల్లవాఁడు. వానిభార్యయు తజ్జాతీయయును. ౧. గొల్లవాని భా
కును, తజ్జాతి స్త్రీకిని పేళ్లు.

* అర్యాణీ స్వయ మర్యా స్యాత్ -

అర్యకులే జాతా అర్యాణీ, అర్యా చ. వైశ్యకులమందుఁ
నది. ౧. ౨. వైశ్యకులమందుఁ బుట్టి వైశ్యునికిఁ గానీ యితరునికిఁ
పెండ్లామైన మగువ.

* క్షత్త్రియా క్షత్త్రియాణ్యపి,

క్షత్త్రియకులే జాతా క్షత్రియా క్షత్రియాణీ చ. సీ. క్షత్త్రి
మందుఁ బుట్టినది. ౧. ౨. క్షత్త్రియజాతియందుఁబుట్టి క్షత్రియ
గాని మఱియొకనికిఁగాని పెండ్లామైనదానిపేళ్లు.

* ఉపాధ్యాయా ప్యుపాధ్యాయీ-

ఉపేత్య అధీయతే అస్యాస్సకాశా దిత్యుపాధ్యాయా, ఉపాధ్యా
యీ చ. ఇఙ్ అధ్యయనే. ఈమెసమీపమునకు వచ్చి చదువుదు

. తనంతటనే చదువుచెప్పునట్టి స్త్రీపేళ్లు.

స్యా దాచార్యాపి చ స్వతః. ౧౪

స్వత ఏవ మంత్రోపదేశ మాచరతి ఆచార్యా. చర గతిభక్షణ
, తానే మంత్రోపదేశము చేయునది. తనంతట మంత్రవ్యాఖ్యా
చేయు స్త్రీ.

చార్యానీ తు పుంయోగే.

ఆచార్యస్య పత్నీ ఆచార్యానీ. ౧. ఆచార్యునిభార్య.

స్యా దర్యా-

అర్యస్య పత్నీ అర్యీ. ౧. వైశ్యునిభార్య.

క్షత్రియా తథా,

క్షత్రియస్య పత్నీ క్షత్రియా. సీ. ౧. క్షత్రియుని పెండ్లాము.

పాధ్యాయా న్యుపాధ్యాయీ-

ఉపాధ్యాయస్య పత్నీ ఉపాధ్యాయానీ, ఉపాధ్యాయీ చ. ఉ
్యాయునిపత్ని. ౧. ౨. ఉపాధ్యాయుని పెండ్లాముపేళ్లు.

పోటా స్త్రీపుంసలక్షణా. ౧౫

స్త్రీపుంసలక్షణైః పుటతి సంశ్లిష్యతి పోటా, పుట సంశ్లేషణే.
స్త్రీపురుషలక్షణములతోఁ గూడినదానిపేరు.

రపత్నీ వీరభార్యా-

వీరః పతిర్యస్యాస్సా వీరపత్నీ. వీరుఁడు పతిగాఁ గలది. ౧. వీర
భార్యా వీరభార్యా. వీరునిపెండ్లాము. ౨. వీరునిపెండ్లాము.

వీరమాతా తు వీరసూః,

వీరస్యమాతా వీరమాతా. ఋ.సీ. వీరునితల్లి. ౧. వీరం సూతే
ః. షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే. వీరునిఁగన్నది. ౨. వీరునితల్లిపేళ్లు.

జాతాపత్యా ప్రజాతా చ ప్రసూతా చ ప్రసూతికా. ౧౬

జాత మపత్య మస్యాః జాతాపత్యా. పుట్టినబిడ్డగలది. ౧. ప్రక
జాయంతే అపత్యా న్యస్యాః ప్రజాతా. మిక్కిలి బిడ్డలు దీనియం
బుట్టుదురు. ౨. ప్రసూయతే పుత్రాన్ ప్రసూతా. ప్రసూతికా చ.
ను గనునది. 3. ౪. బిడ్డలఁ గనుదానిపేళ్లు.

స్త్రీ నగ్నికా కోట్టవీ స్యాత్ -

నజతే నగ్నికా. ఓ నజీ వ్రీడే. లజ్జించునది. ౧. కుటేన కొ
వేతి యాతీతి కోటవీ. సీ. వీ గతి ప్రజననకాంత్యసనఖాదనేషు
ల్యముచేత పోవునది. ౨. దిసమొలతో నుండు స్త్రీ పేళ్లు.

* దూతీ సంచారికే సమే,

దూయతే స్త్రీవా పురుషో వా అనయేతి దూతీ.సీ. దూ
తాపే. దీనిచేత పురుషుఁడుగాని స్త్రీగాని అన్యోన్యవిషయమై
పఁజేయఁబడును. ౧. సంచారయతి ప్రాపయతి పుమాంసం స్త్రీ
సంచారికా చర గతౌ. పురుషుని స్త్రీని గూర్చునది. ౨. దూ

* కాత్యాయ న్యర్ధవృద్ధా యా కాషాయవస నాధవా.

యా అర్ధజరతీ కాషాయవసనా విధవాచ సా కాత్యా
చ్యతే. నగము ముదిసి కావిచీరఁ గట్టి విధవ యైన స్త్రీ కాత్యా
నంబడును. కత్యస్య ఋషే రపత్యమివ వర్తతే కాత్యాయనీ. సీ.
డనుఋషికూఁతురివలె నుండునది.

* సైరంధ్రీ పరవేశ్మస్థా స్వవశా శిల్పకారికా,

పరగృహస్థా స్వతంత్రా ప్రసాధనదర్పణాది శిల్పకర్త్రీ సై
త్యుచ్యతే. స్వతంత్రురాలై పరగృహమున నుండి గంధలేపనము
నిర్మాణము మొదలైన పనులు చేసెడు స్త్రీ సైరంధ్రి యనం
సైవరం స్వచ్ఛందం వర్తనం దధాతి సైరంధ్రీ. డు ధాఞ్ ధారణ
యోః. స్వేచ్ఛావిహారమును ధరించునది. ౧.

* అసిక్నీ స్యా దవృద్ధా యా ప్రే ష్యాంతఃపురచారిణీ.

అవృద్ధా అంతఃపురచారిణీ రాజస్త్రీభిః కార్యార్థంయా ప్రే
సా అసిక్నీత్యుచ్యతే. ముదుసలిగాక రాజస్త్రీలు చెప్పినపనులు చే
నంతఃపురమందు సంచరించుచుండు అసిక్ని యనంబడును. అసిత కే
గాదసిక్నీ. నెరియని వెండ్రుకలు గలది.

* వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా రూపాజీవా-

వార స్సమూహః. తస్య స్త్రీ వార స్త్రీ. అందఱికి స్వాధీన
వారం వారం రాజసేవార్థమాగతా వా. రాజసేవార్థమై పలుమా
ర్చునది.౧.విటగణో౽స్యా అస్తీతి గణికా.విటసమూహము గలి
యతి ధనికా... గణికా... ... ... నెంచునది.

వేశ్యా. వేశమనఁగా వేశ్యావాటిక. దానియందుఁబుట్టియుండునది.
వేష్యం తేన శోభతే వేశ్యా. అలంకారముచేత ప్రకాశించునది.
రూపమేవ ఆజీవో జీవికా అస్యా ఇతి రూపాజీవా. రూపమే జీవనో
పాయముగాఁ గలది. ౪. లంజెపేళ్లు.

అథ సా జనైః,

సత్కృతా వారముఖ్యా స్యాత్ -
వారే వేశ్యాసమూహే ముఖ్యా వారముఖ్యా. వేశ్యాసమూహ
మునందు ముఖ్యురాలు. గుణాతిశయముచేవలన సత్కరింపఁబడెడు వేశ్య.

కుట్టనీ శమ్భలీ సమే. ౧౯

విటస్య కుటుంబం అర్థహరణేన కుట్టయతి నాశయతీతి కుట్టనీ.
కుట్ట ఛేదన భర్త్సనయోః. విటునికుటుంబము నర్థహరణముచేతఁ జెఱు
చునది. ౧. శం శ్రేయః భాలయతి హినస్తి శంభలీ. భల భల్ల పరిభాష
ణహింసాదానేషు. శ్రేయస్సును జెఱుచునది. ౨. కుంటెనకత్తె పేళ్లు.
స్త్రీని విటునికిఁ దార్చునది.

విప్రశ్నికా త్వీక్షణికా దైవజ్ఞా-
శుభాశుభవిషయే విశేషతః ప్రశ్నో ఽ స్యా ఇతి విప్రశ్నికా. శుభా
శుభవిషయమై విశేషముగా జనులచేతఁ జేయఁబడినప్రశ్న గలది. ౧.
ఈక్షణం శుభాశుభదర్శనం. తదస్యాఇతి ఈక్షణికా. ఈక్ష దర్శనే.
శుభాశుభములను జూచునది. ౨. దైవం శుభాశుభం జానాతి దైవజ్ఞా.
జ్ఞా అవబోధనే. దైవ మనఁగా శుభాశుభము. దాని నెఱిఁగినది. ౩.
సోదెకత్తెపేళ్లు. సోదెకత్తె.

అథ రజస్వలా,

స్త్రీధర్మిణ్యవి రాత్రేయీ మలినీ పుష్పవత్యపి. ౨౦
ఋతుమత్యప్యుదక్యాపి-
రజో ఽ స్త్యస్యాఇతి రజస్వలా. రజస్సు గలిగినది. ౧. రజోరూపః
స్త్రీధర్మో ఽ స్యా అస్తీతి స్త్రీధర్మిణీ. రజోరూపమైన స్త్రీధర్మము గలిగి
నది. ౨. అవ్యతే అస్మిన్ కాలే రక్షోభయాదితి అవిః. ఈ. సీ. అవ ర
క్షణే. ఏకాలమందు భూతాదిభయమువలన రక్షింపఁబడును. ౩. అత్రే
రపత్యం స్త్రీవ ఆత్రేయీ. అత్రి కూతురు ఆత్రేయి. దానివలె పొందరానిది. ౪.

మలినమా_ర్తవ మస్యా ఇతి మలినీ. మలిన మనఁగా ఆ_ర్తవము దీనియందుఁగలదు. ౫. పుష్పమా_ర్తవ మస్యాః పుష్పవతీ. పుష్పమనఁగా ఆ_ర్తవము. అది దీనికిఁ గలదు. ౬. ఋతు రస్యా అ స్తీతి. ఋతుమతీ. ఋతువు దీనికిఁ గలదు. ౭. చతుర్థేఽహాని ఉదకమర్హా ఇతి. నాలవదినమున నుదకమున కర్హురాలు. ౮. బహిష్ఠయయినదానికి

* స్యా ద్రజః పుష్ప మా_ర్తవమ్,

రజ్యతే రజః. స. న. ఎఱ్ఱఁగాఁ జేయునది. ౧. పుత్రాఖ్యఫలహేతుత్వాత్పుష్పం. పుత్రాఖ్యఫలమునకు హేతువయినది. పుష్ప్యతే యోనిరనేనేతి పుష్పం. పుష్ప వికసనే. దీనిచేత యోని వికసించును. ఋతౌ భవ మా_ర్తవం. ఋతువునందుఁ బుట్టినది. 3 రజోబిందు

* శ్రద్ధాలు ర్దోహదవతీ-

పాయసాపూపాదిషు శ్రద్ధా ఇచ్ఛా అస్యా ఇతి శ్రద్ధాలుః. సీ. పాయసాపూపాదులయందు ఆశ గలిగినది. ౧. దోహదో అ స్తీతి దోహదవతీ. వేవిళ్లుగలది. ౨. గర్భవశమున మంచివస్తువుల గోరెడుదాని పేళ్లు.

* నిష్కళా విగతా_ర్తవా.

నిర్గతం కళం శుక్రమస్యా ఇతి నిష్కళా. శుక్రమువలన నదని. పా. నిష్కలీ. ౧. విగతమా_ర్తవమస్యా ఇతి విగతా_ర్తవా యినముట్టుగలది. ౨. ముట్టుడిగినవనిత పేళ్లు.

* ఆపన్నసత్త్వా స్యా ద్గుర్విణ్యన్తర్వత్నీచ గర్భిణీ,

ఆపన్నం గృహీతం సత్త్వం గర్భోఽనయే త్యాపన్నసత్త్వా. గ్రహింపఁబడిన గర్భముగలది. ౧. గురు గర్భశరీర మస్త్యస్యా ఇతి గుర్విణీ. బలువైనగర్భశరీరము గలది. ౨. ఉదరాంతర్గర్భోఽస్యా ఇతి అంతర్వత్నీ. కడుపులోగర్భము గలది. 3. గర్భోఽస్యా ఇతి గర్భిణీ. గర్భము గలది. ౪. ఆపన్నసత్త్వాగుర్వీస్యాదితి పాఠ ఇతి కేచిత్. గర్భిణీ స్త్రీ

* గణికాదేస్తు గాణిక్యం గార్భిణం యౌవతం గణే.

గణికాదేర్గణే గాణిక్యాదీని వ_ర్తంతే. గణికాదిసమూహమునందు గాణిక్యాదిశబ్దములు వ_ర్తించును. గణికానాం సమూహో గాణిక్యం. వేశ్యాసమూహము. గర్భిణీనాం సమూహః గార్భిణం

...త్రయొక్కగుంపు. యువతీనాం. సమూహః యౌవతం. పా. యౌవ... యువతులయొక్క సమూహము. "సురోప మతిసై పథ్యం కళాకుశ... యౌవనం, యస్య పుణ్యకృతః ప్రేష్యం సఫలం తస్య యౌవన" మితి.

పునర్భూ ర్దిధిషూ రూఢా ద్విః-

ప్రథమ మేకస్య జాయా భూత్వా పునః అన్యస్య జాయా భవ... పునర్భూః. ఊ. సీ. మును దొకనికి పెండ్లామై యుండి మరల మఱి... కనికి పెండ్లామగునది. ౧. పూర్వమేకేన ధృతా పునరన్యేన ధీయ... ఇతి దిధిషూః. ఊ. సీ. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. ముందొక... చే ధరింపఁబడి మరల వేఱొకనిచేత ధరింపఁబడునది. ౨. మాఱు... మనువుదానిపేళ్లు. రెండుమార్లు పెండ్లాడినది.

తస్యా దిధిషుః పతిః,

దిధిషూ మాత్మన ఇచ్ఛతీతి దిధిషుః. ఉ. పు. పునర్భువు నిచ్ఛ... ించువాఁడు. ౧. మాఱుమనువుదాని రెండవమగఁడు.

సతు ద్విజోఽగ్రేదిధిషు స్సైవ యస్య కుటుమ్బినీ. ౨౩

సా పునర్భూరేవ యస్య కుటుంబినీ పుత్రపౌత్రప్రతిష్ఠితా, సః ...అగ్రేదిధిషు రిత్యుచ్యతే. ద్విజశబ్దగ్రహణ ముపలక్షణార్థం. ఆ ...ఱుమనువుదానిఁ బెండ్లాడి దానియందు బిడ్డలఁ గన్నద్విజుఁడు అగ్రే... షు వనంబడును. అగ్రే పూర్వకాలే దిధిషూః భార్యా త్వేనా స్యే త్య... దిధిషుః. ౧. ఆమాఱుమనువుదానినే ప్రధానభార్య (ఇల్లాలు) గాఁ ...కొన్నవానిపేరు.

కానీనః కన్యకాజాత స్సుతః-

కన్యాయాః పుత్రః కానీనః కన్యకకొడుకు. ౧. పెండ్లిగాని పడు... కొడుకు.

అథ సుభగాసుతః,

సౌభాగినేయః-

సుభగాయా స్సుతః సుభగాసుతః. ౧. సుభగాయా అపత్యం సౌ...గినేయః. భాగ్యవంతురాలికొడుకు. ౨. భాగ్యవంతురాలికొడుకుపేళ్లు.

స్యా త్పారస్త్రైణేయస్తు పరస్త్రియాః. ౨౪

పర స్త్రియా అపత్యం పార స్త్రైణేయః. పర స్త్రీకొడుకు. ౧.

పర స్త్రీకిఁ బుట్టినకొడుకు పేళ్లు.

* పైతృష్వసేయ స్స్యా త్పైతృష్వస్రీయశ్చ పితృష్వసుః, సుతః-

పితృష్వసుః పుత్రః పైతృష్వసేయః, పైతృష్వస్రీయశ్చ. పితృష్వస యనఁగా తండ్రితోడఁ బుట్టినది. ఆమెకొడుకు. ౧. ౨. పే
కొడుకుపేళ్లు.

మాతృష్వసు శ్శైచవమ్-

* మాతృష్వసుః, పుత్రః మాతృష్వసేయః, మాతృష్వస్రీయః
మాతృష్వసకు పుత్త్రుఁడు. ౧. ౨. తల్లితోడఁ బుట్టినదానికొడుకు

* వైమాత్రేయో విమాతృజః.

విగతా విభిన్నా వా మాతా విమాతా, తస్యా అపత్యం వై
త్రేయః. విమాత యనఁగా సవతితల్లి. ఆమెకొడుకు. పా. ద్వైమా
యస్య ద్వైమాత్రేయః. ఇద్దఱు తల్లులుగలవాఁడు. ౧. విమాతు
విమాతృజః. సవతితల్లివలనఁ బుట్టినవాఁడు. పా. ద్వాభ్యాం మాతృ
జాయత ఇతి ద్విమాతృజః. జనీ ప్రాదుర్భావే. ఇద్దఱు తల్లులవలనఁ
నవాఁడు. ౨. మాఱుఁదల్లికొడుకుపేళ్లు.

* అథ బాన్ధకినేయ స్స్యా ద్బన్ధుల శ్శాసతీసుతః,
కౌలటేయః కౌలటేర-

బంధక్యాః అపత్యం బాంధకినేయః. ఱంకులాడియొక్క కొ
కు. ౧. స్వకులపరిణాహాయ బంధూ౯ లాతి స్వీయా౯ కరోతీతి బ
లః. లా ఆదానే. స్వకులమును విస్తరింపఁజేయుటకొఱకు బంధువు
జేరఁదీయువాఁడు. స్వనిందాపరిహారాయ బంధూ౯ లాతి ఆత్మీయ
కరోతి బంధులః. తననిందపోవుటకొఱకు బంధువులఁ దనవా
జేసికొనువాఁడు. ౨. అసత్యా స్సుతః అసతీసుతః. వ్యభిచారిణియొ
కొడుకు. ౩. కులటాయాః అపత్యం కౌలటేయః, కౌలటేరశ్చ. కు
యొక్క పుత్త్రుఁడు. ౪. ౫. ఱంకులాఁడి కొడుకుపేళ్లు.

* భిక్షుకీ తు సతీ యది.

తదా కౌలటినేయోఽస్యాః కౌలటేయోఽపి చాత్మజే,
భిక్షార్థం కులా న్యటతి కులటా, తస్యాః పుత్రః కౌలటినే

...టేయుశ్చ భిక్షార్థమై గృహములయందు సంచరించునది కుటటు.
...యొక్క పుత్రుఁడు కౌలటినేయుఁడు, కౌలటేయుఁడు. ౧. ౨. భిక్షా
...చరించు పతివ్రతకొడుకు పేళ్లు.

ఆత్మజ స్తనయ స్సూను స్సుతః పుత్రః-

ఆత్మనః జాయతే ఆత్మజః. జనీ ప్రాదుర్భావే. తనవలనఁ బుట్టిన
...డు. ఆత్మైవ పుత్రత్వేవ జాయత ఇత్యాత్మజః. తానే పుత్రరూప
...గా జనించువాఁడు. ౧. కులం ముదం వా తనోతీతి తనయః. తను
...రే. కులమునుగాని సంతోషమునుగాని విస్తరింపఁజేయువాఁడు.
... మాతా ఏనం సూయతే సూనుః. పుషూఙ్ ప్రాణిప్రసవే. తల్లి
...గనును. 3. శాత్యేనం మాతా సుతః. షు ప్రసవైశ్వర్యయోః. తల్లి
... ప్రసవించును. ౪. పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్రః.
... పాలనే. పుం అనెడినరకమువలన రక్షించువాఁడు. ౫కొడుకు పేళ్లు.

స్త్రియాం త్వమీ ౨౭

...దుహితరం సర్వే-

అమీ ఆత్మజాదయః పంచ స్త్రీప్రత్యయాన్తాః దుహితరమా
...ః. ఇవి స్త్రీలింగములైనచోఁ గూమార్తెను జెప్పుచున్నవి. అపుడు
...త్మజా. తనయా, సూనుః, సుతా, పుత్రీ అని రూపములు. కొమార్తె
...హిత యనంబడును. దోగ్ధి ధనహరణేన రిక్తీకరోతి పితరా దుహి
.... ఋ. సీ. దుహ ప్రపూరణే. తల్లిదండ్రులను ధనహరణముచేత
...స్తులుగాఁ జేయునది. కూఁతురిపేరు.

అపత్యం తోకం తయో స్సమే,

న పతత్యనేన పితా నరకమితి అపత్యం. పత్ఌ గతౌ. దీనిచేత
...డ్రి నరకమునఁ బడఁడు. ౧. తౌతి కుల మనేన తోకం. తు ఇతి
...త్రో ధాతుర్గతి వృద్ధిహింసాసు. వీనిచేత కులము వృద్ధిఁ బొందును.
...డుకునకును కూఁతురికిని పేళ్లు.

స్వజాతే త్వౌర సౌరస్యౌ-

...రసా నిర్మితః ఔరసః, ఔరస్యశ్చ. తనయురస్సుచేత పుట్టిన
...డు. స్వజాతే అను పదముచేత దత్తక్షేత్రజాదినిరాసము. ౧. ౨.
...ర్ణస్త్రీయందు తనవలనఁ బుట్టిన కొడుకు పేళ్లు.

* తాత స్తు జనకః పితా.

తనోతి కులం తాతః. తను విస్తారే. కులమును వి స్తరింప వాఁడు. ౧. జనయతీతి జనకః. జనీ ప్రాదుర్భావే. పుట్టించువాఁడు. పాతీతి పితా. ఋ.పు. పా రక్షణే. రక్షించువాఁడు. 3 తండ్రి పేళ్లు.

* జనయిత్రీ ప్రసూ ర్మాతా జననీ-

జనయతీతి జనయిత్రీ. జననీ చ. సీ. జనీ ప్రాదుర్భావే. కొడు కనునది. ౧. ౨. ప్రసూతే ప్రసూః.ఊ.సీ. షూఙ్ ప్రాణి ప్రసవే. కొ లను గనునది. 3. మాతి న ర్త తే గర్భోఽ స్యాం మాతా.ఋ. సీ. మా నే వ ర్తనే చ. గర్భ మీమేయం దిమిడియుండును. ర తల్లి పేళ్లు.

* భగినీ స్వసా,

భగః కల్యాణం శ్రేయః వివాహేఽస్యా ఇతి భగినీ. వివా దలి శ్రేయస్సుగలది. ౧. సుష్ఠు అస్యతి సోదరాయాసమితి స్వసా. సీ. అసు క్షేపణే. సోదరుని యాయాసమును బోఁగొట్టునది.౨ తో టిన స్త్రీ) పేళ్లు.

* ననన్దా తు స్వసా పత్యుః-

న నన్దయతీతి ననన్దా. ఋ. సీ. టు నది సమృద్ధా సంతో జేయనిది. దీర్ఘ మధ్యమంబును హ్రస్వ మధ్యంబును గలదు. " తు స్వసాపత్యు ర్ననాన్దా నన్ది సీచ" నేతి శబ్దార్ణవే. మగనితోడ టిన స్త్రీ) పేరు. ఆడుబిడ్డ.

* న ప్త్రీ) పౌత్రీ) సుతాత్మజా.

న పత త్యనయా కులమితి న ప్త్రీ). ఈ. సీ. పత్ ౹ గతౌ. కు దీనిచేత వడదు. ఋకారాంతము గలదు. 'నప్తా న ప్త్రీ) చ పౌత్రీ రభసః. ౧. పుత్రస్య పుత్ర్యా వా అపత్యం పౌత్రీ) కొడుకునకై కూఁతునకై నను కూఁతురు. ౨ మనుమ రాలి పేళ్లు.

* భార్యా స్తు భాతృవర్గస్య యాతర స్స్యుః పరస్పరమ్,

యత న్తే గృహకృత్యే యాతరః. ఋ. సీ. యతీ ప్రయ గృహకృత్యమందు కలసి యత్నము చేయువారు. బహువచనము. కోడం డ్రు.

* ప్రజావతీ భ్రాతృజాయా-

దేవరాదయః ప్రజా స్సన్త్యస్యా ఇతి ప్రజావతీ.సీ. మఱఁది మొదలైన
ప్రజలు గలది. ౧. భ్రాతుః జాయా భ్రాతృజాయా. తోడఁబుట్టిన
పెండ్లాము. ౨. సోదరుని పెండ్లాము. అన్న భార్య యనిఁకొందఱు. (ప్రదీ)

మాతులానీ తు మాతులీ. ౩౦

మాతులస్య పత్నీ మాతులానీ. మాతులీ చ. సీ. మేనమామపెం
. ౧. ౨. మేనమామపెండ్లాము పేళ్లు.

పతిపత్న్యోః ప్రసూః శ్వశ్రూః-

పత్యుః భర్తుః పత్న్యాః భార్యాయాశ్చ ప్రసూర్మాతా శ్వశ్రూ
ర్యతే. మగనియొక్కయు, ఆలియొక్కయు తల్లి శ్వశ్రువు. అత్త.
శుర స్య పత్నీ శ్వశ్రూః. ఊ. సీ. ౧. మామపెండ్లాము. అత్త.

శ్వశురస్తు పితా తయోః,

తయోః పతిపత్న్యోః పితా శ్వశుర ఇత్యుచ్యతే. పెనిమిటియొక్క
పెండ్లామునొక్కయు తండ్రి శ్వశురుఁ డనంబడును. శం సుఖం
తే జామాతరం స్నుషాం చ లబ్ధ్వా శ్వశురః. అశూ వ్యాప్తౌ.
గాని కోడలినిగాని పొంది సుఖము ననుభవించువాఁడు. మగని
కిని, ఆలితండ్రికిని పేరు. మామ.

తు ర్భ్రాతా పితృవ్య స్సాస్యాత్ -

పితుః భ్రాతా పితృవ్యః. ౧. తండ్రితోడఁబుట్టినవాఁడు.౧. పెత్తం
, పినతండ్రియు.

మాతు ర్భ్రాతా తు మాతులః. ౩౧.

మాతుః భ్రాతా మాతులః. తల్లితోడఁ బుట్టినవాఁడు. ౧. మేన
ము.

స్యాలా స్స్యు ర్భ్రాతరః పత్న్యాః-

స్యామయన్తి వితర్కయన్తి పరిహాసవచన మితి స్యాలః. షా.
. స్యము వితర్కే. పరిహాసము చేయువాఁడు.౧. పెండ్లాముతోఁ
వారిపేరు. బావమఱఁదులు.

స్వామినో దేవృదేవరౌ,

భ్రాతృజాయాభిస్సహ పరిహాసేన దీవ్యతి క్రీడతే దేవా.ఋ. పు.
ళ్చ. అన్నదమ్ములభార్యలతో పరిహాసముచే గ్రీడించువాఁడు. ౧.

౨. మగనితోఁ బుట్టినవారు. బావలు, మఱఁదులును.

* స్వస్రీయో భాగినేయ స్స్యాత్-

స్వసుః అపత్యం పుమాన్ స్వస్రీయః. ౧. భగిన్యాః అ పుమాన్ భాగినేయః. తోడఁబుట్టినయామెకొడుకు. ౨. తోడఁ దానికొడుకుపేళ్లు. మేనల్లుఁడు.

* జామాతా దుహితుః పతిః.

జాయాం మిమీతే జామాతా. ఋ. పు. మాఙ్ మానే. మును వివాహార్థమై కొలుచువాఁడు.౧. దుహితుః పతిః దుహితుః కూఁతురిమగఁడు. అలుకసమాసము. ౨. కూఁతుమగనిపేళ్లు. అ

* పితామహః పితృపితా-

పితుః పితా పితామహః. ౧. తండ్రితండ్రి. తాత.

* తత్పితా ప్రపితామహః,

పితామహస్య పితా ప్రకర్షేణ ప్రపితామహః.౧.తాతతండ్రి.ము

* మాతు ర్మాతామహా ద్యేవమ్-

మాతుః పితా మాతామహః. తల్లికి తండ్రి. ౧. మా హాత్ప్రకృష్టః ప్రమాతామహః. ౧. మాతామహుని (తండ్రి.)

* సపిణ్డాస్తుసనాభయః.

సమానః ఏకః పిండః పిండప్రదాన మేషామితి సపిండాః. మైన పిండప్రదానముగలవారు. సమానః ఏకః పిండః శరీరమేషాం సపిండాః. ఒక్కటైనశరీరము గలవారు. ౧. సమానా నాభిః మ రణం కూటస్థపురుషో యేషామితి సనాభయః. ఇ. పు. సమానక టస్థపురుషుఁడు గలవారు. ౨. ఏడుతరములకు లోఁబడిన జ్ఞాతుల

* సమానోదర్య సోదర్య సగర్భ్య సహజా స్సమాః,

సమానే ఉదరేశయితః సమానోదర్యః, సోదర్యశ్చ. ఒక దున్నవాఁడు. ౧.౨. సమానే గర్భే భవ స్సగర్భ్యః. ఒకగర్భమం నవాఁడు. ౩. సహ జాయత ఇతిసహజః. జనీ ప్రాదుర్భావే. కూడ వాఁడు. ४. ఒకతల్లిబిడ్డలపేళ్లు.

* సగోత్ర బాన్ధవ జ్ఞాతి బన్ధు స్వ స్వజనా స్సమాః.

సమానం గోత్రం యేషాం తే సగోత్రాః. సమానమైనగోత్ర

... ౧. బధ్నాతి ప్రీతి మితిబన్ధుః. పు. బన్ధురేవబాన్ధవః. బంధ బం... ప్రీతిని బొందించువాఁడు. ౨.౩. అంతరంగతయా జ్ఞాయత ఇతిజ్ఞాతిః. జ్ఞా అవబోధనే. తనవాఁడని యెఱుఁగఁబడువాఁడు. ౪. స్వధనసంబం... స్వః. తనధనసంబంధముగలవాఁడు. ౫. స్వసంబంధీ జనః స్వజనః. ...సంబంధ మైనజనుఁడు. ౬. ఒకగోత్రము గలజ్ఞాతులపేళ్లు.

...జ్ఞాతేయం బన్ధుతా తేషాం క్రమా ద్భావసమూహ యోః,

జ్ఞాతేర్భావో జ్ఞాతేయం. జ్ఞాతియొక్క భావము. ౧. బంధూ... సమూహో బంధుతా. బంధువులయొక్క సముదాయము. ౨. వరు... జ్ఞాతిభావమునకును, బంధుసమూహమునకును పేళ్లు.

ధవః ప్రియః పతి ర్భర్తా-

ధునోతి స్త్రియం ధవః. ధూఞ్ కంపనే. స్త్రీని కంపించువాఁడు. ప్రీణాతి ప్రియః. ప్రీఞ్ ప్రీణనే. ప్రేమించువాఁడు. ౨. పాతీతి పతిః. ...రక్షణే. రక్షించువాఁడు. ౩. బిభర్తీతి భర్తా. ఋ. పు. డు భృఞ్ ...పోషణయోః. భరించువాఁడు, ౪. మగనిపేళ్లు.

జార స్తూపపతి స్సమౌ. ౩౫

జరయతి పరస్త్రియమితి జారః. జౄష్ వయోహానౌ. పరస్త్రీని ...ముగాఁ జేయువాఁడు. ౧. పత్యా ఉపమితః ఉపపతిః. పు. పతితో ...ల్పఁబడువాఁడు. ఱంకుమగనిపేళ్లు. (విం బడని కెం దఱు

...అమృతే జారజః కుణ్డః-

కుండయతి క్షేత్రిణః కులం కుండః. కుడి దాహే. పెండ్లాము ...వారికులమును దహించువాఁడు.. ౧. మగఁడు బ్రతికియుండఁగా ...యొకనికిఁ గన్నకొడుకు.

మృతే భర్తరి గోళకః,

గుల్యతే అప్రకాశత్వేనేతి గోళకః. గుడ రక్షణే. అప్రకాశముగా ...షింపఁబడువాఁడు. మగఁడు చచ్చినవెనుక జారునికిఁ గన్నకొడుకు.

భ్రాత్రీయో భ్రాతృజః-

భ్రాతురపత్యం భ్రాత్రీయః తోడఁబుట్టినవానికొడుకు. ౧. ...తుర్జాతో భ్రాతృజః. జనీ ప్రాదుర్భావే. తోడఁబుట్టినవానికొడు... ౨. తోడఁబుట్టినవానికొడుకుపేళ్లు.

* భ్రాతృ భగిన్యా భ్రాతరౌ పుభా.

భ్రాతా చ భగినీ చ భ్రాతరౌ. ఋ. పు. తోడఁబుట్టి
౧. అన్నదమ్ములు. అక్కచెలియండ్రు.

* మాతాపితరౌ పితరౌ మాతరపితరౌ ప్రసూజనయితారౌ,

మాతా చ పితా చ మాతాపితరౌ. పితరౌ. మాతరపిత
ఋ. పు. ప్రసూశ్చ జనయితా చ ప్రసూజనయితారౌ. ఋ. పు.
దండ్రులు మాతాపితలు, పితలు. మాతరపితరులు, ప్రసూజన
ననంబడుదురు. మాతరపితరశబ్దము అకారాంతం బని కొందఱు.
దండ్రులపేళ్లు.

* శ్వశ్రూశ్వశురౌ శ్వశురౌ-

శ్వశ్రూశ్చ శ్వశురశ్చ శ్వశ్రూశ్వశురౌ, శ్వశురౌ చ
పు. అత్తమామలకు పేళ్లు.

* పుత్రౌ పుత్రీ శ్చ దుహితా చ.

పుత్రీశ్చ దుహితా చ పుత్రౌ-కొడుకును గూఁతురును.

* దంపతీ జంపతీ జాయాపతీ భార్యాపతీ చతౌ,

దమితి జమితి మాంత మవ్యయద్వయం జాయాశబ్దపర్యా
జాయా చ పతిశ్చ దంపతీ. జంపతీ, జాయాపతీ చ. భార్యా చ
భార్యాపతీ. ఆలుమగలు దంపతులు, జంపతులు, జాయాపతులు
ర్యాపతులు ననంబడుదురు. ౧. ౨. ౩. ౪. ఆలుమగలు.

* గర్భాశయో జరాయుః పుంసి-

గర్భః ఆశేతేఽత్ర గర్భాశయః. శీఙ్ స్వప్నే. గర్భము
యందుండును. ౧. గర్భనిష్క్రమణానన్తరం జరాం జీర్ణతా
రాయుః. ఉ. పు. ఇణ్ గతౌ. గర్భము వెళ్లినపిమ్మట జీర్ణత్వ
బొందునది. స. జరాయుః. ౨. మావిపేళ్లు.

* ఉల్బం చ కలలోఽస్త్రియామ్.

ఉల త్యావృణోతి గర్భమిత్యుల్బం. ఉల సంవరణే. గర్భ
గప్పి యుండునది. ౧. కలతః యోగాత్ శుక్లశోణితే మిథస్స
తే అత్రేతి కలలః, అ. న్న. కల సంఖ్యానే. శుక్లశోణితములు దీ
దు కూడుకొని యుండును. ౨. శుక్లశోణితములు గూడిన గర్భ

పేళ్లు. గర్భాశయశబ్దము మొదలు ౪ శబ్దములును పర్యాయ
ములే యని కొందఱు.

సూతిమాసో వైజననః-

సూతిహేతుర్మాసస్సూతిమాసః. బిడ్డనుగనునెల. ౧. విజననం
ప్రసవనం. త దస్మిన్న స్తీతి వైజననః. విజనన మనఁగా గర్భోత్పత్తి
కీనియుండఁ గలదు. ౨. బిడ్డను గనునెల.

గర్భో భ్రూణ ఇమౌ సమౌ,

మాతృభుక్తాన్నరసం గిరతీతి గర్భః. గౄ నిగరణే. తల్లిభుజించిన
అన్నపానాదుల మ్రింగునది. ౧. భ్రామ్యతి కుక్షావితి భ్రూణః. భ్ర
మ అనవస్థానే. కడుపులోఁ దిరుగునది. భ్రియతే మాత్రేతి వా భ్రూ
ణః. భృఞ్ భరణే. తల్లిచే భరింపఁబడునది. ౨. గర్భము పేళ్లు.

తృతీయాప్రకృతి ష్షణ్డః క్లీబః పణ్డో నపుంసకమ్. ౩౯

స్త్రీపుంసాపేక్షయా తృతీయా ప్రకృతిః తృతీయః ప్రకారః. తృతీ
యప్రకృతిః. సీ. ప్రథమా ప్రకృతిః స్త్రీ. ద్వితీయా ప్రకృతిః పుమాన్. స్త్రీ
పురుషులనుగూర్చి మూఁడవప్రకృతి గనుక తృతీయాప్రకృతి. ఈశ
బ్దము సమాసమయ్యెనేని తృతీయప్రకృతి యని పుంభావము కావలెఁ
గనుక వ్యస్తపదమని కొందఱు. పుంవద్భావమునకుఁ బ్రతిషేధముగలదు
గనుక సమస్తపద మని కొందఱు. ౧. సనోతిస్వస్యాపఖ్యాతినివారణార్థ
మితి షండః. షణు దానే. తనయపఖ్యాతి పోవుకొఱకు ధనాదుల నిచ్చు
వాఁడు. పా. శామ్యతి ప్రజావిచ్ఛేదేన శండః. శము ఉపశమే. సంతతి
విచ్ఛేదముచేత శమియించియుండువాఁడు. ౨. క్లీబతే అధీరో భవతి
క్లీబః. క్లీబృ అధార్ష్ట్యే. అధీరుఁడైనవాఁడు. ౩. పణ్డతే లజ్జయా ప్రదే
శాంతరం గచ్ఛతి పండః. పడి గతౌ. లజ్జచేత దేశాంతరమునుగూర్చి
పోవువాఁడు. ౪. న స్త్రీపుంసౌ నపుంసకః. అ. న్న. స్త్రీపురుషులు కా
నివాఁడు. ౫. నపుంసకుని పేళ్లు.

శిశుత్వం శైశవం బాల్యమ్-

శిశో ర్భావశ్శిశుత్వం, శైశవం చ. శిశువుయొక్క భావము శిశు
త్వము, శైశవము. ౧. ౨. బాలస్య భావః బాల్యం. బాలునియొక్క
భావము. ౩. పదియాఱేండ్లకు లోఁబడినవయస్సు.

* తారుణ్యం యౌవనం సమే,

తరుణస్య భావః తారుణ్యం. యూనో భావః యౌవనం. వయస్సువానియొక్క భావము తారుణ్యము, యౌవనము. ౧. ౨. నడిమివయస్సు.

* స్యాత్ స్థావిరం తు వృద్ధత్వమ్-

స్థవిరస్య భావః స్థావిరం. వృద్ధస్య భావః వృద్ధత్వం. యొక్కభావము స్థావిరము, వృద్ధత్వము. ౧. ౨. ఏఁబదియేండ్లకు ముదిమివయస్సు.

* వృద్ధసంఘేఽపి వార్ధకమ్.

"వృద్ధసంఘేఽపి" అని అపిశబ్దముచేత వృద్ధునియొక్క క్రియయు వార్ధకమనంబడును. వృద్ధస్య భావ స్సమూహః కర్మ వా ర్ధకం. వృద్ధభావము గాని వృద్ధసమూహము గాని వృద్ధకర్మ గాని మనంబడును. తథాచోక్తం.-"భావే కర్మణి వృద్ధస్య వార్ధకంనికు ఇతి. ౧. వృద్ధులసమూహమునకును అపిశబ్దమునలన ముదిమి

* పలితం జరసా శౌక్ల్యం కేశాదా-

పలతి గచ్ఛత్యనేన శరీరసౌన్దర్యమితి పలితం. పల గతౌ. దీ రసౌందర్యముపోవును. ముదిమివలనవెండ్రుకలుమొదలగునవితెల్ల

* విస్రసా జరా,

విస్రంసతే అధఃపతతి శరీర మనయేతి విస్రసా. స్రంసు అధః శరీరము దీనిచేత దిగువఁబడును. ౧. జీర్యంత్యనయా అఙ్గానీతి జరా ష్వయోహానౌ. దీనిచేత అంగములువయోహానినొందును. చాలవ

* స్యా దుత్తానశయా డిమ్భా స్తనపా చ స్తనంధయీ.

ఉత్తానే శేత ఇతి ఉత్తానశయా. శీఙ్ స్వప్నే. వెలికిఁ కొనియుండునది. ౧. డయతే గమనాయ డింభా. డీఙ్ విహా తౌ. గమనముకొఱకు నెగయునది. ౨. స్తనౌ పిబతీతి స్తనపా. ధయతీతి స్తనంధయీ. పా పానే. ధేట్ పానే, చన్నుగుడుచు ౪. ఉత్తానశయాదిశబ్దములు త్రిలింగములయందు వర్తించును. స్త్రీలింగనిర్దేశము లింగవిశేషము నెఱిఁగించుటకొఱకు. (సింహ పోతసామాన్యే పఠితస్యాపి డింభశబ్దస్య పునరు న్మనుష్యవర్గేఽభి

యమేవ మనుష్యశిశా వస్య ప్రవృత్తిః. అన్యత్ర ప్రాథే మాభూ
నన్నుగురుచు చిన్నపాపపేర్లు.

కాలస్తు స్యా న్మాణవకః-

"ఆ షోడశా ద్భవే ద్బాల స్తత స్తరుణ ఉచ్యతే" ఇతి మనుః.
అల్పాయాసేన బాలః. బల ప్రాణనే. అల్పాయాసముచేత బ్రతు
కు. ౧. మనోరల్పమపత్యం మాణవకః. మనువుయొక్క అల్పమైన
ము. ౨. పదియాఱేండ్లకు లోఁబడినవయస్సు గలవానిపేర్లు.

వయఃస్థ స్తరుణో యువా,

వయసి యౌవనే తిష్ఠతీతి వయస్థః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. యౌ
ం నుండువాఁడు. ౧. తరతి దు స్తరమపి తరుణః. తౄ ప్లవనతర
. దుస్తరమైనదానిని తరించువాఁడు. ౨. యౌతి స్త్రీభిః యు
శ్రమిశ్రణే. స్త్రీలతోఁ గూడువాఁడు. ౩. ప్రాయపువానిపేర్లు.

వయా స్థవిరో వృద్ధో జీనో జీర్ణో జరన్నపి. ౪౨

ప్రగతం యౌవనాఖ్యం వయో౽స్యేతి ప్రవయాః.స. పు. పోయి
యౌవనముగలవాఁడు. ౧. బహుకాలం తిష్ఠతీతి స్థవిరః. ష్ఠా గతిని
. బహుకాలముగా నుండెడువాఁడు. ౨. వర్ధతే వృద్ధః. వృధు
. వృద్ధిఁబొందినవాఁడు. ౩. జినాతి వయసో హీయతే జీనః.
వయోహానౌ. వయస్సువల్లఁ బాసినవాఁడు. ౪. జీర్యతే జీర్ణః, జ
త. పు. జృష్ వయోహానౌ. వయోహానిగలవాఁడు. ౫.౬.
వానిపేర్లు.

వర్షీయాన్ దశమీ జ్యాయాన్-

అతిశయేన వృద్ధో వర్షీయాన్. స.పు.మిక్కిలివృద్ధు.౧.నవతే రూ
దశమః అవస్థావిశేషో౽స్యాస్తీతి దశమీ. న.పు. తొంబదియేండ్ల
పదియవదైన యవస్థావిశేషము గలవాఁడు.౨.అతిశయేన వృ
జ్యాయాన్. స. మిక్కిలి వృద్ధుఁడు. ౩. మిక్కిలి ముదిసినవానిపేర్లు.

పూర్వజ స్త్వగ్రియో౽గ్రజః,

పూర్వస్మిన్ కాలే జాతః పూర్వజః. ౧. అగ్రే భవః అగ్రియః.
అగ్రేజాతః అగ్రజః. జనీప్రాదుర్భావే. తనకంటె ముందరఁ బుట్టిన
డు. ౩. పెద్దయన్న.

* జఘన్యజే స్యుః కనిష్ఠ యవీయోఽవర జానుజాః.

జఘన్యే పశ్చాత్కాలే జాతః జఘన్యజః. తనకంటె వె
లమందుఁ బుట్టినవాఁడు. ౧. అత్యల్పో వయసా కనిష్ఠః. వయ
మిక్కిలి తక్కువైనవాఁడు. ౨. అతిశయేన యువా యవీయా
మిక్కిలి పిన్నవాఁడు. ౩. అవరస్మిన్ కాలే జాతః అవరజః. త
కాలమందుఁ బుట్టినవాఁడు. ౪. అను పశ్చాజ్జాతః అనుజః.
బుట్టినవాఁడు. ౫. తమ్ముని పేళ్లు.

* అమాంసో దుర్బల శ్ఛాతః-

అల్పం మాంసమస్య అమాంసః. అల్పమైనమాంసము
డు. ౧. దుర్నిందితం బలమస్య దుర్బలః. నిందితమైనబలము
డు. ౨. కృశత్వేన ఛిన్న ఇవాస్థానాత్ ఛాతః. ఛో చ్ఛేదనే.
డొటచేత చెక్కఁబడినవానివలె నుండువాఁడు. పా. శాత ఇవ
కృత ఇవ తిష్ఠతీతి శాతః. శో తనూకరణే. అల్పముగాఁ జేయఁ
నివలె నుండువాఁడు. ౩. బక్కవాని పేళ్లు.

* బలవాన్మాంసలోఽంసలః,

బలం స్థౌల్యమస్యాస్తీతి బలవాన్. త. స్థూలత్వముగల
౧. బహు మాంసమస్యాస్తీతి మాంసలః. బహుమాంసముగల
౨. పీనౌ అంసౌ యస్య స్త ఇతి అంసలః. ఘనమైనభుజశిరస్సు
వాఁడు. ౩. బలిసినవాని పేళ్లు.

* తున్దిల స్తున్దిభ స్తున్దీ బృహత్కుక్షిః పిచణ్డిలః.

తుంది పిచండశబ్దౌ కుక్షిపర్యాయౌ తద్యోగాత్ తుందిల,
దిభః. పా. తుందికః తుందీ. న్. పిచండిలశ్చ. తుందిపిచండశ
కుక్షివాచకములు అది గలిగినవాఁడు. అనఁగా దొడ్డకడుపుగల
౧. ౨. ౩. ౫. బృహత్కుక్షిరస్యేతి బృహత్కుక్షిః. ఇ. దొడ్డక
వాఁడు. ౪. పెద్దకడుపుగలవాని పేళ్లు.

* అవటీటోఽవనాట శ్చావభ్రటో నతనాసికే,

అవనతా నాసికాస్యేతి అవటీటః, అవనాటః, అవభ్రటః,
నాసికశ్చ. వంగినముక్కుగలవాఁడు. ౧. ౨. ౩. ౪. చప్పిడిముక్కు
వాని పేళ్లు.

కేశవః కేశికః కేశీ-

ప్రశస్తాః కేశా స్స న్త్యస్య కేశవః, కేశికః, కేశీ. న్. మంచి [...]కలుగలవాఁడు. ౧. ౨. ౩. మంచివెండ్రుకలుగలవాని పేళ్లు.

వలినో వలిభ స్సమౌ. ౪౫

వళయః అస్య సంతీతి వలినః. వలిభశ్చ. తఁటులు గలవాఁడు. ౧. [...]టులుగలవాని పేళ్లు. ముదిమిచేత వదిలి ముడతలుపడిన చర్మము [...]వాఁడు,

వికలాఙ్గస్తు పోగణ్డః-

వికల్యాన్యఙ్గాన్యస్య వికలాఙ్గః. వికలమైన అంగములు గలవాఁడు. [...]వకృష్టో గణ్యత ఇతి పోగండః. గణ సంఖ్యానే. అపకృష్టుఁడుగా [...]పెట్టఁబడువాఁడు. పా. అపోగండః "పోగండో వికలాఙ్గస్స్యాత్" [...]హలాయుధుఁడు. "వికలాఙ్గ స్త్వపోగణ్డః" అని అకారాదిగాను [...]కు "అపోగండస్తు వలిభి ర్న్యూన త్తదేహ ఉదాహృతః, శిశుర్దశ సమా[...]వదపోగణ్డః స్మృతో బుధైః" అని ధరణి. ౨. అంగహీనుని పేళ్లు.

ఖర్వో హ్రస్వశ్చ వామనః,

ఖర్వతి వికలాఙ్గాపేక్షయా శ్రేష్ఠ తేన దృప్యతి ఖర్వః. ఖర్వ ఖర్వ [...] దర్పే. వికలాంగునికంటె శ్రేష్ఠుఁడౌటచేత గర్వించువాఁడు. ౧. [...]స్యతే హ్రస్వః. హ్రస శబ్దే నవ్వఁబడువాఁడు. ౨. వామత్వమస్య[...] వామనః. కుటిలత్వముగలవాఁడు. ౩. పొట్టివాని పేళ్లు.

ఖరణా స్స్యాత్ ఖరణసః-

ఖరా తీక్ష్ణా అగ్రనాసికా అస్యేతి ఖరణాః. స. ఖరణసశ్చ. ౧. [...]వాఁడిముక్కుగలవాఁడు.

విగ్రో విగతనాసికః. ౪౬

విగతా నాసికా అస్యేతి విగ్రః, విగతనాసికశ్చ. ముక్కుపో[...]నవాఁడు విగ్రుఁడు విగతనాసికుఁడు. పా. విఖ్యః. ౧. ౨. ముక్కు[...]నవాని పేళ్లు. గాడిదముక్కువంటి ముక్కుగలవాఁడని కొందఱు.

ఖురణా స్స్యాత్ ఖురణసః-

ఖురాకారా నాసికా అస్యేతి ఖురణాః. స. ఖురణసశ్చ. గొరిసె[...]మముక్కుగలవాఁడు. ౧. ౨. బుఱ్ఱముక్కుగలవాని పేళ్లు.

* ప్రజ్ఞుః ప్రగతజానుకః,

ప్రగతే విరళే జానునీ యస్య సః ప్రజ్ఞుః. ఉ. ప్రగతజాను నడుమ నెడముగలమోఁకాళ్లు గలవాఁడు. పా. ప్రజ్ఞః. అని కొం ౧. దొడ్డికాళ్ల (పంగటికాళ్ల) వాని పేళ్లు.

* ఊర్ధ్వజ్ఞు రూర్ధ్వజాను స్స్యాత్ -

ఊర్ధ్వం గతే జానునీ అస్యేతి ఊర్ధ్వజ్ఞుః, ఊర్ధ్వజానుశ్చ పొడవైనమోఁకాళ్లు గలవాఁడు. పా. ఊర్ధ్వజ్ఞః.౧. ౨. పొడవైన కాళ్లుగలవాని పేళ్లు.

* సంజ్ఞు స్సంహతజానుకః.

సంహతే జానునీ యస్య సః సంజ్ఞుః. ఉ. కదిసినమోఁకాళ్లు వాఁడు. పా. సంజ్ఞః "సం ప్రాభ్యాం జానునో ర్జ్ఞు పూర్వాస్మిన్ ద్విభావన్యూ, సంహతే జానునీ యస్య సంజ్ఞుస్సంజ్ఞస్స ఉచ్యతే" తం త్రటీకా. ౧. ౨. ముట్టిమోఁకాళ్ల వాని పేళ్లు.

* స్యా దేడే బధిరః-

శ్రుతిహీనతయా భారతాది శ్రవణహీనతయా మేమసత్య త్ ఏడ ఇవ ఏడః. భారతాదిపుణ్యకథా శ్రవణహీనుఁ డౌటచేత వలెనుండువాఁడు. ౧. బధ్యతే వాతాదినా శ్రవణసామర్థ్య మస్యేతి రః. బధ బంధనే. ఇతనికి శ్రవణసామర్థ్యము బంధింపఁబడును చెవిటివాఁడు.

* కుబ్జే గడులః

కుత్సితం ఉబ్జతీతి కుబ్జః. ఉబ్జ ఆర్జవే. కుత్సితమైన ఋజుకి గలవాఁడు. ౧. గడుర్గ్రాంసగ్రంథిరస్యేతి గడులః. గడు వనఁగా వీఁపునఁగాని ఱొమ్మునగాని ఘనమైనకణితిగలవాఁడు. మఱుగుజ్జ పేళ్లు. ఱొమ్మునగాని వీఁపునగాని కణితి గలవాఁడు.

* కుకరే కుణిః,

కుత్సితః కరోఽస్య కుకరః. కుత్సితమైన చెయిగలవాఁడు కుణ్యతే కుత్సిత ఇతి కుణిః. ఇ. కుణి శబ్దోపకరణయోః. కుత్సితుఁ పలుకఁబడువాఁడు. పా. కూణిః. 'కూణం బాహుయుగ' మితి కవిః. ౨. ఈచఁబోయినచేతులు గలవాని పేళ్లు.

పృశ్నిః రల్పతనౌ-

శిరసి ప్రాంశుభిః స్పృశ్యతఇతి పృశ్నిః. ఇ. పొడవైనవారిచేత [...]ాద స్పృశింపఁ (మొట్టఁ) బడువాఁడు. ౧. అల్పా తను ర్యస్య సః [...]నుః. ఉ. అల్పమైనతనువు గలవాఁడు. ౨. కుఱుమట్టపుఅలిపిరి [...]పేళ్లు.

శ్రోణః పఙ్గౌ-

శ్రోణతి సంహతో భవతి శ్రోణః. శోణృ సంఘాతే. కరచరణా[...]చే ముద్దయియుండువాఁడు. ౧. పనతి పంగుః. ఉ. పన గతౌ. [...]గాఁ బోవువాఁడు. ౨. పిచ్చుకుంటువాని పేళ్లు.

ముణ్డస్తు ముణ్డితే. ౪౮

ముణ్డ్యతేస్మ క్షురేణశిరోఽస్యేతి ముణ్డః, ముండితశ్చ. ముడి ఖండ[...]నే. గొఱగఁబడిన తలగలవాఁడు. ౧. ౨. బోడితలవాని పేళ్లు.

వళిరః కేకరే-

వలతే విషయగ్రహణవేళాయాం అపాఙ్గదేశం ప్రతీతి వళి[...]ం. తద్యోగాత్ వళిరం నేత్రం. తద్యోగాత్ పురుషోఽపి వళిరః. [...]ర్థముల గ్రహించునప్పుడు కడకంటికి వచ్చుచూపు గలవాఁడు. [...]కే శిరస్సమీపే అక్షిసఞ్చారం కరోతీతి కేకరః. శిరస్సమీపమందు [...]సంచారము జేయువాఁడు. ౨. మెల్లకంటివాని పేళ్లు.

ఖోడే ఖఞ్జః-

ఖోడతి హతగతిర్భవతి ఖోడః. ఖుడ ప్రతిఘాతే. కొట్టువడినగమ[...] గలవాఁడు. ౧. ఖంజతి గతివైకల్యం ప్రాప్నోతి ఖంజః. ఖజి గతివై[...]ల్యే. నడకలేమిని బొందినవాఁడు. కుంటికాలివాని పేళ్లు.

త్రిషు జరా వరాః,

త్రిషు జరావరాః. జరాశబ్దముకంటె వెనుకఁ జెప్పిన ఉత్తానశ[...]బ్దము మొదలు ఖంజపర్యంతశబ్దములు మూఁడులింగములయం[...] వర్తించును.

జడులః కాలకః పిప్లుస్తిలకస్తిలకాలకః. ౪౯

జడంతి రోమాణ్యత్ర జడులః.జడ ఘనత్వే. దీనియందు రోమ[...]ము జడీభూతములై యుండును.పా. జటన్తి సంఘీభవన్తి రోమాణ్యత్ర

జటులః.జట సంఘాతే.దీనియందు రోమములు సంహతములై యు
౧. కాలయతి కృష్ణయతి స్వప్రదేశమితి కాలకః.తనస్థలమును న
జేయునది. ౨. నిజవర్ణేన పరిప్లవతే వ్యాప్నోతీతి పిప్లుః. ఉ. ప్లు
గతౌ. వ్యాపించునది. ౩. తిల ఇవ తిష్ఠతీతి తిలకః. నువ్వులవలె
నది. ౪. తిల ఇవ కాలవర్ణత్వాత్ తిలకాలకః. నువ్వులవలె న
నుండునది. ౫. పుట్టుమచ్చ పేళ్లు.

* అనామయం స్యా దారోగ్యమ్-

ఆమయస్య వ్యాధే రభావః అనామయం. రోగము లే
డుట. ౨. అరోగస్య భావః ఆరోగ్యం. రోగము లేనివాని
భావము. ౨. ఆరోగ్యము పేళ్లు.

* చికిత్సా రుక్ప్రతిక్రియా,

చికిత్స్యతే౽నయా చికిత్సా. కిత నివాసే. దీనిచేత వ్యా
తీకారము సేయుదురు. ౧. రుజః ప్రతిక్రియా రుక్ప్రతిక్రియా.
ప్రతిక్రియ. ౨. వ్యాధికిఁ బ్రతిక్రియ సేయుట పేళ్లు.

* భేష జౌషధ భైషజ్యా న్యగదో జాయు రిత్యపి.

భిషజ్యన్తి చికిత్సన్త్యనేనేతి భేషజం. భైషజ్యంచ. భిషజ్ చి
యాం. దీనిచేత చికిత్స సేయుదురు. ౧. ౩. ఓషధ్యాః భవం ఔ
ఓషధివలనఁ బుట్టినది. ఓషం దాహం ధయతీతి ఔషధం. ధే
నే. జ్వరమువలనిదాహమును నశింపఁజేయునది. ౨. అవిద్యమానో
అనేనేతి అగదః. దీనిచే వ్యాధి లేదు. ౪. జయతి రోగాన్ జా
ఉ. పు. జి జయే. రోగములను గెలుచునది. ౫. ఔషధము పేళ్లు.

* స్త్రీరు గ్రుజా చోపతాప రోగ వ్యాధి గ దామయాః,

రుజ్యంతే సంతప్యన్తే అనయేతి రుక్. జ. సీ. రుజా. ఆ. సీ.
శ్చ. దీనిచేత తపింపఁజేయఁబడుదురు. ౧. ౨. ౪. ఉపతప్యంతే
ఉపతాపః. తప సంతాపే, దీనిచేత తపింపఁజేయఁబడుదురు. ౩.
ఆధయః మనఃపీడాః యస్మిన్ సః వ్యాధిః. ఇ.పు. వివిధము లైన
పీడలు దీనియందుఁ గలవు. ౫. గదంత్యనేనేతి గదః. గద వ్యక్తా
వాచి. దీనిచేత మొఱపెట్టుదురు. ౬. ఆ మినోతీతి ఆమయః.
హింసాయాం. అంతట హింసించునది. ౭. రోగముపేళ్లు.

పుమాꣳ యక్ష్మా క్షయ శ్శోషః-

యక్ష్యతే రోగేషు యక్ష్మా. న.పు. యక్ష పూజాయాం. రోగ
యందు రాజపుటవలనఁ బూజింపఁబడునది. ౧.క్షీయ న్తేఽనేనేతి
. క్షి క్షయే. దీనిచేత క్షయింతురు. శుష్య న్తేఽనేనేతి శోషః.
శోషణే. దీనిచేత శోషింతురు. ౩. క్షయరోగము పేళ్లు.

ప్రతిశ్యాయ స్తు పీనసః. ౫౧

ప్రతిక్షణం శ్యాయయతి ప్రాపయతి శ్లేష్మజలమితి ప్రతిశ్యాయః.
ౕ గతౌ. ప్రతిక్షణమును శ్లేష్మజలమును వెళ్లించునది.౧. పీనం ప్ర
పుష్యఙ్గం న్యతీతి పీనసః. షో అంతకర్మణి. ఘనమైనశరీరమునైనను
శేయునది. పా. పీనశః. ౨. పీనసపడిసెము పేళ్లు. (వైద్యశాస్త్ర
ము ప్రతిశ్యాయ పీనసములు ప్రత్యేకరోగములు).

స్త్రీ క్షు త్క్షుతం క్షవః పుంసి-

క్షవణం క్షుత్. త. స్త్రీ, క్షుతం, శవశ్చ. టు క్షు శబ్దే. ధ్వని
టు. ౧. ౨. ౩. తుమ్ముపేళ్లు.

కాస స్తు క్షవథుః పుమాꣳ,

కాసతేఽనేన కాసః. కాసృ శబ్దకుత్సాయాం. దీనిచేత కుత్సిత
సేయుదురు. ౧. క్షౌ త్యనేన క్షవథుః. ఉ. పు. టు క్షు శబ్దే.
త ధ్వనిచేయుదురు. ౨. దగ్గుపేళ్లు.

శోఫ స్తు శ్వయథు శ్శోథః-

శవతి వ్యాప్నోతీతి శోఫః. శు గతౌ, వ్యాపించునది. ౧. శ్వయ
తే శ్వయథుః. ఉ. పు. శోథశ్చ. టు ఓ శ్వి గతివృద్ధ్యోః.వృద్ధిఁ
నునది. ౨. ౩. వాఁపుపేళ్లు.

పాదస్ఫోటో విపాదికా. ౫౨

పాదాః స్ఫుట న్త్యనేన పాదస్ఫోటః. స్ఫుటభేదనే. దీనిచేత కాళ్లు
ను. ౧. విపద్యంతే అనయేతి విపాదికా. పద్ ౪ గతౌ. దీని
పదను బొందుదురు. ౨. కుష్ఠభేదము పేళ్లు.

లాసం సిధ్మ-

కుత్సితం లస్యతే శ్లిష్యతే అనేనేతి కిలాసం. లస శ్లేషణక్రీడన
. దీనిచేత జనులు కుత్సితముగాఁ బొందఁబడుదురు. ౧. సిధ్యతి

భేష జేన ఆశు గచ్ఛతీతి సిధ్మ. న. న. షిధు గత్యాం. చికిత్సచే
నది. పా. సిధ్మం. అ.న. ౨. సిబ్బెముపేళ్లు.

* కచ్ఛ్వాంతు పామ పామా విచర్చికా,

కషతి కచ్ఛూః. ఊ. సీ. కష హింసాయాం. హింసించు
పాతి పిబతి అంగసౌష్ఠవమితి పామా. న, సీ. పామా చ. ఆ. సీ.
నే. శరీర సౌష్ఠవమును పానము సేయునది. ౨. 3, విచర్చయ
స్రావేణ లిమ్పతి విచర్చికా. చర్చ అధ్యయనే. అంగమును స్ర
చేత పూయునది. ధాతూనా మనేకార్థత్వాత్ అత్ర చర్చధాతో
పన మర్థః. ర. గజ్జిపేళ్లు.

* కణ్డూః ఖర్జూశ్చ కణ్డూయా-

కణ్డ్యతే నఖై రితి కణ్డూః. ఊ.సీ. కణ్డూయా చ. కడి ఖండ
ములచేత గోఁకఁబడునది. ౧. ౨. ఖర్జయతి వ్యథయతి ఖర్జూః.ఖర్జ
నే. వ్యథపెట్టునది. 3. తీఁటపేళ్లు.

* విస్ఫోటః పిటక స్త్రిషు.

విస్ఫుటతి విస్ఫోటః. స్ఫుట భేదనే. వ్రక్కలౌనది. ౧. పిట
శ్లిష్యతి పిటకః. అ. త్రి. పిట సంశ్లేషణే వ్రక్కలై కూడుకొనునది.
పొక్కులపేళ్లు. బొబ్బలు.

* వ్రణో స్త్రియా మీర్మ మరుః క్లీబే-

వ్రణయతి వ్రణః. అ. పు. వ్రణ గాత్రసంచూర్ణనే. దేహ
నొప్పించునది. ౧. ఈరయత్యఙ్గం ఈర్మం. ఈర ప్రేరణే. అంగ
ప్రేరేపించునది. ౨. ఇయర్తి వృద్ధిం అరుః. స. న. ఋ గతౌ.
బొందునది. 3. పుంటిపేళ్లు.

* నాడీ వ్రణః పుమాన్,

నాడీయుక్తో వ్రణో నాడీవ్రణః. రంధ్రముగల వ్రణము.౧.
సిన పుంటిపేరు,

* కోఠో మణ్డలకమ్-

కోఠ త్యనేన కోఠః. కుఠ ఆలస్యే. దీనిచేత ఆలస్యయుక్తుఁ
౧. మణ్డలాకృతి త్వేన మణ్డలకం. మండలాకారమైయుండునది.
మండలాకార మెనకుష్ఠుపేళ్లు. ఎఱ్ఱపులుము,

కుష్ఠ శ్విత్రే-

కుత్సితే తిష్ఠతీతి కుష్ఠం. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. కుత్సితునియం దుండు
. శ్వేతతే త్వగనేనేతి శ్విత్రం. శ్వితా వర్ణే. దీనిచేత చర్మము
ను. ౨. తెల్లకుష్ఠువేళ్లు. తెల్లపులుము.

దుర్నామకార్శసీ. ౫౪

పాపరోగత్వేన ప్రసిద్ధతయా దుష్టం నామాస్యేతి దుర్నామకం.
మైనపాపరోగ మాటచేత దుష్టమైనపేరు గలది. ౧. అరివత్
ను శ్యతి తనూకరోతీతి అర్శః. స. న. శో తనూకరణే. శత్రువు
ప్రాణి నల్పముగాఁ జేయునది. రూపమియర్తి ఉద్గచ్ఛతీతి అర్శః.
ను జెఱుచునది. ౨. మూలవ్యాధివేళ్లు.

నాహస్తు నిబంధ స్స్యాత్ -

ఆనహ్యతే నిబధ్యతే విణ్మూత్రమనేనేతి ఆనాహః. నిబంధశ్చ.
బంధనే. బధ బంధనే. మలమూత్రములు దీనిచేత కట్టఁబడును.
బంధః. ౧. ౨. మలమూత్రనిర్బంధము. ఇరువాయిగట్టుట.

గ్రహణీరు క్ప్రవాహికా,

దీపనాగ్ని మాంద్యకరత్వేన భుక్తాన్నాదికం గృహ్ణాతి స్థాపయతీతి
. గ్రహణీ చ సా రుక్చ గ్రహణీరుక్. గ్రహ ఉపాదానే. అగ్ని
ద్యకరమైన భుజించినయన్నపానాదుల నట్లే నిలుపునది, ౧.
ప్రవహతి ప్రవాహికా. వహ ప్రాపణే. మలమును బ్రవహింపఁ
ది. ౨. గ్రహణివేళు.

ప్రచ్ఛర్దికా వమిశ్చ స్త్రీ పుమాంస్తు వమథు స్సమాః. ౫౫

ప్రచ్ఛర్ద్యత్యనయా ప్రచ్ఛర్దికా. వమ త్యనయా వమిః. ఇ. సీ.
మీ. ఈ. సీ. వమథుశ్చ. ఉ. పు. ఛర్ద వమనే. టు వము ఉద్గిర
చేత భుజించిన యన్నాదులు వాంతియగును. ౧. ౨. ౩ క్రక్కుట.

వ్యాధిభేదా విద్రధిః స్త్రీ జ్వర మేహ భగన్దరాః,
పదం పాదవల్మీకం కేశఘ్నం త్విన్ద్రలుప్తకమ్,)

విదారితి కుత్సాం గచ్ఛతి పుమా నితి విద్రధిః. సీ. దారి కు
నాంగతౌ. దీనిచేత పురుషుఁడు కుత్సితత్వమును బొందును. వివి
హో ధీయతే అస్మిన్నితి విద్రధిః. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః,

దీనియందు నానావిధ మైనద్రవము ధరింపఁబడును. కడుపు
బుట్టు బల్లగడ్డ. "దోషా అస్థిగతా ధాతూ౯ దూషయిత్వా
దికా౯, జనయన్తి ద్విధం శేషం వృత్తం వాప్యథవాయత
విద్రధి రితి ఖ్యాతా దుశ్చికిత్సా మహారుజ" జేతి. ౧. జ్వరయతి
జ్వర రోగే. పీడించునది. ఇది జ్వరము, ౧. మేహయతే మూ
భృశమనేనేతి మేహః. మిహ సేచనే. దీనిచేత మిక్కిలి మూత్ర
గును. ఇది ప్రమేహము. ౧. భగం గుదసమీపదేశం దార యతి
రః. దౄ విదారణే. గుదసమీపమును జీల్చునది. చూడగా
బుట్టు భగందర మను వ్రణము. వ్యాధిభేదముల పేళ్లు ౧౭౪

* అశ్మరీ మూత్రకృచ్ఛ్రం స్యాత్ -

శుక్లమూత్రాదికమేవ ఘనీభూతత్వేన అశ్మవ దవస్థా
త్యుచ్యతే. అశ్మానం రాతి దదాతీతి అశ్మరీ. ఈ. సీ. రా దానే
మూత్రములే ఘనీభూతములై రాయివలె నుండును గనుక అశ్మ
బడును. అశ్మ నిచ్చునది అశ్మరి. ౧. మూత్రే విస్రవణకాలే
కష్ట మస్యేతి మూత్రకృచ్ఛ్రం. మూత్రము విడుచునప్పుడు ప్ర
దీనియందుఁ గలదు. ౨. మూత్రకృచ్ఛ్రము పేళ్లు. కొందఱు
యనఁగా మూత్రద్వారమందు ఱాయి పెరుగుట. మూత్రకృ
నఁగా మూత్రనిర్బంధమాత్రము. అని ప్రత్యేక వ్యాధు లందురు.

* పూర్వే శుక్రావధే స్త్రిషు.

ఇతఃపరం వక్ష్యమాణశుక్రశబ్దా త్పూర్వే రోగహార్యా
అభిధేయానుసారేణ త్రిషు లింగేషు వర్తంతే. ఇఁకమీఁద శుక్ల
వఱకుగలశబ్దము లన్నియు 3 లింగములయందును వర్తించును.

* రోగహా ర్యగదఙ్కారో భిష గ్వైద్యౌ చికిత్సకే,

రోగం హరతి తాచ్ఛీల్యేన రోగహారీ. న. త్రి. హృఞ్
రోగమును హరించుస్వభావముగలవాఁడు. ౧. అగద మరోగం
ప్రాణినమి త్యగదంకారః. ప్రాణిని రోగములేనివానిఁగాఁ జేయు
౨. భిషజ్యతి భిషక్. జ. భిషజ్ చికిత్సాయాం. చికిత్స సేయువా
విద్యామాయుర్వేదమధీతే వేత్తి వా వైద్యః. ఆయుర్వేదమును
వాఁడు గాని యెఱిఁగినవాఁడు గాని వైద్యుఁడు. ౪. చికిత్సతి

చేయువాఁడు. ౫. వైద్యుని పేళ్లు.

వార్తో నిరామయః కల్య ఉల్లాఘో నిర్గతో గదాత్. ౫౭

వృత్తిః పునర్జీవనమస్యాస్తీతి వార్తః. వృత్తి యనఁగా మరల బ్రతుకుట. అదిగలవాఁడు. ౧. నిర్గతః ఆమయాదితి నిరామయః. వ్యాధి బాసినవాఁడు. ౨. అరోగతయా కలాసు సాధుః కల్యః. రోగము తీరుటచేత కళలయందు దొప్పెడువాఁడు. ౩. ఉల్లాఘతి సమర్థో భవతి ఉల్లాఘః. లాఘృ సామర్థ్యే. సమర్థుఁ డైనవాఁడు. ౪. రోగము తీఱిన వాని పేళ్లు. మొదటి 3 రోగములేనివాని పే ళ్లనికొందఱు.

గ్లాన గ్లాస్నూ ఆమయావీ వికృతో వ్యాధితో ఽపటుః,
ఆతురో ఽభ్యమితో ఽభ్యాన్తః-

గ్లాయతి స్మ గ్లానః. గ్లాస్నుశ్చ. ఉ. పు. గ్లై హర్షక్షయే. గ్లానినొందినవాఁడు. ౧. ౨. ఆమయో ఽస్యాస్తీత్యామయావీ. న. పు. వ్యాధి గలవాఁడు. ౩. కార్శ్యాదినా పూర్వావస్థాపేక్షయా విరుద్ధః వికృతః. కార్శ్యాదులచేత పూర్వావస్థకంటె వికృతమైయుండువాఁడు. ౪. వ్యాధిర్జాతో ఽస్య వ్యాధితః. వ్యాధి గలవాఁడు. ౫. న పటుః అపటుః. పటువుగానివాఁడు. ౬. ఆతుర స్సంభ్రమో ఽస్యాస్తీత్యాతురః. ఇత్వరా సంభ్రమే. అంతట వేగిరముగలవాఁడు. ౭. అభిత స్సర్వతః అమతి రోగేణ అభ్యమితః, అభ్యాన్తశ్చ. అమ రోగే-రోగముచేతఁ బీడింపఁబడువాఁడు. ౮. ౯. తెవులు గలవాని పేళ్లు. గ్లానగ్లాస్ను శబ్దములు -౨ చిక్కిన వాని పేళ్లని కొందఱు.

సమౌ పామన కచ్ఛురౌ. ౫౮

పామాస్యాస్తీతి పామనః. కచ్ఛూరస్యాస్తీతి కచ్ఛురః. పామయనఁగను కచ్ఛువన్నను గజ్జి. అది గలిగినవాఁడు పామనుఁడు, కచ్ఛురుఁడు. ౨. గజ్జిగలవాఁడు.

దద్రుణో దద్రురోగీ స్యాత్ -

దరిద్రయతి దద్రుః. సా స్యాస్తీతి దద్రుణః, దద్రురోగీ చ. న. పు. దుర్గతిని బొందించునది గనుక దద్రువనఁగా కుష్ఠభేదము. అదిగలవాఁడు. ౨. దద్రు వనుకుష్ఠరోగము గలవాని పేళ్లు.

అర్శోరోగయుతో ఽర్శసః,

అర్శోరోగయుతః అర్శస ఇత్యుచ్యతే. మూలవ్యాధితోఁ గ
వాఁడు అర్శసుఁ డనంబడును. అర్శోఽస్యాస్తీతి అర్శసః. ౧. మూ
ధి గలవాఁడు.

* వాతకీ వాతరోగీ స్యాత్-

వాతసంజ్ఞకోరోగోఽస్యాస్తీతి వాతకీ. న. పు. వాతరోగీ
పు. ౧. ౨. వాతరోగము గలవాఁడు. వాతరోగము గలవానిపేళ్లు

* సాతిసారో ఽతిసారకీ.

అతిసార్యతే అనేనేత్యతిసారః. తేన సహ వర్తత ఇతి సాతి
అతిసారరోగోఽస్యాస్తీత్యతిసారకీ. న.పు. మలమును మిక్కిలి వె
నది గనుక అతిసారమనఁగా రోగవిశేషము. దానితోఁ గూడినవా
౧.౨. అతిసారవ్యాధి గలవానిపేళ్లు.

* స్యుః క్లిన్నాక్షే చుల్ల చిల్ల పిల్లాః క్లిన్నేఽక్ష్ణి చాప్యమీ,

క్లిన్న మక్షి యస్యసః క్లిన్నాక్షః చుల్లః, చిల్లః, పిల్లః. ౧,
చుల్లాది శబ్దములు మూఁడును అక్షిరోగముచేతగాని, స్వభావము
గాని తడియైయుండు కన్నులు గలవానియందు వర్తించును. అ
ఈచుల్లాది శబ్దములు. 3 ను, క్లిన్నేఅక్ష్ణి చ=తడిసిన కంటియందు
ర్తించును. తడిసినకంటియందు ముఖ్యవృత్తిచేతను, తడిసినకన్ను
వానియందు ఉపచారము చేతను వర్తించును.

* ఉన్మత్త ఉన్మాదవతి-

ఉన్మద్యతే ఉన్మత్తః. మదీ హర్షగ్లపనయోః- మిక్కిలి మ
వాఁడు. ౧. వెఱ్ఱియెత్తినవాఁడు.

* శ్లేష్మలః శ్లేష్మణః కఫీ.

శ్లేష్మాస్యాస్తీతి శ్లేష్మలః, శ్లేష్మణశ్చ. శ్లేష్మము గలవాఁడు. ౧
కఫోఽస్యాస్తీతి కఫీ. న. పు. కఫముగలవాఁడు. 3. శ్లేష్మవ్యాధిగల
పేళ్లు. తెమడ తెవులు.

* న్యుబ్జో భుగ్నే రుజా-

న్యుబ్జతే వక్రీభవతీతి న్యుబ్జః. ఉబ్జ ఆర్జవే-వక్రమైనవాఁడు.
రుజా భుగ్నే. వాతము మొదలైన వ్యాధిచేత వక్రమైనవానికి పే

* వృద్ధనాభౌ తుణ్డిల తుణ్డిభౌ,

వృద్ధో నాభిరస్యేతి వృద్ధనాభిః. పు. [పొడవైనబొడ్డు] గలవాఁడు. తుండిరున్నతనాభి స్తద్యోగాత్తుండిలః, తుండిభశ్చ-తుండియనఁగా ...నైనబొడ్డు, అదిగలవాఁడు. ౨, ౩. పొడవైనబొడ్డుగలవాని పేళ్లు.

...కిలాసీ సిధ్మలః-

కిలాసమస్యాస్తీతి కిలాసీ. న. పు. సిధ్మమస్యాస్తీతి సిధ్మలః-కిలాస ...ధ్మము అనఁగా సిబ్బెము. అదిగలవాఁడు. ౧, ౨. సిబ్బెముగల ...పేళ్లు.

అంధో౽దృక్-

అంధ్యతే వికలీక్రియత ఇతి అంధం, చక్షుః, తద్యోగాత్ అంధః' ...దృష్ట్యుపఘాతే-వికలత్వము పొందినది గనుక అంధమనఁగా గ్రు ...డ్డి అదిగలవాఁడు. ౧. అవిద్యమానా దృగస్య అదృక్. శ. పు. ...పులేనివాఁడు. ౨. గ్రుడ్డివాని పేళ్లు.

మూర్ఛాలే మూర్త మూర్ఛితౌ. ౬౧

మూర్ఛాస్యాస్తీతి మూర్ఛాలః. మూర్ఛగలవాఁడు. ౧. మూ ...ర్ఛ మూర్తః. ముర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః. మోహమును ...డువాఁడు. ౨. మూర్ఛాస్య సంజాతా మూర్ఛితః. మూర్ఛగలవాఁ "మూర్ఛాలే కఠినే మూర్త" ఇతివిశ్వప్రకాశః. ౩. మూర్ఛగలవాని

...శుక్రం తేజో రేతసీచ బీజ వీ ర్యేన్ద్రియాణి చ,

స్త్రీసందర్శనాదినా శోకతి స్రవతి శుక్రం, శుక గతౌ - స్త్రీసంద ...దులచేత జాఱునది. ౧. తేజయతి తనూకరోతి స్రవణానంతరం తే ... న. తిజ నిశాతనే. జాఱినమీఁదట కృశునిఁగాఁ జేయునది. ౨. రి స్రవతి రేతః. స. న. రి గతౌ. స్రవించునది. ౩. విశేషేణ జాయతే ...జనీ ప్రాదుర్భావే. వబయోరభేదః-విశేషముగాఁ బుట్టునది. ౪. ...అక్లీబే సాధు వీర్యం-నపుంసకుఁడు కానివానియందుఁ బుట్టునది. ౫. ...స్య ఆత్మన ఇద మింద్రియం-ఇంద్రుఁడనఁగా ఆత్మ. తత్సంబంధమై ...ఇంద్రదైవత్యమితివా ఇంద్రియం. ఇంద్రుఁడే దేవతగాఁ గలది. ౬. ...పేళ్లు.

...మాయుః పిత్తమ్-

మీనోతి శిరో భ్రమణేన భువి క్షేపయతీతి మాయుః. ఉ.
డు మిఞ్ ప్ర క్షేపణే. శిరో భ్రమణముచేత జనమును బడఁద్రొబ్బు
పతతి పి త్తం. పత్ ౫ గతౌ. ద్రవరూపమైపడునది. ౨. పైత్యము

* కఫః శ్లేష్మా-

కే శిరసి, కేన జలేన వా ఫలతి కఫః. ఫల నిష్పత్తౌ. శిరస్సు
గాని జలముచేతఁగాని పుట్టునది. ౧. శ్లిష్యతి హృదయాదౌ శ్లేష్మ
పు. శ్లిష ఆలింగనే. హృదయము మొదలైనచానింబొందునది.

* స్త్రియాం తు త్వ గసృగ్వరా.

త్వచతి మాంసం వేష్టయతి త్వక్. చ. సీ. త్వచ సంవరణే.
సమును గప్పునది. అకారాంతంబును గలదు. "త్వచ వేష్టిత మస్థి
యది కాయం సమప్యపి యోషితాం" అని యశ్వఘోషుఁడు.
సృజం ర క్తం వృణోతీతి అసృగ్వరా. నెత్తురును గప్పియుండునది.
అసృగ్ధరా. ౨. చర్మము.

* పిశితం తరసం మాంసం పలలం క్రవ్య మామిషమ్,

పింశతి శరీరావయవో భవతీతి పిశితం. పిశ అవయవే. శ
నకు అవయవ మగునట్టిది.౧. తరం త్యానేన కార్శ్య మితి తరసం. తౄ
నతరణయోః. కార్శ్యమును దీనిచేఁ దరింతురు. ౨.మన్యతే బల
మాంసం. మన జ్ఞానే. బలకరమని యెఱుఁగఁబడునది. 3. పాల్యతే
మనేనేతి పలలం. పాల రక్షణే. దీనిచేత దేహము రక్షింపఁబడును
క్లవ్యతేఽస్మాత్ క్రవ్యం. దీనికి భయపడుదురు. క్లవ భయే.౫.
రోగయతి ఆమిషం. అమ రోగే. రోగమును జేయునది. ౬. మా
షశబ్దములు పుంలింగ నపుంసకములయందుఁ గలవని చాంద్రలిఙ్గా
సనము. మాంసము పేళ్లు.

* ఉ త్త ప్తం శుష్కమాంసం స్యా త్త ద్వల్లూరం త్రిలిఙ్గకమ్.

ఊర్ధ్వం తప్యతే అగ్నినా ఆతపేన వా ఉ త్త ప్తం. తప సంత
అగ్నిచేతఁ గాని ఎండచేతఁ గాని పొడవునఁ గాల్పఁబడునది. ౧.
తే శుష్కం. శుష్కం చ తత్ మాంసం చ శుష్కమాంసం.శుష
ణే. శోషింపఁబడినమాంసము. ౨. వల్యతే శోషణార్థ మితి వల్లూ

...వల సంవరణే. ఎండించుకొనుటకు. ఆవరింపఁబడునది. 3. ఎండిన ...ము.

...రే౽స్పృగ్లోహితాస్ర రక్తక్షతజ శోణితమ్,

...రుధ్యతే త్వచా రుధిరం. రుధిర్ ఆవరణే. చర్మముచేత కప్పఁబడు... అస్యతే త్వగ్భేదేన అసృక్. జ. న. అస్రం చ. అసు క్షేపణే. చ... తెగినమాత్రమునఁ బ్రవహించునది ౨.౪. లోహితవర్ణత్వాత్ ...తం. రక్తం చ. ఎఱ్ఱని వన్నెగలది. లోహితము. రక్తము. 3. ౫. ...జాయత ఇతి క్షతజం. గండివలనఁ బుట్టునది. ౬. శోణితవర్ణత్వా ...ణితం. శోణృ వర్ణగత్యోః, ఎఱ్ఱనివన్నెగలది. ౭. నెత్తురుపేళ్లు.

...కాగ్రమాంసమ్-

వృక్యంతేఽదద్యంతఇతి వృకాని భక్ష్యాణి. తత్రసాధురితి వృక్కః. ...ఆదానే. వృకము లనఁగా భక్షింపఁదగినవస్తువులు. అందులో మం...పా. వృక్యా. ఆ. సీ. వృక్కః. వృక్యః అ. పు. వృక్కా. న. పు. ...న. పు. బుక్క్యతే స్వాదురస ఇతి బుక్కః. అ. పు. బుక్కా. న. ...క్క పరిభాషణే. స్వాదురసమని పలుకఁబడునది. 'అగ్రమాంసే ...ద్వృక్య' ఇత్యమరశేషకారః. 'శోణితాస్రే స్త్రియాం వృక్కా' ఇతి రభసః. 'బుక్కో నరాగ్రమాంసే స్యా'దితి వోపాలితః.౧. ...చ తత్ మాంసం చ అగ్రమాంసం. శ్రేష్ఠమైనమాంసము. ౨. ...సిరికపండుప్రమాణముగలిగి కొంచెము కోలగానుండి పార్శ్వము ...శ్రోతమందు ప్రసిద్ధమైనవృక్క యనుమాంసము.

హృదయం హృత్ -

హ్రియత ఇతి హృదయం హృచ్చ. ద. న. హృఞ్ హరణే. హ...డునది. ౧. ౨. హృదయములో పద్మాకారమైయుండు మాంసవి... పేళ్లు. గుండెకాయ. ఇదే హృదయకమల మందురు. వృక్కాదు... గుండెకాయపేళ్లని కొందఱు.

మేదస్తు వపా వసా. ౬౪

...మిద్యతే స్నిహ్యతే మేదః. స. న. ఞి మిదా స్నేహనే. మెఱుఁ...ంచునది. ౧. ఉప్యతే నాభిసమీపే వపా. టు వప్ బీజసంతానే.నా...పమందు మొలవఁబడినటు లుండునది.౧.మాంసమనయో స్నిగ్ధం

వసతి వసా. వస నివాసే. దీనిచేత మాంసము మెఱుఁగై యుండు
హృదయమందుండు మాంసవిశేషముల పేళ్లు. గ్రంథాంతరము
ప్రత్యేకభేదములు గలవు—"మేదో హి సర్వభూతానాం హృ
స్థిషు చ స్థితం, నాభేః సమీపదేశే తు శరీరాంతరవర్తినీ. వ
త్రా వటీరూపా వపాం తాం పరిచక్షతే, శుద్ధమాంసస్య య స్నే
సా వసా పరికీర్తి" తేతి. మేదస్సనఁగా నస్థులయం దుండు
వప యనఁగా నాభిక్రింద గుడ్డవలె నుండు మాంసపుపొర. వస
గా నన్నిమాంసములలో మేలైనక్రొవ్వు. ఈ 3 ను పర్యాయ
కొందఱు.

* పశ్చాద్గ్రీవాసిరా మన్యా-

పశ్చాద్గ్రీవాసిరా మన్యేత్యుచ్యతే. పెడతలనుండెడు
మన్య యనఁబడును. మన్యత ఇతి మన్యా. మన అవబోధనే.
బడునది. పెడతలనున్న బోలునరము.

* నాడీ తు ధమని స్సిరా,

అంతస్సుషిరవత్త్వాత్ నడాఖ్యతృణవ ద్భవతీతి నాడీ.
మ రంధ్రము గలిగి నడమనుకసవువలె నుండునది. ౧. ధమనీసా
ధమనిః. పా. ధమనీ. సీ. గొట్టమువలె నుండునది. ౨. సినోతి
బధ్నాతి సిరా. షిఞ్ బంధనే. శరీరమును బంధించునది. పా.
3. బోలునరము పేళ్లు.

* తిలకం క్లోమ-

తిలతీతి తిలకం. తిల స్నేహనే. మెఱుఁగై యుండునది. ౧.
తి క్లోమ. న.న. క్లము గ్లానౌ. వాడునది. పా. క్లోమం. ౨. కడుపు
ప్రక్క నెత్తురై యుండుమాంసవిశేషము పేళ్లు. నీరుతిత్తి యని కొం

* మస్తిష్కం గోర్దమ్-

మస్తం శిరోదేశ మిష్యతి మస్తిష్కం. ఇష గతౌ. శి
బొంది యుండునది. ౧. గూర్యతే గురతేవా గోర్దం. గురీ ఉద్య
యత్నించునది. ౨. మెదడు పేళ్లు,

* కిట్టం మలో౽స్త్రియామ్.

కిటతి నిర్గచ్ఛతీతి కిట్టం. కిట గతౌ. నవద్వారములనుండి

మలతే ధారయతి దేహం మలః. అ. ప్న. మల మల్ల ధార
...హమును ధరించునది. ౨. విణ్మూత్రిములు మొదలైన దేహమల
...తే ద్వాదశ. తదుక్తం, "వసా శుక్ర మసృజ్మజ్జా కర్ణ విణ్మూ
...శ్లేష్మాశ్రు దూషికా స్వేదా ద్వాదశైతే మలా నృణా"
...ప్రొవ్వు, రేతస్సు, నెత్తురు, మెదడు, గులిమి, మూత్రము, విష్ఠ,
...లెమడ,కన్నీరు, కంటిపుసి, చెమట అని మలములు పండ్రెండు.

...న్త్రం పురీతత్ -

...అమ్యతే సంభజ్యతే భుక్తాన్నాదిక మనేనేతి అంత్రం. అమ గ
... భుజించిన యన్నాదులు దీనిచేత నేర్పఱచఁ బడును. పా.
...౧.పురీం దేహం తనోతి పురీతత్. త. స్న. తను విస్తారే.పురి
... శరీరము. దానిని విస్తరింపఁజేయునది. ఈశబ్దము స్త్రీలింగ
...ందఱు. ౨. పేగులపేళ్లు.

గుల్మస్తు ప్లీహా పుంసి-

...గుడ్యతే ప్రకోపాదినా రక్ష్యత ఇతి గుల్మః. గుడ రక్షణే. ప్ర
...లచేత రక్షింపఁబడునది. ౧. ప్లీహాతి కదాచి దుద్రిక్తః ప్రదే
... గచ్ఛతి ప్లీహా. న. పు. ప్లీహ గతౌ. ఒకానొకప్పుడు ఉద్రిక్త
...యొకచోటికిఁ బోవునది. ౨. హృదయమునకు నెడమదిక్కునఁ
...యుండు మాంసవిశేషము పేళ్లు.

అథ వస్నసా,

...యుః స్త్రియామ్-

...వ స్తేఛాదయతి దేహం వస్నసా. వస ఆచ్ఛాదనే. దేహమును
...యుండునది. పా. స్నసా. "స్నసా స్నాయుశ్చ కథితా" ఇత్య
...లాయాం.౧. స్నాతి సదా ఆర్ద్రీభవతి స్నాయుః. సీ. ష్ణా శౌచే.
...ఆర్ద్రమైయుండునది. ౨. సన్నపునరములపేళ్లు.

కాలఖణ్డ యకృతీ తు సమే ఇమే. ౬౬

...ఖండం మాంసఖండం. కాలంచ తత్ ఖండంచ కాలఖండం.నల్ల
...ఖండము. ౧. క్లోమ్నా ద్వితీయమాత్మానం కరోతీతి యకృత్.
...క్లోమమనెడు మాంసముకంటె తన్ను రెండవదానిఁగాఁ జేసికొను

నది. ౨. కడుపులో కుడిదిక్కున నల్లనై యుండు మాంసవిశేషము.
* సృణికా స్యన్దినీ లాలా-
సరతీ స్రవతి సృణికా.పా. సృణీకా. ౧. స్యందీతి స్యందినీ. స్యందూ ప్రస్రవణే. జాఱునది. ౨. విరుద్ధలక్షణయా లలతి లాలా. లల ఈప్సాయాం. విరుద్ధలక్షణచే నింపైనది. ౩. నోటిజొల్లుపేళ్లు. చొంగ.
* దూషికా నేత్రయో ర్మలమ్,
నేత్రే దూషయతీతి దూషికా. దుష వైకృత్యే. కన్నులను వికారముగాఁజేయునది. పా. దూషీకా. "దూషీకాపటలనిరుద్ధలోచనస్య దుర్గంధా బహుళమలోపలిప్తగాత్రే" తి గోపదత్తః. "ఆఃకీర్య నిలోచన దూషికాయాం పీయూషదీధితిరితి గ్రథితోఽనురాగః" ఇతి మురారిః. "నాసామలం తు శింఘాణం శింజూషం కర్ణయోర్మల" మిత్యధికపాఠః. ౧. కంటిపుసిపేరు.
* మూత్రం ప్రస్రావః-
మూత్రయతి ప్రస్రవతి మూత్రం, ప్రస్రావశ్చ. మూత్ర ప్రస్రవణే. స్రు స్రవణే. జాఱునది. ౧ ౨. మూత్రముపేళ్లు.
* ఉచ్చారావస్కరౌ శమలం శకృత్.
పురీషగూథే వర్చస్క మస్త్రీ విష్ఠా విషా స్త్రియామ్,
ఉచ్చార్యతే త్యజ్యతఇతిఉచ్చారః. చర గతౌ. విడువఁబడునది. ౧. అవలధః క్రియత ఇత్యవస్కరః. డుకృఞ్ కరణే. క్రిందుగాఁజేయఁబడునది. ౨. శ్యామతిశమలం.శము ఉపరమే. నశించునది. ౩. శక్నోతి అనేనేతి శకృ త. న. శక్ ౯ శక్తౌ. దీనిచేత శక్తుఁడౌను. ౪. పూర్యతే అనేన ఉదరమితి పురీషం. పౄ పాలనపూరణయోః. దీనిచేత నుదరము నిండింపఁబడును. ౫. గూయతే ఉత్సృజ్యత ఇతిగూథం. గు పురీషోత్సర్గే.విడువఁబడునది. ౬. వృజ్యత ఇతి వర్చస్కం. అ. న్న. వృజీ వర్జనే. విడువఁబడునది. ౭. వితిష్ఠతి నాభేరధః విష్ఠా. ష్ఠా గతి నివృత్తౌ. నాభిక్రింద నుండునది. ౮. విశతి నాభేరధః విట్. ష. సీ. విశ. ప్రవేశనే. నాభిక్రిందఁ బ్రవేశించునది. శకారాంత స్త్రీలింగమును గలదు. ౯. అమేధ్యముపేళ్లు.
* స్యాత్కర్పరః కపాలోఽస్త్రీ-
భారధారణాయ కల్పతే సమర్థో భవతి కర్పరః. కృపూ సామర్థ్యే. భారమును ధరించుటకొఱకు సమర్థమైనది. ౧. కం శిరః పాతి

... అప్న. శిరస్సును రక్షించునది. ౨. తలయెముకతునకపేళ్లు.

కీకసం కుల్య మస్థిచ. ౬౮

కీతిశబ్దం కుర్వన్ కసతి చలతీతి కీకసం. కస గతౌ. కి యనెడు ... ను జేయుచు చలించునది. ౧. కోలతి సంస్త్యాయతి కుల్యం. కుల ... స్త్యానే. కూడుకొనియుండునది. ౨. అస్యతే త్యజ్యత ఇత్యస్థి. ఇ. స. ... క్షేపణే. విడువఁబడునది. ౩. ఎముకపేళ్లు.

... స్యాచ్ఛరీరాస్థ్ని కఙ్కాలః-

కం జలం స్వాభ్యన్తరేణ కాలయతి ప్రేరయతి కంకాళః. కల కిల ... జలమును తనలోనికిఁ బ్రేరేపించునది. డొక్కపేరు. ౧. చర్మమాం ... సాతమై ఒకటితో నొకటి కూడుకొనియున్న ఒడలియెముకల సము ... యము.

పృష్ఠాస్థ్ని తు కశేరుకా,

కో వాయుశ్శేతే౽త్ర కశేరుకా. శీఙ్ స్వప్నే. వాయువు దీని ... యుండును. ౧. వెన్నెముకపేరు.

శిరోస్థని కరోటిః స్త్రీ-

కం వాయుం రోటతే కరోటిః. రుట దీప్తౌ, ప్రతిఘాతే. వాయు ... అడ్డపెట్టునది. ౧. తలపుఱ్ఱె.

పార్శ్వాస్థని తు పర్శుకా. ౬౯

స్పృశ్యతే శయనాదినేతి పర్శుకా. స్పృశసంస్పర్శనే. శయ ... నులచేత స్పృశింపఁబడునది. ౧. "జంఘాస్థని నళం ప్రోక్తం నళకం ... త్వయోరుభా" విత్యధికపాఠః. ప్రక్కయెముక.

... అఙ్గం ప్రతీకోఽవయవోఽపఘనః-

అఙ్గతి చలతి అఙ్గం. అగి గతౌ. చలించునది. ౧. ప్రత్యేత్య ... అన్యోన్యాభిముఖ్యేన గచ్ఛతీతి ప్రతీకః. ఇణ్ గతౌ. అన్యోన్యమభిము ... ముగానుండునది. ౨. అవయౌతి మిథో మిశ్రీభవతి అవయవః. యు ... మిశ్రణే. అన్యోన్యము కూడియుండునది. ౩. అపహన్యత ఇత్యపఘనః. ... హన హింసాగత్యోః. పీడింపఁబడునది. ౪. కరచరణాద్యవయవముల ... పేరు.

అథ కళేబరమ్,

* గాత్రం వపుః సంహననం శరీరం వర్ష్మ విగ్రహః.

కాయో దేహః క్లీబపుంసోః స్త్రియాం మూర్తి స్తను స్తనూ

ఆదానాద్యుపయోగితయాకళే కరే బరం వరం కళేబరం. ... యోర్వబయోశ్చాభేదః. పుచ్చుకొనుట మొదలైన క్రియల కుప... గించుటచేత హస్తమందు శ్రేష్ఠమైనది. కల్యతే ఆద్రియత ఇతి ... బరం. కల సంఖ్యానే. ఆదరింపఁబడునది. ౧. గాతే గచ్ఛతీతి గా... గాజ్ గతౌ. పోవునది. ౨. ఉప్యతే ప్రాక్కర్మభిరితి వపుః. ... బీజసంతానే. పూర్వకర్మములచేతఁ బుట్టింపఁబడునది. ౩. సంహ... సంబద్ధ్యన్తే అఙ్గాన్యత్రేతి సంహననం. హన హింసాగత్యోః. ... వములు దీనియందుఁ గూడియుండును. పృథివ్యాదిపంచభూతాని ... న్తిసంహతాని భవన్త్యత్రేతి సంహననం. పృథివ్యాదిపంచభూత... దీనియందుఁ గూడియుండును. ౪. శీర్యత ఇతి శరీరం. శౄ హి... యాం. నశించునది, ౫. వృష్యత ఇతి వర్ష్మ. న. న. వృషు ... తడుపఁబడినది. ౬. విశేషేణాత్మనా గృహ్యత ఇతి విగ్రహః, ... ఉపాదానే. విశేషముగా ఆత్మచేత గ్రహింపఁబడినది. ౭. చీయ... వయవైరితి కాయః. చిఞ్ చయనే. అవయవములచేత కూర్చ... నది. ౮. దిహ్యతే అన్నరసేనేతి దేహః. అ. పు. దిహ ఉపచయే... న్నరసాదులచేత వృద్ధిబొందింపఁబడునది. ౯. మూర్ఛతి సముచ్ఛ్రి... భవతీతి మూర్తిః, స్త్రీ. మూర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః. ... మగునది. ౧౦. తన్యతే ఆహారేణ తనుః. ఉ. స్త్రీ. తనూశ్చ. ఊ. స్త్రీ... విస్తారే. ఆహారముచేత విస్తారము చేయఁబడునది. తనుశబ్దము ... రాంత నపుంసకంబును గలదు. 'తను పేతను పేక' మితి వాసు... ౧౧. ౧౨. శరీరము పేళ్లు.

* పాదాగ్రం ప్రపదమ్-

పాదస్య అగ్రం పాదాగ్రం. పాదముకొన. ౧. పదస్య ప్రా... భః ప్రపదం. పదముయొక్క ప్రారంభము. ౨. మీఁగాళ్లు,

* పాదః పదఙ్ఘ్రి శ్చరణోఽస్త్రియామ్,

పద్యతే అనేనేతి పాదః. పచ్చ. ద. పు. పద గతౌ. దీని... బోదురు. ౧. ౨. అఙ్గతి గచ్ఛత్యనేన అంఘ్రిః. పు. అఘి గతౌ. దీ...

ము. ౩. చరత్యనేన చరణః. అ. పు. చర గతిభక్షణయోః. దీని
సంచరింతురు. ౪. పాదము పేళ్లు.

ర్ణ్రంథీ ఘుటికే గుల్ఫౌ-

ఘోటతే పరివర్తతే ఘుటికా. ఘుట పరివర్తనే. చుట్టువాఱి
యునది. ౧. అభిఘాతాద్గుల్ఫ్యతే రక్ష్యత ఇతి గుల్ఫః. గుడ రక్షా
. అభిఘాతమువలన రక్షింపఁబడునది. ౨. పాదముల పార్శ్వము
వెలి బుడుపుల పేళ్లు. చీలమండ.

పుమాన్ పార్ష్ణి స్తయోరధః,

పారయతి గమనం పార్ష్ణిః. పు. పార తీర కర్మసమాప్తౌ. గమన
ను నెఱవేర్చునది. పార్ష్ణి. అని స్త్రీలింగంబును గలదు. 'పార్ష్ణ్యైవ
తాసుం దనుసుత మవతాత్కుర్వతీ పార్వతీ నః' 'పార్ష్ణిః స్త్రీపుం
సాః పాదమూలే స్యా' దితి నిఘంటు. ౧. మడమ.

జఙ్ఘాతు ప్రసృతా-

జాయత ఇతి జంఘా. జనీ ప్రాదుర్భావే. పుట్టునది. ౧. ప్రసర
ప్రసృతా. సృ గతౌ. వృద్ధిఁబొందునది. ౨. పిక్క పేళ్లు.

జానూరుప ర్వాష్ఠీవ దస్త్రియామ్. ౭౨

జాయతే జంఘోరుసంధిభాగ ఇతి జాను.ఉ.న.ప.పుం.జనీ ప్రాదు
ర్భావే. తొడపిక్కలసందునఁ బుట్టునది. 'జాను మపృష్ఠ్య మృద్నియాత్'.
సుశ్రుతప్రయోగము. ౧. ఊర్వోః పర్వ ఊరుపర్వ. న. న. తొడల
క్క కనుపు. ౨. అస్థీన్యత్రా స్తీతి అష్ఠీవత్. త. పు. ఎముకగలది.
మోఁకాలిపేళ్లు.

సక్థి క్లీబే పుమానూరుః-

సజతే సంగచ్ఛతీతి సక్థి. షంజ సంగే. కూడుకొనియుండునది. ౧.
ర్ణూయతే వస్త్రేణేతి ఊరుః. ఉ. పు. ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే. వస్త్రముచే
ప్పఁబడునది. ౨. తొడ పేళ్లు.

తత్సంధిః పుంసి వఙ్క్షణః,

వంకతే ఉపవేశసమయే కించిత్కుటిల మాపద్యత ఇతి వంక్షణః,

వకి కౌటిల్యే. కూర్చుండునపు డించుక కుటిలత్వమును బొందు
తొడలు పిఱుదులు వీనియొక్క సంధి. గజ్జలు.

* గుదం త్వపానం పాయు ర్నా-

గువతి పురీషముత్సృజతీతి గుదం. గు పురీషోత్సర్గే. మ
విడుచునది. ౧. అపానతి అధోవాయు ముత్సృజతి అపానం.
ణనే. అధోవాయువును విడుచునది. ౨. పాతి మలోత్సర్జనేన
ఉ.పు.పా రక్షణే. మలమును విడుచుటచేత రక్షించునది. 3.గుద
పేళ్లు.

* వ స్తి ర్నాభే రధో ద్వయోః.

వసతి మూత్రాదికమత్రేతి వస్తిః. ఇ.పు.వస నివాసే. మ
దికము దీనియం దుండును. ౧. బొడ్డుక్రిందిపొత్తికడుపు.

* కటో నా శ్రోణిఫలకమ్-

కట్యతే ఆవ్రియతే వస్త్రాదినేతి కటః. కటే వర్షావరణ
వస్త్రాదులచేఁ గప్పఁబడునది. ౧. ఫలకాకృతిః శ్రోణిః శ్రోణిఫలకం.
కవలెనుండెడుశ్రోణి. ౨. మొలపేళ్లు.

* కటి శ్శ్రోణిః కకుద్మతీ,

కట్యతే కటిః. సీ.పా. కటీ. సీ. కప్పఁబడునది. ౧. శ్రోణి
చ్ఛతే శ్రోణిః.సీ.పా. శ్రోణీ.సీ. శ్రోణృ సంఘాతే. సంహతమైయుం
౨.శ్రోణిపార్శ్వదేశో మాంసలతయా కకుదాకారత్వాత్ కకు
తే. తద్యోగాత్ కకుద్మతీ. సీ. మూఁపురమువలె బలిసియుండు
పార్శ్వముగలది. 3. పిఱుదులపేళ్లు. ఈగేను మొలపేళ్లని కొంద

* పశ్చా న్నితంబః స్త్రీకట్యాః-

సురతసమ్మర్దేన నితరాం తామ్యతి నితంబః. తము గ్లానౌ.
సమ్మర్దముచేత మిక్కిలి గాసిఁ బొందునది. ౧. స్త్రీలమొలకు
నున్నప్రదేశము. పిఱుదు.

* క్లీబే తు జఘనం పురః.

హన్యతే పురుషేణ తాడ్యత ఇతి జఘనం.హన హింసాగ
పురుషునిచేత పీడింపఁబడునది. ౧. స్త్రీలమొలముందరిచోటు. మ

* కూపకౌ తు నితమ్బస్థౌ ద్వయహీనే కుకున్దరే,

యా కూపకౌ పృష్ఠవంశాదధోగతౌ తే కుకుందరే ఇత్యుచ్యేతే.
...కలమీదనుండు గుంటలు కుకుందరము లనంబడును. కు ఈషత్
...తుబభూమిం దృణీత ఇతి కుకుందరే. అ. న. ద్వివచనము. ఇంచు
...నితంబభూమిని భిన్నముగాఁ జేయునది. ఆఁడుదాని పిఱుఁదుల
...గుంటలు.

...స్త్రియాం స్ఫిచౌ కటిప్రోథౌ-

స్ఫాయేతే స్ఫిచౌ. చ. సీ. ప. జ. సీ. స్ఫాయీ వృద్ధౌ. వృద్ధిఁబొం
... ౧. కట్యాః ప్రోథౌ మాంసపిండౌ కటిప్రోథౌ. అ. పు. కటియొక్క
...సపిండములు. ౨. పిఱుఁదులమీఁది యున్నతప్రదేశముల పేళ్లు.

ఉపస్థో వక్ష్యమాణయోః. ౭౫

ఉప సమీపే తిష్ఠతీత్యుపస్థః. స్థా గతినివృత్తౌ. పరస్పరము సమీ
...మండునవి. ౧. ముందరఁ జెప్పఁబడు రెంటియందును ఉపస్థశబ్దము
...చును.

...భగో యోని ర్ద్వయోః-

భజ్యతే పురుషైరితి భగః. భజ సేవాయాం. పురుషులచే నాశ్ర
...ఁబడునది. ౧. యౌతి శిశ్నేన యోనిః. అ. పు. యు మిశ్రణే. శిశ్న
...ఁ గూడుకొనునది. ౨. యోని (స్త్రీ యుపస్థము) పేళ్లు.

శిశ్నో మేఢ్రో మేహన శేఫసీ,

శ్లిష్యతి భగేన శిశ్నః. శ్లిష ఆలింగనే. భగముతోఁ గూడున
... రేతసా భగం మేహతి మేఢ్రః. మేహనం చ. మిహ సేచనే. రేత
...త భగమును దడపునది. ౨. ౩. రేతసః ప్రావేణ శేతే శేఫః. స.
...ఙ్ స్వప్నే. రేతస్సుపడినమీఁదట నింద్రించునది. అకారాంతంబును
... శిశ్నము పేళ్లు.

ముష్కోఽణ్డకోశో వృషణః-

ముష్ణాతి గోపాయతి రేత ఇతి ముష్కః. ముష స్తేయే. రేతస్సును
...నది. ౧. అండయోః కోశః అండకోశః. అండములయొక్క కూ
అండః, కోశః. అని రెండు పేళ్లని కొందఱు. ౨. వర్షతి రేత ఇతి
...ః. వృషు సేచనే. రేతస్సును గురియునది. ౩. వృషణముల పేళ్లు.

పృష్ఠవంశాధరే త్రికమ్. ౭౬

పృష్ఠవంశాధరే త్రికం. పృష్ఠవంశమనఁగా వీఁపుయెముక. దిగువనున్న ప్రదేశము త్రికమనంబడును. త్రయాణాం ఊరుద్వయ స్థినాం సమాహార స్త్రికం. తొడలు రెండును వీఁపుయెముకయు యొక్క కూటమిగనుక త్రికము. ౧. వెన్నెముక దిగువనున్నచోటు

* పిచణ్డకుక్షీ జఠరోదరంతున్దమ్-

పచతి అన్నం స్వగతాగ్నినా పిచండః. తనయందుండె చేత అన్నమును బక్వము సేయునది, అపిచము త్యాహార మితివా చము అదనే. ఆహారమును భక్షించునది. ౧. కుష్యతే బహిష్కి మలమస్మాదితి కుక్షిః.పు. కుష నిష్కర్షే. దీనివలన మలము బయలు పఁబడును. ౨. జన్యతే గర్భోఽస్మిన్నితి జఠరం. జనీ ప్రాదుర్భావే యందు గర్భము పుట్టింపఁబడును. ౩. ఉదియర్తిగర్భోఽస్మాదితి ఋ గతౌ. దీనివలన గర్భము ప్రకాశమౌను. ౪. తుద్యతే అజీర్ణ తుందం. తుద వ్యథనే. అజీర్ణాదులచేత వ్యథపెట్టఁబడునది. ౫. దిశబ్దములు ౩ ను సమాహారద్వంద్వము. కడుపుపేళ్లు.

* స్తనౌ కుచౌ,

స్తనతి బాల ఆభ్యా మితి స్తనౌ. అ. పు. స్తన శబ్దే. అకు బాలుఁడు మొఱపెట్టును. ౧. కుచ్యతే కామినా నఖైః అ.పు. నాయకునిగోళ్లచే గిల్లఁబడునవి. ౨ చన్నులపేళ్లు.

* చూచుకం తు కుచాగ్రం స్యాత్ -

చూచు ఇతి కాయతి బాలేన పీయమానమితి చూచుకం శబ్దే. బాలునిచేత పానము చేయఁబడుచున్నదై చూచు అని దె. ౧. కుచయోరగ్రం కుచాగ్రం. కుచములయొక్క అగ్రము చనుమొనలు.

* న నా క్రోడం భుజాన్తరమ్,

క్రోడతీతి క్రోడం. అ.స్న. క్రుడ ఘనత్వే. ఘనమైనది. ౧. యో రంతరం భుజాంతరం. భుజములయొక్కనడుము. ౨ చేతు ము పేళ్లు.

* ఉరో వత్సంచ వక్షశ్చ-

స్థైర్యమృచ్ఛత్యురః. స.న. ఋ గతౌ. స్థైర్యమును బొందున

...శేన స్త్రీణ వత్సం. వస ఆచ్ఛాదనే. వస్త్రముచే గప్పఁబడునది. ౨.
...కే సురతాదా వక్షః. స. న. వక్ష సంఘాతే. సురతాదులయందుఁ
...బడినది. 3 బొమ్మపేళ్లు. ౫ ను బొమ్మపేళ్లని కొందఱు.

పృష్ఠం తు చరమం తనోః,

తనోశ్చరమం పృష్ఠ మిత్యుచ్యతే. శరీరముయొక్క వెనుకటిభా
...పృష్ఠమనంబడును. పృష్యతే కేశోదకై రితి పృష్ఠః. పృషు సేచనే
...ంద్రకల నీళ్ళచేఁ దడుపఁబడునది.

స్కన్ధో భుజశిరోఽంసోఽస్త్రీ-

కం శిరో దధాతీతి స్కంధః. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః.
...ము ధరించునది. ౧. భుజస్య శిరోఽగ్రం భుజశిరః. స.న. భుజము.
...కొన. ౨. అమ్యతే భారేణ అంసః. అ. పు. అమరోగే. భార
... బీడింపఁబడునది. 3 మూఁపుపేళ్లు.

సంధీ తస్యైవ జత్రుణీ. ౭౮

జాయతే బాహురస్మాత్ జత్రు. ఉ. న. జనీ ప్రాదుర్భావే. దీని
... బాహువు పుట్టును. ౧. మూఁపుసంధులు. ఆమూఁపుయొక్కయు
...మ్మయొక్కయు సంధు లని కొందఱు.

బాహుమూలే ఉభే కక్షౌ-

బాహ్వోర్మూలే బాహుమూలే. అ. న. చేతులయొక్క మొ
... ౧. కష్యేతే స్వేదేన కక్షౌ. అ. పు. కష హింసాయాం. చెమటచేఁ
...పఁబడునవి. ౨ చంకలపేళ్లు.

పార్శ్వ మస్త్రీ తయో రధః,

పూర్యతే అస్థిభి రితి పార్శ్వం. అ. పు. పౄ పాలనపూరణయోః.
...కలచేత పూర్ణమైయుండునది. ౧. చంకలక్రిందిభాగము. ప్రక్క.

మధ్యమం చావలగ్నం చ మ ధ్యోఽస్త్రీ)-

మధ్యేభవం మధ్యం, మధ్యమం చ. శరీరమునడుమఁ బుట్టినది.
...గ్యత ఇతి అవలగ్నం లగే సఙ్గే. పూర్వాపరములతోఁ గలియునది. 3
...ము పేళ్లు.

ద్వా పరౌ ద్వయోః, ౭౯

భుజబాహూ ప్రవేష్టో దోః స్యాత్ -

ద్వౌ పరౌ ద్వయోః. ఈముందు చెప్పఁబడు భుజబాహు లురెండును స్త్రీలింగ పులింగములయందు వర్తించును. భుజ్యతే దికమనేనేతి భుజః. భుజపాలనాభ్యవహారయోః. దీనిచేత భు డును. ౧. బాహతే అనేన పురుషో వస్తూపాదనాయ ప్రయత్నం బాహుః.ఉ.పు. బాహృప్రయత్నే. దీనిచేత పురుషుఁడు వస్తు హించుటకు యత్నముచేయును. బాధత ఇతి బాహుః. బాధిం స్త్రీలింగమైనప్పుడు ఆకారాంతము. ౨. ప్రవేష్ట్యతేఽనేన ప్రవేష్టః వేష్టనే. దీనిచేత చుట్టఁబడును. ౩. దమ్యతే అనేన దోః. న.పు. శిక్షింపఁబడును. దోః దోషా. దోషః. సకారాంతనపుంసకము దోః, దోషీ, దోంషి. దోషా. 'ఆకారాంత స్త్రీలింగము. "దో చ భుజోబాహు" రితి ధనంజయః. "బాహో దోషా ప్రవేష్ట" జరీ. "దక్షిణం దోర్నిశాచర" ఇతి కాళిదాసశ్చ. నకారాంత గలదని కొందఱు. ౪ చేతులపేళ్లు.

* కఫోణిస్తు కూర్పరః,

కం సుఖం ఫుణతి కరోతి కఫోణిః. ఇ. పు. ఫుణ శుభక సుఖమును జేయునది. పా. కఫోణీ. సీ. 'కఫోణిరనపుంసకం' అని డు. కఫోణిశబ్దము నుకారమధ్యముగాఁ గొందఱు చెప్పుదురు.౧ ర్థ కర్షణే హఠాత్ కురతి కూర్పరః. కుర శబ్దే. పదార్థములను గ తీయునపుడించుక ధ్వనించునది. పా. కుర్పరః. మోఁచేతిపేళ్లు.

* అస్యోపరి ప్రగణ్డ స్స్యాత్ -

ప్రగణ్యతే సువృత్తతయా ప్రగండః. గణ సంఖ్యానే. టచే లెక్కపెట్టఁబడునది. ౧. మోఁచేతిమీఁద భుజమూలము గలభాగము.

* ప్రకోష్ఠ స్తస్య చాప్యధః.

ప్రకృష్యతే ప్రావరణా ద్బహి ర్నిస్సార్యత ఇతి ప్రకోష్ఠః నిష్కర్షే. కప్పునకు వెలుపలగాఁ దీయఁబడునది. మణికట్టువఱకు మోఁచేతిక్రిందప్రదేశముపేరు. ౧. ముంజేయి.

* మణిబన్ధా దాకనిష్ఠం కరస్య కరభో బహిః,

మణిబన్ధో ... ప్రగ్రంథిః ... కనిష్ఠపర్యన్తం

గ॥ కరభ ఇత్యుచ్యతే - మణికట్టునుండి చిటికెనవ్రేలిదనుక చేతి వెలుపలిపార్శ్వము కరభ మనఁబడును. కరే భాతి. కరభః - యందు ప్రకాశించునది. ౧. మణికట్టుమొదలు చిటికెనవ్రేలివఱకుఁ చేతివెలుపలిభాగము.

పఞ్చశాఖ శ్శయః పాణిః-

పఞ్చ శాఖా అఙ్గులీరూపా అస్యేతి పఞ్చశాఖః - వ్రేళ్లనెడి కొమ్మలుగలది. ౧. స్వకీయ ధనమత్ర శేతే తిష్ఠతీతి శయః. స్వప్నే. తనధనము దీనియం దుండును. ౨. పణతి వ్యవహారత్య పాణిః. ఇ. పు. పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ. దీనిచేత నరుఁడు వ్యవహరించును. 3 మణికట్టునుండి వేళ్లతోఁగూడిన చేతిపేళ్లు.

తర్జనీ స్యా త్ప్రదేశినీ. ౮౧

తర్జయం త్యనయా తర్జనీ. నీ. తర్జ భర్జ సంతర్జనే. దీనిచేత భయపెట్టుదురు, ౧. ప్రదిశతి నిర్దిశత్యనయా ప్రదేశినీ. పా. ప్రదేశనీ. నీ. అతిసర్జనే. దీనిచేత నిర్దేశింతురు. ౨ జుట్టన వ్రేలిపేళ్లు.

అఙ్గుళ్యః కరశాఖా స్స్యుః-

అఙ్గన్తి అన్యోన్యం అఙ్గుళ్యః. ఈ. నీ. బహువచనము. అగి గతౌ-స్వరము కలసియుండునవి. ఇకారాంతమును గలదు. అకారాంత నపుంసకమును గలదు. కరస్య శాఖా ఇవ కరశాఖాః - హస్తమునకు కొమ్మలవలె నుండునవి. ౨ సామాన్యముగా వ్రేళ్లపేళ్లు.

పుం స్యఙ్గుష్ఠః ప్రదేశినీ,

మధ్యమానామికా చాపి కనిష్ఠా చేతితాః క్రమాత్. ౮౨

అఙ్గే తిష్ఠతీత్యఙ్గుష్ఠః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ - అంగమం దుండునది. బొటనవ్రేలు. ౧. ప్రదేశిని ముందు చెప్పఁబడినది. ౧. మధ్యేభవా మధ్యమా. నడుమ నుండునది. నడిమివ్రేలు. ౧. నాస్తి ప్రసిద్ధనామాస్య అనామికా - ప్రసిద్ధమైన నామము దీనికి లేదు. దర్భవ్రేలు. ౧. అతిశయేన అల్పా కనిష్ఠా - మిక్కిలి చిన్నది. చిటికెనవ్రేలు. ౧ వరుసగా బొటనవ్రేలు దగ్గిరనుండి అయిదువేళ్లకును పేళ్లు.

పునర్భవః కరరుహో నఖోఽస్త్రీ నఖరోఽస్త్రియామ్,

ఛిన్నోఽపి పునర్భవతీతి పునర్భవః-ఛిన్నమైనను మరల మొలచు

నది. ౧. కరే రోహతీతి కరరుహః. రుహ బీజజన్మని ప్రాదు
చేతియందు మొలచునది. ౨. న విద్యతే ఖ మింద్రియం స్ప
మత్ర నఖః. అ. ప్న. స్పర్శజ్ఞాపక మైనయింద్రియము దీనికి లే
నఖశబ్దో నఖైకదేశేఽపి. సోఽస్యాస్తీతి నఖరః. అ. ప్న. నఖశ
ఖైకదేశమందు వర్తించును. ఆనఖైకదేశముగలది. అరుణుని
రశబ్దము త్రిలింగమని చెప్పఁబడెను. గోళ్లపేళ్లు.

* ప్రాదేశ తాల గోకర్ణా స్తర్జన్యాదియుతే తతే.

ప్రదన్యతే పరిమీయతేప్రాదేశః. దిశ అతిసర్జనే. పెను
జుట్టనవ్రేళ్లనడిమికొలత. జుత్తెడు. ౧. తలతి ప్రతిష్ఠతే పరిమేయ
న్నితి తాలః. తల ప్రతిష్ఠాయాం - కొలవఁదగినవస్తువు దీని
ప్రతిష్ఠగలిగియుండును. పెనువ్రేలునడిమి వ్రేళ్లనడిమికొలత. ౧.
కృతిరత్రాస్తీతి గోకర్ణః - ఆవుచెవులవంటి ఆకారముగలది. పెను
దర్భవ్రేళ్లనడిమికొలత. వరుసగా, జుట్టనవ్రేలు, నడిమివ్రేలు, దర్భ
వీనితోఁగూడి చాఁచఁబడిన బొటనవ్రేలిచేతఁ గొలిచిన. 3 కొ
పేళ్లు. దుత్తెళ్లు.

* అఙ్గుష్ఠే సకనిష్ఠే స్యా ద్వితస్తి ర్ద్వాదశాఙ్గుళః,

వితస్యతి హస్తాపేక్షయా ఉపక్షయతే వితస్తిః. తసు ఉపక్ష
హస్తమునుగూర్చి. తక్కువైనది. ఈశబ్దము సాహచర్యమునఁ
గము. స్త్రీలింగంబును గలదు. "వితస్తిః స్త్రీ కనిష్ఠా చ" అని
మాల. ౧. ద్వాదశ అఙ్గుళయః ప్రమాణ మస్య ద్వాదశాఙ్గు
డ్రం డంగుళములప్రమాణము గలది. ౨ చిటికెనవ్రేలితోఁగూడి
చఁబడిన పెనువ్రేలిచేతఁ గొలిచిన కొలతపేళ్లు. జానెఁడు.

* పాణౌ చపేట ప్రతల ప్రహస్తా విస్తృతాఙ్గులౌ.

విస్తృతాఙ్గులౌ పాణౌ చపేటాదిత్రయం వర్తతే. చప్యతే
త్రాదిసాన్త్వ్యతే అనేన చపేటః. చప సాన్త్వనే - దీనిచేత ప్ర
దులు ఊరడింపఁబడుదురు. ౧. ప్రసృతం తలమస్యాస్తీతి ప్రతలః-వి
మైన ప్రదేశముగలది. ౧. విస్తృతో హస్తః ప్రహస్తః. విస్తృత
హస్తము. 3 చాఁచినవ్రేళ్లు గలయఱచేతిపేళ్లు.

* ద్వౌ సంహతౌ సంహతల ప తలౌ వామ దక్షిణౌ,

సహితం సంఘట్టం లాతీతి సంహాతలః. పా. సింహాతలః. లా
...సే. సంఘట్టమునుబొందునది. ౧. ప్రతతే తలే అత్ర ప్రతలః-చాఁ
...యఁబచేతులుగలది. ౨ చాఁచినవ్రేళ్లు గలిగి కలుపఁబడిన కుడి
...ను యఁబచేతులవేళ్లు.

...పాణిర్నికుబ్జః ప్రసృతిః-

కుంచితః పాణిః ప్రసృతిరుచ్యతే - వంచఁబడిన యఁబచేయి ప్ర
...యనంబడును. నితరాం కుబ్జా ప్రకృతిరస్య నికుబ్జః - మిగులనిఱికి
...కునలవాటుగలది. ౧. ప్రసార్యతే విరుద్ధలక్షణయా సంకుచ్యత
...ప్రసృతిః- చాచఁబడినది. అనఁగా విరుద్ధలక్షణచేత ముడుపఁబడినది
...టి. ౨ చేర, పుడిసిలి.

తౌ యుతావఞ్జలిః పుమాన్. ౮౫

అఞ్జ్యతే వ్యజ్యతే భక్తిరనేనేతి అఞ్జలిః. ఇ. పు. అఞ్జూ వ్యక్తిమ్ల
...న్తిగతిషు - దీనిచేత భక్తి వ్యక్తముగాఁ జేయఁబడును. దోసిలి.

ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరే హస్తో-

కఫోణేరధః ప్రకోష్ఠః.తత్ర విస్తృతకరే సతి హస్త ఇత్యుచ్యతే-
...బడిన అరచెయ్యిగల మోఁచేతికి దిగువ నున్న ప్రదేశము హస్త
...బడును. మూర. హన్యతే అంశుకాదిరనేన హస్తః. హన హిం
...త్యోః - దీనిచేత వస్త్రాదులు కొట్టఁబడును. అనఁగా కొలవఁబడు
... ౧.

ముష్ట్యా తు బద్ధయా,

...రత్నిః స్యాత్ -

బద్ధయా ముష్ట్యా ఉపలక్షితః స హస్తో రత్నిరుచ్యతే-ముడువఁ
...యఁబచేయిగల యాహస్తము రత్నియనంబడును. రమన్తే వ్యవ
...రనేనేతి రత్నిః. రము క్రీడాయాం-దీనిచేత వ్యవహారులు క్రీడిం
... ౧. పిడిమూర.

అరత్నిస్తు నిష్కనిష్ఠేన ముష్టినా. ౮౬

నిష్కనిష్ఠేన నిర్గతకనిష్ఠాఙ్గులినా ముష్టినా ఉపలక్షితో హస్త
...ఇత్యుచ్యతే-చాఁచినచిటికెనవ్రేలు గల పిడికిలితోఁ గూడినమూర
...యనంబడును. ఋచ్ఛతి మానసంజ్ఞా మిత్యరత్నిః. ఇ. పు. ఋ.

గతౌ-ప్రమాణసంజ్ఞను బొందునది. రత్న్యరత్నిశబ్దములు హ
హాచర్యమువలనఁ బుల్లింగములు. 'నారత్నిః కఫణౌ హస్తే స
తతాఙ్గుళే' అని రుద్రుఁడు. స్త్రీలింగమును గలదు. 'రత్న్య
యాహస్తా బద్ధముష్టితలాంగుళౌ' అని యమరమాల.' ముష్టి
నా' అని రూపభేదములచేత ముష్టిశబ్దము పుంస్త్రీలింగముల
వర్తించును.

* వ్యామో బాహ్వోః సకరయో స్తతయో స్తిర్య గన్తరమ్,

సకరయోః పాణిసహితయోః తిర్యక్తతయోః తిర్యక్
యో ర్బాహ్వో రన్తరం వ్యామ ఇత్యుచ్యతే - అఱచేతులతో
డ నడ్డముగా చాచఁబడిన బాహువులయొక్క నడుము వ్యామ
బడును. వ్యామీయతే రజ్జ్వాదిక మనేనేతి వ్యామః. మాఙ్
త్రాడు మొదలైనవి దీనిచేత కొలవఁబడును. ౧. బార.

* ఊర్ధ్వవిస్తృతదోఃపాణినృమానే పౌరుషం త్రిషు.

ఊర్ధ్వం విస్తృతః ప్రసారితః దోస్సహితః పాణి ర్యస్య
రుషస్య మానం పౌరుష మిత్యుచ్యతే - మీఁదికి చాచఁబడిన
వులతోఁగూడిన అఱచేయిగలపురుషునియొక్క ప్రమాణము
షమనంబడును. పురుషస్యేదం మానం పౌరుషం. త్రి. పురుష
క్క ప్రమాణము. పౌరుషం జలం. పౌరుషస్సేతుః. పౌరుషీ
మానిసిచేయెత్తుపొడవు.

* కణ్ఠో గళః-

కణతి ధ్వనతి కణ్ఠః. కణ శబ్దే - పలుకునది. ౧. గళ
గళః. గళ అదనే - దీనిచేత మ్రింగుదురు. ౨ కుత్తుకపేళ్లు.

* అథ గ్రీవాయాం శిరోధిః కంధరేత్యపి,

గిర న్త్యనయాఽన్నాదిక మితి గ్రీవా. గౄ నిగరణే - దీ
నన్నాదుల మ్రింగుదురు. ౧. శిరో ధీయతేఽస్యామితి శిరోధిః.
ధాఞ్ ధారణపోషణయోః - దీనియందు శిరస్సు ధరింపఁబడును.
కం శిరో ధారయతి కంధరా. ధృఞ్ ధారణే- శిరస్సును ధరించు
3 మెడపేళ్లు.

* కమ్బుగ్రీవా త్రిరేఖా సా-

సా త్రిరేఖా రేఖాత్రయయుక్తాచే త్కమ్బుగ్రీ వేత్యుచ్యతే -
మూఁడు రేఖలు గలదై కంబుగ్రీవ యనంబడును. కమ్బుతుల్యా
కమ్బుగ్రీవా - శంఖసమమైనమెడ. ౧. మూఁడురేఖలుగలమెడ.

అవటు ర్ఘాటా కృకాటికా. ౮౮

వ వటతి న వేష్టతే అవటుః. వట వేష్టనే - చుట్టువాఱియుండ
పుంలింగము. 'అవటుః పురుషే. కృకాటికా' అని రత్నకోశము.
సమ స్తకయోస్సంధిం ఘటతే ఘాటా. ఘట చేష్టాయాం - శరీర
ములయొక్క సంధిని ఘటించునది. ౨. కృశం శిరోగ్రీవే అటతి
తి కృకాటికా. అట గతౌ-శిరస్సును మెడను పొందియుండు
పెడతలపేళ్లు.

క్త్రాస్యే వదనం తుణ్డ మాననం లపనం ముఖమ్,
ఉచ్యతేఽనేన వక్త్రం. వచ పరిభాషణే-దీనిచేత పలుకఁబడు
. అస్యతే క్షిప్యతే భక్ష్యమత్రేతి ఆస్యం. అసు క్షేపణే - దీని
భక్ష్యవస్తువులు వేయఁబడును. ౨. వదన్త్యనేన వదనం. వ
క్తాయాం వాచి - దీనిచేత పలుకుదురు. ౩. తుడ్యతే హింస్యతే
మనేనేతి తుణ్డం. తుడి తోడనే - భక్ష్యవస్తువు దీనిచేత పీడింపఁ
. ४. అనితి శ్వసత్యనేన ఆననం. అన ప్రాణనే - దీనిచేత బ్రతు
. ౫. లపంత్యనేన లపనం. లప వ్యక్తాయాం వాచి - దీనిచేతఁ
దురు. ౬. ఖన్యతే భక్ష్యమనేనేతి ముఖం. ఖను అవదారణే -
భక్ష్యము పీడింపఁబడును. ౭ ముఖముపేళ్లు. నోరు.

బే ఘ్రాణం గన్ధవహో ఘోణా నాసా చ నాసికా. ౮౯
జిఘ్రతి అనేన ఘ్రాణం. న. ఘ్రా గన్ధోపాదానే - దీనిచేత వా
సించుదురు. ౧. గంధం వహతీతి గంధవహః. వహ ప్రాపణే- గం
వహించునది. ౨. ఘుణతి భ్రమతి గంధగ్రహణాయ ఘో
ణ భ్రమణే- భ్రమించునది. ౩.నాసతే శబ్దాయతే నాసా. నాసి
నాసృ శబ్దే. ధ్వనిచేయునది. ४. ౫ ముక్కుపేళ్లు.

ష్ఠాధరౌ తు రదనచ్ఛదౌ దశనవాససీ,
ఉష్ణాహారేణ ఉష్యతే ఓష్ఠః. ఉష ప్లుష దాహే- ఉష్ణాహారముచే
కాల్పఁబడునది. ౧. అధోభవత్వాదధరః-ముఖముయొక్క అధో

భాగమం దుండునది. ౨. రదనాః ఛాద్యంతే అనేన రదనచ్ఛదః
పవారణే - దంతములు దీనిచేఁ గప్పఁబడియుండును. 3. దశనా
త్వేన వాసస్సామ్యా ద్దశనవాసః. స. న. దంతములకు వస్త్ర
నుండునది. ర పెదవుల పేళ్లు.

* అధస్తాచ్చిబుకమ్-

ఓష్ఠా దధఃప్రదేశశ్చిబుక మిత్యుచ్యతే - పెదవియొక్క
టిప్రదేశము చిబుకమనంబడును. చీవతి చేవ్యతే వా చిబుకం
కొనియుండునది. లేక పట్టుకోఁబడినది - చీవృ ఆదానసంవరణ
౧. గడ్డము.

* గణ్డౌ కపోలౌ-

గణ్డతీతి గండః. గడి వదనైకదేశే - కూడుకొనియుండు
భక్షణసమయే కంపత ఇతి కపోలం. కపి కిఞ్చిచ్చలనే - భక్షించు
మందుఁ జలించునది. ౨ చెక్కిళ్ళ పేళ్లు.

* తత్పరో హనుః.

తాభ్యాం కపోలాభ్యాం పరః ఉపరిభాగః హనురిత్యుచ్య
చెక్కిళ్ళమీఁదటిపార్శ్వముగాని వెనుకటి పార్శ్వముగాని హను
డును. హంతి భక్ష్యం హనుః. పుం. హన హింసాగత్యోః - భక్ష
నములునది. వెలిదాడలు. (కటమరలు).

* రదనా దశనా దన్తా రదాః-

రద్యన్తే భక్ష్యా ణ్యేభి రితి రదనాః, రదాశ్చ - రద
వీనిచేత భక్ష్యములు తునకలుగాఁ జేయఁబడును. ౧. ౪. దంశ
ధరమేభిరితి దశనాః. దంశ దశనే- వీనిచేత వనితలయధరమును
కుదురు. ౨. దమ్యతే భక్ష్య మేభి రితి దన్తాః. దము ఉపశమే.
వస్తువు వీనిచేత భక్షింపఁబడును. 3. ఈ ర పుల్లింగములు. పు

* తాలు తు కాకుదమ్,

తలతి ప్రతిష్ఠతి దగ్ధశేషమత్రేతి తాలు. ఉ. న. తల
యాం- భుక్తశేషము దీనియందు నిలుచును. నకారాంతంబును
౧. కాకు ధ్వని విశేషం దదాతీతి కాకుదం. దా దానే-కాకుధ్వని
నది. ౨ దౌడపేళ్లు.

జ్ఞా రసనా జిహ్వా-

రసం జానాతీతి రసజ్ఞా. జ్ఞా అవబోధనే-రసము నెఱుఁగునది.౧.
అనయా రసనా. రస ఆస్వాదనే.దీనిచేత నాస్వాదింపఁబడును.
హ్వయతి రసవద్వస్తు జిహ్వా. హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ-రస
మైనవస్తువుల నిచ్ఛయించునది. 3 నాలుక పేళ్లు.

ప్రాన్తా వోష్ఠస్య సృక్విణీ. ౯౧

ఓష్ఠస్య ప్రాంతౌ సృక్విణీ ఇత్యుచ్యేతే-పెదవులయొక్క కడపటి
లు సృక్వ లనంబడును. సృజతో లాలాం సృక్విణీ-జొల్లును బు
వి. ఇకారాంతనపుంసకద్వివచనము. అకారోపధమైన నకారాంత
కద్వివచన మని కొందఱు. "వామం లిహా స్వకవ పరాపూర్ణే"
తిరాజీయే. 'సక్థ్యస్థిదధిసృక్వస్య' ఞీతి శబరస్వామీ. ౧ సెలవులు.

లాట మలికం గోధిః-

లలంత శ్చలంతః అటం త్యలకా అత్రేతి లలాటః. అట గతౌ-దీని
ముంగురులు చలింపుచు నటించును.౧. అల్యతే భూష్యతే అనే
కం. అల భూషణే-అలంకరింపఁబడునది. పా. అలీకం. "తేద్రుష్ట
పతితా అలికస్య నామత్శోభాయ పత్త్మలదృశా మలకాః కలాశ్చ,
ద్దైవ సవిలాసమలీకముగ్నా" ఇతి కావ్యప్రకాశికా. ౨. గావో
ధీయతే అస్మిన్నితి గోధిః. గోశబ్దము నేత్రవాచకము.నేత్రములు
దు ధరింపఁబడును. పుల్లింగము. "పాలో గోధిర్నరా వుభౌ"
ాదవుఁడు. 3 నుదురు పేళ్లు.

ఊర్ధ్వే దృగ్భ్యాం భ్రువౌ స్త్రియాౕ,

దృగ్భ్యామూర్ధ్వస్థానే భ్రువా విత్యుచ్యేతే. నయనములకంటె
భాగములు భ్రూవు లనఁబడును. భ్రమతి ఇతి భ్రువౌ. భ్రము
నే-చలించునవి. ఊ. సీ. ద్వి. కనుబొమలు.

ర్చ మస్త్రీ భ్రువో ర్మధ్యమ్-

భ్రువో ర్మధ్యం కూర్చ మిత్యుచ్యతే. కనుబొమలనడుము కూ
బడును. కోచతి భ్రూవోమాణి కుటిలాని కరోతి కూర్చం.కుచ
నే-కనుబొమ్మవెండ్రుకలను కుటిలముగాఁ జేయునది. ౧. కను
నడిమిప్రదేశము.

* తార కాక్ష్ణః కనీనికా.

తారయతి తమః తారకా. తౄ ప్లవనతరణయోః - ముసు దాఁటించునది. ౧. కనతి ప్రకాశయతి సర్వం కనీనికా. అన్నిటినిఁ బ్రకాశింపఁజేయునది. ౨ కంటినల్లగ్రుడ్డుపేళ్లు.

* లోచనం నయనం నేత్ర మీక్షణం చక్షు రక్షిణీ,
దృ గ్దృష్టీ చ-

లోచ్యతే అనేనేతి లోచనం. లోచృ దర్శనే-దీనిచేత బడును.౧. నీయతే అనేన నయనం. నేత్రం చ. ణీఞ్ ప్రా త అర్థములు పొందింపఁబడును.౨.౩.ఈక్ష్యతే అనేనేతి ఈక్ష దర్శనే-దీనిచేత చూడఁబడును. ౪. చష్టే వస్తుస్వరూపం వ స. న. చక్షిఙ్ వ్యక్తాయాం వాచి-వస్తుస్వరూపమును చెప్పునది క్ష్ణోతి దూరమిత్యక్షి. అక్షూ వ్యాప్తౌ-దూరముగా వ్యాపించ న. ద్వి. ౬. పశ్యంతి అనయా దృక్. శ.సీ. దృష్టిశ్చ. సీ. దృశి ణే-దీనిచేతఁజూతురు. ౭. ౮ నేత్రములపేళ్లు.

* అశ్రు నేత్రాంబు రోదనం చాస్ర మస్రు చ

అశ్నుతే కపోలం అశ్రు. ఉ. న. అశూ వ్యాప్తౌ-కపోల దు వ్యాపించునది. ౧. నేత్రయో రంబు నేత్రాంబు-కన్నీరు. తేఽనేన రోదనం. రుదిర్ అశ్రువిమోచనే-దీనిచే దుఃఖింతురు. తే అస్రం. అస్రుచ.ఉ.న.అసు క్షేపణే-చేత మీటఁబడునది, ' ప్రావర్తయన్నదీరస్రైర్ద్విషతాం యోషితాం చ సః' అని మందు రుధిరవాచకముతోఁగూడ శ్లేషగాఁ జెప్పుటవలన స ము. 'శమశ్నీలేఽజగరే చాశ్రమశ్రుణి' అని శాంతమున రుద్ర కన్నీరుపేళ్లు.

* అపాఙ్గౌ నేత్రయో రన్తౌ-

నేత్రయోరన్తౌ అపాఙ్గౌ ఇత్యుచ్యేతే - రెండుకన్నుల పాంగము లనంబడును. కడకన్నులు. అఙ్గా న్నాసికాయా అపాఙ్గౌ. అంగమునకంటె అపకృష్టములైనవి. ౧. కడగన్నుల

* కటాక్షోఽపాఙ్గదర్శనే,

అపాంగదర్శనే కటాక్షో వర్తతే-కడకంటిచూపు కట

కటము. కటే నేత్రదేశే అక్ష్ణోతీతి కటాక్షః. అక్షూ వ్యాప్తౌ-కటమనఁ నేత్రములయొక్క వెలుపలిభాగము. దానియందు వ్యాపించునది.౧. కంటిచూపు.

కర్ణ శబ్దగ్రహౌ శ్రోత్రం శ్రుతిః స్త్రీ శ్రవణం శ్రవః. ౯౪

కరోతి శబ్దగ్రహణం కర్ణః. డుకృఞ్ కరణే - శబ్దగ్రహణమును చేయునది. కీర్యతే శబ్దోఽత్రేతి వా కర్ణః. కౄ విక్షేపే-శబ్దము దీనియందు చల్లఁబడును. ౧. గృహ్యతే అనేన గ్రహః. శబ్దస్య గ్రహః. శబ్దగ్రహః. గ్రహ ఉపాదానే-శబ్దము దీనిచేత గ్రహింపఁబడును. ౨. శృణో త్యనేన శ్రోత్రం. శ్రుతిః. సీ. శ్రవణం శ్రవశ్చ. స. న. శ్రు శ్రవణే-దీనిచేత వినఁబడును. కనుక శ్రోత్రము, శ్రుతి, శ్రవణము, శ్రవస్సు.౩. ర. ౫.౬, చెవు లు.

ఉత్తమాఙ్గం శిర శ్శీర్షం మూర్ధా నా మస్తకోఽస్త్రియామ్,

ఉత్తమం చ తత్ అంగం ఉత్తమాంగం-ఉత్తమమైన అంగము. జరయా శీర్యతే శిరః. స. న. శీర్షం చ. శౄ హింసాయాం. జరచేఁ శిథిలపఁబడునది గనుక శిరము, శీర్షము-శిరశ్శబ్దము అకారాంతపుంలిం గము గలదు. ఆలాగే రజశ్శబ్దంబును. 'విచకర్త శిరాం ద్రోణి రథః పాద రజమ్మౌ' అని కందభూషణాలంకారము. ౨.౩. మూర్ఛత్యున్న తమవతి మూర్ధా. న. పు. ముర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః-ఉన్న తమైనది.౪. మస్యతి కఠినత్వేన పరిణమతి మస్తః. మస్తఏవ మస్తకః. మసీ పరిణామే. కఠినమౌటచేత పరిణమించునది మస్తము; మస్త కము-మస్తకము. ౫. ఉత్తమాంగశబ్దము మొదలు ౫ తలపేళ్లు.

చికురః కున్తలో వాలః కచః కేశ శ్శిరోరుహః. ౯౫

చిన్వన్ వర్ధమానః కుర్యతే ఛిద్యత ఇతి చికురః. చిఞ్ చయనే- ఛేదనే - వృద్ధిఁబొందుచు ఖండింపఁబడునది.౧. దైర్ఘ్యాత్ కున్తా లాతీతి కుంతలః. లా ఆదానే-దైర్ఘ్యముచే కుంతమను నాయు ధమును ధరించునది.౨. వల్యతే వస్త్రేణ వాలః. వల సంవరణే-వస్త్ర ముచేఁ జుట్టఁబడునది. ౩. కచ్యతే కచః. కచ బంధనే-ముడువఁబడునది. ౪. శిరసి శేతే వర్తతే కేశః. శీఙ్ స్వప్నే-శిరస్సున నుండునది. ౫. శిరసి రోహతీతి శిరోరుహః. రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావేచ-శిరస్సున

మొలచునది. ౬. తలవెండ్రుకలపేళ్లు.

* తద్బృన్దే కైశికం కైశ్యమ్-

కేశానాం సమూహః కైశికం. కైశ్యం చ. కేశములసము
ము కైశికము. కైశ్యము. ౧. ౨. తలవెండ్రుకలసమూహముపేళ్లు

* అలకా శ్చూర్ణకున్తలాః,

అల్యంతే భూష్యంత ఇత్యలకాః. అ. పు. వ. న. అల భూ
అలంకరింపఁబడునవి. 'అలకా యక్షనగరేఽలకోఽ స్త్రీచూర్ణకు
అని రత్నమాలిక. 'స్వభావవక్రా ణ్యలకాని యోషితాం' అని ప్ర
గంబును.౧. చూర్ణాః కుటిలాః కుంతలాః చూర్ణకుంతలాః. కు
లైన వెండ్రుకలు. 'చూర్ణః క్షోదే చ కుటిలే' అని రభసుఁడు
ముంగురులపేళ్లు.

* తే లలాటే భ్రమరకాః-

తే అలకాః లలాటోపరి పతితా శ్చేత్ భ్రమరకాఇత్యుచ్యం
ఆ కురులు నొసటిమీఁదఁ బడినవైనచో భ్రమరకము లనఁబడును
మ రాకృతిత్వాత్ భ్రమరకాః. తుమ్మెదలవలెనుండునవి. పుష్ప
ములుం గలవు. 'త్రిషు భ్రమరకో భ్రాన్తే న స్త్రీ ఫాలాలకే భ
రభసః.' ౧. నెటికురులు.

* కాకపక్ష శ్శిఖణ్డకః.

కార్ష్ణ్యచాఞ్చల్యాభ్యాం కాకపక్షసాదృశ్యా త్కాకపక్షః.
వుచేతను కదలుటచేతను, కాకిఱెక్కలవలె నుండునది. ౧. శిరసి
త్వేన వర్తమానత్వా చ్ఛిఖండకః. శిరస్సునఁ బిలకగా నుండునది
కూఁకటిపేళ్లు. చిప్పకూఁకటినెఱులు.

* కబరీ కేశవేశః-

కం శిరః వృణోతీతి కబరీ.సీ. వృఞ్ వరణే. శిరస్సును క
దునది. ౧. కేశావిశం త్యస్మిన్నితి కేశవేశః. విశ ప్రవేశనే. కే
దీనియం దుండును. తుఱుముపేళ్లు. కొప్పు.

* అథ ధమ్మిల్ల స్సంయతాః కచాః,

సంయతాః బద్ధాః కేశా ధమ్మిల్లఇత్యుచ్యతే, కట్టఁబడిన
కలు ధమ్మిల్లమనఁబడును. [illegible] మూర్ధ్ని ధః ఊర్ధ్వ

శ్యతే ధమ్మిల్లః. ధిల శ్లేషణే. శిరస్సుయొక్క అధోభాగమందుఁగాని
ర్ధ్వభాగమందుఁ గాని కూడియుండునది. ౧. కీలుగంటు.

శిఖా చూడా కేశపాశీ-

శిరసి శేతే శిఖా. శీఙ్ స్వప్నే. శిరస్సునం దుండునది.౧. చుల్యతే
ఛాద్యత ఇతి చూడా. చుల ఆచ్ఛాదనే. కప్పఁబడునది. ౨. కేశ
. కేశసమూహోఽత్రాస్తీతి కేశపాశీ. ఈ. సీ. కేశసమూహము
. ౩. సిగవేళ్లు.

వ్రతినస్తు జటా సటా. ౯౭

జటతి సంఘీభవతీతి జటా. జట ఝట సంఘాతే. కూడుకొని
యుండునది. ౧. సటతీతి సటా. షట అవయవే. వ్రతమునకు అంగమగు
. ౨. వ్రతియొక్క జడవేళ్లు.

వేణీ ప్రవేణీ-

వేణతీతి వేణీ. ప్రవేణీ చ. అణఁగియుండునది. వేణృ నిశామన
వాదిత్రాదాన గమన జ్ఞాన చిన్తాసు. పా. వేణిః ప్రవేణిః. ౧. ౨. (మగఁ
లేని మగువలు మున్నగువారు) అల్లినజడ.

శీర్షణ్యా శిరస్యా విశదే కచే,

శిరసి భవః శీర్షణ్యః. శిరస్యశ్చ. శిరస్సునందుఁ బుట్టినది శీర్షణ్య
శిరస్యము. ౧. ౨. ఒకటితో నొకటి కూడక గరగరికె (నిర్మలము)
వెండ్రుకలు.

పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్పరే. ౯౮

కచాత్పరే కచపర్యాయశబ్దాత్పరతః ప్రయుజ్యమానాః పాశా
స్త్రియః కలాపార్థాః స్సమూహవాచకా భవంతి. కచశబ్దపర్యాయ
నశబ్దములమీఁదఁ బ్రయోగింపఁబడినపాశాదిశబ్దములు. ౩. సమూ
వాచకములు. ఉ.— కేశపాశము. కేశపక్షము. కేశహస్తము. పా
ఇతి పాశః. పశ బన్ధే. కట్టఁబడునది. ౧. పక్ష్యతే పరిగృహ్యతే
. పక్ష పరిగ్రహే. పరిగ్రహింపఁబడునది. ౨. శ్లిష్యతే హస్తః.
కొనియుండునది.

తనూరుహం రోమ లోమ-

తన్వాం రోహతీతి తనూరుహం.శరీరమందుఁ బుట్టునది.పా.తను

రుహం. ౧. రోహతీతి రోమ. లోమ చ. న. రుహ బీజజన్మని ర్భావేచ. మొలచునది. రోమము. లోమము. ౨. 3. శరీర బుట్టిన వెండ్రుకలపేళ్లు.

* తద్వృద్ధౌ శ్మశ్రు పుంముఖే,

పుంముఖే తద్వృద్ధౌ రోమవృద్ధౌ శ్మశ్రుశబ్దో వర్తతే. ముఖమందలి యారోమముల వృద్ధియందు శ్మశ్రుశబ్దము వర్తిం శ్మ శబ్దో ముఖవాచీ శ్మని ముఖే శ్రియత ఇతి శ్మశ్రు. ఉ. న. సేవాయాం. ముఖము నాశ్రయించునది. గడ్డమును, మీసము

* ఆకల్ప వేషౌ నైపథ్యం ప్రతికర్మ ప్రసాధనమ్.

ఆ సమంతా త్కల్ప్యతే ఇత్యాకల్పః. అంతట కల్పింపః ౧. వేష్టి తత్తదంగమితి వేషః. విష్లృ వ్యాప్తౌ. ఆయాయంగ వ్యాపించునది. 'వేషోవ్యాప్తౌ విప్రయోగే నైపథ్యే' చేతి మూ తే రుద్రః. శవర్ణోపథముగాఁ గొందఱు చెప్పుదురు. "నైపథ్యే మాత్రే చ వేశో వేశ్యాగృహేఽపిచ" ఇతి తాలవ్యాంతే ౨. నేత్రయోః పథ్యం నైపథ్యం. నేత్రములకు హితమైనది. 3. గతం అంగప్రాప్తం కర్మ. ప్రతికర్మ. న. న. ప్రత్యంగమును డుక్రియ. ర. ప్రసాధ్యతే అలంక్రియతేఽనేనాంగమితి ప్రసాధన సాధ సంసిద్ధౌ. దీనిచేత అంగ మలంకరింపఁబడును. ౫. వస్త్రప దులచేత నైన యొప్పిదముపేళ్లు. ప్రతికర్మ ప్రసాధన శబ్దము పత్త్రిరచనాదులపేళ్లని కొందఱు.

* దశైతే త్రిషు-

ఈముందరఁ జెప్పఁబడు నలంకర్తృశబ్దము మొదలు రో పర్యంతముగల పదిశబ్దములు మూఁడులింగములయందును వర్తిం

* అలంకర్తాలంకరిష్ణుశ్చ-

అలం కరోతీతి అలంకర్తా. ఋ. అలంకరించువాఁడు. ౧. ర్తుం శీలమస్య అలంకరిష్ణుః. ఉ. అలంకరించునట్టిస్వభావము డు. ౨. అలంకరించువాని పేళ్లు.

* మణ్డితః,

ప్రసాధితో ఽలంకృతశ్చ భూషితశ్చ పరిష్కృతః.

మణ్డ్యతేస్మ మణ్డితః. మడి భూషాయాం. అలంకరింపఁబడిన
ఁడు. ౧. ప్రసాధ్యతే స్మ ప్రసాధితః. రాధ సాధ సంసిద్ధౌ. అలంక
ఁబడినవాఁడు. ౨. అలం క్రియతేస్మ అలంకృతః. డు కృఞ్ కరణే.
కరింపఁబడినవాఁడు. ౩. భూష్యతే స్మ భూషితః. భూష అలంకారే.
రింపఁబడినవాఁడు. ౪. పరిష్క్రియతేస్మ పరిష్కృతః. అలంకరింపఁ
వాఁడు. ౫. అలంకరింపఁబడినవాని పేళ్లు.

విభ్రాడ్భ్రాజిష్ణు రోచిష్ణూ-

తాచ్ఛీల్యేన విభ్రాజతే విభ్రాట్. జ. భ్రాజిష్ణుశ్చ. ఉ. రోచతే
ష్ణుః. భ్రాజిర్ దీప్తౌ. రుచ దీప్తౌ. ప్రకాశించుస్వభావము గలవాఁ
౧. ఉ. ౨. ౩. భూషణాదులచేఁ బ్రకాశించువాఁడు

భూషణం స్యా దలంక్రియా,

భూషా భూషణం. అలంకరణ మలంక్రియా. అలంకరించుట భూ
ము. అలంక్రియ. ౧. ౨. అలంకరించుటపేళ్లు.

అలఙ్కార స్త్వాభరణం పరిష్కారో విభూషణమ్. ౧౦౧

మణ్డనం చ-

అలంక్రియతే అనేన అలఙ్కారః. దీనిచేతఅలంకరింపఁబడును. ౧.
మంతాత్ భ్రియతే ఆభరణం. భృఞ్ భరణే. అంతట భరింపఁబడు
౨. పరిష్క్రియతే అనేన పరిష్కారః. డు కృఞ్ కరణే. దీనిచేత అలం
ఁబడును. ౩. విశేషేణ భూష్యతే అనేనేతి విభూషణం. భూష అలం
. దీనిచేత నలంకరింపఁబడును. ౪. మండ్యతే అనేన మండనం. మడి
షాయాం. దీనిచేత నలంకరింపఁబడును. ౫. సొమ్ముల పేళ్లు.

అథ మకుటం కిరీటం పుంనపుంసకమ్,

మంక్యతే అనేన మకుటం. మకి మండనే. దీనిచేత నలంకరింపఁ
ను. పా. ముకుటం. ౧. కీర్యతే లలాటోపరి క్షిప్యత ఇతి కిరీటం. కౄ
క్షేపే. నొసటిమీఁదఁ బెట్టఁబడునది. ౨. కిరీటముపేళ్లు.

చూడామణి శ్శిరోరత్నమ్-

చూడాయాం మణిః చూడామణిః. పు. శిరసి రత్నం శిరో
౦. శిరస్సున నుండురత్నము. ౧. ౨. తలమానికము పేళ్లు.

తరలో హారమధ్యగః. ౧౦౨

హారమధ్యగో విశిష్టమణి స్తరళ ఇత్యుచ్యతే. కంఠమాల
నుండునాయకమణి తరళమనంబడును. ప్రభయా తరతి తమ ఇతి
త్యా ప్లవనతరణయోః. కాంతిచేత అంధకారమును దరించునది
నాయకమణి.

* వాలపాశ్యా పారితథ్యా-

వాలపాశే కేశపాశే సాధ్వీ వాలపాశ్యా. కేశపాశమ
జక్కఁగా నుండునది. కేశపాశస్య పరిత స్సర్వత స్తథాభవతి
పారితథ్యా. కేశపాశమం దంతటఁ బ్రకాశించునది. ౨. కొప్పున
శారార్థమై పెట్టెడిసువర్ణముక్తాది రచితమైనవలయముపేళ్లు.
మొదలైనది.

* పత్త్రపాశ్యా లలాటికా,

పత్రవల్లలాటే పశ్యతే పత్రపాశ్యా. పశ బంధనే. పత్త్ర
నొసటియందుఁ గట్టఁబడునది. ౧. లలాటే భవా లలాటికా.
ఘందుండునది. ౨. నొసటఁ గట్టెడుముత్యపుబాసికముపేళ్లు.
బొట్టు.

* కర్ణికా తాళపత్త్రం స్యాత్ -

కర్ణయోః అలంకారః కర్ణికా. చెవులకు నలంకారమైన
తాళస్య పత్త్రం తాళపత్త్రం. తాటాకు. ౨. చెవులకమ్మలపేళ్లు.

* కుణ్డలం కర్ణవేష్టనమ్.

కుండవద్వృత్తత్వాత్ కుండలం. కుండమువలె వట్రువగా
డునది. ౧. కర్ణౌ వేష్టతే కర్ణవేష్టనం. వేష్ట వేష్టనే. కర్ణమును
ష్టించునది. ౨. స్త్రీపురుషులు పెట్టుకొను కర్ణభూషణము
పోఁగులు.

* గ్రైవేయకం కణ్ఠభూషా-

గ్రీవాయాం భవోఽలంకారో గ్రైవేయకం. పా. గ్రైవే
మెడయం దుండెడు అలంకారము. ౧. కంఠస్య భూషా కంఠభూషా.
ముయొక్కభూషణము. ౨. మెడయందు గుత్తమైన కంటె మొద

* లమ్బనం స్యా ల్లలన్తికా,

లంబతే లంబనం. పా. లంబమానం. లబి అవస్రంసనే.

...వని. ౧. లలతి విలసతి లలంతికా. లల విలాసే. ఒప్పునది. ౨.
...యందు కొంచెము వ్రేలుచున్న పేరులపేళ్లు.

స్వర్ణైః ప్రాలమ్బికా-

స్వర్ణైఃకృతా లలంతికా ప్రాలంబి కేత్యుచ్యతే. బంగారునాణెము
...చేయఁబడినయాహారము ప్రాలంబిక యనంబడును. ప్రకర్షేణ లం
ప్రాలంబికా. మిక్కిలి వ్రేలుచుండునది. ౧. కాసులపేరు, నవర
...ము) లదండ మొదలైనది.

అథోరస్సూత్రికా మౌక్తికైః కృతా. ౧౦౪

సీవ్యతే అనేనముక్తాదికమితి సూత్రికా. షివు తంతు సంతానే.
సూత్రికా ఉరస్సూత్రికా. ముత్యములచేఁ గూర్పఁబడునది గనుక
...త్రిక. ఉరస్సునందలి సూత్రిక ఉరస్సూత్రిక. ౧. ముత్యములచేఁ
...బడినమాలిక.

హారో ముక్తావళీ-

హ్రియతేచిత్తమనేన హారః. హృఞ్ హరణే. దీనిచేత మన
హరింపఁబడును. ౧. ముక్తానాం ఆవళీ ముక్తావళీ. ఈ. సీ. పా. ము
... ఇ. సీ. ముత్యములయొక్క పఙ్క్తి. ౨. ముత్యములదండపేళ్లు.

దేవచ్ఛన్దోఽసౌ శతయష్టికః,

అసౌ హారశ్శతయష్టికశ్శతసరశ్చేద్దేవచ్ఛంద ఇత్యుచ్యతే. ఈ
...మాల నూఱుసరములు గలదైనచో దేవచ్ఛంద మనంబడును.
...యష్టియుతో హారో దేవచ్ఛందో నిగద్యతే' ఇతి వరాహః. లతి
...ండికా యష్టికా సరికా ఇతి సమానార్థాః. నూటయెనిమిది సర
గలదండ యనికొందఱు. దేవా నపి చందయతి ఆహ్లాదయతి
...ఛందః. అ. పు. చది ఆహ్లాదనే. దేవతలను సైతమాహ్లాదపెట్టు
... నూఱుపేటలముత్యాలహారము.

హారభేదా యష్టిభేదా ద్గుచ్ఛగుచ్ఛార్ధగోస్తనాః ౧౦౫
అర్ధహారో మాణవక ఏకావళ్యేకయష్టికా,
సైవ నక్షత్రమాలా స్యాత్సప్తవింశతిమౌక్తికైః. ౧౦౬

యష్టిసంఖ్యాభేదాద్గుచ్ఛాదయోహారభేదా భవంతి. గుచ్ఛశబ్ద

ము మొదలు ౫ ప్ర త్యేకముగా సరములయెన్నికవలన నై నహారకే
పేర్లు. గూయతే సాధుభిరితి గుచ్ఛః. పా. గుత్సః. గు శబ్దే-మంచిదని
బడునది. ముప్పదిరెండు సరములముత్యములదండ. ౧. గుచ్ఛస్యా
ర్ధః. పా. గుత్సార్ధః. గుచ్ఛములో సగము. పదియాఱుసర
త్యాలదండ. ౧. గో స్తనవత్ నాభే రధో వర్తమానత్వాత్ గో
గోస్తనమువలె నాభియొక్క యధోభాగమం దుండునది.
ముల ముత్యాలదండ. ౧. దేవచ్ఛందస్యార్ధత్వాత్ అర్ధహారః. దే
దములో సగమైనహారము. ఏఁబదినాలుగుసరములముత్యాలద
మయాలత్వ్యాద్ నవకః అభినవః మాణవకః. ఒప్పిదముచేత
నది. ఇరువదినాలుగుసరముల ముత్యములదండ. ఏకయష్టికా ఏక
కావలీత్యుచ్యతే. ఒంటిసరముగల హారము ఏకావలియనంబడు
షణానాంమధ్యే ఏకైవ ఆవలతే ఏకావళీ. సీ. వల సంచలనే.
లలో ముఖ్యమై చలించుచుండునది. ౧. " ఏకావళీ నామ
సంఖ్యా హస్తప్రమాణా మణిభిః ప్రయుక్తా, సంయోజితా
నా తు మధ్యే యష్టీతి సా భూషణవిద్భి రుక్తే "తి వరాహః
ఏకావళీ సప్తవింశతిమౌక్తికా చేత్ నక్షత్రమాలేత్యుచ్యతే.
సరపుకంఠమాల యిరువదియేడుముత్యాలుగలదైనచో నక్ష
యనంబడును. నక్షత్రమాలేవ భాతీతి నక్షత్రమాలా. నక్ష
వలెఁ బ్రకాశించునది. "ద్వాత్రింశద్యష్టికో గుచ్ఛస్తదర్ధేనార్ధగు
చత్వారింశత్సరో౽స్త్రీస్యా ద్గోపుచ్ఛో గోస్తనో౽పిచ. అర్ధహా
జ్ఞేయ శ్చతుఃపంచాశతస్సరైః, వింశత్యా యష్టిభి ర్యుక్తో హా
ణవకః స్మృతిః" అని ప్రతాపుఁడు.

* ఆవాపకః పారిహార్యః కటకం వలయో౽స్త్రియామ్,

ఉప్యతే క్షిప్యతే మణిబంధోపరి ఆవాపకః. టు వప్ బీ
నే. ముంజేతియందుఁ బెట్టఁబడునది. పా. ఆవాయకః. ౧.
రం త్యనేనేతి పరిహారో హస్తః. తత్ర భవః పారిహార్యః. పరిహ
గా హస్తము. దానియం దుండునది. " పరిహారః పరిహృతౌ
చ " అని రభసుఁడు. ౨. కట త్యావృణోతి హస్తమితి కట
వర్షావరణయోః. హస్తమును జుట్టియుండునది. ౩. వలతే వల

వల సంవరణే. చుట్టుకొనియుండునది. ౪. కడియము పేళ్లు. ఆవా
పారిహార్యశబ్దములు సూడిగము పేళ్లు. కటకవలయశబ్దములు కడియ
పేళ్లని కొందఱు.

కేయూర మఙ్గదం తుల్యే-

కే భుజశిరసి యాతీతి కేయూరం. యు మిశ్రణే. భుజాగ్రమును
కూడియుండునది. ౧. అంగం దయతే అంగదం. దేఙ్ రక్షణే. అం
ము రక్షించునది. ౨. బాహుపురి పేళ్లు.

అఙ్గులీయక మూర్మికా. ౧౦౭

అంగులీషు భవం అంగులీయకం. వ్రేళ్ళయందుండునది. రూప
మున నపుంసకము. పుంలింగంబును గలదు. "అయం మైథిల్యాభి
౦ కాకుత్స్థస్యాఙ్గులీయకః" అని భట్టిప్రయోగము. ౧. అంగుళీ
ఊర్మివ ద్వర్తతే ఊర్మికా. వ్రేళ్ళమీఁద కరుడువలె నుండునది.
ఉంగరము పేళ్లు.

సాక్షరాఙ్గులిముద్రా సా-

మోదయతీతి ముద్రా. ముద హర్షే. అంగులిసంబంధినీ ము
అంగులిముద్రా. అంగులిసంబంధమైనముద్ర అంగులిముద్ర. ము
విశ్వాసస్థానం తద్యోగ్యాన్యక్షరాణ్యత్ర సంతీతి అంగులిముద్రా
ముద్రయనఁగా విశ్వాసస్థానము. దానికి యోగ్యమైనయక్షరములు
ది. ౧. అక్షరములు చెక్కినముద్దుటుంగరము.

కఙ్కణం కరభూషణమ్,

కమితి క్వణతి కంకణం. క్వణ శబ్దే. మ్రోయునది. హస్తమండన
సూత్రే౨ప్యయం. "కంకణో నా ప్రతిసర" ఇత్యక్షరమాలా. ౧.
యోర్నామ. కరభూషణం. హస్తములభూషణము. ౨. మాక్కి
ములతోఁ గూడిన కడియము పేళ్లు.

స్త్రీకట్యాం మేఖలా కాఞ్చీ సప్తకీ రశనా తథా. ౧౦౮

క్లీబే సారసనం చ-

మీయతే ప్రక్షిప్యతే కట్యామితి మేఖలా. డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే.
మొలయందుంచఁబడునది. ఎనిమిదిసరములు గలది. ౧. కచ్యతే బధ్యతే
కాంచీ. నీ. కచ దీప్తిబంధనదేవనేషు. కట్టఁబడునది. ఒంటిసరముగలది.

౧. సపతి సముదైతి కట్యామితి సప్తకీ. సీ. షప సమవాయే. ఏడు
దుఃగూడియుండునది. ఏడుసరములు గలది. ౧. అశ్నోతి కట్
శనా. అశూవ్యాప్తౌ. స్త్రీలయొక్క మొలయందు వ్యాపించునది
రసనా. "క్షుభితసింధురశనైశ్శనైః" అని భారవియందు యను
సకారమధ్యమమునకు "రసనాబంధో రతికలహేషు" అని
దత్తయందు జిహ్వతోఁ గూడ శ్లేషగాఁ జెప్పఁబడియున్నది.
బు సరములుగలది. ౧. సారం సనోతి సారసనం. షణు దానే.
ర్షము నిచ్చునది. ౧. మూఁడుసరములుగలది. "ఏకయష్టిర్భవేత్కా
మేఖలా త్వష్టయష్టికా, రసనాషోడశసరా కలాపః పంచవింశకః
కీ సప్తయష్టిస్స్యాత్ త్రిభి స్సారసనం సరైః" రితి. స్త్రీలయొక్క
విధము లైన మొలనూళ్ల పేళ్లు.

* అథ పుంస్కట్యాం శృఙ్ఖలం త్రిషు,

శృంగైః ప్రధానమణిభిః ఖలతీతి శృంఖలం. త్రి. ఖల స
శృంగములనఁగాఁ బ్రధానమణులు. వానిచే జలించుచుండునది.
షుని మొలనూలు.

* పాదాఙ్గదం తులా కోటి ర్మఞ్జీరో నూపురోఽస్త్రియామ్.
హంసకః పాదకటకః-

పాదే అంగదమివ పాదాంగదం. పాదమందు బాహుప్ర
నుండునది. ౧. తులతి ఆకుటతీతి చ తులాకోటిః. ఇ. పు. తుల ఉన్మానే
కొటిల్యే. అధికమైనతూనికగలిగి వక్రమైయుండునది. ౨. మంజు మం
రం ఈరయతి ధ్వనతీతి మంజీరః. మనోహరముగా మ్రోయునది. ౩. ను
తే నూపురః. అ. ప్న. ణు స్తుతౌ. స్తోత్రముచేయఁబడునది. ౪.
వత్కాయతీతి హంసకః. కై శబ్దే. హంసవలెఁ బలుకునది. 'అస్త్రి
అనుదానికి దీనితోడను సంబంధముగలదు గనుక దీనికి పుల్లింగనపుం
ములు గలవు. 'హంసకం పాదకటకం' అని యమరమాలయందు
నక కాండమునందుఁ జెప్పియున్నాఁడు. ౫. పాదస్య కటకః పాద
పాదముయొక్క కటకము. ౬. అందెపేళ్లు. పాదాంగద తులా
శబ్దములు పెండెరముపేళ్లు. హంసకపాదకటకశబ్దములు కాలి
పేళ్లనికొందఱు.

కింకిణీ క్షుద్రఘణ్టికా,

కించిత్క్వణతి కింకిణీ. సీ. క్వణ శబ్దే. ఇంచుకంత పలుకునది.
క్షుద్రా అల్పా ఘంటా అస్యా ఇతి క్షుద్రఘంటికా. సన్నమైన
...గలది. ౨. చిఱుగంటలకును, గజ్జెలకును పేళ్లు.

...క్ఫల క్రిమి రోమాణి వస్త్రయోనాని-
త్వక్=నార, ఫల=కాయ, క్రిమిః=పురుగు, రోమ=వెండ్రుకలు,
...గును వస్త్రమున కుత్పత్తిస్థానములు.

దశ త్రిషు. ౧౧౦

వాల్కాదీని తన్త్రికాంతాని దశ త్రిషు. వాల్క శబ్దము మొదలు
...శబ్దమువఱకుగల ౧౦ శబ్దములు మూఁడులింగములయందును
...నును.

వాల్కం క్షౌమాది-

క్షుమాయాః అతస్యా వికారః క్షౌమం. క్షుమ యనఁగా నల్ల
... దానియొక్క నారచేతఁ జేయఁబడినది. ఇది మొదలైనది వా
...నఁబడును. వల్కస్య వికారః వాల్కం. వల్కమనఁగా నార. దాని
...జేయఁబడినది. నారచీర.

ఫాలం తు కార్పాసం బాదరం చ తత్,

కార్పాసీఫలతంతునిర్మితం వస్త్రం ఫలవికారత్వా త్ఫాలమిత్యు
... పత్తికాయదూదియొక్క నూలుచేతఁ జేయఁబడినదిగనుక కో...
...కారమవుటవలన ఫాలము. ౧. కార్పాసస్యాః ఫలం కార్పానం. బదరా
... ఫలం బాదరం. ఏతయోర్వికారః కార్పాసం. బాదరంచ. కార్పా
... బాదరము ననఁగా ప్రత్తి. దానిచేతఁ జేయఁబడినచీర కార్పాసము
...రము. ౨. 3. నూలుచీర పేళ్లు.

కౌశేయం క్రిమికోశోత్థమ్-

క్రిమికోశభవతంతునిర్మితం వస్త్రం కౌశేయ మిత్యుచ్యతే. పురు
...చేతఁ గలిగిన బుఱ్ఱలవలనఁ బుట్టినసూలుచేతనైన పట్టుచీర మొదలై
...కౌశేయమనంబడును. కోశనిర్మితత్వా త్కౌశేయం. కోశమనఁగా
...లచేతనైన బుఱ్ఱ. అందువలనఁ బుట్టిననూలుచేతనైన-చీర. ౧.

రాఙ్కవం మృగరోమజమ్. ౧౧౧

రంకాఖ్యమృగరోమవికారః రాంకవం. రంకువనఁగా మె
క్రి. దానిరోమములచేతఁ జేయఁబడినది. ౧. మృగరోమభిః జాతః
రోమజం. మృగరోమములచేతఁ బుట్టునది. ౨. మృగరోమములచే
యఁబడినశాలువ మొదలైనవి.

* అనాహతం నిష్ప్రవాణి త న్త్రకం చ నవామ్బరే,

ఆహతాః క్షాళనభోగచ్ఛేదాః. తద్రహితత్వాత్ అనా
ఉతుకుట, భోగించుట, చించుట ఇవిమూఁడును ఆహతములు. అ
యనాహతము. ౧. నిర్గతా ప్రవాణిః యస్యతత్ నిష్ప్రవాణి
యనఁగా సాలెవానినాడె మొదలైనది. నిర్గతమైన ప్రవాణిగలిగిన
తంత్రాత్ తంతువాయశలాకాదే రచిరా దపహృతం. తంత్రకం
మనఁగా నేసెడివాసికట్టె మొదలైనవి. అందువలన నప్పుడే తేఁ
3. నవం చ తదంబరం చ నవాంబరం. క్రొత్తచీర. 3. క్రొత్తచీరపే

* తత్స్యా దుద్గమనీయం య ద్ధౌతయో ర్వస్త్రయో ర్యుగమ్.
పత్త్రోర్ణం ధౌతకౌశేయం బహుమూల్యం మహాధనమ్,

ధౌతం ప్రక్షాళితం య ద్వస్త్రయుగ్మం తదుద్గమనీయ
చ్యతే. ఉతుకఁబడినవస్త్రములజోడు ఉద్గమనీయమనంబడును.
నార్థం ఉత్తరాసంగార్థం చ ఉద్గమ్యత ఇతి ఉద్గమనీయం. కట్టుకొను
మీఁద వేసికొనుటకు నెత్తఁబడునది. ౧. ధౌతకౌశేయం పత్త్రోర్ణ
చ్యతే. ఉదికినపట్టుచీర పట్టుచీర మొదలయినది పత్త్రోర్ణ మనం
పత్రైః పటాదిభిః ఊర్ణూయత ఇతి పత్త్రోర్ణం. ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే
లు మొదలయినదానిచేఁ గప్పఁబడునది. ౧. బహుమూల్యం వస్త్ర
మహాధన మిత్యుచ్యతే. గొప్పవెలగలచీర మహాధనమనంబడును.
డ్డవెలగల వస్తువులును. ౧. మహాధన మత్రాస్తి మహాధనం, అధి
ధనము గలిగినది. "పురాధిరూఢశ్శయనం మహాధన" మితిభారవిః

* క్షౌమం దుకూలం స్యాత్ -

క్షూయతే శోభనమితి క్షౌమం. టు క్షు, శబ్దే. శుద్ధత్వా
మంచిదని పలుకఁబడునది. పా. క్షోమం. "క్షోమపట్టే దుకూలే
ఇతి మేదినీ. ౧. ప్రావారోత్తరాసంగరూపేణ ద్విధా కూల్యత ఇతి
లం. కూల ఆవరణే. కట్టుకొనుటకును మీఁద వేసికొనుటకును

గా గప్పఁబడునది. ౨. వెలిపట్టుచీర పేళ్లు. తెల్లనివలువయును.

వేతు నివీతం ప్రావృతం త్రిషు. ౧౧౩

నివీయత ఇతి నివీతం. త్రి. వ్యేఞ్ సంవరణే. ప్రావ్రియత ఇతి.
తం. త్రి. వృఞ్ ఆచ్ఛాదనే. కప్పుకొనఁబడునది. నివీతము ప్రావృ
ము. ౧. ౨. కప్పుకొనుకోక పేళ్లు.

స్త్రియాం బహుత్వే వస్త్రస్య దశా స్స్యు ర్వస్త్రయో ర్ద్వయోః;
దంశ్యంతే కంటకాదిభి రితి-దశాః. ముండ్లు మొదలైనవానిచేఁ
బడునది. స్త్రీలింగనిత్యబహువచనము. పుల్లింగ బహువచనంబును
"దశావర్తావవస్థాయాం వస్త్రాంతే భూమ్ని పుం స్త్రియోః" అని
ము. ౧. వస్యంతే శిష్టైరితి వస్తయః. ఇ. పు. వస ఆచ్ఛాదనే. బద్దె
కూడినకోక. కట్టయోగ్యముగనుక శిష్టులైనవారిచేత ధరింపఁబడు
నికి వచననియమము లేదు. ౨. వస్త్రములయొక్క కొనపేళ్లు. బద్దె.

ర్ఘ్యమాయామ ఆరోహః-

దీర్ఘస్య భావో దైర్ఘ్యం. దీర్ఘవస్తువుయొక్క భావము దైర్ఘ్యము.
యమ్యతే హస్తాదినా ఆయామః. యమ ఉపరమే. హస్తాదులచేత
ంపఁబడునది. ౧. ఆరుహ్యత ఇత్యారోహః. పొందఁబడునది.
నహ్యతేఽనేనేత్యానాహః. ణహ బంధనే. దీనిచేత బంధింపఁ
3. నిడుపుపేళ్లు.

పరిణాహో విశాలతా, ౧౧౪

పరితః నహ్యతే పరిణాహః. ణహ బంధనే. అంతట బంధింపఁబడు
. విశాలస్య భావః విశాలతా. విశాలముయొక్క భావము. ౨.
పుపేళ్లు.

చ్చరం జీర్ణవస్త్రమ్-

పటదితిచరతిస్ఫుటతీతి పటచ్చరం. పట్టనిచినుఁగునది. పూర్వంపట
పటచ్చరం. పూర్వము మంచికోకయై యుండినది. ౧. జీర్ణంచతత్
వజీర్ణవస్త్రం.చినిఁగినకోక. ౨. చినిఁగినచీరపేళ్లు. పాతవస్త్రము.

సమౌ నక్తక కర్పటౌ,

లజ్జతే లజ్జతే నక్తకః. ణజ వ్రీడే. మంచికోకలలో సిగ్గుపడునది.౧.
కల్పతే కర్పటః. కృపూ సామర్థ్యే. లజ్జకొఱకు సమర్థమైనది.

౨. "పటోఽ స్త్రీ కర్పటశ్శాటః సిచయః పోతన క్తకా" అని
డు. ఆపక్షమందు "నమూ న క్తక కర్పటా" అనుచోట సమశబ్ద
లింగవాచకము. చెమట మొదలైనది తుడుచుకొను చేలితుండుగు
జీర్ణమై మాసిన చెడుపేలిక యని కొందఱు. తడిని తుడుచు గు
కొందఱు.

* వ(స్త్ర) మాచ్ఛాదనం వాస శ్చేలం వసన మంశుకమ్.

వస్యతే అనేనాంగమితి వస్త్రం. వాసః.స.న. వసనం చ. వ
దనే.దీనిచేత అంగము కప్పఁబడును గనుక వస్త్రము,వాసస్సు,
౧. ౨. ౩, ఆచ్ఛాద్యతే అనేన ఆచ్ఛాదనం. ఛద అపవారణే
చేత కప్పఁబడును. ౪. చిల్యతే చేలం. చిల వసనే. కట్టుకొనఁ
౫. అంశుభి స్తంతుభిః కాయతి అంశుకం. కై శబ్దే. తంతువుల
చుకంత పలుకునది. ౬. కోకపేళ్లు. న క్తకాదిశబ్దములు ౮ కో
కొందఱు.

* సుచేలకః పటోఽ స్త్రీ స్యాత్ -

శోభనశ్చాసౌ చేలకశ్చ సుచేలకః. మంచివలువ. ౧.
వాయునా పటః. అ. ప్న. పట గతౌ. వాయువుచేత కదలున
యతి దేహం పటః. పట వట గ్రంథే. గ్రంథో వేష్టనం. దేహ
గప్పునది. ౨. మంచికోకపేళ్లు.

* వరాశిః స్థూలశాటకః,

వరం శ్రేష్ఠం వరణం వా అశ్నుతే వరాశిః. శ్రేష్ఠముని
నది. లేక వారిచేఁ గోరఁబడునది. పా. వరాసిః. "వరాసిరు త్త
వరాసిః స్థూలశాటక" ఇతి రత్నకోశః. ౧. స్థూలశ్చాసౌ శా
స్థూలశాటకః. ముదు గైనకోక. ౨. ముదుగుకోకపేళ్లు,

* నిచోళః ప్రచ్ఛదపటః-

నితరాం చుల్యతే ఆచ్ఛాద్యతే శయ్యాదికం నిచోళః.
పఱుపు మొదలైనవి కప్పఁబడును. ౧. ప్రచ్ఛాద్యతేఽనేనేతి ప్ర
సచాసౌ పటశ్చ ప్రచ్ఛదపటః. దీనిచేత కప్పఁబడును. ౨. పఱ
పేళ్లు. గవిసెన.

* నమూ రల్లక కమ్బళౌ.

రమంతే అస్మిన్నితి రల్లకః. రము క్రీడాయాం. దీనియందు క్రీ
డ. ౧. కామ్యతే శీతార్తైభిరితి కంబళః. కము కాంతౌ. చలిగల
చే కోరఁబడునది. ౨. కంబళి పేళ్లు.

స్త్రీ యోపసంవ్యాన పరిధానా న్యధోఽంశుకే,

నాభే రంతరే భవం అంతరీయం. నాభియొక్కయు పిక్కయొక్క
నడుమనుండునది. ౧. ఉపసంవీయతే అనేనేతి ఉపసంవ్యానం. వ్యే
సంవరణే. చుట్టఁబడునది. ౨. పరిధీయతే అనేనేతి పరిధానం. డు
ధారణపోషణయోః. ధరింపఁబడునది. 3. అధస్థితం అంశుకం
శుకం. క్రిందనుండుకోక. కట్టుచీర పేళ్లు.

ద్వౌ ప్రావారో త్తరాసఙ్గౌ సమౌ బృహతికా తథా. ౧౧౭
సంవ్యాన ముత్తరీయం చ-

ప్రవ్రియతే అనేనేతి ప్రావారః. వృఞ్ వరణే. దీనిచేత మిక్కిలి
బడును. ౧. ఉత్తరే ఊర్ధ్వాంగే ఆసజ్యత ఇతి ఉత్తరాసంగః. ష
గే. మీఁది యవయవమందు పొందఁబడునది. ౨. బర్హతీతి బృ
. బృహ వృద్ధౌ. వృద్ధిఁబొందునది. 3. సంవీయతే అనేనేతి సం
. వ్యేఞ్ సంవరణే. దీనిచేత కప్పఁబడును. ౪. ఉత్తరాంగే భ
త్తరీయం. ఊర్ధ్వాంగమునందుండునది. ౫. ఉత్తరీయము పేళ్లు.

చోళః కూర్పాసకోఽస్త్రియామ్,

చుల్యతే అనేన చోళః. చుల ఆచ్ఛాదనే. దీనిచేత దేహము
బడును. ౧. కూర్పరే కఫోణౌ అస్యతే కూర్పాసకః. అ. పుం. అ
పణే. మోఁచేతియందు పెట్టఁబడునది. ౨. స్త్రీపురుషుల కుబు
రవిక, చొక్కాయ. స్త్రీలయొక్క రవికెకు పేళ్లని కొందఱు.
మొదలు పాదములదాఁక వేసికొను చొక్కాయని కొందఱు.

నీశారస్స్యా త్ప్రావరణే హిమానిలనివారణే. ౧౧౮

హిమానిలనివారణే శీతవాయునివారకే ప్రావరణే నీశారశబ్దో
. మంచును గాలిని నివారించునట్టి చీర మొదలయినది నిశార
బడును. నిశీర్యతే శీతాదిక మనేనేతి నిశారః. శౄ హింసాయాం.
మొదలయినవి దీనిచేత పోఁగొట్టఁబడును. పచ్చడము. దుప్పటి.

అర్ధోరుకం వర స్త్రీణాం స్యా చ్చణ్డాతక మంశుకమ్,

వరస్త్రీణా మర్ధోరుకం ఊర్వోర్గర్ధాచ్ఛాదకం అంశుః
తక మిత్యుచ్యతే. వారవనితలయొక్క కాడలను సగము గప్పు
కోక చండాతక మనఁబడును. చల్లడము. చండం గుహ్యస్థా
చండాతకం. అత సాతత్యగమనే. గుహ్యస్థానము నెల్లప్పు
యుండునది. పుంలింగంబును గలదు. "అర్ధోరుకం వరస్త్రీ
శ్చండాతకః పుమాన్" అని యమరమాలః ౧.

* స్యాత్త్రిష్వాప్రపదీనం త త్ప్రాప్నోత్యాప్రపదం హి యత్

యద్వస్త్రం స్త్రీణాం ఆప్రపదం పాదాగ్రపర్యంతం వ్యా
తత్ ఆప్రపదీన మిత్యుచ్యతే. ఏకోక వనితలయొక్క మీఁగా
బడునో ఆకోక ఆప్రపదీన మనంబడును. పావడమొదలైనది.
ఆప్రపదం ప్రాప్నోతీ త్యాప్రపదీనం. త్రి. కాళ్లకొనదనుక
నది. ౧.

* అస్త్రీ వితాన ముల్లోచః.

ఊర్ధ్వదేశే వితన్యతే వితానం. అ. న్న. తను విస్తారే
దిప్రదేశమందు విస్తరింపఁబడునది. ౧. ఉపరి లోచ్యతే ఉల్లోచః
దర్శనే. మీఁదఁ గానఁబడునది. ఉల్లాభమని కొంద అందు
మేలుకట్టు పేల్లు. చందువ.

* దూష్యాద్యం వస్త్రవేశ్మని,

వస్త్రవేశ్మని దూష్యాద్యం వర్తతే. ఆద్యశబ్దేన పటః
గృహ్యంతే. దూష్యాదులయిన శబ్దములు గుడారమందు వ
దూష్యతే స్వతో బహిర్దేశోఽనేనేతి దూష్యం. దుష వైకృ
కంటె వెలుపలిప్రదేశము దీనిచేత దూషింపఁబడును. ఆద్యశ
పటకుటీరాది శబ్దములు చెప్పఁబడును. "స్థూలం పటగృహం
పటవాపటకుట్యపి, త్రిషు దూష్యం దూషణీయే క్లీబే వస్త్ర
తర" ఇతి రుద్రః.

* ప్రతిసీరా యవనికా స్యా త్తిరస్కరిణీ చ సా.

ప్రతిసీయతే ప్రతిబధ్యత ఇతి ప్రతిసీరా. షిఞ్ బంధనే.
గాఁ గట్టఁబడునది. ౧. యువంత్యత్ర జనా ఇతి యవనికా.
జే. జనులు దీనియందు కూడుదురు. స్త్రీ. జవనికా. ౨.

…ప్నవయతీతి తిరస్కరణీ. ఈ. సీ. కప్పునది. 3. తెరచీర పేళ్లు.

…పరిక్ర్మాఙ్గసంస్కారః-

మాలిన్యపరిమార్జనార్థం కర్మ పరికర్మ. న. న. మాలిన్యమును …గొట్టునట్టి క్రియ. ౧. అంగాని సంస్క్రియంతే అనేనేతి అంగసం…ం. దీనిచేత అంగములు లెస్సగాఁ జేయఁబడును. ౨. దేహమం…ముఱికిని బోఁగొట్టుట పేళ్లు.

స్యా న్మార్ష్టి ర్మార్జనా మృజా,

మృజ్యతే అనయా మార్ష్టిః. ఇం. సీ. మార్జనా. మృజా చ. మృ… శుద్ధౌ. దీనిచేత శుద్ధిచేయఁబడును. ౧. ౨. 3. చందనకుంకుమా…చేత దేహమునందలి ముఱికిని బోఁగొట్టుట పేళ్లు.

ఉద్వర్తనోత్సాదనే ద్వే సమే-

ఉద్వర్త్యతే అనేనాంగమితి ఉద్వర్తనం. వృతు వర్తనే. దీనిచేత …ము తోమఁబడును. ౧. ఉత్సాద్యతే అనేన శరీరమాలిన్యమితి ఉ…దనం. షద్ౢ విశరణగత్యవసాదనేషు. దీనిచేత శరీరమలము పోఁ…ఁబడును. ౨. నలుఁగు పేళ్లు.

ఆప్లావ ఆప్లవః. ౧౨౧

స్నానమ్-

ఆప్లవతి శరీరమల మనేనేతి ఆప్లావః, ఆప్లవశ్చ. ప్లుఙ్ గతౌ. శరీ…మలము దీనిచేతఁ బోవును. ౧. ౨. స్నాత్యనేన స్నానం. ష్ణా శౌచే. …చేత శుచియగును. 3. స్నానము పేళ్లు.

చర్చా తు చర్చిక్యం స్థాసకః-

చర్చనం చర్చా. చర్చ అధ్యయనే. పూయుట. ౧. చర్చికా…ం సాధు చర్చిక్యం. పూయుటయందు మంచిది. పా. చార్చిక్యం. …శరీరాదౌ తిష్ఠతీతి స్థాసకః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. శరీరాదులయం దుం…నది. 3. కుంకుమ మొదలగువానిపూఁత.

అథ ప్రబోధనమ్,

అనుబోధః-

ప్రబోధ్యతే కుంకుమాదిగంధోఽనేనేతి ప్రబోధనం. అనుబుధ్య…

తే అనేనేత్యనుబోధః. బుధ అవగమనే. దీనిచేతఁ గుంకుమాదుల
తెలుఁగఁబడును. ౧. ౨. సుగంధ ద్రవ్యములయందు నణఁగియు
మళమును బ్రకాశింపఁజేయు తైలాదిద్రవ్యముపేళ్లు.

* పత్త్రరేఖా పత్త్రాఙ్గుళి రిమే సమే. ౧

పత్త్రాకారా రేఖా పత్త్రరేఖా. పత్త్రరూపమైన రేఖ. ౧.
ద్యాకృతిలేఖనే అంగుళ్యాకృతిరపి కపోలాదా భవతీతి పత్త్రాంగుళిః
సీ. పత్త్రాదిరూపమును వ్రాయునపుడు కపోలాదులయందు వ్రేళ్ల
ము గలుగును గనుక పత్త్రాంగుళి. పా. పత్త్రాకారేణ వలతే
వళిః. వల సంవరణే. పత్త్రరూపముగా వ్యాపించియుండునది. స్త్రీ
దులందు కస్తూరికాదులచే వ్రాయఁబడుమకరికాపత్త్రాదుల పేళ్లు.

* తమాలపత్త్ర తిలక చిత్రకాణి విశేషకమ్.
ద్వితీయం చ తురీయం చ న స్త్రియామ్-

తమాలపత్త్రాకృతిత్వాత్ తమాలపత్త్రం. తమాలపత్త్రమ
నుండునది. ౧. తిలతి స్నిహ్యతీతి తిలకం. తిల స్నేహనే. మెఱుఁగై
డునది. ౨. చిత్రయతి చిత్రకం. చిత్రమైయుండునది. 3. విశినష్టి
నా విశేషకం. శిష్ఌ విశేషణే. ఒప్పిదములోఁగూడియుండునది.
ద్వితీయమనఁగా తిలకశబ్దము. తురీయమనఁగా విశేషకశబ్దము.
డును స్త్రీలింగమందు లేవు. పుం నపుంసకములయందుఁ గలవనుట.
నటిబొట్టుపేళ్లు.

* అథ కుఙ్కుమమ్. ౧

కాశ్మీరజ న్మాగ్నిశిఖం వరం బాహ్లీక పీతనమ్.
రక్తం సంకోచపిశునం ధీర లోహిత చన్దనమ్. ౧

కుష్కదశాయాం కుమితి కూయతే కుంకుమం. కు శబ్దే.
నప్పుడు కుమని పలుకునది. ౧. కాశ్మీరే జన్మాస్య కాశ్మీరజన్మ.
కాశ్మీరదేశమందుఁ బుట్టినది. ౨. అగ్నిరివ పింగళవర్ణాః శిఖాః కేస
అస్యేతి అగ్నిశిఖం. అగ్నివంటివర్ణము గలయాకరులుగలది. 3.
తే జనై రితి వరం. వృఞ్ సంభక్తౌ. జనులచేత ఆశ్రయింపఁబడునది.
బాహ్లీకదేశేభవత్వాత్ బాహ్లీకం. బాహ్లీకదేశమందుఁ బుట్టు
దీర్ఘమధ్యమని కొందఱు. ౫. పీతయతి వంధనాదికం పీతనం. చం

...ప్పగాఁజేయునది. ౬. రక్తవర్ణత్వాత్ రక్తం. ఎఱ్ఱనివన్నెగలది.
...స్నే సంకోచం పిశతి సూచయతి సంకోచపిశునం. తనయొక్కఅణఁ
...మూపించునది. సంకోచము. పిశునము. అని రెండుపేళ్లుగాఁ
...కుఁజెప్పుదురు. 'బాహ్లికం పీతనం కాంతం పిశునం రుధిరాహ్వ
... కాశ్మీరం చ గుడం రక్తం తథా కాలేయకం చ తత్' అని
...ఁడు. ౮. దధాతి ధీయతే వా ధీరం. ధరించునది. లేక ధరింపఁబడు
... ధాఞ్ ధారణాదౌ. ౯. లోహితవర్ణత్వాత్ లోహితం. ఎఱ్ఱ
...నెగలది. ౧౦. చందయత్యాహ్లాదయతీతి చందనం. చది ఆహ్లాద
...సంతోషమును జేయునది. ౧౧. లోహితచందనమని యొక్కపేరు
...కొందఱు. కుంకుమపువ్వుపేళ్లు.

లాక్షా రాక్షా జతు క్లీబే యావోఽలక్తో ద్రుమామయః,

లక్ష్యతే లాక్షా. లక్ష దర్శనాంకనయోః. కానఁబడియుండునది.
...క్షతి వ్రణీన మితి రాక్షా. రక్ష పాలనే. వ్రణము గలిగినవాని
...మునది. పా. రక్షా. 'రక్షా రక్షణలాక్షయోః' అని నానార్థము.
...జాయతే వృక్షే జతు. ఉ, న. జనీప్రాదుర్భావే. వృక్షములయందుఁ
...నది. 3. యాతి వస్త్రాదినా. యావః. యు మిశ్రణే. వస్త్రాదులతోఁ
...నది. ౪. అలతి పాదాదికం అలః. అనక్తి వస్త్రాదిక అక్తః. అల
...వక్తశ్చ అలక్తః. అల భూషణాదౌ. అంజూ వ్యక్తిశ్లేష్ణకాంతిగ
...పాదాదుల నలంకరించునది గనుకను, వస్త్రాదులఁ బ్రకాశింపఁజేయు
...గనుకను అలక్తము. ౫. నిర్యాసత్వాత్ ద్రుమాణాం ఆమయః ద్రు
...మయః. వృక్షములయొక్కబంక. ౬. లక్కపేళ్లు.

లవఙ్గం దేవకుసుమం శ్రీసంజ్ఞమ్-

లూయతే ఛిద్యతే లవంగః. లూఞ్ ఛేదనే. కోయఁబడున
... దేవానాం ప్రియం కుసుమం. దేవకుసుమం. దేవతలకుఁ బ్రియ
...సుమము. ౨. శ్రియ స్సంజ్ఞా అస్య శ్రీసంజ్ఞం శ్రీమహాలక్ష్మిపేళ్లు
... 3. కరాంబువుపేళ్లు. లవంగము.

అథ జాయకమ్. ౧౨౫

కాలేయకం చ కాలానుసార్యం చ-

జయతి గన్ధాన్తరమితి జాయకం. ఇతరవాసనలను జయించునది.

పా. జాప (ష) కం. ౧. కాలవర్ణ సారత్వాత్కాలేయకం. నల్లవన్నె గలది. ౨. పా. కాలీయకం. కాలవర్ణేనానుసార్యం కాలానుసార్యం. నల్లనివన్నెచేత ననుసరింపఁదగినది. 3. పచ్చవంటిగంధము పేళ్లు. గంధద్రవ్యమని కొందఱు.

* అథ సమార్థకమ్,

వంశ కాగురు రాజార్హ లోహ క్రిమిజ జోఙ్గకమ్. ౧

వన్యతే యాచ్యతే వంశకం. వసు యాచనే. ప్రార్థింపఁబడు... వశ్యతే కామ్యత ఇతి వా వంశకం. వశ కాంతౌ. కామింపఁబడునది వంశికం. ౧. న గురు అగురు. చులకనై యుండునది. పుంలింగము గలదు. 'శీతకృత్తేఽగురోర్మదః' ఇతి ప్రయోగః. ౨. రాజ్ఞాం అర్హః జార్హం. రాజులకు యోగ్యమైనది. 3. దృఢసారత్వాత్ లోహం. ... మైనచేవగలది. లోహవర్ణత్వాల్లోహం. లోహమువలె నుండునది. క్రిమిభి ర్జన్యతే క్రిమిజం. జము అదనే. క్రిములచేఁ దినఁబడునది. జోంగకాఖ్యగిరిభవం జోంగకం. జోంగక మనెడుపర్వతమందుఁ ... నది. ౬. వంశకశబ్దము మొదలు ఈశబ్దపర్యంతము సమాహా... ద్వము. అన్నియు నపుంసకములు. అగురుపేళ్లు.

* కాలాగు ర్వగురుః-

కాలం చ తత్ అగురు చ కాలాగురు. ఉ. న. నల్లని అ... పు. ౧. కాలాగుర్వేవ అగురు. ఉ. పు. ఆ కాలాగురువే అగు... ౨. నల్లని యగురుపేళ్లు.

స్యా త్తన్మంగళ్యం మల్లిగన్ధి యత్,

యత్ కాలాగురుమల్లికాగంధి తన్మంగళ్యమిత్యుచ్యతే. ఏ... గురువు మల్లెపువ్వులపరిమళముగలిగియుండునో అది మంగళ్యమన... ను. మంగళే సాధు మంగళ్యం. న. ప. సీ. శుభమందు మంచిది. మల్లె... పులవాసన గల కృష్ణాగురు.

* యక్షధూప స్సర్జరసోఽరాళ సర్వరసావపి. ౧

బహురూపోఽపి-

యక్షప్రియో ధూపః యక్షధూపః. యక్షులకుఁ బ్రియమైన ధూపము. ౧. సర్వవృక్షస్య రసః సర్జరసః. సర్జమను వృక్షము...

౨. అర్యతే ప్రీత్యా అరాళః. ఋ గతౌ. ప్రీతితోఁ గూడియుం
పా. రాతి ప్రీతిం రాళః. ప్రీతి నిచ్చునది. ౩. సర్వో రసో
త్ర సర్వరసః. రసమనఁగాఁ బరిమళము. సర్వమైనపరిమళము
౪. బహువిధం రూపం స్వభావోఽస్య బహురూపః. బహువి
రూపము గలది. ౫. సజ్జరసము పేళ్లు.

అథ వృకధూప కృత్రిమధూపకౌ,

వృణోతి విశ్వమితి వృకస్సూర్యః తత్ప్రియో ధూపః వృకధూ
శ్వమును వ్యాపించువాఁడు గనుక వృకుఁ డనఁగా సూర్యుఁడు,
కుఁ బ్రియమైన ధూపము. ౧. కరణేన నిర్వృత్తః కృత్రిమః స
ధూపశ్చ కృత్రిమధూపకః. పాకాదిక్రియలవలన నైన ధూప
౨. అనేకపరిమళవస్తువులఁ గూర్చిచేయఁబడిన ధూపద్రవ్యముపేళ్లు.

తురుష్కః పిణ్డక స్సిల్హో యావనోఽపి-

తురుష్కదేశే భవః తురుష్కః. తురుష్కదేశమందుఁ బుట్టిన
. పిండాకారత్వాత్పిండకః. ముద్దగా నుండునది. ౨. సిల్యతే ఉ
తే సిల్హః. షిల ఉంఛే. ఉంఛ ఉచ్ఛయనం. అందుగుమ్మౌఁకు
గూర్పఁబడునది. ౩. యవనదేశే భవః యావనః. తురుష్కదే
దుఁ బుట్టినది. తురుష్కదేశమందుఁ బుట్టినయందుగుబంకతోఁ
ధూపద్రవ్యము పేళ్లు.

అథ పాయసః. ౧౨౭

శ్రీవాసో వృకధూపోఽపి శ్రీవేష్ట సరళద్రవౌ,

సరళదేవదారు పయోవికారా త్పాయసః. సరళదేవదారువుల
పాలవలనఁ బుట్టినది. ౧. సౌభాగ్యహేతుత్వేన శ్రియః వాసః
సః. సౌభాగ్యకారణ మగుటచేత లక్ష్మికి స్థానమైనది. ౨. వృ
తో ధూపః వృక్షధూపః. వృక్షమువలనఁ బుట్టినధూపము. ౩.
వేష్ట్యతే శ్రీవేష్టః. వేష్ట వేష్టనే. శ్రీమహాలక్ష్మిచేత చుట్టఁబడు
౪. సరళవృక్షస్య ద్రవో నిర్యాసః సరళద్రవః. సరళవృక్షముయొ
క. ౫. దేవదారుబంకతోఁజేసిన ధూపద్రవ్యముపేళ్లు.

మృగనాభి ర్మృగమదః కస్తూరీ చ-

మృగనాభిభవత్వా న్మృగనాభిః. ఇ. పు. మృగముయొక్క నాభి

వలనఁ బుట్టునది. "ముఖ్యరాట్ క్షత్రయోః పుంసి నాభిః స్త్రీ
గ కేద్వయోః" అను త్రికాండశేషవచనమువలన స్త్రీలింగంబు
లదు. ౨. మృగస్య మదో మృగమదః. మృగముయొక్క మద
కే స్త్రాయతే కస్తూరీ. సీ. ష్టుఞ్ స్తుతౌ. శిరస్సునందు స్తో
చేయఁబడునది. 3. కస్తూరిపేళ్లు.

* అథ కోలకమ్.

కక్కోలకం కోశఫలమ్-

కోలం బదరీఫలం. తత్సదృశత్వా త్కోలకం. కోల
రేఁగుపండు. అట్టియాకారము గలది. ౧. కక స్తైఽత్రేఽతి కక్కో
దీనియందు దాశతోనుందురు. కక లౌల్యే. పా. కర్కోలకం. తక్కో
గింజను బుట్టియుండునది. ౨. కోశే శింబ్యాం ఫలాని బీజా న్యస్య
ఫలం. కోశమనఁగా విత్తులకు ఆధారము. అందు విత్తులు గల
తక్కోలపుచెట్టుపేళ్లు. దానిఫలమని కొందఱు.

* అథ కర్పూర మస్త్రియామ్,

ఘనసార శ్చన్ద్రసంజ్ఞ స్సితాభ్రో హిమవాలుకా.

కల్పతే సుఖాయ కర్పూరం. అ. న్న. కృపూ సామర్థ్యే. సు
కలుగచేయుటకొఱకు సమర్థమైనది. శీతలత్వేన ఘనతుల్యసా
ద్ఘనసారః. శీతలమౌటచేత ఘనమువంటిసారముగలది. ౨. ఆహ్లా
త్వేన చంద్రస్య సంజ్ఞా యస్య సః చంద్రసంజ్ఞః, ఆహ్లాదకర మౌ
చంద్రునియొక్క పేళ్లు తనకు పేళ్లుగాఁగలది. 3. సితాభ్రసదృశత్వా
తాభ్రః. తెల్లనిమేఘమువలె నుండునది. పా. సితాభ్రః. ర. వాలుకా
శత్వాద్వాలుకా. హిమా చ సా వాలుకా చ హిమవాలుకా. మం
లెఁ జల్లనై యిసుకవంటి యాకారముగలది. ౫. కర్పూరముపేళ్లు.

* గన్ధసారో మలయజో భద్రశ్రీ శ్చన్దనోఽస్త్రియామ్.

గంధేన సారః గంధసారః. పరిమళముచేత నుత్కృష్టమైనది.
మలయశైలే జాతః మలయజః. జనీ ప్రాదుర్భావే. మలయపర్వ
నందుఁ బుట్టినది. ౨. భద్రా శ్రీ శ్శోభాఽస్య భద్రశ్రీః. ఈ. పు
స్వరూపమైనయొప్పిదము గలది. 3. చందయతీతి చందనః. న్న.
ఆహ్లాదనే. ఆహ్లాదమును జేయునది. ర. చందనముపేళ్లు.

తైలపర్ణిక గోశీర్షే హరిచన్దన మస్త్రియామ్. ౧౩౧

మలయైకదేశే తైలపర్ణాఖ్యగిరౌ భవం తైలపర్ణికం. మలయమున ...న మైనతైలపర్ణమను పర్వతమందుఁ బుట్టినది. మిక్కిలిచల్లనైన ...దనము. ౧. గోశీర్షాకారే మలయశృంగేభవం గోశీర్షం. గోవుశిర ...తె మలయశృంగమందుఁబుట్టినది. మిక్కిలి వాసనగల చందనము. ...వర్ణం చందనం హరిచందనం. ఆ. న్న. కపిలవర్ణము గలచందనము. ...మందువాసన గల పసుపుపన్నె గలచందనము. ఈ 3 ను పసపు ...గల శ్రీగంధము పేళ్ళని కొందఱు.

...లపర్ణీతు పత్త్రాఙ్గం రఞ్జనం రక్తచన్దనమ్,
...చందనం చ-

తిలస్యేవ పర్ణాన్యస్యా స్తిలపర్ణీ. ఈ. సీ. నకారాంతపుల్లింగమని ...ము. నువ్వులవంటి యాకులుగలది. ౧. పత్త్రే మకరికాపత్త్రే అంగతి ...గం. మకరికాపత్త్రాదులను బొందునది. ౨. రంజయతీతి రం ...రంజ రాగే. రక్తిమను జేయునది. 3. రక్తంచ తచ్చందనంచ రక్త ...ం. ఎఱ్ఱనిచందనము. ౪. నిర్గంధత్వేన కుత్సితం చందనం కుచం ...నిర్గంధమౌటచేత కుత్సితమైనచందనము. కౌ భువి జాతం చం ...వా కుచందనమ్. భూమియందుఁ బుట్టినచందనము. ౫. ఎఱ్ఱని ...ము పేళ్లు.

అథ జాతీకోశ జాజీఫలే సమే. ౧౩౨

జాత్యాః లతావిశేషస్య కోశం జాతీకోశం. జాత్యాః ఫలం ...ం. జాతీలతయొక్క ఫలము ౧. ౨. జాజికాయపేళ్లు.

...ర్పూ రాగరు కస్తూరీ తక్కోలై ర్యక్షకర్దమః,

కర్పూరాగరుకస్తూరీ తక్కోలైః కృతః యక్షకర్దమ ఇత్యుచ్యతే. ...రము, అగరువు, కస్తూరి, తక్కోలము, వీనితోడఁగూడిన గంధ ...రుక్షకర్దమమనంబడును. యక్షప్రియత్వా దార్ద్రత్వేన కర్దమతు ...ల్యచ్చ యక్షకర్దమః. యక్షప్రియమై ఆర్ద్రత్వముచేత పంకతుల్య ...బడునది. "కర్పూ రాగరు కస్తూరీ తక్కోల ఘుసృణాని చ, ...మిదం సర్వం యక్షకర్దమ ఉచ్యతే."

...గాత్రానులేపనీ వర్తిః-

గాత్రమనులిప్యతే అనయా గాత్రానులేపనీ. ఈ.సీ. లి
హే. దీనిచేత పూయఁబడును. ౧. వ ర్త్య తేఽల్ల క్ష్ణీక్రియతే శరీర
వ ర్తిః. ఇ.సీ. వృతు వ ర్తనే. దీనిచేత శరీరము నునుపుగాఁ జేయ
౨. కలుపఁబడిన చాల సుగంధద్రవ్యములముద్ద (వడియము) పే

* వర్ణకం స్యా ద్విలేపనమ్.

వర్ణాంతరం కరోతీతి వర్ణకం. వర్ణాంతరమును జేయు
విలిప్యతే గాత్రమనేనేతి విలేపనం. లిప ఉపదేహే. దీనిచే
పూయఁబడును. ౨. మైపూఁతకొఱకు మెదిపినగంధాదులపేళ్ల
ను మైపూఁతపే ళ్లని కొందఱు.

* చూర్ణాని వాసయోగా స్స్యుః-

చూర్ణ్యంత ఇతిచూర్ణాని.అ.న. చూర్ణ పేషణే. నూఱఁ
౧. వాసాయ సురభీకరణాయ యుజ్యంత ఇతి వాసయోగాః. అ.
జిర్ యోగే. వాసనకొఱకుఁ గూర్పఁబడునది. ౨. గందపుఁబొడి

* భావితం వాసితం త్రిషు,

భావ్యతే సురభిద్రవ్యైరితి భావితం. భు వో అవకల్కనే.
ద్రవ్యములచేతఁ జేయఁబడినది. ౧. వాస్యతే గంధద్రవ్యైరితి
గంధద్రవ్యములచేత వాసింపఁబడునది. ౨. ఈ ౨ ను త్రి.
కట్టినవస్తువు.

* సంస్కారో గన్ధమాల్యాద్యై ర్యః స్యా త్త దధివాసనమ్.

గంధమాల్యధూపాద్యైః వస్త్రతాంబూలాదీనాం యస్స
రః. తత్ అధివాసనమిత్యుచ్యతే. గంధమాల్యాదులచేత వస్త్ర
బూలాదులయొక్కసంస్కారము అధివాసన మనంబడును. అధి
ఇత్యధివాసనం.

* మాల్యం మాలా స్రజౌ మూర్ధ్ని-

మల్యతే ధార్యత ఇతి మాల్యం. మల మల్ల ధారణే.
బడునది. ౧. మాం లక్ష్మీం లాతీతి మాలా. లా దానే. ఒప్పిదము
నది. 3. సృజ్యతే స్రక్. జ. సీ. సృజ విసర్గే. విడువఁబడునది. 3.
నందలి పువ్వులదండపేళ్లు. కంఠాదులయందలి పువ్వులదండయు

* ... గర్భకః॥

కేశమధ్యే ప్రచ్ఛన్నత్వేన స్థాపితం మాల్యం గర్భక ఇత్యు
...వెండ్రుకలయందు కానరాకుండునట్లు ముడిచినదండ గర్భక మ
...ను. గర్భేక్రియత ఇతి గర్భకః. వెండ్రుకలలోపల చేయఁబడునది.

ప్రభ్రష్టకం శిఖాలమ్బి-

శిఖాలంబి మాల్యం ప్రభ్రష్టక మిత్యుచ్యతే. జుట్టున వ్రేలాడెడు
...ప్రభ్రష్టక మనంబడును. కేశమధ్యాత్ ప్రభ్రష్టం ప్రభ్రష్టకం.
...కలవలన జాఱినది.

పురో న్యస్తం లలామకమ్. ౧౩౫

పురో న్యస్తం లలాటోపరి గతం మాల్యం లలామక మిత్యు
...నొసటిమీఁదఁ బడునట్లు ముందరిభాగమునఁ గట్టఁబడినదండ
...మక మనంబడును, బాసికము. లలం విలాస మమతి లలామకం.
...గత్యాదిషు. విలాసమును బొందియుండునది.

ప్రాలమ్బ మృజులమ్బి స్యాత్కణ్ఠాత్-

కంఠాదార్జవేనోరసి లంబమానం మాల్యం ప్రాలంబ మిత్యుచ్య
...మెడనుండి చక్కఁగా నురస్సునందు వ్రేలుచుండు దండ ప్రాలంబ
...బడును. ప్రలంబతే. ప్రాలంబం. లబి లంబనే. మిక్కిలి వ్రేలాడునది.

వైకక్షకం తు తత్,

య త్తిర్యక్ క్షిప్త మురసి-

ఉరసి యజ్ఞోపవీతాకారేణ య త్తిర్యక్ క్షిప్తంతన్మాల్యం వైకక్ష
...త్యుచ్యతే. ఉరస్సునందు జన్నిదమువలె నడ్డముగా వేసుకొన్నదండ
...క్షక మనంబడును. కక్షా ద్విగతం వికక్షం వక్షః పృష్ఠభాగం చ. తత్ర
... వైకక్షకం. కక్షమువలనఁ బాసినది గనుక వికక్ష మనఁగా ఱొ
...వీఁపును. అం దుండునది. పా. వైకక్ష్యకమ్.

శిఖా స్వాపీడ శేఖరౌ. ౧౩౬

ఆపీడ్యతే దృఢం బంధే నేత్యాపీడః. పీడ అవగాహనే. లెస్సగాఁ
...టచేఁ బీడింపఁబడునది. శిఖరం శిరోఽగ్రం తస్యాయమితి శేఖరః.
...మీఁద నుండునది. శిఖమీఁదఁ జుట్టఁబడినదండపేళ్లు.

రచనా స్యా త్పరిస్పన్దః-

రచ్యతే రచనా, రచ ప్రయత్నే. మునుపటిశ్శృంగారమందు

యత్నముచేయఁబడినది. పరితఃస్పందః శరీరవ్యాపారః. పరిస్పంద కించిచ్చలనే. అంతట ఇంచుకంత శరీరచలనము పరిస్పందము. వ బ్యాదులచేత నైనశృంగారమునందు విశేషమును బుట్టించుటపేర్ల

* ఆభోగః పరిపూర్ణతా,

వస్తునః గుణాదేర్వా పరిపూర్ణతా సమగ్రత్వం ఆభోగ చ్యతే. వస్తువులయొక్కగాని గుణాదులయొక్కగాని నిండు డుట ఆభోగమనంబడును. ఆభుజ్యతే అనేన ఆభోగః. భుజ పా వహారయోః. దీనిచేత భుజింపఁబడును.

* ఉపధానం తూపబర్హః.

ఉపధీయతే శిరోఽత్రేతి ఉపధానం. డు ధాఞ్ ధా యోః. దీనియందు శిరస్సు పెట్టఁబడును. ఉపబృహ్యతే ఉ శిరోఽత్రేతి ఉపబర్హః. బృహ వృద్ధౌ. దీనియందు శిరస్సు డును. తలగడపేర్లు.

* శయ్యాయాం శయనీయవత్.

* శయనమ్-

శేతే అస్యామితి శయ్యా. శయనీయం శయనం చ. పేర్లు. యథా శయ్యాయాం శయనీయశబ్దః. తథా శయనశ వతి ప్రత్యయార్థః. దీనియందు నిద్రింతురు. పానుపుపేర్లు. పఱుపు

* మఞ్చ పర్యఙ్క పల్యఙ్కాః ఖట్వయా సమాః,

మఞ్చ్యతే నరోఽనేన మఞ్చః. మచి ధారణోచ్ఛ్రా నేషు. దీనిచేత నరుఁడు ధరింపఁబడును. పరితః అఙ్క్యతే ఉప నా లక్ష్యత ఇతి పర్యంకః. పల్యంకశ్చ. అకి లక్షణే. దీనియందు గాదులచేత నరుఁడు [illegible]బడును. ఖట్వా కాంక్ష్యతే ఖట్వా. కాంక్షాయాం. కాంక్షింపఁబడునది. ౪. మంచముపేర్లు.

* గేన్దుకః కన్దుకః.

గాతే గేందుకః. గాఙ్ గతౌ. రివ్వున బోవునది. గే గగ దుకివ గేందుకః. గగనమందు చంద్రునివలె నుండును. ౧. స్క పీడ్యత ఇతి కందుకః. పా. కందుకః. స్కందిర్ గతిశోషణయోః. పఁబడునది. చెండుపేర్లు. బంతి.

దీపః ప్రదీపః-

దీప్యతే అనేన దీపః, ప్రదీపశ్చ. దీపీ దీప్తౌ. దీనిచేఁ బ్రకాశింపఁబడును. ౧. ౨. దీపము పేళ్ళు.

పీఠ మాసనమ్. ౧౩౮

పీఠ్యతే సంశ్లిష్యతే పీఠం. పీఠ సంశ్లేషణే. పొందఁబడునది. ౧. ...త్యాసనం. ఆస ఉపవేశనే. దీనియందుఁ గూర్చుండురు. ౨. ...ళ్ళు.

సముద్గక స్సంపుటకః-

సమ్య గుద్గచ్ఛతీతి సముద్గకః. గమ్ఌ గతౌ. లెస్సగా నున్నతత్వ... బొందునది. ౧. సంపుట్యతే సంశ్లిష్యతే పిధానేనేతి సంపుటకః. ...సంశ్లేషణే. మూఁతతోఁడఁ గూడియుండునది. ౨. కరాటము పేళ్లు.

ప్రతిగ్రాహః పతద్గ్రహః,

చర్వితం తాంబూలాదికం ప్రతిగృహ్ణాతీతి ప్రతిగ్రాహః. భక్షిత తాంబూలాదులను గ్రహించునది. పతత్తాంబూలరసాదికం గృహ్ణాతీతి పతద్గ్రహః. గ్రహ ఉపాదానే. పడుచుండెడు తాంబూలరసాదుల ...ంచునది. తమ్మపడిగెము పేళ్లు.

ప్రసాధనీ కఙ్కతికా-

ప్రసాధ్యంతే కేశాః అనయేతి ప్రసాధనీ. ఈ.సీ. రాధ సాధ సంసి...దీనిచేత వెండ్రుకలు లెస్సగాఁ జేయఁబడును. ౧. కఙ్కతే కేశాన్ కంక ...కతిగతౌ. కేశములనుబొందునది. ౨. దువ్వెన పేళ్లు. చిక్కంటియును.

పిష్టాతః పటవాసకః. ౧౩౯

పిష్టం పిష్టత్వం అతతి పిష్టాతః. అత సాతత్యగమనే. చూర్ణరూ...ము బొందియుండునది. ౧. పటాః వాస్యంతే అనేన పటవాసకః. కో... దీనిచేత వాసన కట్టఁబడును. ౨. వస్త్రములకు వాసనకట్టు వస్తువు.

దర్పణే ముకు రాదర్శౌ-

దృప్యతే అనేన సువేషాభిమానా దితి దర్పణః. దృప దృప్తౌ. దీని... మంచివేషాభిమానమువలన గర్వింతురు. ముకురసాహచర్యముచేత ...గము. ౧. మంక్యతే అనేన ముకురః. ముకి మండనే. దీనిచేత నలంకరిం...దురు. పా. మకురః. ౨. ఆదృశ్యతేఽస్మి న్నాత్మనః ప్రతిబింబమితి

ఆదర్శః. దృశిర్ ప్రేక్షణే. దీనియందు తననీడ కానఁబడును.3.అద్ద

* వ్యజనం తాళవృన్తకమ్,

వ్యజ్యతేఽ శ్రమోఽపనీయతే అనేనేతి వ్యజనం. అజ గ
యోః. దీనిచేత బడలిక పోఁగొట్టఁబడును. ౧. తాళవృంతవద్వృం
తి తాళవృన్తకం.తాటితోడిమెనంటి తొడిమగలది. ౨. విసనక

బ్ర హ్మ వ ర్గ ము.

* సంతతి ర్గోత్ర జనన కులా న్యభిజ నాన్వయౌ,
వంశోఽన్వవాయ స్సంతానః-

సంతన్యతేఽ అనయాసంతతిః. సీ. తను విస్తారే.దీనిచేతవి
డును.౧.శూయతే శబ్ద్యతేగార్గ్యోవసిష్ఠ ఇతిగోత్రం. గుజ్ శబ్దే.
డు వసిష్ఠుఁడు అని పలుకఁబడునది. ౨. జన్యతే ఉత్తరోత్తర
జననం. జనీ ప్రాదుర్భావే. ఉత్తరోత్తరము దీనివలనఁ బుట్టుదు
కుల్యతేబంధువర్గోఽనేనేతి కులం. కులసంస్త్యానే. బంధువర్గము
గూర్చఁబడును. ౪. అభిజన్యతే అనేనేతి అభిజనః. దీనిచే బుట్ట
౫. అన్వీయతే అనేనేతి అన్వయః. ఇణ్ గతౌ. దీనిచేత సంబ
బడును. ౬. వన్యతే యాచ్యతే వంశః. వను యాచనే. అడు
నది. ౭. అన్వీయతే పూర్వః పరశ్చేతి అన్వవాయః. ఇణ్ గతౌ.
ర్వము పరము. అని అన్వయింపఁబడునది. ౮. సంతన్యతే స
తను విస్తారే. విస్తరింపఁబడునది. ౯. వంశముపేళ్లు.

* వర్ణా స్స్యు ర్బ్రాహ్మణాదయః.

వర్ణ్యంతే కపిలారుణపీతకృష్ణవర్ణైః నిరూప్యన్త ఇతి వర్ణా
సుతౌ. కపిలారుణ పీతనీలవర్ణములచేత స్తోత్రముచేయఁబడునవి.
లా శ్చారుణాః పీతాః కృష్ణా శ్చేతి పృథక్పృథక్, బ్రాహ్మణా
యా వైశ్యా శ్శూద్రా శ్చేతి వివక్షితాః" ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణే.
హ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రజాతులు.

* (విప్ర క్షత్రియ విట్ఛూద్రా శ్చాతుర్వర్ణ్య మితి స్మృతమ్)
(బ్రాహ్మణ క్షత్రియ ... చాతుర్వర్ణ్యమ

...చత్వారో వర్ణాః చాతుర్వర్ణ్యం. నాలుగు జాతులు గనుక చా...
...(ర్ణ్యము).
...రాజబీజీ రాజవంశ్యః-
...రాజ్ఞాం బీజమస్యేతి రాజబీజీ. న. పు. రాజవీర్యముగలవాఁడు.
...వంశే భవో రాజవంశ్యః. రాజవంశమందుఁ బుట్టినవాఁడు. ౨.
...వంశమునఁ బుట్టినవాని పేళ్లు.

బీజ్యస్తు కులసమ్భవః. ౨

బీజే కులే జాతో బీజ్యః. కులే సంభవోఽస్య కులసంభవః.
...మందుఁ బుట్టినవాఁడు గనుక బీజ్యుఁడు, కులసంభవుఁడు. ౧. ౨.
...నొకకులమందుఁ బుట్టినవాని పేళ్లు.
మాహాకుల కులీ నార్య సభ్య సజ్జన సాధవః,
మహాకులే జాతో మాహాకులః. మహాకులమందుఁ బుట్టినవాఁ...
...పా, మహాకులః. ౧. కులస్యాపత్యం కులీనః. మంచికులమందుఁ
...వాఁడు. ౨. పాపకర్మభ్యః ఆరాద్దూరాద్యాతః ఆర్యః. పాప
...ములనుండి దూరముగాఁ బోవువాఁడు. అరణీయః అభిగమ్యోవా
... ఋ గతౌ. పొందఁదగినవాఁడు. ౩. సభాయాం సాధుః సభ్యః.
...మందు మంచివాఁడు. ౪. సంశ్చాసౌ జనశ్చ సజ్జనః. మంచిజనుఁ
.... సాధ్నోతి పరకార్యం సాధుః, ఉ. పు. రాధ సాధ సంసిద్ధౌ.
...కార్యమును సాధించువాఁడు. ౬. మంచికులమందుఁ బుట్టినవాని
...

బ్రహ్మచారీ గృహీ వానప్రస్థో భిక్షు శ్చతుష్టయే. ౩
ఆశ్రమోఽస్త్రీ-
బ్రహ్మ వేదః తదధ్యయనార్థం వ్రతమపి బ్రహ్మ. తచ్చరతీతి
...చారీ. న. పు. బ్రహ్మ మనఁగా వేదము. తదధ్యయనార్థమైన
...ంబును బ్రహ్మము. దాని నాచరించువాఁడు. ఆబ్రహ్మచారి నాలు
...ములుగలవాఁడు. గాయత్రీబ్రహ్మచారి. ప్రాజాపత్యబ్రహ్మచారి.
...కబ్రహ్మచారి. నైష్ఠికబ్రహ్మచారి. గృహం భార్యా నాస్యాస్తీతి
.... న. పు. గృహమనఁగా భార్య; అది గలవాఁడు. ఆగృహస్థుఁడు.
...వృత్తి. శాలీనవృత్తి. యాయావరుఁడు. ఘోరసన్యాసి. అని ౪

తెఱఁగులు. వనప్రస్థే వనైకదేశే భవో వానప్రస్థః - వనైక
దుండువాఁడు. ఆవానప్రస్థుఁడు ఔదుంబరుఁడు, ఖేనసుఁడు, సంప్ర
పౌర్ణముఁడును అని నాలుగుభేదములు గలవాఁడు. భిక్షతే య
భిక్షుః. ఉ. పు. భిక్ష భిక్షాయాం. యాచించువాఁడు. సన్న్యా
సన్న్యాసి కుటీచకుఁడు, బహూదకుఁడు, హంసకుఁడు, పరమహం
డు అని నాలుగు తెఱఁగులు గలవాఁడు. ఇట్టీనాలుగుశబ్దములున
ముగా బ్రహ్మచారికి, గృహస్థునికి, తపస్వికి, సన్న్యాసికిని పేళ్లు.
హ్మచర్యాదులు ౪ ఆశ్రమము లందురు. ఆశ్రామ్యన్త్యస్మిన్నితి ఆ
అ. పు. శ్రమ తపసి ఖేదే చ. దీనియందుఁ దపోయుక్తు లగుదుర

* ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాః,
విప్రశ్చ బ్రాహ్మణః-

దేహోత్పత్త్యుపనయనాది లక్షణే ద్వే జాతీ జన్మనీ అస్యే
జాతిః. ఇ. పు. దేహోత్పత్త్యుపనయనాది సంస్కారము లనెడు
జన్మములు గలవాఁడు. ౧. బ్రహ్మణో ముఖే అగ్రే జన్మాస్యేతి అగ్ర
న. పు. బ్రహ్మయొక్క ముఖమందు మొదటజన్మము గలవాఁడు. ౨.
వ్యతి బ్రహ్మవర్చసా భూదేవః. దివు క్రీడాదౌ. బ్రహ్మవర్చస్సుచేత
యందుఁ బ్రకాశించువాఁడు. ౩. బాడబాగ్నిరివాతృప్తో బాడబః
బాగ్నివలెఁ దృప్తిలేనివాఁడు. బడబా బ్రాహ్మణీ. తస్యా అపత్యమి
బాడబః. బడబయనఁగా బ్రాహ్మణస్త్రీ, దానివలనఁ బుట్టినవాఁడు.
బా కుంభదాస్యశ్వా స్త్రీవిశేషా ద్విజాంగనా" అని రభసుఁడు.
విశేషేణ పాపేభ్యః ఆత్మానం పరం చ పాతీతి విప్రః. పా రక్ష
తన్నును పరునిని విశేషముగాఁ బాపమునుండి రక్షించువాఁడు.
బ్రహ్మణి పరబ్రహ్మణి నిష్ఠావత్త్వాత్ బ్రాహ్మణః. పరబ్రహ్మయం
నిష్ఠగలవాఁడు. బ్రహ్మణః కులే భవత్వాద్వా బ్రాహ్మణః, బ్రహ్మ
మందుఁ బుట్టినవాఁడు. ౬ బ్రాహ్మణుని పేళ్లు.

* అసౌ షట్కర్మా యాగాదిభి ర్యుతః.

అసౌ బ్రాహ్మణః యాగాదిభిర్యుతశ్చేత్ షట్కర్మేత్యుచ్యతే
ఈబ్రాహ్మణుఁడు యాగాదు లైనయాఱుకర్మలతోఁ గూడినవాఁ డగు
షట్కర్మ యనంబడును. షట్ కర్మాణ్యస్యేతి షట్కర్మా. న. పు.

...జనాధ్యయనాధ్యాపకదాన ప్రతిగ్రహములనెడి షట్కర్మములు
...డు. ౧. "యజనం యాజనం దానం విశిష్టాచ్చప్రతిగ్రహః,అధ్యా
...పాధ్యయనం విప్రకర్మ ప్రకీర్తిత" మితి స్మృతిః.

...ద్వాన్ విపశ్చి ద్దోషజ్ఞ స్సం త్సుధీః కోవిదో బుధః,
...రో మనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞ స్సంఖ్యావాన్ పణ్డితః కవిః. ౫
...మాం త్సూరిః కృతీ కృష్టి ర్లబ్ధవర్ణో విచక్షణః,

వేత్తి సర్వం విద్వాన్. స. పు. సర్వము నెఱింగినవాఁడు. ౧.
...ణ పశ్యన్ చేతతీతి విపశ్చిత్. త. పు. చితీ సంజ్ఞానే. విశేషము
...గాముగ నెఱుంగువాఁడు. ౨. దోషం జానాతీతి దోషజ్ఞః, జ్ఞా
...బోధనే. దోషము నెఱింగినవాఁడు. ౩. పాపం శ్యతీతి సన్. త. పు.
...న్తకర్మణి. పాపమును జెఱుచువాఁడు. ౪. శోభనం ధ్యాయతీతి
... ఈ. పు. ధ్యై చింతాయాం. లెస్సగా విచారించువాఁడు. ౫.
...మ న వేత్తీతి కోవిదః. విద జ్ఞానే. ఇది అది యనునియమములేక
...ము నెఱింగినవాఁడు.౬. సర్వం బుధ్యతే బుధః బుధ అవగమనే. అన్ని
...ఁగినవాఁడు. ౭. ప్రశస్తాం ధియం రాతీతి ధీరః. రా ఆదానే. మంచి
...గ్రహించువాఁడు ౮. మనీషా ఒస్యాస్తీతి మనీషీ. న. పు. బుద్ధి
...వాఁడు. ౯. జానాతీతి జ్ఞః. ఎఱుఁగువాఁడు. ౧౦. ప్రకర్షేణ జానాతీతి
ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః జ్ఞా అవబోధనే. మిగుల నెఱుఁగువాఁడు. ౧౧.
...స్త సంఖ్యా విచారణా౽స్యాస్తీతి సంఖ్యావాన్. త. పు. మంచి
...రముగలవాఁడు. ౧౨. పండతే జానాతి పండితః. పడి గతౌ.
...గువాఁడు. సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థాః పండా ధీ రస్య సంజాతా
...ండితః పండ యనఁగా బుద్ధి; అది గలవాఁడు. ౧౩. కవతే చాతు
కవిః కబృ వర్ణే. వబయో రభేదః. చాతుర్యముచేత వర్ణించు
... ౧౪. ధీ రస్యాస్తీతి ధీమాన్. త. పు. బుద్ధిగలవాఁడు. ౧౫.
ప్రేరయతి సత్కర్మణీతి సూరిః. ఇ. పు. షూ ప్రేరణే. సత్కర్మ
...దు ప్రేరేపించువాఁడు. పా. సూరీ. న. పు. "సూరీ విచక్షణః.
అభిధానమాలయందు నకారాంతము. ౧౬. కృతం జ్ఞాన మనేన
న. పు. జ్ఞానము ఏనిచేతఁ జేయఁబడును. ౧౭. కర్షతి నిష్కర్షతి
. ఇ. పు. కృష విలేఖనే. సర్వమైనయర్థమును నిష్కర్షించువాఁ

డు. ౧౮. లబ్ధః వర్ణః స్తుతి ర్యేన లబ్ధవర్ణః. వర్ణ స్తుతౌ. పొందఁబడి
గలవాఁడు.౧౯.విశేషేణ చష్టే విచక్షణః. చక్షిఙ్ వ్యక్తాయాం
విశేషముగాఁ బలుకువాఁడు. ౨౦. విద్వాంసుని పేళ్లు.

* దూరదర్శీ దీర్ఘదర్శీ-

అప్రత్యక్ష మపి ఊహేన పశ్యతీతి దూరదర్శీ. న. పు. దీర్ఘ
తీతి దీర్ఘదర్శీ. న.పు. ప్రత్యక్షము గాని దూరమైన యర్థములను బుద్ధి
జూచువాఁడు. ౧. ౨. దేశకాలవ్యవహితము లైన యర్థములను బుద్ధి
జూచువాని పేళ్లు. ఇవియును విద్వాంసుని పేళ్లే యని కొందఱు.

* శ్రోత్రియ చ్ఛాన్దసౌ సమౌ.

శ్రుతిం అధీతే శ్రోత్రియః. ౧. ఛందోఽధీతే ఛాందసః. వేద
యనము చేసినవాఁడు. ౨. వేదముఁ జదివినవాని పేళ్లు.

* ఉపాధ్యాయోఽధ్యాపకః-

ఉపేత్యాధీయతే అస్మాదితి ఉపాధ్యాయః. సమీపమును
యాతనివలన నధ్యయనము చేయుదురు. ౧. అధ్యాపయతి అధ్యా
ఇఙ్, అధ్యయనే. అధ్యయనము చేయించువాఁడు. ౨. వేదముఁ
చువాని పేళ్లు.

* అథ స్యా న్నిషేకాదికృ ద్గురుః,

నిషేక మనఁగా గర్భాధానము. అది మొదలగుకర్మ
జేయు తండ్రి గురు వనంబడును. ఆదిశబ్దము చేత సీమంతోపనయనా
గ్రహింపఁబడుచున్నవి. గృణాతి ఉపదిశతి గాయత్ర్యాదికం గురు
పు. గౄశబ్దే. గాయత్ర్యాదుల నుపదేశించువాఁడు.

* మన్త్రవ్యాఖ్యాకృ దాచార్యః-

మంత్ర మనఁగా కల్పసూత్రాదిసహిత మైన వేదము. దా
ధ్యయనము చేయించి యర్థమును దెలియఁజెప్పువాఁడు ఆచార్యుఁ
బడును. ఆచారం గ్రాహయతీతి ఆచార్యః. సంప్రదాయమును గ్ర
పఁజేయువాఁడు. "ఉపనీయ తు యః పూర్వం వేద మధ్యాపయే
జః, సాఙ్గం చ సరహస్యం చ త మాచార్యం విదుర్బుధాః" ఇతి

* ఆదేష్టా త్వధ్వరే వ్రతీ.

అధ్వరమనఁగా యజ్ఞము. తద్విషయ మైనయుపదేశముచేయు
ను ఆదేష్ట యనంబడును. ఆదిశ త్యాదేష్టా. ఋ. పు. దిశ అతి
. అధ్వరవిషయ మైనప్రక్రియను బోధించువాఁడు.౧. బ్రహ్మచారిణః
మస్యా స్తీతి వ్రతీ. న. పు. బ్రహ్మచారివ్రతముగలవాఁడు. ౨. య
యష్టా. ఋ. పు. యజమానశ్చ. యజ దేవపూజాసంగతికరణదా
. యాగముచేయువాఁడు. 3. ర. యజ్ఞకర్తపేళ్లు. ర యజ్ఞకర్తపే
ిందఱు. అప్పుడు ఆదిశ త్యృత్విజో యాగే స్వేష్టసంపాదనాయ
మతి ఆదేష్టా. దిశ అతిసర్జనే. తన యాగకార్యములలో ఋత్విజు
నియమించువాఁడు అని వ్యుత్పత్తి.

స సోమవతి దీక్షితః,

దీక్షాఽస్య సంజాతా దీక్షితః. దీక్షగలిగినవాఁడు. ౧. సోమము
యజ్ఞమందు కర్తయైనవాఁడు.

ఇజ్యాశీలో యాయజూకః-

యజన మిజ్యా తదేవ శీలం యస్య సః ఇజ్యాశీలః. ౧. పునః
యాగకరణశీలో యాయజూక ఇత్యుచ్యతే. ౨. ఇజ్యయనఁగా
ము. పలుమాఱు యజ్ఞము సేయుటయే స్వభావముగాఁ గలవాఁడు
యజూకుఁ డనంబడును. పౌనః పున్యేన యజతే యాయజూకః.
దేవపూజాదా. పలుమాఱు యాగము సేయువాఁడు. ౧, ౨.

యజ్వా తు విధి నేష్టవాన్. ౮

విధినా యథాశాస్త్రం నివర్తితయాగో యజ్వేత్యుచ్యతే. శా
స్త్రప్రకారముగా యజ్ఞము చేసినవాఁడు యజ్వ యనంబడును. యజ
. యజ్వా. న. పు. యాగముచేసినవాఁడు.

స గీష్పతీష్ట్యా స్థపతిః-

బృహస్పతి సవనామ్నా యాగేన ఇష్టవాన్ స్థపతి రి త్యుచ్యతే.
స్పతిసవ మనుపేరు గలఇష్టిచేత యజ్ఞము చేసినవాఁడు స్థపతి య
డును. బృహస్పతిమేధేన సమాపకాంగేన యాగం స్థాపయతి స్థప
. పు. స్థా గతినివృత్తౌ. సమాపక మైనబృహస్పతీష్టిచేత యజ్ఞ
. స్థాపించువాఁడు. ౧.

సోమపీథీ తు సోమపాః,

సోమపీథ స్సోమపాన మస్యాస్తీతి సోమపీథీ. న. పు. సోమ
ము గలవాఁడు. పా. సోమం పీతవానేనేతి సోమపీతీ. న. పు. పీ
సోమపానము చేయఁబడును. సోమం పిబతీతి సోమపాః. ఆ. పు
పానే. సోమమును విధిచేత పానము చేసినవాఁడు. ౧, ౨. య
చేసి యవశిష్టమైనసోమమును పానము చేసినవానిపేళ్లు.

* సర్వవేదా స్స యే నేష్టో యాగ స్సర్వస్వదక్షిణః.

యేన సర్వస్వదక్షిణో యాగో విశ్వజిదాది రిష్ట స్స సర్వ
ఇత్యుచ్యతే. సర్వము దక్షిణగాఁగల విశ్వజిదాదియాగము ఎవ
జేయఁబడునో వాఁడు సర్వవేదస్సు అనంబడును. సర్వస్వం వే
లంభయతి ఋత్విజ ఇతి సర్వవేదాః. స. పు. విద్ ౨ లాభే. సర్వ
ను ఋత్విజులఁ బొందించువాఁడు.

* అనూచానః ప్రవచనే సాఙ్గేఽధీతీ-

సాంగే శిక్షాద్యంగషట్కే ప్రవచనే వేదే గురో స్సకా
అధీతీ కృతాధ్యయనో యః సః అనూచాన ఇత్యుచ్యతే. అధీ
నాంతః. గురువువలన శిక్షాదిషడంగయుక్తమైనవేదమందలి
యనము ఎవనికిఁగలదో వాఁడు అనూచానుఁ డనంబడును. సాంగ
మధీత్య తమేవ అను పశ్చా దుక్తవాన్ అనూచానః. వచ ప
జే. అంగయుక్తమైనవేదమును అధ్యయనముచేసి, వెనుకను
పఠించువాఁడు. ౧.

* గురో స్తు యః,

లబ్ధానుజ్ఞ స్సమావృత్తః-

వ్రత మాచరితం ఇదానీం గృహీ భవేతి గురో ర్లబ్ధాను
మావృత్త ఇత్యుచ్యతే. 'నీచేత వ్రతంబాచరింపఁబడెను. ఇంక
స్థుఁడవుగ' మ్మని వేదాధ్యయనానంతరమందు గురువువలనఁ బొం
యనుజ్ఞగలవాఁడు సమావృత్తుఁ డనంబడును. గురుకులాద్గృహం
సమావర్తతే స్మ సమావృత్తః. వృతు వర్తనే. గురుగృహము
తనగృహమును గూర్చి మరల వచ్చినవాఁడు. ౧.

* సుత్వా త్వభిషవే కృతే.

అభిషవః స్నానం ప్రస్తావా ద్యాగసంబంధిస్నానం యః

పః సుత్వేత్యుచ్యతే. అభిషవ మనఁగా యజ్ఞసంబంధ మైనస్నా
; అది చేసినవాఁడు సుత్వ యనంబడును. సునోతి సోమమితి సు
. న. పు. షుఞ్ అభిషవే. సోమలతను గొట్టి పిడిచినవాఁడు. ౧.
ఛాత్త్రాన్తేవాసినౌ శిష్యే-
గురోరసచ్చరిత్రం ఛాదయతీతి ఛాత్త్రః. ఛద అపవారణే. గురు
కు- అసచ్చరిత్రమును గప్పువాఁడు. ౧. గురోరన్తే నికటే వసతీ
న్తేవాసీ. న.పు. వస నివాసే. గురువుయొక్క సమీపమందుండెడు
. ౨. శాసనీయః శిష్యః. శాసు అనుశిష్టౌ. శిక్షింపఁదగినవాఁ
. శిష్యునిపేళ్లు.

శైక్షాః ప్రాథమకల్పికాః,

శిక్షా మధీయతే శైక్షాః. శిక్షాగ్రంథము నధ్యయనముచేయు
. శిక్షాయోగ్యా వా శైక్షాః. శిక్షింప యోగ్యమైనవారు. ౧. ప్ర
కల్పః ఆద్యారంభః ప్రయోజనం యేషాం తే ప్రాథమకల్పికాః.
మారంభము ప్రయోజనముగాఁ గలవారు. ౨. అప్పుడు వేదాధ్య
ముచేయ నారంభించిన శిష్యులపేళ్లు.

కబ్రహ్మవ్రతాచారా మిథ స్సబ్రహ్మచారిణః. ౧౧

ఏకస్మాద్గురో రేకం వేద మధ్యేతుం బ్రహ్మ వ్రత మాచరంతిః అ
న్యం సబ్రహ్మచారిణ ఉచ్యంతే. ఒకగురునొద్ద నొకవేదము నధ్య
ముచేయుటకొఱకు నొకవ్రతమునే ఆచరించువారు అన్యోన్యము
హ్మచారు లనంబడుదురు. ఏకం సమానం బ్రహ్మవ్రతం చరంతీతి
హ్మచారిణః. న.పు. చర గతిభక్షణయోః. బ్రహ్మవ్రత మనఁగా వేద
ము. సమానమయిన వేదాధ్యయనవ్రతము నాచరించువారు ౧.

సతీర్థ్యా స్త్వేకగురవః

పావనహేతుత్వా త్తీర్థమివ తీర్థం గురుః. సమానే తీర్థే భవా వర్త
ః సతీర్థ్యాః. పావనహేతువైనవాఁడుగనుక తీర్థమనఁగా గురువు;
నగురువునందు వర్తించువారు. ౧. ఏకోగురుర్యేషాం తే ఏకగుర
. పు. ఒకగురువుగలవారు. ౨. ఒకగురువునొద్ద వేదముగాని మఱి
విద్యగాని యధ్యయనము చేయువారు.

చితవా నగ్ని మగ్నిచిత్,

అగ్నిం చితవాం అగ్నిచిత్. త. పు. చిఞ్ చయనే. అగ్ని
నముచేసినవాఁడు. ౧. అగ్నిచయనముచేసినవానిపేరు. ఆహితాగ్ని.

* పారమ్పర్యోపదేశే స్యా దైతిహ్య మితి హావ్యయమ్.

ఇత్యేవం కిము పారంపర్యము స్తీతి ఇతిహ. అవ్యయము. ఇతి
ఐతిహ్యం. అ. న. ఇట్లని గదా పారంపర్యము గల వనుట ఇతిహ
ర్థము. ఆయర్థముగలదే ఐతిహ్యము. ౧. పారంపర్యముచేత
యుపదేశముపేళ్లు.

* ఉపజ్ఞా జ్ఞాన మాద్యం స్యాత్.

ఉప జ్ఞాయత ఇత్యుపజ్ఞా. జ్ఞా అవబోధనే. మొదట నెఱు
డుట ఉపజ్ఞ. ౧. ఉపదేశము లేక తనంతటనే మొదటఁ బుట్టినజ్ఞా
వాల్మీకిశ్లోకజ్ఞానమువంటిది.

* జ్ఞా త్వారమ్భ ఉపక్రమః,

ఇది యీప్రకారముగా సిద్ధించు నని యుపాయము
ప్రారంభించుట ఉపక్రమ మనంబడును, ఉపక్రమణం ఉపక్రమః. ౧

* యజ్ఞస్సవోఽధ్వరో యాగ స్స ప్తతన్తుర్మఖః క్రతుః.

యజ్యతే యజ్ఞః. యజ దేవపూజాసంగతికరణదానేషు. పూ
చుట.౧.సూయతే సోమోఽస్మిన్నితి సవః. షుఞ్ అభిషవే. దీని
సోమము తడవఁబడును. ౨. అధ్వానం వైదికమార్గం రాతి అ
రా దానే. వైదికమార్గము నిచ్చునది. ౩. యజనం యాగః, య
పూజాదౌ. పూజించుట. ౪. స ప్తభిశ్ఛందోభి స్తన్యత ఇతి స ప్త
ఉ. పు. తను విస్తారే. ఏడుఛందస్సులచేత వి స్తరింపఁబడునది. ౫
న్తి దేవా అత్రేతి మఖః. మఖ గతౌ-దీనికి దేవతలు వత్తురు. ౬.
తే బ్రాహ్మణాదిభిరితి క్రతుః. ఉ. పు. డుకృఞ్ కరణే. బ్రా
క్షత్రియ వైశ్యులచేతఁ జేయఁబడునది. ౭. యజ్ఞముపేళ్లు.

* పాఠో హోమ శ్చాతిథీనాం సపర్యా తర్పణం బలిః,
ఏతే పఞ్చ మహాయజ్ఞా బ్రహ్మయజ్ఞాదినామకాః.

పాఠాదయః బ్రహ్మయజ్ఞాదినామకాః పంచ మహాయజ్ఞాః
వేదపాఠము, వైశ్వదేవాదిహోమము, అతిథిపూజ, పితృతర్పణము
తబలి అను ... మ పంచమహాయజ్ఞము లనఁబడును. మహా

...హాయజ్ఞాః. పంచచ తే మహాయజ్ఞాశ్చ పంచమహాయజ్ఞాః. ఐదువ్వ
...ములుగలవి పంచమహాయజ్ఞములు 'పూజా, సపర్యాధ్యయనం, బ్రహ్మా,
...జ్ఞస్తు, తర్పణమ్, హోమో, దైవో బలి, ర్భౌతో, నృయజ్ఞో౽
...పూజన' మితి స్మృతిః. ఇవి పంచమహాయజ్ఞములు. వేదపాఠము,
బ్రహ్మయజ్ఞము, హోమము, దేవయజ్ఞము, అతిథిపూజనము, మనుష్య
యజ్ఞము, పితృతర్పణము, పితృయజ్ఞము, భూతబలి, భూతయజ్ఞము. ఇవి.

సమజ్యా పరిష ద్గోష్ఠీ సభా సమితి సంసదః,
ఆస్థానీ క్లీబ మాస్థానం స్త్రీనపుంసకయో స్సదః. ౧౫

సమజ న్తి మిళ న్త్యత్ర సమజ్యా. అజ గతిక్షేపణయోః. లెస్సగా
...యందు కూడుదురు. ౨. పరిత స్సీదంత్యత్ర పరిషద్. ద. సీ. షద్ ౢ వి
...ణగత్యవసాదనేషు. అంతట దీనియందుఁ బొందియుందురు. ౩. గావో
నానావిధా వాచ స్తిష్ఠ న్త్యత్రేతి గోష్ఠీ. ఈ. సీ. ష్ఠాగతినివృత్తౌ. నానావిధ
...లయినవాక్కులు దీనియం దుండును. ౪. సహ భా న్తి అత్రేతి సభా. భా
...ప్తౌ. కూడుకొని దీనియందుఁ బ్రకాశింతురు. ౫. సంయ న్తి మిళ న్త్య
...మితి సమితిః. ఇ. సీ. ఇణ్ గతౌ. దీనియందు లెస్సగాఁ బొందియుం
...రు. ౬. సీద న్త్యస్యాం సంసత్. ద. సీ. షద్ ౢ విశరణగత్యవసాదనేషు
...యం దుందురు. ౭. ఆసమన్తా త్తిష్ఠంత్యత్ర ఆస్థానీ. ఈ. సీ. ఆస్థానం
... ష్ఠా గతినివృత్తౌ. అంతట దీనియం దుందురు. ౭, ౮. సీద న్త్యస్యాం
...ః. స, స్న. షద్ ౢ విశరణాదౌ. దీనియం దుందురు. ౯. సభపేళ్లు.
...స్థానీశబ్దము మొదలు ఈ౩ను దొరలున్న సభపేళ్లని కొందఱు.

ప్రాగ్వంశః ప్రా గ్ఘవి ర్గేహాత్ -

యత్ర గృహే హవ్యాదికం స్థాప్యతే తతః పూర్వం యజమాన
...స్యాదీనాం వాసాయ కల్పితం గృహం ప్రాగ్వంశ ఇత్యుచ్యతే. ఏగృ
...మందు హవిరాదులు నియమముచేత నుంచఁబడునో ఆగృహము
...కు పూర్వభాగమునందు యజమానులు సదస్యులు మొదలైనవా
...కుటకొఱకు నిర్మింపఁబడిన గృహము ప్రాగ్వంశ మనంబడును. వన్య
...తే ఆశ్రియత ఇతి వంశః. ప్రా గగ్రే వంశః ప్రాగ్వంశః. వన షణ సంభ
...ః ప్రాగ్భాగమందు యజమానాదులచేత నాశ్రయింపఁబడునది. ౧.

సదస్యా విధిదర్శినః,

సదసి సాధవః సదస్యాః. సభయందు మంచివారు. ౧. విధిం
విహితం పశ్య న్తీతి విధిదర్శినః. న. పు. దృశిర్ ప్రేక్షణే. విధివిహి
మును జూచువారు. ౨. యాగవిధియందు న్యూనాతిరిక్తములు
కుండఁ జూచుటయందు తత్పరులయినఋత్విజులపేళ్లు.

* సభాసద స్సభాస్తారా స్సభ్యా స్సామాజికా శ్చ తే. ౧

సభాయాం సీద న్తీతి సభాసదః. ద. పు. సభయందుండువా
౧. సభాం స్తృణ న్తి ఆచ్ఛాదయ న్తీతి సభాస్తారాః. అ. పు. స్తృ
ఆచ్ఛాదనే. సభను గప్పియుండువారు. ౨. సభాయాం సాధవః సభ్యా
అ. పు. సభయందు మంచివారు. ౩. సమాజం సమూహం సమవయ
తీతి సామాజికాః. సమూహమును బొందియుండువారు. ౪. సభయ
దుండు వారిపేళ్లు.

* అధ్వ ర్యూద్గాతృ హోతారో యజు స్సా మర్గ్విదః క్రమాత్,

అధ్వరం యాతి అధ్వర్యుః. ఉ. పు. యా ప్రాపణే. యజ్ఞమ
బొందువాఁడు. ౧. ఉద్గాయతి దేవాదీ న్స్తౌతి ఉద్గాతా. ఋ.
గై గానే. దేవతలను బెట్టుగా స్తోత్రము చేయువాఁడు. ౧. జుహో
హోతా. ఋ. పు. హు దానాదనయోః. హోమముచేయువాఁ
౧. వరుసగా, యజుర్వేదమును, సామవేదమును, ఋగ్వేదము
నెఱిఁగినవానిపేళ్లు.

* అగ్నీధ్రాద్యా ధనై ర్వార్యా ఋత్విజో యాజకా శ్చ తే. ౧

యజ్ఞస్వామినా ధనై ర్వార్యాః ఆగ్నీధ్రాదయష్షోడశ యాజక
త్విక్ఛబ్దవాచ్యాః. తే చ బ్రహ్మా, ఉద్గాతా, హోతా, అధ్వర్యు
బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ, ప్రస్తోతా, మైత్రావరుణః, ప్రతిప్రస్థాతా, పో
ప్రతిహర్తా, అచ్ఛావాకః, నేష్టా, అగ్నీధ్రః, సుబ్రహ్మణ్యః, గ్రావ
త్, ఉన్నేతా చేతి. యజ్ఞకర్తచేత ధనములచే వరింపఁదగిన ఆగ్నీ
డు మొదలయినపదియార్వురు ఋత్విజులు యాజకులు ననంబడు
ఆదృశబ్దముచేత బ్రహ్మ ఉద్గాత, హోత మొదలయినవారు. అగ్నీ
ఆగ్నీధ్రః. ఞి ఇన్ధీ దీప్తౌ. అగ్నిని బ్రకాశింపఁజేయువాఁడు. ఋతౌ
తాదా యాజయ న్తి ఋత్విజః. జ. పు. యాజకాశ్చ యజ దేవపూ
జా. పరం[illegible] ఋత్విజులు[illegible] యాగము చేయించువారు. ౧.

వేదిః పరిష్కృతా భూమిః-

పూజాదికం విన్దతీతి వేదిః. ఇ.సీ. విద్ౢ లాభే. పూజాదికమును
పొందునది. ఈకారాంతముం గలదు. ౧. యాగార్థమై చతురశ్రముగా
పరిష్కరింపఁబడినభూమి.

సమే స్థణ్డిల చత్వరే,

తిష్ఠన్త్యగ్నయోఽస్మిన్నితి స్థండిలం. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. అగ్నులు
నియం దుండును. ౧. చతన్తే యాగఫలమత్రేతి చత్వరం. చతే
యాచనే. దీనియందు యాగఫలము నడుగుదురు. ౨. అగ్నిహోత్ర
ము నుంచుటకై సంస్కరింపఁ బడినస్థానము పేళ్లు.

చషాలో యూపకటకః-

కటకాకృతిత్వేన చష్యతే చషాలః. చష భక్షణే. వలయాకా
రముగాఁ జెక్కఁబడునది. యూపస్తంభాగ్రమున వేయఁబడు దారు
మయ మైనకడియము.

కుమ్బా సుగహనా వృతిః. ౧౬

కుంబయతి ఆచ్ఛాదయతి కుంబా. కుబి ఆచ్ఛాదనే. యజ్ఞశాల
గప్పుకొనియుండునది. ౧౧. యజ్ఞశాలకుఁ జుట్టుపెట్టఁబడిన అతిగ
హనమైనవెలుఁగు.

యూపాగ్రం తర్మ-

తరతి చషాలమితి తర్మ. న. న. తౄ ప్లవనతరణయోః. యూప
మయమును తరించునది. ౧. యూపముకొన.

నిర్మన్థ్యదారుణి త్వరణి ర్ద్వయోః,

అగ్న్యుత్పాదనార్థం నిర్మన్థ్యదారుణి అరణిశబ్దో వర్తతే. అ
గ్నిఁ బుట్టించుటకొఱకు కాష్ఠాంతరముచేత మథింప యోగ్యమైనదారు
వందు అరణిశబ్దము వర్తించును. ఇయర్తి అగ్నిరస్యామి త్యరణిః.
పుం. ఋ గతౌ. దీనియం దగ్నిపుట్టును. ౧.

దక్షిణాగ్ని ర్గార్హపత్యాహవనీయా త్రయోఽగ్నయః. ౧౯

దక్షిణాగ్న్యాదిత్రయం పృథక్ స్వనామప్రసిద్ధే అగ్నిత్రయే వ
ర్తతే. దక్షిణాగ్నిశబ్దము మొదలైన 3 శబ్దములు ప్రత్యేకముగాఁ ద
మ నామములచేతఁ బ్రసిద్ధములైనమూఁ డగ్నులపేళ్లు. వేదాద్య ద

క్షిణోఽగ్నిః దక్షిణాగ్నిః. పు. వేదికి దక్షిణ మైనయగ్ని దక్షి
గ్ని. ౧. గృహపతినా ఇతరాగ్నిభ్యాం పూర్వం సంస్కృతోఽగ్నిః
ర్హాపత్యః. యజమానునిచే నితరాగ్నులకంటెఁ బూర్వమందు సం
రింపఁబడిన యగ్ని గార్హాపత్యము. ౧. ఆ కర్మసమాప్తేః హోత
ఆహావనీయః. హు దానాదనయోః. క్రియాపరిసమాప్తిపర్యంత
హోమము చేయఁదగినదిగనుక ఆహావనీయము. ౧.

* అగ్నిత్రయ మిదం త్రేతా-

ఇదం శ్రౌతాగ్నిత్రయం ఏకోక్త్యా త్రేతే త్యుచ్యతే. ఈము
డు నొకవాక్యముచేత త్రేత యని చెప్పఁబడును. త్రాణం త్రా;
త్రాం రక్షణం ఇతా ప్రాప్తా. త్రేతా. ఆ. సీ. త్రైఙ్ పాలనే. ఇ
గతౌ. సదా రక్షణమును బొందియుండునది. ౧. అగ్నిత్రయము.

* ప్రణీత స్సంస్కృతోఽనలః,

మన్త్రేణ సంస్కృతోఽగ్నిః ప్రణీతః. మంత్రముచేత సంస్కృ
పఁబడిన యగ్ని ప్రణీత మనంబడును. ప్రణీయతే సంస్క్రియతే ప్ర
తః. ణీఞ్ ప్రాపణే. సంస్కరింపఁబడునది. ౧. సంస్కృతమైన య

* సమూహ్యః పరిచా య్యోపచాయ్యా వగ్నౌ ప్రయోగిణః.

సమూహ్యాదయ స్త్రియః అగ్నౌ యాగవహ్నౌ ప్రయోగిణః
యో క్తవ్యా ఇత్యర్థః. సమూహ్యాదులైన ౩ శబ్దములు యాగాగ్ని
దుఁ బ్రయోగింపఁదగిన నామధేయములు. సమూహ్యతే సమూహ్య
ఊహ వితర్కే. సమముగా నూహింపఁదగినది.౧. పరి చీయతే పరి
య్యః. ఉప చీయతే ఉపచాయ్యః. చిఞ్ చయనే. కూల్పఁబడునది.

* యో గార్హపత్యా దానీయ దక్షిణాగ్నౌ ప్రణీయతే,
తస్మి న్నానాయ్యః-

గార్హపత్యాదానీయ యః దక్షిణాగ్నౌ ప్రణీయతే తస్మిన్ ఆ
య్యశబ్దో వర్తతే. గార్హపత్యముననుండి దక్షిణాగ్నియందుఁ
బడిన యగ్నియం దానాయ్యశబ్దము వర్తించును. గార్హపత్యాదగ్నే
యత ఇతి ఆనాయ్యః. ణీఞ్ ప్రాపణే. గార్హపత్యమునుండి తేఁబడిన

* అ థాగ్నాయీ స్వాహా చ హుతభుక్ప్రియా.

అగ్నేః స్త్రీ ... అగ్నియొక్క పెండ్లాము. ౧.

హూయంతే దేవాః అనయేతి స్వాహా. లెస్సగా దీనిచేత దేవ
లునఁబడుదురు. ౨. హుతభుజః ప్రియా హుతభుక్ప్రియా. అగ్ని
. పెండ్లాము. 3. అగ్నిహోత్రునిపెండ్లాముపేళ్లు.

ఋ క్సామిధేనీ ధాయ్యా చ యా స్యా దగ్నిసమిన్ధనే,

అగ్నిసమింధనే అగ్నిప్రజ్వలనే యా ఋక్ తస్యాం సామిధే
ను వర్తతే. అగ్నిని ప్రజ్వలింపఁజేయుఋక్కు సామిధేని, ధా
అనంబడును. సమిధామియం మాధానీ సామిధేనీ. సమిధలను బె
డి. ౧. ధీయతే సమి దనయేతి ధాయ్యా. డు ధాఞ్ ధారణపో
షా॥. దీనిచేత సమిత్తు ధరింపఁబడును. ౨. అగ్నిప్రజ్వలనము
ఋక్కు.

గాయత్రీప్రముఖం ఛన్దః-

గాయత్రీప్రముఖం గాయత్ర్యాద్యం ఛన్ద ఇత్యుచ్యతే. ఆది
ష్ణిక్, అనుష్టుప్ బృహత్యాదీనాం గ్రహణం. గాయత్రి, ఉష్ణిక్కు,
ప్, బృహతి, పంక్తి, త్రిష్టుప్, జగతి, అతిజగతి, శక్వరి, అతిశక్వరి,
అత్యష్టి, ధృతి, కృతి, ప్రకృతి, ఆకృతి, వికృతి, సంకృతి, ఉద్ధృతి
లైన యిరువదియాఱును ఛందస్సు లనంబడును. అందు గా
ఆఱక్షరములపాదముగలది. కడమఛందస్సులు ఆమీఁద నొ
క్షరము అధికముగాఁ గలపాదములు గలవి. గాయతం త్రాయ
గాయత్రీ. త్రైఙ్ పాలనే. తనను జపించువానిని రక్షించునది.
త్యాహ్లాదయతీతి ఛందః. స. న. ౧. చది ఆహ్లాదనే. సంతో
టునది. గాయత్ర్యాది ౨౬ ఛందస్సులపేళ్లు.

హవ్యపాకే చరుః పుమాన్. ౨౨

హవ్యపాకే అగ్నియందు వేల్వఁదగినపక్వాన్నమందు చరుశబ్ద
వర్తించును. దాని కాధార మైనపాత్రంబును చరు వనంబడును.
న్తి దేవా ఇమ మితి చరుః. ఉ. పు. చర గతిభక్షణయోః. దేవతలు
భక్షింతురు. ౧. అగ్నిలో వేల్వఁదగిన పక్వాన్నము.

ఆమిక్షా సా శృతోష్ణే యా క్షీరే స్యా ద్దధియోగతః,

శృతోష్ణే తప్తేఉష్ణేచ క్షీరేపయసి దధియోగతః దధిసంబంధా
యా వికృతిః సా ఆమిక్షేత్యుచ్యతే. కాఁచఁబడి వేఁడి యైనపాల

లో పెరుఁగు పోయుటవలన నైనవికారము ఆమిక్షయనంబడును. యతే క్షిప్యతే దధ్యత్రేతి ఆమిక్షా. డు మిక్ష్ ప్రక్షేపణే. దీని పెరుఁగుపోయఁబడును. పా. ఆమీక్షా. ౧.

* ధవిత్రం వ్యజనం తద్యద్రచితం మృగచర్మణా.

యాగే అగ్నిప్రజ్వలనాయ మృగచర్మణా రచితం యద్ నం తత్ ధవిత్ర మిత్యుచ్యతే. యాగమందు అగ్నిని ప్రజ్వలిం యుటకొఱకు మృగచర్మముచేఁ జేయఁబడిన విసనకఱ్ఱ ధవిత్ర బడును. ధూయతే అగ్ని రనేన ధవిత్రం. ధూఞ్ కమ్పనే. దీ అగ్ని కంపింపఁ జేయఁబడును. ౧.

* పృషదాజ్యం సదధ్యాజ్యే-

సదధ్యాజ్యే దధిసహితాజ్యే పృషదాజ్యశబ్దో వర్తతే. పె తోఁ గూడిననెయ్యి పృషదాజ్య మనంబడును. పృషద్భిః దధిబి అన్విత మాజ్యం పృషదాజ్యం. దధిబిందువులతోఁగూడినయాజ్యమ

* పరమాన్నం తు పాయసమ్,

పరమ మన్నం పరమాన్నం. శ్రేష్ఠమైనయన్నము .౧. పయసా స్కృతం పాయసం.పాలచేతఁబక్వముచేయఁబడినది.౨. పాయసము

* హవ్య కవ్యే దైవ పైత్రే అన్నే-

దేవయోగ్యము హవ్యము పితృయోగ్యము కవ్యము. హూ తే హవ్యం. హుదానాదనయోః వేల్వఁబడునది. ౧. కూయతే స్తూయత ఇతి కవ్యం. కు శబ్దే. పితృదేవతలచేత స్తోత్రముచేయఁబ ౧. వరుసగా దేవతలకును బితృదేవతలకును యోగ్యమైన అన్నము

* పాత్రం స్రువాదికమ్.

పాతీతి పాత్రం. పా రక్షణే. రక్షించునది. ౧. స్రువము లైన యజ్ఞపాత్రలపేళ్లు.

* ధ్రు వోపభృ జ్జుహూ ర్నాతు స్రువో భేదా స్స్రుచః స్త్రియః

ధ్రువాదయః స్రుచో భేదాః. తే చ స్త్రియః స్త్రీలింగాః. స్రు నా. పుల్లింగః. ధ్రువాదిశబ్దములు ౪ స్రుక్కుయొక్క భేదముల ధ్రువతీతి ధ్రువా. ధ్రువ స్థైర్యే. స్థిరమైయుండునది. ౧. ఉపభ్రి హోమార్థమిత్యుపభృత్, త. సీ. భృఞ్ భరణే. హోమార్థమై

నది. ౧. హూయతే అనయా జుహూః. ఊ. సీ. హు దానాదన
. దీనిచేత వేల్వఁబడును. ౧. స్రవ త్యాజ్యమస్మాదితి స్రువః.అ.పు.
వణే. దీనివలన నాజ్యము స్రవించును. ౧.
పాకృతః పశు రసౌ యోఽభిమ న్త్ర్య క్రతౌ హతః. ౨౭
క్రతౌ యః పశుః అభిమంత్ర్య హతః స పశుః ఉపాకృత ఇత్యుచ్య
జ్ఞమందు అభిమంత్రించి యేపశువు హింసింపఁబడునో, ఆపశువు
త మనంబడును. ఉపాహంత్ర్య క్రియతే ఇతి ఉపాకృతః. కృఞ్
యాం. అభిమంత్రించి హింసింపఁబడునది. ౧.
మ్పరాకం శసనం ప్రోక్షణం చ వధార్థకమ్,
పరంపరాం ప్రాణానాం అకతీతి పరంపరాకం. అక కుటిలాయాం
ప్రాణపరంపరను కుటిలముగాఁబొందునది. ౧. శస్య తే శసనం.శసు
యాం. హింసించుట శసనము. పా. శమనం. ౨. ప్రోక్ష్య తే
ణం. ప్రోక్షించుట ప్రోక్షణము. వధకంబైఁ బూర్వము ప్రోక్షింపఁ
. 3. యజ్ఞమందలి పశువధ పేళ్లు.
వాచ్యలిఙ్గాః ప్రమీతోపసంపన్న ప్రోక్షితా హతే. ౨౮
ప్రమియత ఇతి ప్రమీతః. మీఙ్ హింసాయాం. హింసింపఁ బడు
. ఉపసంపద్య తే హననార్థ ముపసంపన్నః. పద్ గతౌ. హింసార్థ
పొందఁబడునది. ౨. ప్రోక్షణ మితః ప్రోక్షితః. ప్రోక్షణమును పొం
. ఈ 3 ను విశేష్యలింగములు. యాగార్థమై హింసింపఁబడిన పశు
దలైనదాని పేళ్లు.
సాంనాయ్యం హవిః-
సన్నీయతే సాంనాయ్యం. ణీఞ్ ప్రాపణే. లెస్సగా నగ్నియం
పొందింపఁబడునది. ౧. హూయత ఇతి హవిః. స. న. హు దానాదన
. అగ్నియందు వేల్వఁబడునది. ౨. హవిస్సు పేళ్లు. దధిపయోరూ
హవిస్సని కొందఱు.
అగ్నౌ తు హుతం త్రిషు వషట్కృతమ్,
అగ్నౌ హుతం వషట్కృత మిత్యుచ్య తే. అగ్నియందు వేల్వఁ
వషట్కృత మనంబడును. వషట్ క్రియతే ఇతి వషట్కృతం.
వషట్కారయు క్తముగాఁ జేయఁబడునది. ౧.

* దీక్షాన్తోఽవభృథో య(జ్ఞః)జ్ఞే-

దీక్షాఖ్యస్యకర్మణః అన్తో దీక్షాన్తః. యజ్ఞదీక్షయొక్క
ము దీక్షాంతము.౧. అవభ్రీయతే దీక్షావ్రతం పూర్యతే అనేనే
థః. భృఞ్ భరణే. దీనిచేత దీక్షావ్రతము నిర్వహింపఁబడును.
యజ్ఞాంతమందలి న్యూనాతిరిక్తదోషపరిహారముకొఱకుఁ చేయు
పేళ్ళు. అవభృథస్నానము.

* తత్కర్మార్హం తు యజ్ఞియమ్.

త్రిషు-

యజ్ఞార్హం యజ్ఞియం.త్రి.౧.యజ్ఞమునకు సర్హమైనవస్తు

* అథ క్రతుకర్మేష్టమ్-

క్రతుకర్మయత్ తదిష్ట మిత్యుచ్యతే. యజ్ఞమందలి హో
నాదిక్రియ ఇష్టమనంబడును. "ఏకాగ్నికర్మహవనం త్రేత్రాయా
చ్చ హూయతే, అంత ర్వేద్యాం చ యద్దాన మిష్టం త దభిధీయతే
స్మృతిః. ఇజ్యతే స్మఇష్టం. యజ దేవపూజాదౌ. వేల్వఁబడునది. (
బడునది) ఇష్టము. ౧.

* పూర్తం ఖాతాదికర్మ యత్,

ఖాతాదికర్మయ త్తత్పూర్త మిత్యుచ్యతే. ఖాతమనఁగా
ము. ఆదిశబ్దముచేత దేవాలయారామాదులును పూర్తమని
డును. "పుష్కరిణ్య స్సభా వాపీ దేవ స్యాయతనాని చ, ఆరా
విశేషేణ పూర్తం కర్మ వినిర్దిశే" దితి స్మృతిః. పిపర్తి పాలయతి
దేవ బ్రాహ్మణాదీ నితి పూర్తం. పౄ పాలనపూరణయోః.
బ్రాహ్మణాదుల రక్షించునది. ౧.

* అమృతం విఘసో యజ్ఞశేష భోజనశేషయోః.

న మ్రియంతే అనేనే త్యమృతం. మృఙ్ ప్రాణత్యాగే.
జెడరు. ౧. విఘస్యతే విఘసః. ఘస్లృ అదనే. విశేషముగా భక్షి
బడునది ౧. ఈ ౨ వరుసగా యజ్ఞమందు వేల్వఁగా మిగిలినయా
మొదలయినవానికిని, దేవతలును, అతిథులును భుజింపఁగా
యున్నాదులకును పేళ్లు.

* త్యాగో విహాపితం దాన ముత్సర్జన విసర్జనే,

[శ్రా]ణనం వితరణం స్పర్శనం ప్రతిపాదనమ్. ౨౯
[ప్ర]దేశనం నిర్వపణ మపవర్జన మంహతిః,

త్యజ్యతే త్యాగః. త్యజ హానౌ. ఇచ్చుట. ౧. విహీయతే వి
.. ఓ హాక్ త్యాగే. విడువఁబడునది. పా. విహాయితం. ౨. దీ
దానం. దాఞ్ దానే. ఇచ్చుట. ౩. ఉత్సృజ్యతే ఉత్సర్జనం.
[జ్య]తే విసర్జనం. సృజ విసర్గే. ధనాదుల విడుచుట. ౪. ౫. విశ్రా
విశ్రాణనం. శ్రణ దానే. ఇచ్చుట. ౬. వితరంత్యనేన వితరణం.
[ప్ల]వనతరణయోః. దీనిచేత నరకమును తరింతురు. ౭. స్పృశ్యతేఽ
[స్ప]ర్శనం. స్పృశ స్పర్శే. దానమందు వస్తువు స్పృశింపఁబడును గ
[ను]పచారమున దానమును స్పర్శనము. ౮. ప్రతిపాద్యతే అనేన
[పా]దనం. పద్ గతౌ. దీనిచేత పుణ్యము ప్రతిపాదింపఁబడును. ౯.
[శ్య]తే ప్రదేశనం. దిశ అతిసర్జనే. ఇచ్చుట. ౧౦. నిర్వాప్యతే నిర్వ
టు వప్ బీజసంతానే. మీఁదిజన్మమునకు మొలవఁబెట్టఁబడునది.
అపవర్జ్యతే పాప మనేనే త్యపవర్జనం. వృజీ వర్జనే. దీనిచేతఁ
[ము] వర్జింపఁబడును. పా. అపసర్జనం. ౧౨. హంతి పాపమి త్యంహతిః.
హన హింసాగత్యోః. పాపమును జెఱుచునది. ౧౩. దానము

[మృ]తార్థం తదహర్దానం త్రిషు స్యా దౌర్ధ్వదైహికమ్. ౩౦
మృతార్థం తదహర్దానం మృతాహే పిండాదిదానం ఔర్ధ్వ
[దైహిక] మిత్యుచ్యతే. మృతులైనవారికొఱకు మృతాహస్సులయందుఁ
[పి]ండదానాదులు ఔర్ధ్వదైహిక మనంబడును. దేహాదూర్ధ్వ
[మౌ]ర్ధ్వదైహికం. దేహమునకంటె మీఁదఁ గలుగునది. ఊర్ధ్వ
[దేహే] భవ మౌర్ధ్వదైహికం. ఊర్ధ్వదేహమందుఁ గలుగునది. ౧.

[పి]తృదానం నివాప స్స్యాత్ -
నివాప్యతే నివాపః. టు వప్ బీజసంతానే. పితృదేవతలనుగూ
[ర్చి చే]యఁబడునది. ఉపసర్గవశమున నీధాతువు పితృదానార్థకము. ౧.
[దేహ]మును విడిచి పితృత్వమును బొందినవారినిఁగూర్చి చేయుజలాం
[జలి]దానము.

శ్రాద్ధం తత్కర్మ శాస్త్రతః,

శ్రద్ధయా దీయతే శ్రాద్ధం. శ్రద్ధచేత నియ్యఁబడునది. ౧.
క్తమైన దేశ కాలపాత్రాదినియమముచేత నాపితృదేవతలనుగూ
యఁబడు బ్రాహ్మణభోజనాదికము. తద్దినము.

* అన్వాహార్యం మాసికః-

పితృయజ్ఞా దన్వాహార్యత ఇతి అన్వాహార్యం. పితృయజ్ఞ
వెనుక చేయఁబడునది. ౧. మాసే మాసే క్రియత ఇతి మాసిక
నెలకు చేయఁబడునది. ౨. నెలనెలకు చేయుపిండపితృయజ్ఞ
దర్శశ్రాద్ధము.

* అంశోఽష్టమోఽహ్నః కుతపోఽస్త్రియామ్

పంచదశాంశీకృతస్య అహ్నః ద్విఘటికాత్మకః అష్టమో
కుతప ఇత్యుచ్యతే. తథా చ స్మృతిః—"రౌద్ర శ్శ్వేతశ్చ మైత్ర
థా శారభటః స్మృతః, సావిత్రో విజయశ్చైవ గాన్ధర్వః కుతప
రౌహిణేయో విరించశ్చ సోమోఽథ నిర్ఋతి స్తథా, మాహేన్ద్ర
ణశ్చైవ భటః పంచదశః స్మృత" ఇతి. పగటిని పదునేను
అం దేడుపాళ్లు పోఁగా నెనిమిదవపాలు కుతపమనంబడును.
స్మిన్ కుం భువం తపతీతి కుతపః. అ. ప్న. తపసంతాపే. సూర్యు
యందు భూమిని దపింపఁజేయును. "కుం యత్ర గోపతి ర్గోభిః కా
న తపతి క్షణే, స కాలః కుతపో నామ శ్రాద్ధం తత్ర ప్రదీయతే"

* పర్యేషణా పరీష్టి శ్చాన్వేషణా చ గవేషణా,

పర్యేష్యతేఽనయా పర్యేషణా, పరీష్టిశ్చ. ఇష గతౌ. దీనిచే
తట తిరుగఁబడును. ౧. ౨. అన్విష్యతే అనయా అన్వేషణా.
వెంటఁ దిరుగఁబడును. 3. గవేషణం గవేషణా గవేష మార్గణే.
కుట. శ్రాద్ధాదులయందు బ్రాహ్మణుని వెదుకుటపేళ్లు.

* సని స్త్వధ్యేషణా-

సన్యతేఽస్మి న్నితి సనిః. ఇ. సీ. షణు దానే. దీనిచేత
డును. ౧. అధ్యేష్యతే అధ్యేషణా. ఇష గతౌ. పూజ్యులను
చుట అధ్యేషణ. ౨. గురువులు మొదలైనపూజ్యులను సత్కా
ర్వకముగా నొకప్రయోజనమందు నియోగించుటపేళ్లు.

* యాచ్ఞాభిశస్తి ర్యాచనార్థనా.

యాచనం యాచ్ఞా, యాచనా. టు యాచృ యాచ్ఞాయాం.
౦. ౧. ౩. అభిశంసనం అభిశస్తిః. ఇ. సీ. శంసు. స్తుతౌ. స్తోత్రము
౨. అర్థన మర్థనా. అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం. అడుగుట. ౪.
పేళ్లు.

స్తు త్రిషు-

ఇకమీఁద నాగంతుశబ్దముదాఁక ౬ శబ్దములు త్రిలింగములు.

అర్ఘ్య మర్ఘార్థే పాద్యం పాదాయ వారిణి,

అర్ఘార్థం వారి అర్ఘ్యం పూజకొఱకైనజలము. ౧. అర్ఘమనఁ
౨. తదర్థమైనజలాదులు అర్ఘ్యమనంబడును.

క్రమా దాతి థ్యాతిథేయే అతిథ్యర్థేఽత్ర, సాధుని. 33

అతిథ్యర్థేఽత్ర సాధుని కర్మాదౌ: యథాక్రమం ఆతి
థేయశబ్దౌ వర్తేతే. ఆతిథ్యాతిథేయశబ్దములు వరుసగా నతిథుల
న యన్నాదులయందును, అతిథులయందు యుక్తమైన యాహ్వా
నములయందును వర్తించును. అతిథిభ్యః పరికల్పిత మాతిథ్యం.
కొఱకు చేయఁబడినది. ౧. అతిథీషు సాధు ఆతిథేయం. అతిథు
కుఁ దగినది. ౧.

దావేశిక ఆగన్తు రతిథి ర్నా గృహాగతే,

ఆవేశాత్ స్వగృహాత్ ఆగతః అవేశికః. తనయింటనుండి వచ్చి
౧. ఆగచ్ఛతీత్యాగన్తుః. ఉ. పు. వచ్చినవాఁడు. ౨. అతతి
గచ్ఛతీ త్యతిథిః. ఇ. పు. అత సాతత్యగమనే. ఎప్పుడు తిరుగు
౩. అతిథులపేళ్లు.

పూజా నమ స్యాపచితి స్సప ర్యా ర్చార్హణా స్సమాః. 3౪

పూజనం పూజా. పూజ పూజాయాం. పూజించుట. ౧. నమ
స్యా. నమస్కరించుట. ౨. అపచాయనం అపచితిః. ఇ. సీ.
పూజానిశామనయోః. పూజించుట. ౩. పరేణసహ వర్తతే
పరే సాధ్వీ సపర్యా. ఉత్తమగుణసహితునియందు మంచిది.
న మర్చా. అర్చ పూజాయాం. అర్చించుట. ౫. అర్హణం
అర్హ పూజాయాం. పూజించుట. ౬. పూజించుటపేళ్లు.

వస్యా తు శుశ్రూషా పరిచర్యా ప్యుపాసనా,

పరివసనం పరివస్యా. పరిచర్య సేయుట. ౧. శ్రోతు మిచ్ఛా శుశ్రూషా. శ్రు శ్రవణే. విన నిచ్ఛయించుట. ౨. పరిచరణం పరి చర గతిభక్షణయోః. సమీపమందు చరించుట. ౩. ఉప సమీ నం ఉపాసనా. ఆస ఉపవేశనే. సమీపమం దుండుట ఉపాసన శుశ్రూష పేళ్లు. చెప్పినట్లు మెలఁగుట.

* వ్రజ్యాటాట్యా పర్యటనమ్-

వ్రజనం వ్రజ్యా. వ్రజ గతౌ. తిరుగుట. ౧. పునఃపు అటాట్యా. పలుమాఱుఁ దిరుగుట. ౨. పరితః అటనం పర్యట గతౌ. అంతటఁ దిరుగుట. ౩. భిక్షాద్యర్థమై పలుమాఱు తిరుగు

* చర్యా త్వీర్యాపథస్థితిః.

చరణం చర్యా చర గతిభక్షణయోః. చరించుట. ౧. జ్ఞాయతే ఈర్యా. ఈర గతౌ. ఈర్యాయాః పన్థాః ఈర్యాపథః ద్యుపాయః; తస్మిన్ స్థితిః ఈర్యాపథస్థితిః . ధ్యానమౌనాదివ్రతము దు చాంచల్యము లేక స్థిరముగా నుండుటపేళ్లు. యతులు నిలుచుట కూర్చుండుట పరుండుట మొదలగునవి యీర్యలు. ర్గమం దుండుట యని కొందఱు.

* ఉపస్పర్శ స్త్వాచమనమ్-

ఉపస్పృశ్యంతే అఙ్గాన్యత్రేతి ఉపస్పర్శః. స్పృశ సంస్ప నియం దంగములు స్పృశింపఁబడును. ౧. ఆచమ్యతే ఉదక మ మనం. చము అదనే. ఉదకము దీనియందు పానము చేయఁబ శుద్ధాచమనము పేళ్లు.

* అథ మౌన మభాషణమ్,

మునేర్భావో మౌనం. మునియొక్క భావము మౌనము భాషణం=వ్రతములయందు మాటలాడక యుండుట.

* ఆనుపూర్వీ స్త్రియాం వావృత్పరిపాటీ అనుక్రమః. పర్యాయశ్చ

పూర్వమనుక్రమ్య తిష్ఠత్యనుపూర్వం. తస్య భావః ఆను ష్ఞ. పూర్వమును తప్పక అనుసరించియుండుట అనుపూర్వము భావము ఆనుపూర్వీ. ౧. అవ వృణమావృత్. త్రి. సీ. వృతు వ

నం పరిపాటీ. సీ. అట పట గతౌ. క్రమము. ఉపసర్గవశమున
ర్యనకు క్రమార్థత్వము. 3. అనుక్రమణ మనుక్రమః. క్రము పాద
పూర్వము ననుసరించిపోవుట. ౪. పర్యయనం పర్యాయః. ఇణ్
. స్వాధ్యాయక్రమము పేళ్లు.

అతిపాతస్తు స్యా త్పర్యయ ఉపాత్యయః,

అతిక్రమ్య పతనం అతిపాతః. పత్ ౯ గతౌ. అతిక్రమించిపోవుట
ము. ౧. ప్రాప్తం పరిత్యజ్య అయనం పర్యయః. ఇణ్ గతౌ. ప్రా
పరిత్యజించి పోవుట పర్యయము. ౨. ఉప సమీపస్థ మతిక్రమ్య
ఉపాత్యయః. ఇణ్ గతౌ. సమీపమం దుండుదాని నతిక్రమించి
ఉపాత్యయము. 3 క్రమముతప్పుట. విడిపడుట.

యమో వ్రత మస్త్రీ త చ్చోపవాసాది పుణ్యకమ్. 32

నియమ్యత ఇతి నియమః. యము ఉపరమే. శాస్త్రముచేత ని
పఁబడునది. ౧. వ్రత్యతే అన్నాదిక మనేనేతి వ్రతం.అ.న్న. వ్రతీ
అన్నాదులు దీనిచేత విడువఁబడును. ౨. పుణ్యహేతుత్వాత్ పు
పుణ్యహేతువు. 3. శాస్త్రవిహిత మైననియమము వ్రతమనఁ
. ఉపవాసాదిరూపమైనయీ వ్రతము పుణ్యక మనంబడును.

పవస్తం తూపవాసః-

ఉప సమీపే వసనం ఉపవస్తం. ఉపవాసశ్చ. అగ్నిసమీపమం
ట ఉపవస్తము. ఉపవాసము. పా. ఔపవస్తం. ౧. ౨. యజమా
గ్నిసమీపమం దాచరించు ననశనవ్రతముపేళ్లు. ఉపవాసమాత్ర
ను పేళ్లు.

వివేకః పృథగాత్మతా,

పృథగాత్మతా ప్రకృతిపురుషయోర్విభాగేన జ్ఞానం వివేక ఇత్యు
ప్రకృతిపురుషులు వేఱని యెఱుఁగుట. వివేచనం వివేకః. విచిర్
గ్భావే. ప్రకృతిపురుషుల నేర్పఱచుట.

స్యా ద్బ్రహ్మవర్చసం వృత్తాధ్యయనర్ధిః-

౧. వృత్తాధ్యయనర్ధిః. వృత్త=మంచియనుష్ఠానముయొక్కయు,
యనః=వేదపాఠముయొక్కయు, ఋద్ధిః=సమృద్ధి బ్రహ్మవర్చస మ
ను. బ్రహ్మణః తపస్స్వాధ్యాయాదే ర్వర్చః తేజో బ్రహ్మవర్చసం.

బ్రహ్మ మనఁగా అనుష్ఠానము, స్వాధ్యాయంబును. అందువల్ల
జన్ను బ్రహ్మవర్చనము.

* అథాఙ్జలిః.

పాఠే బ్రహ్మాఞ్జలిః-

బ్రహ్మణే వేదా యాంజలిః బ్రహ్మాఞ్జలిః. బ్రహ్మమనఁగా
ము. దానికొఱకుఁ జేసినయంజలి. ౧. వేదపాఠమందు మ్రొక్క
మోడ్చినయంజలి.

* పాఠే విప్రుషో బ్రహ్మబిన్దవః,

బ్రహ్మణి వేదపాఠే బిందవః బ్రహ్మబిందవః. ఉ. పు.
మందలి తుంపురులు. ౧. వేదము చదువునప్పుడు నోట వెడల
పురులు.

* ధ్యానయోగాసనే బ్రహ్మాసనమ్-

బ్రహ్మణే ఆసనం బ్రహ్మాసనం. బ్రహ్మకొఱకైనయాసనమ
ధ్యానమందును యోగమందును జేయఁబడు స్వస్తికము, ప
మొదలైనయాసనముల పేళ్లు.

* కల్పే విధి క్రమౌ,

కల్ప్యతేఽనేన కల్పః. క్లృపక్లృప్తౌ. దీనిచేత విధింపఁబడును.
యతే అనేన విధిః. ఇ.పు. విధ విధానే. దీనిచేత విధింపఁబడును.
మ్యతేఽనేనేతి క్రమః. దీనిచేత ప్రక్రమింపఁబడును. 3. ఇది యీ
ముగాఁ జేయవలె ననువేదోక్తవిధానముపేళ్లు.

* ముఖ్య స్స్యా త్ప్రథమః కల్పః-

ముఖమివ ప్రధానత్వాత్ ముఖ్యః. ప్రధానమైనవిధి. ప్ర
ఆద్యః కల్పః విధిః. 'వడ్లతో వేల్పుము' ఈ మొదలగువిధముగా
టఁ జెప్పిన విధిపేరు.

* అనుకల్ప స్తతోఽధమః,

అను పశ్చా త్కల్ప్యత ఇతి అనుకల్పః. వెనుక విధింపఁబ
తతః=ఆ మొదటిదానికంటె, అధమః=తక్కువైనది. 'వడ్లు దొ
నీవారాదులైనఁజాలును' అనునట్లు వెనుకఁజెప్పిన విధిపేరు.

* సంస్కారపూర్వం గ్రహణం స్యా దుపాకరణం శ్రుతేః,

సంస్కారః ఉపనయః తత్పూర్వకం శ్రుతే ర్వేదస్య గ్రిహణం ఉ
మిత్యుచ్యతే. సంస్కారమనఁగా నుపనయనము. అది మొదలు
కము. జదువదొరకొనుట ఉపాకరణమనంబడును. ఉపాక్రియతే
తే శ్రుతి రనే నే త్యుపాకరణం. డుకృఞ్ కరణే. వేదము దీని
కరింపఁబడును. ౧. సంస్కారపూర్వక మైనవేదగ్రహణము.
మే తు పాదగ్రహణ మభివాదన మి త్యుభే,
పాదయోర్గ్రిహణం పాదగ్రహణం. గ్రహ ఉపాదానే. పాదము
కొనుట. ౧. అభివాద్యతే ఆశీర్వాదః క్రియతే అనేనే త్యభివా
నది అభివాదనము త్సోక్తః. దీనిచేత ఆశీర్వదింపఁబడును. ౨. గోత్ర
ములఁ జెప్పి మ్రొక్కుటపేళ్లు.
క్షుః పరివ్రాట్ కర్మన్దీ పారాశర్యపి మస్కరీ. ౪౧
భిక్షతే భిక్షుః ఉ. పు. భిక్ష భిక్షాయాం. అడుగువాఁడు. ౧. పరి
సర్వం వ్రజతీతి పరివ్రాట్. జ. పు. వ్రజ గతౌ. అన్నిటిని బరిత్యజిం
వాఁడు. ౨. కర్మందఋషి ప్రోక్తసూత్ర మధీత ఇతి కర్మందీ. న.
ర్మందుఁ డనుఋషి. చెప్పినసూత్రముల నధ్యయనము చేయువాఁ
. పారాశర్యప్రోక్తసూత్ర మధీతే పారాశరీ. న. పు. వేదవ్యాసులు
సూత్రముల నధ్యయనము సేయువాఁడు. ౪. మస్కరో వేణు
. సోఽస్యాస్తీతి మస్కరీ. న. పు. మస్కరమనఁగా వెదురుగడ.
వాఁడు. మా కరణశీలః కామ్యకర్మప్రతిషేధపరోవా మస్కరీ. కా
ర్మములను బ్రతిషేధించుస్వభావముగలవాఁడు. ౫. సంన్యాసిపేళ్లు.
పస్వీ తాపసః పారికాఙ్క్షీ -
తపోఽస్యాస్తీతి తపస్వీ. న. పు. తాపసశ్చ. తపస్సుగలవాఁడు.
పరం బ్రహ్మజ్ఞానం కాంక్షత ఇతి పారికాంక్షీ. న. పు. పరమనఁగా
జ్ఞానము. దానిని గోరువాఁడు. 3. తపస్సుగలవాఁడు.
వాచంయమో మునిః,
వాచం నియచ్ఛతీతి వాచంయమః. యమ ఉపరమే. వాక్కును
వాఁడు. ౧. మన్యతే మునిః. ఇ. పు. మన జ్ఞానే. జ్ఞానముగలవాఁడు.
మౌనవ్రతముగలవానిపేళ్లు. ఈ ౧౦ యు సన్న్యాసిపేళ్లని కొందఱు.
తపఃక్లేశసహో దాన్తః-

దామ్యతి ఇంద్రియేభ్య ఇతి దాంతః. దము ఉపశమే. ఇ
ములవలన నుపశమించువాఁడు. తపమువలనికష్టము నోర్చువాఁడు

* వర్ణినో బ్రహ్మచారిణః.

వర్ణా ఏషాం సంతీతి వర్ణినః. న. పు. స్తుతులు (బ్రాహ్మ
ర్ణములు) గలవారు. ౧. బ్రహ్మ వేదాధ్యయనవ్రతం చరంతీతి
చారిణః. న. పు. చర గతిభక్షణయోః. బ్రహ్మమనఁగా వేదా
వ్రతము. దాని నాచరించువారు. ౨. బ్రహ్మచారిపేళ్లు.

* ఋషయ స్సత్యవచసః-

జ్ఞానస్య పారగమాత్ ఋషిః. ఇ.పు. ఋ గతౌ. జ్ఞాన
కు పారమునుబొందినవాఁడు. ౧. సత్య వచో యేషాం తే సత్య
స. పు. సత్యమైనవాక్కులు గలవారు. ౨. ఋషులపేళ్లు.

* స్నాతక స్త్వాప్లుతో వ్రతీ,

వ్రతార్థం స్నాతీతి స్నాతకః. ష్ణా శౌచే. వ్రతముకొఱకు స్నా
చేయువాఁడు. ౧. గంగాదిపుణ్యతీర్థేషు ఆప్లవతే ఆప్లుతః. ప్లు
గంగాదిపుణ్యతీర్థములయందు స్నానముచేయువాఁడు. ౨. వేదా
ముచేసినపిమ్మట ఆశ్రమాంతరమునకుఁ బోక వ్రతయుక్తుఁడై
శీలుఁడై యుండు బ్రహ్మచారిపేళ్లు.

* యేనిర్జితేన్ద్రియగ్రామా యతినో యతయశ్చ తే.

యతం ఇంద్రియసంయమః ఏషా మ స్తీతి యతినః. న. పు.
యనియమముగలవారు. ౧. యచ్ఛంతి ఇంద్రియేభ్య ఇతి యతయః.
యమ ఉపరమే. ఇంద్రియములవలనఁ జాలించినవారు. ౨.జయిం
యింద్రియసమూహముగలవారిపేళ్లు.

* యః స్థణ్డిలే వ్రతవశా చ్ఛేతే స్థణ్డిలశా య్యసౌ,
స్థాణ్డిలశ్చ-

స్థండిలే శేతే స్థండిలశాయీ. న. పు. స్థాండిలశ్చ. స్థండిల
తృణాదులచేఁ గప్పఁబడినభూమి, దానియందుఁ బరుండువాఁడు. ౧.
వ్రతవశమున భూమియందుఁ బరుండువానిపేళ్లు.

* అథ విరజ స్తమస స్స్యు ర్ద్వయాతిగాః.

రజ స్తమోగుణములు లేక కేవలసా త్త్వికులయినవారు ద్వ

నబడుదురు.ద్వయం రజ స్తమోగుణా వతీత్య గచ్ఛంతీతి ద్వయా
అ. పు. రజ స్తమోగుణములు రెంటి నతిక్రమించినవారు. ౧.
విత్రః ప్రయతః పూతః-
పూయ తేఽనేన పవిత్రః. పూతశ్చ. పూఞ్ పవనే.వీనిచేతఃబవిత్ర
యఃబడును. ౧.౩. ప్రయచ్ఛతి ఉపరమతీంద్రియేభ్య ఇతి ప్రయతః.
ఉపరమే. ఇంద్రియములవలన మరలినవాఁడు. ౨. ఈ౩ను శుచి
నిపేళ్లు.

పాషణ్డా స్సర్వలిఙ్గినః,
కౌపీనం ఖణ్డితం వాస స్త్రిషు కక్ష్యా పుటీ తథా,
ప్రజ్యా తు పరివ్రజ్యా తపస్వీ తు తపస్వినః.)
పాశాః సంసృతిబంధహేతుభూతాని అసచ్ఛాస్త్రాణి అణంతి
పామండాః. అ.వ్న.అణ శబ్దే. సంసారబంధహేతుభూతములైన
శాస్త్రములను బలుకువారు.౧. సర్వేషా మాశ్రమాణాం లింగాని
ఇతి సర్వలింగినః. న. పు. సర్వాశ్రమ చిహ్నములు గలవారు.
దబాహ్యులైనబౌద్ధకాపాలికక్షపణకాదులపేళ్లు.
పాలాశో దణ్డ ఆషాఢో వ్రతే.
అషాఢాసు జాతః ఆషాఢః. పూర్వాషాఢాది నక్షత్రములయం
పుడి. ౧. పాలాశః. దణ్డః. బ్రహ్మచర్యాదివ్రతమందుఁ బట్టుమో
కోల.

రామ్భ స్తు వైణవః. ౮౫

రంభాశబ్దేన వంశోఽభిధీయతే రంభాయావికారో రాంభః.రంభయ
వెదురు. దానిచేతనైనది రాంభము. వ్రతమందలి వెదురుకోల.
స్త్రీ) కమణ్డలుః కుణ్డీ-
కం జలం అండే మధ్యే లాతీతి కమండలుః. ఉ. వ్న. లా ఆదానే.
జను మధ్యమందు గ్రహించునది. ౧. కుండవద్వృత్తత్వాత్
ఈ. సీ. కుండవలె వట్రువగానుండునది. ౨. కమండలువుపేళ్లు.

వ్రతినా మాసనం బృసీ,
బ్రువంతోఽస్యాం సీదంతీతి బృసీ. ఈ. సీ. బ్రూఞ్ వ్యక్తాయాం
షద్౯ విశరణగత్యవసాదనేషు. చదువుచు దీనియందుఁ గూర్చుం

దురు. పా. బ్రషీ. "వసా తసీ బ్రసీమాంసీ" అని దంత్యాంతము
దు చంద్రగోమి. "గండూషా మంజుషా బ్రషీ" అని మూర్ధ
ములయందు కారిక. ౧. వ్రతస్థులు కూర్చుండుదర్భాద్యాసనము

* అజినం చర్మ కృత్తిః స్త్రీ-

అజ్యతే క్షిప్యత ఇతి అజినం. అజ గతిక్షేపణయోః. వే
నది. ౧. చరతి కటిప్రదేశమితి చర్మ. న.న. చరగతిభక్షణయోః.
శమును బొందునది. ౨. కృత్యతే కృత్తిః. ఇ. సీ. కృతీ ఛేద
యఁబడునది. ౩. మృగచర్మ మొదలగుదానిపేళ్లు.

* భైక్షం భిక్షాకదమ్బకమ్.

భిక్షాణాం సమూహో భైక్షం. భిక్ష. మెత్తినపదార్థము
భైక్షము. ౧. భిక్షాద్రవ్యముపేరు.

* స్వాధ్యాయ స్స్యాజ్జపః-

స్వవేదాధ్యయనం స్వాధ్యాయః. తమవేదము నధ్య
యుట స్వాధ్యాయము.౧. జపనం జపః. జప వ్యక్తాయాం వాచి.
ట. పా. జాపః. ౨. తా నేశాఖలోనివాఁడో ఆవేదముయొక్క
యనముపేరు. పలుమాఱు వేదముఁ జదువుట యని కొందఱు.

* సుత్యాభిషవ స్సవనం చ సా,

సున్వన్త్యస్యాం సోమలతా మితి సుత్యా, అభిషవః,
చ. షుఞ్ అభిషవే. దీనియందు సోమలతను బిండుదురు. ౧.
స్నానమునకును, సోమలతను దంచుటకును పేళ్లు.

* సర్వైనసా మపధ్వంసి జప్యం త్రి ష్వఘమర్షణమ్.

అఘం మృష్యతే అనేన అఘమర్షణం. త్రి. మృష
యాం. దీనిచేత పాపము చెఱుపఁబడును. అఘమర్షణీ ఋక్.
ర్షణో మంత్రః. ౧. సర్వపాపములను బోఁగొట్టుటకు జపించుమంత్ర

* దర్శశ్చ పౌర్ణమాసశ్చ యాగౌ పక్షాన్తయోః పృథక్,

పక్షాంతయోః= పక్షాంతము లైనయమావాస్యాపూర్ణిమల
దుఁ జేయఁబడుయాగములు. పృథక్ =వేఱుగా- దర్శము, పౌర్ణమా
అనంబడును. దర్శే విహితో యాగః దర్శః. అమావాస్యయు
యఁబడుయాగము దర్శము. ౧. పౌర్ణమాస్యాం విహితో యా

... పూర్ణిమయందు విహితమైనయాగము పౌర్ణమాసము. ౧.
...సాధనాపేక్షం నిత్యం య త్కర్మ తదృమః. ౪౮
...యమ్యతే చిత్త మనేన యమః. యమ ఉపరమే. దీనిచేత మన
...బడును. ౧. శరీరమాత్రమునే సాధనముగా నపేక్షించుచు
...నము చేయఁదగిన సత్యాహింసా సంధ్యాదులు.
నియమస్తు స యత్కర్మా నిత్య మాగ న్తు సాధనమ్,
నియమ్యతే పురుషోఽనే నేతి నియమః. యమ ఉపరమే. పురుషుఁ
...చేత నియమింపఁబడును. ౧. శరీరముకంటె బాహ్యము లైనమృ
...లు సాధనముగా గలిగి నిత్యము సేయవలయు నను నిర్బంధములే
...తపస్స్వాధ్యాయదేవతా నమస్కారాదులు. (కొందఱిచట "ష్ణా
...శ ద్రాకరణం ముండనం వపనం తథా" అనుదానిం జదివెదరు. ఇది
...ట్టీయటీకాసర్వస్వాదులయం దెచ్చటను వ్యాఖ్యాతము కాకుం
... బ్రక్షిప్తమని తోఁచుచున్నది.)
ఉపవీతం యజ్ఞసూత్రం ప్రోద్ధృతే దక్షిణే కరే. ౪౯
ఉపవీయతే వామస్కంధోఽనేనేతి ఉపవీతం. వ్యేఞ్ సంవరణే.
...జము దీనిచేతఁ గప్పఁబడును. ౧. కుడిచేయి తొడఁగఁబడుచుం
...డమభుజముమీఁద నుండు జన్నిదము.
ప్రాచీనావీత మన్యస్మిన్-
ఆవీయతే ఆవీతం. ప్రాచీనం చ త దావీతం చ ప్రాచీనావీతం.
సంవరణే. ప్రాచీనమై దక్షిణభుజమందుఁ గప్పఁబడునది.౧.ఎడమ
తొడఁగఁబడుచుండఁగా కుడిభుజముమీఁద నుండు జన్నిదము.
నివీతం కణ్ఠలమ్బితమ్,
నియతం వీయతేస్మ నివీతం. నియతముగాఁ గప్పఁబడునది.౧.కణ్ఠే
౦. మెడలోఁ బూసలదండవలె వ్రేలాడుజన్నిదము.
...గుళ్యగ్రే దైవం తీర్థమ్-
వ్రేళ్లకొనల యందు దేవసంబంధ మైనతీర్థ ముండును. దానిచే
...ణము సేయవలె ననుట. తీర్యతే పాప మనేనేతి తీర్థం. తౄ ప్లవ
...రణయోః. దీనిచేఁ బాపము తరింపఁబడును. దేవానా మిదం దై
...దేవతలసంబంధ మైనతీర్థము.

* స్వల్పాఙ్గుళ్యో ర్మూలే కాయమ్.

స్వల్పాంగుళ్యోర్మూలే = చిటికెనవ్రేలు దర్భవ్రేలు వీని
కాయం=ఋషితీర్థ ముండును. కః ప్రజాపతిర్దేవతాఽస్యకాయం
స్త్యాదిప్రజాపతులు దేవతలుగాఁగలిగినది. పులస్త్యాదిప్రజాప
షులుగనుక ఆప్రదేశములవలననే ఋషితర్పణము సేయవలెనను

* మధ్యేఽఙ్గుష్ఠాఙ్గుళ్యోః పైత్రమ్-

అంగుష్ఠాంగుళ్యోర్మధ్యే= పెద్దవ్రేలు జుట్టనవ్రేళ్లనడుమ,
=పిత్ర్యమైనతీర్థముండును. దానిచేత పితృతర్పణము సేయవలె న
తౄణా మిదం పైత్రం. పితృసంబంధమైనది పైత్రము. ౧.

* మూలే త్వఙ్గుష్ఠస్య బ్రా

అంగుష్ఠస్యమూలే = పెద్దవ్రేలిమొదట, బ్రాహ్మం = బ్ర
ధమైన తీర్థముండును. బ్రహ్మణఇదం బ్రాహ్మం. బ్రహ్మసంబం
దానిచేతనే బ్రహ్మతర్పణము సేయవలె ననుట. ౧.

* స్యాద్బ్రహ్మభూయం బ్రహ్మత్వం బ్రహ్మసాయుజ్య మిత్యపి.

బ్రహ్మణో భావః బ్రహ్మభూయం, బ్రహ్మత్వం చ. బ్ర
బ్రహ్మభూయము, బ్రహ్మత్వము. ౧. ౨. సయుక్ సంబంధీ తస్య
సాయుజ్యం. బ్రహ్మణః సాయుజ్యం బ్రహ్మసాయుజ్యం. బ్రహ్మము
యుట బ్రహ్మసాయుజ్యము. ౩. బ్రహ్మభావము నొందుటపేళ్లు.

* దేవభూయాదికం తద్వత్ -

ఈప్రకారముగానే దేవభూయము, దేవత్వము, దేవసా
ము. దేవతలయందుఁ గలియుట పేళ్లు. ఆదిశబ్దముచేత రా
రాజత్వ, రాజసాయుజ్యాదులు గ్రహింపఁబడుచున్నవి.

* కృచ్ఛ్రం సాంతపనాదికమ్,

"త్ర్యహం ప్రాతస్త్ర్యహం సాయంత్ర్యహ మద్యాదయా
త్ర్యహం పరం చ నాశ్నీయాత్ కృచ్ఛ్రం సాంతపనంస్మృతం" మ
దినములు పగలు భోజనముచేసి మూఁడుదినములు రాత్రులయం
జనముచేసి మూఁడుదినములు అడుగకవచ్చినపదార్థమును
మూఁడుదినములు కేవలము ఉపవాస ముండిన నావ్రతము సా
మనంబడును. అది మొదలగు చాంద్రాయణ ప్రాజాపత్యాదు

ంబుకృచ్ఛ్రి మనంబడును. సంతపనే భవం సాంతపనం. సంతాపము
నైనది గనుక సాంతపనము. కృన్తతి పాప మితి కృచ్ఛ్రం. కృతీ
. పాపమును బోఁగొట్టునది. ౧.

ంన్యాసవ త్యనశనే పుమాన్ప్రాయః-
ప్రకృష్ట మేతి పుణ్యలోక మనేనేతి ప్రాయః. అ. పు. ఇణ్ గతౌ
ప్రకృష్టముగాఁ బుణ్యలోకమును బొందుదురు. ౧. 'ప్రాయః'అని
ంతనపుంసక మనునం దేహము గలుగకుండుటకై 'పుమాన్' అను
ప్రాయోపవేశనమలి ర్న్నృపతి ర్బభూవ" అని రఘువంశమందు అ
క్తప్రయోగము. ౧. సంగపరిత్యాగము చేసి ప్రాణపరిత్యాగ
మము ఆహారము లేకుండ నుండుట.

అథ వీరహా. ౫౨

ష్టాగ్నిః-
వీర మగ్నిం హతవాన్ వీరహా. న. పు. హన హింసాగత్యోః.
నఁగా నగ్ని, అగ్నిని విడిచినవాఁడు. ౧. నష్టోఽగ్నిర్యస్యసః నష్టాగ్నిః.
నష్ట మైనయగ్నిగలవాఁడు. ౨. ప్రమాదాదులచే నశించినయగ్ని
నిపేరు. ఉత్సన్నేష్టిఁ జేసి గార్హపత్యాగ్నిని విడిచినవాఁ డనికొందఱు.

కుహనా లోభా న్మిథ్యేర్యాపథకల్పనా,

లోభాత్=అన్నాదికాంక్షవలన, మిథ్యేర్యాపథకల్పనా. అసత్య
యీర్యయనెడు భిక్షుధర్మముయొక్క మార్గమును కల్పించుకొను
హన యనంబడును. కుహతీతి కుహనా. కుహ విస్మాపనే. మోస
నది. ౧. అన్నాదులకొఱకై డంబముగా ధ్యానమౌనవ్రతాదుల
వేసముతో దిరుగు టక్కరిసన్న్యాసి.

వ్రాత్య స్సంస్కారహీన స్స్యాత్ -
వ్రాతం స్తోమమర్హతీతి వ్రాత్యః. ప్రాయశ్చిత్తార్థమై సమూహ
గూర్ప నర్హమైనవాఁడు. వ్రతం ప్రాయశ్చిత్త మర్హతీతి వ్రాత్యః.
మనఁగాఁ బ్రాయశ్చిత్తము. దాని కర్హుఁడైనవాఁడు. ౧. ఉపన
దిసంస్కారహీనుఁడైనవాఁడు.

అస్వాధ్యాయో నిరాకృతిః. ౫౩

న విద్యతే స్వాధ్యాయో యస్య సః అస్వాధ్యాయః. వేదాధ్య

యనము లేనివాఁడు. ౧. నిరాక్రియత ఇతి నిరాకృతిః. ఇ. శ
శూన్యుఁడని నిరాకరింపఁబడువాఁడు. ౨. వేదము చదువనివాని
* ధర్మధ్వజే లిఙ్గవృత్తిః-
ధర్మస్య ధ్వజ శ్చిహ్నం మస్యేతి ధర్మధ్వజీ. న. పు. ధర్మ
క్కుచిహ్నముగలవాఁడు. ౧. లింగం చిహ్నం వృత్తిర్జీవనమస్యే
వృత్తిః. ఇ. పు. చిహ్నమే జీవనముగాఁ గలవాఁడు. ౨. దం
జటాదిచిహ్నములు ధరించుకొని దానివలన బ్రతుకువానిపేళ్లు.
* అవకీర్ణీ క్షతవ్రతః,
అవకీర్ణం వ్రత మస్యాస్తీతి అవకీర్ణీ. న. పు. కృా విశే పే.
తముగలవాఁడు. ౧. పరస్త్రీగమనాదులచేత నష్ట మైనబ్రహ్మ
వ్రతము గలవాఁడు.
* సుప్తే యస్మి న్నస్త మేతి సుప్తే యస్మి న్నుదేతి చ.
అంశుమా నభినిర్ముక్తాభ్యుదితౌ తౌ యథాక్రమమ్,
యస్మిఁ ద్విజే సుప్తే సతి అంశుమా న స్త మేతి. యస్మి
జే సుప్తే సతి అంశుమా నుదేతి చ, తౌ యథాక్రమం అభిని
దితనామానౌ భవతః. ఏద్విజుఁడు నిద్రపోవుచుండఁగా సూర్యు
మించునో ఆద్విజుఁడు 'అభినిర్ముక్తుఁ' డనంబడును. ఏద్విజుఁడు
వుచుండఁగా సూర్యుఁ డుదయించునో వాఁడు 'అభ్యుదితుఁ' డ
ను. యం సుప్త మభిభూయ నిర్మఇచ్ఛతి సూర్య స్సోఽభినిర్ముక్త
ద్రించువాని తిరస్కరించి సూర్యుఁ డస్తమించునోవాఁడు అభిని
౧. యంసుప్తమభిభూయ ఉదేతి సూర్యః సోఽభ్యుదితః. ఎవ్వా
స్కరించి సూర్యుఁ డుదయించునో వాఁ డభ్యుదితుఁడు.
* పరివేత్తానుజోఽనూఢే జ్యేష్ఠే దారపరిగ్రహాత్.
జ్యేష్ఠ అనూఢే = తోడఁబుట్టినయన్న పెండ్లాడకుండఁగా,
జః=తమ్ముఁడు, దారపరిగ్రహాత్ =పెండ్లాడుటవలన, పరివేత్తా=
యనంబడును. పరిత్యజ్య జ్యేష్ఠం వధూం విందతీతి పరివేత్తా.
విద్ ళు లాభే. అన్నను విడచి అనఁగా అన్నకంటె ముందుగా పె
వాఁడు. ౧.
* పరివి త్తి స్తు తజ్జ్యాయాన్,

నివృత్త్యతే శ్రాద్ధాదా పరివిత్తిః. ఇ.పు. శ్రాద్ధాదులయందుఁ బ
డఁబడువాఁడు. పరిత్యజ్య యం వధూం విందతి యస్య అనుజః స
ః. ఎవని విడచి తమ్ముఁడు పెండ్లాడునో వాఁడు పరివిత్తి. అన్నను
పెండ్లాడినవాని యాయన్న పేరు.

వివాహోపయమౌ సమౌ,

త్రౌ పరిణయోద్వాహోపయామాః పాణిపీడనమ్. ౫౬

విశేషేణ వహనం వివాహః. ౧. వహ ప్రాపణే. ఉపయమనం
మః. ౨. పరిణయనం పరిణయః. ణీఞ్ ప్రాపణే. ౩. ఉద్వహ
ద్వాహః. వహ ప్రాపణే. ౪. ఉపయమనం ఉపయామః. యమ ఉప
. వరపాణినా వధూపాణేః పీడనం గ్రహణం పాణిపీడనం. వరుని
ముచేత వధూహస్తమును బట్టుట పాణిపీడనము. ౬. పెండ్లిపేళ్లు.

వ్యవాయో గ్రామ్యధర్మో మైథునం నిధువనం రతమ్,

వ్యవాయనం వ్యవాయః. ఇణ్ గతౌ-స్త్రీని బొందుట వ్యవా
. ౧. గ్రామ్యాణాం పామరాణాం ధర్మో గ్రామ్యధర్మః- గ్రామ్య
ర్మము. ౨. మిథున స్యేదం మైథునం. మిథునసంబంధమైనది. ౩. ని
ంతే అజ్గాన్యత్రేతి నిధువనం. ధూఞ్ కంపనే. దీనియందు అంగ
కదలును. ౪. రమణం రతం. రము క్రీడాయాం. రమించుట. ౫.
గముపేళ్లు.

త్రివర్గో ధర్మకామార్థైః-

త్రయాణాం వర్గః త్రివర్గః. ధర్మకామార్థములయొక్క సమూహ
వర్గము. ౧. ధర్మకామార్థములుమూఁడును.

చతుర్వర్గ స్సమోక్షకైః. ౫౭

చతుర్ణాం వర్గః చతుర్వర్గః. ధర్మార్థకామమోక్షము లనునాలి
యొక్క సమూహము చతుర్వర్గము. ౧. మోక్షముతోఁ గూడిన
ర్మకామార్థములు చతుర్వర్గ మనంబడును.

బలై స్తై శ్చతుర్భద్రమ్-

చతుర్ణాం భద్రాణాం సమూహ శ్చతుర్భద్రం. శుభస్వరూపము
లిగింటికూటమి చతుర్భద్రము. ౧. తుల్యబలము లైనయీధర్మా
మోక్షములు చతుర్భద్ర మనంబడును.

* జన్యా స్స్నిగ్ధా వరస్య యే,
జనీం వధూం వరం నయంతీతి జన్యాః. పు. వరుని, కన్య
ర్చువారు జన్యులు. ౧. పెండ్లికొడుకుచెలికాండ్రు.

క్ష త్త్రి వ ర్గ ము.

* మూర్ధాభిషిక్తో రాజన్యో బాహుజః క్షత్త్రియో విరాట్,
రాజ్యారోపణకాలే మూర్ధ్ని అభిషిక్తో మూర్ధాభిషిక్తః
క్షత్త్రియః. తత్ప్రభవతయా అనభిషిక్తాఅపిమూర్ధాభిషిక్తాఖ్యాః
బ్రహ్మాబాహుజస్య వంశ్యా బాహుజాస్తథై వేతి జ్ఞేయం. రా
బట్టముఁ గట్టునప్పుడు శిరస్సున నభిషేకముచేయఁబడుపట్టభద్రుఁ
ర్ధాభిషిక్తుఁడు. ఇది ఆవంశమందుఁ బుట్టినమూర్ధాభిషిక్తుఁడు కా
యమాత్రునియందును వర్తించును. ఏప్రకారముగా బ్రహ్మబా
వంశమందుఁ బుట్టినవారు బాహుజు లనంబడుదురో ఆలాగుననే
యఁదగినది.౧.రాజ్ఞః క్షత్త్రియ స్యాపత్యం పుమాన్ రాజన్యః.
దుర్భావే. రాజుయొక్క అపత్యము రాజన్యుఁడు.౨.బ్రహ్మణః
జాతః బాహుజః. బ్రహ్మయొక్క బాహువులయందుఁ బుట్టినవా
క్షతాత్త్రాయతేక్షత్త్రిః తస్యాపత్యం క్షత్త్రియః. క్షతమువలన
వాఁడు గనుక క్షత్త్రుఁడు రాజు. వానియపత్యముగనుక క్షత్రియ
విరాజతే విరాట్. జ. పు. రాజృదీప్తౌ. విశేషముగాఁ బ్రకాశిం
డు. ౫. క్షత్త్రియునిపేళ్లు.

* రాజ్ఞి రాట్పార్థివ క్ష్మాభృ న్నృప భూప మహీక్షితః.
ప్రజాః రంజయతీతి రాజా. న. పు. రాజృదీప్తౌ. ప్రజలను
జేయువాఁడు. ౧. రాజతే రాట్. జ. పు. ప్రకాశించువాఁడు. ౨.
వ్యా ఈశ్వరః పార్థివః. భూమికిఁ బ్రభువు. ౩. క్ష్మాం భువం
క్ష్మాభృత్. త. పు. భృఞ్ భరణే. భూమిని భరించువాఁడు. ౪.
పాతీతి నృపః. పా రక్షణే. నరులను బాలించువాఁడు.౫.భువం పా
పః. భూమిని బాలించువాఁడు. ౬. మహీం క్షియతి అధివసతి
త్.త.పు.క్షి నివాసగత్యోః. భూమి నధివసించినవాఁడు.౭.(క్షత్త్రి
డైనను కాకపోయినను) జనులను భూమిని రక్షించువానిపేళ్లు.

తు ప్రణతాశేషసామన్త స్స్యా దధీశ్వరః,

సన్తి స్సమంతా త్సంలగ్నాః అంతో యస్యాస్సా సామంతా
మాదనంతరాభూమిః. సమంతాయామ్ ఇమేసామంతాః. తన దేశము
ను దగిలియుండుభూమి సమంత. దానికి రాజులైనవారు సామం
అనఁగా తనదేశముచుట్టు నుండురాజులు. నమస్కరింపఁబడిన సా
గలరాజు అధీశ్వరుఁ డనంబడును. అధి=సర్వసామంతానా ము
అధీశ్వరః. ఈశ ఐశ్వర్యే, సర్వసామంతులమీఁద నైశ్వర్యయు
వాఁడు. ౧. తనచుట్టుపట్లరాజులను వశము చేసికొన్నవానిపేరు.

క్రవర్తీ సార్వభౌమః-

చక్రం రాష్ట్రం స్వామిత్వేన వర్తయతీతి చక్రవర్తీ. న. పు.
ర్తనే. స్వామిత్వముచేత భూచక్రమును వర్తింపఁజేయువాఁడు. ౧.
మే రీశ్వరః సార్వభౌమః. సమస్తభూమికి నీశ్వరుఁడు. ౨. చక్ర
ార్వభౌమశబ్దములు సమస్తమైనభూమి నేలురాజుపేళ్లు.

నృపోఽన్యో మణ్డలేశ్వరః. ౩

సార్వభౌమునికంటె నన్యుఁడైన కొంతభూమి నేలెడువాఁడు
శ్వరుఁ డనఁబడును. అన్యో నృపః మండలేశ్వర ఇత్యుచ్యతే.
స్యేశ్వరో మండలేశ్వరః. కొంతభూఖండము నేలువాఁడు.

మే నేష్టం రాజసూయేన మణ్డల స్యేశ్వరశ్చ యః,
స్తి య శ్చాజ్ఞయా రాజ్ఞ స్స సమ్రాట్-

యేన రాజ్ఞా రాజసూయనామ్నా యాగేన ఇష్టం యో రాజా
స్య హిమవత్సేతుమధ్యే సహస్రయోజనపరిమాణస్య భూమండ
ద్వాదశరాజమణ్డలస్య) ఈశ్వరః పాలయితా యశ్చ రాజ్ఞః హిమ
దాభ్యన్తరవర్తినో నృపాః శాస్తి విధేయీకరోతి. ఏతే త్రయ
ట్ఛబ్దవాచ్యా ఇతి కేచిత్. పూర్వోక్తధర్మత్రయవిశిష్ట ఏక ఏవ
మ్రా) డితి కేచిత్. రాజసూయయాగము చేసినవాఁడును, హిమ
మధ్యమందుఁ గలసహస్రయోజనపరిమిత మైనసకలభూమండల
(ద్వాదశరాజమండలమునకు) నీశ్వరుఁడైనవాఁడును, హిమవ
మధ్యమందలి రాజులను దనయాజ్ఞచేత వశపఱచుకొనువాఁడును
ఁడువిధములవారును సమ్రాట్టు లనంబడుదు రని కొందఱు.

ఈమూఁడువిధములు గలిగినయొకఁడే సమ్రాట్టనికొందఱు. ప్ర
వేషు ఇహ చ అతివిలక్షణతయా రాజసు మధ్యే సమ్యక్ రా
సమ్రాట్. జ. పు. రాజృ దీప్తౌ. స్వర్గస్థుఁడై దేవతలయందు
మిని రాజులయందును లెస్సగాఁ బ్రకాశించువాఁడు. ౧.

* అథ రాజకమ్.

రాజన్యకం చ నృపతి క్షత్త్రియాణాం గణే క్రమాత్,

రాజ్ఞాం సమూహో రాజకం. రాజులయొక్కసమూహ
రాజన్యానాం సమూహో రాజన్యకం. క్షత్త్రియులయొక్క
హము. ౧. రాజక రాజన్య శబ్దములు వరుసగా ప్రజల నేలెడు
సమూహమునకును, క్షత్త్రియజాతివారిసమూహమునకును పేళ్లు.

* మన్త్రీ ధీసచివోఽమాత్యః-

మన్త్రో గుప్తవాదః, ఇతి కర్తవ్యతాధారణం వా. సో
స్తీతి మన్త్రీ. న.పు. మన్త్ర మనఁగా రహస్యవాదము, లేక ఇది
దగినది యను నిశ్చయము. అది గలవాఁడు. ౧.ధియా సచతి సమ
సచివః. షచ సమవాయే. బుద్ధితోఁ గూడియుండువాఁడు. ౨. అ
స్సహార్థే నిపాతః అమా మంత్రేణ సహ వర్తత ఇతి అమాత్యః. మ
తోఁగూడియుండువాఁడు. ౩. ఆలోచన సెప్పుమంత్రి పేళ్లు.

* అన్యే కర్మసచివా స్తతః.

తతోఽన్యే=ధీసచివునికంటె నన్యులై చిల్లరపనులయం
యుక్తులైనవారు, కర్మసచివాః=కర్మసచివు లనంబడుదురు. కర్మ
కర్మసచివాః. అ. పు. షచ సమవాయే. చిల్లరపనులయందుఁ జే

* మహామాత్రాః ప్రధానాని-

మహా నతిమాత్రః పరిచ్ఛదః యేషాం తే మహామాత్రాః.
అధికమైనసేన గలవారు. ౧. ప్రథంతే ప్రధానాని. ప్రథ ప్రఖ్యా
కృష్టముగా భరించువారు. రూపభేదమున నపుంసకము. పుంలిం
గలదు. "మహామాత్రః ప్రధానస్స్యాత్" అని పుంస్కాండ
వోపాలితుఁడు. ౨. ఉత్కృష్టులు హీనులుం గాక మధ్యమాధికా
యందు వ్యవస్థితులై నదళవాయి మొదలయినవారి పేళ్లు.

* పురోధాస్తు పురోహితః,

శాంతిక పౌష్టికాది కర్మను పురో ధీయత ఇతి పురోధాః. స.పు.
కళ్ప. దు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. శాంతికపౌష్టికాదిక్రియ
ు ముందర నుంచఁబడువాఁడు. ౧. ౨. పురోహితునిపేళ్లు.

ష్టరి వ్యవహారాణాం ప్రాడ్వివాక ౌ క్షదర్శకౌ. ౫
ధర్మాధర్మౌ పృచ్ఛతీతిప్రాట్. వివక్తీతి వివాకః. ప్రాట్చాసౌవివా
ప్రాడ్వివాకః. ప్రచ్ఛ జ్ఞీప్సాయాం, వచ పరిభాషణే. వ్యవహారముల
చారించి పలుకువాఁడు. ౧. అక్షాన్ వ్యవహారాన్ పశ్యతీతి అక్ష
దృశిర్ ప్రేక్షణే. వ్యవహారములను జూచువాఁడు. తదుక్తం—
ానుగతం పృష్ట్వా పూర్వం వాక్యం ప్రయత్నతః, విచారయతి
సా ప్రాడ్వివాక స్తతః స్మృతః" ఇతి. ౨. ఋణాదానము, దాయ
ుదలైనవ్యవహారములను విచారించుధర్మాధికారి పేళ్లు.

ప్రతీహారే ద్వారపాల ద్వార్స్థ ద్వార్స్థితదర్శకాః,
ప్రతిహరతి నూతనజనాన్ ప్రతీహారః. నూతనజనులను పరిహ
ాఁడు. ౧. ద్వారం పాలయతీతి ద్వారపాలః. పాల రక్షణే. వాఁకి
చియుండువాఁడు. ౨. ద్వారి తిష్ఠతీతి ద్వార్స్థః, ద్వార్స్థితశ్చ.
ినివృత్తౌ. ద్వారమందుండువాఁడు. ద్వార్స్థుఁడు. ద్వార్స్థితుఁడు.
దర్శయతిజనాన్ దర్శకః. జనులను రాజునకుఁ జూపించువాఁడు.
ాకిట నున్నవారిని రాజునకుఁ జూపించువాఁడు గనుక ద్వార్స్థిత
ి డని యొకపేరని కొందఱు. ౫ వాకిటికావలివాని పేళ్లు.

క్షివర్గ స్త్వనీకస్థః-
రక్షిణాం వర్గో రక్షివర్గః. రక్షకులయొక్క సమూహము, ౧.
బృందేన తిష్ఠతీతి అనీకస్థః. మూఁకతోఁగూడియుండునది. ౨.
క్షకులయొక్క సమూహము పేళ్లు.

అ థాధ్యక్షాధికృతౌ సమౌ. ౬
అధ్యుపరి అక్ష్ణోతి అధ్యక్షః. అక్షూ వ్యాప్తౌ. అందఱిమీఁద
్యాపించువాఁడు. ౧. అధిక్రియతే ఉపరి నియుజ్యతేస్మ ఆధికృతః. దు
కరణే. అందఱిమీఁద నియోగింపఁబడినవాఁడు. అధికారం కరో
ధికృతః. అధికారముఁ జేయువాఁడు. ౨. సామాన్యముగా నెందై
దానియం దధికారము గలవానిపేళ్లు.

* స్థాయుకోఽధికృతో గ్రామే.

గ్రామే స్థాతుం శీల మస్యేతి స్థాయికః. గ్రామము ద
స్వభావము గలవాఁడు. ౧. ఒకగ్రామమం దధికారముగలవాఁడు

* గోపో గ్రామేషు భూరిషు,

గాం భూమిం పాతీతి గోపః. పా రక్షణే. భూమిని
వాఁడు. ౧. అనేకగ్రామములయం దధికారము గలవాఁడు.

* భౌరికః కనకాధ్యక్షః-

భూరి సువర్ణం పాలయతీతి భౌరికః. భూరి యనఁగా బంగా
నిఁ బాలించువాఁడు. "భూరి ప్రాజ్యా సువర్ణయోః" రితి ధర
బంగారమునం దధికారము గలవాఁడు.

* రూప్యాధ్యక్షస్తు నైష్కికః.

ప్రశస్తంరూప మస్త్రేతిరూప్యం ఆహతస్వర్ణ రజతే రజతం
అధ్యక్షః రూప్యాధ్యక్షః. రూప్యమనఁగా కరఁగించి యచ్చుపో
డిబంగారునాణెములును అచ్చుపువెండియు. వానికి అధికారి.
హేమ్ని నియుక్తః నైష్కికః. బంగారమందు నియోగింపఁబ
డు. టంకసాలయధికారిపేళ్లు.

* అన్తఃపురే త్వధికృతః స్యా ద న్తర్వంశికో జనః,

అన్తః అభ్యన్తరో వంశో గృహం. తస్మిన్ నియుక్తః అ
శికః అన్తఃపురే అధికృతః. ౧. అంతఃపురాధికారి.

* సౌవిదల్లాః కఞ్చుకిన స్థాపత్యా స్సౌవిదాశ్చ తే.

సుష్ఠు వేత్తీతి సువిత్-రసికః. తం లాన్తి వల్లభత్వేన
న్తీతి సువిదల్లాః స్త్రియః. తాః పాలయన్తీతి సౌవిదల్లాః. లెస్స
ఱిఁగినవానిఁ దమకు నాయకునిఁగా స్వీకరించువారు గనుక. సు
నఁగా స్త్రీలు, వారిని గాచుకొనియుండువారు సౌవిదల్లులు. ౧. క
న్సన్తి వినీతవేషార్థం ఏషా మితి కంచుకినః. న. పు వినీతవేషార్థమై
ము గలవారు. ౨. స్త్రీణాం వ్యవస్థాం స్థాపయన్తీతి స్థాపత్యా
లవ్యవస్థను నిలుపువారు. 3. సుష్ఠు విద న్తీతి సువిదః - ప్రగల్భా
యః, తాః రక్షన్తీతి సౌవిదాః. లెస్సగా దెలియువారు గనుక

గా ప్రౌఢస్త్రీలు; వారిని గాచువారు. ౪. అంతఃపురమందలి కా
వారలవేళ్లు.

షణ్డో వర్షవర స్తుల్యౌ-

శామ్యతి శిశ్నాభావాత్ షణ్డః. శిశ్నము లేనందున లొంగియుం
డువాఁడు. వర్షం రేతస్సేకం వృణోతీతి వర్షవరః. వృఞ్ వరణే. రేత
ము నాచ్ఛాదించువాఁడు. వర్షస్య రేతఃపాతస్య వరః వర్షవరః. రేతః
ము గోరువాఁడు. తదుక్తం. "యే త్వల్పసత్త్వాః ప్రథమాః క్లీబా
స్త్రీస్వభావినః, జాత్యా న దుష్టాః కార్యేషు తేవై వర్షవరాః స్మృ
"ఇతి. ౨. అంతఃపురపాలకు లయిన యొగ్గళ్ల వేళ్లు. ఎగ్గళ్లనఁగా వృష
ణములుగాని యన్యులుగాని స్త్రీస్వభావము గలవారు. నపుంసకులు.

సేవ కార్థ్యనుజీవినః,

సేవతే సేవకః. షేవృ సేవనే. సేవించువాఁడు. ౧. అర్థనమర్థః. సో
స్తీతి అర్థీ. న. పు. అడుగుట గలవాఁడు. ౧. ప్రభుమనువృత్యాజీవతీతి
జీవీ. న. పు. ప్రభువు ననుసరించి బ్రతుకువాఁడు. ౩. కొలువువాఁడు.

విషయానన్తరో రాజా శత్రు ర్మిత్త్ర మతః పరమ్. ౯

ఉదాసీనః పరతరః-

సమన్తతః మణ్డలీభూతస్య స్వదేశస్య భూమ్యనన్తరో రాజా
. ఏకార్థాభినివేశాత్. తతఃపరం భూమ్యేకాన్తరితో రాజా
త్త్రం. ఉపకారిత్వాత్. శత్రుదేశాత్పరతః బలాధికో యో రాజా
కారాపకారౌ న కరోతి స ఉదాసీనః. ఒకరాజునకు తనదేశమున
నావలదేశమున నుండెడురాజు శత్రువు. సదా బాధయొనర్చు
ను. ఆశత్రుదేశమునకంటె నావలిదేశమం దుండురాజు సహాయ
చేయువాఁడు గనుక మిత్త్రుఁడు. ఆమిత్త్రునిదేశమున కావలిదేశము
నుండురాజు ఉపకారాపకారములు చేయనివాఁ డౌటవలన నుదాసీ
. శాదయతీతి శత్రుః. ఉ. పు. శద్ఌ శాతనే. పీడించువాఁడు. ౧.
తే స్నిహ్యతీతి మిత్త్రం. ఞి మిదా స్నేహనే. స్నేహయుక్తుఁడైనవాఁ
. ౧. ఊర్ధ్వ మాస్తేతిష్ఠతీతి ఉదాసీనః. శత్రుమిత్త్రదేశములకు
ద నుపకారాపకారములు చేయక యూరకుండువాఁడు. ౧.

పార్ష్ణిగ్రాహస్తు పృష్ఠతః,

శత్రు మభియుఞ్జానస్య శత్రుహననాయ విజిగీషోః రాజ్ఞః పా
పృష్ఠభాగం యోగృహ్ణాతి స పార్ష్ణిగ్రాహః. ఒక్కదిక్కును గెలువ
రాజునకు వెనుక నుండుశత్రువు పార్ష్ణిగ్రాహుఁ డనంబడును. పా
గృహ్ణాతి పృష్ఠత స్తిష్ఠతీతి పార్ష్ణిగ్రాహః. గ్రహ ఉపాదానే. వెనుకదిక
మడమఁ ద్రొక్కుచు నుండువాఁడు. "సంపన్నస్తు ప్రకృతిభి ర్మ
త్సాహః కృతశ్రమః. శత్రుశిక్షణశీలశ్చ విజిగీషు రితి స్మృతః"
విజిగీషులక్షణమ్.

* రిపౌ వైరి సప త్నారి ద్విష ద్ద్వేషణ దుర్హృదః.
ద్వి డ్విప క్షాహి తామిత్ర దస్యు శా త్రవ శత్రవః,
అభియాతి పరారాతి ప్రత్యర్థి పరిపన్థినః.
(భాతృవ్యాసహన ద్వేషి జిఘాంసు ప్రత్యనీకినః,
అనుహృత్ప్రత్యవస్థాతృ ప్రతిపక్షవిరోధినః.)

రప త్యపకీ ర్తిం రిపుః ఉ. పు. రప లప వ్యక్తాయాం వాచి.
కీర్తిని బలుకువాఁడు. రేవయతీతి వా రిపుః. రేవృ గతౌ. మూఁకవ
ర్చుకొనివచ్చువాఁడు. ౧. వైరమస్యా స్తీతి వైరీ. న. పు. వైరవ
వాఁడు. ౨. సపత్నీవ దుఃఖహేతుత్వాత్ సపత్నః. సవతివలె దు
హేతువైనవాఁడు. సమానపతిత్వాద్వా సపత్నః. సమానపతిత్వ
వాఁడు. ౩. ఇయ ర్తి అరిః. ఇ. పు. ఋ గతౌ. యుద్ధార్థమై వచ్చువా
౪. ద్వేష్టీతి ద్విషత్. త. పు. ద్వేషణశ్చ. ద్విష అప్రీతౌ. ద్వే
వాఁడు. ౫. ౬. దుష్టం హృదయమస్య దుర్హృద్. ద. పు. దుష్ట
హృదయముగలవాఁడు. ౭. ద్వేష్టి ద్విట్. ష. పు. ద్వేషించువా
౮. విరుద్ధః పక్షో ఽస్యేతి విపక్షః. విరుద్ధమైన పక్షముగలవాఁడు
న హితః అహితః, హితుఁడు గానివాఁడు. ౧౦. న మిత్రం అమి
మిత్రుఁడు గానివాఁడు. ౧౧. దస్యతి ఉపక్షయం కరోతీతి దస్యుః
పు. దసు ఉపక్షయే. ఉపక్షయమును జేయువాఁడు. ౧౨. శాత
శత్రుః. ఉ. పు. శత్రురేవ శాత్రవః. శద్ౢ శాతనే. కృశముగాఁ
వాఁడు శత్రువు. శత్రువే శాత్రవుఁడు. ౧౩. ౧౪. అభి అభిముఖం
తీతి అభియాతిః. ... అభిముఖమై వచ్చువా

॰ అభిమన్యతే శత్రురిత్యేవ అభిమానీ. న. పు. మన జ్ఞానే. శత్రు వని
మనః బడువాఁడు. పా. అభిముఖం హన్తీతి అభిఘాతీ. న. పు. అభి
ముఖముగాఁ జంపువాఁడు. ౧౫. ప్రియుతే హన్తుమితి పరః. పృజ్ వ్యా
మే. హింసించుటకై తిరుగువాఁడు. ౧౬. ఇయర్తి అరాతిః. ఇ. పు.
గతౌ. సంహరించువాఁడు. ౧౭. ప్రతికూలమర్థయతే ప్రత్యర్థీ. న.
ప్రతికూలముగాఁ గోరువాఁడు. ౧౮. పరిపంథయతీతి పరిపంథీ.
పు. బంధించువాఁడు. ౧౯. శత్రువు పేళ్లు.

స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః-

స్నిహ్యతీతి స్నిగ్ధః. ష్ణిహ ప్రీతౌ. స్నేహించువాఁడు.౧. వయసా
ర్హో వయస్యః. వయస్సుచేత సమానుఁడైనవాఁడు. ౨. సమానం వ
యస్య సః సవయాః. స. పు. సరియైనవయస్సుగలవాఁడు.3. సమా
యస్సు గలచెలికాని పేళ్లు.

అథ మిత్రం సఖా సుహృత్,

మేద్యతీతి మిత్రం, ఞి మిదా స్నేహనే. స్నేహించువాఁడు. ౧.
మానః ఖ్యాతః సఖా. ఇ. పు. ఖ్యా ప్రకథనే. సమానముగాఁ బలు
కెడినవాఁడు. ౨. శోభనం హృదయమస్యేతి సుహృద్. ద. పు. మం
చిహృదయముగలవాఁడు. 3. స్వభావముననే స్నేహితుఁడైనవాని పేళ్లు.

సఖ్యం సాప్తపదీనం స్యాత్ -

సఖ్యుః భావః సఖ్యం. సఖునియొక్క భావము సఖ్యము. ౧. స
ప్తభి పదైః ప్రాప్యతే సాప్తపదీనం. ఏడడుగు (ఏడుమాట) లచేతఁ
బడఁబడునది. ౨. చెలిమి పేళ్లు.

అనురోధోఽనువర్తనమ్. ౧౨

అనురోధనం అనురోధః. రుధిర్ ఆవరణే. అనుకూలముగాఁ
యుండుట. ౧. అనుకూలం వర్తనం అనువర్తనం. వృతు వర్తనే. అను
కూలముగా వర్తించుట. ౨. పూజ్యులు మొదలగువారికి ననుకూల
ముగానుండి సాయపడుట పేళ్లు.

యథార్హవర్ణః ప్రణిధి రపసర్ప శ్చరః స్పశః,
చారశ్చ గూఢపురుషశ్చ-

యథార్హో యోగ్యో వర్ణః ప్రకారోఽస్యాస్తీతి యథార్హవర్ణః.

యేన ప్రకారేణ పరచక్రం జ్ఞాతుం శక్నోతి తత్ప్రకారవా నిత్యర్థ
ప్రకారమున పరచక్ర మెఱుఁగ నలవి యగునో అట్టిప్రకారము గ
డు. ౧. ప్రకర్షేణ నిధీయతే జ్ఞేయమస్మిన్నితి ప్రణిధిః. ఇ. పు. డు ధ
ధారణపోషణయోః. ఎఱుఁగఁదగినవస్తువు వీనియందు ధరింపఁబ
౨. అపకృష్టం సర్పతీ త్యపసర్పః. సృప్లృ గతౌ. ప్రచ్ఛన్నుఁడుగా
గువాఁడు. ౩. చరతీతి చరః. చర గతౌ. చరించువాఁడు. ౪.
బాధతే పరానితి స్పశః. తాలవ్యాంతోఽశఫశూన్యశ్చ. స్పశ
స్పర్శనయోః. పరులను బాధించువాఁడు. ౫. చరతి జానాతి
మితిచారః. చర గతౌ. గత్యర్థత్వాత్ జ్ఞానార్థత్వం. పరబలము
నవాఁడు. ౬. గూఢశ్చాసౌ పురుషశ్చ గూఢపురుషః. గూఢ
రుషుఁడు. ౭. వేఁగులవానిపేళ్లు. మొదటి ౨. వణిక్కృషీవలభి
దిరూపము గలవారుఁ డని కొందఱు.

* ఆప్త ప్రత్యయితౌ సమౌ.

ఆప్నోతి రహస్య మిత్యాప్తః. ఆప్లృ వ్యాప్తౌ. రహస్య
బొందువాఁడు. ౧. పు.వ. త్రి. ప్రత్యయో విశ్వాసోఽస్య సంజాత
త్యయితః. విశ్వాసము ఇతని [illegible]దుఁ బుట్టును. ౨. ఆప్తునిపేళ్లు.

* సాంవత్సరో జ్యౌతిషికో దైవజ్ఞ గణకా వపి,
మ్యౌ ర్మౌహూర్తిక మౌహూర్త జ్ఞాని కార్తాంతికా అపి.

సంవత్సరం కాలం వేత్తీతి సాంవత్సరః. కాలము నెఱిఁగినవా
౧. జ్యోతీంషి నక్షత్రాణ్యధికృత్యకృతో గ్రంథో జ్యోతిషం; తద్వే
జ్యౌతిషికః. (ఔకారాది.) జ్యోతిస్సు లనఁగా నక్షత్రములు. వా
కరించి చేయఁబడిన గ్రంథము జ్యోతిషము. దాని నెఱిఁగినవాఁడు.
దైవం శుభాశుభం జానాతీతి దైవజ్ఞః. జ్ఞా అవబోధనే. దైవమ
శుభాశుభములు. దాని నెఱిఁగినవాఁడు. ౩. గణయతి కాలం గ
గణ సంఖ్యానే. కాలమును లెక్కఁబెట్టువాఁడు. ౪. ముహూర్తం
వేత్తీతి మౌహూర్తికో మౌహూర్తశ్చ. ముహూర్తము నెఱిఁగి
డు. ౫. ౬. జ్ఞానమస్యాస్తీతి జ్ఞానీ. న. పు. కాలజ్ఞానము గలవాఁ
కృతాన్తోదైవం. తద్వేత్తీతి కార్తాన్తికః. కృతాంత మనఁగా దైవ
దాని నెఱిఁగినవాఁడు. ౭. జోస్యునిపేళ్లు.

న్త్రికో జ్ఞాతసిద్ధాన్తః
స్యతే అనేనమతధర్మ ఇతి తన్త్రం తద్వేదీ తాంత్రికః. దీనిచేత
ము విస్తరింపఁబడును గనుక తన్త్రము. దాని నెఱిఁగినవాఁడు
ఁడు. ౧. జ్ఞాత స్సిద్ధాంతో ఽనేనేతి జ్ఞాతసిద్ధాంతః. ఎఱుఁగఁబడిన
ముగలవాఁడు. ఏదైన నొకశాస్త్రతత్త్వము నెఱిఁగినవానిపేళ్లు.

సత్త్రీ గృహపతి స్సమౌ,

సత్త్రం సదాదానమస్యాస్తీతి సత్త్రీ. న. పు. సత్త్రమనఁగా సదా
. అది గలిగినవాఁడు. "సత్రం యజ్ఞే సదాదానే ఛాదనారణ్య
" అని ధరణి. ౧. గృహస్య పతిః గృహపతిః. గృహమునకుఁ బ్ర
౨. సదా దానముచేయువాఁడు.

కారో ఽక్షరచణో ఽక్షరచుఞ్చుశ్చ లేఖకే. ౧౫

లిపిం కరోతీతి లిపికారః. లిపిని జేయువాఁడు. పా. లిపింకరః. లిపి
లిపికరః. ౧. అక్షరైః విత్తః అక్షరచణః, అక్షరచుంచుశ్చ. అక్ష
చేతఁ బ్రసిద్ధుఁడు. ౨, ౩. లిఖతీతి లేఖకః. లిఖ అక్షరవిన్యాసే -
వాఁడు, ౪. లేఖకునిపేళ్లు.

ఖితాక్షరసంస్థానే లిపిర్లి భి రుభే స్త్రియౌ, *
ఇచ్చట లిఖితం అక్షరసంస్థానం అని విభాగించి, ఈ ౨ శబ్దములు
పేళ్లని కొందఱు. లిఖితాక్షరవిన్యాసే అనుపాఠమందు లిఖితా. లి
. ఈ౨ను వ్రాఁతపేళ్లు. లిప్యతే ఽనయా పత్త్రం లిపిః. లిభిశ్చ. ఇ. సీ.
దేహే. దీనిచేత పత్త్రము పూయఁబడును గనుక లిపి. పా. లిపీ.
. సీ. ౧. ౨. వ్రాయఁబడిన యక్షరములయాకారము పేళ్లు. (వ్రాఁత).

త్యే త్సందేశహారో దూతః-
సందేశం హరతీతి సందేశహారః. సందేశ మనఁగా నోటిమాట.
గొనిపోవువాఁడు. ౧, దూయతే ఽనేన పర ఇతి దూతః. దూఙ్
పీ- వీనిచేత శత్రువు తపింపఁజేయఁబడును. ౨. దూతపేళ్లు.

దూత్యం తద్భావ కర్మణోః. ౧౬

దూతస్య భావః కర్మవా దూత్యం- దూతయొక్క భావము, క్రియ
దూత్యము. పా. దౌత్యం - దూతయొక్క భావమును, కర్మమును.
త్వసినో ఽధ్వగో ఽధ్వనీనః పాన్థః పథిక ఇత్యపి.

అధ్వానం గచ్ఛతీ త్యధ్వనీనః, అధ్వగః, అధ్వన్యశ్చ. సంగచ్ఛతీతి పాంథః, పథికశ్చ, త్రోవనడచువాఁడు, అధ్వనీనుఁడు, గుఁడు, అధ్వన్యుఁడు, పాంథుఁడు, పథికుఁడును. ౧. ౨. 3. ౪. పరిపేళ్లు. త్రోవ నడచువాఁడు.

* స్వా మ్యమాత్య సుహృ త్కోశ రాష్ట్ర దుర్గ బలానిచ.
రాజ్యాఙ్గాని ప్రకృతయః పౌరాణాం శ్రేణయోఽపి చ,

స్వామియనఁగా రాజు; అమాత్యుఁడు మంత్రి; సుహృ కాఁడు; కోశము భండారము; రాష్ట్రము దేశములతోఁగూ ణము; దుర్గము పర్వతోదకవృక్షములచేతఁ బోవ శక్యముగానిది బలము సైన్యము; ఒకఁడు ముఖ్యుఁడుగాఁ గలవారును సజాతీయు న పురజనులసమూహములు పౌరశ్రేణులు. స్వం విద్యతే అస్యే మి. న. పు. ధనముగలవాఁడు. ౧. అమా సమీపే భవః అ సమీపమందుండువాఁడు. ౧. శోభనం హృదయమస్యేతి సుహృ పు. మంచిహృదయముగలవాఁడు. ౧. కూయతే ఉత్కృష్ట క్షో కోశమని మూర్ధన్యాంతముగాఁ గొందఱు. కు శబ్దే-ఉత్కృష్ట కఁబడునది. ౧. రాజత ఇతి రాష్ట్రం - ప్రకాశించునది. ౧. గమ్యత ఇతి దుర్గం - ప్రయాసముచేతఁ బొందఁబడునది. ౧. నేన బలం. బల ప్రాణనే-దీనిచేత బ్రదుకుదురు. ౧. ప్రక్రియ మాభి రితి ప్రకృతయః. ఇ. సీ. వీనిచేత రాజ్యము ప్రకృష్టముగాఁ బడును. ౧. శ్రయన్తే పరస్పర మితి శ్రేణయః. ఇ. సీ. శ్రిఞ్ యాం. పౌరాణాం శ్రేణయః పౌరశ్రేణయః. పరస్పరము ఆశ్ర నవి గనుక శ్రేణులు. పౌరులయొక్క శ్రేణులు పౌరశ్రేణులు. శబ్దము మొదలు ౭ ను రాజ్యాంగము లనంబడును. ఈసప్తాంగ కృతు లనంబడును. పౌరశ్రేణులును ప్రకృతు లనంబడును. "అ శ్చైవ పౌరాశ్చ షడ్భిః ప్రకృతయ స్స్మృతాః" అని కార్యః

* సంధి ర్నా విగ్రహో యాన మాసనం ద్వైధ మాశ్రయః
షడ్గుణాః-

సంధాన మేకత్వం సంధిః - ఒకటొట సంధి. అనగా త్రో[illegible] ... దండప్రధా

పాని ప్రధానహేతుకము. అని మూఁడువిధములు. శత్రుమండల
జహోపాధిరూపమైనయుపకారము విగ్రహ మనంబడును. అది
యుద్ధము, కూటయుద్ధము, పార్ష్ణి యుద్ధము అని మూఁడువిధము
శక్త్యాధిక్యముగలిగినప్పుడు గాని పరునికి వ్యసనము గలయప్పుడు
ని గెలువవలయునను నిచ్ఛచేత కదలిపోవుట యాన మనం
అది విగృహ్యయానము, సంధానయానము, సంభూయయాన
ప్రసంగయానము, ఉపేక్షయానము అని యయిదువిధములు. పరు
ము సంహరింపవలయునని కదలిపోవుట విగృహ్యయానము.
తనవశము జేసికొని ధనదుర్గాదుల గ్రహింపవలయునని పోవుట
యానము. తనకు శత్రువు గెలువశక్యముగానివాఁడై యు
తనకు సమానమైనరాజులను గూర్చుకొని కదలిపోవుట సం
యానము. ఒకదిక్కునకు కదలిపోవలసియుండఁగా ప్రసంగమున
కదిక్కునకు కదలిపోవుట ప్రసంగయానము. పరుని నేను సం
గలను. నన్నుఁబరుఁడు గెలువలేఁడనుబుద్ధిచేత దేశకాలాదు
ాడక కదలి పోవుట ఉపేక్ష్యయానము. దేశకాలా ద్యపేక్ష
ర్గాదులను భరియించుకొని ప్రయాణ పరాఙ్ముఖుఁడై యుండుట
. అదియు మునుపటివలె విగృహ్యాసనాదిరూపమున నయిదువి
. తనమీఁద నిద్దఱు శత్రువులు దండెత్తివచ్చినపు డొకనితో
ి యొకనితో విరోధపడుట ద్వైధము. బలవంతులైనయిద్దఱు
లో నొకనికిఁ దెలియక యొకనితో మంచిమాటలాడుచుండు
ు ద్వైధము. "బలినో ర్ద్విషతో ర్మధ్యే వాచా దానం సమ
, ద్వైధీభావేన వర్తేత కాకాక్షివదలక్షితః" అని మనువు. అ
బలవంతుని ఆశ్రయించుట ఆశ్రయము. బలవంతుఁడైన
ధనప్రదానాదులచేత ఆశ్రయించుటయైనను ఆశ్రయము. రా
ు ఉపకారము లైనసంధ్యాదులు. ౬. గుణములు.

శక్తయ స్తిస్రః ప్రభా వోత్సాహ మన్త్రిజాః,

శక్యన్తే జేతుం శత్రవో ఽ మీభి రితి శక్తయః. ఇ. సీ. శక్మ శ
చేత శత్రువులు గెలువఁబడుదురు గనుక శక్తులు. కోశదండా
వచ్చినబలము ప్రభావశక్తి. అత్యధికమైన విక్రమచేష్ట ఉత్సా

హాశక్తి. సంధివిగ్రహాదులచేతను సామాదులచేతను యథార్థ
ప్రయోగించునెఱుక మంత్రశక్తి. ప్రభావమువలనను, ఉత్సాహ
నను, మంత్రమువలనను బుట్టినత్రిశక్తులు.

* క్షయః స్థానం చ వృద్ధిశ్చ త్రివర్గో నీతివేదినామ్.

శత్రువ్యాపారాధిక్యము నిమిత్తముగాఁ గలయాత్మాప
క్షయము. స్వోపచయనిమిత్తమైనపరాపచయమే వృద్ధి. ఈరె
క్క సామ్యము స్థానము "పరకర్మోదయే నేతుః క్షయో వృ
ర్యయే, తుల్యకర్మఫలే స్థానం కర్మసు జ్ఞేయ మాత్మన" ఇతి.
ర్వణిక్పథో దుర్గం సేతుః కుంజరబంధనం, ఖన్యాకరబలాదానం
నాం చ వివేచనం" అను నీయష్టవర్గములయొక్క అపచయో
సామ్యములవలన క్షయాదిత్రివర్గము గలుగును. ఇది నీతివేదుల
ర్గ మనంబడును. ఇతరులకు ధర్మార్థకామములు త్రివర్గము.

* స ప్రతాపః ప్రభావశ్చ య త్తేజః కోశదణ్డజమ్,

ప్రతపన్త్యనేన శత్రూ నితి ప్రతాపః. తప సంతాపే. దీని
వులను దపింపఁ జేయుదురు. ౧. ప్రభవం త్యనేన శాసితుం జగ దితి
దీనిచేత జగత్తు నేలుటకు సమర్థు లగుదురు. భండారములవలనను
(గ) లవలనను గలిగిన తేజస్సు ప్రతాపము, ప్రభావము నను
* సామ దానే భేద దణ్డా వి త్యుపాయా శ్చతుష్టయమ్.

ఉపైతి వాంఛిత మనే నేత్యుపాయః ఇణ్ గతౌ. దీనిచేత
మును బొందుదురు. ౧. అనుకూలముగా వర్తించుట సామ
పరస్పరోపకారముఁ గనుపింపఁ జేయుటయు, మంచితనము నే
గుణములను గొనియాడుటయు, చుట్టఱికమును దెలుపుటయు,
వాఁడ నని మంచిమాట లాడుటయు ననియైదువిధములు. దాన
నిచ్చుట. అది తనకుఁగలధనమంతయు సమర్పించుటయు, ఎక్క
ము తీసికొన్నయెడల నందుకు ననుకూలుఁడై సంతోషించుట
పూర్వము లైనవస్తువుల నిచ్చుటయు, వీనిధనము పుచ్చుకొను
నీవా మ్మని యొకనిసొమ్ముమీఁదఁ దానే ప్రవర్తింపఁ జేయుట
ప్రమోచనంబును అని యైదువిధములు. తనమీఁద నిద్దఱు
గూడివచ్చినపుడు ఒకరినొకరిని వేఱుపఱచుట భేదము. అది

ము చెఱచుటయు, పరస్పరము సంఘర్షణము పుట్టించుటయు సం
ము అని మూఁడువిధములు. "స్నేహరాగాపనయనం సంఘర్షో
ం తథా, సంతర్జనం చ భేదజ్ఞై ర్భేదస్తు త్రివిధస్స్మృతః" అని. వీడిం
దండము. అది చంపుట, ధనమును హరించుట, బాధ పెట్టుట
ాఁడువిధములు. "వధోఽర్థహరణంచైవ పరిక్లేశ స్తథైవ చ" అని.
దానం చ భేదశ్చ దణ్డశ్చేతి చతుష్టయం, మాయోపేక్షేంద్రజా
సప్తోపాయాః ప్రకీర్తితాః" అని కొందఱిమతమున సప్తోపాయ
గలిగినను మాయోపేక్షలకు దండమందును, ఇంద్రజాలమునకు
మును, అంతర్భావముగనుక ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పఁబడలేదు. నామ
మున సామాన్యముగాఁ జెప్పఁబడినయీశబ్దములకుఁ బ్రత్యేకము
ర్యాయములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ౪. నాలుగుపాయములపేళ్లు.

సాహసం తు దమో దణ్డః-

సహో బలం తత్ర భవం సాహసం. సహ స్సనఁగాఁ బలము. అందు
. ౧. దమనం దమః. దండశ్చ. శిక్షించుట దమము దండ
౨. దండోపాయము పేళ్లు.

సామ సాన్త్వమ్-

స్యతి వైరం సామ. స. స. షో అన్తకర్మణి. వైరమును జెఱచు
౧. సాంత్వయంత్యనేన సాంత్వం. సాంత్వ సామప్రయోగే. దీని
మారడింతురు. ౨. సామోపాయము పేళ్లు.

అథో సమౌ,

భేదోపజాపౌ.

సంహతయోర్భేదనం భేదః. భిదిర్ విదారణే. కూడియున్న వారి
ాపుట భేదము. ౧. ఉపాంశు జపనం ఉపజాపః. జప వ్యక్తా
వాచి. మెల్లగాఁ బలుకుట. ౨. భేదోపాయముపేళ్లు.

ఉపధా ధర్మాద్యైర్యత్పరీక్షణమ్. ౨౧

ఉపధీయతే శుద్ధిజ్ఞాన మత్ర ఉపధా. డు ధాఞ్ ధారణపోషణ
. దీనిచేత శుద్ధిజ్ఞానము గలుగును. ౧. రాజు మంత్రి మొదలగువా
ర్మార్థకామభయములచేఁ బరిశీలించుట.

ఞ్చ త్రిషు-

ఇఁకమీఁద నిశ్శలాకశబ్దపర్యంతము ౫ శబ్దములు త్రిలింగ

* అమడక్షీణో యను స్తృతీయాద్యగోచరః,

న విద్యంతే ష డక్షీణి యస్మిన్నితి అమడక్షీణః. దీనియం కన్నులు లేవు. ష డక్షాణి శ్రోత్రాదీంద్రియాణి న విద్యంతే అతి మడక్షీణః. ఆఱుచెవులుగాని యితరేంద్రియములుగాని దీని లేవు గనుక అమడక్షీణము. ౧. మూఁడవవానికిఁ దెలియక యు కొనునట్టియేకాంతము.

* వివిక్త విజన చ్ఛన్న నిశ్శలాకా స్తథా రహః.
రహ శ్చోపాంశు చాలిఙ్గే.

వివిచ్యతే పృథక్ నీయతే వివిక్తః. విచిర్ పృథగ్భాగే. వే చేఁబడునది.౧. విగతో జనో౽స్మాదితి విజనః. జనులులేనిది. ౨. గోప్యతేఛన్నః. ఛదఅపవారణే. గుప్తముచేయఁబడునది.౩.నిర్గతా కాశ్శారికాఅస్మిన్నితినిశ్శలాకః. శలాకములనఁగా గొరవంకలు. అ లేనిది 'శస్య శ్శా వపి ట్ఛలాకా స్యాచ్ఛారామదనశారికా' అ వ్యాదులయందు రభసుఁడు. ౪. రహ్యంతే అనుపయోగినో జనా తి రహః. స.న. రహ త్యాగే. అనుపయుక్తులైనజనులు దీనియం వఁబడుదురు. రమంతే తేౕతి వా రహః. రము క్రీడాయాం. దీని రమింతురు.౫. రహః. అవ్యయము. ఉపాంశు వాక్యం జాత మ ఉపాంశు. అవ్యయము. మెల్లనిమాటలు దీనియందుఁ బుట్టును. కాంతమునకు నర్థ్మమయిన విజనస్థలముపేళ్లు.

* రహస్యం తద్భవే త్రిషు,

రహసి భవం రహస్యం. త్రి. ఏకాంతస్థలమందుఁ బుట్టిన ఆవిజనస్థలమందు బుట్టినమాట.

* సమౌ విస్రమ్భ విశ్వాసౌ-

విస్రంభనం విస్రంభః. స్రమ్భు విశ్వాసే. విశ్వసించుట. ౧. స్త్యనే నేతి విశ్వాసః. శ్వస ప్రాణనే. దీనిచే నూరడిల్లుదురు. ౨. సముపేళ్లు. నమ్మిక.

* భ్రేషో భ్రంశో యథోచితాత్.

యథోచితా ద్యథాప్రాప్తా ద్ధర్మాత్ భ్రంశ శ్చలనం

తే. తనకు నుచితమైనధర్మమువలనఁ జలించుట భ్రేష మనంబ
భ్రేషణం భ్రేషః. భ్రేష చలనే. చలించుట. ౧.
భ్రేష న్యాయ కల్పాస్తు దేశరూపం సమఞ్జసమ్,
న భ్రేషః అభ్రేషః. చలించకుండుట. ౧. నియతమీయతే
౧. ఇణ్ గతౌ. నియతముగాఁ బొందఁబడునది. ౨. యథోచిత
ను కల్పః. కృపూ సామర్థ్యే. యథోచితమైనసామర్థ్యము కల్ప
. దిశ్యమాన స్యోచితస్య రూపం దేశరూపం. తన కుచితమైనధ
కనురూపమైనది దేశరూపము. ౪. సంగతే మంజః సమంజసం.
దీనియందుఁ గూడియుండును. ౫. తన కుచితమైనధర్మమువల
ంపకుండుటపేళ్లు.
యుక్త మౌపయికం లభ్యం భజమానాభినీతవత్. ౨౪
న్యాయ్యంచ త్రిషు షట్-
న్యాయేన యుజ్యతే యుక్తం. యుజిర్ యోగే. న్యాయముతోఁ
డి. ౧. ఉపాయ ఏవ ఔపయికం. ఉపాయమే ఔపయికము. ౨.
యోగ్యం లభ్యం. పొందుటకు యోగ్యమైనది. ౩. న్యాయం భ
భజమానం. భజ సేవాయాం. న్యాయమును బొందునది. ౪. అభి
తే అభినీతం. అభిముఖముగాఁ బొందింపఁబడునది. ౫. భజమానా
బ్దములను యుక్తార్థబోధకములే యని వతిప్రత్యయార్థము. న్యా
నపేతం న్యాయ్యం. న్యాయమువలనఁ బాయనిది. ౬. న్యాయము
ూడినదానిపేళ్లు. ఈ ౬ శబ్దములు త్రిలింగములు.

సంప్రధారణా తు సమర్థనమ్,

సంప్రధార్యతే ఇదమేవ శ్రేయ ఇతి నిశ్చీయతే అనయేతి సంప్ర
ా. ఇదియే శ్రేయస్కరమని దీనిచేత నిశ్చయింపఁబడును. యు
ుక్తములయందు నిది యుక్తమని సమర్థించుట.
అపవాదస్తు నిర్దేశో నిదేశ శ్శాసనంచ సః. ౨౫
శిష్టి శ్చాజ్ఞాచ-
అపవదన మపవాదః. పా. అపవాదః. వద వ్యక్తాయాం వాచి.
ూని చెప్పుట. ౧. నిర్దిశ్యతే ఆదిశ్యతే నిర్దేశః. నిదేశశ్చ దిశ అతి
. ఉపదేశింపఁబడునది. ౨. ౩. శాస్యతే అనేన శాసనం, శిష్టిశ్చ. ఇ.

సీ. శాసు అనుశిష్టౌ. దీనిచేత శిక్షింపఁబడును. ర. గి. ఆజ్ఞాప
ఆజ్ఞాపించుట. ౬. ఆజ్ఞ పేళ్లు.

* సంస్థా తు మర్యాదా ధారణా స్థితిః,

సంతిష్ఠ తే అనయా సంస్థా. స్థా గతినివృత్తౌ. దీనిచేత
లెస్సయైయుండును. ౧. మర్యేతి సీమార్థేఽవ్యయం. తత్రదీయ
మర్యాదా. డుదాఞ్ దానే. మర్య యనఁగా సీమ. అందు
బడునది. ౨. మేర దప్పకయుండుట. ధార్య తే అనయా ధార
చేత ధరింపఁబడును. ౩. తిష్ఠం త్యస్యామితి స్థితిః. ఇ. సీ. దీనియ
రులై యుందురు. ర. మర్యాద పేళ్లు.

* ఆగోఽపరాధో మంతుశ్చ-

అగతి కుటిలం గచ్ఛతీత్యాగః. స.న.అగ కుటిలాయాం గ
లముగాఁ బొందునది.౧. అపరాధ్యం తే అనేనేత్యపరాధః. రాధ
యాం. దీనిచేత హింసింపఁబడుదురు. ౨. మన్య తే కష్టమితి
ఉ. పు. మన జ్ఞానే. కష్టమని తలంపఁబడునది. ౩. అపరాధమ

* సమే తూద్దాన బన్ధనే,

ఉద్దీయ తే ఖండ్య తే రక్ష్య తే వా ఉద్దానం. దో అవఖండనే
రక్షణే. దీనియందు ఖండింపఁబడును, లేక రక్షింపఁబడును గనుక
ము. ౧. బధ్యతఇతి బంధనం. బధ బంధనే. కట్టివేయుట. ౨. కట్టివేయు

* ద్విపాద్యో ద్విగుణో దణ్డః-

ద్వౌ పాదౌ ప్రమాణ మస్మిన్నితి ద్విపాద్యః. రెండుభాగ
ప్రమాణముగాఁ గలది. ౧. ద్విగుణః దణ్డః రెట్టింపు దండుగ.
మైనదానికంటె నినుమడిగా దండుగఁ గొనుట.

* భాగధేయః కరో బలిః,

భాగ ఏవ భాగధేయః. భాగమే భాగధేయము.౧. కీర్య తే
కం కరః. కౄ విక్షేపే. ప్రత్యేకము ప్రజలచేతఁ జల్లఁబడునది
లంత్యనేన బలిః. ఇ. పు. బల ప్రాణనే. దీనిచేత రాజులు బ్రతుకు
౩. వ్యవసాయదారులచే రాజునకుఁ గట్ట దగినయప్పనముపేళ్లు.

* ఘట్టాదిదేయం శుల్కోఽస్త్రీ-

శల న్తి సుఖేన గచ్ఛంత్యత్ర శుల్కః. అ. పు. శల ఆశుగమనే

...చేత సుఖముగాఁ బోవుదురు. ౧. ఘట్టమనఁగా సుంకముఁగొను ... ఆదిశబ్దముచేత నదీతరణాను మొదలైనవి. అందు రాజునకు ...వలసినద్రవ్యము శుల్కమనంబడును. సుంకముపేరు.

ప్రాభృతం తు ప్రదేశనమ్. ౨౭

...పాయన ముపగ్రాహ్య ముపహార స్తథోపదా,

ప్రకర్షేణ భ్రియతే ప్రాభృతం. భృఞ్ భరణే. ఎచ్చుగా భరిం...నది. ౧. ప్రదిశ్యతే దీయతే రాజ్ఞే ప్రదేశనం. దిశ అతిసర్జనే. ప్ర...ముగా రాజుకొఱకు కియ్యఁబడునది. ౨. రాజ్ఞస్సమీప మయతే ...ఉపాయనం. అయగతౌ. దీనిచేత రాజసమీపమును బొందుదురు. ...గృహ్యతే రాజ్ఞా ఉపగ్రాహ్యం. గ్రహ ఉపాదానే. రాజుచే ...ఁబడునది. ౪. ఉపహ్రియతే రాజ్ఞా ఉపహారః. హృఞ్ హరణే. ...చేత హరింపఁబడునది. ౫. ఉపదీయత ఇతి ఉపదా. దా దానే. రాజ...సమందీయఁబడునది. ౬. రాజదర్శనార్థమై తెచ్చుకానుకపేళ్లు.

...యౌతకాది తు యద్దేయం సుదాయో హరణం చ తత్. ౨౮

యుతయో స్సంగతయోః స్త్రీపుంసయో రిదం యౌతుకం. వివా...ందు కూడుకొనియున్న వధూవరులసంబంధమైనది. ౧. సుష్ఠు దీయత ...దాయః. లెస్సగా నియ్యఁబడునది, ౨. హ్రియతే స్త్రియాస్వాతం...త్ర్యేణేతి హరణం. హృఞ్ హరణే. స్త్రీచేత స్వాతంత్ర్యమున హరింపఁ...ది. ౩. వివాహమందు నల్లునికిని ఆఁడుబిడ్డకును ఇచ్చువస్తువు.

తత్కాల స్తు తదాత్వం స్యాత్ -

సచాసౌ కాలశ్చ తత్కాలః. తదేత్యస్యభావః తదాత్వం. అప్పుడు ...లముతత్కాలము. తదాత్వమును. ౧, ౨. వర్తమానకాలముపేళ్లు.

ఉత్తరః కాల ఆయతిః,

...ఏష్య తీత్యాయతిః. ఇ. సీ. ఇణ్ గతౌ. ౧. రాఁగలకాలము.

సాంద్రుష్టికం ఫలం సద్యః-

...నం దృష్టం ప్రత్యక్షప్రయోజన మస్య సాంద్రుష్టికం. ప్రత్యక్ష...యోజనము గలది సాంద్రుష్టికము. సద్యఃఫలం=తాత్కాలికమైన ...౧. కృషిచేసినవెంటనే దొరకుఫలము.

ఉదర్కః ఫల ముత్తరమ్. ౨౯

ఉదర్చ్యతే ఇతి ఉదర్కః. అర్చ పూజాయాం. మిగుల నింపఁబడునది. ఉత్తరం ఫలం = మీఁద రాఁగలఫలము. ౧ రాఁగల ఫలముపేరు.

* అదృష్టం వహ్నితోయాది-

న దృష్టం అదృష్టం దైవకృతత్వాత్. దైవకృత మగు కానఁబడనిది. వహ్నితోయాది = అగ్నిజలాదులవలనఁ బుట్టి ము. ఆదిశబ్దముచేత వ్యాధిదుర్భిక్ష మూషికశలభాదులవలన భయంబును అదృష్ట మనంబడును.

* దృష్టం స్వపరచక్రజమ్,

దృశ్యత ఇతి దృష్టం. కానఁబడునది. స్వపరచక్రజం=రా దనబలమువలనను పగవారిబలమువలనను బుట్టినభయము.

* మహీభుజా మహిభయం స్వపక్షప్రభవం భయమ్.

రాజులకు మూలబలము మొదలగు నేడువిధములైనస్వప వలనఁ బుట్టినభయము అహిభయ మనంబడును. అహే రివభయ భయం. సర్పభయమువంటిభయము. ౧. పక్షశబ్దముచేత మూల మొదలైనయేడువిధములును జెప్పఁబడును. "నిజోఽథమైత్ర శ్రితశ్చసంబంధజః కార్యసముద్భవశ్చ, భృత్యో గృహీతో చారైః పక్షం బుధా స్సప్తవిధం వదంతి" నిజ మనఁగా మూల మిత్త్రిబలము మైత్త్రిబలము. తన్నురక్షించుకొనుటకై వచ్చి యించినవాఁడు సమాశ్రితుఁడు. తల్లిదండ్రులదిక్కువాఁడు జుఁడు. పరస్పరోపకారముచేత వచ్చికూడినవాఁడు కార్యసముద్భ జీతగాఁడు భృత్యుఁడు. ఉపచారముచేత స్వవశముగాఁ జేసి వాఁడు ఉపచారగృహీతుఁడు. ఈయేడును స్వపక్షము లనంబడు

* ప్రక్రియా త్వధికార స్స్యాత్-

ప్రకర్షేణ క్రియత ఇతి ప్రక్రియా. ప్రకర్షముగాఁ జేయఁబ ౧. కర్మవిశేష మధికృత్య కర్తృభిః క్రియత ఇత్యధికారః. కర్మవిశే నధికరించి కర్తలచేఁ జేయఁబడునది. ౨. అధికారముపేళ్లు.

* చామరం తు ప్రకీర్ణకమ్,

చమరమృగసంబంధి చామరం. చమరమృగసంబంధమైన

...తే రాజసమీప ఇతి ప్రకీర్ణకం. కృ విక్షేపే. రాజసమీపమందు ...నది. ౨. వింజామరపేళ్లు.

...పాసనం తు య ద్భద్రాసనం సింహాసనం తు తత్. ౩౧

...మమ్.

భద్రం చ తత్ ఆసనం చ భద్రాసనం శుభమైన యాసనము. ...స్యాసనం నృపాసనం. రాజుయొక్క యాసనము నృపాసనము ...కృతియుక్త మాసనం. సింహాసనం. సింహాకృతితోఁ గూడిన ...ము సింహాసనము. మణులు మొదలగువానితోఁ జేసినరాజా ...భద్రాసనము. బంగారుతోఁ జేసినది సింహాసనము.

ఛత్రం త్వాతపత్రమ్.

...ఛాద్యతే పురుషోఽనేనేతి ఛత్రం. ఛద అపవారణే. దీనిచేతఁ ...కు కప్పఁబడును. ౧. ఆతపాత్ త్రాయత ఇతి ఆతపత్రం. త్రైఙ్ ...లనే. ఎండవలన రక్షించునది. ౨. గొడుగుపేళ్లు.

రాజ్ఞస్తు నృపలక్ష్మ తత్,

నృపాణాం లక్ష్మ నృపలక్ష్మ. న. న. రాజులకు చిహ్నమైనది. ...జనకుఁ బట్టునట్టిగొడుగు.

...ద్రకుమ్భః పూర్ణకుమ్భః.

భద్రార్థం కుంభః భద్రకుంభః. మంగళార్థమైనకుంభము. ౧. ...సౌ కుంభశ్చ పూర్ణకుంభః. పూర్ణమైన కుంభము. ౨. రాజ ...దులయందుఁ బెట్టఁబడినపూర్ణకలశము పేళ్లు.

భృఙ్గారః కనకాలుకా. ౩౨

భ్రియతే జలమనేనేతి భృంగారః. దీనిచేత జలము భరింపఁబ ...౧. కనకమయీ చ సా ఆలుకా చ కనకాలుకా. సువర్ణమయ ...డి. ౨. బంగారుగిండి పేళ్లు.

...వేశ శ్శిబిరం వణ్డే.

...నివిశ్యతఇతి నివేశః. విశ ప్రవేశనే. ప్రవేశింపఁబడునది. ౧. శేర ...శిబిరం. శీఙ్ స్వప్నే. దీనియందు నిద్రింతురు. దండు విడిసిన ...పేళ్లు.

సజ్జనం తూపరక్షణమ్,

సత్ స్యాస్థల్యం జన్యతేఽనేనేతి సజ్జనం. శిబిరమునకు ... ము దీనిచేతఁ బుట్టింపఁబడును. ౧. ఉపరక్ష్యతేఽనేనేతి ఉపరక్షణ ... చేత శిబిరమురక్షింపఁబడును. ౨. శిబిరరక్షార్థమై చుట్టును ... గు మొదలయినదానిపేళ్లు.

* హ స్త్యశ్వరథపాదాతం సేనాఙ్గం స్యా చ్చతుష్టయమ్.

పదాతీనాం సమూహః పాదాతం హస్తినశ్చ అశ్వాశ్చ ... శ్చ పాదాతం చ హ స్త్యశ్వరథపాదాతం ద్వంద్వైకవద్భావః ... గులు, గుఱ్ఱములు, రథములు, కాలుబంటులును, అనునీనాలుగు ... గము లనంబడును. సేనాయాః అంగం సేనాంగం. సేనకు అంగ ... సేనాంగముపేరు.

* ద న్తీ దన్తావళో హ స్తీ ద్విరదోఽనేకపో ద్విపః,
(సిన్ధుర స్సామజః కుమ్భీ మాతఙ్గశ్చ మదావళః.)
మతఙ్గజో గజో నాగః కుఞ్జరో వారణః కరీ,
ఇభః స్తమ్బేరమః పద్మీ.

దంతావస్య స్తఇతిదంతీ. న. పు. దంతావళశ్చ. దంతము ... ౧. ౨.హస్తోఽస్యా స్తీతిహ స్తీ. న. పు. తొండముగలది. ౩. ద్వౌ ... ద్విరదః. రెండుకొమ్ములుగలది. ౪. అనేకేన-హ స్తేన వక్త్రేణ ... అనేకపః. ద్వాభ్యాంపిబతీతిద్విపః. పా పానే. తొండము నోరు ... రెంటిచేతను పానము చేయునది.౫.౬.మతంగాద్ఋషేర్జాతో మ ... మతంగుఁడను ఋషివలనఁబుట్టినది. ౭. గజతిమాద్యతీతిగజః. ... మదించునది.౮.నగేగిరౌభవోనాగః.పర్వతమందుఁ బుట్టినది. ౯. ... కుంభాధోగర్తావస్య స్తఇతి కుంజరః. కుంజము లనఁగా కుంభస్థల ... దిగువనుండుగుంతలు.అవి గలిగినది. ౧౦. పరబలం వారయతీతి ... వృఞ్ వరణే. పరబలము నడ్డపెట్టునది. ౧౧. కరోఽస్యా స్తీతి కరీ. ... తొండముగలది. ౧౨. ఏతిమదమితిఇభః. ఇణ్ గతౌ. మదమును ... నది. ౧౩. స్తంబే తృణగుల్మే రమత ఇతి స్తంబేరమః. రము క్రీడా ... పొదలయందుఁ గ్రీడించునది. ౧౪. పద్మం బిందుజాలకమస్యాస్తి ... న. పు. పద్మమనఁగా దేహమందలిబొట్లు. అవిగలిగినది.౧౫. ఏ...

* యూథనాథ స్తు యూథపః,

యూథస్యనాథో యూథనాథః. యూథమనఁగా సమూహము.
...డు. ౧. యూథంపాతీతియూథపః. పా రక్షణే. సమూహ
...పాలించునది. ౨. ఏనుఁగుమూఁకలో ముఖ్యమైనయేనుఁగుపేళ్లు.
...దోత్కటో మదకలః-
మదేనఉత్కటో మదోత్కటః. మదముచేత వ్యాప్తమైనది. ౧.
...కలో మనోజ్ఞః మదకలః. మదముచేత మనోజ్ఞమైనది. ౨. మద
...న యేనుఁగుపేళ్లు.

కలభః కరిశాబకః. 35

కం ఉదకం లభతే కలభః. డు లభ్ష్ ప్రాప్తౌ. ఉదకమును బొందు
... కరిణః శాబకః కరిశాబకః. ఏనుఁగుపిల్ల. పా. కరిపోతకః. ౨.
...వర్షగజో బాలః పోతస్తు దశవార్షికః, విక్కో వింశతివర్షస్తు కలభ
...కల్భకః." ఏనుఁగుగున్న పేళ్లు.
ప్రభిన్నో గర్జితో మత్తః-
ప్రకర్షేణ భిన్నః ప్రభిన్నః. మిక్కిలి మదస్రావముహొందినది. ౧.
...మస్య సంజాతమితి గర్జితః.గర్జించునది. ౨.మాద్యతీతి మత్తః.మదీ
...గ్లేనయోః. మదించునది. 3. మదముకాఱుచున్న యేనుఁగుపేళ్లు.
...ము నిలకడగా నున్న యేనుఁ గని కొందఱు.

సమా వుద్వాన్త నిర్మదౌ,

...మద ముద్వమతీతి ఉద్వాంతః. టు వము ఉద్గిరణే. మదమును
...మునది. ౧. నిర్గతో మదాత్ నిర్మదః. మదమువలనఁ బాసినది. ౨.
...వాహ్యా స్త్వపవాహ్యా స్సాన్నాహ్యా స్సమరోచితః) మదమువిడిచిన
...ఁగుపేళ్లు.
హాస్తికం గజతా బృన్దే-
హస్తినాం సమూహో హాస్తికం. గజానాం సమూహో గజ
...యేనుఁగులగుంపు. ౧. ౨. ఏనుఁగుమూఁక పేళ్లు.

కరిణీ ధేనుకా వశా. 36

కరోఽస్యా అస్తీతి కరిణీ. ఈ.సీ. తొండము గలది. ౧. ధయత్యే
...గజశిశురితి ధేనుకా. ధేట్ పానే. ఏనుఁగుపిల్ల దీనిచన్ను గుడుచును.
...ష్టి కామయతే గజమితివశా. వశకాంతౌ. ఏనుఁగును కామించు

నది. 3. ఆఁడుయేనుఁగు పేళ్లు.

* గణ్డః కటః-

గండ్యత ఇతి గండః. గడి వదనై క దేశే. ముఖై క దేశమైన
కటతి మదంకటః.కటేవర్షావరణయోః. మదమునువర్షించునది. ౨.
గుచెక్కిలిపేళ్లు.

* మదో దానమ్-

మాద్యతేఽనేనేతిమదః. మదీ హర్షగ్లేపనయోః. దీనిచేకప
ను. ౧. ద్యతి ఖండయతీతి దానం. దో అవఖండనే. ఏనుఁగునుబీకి
౨. మదము పేళ్లు.

* వమథుః కరశీకరః,

వమ్యత ఇతి వమథుః. ఉ. పు. టు వము ఉద్గిరణే. వెళ్లిన
నది. ఏనుఁగుతొండమువలనఁ బుట్టినతుంపురులు.

* కుమ్భౌ తు శిరసః పిణ్డౌ-

కుంభాకృతియోగాత్కుంభౌ. అ. పు. కుంభములవంటియా
ముగలవి. ౧. శిరసః పిణ్డౌ=ఏనుఁగుతలమీఁదనుండు మాంసపు
రెండును కుంభము లనంబడును. కుంభస్థలము.

* తయోర్మధ్యే విదుః పుమాన్.

వేత్త్యస్మిన్ అంకుశఘాతమితి విదుః. ఉ.పు. విద జ్ఞానే. దీ
దంకుశఘాతము నెఱుఁగును. ౧. ఆరెంటినడుము.

* అవగ్రహో లలాటం స్యాత్ -

అంకుశే నావగృహ్యాత ఇ త్యవగ్రహః. గ్రహ ఉపాదానే.
శముచేఁ దాఁకఁబడునది. ఏనుఁగునొసలు.

* ఈషికా త్వక్షికూటకమ్,

ఈషా లాంగలికేవ ఈషికా. పా. ఇషీకా. నాఁగేలువలె
యైనది. ౧. అక్షికూటక మక్షిగోళకం. ఏనుఁగుకనుగ్రుడ్డుపేరు.

* అపాఙ్గదేశో నిర్యాణమ్-

నిర్యాతి నేత్రజల మస్మా దితి నిర్యాణం. యా ప్రాపణే.
దీనివలన జాఱును. ౧. ఏనుఁగుకడగన్ను పేరు.

* కర్ణమూలం తు చూలికా.

చుల్యతే అంకుశేన ప్రేర్యత ఇతి చూలికా. చుల ప్రేరణే. అంకు
శముచేఁ బ్రేరేపింపఁబడునది. ౧. ఏనుఁగుచెవి మొదలు.
... కుమ్భస్య వాహిత్థమ్-
మదవాహిని స్థానే తిష్ఠతీతి వాహిత్థం. మదప్రవాహస్థానము
నది. ౧. ఏనుఁగుకుంభస్థలమునకు దిగువ నున్నప్రదేశము.

ప్రతిమాన మధోఽస్య యత్,

ప్రతిమీయతే అనేన ప్రతిమానం. డు మిఞ్ ప్రక్షేపణే. దీని
... వేయఁబడును. ౧. ఈవాహిత్థమునకు దిగువ నున్నప్రదేశము.
ఆసనం స్కన్ధదేశ స్స్యాత్ -
ఆస్యతే అస్మిన్నిత్యాసనం. అస ఉపవేశనే. దీనియం దుండఁ
... ౧. ఏనుఁగుయొక్క మూఁపు.

పద్మకం బిన్దుజాలకమ్. 38

పద్మవర్ణసామ్యాత్ పద్మకం. పద్మమువన్నెగలది. ౧. ఏనుఁగున
... వనమందు దేహమునఁ బుట్టినబొట్లు. ఏనుఁగుసిబ్బెము.
పక్షభాగః పార్శ్వభాగః-
పక్షయో ర్భాగః పక్షభాగః. పక్షములయొక్క భాగము. ౧.
... యో ర్భాగః పార్శ్వభాగః. ౨. ఏనుఁగుయొక్క యుభయపా
ర్శ్వములును.

దన్తభాగ స్తు యోఽగ్రతః,

దన్తసన్నిహితో భాగో దన్తభాగః. దంతములకు సమీపమైన
ము. ౧. ఏనుఁగుయొక్క ముందటిభాగము.
... ద్వౌ పూర్వపశ్చాజ్జఙ్ఘాదిదేశౌ గాత్రాపరే క్రమాత్. ४०
గాత్రస్య ప్రధానాంగత్వాత్ గాత్రం. గాత్రమునకు ప్రధానాం
... ౧. అప్రధానాఙ్గత్వాత్ అవరం. అప్రధానమైన అంగము అవ
... పా. అపరం. ౧. ఏనుఁగుయొక్క ముందరికాళ్లు మొదలుగాఁగల
ము గాత్ర మనంబడును. వెనుకటికాళ్లు మొదలుగాఁ గలభాగము
మనంబడును.
తోత్రం వైణుకమ్-
తుద్యతేఽనేన గజ ఇతి తోత్రం. తుద వ్యథనే. దీనిచేత నేనుఁగు

వ్యథ పెట్టఁబడును. ౧. వేణునా నిర్వృత్తం వైణుకం. వెదురుచే
యఁబడినది. ౨. పా. వేణుకం. ఏనుఁగును శిక్షించునట్టికోలపేళ్లు

* ఆలానం బన్ధస్తమ్భే-

ఆలాయతే గజోఽస్మిన్నిత్యాలానం. లా ఆదానే.
దేనుఁగు తెచ్చికట్టఁబడును. ౧. ఏనుఁగును గట్టుస్తంభము.

* అథ శృఙ్ఖలా,

అన్దుకో నిగళోఽస్త్రీ స్యాత్ -

శృణాతి బన్ధనేన గజ మితి శృంఖలా. ఆ. సీ. ప. త్రి. శ్
సాయాం. గజమును బీడించునది. "స్త్రీకటీవస్త్రబన్ధేఽపి నిగళే
లాత్రిషు" అని తాలవ్యాదులయందు రభసుఁడు. ౧. అన్దతి
త్యనేనే త్యందుకః. అది బంధనే. దీనిచేత కట్టివేయుదురు. ౨. నిగళ
దేనేతి నిగళః. గళ సేచనే. మదముచేతఁ దడుపఁబడునది. పా. నిగ
ఏనుఁగును గట్టుగొలుసుపేళ్లు.

* అఙ్కుశోఽస్త్రీ సృణిః స్త్రియామ్

అంక్యతేఽనేనేత్యఙ్కుశః. అ. పు. అకి లక్షణే. దీనిచేత నేనుఁ
గుఱుతుపడును.౧.సర త్యనయాసృణిః. ఇ. సీ. సృ గతౌ. ఏనుఁగు
పోవును. "ఆరక్షమగ్న మవమత్య సృణిం శితాగ్ర మేకః పలా
వేన కృతార్తనాదః" అని మాఘమందుఁ బుల్లింగ ప్రయోగము
సృణిశబ్దము స్త్రీలింగముగాన నిది యాయన ప్రమాదమువలనఁ
౨. అంకుశముపేళ్లు.

* దూష్యా కక్ష్యా వరత్రా స్యాత్ -

దూయతే అనయా దూష్యా. దూఞ్ పరితాపే. దీనిచేతఁ
పఁజేయఁబడును. పా. చూషా. ౧. కక్షాయాం గజమధ్యభాగే
కక్ష్యా. గజమధ్యభాగమందుండునది. 'కక్ష్యాకక్షా' అనికొంతమ
ప్రకాశిక. యాంతమని అజయుఁడు. ౨. వ్రియతే గజమధ్యమన
త్రా. వృఞ్ వరణే. దీనిచేత గజమధ్యము కప్పఁబడును. 3. ఏనుఁగ
మునఁ గట్టుతోలుమోఁకుపేళ్లు.

* కల్పనా సజ్జనా సమే,

కల్ప్యతే కల్పనా. కృపూ సామర్థ్యే. కల్పింపఁబడునది. ౧.

...యా సజనా. షస్జ గతౌ. గతిః జ్ఞానార్థః. దీనిచేత నెఱుఁగఁబడును.
...సోహణార్థమై యేనుఁగును శృంగారించుటపేళ్లు.
ప్రవేణ్యాస్తరణం వర్ణః పరిస్తోమః కుథో ద్వయోః. ౪౨
ప్రకర్షేణ వయన్త్యేనా మితిప్రవేణీ. ఈ. సీ. వ్యేఞ్ తంతుసంతా
...లి దీని నేయుదురు. ౧. అస్తీర్యత ఇత్యాస్తరణం. స్తృఞ్ ఆ
...నే. కప్పఁబడునది. ౨. వర్ణ్యతే చిత్రవర్ణత్వేనేతి వర్ణః. వర్ణస్తుతౌ.
...టచేత స్తోత్రముచేయఁబడునది. 3. పరిస్తూయతే పరిస్తోమః.
స్తుతౌ. స్తోత్రము చేయఁబడునది. ౪. గజపృష్ఠేకుథ్నాతీతి కుథః.
...షణే. ఏనుఁగువీఁపుననుండునది. అ. పు. మూడులింగములయందుఁ
...ందఱు. "స్త్రియాం వేణీ కుథం త్రిషు" అని వోపాలితుఁడు. ౫.
...మీఁదఁ బఱచు రత్నకంబళిపేళ్లు.
...కం త్వసారం హస్త్యశ్వమ్-
వేతి యుద్ధాదికర్మణ ఇతి వీతం. వీ గత్యాదౌ. వెళ్లునది. ౧.
...=బలములేనిది. యుద్ధమునకు సమర్థము కాని యేనుఁగు, గుఱ్ఱ
...త మనంబడును.

వారీతు గజబన్ధనీ,

వార్యతే గజోఽనయేతి వారీ. ఈ. సీ. దీనిచేత నేనుఁగు నిలుపఁబడు
... ఏనుఁగును బట్టుటకొఱకు చేయఁబడినయోదము మొదలయినది.
ఘోటకే వీతి తురగ తురం గాశ్వ తురంగమాః. ౪౩
వాజి వా హార్వ గన్ధర్వ హయ సైన్ధవ సప్తయః,
భూమౌ ఘుటతి పరివర్తత ఇతి ఘోటః. సఏవ ఘోటకః. ఘుట
...ర్తనే. భూమియందు పొర్లాడునది. ౧. వేతి గచ్ఛతీతి వీతిః. ఇ. పు.
...త్యాదౌ. వేగముగాఁ బోవునది. పా. పీతిః. 'పానేస్త్రీ పీతి రశ్వేనా'
...రుద్రుఁడు. ౨. తురం త్వరితం గచ్ఛతీతి తురగః. తురఙ్గః. తుర
... వేగిరముగాఁ బోవునది. 3. ౪. ౬. అశ్నుతే గమనేనే త్యశ్వః.
... వ్యాప్తౌ. గమనముచేత వ్యాపించునది. ౫. వాజో వేగస్తద్యో
...వాజీ. న. పు. వజ గతౌ. వాజ మనఁగా వేగము. అది గలది. ౭. వహతి
...వాహః. వహ ప్రాపణే. నరుని వహించునది. ౮. అర్వతియాతి అర్వా.
... అర్వ గతౌ. వేగముగాఁ బోవునది. తకారాంతంబును గలదు. "శ్ల

ధీకృత ప్రగ్రహా మర్వతాం వ్రజాః" అని మాఘము. ౯. గంధ్యతే నాపీడ్యత ఇతి గంధర్వః. గంధ అర్దనే. కశాదులచేత పీడింపఁబడు హాయతి గచ్ఛతీతి హాయః. హాయ గతౌ. శీఘ్రముగాఁ బోవునది. సింధు దేశే భవః సైంధవః. సింధు దేశమందుఁ బుట్టినది. ౧౩. సప్తి దిధర్మేణ సప్తిః, ఇ.పు. షప సమవాయే. సేవాదిధర్మములతోఁ ది, గుఱ్ఱము పేళ్లు.

* ఆజానేయాః కులీనా స్స్యుః-

అజేన వేగేన ఆనేయాః ఆజానేయాః. అజ గతిక్షేపణయో గముచేఁ దేఁదగినవి. ౧. మంచిజాతిగుఱ్ఱములు.

* వినీతా స్సాధువాహినః.

వినీయన్త ఇతి వినీతాః. నీఞ్ ప్రాపణే. లెస్సగా శిక్షిం నవి, ౧. మనుష్యుని లెస్సగా మోయనేర్చినగుఱ్ఱములు.

* వనాయుజాః పారసీకాః కాంభోజా బాహ్లికా హయాః,

వనాయు దేశే భవా వనాయుజాః. వనాయు దేశమందుఁ బు "పారశీకా వనాయుజాః" అని యుత్పలిని, దీర్ఘాదియును గలదు. తం కర్కాఖ్యం వానాయుజమపి పారసీకం తు" అని నామమాల సీక దేశే భవాః పారసీకాః. పారశీక దేశమందుఁ బుట్టినవి. ౧. జ దేశే భవాః కాంభోజాః. కాంభోజ దేశమందుఁ బుట్టినవి. ౧. దేశే భవాః బాహ్లికాః. బాహ్లిక దేశమందుఁ బుట్టినవి. ౧. ఆ ములయందుఁ బుట్టినయశ్వముల పేళ్లు.

* యయు రశ్వోఽశ్వమేధీయః-

విసృష్టో దేశే దేశే యాతీతి యయుః. ఉ. పు. యా ప్ర విడువఁబడినదై ప్రతిదేశమునకుఁ బోవునది. ౧. అశ్వమేధమునకు మైనయశ్వము.

* జవన స్తు జవాధికః.

జవతి వేగేన జవనః. జు గతౌ. వేగముగాఁ బోవునది. మైన వేగముగలయశ్వము.

* పృష్ఠ్య స్థౌరీ-

పృష్ఠేన వోఢుం క్షమః పృష్ఠ్యః. వీఁపున మోయుటకు

౧. స్థూలస్య పృష్ఠభాగస్యేదం స్థౌరం బలం తదస్యాస్తీతి స్థౌరీ.
లయో రభేదః. అధికమయిన వీఁపుసత్తువ గలది. స్థూరి యని
౨. మోఁపుమోయునశ్వముపేళ్లు.

సితః కర్కః రథ్యో వోఢా రథస్య యః,

కరోతి కౌతుకం కర్కః. డు కృఞ్ కరణే. కౌతుకమును జేయు
సితః. తెల్లగుఱ్ఱము. రథం వహతీతి రథ్యః. రథమును వహించు
యః రథస్యవోఢా. రథమును మోయుగుఱ్ఱము.

లః కిశోరః-

కశ్యత ఇతి కిశోరః. కశ గతిశాతనయోః. శిక్షింపఁబడునది. ౧.
పిల్ల.

వా మ్యశ్వా బడబా-

వమతి గర్భం వామీ. -ఈ. సీ. టు వము ఉద్గిరణే. గర్భమును వె
నది. ౧. అశ్వజాతిస్త్రీ అశ్వా. ఆఁడుగుఱ్ఱము. ౨. వలతే బడబా.
సంచలనే. వబయోర్డళయోరైకత్వం. చలించునది. ౩. గోడిగ
ఆఁడుగుఱ్ఱము.

బాడబం గణే. ౪౬

బడబానాం సమూహో బాడబం. గోడిగలమూఁక.

త్రిష్వాశ్వీనం య దశ్వేన దినే నైకేన గమ్యతే,

అశ్వేన ఏకేన దినేన యద్వర్త్మ గమ్యతే త దాశ్వీన మిత్యుచ్య
గుఱ్ఱముచేత నొకదినంబునఁ బోఁదగినతెరువు ఆశ్వీన మనంబడును.
న దినేన ఏకేన గమ్యత ఇత్యాశ్వీనం. గుఱ్ఱముచేత నొకదినంబునఁ
గినత్రోవ. ౧.

కశ్యం తు మధ్య మశ్వానామ్-

అశ్వానాం మధ్యం కశ్యమి త్యుచ్యతే గుఱ్ఱమునడుము కశ్య
బడును. కశా మర్హతీతి కశ్యం. తఱటున (కొరడా) కుఁ దగినది.

హేషా హ్రేషా చ నిస్వనః. ౪౭

హేషణం హేషా. హ్రేషా చ. హేషృ హ్రేషృ అవ్యక్తే శబ్దే.
క్తముగా మోఁయుట. ౧. గుఱ్ఱము నగిలించుటపేళ్లు.

నిగాళస్తు గళోద్దేశే.

నిగళ త్యనేన కబళ మితి నిగాళః గళ అదనే. దీనిచేత నా
ను మ్రింగును. "ఘంటాబంధసమీపస్థో నిగాళః కీ ర్తితో బుధైః,
దేవమణిర్నామ సశుభః కీ ర్తితో మతః" ౧. గుఱ్ఱపు మెడదగ్గఱిప్ర దే

* బృన్దే త్వాశ్వీయ మాశ్వవత్,

అశ్వానాం సమూహః ఆశ్వీయం. ఆశ్వం చ. అశ్వసమూ
ఆశ్వీయము, ఆశ్వము. ౧. ౨. గుఱ్ఱపుమూఁక పేళ్లు.

* ఆస్కన్దితం ధోరితకం రేచితం వల్గితం ప్లుతమ్.
గతయోఽమూః పఞ్చధారాః-

ధార్యతే తురగై రితి ధారా - అశ్వములచేత ధరింపఁబ
౧. ఆస్కందనం ఆస్కందితం. స్కందిర్ గతిశోషణయోః. చా
ణాధోరణం ధోరితకం. ధోర్వ్ గతిచాతుర్యే. రేచనం రేచితం.
పృథగ్భావే. వలనం వలితం. వల సంచలనే. పా. వల్గితం. ప్లవ
తం. ప్లుజ్ గతౌ-నిశ్చలమై అతివేగము అతిమందమును గాక స
గతి ఆస్కందితము. అంతకంటె నధికమయి చతురమైనగతి ధో
తాళగతితో వేరెముగాఁ దిరుగుట రేచితము. వేగముచేత వి
నదై మీఁదికి కాళ్లు కదిలించుట వల్గితము. వేగమున నంతట న
గాఁ బోవుట ప్లుతము. ౫. గుఱ్ఱముయొక్క గతివిశేషములు. ఇవి
లనంబడును.

* ఘోణా తు ప్రోథ మస్త్రియా

పోథతీతి ప్రోథః. అ. పు. పోథృ పర్యాప్తౌ - దట్టమై
నది. ఘోణా. ౨. గుఱ్ఱపుముక్కు.

* కవికాతు ఖలీనోఽ స్త్రీ-

కవతి భక్షణసమయే కవికా. కు శబ్దే-భక్షణసమయమందు
యునది. ౧. ఖలతి చలతీతి ఖలీనః. అ. పు. ఖల చలనే - కద
ఖే ముఖవివరే లీనో వా ఖలీనః - ముఖవివరమందు లీనమై యు
హ్రస్వమధ్యమమును గలదు. "పోత్రే స్నేహైః స్కంధదేశైః
శాకరక్తశాద్యాతముగై ఃః" అని విశాఖదత్తుఁడు. ౨. కళ్లెముపేళ్లు

* శఫం క్లీబే ఖురః పుమాన్.

...నది. ౧. ఖురతి భువం ఖురః. ఖుర ఛేదనే. భూమిని ఛేదిం... ౨. గొరిసెలపేళ్లు.

...చ్ఛోఽస్త్రీ లూమలాఙ్గూలే వాలహస్తశ్చ వాలధిః,

పూయతే దంశాదీ నుత్సారయతీతి పుచ్ఛః. అ. పు. పూయిా ... ఈఁగలు మొదలయినవానిని పోఁగొట్టునది. ౧. లూయన్తే రో... (...తే)తి లూమ. లూఞ్ ఛేదనే. రోమములు దీనియందు కో... ...ను. స. న. ప. అ.న. ౨. లజ్జతి చలతీతి లాంగూలం. లగి గతౌ. ...ది. 3. వాలసమూహయోగాత్ వాలహస్తః. వాలసమూహ ...ది. ౪. వాలా ధీయంతేఽస్మిన్నితి వాలధిః. ౙ. పు. డుధాఞ్ ...పోషణయోః. వాలము దీనియందు ధరింపఁబడును. ౫. (గుఱ్ఱ ...మొదలైనవాని) తోఁకపేళ్లు. వాలహస్తవాలధిశబ్దములు కేశయు ...క్తతోఁకపేళ్లనికొందఱు.

... షాసావృత్త లుఠితౌ పరావృత్తే ముహుర్భువి. ౫౦

... ఉపావర్తతేస్మ ఉపావృత్తః. వృతు వర్తనే. లుఠతిస్మ లుఠితః. ...ప్రతీఘాతే. పొర్లాడినది. ౧. ౨. త్రి. భూమియందు పలుమాఱు ...కిన యశ్వముపేళ్లు.

...యానే చక్రిణి యుద్ధార్థే శతాఙ్గ స్స్యన్దనో రథః,

శతం అఙ్గాన్యస్యేతి శతాఙ్గః. నూఱు అవయవములు గలది. ౧. ...తే యాతీతి స్యన్దనః. స్యన్దూ ప్రస్రవణే. పోవునది. ౨. రమన్తే... ...స్మి. రము క్రీడాయాం. దీనియందు క్రీడింతురు. 3. బండికండ్లతోఁ... ...న యుద్ధార్థమైనవాహనముపేళ్లు.

...సౌ పుష్యరథ శ్చక్రయానం న సమరాయ యత్. ౫౧

పుష్యేఽుత్సవాదా విహితో రథః పుష్యరథః. పుష్యము మంగ... ...ము గనుక తత్సామ్యమున నుత్సవాదు లుపలక్షింపఁబడును. ఆ ...త్సవాదులయందు విహితమయినది పుష్యరథము. "మహారథః పు... ...కం రథాంగీ క్షిప్రం క్షపానాథ ఇవాధిరూఢః" అని మాఘమం ...క్షత్రముతోఁగూడ శ్లేషగాఁ జెప్పెఁను. బండికన్నులు గలిగి యు... ...ముగాక విహారార్థమైనరథము.

...ర్ణీరథః ప్రవహణం డయనం చ సమం త్రయమ్,

కంఠేషు స్కంధే షూహ్యాహూనో రథః కంఠీరథః. వ
యందు వహింపఁబడురథము. పా. కర్ణీరథము. ౧. ప్రవహతి
మితి ప్రవహణం. శ్రేష్ఠమయినవాని వహించునది. ౨. డయ
నం. డీఙ్ విహాయసా గతౌ. ఆకాశమందుఁ బోవునది. 3. ఈ
ను సమానార్థకములు. మనుష్యులు మోయు విమానమను
మము.

* క్లీబే஽న శ్శకటో஽స్త్రీ స్యాత్ -

అనతి రథో஽నేనేత్యనః. స.న. అన ప్రాణనే. దీనిచేత రథము
కును. శక్నోతి భార మితి శకటః. అ. పు. శక్ళ శక్తౌ. భా
వహించుటకు సమర్థమైనది.

* గన్త్రీ కమ్బళివాహ్యకమ్.

గచ్ఛతీతి గన్త్రీ. ఈ. సీ. గమ్ళ సృప్ళ గతౌ. పోవునది.
శ స్సాస్నా. తద్యోగాత్కంబళినో బలీవర్దాః. తై ర్వాహ్యత ఇతి
ళివాహ్యకం. కంబళ మనఁగా గంగడోలు. అదిగలవి గనుక కంబ
నఁగా నెద్దులు. వానిచేత వహింపఁబడునది. "ప్రావారే஽ప్యు
గే సాస్నాయామపి కంబళః" అని రుద్రుఁడు. దిద్దినయెద్దులు
బండిపేళ్లు.

* శిబికా యాప్యయానం స్యాత్ -

శివా మంగళప్రదా. శివైవ శిబికా. వబయోరభేదః. మం
దమైనది. యాప్యైర్యథమై ర్యాయత ఇతి యాప్యయానం. యా
పణే. యాప్యు లనఁగా నధములు. వారిచేత వహింపఁబడునది. ఆ
ము పేళ్లు. పల్లకియు.

* డోలా ప్రేఙ్ఖాదికా స్త్రియామ్,

దుల్యతే ఉత్క్షిప్యతే డోలా. డుల ఉత్క్షేపే. ఊఁచఁబడునది. ప్రే
తే ఇత స్తతః ప్రేంఖా. ఇఖి గతౌ. ఇట్టటు పోవునది. పుంలింగము
దు. "డోలా ప్రేంఖః పుమాన్ ప్రేంఖా" అని రత్నకోశము. ౨.
య్యాలపేళ్లు. ఆదిశబ్దముచేత మంచాదులును డోలాశబ్దవాచ్యము

* ఉభౌ తు ద్వైప వైయాఘ్రౌ ద్వీపిచర్మావృతే రథే.

ద్వీపిచర్మవృతో రథః ద్వైపః. ద్వీపి యనఁగా పులి. దాని

...గప్పఁబడినది. ౧. వ్యాఘ్రచర్మణా వృతో రథః వైయాఘ్రః.
...లుచేతఁ గప్పఁబడినరథము వైయాఘ్రము. ౨. పులితోలు గప్పి
...పేళ్లు.

పాణ్డుకమ్బళసంవీతః స్యన్దనః పాణ్డుకమ్బళీ,

పాణ్డుకంబళేన సంవీతః రథః పాణ్డుకంబళీ. నాన్తః. తెల్లకంబ
...ప్పఁబడినరథము పాండుకంబళి.

...తే కామ్బళ వాస్త్రాద్యాః కమ్బళాదిభి రావృతే. ౫౪

కంబళే నావృతో రథః కాంబళః. కంబళిచేతఁ గప్పఁబడునది. వ
...నావృతో రథః వాస్త్రః. వస్త్రముచేతఁ గప్పఁబడినరథము. ఆదిశబ్ద
...క క్షౌమాదులును గ్రహింపఁబడును. కంబళి మొదలగువానిచేఁ
...రథము.

త్రిషు ద్వైపాదయః-

ద్వైపశబ్దము మొదలు వాస్త్రశబ్దపర్యంతము గలశబ్దములు
...లింగములయందు వర్తించును.

రథ్యా రథకడ్యా రథవ్రజే,

రథానాం సమూహో రథ్యా. రథకడ్యా చ. రథములయొక్క
...హము రథ్య. రథకడ్యయును. ౨. రథసమూహము పేళ్లు.

ధూః స్త్రీ క్లీబే యానముఖమ్-

ధూర్వతి హినస్తీతి ధూః. ర. సీ. ధుర్వీ హింసాయాం. పరులను
...చునది. యానస్య ముఖం యానముఖం. యానమనఁగా రథా
... వానియొక్క ముఖము. రథములు మొదలైనవానిముందుదిక్కు

స్యా ద్రథాంగ మపస్కరః. ౫౫

అపస్క్రియతే తదుచితస్థానే విక్షిప్యత ఇతి అపస్కరః. పా. అవ
... కృఞ్ విక్షేపే. ఆయాయుచితస్థానములయందుఁ బెట్టఁబడునది.
...కన్నులు, శాఁడి, నొగ మొదలయినరథావయవములు.

చక్రం రథాఙ్గమ్-

కరోతి రథగమన మితి చక్రం. డు కృఞ్ కరణే. రథగమనమును
...నది. రథస్యాఙ్గం రథాఙ్గం. రథమునకు అంగము. బండికంటిపేళ్లు.

* త స్యాన్తే నేమిః స్త్రీ స్యా త్ప్రధిః పుమాన్,

నమతి శబ్దాయతే గమనసమయే నేమిః. ఇ. సీ. ణము ప్రహ్వత్వే శబ్దే చ. గమనమందు మ్రోయునది. లయతి రథ మితి నే... ణీఙ్ ప్రాపణే. రథమును నడిపించునది. ప్రాన్తే ధీయతే విక్షిప్య... ప్రధిః. ఇ. పు. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. కడను బెట్టఁబ... బండికంటికమ్మి.

* పిణ్డికా నాభిః-

పిణ్డ్యతే సర్వాణ్యగ్రా ణ్యస్యామితి పిణ్డికా. పిడి సంఘాతే... న లన్నియు దీనియందుఁ గూర్పఁబడును. నభ్యతే హింస్యతే ... నాభిః. ణభ హింసాయాం. ఇరుసులచేతఁ బీడింపఁబడునది. బం... నడిమితూము పేళ్లు.

* అక్షాగ్ర కీలకే తు ద్వయో రణిః,

అణతి శబ్దాయత ఇత్యణిః. ఇ. స్త్రీ. అణశబ్దే. గమనసమయ... మ్రోయునది. పా. ఆణిః. "సీమా వృత్త్యక్షాగ్ర కీలేషు ద్వయో రాణి... థా" అని రుద్రుఁడు. అక్షమనఁగా ఇరుసు చివరయందు బండికండ్లు... కుండుటకై వేయుచీల.

* రథగుప్తి ర్వరూథో నా-

రథో గుప్యతేఽనేనేతి రథగుప్తిః. ఇ. సీ. గుపూ రక్షణే. ... దీనిచేత రక్షింపఁబడును. వ్రియతే రథోఽనేనేతి వరూథః. వృఞ్ ... రథము దీనిచేత రక్షింపఁబడును. శస్త్రాదులవలన వికలముగాకుండ ... నకు గప్పువ్యాఘ్రచర్మము మొదలైన ప్రావరణము పేళ్లు. రథికరక్షా... రథమందుఁ జేయఁబడినస్థానవిశేషము పేళ్లని కొందఱు.

* కూబర స్తు యుగంధరః,

కవతే శబ్దాయతే కూబరః. కూఙ్ శబ్దే. మ్రోయునది. ... హీం వృణోతి ఆచ్ఛాదయతీతి వా కూబరః. వృఞ్ వరణే. భూమి... యుండునది. యుగం ధరతీతి యుగంధరః. ధృ ధారణే. యుగ మ... కాఁడి, దాని ధరించునది. కాఁడిని గట్టుటకుఁ జేసినమ్రానిపేళ్లు. ...

* అనుకర్షో దార్వధస్థమ్-

అక్షం అనుకృష్యతే ఇత్యనుకర్షః. కృష విలేఖనే. ఇరుసు...

నది. నొగదిగువ నుండుకొయ్య. కోడిపీఁట.

ప్రాసఙ్గో నా యుగాన్తరమ్. ౫౭

ప్రసజ్యతే బలీవర్ద కంఠేష్వితి ప్రాసంగః. షంజ సంగే. ఎద్దుల మెడ
కూర్పఁబడునది. యుగాన్తరం=రెండనకాఁడి పేరు.

వ్యం స్యా ద్వాహనం యానం యుగ్యం ప త్త్రం చ ధోరణమ్,

యాత్యనేనయానం. యా ప్రాపణే. దీనిచేత నరుఁడు పోవును. యు
టితి యుగ్యం. కాడిని వహించునది. పతంత్యనేన ప త్త్రం. పత్ గ
చేత పొందుదురు. ధోరతి చాతుర్యేణ గచ్ఛ త్యనేనేతి ధోరణం.
గతిచాతుర్యే. దీనిచేత చాతుర్యముగా పోవుదురు. ఏనుఁగు మొ
వాహనములకును పేళ్లు.

పరావాహనం య త్త ద్వైనీతకమస్త్రియామ్. ౫౮

ోఢృభిః పరంపరయా వాహ్యత ఇతి పరంపరావాహనం. గుఱ్ఱ
మొదలయినవానిపరంపరచేత వహింపఁబడునది. వినీతానామిదం
ం. అ. ష్న. శిక్షితములయినగుఱ్ఱములు మొదలయినవానిసంబం
. తేరుమోకు పేళ్లు. పలువురు మోయఁదగినయందలము మొద
యని కొందఱు.

ధోరణా హ స్తిపకా హస్త్యారోహా నిషాదినః,

అధోరంతి హ స్తిన ఏభిరితి అధోరణాః. ధోౡ గతిచాతుర్యే. వీరి
ఏనుఁగులు చాతుర్యముగా నడుచును. హ స్తినః పాంతీతి హ స్తిపకాః.
ణే. ఏనుఁగులను రక్షించువారు. హ స్తినః ఆరోహంతీతి హస్త్యా
. ఏనుఁగు నెక్కువారు. హ స్తిషు నిషాదంతీతి నిషాదినః. న.పు.షద్
గత్యవసాదనేషు. ఏనుఁగు నెక్కువారు. ఏనుఁగుమావటి వాని
ఏనుఁగునెక్కుదొరలును.

యన్తా ప్రాజితా యన్తా సూతః క్షత్తా చ సారథిః. ౫౯

వ్యేష్ట దక్షిణస్థాచ సంజ్ఞా రథకుటుమ్బినః,

నియచ్ఛ త్యశ్వా నితి నియంతా. ఋ. పు. యంతాచ. ఋ. పు.
పరమే. అశ్వముల నియమించువాఁడుగనుక నియంత. యంత
౧. ౨. ప్రాజతి ప్రేరయ త్యశ్వానితి ప్రాజితా. ౩. ఋ. పు. అజ
ణయోః. గుఱ్ఱములను ప్రేరేపించువాఁడు. సుపత్యశ్వానితి సూ

తః. షూ ప్రేరణే. గుఱ్ఱములను దోలువాఁడు. ర. క్షదతి తాడ...
నితి క్షత్తా. ఋ. పు. క్షద గతిహింసనయోః. గుఱ్ఱములను గొట్టి...
గి. సారయ త్యశ్వా నితి సారథిః. ఇ. పు. సృ గతౌ. గుఱ్ఱము...
పించువాఁడు. ౬. అశ్వాన్ ప్రేరయితుం కదాచి త్సవ్యే కదా...
ణే చ తిష్ఠతీతి సవ్యేష్ఠః. దక్షిణస్థశ్చ. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. గుఱ్ఱము...
లునడపుడు కొంతసేపు ఎడమదిక్కునను, గొంతసేపు కుడిదిక్కు...
డువాఁడుగనుక సవ్యేష్ఠుఁడు. దక్షిణస్థుఁడును. ౭. ౮. సవ్యేష్ఠ...
నకారాంతమనియు ఋకారాంతమనియు కొందఱు. "సవ్యే...
ణస్థశ్చ" అని త్రికాండశేషము. అకారాంతమని కొందఱు. ...
క్షత్తా నియంతా చ యంతా సవ్యేష్ఠ ఏవ చ" అని యమ...
రథకుటుమ్బినః=సారథికి పేళ్లు.

* రథిన స్స్యన్దనారోహాః-

రథాః యేషాం సంతీతి రథినః. న. పు. రథములు గ...
స్యందనా నారోహ న్తీతి స్యందనారోహాః. రథములనెక్కువా...
రథికుల పేళ్లు.

* అశ్వారోహా స్తు సాదినః.

అశ్వా నారోహ న్తీతి అశ్వారోహాః. గుఱ్ఱముల నెక్కు...
దంత్యవశ్యం పరబలం నాశయ న్తీతి సాదినః. న. పు. షద్ ౢ విశర...
సాదనేషు. పరబలము నవశ్యముగా నాశముచేయువారు. గుఱ్ఱపు...
పేళ్లు.

* భటా యోధాశ్చ యోద్ధారః-

భట న్తే కాంక్ష న్తే యుద్ధం భటాః. భట కాంక్షాయాం. ...
మును గాంక్షించువారు. భటం తే పరస్పరం తిష్ఠతిష్ఠేతి భాషం తే...
భటాః. భట పరిభాషణే. పరస్పరము ఉండుండుమని భాషించు...
యుద్ధ్యంత ఇతి యోధాః, యోద్ధారశ్చ. ఋ. పు. యుధ సంప్ర...
యుద్ధముచేయువారు గనుక యోధులు, యోద్ధలు. 3 యుద్ధము...
వారిపేళ్లు,

* సేనారక్షాస్తు సైనికాః,

సేనాం రక్ష న్తీతి సేనారక్షాః, సైనికాశ్చ. రక్ష పాలనే. ...

వారు సేనారక్షులు. సైనికులును. దండు గాచు తలారులపేళ్లు.
నాయాం సమవేతా యే సైన్యాస్తే సైనికాశ్చ తే. ౬౧
సేనాయాం సమవేతాః సైన్యాః, సైనికాశ్చ. సేనయందుఁ గూ
ు గనుక సైన్యులు. సైనికులు. సేనయందుఁ గూడిన చతురంగ
పేళ్లు.
కో యే సహస్రేణ సాహస్రా స్తే సహస్రిణః,
సహస్రం బల మస్తీతి సాహస్రాః, సహస్రిణశ్చ. న. పు. వేయిం
గల బలముగలవారు. వేయింటిలెక్కగల గుఱ్ఱము మొదలైన
కు నాథులైనవారిపేళ్లు.
రిధిస్థః పరిచరః-
పరిధౌ సేనాప్రత్యన్తే తిష్ఠతీతి పరిధిస్థః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. సేనచుట్టు
వాఁడు. పరితశ్చరతీతి పరిచరః. చర గతిభక్షణయోః. సేనచుట్టును
వాఁడు. సేనచుట్టును గాచువానిపేళ్లు.
సేనానీ ర్వాహినీపతిః. ౬౨
సేనాం నయతీతి సేనానీః. ఈ. పు. ణీఞ్ ప్రాపణే. సేనను నడిపిం
ు. వాహిన్యాః పతిః వాహినీపతిః. ఇ. పు. వాహిని యనఁగా
దానికి దొర. దళవాయిపేళ్లు.
కంచుకో వారవాణో౽స్త్రీ-
కఞ్చ్యతే బధ్యత ఇతి కంచుకః. కచి దీప్తిబంధనయోః. కట్టఁబ
బాణాన్ వారయతీతి వారవాణః. అ. పు. బాణముల నడ్డపెట్టు
ందళముపేళ్లు. కుబుసమువలె మేనికిమఱుఁ వైనచొక్కాయ.
యత్తు మధ్యే సకఞ్చుకాః,
ధ్నన్తి త త్సారసన మధికాఙ్గః-
సారం బలం సనోతీతి సారసనం. షణు దానే. బలమునిచ్చునది.
ధికం అధికాంగం. అంగముకంటె నధికమైనది. కవచముఁ దొ
ు దానిమీఁద దృఢార్థమై కట్టుత్రాడుపేళ్లు.
అథ శీర్షకమ్. ౬౩
ర్షణ్యం చ శిరస్త్రే)-
శీర్షం రక్షతీతి శీర్షకం. శిరస్సును రక్షించునది. శిరసి హితం శీర్ష

ణ్యం శిరస్సునందు హితమైనది. శిరః త్రాయత ఇతి శిరస్త్రం. పాలనే. శిరస్సును రక్షించునది. 3 తలబొమిడికముపేళ్లు.

* అథ తనుత్రం వర్మ దంశనమ్,

ఉరశ్ఛదః కఙ్కటకో జగరః కవచోఽస్త్రియామ్.

తనుం త్రాయత ఇతి తనుత్రం త్రైఙ్ పాలనే. శరీరము... చునది. వృణోతి శరీరం వర్మ. న. న. వృఞ్ వరణే. శరీరమును గ... దశతి శరీర మితి దంశనం. దంశ దశనే. పా. దంశనం. శరీరము... సియుండునది. ఉరశ్ఛాదయతీత్యురశ్ఛదః. ఛద అపవారణే. ఉర... ప్పునది. కం వక్షః కటతీతి కంకటకః. కటే వర్షావరణయోః. వ... గప్పునది. జగతా గృహ్యతే జగరః. జగముచే గ్రహింపఁబడు... వాతం వంచయతీతి కవచః. అ. వ్న. వఞ్చు గతౌ. గాలిని బట్టు... డుపేళ్లు. జీరాపేళ్లును.

* ఆముక్తః ప్రతిముక్తశ్చ పినద్ధ శ్చాపినద్ధవత్,

ఆముచ్యతే స్మ ఆముక్తః. ప్రతిముచ్యతే స్మ ప్రతిముక్తః. చ్ౡ మోక్షణే. ఉపసర్గవశమున బంధనార్థకము కట్టఁబడినది గన... క్తము, ప్రతిముక్తమును. అపినహ్యతే ఇతి పినద్ధః, అపినద్ధశ్చ. ణహ... బంధింపఁబడునది. అపినద్ధశబ్ద మెట్లు బద్ధవస్త్రాదివాచకమో ఆక్తే... శబ్దము నని వచ్ఛబ్దార్థము. కట్టబడినవస్త్రము మొదలైనదాని పే...

* సంనద్ధో వర్మిత స్సజ్జో దంశితో వ్యూఢకఙ్కటః.

సన్నహ్యతే స్మ సన్నద్ధః. ణహ బంధనే. జోడుచేత బంధి... నవాఁడు. వర్మసంజాత మస్యేతి వర్మితః. జోడు వీనికిఁగలదు. సజ్జతే... షస్జ గతౌ. జోడును బొందినవాఁడు. దంశనం దంశ స్త దస్య సంజాత... శితః. దంశము జోడు అది వీనికిఁ గలదు. వ్యూఢః కంకటోఽనేనేతి వ్యూ... ఢకంకటః. వహింపఁబడినజోడుగలవాఁడు. ౫ జోడు దొడిగినవానిపే...

* త్రి ష్వాముక్తాదయః-

ఆముక్తశబ్దము మొదలు ౯ శబ్దములు త్రిలింగములు.

* వర్మభృతాం కావచికం గణే,

కవచినాం సమూహః కావచికం. కవచము గలవారిసమూ... కావచికము. జోడు దొడిగినవారిసమూహము.

...కాతి వత్తి పదగ పాదాతిక పదాజయః. ౬౬
...స్త్వే పదికశ్చ-

పదాభ్యా మతతీతి పదాతిః. ఇ.పు. అత సాతత్యగమనే. అడుగుల ...ల్లప్పుడు నడచువాఁడు. పత్యత్యర్తి ప్రతిపత్తిః. పత్ గతౌ. శత్రు ...నూర్చిపోవువాఁడు. పదాభ్యాం గచ్ఛతీతి పదగః. గమ్ గతౌ. ప ...చేతఁ బోవువాఁడు. పాదాత మస్యాస్తీతి పాదాతికః. పదాతి స ...ముగలవాఁడు. పదాభ్యా మజతీతి పదాజిః. ఇ.పు. అజ గతిక్షేప ... పద్భ్యాం గచ్ఛతీతి పద్గః. పదాభ్యాం చరతీతి పదికః. పాదము ...చరించువాఁడు. కాలిబంటు పేళ్లు.

అథ పాదాతం పత్తిసంహతిః,

పదాతీనాం సమూహః పాదాతం. పదాతుల సమూహము పా... పత్తీనాం సంహతిః పత్తిసంహతిః. కాలిబంట్ల సమూహము.

...స్త్రాజీవే కాణ్డపృష్ఠాయుధీ యాయుధికా స్సమాః. ౬౭

శస్త్రేణ ఆజీవతి శస్త్రాజీవః. శస్త్రములచేత బ్రతుకువాఁడు. కాం...గాః పృష్ఠే యస్య సః కాండపృష్ఠః. బాణములు వీఁపునఁ గల ... పా. కాండస్పృష్ఠః, స్పృష్ఠకాండః. ఆయుధేన జీవతీ త్యాయు... ఆయుధికశ్చ. ఆయుధముచేత బ్రతుకువాఁడు. ఆయుధమును ...బ్రతుకువాని పేళ్లు.

...కృతహస్త స్సుప్రయోగవిశిఖః కృతపుఙ్ఖవత్,

కృతౌ శిక్షితౌ హస్తౌ యస్య సః కృతహస్తః. శిక్షితము లయిన ...ులు గలవాఁడు. సుష్ఠు ప్రయుజ్యంతే సుప్రయోగాః విశిఖాః య... సుప్రయోగవిశిఖః. లెస్సగా వేయఁబడు బాణములు గలవాఁడు. ...గృహీతః పుంఖో యేన సః కృతపుంఖః. లెస్సగాపట్టఁబడిన పింజలు ...గలవాఁడు. అమ్ములు గుఱిదప్పక వేయనేర్చినవాని పేళ్లు.

...అపరాద్ధపృషత్కోఽసౌ లక్ష్యా ద్యశ్చ్యుతసాయకః. ౬౮

అపరాద్ధః అలబ్ధలక్ష్యః పృషత్కో యస్య సః అపరాద్ధపృషత్కః. ...తనిబాణములు గలవాఁడు. గుఱితప్పినయమ్ములుగలవాఁడు.

...న్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్కో నిష జ్గ్యస్త్రీ ధనుర్ధరః,

ధన్వాస్యాస్తీతి ధన్వీ. న.పు. ౧. ధను రస్యాస్తీతి ధనుష్మాన్. త.

విల్లుగలవాఁడు. ౨. ధనుః ప్రహరణమస్యేతి ధానుష్కః. విల్లే
ముగాఁ గలవాఁడు.౩.నిషంగోఽస్యాస్తీతి నిషంగీ. న.పు. నిషంగ
అమ్ములపొది, అది గలవాఁడు. ౪. అస్త్రం మంత్రప్రయుక్తాయు
దస్యాస్తీతి అస్త్రీ. నాంతః. మంత్ర ప్రయుక్తాయుధముగలవాఁడు.
చాపః తదస్యాస్తీతి అస్త్రీ. అస్త్రమనఁగా విల్లు. అదిగలవాఁడు."
చాపాయుధయోః" అని రభసుఁడు. ౫. ధనుర్ధరతీతి ధనుర్ధరః.
ధారణే. విల్లును బట్టినవాఁడు. ౬. విలుకాని పేళ్లు,

* స్యాత్ కాండవాంస్తు కాండీరః.

కాండాః బాణాః అస్యసంతీతి కాండవాన్. త. కాండీరః
ము లనఁగా బాణములు. అవి గలవాఁడు. అమ్ము పట్టినవాని పేళ్లు.

* శాక్తీక శ్శక్తిహేతికః.

శక్తిః ప్రహరణ మస్యేతి శాక్తికః. శక్తిః హేతిః. ఆయు
శక్తిహేతికః. శక్తియనునాయుధముగలవాఁడు శాక్తికుఁడును,
తికుఁడును. ౨. శక్తి యనునాయుధవిశేషము గలవాని పేళ్లు.

* యాష్టీక పారశ్వథికా యష్టి పర్శ్వథ హేతికా,

యష్టిః ప్రహరణ మస్యేతి యాష్టీకః. యష్టియనఁగా ల
అది యాయుధముగాఁ గలవాఁడు. పరశ్వథః ప్రహరణమస్య
థికః. పరశ్వథ మనఁగా గండ్ర గొడ్డలి. అది యాయుధముగాఁ
డు. ఈ ౨ ను, యష్టిపర్శ్వథహేతికా=వరుసగా దుడ్డుకఱ్ఱయు,
గొడ్డలియు నాయుధముగాఁ గలవాని పేళ్లు.

* నైస్త్రింశికోఽసిహేతి స్స్యాత్ -

నిస్త్రింశః ప్రహరణమస్య నైస్త్రింశికః. నిస్త్రింశ మనఁ
ము. అది ఆయుధముగాఁ గలవాఁడు. ౧. ౨. అడ్డకత్తి యాయు
గాఁ గలవాఁడు.

* సమౌ ప్రాసిక కౌన్తికౌ.

ప్రాసః ప్రహరణ మస్య ప్రాసికః. కుంతః ప్రహరణమస్య
కః. ఈఁటె యాయుధముగాఁ గలవాఁడు గనుక ప్రాసికుఁడు కౌ
డును. ౧. ౨. ఈఁటెగలవాని పేళ్లు.

* చర్మీ ఫలకపాణి స్స్యాత్ -

ర్మ ఫలక మస్యాస్తీతి చర్మీ. నాంతః. చర్మ మనఁగా అరిగె.
వాఁడు. ఫలతి విశీర్యతే ఘాతై రితి ఫలకః. ఞి ఫలా విశరణే.
పాణావస్యేతి ఫలకపాణిః. వేటులచేత పగలునది గనుక ఫలక
ె. అది హస్తమందుఁ గలవాఁడు. ౧. ౨. అరిగె (కేడెము)
పేర్లు.

పతాకీ వైజయన్తికః,

పతాకాఽస్యాస్తీతి పతాకీ. నాంతః. టెక్కెముగలవాఁడు. వై
న్త్యా చరతీతి వైజయంతికః. టెక్కెముచేత చరించువాఁడు. టె
గలవానిపేర్లు.

నుప్లవ స్సహాయ శ్చానుచరోఽభిచర స్సమాః. ౭౧

అను పశ్చాత్ ప్లవతే అనుప్లవః. ప్లుఙ్ గతౌ. వెనుక వచ్చు
సహ అయతే సహాయః. అయ గతౌ. కూడవచ్చువాఁడు. అను
రతీతి అనుచరః. చర గతిభక్షణయోః. వెంట వచ్చువాఁడు.
చరతీ త్యభిచరః. పా. అభిసరః. అంతటఁ జరించువాఁడు. తోడ
వానిపేర్లు.

రో గాగ్రేసర ప్రష్ఠాగ్రతస్సర పురస్సరాః,
రోగమః పురోగామీ-

పురో గచ్ఛతీతి పురోగః. గమ్లృ గతౌ. అగ్రే సరతీతి అగ్రేస
గతౌ. ప్రతిష్ఠతే పురో గచ్ఛతీతి ప్రష్ఠః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. ప్ర
పూటచేత గమనవాచకము. అగ్రతస్సరతీ త్యగ్రతస్సరః. పురస్స
పురస్సరః. పురో గచ్ఛతీతి పురోగమః. పురోగామీ చ. నాంతః.
పోవువాఁడు గనుక పురోగుఁడు, అగ్రేసరుఁడు, ప్రష్ఠుఁడు, అ
సరుఁడు, పురస్సరుఁడు, పురోగముఁడు, పురోగామియును. ౭. ముం
నచువానిపేర్లు.

మన్దగామీ తు మన్థరః. ౭౨

మందం గచ్ఛతీతి మందగామీ. నాంతః. గమ్లృ గతౌ. మెల్లగా
వాఁడు. ౧. మథ్నాతి చరణా వితి మంథరః. మంథ విలోడనే.
కాళ్లను బిసుకుకొనువాఁడు. ౨. మెల్లగా నడుచువానిపేర్లు.

ఘ్నాలోఽతిజవ స్తుల్యౌ-

ప్రశస్తే జంఘే అస్య స్త ఇతి జంఘాలః. మంచిపిక్కలు
డు. ౧. అతిశయితో జవో వేగో యస్య సః అతిజవః. అతిశయ
వేగముగలవాఁడు. ౨. వడిగా నడుచువానిపేళ్లు.

* జఙ్ఘాకరిక జాఙ్ఘికౌ,

జంఘే జీవనకర్యౌ యస్య సః జంఘాకరికః. జీవనము చే
నట్టిపిక్కలుగలవాఁడు. ౧. జంఘాభ్యాం జీవతీతి జాంఘికః. పి
బ్రతుకువాఁడు. ౨. దూరముగాఁ బోయి అక్కడివార్తల నెఱిఁ
నందుచేత బ్రతుకువానిపేళ్లు.

* తరస్వీ త్వరితో వేగీ ప్రజవీ జవనో జవః.

తరః అస్యాస్తీతి తరస్వీ. నాంతః. తరస్సనఁగా వేగము.
వాఁడు. ౧. త్వరిత మస్యాస్తీతి త్వరితః. ఞి త్వరా సంభ్రమే.
గలవాఁడు. ౨. వేగోఽస్తీతి వేగీ. నాంతః. వేగము గలవాఁడు.
కృష్టః జవో యస్య సః ప్రజవీ. నాంతః. జవనః. జవశ్చ. జు గతౌ.
ష్టమైన గమనవేగముగలవాఁడు. ప్రజవి, జవనుఁడు, జవుఁడును. ౬
వేగముగలవానిపేళ్లు.

* జయ్యో య శ్శక్యతే జేతుమ్-

జేతుం శక్యతే జయ్యః. జి జయే. ౧. సులభముగా నో
గినవానిపేరు.

* జేయో జేతవ్యమాత్రకే,

జేతుం యోగ్యో జేయః. గెలువందగినవాఁడు. ౧. ఓ
సినవానిపేరు.

* జైత్రస్తు జేతా-

జయతీతి జైత్రః. జేతా చ. ఋ. జి జయే. గెలుచువాఁ
క జైత్రుఁడు, జేతయును. ౧. ౨. గెలువఁ గలవానిపేళ్లు.

* యో గచ్ఛ త్యలం విద్విషతః ప్రతి.

సోఽభ్యమిత్రోఽభ్యమిత్రీయోఽప్యభ్యమిత్రీణ ఇత్యపి,

అభిముఖ్యేన శత్రూన్ అలం గచ్ఛతీ త్యభ్యమిత్రః, అ
త్రీయః, అభ్యమిత్రీణశ్చ. శత్రువులకు నెదురుగాఁ బోవువాఁడు
మిత్రుఁడు, అభ్యమిత్రీయుఁడు, అభ్యమిత్రీణుఁడును. ౧ ౨.

...నిప్పుడు శత్రువుల కెదురుగాఁ బలుమాఱు మోహరించు
...

...స్వల స్స్యా దూర్జస్వీ య ఊర్జాతిశయాన్వితః. ౭౫
ఊర్జః బలం తద్యోగాత్ ఊర్జస్వలః. ఊర్జస్వీ చ. నాంతః. ఊ
...గా బలము. అదిగలవాఁడు గనుక ఊర్జస్వలుఁడు, ఊర్జస్వియును.
ఊర్జాతిశయాన్వితః=అధిక మైనబలము గలవానిపేళ్లు,
...స్యా దురస్వా నురసిలః-
ప్రశ స్తమురోఽ స్యాస్తీతి ఉరస్వాన్. త. ఉరసిలశ్చ. ప్రశ స్తమై
...మ్ముగలవాఁడు గనుక ఉరస్వంతుఁడు, ఉరసిలుఁడును. ౧. ౨. ఘ
...రొమ్ముగలవానికిని, రొమ్ముబలముగలవానికిని పేళ్లు.
రథికో రథినో రథీ,
రథోఽ స్యాస్తీతి రథికః, రథినః, రథీ చ. పా. రథిరః. రథముగల
...రథికుఁడు, రథినుఁడు, రథియును. ౧. ౨. ౩. రథముమీఁదనుం
...మొదలైనవానిపేళ్లు.
కామంగా మ్యనుకామీనః-
అనుకామం యథేష్టం గచ్ఛతీతి అనుకామీనః. ౧. కామంగా
...యథేష్టముగాఁ బోవువాఁడు. యుద్ధాదులలో స్వేచ్ఛగా నేఁగు
...

హ్యత్యన్తీన స్తథా భృశమ్. ౭౬
అత్యంతం గచ్ఛతీతి అత్యంతీనః. మిక్కిలి పోవువాఁడు. ౧. యు
...లయందు మిక్కిలి పోవుస్వభావము గలవాఁడు.
శూరో వీరశ్చ విక్రాంతః-
శూరయతీతి శూరః. వీరయతీతి వీరః. శూర వీర విక్రాంతౌ. వి
...ంచువాఁడు గనుక శూరుఁడు, వీరుఁడు ను. ౧. ౨. విక్రామతి స్మ
...న్తః. క్రము పాదవిక్షేపే. విక్రమించువాఁడు ౩. శూరునిపేళ్లు.
జేతా జిష్ణుశ్చ జిత్వరః,
జయతి తాచ్ఛీల్యేన జేతా. ఋ. జిష్ణుః. ఉ. జిత్వరశ్చ. జి జయే.
...వమునసే గెలుచువాఁడు గనుక జేత, జిష్ణువు, జిత్వరుఁడును. ౧.
౩. గెలుచుస్వభావము గలవానిపేళ్లు.

* సాంయుగీనో రణే సాధుః-

సంయుగే సాధుః సాంయుగీనః. యుద్ధమునందు నేర్ప
వాఁడు. ౧. యుద్ధమున నేర్పరియగువానిపేరు.

* శస్త్రాజీవాదయ స్త్రిషు.

శస్త్రాజీవాదులు సాంయుగీనాంతములు నైనశబ్దములు
గములు.

* ధ్వజినీ వాహినీ సేనా పృతనానీకినీ చమూః,
వరూథినీ బలం సైన్యం చక్రం చానీక మస్త్రియామ్.

ధ్వజాః అస్యాం సంతీతి ధ్వజినీ. ఈ. సీ. టెక్కెములు
౧. వాహాః అస్యాం సంతీతి వాహినీ. ఈ. సీ. అశ్వములు గలది
ఇనేన ప్రభుణా సహ వర్తత ఇతి సేనా. రాజుతోఁగూడినది. ౩.
తే వ్యాయచ్ఛతీతి పృతనా. పృజ్ వ్యాయామే. తిరుగునది. ౪.
అశ్వాదిసంఘః. అస్యా మస్తీతి అనీకినీ. ఈ. సీ. అశ్వాదిసమూ
దీనియందుఁ గలదు. ౫. చమతి హినస్త్యరీన్ చమూః. ఉ. సీ.
అదనే. శత్రువులను సంహరించునది. ౬. వరూథో రథగుప్తి ర
తి వరూథినీ. ఈ. సీ. రథగుప్తిగలది. ౭. బలతి ప్రాణితి స్వపక్షో
లం. బల ప్రాణనే. స్వపక్షము దీనిచేత బ్రతుకును. ౧. సేనైవ సై
సేనయే సైన్యము. ౨. చకతి హంతి పరబల మితి చక్రం. చక తృప్తౌ ప్ర
తిఘాతే చ. పరబలమును హింసించునది. కరోతి జయమితి వా
జయమును జేయునది. ౩. విభజ్య న నీయత ఇత్యనీకం. అ. న్న. ణీఞ్
పణే. ఏర్పరించరానిది. ౪. సేనపేళ్లు.

* వ్యూహ స్తు బలవిన్యాసః-

వ్యూహ్యతే రచ్యత ఇతి వ్యూహః. ఊహ వితర్కే. రచింప
నది. ౧. బలవిన్యాసః=సేనయొడ్డుట. ౧. చతురంగబలమును యథా
ముగాఁ దీర్చి పెట్టుటపేరు.

* భేదా దణ్డాదయో యుధి,

దణ్డాదయః యుధి భేదాః=యుద్ధమందుఁ జేయఁబడు
మొదలైనవి వ్యూహభేదములు. బలము నడ్డముగాఁ దీర్చుట దం
ఆదిశబ్దముచేత భోగమండల అసంహతములు మున్నగును గ్రహింప

…రంగబలము నొకటివెనుక నొకటి నిలుపుట భోగము. మండలా …నా సర్పశరీరమువలెఁ దీర్చుట మండలము. బలమును వేఱువేఱు …చుట అసంహతము. తథాచకామందకః—"తిర్యగ్వృత్తిస్తు దం …డో భోగో న్వావృత్తిరేవచ, మండల స్సర్వతోవృత్తిః పృథగ్వృత్తి …త"ఇతి. అందు ప్రదరదృఢకాదులు ౧౭ దండభేదములు. గోమూ …హింసక సంచారి శకట పతంతకము లనునైదును భోగభేదములు. …ర్వతోభద్ర దుర్జయములు మండలభేదములు. అర్ధచంద్రోత్థానాదులు …తభేదములు.

…త్యాసారో వ్యూహపార్ష్ణిః-

…భగ్నా నాత్మీయాః ప్రత్యాసరతి ప్రత్యాసారః. సృ గతౌ. భగ్న …తమవారిని గూర్చుకొని వచ్చునది. ౧. వ్యూహమైకదేశమైయుండు …, మఱియొకటిగాని వ్యూహమునకు వెనుక నుండుమూఁక.

సైన్యపృష్ఠే ప్రతిగ్రహః. ౭౯

ప్రతిగృహ్ణాత్యత్ర ప్రతిగ్రహః. గ్రహ ఉపాదానే. రాజు దీనియందు …మును చేపట్టును. ౧. ఎక్కడ రాజు తానుండి తనసైన్యము గాసిఁ …ందునట్లు చేపట్టివచ్చునో ఆసైన్యము వెనుక, ఇన్నూఱు విండ్లప …ుకు ప్రత్యేక మైనమూఁక ప్రతిగ్రహ మనంబడును.

…కేభై కరథా త్ర్యశ్వా పత్తిః పఞ్చపదాతికా,

ఒకయేనుఁగు, ఒకరథము, మూఁడుగుఱ్ఱములు, ఏవురుకాలిబం …గలసేన పత్తి యనంబడును. పతతి గచ్ఛతీతి పత్తిః. ఇ. సీ. పత్ …పోవునది. ౧.

…త్త్యఙ్గై స్త్రిగుణైః సర్వైః క్రమా దాఖ్యా యథోత్తరమ్. ౮౦

సేనాముఖం గుల్మ గణౌ వాహినీ పృతనా చమూః,

…నీకినీ.

పత్త్యంగైః = పత్త్యవయవములయిన, యథోత్తరం = ఉత్తరో …ము, త్రిగుణైః=మువ్మడింపఁబడిన, సర్వైః=సమస్తములైన గజతు …ములచేత, క్రమాత్=వరుసగా, సేనాముఖం, గుల్మః, ...అనీకినీ=సే …ఖము మొదలైనవి, ఆఖ్యాః=సంజ్ఞలగును. అనఁగా పత్తిత్రయము

సేనాముఖము. మూఁడుసేనాముఖములు గుల్మము. మూఁడుగు
ల్మ లొకగణము. మూఁడుగణము లొకవాహిని. మూఁడువాహిను లొ
కపృతన. మూఁడుపృతన లొకచమువు. మూఁడుచమువు లొకయనీకిని
సేనాయా ముఖం సేనాముఖం. సేనయొక్కముఖము సేనాముఖ
ము. ౩ ఏనుఁగులు, ౩ రథములు, ౯ గుఱ్ఱములు, ౧౫ కాలిబంట్లును గల
సేన. ౧. గుడతి రక్షతీతి గుల్మః. గుడ రక్షాయాం. రక్షించునది. ౯ ఏను
గులు, ౯ రథములు, ౨౭ గుఱ్ఱములు, ౪౫ కాలిబంట్లును గల
సేన. ౧. గణ్యత ఇతి గణః. గణ సంఖ్యానే. లెక్కపెట్టఁబడునది. ౨౭ ఏను
గులు, ౨౭ రథములు, ౮౧ గుఱ్ఱములు, ౧౩౫ కాలిబంట్లును గ
లసేన. ౧. వాహాః అస్యాం సంతీతి వాహిని. గుఱ్ఱములుగలది. ౮౧ ఏను
గులు, ౮౧ రథములు, ౨౪౩ గుఱ్ఱములు, ౪౦౫ కాలిబంట్లును గలసే
న. ౧. ప్రియతే స్మ ధృతనా. పృజ్ వ్యాయామే. పోవునది. ౨౪౩ ఏను
గులు, ౨౪౩ రథములు. ౭౨౯ గుఱ్ఱములు, ౧౨౧౫ కాలిబంట్లును
గలసేన. చమతి హినస్తి శత్రూన్ చమూః. చము అదనే. శత్రు
హింసించునది. ౭౨౯ ఏనుఁగులు, ౭౨౯ రథములు, ౨౧౮౭ గుఱ్ఱ
ములు, ౩౬౪౫ కాలిబంట్లును గలసేన. ౧. అనీకోఽస్యామ స్తీత్య
కినీ. సమూహము గలది. ౨౧౮౭ ఏనుఁగులు, ౨౧౮౭ రథ
౬౫౬౧ అశ్వములు, ౧౦౯౩౫ కాలిబంట్లును గలసేన. ౧.

* దశానీకిన్యోఽక్షౌహిణీ-

దశానీకిన్యః = ౧౦ అనీకినులు, అక్షౌహిణీ=అక్షౌహిణి
బడును. ఊహస్సమూహః. సోఽస్త్యస్యా ఇతి ఊహినీ. అక్షాణామూ
అక్షౌహిణీ. పా. అక్షౌణామూహస్సమూహః. తద్యోగా దక్షౌ
రథములయొక్క సమూహముగలది. ౨౧౮౭౦ ఏనుఁగులు, ౨౧౮
ములు, ౬౫౬౧౦ అశ్వములు, ౧౦౯౩౫౦ కాలిబంట్లును గలసే
క్షౌహిణ్యామిత్యధికైః సప్తత్యాచాష్టభిశ్శతైః, సంయుక్తాని సహ
రథానా మేకవింశతిః. ఏవమేవ గజానాంతు సంఖ్యానాం కీర్తితం
పంచషష్టి సహస్రాణి షట్ శతాని దశైవతు, సంఖ్యాతా స్తురగ
జ్ఞై ర్వినారథ్యై స్తురంగమైః. నృణాం శతసహస్రం తు సహస్రాణి
వతు, శతాని త్రీణి చాన్యాని పంచాశచ్చ పదాతయ"

...సేనావిశేషములు.

అథ సంపది. ౮౧

...పత్తిః శ్రీశ్చ లక్ష్మీశ్చ-

సంపద్యతే జనై రితి సంపత్. ద. సీ. సంపత్తిశ్చ. ఇ. సీ. పద్‌ గౌ... జనులచేత పొందఁబడునది. ౧. ౨. శ్రియతే జనై రితి శ్రీః. ఈ. ...శ్ సేవాయాం. జనులచే నాశ్రయింపఁబడునది. ౩. లక్ష్యతే ఈ. సీ. లక్ష దర్శనాంకనయోః. జనులచేఁ జూడఁబడునది. ౪. ...పేళ్లు.

విపత్త్యా వివ దాపదా,

విపద్యతే విపత్తిః. ఇ. సీ. విపచ్చ. ద. సీ. విపరీతముగాఁ బొందఁ... ౧. ౨. ఆపద్యతే ఆపత్. ద. సీ. అంతటఁ బొందఁబడునది. ...పేళ్లు.

...యుధం తు ప్రహరణం శస్త్ర మస్త్రమ్-

ఆయుధ్యంతే అనేనేత్యాయుధం. యుధ సంప్రహారే. దీనిచేత ...ు సేయుదురు. ౧. ప్రహరం త్యనేన ప్రహరణం. దీనిచేతఁ గొట్టు... ౨. శస్యతేఽనేనేతి శస్త్రం. శసు హింసాయాం. దీనిచేత హిం... ౩. అస్యత ఇతి అస్త్రం. అసు క్షేపణే. దేహాదులమీఁదఁ ...నది. ౪. ఆయుధమాత్రమునకు పేళ్లు.

అథాస్త్రియా. ౮౨

...శ్చాపౌ ధన్వ శరాసన కోదణ్డ కార్ముకమ్,

...ష్వాసోఽపి-

ధన్యతే ప్రార్థ్యతే ధనుః. స. న. ప్రార్థింపఁబడునది. "ధనుర్వంశ ...ఽపి నిర్గుణః కింకరిష్యతి" యను ఉకారాంత పుంలింగప్రయోగ ...లదు. "శరాశాహీ ధనూః స్త్రీస్యాత్" అని, త్రికాండశేష ఊకారాంత స్త్రీలింగముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. ౧. చపస్య ...వ్రుతువిశేషస్య వా వికారశ్చాపః. చప మనఁగా వేణువిశేషము, ...రుతువిశేషము. దానిచేతఁ జేయఁబడునది. ౨. ధన్యతే ధన్వ. న. ధాన్యే ప్రార్థనాయాం చ. ప్రార్థింపఁబడునది. ౩. శరాః అస్యం... శరాసనం, అసు క్షేపణే బాణములు దీనిచేత వేయఁబడును. ౪.

కుర్దం తేఽనేనేతి కోదండం. కుర్ద క్రీడాయాం. దీనిచేత వేటా
౫. కర్మణేఽప్రభవతి కార్ముకం. యుద్ధకర్మకొఱకు సమర్థమైన
ధన్వశబ్దము మొదలు ౮ నపుంసకములు. ఇష్యతేఽనేన ఇష్వాసః. అస్యం తేఽనేనే
సః. అసు క్షేపణే. బాణములు దీనిచేత వేయఁబడును. ౭. ఇ

* అథ కర్ణస్య కాలపృష్ఠం శరాసనమ్.

కాలవర్ణః పృష్ఠో యస్య సః కాలపృష్ఠః. నల్లనైన వెను
గలది. ౧. కర్ణస్య శరాసనమ్. కర్ణునివిల్లు.

* కపిధ్వజస్య గాణ్డీవ గాణ్డివౌ పుంనపుంసకౌ,

గాండీకృతం అశ్లక్ష్ణీకృతం పర్వ స్థాన మస్యేతి గాండీవః,
వశ్చ. పు. నునుపుగాఁ జేయఁబడని గణుపులు గలది. ౧. అ
నుని వింటిపేళ్లు.

* కోటిర స్యాటనీ-

అన్య కోటిః=ఈవింటికొప్పు, అటనీ=అటనియనంబడును.
త్యధోగచ్ఛతి నమనకాలే అటనీ. స్త్రీ. అటనిః. సీ. అట పట గతౌ.
నెక్కు పెట్టునప్పుడు క్రిందికి వచ్చునది. ౧. వింటికొప్పుపేరు.

* గోధే తలే జ్యాఘాతవారణే.

గుధ్యతి పరివేష్టతి ప్రకోష్ఠమితి గోధా. గుధ పరివేష్టనే.
తింజుట్టుకొని యుండునది. ౧. తలతి ప్రతిష్ఠతే తలం. తల ప్రతిష్ఠా
స్థిరమైయుండునది. ౨. (రెండుబాహువులు అను) వ్యక్తిద్వయ
లన ద్వివచనోక్తి. వింటినారిదెబ్బ తాఁకకుండుటకై చేతఁ గట్ట
తోలుపేళ్లు.

* లస్తకస్తు ధనుర్మధ్యమ్-

లసతి సంశ్లిష్యతి కరే లస్తకః. లస సంశ్లేషణక్రీడనయోః.
లో నణఁగియుండునది. ౧. వింటినడుము.

* మౌర్వీ జ్యా శిఞ్జినీ గుణః,

మూర్వా వృక్షవిశేషః. తద్వికారో మౌర్వీ. ఈ. సీ.
యనఁగా చాఁగ. దానిచేతఁ జేయఁబడునది. ౧. జినాతి కాలే
తీతి జ్యా. జ్యా వయోహానౌ. కాలక్రమమున శిథిలమౌనది. ౨.
తి అవ్యక్తం స్వనతీతి శింజినీ. ఈ. సీ. శిజి అవ్యక్తేశబ్దే. అవ్యక్త

మునది. (తాలవ్యాది). 3. గుణ్యతే అభ్యస్యత ఇతి గుణః. గుణ
నే. అభ్యసింపఁ బడునది. ४. వింటినారి పేళ్లు.

ప్రత్యాలీఢ మాలీఢ మిత్యాది స్థానపఞ్చకమ్. ౮౫
ప్రత్యాలేఢి భువ మితి ప్రత్యాలీఢం. ఆలీఢం చ. లిహ ఆస్వా
భూమిని స్పృశించునది గనుక ప్రత్యాలీఢము, ఆలీఢమును. ఎ
లు ముందరికి చాఁచి కుడికాలు వెనుకకుఁ బెట్టుట ప్రత్యాలీఢ
డికాలు ముందరికి చాఁచి యెడమకాలు వెనుక కుంచుట ఆలీ
ఆదిశబ్దముచేత సమపదము, విశాఖము, మండలమును గలవు.
కాళ్లు సరిగా నిలువుట సమపదము. రెండుకాళ్లనడుమ జానెఁడె
గలుగ నిలుచుట విశాఖము. పాదద్వయమును మండలాకార
నిలువుట మండలము. ४. విలుకాండ్రనిలుకడలు.

లక్ష్యం లక్షం శరవ్యం చ-
లక్ష్యత ఇతి లక్ష్యం. లక్షం చ. లక్ష దర్శనాంకనయోః. చూ
నదిగనుక లక్ష్యము, లక్షమును. ౧. ౨. శరైః వీయత ఇతి శర
వ్యేఞ్ సంవరణే. బాణములచేతఁ గప్పఁబడునది. 3. గురిపేళ్లు.

శరాభ్యాస ఉపాసనమ్,
శరాణాం అభ్యాసః. శరాభ్యాసః. శరములయొక్క అభ్యాసము.
ఉపాస్యన్తే క్షిప్యన్తే శరా అత్రేతి ఉపాసనం. అసు క్షేపణే. బాణ
దీనియందు వేయఁబడును. ౨. విలువిద్య నేర్చుటకుఁ బేళ్లు.

పృషత్క బాణ విశిఖా అజిహ్మగ ఖగాశుగాః. ౮౬
కలమ్బ మార్గణ శరాః పత్రీ రోప ఇషు ర్ద్వయోః,
పర్షతి రుధిరేణ శత్రుమితి పృషత్కః. పృషు సేచనే. రుధిరము
శత్రువును దడుపునది. ౧. వణతీతి బాణః. వణ శ్వణ శబ్దే.
యునది. ౨. విశీయతే తనూక్రియతే విశిఖః. శిఞ్ నిశాతనే.
కొనకొలకు సన్నముగాఁ జేయఁబడునది. విశిఖ ఖనతీతి వా వి
ప్రవేశించుచు వ్రక్కలించునది. 3. అజిహ్మం గచ్ఛతీతి అజిహ్మ
క్కగాఁ బోవునది. ४. ఖే గచ్ఛతీతి ఖగః. ఆకాశమునఁ బోవు
. ఆశు గచ్ఛతీ త్యాశుగః. గమ్ౢ గతౌ. శీఘ్రముగాఁ బోవున
. కల్యతే క్షిప్యత ఇతి కలంబః. కల కిల క్షేపే. వేయఁబడునది.

౭. మార్గయతి లక్ష్యమితి మార్గణః. మార్గ అన్వేషణే. గుఱిని
నది. ౮. శృణాతీతి శరః. శౄ హింసాయాం. హింసించునది.
త్రం పక్షోఽస్యాస్తీతి పత్రీ. న. పు. గఱులు గలది. ౧౦. రో
మోహయతీతి రోపః. రూప విమోహనే. మోహింపఁజేయునది.
ఇష్యతి గచ్ఛతీతి ఇషుః. ఉ. ప్స. ఇష గతౌ. లక్ష్యమును గూర్చి
నది. ౧౨. అమ్ములపేళ్లు.

* ప్రక్ష్వేడనాస్తు నారాచాః-

ప్రక్ష్వేడన్తీతి ప్రక్ష్వేడనాః. క్ష్వేడ అవ్యక్తే శబ్దే. అ
గా మ్రోయునవి. ప్రక్ష్వేద్యంత ఇతి ప్రక్ష్వేడనాః. ఞి క్ష్విద
హనమోచనయోః. వేయఁబడునవి. ౧. నారం నరసమూహ
తీతి నారాచాః. అఞ్చుగతిపూజనయోః. నరసమూహమునుగూ
వునవి. ౨. నారసములపేళ్లు.

* పక్షో వాజః-

పక్షతి శరం గృహ్ణాతీతి పక్షః. పక్ష పరిగ్రహే. బాణము
తిగ్రహించునది. ౧. వజ త్యనేన బాణ మితి వాజః. వజ గతౌ.
బాణముపోవును. ౨. గఱులపేళ్లు. ఱెక్కలు.

* త్రిషూత్తరే.

ముందు చెప్పఁగల లిప్తకాంతము లైనశబ్దములు త్రిలింగ

* నిరస్తః ప్రహితే బాణే-

ప్రహితే బాణే=వేయఁబడినబాణమందు, నిరస్తః=నిరస్త
వర్తించును. నిరస్యతే స్మ నిరస్తః. అసు ప్రక్షేపణే=వేయఁబడినది. ౧

* విషాక్తే దిగ్ధలిప్తకౌ,

విషాక్తే=విషముచేఁ బూయఁబడినబాణమందు, దిగ్ధలిప్త
దిగ్ధలిప్తశబ్దములు వర్తించును. దిహ్యతే విషేణ దిగ్ధః. లిప్యతే
లిప్తః. దిహ ఉపచయే. లిప ఉపదేహే. విషముచేతఁ బూయఁబ
గనుక దిగ్ధము, లిప్తకమును. ౧. ౨.

* తూణోపాసఙ్గ తూణీర నిషఙ్గా ఇషుధి ర్ద్వయోః,
తూణ్యామ్-

తూణ్యతే శరై రితి తూణః. తూణీరః, తూణీ చ. తూణ పూ

...చేత పూరింపఁబడునది గనుక తూణము, తూణీరము, తూణి ... తూణతూణీరశబ్దములు పుంలింగములు. తూణీశబ్దము ఈకారాం ...ము. అకారాంతస్త్రీలింగ మని కొందఱు. ౧. ౩. ౬. ఉపా ...రా అత్ర ఉపాసంగః. నిషంగశ్చ. షంజ సంగే. బాణములు ...మ కూర్పఁబడును గనుక ఉపాసంగము. నిషంగమును. ౨. ౪. ...యంతేఽత్రేతి ఇషుధిః. ఇం.పు. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. ...లు దీనియందు ధరింపఁబడును. ౫. అమ్ములపొదివేళ్లు.

ఖడ్గే తు నిస్త్రింశ చన్ద్రహాసాసి రిష్టయః,
...క్షేయకో మణ్డలాగ్రః కరవాలః కృపాణవత్. ౮౯

ఖండయతీతి ఖడ్గః. ఖడి భేదనే. ఖండించునది. ౧. నిష్క్రాన్త ...ంగులీభ్యో నిస్త్రింశః. ముప్పదియంగుళములకంటె నధికమైనది. ...ద్రవత్ హసతిప్రకాశతే చంద్రహాసః. చంద్రునివలెఁ బ్రకాశించు ... అస్యతే క్షిప్యత ఇతి అసిః. ఇ. పు. అసు క్షేపణే. విసరఁబడునది. ...ృతే హింస్యతేఽనేనేతి రిష్టిః. ఇ. పు. రిష హింసాయాం. దీనిచేత ...పఁబడును. అజాదియుఁ గలదు. "చంద్రహాసర్షినిస్త్రింశా క్షేయా ...వాచకాః" అని త్రికాండశేషము. ౫. కుక్షౌ చర్మనిర్మితకోశే ...కౌక్షేయకః. చర్మనిర్మితమై కుక్షిప్రాయమైన యొరలోనుండు ... మండలాకార మగ్ర మస్యేతి మండలాగ్రః. మండలాకారమైన ...ది. ౭. కరే వలతీతి కరవాలః. వల సంచలనే. కరమందు చలించు ...సంతైశ్ఛిదిరే లూనకరవాలాః పదాతయః" అనిమాఘమందు ... జెప్పఁబడియున్నది. పా. కరంపాలయతీతికరపాలః. కరమును ...నది. "విధూతకరపాలకః పాలకః" అని యమకము. ౮. కల్ప ...నే కృపాణః. కృపూ సామర్థ్యే. హింసయందు సమర్థమైనది. కృ ...ట్లు ఖడ్గవాచకమో అట్లే కరవాలము ఖడ్గవాచకమని వచ్ఛద్దా ... పెద్దకత్తిపేళ్లు.

...ః ఖడ్గాదిముష్టౌ స్యాత్ -

త్సరతి ముష్టినా త్సరుః. ఉ. పు. త్సర ఛద్మగతౌ. పిడికిటితోఁ ...ుండునది. ౧. ఖడ్గము మొదలైనవానిపిడి. పరుజు.

మేఖలా తన్నిబన్ధనే,

మీాయతే మణిబంధ ఇతి మేఖలా. డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే.
మీాఁదఁ గట్టఁబడునది. ౧. ఆయుధము జాఱకుండ మణికట్టునఁ గ

* ఫలకోఽ స్త్రీ) ఫలం చర్మ-

ఫలతి విశీర్యతే ప్రహారై రితి ఫలకః. ఫలంచ. ఞి ఫలా
వ్రేలుటచేఁ బగులునది ఫలకము, ఫలమును. ౧. ౨. చర్మణా బ
చర్మ. న. న. తోలుచేతఁ గప్పఁబడినది. ౩. అరిగపేళ్లు. కేడెము.

* సంగ్రాహో ముష్టి రస్య యః।

సంగృహ్యతే అనేనేతి సంగ్రాహః. గ్రహ ఉపాదానే.
నరిగ పట్టఁబడును. ౧. అరిగపట్టుపిడి.

* ద్రుఘణే ముద్గర ఘనా-

ద్రుః వృక్షో హన్యతేఽనేనేతి ద్రుఘణః. హన హింసా
వృక్షము దీనిచేతఁ గొట్టఁబడును. ౧. ముదం సంతోషం గిరతీతి
గౄ నిగరణే. సంతోషమును హరించునది. ౨. హన్యతే అనేనే
హన హింసాగత్యోః. దీనిచేత హింసింపఁబడును. ౩. ఇనుపగుది

* స్యా ద్దీలీ కరవాలికా,

ఈళ్యతే జనై రితి ఈలీ. ఈ. సీ. ఈళ స్తుతౌ. స్తోత్రముచే
నది. పా. ఈళిః. పా. ఇల్యత ఇతి ఇలిః. ఇల స్వప్నప్రేరణయోః
పింపఁబడునది. ౧. క్షుద్రః కరవాలః కరవాలికా, క్షుద్రమైనకరవా
౨. తులువకత్తిపేళ్లు.

* భిన్దిపాల స్సృగ స్తుల్యౌ-

భిందతః పాలయతీతి భిందిపాలః. పాల రక్షణే. నఱుకువా
క్షించునది. పా. భిండిపాలః. ౧. సృజ్యతే శత్రూన్ ప్రతి సృగః
విసర్గే. శత్రువులనుగూర్చి విడువఁబడునది. ౨. హ స్తప్రమాణమై
వాటుగుదియపేళ్లు.

* పరిఘః పరిఘాతనః.

పరితో హన్యతేఽనేన పరిఘః, పరిఘాతనశ్చ. హన హి
త్యోః. అంతట దీనిచేతఁ గొట్టఁబడును గనుక పరిఘము. ప
మును. ౧. ౨. ఇనుపకట్లగుదియపేళ్లు.

* ద్వయోః కుఠార స్స్వధితిః పరశుశ్చ పరశ్వధః,

...ర్తౄ వృత్తాౕ ఇయ ర్తీతి కుఠారః. ష్ఞ. ఋ గతౌ. వృక్షము
...నది. ౧. స్వం స్వకీయం ధియతి బిభర్తీతి స్వధితిః. ఇ. పు. ధి
... స్వకీయ మైనవారిని బోషించునది. ౨. పరాౕ శృణాతీతి వ
...పు. శౄ హింసాయాం. శత్రువులను హింసించునది. 3. పరాౕ
...పరశ్వధః. శో తనూకరణే. పరులను క్షయింపఁ జేయునది. ౪.
...లి.

...చ్ఛస్త్రీ చాసిపుత్త్రీచ ఛురికా చాసిధేనుకా. ౯౨

శస్యతేఽనయా శస్త్రీ. ఈ. సీ. శసు హింసాయాం. దీనిచేత
...బడును. ౧. సూక్ష్మత్వాదసేః ఖడ్గస్య పుత్రీ అసిపుత్రీ. ఈ.
...క్ష్మమైనది గనుక ఖడ్గమునకు పుత్త్రివలె నుండునది. ౨. ఛురతీ
...కా. ఛుర ఛేదనే. ఛేదించునది. 3. అసేః ధేనురివ అసిధేనుకా.
...నకు పిల్లవంటిది. ౪. సురియకత్తిపేళ్లు. చూరకత్తి.

...వుంసి శల్యం శఙ్కుర్నా-

శల త్యంతః శల్యం. అ. న్న. శల ఆశుగమనే. శీఘ్రముగాఁ
...నది. ౧. శంక తేఽస్మాత్ శంకుః. ఉ.పు. శకి శంకాయాం. దీని
శంకింతురు, ౨. వసిపేళ్లు. సెలకట్టె.

సర్వలా తోమరోఽస్త్రియామ్,

సర్వాౕ లాతీతి సర్వలా. లా ఆదానే. సర్వశత్రువులను గ్రహిం
... పా. శర్వలా. ౧. తామ్యంతే అనేన తోమరః. తము గ్లానౌ.
... బడలుదురు. ౨. నేజాపేళ్లు. చిల్లకోల.

ప్రాస స్తు కున్తః-

ప్రాస్యతే శత్రౌ క్షిప్యతి ప్రాసః. అసు క్షేపణే. శత్రువులనుగూ
...మ్మఁబడునది. ౧. కుణంత్యనేనేతి కుంతః. కుణ శబ్దే. దీనిచేత మొ
...దురు. ౨. ఈఁటెపేళ్లు. బల్లెము.

కోణస్తు స్త్రియః పాళ్యశ్రి కోటయః. ౯3

కుణ త్యుపకరోతీతి కోణః. కుణ శబ్దోపకరణయోః. ఉపకరిం
. ౧. పాలయతీతి పాళిః. ఇ. సీ. పాల రక్షణే. రక్షించునది. ౨.
...తీతి అశ్రిః. ఇ. సీ. అశ భోజనే. భక్షించునది. 3. కుటతీతి కో
. సీ. కుట కౌటిల్యే, వంకరమైయుండునది. ౪. అంచుపేళ్లు.

* సర్వాభిసార స్సర్వౌఘ స్సర్వసంనహనార్థకః,

సర్వేణ సైన్యేన అభిసరణం సర్వాభిసారః. సృ గతౌ. స
సైన్యముతోఁ గూడఁ బోవుట. ౧. సర్వేషా మోఘః సర్వౌఘ
మైనచతురంగబలములయొక్క సమూహము. ౨. సర్వేషాం స
సర్వసన్నహనం. సర్వబలముయొక్క ఆయత్తపాటు సర్వసన్న
౩. సకలసేనయు యుద్ధమునకు నాయత్తపడుటపేళ్లు.

* లోహాభిసారోఽస్త్రభృతాం రాజ్ఞాం నీరాజనావిధిః.

లోహం శస్త్రమభిసార్యతేఽస్మిన్నితి లోహాభిసారః. స
పా. లోహాభిహారః. దీనియందు రాజులచేత శస్త్రము పొందఁ
౧. అస్త్రభృతాం రాజ్ఞాం=శస్త్రధరులైన రాజులయొక్క, నీరాజ
(మహానవమియందును, యుద్ధనిర్గమనమందును శస్త్రవాహన
జేయు) పూజావిధి. ఆయుధముల నివాళించుట.

* య త్సేన యాభిగమన మరా త్య భిషేణనమ్,

సేనయా సహ ఆభిముఖ్యేన శత్రూన్ ప్రతి గమనం అ
నం. సేనతోఁగూడ నభిముఖముగాఁ బోవుట అభిషేణనము. ౧.
తోఁగూడి పగవానిమీఁదికి నెదురుగా నెత్తిపోవుట.

* యాత్రా వ్రజ్యాభినిర్యాణం ప్రస్థానం గమనం గమః.

యాంత్యస్యామితి యాత్రా. యా ప్రాపణే. దీనియందు
వుదురు. ౧. వ్రజనం వ్రజ్యా. వ్రజ గతౌ. కదలిపోవుట, ౨. అభి
ననిర్యాణం అభినిర్యాణం. యా ప్రాపణే. ఎదురుగాఁ గదలిపో
ప్రస్థీయత ఇతి ప్రస్థానం. స్థా గతినివృత్తౌ. ప్రపూర్వమగుటచేత గ
ర్థకము. కదలిపోవుట. ౪. గమ్యతే గమనం. గమశ్చ. గమ్ గ
దలిపోవుట. ౫. ౬. గెలువ నిచ్ఛయించినరాజుయొక్క పయనము

* స్యా దాసారః ప్రసరణమ్-

ఆ సమంతాత్ సరణం ఆసారః. ప్రసరణం చ. సృ గతౌ.
టనెఱయుట. పా. ప్రసరణిః. ౨. అంతట సేన వ్యాపించుటపేళ్లు.

* ప్రచక్రం చలితార్థకమ్,

ప్రకర్షేణ క్రామతీతి ప్రచక్రం. క్రము పాదవిక్షేపే. మిక్కి
లునది. ఈశబ్దము మూఁడులింగములయందు వర్తించును. "ప్ర

...త్రిషు" అని యుకుసహూల. గ. కదలిననేనపేళ్లు.

...ర్తా ప్రత్యభీతస్య రణే యాన మభిక్రమః. ౯౬

... అభిముఖ్యేన వా అరీ నభిభూయ వా క్రమణం అభిక్రమః. క్రము ...క్షేపే. శత్రువుల కెదురుగాఁగాని శత్రువులఁ దిరస్కరించి కాని ... పా. అతిక్రమః. గ. శత్రువులఁగూర్చి భయము లేనిపురుషుని ...యాత్రపేరు.

వైతాళికా బోధకరాః-

వివిధాస్తాళాః ప్రయోజనం యేషాం తే వైతాళికాః. వివిధములైన ...ములు ప్రయోజనముగాఁ గలవారు. గ. రాజ్ఞాం బోధం కుర్వం ...ధకరాః. రాజుల మేలుకొలుపువారు. బోధకు లనియుఁ గలదు. ...కా రాజవర్యాణా మస్తువర్ణ గుణసంపదం" అని శ్రీహర్షరత్న ... ౨. వేఁకువను రాజులను మేలుకొలుపుపాఠకులపేళ్లు.

చాక్రికా ఘాణ్టికా స్సమాః,

చక్రేణ సమూహేన చరంతీతి చాక్రికాః. ఘంటయా సమూ... చరంతీతి ఘాంటికాః. సమూహముతోఁ జరించువారు. పా. ఘా... గ. ౨. గుంపుగాఁ గూడి స్తోత్రముచేయువారిపేళ్లు. ఘంటావా...చేత నిద్ర మేల్కొలుపువారి పేళ్లని కొందఱు.

...స్యు ర్మాగధా స్తు మగధాః-

మగధ్యంతి స్తువంతి మాగధాః, మగధాశ్చ. మగధ స్తుతౌ. వం...సు స్తోత్రముచేయువారు గనుక మాగధులు, మగధులును. పా. మ... గ. ౨. వంశావళిఁ జదువువారిపేళ్లు.

వన్దినః స్తుతిపాఠకాః. ౯౭

వన్దన్త ఇతి వన్దినః. న. పు. వది అభివాదనస్తుత్యోః. స్తోత్రము ...వారు. పరాక్రమాదులను స్తుతించువారు. బట్టువాండ్రు. మాగ...లు ర ఏకార్థకము లని కొందఱు.

సంశప్తకాస్తు సమయా త్సంగ్రామా దనివర్తినః,

సంశపంతి పలాయనా దితి సంశప్తకాః, శప ఉపాలంభే. జయిం...చిగి కా మని యొట్టు పెట్టుకొనువారు. గ. ఒట్టుఁబెట్టుకొని యుద్ధ...ు మరలనివారు.

* రేణు ర్ద్వయోః స్త్రియాం ధూళిః పాంసు ర్నా న ద్వయో
రియతి వాయు నేతి రేణుః. ఉ. ప్స. రి గతౌ. వాయు
బోవునది. ౧. ధూయ తే వాయునా ధూళిః. ఇ. సీ. ధూఞ్
వాయువుచేత కంపింపఁబడునది. ౨. పంసయతి దృష్టి మితి పా
ఉ. పు. పసి నాశనే. దృష్టిని జెఱుచునది. పా. పాంశుః. ౩. రజ్య
స్త్రాదిక మనేనేతి రజః. స. న. రఞ్జ రాగే. వస్త్రాదులు దీనిచేత
ముగాఁ జేయఁబడును. ౪ ధూళి పేర్లు.

* చూర్ణే క్షోదః—
చూర్ణ్యత ఇతి చూర్ణః. క్షుద్యత ఇతి క్షోదః. చూర్ణ
క్షుదిర్ సంపేషణే. మెదపఁబడునది గనుక చూర్ణము, క్షోదః
క్షోదశబ్ద సాహచర్యమునఁ జూర్ణశబ్దము పుల్లింగము. ౧. ౨.
నొకవస్తువు నూఱినపొడి పేళ్లు. మొరముతోఁ గూడినధూళిపేళ్లని
దఱు. "చూర్ణో ధూళి స్సశర్కరా" యని శాశ్వతుఁడు. రేణు
మొదలు ౬ సమార్థకము లని కొందఱు.

* సముత్పిఞ్జ పిఞ్జలౌ భృశ మాకులే,
సముత్పిఞ్జ్యతే భృశం సముత్పిఞ్జః, పింజలశ్చ. పిజి హింసా
మిక్కిలి పీడింపఁబడునదిగనుక సముత్పింజము, పింజలమును. ౧. ౨
క్కిలి కలఁగినసేన మొదలైనవస్తువు పేళ్లు.

* పతాకా వైజయన్తీ స్యా త్కేతనం ధ్వజ మస్త్రియామ్.
పతతీతి పతాకా. పత్ ఌ గతౌ. కదలునది. ౧. విజయసం
బంధినీ వైజయంతీ. ఈ. సీ. గెలుపుగలవారిది. ౨. కేత్యతే జ్ఞా
౨నేన అయ మసా వితి కేతనం. కిత జ్ఞానే. దీనిచేత వీఁడు వా
యెఱుఁగఁబడును. ౩. ధ్వజతీతి ధ్వజం. అ. ప్స. ధ్వజ గతౌ. కదలు
౪. జెక్కెముపేళ్లు.

* సా వీరాశంసనం యుద్ధభూమి ర్యాఽతిభయప్రదా,
వీరాః ఆశంస్యంతే ఆశస్యంతే వా అత్రేతి వీరాశంసనం
స్తుతౌ. శసు హింసాయాం. వీరులు దీనియందు స్తోత్రము చేయఁబడు
లేక హింసింపఁబడుదురు గాన వీరాశంసనము. ౧. ఖండము లై
శ్వాదులచేత నతిభయంకర మైనయుద్ధభూమి.

హం పూర్వ మహం పూర్వ మి త్యహంపూర్వికా క్రియా. ౧౦౦
అహం పూర్వం అహం పూర్వం ఇతి బ్రువతేఽత్రేతి అహంపూ
నేను ముందు నేను ముందని దీనియందుఁ బలుకుదురు.౧. నేనుముం
ను ముందని యోధులు తమలోఁ దాము ప్రవర్తించుట.

హోపురుషికా దర్పా ద్యా స్యా త్సంభావ నాత్మని,
అహో పురుషోఽహమితి దర్పయుక్తస్య పురుషస్య భావః అహో
కా. నేనే వీరపురుషుఁడ నని యహంకరించినవానియొక్క భావము.
పురుషిక. పా. అహోపూరుషికా. ౧. గర్వమువలనఁ దనయం
హత మైనశక్తి గలదని తలఁచుట.

అహమహమికా తు సా స్యా త్పరస్పరం యో భవ త్యహంకారః.
అహం సమర్థోఽహం సమర్థ ఇతి వచన మత్రాస్తీతి అహమహమి
నేనే సమర్థుఁడను నేనే సమర్థుఁడ ననుమాట దీనియందుఁ గలదు. ౧.
సమర్థుఁడను నేనే సమర్థుఁడ నని పరస్పరము వీరులకు నైనయహం
ము.

ద్రవిణం తర స్సహో బల శౌర్యాణి స్థామ శుష్మం చ,
శక్తిః పరాక్రమ ప్రాణౌ.
ద్రవత్యనేన శత్రుం ప్రతి ద్రవిణం. ద్రు గతౌ. దీనిచేత శత్రువును
పోవును. ౧. తర త్యాపద మనేనేతి తరః. స. న. తౄ ప్లవనతర
ణ. దీనిచేత నాపదనుతరించును. ౨.సహ తేఽనేన శత్రుమితి సహః.
మహ మర్షణే. దీనిచేత శత్రువు నోర్చును. ౩.బలం త్యనేనేతిబలం.
ప్రాణనే. దీనిచేత బ్రతుకును. ౪. శూరస్య భావః శౌర్యం. శూరుని
భావము.౫.తిష్ఠ త్యరిమధ్యే అనేనేతి స్థామ. న. న. ష్ఠా గతిని
. దీనిచేత శత్రుమధ్యమందు నిలుచును. ౬. శుష్యం త్యనే నార
తి శుష్మం. శుష శోషణే. దీనిచేత శత్రువులు శోషింతురు.౭.శక్య
క్తిః. ఈ. సీ. శక్లౄ శక్తౌ. దీనిచేత శక్తుఁడౌను. ౮. పరానాక్రమ
నేన పరాక్రమః. దీనిచేత శత్రువులను ఆక్రమించును. ౯. ప్రకర్షే
తి జీవంత్యనేన ప్రాణః. అన ప్రాణనే. దీనిచేత బ్రతుకుదురు. ౧౦
పేళ్లు.

విక్రమ స్త్వతిశక్తితా. ౧౦౨

విశేషేణ క్రమతేఽనేన విక్రమః. దీనిచేత విశేషముగా
మించును. ౧. అధికమైనశక్తి.

* వీరపాణం తు య త్పానం వృత్తే భావిని వా రణే,

వీరాణాం పానం వీరపాణం. వీరులయొక్క మద్యపానము వీ
ణము. ౧. యుద్ధమునకు ముందు గాని వెనుక గాని వీరులు చేయు
పానము పేరు,

* యుద్ధ మాయోధనం జన్యం ప్రధనం ప్రవిదారణమ్.
మృధ మాస్కన్దనం సంఖ్యం సమీకం సాంపరాయికమ్,
అస్త్రియాం సమ రానీక రణాః కలహ విగ్రహౌ.
సంప్రహా రాభిసంపాత కలి సంస్ఫోట సంయుగాః,
అభ్యామర్ద సమాఘాత సంగ్రా మాభ్యాగ మాహవాః.
సముదాయ స్త్రి(స్స్రి)యాం సంయ త్సమి త్యాజి సమి ద్యుధః,

యుధ్య్యతఇతి యుద్ధం. ఆయుధ్య్యత ఇత్యాయోధనం.యుధ
ప్రహారే. పోరుటయుద్ధము. ఆయోధనము. ౧.౨. జనయోగా జ్జన్యం
లకూటము జన్యము. ౩. ప్రధనంతి ఘ్నంతి అత్రేతి ప్రధనం. ధన
ప్రపూర్వత్వాత్ హింసార్థకత్వం. దీనియందు హింసింతురు. ౪. ప్ర
ణం త్యత్రేతి ప్రవిదారణం.దౄ విదారణే.దీనియందు మిక్కిలి ప్ర
తురు. ౫. మ్రియంతేఽస్మిన్నితి మృధం. మృజ్ ప్రాణత్యాగే. దీ
దు మృతు లౌదురు. ౬. ఆస్కంద్యతే అత్రే త్యాస్కందనం. స్క
ర్ గతిశోషణయోః. దీనియందు శోషింపఁజేయఁబడును. ౭. సంఖ్యా
తే వీరోఽత్రేతి సంఖ్యం. ఖ్యా ప్రకథనే. వీరుఁడు దీనియందు చె
గొనియాడఁబడును. ౮. సమీయంతే సంగచ్ఛంతేఽస్మిన్నితి సమీ
ఈజ్ గతౌ. పరస్పరము దీనియందు కదియుదురు. ౯. సంపరాయ
స్మి న్నితి సాంపరాయికం. అయ గతౌ. పరస్పరము దీనియందు క
దురు. ౧౦. మ రేణ సహ వర్తత ఇతి సమరః. మరణముతోఁ గూ
డి. ౧౧. అనీకం సైన్యం తద్యోగా దనీకం. సైన్యము గలిగినది.
రణన్తి భేర్యాదయోఽత్ర రణః. రణ శబ్దే. భేరి మొదలయినవి దీ
దు మ్రోయును. ౧౩. సమరశబ్దము మొదలు 3 శబ్దములు,
పుంసకలింగములు. కలం వికలం ఘ్నన్త్యత్రేతి కలహః. హన హిం

దీనియందు వికలుఁ డయినవాని హింసింతురు. ౧౭. విరుద్ధం
త్యత్ర విగ్రహః. దీనియందు విరుద్ధముగా శత్రువులను బట్టుదు
. రిపూఙ్ సమ్యక్ ప్రహర న్త్యస్మిన్నితి సంప్రహారః. దీనియం
త్రువులను లెస్సగాఁ బ్రహరింతురు. ౧౯. అభిసంపత త్యస్మిన్నితి
పాతః. పత్ ౡ గతౌ. అభిముఖముగాఁ గవయుదురు. ౧౭. కల్య
నా అత్రేతి కలిః. ఇ. పు. కల కిల క్షేపే. ఇందు బాణములు వే
ను. ౧౮. సంస్ఫుటంతి మ స్తకాదీ న్యత్రేతి సంస్ఫోటః. స్ఫుటి
రణే. ఇందు శిరస్సులు మొదలయినవి వ్రక్కలౌను. ౧౯. సంగ
ముగా అత్రేతి సంయుగః. పరస్పరము కూడినరథములయొక్క
గలది. ౨౦. అభ్యామృద్నం త్యన్యోన్య మత్రేతి అభ్యామర్దః.
క్షోదే. దీనియం దన్యోన్యము మెదుపుదురు. ౨౧. సమాఘ్న
త్రేతి సమాఘాతః. హన హింసాగత్యోః. దీనియందు హింసింతు
౨౨. సంగ్రామయం తే పరస్పరమితి సంగ్రామః. సంగ్రామ యుద్ధే.
రము పోరుదురు. ౨౩. ఆభిముఖ్యే నాగచ్ఛ న్త్యత్రేతి అభ్యాగమః.
గతౌ. సైనికులు దీనియం దెదురుగా వత్తురు. ౨౪. ఆహూయం
పరస్పర మితి ఆహవః. హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ. దీనియందుఁ
స్పరము పిలువఁబడుదురు. ౨౫. సముదాయ న్తేమిళ న్త్యత్రేతి సము
యః. అయ వయ గతౌ. దీనియందు కదియుదురు. ౨౬. సంయత
అత్రేతి సంయత్. త. సీ. యతీ ప్రయత్నే. ఇందు మిక్కిలి యత్న
సేయుదురు. ౨౭. సమియ న్తే సంగచ్ఛం తేఽత్రేతి సమితిః. ఇ. సీ. స
సృ. త. సీ. ఇణ్ గతౌ. ఇందు పరస్పరము కదియుదురు. ౨౮. ౩౦.
తి బాణా నత్రేత్యాజిః. ఇ. సీ. అజ గతిక్షేపణయోః. బాణముల
దీనియందు వేయుదురు. ౨౯. యుధ్యం తే పరస్పరమితి యుత్. ధ.సీ.
ధ సంప్రహారే. అన్యోన్యము జగడమాడుదురు. ౩౧. "సంయత్యాతు
త్రగౌరవే" అనిదండి సంయచ్ఛబ్దమును బుంలింగముగాఁ బ్రయో
నాఁడు. "వాహనాజనిమానానాసే సారాజావన మాతతః" అని మా
డాజిశబ్దమును బుంలింగముగాఁ బ్రయోగించినాఁడు. సార శ్చాసా
జిశ్చ సారాజిః. తస్మిన్ సారాజౌ, కథంభూతే. మానానసే. మానఖం
. అన్యథా మానాసాయామితి స్యాత్. యుద్ధముపేళ్లు.

* నియుద్ధం బాహుయుద్ధే స్యాత్-

శస్త్రాదిక మనాదేయ మితి నియతం యుద్ధం నియుద్ధం.- దులు పట్టఁగూడదు అను నియమము గలయుద్ధము. ౧. బాహు యుద్ధ ఇతి బాహుయుద్ధం. బాహువులచేతనైనయుద్ధము. లాడుట.

* తుములం రణసంకులే.

తామ్యంతి సైనికా అత్రేతి తుములం. తము గ్లానౌ. దు సైనికులు బడలుదురు. ౧. రెండుసేనలు దొమ్మిగాఁ దాఁకుట దొమ్మియుద్ధము. "తుములో వ్యాకులో రణః" అని త్రికాండశే సేనలదగ్గర వినఁబడుక్రందుపేళ్లని కొందఱు.

* క్ష్వేడా తు సింహనాద స్స్యాత్-

క్ష్వేడనం క్ష్వేడా. క్ష్విదృ అవ్యక్తే శబ్దే. బొబ్బ పెట్టుట. క్ష్వేళా. ౧. సింహానాం నాద ఇవ నాదః సింహనాదః. సింహము క్క నాదమువంటి నాదము. ౨. శత్రుభంగార్థమై యోధులు సేయు బ్బరింతపేళ్లు.

* కరిణాం ఘటనా ఘటా,

కరిణాం ఘటనా. ఏనుఁగులయొక్క గుంపు. ఘటా=ఘట బడును. పా. ఘటనం. ఘటా. ఏనుఁగులగుంపుపేరు.

* క్రన్దనం యోధసంరావో.

క్రన్దః క్రన్దనం. కది క్రది ఆహ్వానే రోదనే చ. పిలుచుట క్ర నము. ౧. యుద్ధమందలి యోధులయొక్క మ్రోఁత. పరస్పరము మందు యోధులు స్పర్ధచేత నహంకారపూర్వకముగా నాతోఁ టకు రమ్మని పిలుచుట మొదలగువీరాలాపములపేరని కొందఱు.

* బృంహితం కరిగర్జితమ్.

బృంహణం బృంహితం. బృహి శబ్దే. మ్రోఁత, కరిగర్జి ఏనుఁగులమ్రోఁత.

* విస్ఫారో ధనుషాం స్వనః-

విస్ఫురతి అరిహృదయ మితి విస్ఫారః. స్ఫుర స్ఫురణే. శత్రు దయము దీనిచేత చలించును. పా. విస్ఫారః. ౧. విండ్లమ్రోఁత.

పట హాడమ్బరౌ సమౌ,

వాద్యముఖచర్మపటో హన్యతేఽత్రేతి పటహః. హన హింసాగ
. వాద్యముఖమందలి చర్మపటము వాయింపఁబడును. ౧. ఆడంబ
శత్రుహృదయ మి త్యాడంబరః. లభి క్షేపే. లడయో రైక్యం. శ
...నయము నత్తి వేయునది. ౨. యుద్ధమందలి సంరంభముపేర్లు.
...ందలి నిస్సాణపుమ్రోత యని కొందఱు.

ప్రసభం తు బలాత్కారో హఠః-

సభాశబ్దేన యుక్తాయుక్తవిచారో లక్ష్యతే. ప్రగతః యుక్తాయు
...రోఽత్రేతి ప్రసభం. సభ యనఁగా లక్షణచేత సభయందు గలు
యుక్తాయుక్త విచారము గ్రహింపఁబడుచున్నది. పోయిన యుక్తా
...విచారము (న్యాయబుద్ధి) దీనియందుఁ గలదు. (విచారములేనిది.)
బలాత్కరణం బలాత్కారః. బలిమివలనఁ జేయుట బలాత్కారము.
హఠంత్యత్రేతి హఠః. హఠ ప్లుతిశఠత్వయోః. దీనియందు దాష్ట్య
...చేయుదురు. ౩. బలాత్కారముపేర్లు.

అథ స్ఖలితం ఛలమ్. ౧౦౮

స్ఖలనం స్ఖలితం. స్ఖల సంచలనే. మర్యాదనుండి చలించుట. ౧.
... కార్య మితి ఛలం. ఛో చ్ఛేదనే. కార్యమును జెఱుచునది. ౨. యు
...ను మర్యాద తప్పుటపేళ్లు.

అజన్యం క్లీబ ఉత్పాత ఉపసర్గ స్సమం త్రయమ్,

జనేషు సాధు జన్యం. న జన్యం అజన్యం. జనులయందు మంచిది కా
పుంలింగమును గలదు. "అజన్యోవప్లవోత్పాతాః" అని పుంస్కాం
...ను వోపాలితుఁడు, ౧. ఉత్పతత్యకస్మా దాయా త్యుత్పాతః. పత గ
అదాటుగా వచ్చునది, ౨. ఉపసృజ్యతే దైవేనే త్యుపసర్గః. సృజ
. దైవముచేత సృజింపఁబడునది, ౩. ఉత్పాతముపేళ్లు. మారి,
...లు మొదలగునవి,

మూర్ఛా తు కశ్మలం మోహోఽపి-

మూర్ఛనం మూర్ఛా. ముర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః.
...హముఁ బొందుట. ౧. కశతి తనూకరోతి ఇంద్రియప్రచారమితి
...ం. కశ గతిశాతనయోః. ఇంద్రియప్రచారము నల్పముగాఁ జేయు

నది. ౨. మోహనం మోహః. ముహ వైచిత్త్యే. విమనస్క
మోహము. 3. సొమ్మసిలుటపేళ్లు. మైమఱచుట.

* అవమర్దస్తు పీడనమ్,

అవమర్దన మవమర్దః. మృద క్షోదే. పీడ్యతే పీడనం. పీడ
హనే. పీడించుట అవమర్దము, పీడనమును. ౧. ౨. పరచక్రముచే
దేశముయొక్క రాయిడిపేళ్లు. ఒత్తిడి.

* అభ్యవస్కన్దనం త్వభ్యాసాదనమ్-

అభ్యవస్కంద్యతేఽనేనే త్యభ్యవస్కందనం. స్కందిర్గ
ణమోః. దీనిచేత శత్రువు శోషింపఁబడును. ౧. అభ్యాసాద్యతే
త్యభ్యాసాదనం. షద్‌ౢ విశరణగత్యవసాదనేషు. దీనిచేత నొ
డును. ౨. మోసముచేత పరచక్రము నాక్రమించుటపేళ్లు. దోఁ

* విజయో జయః,

విశేషేణ జయః విజయో, జయశ్చ, జి జయే. గెలుచు
౨ గెలుపుపేళ్లు.

* వైరశుద్ధిః ప్రతీకారో వైరనిర్యాతనం చ సా.

వైరస్య శుద్ధిః వైరశుద్ధిః. వైరము పోఁగొట్టుకొనుట. ౧.
రణం ప్రతీకారః. చేసినదానికి బదులు జేయుట ప్రతీకారము. ౨.
స్య నిర్యాతనం వైరనిర్యాతనం. వైరముఁ బోఁగొట్టుట. పగదీ
నుటపేళ్లు.

* ప్రద్రావో ద్దావ సంద్రావ సందావా విద్రవో ద్రవః,
అపక్రమోఽపయానం చ-

ప్రద్రవణం ప్రద్రావః, ఉద్దావః, సంద్రావః, సందావః, వి
ద్రవశ్చ, ద్రు గతౌ. దు గతౌ. పాఱిపోవుట ప్రద్రవము, ఉద్దావము
ద్రావము, సందావము, విద్రవము, ద్రవమును. ౧. ౬. అపక్రమ
పక్రమః. అపయానం చ. క్రము పాదవిక్షేపే. యా ప్రాపణే. తొ
వుట అపక్రమణము, అపయానము. ౭. ౮. పాఱిపోవుటపేళ్లు.

* రణే భఙ్గః పరాజయః.

పరాజయనం పరాజయః. జి అభిభవే. పరులచేత నోడుట. ప
యము. ౧. యుద్ధమందలి యోటమి.

రాజిత పరాభూతౌ-

పరాజీయతే స్మ పరాజితః. పరాభూయతే స్మపరాభూతః. జిజయే.
త్రాయాం-శత్రువుచేతఁ దిరస్కరింపఁబడినవాఁడు. పరాజితుఁడు,
తుఁడును. ౧. ౨. యుద్ధమున నోడినవానిపేళ్లు.

త్రిషు నష్ట తిరోహితౌ,

నశ్యతే స్మ నష్టః. త్రి. ణశ అదర్శనే-కానరానివాఁడు. ౧. తిరః
హితః గతః తిరోహితః. త్రి. హి గతౌ - కానరాకుండఁబో
ఁడు. ౨. యుద్ధమున నోడి దాఁగినవానిపేళ్లు.

ప్రమాపణం నిబర్హణం నికారణం నిశారణమ్. ౧౧౨
ప్రవాసనం పరాసనం నిషూదనం నిహింసనమ్,
ర్వాపణం సంజ్ఞపనం నిర్గ్రన్థన మపాసనమ్. ౧౧౩
స్తర్హణం నిహననం క్షణనం పరివర్జనమ్,
ర్వాసనం విశసనం మారణం ప్రతిఘాతనమ్. ౧౧౪
ద్వాసన ప్రమథన క్రథ నోజ్జాసనాని చ,
లమ్భ పిఞ్జ విశర ఘాతో న్మాథ వధా అపి. ౧౧౫

ప్రకర్షేణ మాపణం ప్రమాపణం. మీఞ్ హింసాయాం. ౧. ని
బర్హణం నిబర్హణం. బర్హ పరిభాషణహింసాదానేషు. ౨. ని
క్రియతే నికారణం. కౄఞ్ హింసాయాం. ౩. నితరాం శీర్యతే
ణం. శౄ హింసాయాం. ౩. ప్రవాస్యతే ప్రవాసనం. వస ఛేదనస్నే
నేషు. ౫. పరాస్యతే పరాసనం. అసు క్షేపణే. ౬. నిషూద్యతే
నం. షూద క్షరణే, హింసాయాంచ. ౭. నిహింస్యతే నిహింస
సి హింసాయాం. ౮. నిర్వాప్యతే నిర్వాపణం. ఓవై శోషణే.
జ్ఞాయతే సంజ్ఞపనం. జ్ఞా అవబోధనే. ఉపసర్గవశాద్ధింసార్థత్వం.
ర్గ్రంథ్యతే నిర్గ్రంథనం. గ్రంథ హింసాయాం. ౧౧. అపాస్యతే
నం. అసు క్షేపణే. ౧౨. నిస్తృహ్యతే నిస్తర్హణం. తృహ హిం
ం. ౧౩. నిహన్యతే నిహననం. హనహింసాగత్యోః. ౧౪. క్షణ్యతే
. క్షణ హింసాయాం. ౧౫. పరివర్జ్యతే పరివర్జనం ఉపసర్గవశాద్ధిం
ం. ౧౬. ప్రవాసనశబ్దవన్నిర్వాసనశబ్దః. ౧౭. విశస్యతే స్మ విశస
మ హింసాయాం. ౧౮. మార్యతే మారణం. మృఞ్ ప్రాణత్యాగే.

౧౯. ప్రతిహన్యతే ప్రతిఘాతనం. హన హింసాగత్యోః. ౨౦. ఉద్వా
ఉద్వాసనం. వస ఛేదనస్నేహాపహరణేషు. ౨౧. ప్రమథ్యతే ప్రమ
మథ హింసాయాం. ౨౨. క్రథ్యతే క్రథనం. క్రథ హింసాయాం.
ఉజ్జాస్యతే ఉజ్జాసనం. జసు హింసాయాం. ౨౪. ఆలభన మాలం
బ్బారో ఽ ప్యాలభిః స్పర్శనే. ౨౫. పింజ్యతే స్మ పింజః పిజ హింసాయాం.
విశరణం విశరః. శౄ హింసాయాం. ౨౭. హన్యతే ఘాతః. ౨౮.
థనం ఉన్మాథః. ౨౯. మంథ హింసాయాం. ౩౦. హన్యతే వధః.
హింసాగత్యోః. ౩౧. చంపుటపేళ్లు.

* స్యా త్పఞ్చతా కాలధర్మో దిష్టాన్తః ప్రళయో ఽత్యయః,
అన్తో నాశో ద్వయో ర్మృత్యు ర్మరణం నిధనో ఽ స్త్రియామ్
(ప్రళయో ఽస్త్రీ దీర్ఘనిద్రా హింసా సంస్థా ప్రమీలనమ్)

పంచానాం భూతానాం పృథగ్భావః పంచతా. శరీరము
భూతాత్మకముగనుక పోవునపు డాయాయంశము లాయాభూతము
దుః గలిగియును గాన పంచత యనఁగా మరణము. ౧. కాలస్య
మస్య ధర్మః కాలధర్మః. యమునియొక్క ధర్మము. ౨. దిష్టస్య
లస్యప్రారబ్ధకర్మణో వా అంతః దిష్టాంతః. జీవితకాలముయొక్క గా
రబ్ధకర్మముయొక్క గాని అంతము దిష్టాంతము. ౩. ప్రళయనం ప్ర
లీజ్ శ్లేషణే. పంచభూతములు గలియుట ప్రళయము. ౪. అత్యయ
త్యయః. ఇణ్ గతౌ. కాలము నతిక్రమించిపోవుట అత్యయము. ౫.
త్యతే బధ్యతే ఽత్ర అంతః. అతిఅదిబంధనే. దీనియందు పాశబద్ధు
౬. నశ్యతే నాశః. ణశ అదర్శనే. నశించుట నాశము. ౭. మ్రియతే
త్యుః. ఉ. పుం. మరణంచ. మృజ్ ప్రాణత్యాగే. చచ్చుట, మృత్యువు
మును. ౮. ౯. నివృత్తో ఽర్థసంబంధో ఽత్ర నిధనః. అ. పుం. ధన
థము దీనియందు నివృత్తమౌను. ౧౦. చావుపేళ్లు.

* పరాసు ప్రాప్తపఞ్చత్వ పరేత ప్రేత సంస్థితాః,
మృత ప్రమీతౌ త్రి ష్వేతే-

పరాగతాః అసవో యస్య సః పరాసుః. పోయినప్రాణము
వాఁడు. ౧. ప్రాప్తం పంచత్వం యేనసః ప్రాప్తపంచత్వః. పొంద
మరణము గలవాఁడు. ౨. పరాం దశా మితః పరేతః. కడపటి

...వాఁడు. ౩. ప్రకృష్టాం దశా మితః ప్రేతః. ప్రకృష్టమైన దశను
...వాఁడు. ౪. సంతిష్ఠ తే స్మ సంస్థితః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ - సంపూర్వ
...చే మరణార్థకము. మృతుఁడైనవాఁడు. ౫. మ్రియతే స్మ మృతః.
...వాతి స్మ ప్రమీతః. మృఙ్ ప్రాణత్యాగే. మీఞ్ హింసాయాం.
...నవాఁడు మృతుఁడు, ప్రమీతుఁడును. ౬. ౭. చచ్చినవానిపేళ్లు.

చితా చిత్యా చితిః స్త్రియామ్. ౧౧౭

చీయంతే కాష్ఠాని పుంజీక్రియంతేఽత్ర చితా, చిత్యా, చితిశ్చ.
... చిఞ్ చయనే. కాష్ఠములు దీనియందు ప్రోవులుగాఁ జేయఁ
... గనుక చిత, చిత్య, చితియును. ౧. ౩. సాద పేళ్లు.

కబన్ధోఽస్త్రీ క్రియాయుక్త మపమూర్ధకళేబరమ్,

క్రియాయుక్తం=నర్తనక్రియతోఁగూడిన, అపమూర్ధకళేబరం=
...పోయినశరీరము, కబన్ధః=కబంధ మనంబడును. కం శిరోఽస్యబధ్య
...తే ఇతి కబంధః. అ. పు. బంధ బంధనే. క మనఁగా శిరస్సు. అది
...ందు బంధింపఁబడును. ఇక్కడ బంధన మనఁగా విరుద్ధలక్షణచే
...నము. ౧.

శ్మశానం స్యాత్ పితృవనమ్-

శవానాం శయనం శ్మశానం. పృషోదరాదిః. శవములకు శయ
... ౧. పితౄణాం ప్రేతానాం వనతీతి పితృవనం. వన షణ సంభక్తౌ. శవ
...ను బొందునది. ౨. శ్మశానముపేళ్లు. వలికిమిట్ట.

కుణప శ్శవ మస్త్రియామ్. ౧౧౮

కుణం శబ్దం పాతీతి కుణపః. కుణ శబ్దోపకరణయోః. పా రక్ష
...బ్దమును పాలించునది. ధనంజయమనువాయువు శవమందుండి
...ను బుట్టించును. ౧. శవ త్యస్మాజ్జీవ ఇతి శవం. అ. పు. శవ గతౌ.
...డి జీవము పోవును. ౨. పీనుఁగుపేళ్లు.

ప్రగ్రహోపగ్రహౌ బన్ద్యామ్-

ప్రగృహ్యతే బలాత్ ప్రగ్రహః, ఉపగ్రహశ్చ. గ్రహ ఉపాదానే.
...చే బంధించునుగాన ప్రగ్రహము, ఉపగ్రహమును. ౧. ౨. బదతి
...తి కారాగృహే బందీ. ఈ. స్త్రీ. బద స్థైర్యే. కదలనిది. ౩. చెఱపట్టైతె
...వారి నుంచుచోటుపేళ్లు. చెఱపట్టతెచ్చినమనుష్యాదులనికొందఱు.

* కారా స్యా ద్బన్ధనాలయే,

కరోతి బన్ధనం కారా. డు కృఞ్ కరణే. బంధనము
యనది. ౧. బంధన స్యాలయః బంధనాలయః. బంధనము
ము. ౨. బంధనగృహము పేళ్లు. చెఱసాల పేళ్లు.

* పుంసి భూ మ్న్యసవః ప్రాణా శ్చైవమ్-

అస్యంతే క్షిప్యంతే శరీర ఇత్యసవః. ఉ. అసు క్షేపణే
మందుంచఁబడునవి. ౧. ప్రాణంత్యమీభిర్లోకఇతి ప్రాణాః. అ
నే. లోకము వీనిచేత బ్రతుకును. ౨. అసుప్రాణశబ్దములు
బహువచనములు. ఏవమనుటచేత, అసుశబ్దమువలె ప్రాణశ
పుల్లింగ బహువచనమందు వర్తించును. ప్రాణశబ్దము ప్రాణ
నుమాత్రము చెప్పునప్పు డేకవచనము. "ప్రాణో నామ మహ
ర్య ఊర్ధ్వ మతిక్రామతి" అని న్యాసకారుఁడు. ఆలాగుననే "ప్రా
పాన స్సమానశ్చ" అని యమరశేషమును. పంచవాయువులన
నపుడు ప్రాణశబ్దము బహువచనమే. ప్రాణముల పేళ్లు.

* జీవోఽసుధారణమ్.

జీవనం జీవః. జీవ ప్రాణధారణే. బ్రతుకుట జీవము. ౧.
నాంధారణం అసుధారణం. ప్రాణములను ధరించుట అసుధా
౨. బ్రతుకుట పేళ్లు.

* ఆయు ర్జీవితకాలః-

ఏతీత్యాయుః. స. న. ఇణ్ గతౌ. పోవునది. ౧. జీవితస్య
జీవితకాలః. బ్రతికియుండుకాలము. ౨. ఆయుస్సు పేళ్లు.

* నా జీవాతు ర్జీవనౌషధమ్.

జీవ న్త్యనేన జీవాతుః. ఉ. పు. దీనిచేత బ్రతుకుదురు.
కము గలదు. "జీవాతుః పుంనపుంసకం" అని రభసుఁడు. ౧. జీ
తీతి జీవనం. జీవనంచ త దౌషధం చ జీవనౌషధం. బ్రతికించున
బ్రతికించు నౌషధము పేళ్లు.

వైశ్యవర్గము.

* ఊరవ్యా ఊరుజా అర్యా వైశ్యా భూమిస్పృశో విశః,

బ్రహ్మణః ఊర్వో ర్భవాః ఊరవ్యాః. ఊర్వో ర్జాతా ఊ

...దేవుని తొడలవలనఁ బుట్టినవారుగనుక ఊరవ్యులు ఊరుజులును.
... అరణీయా అర్యాః ఋ గతౌ. అందఱిచేతఁ బొందఁదగినవారు.
...న్త్వావనాదికమితి విశః. శ. పు. విశ ఏవ వైశ్యాః. విశ ప్రవేశనే.
...మొదలయినవానిని బ్రవేశించువారు విశులు. విశులే వైశ్యులు.
... క్షేత్రసంస్కారాయ లాంగలాదినా నిత్యం భూమిం స్పృశన్తీతి
...స్పృశః. శ. పు. స్పృశ సంస్పర్శనే. పొలమును జక్కఁజేయుట
... నాఁగేలు మొదలయినవానిచేత భూమిని స్పృశించువారు. ౫.
...ల పేళ్లు.

...జీవో జీవికా వార్తా వృత్తి ర్వర్తన జీవనే. ౧

...ఆజీవన్తి ప్రాణినోఽనేనేతి ఆజీవః. జీవికా చ. జీవ ప్రాణధార...
...నిచేత బ్రతుకుదురు. ౧. ౨. వృత్తిః ప్రాణధారణా; సాస్యామ...
... వార్తా. వృత్తి యనఁగా ప్రాణధారణము. అది దీనియందుఁ గల...
... వర్తన్తే అనయేతి వృత్తిః. వర్తనం చ. వృతు వర్తనే. దీనిచేత
...దురు గనుక వృత్తి, వర్తనమును. ౪. ౫. జీవన్త్యనేన జీవనం.
ప్రాణధారణే. దీనిచేత బ్రతుకుదురు. ౬. జీవనోపాయము పేళ్లు.
...ను.

...స్త్రియాం కృషిః పాశుపాల్యం వాణిజ్యం చేతి వృత్తయః,

కర్షణం కృషిః. కృష విలేఖనే. దున్నుట. ఇ. సీ. ఈకారాంత
... గలదు. ౧. పశూ గోమహిష్యాదీ పాలయతీతి పశుపాలః.
...కర్మ పాశుపాల్యం. గోమహిష్యాదిపశువులను బాలించువాఁడు
...లుఁడు, వానిక్రియ పాశుపాల్యము. ౨. వణిజః కర్మ వాణిజ్యం.
...యొక్క పని వాణిజ్యము. ౩. ప్రత్యేకముగా వైశ్యులజీవనోపా...
...ల పేళ్లు.

సేవా శ్వవృత్తిః-

సేవనం సేవా. షేవృ సేవనే. సేవించుట. ౧. శునో వర్తనమివ
...దినా అపకృష్టత్వాత్ శ్వవృత్తిః. శునకవర్తనమువలె దైన్యా...
...త తక్కువైనది. ౨. సేవా చ వృత్తిః అనుపాఠమందు కృష్యా...
...వృత్తులుగావు సేనయును వృత్తి యని చకారమున కర్థము. ౨.
...త్తానుసారముగఁ గొలువుఁగొలుచుట పేళ్లు. శూద్రవృత్తి.

* అనృతం కృషిః-

అనృతవ త్పాపహేతుత్వా దనృతం. అనృతమువలెఁ పాప
ము గనుక అనృతము. పా. ప్రమృతం, కృషిః. "ఋత ముంఛశిలం
మనృతం స్యా దయాచితం, మృతం తు యాచితం భైక్షం ప్ర
కర్షణం స్మృతం. సత్యానృతం తు వాణిజ్యం తేనాపి ఖలు జీవ్యతే,
శ్వవృత్తి రాఖ్యాతా తస్మా త్తాం పరివర్జయేత్" అని మనుస్మృ
షి. పేళ్లు. దున్ని పైరుపెట్టుట.

* ఉఞ్ఛశిలం త్వృతమ్.

ఉలూఖలనమీపే పతితతణ్డులానాం ఆదానేన జీవనం ఉ
ఉఛి ఉంఛే. లూనకేదారపతితధాన్యమఞ్జరీణా మాదానేన జీవన
శిల ఉంఛే. రోళ్లమొదటఁ బడ్డగింజల నేరుకొని బ్రతుకుట ఉం
మళ్లలోనివెన్నుల నేరితెచ్చుకొని బ్రతుకుట శిలము. "లూనే
శేషస్తుశిలంసిలమితిస్మృతం, ఉంఛంభక్ష్యంచ యచ్చాన్య న్నిమ్న
మాహృతం, ప్రతిగ్రహాచ్ఛిలం శ్రేయ స్తతోఽప్యుంఛః ప్రశస్యతే
కొందఱు రెంటికి స్వల్పభేదముగనుక నొకపేరుగానేచెప్పుదురు. ఉ
"శక్యానచే దుఞ్ఛశిలేన వృత్తిః ఫలేన మూలేన చ వారిణాచ" ఉ
యోగము. శిలోఞ్ఛమనికొందఱు. ౧. ౨. ఉంఛమును, శిల

* ద్వే యాచి తాయాచితయో ర్యథాసంఖ్యం మృతామృతే,

యాచితము, అయాచితము అను నీరెంటియందును క్రమ
మృతము, అమృతము అనునీశబ్దములు వర్తించును. మరణసమ
యామృతవద్భవతీతి మృతం. తన్న భవతీ త్యమృతం. మరణము
మైనదుఃఖముగలది గనుక యాచ్ఞావృత్తి మృతము. అట్టిది కానిది
అయాచితవృత్తి యమృతము. ౧. ౨.

* సత్యానృతం వణిగ్భావ స్స్యాత్-

కిఞ్చి త్సత్యం కిఞ్చి దసత్యం చేతి సత్యానృతం. కొంత స
కొంత యసత్యము గనుక సత్యానృతము. ౧. వాణిజ్యము ఎత్తు
మనంబడును.

* ఋణం పర్యుదఞ్చనమ్.

ఉద్ధారః-

ర్యతే కాలాన్తరే ప్రాప్యత ఇతి ఋణం. ఋ గతౌ. కాలాంతర
బొందఁబడునది. ౧. పర్యుదఞ్చ్యతే పరిప్రాప్యత ఇతి పర్యుదఞ్చ
...స్సు) గతిపూజనయోః. కాలాంతరమునఁ బొందఁబడునది. ౨.
...త గృహ్యతఇతి ఉద్ధారః. హృఞ్ హరణే. పుచ్చుకొనంబడునది.
...పేళ్లు.

అర్థప్రయోగస్తు కుసీదం వృద్ధిజీవికా,

అర్థస్య ప్రయోగః. అర్థప్రయోగః. ధనముయొక్క ప్రయోగము.
...ప్తకం సీదత్యనేన కదాచి న్మూలధనమితి కుసీదం. షద్ౢ విశరణ
...దనేషు. దీనిచేత నొకానొకప్పుడు మూలధనము చెడును. వృద్ధి
జీవికా వృద్ధిజీవికా. వృద్ధిరూపమైనజీవనోపాయము. వడ్డి వ్యాపా
...ళ్లు.

...చ్ఞ యా ప్తం యాచితకమ్-

యాచ్ఞయా ప్రాప్తం యాచితకం. ౧. అడిగితెచ్చుకొనినవస్తువు
...వువస్తువును.

నిమయా దాపమిత్యకమ్. ౪

నిమయ మనఁగా నొకదాని నిచ్చి వేఱొకదానిఁ బుచ్చుకొనుట.
...తఁ బొందఁబడినవస్తువు ఆపమిత్యక మనంబడును. అపమిత్య ప్రా
...పమిత్యకం. అపమిత్యేతి ల్యబంతమవ్యయం వినిమయవాచకం.
...యముచేతఁ బొందఁబడినది. ౧.

...త్తమర్ణాధమర్ణౌ ద్వౌ ప్రయోక్తృ గ్రాహకౌ క్రమాత్,

ఉపచయహేతుతయా ఉత్తమం ఋణం యస్య స ఉత్తమర్ణః,
...తువౌటచేత నుత్తమ మైనఋణము గలిగినవాఁడు. అపచయ
...తయా అధమం ఋణం యస్య అధమర్ణః. వ్యయహేతువౌటచేత
...మైనఋణము గలవాఁడు. ౨ ను వరుసగా నప్పిచ్చినవానికిని అప్పు
...కొన్నవానికిని పేళ్లు.

...సీదికో వార్ధుషికో వృద్ధ్యాజీవశ్చ వార్ధుషిః. ౫

కుసీద మల్పవృద్ధ్యా గృహీతం ధనం తద్బహువృద్ధ్యర్థం ప్రయచ్ఛ
...దకః. కొంచెమువడ్డికి తీసికొనినది కుసీదము దాని నెచ్చువడ్డి కిచ్చి
... కుసీదికుఁడు. వృద్ధ్యా జీవతీతి వార్ధుషికః. వృద్ధ్యాజీవః. వార్ధుషి

శ్చ. ఇ.పు. వృద్ధిచేత బ్రతుకువాఁడు గనుక వార్ధుషికుఁడు, వృద్ధ్యాజీ
డు. వార్ధుషియును. వడ్డిచేత బ్రదుకువాని పేళ్లు.

* క్షేత్రాజీవః కర్షకశ్చ కృషకశ్చ కృషీవలః,

క్షేత్రేణ ఆజీవతీతి క్షేత్రాజీవః. జీవ ప్రాణధారణే. భూమి
బ్రతుకువాఁడు. కర్షతీతి కర్షకః. కృషకశ్చ. కృష విలేఖనే. దున్ను
డు గనుక కర్షకుఁడు. కృషకుఁడును. కార్షకుఁడనియుఁ గలదు.
రస్యాస్తీతి కృషీవలః. కృషి గలవాఁడు. దున్ని బ్రదుకువాని పేళ్లు.

* క్షేత్రం వ్రైహేయ శాలేయం వ్రీహి శాల్యాద్యుద్భవోచితమ్.

వ్రీహ్యాద్యుద్భవోచితం క్షేత్రం వ్రైహేయం. శాల్యాద్యుద్భవో
క్షేత్రం శాలేయం. వడ్లు పండుట కుచితమైన భూమి వ్రైహేయ
బడును. రాజనాలు పండుట కుచితమైన క్షేత్రము శాలేయ మనంబడు

* యవ్యం యవక్యం షష్టిక్యం యవాదిభవనం హి యత్,

యవానాం భవనోచితం క్షేత్రం యవ్యం. యవలు పండ
మైన క్షేత్రము యవ్య మనంబడును. యవకానాం భవనోచితం క్షే
యవక్యం. యవకలు శాలివిశేషములు. అవి పండుట కుచితమైన
యవక్యమనంబడును. షష్టికానాం భవనోచితం క్షేత్రం షష్టిక్యం.
కము లనఁగా నఱువది దినములకుఁ బండుధాన్యము. అది పండు
షష్టిక్యము.

* తిల్యతైలీనవ న్మాషో మాణు భఙ్గా ద్విరూపతా.

తిలానాం భవనోచితంక్షేత్రం తిల్యం. తైలీనంచ. నువ్వులు
పొలము, తిల్యము, తైలీనమును. ఈలాగున మాష ఉమా అణు
గము లనుధాన్యము పండుక్షేత్రములకును రెండేసిరూపములు.
ష్యము, మాషీణము; ఉమ్యము, ఔమీనము; అణవ్యము, అణీ
భంగ్యము, భాంగీనమును అని. మాషాణాం భవనోచితం క్షేత్రం
ష్యం. మాషీణం చ. మినుములు పండెడు పొలము. ఉమానాం
నోచితం క్షేత్రం ఉమ్యం ఔమీనం చ. ఉమ లనఁగా నల్లను
అవి పండెడుపొలము. అణూనాం భవనోచితం క్షేత్రం అణవ్యం. అ
చ. అణువులు చిఱువడ్లు. అవి పండుపొలము. భంగానాం భవ
క్షేత్రం భంగ్యం భాంగీనంచ. భంగమనఁగా జనుము. అది పండు

...హార్గీన కౌద్రవీణాది శేషధాన్యోద్భవోచితమ్,
ముద్గానాం భవనోచితం క్షేత్రం మౌద్గీనం. పెసలుపండుపొల
...మౌద్గీన మనంబడును. కోద్రవాణాం భవనోచితం క్షేత్రం కౌద్రవీ
...అర్లు పండుపొలము కౌద్రవీణ మనంబడును. ఆదిశబ్దముచేత కౌ
...మాసరీణాది శబ్దములు ఆయాధాన్యములు పండుభూములను
...ను.

...బీజాకృతం తూ ప్తకృష్టమ్-
బీజైః కృతం బీజాకృతం. విత్తులతోఁ గూడ దున్నఁబడినది. ఉ
... తత్ కృష్టం చ ఉప్తకృష్టం. టు వప్ బీజసంతానే. కృష విలే
...విత్తఁబడిదున్నఁబడినది. ...ం ముందు విత్తి వెనుక దున్నినక్షేత్ర
...ల్లు.

సీత్యం కృష్టం చ హల్యవత్. ౮
సీతా లాంగలపద్ధతిః తయా సమ్మితం సీత్యం. సీత యనఁగా
...టిచాలు. దానితోఁగూడినది. కృష్యతే స్మ కృష్టం. దున్నఁబడినది.
... కృష్టం హల్యం. నాఁగటిచే దున్నఁబడినది. దున్నినభూమిపేళ్లు.
త్రిగుణాకృతం తృతీయాకృతం త్రిహల్యం త్రిసీత్యమపి తస్మిన్,
త్రివారం కృష్టం త్రిగుణాకృతం, తృతీయాకృతం, త్రిహాల్యం
...త్యంచ. మూఁడుచాళ్లు దున్నినభూమి గనుక త్రిగుణాకృతము, తృ
...కృతము, త్రిహల్యము, త్రిసీత్యమును. మూఁడుచాళ్లు దున్నిన
...పేళ్లు.
ద్విగుణాకృతే తు తత్సర్వం ద్విపూర్వం శమ్బాకృత మపీహ. ౯
ఈలాగుననే రెండుచాళ్లు దున్నినభూమియందు ద్వితీయాకృత
ద్విహల్యము, ద్విసీత్యము అనుసీశబ్దములును శంబాకృతశబ్దము
...ర్తించును. అనులోమేన విలోమేన చ కృష్టం శంబాకృతం. అడ్డ
...చాలును నిడుపొకచాలును దున్నినభూమి శంబాకృతము. దం
...ది యని కొందఱు.
ద్రోణాఢకాదివాపాదౌ ద్రౌణికాఢకికాదయః,
...ఉప్యతేఽస్మిన్నితి వాపః క్షేత్రం ద్రోణస్య వాపః ద్రౌణికః. ఇ
...విత్తులు విత్తఁదగినపొలము ద్రౌణికము. ఆఢకస్య వాపః ఆఢకికం.

తూమెఁడువిత్తులు వి త్తఁదగినపొలము ఆఢకికము. ఆదిశబ్దముచే
స్థికాదు (కుంచెఁడువిత్తులు వి త్తఁదగినది) లూహ్యాంబులు.
నిద్దము వి త్తఁదగినభూమికిని తూమెఁడువి త్తఁదగినభూమికిని పేళ్లు.
పదముచేత కుంచమువిత్తుభూమి మొదలగువానికిని.

* ఖారీవాపస్తు ఖారీకః-

ఖార్యా వాపః ఖారీకః. పుట్టెఁడువి త్తనాలు విత్తుపొలము.
కము. ౧. పుట్టెఁడువిత్తులు విత్తునట్టిపొలము.

* ఉత్తమర్ణాదయ స్త్రిషు.

ఉత్తమర్ణశబ్దము మొదలు ఖారీకాంతము లైనశబ్దములు
గములయందును వర్తించును.

* పుంనపుంసకయో ర్వప్రః కేదారః క్షేత్రమ్-

ఉప్యతేఽస్మిన్నితి వప్రః. వ్న. టువప్ బీజసంతానే. దీని
వి త్తఁబడును. కే జలే దార్యత ఇతి కేదారః. దృ విదారణే. నీళ్ల
దున్నఁబడునది. క్షియతే ధాన్యైరస్మిన్నితి క్షేత్రం. క్షినివాసగతి
దీనియందు ధాన్యములచేత నుండఁబడును. భూమిపేళ్లు. వరిపండు

* అన్యతు,

కైదారకం స్యా త్కైదార్యం క్షైత్రం కేదారికం గణే.

కేదారాణాం సమూహః కైదారకం, కైదార్యం, కేదా
చ. వరిమళ్లగుంపు కైదారము, కైదార్యము, కేదారికము.
ణాం సమూహః క్షైత్రం. వరిమళ్లసమూహము క్షైత్రము. వరిపం
లగుంపుపేళ్లు.

* లోష్టాని లేష్టవః పుంసి-

లూయంత ఇతిలోష్టాని. లేష్టవశ్చ. ఉ.పు.లూఞ్ ఛేదనే.
బడునవి గనుక లోష్టములు, లేష్టువులును. 'లిశ-అల్పీభావే'
తువుమీఁద తున్ప్రత్యయము రాఁగా లేష్టుః అను రూప
చాంద్రవ్యాకరణజ్ఞులు చెప్పుదురు. 'లేష్టుఃఖణ్డేఽపి లోష్ట స్స్యాత్'
ని పుంస్కాండమందు వోపాలితుఁడు లేష్టుశబ్దమును లోష్టశబ్దము
అకారాంతపుంలింగమునుగాఁగూడ చెప్పినాఁడు. మంటిగడ్డలపేళ్లు.

* కోటిశో లోష్టభేదనః,

కోటి రగ్రభాగః సోఽస్యాస్తీతి కోటిశః. అంచు గలది. 'లోష్ట
ః కోటీశః' అని రత్నకోశమందు ఆర్యావృత్తముచే జెప్పినాఁడు గ
ష్టి మధ్యమమును గలదు. లోష్టాని భినత్తీతి లోష్టభేదనః. భిదిర్
రణే. మంటిగడ్డలను గొట్టునది. మట్టిగడ్డలునలుగఁగొట్టుకొయ్యపేళ్లు.

ప్రాజనం తోదనం తోత్త్రమ్-

ప్రాజ్యతే ప్రేర్యతే అనేన ప్రాజనం. అజ గతిక్షేపణయోః. దీని
పశ్వాదికము ప్రేరేపింపఁబడును. తుద్యతే తోదనం, తోత్త్రంచ. తు
వ్యథనే. దీనిచేత పశ్వాదికము వ్యథపెట్టఁబడును గనుక తోదనము,
త్రమును. మునికోలపేళ్లు. ముల్లుకఱ్ఱ.

ఖనిత్త్ర మవదారణమ్. ౧౨

ఖన్యతేఽనేన ఖనిత్త్రం. అవదార్యతేఽనేన అవదారణం. ఖను
దారణే. దౄ విదారణే. దీనిచేఁ ద్రవ్వఁబడునుగనుక ఖనిత్త్రము, అవ
ణమును. గుద్దలిపేళ్లు.

దాత్త్రం లవిత్త్రమ్-

దాతి భినత్త్యనేన దాత్త్రం. లునాత్యనేన లవిత్త్రం. దాప్ లవ
నే. లూఞ్ ఛేదనే. దీనితోఁ గోయుదురు గనుక దాత్త్రము, లవిత్త్ర
ము. కొడవలిపేళ్లు.

ఆబన్ధో యోక్త్రం యోత్త్రమ్-

ఆబధ్యతే అనేన ఆబంధః. దీనిచేతఁ గట్టఁబడును. యుజ్యతే
యోక్త్రం. యూయతే అనేన యోత్త్రం. యుజిర్ యోగే. యు
ణే. దీనిచేత కట్టఁబడునుగనుక యోక్త్రము, యోత్త్రము. పశు
మెడకుఁ గట్టుమోకుపేళ్లు. పలుపు.

అథోఽఫలమ్,

నిరీషం కూటకమ్-

కుటతీతి కూటకం. కుట కౌటిల్యే. వక్రమై యుండునది. అఫ
కఱ్ఱులేనిదియు, నిరీషం=పా. నిరీశం=ఏఁడికోల లేనిదియూ నగు నాఁ
పా. అథో హాలం. 'ఈషా లాంగలదండస్తు నిరీషం కూటకం హ
అని భాగురి. ఫల మనఁగా కఱ్ఱు. ఈష యనఁగా నేఁడికోల. ఈ
ను లేనినాఁగేలు కూటక మనంబడును. అఫలం. నిరీషం. పా. నిరీ

శం. కూటకం. అను నీమూఁడును దీని కే పేళ్లని కొందఱు.

* ఫాలః కృషకః-

ఫలతి విశీర్యతి భూ రనేన ఫాలః. ఞి ఫలా విశరణే. దీనిచే
మి వ్రక్కలౌను. కృషతీతి కృషకః. కృష విలేఖనే. దున్నునది. ఫా
కః. కఱ్ఱుపేళ్లు.

* లాఙ్గలం హాలమ్.

గోదారణం చ సీరః-

లంగతి భువో౽ంతర్గచ్ఛతీతి లాంగలం. లగి గతౌ. భూ
జొచ్చునది. హాలతి విలిఖతి భువమితి హాలం. హల విలేఖనే.
గీఱునది. గాం భువం దారయతీతి గోదారణం. దౄ విదారణే.
వ్రక్కలించునది. సీయతే యుగేన సహ బధ్యత ఇతి సీరం.
బంధనే. కాఁడితోఁగూడఁ గట్టఁబడునది. నాఁగేటిపేళ్లు.

* అథ శమ్యా స్త్రీ) యుగకీలకః,

శమయతి బలీవర్దాదిదౌష్ట్యమితి శమ్యా. ఆ. సీ. శమ ఉ
బలీవర్దాదిదౌష్ట్యమును బోఁగొట్టునది. యుగస్య కీలకం యుగ
అ. పు. కాఁడియందలి చీల. కాఁడిచీలపేళ్లు.

* ఈషా లాఙ్గలదణ్డ స్స్యాత్-

బలీవర్దాదికృష్టాసతీ ఈషతి గచ్ఛతీతి ఈషా. ఈష గతి
దానేషు. ఎద్దులచే లాగఁబడినదై పోవునది. షా. ఈశా. 'ప్రభు
మోరీశః స్త్రియాం లాంగలదండకః' ఇతి తాలవ్యాంతే రభసః. లా
లస్య దండః లాంగలదండః. నాఁగేటికొయ్య. ౨ ఏఁడికోలపేళ్లు.

* సీతా లాఙ్గలపద్ధతిః.

స్యతి భువమితి సీతా. షో౽న్తకర్మణి. భూమిని నశింపఁజేయు
దంత్యాది. 'సీతా లాఙ్గలరేఖా స్యా ద్వ్యోమగంగా చ జానకీ' అ
నుఁడు. తాలవ్యాదియుఁ గలదు. "శీతా సభస్సరితి లాంగలపద్ధతౌ
చ్ఛీతా దశాననరిపోః సహధర్మిణీ చ, శీతం స్మృతం హిమగుణేచ శీ
తేచ శీతో౽లసే చ బహువారతరౌ చ దృష్టః" అని తాలవ్యాది
దు ధరణి. లాఙ్గలస్య పద్ధతిః లాంగలపద్ధతిః. ఇ. సీ. నాఁగేటిచాలు.
నాఁగేటిచాలుపేళ్లు.

ప్రంసి మేధిః ఖలే దారు న్యస్తం యత్ పశుబన్ధనే,
మేధతే సంగచ్ఛతే బలీవర్దైరితి మేధిః. ఇ. పు. మేధృ సంగమే. ఎ
ల్లగూడుకొనునది. కళ్ళములో పసులఁ గట్టుటకై పాఁతిపెట్టిన
మేకు.

ఆశువ్రీహిః పాటల స్స్యాత్ -
ఆశుపచ్యత ఇత్యాశు. వేగిరముగ వండఁబడునది. అశ్నుతే ఆశు.
అశూ వ్యాప్తౌ సంఘాతేచ. కూడియుండునది. "పాటలో వ్రీహి రా
" యని తంత్రాంతరము. "ఆశుర్ధాన్యాంతరే శీఘ్రే" అనిమేదిని. వృ
దేహ మితి వ్రీహిః. ఇ.పు. వృఞ్ వరణే. దేహమును వరించునది.
పుష్పవర్ణత్వాత్ పాటలః. పాదిరిపువ్వువన్నె గలిగినది. ఆశువ్రీ
యని యొకపేరుగానే కొందఱందఱు. ఎఱ్ఱనివడ్లపేళ్లు.

శితశూక యవౌ సమౌ. ౧౫

శిత స్తీక్ష్ణ శ్శూకో యస్య సః శితశూకః. వాఁడియైనముండ్లు
నది. యౌతి తుషేణేతి యవః. యు మిశ్రణే. పొట్టుతోఁ గూడు
యుండునది. యవలపేళ్లు.

తోక్మస్తు తత్ర హరితే-
తుజ్యతే ఖాద్యత ఇతి తోక్మః. తుజ హింసాయాం. భక్షింపఁబడు
౧. పచ్చయవలపేరు.

కలాయ స్తు సతీనకః,
హరేణుఖణ్డికౌ చాస్మిన్-
కం వాతం లాతి ఆదత్తే కలాయః. లా ఆదానే. వాయువు గలిగిం
. సీదంత్యనేన వాతప్రకృతయ ఇతి సతీనకః. షద్ ౢ విశరణగత్య
దనేషు. దీనిచేత వాయుప్రకృతులైనవారు చెడుదురు. పా. సతీలకః.
యత ఇతి హరేణుః. ఉ. పు. హృఞ్ హరణే. దీనిచేత హరింపఁబడు
ఖండ్యతే నరై రద్యత ఇతి ఖండికః. ఖడి ఖండనే. జనులచేత భక్షిం
నది. లంకలపేళ్లు. గుండ్రనిసెనగలు. (నూఁగుదోసయనికొందఱు).

కోరదూష స్తు కోద్రవః. ౧౬

కోరం రుధిరం దూషయతీతి కోరదూషః. దుష వైకృత్యే. నెత్తు
చెడ్చునది. కేన జలేన ఉద్యతే సిచ్యత ఇతి కోద్రవః. ఉందీ క్లేదనే.

నీళ్ళచేఁ దడుపఁబడునది. ఆళ్ళపేళ్లు.

* మఙ్గల్యకో మసూరః-

మంగళ మస్మా ద్భవతి మంగళ్యకః. దీనివలన సౌఖ్యము
ను. మస్యతి పరిణమతి మసూరః. మస పరిణామే, పరిపక్వమగునది
స్వమధ్యమును గలదు. "మసూరోమసురశ్చాపి" అని ద్విరూపకో
చిఱుసెనగల పేళ్లు.

* అథ మకుష్ఠక మయుష్ఠకౌ,

వనముద్గే-

మంక్యతే ఫలైరితి మకుష్ఠకః. మకి మండనే. పండినప్పుడ
మైయుండునది. పా. ముకుష్ఠకః. మినోతి కృమీనితి మయుష్ఠకః.
ప్రక్షేపణే. పురుగులను జెఱుచునది. పా. మయష్టకః. పా. మ
వనే ముద్గః వనముద్గః. అడవియందుండు పెసలు. అడవిపెసలపేళ్లు.

* సర్షపే తు ద్వౌ తున్తుభ కదమ్బకౌ.

సరతి దేహం వ్యాప్నోతీతి సర్షపః. సృ గతౌ. దేహమును వ
చునది. పా. సరిషపః. "సర్షపస్స్యా త్సరిషపః కుటన్నేహాళ్చ తం
ఇతి త్రికాండశేషః. తుదతివ్యథయతి తుందుభః. తుదవ్యథనే. వ్య
నది. పా. తంతుభః. కుమ్కు దశాయాం కుత్సిత మంబతే కదంబకః
శబ్దే. ఎండునప్పుడు కుత్సితముగా మ్రోయునది. ఆవాలపేళ్లు.

* సిద్ధార్థ స్త్వేష ధవళః-

సిద్ధః అర్థః ప్రయోజనం యస్య సిద్ధార్థః, రక్షాకరమాటచేక
మైనప్రయోజనముగలది. తెల్లనియావాలు.

* గోధూమ స్సుమన స్సమౌ,

గుధ్యతే పరివేష్ట్యతే ఇతి గోధూమః. గుధ పరివేష్టనే.
బడునది. శోభనం మన్యతే సుమనః. అ. పు. మన జ్ఞానే. మంచి
దలఁపఁబడునది. గోధుముల పేళ్లు.

* స్యా ద్యావక స్తు కుల్మాషః-

యాతీతి యావకః. యు మిశ్రణే. కలిసియుండునది. య
కొందఱు. కుత్సితో మాషః కుల్మాషః. కుత్సిత మైనమాషము
మను. పా. కుల్మాసః. ౨. అలచందలపేళ్లు. కాఱుమినుములును

చణకో హరిమన్థకః. ౧౭

చణ్యతే దీయత ఇతి చణకః. చణ దానే. ఇయ్యఁబడునది. "ధా ప్రదీపాదా చనక స్స్యాధితః చణక స్తు చింత్యః" ఇతి టీకాసర్వస్వకా హరిభి ర్మథ్యత ఇతి హరిమన్థకః. మన్థ విలోడనే. గుఱ్ఱములచేఁ ...నునది. సెనగలు.

...క్వే తిలే తిలపిఞ్జశ్చ తిలపేజశ్చ నిష్ఫలే,

నిష్ఫల స్తిల స్తిలపిఞ్జః, తిలపేజశ్చ. పొల్లయిన నువ్వులు గనుక ...జము, తిలపేజమును. పొల్లునువ్వులపేళ్లు.

...వః క్షుతాభిజననో రాజికా కృష్ణికా సురీ. ౧౮

క్షుత్యనేన క్షవః. టు క్షు శబ్దే. దీనిచేత తుమ్ముదురు. క్షుత ...యతీతి క్షుతాభిజననః. జనీ ప్రాదుర్భావే. తుమ్మును బుట్టించు ...వా. క్షుధాభిజననః. రాజతే కృష్ణవర్ణపుష్పైరితి రాజికా. రాజృ ... నల్లనిపువ్వులచేతఁ బ్రకాశించునది. కృష్ణవర్ణయోగాత్ కృష్ణికా. ...న్నెగలది. కటురసేన అసుర స్త్రీవ దనిష్టా ఆసురీ. ఈ. సీ. కారము ...సుర స్త్రీవలె నసహ్యమైనది. నల్లనియావాలపేళ్లు.

...స్త్రియా కఙ్గుప్రియఙ్గూ ద్వే-

...కేన జలేన గచ్ఛ త్యూర్ధ్వగచ్ఛతీతి కంగుః. ఉ. సీ. గమ్ౢ గతౌ. ...ముచేత నెదుగునది. ప్రియా ణ్యఙ్గా న్యస్య ప్రియఙ్గుః. ఉ.సీ. ప్రియ ...యంగములు గలిగినది. కొఱ్ఱలపేళ్లు.

అతసీ స్యా దుమా క్షుమా,

అత తీ త్యతసీ. ఈ. సీ. అత సాతత్యగమనే. ఏకాలమునైనను ...నది. ఉమతి శుష్కదశాయా మి త్యుమా. క్షౌతీతి క్షుమా. ...శబ్దే, టు క్షు శబ్దే. ఎండినప్పుడు గలగలయని మ్రోయునది. నల్ల ...పేళ్లు.

మాతులానీతు భఙ్గాయామ్-

ఉపయోగివస్తుషు మా తులాఽస్యా ఇతి మాతులానీ. ఈ. సీ. ...ముక్తవస్తువులయందు దీనికి సరి లేదు. భజ్యత ఇతి భఙ్గా. భఞ్జో ఆ ...నే. మెదపఁబడునది. జనుముపేళ్లు.

వ్రీహిభేద స్త్వణుః పుమాన్. ౨౦

అణుత్వా దణుః. ఉ. పు. సూక్ష్మమైనది. కొఱ్ఱలకంటె కంత గొప్పమైన వ్రీహిభేదము. చిఱువడ్లు.

* కింశారు స్సస్యశూకం స్యాత్-

హస్తాదికం కుత్సితం శృణాతీతి కింశారుః. ఉ. పు. శౄ హింసాయాం. హస్తాదులను కుత్సితముగాఁ బీడించునది. సస్యస్య శూకం శూకం. ధాన్యముయొక్క ముల్లు. ధాన్యముయొక్క ముంటిపేర్లు.

* కణిశం సస్యమఞ్జరీ,

కణా స్స న్త్యత్ర కణిశం. కణములు దీనియందుఁ గలవు. నాం మఞ్జరీ సస్యమఞ్జరీ. స్త్రీ. పైరులయొక్క గుత్తి. ఎన్ను పేర్లు.

* ధాన్యం వ్రీహి స్తమ్బకరిః-

దధాతి దేహ మితి ధాన్యం. డు ధాఞ్ ధారణపోషణ దేహమును బోషించునది. ౨. వ్రీహిశబ్దవ్యుత్పత్తి చెప్పఁబడెను. బం కరోతీతి స్తంబకరిః. ఇ. పు. స్తంబమునఁగా గంట. దానిని నది. ౩. ధాన్యముపేర్లు.

* స్తమ్బో గుత్స స్తృణాదినః,

గుధ్యతి పరివేష్టయతి భువ మితి గుత్సః. పా. గుచ్ఛః. గు వేష్టనే. భూమిని గప్పియుండునది. స్తంబశబ్దవ్యుత్పత్తి చెప్పఁబడెను ణాదులయొక్క గుత్సము స్తంబమని కొందఱు. స్తంబగుత్సము ణము. "హ స్తన్యూనాధికం యస్య ప్రమాణం న తతః పరం, మాత్రశ్చ విస్తారో గుత్స స్స ఇతి కథ్యతే. పత్రాణి యేషా మా రో భూమౌ తు వర్తతే, తేఽపి గుత్సా ఇతి ప్రోక్తా యథా శాదయః. ఏకస్మా దేవ మూలాత్తు లతాపుంజాద్వినిర్గతః, ఏకోఽపి హై స్తు బహుభిః స్తంబ ఉచ్యతే" అని నిగమాభిధానము. తృణ యొక్కగంటపేర్లు.

* నాళీ నాళంచ కాణ్డోఽస్య-

నళతి బధ్నాతీతి నాళీ. ఈ. స్త్రీ. నాళంచ. నళ బంధనే. తృణ బంధించునది. ౩. తృణాదులయొక్క కాఁడపేళ్ళు. ఊఁచ.

* పలాలోఽ స్త్రీ స నిష్ఫలః,

పలతి పల్యతే వా పలాలః. పల గతౌ. పోవునది. నిష్ఫలః

పోయిన, సః=ఆశాండ. ౧. (గింజలు రాలిన) పూరికట్టి పేరు.

కటో బుసం క్లీబే-

కటతి ఖలమావృణోతీతి కటః. తచ్ఛాద్యఙ్గం రూపం యస్య సః కడం బే వర్షావరణయోః. కళ్లమును వ్యాపించియుండునది. బుస్యతే త్యజ్యత ఇతి బుసం. బుస ఉత్సర్గే. విడువఁబడునది. దంత్యసకారము. మూర్ధన్యషకారమని కొందఱు. "బుష వేషతుషారోషాః" అని మూర్ధ గ్రంథమందు పొల్లుపేళ్లు. కసవును.

ధాన్యత్వచి తుషః పుమాన్. ౨౨

తుష్యతేఽనేనాగ్ని రితి తుషః. తుష తుష్టౌ. దీనిచేత నగ్ని బొందును. ఊకపేరు.

శూకోఽస్త్రీ శ్లక్ష్ణతీక్ష్ణాగ్రే-

శ్యతి స్వాపగమేన ధాన్యం తనూకరోతీతి శూకః,న్న. శో తనూ తొలఁబోయినవెనుక ధాన్యమును సూక్ష్మముగాఁ జేయునది. ౧. ముక్కు గలధాన్యము పేరు. సూక్ష్మమై వాఁడియునైనవరిముల్లు ముల్లు మొదలైనది.

శమీ శిమ్బా-

శామ్యతి సస్యవృద్ధి రస్యాం సత్యాం శమీ. ఈ. సీ. శము ఉపశ ఇది కలుగఁగా సస్యవృద్ధి శమించును. శినోతి తనూకరోతి స్వగత ద్వారేణ కఫం పిత్తం చేతి శింబా. శిఞ్ నిశాతనే. తనలో నుండు చేత కఫమును పిత్తమును బోఁగొట్టునది. ౧. పెసలు మొదలగు ధాన్యములు నురిచినపొట్టు పేళ్లు.

త్రిషూత్తరే,

ముందరఁ జెప్పఁబోవు బుద్ధశబ్దము మొదలుకొని బహుళీకృత ర్యంతములైనశబ్దములు మూఁడులింగములయందును వర్తించును.

బుద్ధ మావసితం ధాన్యమ్-

అవైగుణ్యేన సంపన్నం ఫలం బుద్ధం. బుధ వృద్ధౌ. తృణాదులు చక్కఁబెట్టఁ బడినది. ఆవస్యతే ఇతి ఆవసితం. వస ఆచ్ఛాదనే. రక్షణా కప్పఁబడునది. హ్రస్వాదియుఁ గలదు. "అవసానం గ తేజ్ఞాతే బుద్ధే అవసితం త్రి" ష్వితి హ్రస్వాదా గభసః. నురిచినధాన్యము పేళ్లు.

* పూతం తు బహులీకృమ్,

బుసాపకరణేన శుద్ధత్వాత్ పూతం. పూఞ్ పవనే. ప్ర
వుటచేత శుద్ధమైనది. బహుమూల్యం లాతీతి బహులం. తథా
బహులీకృతం. లా ఆదానే. అధికమూల్యమును దీసికొనునట్లు
బడునది. తూర్పెత్తిన ధాన్యము పేళ్లు.

* మాషాదయ శ్శమీధాన్యే-

శమీసహితం ధాన్యం శమీధాన్యం. పొట్టుగలిగినధా
ఆదిశబ్దముచేత ముద్గకులుత్థచణకతిలాదులు గ్రహింపఁబడును.
లు, పెసలు, మొదలైనధాన్యములు.

* శూకధాన్యే యవాదయః,

శూకసహితం ధాన్యం శూకధాన్యం. ముండ్లు గలిగినధా
యవాదయః=యవలుమొదలైనవి. ఆదిశబ్దముచేత గోధూమా
గ్రహింపఁబడును. యవలు గోదుమలు మొదలైనవి శూకధా
లనంబడును.

* శాలయః కలమాద్యాశ్చ షష్టికాద్యాశ్చ పుంస్యమీ.

శాల్యన్తే శ్లాఘ్యన్తే జనై రితి శాలయః. ఇ. పు. శాల శ్లా
యాం. జనులచేత పొగడఁబడునది. 'కలమాద్యాః' అనుచోట
నాదిశబ్దముచేత నెల్లిరాజనములు దొడ్డరాజనములు మొదలైన
ను, షష్టికాద్యాః అనుచోటనుండు నాదిశబ్దముచేత కలమాదుల
కొంచెమపకృష్టము లైనధాన్యములును గ్రహింపఁబడును. కల
లనఁగా రాజనములు. షష్టికము లనఁగా నఱువది దినములకుఁ
ధాన్యములు. ఇవి శాలిధాన్యము లనంబడును. అమీ, పుంసి=
షయవశాలిక షష్టికశబ్దములు పుంలింగమందు వర్తించును.

* తృణధాన్యాని నీవారాః-

నితరాం వ్రియంతే నీవారాః. వృఞ్ వరణే, మిక్కిలి
పఁబడునవి. ఒకఁడు విత్తకయే పడిమొలచి పండెడుగునుకువరి, దూ
మొదలైనతృణధాన్యములు.

* స్త్రీ గవేధు ర్గవేధుకా,

గవి అంభసి ఏధత ఇతి గవేధుః. ఉ.స్త్రీ.గవేధుకా చ. ఏధ వృద్ధౌ

వృద్ధిఁబొందునది గనుక గవేధువు, గవేధుకయును. పుల్లింగంబును
. 'గవేధుర్నా గవేధుకః' అని రత్నకోశము. ౨ అడవిగోదుమలు.
అయోఽగ్రం ముసలోఽస్త్రీ స్యాత్-
అయః అగ్రే అస్య అయోఽగ్రం. ప్న. ఇనుము అగ్రమందుఁ గల
స్యతే ధాన్య మనేన ముసలః. ప్న. ముస ఖండనే. దీనిచేత
ము దంచఁబడును. రోఁకలిపేళ్లు.

ఉదూఖల ములూఖలమ్. ౨౫

ఊర్ధ్వం ఖ మాకాశ మస్య ఉదూఖలం. ఉలూఖలం చ. మీఁద
లై యుండునది. ఇక్కడ ఉదూఖల మనుపాఠము యుక్తము.
ఖలపాఠ మపపాఠ మని టీకాసర్వస్వకారుఁడు. ఱోటిపేళ్లు.
ప్రస్ఫోటనం శూర్ప మస్త్రీ)-
ప్రస్ఫోట్యతే బహి ర్నిష్క్రియతే తుషాది రనేనేతి ప్రస్ఫోటనం.
స్ఫ విశరణే. దీనిచేత పొట్టు మొదలయినవి నిరసింపఁబడును. శీర్య
షాది రనేనేతి శూర్పం. అ. ప్న. శౄ హింసాయాం. దీనిచేత పొ
మొదలైనది చెరుగఁబడును. శూర్ప్యతే అనేన శూర్పం. శూర్ప
. దీనిచేత కొలవఁబడును. చేటపేళ్లు.

చాలనీ తితఉః పుమాన్,

చాల్యతే అనయా చాలనీ. చల కంపనే. దీనిచేత ధాన్యాదులు
బడును. తనోత్యధస్తాత్పిష్టసారమితి తితఉః. తను విస్తారే. మిక్కిలి
మైనదానిని క్రిందికిఁ గార్చునది. జల్లెడపేళ్లు.
స్యూత ప్రసేవౌ-
సివ్యతే వేణుదళై రితి స్యూతః. పా. స్యోనః, ప్రసేవశ్చ, షివు
సంతానే. వెదురుబద్దలచేత నల్లఁబడునది. పల్లికపేళ్లు.

కణ్డోల పిటౌ-

కండ్యతే మూషికై రితి కండోలః. కడి భేదనే. ఎలుకలచేఁ గొఱి
నది. పిట్యతే వేణుదళై రితి పిటః. పిటశబ్ద సంఘాతయోః వెదురు
చేతఁ గూర్పఁబడునది. ౨. గంపపేళ్లు.

కట కిలిఞ్జకౌ. ౨౬

కటత్యంగణ దేశ మితి కటః, కటే వర్షావరణయోః. వాఁకిటిముం

దరిచోటును గప్పియుండునది. కిల్యతే ధాన్య మస్మిన్నితి కిలః
క్షేపే. దీనియందు ధాన్యము వోయఁబడును. చావపేళ్లు.

* సమానా-

పై మూఁడుజతలు సమానార్థలింగములు గలవి.

* రసవత్యాం తు పాకస్థానం మహానసమ్,

రస స్సంస్క్రియమాణోఽస్యామ స్తీతి రసవతీ. ఈ. సీ. సం
పఁబడురసములుగలిగినది. పాకస్య స్థానం పాకస్థానం. పాకముస
మైనది. అనోవత్ శకటవ దుపకారకత్వాత్ అనః ఉపకరణం,
త్ అనః ఉపకరణమస్య మహానసం. అధికమైన ఉపకరణము గ
వంటయింటిపేళ్లు.

* పౌరోగవ స్తదధ్యక్షః-

పురోగాః జలమత్రా స్తీతి పురోగః పాకస్థానం, తస్యాధ
క్షః పౌరోగవః. దీనిముందర నీళ్లుండును గనుక పాకస్థానము పు
అనంబడును. దానికి నధ్యక్షుఁడు పౌరోగవుఁడు. ౧. వంటయిం
శాలిపేళ్లు.

* సూపకారాస్తు వల్లవాః.

ఆరాళికా ఆన్ధసికా స్సూదా ఔదనికా గుణాః,

సూపం వ్యఞ్జనం కుర్వ న్తీతి సూపకారాః. డు కృఞ్ కరణే
లు నేయువారు. ౧. వల్ల న్తి భోక్తుః ప్రీతి ముత్పాదయంతీతి వల్లవాః
ప్రీతౌ. భోజనము చేయువానికి ప్రీతిగలుగఁజేయువారు. పా. వర్ణ
ఆరాళంకుటిలం చరంతీతి ఆరాళికాః. కుటిలముగా సంచరించువారు
ధః అన్నం తత్సాధనం శిల్పమేషాంతే ఆంధసికాః. అంధస్సనఁగా
ము. దానిఁ జేయునేర్పుగలవారు. సూదయంతి తండులానితి సూ
షూద క్షరణే. తండులములను పక్వముచేయువారు. ఓదనం ప్రయో
మేషాం తే ఔదనికాః. అన్నము ప్రయోజనముగాఁ గలవారు.
యంతి పాకం పునరావర్తయంతీతి గుణాః. గుణ అభ్యాసే. పాకమై
నిని తిరుగఁబోసి వండువారు. వంటవానిపేళ్లు.

* ఆపూపికః కాన్దవికో భక్షకార ఇమే త్రిషు.

అపూపః ప్రయోజన మస్య ఆపూపికః, కందుః స్వేదనీ తత్ర

ష్టాదికమపి ఉపచారాత్కందుః సపణ్యమస్యేతి కాందవికః. అపూ
వండుపెనము కందు వనంబడును. దానియందు వండఁబడినది
పచారమువలన కందువు. అది ప్రయోజనముగాఁ గలవాఁడు.
కోతీతి భక్షకారః. కఠినమై విశదమై భక్షింపఁదగినపదార్థము
దానిని జేయువాఁడు. పిండివంటలు వండువానికిఁగాని అమ్ము
వాని పేళ్లు. పౌరోగవ శబ్దము మొదలు భక్షకారశబ్దమువఱకు
ములు మూఁడులింగములయందును వర్తించును.

శ్మన్త ముద్ధాన మధిశ్రయణీ చుల్లి రన్తికా,

అశ్మనోఽన్త్యంతోఽత్రేతి అశ్మంతం. దీనియందు జాతికిఁ గూడ
గలుగును. ఉద్ధీయతేఽగ్నిరనేనేతి ఉద్ధానం. డు ధాఞ్ ధారణ
యోః. దీనిచేత నగ్నిధరింపఁబడును. పా. "ధ్మా శబ్దాగ్నిసంయో
" అనుధాతువుమీఁద ఉధ్మాన మని కొందఱు. అధిశ్రియతే అన
ధిశ్రయణీ. ఈ.సీ. శ్రీఞ్ పాకే. దీనిచేత పాకము సేయఁబడును.
లేఽగ్నిరస్యామితి చుల్లిః. చుల్ల భావకరణే. దీనియందు అగ్ని ప్రే
బడును. ఈకారాంతమును గలదు. అంతోనాశోఽస్యామస్తీతి
. దీనియందు పదార్థములకు నాశము గలుగును. పొయ్యి పేళ్లు.
గారధాని కాఙ్గారశకట్యపి హసన్త్యపి. ౨౯

హసన్యపి-

అంగారా ధీయంతేఽస్యామితి అంగారధానికా. నిప్పులు దీని
ధరింపఁబడును. అంగారాణాం శకటీ అంగారశకటీ. నిప్పులకు
. అంగారైర్హసతీవా స్తే హసంతీ. హసనీచ. ఈ.సీ. హసే హస
ులచే నవ్వుదానివలె నుండునది. అగ్నిష్ఠ పేళ్లు. కుంపటి.

అథ న స్త్రీ స్యా దఙ్గారః-

అంగతి గచ్ఛంత్యంగారః. అ. పు. అగి గతౌ. పోవునది. "అంగార
మివ వ్యథమాన మాస్తే" అని నిప్పుయందు ప్రయోగము. "కళ
త్రోఽ వ్రజతి మలినాంగారతులనాం" అనిబొగ్గులయందు ప్రయో
ప్పు పేరు. బొగ్గు పే రని కొందఱు.

అలాత ముల్ముకమ్,

హనభయా న్నలాంతి ఏతస్మిన్స్వీకుర్వంతీ త్యలాతం. లా ఆదా

సే. దహనభయమువలన దీనిం దాఁకరు. ఉచతి సమవైత్యగ్నికే
కం. ఉచ సమవాయే. అగ్నితోఁ గూడియుండునది. ౨. కొ
అంగారశబ్దము మొదలు 3ను కొఱవికే పేళ్ళని కొందఱు.

• క్లీబేఽమ్బరీషం భ్రాష్ట్రో

అంబతేభ్రజ్యమానలాజాదిభి రిత్యంబరీషం. అబి శబ్దే.
బడులాజాదివస్తువులచేత మోయునది. భ్రజ్యతేఽస్మిన్నితి భ్రా
భ్రస్జ పాకే. దీనియందు వేఁచఁబడును. మంగలముపేళ్లు.

• నా కన్దు ర్వా స్వేదనీ స్త్రియామ్

స్కందత్యపూపాదిక మితి కన్దుః. స్కందిర్ గతిశోషణ
అపూపాదులను శోషింపఁజేయునది. ఇది వికల్పమునఁ బుంలింగ
పక్షమందు స్వేదనీసాహచర్యమువలన స్త్రీలింగమును. స్వేద
తాపేనేతి స్వేదనీ. ఈ. సీ. ఞి ష్విదా గాత్రప్రక్షరణే. అగ్నితా
జెమ్మగిల్లునది. ౨. పెనముపేళ్లు.

• అలింజర స్స్యా న్మణికః

అలిం జీర్యతీ త్యలింజరః. జౄష్ వయోహానౌ. బలము
పఁజేయునది. మణతి గంభీరం ధ్వనతీతి మణికః. మణ శబ్దే. గంభీ
మ్రోయునది. వ. మణికం. కాఁగుపేళ్లు.

• కర్కర్యాలూ ర్గళన్తికా,

కిరతి జలధారామితి కర్కరీ. ఈ. సీ. కౄ విక్షేపే. జల
జల్లునది. ఆ ఈషదుదకం లాతీ త్యాలూః. ఉ. సీ. లా ఆదానే. కొ
చెముగాఁబట్టునది. పా. ఆలూః. ఊ సీ. గళత్యంభోఽస్యా ఇతి
కా. గళక్షరణే. దీనివలన నీళ్లు కాఱును. గరిగపేళ్లు. గిండినం

• పిఠరః స్థా ల్యుఖా కుణ్డమ్.

పచ్యతేఽన్నమత్రేతి పిఠరః. డు పచ్ష్ పాకే. దీనియం
ము వండఁబడును. తిష్ఠన్తి పదార్థా అస్మిన్నితి స్థాలీ. ఈ. సీ. స్థా
వృత్తౌ. పదార్థములు దీనియం దుండును. ఓఖతి భోజనస్థాన
త్యుఖా. ఉఖ గతౌ. భోజనస్థానమును బొందునది. కుణ్డ్యతేఽస్మి
కుండం. కుడి దాహే. దీనియందు వండఁబడును. కుండపేళ్లు.

• కలశస్తు త్రిషు ద్వయోః.

...ః కుట నిపా-

...ం జలం లాతీతి కలశః. త్రి. లా ఆదానే. ఉదకమును దీసికొ... తాలవ్యాంతము. "సుక్షేత్ర మివ సకలశాలికం స్నానాగారమ్" ...శ్చర్యమంజరియందు. "కలసః కలశోఽపి చ" అని దంత్యాం ...రభసుఁడు. ఘటతే జలహారణాయేతి ఘటః. పు. ఘట చేష్టా ...జలాహరణము కొఱకు ఘటించునది. కుటతీతి కుటః. కుట కౌ... ...టిలమైనది. నితరాం పిబ న్త్యనేనేతి నిపః. పా పానే. దీనిచేత ...పానము సేయుదురు. కడవ పేళ్లు.

అ స్త్రీ శరావో వర్ధమానకః,

...రం పతముదకాదిక మవతీతి శరావః. అ. పు. అవ రక్షణే. ప... ...ళ్లు మొదలయినదానిని రక్షించునది. శీర్యత ఇతి శరావః. శౄ ...సాం. నశించునది. వర్ధతే అనేన ఉదకాదికం వర్ధమానకః. ...నీళ్లు మొదలగునవి పొంగును. వర్ధ్యతే ఛిద్యతే మహాశిః కర్మ ...వర్ధమానకః. వర్ధ చ్ఛేదనపూరణయోః. గొప్పక్రియవలనఁ బగ... ...మూఁకుడు పేళ్లు.

...జీషం పిష్టపచనమ్-

...అర్జయ త్యపూపాదిక మితి ఋజీషం. అర్జ అర్జనే. అపూపములు ...నది. పిష్టం పచ్యతేఽస్మిన్నితి పిష్టపచనం. డు పచ్ ష్ పాకే. దీ... ...పిండి పక్వము చేయఁబడును. బూరెలమూఁకుడు పేళ్లు.

కంసోఽస్త్రీ పానభాజనమ్. 3౨

కామ్యతే పానార్థమితి కంసః. అ. పు. కము కాంతౌ. పానార్థ... ...కోరఁబడునది. పానస్య భాజనం పానభాజనం. పానముయొక్క... ...ం. గిన్నె పేళ్లు.

...తూః కృత్తిస్నేహపాత్రీ-

కుత్సితం తన్యతే కుతూః. ఊ. సీ. తను విస్తారే. కుత్సితముగాఁ ...కునది. కృత్తిస్నేహపాత్రే = తోలుతోఁ జేసిన తైలపాత్రము. ...అనంబడును. పెద్దసిద్దె.

సైవాల్పా కుతుపః పుమాన్,

...ల్పా కుతూః కుతుపః. పు. సైవ = ఆచిన్నసిద్దె పేరు.

* సర్వ మావపనం భాణ్డం పా త్రామత్రే చ భాజనమ్.

ఆవపంత్యాత్ ఉప్యతే న్యస్యతే ధాన్యాదిక మత్రేతి ఆజ్‌పూర్వో వపి ర్న్యసనే. దీనియందు ధాన్యాదివస్తువులు పెట్ట గనుక ఆవపనమనఁగా గోనె కడవ గంప మొదలైన సర్వవస్తు ములు. ౧ భణ్ణ త్యాధేయస్య భాండం. భడి కల్యాణే. ఆధేయ నకు శుభమును జేయునది. ౨. పాత్యాధేయ మితి పాత్రం. పా ఆధేయవస్తువును రక్షించునది. ౩. అమ త్యాధేయ మత్రేతి అమ గత్యాదౌ. ఆధేయవస్తువు దీనియం దుండును. ౪. భజ్యతే నేతి భాజనం. భజ సేవాయాం. ఆధేయము చేత పొందఁబడున కడవ గంప మొదలైనదానిపేరు.

* దర్విః కమ్బిః ఖజాకా చ.

దృణా త్యన్నాదిక మితి దర్వీ. ఈ. సీ. దృ విదారణే. మొదలయినదాని ఎనుపునది. కామ్యతే ఉష్ణపరిహారాయేతి కంబిః కాంతౌ. ఉష్ణపరిహారార్థమై కాంక్షింపఁబడునది. ఖజతి మథ్నా కాదికమితి ఖజాకా. ఖజ మన్థే. శాకాదికమును మథించునది. తె గరిటె.

* స్యా త్తర్దూ ర్దారుహ స్తకః,

తర న్త్యనయా ఉష్ణభయమితి తర్ణూః. ఊ. సీ. తృ ణయోః. దీనిచేత నుష్ణభయమును తరింతురు. పా. తండు. ఉ. తన్యతే వి స్తీర్యత ఇతి తర్ణూః. తను విస్తారే. విస్తృతమై యు పా. తర్దూః. దారుమయో హ స్త ప్రతికృతిః దారుహ స్తకః. హ మైనదారువు. చట్టువము పేళ్లు. కొయ్యతెడ్డు.

* అ స్త్రీ శాకం హరితకం శి గ్రు-

శక్యతేభో క్తు మనేన శాకం. శక్ ౢ శక్తౌ. దీనిచేత భో సేయశక్యమౌను. హరితవర్ణ త్వా ద్ధరితకం. పచ్చనై యుండునది. రుచి మితి శి గ్రు. శీఙ్ నిశాతనే. అరుచిని జెఱుచునది. కూరకో

* రస్యతు నాడికా.

కడమ్బశ్చ కలమ్బశ్చ-

కద్యతే భుజ్యత ఇతి కడంబః, కలంబశ్చ. కడ అదనే.

శుభప్రదమైయుండునదియని దంత్యసకారయుక్తప్రాస్వాదిగాఁ
ను చెప్పుదురు. మణిబంధశైలేభవం మాణిబంధం. మణిబంధమను
యందుఁ బుట్టినది. పా. మాణిమన్థం. సైంధవలవణము పేళ్లు.

రౌమకే బస్తకమ్-

రుమాఖ్యాకరేభవం రౌమకం. రుమయనుగనియందుఁ బుట్టునది.
... తద్గంధయోగాత్ బస్తకం. మేఁకకంపువంటి కంపుగలది. పా.
సుధరిదేశమందు రుమ యనునుప్పుగని గలదు. అందు వేసిన
ము కొన్నిదినములకు ఉప్పగును. దానియందుఁ బుట్టినయుప్పు
రౌమకబస్తకశబ్దములు వర్తించును. చౌటుప్పని కొందఱు.

పాక్యం బిడంచ కృతకే ద్వయమ్. ४३

పక్తవ్యం పాక్యం. వండఁదగినది. బిడతిభిందతి గుల్మాదికమితిబిడం
కనే. గుల్మాదులను బోఁగొట్టునది. అంటుప్పు పేళ్లు.

సౌవర్చలేఽక్షరుచకే-

సౌవర్చలాకరోద్భవత్వాత్ సౌవర్చలం. సౌవర్చలమనుగనియం
బుట్టునది. అక్ష్ణోతిబహూన్యౌషధాదికమితి అక్షం. అక్షూ వ్యాప్తౌ. అనే
లైనయౌషధాదులలోఁ గలయునది. రోచతే అన్నమనేనేతి రుచ
రుచదీప్తౌ అభిప్రీతౌచ. దీనిచేత నన్నము రుచించును. సౌవర్చలవణ
ళ్లు.

తిలకం తత్ర మేచకే,

తిలతిస్నిహ్యతీతితిలకం. తిల స్నేహనే. జిడ్డుగలిగియుండునది. ౧.
సౌవర్చలవణము.

మత్స్యణ్డీ ఫాణితం ఖణ్డవికారాః-

సారభూతమై ఘుటికయగునట్లు కాఁచినచెఱకుపాగు. మ
ండి యనంబడును. అర్ధపాకముగాఁ గాఁచినపాగు ఫాణితమనంబడు
మందంస్యందతఇతి మత్స్యండీ. ఈ. సీ. స్యందూప్రస్రవణే. ఇంచు
కకరఁగునది. పా. మత్స్యండీ. ఫణతి ద్రవత్వాదితిఫాణితం. ఫణగతౌ.
రూపమైజాఱునది. ౨ శర్కరావికారములు.

శర్కరా సితా. ४३

శీర్యతఇతి శర్కరా. శౄ-హింసాయాం. కరఁగిపోవునది. ... త్వాత్ సితా. తెల్లనివన్నెగలది. పంచదార.

* కూర్చికా క్షీరవికృతి స్స్యాత్-

కూర్చం క్షీరమస్తుత దస్యా ఇస్తీతి కూర్చికా. కూర్చ... పాలమీఁగడ అది దీనియందుఁ గలదు. ఇ జున్ను పేరు."దధ్నాస... పక్వం య త్త తాస్స్యా ద్దధికూర్చికా, తక్రేణ పక్వం య త్క్షీరం... క్రకూర్చికా" అని దీనికి దధికూర్చిక,తక్రకూర్చిక యని భేదము...

* రసాలా తు మార్జితా,

"అర్ధోదకం సుచిరపర్యుషితస్య దధ్నః ఖండస్య షోడశపల... ప్రభస్య, సర్పిః పలం మరిచనర్ష పమోః పలే ద్వే శుంఠ్యాః ... పి వార్ధపలం చతుర్ణాం. శ్లక్ష్ణేనహోజనయునాన్మృదుపాణిఘృ... ర్పూరధూళిసురభీకృతభాండసంస్థా, దివ్యా వృకోదరకృతా సర... లా చాస్వాదితా భగవతా మధుసూదనేన" అని సూదశాస్త్రము... ఆలాతీతి రసాలా. లాదానే. నానావిధములై నరసములుగలది. మా... శోధ్యతఇతి మార్జితా. మృజూశుద్ధౌ. శోధింపఁబడునది. సిగరిపేళ్లు... ర్కరామరీచ్యాదికృత మైన లేహ్యము పేళ్లని కొందఱు.

* స్యా త్తేమనం తు నిష్ఠానమ్-

తిమ త్యార్ద్రీభవతీతి తేమనం. తిమష్టిమ ఆర్ద్రీభావే. ... యుండునది.తిష్ఠంత్యస్మి న్ రసాఇతి నిష్ఠానం. దీనియందు రసము ... తిమ్మనము పేళ్లు. మజ్జిగపులుసు. (పాలు, పిండి, బెల్లము వేసి ...

* త్రిలిఙ్గా వాశితావధేః.

శూలాకృతశబ్దము మొదలు వాశితశబ్దమువఱకు మున... గలశబ్దములు త్రిలింగములు.

* శూలాకృతం భటిత్రంచ శూల్యమ్-

శూలే నోద్ధృత్య తే పచ్యతే శూలాకృతం,శూల్యంచ. ఇను... కకు గ్రుచ్చి, పక్వముచేయఁబడునదిగనుక శూలాకృతము,శూల్య... భటతీతి భటిత్రం. భటభృతౌ. పోషించునది. కఱకుట్లపేళ్లు.

* ఉఖ్యంతు పైఠరమ్,

ఉఖాయాం సంస్కృతం ఉఖ్యం. పిఠరేసంస్కృతంపైఠరం...

...పిరమనినను కుండ. దానియందుఁ బక్వముచేయఁబడునది గనుక
... పైఠరమును, కుండయందు వండినపిండి మొదలైనదాని పేళ్లు.
...నీతి ముపసంపన్నమ్-
రసాదినా ప్రకర్షం నీతం ప్రణీతం. ణీఞ్ ప్రాపణే. రసాదులచేత
...మును బొందింపఁబడినది. రసాదిభిరుపసంపద్యత ఇతి ఉప
...ం. షద్ ౢగతౌ. రసాదులచేత సమగ్రమైనది. పాకముచేతను
...చేతను సమగ్రమైనశాకాదులపేళ్లు.

ప్రశస్తం స్యా త్సుసంస్కృతమ్. ౪౫

ప్రశస్యత ఇతి ప్రశస్తం. శంసుస్తుతౌ. స్తోత్రము చేయఁబడునది.
ప్రయస్తం. హింగుజీరకాదులచేత తిరగఁబోసినపదార్థము పేరు.
...స్యా త్పిచ్ఛిలం తు విజిలమ్-
పిచ్ఛాఽస్యసంజాతా పిచ్ఛిలం. పిచ్ఛ యనఁగా బంక. అది గలిగినది.
... సద్రవత్వేన చలతి విజిలం. ఓవిజీభయచలనయోః. ద్రవముగలదొ
... కదలునది. ఆ జిడ్డుగలవస్తువు పేళ్లు.

సంమృష్టం శోధితం సమే,

సంమృజ్యత ఇతి సంమృష్టం. మృజూశుద్ధౌ. శోధ్యతఇతిశోధితం.
...చే. శోధింపఁబడునదిగనుక సంమృష్టము. శోధితమును. గడ్డి తా
...ుదలగునవి లేకుండునట్లు శోధింపఁబడినవస్తువు పేళ్లు. గాలించినది.
...క్కణం మసృణం స్నిగ్ధమ్-
చిక్యతఇతి చిక్కణం. చితీసంజ్ఞానే. ఎఱుఁగఁబడునది. మస్యతి ద్రవ
పరిణమతీతి మసృణం. మస పరిణామే. ద్రవముగాఁబరిణమించునది.
...ృతీతి స్నిగ్ధం. ష్ణిహ ప్రీతౌ. మిసిమిగలది. మిసిమి(నిగ్గు)గలవస్తువు
దట్టమును.

తుల్యే భావిత వాసితే. ౪౬

భావ్యత ఇతి భావితం. భువోఽవకల్కనే. వాస్యతఇతి వాసితం.
...సే. వాసింపఁబడునది గనుక భావితము. వాసితమును. వాసింపఁ
...స్తువుపేళ్లు.
పక్వం పాలి రభ్యూషః-
ఈషత్పక్వ మాపక్వం. ఇంచుకంత పక్వమైనది. పులతిమహాద్భవ

తీతిపాళిః. పు. పులమహత్వే. ఉబ్బునది. అభ్యామ్యత ఇత్య
ఊపరుజాయాం. ఉడుకబెట్టఁబడునది. 3 గుగ్గిళ్లపేళ్లు.

* లాజాః పుంభూమ్ని చాక్షతాః,

లాజ్యంతఇతి లాజాః. లాజభర్జనే, వేఁచబడునవి. నక్షణ్య
క్షతాః. క్షణహింసాయాం. క్షతములేనివి. లాజాక్షతశబ్దము
గబహువచనములు. లాజశబ్దము స్త్రీలింగంబును, ఏకవచనాం
గలదు. అక్షతశబ్దము నపుంసకంబును, ఏకవచనాంతంబును
"లాజాః పుంసి బహుత్వేనా స్త్రియాం లాజాపి చాక్షత" మితి
రావర్తః. లాజలపేరు. అక్షతలపేరు.

* పృథుక స్స్యా చ్చిపిటకః-

పృథుత్వాత్ పృథుకః. దంచఁబడినదై పెద్దదగునది.
రాంభవతీతిచిపిటకః. ఘనమౌనట్టిది. పా. చిపుటకః. "చిపిటస్స్యా
పుటక" ఇతి రభసః. అడుకులు.

* ధానా భృష్టయవే స్త్రియామ్.

ధనతిపుష్ణంతీతిధానాః. ధనధాన్యే. పోషించునది. స్త్రీ
ము నిత్యబహువచనాంతము. ౨. బొరుగుల పేళ్లు.

* పూపోఽపూపః పిష్టక స్స్యాత్ -

పునాతీతి పూపః. పూఞ్ పవనే. పవిత్రముసేయునది. న
తే నవిశీర్యత ఇత్యపూపః. పూయీవిశరణే. జీర్ణము గానిది. పిష్ట
త్వాత్ పిష్టకః. పిండిచేతఁ జేయఁబడునది. పిండివంటపేళ్లు.

* కరమ్భో దధిస క్తవః,

కీర్య తే దధ్య తే౯ తి కరంభః. కౄవిక్షేపే. దీనియందుఁ వెద
లుకఁబడును.ఇక్కడ పవర్గచతుర్థము. "సాంభఃకుంభం కరంభ" మ
ణానుప్రాసము. మిశ్రవాచియైన వర్గతృతీయము. "కరేటుకోకకు
హాంసకరంబితే" యని విదగ్ధముఖమండనము. పెరుఁగు కలిసినపే
పిండిపేరు.

* భిస్సా స్త్రీ భ క్త మన్ధోఽన్న మోదనోఽ స్త్రీ స దీదివిః.

భస్య తే భక్ష్యత ఇతి భిస్సా.సీ. భసభక్షణదీప్త్యోః. భక్షింప
నది. భజ్యతఇతి భక్తం. భజసేవాయాం. ఆశ్రయింపఁబడునది. అన్య

. స. న. అదభక్షణే. భక్షింపఁబడునది. అసంత్యనేనే త్యన్నం.
నే. దీనిచేత బ్రతుకుదురు. ఉందలిక్లిద్యతీతో ర్యదనః. అ. పు.
కనే. పాసినప్పుడు నీళ్లుకాఱునది. దీవ్యంత్యనేనేతి దీదివిః. ఇ. పు.
శాదా. దీనిచేతఁ బ్రకాశింతురు. వంటకము పేళ్లు.
స్సటా దగ్ధికా-
కుత్సితాభిస్సాభిస్సటా. కుత్సితమైనయన్నము. దగ్ధైవ దగ్ధికా.
వి. 3 మాడినవంటకము పేళ్లు.

సర్వరసాగ్రే మణ్డ మస్త్రియామ్,

మండయతి రసమితి మండం. అ.పు. మడిభూషాయాం. రసము
ించునది. నెయ్యి నూనె మొదలైనసకలరసములయొక్క పై తే

మాసరా చామనిస్రావా మణ్డే భక్తసముద్భవే. ౮౯
మస్యతి ఘనీభావేన పరిణమతీతి మాసరః. మసపరిణామే. పేరుకొ
. ఆచమ్యతే పీయత ఇత్యాచామః. చముఅదనే. పానముచేయఁబ
. మూత్రం నిస్రావయతి నిస్రావః. స్రుగతౌ. మూత్రమును వెళ్లిం
. వార్చినగంజిపేళ్లు.
యవాగూ రుష్ణికా శ్రాణా విలేపీ తరలాచ సా,
యూయతేతండులాదినేతియవాగూః. సీ. యుమిశ్రణే. బియ్య
మొదలైనదానితోఁ గూర్పఁబడునది. ఉష్ణత్వాదుష్ణికా. ఉష్ణమైనది.
ఉతఇతి శ్రాణా. శ్రాపాకే. కాఁచఁబడునది. విలింపతి దర్వీమితి వి
ఈ. సీ. లిపఉపదేహే. గరిటెతోఁ గూడియుండునది. తరళత్వాత్త
వలచనిది. కాఁపుడుగంజిపేళ్లు.
గవ్యం త్రిషు గవాం సర్వమ్-
గోరిదంగవ్యం. త్రి. గోసంబంధమైనది. ఆవు పాలు మొదలైనవి
, దానియవయవములును.

గోవి డ్గోమయ మస్త్రియామ్. ౯౦

గోః విట్ పురీషం గోవిట్. ష. సీ. గోమయంచ. అ.పు. ఆవుపేఁ
విట్టు. గోమయమును, ఆవుపేఁడపేళ్లు.

* తత్తు శుష్కం కరీషోఽస్త్రీ-

కీర్యత ఇతి కరీషః. అ. పు. కౄ విక్షేపే. చల్లఁబడునది. ఎ
పేరు. (ఏఱు పిడక.)

* దుగ్ధం క్షీరం పయ స్సమమ్,

దుహ్యత ఇతి దుగ్ధం. దుహ ప్రపూరణే. పితుకఁబడునది.
ఇతి క్షీరం. ఘస్ లు అదనే. త్రాగఁబడునది. పీయత ఇతి పయః. స. న.
పానము చేయఁబడునది. పాల పేళ్లు.

* పయస్య మాజ్య దధ్యాది-

పయసో వికారః పయస్యం. పాలయొక్క వికారము. నె
రుఁగు వెన్న మజ్జిగ మొదలైనది.

* ద్రప్సం దధి ఘనేతరత్.

ద్రవతీతి ద్రప్సం. ద్రుగతౌ. ద్రవరూపమైనది. నడిమి పెరు
మనంబడును. మీఁది పెరుఁగు శరమనంబడును. ఇందులో ఘన
దక్కిన రెండు విధములును ద్రప్సమనంబడును. కొందఱు శర మను
ద్రప్సమని వాడెదరు.

* ఘృత మాజ్యం హవి స్సర్పిః-

జిఘర్తీతి ఘృతం. ఘృ క్షరణదీప్త్యోః. కరఁగునది. అంజనీ
దనాదా సేచనీయమిత్యాజ్యః. అంజూవ్యక్తి మ్లక్షణ కాంతిగతిషు.
చనం. అన్నాదులయందుఁ బోయఁదగినది. హూయత ఇతి హవిః.
హు దానాదనయోః. వేల్వఁబడునది. సర్పతీతి సర్పిః. సృప్ లు గతౌ.
పించునది. నేతి పేళ్లు.

* నవనీతం నవోద్ధృతమ్,

నవా ద్దధ్నో నీతం నవనీతం. నవా ద్దధ్న ఉద్ధృతం నవో
ణీఞ్ ప్రాపణే. హృఞ్ హరణే. నూతనమైన పెరుఁగువలనఁ దీయఁ
గనుక నవనీతము. నవోద్ధృతమును. వెన్న పేళ్లు.

* తత్తు హైయఙ్గవీనం య ద్ధ్యో గోదోహోద్భవం ఘృతమ్.

హ్యో గోదోహోద్భవం ఘృతం హైయ్యంగవీనం. తొలినా
లవలనఁ బుట్టినది హైయ్యంగవీనము. తొలినాఁడు పితికిన పాలవలనఁ బు
నేతి పేరు. వెన్న పేరు నని కొందఱు.

హతం కాలశేయ మరిష్టమపి గోరసః,

డేన మంథదండే నాహతం దండాహతం. కవ్వముచేతఁ జిలుకఁ కలశ్యాం భవం కాలశేయం. కలశమందుఁబుట్టినది. నరిష్యతి సర్వరోగజిత్వాదితి అరిష్టం. రిషహింసాయాం. సర్వరోగహార మనుష్యుల నొప్పించనిది. గోః రసః గోరసః. గోసంబంధమైన మజ్జిగమాత్రమునకు పేళ్లు.

క్రం హ్యుదశ్విన్మథితం పాదాం మ్బ్వర్ధాంబు నిర్జలమ్. ౫౩

కచ్యతే ఉదశ్విదపేక్షయా సంకుచ్యతఇతి తక్రం. తంచుసంకో దశ్విత్తుకంటె నీళ్లచేత సంకోచింపఁబడునది. ఉద కేనశ్వయతి ఉదశ్విత్. తు. న. టుఓశ్విగతివృద్ధ్యోః. నీళ్లచేత వృద్ధిఁబొందు థనమాత్రనిష్పన్నత్వా న్మథితం. మంథవిలోడనే త్రచ్చినమా నానని. వరుసగా నాలవపాలు నీళ్లు గలసినమజ్జిగకును, సగము లసినమజ్జిగకును, నీళ్లు గలియనిమజ్జిగకును పేళ్ళు.

ద్గాం దధిభవం మస్తు-

మస్యతి పరిమణతీతి మస్తు. ఉ. న. మసపరిణామే. పులుసై పరిణ నది. దధిభవం, మండం=పెరుఁగుమీఁది తేట (పరక) పేరు. డ యని కొందఱు.

పీయూషోఽభినవం పయః,

పీయతే వత్సైరితి పీయూషః. పీఙ్ పానే. దూడలచేతఁ బానముచే నది. ఈనినయేఁడుదినములలోని యావుపాలపేరు. జున్నుపాలు.

శనాయా బుభుక్షా క్షుత్-

అశనేచ్ఛా అశనాయా. అశనమందలి యిచ్ఛ అశనాయ. భోక్తు బుభుక్షా. భోజనము చేయనిచ్ఛ బుభుక్ష. క్షుధ్యత్యనయాక్షుత్. క్షుధబుభుక్షాయాం. దీనిచేత బుభుక్షితులౌదురు. ఆఁకలిపేరు.

గ్రాసస్తు కబళః పుమాన్. ౫౪

గ్రస్యతఇతి గ్రాసః. గ్రసుఅదనే. భక్షింపఁబడునది. భక్షణనమ కాలుని వలతఇతి కబళః. వలసంచలనే. భక్షణనమయమందు దా దు కదలునది. గాసిశబ్దము కబళముయొక్క అర్థము గలదిగనుక ర్థకము. రెండును పర్యాయములు. ౨ కడిపేరు.

* సపీతిః (స్త్రీ) తుల్యపానమ్-

సహా నాపీతిః పానం సపీతిః. ఇ. సీ. పాపానే. సమాన ము సపీతి. కూడి పానము సేయుట పేరు.

* సగ్ధిః (స్త్రీ) సహభోజనమ్,

సమానాజగ్ధిస్సగ్ధిః. ఇ. సీ. అదభక్షణే. సమాన మైనభో పా. సజగ్ధిః. పొత్తునగుడుచుటకుఁగాని, ఒకబంతియందుఁ గుడు గాని పేరు.

* ఉదన్యా తు పిపాసా తృట్తర్షః-

ఉదకేచ్ఛా ఉదన్యా. ఉదకమంచలియిచ్ఛ ఉదన్య. పాతు పిపాసా. పాపానే. తర్షణం తృట్. ష.సీ. తర్షళ్ళ. తృషపిపాసా పానము సేయు నిచ్ఛ పిపాస. తృట్టు. తర్షము. ౩ దప్పిపేళ్లు.

* జగ్ధిస్తు భోజనమ్.

జేమనం లేప ఆహారో నిఘసో న్యాద ఇత్యపి,

అదనంజగ్ధిః. ఇ.సీ. అదభక్షణే. భక్షించుట. భుక్తిః భు భుజపాలనాభ్యవహారయోః. అదనం జేమనం. జముఅదనే. ఇ రవ్యాహ్యాః. భక్షించుటభోజనము. జేమనము లివ్యతే ఉపచీ హారో౽నేనేతి లేపః. లిపఉపదేహే. దీనిచేత దేహము వృద్ధిఁబొందు లేహః. ఆహరణమాహారః. ఆజ్పూర్వో హృఞ్ హరణే. రో్భజనే. భుజించుట ఆహారము. నితరా మదనం నిఘసః. న్యాదః భక్షణే. ఎక్కిలి భక్షించుట నిఘసము. న్యాదమును. భోజను

* సౌహిత్యం తర్పణం తృప్తిః-

సుహిత స్తృప్త స్తస్య భావః సౌహిత్యం. సుహితుఁ తృప్తుఁడు వానియొక్క భావము. తృప్యతఇతి తర్పణం. తృప్తిః తృపప్రీణనే. తనియుట. తర్పణము. తృప్తియును. తనివిపేళ్లు.

* ఫేలా భుక్తసముజ్ఝితమ్.

ఫేలతిభోజనాచ్చలతీతి ఫేలా. ఫేల్ృగతౌ. భోజనమువలన యునది. భోజనము సేయఁగా మిగిలినయెంగిలి రు.

* కామం ప్రకామం పర్యాప్తం నికామేష్టం యథేప్సితమ్,

కామ్యతే సర్వైరితి కామం ప్రకామం, నికామంచ కము

...శ్వ్యతే ఉదశ్విదపేక్షయా సంకుచ్యత ఇతి తక్రం. తంచు సంకో
...శ్విత్తుకంటె నీళ్ల చేత సంకోచింపఁబడునది. ౧. ఉదకేన శ్వయతి
...తి ఉదశ్విత్. త. స. టు ఓ శ్వి గతివృద్ధ్యోః. నీళ్ల చేత వృద్ధిఁబొం
...మథనమాత్రనిష్పన్నత్వాన్మథితం. మంథ విలోడనే. త్రచ్ఛిన
...మున నొనది. వరుసగా నాలవపాలు నీళ్లు గలసినమజ్జిగకును, సగ
... గలసినమజ్జిగకును, నీళ్లు గలియనిమజ్జిగకును పేళ్ళు.

...ణ్డం దధిభవం మస్తు-

...మస్యతి పరిణమతీతి మస్తు. ఉ. న. మస పరిణామే. పులుసై పరి
...మనది. దధిభవం, మండం=పెరుఁగుమీఁది తేట (పరక) పేరు.
...క యని కొందఱు.

పీయూషోఽభినవం పయః,

పీయతే వత్సైరితి పీయూషః. పీఙ్ పానే. దూడలచేతఁ బా
...యఁబడునది. ఈనిన యేఁడుదివసములలోని యావుపాలపేరు.
...పాలు.

...శనాయా బుభుక్షా క్షుత్-

అశనేచ్ఛా అశనాయా. అశనమందలి యిచ్ఛ అశనాయ. భోక్తు
... బుభుక్షా. భోజనము చేయనిచ్ఛ బుభుక్ష. క్షుధ్యత్యనయా క్షుత్.
...క్షుధ బుభుక్షాయాం. దీనిచేత బుభుక్షితు లౌదురు. ఆఁకలిపేరు.

గ్రాసస్తు కబళః పుమాన్. ౫౭

గ్రస్యత ఇతి గ్రాసః. గ్రసు అదనే. భక్షింపఁబడునది. భక్షణాన
...కే తాలుని వలత ఇతి కబళః వల సంచలనే. భక్షణసమయమం
...డయందు కదలునది. ౧. గ్రాసశబ్దము కబళముయొక్క అర్థము
...గనుక కబళార్థకము. రెండును పర్యాయములు. ౨. కడిపేరు.

...తిః స్త్రీ తుల్యపానమ్-

సమానాపీతిః పానం సపీతిః. ఇ. సీ. పా పానే. సమానమైన పా
...సపీతి. కూడిపానము సేయుటపేరు.

సగ్ధిః స్త్రీ సహభోజనమ్,

సమానా. జగ్ధిస్సగ్ధిః. ఇ. సీ. అద భక్షణే. సమాన మైనభోజ...

నము. పా. సజగ్ధిః. పొత్తునఁ గుడుచుటకుఁగాని, ఒకబంతియందుఁ చుటకుఁగాని పేరు.

* ఉదన్యా తు పిపాసా తృ ట్తర్షః-

ఉద కేచ్ఛా ఉదన్యా. ఉదకమందలియిచ్ఛ ఉదన్య. ౧. పా చ్ఛాపిపాసా. పా పానే. ౨. తర్షణం తృట్. ష. స్త్రీ. తర్షశ్చ. పాసాయాం. పానముసేయు నిచ్ఛ పిపాస, తృట్టు, తర్షము. ౪ ద

* జగ్ధిస్తు భోజనమ్.

జేమనం లేప ఆహారో నిఘసో న్యాద ఇత్యపి,

అదనం జగ్ధిః. ఇ.స్త్రీ. అద భక్షణే. భక్షించుట. భుక్తిః భు భుజ పాలనాభ్యవహారయోః. ౨. అదనం జేమనం. జము అదనే. జిమిరప్యాహ్యః. భక్షించుట భోజనము, జేమనము. లిప్య తే య తే దేహోఽనేనేతి లేపః ౩.లిప ఉపదేహే. దీనిచేత దేహము బొందును. పా. లేహః. ౪. ఆహరణ మాహారః. అజ్ పూర్వో " హరణే" ఇతి ధాతుర్భోజనే. భుజించుట ఆహారము. ౫. నితరా నిఘసః, న్యాదశ్చ. అద భక్షణే. మిక్కిలి భక్షించుటనిఘసము దమును, ౬, ౭ భోజనము పేళ్లు.

* సౌహిత్యం తర్పణం తృప్తిః-

సుహిత స్తృప్త స్తస్య భావః సౌహిత్యం. సుహితుఁడ తృప్తుఁడు వానియొక్కభావము. ౧. తృప్యతే ఇతి తర్పణం. తృప్తిః తృప ప్రీణనే. తనియుట తర్పణము, తృప్తియును. ౨. ౩. తనివి

* ఫేలా భుక్తసముజ్ఝితమ్.

ఫేలతి భోజనా చ్చలతీతి ఫేలా. ఫేలృ గతౌ. భోజనముచేయునది. ౧. భోజనము సేయఁగా మిగిలినయెంగిలి పేరు.

* కామం ప్రకామం పర్యాప్తం నికామేష్టం యథేప్సితమ్,

కామ్యతే సర్వైరితి కామం ప్రకామం. నికామంచ. కము అందఱిచేత కోరఁబడునది కామము, ప్రకామము, నికామమును. వ్యతే ఇచ్ఛాయా అంతః సమ్యగాప్యతేఽనేనేతి పర్యాప్తం. ఆప్ ప్తౌ. దీనిచేత కోరిక తుదముట్టును. ౪. ఇష్యత ఇతీష్టం. ఇషు ఇచ్ఛా ఇచ్ఛయింపఁబడునది. ౫. ఈప్సితమనతిక్రాంతం యథేప్సితం.

...క్రమించనిది. స. అన్య. ౬. తక్కినశబ్దములు తెలుచుగా క్రి
...నములు గనుక నపుంసకములు. ౬. యథేష్టమైనదాని పేళ్లు.
...పే గోపాల గోసంఖ్య గోధుగ్ ఆభీర వల్లవాః, ౫౭
...గాః పాతీతి గోపః. గాః పాలయతీతి గోపాలః. పా రక్షణే. పాల
ఆవులను రక్షించువాఁడు. ౧, ౨. గా స్సంచష్టే గోసంఖ్యః.
...క్త్రాయాం వాచి. ఆవులను విచారించువాఁడు. ౩. గాః దో
...క్. హ. పు. దుహ ప్రపూరణే. ఆవులను బితుకువాఁడు. ౪.
...తాత్ భియం రాతీతి ఆభిరః, రా ఆదానే. అంతటభయము
...డు. ౫. గాః అభితః ఈరయతీతి ఆభీరః. ఈర ప్రేరణే. అంతట
...దోలువాఁడు. ౬. బల్ స్థైర్యం లునాతీతి లవః. బదదః స్థైర్యస్య
...ల్లవః, బద స్థైర్యే. లూఞ్ ఛేదనే. వబయోరభేదః. భయము
మనస్థైర్యము వీడినవాఁడు. గోమహిష్యాదికం వలమానాః సం
...తో వాంతి గచ్ఛంతీతి వల్లవాః. వలసంవరణే. వా గతిగంధన
గోమహిష్యాదులను జుట్టుకొని పోవువాఁడు. ౬. గొల్లవాని పేళ్లు.
...మహిష్యాదికం పాదబన్ధనమ్-
పాదే బంధనమస్య పాదబంధనం. పాదమందు బంధనము గల
...దవం ధనమనుపాఠమందు గోమహిష్యాదికం ధనం యాదవం
...జన. యదూనామిదం యాదవం. యాదవులసంబంధమైన
ఆవులు మొదలైనపసులపేరు.

ద్వా గవీశ్వరే,

...మాన్ గోమీ-
గావ స్సన్త్యస్య గోమాన్. త. పు. గోమీచ. న. పు. ఆవులు
...డు గనుక గోమంతుఁడు, గోమియును. ౩. ఆవులు గలవాని పేళ్లు.

గోకులం తు గోధనం స్యా ద్గవాం వ్రజే. ౫౮

గవాం కులం సంఘాతః గోకులం. గోధనం చ. ఆవులయొక్క
గోకులము, గోధనమును. ౨ ఆవులమందపేళ్లు.
..., స్యాశితం గవీనం తే ద్గావో య త్రాశితాః పురా,
గావః ఆశితా అస్మిన్నితి ఆశితం. గవీనం చ. త్రి. అశ భోజనే.

ఆవులు దీనియందు ముందు మేఁపఁబడెను గనుక ఆశితము, గ
'గావో యత్రోషితాః పురా' అనుపాఠమందు ఆవులు ముంద
ము. అపుడు ఆసితం అని దంత్యసకారము. పూర్వ మావుల
చోటుపేళ్లు.

* ఉక్షా భద్రో బలీవర్ద ఋషభో వృషభో వృషః.
అనడ్వాన్ సౌరభేయో గౌః.

ఉక్షతి రేత స్సించతీతి ఉక్షా. న. పు. ఉక్ష సేచనే. రే
దు రేతస్సును విడుచునది. ౧. భన్దత ఇతిభద్రః. భది కల్యాణే.
ణస్వరూపమైనది. ౨. వలీః కంఠ ప్రదేశే వృణుతే స్వీకరోతీతి బ
వృఞ్ వరణే. వబయోరభేదః. కంఠమందు వళులు గలది. 3.
గాం ప్రతి గచ్ఛతీతి ఋషభః. ఋష గతౌ. ఆవును గూర్చిపో
ర. వర్షతి రేతస్సించతీతి వృషభః, వృషశ్చ. వృషు సేచనే, రే
విడుచునది గనుక వృషభము, వృషము. ౫, ౬. అనో వహతీ
డ్వాన్. హ. పు. బండిని వహించునది. ౭. సురభే రపత్యం సౌర
ఆవునకుఁ బుట్టినది. ౮. గచ్ఛతి సుచిరమితి గౌః. ఓ. పు. తిన్నగా
చునది. ౯. అనడుహ్, సౌరభేయ గోశబ్దములు ఆవులకును పే
ప్పుడు అనడుహీ, సౌరభేయీ అని యీకారాంతములుగా ను
గోశబ్దమునకు రూపము తుల్యము. ఎద్దుపేళ్లు.

* ఉక్ష్ణాం సంహతి రౌక్షకమ్,

ఉక్ష్ణాం సమూహః ఔక్షకం. ఎద్దులయొక్క సమూహ
ఎద్దులకదుపు పేరు.

* కవ్యా గోత్రా గవామ్-

గవాం సమూహః గవ్యా, గోత్రా చ. ఆవులయొక్క సము
ము. గవ్య, గోత్రమును. ౧ ఆవులకదుపు పేళ్లు.

* వత్సధేనో ర్వాత్సక ధైనుకే.

వత్సానాం సమూహో వాత్సకం. దూడలగుంపు. ధే
సమూహో ధైనుకం. లేఁగటియావులగుంపు. ౨ ను వరుసగా
కదుపునకును, లేఁగటియావులకదుపునకును పేళ్లు.

* ఉక్షా మహా న్మహోక్ష స్స్యాత్-

మహాంశ్చాసౌ వృషా చ మహోక్షః. దొడ్డయెద్దు.

వృద్ధోక్ష స్తు జరద్గవః,

వృద్ధశ్చాసౌ వృషా వృద్ధోక్షః జరంశ్చాసౌ గౌశ్చ జరద్గవః. ము
స్తు వృద్ధోక్షము, జరద్గవమును. ముసలియెద్దుపేళ్లు.

త్పన్న ఉక్షా జాతోక్షః-

జాతశ్చాసౌ వృషా చ జాతోక్షః. పుట్టినయెద్దు. మోయఁదగినవ
గలిగి బడుగుగొట్టని (చిక్కిపోని) కోడెపేళ్లు.

సద్యోజాత స్తు తర్ణకః. ౬౧

తృణోతీతి తర్ణకః. తృణు అదనే. భక్షించునది. ౧. సద్యోజాతః,
పుట్టినదూడ పేరు.

కృత్కరి స్తు వత్స స్స్యాత్-

శకృత్కరోతీతి శకృత్కరిః. ఇ. పు. డుకృఞ్ కరణే. పేఁడఁబె
౧. ప్రథమే వయసి వసతీతి వత్సః. వస నివాసే. మొదటి వయ
ముండునది. ౨. పేఁడాడిలోనిదూడపేళ్లు.

దమ్యవత్సతరౌ సమౌ,

దమనార్హో దమ్యః. దము దాంతౌ. శిక్షింపఁదగినది. ౧. ద్వితీ
య స్తమత్వం ప్రాప్తో వత్సో వత్సతరః. రెండవవయస్సు అల్పము
లిగినవత్సము. ౨. మోయుటకును, దున్నుటకును పనువఁబుచేఁ
యస్సు గలకోడెపేళ్లు.

క్ష భవ్య ష్షణ్డతాయోగ్యః-

ఋషభస్య ప్రకృతి రార్షభ్యః ఋషభమునకు కారణమైనది.
నఁగా నాఁబోతు. ౧. ముందు ఆఁబోతు కాఁదగినకోడె.

షణ్డో గోపతి రిట్చరః. ౬౨

సన్యతే ఉత్సృజ్యత ఇతిషండః. షణు దానే. విడువఁబడునది. ౧.
పతివ ద్గర్భాధానకారిత్వాద్గోపతిః. ఇ. పు. ఆవులకు పతివలె గ
నముఁ జేయునది. ౨. ఇషా స్వేచ్ఛయా చరతీతి ఇట్చరః. స్వే
ఁ జరించునది. ౩. ఆఁబోతుపేళ్లు.

న్యప్రదేశోఽన్య వహః-

వహత్యనేన శకటాదికమితి వహః. వహ ప్రాపణే. శకటాదులను

దీనిచేత వహించును. ఎద్దుమూఁపుపేరు.

* సాస్నా తు గళకమ్బళః,

స స్త్రీవ తిష్ఠతీతి సాస్నా. షస న్యప్నే. వ్యాపారము లేక
పుదానివలె నుండునది. గళే కంబళవ త్తిష్ఠతీతి గళకంబళః. మెడను
వలె నుండునది. ౨. గంగడోలు పేళ్లు.

* స్యా న్న స్తితః న్తు నస్యోతః-

నస్తా నాసికావయనవి శేషః. తస్మిన్ విద్ధో న స్తితః. న స్త
ముక్కుదూలము. దానియందు గ్రుచ్చఁబడినది. ౧. నస్యే నా
ద్రే ఊతః నస్యోతః. నస్యమనఁగా ముక్కురంధ్రము. అందు
బడినది. ౨. ముక్కుత్రాడుగట్టినయెద్దుపేళ్లు.

* ప్రష్ఠవా డ్యుగపార్శ్వగః.

ప్రష్ఠం అగ్రగామినం వహతీతి ప్రష్ఠవాట్. హ. పు. వహ
ణే. ముందరియెద్దు ననురించిపోవునది. యుగపార్శ్వే గచ్ఛతీతి
పార్శ్వగః. కాఁడియొక్కపార్శ్వమందుఁ బోవునది. ౨. కాఁ
యునెద్దులదాపున పనుపఱచుటకు గట్టినయెద్దుపేళ్లు.

* యుగాదీనాం తు వోఢారో యుగ్య ప్రాసఙ్గ్య శాకటాః,

యుగం వహతీతి యుగ్యః. కాఁడిమోయునది. ౧. ప్రాసంగ
తీతి ప్రాసంగ్యః. తలకాఁడిమోయునది. శకటం వహతీతి శాకటః.
లాగునది. ఈ ౩ ను వరుసగా కాఁడి మోయునెద్దునకును, తలకాఁ
యు నెద్దునకును, బండినీడ్చు నెద్దునకును పేళ్లు.

* ఖన త్యనేన తదోఢాఽస్యేదం హాలిక సైరికౌ.

హాలేన ఖనతి హాలం వహతి హాల స్యాయంవా హాలికః. ౧
ఖనతి సీరం వహతి సీరస్యాయం వా సైరికః. ౨. హలమనినను,
నను నాఁగేలు. ఆహాలసీరములచేత దున్నువాఁడును, హాలసీరముల
యువాఁడును, హాలసీరములసంబంధమైనవాఁడును గనుక హాలికు
రికుఁడును. ౨ ను నాఁగేలుచేత దున్నువానికిని, నాఁగేలుమో
నికిని, నాఁగేటి సంబంధమైన (వా) దానికిని పేళ్లు.

* ధూర్వహే ధుర్య ధౌరేయ ధురీణా స్సధురంధరాః,

ధురం వహతీతి ధూర్వహః, ౧. ధుర్యః, ౨. ధౌరేయః, ౩

ధురంధరశ్చ. ౫. వహ ప్రాపణే. భారమునువహించునది. ధూర్వ
ధుర్యము, ధౌరేయము, ధురీణము, ధురంధరము. ఈ౫ బండి,
మొదలైనభారమును వహించు నెద్దు మొదలగువాని పేళ్లు.

ధౌ వేకధురీ ణై కధు రా వేకధురావహే. ౬౫

ఏకా చాసౌ ధూశ్చ ఏకధురా ఏకధురాం వహతీతి ఏకధురీణః.
ఏకధురావహాశ్చ. ఒకభారమునే వహించునది గనుక ఏకధురీ
ఏకధురము, ఏకధురావహమును. 3 బండి నాఁగేలు మొదలైన
లలో నొక్కభారమునే మోయుదాని పేళ్లు.

తు సర్వధురీణో యో భద్ర స్సర్వధురావహః,

సర్వధురాం వహతీతి స్సర్వధురీణః. సర్వమైనభారమును వహిం
౨ బండి నాఁగేలు మొద లైనసకలభారములను వహించునట్టి
రు.

మాహేయీ సౌరభేయీ గౌ రుస్రా మాహా చ శృఙ్గిణీ. ౬౬
జ్జు న్యఘ్న్యా రోహిణీ స్యాత్ -

మాహా గౌః. తస్యా అపత్యం మాహేయీ. ఈ. సీ. మాహా య
వు. దానికి పుట్టినది. ౧. సురభే ర్గోత్రాపత్యం స్త్రీ సౌరభేయీ. ఈ.
రభి యనఁగా కామధేనువు. దానివంశమందు బుట్టినది. ౨. గచ్ఛ
స్థానమితిగౌః. ఓ. సీ. ఉనికిపట్టునకుఁ బోవునది. 3. వసత్యస్యాం క్షీర
స్రా. వస నివాసే. దీనియందు పాలుండును. ౪. మహ్యతే ఇతి మాహా.
పూజాయాం. పూజింపఁబడునది. ౫. శృంగయోగాత్ శృంగిణీ. ఈ.
మ్ములు గలది. ౬. ప్రాయేణ ధవళత్వా దర్జునీ. ఈ. సీ. తెలుపుగా
యుండునది. ౭. నహన్యత ఇత్యఘ్న్యా. హన హింసాగత్యోః.
ంపఁబడనిది. ౮. రోహిణీనక్షత్రవదభ్యుదయహేతుత్వాత్. రోహి
సీ. రోహిణీనక్షత్రమువలె శుభహేతువైనది. ౯. ఆవు పేళ్లు.

ఉత్తమా గోషు నైచికీ,

నీచైః స్వరేణాపి చరతీతి నైచికీ. ఈ. సీ. చర గతిభక్షణయోః.
పెలుఁగునఁ బిలిచినను వచ్చునది. గోషు ఉత్తమా. ౨ ఆవుల
ాల పాలుగలిగి మంచిలక్షణములు గలయావు పేరు.

ర్ణాదిభేదా త్సంజ్ఞాస్స్యు శ్శబలీ ధవళాదయః. ౬౭

ఆయావర్ణ భేదములవలన ఆవులును, ఆయా పేళ్లు గలవౌను
వర్ణత్వాత్ శబలీ=నానావర్ణములుగలది. ధవళత్వాత్ ధవళా.
వన్నెగలది. ఆదిశబ్దమువలన ప్రమాణావయవభేదములవలనను,
కా, వక్రశృంగా, అనునివి మొదలయినపేళ్లును గలుగును.

* ద్విహాయనీ ద్వివర్షా గౌః-

ద్వౌ హాయనౌ వయః ప్రమాణ మస్యా ఇతి ద్విహాయనీ.
ద్వే వర్షే అస్యాఇతి ద్వివర్షా. రెండేండ్లుగలిగినది గనుక ద్విహాయ
వర్షయును. ౨ రెండేండ్లవయస్సుగల యావు పేళ్లు.

* ఏకాబ్దా త్వేకహాయనీ,

ఏకోఽబ్దః ప్రమాణ మస్యా ఇత్యేకాబ్దా. ఏకోహాయనః ప్ర
మస్యా ఇత్యేకహాయనీ. ఒకయేఁడు వయస్సు గలయావు ఏకాబ్ద
యనియును. ౨ ఏఁడాది వయస్సుగల యావు పేళ్లు.

* చతురబ్దా చతుర్హాయణీ-

చత్వారః అబ్దాః ప్రమాణ మస్యాః చతురబ్దా. చత్వార
యనాః ప్రమాణ మస్యాః చతుర్హాయణీ. ఈ. నీ. నాలుగేండ్లు ప్ర
ముగాఁ గలిగినదిగనుక చతురబ్ద, చతుర్హాయణియును, ౨ నాలు
వయస్సు గలయావు పేళ్లు.

* ఏవం త్ర్యబ్దా త్రిహాయణీ.

త్రయః అబ్దాః ప్రమాణమస్యా ఇతి త్ర్యబ్దా. త్రయో హా
ప్రమాణ మస్యా ఇతి త్రిహాయణీ. నీ. మూఁడేండ్ల వయస్సు గలది
త్ర్యబ్ద, త్రిహాయణియును. (ఈయర్థము ప్రక్షిప్త మందురు).

* వశా వన్ధ్యా-

వష్టి కామయతే వంధ్యాత్వాపగమ హేతుభూత మా
వశా. వశ కాంతౌ. గొడ్డుతనమును బోఁగొట్టునౌషధమును కోరు
బధ్నాతి స్వగతదోషేణ గర్భమితి వంధ్యా. బంధ బంధనే.
రభేదః. తనయం దుండుదోషముచేత గర్భమును బ్రతిబంధించు
గొడ్డుటావు పేళ్లు.

* అవతోకా తు స్రవద్గర్భా-

అపగతం తోక మపత్యమస్యా ఇత్యవతోకా. పోయిన

స్రస్త గర్భో యస్యాస్సా స్రవద్గర్భా. జాఱిపోయిన గర్భపిండము
కైవికమున నీచుకొనిపోయిన యావు పేళ్లు.

అథ సంధినీ,

క్రాన్తా వృషభేణ-

గర్భ స్సంధీయతేఽస్యామితి సంధినీ. ఈ. నీ. గర్భము దీనియం
ఁబడును. వెదయై యాఁబోతుచేత వెంటాడఁబడినయావు పేరు.

అథ వేహ ద్గర్భోపఘాతినీ. ౯౯

గర్భోపఘాతం వహతీతి వేహత్. త. నీ. వహ ప్రాపణే. గర్భో
మును వహించునది. గర్భోపఘాతో ఽస్యా స్తీతి గర్భోపఘాతినీ.
ర్భోపఘాతము గలది. ౨. కట్టినతర్వాత నాఁబోతు పాఱిగా నీచు
యావు పేళ్లు.

కాల్యోపసర్యా ప్రజనే-

వృషభే ణోపస ర్తుం యోగ్యా ఉపసర్యా. సృ గతౌ. ఆఁబోతుచేత
కఁదగినది. ప్రజనే=గర్భముధరించుటయందు, కాల్యా=ప్రా ప
ఁగలయావు. ౧. కట్టుటకు నీడు వచ్చినయావు పేరు.

ప్రష్ఠౌహీ బాలగర్భిణీ,

ప్రష్ఠ మగ్రగర్భం వహతీతి ప్రష్ఠౌహీ. వహ ప్రాపణే. ప్రథమగర్భము
ంచునది. పా. పష్ఠౌహీ. బాల్యమందే తొలిచూలుగల పెయ్య పేరు.

స్యా దచణ్డీ తు సుకరా-

న చండతేన కుప్యతీ త్యచండీ. ఈ. నీ. చడి కోపే. కోపించనిది.
ఖం కరోతీతి సుకరా. డు కృఞ్ కరణే. సుఖమును జేయునది.
సువైన యావు పేళ్లు.

బహుసూతిః పరేష్టుకా. ౨౦

బహ్వ్యస్సూతయః ప్రసవా యస్యాస్సా బహుసూతిః. ఇ. నీ. పె
ఁతలు గలది. ఉత్పన్నాపత్యేభ్యః పర మన్య దపత్య మిచ్ఛతీతి ప
ా. మునుపటిదూడలకంటె వేఱైనదూడ నిచ్ఛయించునది. పె
ాఁత లీనినయావు పేళ్లు.

చిరసూతా బష్కయణీ-

చిరం సూతా చిరసూతా. షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే. చాలకాలము

నకు ముం దీనినది. బష్కయ స్త్రీ వ్కకహాయనో వత్స ఇతి శా
నః. తద్యోగా ద్బష్కయణీ. ఈ. సీ. బష్కయ మనఁగా నేఁ
డ. అది గలిగినది. ౨ తలుపియావు పేళ్లు.

* దేను స్స్యా న్నవసూతికా,

ధయ త్యేనాం వత్స ఇతి ధేనుః. ఉ. సీ. ధేట్ పానే.
దీనిచన్నుఁగుడుచును. ౧. నవం సూతా నవసూతికా. క్రొ
నది. ౨. లేఁగటి యావు పేళ్లు.

* సువ్రతా సుఖసందోహ్యా-

సుష్ఠు వ్రతం శీల మస్యా ఇతి సువ్రతా. మంచిస్వభావము
సుఖేన సందోహ్యా, సుఖసందోహ్యా. దుహ ప్రపూరణే. సుఖ
బితుకఁ దగినది. సులభముగాఁ బితుకనిచ్చునావు పేళ్లు.

* పీనోధ్నీ పీవర స్తనీ.

పీన మూధో యస్యాస్సా పీనోధ్నీ. ఈ. సీ. పెద్దపొదుగు
పీవరాః స్తనాః యస్యాస్సా పీవర స్తనీ. ఈ. సీ. పెద్దచన్నుగలది.
దుగు గలయావు పేళ్లు.

* ద్రోణక్షీరా ద్రోణదుఘా-

ద్రోణపరిమితం క్షీర మస్యా ఇతి ద్రోణక్షీరా. ఇద్దుము
లది. ద్రోణపరిమితం క్షీరం దోగ్ధీతి ద్రోణదుఘా. దుహ ప్రపూ
ఇద్దుముపాలు పితుకునది. ౨ ఇద్దుముపాలు పిండునావు పేళ్లు.

* ధేనుష్యా బన్ధకే స్థితా,

ధేను రేవ ధేనుష్యా. ధేనువే ధేనుష్య. ౧. బంధకే
కుదువలో నున్నయావు పేరు.

* సమాంసమీనా సా య్యైవ ప్రతివర్షం ప్రసూయతే.

సమాయాం సమాయాం విజాయతే ఇతి సమాంసమీనా.
టను ఈనునది. యా ప్రతివర్షం ప్రసూయతే సా= ఏది యేఁటేట
నో అది. ౧ ఏఁటేఁట యీనునట్టియావు పేళ్లు.

* ఊధస్తు క్లీబ మాపీనమ్-

ఉన త్తి క్షీరేణేతి ఊధః. స. న. ఉందీ క్లేదనే. పాలచేత
నది. ఆప్యాయతే క్షీరేణే త్యాపీనం. ఓ ప్యాయీ వృద్ధౌ.

ముడునది. ౨. పొదుగుపేళ్లు.

సమౌ శివక కీలకౌ,

దౌష్ట్యశమనేన శివకరత్వాత్ శివకః. పసులదుష్టత్వమును పటనలన శుభకరమైనది. కీల్యతే పశ్వాదిక మత్రేతి కీలకః. కీల పసులు దీనియందుఁ గట్టఁబడును. ౨. పసులఁ గట్టుకొయ్య నాటము.

పుంసి దామ సందానమ్-

ద్యతి పశుదౌష్ట్య మితి దామ. న. న్న. దో అవఖండనే. పసుల పోతుతనమును బోఁగొట్టునది. సందీయతే బధ్యంతే అనేనేతి సం . దు దాఞ్ దానే. సంపూర్వో బంధనార్థః. దీనిచేతఁ గట్టఁబడు ౨. ఉట్లుకట్టు (దాయఁగట్టు) త్రాడుపేళ్లు.

పశురజ్జుస్తు దామనీ. 23

బహుదామయోగాత్ దామనీ. పెక్కుతలుగులు గలది. పా. జ్జుస్తు బంధనీ. పసులఁగట్టుదామెనపేరు.

వైశాఖ.మన్థ మన్థాన మన్థానో మన్థదణ్డకే,

విశాఖాయాం భవో వైశాఖః. విశాఖయందుఁ బుట్టినది. విశా శాఖ స్యాయమితి వైశాఖః. కొమ్మసంబంధమైనది. ౧. మథ్యతే తి మంథః, మంథానః, అ. పు. మంథాశ్చ. న. పు. మంథ విలో దీనిచేత మథింపఁబడును. ౨-౪. మంథనార్థం దండః మంథదం మంథనార్థమైనదండము. ౫ కవ్వముపేళ్లు.

కుటరో దణ్డవిష్కమ్భౌ-

కుటతి భ్రమత్యనేన మంథదండ ఇతి కుటరః.కుట కౌటిల్యే. దీని వ్వము తిరుగును. పా. కుఠరః. దండం విష్కభ్నాతీతి దండవి ః. స్కమ్భు రోధనే. కవ్వమును నిలుపునది. ౨. తరికంబముపేళ్లు.

మన్థనీ గర్గరీ సమే. 24

మథ్యతేఽస్యామితి మన్థనీ. ఈ.సీ. మంథ విలోడనే. దీనియం రుఁగు ద్రచ్చఁబడును. గిరతి దధీతి గర్గరీ. గౄ నిగరణే. తనలో నణఁచుకొనునది. ౨. పెరుఁగుద్రచ్చుకడవపేళ్లు.

ష్ట్రే క్రమేలక మయ మహాఙ్గాః-

ఉష్యతే నదా ఆతపేనేతి ఉష్ట్రః. ఉష. దాహే. ఎల్లప్పుడు చేఁ దపింపఁబడునది. క్రమైః ఏళతీతి క్రమేళకః. ఇళ గతౌ. పా ములచేతఁ బోవునది. మయతి దూరం గచ్ఛతీతి మయః. మయ దూరముగాఁ బోవునది. మహా_న్త న్యఙ్గా న్యస్యేతి మహాఙ్గః. ఘన యంగములు గలది. ర లొట్టిపిటపేళ్లు. ఒంటె.

• కరభ శ్శిశుః,

కిరతి విక్షిపతి ధూళి మితి కరభః. కౄ విక్షేపే. ధూళి నది. కం శిరః రభ తే ఉన్నమయతీతివా కరభః. రభ రాభస్యే. త్తుకొని యుండునది. ౧ లొట్టిపిటపిల్ల పేరు.

• కరభా స్స్యు శ్శృఙ్ఖలకా దారవైః పాదబన్ధనైః.

శృంఖలం బంధన మేషా మితి శృంఖలకాః. మ్రాని బందములుగాఁ గలవి. ౧ కాళ్లయందు మ్రానిబందము గల పిల్ల పేరు.

• అజా ఛాగీ-

అజతీ త్యజా. అజ గతిక్షేపణయోః. తిరుగునది. ఛ్యతి నితి ఛాగీ. ఈ. సీ. ఛో చ్ఛేదనే. రోగములఁ జెఱుచునది. మేక

• తుభ చ్ఛాగ బ_స్త చ్ఛగలకా అజే,

తోభ తే హిన స్తి పర్ణానీతి తుభః. తుభ హింసాయాం. ణార్థమై ఆకులను బీడించునది. ౧. ఛాగ ఛగలశబ్దములకు ఛాగీ వలె వ్యుత్ప_త్తి. బ_స్త్యతే హింస్యతఇతి బ_స్తః. బ_స్త అర్దనే. హిం బడునది. ౩. అజశబ్దమునకు అజాశబ్దమువలె వ్యుత్ప_త్తి. ౪. మే పేళ్లు.

• మే ఢ్రోర భ్రోర ణోర్ణాయు మేష వృష్ణయ ఏడకే.

మేహతి రేత స్సిఞ్చతీతి మేఢ్రః. పా. మేఢ్రః. మిహ సేచనే స్సును విడుచునది. ౧. ఉరో భ్రమయతీ త్యురభ్రః. భ్రము ఉరమును ద్రిప్పునది. ౨. ఉచ్చైః రణ త్యురణః. రణ శబ్దే. మొఱ వెట్టునది. ౩. ఊర్ణా మేషరోమ తదస్యా_స్తీతి ఊర్ణాయుః వు. ఊర్ణయనఁగా గొఱ్ఱెవెండ్రుకలు. అవిగలిగినది. ౪. మిషతి ఇతి మేషః. మిష స్పర్ధాయాం. ఎదటిపొట్టేలితోఁ బోరునది. ౫.

తి వృష్ణిః. వృషు సేచనే. రేతస్సును వర్షించునది. ౬. ఇలతి
ఏడకః. ఇల గతౌ. సంచరించునది. ౭. గొఱ్ఱెపేళ్లు.

ఔష్ట్రికౌరభ్రికాజకమ్,

ఉష్ట్రాణాం సమూహః ఔష్ట్రికం. లొట్టిపిటలయొక్క సమూ
ఉరభ్రాణాం సమూహః ఔరభ్రికం. గొఱ్ఱెలయొక్క సమూ
అజానాం సమూహః. ఆజకం. మేఁకలయొక్క సమూహము.
వరుసగా లొట్టిపిటలయొక్కయు, గొఱ్ఱెలయొక్కయు, మేఁకల
యు సమూహములకు పేళ్లు.

చక్రీవన్తస్తు బాలేయా రాసభా గర్దభా ఖరాః. 22

చక్రం సమూహ స్తద్వంతః చక్రీవంతః. త. పు. గుంపై యుండు
బాలేభ్యో వత్సేభ్యో హితాః బాలేయాః. తమపిల్లకు హితములై
రాసంతే ఉచ్చైరితి రాసభాః. రాసృశబ్దే. ౩.గర్దంత్యుచ్చైరితిగర్ద
గర్ద శబ్దే. ౪. బెట్టుగా మొఱపెట్టునవి కనుక రాసభములు, గర్దభ
ను. ఖం ముఖాంతర్వర్తి మహదాకాశ మేషామ స్తీతి ఖరాః. పెద్ద
కలుగుటచేత ముఖములో గొప్ప బయలుగలవి. ౫ గాడిదలపేళ్లు.

వైదేహక స్సార్థవాహో నైగమో వాణిజో వణిక్,
పణ్యాజీవో౾ప్యాపణికః క్రయవిక్రయిక శ్చ సః. 23

విదేహస్యరాజ్ఞశ్శిష్యః వైదేహకః. వసిష్ఠుఁడు నిమియనురాజను
శ్శిమిత్తమై విదేహుండవు గమ్మని శపించఁగా నారాజు విదేహుం
పేరుగలవాఁడై వణిక్శాస్త్రమును జేసెను. ఆశాస్త్రమును జదివి,ఆ
నికి శిష్యులైరిగనుక వైదేహకులు. సార్థం వణిక్సంఘాతం వహతి
ంతరం ప్రాపయతీతి సార్థవాహః. వహ ప్రాపణే. బేరులమూఁకను దే
రము జేర్చువాఁడు. నిగమః పత్తనం తత్ర భవో నైగమః. పట్టణ
దుండువాఁడు. ౩. పణతే వ్యవహరతీతి వణిక్. జ.పు. పణ వ్యవ
స్తుతౌ చ. బేరమాడువాఁడు. వణి గేవ వాణిజః, వణిజుఁడే వాణి
. ౪, ౫. పణ్యేన ఆజీవతీతి పణ్యాజీవః. జీవ ప్రాణధారణే. అంగడి
చేత బ్రతుకువాఁడు. ౬. ఆపణత ఇత్యాపణికః. పణ వ్యవహారే
చ. బేరమాడువాఁడు. ౭. క్రయవిక్రయాభ్యాం జీవతీతి క్రయ
యకః. క్రయవిక్రయములచేత బ్రతుకువాఁడు. ౮. వర్తకునిపేళ్లు.

* విక్రేతా స్యా ద్విక్రయికః-

విక్రీణాతీతి విక్రేతా. ఋ. పు. డు క్రీఞ్ ద్రవ్యవి
అమ్మువాఁడు. విక్రయేణ జీవతీతి విక్రయికః. అమ్మకముచేత
వాఁడు. ౨ వస్తువుల అమ్మువానిపేళ్లు.

* క్రాయకః క్రయిక స్తథా,

క్రీణాతీతి క్రాయకః, క్రయికశ్చ. కొనువాఁడు గనుక
కుఁడు. క్రయికుఁడును. కొనువానిపేళ్లు.

* వాణిజ్యం తు వణిజ్యా స్యాత్-

వణిజః కర్మ వాణిజ్యం, వణిజ్యా చ. వణిజులయొక్క క
వాణిజ్యము, వణిజ్యయును. ౨ వర్తకముపేళ్లు. బేరము.

* మూల్యం వస్నోఽప్యవక్రయః

మూలేన అనామ్య మనభిభవనీయం మూల్యం. మొద
చేత క్రిందుపడనిది. వసత్యనేన పణ్యాదికమితి వస్నః. పు. ప. స
వాసే. దీనిచేత పణ్యమైనవస్తువు నిలుచును. అవక్రీయతే అనే
క్రయః. డు క్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే. దీనిచేత పదార్థము కొనఁబడు
వెలపేళ్లు.

* నీవీ పరిపణో మూలధనమ్-

నితరాం వీయత ఇతి నీవీ. ఈ. నీ. వ్యేఞ్ సంవరణే. మి
ఱ్ఱింపఁబడునది. ౧. పరిపణ్యతే లాభార్థం ప్రయుజ్యత ఇతి పరిపణ
వ్యవహారే స్తుతౌ చ లాభార్థమై వ్యవహరింపఁబడునది. ౨. మూ
తత్ ధనం చ మూలధనం. మొదటిసొమ్ము. 3 మొదలిసొమ్ముపేళ్లు

* లాభోఽధికం ఫలమ్,

లభ్యతే అధికత్వేనేతి లాభః. డు లభ్ష్ ప్రాప్తౌ. అధిక
పొందఁబడునది. ౧. అధ్యారూఢం అధికం. పెట్టిన సొమ్మును
వచ్చినది. ౨. ఫలతీతి ఫలం. ఫల నిష్పత్తౌ. లాభించునది. 3
మాడఁగా మిగిలిన సొమ్ముపేళ్లు.

* పరిదానం పరీవర్తో నైమేయ నిమయావపి.

పరివృత్య దానం పరిదానం. డు దాఞ్ దానే. పరివ
చేత నిచ్చుట. పా. ప్రతిదానం. ౧. పరివర్తనం పరీవర్తః. వృతు వ

...నుట. ౨. నిమాతుం యోగ్యో నిమేయః. తత్ర భవో నై మే
...మేజ్ ప్రణిదానే. మార్చుకొనఁదగినవస్తువు నిమేయము. దాని
...బుట్టినది. ౩. నిమయనం నిమయః. డు మిఞ్ ప్రక్షేపణే. ఒక
...బుచ్చుకొని మఱియొకవస్తువు నిచ్చుట.౪. ఒకపదార్థము నిచ్చి
...కపదార్థమును మార్పుకొనుటపేళ్లు.

...నా నుపనిధి ర్న్యాసః-

...వ సమీపే నిధాన ముపనిధిః. ఇ. పు. డు ధాఞ్ ధారణపో
...ః. ఒకనియొద్ద పెట్టుట ఉపనిధి. న్యసనం. న్యాసః. అసు క్షేప
...ట న్యాసము. ౨. దాఁచఁబెట్టుఁటపేళ్లు.

ప్రతిదానం తదర్పణమ్,

ప్రత్యర్పణం ప్రతిదానం. డు దాఞ్ దానే. మరల నిచ్చుట ప్రతి
... ౧. దాచఁబెట్టినవస్తువును మరల నిచ్చుటపేరు.

...యే ప్రసారితం క్రయ్యమ్-

క్రయార్థం ప్రసారితం క్రయ్యం. డు క్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే.
...కై పెట్టఁబడినది. ౧. అమ్ముటకై మళిగలోఁ బెట్టినసరకుపేరు.

క్రేయం క్రేతవ్యమాత్రకే. ౮౧

క్రేతుం యోగ్యం క్రేయం. డు క్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే. అమ్మఁ
. ౧. కొనుట కుపచరించఁబడని కొనఁదగినవస్తుమాత్రమునకు పేరు.

...క్రేయం పణితవ్యంచ పణ్యమ్-

విక్రేతుం యోగ్యం విక్రేయం, అమ్మఁదగినది. ౧. పణితుం వ్యవ
... యోగ్యం పణితవ్యం. పణ్యం చ. పణవ్యవహారే స్తుతౌ. వ్యవహ
...గినది పణితవ్యము. పణ్యమును ౨. ౩. అమ్మఁదగినవస్తువుపేళ్లు.

క్రయ్యాదయ స్త్రిషు,

క్రయ్యశబ్దము మొదలు పణ్యశబ్దమువఱకునుండు శబ్దములు
...లింగములయందును వర్తించును.

...తే సత్యాపనం సత్యంకార స్సత్యాకృతి స్త్రియామ్. ౮౨

సత్యస్యకరణం సత్యాపనం, సత్యంకారః, సత్యాకృతిశ్చ. ఇ.
స్త్రీ. సత్యముసేయుట సత్యాపనము, సత్యంకారము, సత్యాకృ
. గట్టిగా నొకవస్తువు నమ్మెద నని గాని కొనియెద నని గాని

దృఢముగా వెల్లనాడుటపేల్లు. సంచకరువు నిచ్చుట.

* విపణో విక్రయః-

విపణనం విపణః. విక్రయణనం విక్రయః. పణ వ్యవహారే డుక్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే. అమ్ముటవిపణము. విక్రయము. ౨.అమ్ము

* సంఖ్యా స్సంఖ్యేయమే హ్యాదశ త్రిషు,

ఆదశ దశశ్రుతిపర్యంతం. అష్టాదశభ్య ఇతి యావత్. సంఖ్యాశబ్దాః సంఖ్యేయే వస్తుని వర్తమానా స్త్రిషు. ఏతేషా ఖ్యాసంఖ్యేయయో స్సామానాధికరణ్యం భవతి. యథా. ఏకో హ్మణ ఇత్యాది. ఆ దశ=దశశబ్దశ్రుతిపర్యంతము. అనఁగా ఏ మొదలు అష్టాదశశబ్దపర్యంతము లైనసంఖ్యావాచకశబ్దములు, పెట్టఁదగిన వస్తువుయందే వర్తించును. ఆ లెక్కపెట్టఁదగిన ఏలింగముగలదో ఆలింగముగల వౌను గనుక మూఁడులింగము దు వర్తించును. "ఏకోబ్రాహ్మణః, ఏకా స్త్రీ. ఏకం బ్రాహ్మ అష్టాదశ బ్రాహ్మణాః. అష్టాదశ స్త్రియః. అష్టాదశ బ్రాహ్మణ అని యీలాగున తక్కినశబ్దము లూహ్యంబులు.

* వింశ త్యాద్యా స్స దైక త్వే సర్వా స్సంఖ్యేయసంఖ్యయోః.

వింశతిశబ్దేన ఏకోనవింశతిశబ్దోఽపి జ్ఞేయః. వింశత్యాద్యా నవింశత్యాద్యాః సర్వా స్సంఖ్యాః సఖ్యేయసంఖ్యయోః=స షు బహుషు ఘటాదిషు సంఖ్యాయాం చ వర్తమానా అపి స త్వే ఏకవచనే వర్తంతే. ఏకోనవింశతిశబ్దము మొదలు కడమ వాచకశబ్దము లన్నియు సంఖ్యయందును, సంఖ్యేయము లైన యందును వర్తించును. అపుడాశబ్దములు బహువస్తువులఁ జెప్పి ను ఏకవచనాంతములై యుండును.ఉదా—వింశతి ర్గావః, గవాం

* సంఖ్యార్థే ద్విబహుత్వే స్తః.

యదా సంఖ్యార్థే సంఖ్యాంతరస్య అభిధేయే వింశత్యా ర్తంతే తదా ద్వివచన బహువచనే స్తః. వింశత్యాదులు సంఖ్యా నకు వాచ్యములైనప్పుడు ద్వివచన బహువచనాంతములు నగు వాం ద్వే వింశతీ, గవాం తిస్రో వింశతయః' అని యుదాహరణ

* తాసు చానవతేః స్త్రియః,

...ను వింశత్యాదిషు ఆనవతేః నవతిం వ్యాప్య వింశత్యాదయో
...ంతాః భిన్నలింగేన సమానాధికరణా అపి స్త్రియః స్త్రీలింగాః.
...పురుషైరిత్యాది. ఆవింశత్యాదులయందు నవతిశబ్దపర్యంత
...తి త్రింశచ్చత్వారింశత్పంచాశత్షష్టిసప్తత్యశీతి నవశబ్దము
...లింగములు. విశేష్యము లైనప్పుడును స్త్రీలింగములే. 'వింశ
...షైః, వింశత్యా స్త్రీభిః. వింశత్యా బ్రాహ్మణైః' అని యు
...ములు.

...- శతసహస్రాది క్రమా ద్దశగుణోత్తరమ్. ౮౪
పఙ్క్తిశబ్దేన దశసంఖ్యోచ్యతే. పఙ్క్తేః ప్రభృతి దశగుణో
క్రమేణ శతసహస్రాది. తద్యథా—దశ దశగుణం శతం. శతం
...ం సహస్రం, సహస్రందశగుణ మయుత మిత్యాది. పఙ్క్తియ
...ది. పది మొదలుకొని పదింట గుణించిన శతము సహస్రము మొ
...సంఖ్య లగును. పదిపదులు శతము. పదిశతములు సహస్రము.
...స్రములు అయుతము. పది అయుతములు లక్ష అని.

...తవం ద్రువయం పాయ్య మితి మానార్థకం త్రయమ్,
...స్వర్ణాదులు తూఁచుటకును వస్త్రాదులు కొలుచుటకును ధాన్యా
...కొలుచుటకును సాధనములైన తులా, హస్త, ప్రస్థాదులకు సామా
...గా మానశబ్దము వాచకము. ఆయర్థమునందు పౌతవ శబ్దము
...లు 3 శబ్దములును వర్తించును. పునాతి ధాన్యాదిమానం శోధయ
...ః, తస్యేదం పౌతవం. పూఞ్ పవనే. ధాన్యాదిమానములను
...మువాఁడు గనుక పోతు వనఁగా నధికారి (కొలగాఁడు). వానిసం
...వది పౌతవము. పా. యౌతవం. ద్రోణి ర్ద్రుతస్య వికారః ద్రు
...వృతవికారము. మీయతే అనేనేతి పాయ్యం. మాఙ్ మానే.
...కొలువఁబడును.

...మానం తు లాఙ్గుళి ప్రస్థైః-
ఆమానము త్రాసు, అంగుళము, తూము మొదలైన వానిచేత
...విధములై యుండును. తులాదులు ఉన్మానము; అంగుళ్యాదులు
...ము; ప్రస్థాదులు పరిమాణము. అని చెప్పఁబడును. "ఊర్ధ్వ
...కిలోన్మానం పరిమాణం తు సర్వతః, ఆయామస్తు ప్రమాణం

స్యా త్సంఖ్యా ఖావ్యా తు సర్వతః" అని.

* గుఞ్జాః ప ఞ్చాద్యమాషకః.

మాషాకృతిత్వా న్మాషకః. ఆద్యశ్చాసౌ మాషకశ్చ ఆద్య
కః. మాషాకారమైనది గనుక మాషకము. శాస్త్రీయము గను
మ మైనమాషకము. ఆద్యమాషకశబ్దము వెండి గాక తక్కిన
గురిగింజలయెత్తు గలబంగారు మొదలయినదానిపేళ్లు.

* తే షోడశాక్షః కర్షోఽస్త్రీ-

అక్ష్ణోతి వ్యాప్నోతీ త్యక్షః. అక్షూ వ్యాప్తౌ. తూఁచ
వులయందు వ్యాపించునది. కర్షతీతి కర్షః. అ. ప్న. కృష
తూచఁదగినవస్తువులను నిష్కర్షించునది. ౧౬. పదునాఱుమా
యెత్తు గలదానిపేరు.

* పలం కర్షచతుష్టయమ్,

పలతి తులాకోటిం గచ్ఛతీతి పలం. పల గతౌ. త్రాసును
నది. నాలుగు కర్షములయెత్తు గలదానిపేళ్లు.

* సువర్ణబిస్తౌ హేమ్నోఽక్షే-

సువర్ణ మత్రా స్తీతి సువర్ణః. సువర్ణము దీనియందుఁ గలదు
తి తులాకోటిం నీచైః ప్రేరయతీతి బిస్తః. బిస ప్రేరణే. త్రాసును
వంచునది. పా. విస్తః. అక్షమెత్తుబంగారుపేళ్లు.

* కురుబిస్త స్తత్పలే.

కురుదేశే బిస్త ఇతి ప్రసిద్ధత్వాత్ కురుబిస్తః. కురుదేశ
బిస్త మని ప్రసిద్ధమైనది. పా. కురువిస్తః, ౧ పలమెత్తు బంగారము

* తులా స్త్రియాం పలశతమ్-

తుల్యత ఇతి తులా. తుల ఉన్మానే. తూఁచఁబడునది. నూ
ములమెత్తు గలదానిపేరు.

* భార స్స్యా ద్వింశతి స్తులాః,

భ్రియత ఇతి భారః. భృఞ్ భరణే. మనుష్యులచేత భ
డునది. భరశబ్దంబును గలదు. "భరోఽతిశయభారయోః" అ
డు. ఇరువదితులములయెత్తు గలదానిపేరు.

* ఆచితో దశ భారా స్స్యుః-

...చీయతే రాశీక్రియత ఇతి ఆచితః. ష్న. చిఞ్ చయనే.
...కూర్చఁబడునది ఆచిత మనంబడును. పదిబారువుల పేరు.

శాకటో భార ఆచితః. ౮౭

...కటేన ఊహ్యతే శాకటః. బండిచే మోయఁదగినది. ఆచితః=
...యఁబడిన, భారః=బరువు, బండిచేత మోయఁదగిన బరువు పేరు.

...ర్షాపణః కార్షిక స్స్యాత్ –
"ద్వే కృష్ణలే సమధృతే విజ్ఞేయో రూప్యమాషకః" అను మను
...కారమున రెండుగురిగింజలయెత్తు గలవెండి మాషక మనంబడు
...యూఱుమాషకములయెత్తు కర్షకము. కర్షమెత్తు గలవెండిచేతఁజే
...నటంకమందు కార్షాపణ కార్షిక శబ్దములు వర్తించును. కర్ష
...నారూప్యేణ పణ్యతే వ్యవహ్రియత ఇతి కార్షాపణః. పణ వ్యవ
...స్తుతౌ. కర్షమెత్తు వెండిచేత వ్యవహరింపఁబడునది. కర్షః ప్రమా
...స్య కార్షికః. కర్షమెత్తుప్రమాణముగలది.

కార్షికే తామ్రికే పణః,

పణ్యతే వ్యవహ్రియత ఇతి పణః. పణ వ్యవహారే స్తుతౌ. వ్యవ
...ఁబడునది. కర్షమెత్తు రాగిముద్ర పేరు.

...స్త్రియా మాఢక ద్రోణౌ ఖారీవాహో నికుఞ్చకః. ౮౮
...డవః ప్రస్థ ఇత్యాద్యాః పరిమాణార్థకాః పృథక్,

ఆ సమంతాత్ ఢౌకతే గచ్ఛతీ త్యాఢకః. ఢౌకృ గత్యాం. తిర్య
...కారముగా సంతట వ్యాపించియుండునది. తూము. ద్రవతి
...పరిమాణాయ సర్వతో గచ్ఛతీతి ద్రోణః. ద్రు గతౌ. ధాన్యము
...లుచుకొలుకు నన్నిదిక్కులఁ బోవునది. నలుతుము. (ఇది తూము
...ద్దమునకుఁ గూడ పేరు.) ఖం మహదాకాశ మస్యాఇతి ఖారీ. లో
...క్కలి బయలుగలది. పుట్టి. వహతి ధాన్యాదిక మితివాహః. వహ ప్రా
...ధాన్యాదులను వహించునది. ఇరువదిపుట్లు. నికుంచత్యల్పీభవతీతి
...కః. కుంచ గతికౌటిల్యాల్పీభావయోః. కొంచెమైనది. సోల. కు
...సంస్త్యాయతే ధాన్యమితి కుడువః. పా. కుడుపః. కుల సంస్త్యానే
...ారభేదః. దీనియందు ధాన్యము కూర్చఁబడును. మానెడు. ప్రతి
ధాన్యమత్రేతి ప్రస్థః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. దీనియందు ధాన్య ముండును.

కుంచెడు. ఆదిశబ్దమువలన మానప్రవర్తికాదులు గ్రహింప
ఆఢకాదిశబ్దములకు ఆయా దేశములకుఁ దగినట్లు సంజ్ఞను
డును. వరుసగా తూమెడు, నలుతుము, పుట్టెడు, ఇరువదిపుట్ల
డు, మానెడు, కుంచెడు. ఈకొలతలకు పేళ్లు.

* భాగ స్తురీయః పాద స్స్యాత్ -

పద్యత ఇతి పాదః. విభాగమును బొందునది. ౧ నాలవపా

* అంశ భాగా తు వణ్టకః.

అశ్యత ఇ త్యంశః. అంశ విభాగే. విభజింపఁబడునది. ౧.
క్రమేణేతి భాగః. భజ సేవాయాం. క్రమముగా పొందఁబడునది.
తే విభజ్యత ఇతి వంటకః. వటివిభాజనే. విభజింపఁబడునది. 3.

* ద్రవ్యం వి త్తం స్వాప తేయం రిక్థ మృక్థం ధనం వసు,
హిరణ్యం ద్రవిణం ద్యుమ్న మర్థ రై విభవా అపి.

ద్రవణీయ మితి ద్రవ్యం. ద్రు గతౌ. పొందఁదగినది. ౧.
లభ్యత ఇతి వి త్తం. విద్ ౡ లాభే.పొందఁబడునది.౨. స్వపతౌ స్వా
సాధు స్వాప తేయం. తనస్వామియందు మంచిది. ౩.రిచ్యతే విభ
రిక్థం. రిచిర్ పృథగ్భావే. విభజింపఁబడునది. ౪. ఋచ్యతే స్తూయ
ఋక్థం.ఋచ స్తుతౌ.స్తోత్రముచేయఁబడునది.౫.ధినోతి ప్రీణయతీ
ధిని ప్రీణనే, సంతోషపెట్టునది. 'ధన ధాన్యే' అనుధాతువువలఁ
న్నమైనదని కొందఱు.౬.వసతి ప్రభూణాం గృహే వసు. ఉ.న. వ
నే. ప్రభుగృహములయందుండునది. ౭. హాయ్యతి గచ్ఛతీతి హి
హాయ్య గతికాంత్యోః,పోవునది. ౮. ద్రవతి గచ్ఛతీతి ద్రవిణం. ద్రు
వెచ్చ పోవునది. ౯. ద్యూయతే అభిగమ్యతఇతి ద్యుమ్నం. ద్యు
మనే. పొందఁబడునది.౧౦.దివి మ్నాయతఇతి ద్యుమ్నం. మ్నా
స్వర్గమందునుగోరఁబడునది.౧౧. అర్థ్యతఇత్యర్థః. అర్థ ఉపయాచ్ఞా
ప్రార్థింపఁబడునది. ౧౨. రా న్త్యేన మితి రాః. ఐ. పు. రా ఆదానే
ఋచ్చుకొందురు, ౧౩. విభవతి కార్యసిద్ధౌ సమర్థో భవతీతి
భూ సత్తాయాం. కార్యసిద్ధియందు సమర్థమైనది. ౧౪. ధనముపేళ్లు.

* స్యా త్కోశశ్చ హిరణ్యం చ హేమరూప్యే కృతాకృతే,

పూదెగాఁ గరఁగినదియును, సొమ్ముగాఁ జేయఁబడినది

గనియందుఁ బుట్టిన నిచ్చలమైనపొడి అకృతము. ఈకృతా
లయిన బంగారునందును వెండియందును కోశ హిరణ్యశబ్ద
ర్తించును. కూయతే స్తూయతే ఇతి కోశ (మ)ః. కు శబ్దే. కొని
డునది. హిరణ్యశబ్దమునకు ముందు చెప్పినట్లే వృత్పత్తి.
భ్యాం య దన్య త్త త్కుప్యమ్-
వెండిబంగారములకంటె నితరమైన రాగి, కంచు మొదలయిన
కుప్య మనంబడును. గోపనీయం కుప్యం. గుపూ రక్షణే.
డగినది.

రూప్యం తద్ద్వయ మాహతమ్. ౯౧
హతం రూప మస్యేతి రూప్యం. కొట్టఁబడినరూపము గలది.
వేయఁబడిన యా వెండిబంగారముల పేరు.
రుత్మతం మరకత మశ్మగర్భో హరిన్మణిః,
గరుత్మతో జాతం గారుత్మతం. గరుత్మంతునివలనఁ బుట్టినది.
ం మరణం తక త్యనేనేతి మరకతం. తక హసనహననయోః. విమ
ది గనుక దీనిచేత మరణమును గెలుతురు. ౨. అశ్మా గర్భో
శ్మగర్భః. ఱాయి ఉత్పత్తిస్థానముగాఁ గలది. హరిద్వర్ణో మణిః
ి. పచ్చనిమణి. ౪ పచ్చలపేళ్లు.
ణరత్నం లోహితకః పద్మరాగః-
శోణవర్ణం రత్నం శోణరత్నం. ఎఱ్ఱనిరత్నము. ౧. లోహితవర్ణ
హితకః. ఎఱ్ఱనైనది. ౨. పద్మవద్రాగో యస్య పద్మరాగః.
పువ్వువంటి మెఱుపుగలది. ౩. కెంపుపేళ్లు.

అథ మౌక్తికమ్. ౯౨
క్తా-
ముచ్యతే శుక్తిసంపుటాదితి ముక్తా. ముక్తైవ మౌక్తికం. ముచ్ఌ
. ముత్యపుచిప్పలవలన విడువఁబడునది గనుక ముక్త; ముక్తియే
ము. ౧-౨ ముత్యము పేళ్లు.
అథ విద్రుమః పుంసి ప్రవాళం పుంనపుంసకమ్,
శిష్టో ద్రుమో విద్రుమః. విశేషమైనచెట్టు. ౧. ప్రకృష్టం వల
ళం. అః వ్న. వల సంచలనే. లతారూపమై యుండునప్పుడు

ప్రకృష్టముగా చలించునది. ౨. పగడముపేర్లు.

* రత్నం మణి ర్ద్వయో రశ్మజాతౌ ముక్తాదికేఽపి చ.

రమ తేఽస్మిన్ మన ఇతి రత్నం. రము క్రీడాయాం. దీ
మనస్సు రమించును. మణ్యతే స్తూయత ఇతి మణిః. ఇ. పు.
స్తోత్రముచేయఁబడునది. శిలాజాతు లయినపద్మరాగ మరకత
దులకును, మౌక్తిక విద్రుమాదులకును సామాన్యముగా పేర్లు.

* స్వర్ణం సువర్ణం కనకం హిరణ్యం హేమ హాటకమ్,
తపనీయం శాతకుమ్భం గాంగేయం భర్మ కర్బురమ్.
చామీకరం జాతరూపం మహారజత కాఞ్చనే,
రుక్మం కార్తస్వరం జామ్బూనద మష్టాపదోఽస్త్రియామ్.

సుష్ఠు ఋణోతి దీవ్యతి ఇతి స్వర్ణం. ఋణ దీప్తౌ. లెస్స
కాశించునది. ౧. శోభనో వర్ణో యస్య తత్ సువర్ణం. మంచి
గలది. ౨. కనతి దీవ్యతి ఇతి కనకం. కన దీప్తౌ. ప్రకాశించు
హిరణ్యశబ్దవ్యుత్పత్తి చెప్పఁబడెను. ౪. హినోతి వర్ధత ఇతి హే
న. హి గతౌ వృద్ధౌ చ. లోహాంతరమును గూడి వృద్ధిఁబొందు
హాటతి దీవ్యతి ఇతి హాటకం. హాట దీప్తౌ. ప్రకాశించునది. ౬
మర్హతీతి తపనీయం. తప సంతాపే. కాఁచుటకు యోగ్యమైనది
కుంభాఖ్యే పర్వతే భవం శాతకుంభం. శతకుంభమను పర్వతము
ట్టినది. ౮. గఙ్గాయాం అగ్నినా న్యస్తస్య మాహేశ్వరవీర్యస్య
ణ్యత్వేన భూతత్వాత్ గాంగేయం. గంగయందు ఈశ్వరునివీర్య
గ్నిహోత్రుఁడు విడువఁగా సువర్ణరూపమాయెను గనుక గాంగే
౯. భ్రియతే ఆభరణరూపేణేతి భర్మ. న. న. భృఞ్ భరణే.
రూపమయి భరింపఁబడునది. ౧౦. కర్వతి లోహమధ్యే శ్రేష్ఠత్వా
ర్బురం. కర్వ గర్వ దర్పే. వబయో రభేదః. లోహములలో శ్రేష్ఠ
చేత గర్వించునది. ౧౧. చామీకరాఖ్యాకరోద్భవత్వా చ్చామీ
చామీకర మనుగనియందుఁ బుట్టినది. ౧౨. జాతం ప్రశస్తం రూప
స్య జాతరూపం. ప్రశస్తమైనరూపము గలది. రజ్యతే తామ్రాదికమ
రజతం. మహచ్చ తద్రజతం చ మహారజతం. తామ్రము మొదలైన
చేత రంజింపఁబడును గనుక రజతము. మహత్తైనరజతము మహార

తి దీప్యత ఇతి కాఞ్చనం. కచి దీప్తి బంధనయోః. ప్రకాశిం
౧౫. రోచత ఇతి రుక్మం. రుచ దీప్తౌ. ప్రకాశించునది. ౧౬.
ఖ్యాకరోద్భవత్వా త్కార్తస్వరం. కృతస్వర మను గనియం
నది. ౧౭. జంబూఫలరసోత్పన్న నదీభవత్వా జ్జాంబూనదం.
పము దున్న నేరేడుపండ్లరసముచేతఁ బాఱిననదియందుఁ
. ౧౮. అష్టసు లోహేషు పదం ప్రతిష్ఠా అస్యేతి అష్టాపదం.
అష్టలోహములయందు ఉనికి గలది. "సువర్ణం రజతం తా
కాంస్యం తథా త్రపుః, సీసం చ తీవరం చైవ అష్టలోహాని
" అని అష్టలోహములు. అష్టా పదా న్యుత్ప్రతిష్ఠానా న్యస్యేతి వా
ం. ఎనిమిది యుత్ప్రతిష్ఠానములు గలది. ౧౯ బంగారముపేర్లు.

లంకారసువర్ణం య చ్ఛృఙ్గీకనక మి త్యదః,

శృంగ్యాం అలంకారే ఉపాదేయం కనకం శృంగీకనకం.పా. శృం
. అలంకారమందు గ్రహింపఁదగిన కనకము. "స్త్రీ శృంగీ మం
వర్ణం" అని రత్నకోశమందుఁ జెప్పియున్నాఁడు గనుక శృంగీ,
అని ప్రత్యేకనామంబులును గలవు. అప్పుడు శృంగీశబ్దము ఈ.
"వర్ష సమూహమివాంతస్థిన్ తాపరిమాణశృంగిహేమకూటం రాజ
" అని కాదంబరియందు ప్రయోగము. ౧. సొమ్ముగాఁ జేసినబం
ుపేరు.

దుర్వర్ణం రజతం రూప్యం ఖర్జూరం శ్వేత మిత్యపి. ౯౬

కనకాపేక్షయా నికృష్టవర్ణత్వా ద్దుర్వర్ణం. బంగారముకంటె ని
మైనవర్ణము గలది. రజ్యతే తామ్రాదిక మనే నేతి రజతం. రంజ
తామ్రముమొదలైనవి దీనిచేత రంజింపఁ జేయఁబడును. ప్రశస్తం
స్యేతి రూప్యం. ప్రశస్తమైన రూపముగలది. ఖర్జ్యతే పీడ్యత ఇతి
ం. ఖర్జ వ్యథనే. అగ్నిసంతాపాదులచేతఁ బీడింపఁబడునది. శ్వే
త్వాత్ శ్వేతం. తెల్లనివన్నె గలది. ౫ వెండిపేర్లు.

రీతిః స్త్రియా మారకూటో న స్త్రియామ్-

రీయతే స్రవ త్యగ్నిసంయోగాదితి రీతిః. ఈ. సీ. రి గతౌ. అగ్ని
ాగమువలనఁ గరఁగునది. ౧. ఆరస్య సువర్ణస్య కూటః మాయా
వ భాసత ఇతి ఆరకూటః. అ. న్న. ఆర మనఁగా బంగారు.

దానిమాయారూపనువలె నుండునది. ౨. ఇత్తడిపేళ్లు.

* అథ తామ్రకమ్,

శుల్బం మ్లేచ్ఛముఖం ద్వ్యష్ట వరిష్ఠోదుమ్బరాణి చ.

తామ్యతి వ్యథతే అగ్నిసంయోగా దితి తామ్రకం. తము అగ్నిసంయోగమువలన వ్యథ నొందునది అనఁగా కరఁగునది. తి ఆశుగచ్ఛతి ద్రవావస్థామితి శుల్బం. శల ఆశుగమనే. కరఁగి జాఱునది. ౨. మ్లేచ్ఛదేశే ముఖ్యత్వాత్ మ్లేచ్ఛముఖం. మ్లే మందు ముఖ్యమైనది. 3. ద్వే హేమరూప్యే అశ్నుతే ద్వ్యష్టం. వ్యాప్తౌ. వెండి బంగారములను రెంటిని వ్యాపించునది. ర. శ్రేష్ఠ వరిష్ఠం. లోహములలో శ్రేష్ఠమైనది. ౫. ఉదుంభ రాభత్వా దు రం. మేడివంటి వన్నె గలది. "ఔదుంబరం చ తామ్రం" అని మాలయం దార్యావృత్తమునఁ జెప్పినాఁడు గనుక ఔదుం ఔకారాదియుఁ గలదు. ౬. రాగిపేళ్లు.

* లోహోఽస్త్రీ శస్త్రకం తీక్ష్ణం పిణ్డం కాలాయ సాయసీ, అశ్మసారః-

లునాతీతి లోహః. అ. ప్న. లూఞ్ ఛేదనే. శస్త్రరూ యునది. ౧. శస్యతే హింస్యతే అనేనేతి శస్త్రకం. శసు హింసా దీనిచేత హింసింపఁబడును. ౨. తిజ్యత ఇతి తీక్ష్ణం. తిజ నిశాతనే. గాఁ జేయఁబడునది. ౩. పిండ్యతే సంహన్యత ఇతి పిండం. పిడి సం ముద్దగాఁ జేయఁబడునది. ర. కాలంచ తత్ అయశ్చ కాలా అయస్సనఁగా నినుము. నల్లనైన యినుము కాలాయసము. ౫. త్యేత దితి అయః. స. న. ఇణ్ గతౌ. కార్యార్థులు దీనిఁ బొం ౬. అశ్మన స్సారః అశ్మసారః. ఱాతియొక్క సారము. ౭. ఇనుము

* అథ మణ్డూరం సింహాణ మపి తన్మలే.

మండ్యతే అయఃపిండా ద్విభజ్యత ఇతి మండూరం. మడి జనే. ఇనుపముద్దవలన విభజింపఁబడినది. హిన స్తి పాండురోగమి హాణం. పా. శిఙ్ఘాణం. హిసి హింసాయాం. పాండురోగమును కొ నది, ౨ ఆయినుపచిట్టెముపేళ్లు.

* సర్వం చ తైజసం లోహమ్-

...జోయుక్తమైనవి గనుక బంగారు, వెండి, రాగి, ఇత్తడి,
...నము, తగరము, ధీవరము. ఈ ౮ తైజసములు లోహములు
...హశబ్దమునకు వ్యుత్పత్తి వెనుకఁ జెప్పఁబడెను.
...ధాతువు (లోహము) లకును పేళ్లు.

వికార స్త్వయశః కుశీ,

...కుత్సితం శ్యతీతి కుశీ. ఈ. సీ. శో తనూకరణే. కుత్సితముగా ఛే
...వి. 'కుశా రజ్జుః కుశీ ఫాలః కుశో దర్భః కుశం జలం' అని వ్యాడి.
...ముతోఁ జేసినవాని కన్నిటికిని పేరు. కఱ్ఱునకే పేరని కొందఱు.

...రః కాచః-

...క్షరతి చలతీతి క్షారః. క్షర సంచలనే. కదలునది. ౧. కచ్యతే
...తే సూత్రేణేతి కాచః. కచ బంధనే. సూత్రముచేత బంధింపఁ
... ౨ గాజుపేళ్లు.

అథ చపలో రస స్సూతశ్చ పారదే.

అస్థిరత్వా చ్చపలః ఒకదిక్కున నిలువనిది. రస్యతే ఔషధత్వే నే
... రస ఆస్వాదనే. ఔషధమూలచేత నాస్వాదింపఁబడునది. సూతే
...దిక మితి సూతః. షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే. బంగారు మొదలయిన
... గలిగించునది. రోగస్య పారం దదాతీతి పారదః. డు దాఞ్ దా
...రోగముయొక్క తుద నిచ్చునది. పా. పారతః. "రసేంద్రః పారతః
... పారదశ్చ నిగద్యతే" అని తారపాలుఁడు. కొందఱు పారద
...ములకు భేదమును జెప్పుదురు. "పారతస్తు మనాక్శ్వాందు స్సూ
... సనితో మనాక్, పారదస్తు మనా క్పీత స్సర్వే తుల్యగుణా
...తాః" అని శబ్దార్ణవము. ౪. పాదరసముపేళ్లు.

గవలం మాహిషం శృఙ్గమ్-

...గాః అలతి వారయతీతి గవలః. అల భూషణ పర్యాప్తివార
... ఆవుల నడ్డగించునది. ౧. ఎనుపకొమ్ము పేరు.

అభ్రకం గిరి జామలే,

అభ్రసదృశత్వాత్ అభ్రకం. మేఘమువంటి వర్ణము గలది.
...గిరౌ జాయత ఇతి గిరిజం. జనీ ప్రాదుర్భావే. పర్వతమునఁ బుట్టునది.
...న విద్యతే మల మత్రేతి అమలం. దీనియందు కల్మషము లేదు.

౩. గిరిజామలమని యొక పేరుగాఁ గొందఱు చెప్పుదురు. ౩. అథ క్షే...

• స్రోతోఞ్జనం తు సౌవీరం కాపోతాఞ్జన యామునే.

యమునా స్రోతసి జాత మంజనం స్రోతోంజనం. యము... వాహమునందుఁ బుట్టిన యంజనము. ౧. సువీరాఖ్య దేశే భవ... సౌవీరం. సువీర దేశమందుఁ బుట్టినది. ౨. కపోతవర్ణ మంజనం. ...తాంజనం. పావురము వన్నెగల యంజనము. ౩. యమునాయాం... యామునం. యమునయందుఁ బుట్టినది. ౪. సౌవీరాంజనము పేళ్లు...

• తుత్థాఞ్జనం శిఖిగ్రీవం వితున్నక మయూరకే,
కర్పరీ.

తుద త్యక్షిరోగా నితి తుత్థం తుద వ్యథనే. తుత్థం చ త ద... తుత్థాంజనం. అక్షిరోగములను జెఱుచునది. శిఖిగ్రీవాభత్వాత్ ... వం. నెమలిమెడవంటి వన్నెగలది. విశేషేణ తుదతి రోగా నితి వి... తుద వ్యథనే. విశేషముగా రోగములను జెఱుచునది. మయూ... త్వాత్ మయూరకం. నెమలివంటి వర్ణము గలది. కల్పతే ... రోగా జేతుం కర్పరీ. ఈ. సీ. కృపూ సామర్థ్యే. నేత్రరో... బోఁగొట్టుటకు సమర్థమైనది. ౫ తుత్థాంజనము పేళ్లు. మైలుతు త్త...

• దార్వికా క్వాథోద్భవం తుత్థం రసాఞ్జనమ్.
రసగర్భం తార్క్ష్యశైలమ్-

దార్వీ హరిద్రా. తస్యాః క్వాథోద్భవ మంజనం దార్వికా క్వాథోద్భవం చ. మానిపసుపుపాకమువలనఁ బుట్టినయంజనము. తుత్థశబ్దమునకు మునుపటివలె వ్యుత్పత్తి. ౩. దార్వ్యాః రసోద్భవ... జనం రసాంజనం. మానిపసుపురసమువలనఁ బుట్టినది. ౪. ద... గర్భ ఉత్పత్తిస్థానమస్యేతి రసగర్భం. ౫. మానిపసుపురసమే య... స్థానముగాఁ గలిగినది. తార్క్ష్యస్య గరుడస్య శిలాయాం భవ... ర్క్ష్యశైలం. గరుడపచ్చరాళ్లవలనఁ బుట్టినది. ౬. రసాంజనము... తుత్థాంజనశబ్దము మొదలు ౪ మైలుతుత్తమునకును, కర్పరీదార్వి... ములు ౨ మానిపసుపుకషాయమున వండినయంజనమునకును, రసా... దిశబ్దములు ౩ రసాంజనమునకును పేళ్లని కొందఱు.

• గన్ధాశ్మని తు గన్ధకః,

...కల్పా-

...ంధప్రధానో ఒశ్మా గంధాశ్మా.న.పు. కంపుగలిగినఱాయి. ౧. గం... స్తీతి గంధకః. కంపుగలిగినది. పా. గంధికః. ౨. శోభనో గం... సుగంధిః. సుగంధి రేవ సౌగంధికః. రోగములను జెఱుచుటకు ...నకంపుగలదిగనుక సుగంధి. సుగంధియే సౌగంధికము. ౩. ...ము పేళ్లు,

చక్షుష్యా కులాలీ తు కులుత్థికా. ౧౦౨

...చక్షుషే. హితా చక్షుష్యా. కండ్లకు హితమైనది. ౧. కులం పా...ల మలతీతి కులాలీ. ఈ. సీ. అల భూషణ పర్యాప్తి వార...వాషాణము నలంకరించునది. కులాలి యని యర్థగ్రహణము. అం... కుంభకారియనియుఁగలదు. 'చక్షుష్యాకుంభకారీచ కులాలీ చ ...కా' అనిరత్నమాల. ౨. కులుత్థసదృశత్వాత్ కులుత్థికా. ఉలవల ...ంకునది. ౩. కులుత్థాంజనము పేళ్లు.

...రీతిపుష్పం పుష్పకేతుః పౌష్పకం కుసుమాఞ్జనమ్,

రీతేర్ధ్రాయమానాయాః పుష్పవర్ణం మలం రీతిపుష్పం. ఇత్తడి ...మూఁదుచుండఁగా నందువలనఁ బుట్టినపుష్పవర్ణ మైనచిట్టెము రీతి...ము.౧.పుష్పస్య కేతుః పరిపంథిభూతం పుష్పకేతుః. ఉ. పు. సాదృ...నఁ బుష్పమును బ్రతిఘటించునది.౨. పుష్పసదృశత్వాత్ పౌష్ప...ం. పుష్పకం. పూవు వంటిది.౩. కుసుమసదృశ మంజనం కుసుమాం...పుష్పమునకు సరియైన యంజనము. ౪. కుసుమాంజనము పేళ్లు.

...ఞ్జరం పీతనం తాల మాలం చ హరితాలకే, ౧౦౩

పీతవర్ణత్వాత్ పింజరం. పీతనం చ. పచ్చనివన్నెగలదిగనుక పింజ...పీతనమును.౧.౨. తలతి ప్రతిష్ఠతే వర్ణో ఒత్రేతి తాలం. తల ప్రతి...ం. దీనియందు వర్ణముండును.౩. అలతి భూషయతి చిత్రాదికమితి ...ల భూషణాదౌ.చిత్తరువు మొదలైనదాని నలంకరించునది.౪.హరి...తాళం హరితాళకం. పచ్చనివన్నెగలతాళము.౫.హరిదళము పేళ్లు.

...రేయ మర్ఘ్యం గిరిజ మశ్మజం చ శిలాజతు,

గిరౌ భవం గైరేయం గిరిజం చ. పర్వతమందుఁ బుట్టినది గనుక ...ము. గిరిజమును.౧.౨. అర్ఘ్యతే ఔషధార్థిభిరితి అర్ఘ్యం. అర్ఘ

ఉపయాచ్ఞాయాం. ఔషధార్థులచేత కోరఁబడునది. 3. అశ్మని
ఇత్యశ్మజం. శిలాయాం జాయత ఇతి శిలాజతు. ఉ.న. జనీ ప్రాదు
ఱాతియందుఁబుట్టునది. ర,౫. సిలాజిత్తుపేళ్లు.

* బోల గన్ధ రస ప్రాణ పిణ్డ గోప రసా స్సమాః.

బోల్యతే నిమజ్జతే ఔషధేష్వితి బోలం. ఔషధములలో
బడునది. ౧. గంధప్రధానో రసోఽస్యగంధరసః. గంధము గల
గలది. ౨. ప్రాణంత్యనేన ప్రాణః. అన ప్రాణనే. దీనిచేత బ్రతుకుదు
పిండ్యతే పిండీక్రియత ఇతి పిండం. పిడి సంఘాతే. ముద్దగాఁ జేయఁ
ర. గోప్యతే ఔషధార్థమితి గోపః. గుపూ రక్షణే. ఔషధార్థమై
పఁబడునది. పా. గోసః. ౫. రస్యతే ఆస్వాద్యత ఇతి రసః. పా. ర
ఆస్వాదనే. ఆస్వాదింపఁబడునది. ౬. బోళముపేళ్లు. గోపరస మని
రుగా కొందఱు చెప్పుదురు.

* డిణ్డీరోఽబ్ధికఫః ఫేనః-

డిండిశబ్దమీరయతీతి డిండీరః. ఈర ప్రేరణే. డిండి యను
ను బుట్టించునది. పా. భి(హి)ణ్డీరః. ౧. అబ్ధేః కఫ ఇవ భాతీతి అ
సముద్రమునకు శ్లేష్మమువలె కనిపించునది. ౨. స్ఫాయతే వర్ధతే
నః. స్ఫాయీ వృద్ధౌ. ఉప్పొంగునది. 3. సముద్రపునురుఁగుపేళ్లు.

* సిన్దూరం నాగసంభవమ్,

స్యందతే ప్రస్రవతి సూక్ష్మత్వా దితి సిందూరం. స్యందూ
వణే. సూక్ష్మ మాటచేత జాఱునది. నాగాత్ సీసా త్సంభవోఽ
గసంభవం. సీసమువలనఁ బుట్టునది. ౨. సిందూరముపేళ్లు.

* నాగ సీసక యోగేష్ట వప్రాణి-

న గచ్ఛతీ త్యగం. తన్న భవతి చలత్వా దితి నాగం. గమ్
మెత్తనౌటచేత కదులునది. ౧. సినోతి బధ్నాతి పారదమితి సీస
దరసమును బంధించునది. ౨. సువర్ణకరణయోగే ఇష్టం భవతీతి
ష్టం. బంగారుచేయుయోగమునం దిష్టమైనది. ర. ఉప్యతే సువర్ణయో
వప్రం. టు వప్ బీజసంతానే. బంగారు చేయుయోగమందుఁ
నది. ర. సీసముపేళ్లు.

త్రపు పిచ్చటమ్.

ద్రవతే అగ్నిసన్నిధౌ ద్రవతీతి త్రపుః. ఉ. పు. త్రపూష్ లజ్జాయాం.
...వసుందు సిగ్గువడునది. అనఁగా కరఁగునది. ౧. పిచ్యతే కుట్య
...ప్పటం. పిచ్చ కుట్టనే కొట్టఁబడునది. ౨. రంగతి ద్రవతి రంగం.
... వంగతి ద్రవతి వంగం. వగి గతౌ. కరఁగునది గనుక రంగము,
... త్రపుశబ్దము సీసమునకును పేరు. "రంగసీసకయో స్త్రపు"
...డు. ౪. తగరము పేళ్లు.

అథ పిచు స్తూలః.

పిచ్యతే మర్ద్యత ఇతి పిచుః. ఉ. పు. పిచు మర్దనే. ఏకఁబడు
... తోల్యతే అనేనేతి తూలః. తుల ఉన్మానే. తూఁచఁబడునది.
... నిష్కృష్యత ఇతి వా తూలః. తూల నిష్కర్షణే. తచ్చ అం
... బహిర్నిస్సరణం, విప్పఁబడునది. పిచుతూల మని యొకపేరుగాఁ
...ము చెప్పుదురు. ౨. దూదిపేళ్లు.

అథ కమలోత్తరమ్,

...త్కుసుమ్భం వహ్నిశిఖం మహారజన మిత్యపి. ౧౦౬

వర్ణాధిక్యా త్కమలేభ్య ఉత్కృష్ట మితి కమలోత్తరం. వర్ణాధిక్య
...న కమలములకంటె నుత్కృష్టమైనది. ౧. కుశ్యతి సంశ్లిష్యతి
...దావితి కుసుంభం. కుస సంశ్లేషణే. వస్త్రాదులయందు కూడునది.
...హ్నేః శిఖేన శిఖా కాంతిర్యస్య వహ్నిశిఖం. అగ్నిజ్వాలవంటి కాం
... ౩. రజ్యతే వస్త్రాదిక మనేనేతి రజనం, మహచ్చ తత్ రజనం
...హారజనం. రంజ రాగే. దీనిచేత వస్త్రాదు లెఱ్ఱ నౌను. కనుక రజన
...మహత్తయినరజనముగనుక మహారజనము. ౪. కుసుమపువ్వుపేళ్లు.

...మేషకమ్బళ ఊర్ణాయుః.

కామ్యతే శీతార్తైరితి కంబళః, మేషస్య కంబళః మేషకంబళః.
...కాంతౌ. శీతార్తులచేత కాంక్షింపఁబడునది గనుక కంబళము. గొ
...ఱ్ఱెబొచ్చుకలచేత నేసిన కంబళము. ఊర్ణామేషరోమ. త దస్యాస్తీతి
...యుః. ఉ. పు. ఊర్ణయనఁగా గొఱ్ఱెవెండ్రుక. అది దీనియందుఁ
... ౨. గొఱ్ఱెవెండ్రుకలచేత నేసినకంబళిపేళ్లు.

శశోర్ణం శశలోమని,

శశస్య ఊర్ణం శశోర్ణం. కుందేటియొక్క వెండ్రుక. ౧
టి వెండ్రుకలపేరు.

* మధు క్షౌద్రం మాక్షికాది-

మన్యతే అభిలష్యత ఇతి మధు. ఉ. న. మన జ్ఞానే. అ
దలంచఁబడునది. ౧. క్షుద్రాభిర్మక్షికాభిః కృతం క్షౌద్రం. క్షుద్ర
గా జుంటీఁగలు. వానిచేఁ గూర్పఁబడినది. ౨. జుంటీఁగలచేఁ
డిన తేనె మొదలయినవాని పేళ్లు. ఆదిశబ్దములచేత భ్రామరపౌ
మొదలైన తేనెలును చెప్పఁబడును. మధుశబ్దము క్షౌద్రమునకు
క్షికమునకును ఆదిశబ్దముచేత భ్రామరపౌత్తికాదులకును
ముగా పేరని కొందఱు. క్షౌద్రము మొదలయిననాలిగింటికిని ల
"మాక్షికం తైలవర్ణం స్యాత్ ఘృతవర్ణం తు పౌత్తికం,
భ్రామరం శ్వేతం క్షౌద్రం తు కపిలం మతం" అని.

* మధూచ్ఛిష్టంతు సిక్థకమ్,

మధునా ఉచ్ఛిష్యతే త్యజ్యత ఇతి మధూచ్ఛిష్టం. శిష
మోగే. తేనెచేత విడువఁబడునది. ౧. సించ త్యగ్నినం మోగాదితి
షిచిర్ క్షరణే. అగ్నిసంయోగమువలన కరఁగునది. ౨ మైనము

* మనశ్శిలా మనోగుప్తా మనోహ్వా నాగజిహ్వికా,

మనశ్శబ్దవాచ్యా శిలా మనశ్శిలా. మనశ్శబ్దముచేఁ
నశిల. ౧. మనశ్శబ్దేన గోప్యత ఇతి మనోగుప్తా. గుపూ రక్షణే.
ముచేత రక్షింపఁబడునది. ౨. మనశ్శబ్దేన హూయత ఇతి మనోహ్వా
ఞ్ స్పర్ధాయాంశబ్దేచ. మనశ్శబ్దముచేత రక్షింపఁబడునది. ౩. నా
ప్రతికృతిః నాగజిహ్వికా. పామునాలికెవలెనుండునది. ౪. మణి

* నైపాలీ కునటీ గోళా-

నేపాలదేశే భవత్వాత్ నైపాలీ. ఈ. సీ. నేపాలదేశమం
నది. ౧. కౌ నేపాలభూమౌ నటతీతి కునటీ. ఈ.సీ. ణట నృత్తే. నేపా
యందునటించునది. ౨. గాం నేపాలభూమిం లాతి జన్మభూమిత్వే
ళా. లా ఆదానే. నేపాలభూమిని జన్మభూమిగా స్వీకరించునది. 3.
దేశమందుఁబుట్టిన మణిశిలపేళ్లు. "మనశ్శిలా మనోహ్వా చ నైపా
నటీశిలా" అని శ్లోకార్థపర్యాయమునందు మాధవుఁడు. ౭ ను మ

...పదటు.

యవక్షారో యవాగ్రజః. ౧౦౭

...శ్యః.

యవస్య క్షారో యవక్షారః. యవలవలనఁ బుట్టినక్షారము. ౧. యవాగ్రజాత్ జాయత ఇతి యవాగ్రజః. జనీ ప్రాదుర్భావే. యవాగ్రములచే ...పఁబడునది. ౨. పచనీయః పాక్యః. డు పచ్ ష్ పాకే. వండఁదగి... యవక్షారము పేళ్లు.

అథ సర్జికాక్షారః కాపోత స్సుఖవర్చకః,

...వర్చలం స్యా ద్రుచకమ్-

...సర్జికాదికృతః క్షార స్సర్జికాక్షారః. సర్జకవృక్షములచేతఁ జేయఁ... ౧. కపోతవర్ణత్వాత్ కాపోతః. పావురపువన్నె గలది. ౨. సు...వాగ్నిం వర్చయతీతి సుఖవర్చకః. వర్చ దీప్తౌ. సులభముగా దీప... ప్రజ్వలింపఁజేయునది. ౩. సువర్చలాఖ్యాకరోద్భూతత్వా త్సౌవ... సువర్చల మను గనియందుఁబుట్టినది. ౪. రుచ్యతే దీప్యతే జాఠ...రనేనేతి రుచకం. రుచ దీప్తౌ. దీనిచేత జాఠరాగ్ని దీపింపఁబడు... సర్జాకారము పేళ్లు. సౌవర్చల రుచక శబ్దములు సౌవర్చలవణము... కొందఱు. సౌవర్చలవణము ముందు చెప్పినాఁడు గనుక పౌనరు...గావున నివియును సద్యక్షారము పేళ్ళని కొందఱు. "కపోతసర్జికా ...స్సికా చ సువర్చకా, రుచకం కృష్ణలవణ ముక్తం సౌవర్చలం" అని శ్లోకపర్యాయములయందు మాధవుఁడు.

త్వక్క్షీరా వంశరోచనా. ౧౦౯

త్వచః వేణోః సకాశాత్ స్రవత్ క్షీర మస్యా ఇతి త్వక్క్షీ... ...రువలనఁ బుట్టినపాలు గలిగినది. పా. త్వక్క్షీరీ. త్వక్క్షీరం. ...తే దీపనాగ్ని రనయేతి రోచనా. వంశోత్థా రోచనా వంశరో... ...చ దీప్తౌ. దీనిచేత జాఠరాగ్ని దీపింపఁబడును గనుక రోచన. ...లనఁబుట్టిన రోచన వంశరోచన. ౨ తవక్షీరి పేళ్లు.

...జం శ్వేతమరిచమ్-

...గ్రా ర్జాయత ఇతి శిగ్రుజం. జనీ ప్రాదుర్భావే. మునుగవలనఁ ... ౧. శ్వేతమరిచగుణయోగాత్ శ్వేతమరిచం తెల్లనిమిరియాల

గుణముగలది. ౨ మునుగవిత్తుల పేళ్లు.

* మోరటం మూల మైక్షవమ్,

మురతి భువం వేష్టయతీతి మోరటం. ముర వేష్టనే. జుట్టియుండునది. చెఱకువేళ్ళ పేరు.

* గ్రన్థికం పిప్పలీమూలం చటకాశిర ఇత్యపి.

గ్రంథిప్రకృతిత్వాత్ గ్రంథికం. ముడివలె నుండునది.౧. మూలం పిప్పలీమూలం. పిప్పలివేరు. చటకాశిరోరూపత్వాత్ కాశిరః. పిచ్చుకతలవలె నుండునది. ౩. చటకా, శిరః. అని ళ్లుగాఁ గొందఱు చెప్పుదురు. అప్పుడు శిరశ్శబ్దము పుంలింగము. తాలవ్యాది, దంత్యాదియును. "సిరోనా పిప్ప స్యార్ధమన్యాంచ యోషితి" అని రభసుఁడు. ౩ పిప్పలీమూలము

* గోలోమీ భూతకేశో నా-

గో రివ లోమా న్యస్య గోలోమీ. ఈ.సీ. ఆవువెండ్రు వీఁచు గలది. ౧. భూతస్య కేశా ఇవ కేశా యస్య భూతకేశః. భూ డ్రుకలవంటి వీఁచుగలది. ౨. జటామాంసిపేళ్లు. ౨ భూతకేశ తృణముపేళ్ళని కొందఱు.

* పత్త్రాఙ్గం రక్తచన్దనమ్,

పత్త్రాణ్యంగే అస్యపత్త్రాంగం. ఆకులు అవయవముం ౧. రక్తచందనసదృశత్వాత్ రక్తచందనం. రక్తచందనమువలె నది. ౨. రక్తచందనముపేళ్లు.

* త్రికటు త్ర్యూషణం వ్యోషమ్-

త్రయాణాం కటూనాం సమాహారః త్రికటుః. ఉ. న కారములసమూహము. ఊష్యంతే రోగాఏభి రితి ఊషణాని. త్రీ షణానియస్య త్ర్యూషణం. ఊష రుజాయాం. దీనిచేత రోగము ధింపఁబడును గనుక ఊషణములనఁగా కటువులు; మూఁడుకా దీనియందుఁ గలవు గనుక త్ర్యూషణము. దీర్ఘాది. "అయస్త్రి షణకోలభాగైః" అని యోగశతకమందు ప్రయోగము. హ్ర గలదు. "త్రికటు త్ర్యూషణం వ్యోషం రుషక స్సవర్చలః అని రత్నకోశమందు ఆర్యావృత్తమునఁ జెప్పినాఁడు. ౨.

...గానితి వ్యోషం. ఉష దాహే. విశేషముగా రోగములను ...తి. విశేషేణ ఓషతి జిహ్వా మితి వా వ్యోషం. ఉష దాహే. ...గా నాలుకకు దప్పి పుట్టించునది. ౩. సొంటి, పిప్పలి, మిరి ...యేనికూటమిపేళ్లు.

త్రిఫలా తు ఫలత్రికమ్. ౧౧౧

త్రయాణాం ఫలానాం సమాహారః త్రిఫలా. మూఁడుకాయల సమూహము. పా. తృఫలా. 'తృఫలా త్రిఫలా చేతి' అని త్రి...షము. ౧. కరక, తాడి, ఉసిరికల కూటమిపేరు.

శూద్రవర్గము.

అథ క్రమప్రాప్తం శూద్రవర్గ ముపక్రమతే. బ్రహ్మవర్గము మొ... మూఁడువర్గములను జెప్పి క్రమప్రాప్త మైనశూద్రవర్గమును జె...ప్పెను.—

శూద్రాశ్చావరవర్ణాశ్చ వృషలాశ్చ జఘన్యజాః,

శోచంతి ఖిద్యన్త ఇతి శూద్రాః. శుచ శోకే. క్లేశపడువారు. ...రః అధమః వర్ణో యేషాం తే అవరవర్ణాః. అధమమైన వర్ణము ...రు. ౨. వృషం ధర్మం లునన్తీతి వృషలాః. లూఞ్ ఛేదనే. ...ను జెఱుచువారు. ౩. బ్రహ్మణః జఘన్యాఙ్గే జాతాః జఘన్యజాః. ...ప్రాదుర్భావే. బ్రహ్మయొక్క జఘన్యాంగమందుఁ బుట్టినవారు. ౪. ...ద్రులపేళ్లు.

...చణ్డాలాన్తు సంకీర్ణా అమ్బష్ఠ కరణాదయః. ౧

విజాతీయమాతాపితృకత్వాత్ ఉభయవర్ణాభ్యాం సంకీర్యన్త ఇతి ...ః. విజాతీయు లైనతల్లిదండ్రులు గలిగినవై రెండు జాతులతోఁ ...నవి గనుక సంకీర్ణములు. ఇది మొదలు చండాలశబ్దపర్యంతము ...ు చెప్పఁగల అంబష్ఠ కరణాదిజాతులు సంకీర్ణజాతు లనంబడును.

శూద్రావిశోస్తు కరణః-

"శూద్రావిశోస్తు" అను నిది మొదలైన ముందు చెప్పఁగల ష...శములకెల్లను "ఉత్తరార్యాశూద్రయోస్సుతః" అనుచోటనున్న ...బ్దముతో నన్వయము. కరణశబ్దము శూద్రస్త్రీకిని వైశ్యునికిఁ బు

ట్టినవానిపేరు. కరోతి లేఖనకర్మేతి కరణః. డు కృఞ్ కరణే. ౧.
కర్మను జేయువానిపేరు.

* అమ్బష్ఠో వైశ్యాద్విజన్మనః,

అంబ సమీపే తిష్ఠతి చికిత్సార్థమితి అంబష్ఠః. ష్ఠా గతి
చికిత్సార్థము సమీపమున నుండువాఁడు. ౧. వైశ్యస్త్రీకిని బ్రా
కిని బుట్టినవానిపేరు.

* శూద్రాక్షత్త్రియయో రుగ్రః.

ఉచతి సమవైతి వర్ణద్వయమితి ఉగ్రః. ఉచ సమవాయే
డుజాతులయందు కూడువాఁడు. ౧. శూద్రస్త్రీకిని క్షత్రియునికి
వాఁడు.

* మాగధః క్షత్త్రియావిశోః.

మగధదేశే ప్రాయేణ భవన్తి తిష్ఠన్తీతి మాగధాః. మ
మందు తఱుచుగా నుండువారు. ౧ క్షత్త్రియస్త్రీకిని వైశ్యునికి
వానిపేరు.

* మాహిష్యోఽర్యాక్షత్త్రియయోః-

మహీషీరక్షణే సాధుః మాహిష్యః. అంతఃపుర స్త్రీలను
చుటయందు సమర్థుఁడు. ౧ వైశ్య స్త్రీకిని క్షత్రియునికిని బుట్టినవా

* క్షత్తార్యాశూద్రయో స్స్మృ

అర్యాశబ్దము స్వామివాచకము గనుక నిక్కడ భూమికి
మైనక్షత్రియుని స్త్రీయందు వర్తించును. వైశ్యస్త్రీయందు వర్తిం
క్షత్రియస్త్రీకిని, శూద్రునికిని బుట్టినవాఁడు. "క్షత్తా శూద్రాత్
యజే సారథిప్రతిహారయోః" అని రుద్రుఁడు. క్షుదతి ద్వారస్థి
జనా న్పీడయతీతి క్షత్తా. ఋ. పు. క్షుద గతిహింసనయోః. వా
చువాఁడుగనుక జనులను బీడించువాఁడు. ౧.

* బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియా త్సూతః-

సువ త్యశ్వాన్ ప్రేరయతీతి సూతః. షూ ప్రేరణే. గుఱ్ఱము
దోలువాఁడు. క్షత్త్రియస్త్రీకిని, శూద్రునకును బుట్టినవానిపే
క్షత్త్రియునివలన బ్రాహ్మణస్త్రీకిఁ బుట్టినవానిపేరు.

* తస్యాం వైదేహకో విశః.

దేహేన పణ్యస్య వివిధోపచయేన వర్తత ఇతి వైదేహకః. దిహ
. బేరమాడువాఁడుగనుక అంగడినరకుయొక్క నానావిధ సమృ
ర్తించువాఁడు. "వైదేహకం తు శూద్రా జ్జాతం వైశ్యాసు
వతే" అని నానుమూల. ౧ వైశ్యునివలన బ్రాహ్మణస్త్రీయం
ట్టినవానిపేరు. వైశ్యస్త్రీకిని శూద్రునకును బుట్టినవానిపే రని
ు.

కారస్తు మాహిష్యా త్కరణ్యాం యస్య సంభవః,
వైశ్యస్త్రీకిని క్షత్రియునికిని బుట్టినవాఁడు మాహిష్యుఁడు. శూ
కిని వైశ్యునికిఁ బుట్టినవాఁడు కరణుఁడు. ఇట్టి కరణ స్త్రీకిని, మా
కిని బుట్టినవాఁడు రథకారుఁ డనంబడును. రథం కరోతీతి రథ
డుకృఞ్ కరణే. ౧. రథమును జేయువాఁడు.

చ్చణ్డాలస్తు జనితో బ్రాహ్మణ్యాం వృషలేన యః. ౪
చండతే కుప్యతి క్రూరకర్మ వ ర్తేవనేతి చండాలః. చడి కోపే.
చ్చు డౌటచేత కోపగించుకొనువాఁడు. ౧. శూద్రునివలన బ్రా
యందుఁ బుట్టినవాని పేరు.

రు శ్శిల్పీ-
"తక్షా చ తంతువాయశ్చ నాపితో రజక స్తథా, పంచమ శ్చ
శ్చ కారవ శ్శిల్పినో మతాః" కరోతీతి కారుః. ఉ. పు. డు కృఞ్
చేయువాఁడు. శిల్పం నిపుణకర్మాస్యాస్తీతి శిల్పీ. న. పు. నేర్పు
డు. ౨. కంసాలవానికిని, సాలెవానికిని, మంగలవానికిని, చాక
కి, ముచ్చివానికిని పేళ్లు.

సంహతై స్తైర్ద్వయోః శ్రేణి స్సజాతిభిః,
శ్రియత ఇతి శ్రేణిః. ఇ. స్త్రీ. శ్రిఞ్ సేవాయాం. ఆశ్రయింపఁబ
స్త్రీలింగమైనప్పుడు ఈకారాంతమును గలదు. ౧ సజాతీయులై
నిన శిల్పులసమూహము పేరు.

క స్స్యా త్కులశ్రేష్ఠీ-
కుల మస్యాస్తీతి కులికః. కులము గలవాఁడు. పా. కులకః. కులే
మస్యేతి కులశ్రేష్ఠీ. న. పు. కులమందు శ్రైష్ఠ్యముగలవాఁడు.
కులములోఁ బ్రధానుఁడైనవాని పేళ్లు.

* మాలాకార స్తు మాలికః.

మాలాం కరోతీతి మాలాకారః. డు కృఞ్ కరణే. పువ్వు లను గట్టువాఁడు. ౧. మాలానిర్మాణం శిల్ప మస్యమాలికః. పువ్వు లఁ గట్టుట పనిగాఁ గలవాఁడు. ౨ పువ్వులుగట్టి యమ్మువానిపేళ్లు

* కుమ్భకారః కులాల స్స్యాత్-

కుంభం కరోతీతి కుంభకారః. డు కృఞ్ కరణే. కడవలు వాఁడు.౧. కుం భూమిం లడతి మృదర్థమితికులాలః. లడ మర్ద నే. ర భేదః. మంటికొఱకు భూమిని మర్దించువాఁడు. ౨. కుమ్మరవాని

* పలగణ్డస్తు లేపకః,

పలేన మాంసేనేవ గండతి సుధాదినా భిత్త్యాదికమితి డః. గడి సేచనే. మాంసముచేతంబలె సున్నము మొదలైన గోడ మొదలైనవానిని మెత్తువాఁడు. ౧. లింపతి సుధాదినా ప్రా కమితి లేపకః, లిప ఉపదేహే. సున్నము మొదలైనదానితో మే దలైనదానికి పూఁత పూయువాఁడు. ౨ సున్నపుగార చేయువాని

* తన్తువాయః కువిన్ద స్స్యాత్ -

తంతూన్ వయతీతి తంతువాయః. వేఞ్ తంతుసంతానే. ను నేయువాఁడు. ౧. పట నిర్మాణే కుప్యతీతి కువిందః. కుప కో నేయునపుడు కోపగించుకొనువాఁడు. కుం భువం విందతి పటా ర్థమితి వా కువిందః. విద్ లు లాభే. కోక నేయుటకై భూమిని యుండువాఁడు. ౨. సాలెవాని పేళ్లు.

* తున్నవాయ స్తు సౌచికః.

తున్నం త్రుటితం వయతీతి తున్నవాయః. వేఞ్ తంతు చినిఁగినదానిఁ గూర్చువాఁడు. సూచీకర్మ శిల్ప మస్యేతి సౌచికః పని శిల్పముగాఁ గలవాఁడు. ౨ కుట్రపువాని పేళ్లు. చెప్పెవాఁడు.

* రఙ్గాజీవ శ్చిత్రకరః-

రజ్యతే ధవళం రక్తతామాపద్యతేఽస్మిన్నితి రంగః. దిః. రంగేన ఆజీవతీతి రంగాజీవః. తెలుపు దీనిచే వర్ణాంతరము దును గనుక రంగమనఁగా హారిదళము మొదలయినవి. వానిచే కువాఁడు. ౧. చిత్రం కరోతీతి చిత్రకరః. డు కృఞ్ కరణే. చిత్ర

వాఁడు. ౨. చిత్తరువు వ్రాయువాని పేళ్లు.

శస్త్రమార్జోఽసిధావకః,

శస్త్రాణి మార్ష్టీతి శస్త్రమార్జః. అసిం ధావయతీతి అసిధావకః.
శుద్ధౌ. ధావు గతిశుద్ధ్యోః. ఆయుధములను (సానపట్టి) వాఁడిచే
డు. ౨. ఆయుధములు చికిలిచేయువాని పేళ్లు.

పాదూకృచ్చర్మకారస్స్యాత్-

పాదూం కరోతీతి పాదూకృత్. త. పు. ముచ్చెలు సేయువాఁడు.
పాదుకృత్. చర్మ కరోతి వికారతా మాపాదయతీతి చర్మకారః.
ను పాదరక్షాదివికారమును బొందించువాఁడు. ౨ గొడగరవాని
(తోళ్లూని) చెప్పులు గుట్టువాఁడు.

వ్యోకారో లోహకారకః. ౭

వ్యో అయః కరోతీతి వ్యోకారః. వ్యో అనఁగా నినుము. దానిఁ
వాఁడు. ౧. లోహం కరోతీతి లోహకారకః. డు కృఞ్ కరణే.
ను జేయువాఁడు. ౨. కరమలవాని పేళ్లు. గనిలో నినుముఁ దెచ్చి
హము చేయు కోసలాది దేశమందుండు ప్రసిద్ధమైనలోహకారజా
ము: పేళ్లని కొందఱు. అట్లు హర్షచరితమందలి వింధ్యాటవీవర్ణన
ప్రయోగము. "ఊష్మాణం క్వచి దన్యత్ర గ్రాహయంతుమివాం
దారుసంగ్రహై ర్వ్యోకారైః" అని.

నాడింధమ స్స్వర్ణకారః కలాదో రుక్మకారకే,

అగ్నిసందీపనార్థం నాడిం ధమతీతి నాడింధమః. ధ్మాశబ్దాగ్నిసం
యోః. అగ్ని ప్రజ్వలించుకొఱకు కొలిమి నూఁదువాఁడు. ౧.
కరోతీతి స్వర్ణకారః. డు కృఞ్ కరణే. బంగారుఁ జేయువాఁడు.
లాం స్వర్ణశిల్ప మాదత్త ఇతి కలాదః. డుదాఞ్ దానే. బంగారు
విద్యను స్వీకరించువాఁడు. ౩. రుక్మం కరోతీతి రుక్మకారకః. బంగా
సొమ్ముగాఁ జేయువాఁడు. ౪. అగసాలవాని పేళ్లు.

స్యాచ్ఛాంఖికః కాంబవికః-

శంఖస్య వికారః శాంఖం. తత్పణ్యమస్య శాంఖికః. కంబో ర్వికా
కాంబవః. త త్పణ్య మస్య కాంబవికః. శంఖముచేతఁ జేసిన కడియ
మొదలైనవి అమ్మకపుసరకులుగాఁ గలవాఁడు. ౨ శంఖముచేత

కడియములు మొదలైనవి చేసి యమ్మువాని పేళ్లు.

* శౌల్బిక స్తామ్ర కుట్టకః.

శుల్బం తామ్రనిర్మాణం శిల్ప మస్యేతి శౌల్బికః. శుల్బ రాగిచేయుట. అది పనిగాఁ గలవాఁడు. ౧. తామ్రం కుట్టయతీతి తామ్రకుట్టకః. కుట్ట ఛేదనకుత్సనయోః, పనికొఱకు రా కువాఁడు. ౨ రాగిపనిఁ జేయువాని పేళ్లు.

* తక్షా తు వర్ధకి స్త్వష్టా రథకారశ్చ కాష్ఠతట్,

తక్ష్ణోతి త్వక్ష్ణోతి చ కాష్ఠాని తనూకరోతీతి తక్షా. న. ష్టా చ. ఋ. పు. తక్షూ త్వక్షూ తనూకరణే. కొయ్యలు చెక్కు ౧, ౩. వర్ధయతి ఛేదయతి కాష్ఠానీతి వర్ధకిః. ఇ. పు. వర్ధ ఛే య్యలు నఱుకువాఁడు. ౨. రథం కరోతీతి రథకారః. రథము వాఁడు. ౪. కాష్ఠాని తక్ష్ణోతీతి కాష్ఠతట్. వ. పు. తక్షూ తన కొయ్యలుచెక్కువాఁడు. ౫. వడ్లవాని పేళ్లు.

* గ్రామాధీనో గ్రామతక్షః-

గ్రామాధీన స్తక్షా గ్రామతక్షః. గ్రామమునకు అధీనుఁడై గి. ౧. గ్రామమునకు నధీనుఁడై సకాణాచివడ్రంగిపేరు.

* కౌటతక్షో౽నధీనకః.

కుట్యాం స్వగృహే వర్తమానః కౌటః కౌటశ్చాసౌ తక్షా టతక్షః. తనయింట నుండువడ్రంగి. ఒకరికి నధీనుఁడుగాక తనయిం కూలిచేయువడ్రంగి పేరు.

* క్షురి ముణ్డి దివాకీర్తి నాపి తాన్తావసాయినః,

క్షుర మస్యాస్తీతి క్షురీ. న. పు. కత్తి గలవాఁడు. ౧. ముణ్ కేశా నితి ముండీ.న.పు. ముండి ఖండనే. వెండ్రుకలు గొఱుగువాఁడు. దివైవ కీర్త్యతే రాత్రౌ క్షురకర్మ నిషేధాదితి దివాకీర్తిః. ఇ. తి సంశబ్దనే. రాత్రి క్షౌరము నిషిద్ధమౌటవలన పగలే పిలువఁబడు నాప్నోతి అస్పృశ్యత్వాదితి నాపితః. ఆప్ౢ వ్యాప్తౌ. అస్పృశ్య వలన నంతటవ్యాపింపనివాఁడు. ౪. అంతే అవసాతుం శీలమస్య వసాయీ. న. పు. షో౽న్తకర్మణి. అవపూర్వః అర్థాంతరే వర్తతే. పట నుండు స్వభావముగలవాఁడు. ౫. మంగలవాని పేళ్లు.

ర్ణేజక స్స్యా ద్రజకః-
నేనేక్తి శోధయతి వస్త్రాణీతి నిర్ణేజకః. ణిజిర్ శౌచపోషణయోః.
మదుకువాఁడు. రంజయతి వస్త్రాణీతి రజకః. రంజ రాగే. కోకలకు
కలుగఁజేయువాఁడు. ౨. చాకలవాని పేళ్లు.

శౌణ్డికో మణ్డహారకః. ౧౦

శుండా పానస్థానం తాదర్థ్యాత్ సురాపి శుండా. సా పణ్య మస్యే
ౌండికః. శుండ యనఁగా పానస్థానము అందుండునది గనుక సురయు
యనిపించుకొనును. దాని నమ్మువాఁడు. ౧. మండ మచ్ఛసురాం
తి మండహారకః. హృఞ్ హరణే. కల్లుమీఁది తేటను అమ్ముటకై
వాఁడు. ౨. కల్లమ్ము వాని పేళ్లు.

జాబాల స్స్యా దజాజీవీ-
అజాః పాలయతీతి జాబాలః. పాల రక్షణే. మేఁకలఁ గాచువాఁ
అజాభి ర్జీవతీ త్యజాజీవీ. స.పు. జీవ ప్రాణధారణే. మేఁకలచేత బ్రతు
డు. పా. అజాజీవః. 'అజాపాల మజాజీవ' మని రత్నమాల. ౨.
లఁ గాచువాని పేళ్లు.

దేవాజీవ స్తు దేవలః,

దేవేన జీవతీతి దేవాజీవః. జీవ ప్రాణధారణే. దేవరచేత బ్రతుకు
డు. దేవాన్ లాతి పూజార్థమితి దేవలః. లా ఆదానే. పూజించు
ర్థమై దేవరను స్వీకరించువాఁడు. ౨ కూలికి దేవరను బూజించు
పేళ్లు.

స్యా న్మాయా శామ్బరీ-
మా త్యస్యాం విశ్వ మితి మాయా. మా మానే. దీనియందు జగ
తమై యుండును. మయ స్యేయ మితివా మాయా. మయుఁడను
సునిసంబంధమైనది. ౧. శంబర స్యేయం శాంబరీ. ఈ. సీ. శంబరుఁ
క్షసునిసంబంధమైనది. ౨. ఇంద్రజాలము మొదలైనమాయ పేళ్లు.

మాయాకార స్తు ప్రాతిహారకః. ౧౧

మాయాం కరోతీతి మాయాకారః. మాయ చేయువాఁడు. ౧
రతి నయనే ఇతి ప్రాతిహారకః. కనుకట్టుచేత దృష్టిని హరించు
. పా. ప్రతిహారికః. ప్రతిహారకః. 'మాయాకారకసంజ్ఞః స్యాత్ప్రతి

తిపాఠక ఇరంమదో దభార్తిః' అని వరరుచి ఆర్యయందుఁ జె
౨. మాయచేయువాని పేళ్లు.

* శైలాలినస్తు శైలూషా జాయాజీవాః కృశాశ్వినః,
భారతా ఇత్యపి నటాః-

శిలాలినా ప్రోక్తం నటసూత్ర మధీయత ఇతి శైలాలినః
శిలాలిచేతఁ జెప్పఁబడిన నటసూత్రము నధ్యయనముచేయువారు.
లూషస్య ఋషే ర్గోత్రాపత్యాని శైలూషాః. శిలూషుఁ డను
యొక్క సంతతియందుఁ బుట్టినవారు. ౨. జాయయా జీవన్తీతి
జీవాః. జీవ ప్రాణధారణే. పెండ్లాముచేత జీవించువారు. 3. కృశా
ప్రోక్తం నటసూత్ర మధీయత ఇతి కృశాశ్వినః. న. పు. కృశాశ్వు
జెప్పఁబడిన నటసూత్రముల నధ్యయనముచేయువారు. ౪. భరత
త్రాపత్యాని భారతాః. భరతుఁడనుఋషియొక్క గోత్రమునందు
నవారు. ౫. నటంతీతి నటాః. నట నృత్తౌ. ఆడువారు. ౬. నట్టువవా

* చారణాస్తు కుశీలవాః.

దిగంతేషు కీర్తిం చారయంతీతి చారణాః. చర గతిభక్షణ
దిగంతములయందు కీర్తిని నెగడఁ జేయువారు. ౧. కుత్సితం శీల
మితికుశీలవాః. కుత్సితమైన నడవడి కలవారు. ౨. దిక్కులయం
చరించు బట్టువారికిఁగాని నట్టువవారికిఁగాని పేళ్లు.

* మార్దఙ్గికా మౌరజికాః-

మృదంగవాదనం శిల్ప మేషామితి మార్దంగికాః. మురజ
నం శిల్ప మేషా మితి మౌరజికాః. మద్దెలవాయించుట పనిగాఁ గల
రు. ౧, ౨. మద్దెలవాయించువారి పేళ్లు.

* పాణివాదాస్తు పాణిఘాః,

పాణీ వాదయన్తీతి పాణివాదాః. వద వ్యక్తాయాం వాచి. చే
లవాయించువారు. పాణిం ఘ్నన్తీతి పాణిఘాః. హన హింసాగత్యోః
చేతులతో తాళముఁ దట్టువారు. ౨ చేతులతాళముఁ గొట్టువారి పే

* వేణుధ్మా స్స్యు ర్వైణవికాః-

వేణుం ధమన్తీతి వేణుధ్మాః. అ. పు. ధ్మా శబ్దాగ్నిసంయో
యోః. పిల్లంగ్రోవి నూఁదువారు. ౧. వేణో ర్వికారః వైణవం. త

ల్ప మేషామితి వైణవికాః. వెదురుతోఁ జేసినపిల్లంగ్రోవి నూఁ
పనిగాఁ గలవారు. ౨. పిల్లనగ్రోవి నూఁదువారిపేళ్లు.

వీణావాదాస్తు వైణికాః. ౧౩

వీణాం వాదయంతీతి వీణావాదాః. వద వ్యక్తాయాం వాచి. వీణ
యించువారు. ౧. వీణావాదనం శిల్పమేషా మితి వైణికాః. వీణ
చుట పనిగాఁ గలవారు. ౨. వీణ వాయించువారిపేళ్లు.

వాన్తక శ్శాకునికః-

జీవానాం పక్షిణా మంతకో జీవాంతకః. పక్షిరూపములైన జీవ
అంతకుఁడు. ౧. శకునానా పక్షిణో హన్తీతి శాకునికః. పక్షు
పువాఁడు. ౨. పక్షులవేఁటాడువాని పేళ్లు.

ద్వౌ వాగురిక జాలికౌ,

వాగురయా చరతి వాగురికః. జాలేన చరతి జాలికః. వలచేత
ువాఁడు. ౨ ను వలవేఁటకానిపేళ్లు.

వైతంసికః కౌటికశ్చ మాంసికశ్చ సమం త్రయమ్. ౧౪

మృగపక్ష్యాదే ర్బంధనోపాయో వితంసః. తేన చరతీతి వైతం
మృగపక్ష్యాదులను బట్టుటకు సాధనములైనత్రాళ్లు మొదలైనవి
ము; వానితోడ సంచరించువాఁడు. ౧. మృగపక్ష్యాది బంధన
కూటః తేన చరతీతి కౌటికః. మృగపక్ష్యాదులను బట్టుట కుప
ంచు గాలము, ఉరులు మొదలైనవి కూటము. అందుచేత చరిం
ుడు కౌటికుఁడు. ౨. మాంసం పణ్యమస్య మాంసికః. మాంసము
మనరకుగాఁ గలవాఁడు. ౩. ఈమూఁడుశబ్దములు పర్యాయము
మాంసమమ్మువానిపేళ్లు.

భృతకో భృతిభు క్కర్మకరో వైతనికశ్చ సః,

భ్రియత ఇతి భృతః అనుకంపనీయో భృతో భృతకః. భృఞ్
. దయకు పాత్రుఁడై భరింపఁబడువాఁడు. ౧. భృతిం భుఙ్క్త ఇతి
భుక్. జ. పు. భుజ పాలనాభ్యవహారయోః. కూలిని భుజించువాఁ
౨. కర్మ కరోతీతి కర్మకరః. డు కృఞ్ కరణే. చెప్పినపనిఁ జేయు
. ౩. వేతనేన జీవతీతి వైతనికః. కూలిచేత బ్రతుకువాఁడు. ౪.
వానిపేళ్లు.

* వార్తావహో వైవధికః-

వార్తా వాణిజ్యాదిజీవికా. తాదర్థ్యా ద్ధాన్యాదిరపి వార్తా వహతీతి వార్తావహః. వహ ప్రాపణే. వార్త యనఁగా బేరము మొ జీవనోపాయము. తదర్థములైన ధాన్యాదులును వార్త యనఁబ ఆధాన్యాదుల మోయువాఁడు గనుక వార్తావహుఁడు. ౧. వివధే తీతి వైవధికః. కావడిచేత ధాన్యము మొదలైనవానిని గొనిపో డు. ౨ కావడి మోయువానిపేళ్లు.

* భారవాహస్తు భారికః.

భారం వహతీతి భారవాహః, భారికశ్చ. వహ ప్రాపణే. వును మోయువాఁడు. మోఁపుమోయువానిపేళ్లు.

* వివర్ణః పామరో నీచః ప్రాకృతశ్చ పృథగ్జనః,
నిహీనోఽపశదో జాల్మః క్షుల్లక శ్చేతరశ్చ సః.

విరుద్ధో వర్ణో జాతి ర్యశో వాస్య వివర్ణః. విరుద్ధ మైనజా కీర్తిగాని కలవాఁడు. ౧. పాప్మానం పామానం వా రాతీతి పా రా ఆదానే. పాపమును గాని తీఁటను గాని పుచ్చుకొనువాఁడు. నికర్ష మఞ్చతీతి నీచః. అంచు గతిపూజనయోః. తక్కువను బొంద డు. ౩. ప్రకృతౌ యథాజాతభావే వర్తమానో న వ్యుత్పన్న ఇతి కృతః. విశేషజ్ఞానము లేక పుట్టినప్పటివలె నుండువాఁడు. ౪. సజ్జనే పృథగ్భూతో జనః పృథగ్జనః. లోకములోని సజ్జనులకంటె నికృ జనుఁడు. ౫. నితరాం హీయతే జనై రితి నిహీనః. ఓ హాక్ త్యా మిక్కిలి జనులచేత విడువఁబడువాఁడు. ౬. అపశీయత ఇ త్యపశదః. శాతనే. అపకృష్టుఁడై చెడువాఁడు. పా. అవసదః. జలతి జడీభ జాల్మః. ౭. జల ఘాన్యే. జడుఁడై యుండువాఁడు. క్షుదంలాతీతి క్షు కః. క్షుద్రుఁడై ఆఁకలి గొనియుండువాఁడు. పా. ఖుల్లకః. "ఖుల్ల షు నీచేఽల్పే" అని ఖకారాదులయందు రభసుఁడు. ఇతం క్షుద్ర త్వం రా తీతి ఇతరః. ఇణ్ గతౌ. రా ఆదానే. క్షుద్రమైన నడత బొందువాఁడు. ౧౦ అల్పునిపేళ్లు.

* భృత్యే దాసేర దాసేయ దాస గోప్యక చేటకాః,
నియోజ్య కింకర ప్రైష్య భుజిష్య పరిచారకాః.

కరణీయో భృత్యః. డు భృఞ్ ధారణపోషణయోః. పోషింపఁదగి
౧. దాస్యా అపత్యం దాసేరః, దాసేయశ్చ. దాసీపుత్రుఁడు.
సనయ తే స్వామి కార్యాణి సావధానేనేతి దాసః. దసి దంశద
స్వామికార్యములను సావధానముగాఁ జూచువాఁడు. ౪.
యో గోప్యకః. గుపూ రక్షణే. రక్షింపఁదగినవాఁడు. ౫. చిట్యా
వ్యత ఇతి చేటకః. చిట పరప్రేష్యే. పనుల కంపఁబడువాఁడు. ౬.
శక్యో నియోజ్యః. యుజిర్ యోగే. నియోగింప శక్యమైన
౭. కిమపి కరోతీతి కింకరః. డు కృఞ్ కరణే. దేనినైనను చేయు
౮. ప్రేషితుం యోగ్యః ప్రేష్యః. ఇష గతౌ. పనులకుఁ బంపఁదగిన
౯. భుజ్యే వేతన మితి భుజిష్యః. కూలిని భుజించువాఁడు. ౧౦.
ఇతి పరిచారకః. చర గతిభక్షణయోః. పరిచర్యఁ జేయువాఁడు. ౧౧.
పేర్లు.

పరాచిత పరిస్కన్ద పరజాత పరైధితాః,

పరైః రాచిత ఇతి పరాచితః. చిఞ్ చయనే. పరులచేఁ బెంపఁ
వాఁడు. ౧. పరితః స్కందతీతి పరిస్కందః. స్కందిర్ గతిశోషణ
అంతటఁ దిరుగువాఁడు. ౨. పరస్మాజ్జాత ఇవ వర్తత ఇతి పరజా
నీ ప్రాదుర్భావే. పరులచేఁ బెంచఁబడి, వారికిఁ బుట్టినబిడ్డవలె
వాఁడు. ౩. పరైరేధితో వర్తత ఇతి పరైధితః. ఏధ వృద్ధౌ. పరు
బెంచఁబడియుండువాఁడు. ౪. పెంపుడుబంటుపేర్లు.

మన్దస్తు తున్ద పరిమృజ ఆలస్య శ్శీతకోఽలసోఽనుష్ణః. ౧౮

ఆలస్యేన మందతే స్వపితీవేతి మందః. మది స్తుత్యాదౌ. ఆలస్య
నిద్రపోవువానివలె నుండువాఁడు. ౧. పునః పునస్తుందం పరిమా
తుందపరిమృజః. మృజూ శుద్ధౌ. పలుమాఱు కడుపు నిమురుకొను
౨. న లసతీ త్యలసః అలస ఏవాలస్యః. ప్రకాశించువాఁడు
గనుక అలసుఁడు. అలసుఁడే ఆలస్యుఁడు. ౩. శీతం మందం కరోతీతి
మందముగా కార్యమును జేయువాఁడు. ౪. అలసః ఉక్తః. ౫.
తే ఉష్ణం తేజోఽస్యేతి అనుష్ణః. ప్రకాశము లేనివాఁడు. ౬. అల
పేర్లు.

దక్షే తు చతుర పేశల పటవ స్సూత్థాన ఉష్ణశ్చ,

దక్షతే కార్యం శీఘ్రం కరోతీతి దక్షః. దక్ష వృద్ధౌ శీఘ్రా కార్యమును గొబ్బునఁ జేయువాఁడు. ౧. చతతే కాంక్షతే ప్రయో చతురః. చతే చదే యాచనే చ. ప్రయోజనమును గాంక్షించు ౨. పింశతి అవయుఁ భవతి కార్యేష్వితి పేశలః. పిశ అవయవే ప్రయోజనములందు నవయవభూతుఁడై యుండువాఁడు. ౩. ప ప్రయోజనానీతి పటుః. ఉ. వు. పట గతౌ. ప్రయోజనముల నడపు డు. ౪. సుష్ఠు ఉత్థాన ముద్యోగోయస్య సూత్థానః.మంచి యుద్యో గలవాఁడు. ౫. ఓమత్యకార్య మిత్యుష్ణః. ఉష దాహే. అకార్య జెఱుచువాఁడు. ౬. నేర్పరి పేళ్లు.

* చణ్డాల ప్లవ మాతఙ్గ దివాకీర్తి జనంగమాః.
  నిషాద శ్వపచా వన్తేవాసి చాణ్డాల పుల్కసాః,

చండతే కుప్యతీతి చండాలః. చడి కోపే. కోపగించుకొను ౧. ప్లవతే ఉగ్రకర్మణ ఇతి ప్లవః. ప్లుఙ్ గతౌ. క్రూరకర్మకొఱకు వాఁడు. ౨. మా తంగతి న గచ్ఛతి గ్రామమధ్య మితి మాతంగ గతౌ. గ్రామమధ్యమును బొందనివాఁడు, మతంగసంతతి మాతంగులని పౌరాణికులు చెప్పుదురు. ౩. దివసస్య పుణ్యకాల దివా అకీర్తన మస్యేతి దివాకీర్తిః. కౄాత సంశబ్దే. పగలు పుణ్యకా గనుక అం దుచ్చారణలేనివాఁడు. ౪. జనాద్గచ్ఛతీతి జనంగమః. గతౌ. జనులనుండి తొలఁగిపోవువాఁడు. నిషీదతి పాప మస్మిన్ని షాదః. షద్లు విశరణగత్యవసాదనేషు. వీనియందు పాప ము ౬. శ్వానం పచతీతి శ్వపచః. డు పచ్ష్ పాకే. కుక్కను వండు వాఁడు. ౭. అన్తే గ్రామాన్తే వసతీతి అంతేవాసీ. న. వు. వస నివా గ్రామముకడపట నుండువాఁడు. ౮. చండాల ఏవచాణ్డాలః. చ లుఁడే చాండాలుఁడు. ౯. పులంతీతి పులాః మహాంతః. తా స్పర్ క న్తేశాతయతీతి పుల్కసః. పుల మహత్త్వే. కస గతి శాసన పెద్దలను స్పర్శచేతఁ జెఱుచువాఁడు. ౧౦ మాలవానిపేళ్లు.

* భేదాః కిరాత శబర పులిన్దా మ్లేచ్ఛజాతయః.

“గోమాంసభక్షకో యస్తు లోకబాహ్యం చ భాషతే, సర్వా విహీనోఽసౌ మ్లేచ్ఛ ఇత్యభిధీయతే” అనురీతిని మ్లేచ్ఛంతే అవ్య

ఇతి మ్లేచ్ఛాః. మ్లేచ్ఛ అవ్యక్తే శబ్దే. వ్యక్తముగాకుండఁ బలు గనుక మ్లేచ్ఛులు. మ్లేచ్ఛజాతులలో నెమిలిపింఛము మొదలైన గొనువారు కిరాతులు. ౧. ఆకులు కట్టుకొను వాండ్రు శబరులు. తమ కాని యొకరిభాష నెఱుఁగనివారు పుళిందులు. కీతి శబ్దం రా తీః. రా ఆదానే. కీయను శబ్దమును బలుకువాఁడు. శవతి గచ్ఛతి శబరః. శు గతౌ. అడవిని దిరుగువాఁడు. ౧. పులంతీతి పుళిం ల మహత్త్వే. ప్రబలమైయుండువారు. ౩. చండాలభేదములైన జాతులపేళ్లు.

వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయు ర్లుబ్ధకశ్చ సః,

విధ్యతి మృగానితి వ్యాధః. వ్యధ తాడనే. మృగములను జంపు ౧. మృగవధే నాజీవతీతి మృగవధాజీవః. జీవ ప్రాణధారణే. మృ తి బ్రతుకువాఁడు. ౨. మృగాన్ వధార్థం యాతీతి మృగయుః. ఉ. యా ప్రాపణే. వధార్థమయి మృగములను దఱుముకొనిపోవువాఁడు. భ్యతి మృగే ష్వితి లుబ్ధకః. లుభ గార్ధ్న్యే. మృగములయం దాస వాఁడు. ౪ బోయవానిపేళ్లు.

కౌలేయక స్సారమేయః కుక్కురో మృగదంశకః. ౨౧
శునకో భషక శ్శ్వా స్యాత్ -

కులే గృహే భవః కౌలేయకః. ఇంట నుండునది. ౧. సరమా శునీ; అపత్యం సారమేయః. సరమ యనఁగా నాఁడుకుక్క; దానికిఁ బు ౩. కోకతే అస్థ్యాదిక మాదత్త ఇతి కుక్కురః. కుక వృక ఆదానే. ఎముక)లు మొదలయినవానిని దెచ్చుకొనునది. మృగాన్ మృగదంశకః. దంశ దంశనే. మృగములను గొఱుకునది. ౩. శు నతో గచ్ఛతీతి శునకః. శున గతౌ. ఇట్టటుఁ దిరుగునది. భషతీతి భష భషణే. భషణం శ్వరవః. మొఱుగునది. ౪. శ్వయతి గ శ్వా. న. పు. టుఓశ్వి గతివృద్ధ్యోః. తిరుగుచుండునది. ౭. కుక్కపేళ్లు.

అలర్క స్తు స యోగితః,

అల్యతే వార్యతే దంశభయా దిత్యలర్కః. అల వారణే. కఱుచు ముమువలన నడ్డగింపఁబడునది. ౧ ఔషధప్రయోగమువలన వెఱ్ఱి క్క పేరు.

* శ్వా విశ్వకద్రు ర్మృగయాకుశలః-

విశ్వాన్ మృగాన్ కందయతీతి విశ్వకద్రుః. ఉ. పు. కది
నకలమైనమృగములను మొఱ పెట్టించునది. ౧ వేఁటయందు నే
కుక్క పేరు.

* సరమా శునీ.

సరతి శ్వానం ప్రతీతి సరమా. సృ గతౌ. మొగకుక్క
పోవునది. ౧. శునః స్త్రీ శునీ. ఈ. సీ. ౨ ఆఁడుకుక్క పేళ్లు.

* విట్చర స్సూకరో గ్రామ్యో-

విషంవిష్ఠాం చరతీతి విట్చరః. చర గతిభక్షణయోః. విష్ఠ
నది. ౧ ఊరఁబందిపేరు.

* బర్కర స్తరుణః పశుః,

వర్కతే తృణాదికమితి బర్కరః. వృక ఆదానే. కస
దమైనవి తినునది. ౧ ప్రాయపుపయస్సుగలపశుమాత్రమునకు పే

* ఆచ్ఛోదనం మృగవ్యం స్యా దాఖేటో మృగయా స్త్రియామ్

ఆ సమంతా చ్ఛేద్యంతే మృగా అత్రేతి ఆచ్ఛోదనం. ఛ
ణే. మృగములు దీనియందు తఱుమఁబడును. ౧. మృగా విధ్యంతే
న్నితిమృగవ్యం. వ్యధ తాడనే. దీనియందు మృగములు సంహ
డును. ౨. ఆఖేట్యంతే మృగా అత్రేతి ఆఖేటః. ఖట త్రాసే. దీని
మృగములు వెఱపింపఁబడును. ౩. మృగాణా మన్వేషణం మృ
మృగ అన్వేషణే. మృగములను వెదకుట. ౪. వేఁటపేళ్లు.

* దక్షిణారు ర్లుబ్ధయోగా ద్దక్షిణేర్మా కురఙ్గకః,

దక్షిణే దక్షిణభాగే ఈర్మం వ్రణమస్య దక్షిణేర్మా. న. పుం
దిక్కున గాయము తగిలినది. ౧ వేఁటకానిచేత కుడిదిక్కున గా
చేయఁబడిన మృగముపేరు.

* చోరై కాగారిక స్తేన దస్యు తస్కర మోషకాః.
ప్రతిరోధి పరాస్కన్ది పాటచ్చర మలిమ్లుచాః,

చోరయతీతి చోరః. చుర స్తేయే. దొంగిలించువాఁడు. పా.
చౌర్యం శీలమస్యేతి చౌరః. దొంగిలించుట స్వభావముగాఁ గల
౧. ఏక మసంబాధం గృహం ప్రయోజన మస్యేతి ఐకాగారికః. నో

...ను జనసమ్మర్దములేనియిల్లు ప్రయోజనముగాఁ గలవాఁడు. ౨.
...స్తేనః. స్తేన చౌర్యే. ముచ్చిలించువాఁడు.౩.దస్యు త్యుపక్షిణోతి
... దస్యుః. ఉ. పు. దసు ఉపక్షయే. ఒకానొకప్పుడు చెడిపోవు
...ర. తత్ చోరకర్మ కరోతీతి తస్కరః. డు కృఞ్ కరణే. దొం
... జేయువాఁడు. ౫. ముష్ణాతీతి మోషకః. ముష స్తేయే.
...ువాఁడు. ౬. ప్రతిరుణద్ధీతి ప్రతిరోధీ. న. పు. రుధిర్ ఆవర
...ించువాఁడు. ౭. పరా న్నాస్కందయతీతి పరాస్కందీ. న. పు.
... గతిశోషణయోః. పరుల శోషింపఁజేయువాఁడు. ౮. పాట
...శ్చర్య చరతీతి పాటచ్చరః. చర గతిభక్షణయోః. పీడించు
...ువాఁడు. పటచ్చర మపి గృహ్ణాతీతి పాటచ్చరః. చినిఁగినకో
... దీసికొనువాఁడు. ౯. మలినం యథా తథా మ్లోచతి గచ్ఛతీతి
...ః.మ్లుచు గత్యాం. మలినముగాఁ జరించువాఁడు.౧౦దొంగపేళ్లు.

...రికా స్తైన్య చౌర్యే చ స్తేయమ్-

...చోరస్య కర్మ చౌరికా, చౌర్యం చ. చోరునియొక్క కర్మము
...రిక, చౌర్యమును. స్తేనస్య కర్మ స్తైన్యం, స్తేయంచ. స్తేనుఁ
...దొంగ. వానియొక్క కర్మ. ౪ దొంగతనముపేళ్లు.

లోప్త్రం తు తద్ధనమ్. ౨౫

...లుప్యత ఇతి లోప్త్రం. లుప్ ౯ ఛేదనే. అపహరింపఁబడునది.
...లించినసొమ్ము పేరు.

...న స్త్వాపకరణం బన్ధనే మృగపక్షిణామ్,

...తంస్యత ఇతి వితంసః. తసి భూష అలంకారే. చక్కఁజేయఁ
...పా. వీతంసః. మృగములను పక్షులను బట్టుటకు సాధనమైన
... మొదలయినవానిపేరు.

...థః కూటయన్త్రం స్యాత్-

...న్మథ్యంతే మృగాదయోఽనేనే త్యున్మాథః. మంథ విలోడనే.
...లు దీనిచేతఁ బీడింపఁబడును. కూటేన కృతం యన్త్రం కూట
... కపటమునఁ జేయఁబడినయంత్రము. బోనుపేళ్లు. గాల మని
...

వాగురా మృగబన్ధనీ. ౨౬

మృగబంధనే అవగుర తే వాగురా. గురీ ఉద్యమనే. మృ
ము దుర్యోగించునది. ౧. మృగా బధ్యంతే అనయేతి మృ
ఈ. సీ. బంధ బంధనే. మృగములు దీనిచేత బంధింపఁబడును.
ములఁబట్టు వలపేళ్లు.

* శుల్బం వటారకః స్త్రీ తు రజ్జు స్త్రిషు వటీ గుణః,

శోచంత్యనేన మృగాదయ ఇతి శుల్బం. శుచ శోకే.
దులు దీనిచేత దుఃఖించును. పా. శుమ్బం. ౧. వట్య తే వేష్ట్యతే
రకః. వట వేష్టనే. చుట్టఁబడునది. పా. వరాటకః. ౨. సృజ్యతే
ఉ. సీ. సృజ విసర్గే. సృజింపఁబడునది. ౩. వట్యతే వేష్ట్యతఇతి వటీ
నే. త్రి. చుట్టఁబడునది. ౪. గుణ్యతే అభ్యస్యతే బంధనాయేతి గు
అభ్యాసే. బంధనముకొఱకు అభ్యసింపఁబడునది. ౫ త్రాడుపేళ్లు.

* ఉద్ఘాటనం ఘటీయన్త్రం సలిలోద్వాహనం ప్రహేః.

ఉద్ఘాట్యతే జల మనేనే త్యుద్ఘాటనం. ఘట సంఘాతే.
నీళ్లు కూర్చఁబడును. ౧. ఘటీభిః కృతం యంత్రం ఘటీయం
వలచేతఁ జేయఁబడినయంత్రము. ౨ నూతినుండి నీళ్లెత్తెడు
(ఏతము) మొదలయినదాని పేళ్లు.

* పుంసి వేమా వాయదణ్డః-

వయంత్యనేనేతి వేమా. న. పు. వ. న. వేఞ్ తంతు
దీనిచేత నేయుదురు. వయనం వాయః. వాయస్య దండో వా
పా. వాపదండః. వాయుమనఁగా నేయుట. నేయునట్టిపలక వా
ము. కోకలు నేయుతాఁకుడుపలక పేళ్లు.

* సూత్రాణి నరి తన్తవః,

సీవ్యంత్యేభి రితి సూత్రాణి. షివ్ తంతుసంతానే. వీనిచే
దురు. ౧. తన్యతే వస్త్ర మేభిరితి తంతవః. ఉ. పు. తను విస్తా
చేత వస్త్రము విస్తరింపఁబడును. ౨. నూలిపేళ్లు.

* వాణి ర్వ్యూతిః స్త్రియాం తుల్యే-

వయనం వాణిః. వ్యూతిశ్చ. ఇ. సీ. వేఞ్ తంతుసంతానే
టం. ౨ నేయుటపేళ్లు.

* పుంసం లేప్యాదికర్మణి,

...స్త్యతే ఆద్రియత ఇతి పుస్తం. పుస్త బుస్త ఆదరానాదర ...చేయువానిచేత నాదరింపఁబడునది. ఆది శబ్దముచేత మృత్తికా ...చేఁ జేయఁబడినవియును జెప్పఁబడును. "మృదా వా దారు ... వస్త్రేణా వ్యథ చర్మణా, లోహరత్నైః కృతం వాపి పుస్త ...యతే" అని. లెప్పపువని మొదలైనదానిపేరు. సాలెవాఁడు ...యువని పేరని కొందఱు.

...చాలికా పుత్రికా స్యా ద్వస్త్రదన్తాదిభిః కృతా,

పాంచాలదేశే భవా పాంచాలికా. పాంచాలదేశమందుఁ బుట్టి ...త్రిమా పుత్రీ పుత్రికా. పుత్రికవలె నుండునది. (అధి. జతుత్ర ...తు జాతుషం త్రాపుషం త్రిషు). ౨ వస్త్రదంతకాష్ఠాదుల ...యఁబడినబొమ్మలపేళ్లు.

...కః పేటకః-

...పేటకీతి పిటకః, పేటకశ్చ. పిట సంఘాతే. కూడుకొనియుండు ...కము, పేటకమును. ౨ పెట్టెపేళ్లు.

పేటా మఞ్జూషా-

పేటతి వస్తుభిరితి పేటా. పిట సంఘాతే. వస్తువులతోఁ గూడు ...యుండునది. ౧. మజ్జన్తి వస్తూన్యత్రేతి మఞ్జూషా. టు మస్జో ...దీనియందు వస్తువు లణఁగియుండును. ౨. మందసముపేళ్లు. ఈ ...ర్యాయములని కొందఱు.

అథ విహఙ్గికా. ౩౫

...రయష్టిః-

...విహఙ్గసదృశత్వాత్ విహఙ్గికా. పక్షివలె నంతటఁ బోవునది. ...ఙ్గమా. భారవహనార్థం యష్టిః భారయష్టిః. ఇ. సీ. భారము ...టకొఱకైనబద్ద. కావడిబద్దపేళ్లు.

తదాలమ్బి శిక్యం కాచః-

...శక్నోతి భారం వోఢు మితి శిక్యం. శక్ ౫ శక్తౌ. భారమును ...టకు సమర్థమైనది. కచ్యతే బధ్యత ఇతి కాచః. కచ బంధనే. ...నది. కావడిబద్దయందు వ్రేలు ఉట్టిపేళ్లు. (కావడిమట్టు).

అథ పాదుకా,

పాదూ రుపానత్ స్త్రీ)-

పద్య న్తే అనయేతి పాదూః. ఉ. సీ. పద్ ౧ గతౌ. దీనిచే
పోవుదురు. ౧. పాదూ రేవ పాదుకా, పాదువే పాదుక. ౨.
వ్యాతే పాదయో రితి ఉపానత్. హ. సీ. ణహ బంధనే. పా
యందుఁ గట్టఁబడునది. 3 చెప్పులపేళ్లు.

* సై వానుపదీనా పదాయతా.

అనుపదం బద్ధా అనుపదీనా. కాలికి కొద్దిగాఁ గట్టఁబడు
పదాయతా=కాలికి చాలనిచెప్పుపేరు.

* నధ్రీ వర్ధ్రీ) వరత్రా స్యాత్-

నహ్యతే అనయేతి నధ్రీ. ఈ. సీ. ణహ బంధనే. దీనిచే
బడును. ౧. వర్ధతే దీర్ఘీభవతీతి వర్ధ్రీ). ఈ. సీ. వృధు వృద్ధౌ. ఓ
సాఁగివచ్చునది. ౨. వ్రియతే అనయేతి వరత్రా. వృఞ్ వర
చేత చుట్టఁబడును. 3 వారుపేళ్లు.

* అశ్వాదే స్తాడనీ కశా,

కశత్యశ్వాదీనితి కశా. కశ గతిశాతనయోః. గుఱ్ఱముల
లైనవానిని బీడించునది. ౧. గుఱ్ఱములు మొదలయినవానిఁ
చబుకుపేరు.

* చాణ్డాలికా తు కణ్డోలవీణా చణ్డాలవల్లకీ.

చండాల న్యేయం చాండాలికా. చండాలసంబంధమైనది.౧.
తే అభిరక్ష్యతే చండాలేనేతి కండోలా. కండోలా చ సా వీణా
డోలవీణా. కడి భేదాభిరక్షణయోః. చండాలులచేత రక్షింపఁబ
వీణ. పా. కటోలవీణా. ౨. చండాలస్య వల్లకీ చండాలవల్లకీ.
లునివీణ. 3 మాలవానివీణపేళ్లు.

* నారాచీ స్యా దేషణికా-

నారం నరసమూహ మఞ్చతీతి నారాచీ. ఈ.సీ. అంచు గతి
నయోః. జనసమూహమును బొందునది. ౧. ఇష్యతే వ్యవహా
ఏషణికా. ఇషు ఇచ్ఛాయాం. బేరులచే నిచ్ఛయింపఁబడునది.
నుపేళ్లు.

* శాణ స్తు నికషః కషః,

ృతి స్వర్ణం తనూకరోతీతి శాణః. శో తనూకరణే. బంగారు
మునది. ౧. నికష్యతే స్వర్ణ మత్రేతి నికషః, కషత్వ్చ. కష
ూం. బంగారు దీనియందు పీడింపఁ బడును. ఓరగల్లు పేళ్లు. సాన.
శ్చనః పత్త్రిపరశుః-
వృశ్చ్యతే అనేన సువర్ణాదిక మితి వృశ్చనః. ఓ వ్రశ్చూ ఛేదనే.
శ్చనః, దీనిచేత స్వర్ణము నఱకఁబడును. పత్త్రి మివ పరశుః పత్త్రి
ఁ. పు. ఆకువలె నుండు నాయుధము. చీర్ణముపేళ్లు. ఆకుఱాయి.

ఏషీకా తూలికా సమే. 32

ఈషతే దదాతి చిత్రసౌష్ఠవ మితి ఈషికా. ఈష దానే. చిత్త
క్రొప్పిదమిచ్చునది. తూలయుతే వర్ణాదికం పూరయతీతి తూలికా.
పూరణే. వన్నెల నించునది. చిత్తరువు వ్రాయుకణికపేళ్లు.
తైజసావర్తనీ మూషా-
తైజసం హేమాదిక మావర్త్యతే ద్రవీక్రియ తేఽస్యామితి తైజ
నీ. ఈ. సీ. వృతు వర్తనే. దీనియందు బంగారుమొదలైనవి కరఁ
బడును. మూయతే బధ్యతే స్వర్ణాదిక మత్రేతి మూషా. మూఙ్
. దీనియందు బంగారు మొదలైనవి మూసిపెట్టఁబడును. ౨.
రుమొదలైనవి కరఁగుక్రోవిపేళ్లు, మూస.

భస్త్రా చర్మప్రసేవికా,

భస్యతే దీప్యతే అనయా అగ్ని రితి భస్త్రా. భస భర్త్సన దీ
దీనిచేత నగ్ని ప్రజ్వలింపఁ జేయఁబడును. ప్రసేవతే అగ్నిమితి
కా. చర్మరూపా ప్రసేవికా చర్మప్రసేవికా. షేవృ సేచనే. అగ్ని
కాళమగునట్లు చేయునది గనుక ప్రసేవిక. చర్మరూపమైన ప్రసే
ర్మప్రసేవిక. కొలిమితిత్తిపేళ్లు.
ఆస్ఫోటనీ వైధనికా-
ఆస్ఫోట్యతే రత్నాదిక మనయే త్యాస్ఫోటనీ. ఈ. సీ. స్ఫుటిర్
. ౧. విధ్యతే అనయేతి వైధనికా. వ్యధ తాడనే. దీనిచేత రత్న
మొదలయినవి భేదింపఁబడును. పా. లాస్ఫోటనీ. ౨. రత్నాదు
తొలులువేయుపిడిసానపేళ్లు.

కృపాణీ కర్తరీ సమే. 33

కల్ప్యతే ఛేదనాయేతి కృపాణీ. ఈ. సీ. కృపూ సామర్థ్యే. చుటకొఱకు సమర్థమైనది. ౧. కృత్యతే ఛిద్యతేఽనయేతి క[illegible] సీ. కృతీచ్ఛేదనే. దీనిచేత ఛేదింపఁబడును. ౨. కత్తెరపేళ్లు.

* వృక్షాదనో వృక్షభేదీ-

వృక్షోఽద్యతేఽనేనేతి వృక్షాదనః. అద భక్షణే. వృక్ష[illegible] చేతఁ బీడింపఁబడును. ౧. వృక్షం భినత్తీతి వృక్షభేదీ. న. పు[illegible] విదారణే. వృక్షమును జీలుచునది. ౨. వ్రాఁకులు నఱుకు[illegible] కత్తి, ఉలి, బాడిన మొదలైనవానిపేళ్లు.

* టఙ్కః పాషాణదారణః,

టమితి శబ్దం కారయతీతి టంకః. కై శబ్దే. టం అనుశ[illegible] బలుకునది. ౧. పాషాణం దారయతీతి పాషాణదారణః. దృ వి[illegible] ఱాతిని వ్రక్కలించునది. ౨ ఱాయి నఱుకునట్టి ఉలిపేళ్లు.

* క్రకచోఽస్త్రీ కరపత్రమ్-

క్ర ఇతి శబ్దం కచతీతి క్రకచః. అ. పు. కచ బంధనే. క్ర[illegible] శబ్దమును రచించునది. ౧. కరే పత్త్రమివ వర్తత ఇతి కరపత్ర[illegible] నాకువలె నుండునది, ౨ రంపము పేళ్లు.

* ఆరా చర్మప్రభేదికా.

ఆ ఇయర్తి చర్మేత్యారా. ఋ గతౌ ప్రాపణే చ. చర్మ[illegible] బొందునది. ౧. చర్మ భినత్తీతి చర్మభేది (కా) సీ. ఈ. సీ. చర్మ[illegible] భేదించునది. ౨. ఆరెపేళ్లు,

* సూర్మీ స్థూణాయఃప్రతిమా-

సుష్ఠు శోభన మూర్వతి అమంగళత్వాదితి సూర్మి. [illegible] ఉర్వీ హింసాయాం. అమంగళమాటవలన శుభమును జెఱుచున[illegible] శూర్మిః. తిష్ఠతి చిరకాలమితి స్థూణా. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. చా[illegible] ముండునది. అయోమయీ ప్రతిమా అయఃప్రతిమా. ఇనుము[illegible] జేసినప్రతిమ. 3 ఇనుపప్రతిమపేళ్లు.

* శిల్పం కర్మ కళాదికమ్,

శీల్యతేఽభ్యస్యత ఇతి శిల్పం. శీల ఉపధారణే. ఉపధారణమభ్యా[illegible] అభ్యసింపఁబడునది. వాత్స్యాయనుఁడు చెప్పిన నృత్తగీతాదిచతు[illegible]

బాహ్యక్రియలును, ఆలింగనచుంబనాదిచతుష్ష (౬౪) ష్ట్యాభ్యం తరములును కళ లనఁబడును. అట్టికళలును, ఆదిశబ్దముచేత స్వర్ణకారాది క్రియలును శిల్ప మనఁబడును.

ప్రతిమానం ప్రతిబిమ్బం ప్రతిమా ప్రతియాతనా ప్రతిచ్ఛాయా. 3౫
ప్రతికృతి రర్చా పుంసి ప్రతినిధిః-

ప్రతిమీయత ఇతి ప్రతిమానం, ప్రతిమా చ. మాఙ్ మానే. దానికి దీటుగా నిర్మింపఁబడినది. ౧, ౨. ప్రతినిధిరూపం బింబం ప్రతిబింబం. ప్రతియైనబింబము. 3. ప్రతియత్యత ఇతి ప్రతియాతనా. యతీ ప్రయత్నే. ప్రతిగాఁ జేయఁబడునది. ౪. ప్రతిరూపా చ్ఛాయా ప్రతిచ్ఛాయా. ప్రతియైన ఛాయ. ౫. ప్రతిక్రియత ఇతి ప్రతికృతిః. ఇ. సీ. డు కృఞ్ కరణే. ప్రతిగాఁ జేయఁబడునది. ౬. అర్చ్యత ఇత్యర్చా. అర్చ పూజాయాం. అర్చింపఁబడునది. 3. ప్రతినిధీయత ఇతి ప్రతినిధిః. ఇ. పు. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. ప్రతిగాఁ బెట్టఁబడునది. ౮. విష్ణ్వాదిమూర్తులకు సదృశము (సవతు) గా శిలాదులచేతఁ జేసినప్రతిమపేళ్లు.

ఉప మోపమానం స్యాత్,

ఉపమీయతేఽనేనేతి వా, ఉపమితిర్వా ఉపమా, ఉపమానం చ. ఉపపూర్వో మాఙ్మాన ఇతి ధాతుస్సాదృశ్యే. ఇతరవస్తువు దేనితోఁ బోల్పఁబడునో అది యుపమ. ఏదిపోల్చుటయో యది యుపమానము. ఈ ౨ ను సరిపోల్పఁబడువస్తువులకును, సరిపోల్చుటకును పేళ్లు.

వాచ్యలిఙ్గా స్సమ స్తుల్య స్సదృక్ష స్సదృశ స్సదృక్. 3౬
సాధారణ స్సమానశ్చ-

సమ్యతేస్తూయత ఇతి సమః. షమ ష్టమ శబ్దే. కొనియాడఁబడునది. ౧. తులయా సమ్మిత స్తుల్యః. తూనికచేతఁ గొలఁదిపెట్టఁబడునది. ౨. సమాన ఇతి దృశ్యతే సదృక్షః. సదృశః. సదృక్. దృశిర్ ప్రేక్షణే. సమానముగాఁ జూడఁబడునది. 3,౫. సదృక్ శబ్దము శకారాంతము. సదృశశబ్దము స్త్రీలింగమైనపుడు 'సదృశీ' అని యుండును. సమానసమాధారణం సమస్యేతి సాధారణః. ౬, సదృశం మాన మస్యేతి సమానః. సమానపు కొలఁతగలది. సాధారణశబ్దము స్త్రీలింగమైనప్పుడు "ఆగ్నీధ్రసాధారణా దఞ్ వా వక్తవ్యః" అని అఞ్ ప్రత్యయము వికల్పమున

విధించినాఁడు గనుక ఆఙ్ప్రిత్యయము వచ్చినప్పుడు జీప్పును, రా
మందు టాప్పును వచ్చి, 'సాధారణీ, సాధారణా' అని రెండుపే
లగును. ౭. సమానమైనవస్తువు పేళ్లు.

* స్యురుత్తరపదే త్వమీ,
నిభ సంకాశ నీకాశ ప్రతీకా శోపమాదయః.

నితరాం భాతీతి నిభః. భా దీప్తౌ. మిక్కిలి ప్రకాశించునది
సమ్యక్కాశత ఇతి సంకాశః. కాశృ దీప్తౌ. లెస్సగాఁబ్రకాశిం
౨. నియతంకాశత ఇతి నీకాశః. కాశృ దీప్తౌ. నియతముగాఁ
శించునది. ౩. ప్రతీకాశత ఇతి ప్రతీకాశః. కాశృ దీప్తౌ. ప్రతిగాఁ
శించునది. ౪. ఉపమీయత ఇత్యుపమా. ౫. మాఙ్ మానే
మింపఁబడునది. ఆదిశబ్దముచేత కల్పభూతరూపశబ్దములుఁ చెప్ప
ను. పితృకల్పః, పితృభూతః, పితృరూపః, అని సమాసమందు నా
మునకు నుత్తరపదములయ్యెను సదృశవస్తువులపేళ్లగును. ఇవి
వ్యలింగము గలవౌను. ఇందు కుదాహరణములు—చంద్రనిభః.
సంకాశా. పద్మనీకాశం. సూర్యప్రతీకాశః, విష్ణూపమః అని సమ
శబ్దములు ఉత్తరపదములు కానప్పుడు సదృశవాచకములు. స
లైతే ఉత్తరపదము లైనప్పుడే సదృశవాచకము లని భేదము.

* కర్మణ్యా తు విధా భృత్యా భృతయో భర్మ వేతనమ్,
భరణ్యం భరణం మూల్యం నిర్వేశః పణ ఇత్యపి.

కర్మణా సంపద్యత ఇతి కర్మణ్యా. పనిచేతఁ గలుగునది. ౧.
యతే కర్మ అనయేతి విధా. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. దీని
విధింపఁబడును. ౨. భ్రియతే అనయా భృత్యా. ౩. భృతిః. ౪.
సీ. భర్మ. న. న. ౫. భరణ్యం. ౬. భరణం చ. ౭. దీనిచేత మో
మొదలైనవి భరింపఁబడును. వీయతే అనేనేతి వేతనం. వీ గతి ప్ర
కాంత్యసనఖాదనేషు. దీనిచేత పొందఁబడును. ౮. మూలేనానా
మూల్యం. మూలద్రవ్యముచేత తేఁబడునది. ౯. నిర్విశ్య తేభుజ్యతే
నిర్వేశః. విశ ప్రవేశనే. భుజింపఁబడునది. ౧౦. పణ్యతే వ్యవ
యతే అనేనేతి పణః. పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ. దీనిచేత వ్యవహరిం
డును. ౧౧ కూలిపేళ్లు.

హా హాలిప్రియా హాలా పరిస్రుద్వరుణాత్మజా,
త్తమా ప్రసన్నేరా కాదమ్బర్యః పరిస్రుతా. 38
దిరా కశ్యమద్యే చాపి.

సుష్ఠు రాంత్యేనామితి సురా. రా ఆదానే. లెస్సగా దీనిం బుచ్చు
. ౧. హాలినః ప్రియా హాలిప్రియా. బలభద్రునికిఁ బ్రియమైనది.
యతే లజ్జా అనయేతి హాలా. ఓహాక్ త్యాగే. దీనిచేత సిగ్గు విడు
. ౩. పరితః స్రవంత్యనయేతి పరిస్రుత్. త.సీ. పరిస్రుతా చ. దీని
ట్టుటుఁ దిరుగుదురు. ౪,౫. వరుణ స్యాత్మజా వరుణాత్మజా. వరుణు
రు. ౬. గంధే నోత్తమా గంధోత్తమా. పరిమళముచేత ను
మైనది. ౭. ప్రసీదతి ప్రసన్నా. షద్ౢ విశరణాదౌ. తేటమైయుం
. ౮. యంతి భ్రామ్యంత్యనయేతి ఇరా. ఇణ్ గతౌ. దీనిచేతఁ దిరు
. ౯. గోమంతపర్వతే కదంబకోటరే జాతత్వాత్ కాదంబరీ. ఈ.
గోమంతపర్వతమందు కడపచెట్టుతొఱ్ఱలోఁ బుట్టినది. ౧౦. మాద్యం
యేతి మదిరా, మద్యం చ. మదీ హర్షే. దీనిచేత మదింతురు గాన
ము, మద్యమును. కశంత్యనేనేతి కశ్యం. కశ గతౌ. దీనిచేత తిరు
. ౧౩ కల్లుపేళ్లు.

అవదంశస్తు భక్షణమ్,

అవదంశ్యత ఇ త్యవదంశః. దంశ దశనే. కొఱుకఁబడునది. పా.
శః. భక్షణం=మద్యపానము సేయునప్పుడు నంజుకొను మాం
మొదలైనదానిపేరు. భోజనమందు నంజుకొను నూరగాయ మొద
యును.

శుణ్డా పానం మదస్థానమ్-

శునంత్యేనాం పానార్థమితి శుండా. శున గతౌ. పానము సేయుట
కు దీనిఁ గూర్చిపోవుదురు. ౧. పిబంత్యస్మిన్నితి పానం. పా పానే.
మందు కల్లు త్రాగుదురు. మదస్య స్థానం మదస్థానం. మదమునకు
పట్టైనది. కల్లుపాకపేళ్లు.

మధువారా మధుక్రమాః. ౪౦

మధునో మద్యపానస్య వారాః మధువారాః. ౧. మధునః
మాః మధుక్రమాః, మద్యపానముయొక్క వరుసలు. ౨. పలుమాఱు

మద్యపానముచేయు క్రమముపేళ్లు.

* మధ్వాసవో మాధవకో మధు-.

మధునా మధుపుష్పేణ కృతః ఆసవో మధ్వాసవః. ౧. శ్చం. ౨. ఇప్పపువ్వుచేతఁ జేయఁబడినకల్లు. మధు ప్రకృతిః మధు. ఉ. న. ఇప్పపువ్వు ప్రకృతిగాఁ గలది. 3 ఇప్పపువ్వులకల్లు

* మార్ద్వీక మద్యయోః,

మృద్వీకావికారో మార్ద్వీకం. ద్రాక్షపండ్లవికారము. తపండ్లచేతఁ జేసినమద్యము. కొందఱు మాధ్వీకమనుపాఠము రించి, మధ్వాసవశబ్దము మొదలు ౪ ను ఇప్పపూవులచేతఁ జేసిన పేళ్ళనియందురు.

* మైరేయ మాసవః శీధుః-

మిరాయాం దేశే భవం మైరేయం. మిర యను దేశమం ట్టినది. ౧. ఆసూయతే ఇక్షుభ్య ఇతి ఆసవ. షుఞ్ అభిషవే. లనఁ బిడువఁబడునది. ౨. శేరతే అనేనేతి శీధుః. ఉ.పు. శీఞ్ స్వప్నే చేత నిద్రపోవుదురు. 3 ప్రత్యేకమద్యవిశేషముల పేళ్లు. వానిలో ఆరె బెల్లము, కడుగునీళ్లు మొదలైనవానిచేతఁ జేయఁబడినది. మైరేయ పక్వముకాని చెఱకురసముతోఁ జేసినది ఆసవము. పక్వ మైనచెఱ మునఁ జేసినది శీధువు. 'శీధు రిక్షురసైః పక్వై రపక్వై రాసవో భ మైరేయంధాతకీపుష్పగుడధాన్యాంబుసంయుతమ్' అని మాధవుఁడు.

* మేదకో జగలః సమౌ.

మేద్యతీతి మేదకః. ఞి మిదా స్నేహనే. జిడ్డుగలిగియుండునది. శం గళత్యస్మాత్ సురేతి జగలః. గళ సంచరణే మిక్కిలి దీనివలన మ కాఱును. మద్యము చేయుటకు నానాద్రవ్యములు గూర్చినముద్దపేళ్లు.

* సంధానం స్యా దభిషవః-

మద్యస్య సంధా సంధానం. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయో మద్యముయొక్క కూర్చుట. మద్యస్యాభిషవణ మభిషవః. షుఞ్ షవే. మద్యమును పిడుచుట. ౨ కల్లుసేయుటపేళ్లు.

* కిణ్వం పుంసి తు నగ్నహూః,

కణన్తి మత్తా అనేనేతి కిణ్వం. కణ శబ్దే. దీనిచేత మత్తులై

...యుదురు. ౧. నగ్నా హూయంతే అనేనేతి నగ్నహూః. ఊ.
...ంచి దినమొలతో నున్నవారై దీనిచేతఁ బిలువఁబడుదురు. "క్లీ
...ం చ నగ్నహూః" అని యమరమాల. ౨. మద్యముఁ జేయు
పేళ్లు. నానాద్రవ్యకృతసురాబీజము.

...కోత్తమ స్సురామణ్డః-
కారేణ క్రియయా ఉత్తమః కారోత్తమః. మాదకక్రియచేత
...మైనది. ౧. సురాయా మండః సురామండః. సురయొక్క తేట.
...లు తేటపేళ్లు.

ఆపానం పానగోష్ఠికా. ౮౨

ఆపిబన్త్యస్మి న్నితి ఆపానం. దీనియందు మద్యపానము సేయు
౧. గావో వాచ స్తిష్ఠంత్యస్యా మితి గోష్ఠికా. పానస్య గోష్ఠికా
...ష్ఠికా. మాటలు దీనియందు గలిగినయుండును గనుక గోష్ఠిక. పా
...యుచోటు గనుక పానగోష్ఠిక. ౨. అనేకులు కూడి మద్యపాన
...యుచోటుపేళ్లు.

...షకోఽస్త్రీ పానపాత్రం సరకోఽప్యనుతర్షణమ్,
చషంతి పిబంతి సురా మత్రేతి చషకః. అ. పు. చష భక్షణే.
...ందు పానము సేయుదురు. ౧. పానస్య పాత్రం పానపాత్రం. పా
...యుపాత్రము. ౨. సరతి మద్య మత్రేతి సరకః. సృ గతౌ. దీని
... మద్యము పొందియుండును. అపిశబ్దముచేత సరకశబ్దమును,
...క నపుంసకములయందు వర్తించును. ౩. అను తృష్య న్త్యనేనేతి
...ర్షణం. ఞి తృషా పిపాసాయాం. దీనిచేతఁ బానము చేయ నిచ్ఛ
...రు. ౪. మద్యముఁ ద్రాగునట్టి పాత్రము పేళ్లు. "సరక" "అనుతర్ష
...బ్దములు మద్యము వడ్డించుటకు పేళ్లని కొందఱు.

...ర్తోఽక్షదేవీ కితవోఽక్షధూర్తో ద్యూతకృత్సమాః. ౮౩
ధూర్వతి హినస్తి కుటుంబాదిక మితి ధూర్తః. ధుర్వీ హింసా
... కుటుంబాదికమును జెఱుచువాఁడు. పా. ద్యూతవిషయే ధృతి
...నమస్యేతి ధార్తః. ౧. అక్షైర్దీవ్యతీ త్యక్షదేవీ. న. పు. పాచికల
...గ్రీడించువాఁడు. ౨. కిం తవా స్తీతి వదతీతి కితవః. ఆడవచ్చినవా
... కేమి గలదని యడుగువాఁడు. ౩. అక్షేషు ధూర్తః అక్షధూర్తః.

పాచికలయందుఘూర్తుఁడు. ౪. ద్యూతం కరోతీతి ద్యూతకృత్. కృఞ్ కరణే. ద్యూతమును జేయువాఁడు. ౫. జూదమాడువాని

* స్యుర్లగ్నకాః ప్రతిభువః-

లగన్తీతి లగ్నకాః. లగే సంగే. జూదమందు తగులుప౹ ౧. అధమర్ణస్య ప్రతినిధయోభవన్తీతి ప్రతిభువః. ఉ. పు. భూ సత్తా అప్పుతీసుకొన్నవానికి ప్రతిగా నుండువారు. ౨. పూఁటపడువా

* సభికా ద్యూతకారకాః,

సభా ఏషా మస్తీతి సభికాః. సభ గలవారు. ౧. ద్యూతం యంతీతి ద్యూతకారకాః. డు కృఞ్ కరణే. ౨. జూదమాడించు జూద మాడించువారి పేళ్లు.

* ద్యూతో౽క్షస్త్రియా మక్షవతీ కైతవం పణ ఇత్యపి.

దేవనం ద్యూతః. అ. న్న. దివు క్రీడాదౌ. క్రీడించుట ము. ౧ అక్షా స్సంత్యస్యా ఇతి అక్షవతీ. ఈ. సీ. పాచికలు గల కితవస్య కర్మ కైతవం. జూదరియొక్క కర్మ కైతవము. ౩. పణ్య వ్యవహ్రియత ఇతి పణః. పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ. వ్యవహరింపఁబ ౪. జూదము పేళ్లు.

* పణో౽క్షేషు గ్లహః-

గృహ్యత ఇతి గ్లహః. గ్రహ ఉపాదానే. పుచ్చుకొనఁబ ౧. అక్షేషు=జూదమందలి, పణః=పందెము పేరు.

* అక్షాస్తు దేవకాః పాశకా శ్చ తే,

అశ్నువం త్యేభి రి త్యక్షాః. అశూ వ్యాప్తౌ. వీనిచేత తురు. ౧. దీవ్యం త్యేభిరితి దేవకాః. దివు క్రీడాదౌ. వీనిచేతఁ క్రీ రు. పా. దేవనాః. ౨. పశ్య న్తే బధ్యం తే ఏభి రితి పాశకాః. పశ ధనే. వీనిచేత కట్టఁబడుదురు. ౩ పాచికల పేళ్లు.

* పరిణాయ స్తు శారీణాం సమన్తా న్నయనే౽స్త్రియామ్.

పరితః నయనం పరిణాయః. ణీఞ్ ప్రాపణే. సారెల నంకట పుట పరిణాయము. ౧ సారెల నంకట నడుపుట పేరు.

* అష్టాపదం శారిఫలమ్-

ప్రతిపఙ్క్తి అష్టౌపదా న్యత్రే త్యష్టాపదం. ప్న. ప్రతిపఙ్క్తి

…మిదేసియిండ్లు (గడులు) గలది. ౧. శారీణాం ఫలం శారిఫలం.
…రె లుండు పలక. ౨. నెత్త (జూద) మాడుపలకపేళ్లు.

ప్రాణిద్యూతం సమాహ్వయః,

…ప్రాణీనాం ద్యూతం ప్రాణిద్యూతం. ప్రాణులయొక్క ద్యూతము. …మాహూయంతే స్పర్ధయా జనా అత్రేతి సమాహ్వయః. హ్వే …స్పర్ధాయాం శబ్దే చ. స్పర్ధచేత జనులు దీనియందు పిలువఁబడు …౧. కోడిపందెము మొదలయినదాని పేళ్లు.

…క్తా భూరిప్రయోగత్వా దేకస్మి న్యేఽత్ర యౌగికాః. ౮౬
…ద్ధర్మ్యా దన్యతో వృత్తా వూహ్యా లిఙ్గాన్తరేఽపి తే,

టీక. అత్ర=ఈశూద్రవర్గమందు, యే=ఏ, యౌగికాః=యౌగిక …మాలాకార మార్దంగిక వైణవిక కర్మకర నియోజ్య చౌరా…దిశబ్దములు, భూరిప్రయోగత్వాత్=ప్రయోగబాహుళ్యము గల …వలన, ఏకస్మిన్ = ఒకపుంలింగమందే, ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవో, …శబ్దములు, తాద్ధర్మ్యాత్ = ఆయాక్రియాయోగమువలన, అన్య…త్ర=స్త్ర్యాదులయందు వర్తించునప్పుడు, లింగాంతరేఽపి=స్త్రీ …నపుంసకలింగములయందు, ఊహ్యాః=ఊహింపఁదగినది. మా…రీ స్త్రీ, మాయాకారం కులం ఇత్యాదులు. అయౌగికములై …వాచకములైన కరణ మాలిక కుంభకారాదిశబ్దములును శూద్రాది…లవలె పుంలింగ స్త్రీలింగములయందును వర్తించునని ఫలితార్థము.

శూద్రవర్గము సమాప్తము.

…త్యమరసింహకృతౌ నామలిఙ్గానుశాసనే,
…భూమ్యాదికాణ్డో ద్వితీయ స్సాఙ్గ ఏవ సమర్థితః.

… అమరసింహకృతౌ=అమరసింహునికృతియగు, నామలింగానుశా…నామలింగానుశాసనమను నీకోశమందు, ఇతి=ఇట్లు, అయమ్=ఈ, …యః = రెండవదియైన, భూమ్యాదికాణ్డః=భూమిమొదలగువానివర్గ…కాండ (సమూహ) ము, సాఙ్గ ఏవ=సమగ్రముగానే, సమర్థితః=…ఁబడినది.

ద్వితీయకాండము.

శ్రీ ర స్తు.

నామలింగానుశాసన మను శ్రీ మదమరసింహవిరచితం శైవ

అ మ ర కో శ ము

సంస్కృతాంధ్ర వ్యాఖ్యానసహితము.

తృ తీ య కా ం డ ము.

విశేష్యనిఘ్న వర్గము.

అవ.—ఏవం కాణ్డద్వయేన తత్తల్లోక ప్రతినియతార్థాని న్యనుశిష్య, సంప్రతి సాధారణం కాణ్డాన్తర మారభమాణః, వత్ప్రివృత్తిసిద్ధయే వక్ష్యమాణవర్గాణ తేషాం పూర్వకాణ్డో స్సంబంధం చ దర్శయతి విశేష్యనిఘ్నై. రిత్యాదినా—ఇట్లు రెం డములచేత నాయాలోకములయందలి ప్రసిద్ధము లైననామములు యిప్పుడు వాని కన్నిటికి సాధారణ మైనమఱియొక కాండమును భించువాఁడై చదువుకొను వారలకు సుఖముగాఁ దెలియుటకొఱకు డమునందుఁ జెప్పఁగలవర్గములను, ఈవర్గములకుఁ బూర్వకాం యందలివర్గములతోఁ గలసంబంధమును 'విశేష్యనిఘ్నైః' అ మొదలగువానిచేఁ జక్కఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు—

విశేష్యనిఘ్నై స్సంకీర్ణై ర్నానార్థై రవ్యయై రపి,
లిఙ్గాదిసంగ్రహై ర్వర్గా స్సామాన్యే వర్గసంశ్రయాః.

సామాన్యే = పూర్వకాండలకు సాధారణ మైనయీము కాండమునందు, విశేష్యనిఘ్నైః = విశేష్యాధీనము లైనసుకృతి త్ప్రభృతిశబ్దములచేతను, సంకీర్ణైః=పరస్పరవిరుద్ధము లైనకర్మ ణపరస్పర ప్రభృతిశబ్దములచేతను, నానార్థైః = అనేకార్థములైన దిశబ్దములచేతను, అవ్యయైరపి = అవ్యయము, లైన ఆజాదుల

గ్రహైః='స్త్రీభూమిూదూద్వేరామైకాచ్'అనునది మొదలైన
గ్రహములచేతను, ఆదిశబ్దముచేత, లంకా, శేఫాలికా, టీకా,
మొదలైననామసంగ్రహములచేతను, వర్గాః=(చెప్పఁబడు) వి
న్నాదివర్గములు, వర్గసంశ్రయాః = పూర్వకాండోక్తవర్గములనే
యించినవి. ఎట్లనఁగా—సుకృతి ప్రభృతిశబ్దములు స్వర్గాదివి
లొాటచేతను, కర్మాదులు తద్వ్యాపారములొాటచేతను, నాకా
చ్యాచకములొాటచేతను, అజాదులు తదపథ్యవధిమద్భావాదిదో
లొాటచేతను, స్త్రీయా మీ. మూ దిత్యాదులు తల్లింగప్రతిపాదక
టచేతను, నీకాండము సామాన్యకాండ మనఁబడును. టీకాస
రః.—వర్గసంశ్రయా ఇత్యత్ర అర్థాన్తరం. వర్గసంశ్రయాః, వర్గా
ంతరవర్గాణాం సంశ్రయా ఆశ్రయభూతాః. తథాహి—నా
కాంతాదయో బహవో వర్గాః. అవ్యయవర్గే చ నానార్థప
భేదేన ద్వౌ వర్గౌ. లింగాదిసంగ్రహే చ స్త్రీలింగాదివర్గా ఇతి.
ప్రథమద్వితీయవర్గయోః అవాంతరవర్గసంశ్రయత్వాభావేఽపి.
ల్యేన వ్యపదేశా భవంతీతి న్యాయేన తథా త్వవ్యపదేశ ఉపపన్న
ర్యం. 'వర్గసంశ్రయాః' అనుచోట తమలో నవాంతరవర్గలుగలవి
ర్థాంతరము. ఎట్లనిన—నానార్థవర్గయందు కాంతాదివర్గలును,
వర్గయందు అవ్యయవర్గావ్యయనానార్థవర్గలును, లింగాదిసం
గ్రయందు స్త్రీలింగవర్గాదులు నని తెలియఁదగినది. మొదటి
ర్గలయందు నవాంతరవర్గములు లేకున్నను 'బాహుళ్యేన వ్యప
భవంతి' యనున్యాయముచేతఁ జెప్పినాఁడు.

టీ. స. అత్రేద మనుసంధేయం. ఇహ సామాన్యకాండే భూయ
పః లుప్తసుపశ్చేతి ద్వివిధా శ్శబ్దాః ప్రతిపాదయిష్యంతే అత్ర
దనన్తరం ఆదౌ సుబంతా ఏవవక్తవ్యాః. తే చ పర్యాయరూపా
ర్థాశ్చేతి ద్విప్రకారాః. కాణ్డద్వయేపర్యాయనిరూపణప్రస్తావా
ర్థ్యాః ప్రాక్ పర్యాయా ఏవ వక్తవ్యాః. తత్రాపి విశేష్యనిఘ్న
పసంగ్రాహక క్రోడీకృతత్వాత్ విశేష్యనిఘ్నపదానా మతథా
ర్యః ప్రాజ్ఞ్నిరూపణం. తదనంతరం విప్రకీర్ణార్థపర్యాయజాతస్య
నా. తతః భూయమాణసుబంతత్వసాధర్మ్యాత్ నానార్థశబ్దా

నా మతథాభూతేభ్యః అవ్యయేభ్యః ప్రజ్ఞిరూపణం. తతః
నాం. తత స్సర్వశేషత్వా ల్లింగసంగ్రహా స్యేతి వర్గనిర్దేశక్రమ

అవ.—అస్మిన్వర్గే లిఙ్గజ్ఞానోపాయ మాహ.—"ప్రాయ
భేదేన" యను పూర్వవిధిచే నిచట లింగ మెఱుఁగ వీలు లేదు
నీవర్గమున లింగమును తెలిసికొను నుపాయమును జెప్పుచున్నా

* స్త్రీదారాద్యై ర్యద్విశేష్యం యాదృశైః ప్రస్తుతం పదైః
గుణద్రవ్యక్రియాశబ్దా స్తథా స్యు స్తస్య భేదకాః.

యాదృశైః=ఏలింగము గలవైన, స్త్రీదారాద్యైః ప
దారకళత్రాది పదములచేత, యద్విశేష్యం=ఏవిశేష్యమైన
ప్రస్తుతం=ఉపక్రమింపఁబడెనో, తస్య=ఆవిశేష్యమునకు, భేదకా
ణములైన,గుణద్రవ్యక్రియాశబ్దాః=గుణవాచకద్రవ్యవాచకక్రి
కశబ్దములు, తథా స్యుః=ఆవిశేష్యలింగము గలవే యగును. అ
శేష్య మేలింగముగలదై ప్రక్రమింపఁబడునో, గుణద్రవ్యక్రియా
లైనసుకృత్యాదివిశేషణములును, ఆలింగము గలవే యగు నని
ము. "ప్రవీణా స్త్రీ, ప్రవీణా దారాః, ప్రవీణం కళత్రం" అని గు
ములకును, "ధనినీ స్త్రీ, ధనినో దారాః, ధని కళత్రం" అని ద్ర
విశేషణములకును, "క్షేమంకరా స్త్రీ, క్షేమంకరాః దారాః, క్షే
కళత్రం" అని క్రియావాచకవిశేషణములకును నుదాహరణము

టీ. స. అత్ర ప్రథమోద్దిష్టానాం విశేష్యనిఘ్నశబ్దానా
రూపం దర్శయన్ తేషా మౌత్సర్గికం లింగమనుశాస్తి స్త్రీదా
రితి శ్లోకేన—ఇహ స్త్రీశబ్దేన యోషా నదీ బలాకాదయస్స్త్రీ
లింగశబ్దావివక్షితాః. పుంలింగేన దారశబ్దేన వృక్షప్లక్షాదయ
పుంలింగశబ్దాః. ఆద్యశబ్దేనచ కళత్రచ్ఛత్రాదయోనపుంసకలింగాః
చాయమర్థః - యాదృశైః=యాదృగ్రూపలింగవచనవిభక్తియుక్తైః
దారాద్యైః పదైః- స్త్రీదారకళత్రాదిభి స్సుబంతశబ్దైః, యద్వి
ర్తృత్వకరణత్వాద్యర్థవిశేషసంఖ్యావచ్ఛిన్నం అర్థస్వరూపం
దికం ప్రస్తుత ముపస్థాపితం తస్య తాదృశపదోపస్థాపితస్య తథా
శేష్యరూపార్థస్య భేదకాః గుణద్రవ్యక్రియాయోగోపాధిలక్ష
రేణవ్యవచ్ఛేదకా శబ్దాః. తథా స్యుః విశేష్యవాచక స్త్రీదారా

స్త్యై పాధికరూపవిశేషభాజో భవంతి. ఇహ గుణద్రవ్యక్రియాశ
ద్వేన జాతిసంజ్ఞావ్యతిరిక్తా శ్శబ్దా వివక్షితాః. తేన అభావవిశిష్ట
గననిర్గుణకాణమూకాదిశబ్దాశ్చ లిఙ్గత్రయేఽప్యుదాహార్యాః.
"స్త్రీ దారాద్య" మితి ప్రథమాన్తం పఠంతి. తత్ర స్త్రీదా
స్థరూపం యాదృశైః పదైః ప్రస్తుతమితి వ్యాఖ్యేయమ్.
యం కరోఽరిష్టతాతి శ్శివతాతి శ్శివంకరః,
క్షేమం కరోతీతి క్షేమంకరః. డుకృఞ్ కరణే. క్షేమమును జేయు
.రిష్టం హింసన మశుభం, రిష హింసాయాం. రిష్టం న భవతీత్య
శ్భం, తత్కరోతీ త్యరిష్టతాతిః. రిష్ట మనఁగా నశుభము, అది
మరిష్టము-శుభము, దానిఁ జేయువాఁడు, ౨. శివంకరోతీతి శివ
ంకరశ్చ. డుకృఞ్ కరణే. శుభమును జేయువాఁడు. ౩,ర. శుభ
యువాని పేళ్లు. (ఈయర్ధశ్లోకము ప్రక్షిప్తమని కొందఱు.)
ృతీ పుణ్యవా న్ధన్యః-
సుకృత మస్యాస్తీతి సుకృతీ. నాంతః. సుకృతము గలవాఁడు.
ణ్య మస్యాస్తీతి పుణ్యవాన్. త. పుణ్యము గలవాఁడు. ౨. ధనం
లబ్ధో ధన్యః. ధన మనఁగాఁ బుణ్యము. దానిఁ బొందినవాఁ
పుణ్యముగలవాని పేళ్లు.

మహేచ్ఛస్తు మహాశయః.   3

మహతీ ఇచ్ఛా యస్య మహేచ్ఛః. ఘనమైనయిచ్ఛగలవాఁడు.
ఆశయో మనో యస్య స మహాశయః. ఘనమైన మనస్సుగల
౨. గొప్పమనస్సుగలవాని పేళ్లు.
ృదయాళు స్సుహృదయః-
ప్రకృష్టం హృదయ మస్య హృదయాళుః. శ్రేష్ఠమైన హృద
గలవాఁడు. ౧. శోభనం హృదయమస్య హృదయాళుః. మంచి
యము గలవాఁడు. ౨. మంచిమనస్సుగలవాని పేళ్లు.

మహోత్సాహో మహోద్యమః,

మహా నుత్సాహో యస్య మహోత్సాహః. ఎక్కువవేడుక గల
౧. మహా నుద్యమో యస్య మహోద్యమః. ఘనమైనయుద్యో
వాఁడు. ౨. ఉద్యోగము గలవాని పేళ్లు.

* ప్రవీణే నిపు ణాభిజ్ఞ విజ్ఞ నిష్ణాత శిక్షితాః.
వైజ్ఞానికః కృతముఖః కృతీ కుశల ఇత్యపి,

ప్రకృష్టా వీణా యస్యేతి ప్రవీణః. ప్రకృష్టమైన వీణ ప్రవీణుఁడు. రూఢిలక్షణచేత నేర్పరియందు వర్తించును. ప్రకృ అస్యేతి యోగవశాత్ ప్రవీణశబ్దోయద్యపి వీణావాదకే వర్తి తి తథాపి రూఢి ర్యోగ మపహరతీతి న్యాయా దుద్గాతృశబ్ద ఛందోగే ఋత్విజి వర్తతే నతు యస్మిం కస్మింశ్చి దుదై తథా బుద్ధివైశద్యసా ధర్మ్యాత్ ప్రవీణశబ్దోఽపి నిపుణపర్యా నుశిష్టః. తదుక్తం—"నిరూఢలక్షణాః కాశ్చిత్ సామర్థ్యా త్, క్రియంతేఽద్యతనైః కాశ్చిత్ కాశ్చినైవత్వశక్తితఇతి" రాంపుణాతి శుభకర్మ కరోతీతి నిపుణః. పుణ శుభకర్మణి. శుభకర్మమును జేయువాఁడు. ౨.అభితస్సర్వతో వస్తుతత్త్వం జా భిజ్ఞః. జ్ఞా అవబోధనే. అంతటవస్తుతత్త్వము నెఱుఁగువాఁడు. షేణ జానాతీతి విజ్ఞః. అధికముగా నెఱిఁగినవాఁడు. ౪. నిత తో నిష్ణాతః, ష్ణా శౌచే. ఏప్రయోజనమందును మిక్కిలి ప్రవే వాఁడు. ౫. శిక్షాఽస్య సంజాతేతిశిక్షితః. శిక్ష గలవాఁడు. నం శిల్పం, తేన చరతీతి వైజ్ఞానికః. నేర్పుచేత సంచరించువా విజ్ఞానికః. ౭. కృత మభ్యస్తం ముఖ ముపాయోఽనేన కృతము భ్యసింపఁబడిన యుపాయముగలవాఁడు. ౮. ప్రశస్తం కృతం కృ స్యాస్తీతి కృతీ. నాంతః. మంచికృత్యము గలవాఁడు. ౯. కుశా కుశలః, లా ఆదానే. తనబుద్ధిసూక్ష్మతకు కుశాగ్రమును పో గ్రహించువాఁడు. ౧౦ నేర్పరిపేళ్లు.

* పూజ్యః ప్రతీక్ష్యః.

పూజితుం యోగ్యః పూజ్యః. పూజింపఁదగినవాఁడు. ౨. హాయజ్ఞాదిషు సన్నిధానార్థం ప్రతీక్షితు మర్హతీతి ప్రతీక్ష్యః దర్శనే. వివాహాయజ్ఞాదులయందు సన్నిధానముకొఱకు నిరీక్ష దగినవాఁడు. "భక్తిః ప్రతీక్ష్యేషు కులోచితా తే" ఇతి రఘు పంచమసర్గే. ౨. (గురువు మొదలయిన) పూజ్యులపేళ్లు.

* సాంశయిక స్సంశయాపన్నమానసః.

...శయ మాపన్న స్సాంశయికః. సందేహమును బొందినవాఁడు.
...మ మాపన్నం "సంశయాపన్నం" సంశయాపన్నం మానసం
సంశయాపన్నమానసః. సందేహమును బొందినమనస్సుగలవాఁ
సందేహించువాని పేళ్లు. సంశయమాపన్నః. అనుసూత్రమందు
...శబ్దము సంశయింపఁబడిన స్థాణ్వాదివస్తువులయందే వర్తించును
...యించుపురుషునియందు వర్తించ దని న్యాసకారుఁడు జెప్పె
...నుక సాంశయికశబ్దము స్థాణ్వాదివస్తుపరమని కొంద ఱందురు.
...శయాపన్నమానసః అనుశబ్దమును సంశయాపన్నం మాన
...ర విషయ ఇతి సంశయాపన్నమానసః. అని వస్తుపరముగానే
...రు. 'అనభ్యాసదశాయాం తస్య సాంశయికత్వాత్' అని
...నాచార్యుఁడు. కొందఱు "దృష్టం సాంశయికైః క్రమాంక
" అనునిది మొద లైనప్రయోగములవలన "సంశయాపన్న
" అని స్వరసముగా పురుషపరమై తోఁచుచున్నది గనుక సంశ
...ట్టి పురుషునియందే వర్తించు ననియుఁ జెప్పుదురు.

...ణేయో దక్షిణార్హ స్తత్ర దాక్షిణ్య ఇత్యపి,
...యాగాదౌ ఋత్విగాదీనాం ఆనతిద్వారా కర్తృసాద్గుణ్యార్థం తే
...యమానం గోహిరణ్యాదికం దక్షిణా; తాం అర్హతీతి దక్షిణేయః,
...ః, దాక్షిణ్యశ్చ. దక్షిణఁబుచ్చుకొన నర్హుఁడు గనుక దక్షిణే
దక్షిణార్హుఁడు, దాక్షిణ్యుఁడు. పా. దక్షిణ్యుఁడు. ౧, ౨, 3.
యోగ్యమైనవాని పేళ్లు.

...ర్వదాన్య స్థూలలక్ష దానశౌణ్డా బహుప్రదే. ౬
...ద్యతే స్తూయత ఇతి వదాన్యః. వద వ్యక్తాయాం వాచి. కొని
...డువాఁడు. అర్థిభ్యః మదీయ మిదం ధనం పర్యాప్తం దీయతా
...తి వదాన్యః, యాచకులకొఱకు నాధనము సంపూర్ణముగా ని
...పువాఁడు. ౧. అర్థిభ్యో దాతుం స్థూలం బహుళం లక్షయతీతి
...ః. లక్ష దర్శనాంకనయోః. పా. స్థూలలక్ష్యః. అర్థుల కిచ్చుకొ
...ద్దపదార్థమును వెదకువాఁడు. ౨. దానే శౌణ్డ స్సక్తఇతి దాన
దానమం దాసక్తుఁడై నవాఁడు. 3. బహుప్రదదాతీతిబహుప్రదః.
... దానే. మెండుగా నిచ్చువాఁడు. ర మిగుల నిచ్చువానిపేళ్లు.

* జైవాతృక స్స్యా దాయుష్మాన్-

జీవతి చిరకాల మితి జైవాతృకః. జీవ ప్రాణధారణే. ము బ్రతుకువాఁడు. ౧. అధిక మాయు రస్యాస్తీ త్యాయుష్మా అధికమైన ఆయుస్సు గలవాఁడు. ౨ దీర్ఘాయుష్మంతునిపేళ్లు.

* అన్తర్వాణి స్తు శాస్త్రవిత్,

అంత రంతశ్శరీరే శాస్త్రరూపా వాణీ యస్యేతి అం శరీరములో శాస్త్రరూపమైన సరస్వతి గలవాఁడు. అంత ప్రసరన్తీ వాణీ యస్యే త్యంతర్వాణిః. నభయందు వ్యాపిం గలవాఁడు. ౧. శాస్త్రం వేత్తీతి శాస్త్రవిత్. ద. విద జ్ఞానే. నెఱిఁగినవాఁడు. ౨. శాస్త్రము నెఱింగినవానిపేళ్లు.

* పరీక్షకః కారణికః-

పరీక్షతే అవధారయతి ప్రమాణై రర్థమితి పరీక్షకః. నే. ప్రమాణములచేత నర్థమును నిర్ణయించువాఁడు. త కారణానివే త్తీతి కారణికః. యాథార్థ్యనిర్ణయమందుఁ గారణ ఱిఁగినవాఁడు. కారణేన పరీక్షాదిహేతునా వ్యవహరతీతి కారణి క్షాదికారణములచేత వ్యవహరించువాఁడు. ౨. దానాదులయం క్ష చేయువానిపేళ్లు.

* వరద స్తు సమర్ధకః.

వరం వాంఛితం పశుపుత్రాదికం దదాతీతి వరదః. డు దా నే. కోరఁబడిన పశుపుత్త్రాదుల నిచ్చువాఁడు. ౧. సమ్య గర్ధ యత్యభీష్టదానేనేతి సమర్ధకః. ఋధు వృద్ధౌ. అభీష్టము నిచ్చి జేయువాఁడు. ౨. అడిగినవస్తువుల నిచ్చు దేవతాదులపేళ్లు.

* హర్షమాణో వికుర్వాణః ప్రమనా హృష్టమానసః,

హృష్యతి తాచ్ఛీల్యే నేతి హర్షమాణః. హృష తుష్టౌ. చుస్వభావము గలవాఁడు. ౧. వికురుతే సుఖావేశా దితి ణః. డు కృఞ్ కరణే. సుఖావేశముచే వికారమును బొందువా ప్రకృష్టం మనో యస్య ప్రమనాః. న. మంచిమనస్సుగలవాఁడు. ష్టం మానసం యస్య హృష్టమానసః. సంతోషించుమనస్సు డు. ౪. సంతోషముతోఁగూడినమనస్సు గలవానిపేళ్లు.

ర్మనా విమనా అన్తర్మనా స్స్యాత్-

దుఃఖితం మనో యస్యేతి దుర్మనాః. స.. దుఃఖితమైన మనస్సు
డు. ౧. విరుద్ధం మనో యస్యేతి విమనాః. స. విరుద్ధమైన మన
వాఁడు. ౨. చింతావశా దంతర్లీనం మనో యస్య త్యంతర్మనాః.
చేత బాహ్యవ్యాపారము లేక లోపల నణఁగినమనస్సు గలవాఁ
ఖేదపడిన మనస్సు గలవాని పేళ్లు.

ఉత్క ఉన్మనాః. ౮

ఉద్గతం మనో యస్య సః ఉత్కః, ఉన్మనాశ్చ. స. ప్రియవస్తువు
ఎత్తినమనస్సు గలవాఁడు. ౧. ౨. ప్రియమైనవస్తు వెప్పుడు గలు
యను త్వర గలిగినవాని పేళ్లు.

క్షిణే సరళో దారా-

దక్షతే పరకార్యం శీఘ్రం కరోతీతి దక్షిణః. దక్ష వృద్ధౌ
ర్యే చ. పరప్రయోజనము శీఘ్రముగాఁ జేయువాఁడు. ౧. సరతి
చ్ఛ మనుసరతీతి సరళః. సృ గతౌ. పరహృదయము ననుసరించు
. ౨. ఉదియర్తి పరకార్యం కర్తు మేతీ త్యుదారః. ఋ గతౌ.
ర్యమును జేయుటకుఁ బోవువాఁడు. 3. కుటిలముగాక చక్కనై
స్సుగల వాని పేళ్లు.

సుకలో దాతృభోక్తరి,

శోభనా కలా త్యాగభోగరూపా రస్యేతి సుకలః. త్యాగభోగము
ందు మంచివిద్య గలవాఁడు. ౧. త్యాగభోగములు గలవాని పేరు.

తత్పరే ప్రసితాసక్తౌ-

తస్యాభిమతవస్తునః పరః అధీన స్తత్పరః. అభిమతవస్తువున కధీన
వాఁడు. ౧. ప్రసినో త్యభిమతవస్తుని చిత్తమితి ప్రసితః. షిఞ్ బంధ
అభిమతవస్తువునందు మనస్సు నిలుపువాఁడు. ౨. ఇష్టవస్తుని ఆస
త్వాన క్తః. షఞ్జ సంగే. ఇష్టవస్తువునందుఁ దగిలినవాఁడు. 3. ఒకపదా
ందుఁ దగిలినమనస్సు గలవాని పేళ్లు.

ఇష్టార్థోద్యుక్త ఉత్సుకః. ౯

ఉత్సుఉద్యోగాతిశయః అస్యాస్తీ త్యుత్సుకః. ఇష్టమైనప్రయో
ందు ఉద్యోగాతిశయము గలవాఁడు. టీ. స. తదుక్తం భోజరాజే

న—"ఉది త్యుద్యోగ మాచష్టే స్వైత్యాధిక్యమభీప్సి తే, త ద
మత్వర్థే కనిస్యా దుత్సుకో మత" ఇతి. ఉచ్ఛబ్ద ఉద్యోగార్థః,
అతిశయార్థః, కశబ్ద స్సుఖవచనః. ఉత్సుక ముద్యోగేనాతిశయిత
మస్యేతి ఉత్సుకః. ఉద్యోగముచేత నతిశయించిన సుఖము గలవా
౧. ఇష్ట మైనప్రయోజనమం దుద్యోగము గలవానిపేరు.

* ప్రతీతే ప్రథిత ఖ్యాత విత్త విజ్ఞాత విశ్రుతాః,

ప్రతీయతే జ్ఞాయతే సర్వై రితి ప్రతీతః. ఇణ్ గతౌ. స
ర్థా జ్ఞానార్థాః. అందఱిచేత నెఱుఁగఁబడువాఁడు. ౧. ప్రథత ఇతి
ప్రథ ప్రఖ్యానే. ప్రసిద్ధుఁడు. ౨. ఖ్యాయత ఇతి ఖ్యాతః. ఖ్యా
నే. అందఱిచేతఁ గొనియాడఁబడువాఁడు. ౩. విద్యతే జ్ఞాయత
త్తః. విద జ్ఞానే. ఎఱుఁగఁబడువాఁడు. ౪. విశేషేణ జ్ఞాయత ఇ
తః. జ్ఞా అవబోధనే. విశేషముగా నెఱుఁగఁబడువాఁడు. ౫. వి
శ్రూయత ఇతి విశ్రుతః. శ్రు శ్రవణే. విశేషముగా వినఁబడువా
ధనాదులచేతఁ బ్రసిద్ధుఁడైనవానిపేళ్లు.

* గుణైః ప్రతీతే తు కృతలక్షణాహతలక్షణౌ.

కృత మభ్యస్తం లక్షణం నామ యస్యేతి కృతలక్షణః. "ల
నామచిహ్నయోః" అని. లక్షణ మనఁగా పేరు. అందఱికిని అభ్య
పేరుగలవాఁడు. ఆహతం గుణిత మసకృదుచ్చరితం లక్షణం యస్య
హతలక్షణః. పలుమాఱు లుచ్చరింపఁబడు పేరు గలవాఁడు. ౨.
తం నిహితం జనముఖే స్థాపితం లక్షణం గుణజాత మస్యేత్యాహితల
జనముఖమం దుంచఁబడిన గుణసమూహము గలవాఁడు. "ఇక్ష్వా
శప్రభవో నృపాణాంకకుత్స్థ ఇత్యాహితలక్షణోఽభూ" దితి రఘు
వష్ఠ సర్గే. ౨. త్యాగశౌర్యాది గుణములచేఁ బ్రసిద్ధుఁ డైనవాని

* ఇభ్య ఆఢ్యో ధనీ.

ఇభ మర్హతీతి ఇభ్యః. ఏనుఁగు నెక్క నర్హుఁడు. ౧. ఆ
ధ్యాయం త్యేన మిత్యాఢ్యః. ధ్యై చింతాయాం. అంతటనితనిఁదలఁ
౨. ధన మస్యాస్తీతి ధనీ. నాంతః. ధనముగలవాఁడు. ౩. ధని

* స్వామీ త్వీశ్వరః పతి రీశితా,

అధిభూ ర్నాయకో నేతా ప్రభుః పరివృఢోఽధిపః.

స్వే మైశ్వర్య మస్యాస్తీతి స్వామీ. నాంతః. సొమ్ము గలవాఁడు.
ష్టే తాచ్ఛీల్యేనే తీశ్వరః. ఈశ ఐశ్వర్యే. స్వభావైశ్వర్యము గల
స్త్రీలింగమందు ఈశ్వరా. ఈశ్వరీశబ్దము 'అశూ వ్యాప్తౌ'
మువుమీఁద నిష్పన్నము. ౨. పాతి స్వానుజీవిన మితి పతిః. పా
తనయాశ్రితుని రక్షించువాఁడు. స్త్రీలింగమందు రుచిశబ్దము
నపుంసకమందు వారిశబ్దమునవలెను రూపము. ౩. ఈష్ట ఇ తీశి
ఐశ్వర్యము గలవాఁడు. ౪. అధ్యుపరి భవతీతి త్యధిభూః.
సత్తాయాం. సేవకులకు మీఁదై యుండువాఁడు. ౫. నయతి
కే సేవకా నితినాయకః, నేతా చ. ౻. ణీఞ్ ప్రాపణే. నే
నియోగించువాఁడు. ౬. ౭. ప్రభవతి సమర్థో భవతీతి ప్రభుః.
సత్తాయాం. సమర్థుఁడగువాఁడు. ౮. పరిబృంహతి వర్ధత ఇతి
ః. బృహ బృహి వృద్ధౌ. వృద్ధిఁ బొందువాఁడు. ౯. పరిబృఢః.
పాతీతి అధిపః. పా రక్షణే. ఆధిక్యమున రక్షించువాఁడు. ౧౦.
ని పేళ్లు.

ధికర్ధి స్సమృద్ధ స్స్యాత్ -

అధికా ఋద్ధి ర్యస్యేత్యధికర్ధిః. అధికమైనసంపద గలవాఁడు. ౧.
ఋద్ధి ర్యస్యేతి సమృద్ధః. మంచి సంపద గలవాఁడు. ౨. సమృ
౨. అధికమైనసంపద గలవాని పేళ్లు.

కుటుమ్బవ్యాపృత స్తు యః,

స్యా దభ్యాగారిక స్త స్మి న్నుపాధిశ్చ పుమా నయమ్. ౧౨

అగారం భక్తి రస్యే త్యాగారికః, అభి అధికః ఆగారికః అభ్యాగా
అధికముగా గృహమునే భజించువాఁడు. ౧. ఉపదధాతి కుటుంబ
పాధిః. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. కుటుంబమును బోషిం
డు. నియతపుంలింగము. ౨. కుటుంబపోషణమునం దాసక్తుఁ
ని పేళ్లు.

రాఙ్గరూపోపేతో యః స్సింహసంహననో హి సః,

శ్రేష్ఠావయవసౌందర్యసహితో యః పురుషః సః సింహసంహ
త్యుచ్యతే. సింహసంహననశబ్దము ప్రత్యవయవమును చక్కనైన
ము గలవాని పేరు. సింహస్య సంహనన మివ సంహననం వపు ర్య

స్యేతి సింహసంహననః. సింహముయొక్క శరీరమువలె శ్రేష్ఠ
ము గలవాఁడు. ౧.

* నిర్వాహ్యః కార్యకర్తా య స్సంపన్న స్సత్వసంపదా.

సత్యపి దుఃఖాదికారణే వికారరహితం మన స్స త్త్వం. త
యా మనోవృత్త్యా సంపన్న స్సంయుక్త ఏవ యః కార్యం కరోతి
ర్య ఇత్యుచ్యతే. స త్త్వ మనఁగా నాపత్సంపదలయం దొక్క తీ
డెడిధైర్యము. అట్టిధైర్యసంపదతోఁ గూడుకొని యెవఁడు కా
జేయునో వాఁడు నిర్వాహ్యుఁ డనంబడును. నిర్వాహ్యతే జనైర్ధ్యః వృ
పదిశ్యతే ఆధిక్యేనేతి నిర్వాహ్యః. ధృ ధారణే. ఆధిక్యముచేత జన
నేర్పఱుపఁబడువాఁడు. టీ. స. 'సంపతంత్స త్త్వసంప' దేతి పాఠే
ర్థః సంగచ్ఛమానః. ౧.

* అవాచి మూకః.

మూయతే బధ్యతే వాక్ప్రవృత్తి రస్యేతి మూకః. మూ
ధనే. వాగ్వ్యాపారము వీనికి బద్ధమై యుండును. ౧. మూఁగవా

* అథ మనోజవసః పితృసంనిభః,

జవతీతి జవం వేగయుక్తం మనో యస్మిన్ స మనో
తీక్ష్ణమైనబుద్ధి గలవాఁడు. పా. మనోజవాః. మనోజవః. ౧ పితృస
తండ్రినిఁ బోలువానిపేరు.

* సత్కృత్యాలంకృతాం కన్యాం యో దదాతి స కూకుదః.

యః స్వసంప దనుసారేణ వస్త్రాభరణాలంకృతాం కన్యాం
శీలసంపన్నాయ వరాయ సత్కృత్య దదాతి స కూకుద ఇత్యు
తన సంపదకొలఁది వస్త్రభూషణాదులచేత నలంకరింపఁబడినకన్య
నకు సత్కరించి యిచ్చువాఁడు కూకుఁడుఁ డనంబడును. కూకుం క
దదాతీతి కూకుదః. కన్య నిచ్చువాఁడు. తథాచ స్మృతిః—"
రిత్యుచ్యతే కన్యా తద్దాతా కూకుదః స్మృతః" ఇతి. కోకతే
త్పుణ్య మాదత్తే కూకుదః. కుక వృక ఆదానే. అధికపుణ్యము
రించువాఁడు. ౧.

* లక్ష్మీవాం ల్లక్ష్మణ శ్శ్రీల శ్శ్రీమాన్-

లక్ష్మీ రస్యా స్తీతి లక్ష్మీవాన్. త. లక్ష్మణశ్చ. శ్రీ రస్యా స్తీతి శ్రీ

...శ్చ. త. లక్ష్మియనినను శ్రీయనినను సంపదయు, ఒప్పిదమును. ...వాఁడు. శ్రియం లా త్యాదత్తే వా శ్రీలః. లా ఆదానే. సంపదను ...నువాఁడు. పా. శ్లీలః. ౧-౪. సంపద గలవాని పేళ్లు. ఒప్పిదము ...ను.

స్నిగ్ధస్తు వత్సలః,

స్నిహ్యతీతి స్నిగ్ధః. ష్ణిహ ప్రీతౌ. స్నేహము గలవాఁడు. ౧. వ ...స్నేహః సోఽస్యాస్తీతి వత్సలః. వత్స మనఁగా స్నేహము ; అది ...డు వత్సలుఁడు. ౨. స్నేహముగలవాని పేళ్లు.

...స్యా ద్దయాళుః కారుణికః కృపాళు స్సురత స్సమాః. ౧౫

దయతే తాచ్ఛీల్యే నేతి దయాళుః. దేఙ్ రక్షణే. రక్షించుస్వ ...ము గలవాఁడు. ౧. కారుణ్యమస్యాస్తీతి కారుణికః. కరుణగలవాఁడు. ...కృపాం లాతీతి కృపాళుః. లా ఆదానే. కృపను స్వీకరించువాఁడు. ౩. ...రమత ఇతి సురతః. రము క్రీడాయాం. లెస్సగాఁ గ్రీడించువాఁడు. పా. ...తః. సూర్య ఇవ తపతి ప్రసిద్ధ్యా ప్రకాశత ఇతి సూరతః. తప సంతా ...సూర్యునివలెఁ బ్రసిద్ధిచేత నొప్పువాఁడు. ౪. దయగలవాని పేళ్లు.

...స్వతన్త్రోఽపావృతః స్వైరీ స్వచ్ఛన్దో నిరవగ్రహః,

స్వం ఆత్మా తంత్రం ప్రధానం యస్య స్వతంత్రః. తానే ప్రధానము ...గలవాఁడు. ౧. అపగతం ఆవృత మావరణం యస్యే త్యపావృతః. అడ్డు లేనివాఁడు. ౨. స్వేన ఈరితుం శీల మస్యేతి స్వైరీ. ఈర గతౌ. నాం ...యిచ్చకొలఁది దిరుగువాఁడు. ౩. స్వకీయ ఏవ ఛందోఽభిప్రా ...యమస్యేతి స్వచ్ఛందః. స్వకీయమైనయభిప్రాయము గలవాఁడు. ౪. ని ...ర్గతః అవగ్రహాదితి నిరవగ్రహః. అడ్డుబాటువలనఁ బాసినవాఁడు. ...స్వతంత్రుని పేళ్లు.

...పరతన్త్రః పరాధీనః పరవా న్నాథవా నపి. ౧౬

...అధీనో నిఘ్న ఆయత్తోఽస్వచ్ఛన్దో గృహ్యకోఽప్యసౌ,

పరః స్వస్మాదన్య స్తంత్రం ప్రధాన మస్యేతి పరతంత్రః. పరుఁడు ప్ర ...ముగాఁ గలవాఁడు. ౧. పరస్మి న్నధీనః గుణభూతః పరాధీనః. పరు ...ని డు అధీనుఁడు. ౨. పరో నియామకో ఽస్యాస్తీతి పరవాన్. త. పరుఁ ...నియామకుఁడుగాఁ గలవాఁడు. ౩. నాథోఽస్యాస్తీతి నాథవాన్. ఏలిక

గలవాఁడు. ౪. అధిగతః ఇనః స్వామీ అనే నేత్యధీనః. పొందఁబడి గలవాఁడు. ౫. నిహన్యతే ప్రతికూల మాచరన్ వీడ్యతే ప్రభుణేతి హన హింసాగత్యోః. ప్రతికూలకార్యము చేసినప్పుడు ప్రభువుచే పఁబడువాఁడు. ౬. ఆయత్యతే నియుజ్యతే స్వామి నేత్యాయత్తః ప్రయత్నే. ప్రభువుచేత నియోగింపఁబడువాఁడు. స్వచ్ఛందో న స్వచ్ఛందః. స్వతంత్రుఁడు గానివాఁడు. ౮. గృహ్యతే స్వీక్రియ పారేషు స్వామి నేతి గృహ్యకః. గ్రహ ఉపదానే. స్వామిచేత కా యందు గ్రహింపఁబడువాఁడు. "గుణగృహ్యా వచనే విపశ్చితః" రవి. ౯. పరాధీనుని పేళ్లు.

* ఖలపూః స్యాద్బహుకరః-

ఖలం పునాతి ఖలస్థధాన్యం నిశ్శేషం గృహ్ణాతీతి ఖలపూః పూఞ్ పవనే. కళ్లమును జక్కఁజేయువాఁడు. ౧. బహూని కి కరణాదీని కరోతీతి బహుకరః. కళ్లమును జక్కఁజేయుట మొద జాలపనులఁ జేయువాఁడు. ౨ కళ్లమూడుచువాని పేళ్లు.

* దీర్ఘసూత్రశ్చిరక్రియః.

దీర్ఘం సూత్రం విచారోఽస్యేతి దీర్ఘసూత్రః. దీర్ఘమైన గలవాఁడు. దీర్ఘంచిరకాలేన సూత్రయతే క్రమబద్ధాని కర్మాణి దీర్ఘసూత్రః. సూత్ర విమోచనే విమోచనం మోచనాభావః తి యావత్. పనులను మెల్లగాఁ జేయువాఁడు. ౧. చిరం క్రియా చిరక్రియః. తడవుగాఁ గార్యముఁ జేయువాఁడు. ౨. విచారించి గా కార్యమును జేయువాని పేళ్లు.

* జాల్మోఽసమీక్ష్యకారీ స్యాత్ -

అసమీక్ష్య గుణదోషా వవిమృశ్య కరోతీ త్యసమీక్ష్య నాంతః. డుకృఞ్ కరణే. గుణదోషముల ప విచారించక చేయువా ౨ విచారింపక కార్యమును జేయువాని పేళ్లు.

* కుణ్ఠో మన్దః క్రియాసు యః

కుంఠతి క్రియాసు మందో భవతీతి కుంఠః. కుఠి గతి ప్రతీఘా ఆలస్యే చ. పనులయందు మందుఁడై యుండువాఁడు. ౧. కార్యము దలసుఁడైనవాని పేరు.

...ర్మక్షమో౾లంకర్మీణః-

కర్మణి క్షమః కర్మక్షమః. కార్యమందు సమర్థుఁడు. ౧. అలం స... భవతి కర్మణ ఇతి అలంకర్మీణః. కార్యము నేయ సమర్థుఁ డైనవాఁ... అనాయాసముగఁ గార్యమును జేయువానిపేళ్లు.

క్రియావాన్ కర్మసూద్యతః. ౧౭

క్రియా స్యాస్తీతి క్రియావాన్. త. క్రియ గలవాఁడు. ౧. కార్య... కేయ నుద్యోగించినవానిపేరు.

...కార్మః కర్మశీలో యః-

కర్మ కరణం శీల మస్యేతి కార్మః, కర్మశీలశ్చ. కార్యము జేయు... స్వభావముగాఁ గలవాఁడు. ౧. ౨. ఫలము గలిగినను లేకున్న... కార్యమును జేయుస్వభావము గలవానిపేళ్లు.

కర్మశూరస్తు కర్మఠః,

కర్మణి శూరః కర్మశూరః. కార్యము జేయుటయందు తెగువగల... ౧. కర్మణి ఘటత ఇతి కర్మఠః. కార్యమందు వ్యాపారము గల... ౨. ఫలపర్యంతము కార్యమును జేయు తెగువ గలవానిపేళ్లు.

...ర్మణ్యభుక్కర్మకరః-

కర్మణి సాధు కర్మణ్యం వేతనం, తద్భుఙ్క్త ఇతి కర్మణ్యభుక్. సః ...ర ఇత్యుచ్యతే. కర్మణ్య మనఁగా కూలి. అది పుచ్చుకొని పనిచే...వాఁడు. కర్మణ్యభుక్కు వాఁడు కర్మకరుఁ డనంబడును. కర్మ కరో...త్యర్థమితి కర్మకరః. కూలికొఱకు కార్యముఁ జేయువాఁడు. పా. భ...క్. ౧. కూలి దీసికొని పనిచేయువానిపేరు.

కర్మకారస్తు తత్క్రియః. ౧౮

...యో భృతి మృగహీత్వైవ కర్మకర ఇవ క్రియాః కరోతి స శిష్య...ప్రసాదిః కర్మకార ఇత్యుచ్యతే. తత్క్రియుం డనఁగా కూలి లేక ...యునట్టిశిష్యుఁడు బంటు మొదలైనవారు. అట్టివాఁడు కర్మకారుఁ...బడును. కర్మ కరోతీతి కర్మకారః. డు కృఞ్ కరణే. కార్యమును ...వాఁడు. ౧. కూలి యడుగక పనిచేయువానిపేరు.

అపస్నాతో మృతస్నాతః-

అప నికృష్టం స్నాతః అపస్నాతః. నికృష్టమైన స్నానము జేసిన

వాఁడు. ౧. మృతే మరణే స్నాతో మృతస్నాతః. ష్ణా శౌచే.
నిమిత్తమై స్నానముచేసినవాఁడు. ౨. బంధుసుహృదాదిమరణని
స్నానముచేసినవాని పేళ్లు. పుత్త్రాదులచేత సంస్కారార్థమై స్నా
చేయించఁబడినశవమునకు పేళ్లని సుబోధినీకారుఁడు.

* ఆమిషాశీ తు శౌష్కలః,

ఆమిష మశ్నాతీ త్యామిషాశీ. నాంతః. మాంసమును
వాఁడు. ౧. శుష్కాణాం మాంసఖండానాం సమూహః శౌష్కం.
రసంఘాత ఇత్యర్థః. త ల్లా త్యాద త్త ఇతి శౌష్కలః, లా ఆదానే
డినమాంససమూహమును గ్రహించువాఁడు. షా. శష్కులీవ
త్వాది గుణయోగా న్మాంస మపి శష్కులీ. తా మశ్నాతీతి శ
లః. చక్కిలమువలె కఠినగుణము గలదౌటవలన మాంసము శష్కు
యనఁబడును. దానిని భక్షించువాఁడు. ౨. మాంసమును దినువా

* బుభుక్షిత స్స్యాత్ క్షుధితో జిఘత్సు రశనాయితః.

బుభుక్షా అస్య సంజాతేతి బుభుక్షితః. క్షు దస్య సంజాతేతి
ధితః. ఆఁకలి వీనికిఁ గలిగినది గనుక, బుభుక్షితుఁడు. క్షుధితుఁడును. ౧.
అత్తు మిచ్ఛుః జిఘత్సుః. భక్షింప నిచ్ఛయించువాఁడు. ౩. అశనాయా
సంజాతా అశనాయితః. ఆఁకలిగొన్నవాఁడు. ౪. ఆఁకలిగొన్నవానిపేళ్లు

* పరాన్నః పరపిణ్డాదః-

పరస్యాన్నం అస్యేతి పరాన్నః. పరునియొక్క యన్నమ
వాఁడు. ౧. పరపిండం పరాన్న మత్తీతి పరపిండాదః. అద భక్షణే.
న్నమునే భక్షించువాఁడు. ౨ పరాన్నమునే తినువానిపేళ్లు.

* భక్షకో ఘస్మరోఽద్మరః,

భక్షయ త్యధికమితి భక్షకః. భక్ష అదనే. అధికముగా భక్షిం
చువాఁడు. ౧. ఘసతి తాచ్ఛీల్యేన ఘస్మరః అత్తి తాచ్ఛీల్యేన అ
రః. ఘస్ ఌ అదనే. అద భక్షణే. భక్షించుస్వభావము గలవా
౨. ౩. తిండిపోతుపేళ్లు.

* ఆద్యూన స్స్యా దౌదరికో విజిగీషా వివర్జితే.

విజిగీష యనఁగా నైహికాముష్మికసాధనమైనయుద్యోగము
లేక, పొట్టపోసికొనువానియందు ఆద్యూన ఔదరిక శబ్దములు వ

దీవ్యతి ఈషత్ క్రీడతి అన్యత్రాసక్తత్వాత్ ఆద్యూనః దివు
ఉద్యోగము లేక క్రీడించువాఁడు. ౧. ఉదరే ఆసక్తః ఔద
ఉదరమందే ఆసక్తి గలవాఁడు. ౨.

వాత్మంభరిః కుక్షింభరి స్స్వోదరపూరకే,
స్వోదర మేవ పూరయతీతి స్వోదరపూరకః. పోష్యవర్గమును విడి
కడుపు నింపుకొనువాఁడు స్వోదరపూరకుఁడు. వానియందు ఆ
కుక్షింభరిశబ్దములు వర్తించును. ఆత్మానం స్వమేవ బిభర్తీతి
రిః స్వకుక్షిమేవ బిభర్తీతి కుక్షింభరిః. డు భృఞ్ ధారణపో
తనకడుపుమాత్రము నిండించుకొనువాఁడు. ౧.

ర్వాన్నీనస్తు సర్వాన్నభోజీ-
సర్వాన్నం భక్షయతీతి సర్వాన్నీనః. సర్వాన్నం భుఙ్క్తే సర్వా
నాంతః. భుజ పాలనాభ్యవహారయోః. సర్వమైనవారియన్న
భుజించువాఁడు, ౧. ౨. నియమము వీడి యెల్లవారుల భుజించు
ళ్లు.

గృధ్నుస్తు గర్ధనః. ౨౨

లోఽభిలాషుక స్తృష్ణక్-
గృధ్యతి కాంక్షతి తాచ్ఛీల్యేనేతి గృధ్నుః, గర్ధనశ్చ. గృధు అభి
యాం. స్వభావమున కాంక్షించువాఁడు. ౧. ౨. లుభ్యతి
లుబ్ధః. లుభ గార్ధ్యే. ఆశించువాఁడు. ౩. అభిలషతి తా
త్యభిలాషుకః. లష కాంతౌ. స్వభావముననే అభిలషించు
౪. తృష్యతి తాచ్ఛీల్యేనేతి తృష్ణక్. జి. తృష పిపాసాయాం.
మ అత్రేచ్ఛావిశేషః. స్వభావముననే కోరువాఁడు. ౫. ఆశ
పేళ్లు. మొదటి ౨ పరద్రవ్యమునం దాసగలవానికిని, తక్కిన
యముందైనను తెంపులేని యాశ గలవానికిని పేళ్లని కొందఱు.

సమౌ లోలుప లోలుభౌ,
లోలుప్యతే భృశం ముహ్యతీతి లోలుపః. లుప విమోహనే. మి
మోహపడువాఁడు. ౧. లోలుభ్యతే భృశం గృధ్యతీతి లోలుభః.
గార్ధ్యే. కాంక్షించువాఁడు. ౨ మిగుల నాశ గలవానిపేళ్లు.

న్మాద స్తూన్మదిష్ణు స్స్యాత్-

ఉన్మాదేన సహితః సోన్మాదః. ఉన్మాదముతోఁగూడుకొన్న
పా. సూన్మాదః. ఉన్మదః. ౧. ఉన్మాదశీలః ఉన్మదిష్ణుః. మదీ హ
యోః. ఉన్మాదస్వభావము గలవాఁడు. ౨. భూతావేశాదులచే
లెఱుఁగనివాని పేళ్లు.

* అవినీత స్సముద్ధతః.

వినీత శ్శిక్షితో న భవతీ త్యవినీతః. శిక్షింపఁబడనివా
సముద్ధన్యతే సర్వై స్తాడ్యత ఇతి సముద్ధతః. అందఱిచేతఁ గొ
వాఁడు. ౨. అడఁకువ లేనివానిపేళ్లు.

* మత్తే శౌణ్డోత్కట క్షీబాః-

మాద్యతి స్మ మత్తః. మదీ హర్ష గ్లేపనయోః. మదించిన
౧. శుండా పానాగారం, సురా వా. తత్ర స్థితః-ఆసక్తో వా
మద్యపానగృహమందు దునికి గలవాఁడు గాని మద్యమందాసక్తి గల
గాని శౌండుఁడు. ౨. ఉద్రిక్తః ఉత్కటః. మదోద్రేకము గల
ఉద్భూతః ప్రకాశితః కటః శ్రోణిభాగోఽస్యఉత్కటః. మదము
కానొకప్పు డొడలెఱుఁగక వస్త్రహీనుఁ డౌను గనుక అగపడుచు
ణిభాగము గలవాఁడు. ౩. క్షీబతి మాద్యత ఇతి క్షీబః. క్షీబృ
మదించినవాఁడు. ౪. మద్యపానాదులచే నొడ లెఱుంగనిపేళ్లు.

* కాముకే కమి తానుకః,

క్రమ్రః కామయి తాభీకః కమనః కామనోఽభికః.

కామయతే తాచ్ఛీల్యే నేతి కాముకః; కమితా. ఋ. అను
మ్రః, కామయితా. ఋ. అభీకః, కమనః, కామనః, అభికశ్చ. 'అ
కాభీకః కమి' తేతి నిపాతనాత్ కమితేత్యర్థే త్రయశ్శబ్దాః కప్రత్య
తా స్సాధవః. కము కాంతౌ. కామించుస్వభావము గలవాఁడు. అ
భికాభీకశబ్దములు ఈయర్థమందు నిపతితములు గనుక నిదియ వ్య
౯. (వేశ్యాపతి ర్భుజంగ స్స్యాత్ షిద్గః పల్లవికో విటః) ఈశబ్దము
కాముకునియందు వర్తించును. ౯ కాముకుని పేళ్లు. కోరిక గలవా

* విధేయో వినయగ్రాహీ-

విధాతుం నియోక్తుం యోగ్యో విధేయః. డు ధాఞ్
పోషణయోః. నియోగింపఁదగినవాఁడు. ౧. ఇదం కార్య మిద

...గుర్వాద్యుపదేశో వినయః. తం గృహ్ణాతీతి వినయగ్రాహీ. నాంతః.
...పాదానే. వినయము నంగీకరించువాఁడు. ౨. వినయము గల
...పేళ్లు.

వచనేస్థిత ఆశ్రవః,

వచనే గుర్వాదివచనే తిష్ఠతీతి వచనేస్థితః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. గు
...లు చెప్పినమాటలో నుండువాఁడు. ౧. గుర్వాదిభి రాదిష్ట మ
...శృణోతీత్యాశ్రవః. శ్రు శ్రవణే. గుర్వాదులు చెప్పినమాట విను
... ౨. చెప్పినట్టు చేయువానిపేళ్లు. ౪ ను వినయముగలవానిపేళ్లే
...టీకానర్వస్వకారుఁడు. ఆలాగుననే, "స్యా దాశ్రవో విధేయ
...త్" అని రత్నకోశకారుఁడును పర్యాయములుగానే చెప్పినాఁడు.
...వో౽స్మి భవత స్సహానుజః" అని మాఘుఁడు.

...శ్యః ప్రణేయః-

వశం గత ఇతి వశ్యః. వశమును బొందినవాఁడు. ౧. ప్రణేతుం
...తుం శక్యః ప్రణేయః. ణీఞ్ ప్రాపణే. వశమును బొందింప శక్య
...వాఁడు. ౨. ఔషధాదులచేత వశ్యుఁడైనవాని పేళ్లు. విధేయశబ్ద
...ముదలు ౬ ను విధేయునిపేళ్లనికొందఱు.

నిభృత వినీత ప్రశ్రితా స్సమాః. ౨౫

నితరాం భ్రియత ఇతి నిభృతః. డు భృఞ్ ధారణపోషణయోః.
...పోషింపఁబడినవాఁడు. ౧. వినీయతే శిక్ష్యత ఇతి వినీతః. ణీఞ్
... శిక్షింపఁబడినవాఁడు. ౨. ప్రకర్షేణ శ్రియత ఇతి ప్రశ్రితః. శ్రి
...వాయాం. ప్రకర్షముచేత సాధువులను బొందువాఁడు. 3. శిక్షిం
...నవానిపేళ్లు.

...ష్టే ధృష్ణు ర్వియాతశ్చ-

...ధృష్ణోతీతి ధృష్టః, ధృష్ణుశ్చ. ఞి ధృషా ప్రాగల్భ్యే. దిట్టమై
...వాఁడు. పా. ధృష్ణక్. జ. ౧. ౨. విశేషేణ ఆభిముఖ్యం యా
...యాతః. యా ప్రాపణే. విశేషముగా నెదుటికిఁ బోవువాఁడు. 3.
...ము గలవానిపేళ్లు.

ప్రగల్భః ప్రతిభాన్వితే,

ప్రత్యుత్పన్నమతిత్వం ప్రతిభా. తదుక్తం. "బుద్ధిస్తాత్కాలికీ జ్ఞే

యా మతి రాగామిగోచరా, ప్రజ్ఞా నవనవోన్మేషశాలినీ ప్రతిభా ఇతి. అప్పటప్పటికి క్రొత్తగాఁ బ్రకాశించుప్రజ్ఞ ప్రతిభ యను ఆప్రతిభతోఁ గూడినవాఁడు ప్రగల్భుఁ డనంబడును. ౨. ప్రకర్షేణ ప్రగల్భః. గల్భ ధార్ష్ట్యే. ౯. ప్రకర్షముచేత దిట్టతనము గలిగి ౧. ఎప్పటికప్పుడు క్రొత్తయూహలు దోఁచు మంచిబుద్ధి గలవాని

* స్యా దధృష్టే తు శాలీనః-

ధృష్టో నభవతీ త్యధృష్టః. దిట్టరి కానివాఁడు. ౧. సలజ్జత్వే సుస్థాతు మసమర్థతయా శాలా మేవ ప్రవేష్టు మర్హతీతి శా గలవాఁ డౌటచేత సభలయం దుండ నశక్తుఁడై యిల్లు చేర నవాఁడు. ౨. దిట్టతనము లేనివాని పేళ్లు.

విలక్షో విస్మయాన్వి తే.

కేనచి దనుచితవ్యాపారే రహసి కృతే. తస్మిఁ కథంచి టీభూతే సతి మయాకృత మిదం ప్రకాశ మభూ దితిక ర్తుర్మనసి వి భవతి లజ్జా చ జాయ తే. తదుభయ మప్యత్ర విస్మయశబ్దేన లక్ష్యతే తైవిలక్షశబ్దో వ ర్త తే. తదు క్తమాలంకారికైః. "ఆత్మనశ్చరితే జ్ఞాతే౽న్యైర్య స్య జాయ తే, అపత్రపా తిమహతీ స విలక్షఇతి స్మృ విగతం లక్షం ప్రకృతార్థజ్ఞాన మస్యేతి విలక్షః. లక్ష దర్శనాంక దర్శనం=జ్ఞానం. ఆశ్చర్యముచేత ప్రకృతార్థజ్ఞానము లేనివాఁడు. ౧. నాన్వితో విస్మయాన్వితః. ఆశ్చర్యముతోఁ గూడుకొన్నవాఁడు. ౨ ర్యముచేఁ బ్రకృతార్థస్మృతి గలవాని పేళ్లు. వెఱఁగుపడినవాఁడు,

* అధీరే కాతరః-

ధీరో న భవతీ త్యధీరః. ధైర్యము లేనివాఁడు. ౧. కా తీతి కాతరః. తౄప్లవనతరణయోః. ధైర్యము లేకుండుటచేత కా చుకంత దాఁటువాఁడు. కేన సుఖేనతీర్ణః ప్రాప్తో నభవతీతి వా ఖము చేతఁ బొందనివాఁడు. ౨. వ్యసనాదులచేత వ్యాకులపడినవా

* త్రస్నో భీరు భీరుక భీలుకాః,

త్రస్యతి తాచ్ఛీ ల్యే నేతి త్రస్నుః. బిభేతి తాచ్ఛీ ల్యేనేతి భీ కః. భీలుకశ్చ. త్రసీ. ఉద్వేగే. ఞి భీ భయే. వెఱచుస్వభావముగల త్రస్నువు, భీరువు, భీరుకుఁడు, భీలుకుఁడును. ౪. వెఱచుస్వ

పేళ్లు. అభీరాదులు ౬ ను వెఱపుగలవానిపేళ్లని కొందఱు.
దు "అభీరే కాతర త్రస్నూ" అని మూలము.
ంసు రాశంసితరి-
శంసతి తాచ్ఛీల్యేనేతి ఆశంసుః, ఆశంసితా చ. ఋ. శంసు స్తు
పూర్వ ఇచ్ఛాయాం. స్వభావమున ప్రార్థించువాఁడు. ౨. తన
స్తువును కావలయు నని కోరువాని పేళ్లు.

గ్రహయాళు ర్గృహీతరి. ౨౭

గ్రహయతి తాచ్ఛీల్యేనేతి గ్రహయాళుః. గృహ్ణాతి తాచ్ఛీల్యేనే
తా. ఋ. పుచ్చుకొనుస్వభావము గలవాఁడు. ఇచట 'గృహయా
పాఠము. 'గ్రహయాళుః' అను రేఫసహితపాఠము 'భ్రాంతిమూ
టీకాసర్వస్వకారుఁడు. ౧. ౨. పుచ్చుకొనుస్వభావముగలవాని పేళ్లు.
ద్ధాళు శ్రద్ధయా యుక్తే-
శ్రద్ధధతే తాచ్ఛీల్యేన శ్రద్ధాళుః. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః.
ర్వః. విశ్వసించుస్వభావముగలవాఁడు. ౧ నమ్మకముగలవాని పేరు.

పతయాళు స్తు పాతుకే,

పతతి తాచ్ఛీల్యేనేతి పతయాళుః, పాతుకశ్చ. పత్ ౡ గతౌ. స్వ
మననే పడువాఁడు. ౧. ౨. పడుస్వభావము గలవాని పేళ్లు.
జ్జాశీలో౽పత్రపిష్ణుః-
లజ్జాశీల మస్యేతి లజ్జాశీలః. లజ్జయే స్వభావముగాఁగలవాఁడు.౧.
పతే తాచ్ఛీల్యేనేతి అపత్రపిష్ణుః. త్రపూష్ లజ్జాయాం. స్వభావము
గ్గుపడువాఁడు. ౨. సిగ్గుపడుస్వభావము గలవాని పేళ్లు.

వన్దారు రభివాదకే. ౨౮

వందతే తాచ్ఛీల్యేనేతి వందారుః. వది అభివాదనస్తుత్యోః. మ్రొ
భావము గలవాఁడు. ౧. అభివాదయతి ఇత్యభివాదకః. వద వ్య
ం వాచి. మ్రొక్కువాఁడు. పా. అభివాదుకః. ౨. మ్రొక్కు
వముగలవాని పేళ్లు.
రారు ర్ఘాతుకో హింస్రః-
శృణాతి తాచ్ఛీల్యేనేతి శరారుః. హంతి తాచ్ఛీల్యేనేతి ఘాతుకః.
తాచ్ఛీల్యేనేతి హింస్రః. హింసా హింసాయాం; హనహింసాగత్యోః.

హిసి హింసాయాం. స్వభావముననే చంపెడువాఁడు. ౧, ౨,
స్వభావము గలవాని పేళ్లు.

* సాన్యా ద్వర్ధిష్ణుస్తు వర్ధనః,

వర్ధతే తాచ్ఛీల్యేనేతి వర్ధిష్ణుః, వర్ధనశ్చ. వృధు వృద్ధౌ.
మున నే వృద్ధిఁబొందువాఁడు. ౧. ౨. వృద్ధిఁబొందుస్వభావము
పేళ్లు.

* ఉత్పతిష్ణు స్తూత్పతితా-

ఉత్పతతీ త్యుత్పతిష్ణుః, ఉత్పతితాచ. ఋ. పత్ ౢ గతౌ.
మున నెగయువాఁడు. ౧. ౨. ఎగయుస్వభావము గలవాని పేళ్లు.

* అలంకరిష్ణు స్తు మణ్డనః.

అలంకరోతి తాచ్ఛీల్యేనే త్యలంకరిష్ణుః. మండయతితాచ్ఛీ
మండనః. డు కృఞ్ కరణే, మడి భూషాయాం. అలంకరించుస్వ
గలవాఁడు. ౧. ౨. శృంగారించుస్వభావము గలవాని పేళ్లు.

* భూష్ణు ర్భవిష్ణు ర్భవితా-

భవతి తాచ్ఛీల్యేనేతి భూష్ణుః. భవిష్ణుః. భవితా చ. ఋ.
త్తాయాం. అగునట్టిస్వభావముగలవాఁడు. ౧. ౨. ౩. కాఁగల
ళ్లు. పలుమాఱును బుట్టుస్వభావము గల కేశనఖాదులవే ళ్ళని
అందురు.

* వ ర్తిష్ణు ర్వ ర్తన స్సమౌ,

వ ర్తతే తాచ్ఛీల్యేనేతి వ ర్తిష్ణుః. వ ర్తనశ్చ. వ ర్తించు స్వభా
గలది. ౧. ౨. వ ర్తించు స్వభావముగలవాని పేళ్లు. కాలాదుల
కొందఱు.

* నిరాకరిష్ణుః క్షిప్నుః స్యాత్-

నిరాకరోతి తాచ్ఛీల్యేనేతి నిరాకరిష్ణుః. డు కృఞ్ కరణే, స్వ
మున నే తిరస్కరించువాఁడు. ౧. క్షిపతి తాచ్ఛీల్యేనేతి క్షిప్నుః. క్షి
ణే. త్రోయుస్వభావము గలవాఁడు. ౨. తిరస్కరించుస్వభావము
వాని పేళ్లు.

* సాన్ద్రస్నిగ్ధ స్తు మేదురః.

మేద్యతి తాచ్ఛీల్యేనేతి మేదురః. ఞి మిదా స్నేహనే, స్వ

స్నిగ్ధుగలిగియుండును. ౧. సాంద్రమనఁగా దట్టమైనది. స్నిగ్ధము స్నిగ్ధ గలిగినది. అట్టి మేఘపటలాదులయందు మేదురశబ్దము ము

జ్ఞాతా తు విదురో విన్దుః-

జానాతి తాచ్ఛీల్యేనేతి జ్ఞాతా. ఋ. వేత్తి తాచ్ఛీల్యేనేతి విదు రశ్చ. జ్ఞా అవబోధనే. ఎఱుంగు స్వభావముగలవాఁడు. ౧. ౨. ఱుగుస్వభావము గలవానిపేళ్లు.

వికాసీ తు వికస్వరః,

వికసతి తాచ్ఛీల్యేనేతి వికాసీ. నాంతః. వికస్వరశ్చ. కస గతౌ. ముననే వికసించునది. ౧. ౨. వికసించు స్వభావము గలదాని

సృత్వరో విసృమరః ప్రసారీ చ విసారిణి. 3౧

విసరతి తాచ్ఛీల్యేనేతి విస్పృత్వరః, విస్మమరః, ప్రసారీ, నాంతః, చ. నాంతః, సృ గతౌ. స్వభావమున నెఱయునది. విసృత్వరము. ఱయుస్వభావముగల వానిపేళ్లు. (నీటిమీఁది చమురుచుక్క మొ దియు.)

హిష్ణు స్సహనః క్షన్తా తితిక్షుః క్షమితా క్షమీ,

సహతే తాచ్ఛీల్యేనేతి సహిష్ణుః, సహనశ్చ. క్షమతే తాచ్ఛీల్యే ంతా. ఋ. క్షమితా. ఋ. క్షమీ చ. నాంతః. తితిక్షత ఇతి . షహ మర్షణే. క్షమూష్ సహనే. తిజ నిశాతనే. స్వభావ ోర్చువాఁడు. ౬. స్వభావముననే యోర్చువానిపేళ్లు. "బాహ్యే త్మికే చైవ దుఃఖే చోత్పాదితే సతి, న కుప్యతి నవా హంతి హా పరికీర్తితా" అని క్షమాలక్షణము.

ధనోఽమర్షణః కోపీ-

క్రుధ్యతీతి క్రోధనః. క్రుధ కోపే. స్వభావముననే కోపించుకొను ౧. న మృష్యతి తాచ్ఛీల్యేనేత్యమర్షణః. మృష సహనే. స్వభా మోర్వనివాఁడు. ౨. కుప్య త్యవశ్యమితి కోపీ. నాంతః. కుప అవశ్యము కోపగించుకొనువాఁడు. 3. స్వభావముచేతనే కోపము పేళ్లు.

* చణ్డ స్త్వత్యన్తకోపనః.

చండతి కుప్యతీతి చండః. చడి కోపే. మిక్కిలి కోప వాఁడు. ౧. కుప్యతి తాచ్ఛీల్యేనేతి కోపనః. అత్యంతం కోపన కోపనః. కుప కోపే. స్వభావమునసే మిక్కిలి కోపగించుకొన ౨. మిక్కిలి కోపగించుకొనువానిపేళ్లు.

* జాగరూకో జాగరితా-

జాగర్తి తాచ్ఛీల్యేనేతి జాగరూకః, జాగరితా చ. జా నిద్రాక్షయే స్వభావమునసే మేల్కొనియుండువాఁడు. మేలు డుస్వభావము గలవానిపేళ్లు.

* ఘూర్ణితః ప్రచలాయితః,

ఘూర్ణతే ఇతస్తతో డోలాయత ఇతి ఘూర్ణితః. ఘూ భ్రమణే. ఇట్టటునూఁగెడువాఁడు. ౧. ప్రచల ఇవాచరతీతి ప్ర తః. ఊఁగెడువానివలె నుండువాఁడు. ౨. కూరుకుపాటుపడువా కూర్చుండి నిద్రపోవువాఁడు.

* స్వప్నక్ శయాలు ర్నిద్రాళుః-

స్వపితి తాచ్ఛీల్యేనేతి స్వప్నక్. జ, ఞి ష్వప్ శయే. శే చ్ఛీల్యేనేతి శయాళుః. శీఙ్ స్వప్నే. నిద్రాతి తాచ్ఛీల్యేనే ళుః. ద్రా కుత్సాయాంగతౌ. నిద్రపోవు స్వభావముగలవాఁడు. ౧ ౩. నిద్రపోతుపేళ్లు. తూఁగుపోతు.

* నిద్రాణ శయితౌ సమౌ.

నిద్రాతీతి నిద్రాణః. శేతే స్మ శయితః. ద్రా కుత్సా తౌ. శీఙ్ స్వప్నే. నిద్రించువాఁడు. ౧. ౨. నిద్రించువానిపేళ్లు.

* పరాఙ్ముఖః పరాచీనః-

పరం అఞ్చతీతి పరాఙ్. పరాఙ్ ముఖంయస్య పరాఙ్ముఖః. దిక్కు ముఖము గలవాఁడు. ౧. పరా ఞ్చేవ పరాచీనః. అంచు గ నయోః. అవ్వలిదిక్కును బొందినవాఁడు. ౨. ఆవలిముఖమయు పేళ్లు. పెడమొగముగా నున్నవాఁడు.

* స్యా దవాఙ ప్యధోముఖః,

అప అంచతీతి అవాఙ్. చ. అపిశబ్దా దవాచీనశ్చ. ముఖ

[...]లవాఁడు. స్త్రీలింగమైనప్పుడు 'అవాచీ' అని ఈకారాంతము.
[...]మునలన 'అవాచీనుండును.' ౧,౨. అధో ముఖం యస్యేతి త్య
[...] క్రిందైనముఖము గలవాఁడు. ౨ తలవంచుకొన్నవాని పేళ్లు.
[...]నా సఞ్చతి దేవద్ర్యఙ్-
దేవాః అంచతి గచ్ఛతి పూజయతీతివా దేవద్ర్యఙ్. చ. అంచు
[...]నయోః. స్త్రీలింగమైనప్పుడు 'దేవద్రీచీ' అని ఈకారాంతము.
[...]తలనుగూర్చి పోవువాఁడు. లేక దేవతలను బూజించువాఁడు.

విష్వద్ర్యఙ్ విష్వగఞ్చతి. 3౮

విష్వక్ సర్వత్రాంచతీతి విష్వద్ర్యఙ్. చ. అంతట నడుచువాఁడు.
[...]గము యినపుడు విష్వద్రీచీ అని ఈకారాంతము. ౧. అన్నిదిక్కు
[...]ను వ్యాపించువానిపేరు.
[...] సహాఞ్చతి సధ్ర్యఙ్ సః-
సహాంచతీతి సధ్ర్యఙ్. చ. కూడినడుచువాఁడు. స్త్రీలింగము
[...]ను సధ్రీచీ. ఈ. ౧ ఒకనితోఁ గూడి పోవువానిపేరు.

స తిర్యఙ్ యస్తిరోఽఞ్చతి,

తిరోంచతీతి తిర్యఙ్. చ. అంచు గతిపూజనయోః. అడ్డముగాఁ
[...]వాఁడు. స్త్రీలింగమయినపుడు తిరశ్చీ. ఈ. ౧. అడ్డముగా నడుచు
పేళ్లు.
[...]ో వదావదో వక్తా-
వదతీతి వదః, వదావదశ్చ. వక్తీతి వక్తా. ఋ. వద వ్యక్తాయాం
వచ పరిభాషణే. మాటలాడువాఁడు వదుఁడు. వదావదుఁడు.
[...]ను. ౧. ౨. 3. సభయందు భయము లేక పలుకనేర్చినవాని

వాగీశో వాక్పతి స్సమౌ. 3౯

వాచామీశో వాగీశః. వాచాం పతి ర్వాక్పతిః. వాక్కులకు
[...]గీశుఁడు, వాక్పతియును. ౧,౨. (గద్యపద్యాదిప్రబంధములను)
[...]ముగాఁ బలుకనేర్చినవాని పేళ్లు.
[...]చో యుక్తిపటు ర్వాగ్మీ వావదూకోఽతివక్తరి,
వాచో యుక్తిర్యస్య వచసాం ప్రయోగః తత్ర పటుః వాచోయుక్తిప

టుః. మాటలయొక్క యుక్తియందు సమర్థుఁడైనవాఁడు. ౧.
వా గస్యేతి వాగ్మీ. నాంతః. మంచివాక్కు గలవాఁడు. ౨.
భృశం వదతీతి వావదూకః. వద వ్యక్తాయాం వాచి. లెస్సగా
వాఁడు. 'వావదూకశ్చవక్తరి' యని కొందఱు. ౩ తాఁ బలుక
చినయర్థము ను యుక్తివలన లెస్సగా నిర్వహించి మాటలాడు

* స్యా జ్జల్పాకస్తు వాచాలో వాచాటో బహుగర్హ్యవాక్.

జల్పతి కుత్సితం వదతీతి జల్పాకః. జల్ప వ్యక్తాయాం వా
తముగాఁ బలుకువాఁడు. ౧. కుత్సితా వాచ స్సంత్యస్యేతి వాచా
చాటశ్చ. కుత్సితములైన పెక్కుమాట లాడును గనుక వా
వాచాటుఁడును. ౨. ౩. బహ్వ్యః గర్హ్యా వాచో యస్యేతి బహ
వాక్. చ. కుత్సితమైన పెక్కుమాటలు గలవాఁడు. ౪.
యుక్తములు గాక దోషయుక్తముగాఁ బెక్కుమాట లాడువా

* దుర్ముఖే ముఖ రాబద్ధముఖౌ-

దుష్టం ముఖం వచనమస్యేతి దుర్ముఖః, ముఖరశ్చ. అప్రి
మాటలు గలవాఁడు దుర్ముఖుఁడు, ముఖరుఁడును. ౧. ౨. అ
యంత్రితం ముఖమస్యే త్యబద్ధముఖః. అప్రియవాక్కులచేత ని
లేనిముఖము గలవాఁడు. ౩. అప్రియముగాఁ బలుకువానిపేళ్లు.

* శ్లక్ష్ణః ప్రియంవదే,

శ్లిష్యతే సర్వైరితి శ్లక్ష్ణః. శ్లిష ఆలింగనే. అందఱిచేత
నము సేయఁబడువాఁడు. పా. శక్నోతి ప్రియమేవ వక్తుమితి శ్లక్ష్ణ
శి శక్తౌ. ప్రియమును బలుక నేర్చినవాఁడు. ౧. ప్రియం వదతీతి ప్రి
దః. వద వ్యక్తాయాం వాచి. ప్రియముగాఁ బలుకువాఁడు. ౨. ప్రి
గాఁ బలుకువానిపేళ్లు.

* లోహల స్స్యా దస్ఫుటవాక్-

లోహతి స్థానప్రయుత్నవైకల్యం కరోతీతి లోహలః. లు
నాదౌ. ఉచ్చారణమందు వైకల్యము గలవాఁడు. లునాతి వాక్య
ధ్యే ఛినత్తీతి లోహలః. లూఞ్ ఛేదనే. మాటను నడుమ నిలుపు
లోహః అతికాఠిన్యేన లోహసదృశం రసనాతాల్వాదికం. తం లా
హలః, దట్టమైయుండుటచేత నినుమువంటి కాఠిన్యముగల నాలు

...లోహము. అది గలవాఁడు. ౧. అస్ఫుటా వాగ్యస్యేత్యస్ఫుట
...వ్యక్తము గానివాక్కు-గలవాఁడు. ౨. వ్యక్తము కాకుండ
...సువానిపేళ్లు.

గర్హ్యవాదీ తు కద్వదః. 38

...గర్హ్యం వదతీతి గర్హ్యవాదీ. నాంతః. నిందార్హముగాఁ బలు
... ౧. కుత్సితం వదతీతి కద్వదః. వద వ్యక్తాయాం వాచి. కుత్సి
... బలుకువాఁడు. నిందార్హముగా మాటలాడు వానిపేళ్లు. వా
...ు నింద్యములైన పెక్కు-మాట లాడును. కద్వదుఁడు నింద్యము
...ంచెముమాట లాడు నని వా రిద్దఱికిఁ గల భేదము.

...హా కువాద కుచరా-

కుత్సితః పరదోషప్రఖ్యాపనశీలః వాదః భాషణం యస్యేతి కు
... పరదోషప్రకాశకము లైనమాటలు గలవాఁడు. ౨. కుత్సితం
... కువదః. వద వ్యక్తాయాం వాచి. కీడును బలుకువాఁడు. కుత్సి
...తి భాషతే గచ్ఛతి వా కుచరః. చర గతిభక్షణయోః. కుత్సి
... బలుకువాఁడుగాని చరించువాఁడుగాని కుచరుఁడు. ౨. పరుల
...ును బలుకువాని పేళ్లు.

స్యా దసౌమ్యస్వరోఽస్వరః,

విరుద్ధః శ్రవణకటుః స్వరో యస్యే త్యస్వరః. విన నింపుగానిస్వర
...వాఁడు. ౧. చెవుల కింపుగాని స్వరమును బలుకువానిపేరు.

...ణ శ్శబ్దనః-

...రౌతి తాచ్ఛీల్యేనేతి రవణః. శబ్దాయతే తాచ్ఛీల్యేనేతి శబ్దనః.
... శబ్ద శబ్దే. స్వభావమునవే మ్రోయువాఁడు. ౧. ౨. మ్రోయు
...ము గలవానిపేళ్లు.

నాన్దీవాదీ నాన్దీకర స్సమౌ. 39

...నాందీం వదతీతి నాందీవాదీ. నాంతః. వద వ్యక్తాయాం వాచి.
...నృపాదీనాం స్తుతి ర్యస్మాత్ప్రవర్తతే, ఆశీర్వచనసంయుక్తా సా
...ందీకీర్తితా, సాస్యాత్పదై ర్ద్వాదశభి రష్టభి ర్వాప్యలంకృతా' ఇత్యా
...మాలాదిభిరుక్తలక్షణః పద్యవిశేషో నాందీత్యుచ్యతే. యత్కించి
...సూచకం వచోమాత్రం వా. ఆశీర్వచనయుక్తమయిన దేవద్విజ

నృపాదులయొక్క స్తుతిగాని, మంగళసూచకమయిన వచనము
ది యనంబడును. అట్టినాందిని జేయువాఁడు. ౧. నాందీం కరో
కరః. డు కృఞ్ కరణే. నాందిని జేయువాఁడు. ౨. ఆశీర్వాదము
డిన దేవతాదులయొక్క స్తోత్రము చేయుమంగళపాఠకుని పేళ్లు.

* జడో౽జ్ఞః-

"ఇష్టంవా నిష్టంవా సుఖ మితరద్వా న వేత్తి యో
తూష్ణీకః పరవశగ స్స భవతి జడసంజ్ఞకః పురుషః" అని. జల
తీతి జడః. జల ఘాతనే. స్తబ్ధుఁడై యుండువాఁడు. ౧. న జానాతీ
అవబోధనే. ఎఱుఁగనివాఁడు. ౨. ఇష్టానిష్టసుఖదుఃఖముల
పరవశుఁడై యూరకుండువాని పేళ్లు.

* అనేడమూక స్తు వక్తుం శ్రోతు మశిక్షితే,

ఏడమూక సదృశో౽నేడమూకః. అత్ర నఞ్ సాదృశ్యే
క్తం. "తత్సాదృశ్య మభావశ్చ తదన్యత్వం తదల్పతా, అప్రా
విరోధశ్చ నఞర్థా షట్ ప్రకీర్తితాః" ఇతి. చెవిటివానికిని మూ
కిని సరియైనవాఁడు. "నఖ ల్వనేడమూకావా సర్వపతే మ
అని శ్రీహర్షప్రయోగము. కొందఱు ఏడమూకః అనుపాఠము
రించి చెవుడును మూఁగతనమును గలిగినవానికి పేరని చెప్పుదు
సంస్కృతభాషాదౌ కృతబుద్ధిషు వ్యవహరత్సు యః స్వయ
న్నతయా తదీయవాక్యాని శ్రోతుం ప్రతివక్తుం చ సమర్థోన భవ
మూక ఉచ్యతే. ఏడో బధిరః. మూకో వాగింద్రియరహితః. ఏడ
మూకశ్చేతి విశేషణసమాసః. సంస్కృతభాషాదులయందు
వ్యవహరించుచుండఁగా వినుటకును ప్రతివచనముఁ జెప్పుటకును
గానివాఁడు ఏడమూకుఁ డని కొందఱు. ౧. మాటలాడుటకు
టకును సమర్థుఁడు కానివాని పేరు.

* తూష్ణీంశీల స్తు తూష్ణీకః-

తూష్ణీం శీల మస్య తూష్ణీంశీలః, తూష్ణీకశ్చ. ఊరకుం
వముగలవాఁడు తూష్ణీంశీలుఁడు, తూష్ణీకుఁడును. ౧. ౨. మా
యూరకుండుస్వభావము గలవాని పేళ్లు.

* నగ్నో౽వాసా దిగమ్బరః,

న లజ్జత ఇతి నగ్నః. ఓ లస్జీ వ్రీడే. సిగ్గులేనివాఁడు. ౧. న విద్య
...తే యస్య త్యవాసాః. స. బట్టలేనివాఁడు. ౨. దిక్ అంబరం
... దిగంబరః. బయులే బట్టగాఁ గలవాఁడు. ౩. దిసమొలవానిపేళ్లు.

...ష్కాసితోఽవకృష్ట స్స్యాత్ -

నిష్కాస్యత ఇతి నిష్కాసితః. కస గతౌ. వెళ్లఁగొట్టఁబడినవాఁ...
అవకృష్యతే బలాత్కారేణే త్యపకృష్టః. కృష విలేఖనే. బలిమి...
...యఁబడినవాఁడు. ౨. వెళ్లఁగొట్టఁబడినవానిపేళ్లు.

అపధ్వ_స్తను ధిక్కృతః,

అపధ్వస్యతే స్మ అపధ్వ_స్తః. స్రంసు ధ్వంసు అవస్రంసనే. దిగఁ...
...బడినవాఁడు. ౧. ధిగితి కృతః ఉచ్చారిత ఇతి ధిక్కృతః. డుకృ
...ణే. కరోతి రత్ర ఉచ్చారణే. చోరంకార మాక్రోశతీతి వత్. చె...
...ని పలుకఁబడినవాఁడు. ౨. తిరస్కరింపఁబడినవానిపేళ్లు.

...త్తగర్వోఽభిభూత స్స్యాత్ -

ఆత్తః స్వీకృతః గంధః గర్వో యేన సః ఆత్తగంధః. గంధ అ...
...పొందఁబడిన గర్వము గలవాఁడు. పా. ఆత్తగర్వః. అభిభూయ తే
...భిభూతః, భూ సత్తాయాం. పరిభవింపఁబడువాఁడు. ౨. గర్వితుఁ...
...రాజుచేతఁగాని శత్రువులచేతఁగాని గర్వభంగముఁ బొందినవాని
...అపధ్వ_స్త శబ్దము మొదలు ౪ పర్యాయము లని కొందఱు.

దాపిత స్సాధిత స్సమౌ. ౪౦

రాజ్ఞా వివాదాస్పదీభూతం ధనం ధనినే దాప్యతే అస్మాదితి దా...
...డు దాఞ్ దానే. రాజుచేత వివాదగ్ర_స్త మైనధనమును ధన...
...కొఁ ఇప్పించఁబడినవాఁడు. పా. దాయితః. ౧. ప్రతివాదినా సా...
...ద్యాదిభి స్సాధ్యతేస్మ సాధితః. రాధ సాధ సంసిద్ధౌ. ప్రతివాదిచేత
...లేఖ్యాదులవలన సాధింపఁబడినవాఁడు. ౨. దండుగగొనఁబడిన
...పేళ్లు.

ప్రత్యాదిష్టో నిర_స్త స్స్యా త్ప్రత్యాఖ్యాతో నిరాకృతః,

ప్రత్యాదిశ్యతే నిరాక్రియత ఇతి ప్రత్యాదిష్టః. దిశ అతిసర్జనే.
...కరింపఁబడినవాఁడు. ౧. నిరస్యతే స్మ నిర_స్తః. అసు క్షేపణే. నిరసిం...
...డినవాఁడు. ౨. ప్రత్యాఖ్యాయతే స్మ ప్రత్యాఖ్యాతః. ఖ్యా ప్రక...

థనే. ధిక్కరింపఁబడినవాఁడు. 3. నిరాక్రియతే స్మ నిరాకృతః. కరణే. నిరాకరింపఁబడినవాఁడు. ౪. న్యాయముచేఁ బరిహ వానిపేళ్లు.

* నికృత స్స్యా ద్విప్రకృతః-

నితరాం దుఃఖితః క్రియతే స్మ నికృతః, విప్రకృతశ్చ. కరణే. మిక్కిలి పీడింపఁబడినవాఁడు గనుక నికృతుఁడు, విప్ర సు. "తస్మిన్ విప్రకృతాః కాలే తారకేణ దివౌకసః" ఇతి కు భవే కాళిదాసః. పరకృతతిరస్కారముచేఁ బీడింపఁబడినవానిపేళ్లు.

* విప్రలబ్ధస్తు వఞ్చితః.

విప్రలభ్యతే స్మ విప్రలబ్ధః. వంచ్యతే స్మ వంచితః. ప్రాప్తౌ. వంచు విప్రలంభనే మోసపుచ్చఁబడినవాఁడు విప్ర వంచితుఁడును. ౧. ౨. మోసపుచ్చఁబడినవానిపేళ్లు.

* మనోహతః ప్రతిహతః ప్రతిబద్ధో హతశ్చ సః,

మనసి హతో మనోహతః. మనసి ప్రతిహన్యతే స్మ ప్ర హన హింసాగత్యోః. మనస్సునందలి యుత్సాహము చెడినవాఁ నోహతుఁడు, ప్రతిహతుఁడును. ౨. మనసి ప్రతిబధ్యతే స్మ ప్ర బధ బంధనే. మనస్సునందు కట్టఁబడియుండువాఁడు. 3. నిశ్చే హతసదృశతయా హతః. నిశ్చేష్టుఁడౌటవలనఁ జచ్చినవానివలె వాఁడు. ౪. కార్యవిఘాతము, విరుద్ధకార్యోత్పత్తి మొదలగుదా మనస్సున నుత్సాహము చెడినవానిపేళ్లు. 'ప్రత్యాదిష్టో నిరస్త స్స్యా అనునది మొదలు ఒకటిన్నరశ్లోకము ప్రక్షిప్తమని కొందఱు.

* అధిక్షిప్తః ప్రతిక్షిప్తే-

అధిక్షిప్యతే స్మ అధిక్షిప్తః. ప్రతిక్షిప్యతే స్మ ప్రతిక్షి పప్రేరణే ఆక్షేపించఁబడినవాఁడు అధిక్షిప్తుఁడు. ప్రతిక్షిప్తుఁడు ౨. కౌటసాక్ష్యాదులవలన సభ్యులచేత నిందింపఁబడినవానిపేళ్లు.

* బద్ధే కీలిత సంయతౌ.

కీల్యతే స్మ కీలితః. సంయమ్యతే స్మ సంయతః. కీల బంధనే. మ ఉపరమే. కట్టఁబడువాఁడు కీలితుఁడు, సంయతుఁడును. ౧. ౨. చౌ ర్యాపరాధమున బొండకొయ్య మొదలగుదానిచేతఁ గట్టువడినవాని

న్న ఆపత్ప్రాప్త స్స్యాత్ -

ఆపద్యతే స్మ ఆపన్నః. ఆపదం ప్రాప్తః ఆపత్ప్రాప్తః. పత్ ౹ గ
౹ వ్యాప్తౌ. ఆపదఁబొందినవాఁడు. ఆపన్నుఁడు, ఆపత్ప్రాప్తుఁ
౧. ౨. ఆపదఁబొందినవాని పేళ్లు.

కాన్దిశీకో భయద్రుతః,

కాం దిశం గచ్ఛామీతి చింతయన్ పలాయితః కాందిశీకః. ఏది
బోవుదు నని చింతించుచుఁ బరుగెత్తువాఁడు. భయేన ద్రుతః భ
తః. ద్రు గతౌ. భయముచేతఁ బోవువాఁడు. శత్రువు మొదలైన
భయపడి పాఱిపోవువాని పేళ్లు.

క్షారితః క్షారితో౽భిశస్తే-

ఆక్షార్యతే స్వరూపా చ్చాల్యత ఇ త్యాక్షారితః, క్షారితశ్చ. క్షర
నే. స్వరూపమునుండి చలింపఁబడినవాఁడు ఆక్షారితుఁడు, క్షారి
ను. ౧. ౨. అభిశస్యతే వాగ్బాణైరిత్యభిశస్తః. శసు హింసాయాం.
వాక్యాదులచేతఁ బీడింపఁబడినవాఁడు. 3. పరస్త్రీగమన, బ్రహ్మహ
దోషములచేత దూష్యుఁ డని వాదఁబడినవాని పేళ్లు.

సంకసుకో౽స్థిరే. ౪3

సమ్యక్ కసతి ఇతః సతో గచ్ఛతీతి సంకసుకః. కస గతౌ. ఇట్టు
బోవువాఁడు. ౧. స్థిరో న భవతీ త్యస్థిరః. స్థిరుఁడు గానివాఁడు. ౨.
ముందును నిలుకడ లేనివాని పేళ్లు.

వ్యసనా ర్తోపరక్తౌ ద్వౌ-

వ్యసనేన ఋతో వ్యసనార్తః. ఋ గతౌ. వ్యసనముచేతఁ బొందఁబడిన
ు. ౧. ఉపరజ్యతే స్మ ఉపరక్తః. రంజ రాగే. వ్యసనముచేఁ గప్పఁ
వాఁడు. ౨. దైవకృతమునఁ గాని మనుష్యకృతమునఁగాని శరీర
గలవాని పేళ్లు. ద్యూతాదివ్యసనములు గలవాఁ డని కొందఱు.

విహస్త వ్యాకులౌ సమౌ,

విగతౌ వ్యాపారశూన్యౌ హస్తౌ యస్యేతి విహస్తః. వ్యాపారము
హస్తములుగలవాఁడు. ౧. వ్యాకుల్యతే మనో యస్యేతి వ్యాకులః.
సంస్త్యానే. శోకాదులచేత మందముగాఁ జేయఁబడినమనస్సు గల
ు. ౨. శోకాదులవలన నిది సేయవలయు నని యెఱుఁగక తిచ్చ

వడినవానిపేళ్లు.

* విక్లబో విహ్వలః-

విక్లబతే శక్తో నభవతీతి విక్లబః. క్లబ కాతర్యే. "ధా
వ్యవతిష్ఠో౽పి విక్లబభాతురున్నేయః. పాఠస్య ప్రదర్శనార్థత్వా"
బోధినీకారః. విక్లబ ఇతి అవ్యుత్పన్న ప్రాతిపదికమితి కేచిత్.
గానివాఁడు.౧.విరుద్ధం హ్వలతీతి విహ్వలః. హ్వల సంచలనే.
గాఁ జలించువాఁడు. ౨ భయశోకాదులచేఁ దనయవయవములకు
వ శక్తిలేనివానిపేళ్లు.

* స్యాత్తు వివశో౽రిష్టదుష్టధీః.

విరుద్ధం వష్టీతి వివశః. వశ కాంతౌ. విరుద్ధమైనదానిఁగో
డు. ౧. అరిష్టమనఁగా నాసన్నమరణము. దానిచేత దూషిత
గలవాఁడు వివశుఁ డనంబడును.

* కశ్యః కశార్హే-

కశాపర్హతీతి కశ్యః. కశార్హశ్చ. చబుకుపెట్ల కర్హమై
కశ్యుఁడు, కశార్హుఁడును. ౧. అపరాధమువలన చబుకుపెట్లకు
వానిపేళ్లు.

* సన్నద్ధే త్వాతతాయీ వధోద్యతే,

ఆతతమధికం పాపమేతీ త్యాతతాయీ. నాంతః. ఇణ్
అధికమైనపాపమును బొందినవాఁడు. ఆతం పలాయమానం
జిఘాంసయా గచ్ఛతీతి ఆతతాయీ. తయ గతౌ. పరుగెత్తువాని
నిచ్ఛచేఁ దఱుముకొనిపోవువాఁడు. ౧. అత్ర వధోద్యతపదే. "అ
గరదశ్చైవ శస్త్రపాణిర్ధనాపహః, క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతే
తాయిన" ఇతి స్మృత్యుక్తాః పరానిష్టకారిణో గృహ్యంతే.
నని యుద్యోగించి సన్నాహపడినవానిపేరు.

* ద్వేష్యే త్వక్షిగతః-

ద్వేష్టుం యోగ్యో ద్వేష్యః. ద్విష అప్రీతౌ. ద్వేషింప
వాఁడు. ౧. అక్షిగతశూకసికతాదివత్పీడాకరత్వాదక్షిగతః. కంటు
నెఱుసు, ఇసుక మొదలైనదానివలెఁ బీడించువాఁడు. ౨. ద్వేషి
దగినవానిపేళ్లు.

వధ్య శ్శీర్షచ్ఛేద్య ఇమౌ సమౌ. ४९

...ధమర్హతీతి వధ్యః. చంపఁదగినవాఁడు. ౧. శీర్షచ్ఛేదమర్హతీ ...ద్యః. తలఁగొట్టఁదగినవాఁడు. ౨. చంపఁదగినవానిపేళ్లు.

...విషేణ యో వధ్యః-

...షేణ వధ్యో విష్యః. విషముచేతఁ జంపఁదగినవాఁడు. ౧. విష ...ంపఁదగినవానిపేరు.

ముసల్యో ముసలేన యః,

ముసలేన వధ్యో ముసల్యః. రోఁకటిచేఁ జంపఁదగినవాఁడు. ౧. ...యాది ప్రాయశ్చిత్తార్థమై రోఁకటిచేఁ జంపఁదగినవానిపేరు.

...దానోఽకృష్ణకర్మా-

...ంద తే కర్మణా శుద్ధో భవతీతి శిశ్విదానః. శ్విది శ్వైత్యే. స ...ఁ బరిశుద్ధుఁడైనవాఁడు. స్వా. శ్వేతతే పాపవిశేషాద్వైవర్ణ్యం ...తి వా పుణ్యవిశేషా ద్విశుద్ధిం ప్రాప్నోతీతి వా శిశ్విదానః. శ్వి ...ద్వే. పాపవిశేషమువలన వైవర్ణ్యముగాని పుణ్యవిశేషమువలన ...ని పొందువాఁడు. ౧. అకృష్ణం శుద్ధం కర్మ యస్యేత్యకృష్ణక ...ాంతః. పరిశుద్ధమయిన నడవడికగలవాఁడు. ౨. మంచియాచార ...వానిపేళ్లు. శిశ్విదానః కృష్ణకర్మా అనుపాఠము నంగీకరించి పా ...నిపేళ్ళని కొందఱు. శిశ్విదానః కృష్ణకర్మేతి సర్వానంద సుభూ ...ద్రా. శిశ్విదానః అకృష్ణకర్మేతి సుబోధినీకారః. పక్షద్వయేఽపి ...ప్రయోగ దర్శనాత్ నిఘంట్వంతర గవేషణాచ్చ శిశ్విదానశ ...నిశ్చేతవ్యః. అథవా అరిష్టశబ్దస్యమిథో విరుద్ధ శుభాశుభరూపా ...వత్ శిశ్విదానశబ్దస్యాపి పుణ్యాపుణ్యకృల్లక్షణోభయార్థవాచ ...త్యవధేయం.

చపల శ్చికుర స్సమౌ. ४८

"అవిమృశ్యతు యః కార్యం పురుషో వధబంధనాదికం కుర్యా ...వినిశ్చితకారిత్వా త్స తు ఖలు చపలో బుధై ర్జ్ఞేయః" అని. చో ...చపలః. చుప మందాయాం గతౌ. మంద మయినజ్ఞానము గల ... ౧. చకతి తృప్యతి స్వకర్మణేతి చికురః. తాఁ జేసిన ప్రయోజ ...త తృప్తిఁబొందువాఁడు. ౨. దోషము విచారించక వధబంధ

నాదులఁ జేయువాని పేళ్లు.

* దోషైకదృ క్పురో భాగీ-

దోష మేకం పశ్యతి దోషైకదృక్. శ. దృశిర్ ప్రేక్షణే. దోషమునే చూచువాఁడు. ౧. పురో దోషం భజతి గృహ్ణా ల్యేనేతి పురోభాగీ. నాంతః. భజ సేవాయాం. ముందు దోష భావమున గ్రహించువాఁడు. ౨. దోషమునే వెదకువాని పేళ్లు

* నికృత స్త్వనృజు శ్శఠః,

నికృణోతి హినస్తి నికృతః. కృఞ్ హింసాయాం. డు. ౧. అనృజుహృదయత్వా దనృజుః. కుటిలహృదయము ౨. శఠతీతి శఠః కైతవే. కపటముగలవాఁడు. "గూఢ చ్ఛఠః" అని యాలంకారికులు. ౩. కుత్సితుని పేళ్లు.

* కర్ణేజప స్సూచక స్స్యాత్ పిశునో-

రాజాదీనాం కర్ణే జపతి వ్యక్తం వదతి పరకీయదోషా వః. జప వ్యక్తాయాం వాచి. రాజాదులయొక్క చెవియందు దోషములను జెప్పువాఁడు. ౧. సూచయతీతి సూచకః. సూ న్యే. సూచించువాఁడు. ౨. పింశ త్యనృతస్యావయవో భవతీతి పిశ అవయవే. అసత్యమునకు అవయవమయినవాఁడు. ౩. కొ జెప్పువాని పేళ్లు.

* దుర్జనః ఖలః.

దుష్టో జనః దుర్జనః. దుష్టుఁడయినజనుఁడు. ౧. ఖల దితి ఖలః. ఖల సంచలనే. ధర్మమువలనఁ జలించువాఁడు. ౨. యినవాని పేళ్లు. కర్ణేజపశబ్దము మొదలు ౫ పరదోషప్రకాశ కొందఱు. పిశున దుర్జనఖలశబ్దములు ౩ ను, జనులలో నొక తగవు పెట్టువాని పేళ్లని కొందఱు.

* నృశంసో ఘాతుకః క్రూరః పాపః-

నౄన్ శసతి శంసతి చ నృశంసః. శసు హింసాయాం. శం దుర్గతౌ చ. మనుష్యులను బీడించువాఁడు. ౧. హంతీతి ఘాతుక హింసాగతో్యః. హింసించువాఁడు. ౨. కృంతతీతి క్రూరః. నే. వ్యథ పెట్టువాఁడు. ౩. పాపమస్యేతి పాపః. పాపముగలవా

బాధ సేయుస్వభావము గలవానిపేళ్లు.

ధూర్తస్తు వఞ్చకః,

ధూర్వతి హినస్తీతి ధూర్తః. ధుర్వీ హింసాయాం. పీడించు
౧. వఞ్చయతీతి వఞ్చకః. వఞ్చు విప్రలంభే. మోసపుచ్చువాఁ
మోసపుచ్చువానిపేళ్లు.

జ్ఞే మూఢ యథాజాత మూర్ఖ వైధేయ బాలిశాః. ౪౮
న జానాతీ త్యజ్ఞః. ఎఱుకలేనివాఁడు. ౧. ముహ్యతీతి మూఢః,
హ్యే. ముహ వైచిత్త్యే. మోహమును బొందువాఁడు. ౨. ౪. జాత
కశూన్యత్వా దితి యథాజాతః. వివేకశూన్యుఁ డౌటవలన పు
ప్పటివలె నెల్లప్పుడు నుండువాఁడు. ౩. విధాతుం యోగ్యో విధే
ధేయ ఏవ వైధేయః, శిక్షింపఁదగినవాఁడు వైధేయుఁడు. ౫.
ం బలింపూజాం శ్యతీతి బలిశః. బలిశ ఏవ బాలిశః. తనకుఁ
న్నానమును జెఱుచుకొనువాఁడు బాలిశుఁడు. దేవతార్థం దత్త
పాది బలిం శ్యతి భక్షణేన తనూకరోతీతి బలిశః. బలిశ ఏవ బాలిశః.
కై యుంచఁబడిన యపూపాదులను భక్షించి స్వల్పముగాఁ
వాఁడు. ౬ ఎఱుకలేనివానిపేళ్లు,

దర్యే కృపణ క్షుద్ర కింపచాన మితంపచాః,

కుత్సితః. అర్యః కదర్యః. కుత్సితుఁడైన ధనికుఁడు. ౧. కల్పతే కు
కనేనాపి జీవనాయ సమర్థో భవతీతి కృపణః. కృపూ సామర్థ్యే.
లమును బీడించియైనను బ్రతుకనేర్చినవాఁడు. ౨. క్షుద్నాతి
ం పీడయతీతి క్షుద్రః. క్షుదిర్ సంపేషణే. కుటుంబమును
వాఁడు. ౩. కించి దన్నం పచతీతి కింపచానః. ఇంచుకంత వంట
వండుకొనువాఁడు. పచా పాకః, కిం కించిత్ పచయా అత్యల్ప
అనితి జీవతీతి కింపచానః. అన ప్రాణనే. ఇంచుక వంటచేత బ్ర
వాఁడు. ౪. మితం అత్యల్పం పచతీతి మితంపచః. డు పచ్ ష్ పాకే.
వండుకొనువాఁడు. ౫. ఒకనికిఁ బెట్టక తాను భక్షింపక ధన
గూడఁబెట్టువానిపేళ్లు.

స్వస్తు దుర్విధో దీనో దరిద్రో దుర్గతో౽పి సః. ౪౯
నిర్గతః స్వాదితి నిస్స్వః. ధనమువలనఁ బాసినవాఁడు. ౧. దుష్టా జీర్ణ

వ స్త్రధారణకదన్నభోజనాదిరూపా విధా ప్రకారో యస్యేతి
చినిఁగినగుడ్డ కట్టుకొనుట, కుత్సితమైన యన్నమును భుజించు
లైనప్రకారము గలవాఁడు. ౨. దీయత ఇతి దీనః. దీఙ్
యించువాఁడు. ౩. దరిద్రాతి దుర్గతిం ప్రాప్నోతీతి దరిద్రః.
దుర్గతౌ. దుర్గతిని బొందినవాఁడు. ౪. దురవస్థాం గతో దుర్గతః
ని గతౌ. దురవస్థను బొందినవాఁడు. ౫ దరిద్రునిపేళ్లు.

* వనీపకో యాచనకో మార్గణో యాచ కార్థి నౌ,

వనతీతి వనీపకః. యాచత ఇతి యాచనకః, యాచకః
యతీత్యర్థీ. నాంతః. వను యాచనే. టు యాచృ యాఞ్ఞాయాం
ఉపయాఞ్ఞాయాం. అడుగువాఁడుగనుక వనీపకుఁడు, యాచ
యాచకుఁడు, అర్థియును. వనీ యాచ్ఞా తాం పాతి రక్షతీతి
పా. రక్షణే. అడుగుటను రక్షించువాఁడు. పా. వనీం
మాత్మన ఇచ్ఛతీతి వనీపకః. అడుగుటను తనకు నిచ్ఛ
వాఁడు. యాచ్యతే అనేనేతి యాచనం దేహీత్యాదిపదం త
తీతి యాచనకః. కై శబ్దే. ఇమ్మని యడుగువాఁడు. ౧. ౨.
మార్గయతి దాతారమితి మార్గణః. మార్గ అన్వేషణే. దాతను
వాఁడు. ౪, ౫ అడుగువానిపేళ్లు.

* అహంయు స్స్యా దహంకారీ-

అహమితి మాంతమవ్యయమ్. అహంకారోఽస్యేతి అహం
అహంకారోఽస్యాస్తీత్యహంకారీ. నాంతః. అహంకారముగలవా
హంయువు, అహంకారియును. ౧. ౨. అహంకారము గలవానిపే

* శుభంయుస్తు శుభాన్వితః.

శుభమితి మాంతమవ్యయం మంగళార్థే. శుభమస్యేతి
యుః. శుభము గలవాఁడు. ౧. శుభే నాన్వితః శుభాన్వితః. శుభ
గూడుకొన్నవాఁడు. ౨. శుభము గలవానిపేళ్లు.

* దివ్యోపపాదుకా దేవాః-

దివి భవాః దివ్యాః. మాత్రాదినిరపేక్షేణ ధర్మవిశేషాదే
ద్యంత ఇత్యుపపాదుకాః. దివ్యాశ్చ తే ఉపపాదుకాశ్చ దివ్యోపపా
స్వర్గమందుండువారు దివ్యులు. తల్లి మొదలైనవారు లేకయే ఆ

రు ఉపపాదుకులు. దివ్యులైన ఉపపాదుకులు దివ్యోపపాదు
అయోనిజులై స్వర్గమందున్న దేవతలపేరు.

నృగవాద్యా జరాయుజాః,

ప్పత్తిసమయే జరాయోర్జాయంత ఇతి జరాయుజాః. జనీ ప్రా
. పుట్టునప్పుడు మావివలనఁ బుట్టువారు. ౧. మావివలనఁ బు
ష్యులు పశువులు మొదలైనవాని పేరు.

జాః కృమి దంశాద్యాః-

స్వేదాత్ భౌమోష్మణో జాతా స్వేదజాః. ఉక్కవలనఁ బుట్టి
పురుగులు ఈఁగలు మొదలైనవానిపేరు. ఆదిశబ్దమువలన ఉసు
లు మొదలైనవానికిని పేరు.

పక్షిసర్పాదయోఽణ్డజాః. ౫౧

అండా జ్జాయంత ఇత్యండజాః. జనీ ప్రాదుర్భావే. గ్రుడ్డువలనఁ
. ౧. పక్షులు పాములు మొదలైనవాని పేరు. ఆదిశబ్దముచేత
ములకును పేరు.

(ఇంతవఱకు ప్రాణివర్గము.)

ద్భిద స్తరు గుల్మాద్యాః-

ఉద్భిద్య న్తి భువమిత్యుద్భిదః. ద. భిదిర్ విదారణే. పుట్టునపుడు
వ్రక్కలించునవిగనుక ఉద్భిత్తులు. ౧. తరుగుల్మలతాదుల పేరు.
ముచేత గడ్డిపోఁచలు, ఓషధులు, తీఁగలు మొదలగునవియు.

ఉద్భి దుద్భిజ్జ ముద్భిదమ్,

ద్భిత్ వ్యాఖ్యాతమ్. భూమేరుద్భేదనముద్భిత్. తతో జాత
. జనీ ప్రాదుర్భావే. భూమిని వ్రక్కలించి పుట్టినది. ౨. ఉద్భి
ద్భిదం. భూమిని వ్రక్కలించునది. 3 ఆ తరుగుల్మాదులకే పేళ్లు.
రం రుచిరం చారు సుషమం సాధు శోభనమ్. ౫౨
తం మనోహరం రుచ్యం మనోజ్ఞం మఞ్జుమఞ్జులమ్,
వామం హారి శాలి రమణీయం మనోరమమ్)
తరాం ఆద్రియత ఇతి సుందరం. దృజ్ ఆదరే. మిక్కిలి సం
మనది. ౧. రోచత ఇతి రుచిరం. రుచ దీప్తౌ. ప్రకాశించునది.
మనోఽస్మిన్నితి చారు. చరగతిభక్షణయోః. దీనియం
సంచరించును. సుష్ఠు సహం సర్వస్య అభిలాషవిషయత్వే

నేతి సుషమం. సర్వమైనవారికి అభిలాషవిషయమౌటచేత స
డునది. ర. సాధ్నోతి శుభమితి సాధు. రాధ సాధ సంసిద్ధౌ.
సాధించునది. ౫. శోభత ఇతిశోభనం. శుభ శుంభ శోభార్థే.
కామ్యత ఇతి కాంతం.కము కాంతౌ. కాంక్షింపఁబడునది. కస్య
తో నిశ్చయోఽత్రేతివా కాంతం. సుఖముయొక్క నిశ్చయము
దుఁగలదు.౭. మనోహరతీతి మనోహరం.హృఞ్ హరణే.మనస్సు
చునది. పా. మనోరమం. ౮. రోచత ఇతి రుచ్యం. రుచ దీప్తౌ.
చునది. ౯. మనసా జ్ఞేయం మనోజ్ఞం. జ్ఞా అవబోధనే. మనస్సు
గఁదగినది. ౧౦. మన్యతే సద్భి రితి మంజు. మన జ్ఞానే. అంద
లంపఁబడునది.౧౧. మంజుత్వమస్యేతి మంజుళం. మంజుత్వము గ
మంజుళబ్దము శ్యామాదిశబ్దములవలెనే ధర్మపరమునుగలదుగను
మందు శ్యామలాదిశబ్దములవలె మంజులశబ్దమును. చక్కని వస్తు

* త దాసేచనకం తృప్తే ర్నాస్త్యన్తో యస్య దర్శనాత్.

ఆసిచ్యతే అపూర్యతే దృగాదిక మనేనేతి ఆసేచనకం.
క్షరణే. దీనిచేత నేత్రాదీంద్రియములు నిండింపఁబడును. పా. న
న క్షరతి దృగస్మాది త్యాసేచనకం. ఎంతసేపు చూచినను తని
సుందరవస్తువు పేరు.

* అభీష్టేఽభీప్సితం హృద్యం దయితం వల్లభం ప్రియమ్,

అభిముఖ్యేన ఇష్యతే అభీష్టం. ఇషు ఇచ్ఛాయాం. అభి
గా నిచ్ఛయింపఁబడునది. ౧.అభిత ఆప్తుమిష్టమభీప్సితం. ఆప్ ?
అంతట పొంద నిచ్ఛయింపఁబడునది. ౨. హృదయస్య ప్రియం హృ
హృదయమునకు ప్రియమైనది. ౩. దయతే చిత్తమాదత్త ఇతి
దయ దానగతిరక్షణహింసాదానేషు. మనస్సు నాకర్షించునది. ౪.
ప్రీణాతీతి వల్లభం. వల్ల ప్రీతౌ. ప్రీతిని గలుగఁజేయునది. ౫. ప్రీ
ప్రియం. ప్రీఞ్ తర్పణే. తృప్తిని జేయునది. ౬.మనస్సునకుఁ ప్రీ
వస్తువు పేళ్లు.

* నికృష్ట ప్రతికృష్టార్వ రేఫ యాప్యావ మాధమాః,
కుపూయ కుత్సి తావద్య ఖేట గర్హ్యాణకాః సమాః,

నికృష్యతే స్మ ప్రతికృష్యతే స్మ తిరస్కృత ఇతి నికృష్టం.

కృశ విలేఖనే. తిరస్కరింపఁబడువాఁడు. ౧. ౨. అర్వ త్యాప
ర్వా. న. పు. అర్వ గతౌ. అపకర్షమును బొందినవాఁడు. ౩.
హనస్తి వర్తనమితి రేఫః. అ. పు. రిఫ కత్థనయుద్ధనిందాహింసా
నడకను జెఱుచువాఁడు. "రవర్ణే పుంసి రేఫస్స్యా త్కుత్సి
లింగవత్" అని రభసుఁడు. పా. రేఫాః. స. పు. "రేఫా స్స్యా
క్రూరే కృపణేఽవ్యభిధేయవత్" అని మేదిని. ౪. యాపనీయో
యా ప్రాపణే. ద్రొబ్బఁ దగినవాఁడు. ౫. అవన్ అదన్ ఇత్యేతౌ
నిపాతౌ. అవః అస్యా స్తీతి అవమః. అధః అస్యా స్తీతి అధ
ంద్రైయుండువాఁడు గనుక అవముఁడు, అధముఁడును. ౬. ౭. కుత్సి
యతే కుపూయః. పూయీ విశరణే. కుత్సితముగా నశించువాఁ
కుత్సాఽస్య సంజాతేతి కుత్సితః. నిందగలవాఁడు. ౯. అవదనీ
వద్యః. వద వ్యక్తాయాం వాచి. ఉచ్చరింపఁదగనివాఁడు. ౧౦.
నరైర్వరితి ఖేటః. ఖిట త్రాసే. అందఱిచేతను వెఱపింపఁబడు
౧౧. గర్హితుం యోగ్యో గర్హ్యః. గర్హ కుత్సాయాం. నిందిం
వాఁడు. ౧౨. అణతి బహు జల్పతీ త్యణకః. అణ శబ్దే. వదరు
౧౩. జాత్యాచారాదులచేత నిందితుఁడైనవాని పేళ్లు.

మలీమసం తు మలినం కచ్చరం మలదూషితమ్. ౫౫

మల మస్యా స్తీతి మలీమసం. మలినం చ. మురికి గలిగినది మ
ము, మలినమును. ౧. ౨. కుత్సితం చరతీతి కచ్చరం. చర గతిభ
యోః. కుత్సితమైయుండునది. ౩. మలేన దూషితం. మలదూషి
మలముచేత దూషితమైనది. మాసినవస్తువు పేళ్లు.

పూతం పవిత్రం మేధ్యం చ-

పునాతి దేహాదికమితి పూతం. దేహాదులను బరిశుద్ధముగాఁ జే
. ౧. పూయతేఽనేనేతి పవిత్రం. పూఞ్ పవనే. దీనిచేత శుద్ధ
జేయఁబడును. ౨. మేధనీయం మేధ్యం. మేధృ సంగమే. పొం
ది. ౩. పవిత్రమైనవస్తువు పేళ్లు.

వీధ్రం తు విమలార్థకమ్,

విశేషేణ ఇద్ధే వీధ్రం. ఞి ఇంధీ దీప్తౌ. విశేషముగాఁ బ్రకాశించు
. విమలాత్మకం. స్వభావముననే నిర్మలమయిన స్ఫటికాదులపేరు.

* నిర్ణిక్తం శోధితం మృష్టం నిశ్శోధ్య మనవస్కరమ్.

నిర్ణిజ్యతే స్మ నిర్ణిక్తం. శోధ్యతే స్మ శోధితం. మార్జ్యతే స్మ
మృష్టం. ణిజిర్ శౌచపోషణయోః. శుధ శౌచే. మృజూశుద్ధౌ. ...
పఁబడినది గనుక నిర్ణిక్తము, శోధితము, మృష్టమును. ౧. ...
తం శోధ్యాత్పరిత్యాజ్యాంశాదితి నిశ్శోధ్యం. పరిత్యజింపఁదగిన...
మువలనఁ బాసినది. ౭. న విద్యతే అవస్కరః పరిత్యాజ్యాంశో...
త్యనవస్కరం. చెత్తలేనిది. ౫. కల్మషము లేకుండ శోధి...
వస్తువుపేళ్లు.

* ఆసారం ఫల్గు-

న విద్యతే సారోఽస్యేత్యసారం. సారము లేనిది. ౧. ...
ఘ్నమేవేతి ఫల్గు. ఞి ఫలా విశరణే. శీఘ్రముగా నశించునది. ...
రము లేనిదూది మొదలైనవస్తువుపేళ్లు.

* శూన్యం తు వశికం తుచ్ఛ రిక్తకే,

నివారకాభావాత్ శునే హితం శూన్యం. అడ్డపెట్టువా...
కుండుటవలన శునకమునకు హితమైనది. ౧. వశ్యతే కామ్యతే ...
భిరితి వశికం. వశ కాంతౌ. భూతాదులచేఁ గాంక్షింపఁబడునది. ...
దతి మనః క్లేశయతీతి తుచ్ఛం. తుద వ్యథనే. మనస్సును వ్యథ...
రిచ్యతే వస్తుభి రితి రిక్తం. రిచిర్ పృథగ్భావే. వస్తువులచేత విడు...
నది. ౭. రిక్తమైనయిల్లు మొదలైనదానిపేళ్లు.

* క్లీబే ప్రధానం ప్రముఖం ప్రవేకానుత్త మోత్తమాః,
ముఖ్య వర్య వరేణ్యాశ్చ ప్రబ ర్హానవరార్ధ్యవత్,
పరా ర్ధ్యాగ్ర ప్రాగ్రహర ప్రా గ్ర్యా గ్ర్యాగ్రీయ మగ్రియమ్.

ప్రకర్షేణ ధత్తే ఉపసర్జనం పుష్ణాతీతి ప్రధానం. డు ధాఞ్
ణ పోషణయోః. అప్రధానుని బోషించువాఁడు. నియతనపుంస...
గుణేషు వినయః. ప్రధానం. విద్వత్సు వై యాకరణః ప్రధానం. ఆ...
దాహరణములు. ౧. ప్రకృష్టం ముఖ మారంభోఽస్యేతి ప్రముఖః...
కృష్టమయినయుద్యోగము గలవాఁడు. ౨. ప్రకృష్టో వేకః పృథ...
యస్యేతి ప్రవేకః. విచిర్ పృథగ్భావే. అప్రధానులలోఁ బ్రకృష్టమై...
ర్పాటుగలవాఁడు. ౩. న విద్యతే ఉత్తమః ఇత్యనుత్తమః. ...

డు సరిజయొకఁడు లేఁడు. ౮. అతిశయేన ఉత్కృష్టః ఉత్తమః. యుత్కృష్టమైనవాఁడు. ౯. ముఖమివ ప్రధానం ముఖ్యః. ముఖ ప్రధానమైనవాఁడు. ౾. వరణీయః స్వాశ్రితైర్భజనీయ ఇతి వ రేణ్యశ్చ; వరఇచ్ఛాయాం. వృఞ్ వరణే. కోరఁదగినవాఁడు గ ణ్యుఁడు, వరేణ్యుఁడును. "మహేంద్రనాగమభితః కరేణువర్యాః" ని మొదలైన వారిప్రయోగములవలనఁదఱుచుగా సమాసోత్తర ముండును. ౭. ౮. ప్రకృష్టో బర్హ ఉద్యమో యస్య ప్రబర్హః.బృ ద్యమనే. ప్రకృష్టమైనయుద్యోగముగలవాఁడు. ౯. అవరార్ధే భవః ర్ధ్యః జఘన్యః. స న భవతీతి అనవరార్ధ్యః. నికృష్టమైనభాగమం వాఁడు గనుక అవరార్ధ్యుఁ డనఁగా తుచ్ఛుఁడు. అట్టివాఁడు కాఁ అనవరార్ధ్యుఁడు. పా. అనవరార్ధ్యః. ౧౦. పరార్ధే ముఖ్యాంశే రార్ధ్యః. ముఖ్యభాగమం దుండువాఁడు. ౧౧. అంగ త్యుత్క గ్రః. అగి గతౌ. ఉత్కర్షమును బొందువాఁడు. ౧౨. ప్రకర్షేణ శ్రేష్ఠం రత్నకుండలాదికం హరతీతి ప్రాగ్రహరః. మిక్కిలి శ్రేష్ఠ రత్నకుండలాదులను బుచ్చుకొనువాఁడు. ౧౩. ప్రాగ్రే ముఖ్యే వః ప్రాగ్ర్యః. ముఖ్యమయినస్థానమందుండువాఁడు. ౧౪. అగ్రే శ్యగ్ర్యః, అగ్రీయః, అగ్రియశ్చ. అగ్రస్థానమం దుండువాఁడు అగ్ర్యుఁడు, అగ్రీయుఁడు, అగ్రియుఁడును. విశేష్యనిఘ్నశబ్దము ఛందోనుసారమున నపుంసకలింగముగాఁ జెప్పినాఁడు. ౧౫. ౧౬. ప్రధానుఁడైనవానిపేళ్లు.

యాన్ శ్రేష్ఠః పుష్కల స్స్యా త్సత్తమ శ్చాతిశోభనే,

అతిశయేన ప్రశస్తః శ్రేయాన్. స. పు. శ్రేష్ఠశ్చ. మిక్కిలి గడఁదగినవాఁడు. పుష్ణాతి మహిమ్నేతి పుష్కలః. పుష పుష్టౌ. చేత పుష్టిని బొందువాఁడు. అతిశయేన సన్ సత్తమః. మిక్కిలి వాఁడు. అత్యన్తం శోభనః అతిశోభనః. మిగుల మంచివాఁడు. లి శ్రేష్ఠునిపేళ్లు. "అగ్రం ప్రాగ్రహరం శ్రేష్ఠం ముఖ్యం వర్యం ణం" అని త్రికాండశేషమందు అగ్రాదిశబ్దములకే శ్రేష్ఠశబ్ద పర్యాయముగాఁ జెప్పినాఁడు గనుక ప్రధానశబ్దము మొదలు ఈ ప్యంతము శ్రేష్ఠునిపేళ్ల ని కొందఱు.

* స్యురుత్తరపదే వ్యాఘ్ర పుంగవర్షభ కుఞ్జరాః.
సింహ శార్దూల నాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః,

వ్యాఘ్రాదిశబ్దములు ౭ ను, సమాసమునందుత్తర
పూర్వపదార్థముయొక్క శ్రేష్ఠత్వమును జెప్పును. అప్పుడు
ములగును. పురుషవ్యాఘ్రః, మునిపుంగవః, రాజర్షభః, నృ
పురుషసింహః, మునిశార్దూలః, గోనాగః ఇత్యాదులు. ఆది
పురుషచంద్రః, రాజవృషభః. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు. పు
టవలన స్త్రీనపుంసకలింగశబ్దముల కుత్తరపదములైనను పుం
యగును. యోషిద్వ్యాఘ్రః. అపత్యసింహః. ఇత్యాదులు.

* అప్రాగ్ర్యం ద్వయహీనే ద్వే అప్రధానోపసర్జనే.

ప్రాగ్ర్యం న భవతీ త్యప్రాగ్ర్యం, ప్రధానం న భవ
ధానం. ప్రధానముగానిది గనుక అప్రాగ్ర్యము, అప్రధానము.
ఉపసృజ్యతే నియుజ్యతే ప్రధానభూతేనే త్యుపసర్జనం. సృజ వి
ధానమైన వానిచేత నియోగింపఁబడునది. ౩. అప్రధానోపసర్జన
నియతనపుంసకములు. ౩ ప్రధానము కానిదానిపేళ్లు.

* విశఙ్కటం పృథు బృహ ద్విశాలం పృథులం మహత్,
రున్ద్రోరు విపులమ్-

విస్తీర్యత ఇతి విశంకటం, విశాలం చ. విస్తరింపఁబడున
విశంకటము, విశాలమును. ౧. ౪. ప్రథత ఇతి పృథు. ప్రథ ప్ర
ప్రసిద్ధమైనది. ౨. బర్హతీతి బృహత్. బృహ వృద్ధౌ. వృద్ధిఁబొ
౩. పృథు పృథుత్వమస్తీతి పృథులం. పృథుత్వము గలిగినది. ౫.
తే పూజ్యత ఇతి మహత్. త. మహ పూజాయాం. పూజింపఁ
౬. రపతే వ్యాప్నోతీతి రుంద్రం. రుజ్ గతౌ. వ్యాపించియుం
భూయోవయవతయా సర్వతో రుంధత్ ద్రాతీతి రుంద్రం.
యవములు గలదగుటచేత నంతటఁబోవునది. పా. వద్రం. ౭. ఉ
రు. వస్తువులను గప్పియుండునది. ౮. విశేషేణపోలతి మహద్భ
లం. పుల మహత్త్వే. గొప్పదై యుండునది. ౯. ఎడము గలదాని

* పీన పీవ్నీ తు స్థూల పీవరే.

ప్యాయత ఇతి పీనం. పీవ, పీవరం చ. ఓ ప్యాయీ వృద్ధౌ.

...గనుక, పీనము, పీవము, పీవరమును. పీవళ్శబ్దము నకారాం ... స్త్రీలింగమైనప్పుడు పీవరీ యనంబడును. ౧, ౨, ౩. స్థూలయతీతి ... స్థూల పరిబృంహణే. వర్ధిల్లునది. ౪. బలిసినదానిపేళ్లు.

...కాల్ప క్షుల్లకా సూక్ష్మం శ్లక్ష్ణం దభ్రం కృశం తను,

...స్తూయత ఇతి స్తోకః. ష్టుఞ్ స్తుతౌ. కొనియాడఁబడునది. విరు...చేత కొనియాడఁదగని దనుట. ౧. అల్యతే వార్యత ఇత్యల్పః. ...ణపర్యాప్తివారణేషు. దొడ్డవస్తువులలోనుండి తీసివేయఁబడు... ద్యతే పీడ్యత ఇతి క్షుల్లకః. క్షుధిర్ సంపేషణే. పీడింపఁబడు... సూచ్యత ఇతి సూక్ష్మం. సూచ పైశున్యే. లెస్సగా కానఁబడ... చేత సూచింపఁబడునది. ౪. శ్లిష్యతి మహద్వస్తుషు శ్లక్ష్ణం. దొ... వులయందుఁ దగిలియుండునది. ౫. దభ్యతే నివార్యత ఇతి దభ్రం. ...ధనే. అడ్డగింపఁబడునది. ౬. కృశ్యతీతి కృశం. కృశ తనూకర... మైయుండునది. ౭. తన్యత ఇతి తను. విస్తరింపఁబడునది. ౮. ...నాలిపోఁగుమొదలైనదానిపేళ్లు.

స్త్రియాం మాత్రా త్రుటిః పుంసి లవ లేశ కణాణవః. ౬౨

మాతీతి మాత్రా. మా మానే. అణఁగియుండునది. మాత్రా... బ్దములు నియతస్త్రీలింగములు. ౧. త్రుట్యత ఇతి త్రుటిః. లూయ... త్రుటీ ఛేదనే. లూఞ్ ఛేదనే. త్రుంచఁబడినది గనుక త్రుటి. ...ను. ౨, ౩. లిశ్య త్యల్పీభవతీతి లేశః. లిశ అల్పీభావే, కొంచ...ఁడునది. ౪. కణతి నిమీలతీతి కణః. కణ నిమీలనే. సంకోచ...ఁడునది. ౫. అణయతి కాంస్యాదిక మిత్యణుః. అణ శబ్దే. కంచు...ైనదానిని మ్రోయించునది. లవాదిశబ్దములు ౪ నియతపుంలిం... ౬. కొంచమైన దానిపేళ్లు. స్తోకాదులు ౧౪ కొంచమైనదానికే ...కొందఱు.

...త్యల్పేఽల్పిష్ఠ మల్పీయః కణీయోఽణీయ ఇత్యపి,

అతిశయే నాల్పమల్పిష్ఠం, అల్పీయః, స. కనీయశ్చ. స. అతిశ...ను రణీయః. స. మిక్కిలి కొంచమైనది. ౧. ౪. అపిశబ్దమువలన ...నిష్ఠ శబ్దములు చెప్పఁబడును. మిక్కిలి కొంచమైనదానిపేళ్లు.

...భూతం ప్రచురం ప్రాజ్యం మదభ్రం బహులం బహు. ౬౩

పురుభూః పురు భూయిష్ఠం స్ఫీతం భూయశ్చ భూరి చ,

ప్రభవతి కార్యం సంపాదయితుమితి ప్రభూతం. భూ సత్తా కార్యమును జేయ సమర్థమైనది. ౧. ప్రకర్షేణ చీయత ఇతి ప్ర చిఞ్ చయనే. మిక్కిలి కూర్పఁబడునది. ౨. ప్రకర్షేణాజ్యతే ఇతి ప్రాజ్యం. అజ గతిక్షేపణయోః. మిక్కిలి యొకదిక్కునఁ కొఱకుఁ బెట్టఁబడునది. ౩. దభ్రి మల్పం న భవతీత్యదభ్రి ముగానిది. ౪. బంహతే వర్ధత ఇతి బహు. బహు బహుత్వే స్యేతి బహుళం. బహి వృద్ధౌ. వృద్ధిఁబొందునది గనుక బహువు త్వము గలిగినది బహుళము. ౫. ౬. పూర్యత ఇతి పురు. పు యా భవతీతి పురుభూః. ఊ. భూ సత్తాయాం. పూరింపఁబడు వు. పురు వనుసంజ్ఞచేత నగునది గనుక పురుభువు. పా. పు పురుహం, ౭. ౮. అతిశయేన బహు భూయిష్ఠం, భూయశ్చ. స. బహుళమైనది. భూయిష్ఠము, భూయస్సును. ౯. ౧౦. స్ఫాయ స్ఫీతం. స్ఫాయీ వృద్ధౌ. వృద్ధిఁ బొందునది. పా. స్ఫిరం. ౧౧. నల్పమితి భూరి. భూ సత్తాయాం. అధికముగా నౌనది. ౧౨. రమైన దానిపేళ్లు.

* పరశ్శతాద్యా స్తే యేషాం పరా సంఖ్యా శతాధికాత్.

శతాత్పరా యేషాం తే పరశ్శతాః. నూటికంటె నధికమై గలది. న. ఆద్యశబ్దముచేత వేయికంటె నధికమైన సంఖ్యగలది హస్రము. పదివేలకంటె నధికమైన సంఖ్యగలది పరోయుతము. మొదలైనశబ్దము లూహింపఁదగినవి. "నిజస్య తేజశ్శిఖినః పరశ్శ తేను రింగాల మివాయుశః పరే" ఇతి నైషధే. "ఆలోకయామా ర్మహీధరా నధిశ్రయంతీ ర్గజతాః పరశ్శతా"ఇతి మాఘకావ్యే సర్గే. బ్రహ్మోదయో బ్రహ్మహితాయ తప్త్వా పరస్సహస్రం పాంసి" ఇతి భవభూతిః. సంఖ్యామాత్రవాచకములైనపుడు ములు. గవాం పరశ్శతం పరసహస్రం అనునివి మొదలైనవి. ౧నూ వేయి మొదలగుసంఖ్యలకు మించినవానిపేళ్లు.

* గణనీయే గాణేయమ్-

గణయితుం శక్యం గణనీయం. గాణేయం చ. గణ సంఖ్యా

...ట్ట శక్యమైనది గణనీయము, గాణేయమును. పా. గణేయం. ౧,
...పెట్టఁ దగినదాని పేళ్లు.

సంఖ్యాతే గణితమ్-

సంఖ్యాయతే స్మ, సంఖ్యాతం. గణ్యతే స్మ గణితం. ఖ్యా ప్రక
...గణ సంఖ్యానే. లెక్కపెట్టఁబడినది. ౧, ౨. లెక్కపెట్టఁబడిన
...ళ్లు.

అథ సమం సర్వమ్,

...శ్వ మశేషం కృత్స్నం సమస్త నిఖి లాఖిలాని నిశ్శేషమ్. ౬౫
...సమగ్ర సక లాఖణ్డ పూర్ణాదీన్య ప్యనూనకే,

సమతి న్యూనత్వం న ప్రాప్నోతీతి సమం. షమ ష్టమ వైక్లబ్యే.
...లక్షణచేత వైక్లబ్యము లేని దనుట. న్యూనత్వమును బొందనిది.
...యతే సజాతీయై రితి సర్వం. సృ గతౌ. సజాతీయవస్తువులచేత
...బడునది. ౨. విశతి సర్వత్ర విశ్వం. విశ ప్రవేశనే. అంతటఁ బ్ర
...మునది. ౩. నాస్తి శేషోఽస్యేత్యశేషం. శేషము లేనిది. ౪. కృత్యతే
...క్రియ తేఽనేనేతి కృత్స్నం. కృతీ వేష్టనే. దీనిచేత వ్యాపింపఁబడు
... సమస్యతే ఏకీక్రియత ఇతి సమస్తం. అసు క్షేపణే. ఒకటిగాఁ
...బడునది. ౬. నివృత్తం ఖిలా చ్ఛూన్యాదితి నిఖిలం. ఖిలమైన
...వలనఁ బాసినది. ౭. న విద్యతే ఖిల మస్యేత్యఖిలం. ఖిలముగానిది.
...శేషాన్నిర్గతమితి నిశ్శేషం. శేషమైనదానివలనఁ బాసినది. ౯.
...త మగ్రేణేతి సమగ్రం. అగ్రముతోఁ గూడుకొన్నది. ౧౦. కలాభి
... స్సహావర్తత ఇతి సకలం. భాగములతోఁ గూడుకొన్నది. ౧౧.
... న భవతీ త్యఖండం. ఖండముగానిది. ౧౨ పూర్యత ఇతి
...ం. పూరీ ఆప్యాయనే. నిండింపఁబడునది. ౧౩. నూనం న భవతీ
...నం. కొదువ గానిది. ౧౪. ఆదిశబ్దముచేత, సంపూర్ణ, అవికల,
...పుష్కలాదిశబ్దంబులూహ్యములు. ౧౪. అంతయునను దాని పేళ్లు.

ఘనం నిరన్తరం సాన్ద్రమ్-

హన్యతే వాయుజలాదినేతి ఘనం. హన హింసాగత్యోః. వా
...లాదులచేతఁ గొట్టఁబడునది. ౧. నిర్గత మన్తరమస్యేతి నిరంతరం.
...నిది. ౨. సహ అంద్యతే బధ్యత ఇతి సాంద్రం. అది బంధనే.

కూడఁగట్టఁబడి యుండునది. 3. దట్టమైనదాని పేళ్లు.

* పేలవం విరళం తను.

పిల్యతే క్షిప్యత ఇతి పేలవం. పిల క్షేపే. ద్రాబ్యఁబడు విశేషేణ రాత్యంతరమితి విరళం. రా ఆదానే. విశేషముగా శము సంగీకరించునది. ౨. తన్యతే విస్తీర్యత ఇతి తను. తను విస్తరింపఁబడునది. 3. పలుచనిదాని పేళ్లు.

* సమీపే నికటాసన్న సంనికృష్ట సనీడవత్,
సదే శాభ్యాశ సవిధ సమర్యాద సవేశవత్.
ఉపకణ్ఠాన్తికాభ్యర్ణాభ్యగ్రా అప్యభితోఽవ్యయమ్,

సంగతా ఆపోఽస్మిన్నితి సమీపః. సంగతమైనజలము లక్షణచేత సమీపమందు వర్తించును. ౧. నికటతి నిబధ్నాతీతి కటే వర్షావరణయోః. తగిలియుండునది. ౨. ఆసీదతి ఆసన్నః విశరణాదౌ. పొందియుండునది. 3. సంనికృష్యత ఇతి సంనికృష్టః విలేఖనే. మిగుల నొరయఁబడునది. ౪. సమానం నీడమస్యేతి సమానమైన ఉనికిపట్టు గలిగినది. ౫. సమానో దేశోఽస్యేతి సమానమైన దేశము గలిగినది. ౬. అభితః అశ్యతే వ్యాప్యత ఇత్యభ్యాశః అశూ వ్యాప్తౌ. అంతట వ్యాపింపఁబడునది. ౭. అభితః అస్యతే యత ఇత్యభ్యాసః. అసు క్షేపణే. అంతట పరిచయముచేయఁబడు 'సమీపేఽభ్యసనేభ్యాసః' అని దంత్యాంతములయందు రభసుడు. సమానా విధా ప్రకారోఽస్యేతి సవిధః. సమానమైనప్రకారముగలది. సమానా మర్యాదాస్యేతి సమర్యాదః. సమానమైనమర్యాదగలది. సమానో వేశః ప్రవేశోఽస్యేతి సవేశః. సమానమైనప్రవేశము గ ౧౦. కంఠసమీపంగత ఉపకంఠః. కంఠసమీపమును బొందినది. అంతేఽస్త్యస్యా విత్యంతికః. కడ నుండునది. ౧౨. అభ్యర్ద్యత ఇ ర్ణః. అర్ద గతౌ యాచనేచ. పొందఁబడునది. ౧3. అభిముఖ మగ్ర త్యభ్యగ్రం. అభిముఖమైనయగ్రభాగము గలిగినది. ౧౪. అభిగచ్ఛ భితః. అవ్యయము పొందియుండునది. ౧౫. దాపుపేళ్లు.

* సంసక్తే త్వవ్యవహిత మపదాన్తర మిత్యపి.

సంసజ్యత ఇతి సంసక్తః. షంజ సంగే. కదియునది. ౧. న వ్య

...శ్చైవ్యవహితం. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. వ్యవధానములేక
...నది. ౨. నాస్తి పదేనాంతరం వ్యవధాన మస్యేత్యపదాంతరం.
...చేతఁ గూడ వ్యవధానము లేనిది. పా. అపటాన్తరం. ౩. కడిసిన
...ళ్లు.

...దిష్ఠ మన్తికతమమ్-
అతిశయేనాంతికం నేదిష్ఠం. అంతికతమం చ. మిక్కిలి సమీపమై
...దిష్ఠము, అంతికతమమును. ౧. ౨. మిక్కిలి సమీపమైనదాని పేళ్లు.

స్యాద్దూరం విప్రకృష్టకమ్,
దుఃఖేన ఈయతే ప్రాప్యత ఇతి దూరం. ఇణ్ గతౌ. ప్రయాసచే
...ందఁబడునది. ౧. విప్రకృష్యతే సమీపా దితి విప్రకృష్టకం. కృష
...సే. సమీపమునసుండి లాగఁబడునది. ౨. దవ్వైనదాని పేళ్లు.

దవీయశ్చ దవిష్ఠం చ సుదూరం-
అతిశయేన దూరం దవీయః. స. దవిష్ఠం చ. సుతరాం దూరం
...రం. మిక్కిలి దూరమైనది గనుక దవీయస్సు, దవిష్ఠము, సుదూ
...ము. ౧. ౨. ౩. మిక్కిలి దవ్వైనదాని పేళ్లు.

దీర్ఘ మాయతమ్. ౬౯

దృణాతి దూరస్థితత్వా దితి దీర్ఘం. దౄ విదారణే. దవ్వున నునికి
... భేదించునది. ౧. ఆయమ్యతే విస్తీర్యత ఇత్యాయతం. యమ ఉప
... విస్తరింపఁబడునది. ౨. నిడుపైనదాని పేళ్లు.

వర్తులం నిస్తలం వృత్తమ్-
వర్తతే భువి పరివర్తత ఇతి వర్తులం. వృత్తం చ. వృతు వర్తనే.
...ఁదనే పొరలునది. ౧. ౩. నిర్గతం తల మస్యేతి నిస్తలం. నిలుకడ
... ౨. వట్రువైనదాని పేళ్లు.

బన్ధురం తూన్నతానతమ్,
బధ్నాత్యున్నతత్వేన సహానతత్వ మితి బంధురం. బంధ బంధనే.
...తత్వముతోఁగూడ నానతత్వమును బొందునది. స్వా. బంధూరం.
...ూరబంధురౌ రమ్యే నమ్రే హంసే చ బంధురః' అని రభసుఁడు.
...స్వభావముచేత పొడవై ఉపాధివశమున నించుక వంగినదాని పేరు.

ఉచ్చప్రాంశూన్నతోదగ్రోచ్ఛ్రితా స్తుఙ్గే-

ఉచ్ఛినోతీత్యుచ్చః. చిఞ్ చయనే. మీఁదికిఁ బెరుగు
ప్రకర్షేణ అశ్నుత ఇతి ప్రాంశుః. అశూ వ్యాప్తౌ. ఊర్ధ్వముగా వ్యా
చునది. ప్రక్లృప్తా ఉన్నతాః అంశవః అవయవా అస్యేతి ప్రాంశు
తములైనయవయవములు గలది. ౨. ఉన్న మత్యూర్ధ్వం గచ్ఛతీతి ఉన్న
తం. ణము ప్రహ్వత్వే శబ్దే చ. ఊర్ధ్వముగాఁ బోవునది. 3. ఊ
గ్రం యస్యేత్యుదగ్రం. ఊర్ధ్వముఁ బొందినకొనగలిగినది. ౪. ఉ
శ్రిత ఇత్యుచ్ఛ్రితః. శ్రిఞ్ సేవాయాం. ఊర్ధ్వభాగము నాశ్ర
నది. ౫. తుట్యతే వాయ్వాదినేతి తుంగః. తుట హింసాయాం
య్వాదులచేతఁ బీడింపఁబడునది. ౬. పొడవైనదానిపేళ్లు.

అథ వామనే,

న్య ఙ్నీచ ఖర్వ హ్రస్వా స్స్యుః-

వామో వల్గుత్వమస్యాస్తీతి వామనః. ఒప్పిదముగలది. ౧.
మంచతీతి న్యఙ్. చ. నీచశ్చ. అఞ్చు గతిపూజనయోః. దిగువఁ
నది. ౨.3. ఖర్వత్యవయవదార్ఢ్యేనేతి ఖర్వః. ఖర్వ గర్వ దర్పే.
యవదార్ఢ్యముచేత గర్వించునది. ౪. హ్రసతీతి హ్రస్వః. హ్రస
నే. కొంచెమైయుండునది. ౫. కుఱుచైనదానిపేళ్లు.

అవాగ్రేఽవనతానతమ్,

అవనత మగ్రం యస్యే త్యవాగ్రం. వంగినకొనగలది. ౧. అ
మ త్యవనతం. ఆ ఈష న్నతం ఆనతం. ణము ప్రహ్వత్వే శబ్దే చ.
నది గనుక అవనతమును, ఆనతమును. ప. అవనతానతం అని సుభూ
ద్రుఁడు. ౨. 3. వంగినదానిపేళ్లు.

అరాళం వృజినం జిహ్మ మూర్మిమ త్కుఞ్చితం నతమ్.
ఆవిద్ధం కుటిలం భుగ్నం వేల్లితం వక్ర మిత్యపి,

అరాః వేష్టనాని సంత్యస్యే త్యరాళం. చుట్లు గలది. ౧. వృ
ఇతి వృజినం. వృజీ వర్జనే. విడువఁబడునది. ౨. జహాత్యార్జవమితి జిహ్మ
ఓ హాక్ త్యాగే. చక్కఁదనమునువిడుచునది. 3. ఊర్మయో భంగా
స్యసంతీ త్యూర్మిమత్. త. కరుళ్లుగలది.౪.కుంచతి వక్రతయా అల్పీభవ
తి కుంచితం. కుచ గతికౌటిల్యాల్పీభావయోః. వంకరదాటచేత కొం
మైయుండునది.౫.నమతీతి నతం.ణము ప్రహ్వత్వే శబ్దేచ. వంకరమైయు

.౬. ఆవిధ్యత ఇత్యావిద్ధం. వ్యధ తాడనే. కొట్టఁబడునది. ౭. కుటతీ
...లం. భుజతీతి భుగ్నం. కుట కౌటిల్యే. భుజో కౌటిల్యే. వంకరవైయుం
...గనుక కుటిలము, భుగ్నమును. ౮. ౯. వేల్లతి చలతి కుటిలత
...వేల్లితం. వేల్ల చలనే. వంకరౌటచేత కుదురై యుండక కదలునది.
...ంచతి కౌటిల్యం ప్రాప్నోతీతి వక్రం. వంచు గతౌ. కుటిలత్వము
...ందునది. ౧౧. వంకరవైనదాని పేళ్లు.

...ఋజు వజిహ్మ ప్రగుణౌ-

ఋజ్యతే ఆదరేణ సంపాద్యత ఇతిఋజుః. ఋజు గతిస్థానార్జనాపా
... ఆదరముచేత సంపాదింపఁబడునది. ౧. జిహ్మః న భవతీత్యజిహ్మః.
...గానిది. ౨. ప్రకృష్టః అవక్రః గుణోఽస్యేతి ప్రగుణః. ప్రకృష్టమైన
...దన మనుగుణము గలది. చక్కనై యుండుదానిపేళ్లు.

వ్యస్తే త్వప్రగు ణాకులౌ. ౭౨

వ్యస్యత ఇతి వ్యస్తః. అసు క్షేపణే. వివిధముగా నెఱపఁబడున
...౧. న విద్యతే ప్రకృష్టగుణోఽస్యేత్యప్రగుణః. మంకుగుణములేనిది.
... ఆ కోలతి ఈషత్సంస్త్యానో భవతీ త్యాకులః. కుల సంస్త్యానే.
...కంత కూడియుండునది. ౩. చెదరినదానిపేళ్లు.

శాశ్వతస్తు ధ్రువో నిత్య సదాతన సనాతనాః,

శశ్వద్వ ర్తమానశ్శాశ్వతః. ఎప్పుడు నుండునది. ౧. ధ్రువ తీతి
...వః. ధ్రువ స్థైర్యే. స్థిరమైయుండునది. ౨. నియతం భవతీతి నిత్యః.
...తమైయుండునది. ౩. సదాభవః సదాతనః, సనాతనశ్చ. ఎప్పుడును
... యుండునదిగనుక సదాతనము, సనాతనమును. ౪. ౫. నాశన
...క ఎల్లప్పుడు నుండుదానిపేళ్లు.

స్థాస్నుః స్థిరతరః స్థేయాన్-

తిష్ఠతి చిరకాలం తాచ్ఛీల్యేనేతి స్థాస్నుః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. అనేక
...ము స్వభావమున నుండునది. ౧. అతిశయేన స్థిరః స్థిరతరః. స్థేయాం
...వ. మిక్కిలి స్థిరమైనది గనుక స్థిరతరము. స్థేయస్సును. ౨. ౩. పెక్కు
... ముండుదానిపేళ్లు. శాశ్వతాదులు ౮ పర్యాయము లని కొందఱు.

ఏకరూపతయా తు యః. ౭౩

కాలవ్యాపీ స కూటస్థః-

కూటేన నిశ్చలత్వేన తిష్ఠతీతి కూటస్థః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. ...
ములేక నిశ్చలుఁడై యుండువాఁడు. ౧. వికారములేక యొకలా...
నిరవధికకాల ముండునాత్మాదుల పేరు.

స్థావరో జఙ్గమేతరః,

తిష్ఠతి తాచ్ఛీల్యేనేతి స్థావరః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. స్వభావ...
కదలకుండునది. ౧ ప్రాణివ్యతిరిక్తమై కదలకుండుగిరివృక్షాదుల పేరు.

చరిష్ణు జఙ్గమ చరం త్రస మిఙ్గం చరాచరమ్,

చరతి తాచ్ఛీల్యేనేతి చరిష్ణు. చర గతిభక్షణయోః. ...
స్వభావము గలది. ౧. భృశం గచ్ఛతీతి జంగమం. గమ్ఌ గతౌ. ...
లి తిరుగునది ౨. చరతీతి చరం. చర గతౌ. నడుచునది. ౩. త్ర...
త్రసం. త్రసీ ఉద్వేగే. భయపడునది. ౪. ఇంగతీ తీంగం. ఇగి...
చరించునది. ౫. భృశం చరతీతి చరాచరం. చర గతిభక్షణ...
సంచరించునది. ౬ తిరుగు స్వభావముగలమనుష్యాదుల పేళ్లు.

చలనం కమ్పనం కమ్ప్రం చలం లోలం చలాచలమ్,
చఞ్చలం తరళం చైవ పారిప్లవ పరిప్లవే.

చలతి తాచ్ఛీల్యేనేతి చలనం. చల కంపనే. కంపతే తాచ్ఛీ...
నేతి కంపనం. కంప్రం చ. కపి చలనే. స్వభావముననే చలించునది
౨. ౩. చలతీతి చలం. చలాచలం చ. చల కంపనే. కదలునది గ...
చలము. చలాచలమును. ౪. ౬. లుడ్యతే వాయ్వాదినేతి లోలం...
విలోడనే. లడయోరభేదః. వాయువు మొదలయినదానిచేత కదలి...
బడునది. ౫. చంచతి చలతీతి చంచలం. చంచగతౌ. తరతీతి త...
త్వా ప్లవనతరణయోః. పరిప్లవత ఇతి పారిప్లవం. పరిప్లవం చ. ప్లు...
గతౌ. కదలునది గనుక చంచలము, తరళము, పారిప్లవము, ప...
మును. ౭. ౮. ౯. ౧౦. కదలుదాని పేళ్లు.

అతిరిక్త స్సమధికః-

అతిరిచ్యతే స్మ అతిరిక్తః. రిచిర్ విరేచనే. ఏర్పఱచఁబడు...
౧. సమ్యగధికస్సమధికః. మిక్కిలి యధికమైనది. ౨. మిగుల...
మైనదాని పేళ్లు.

దృఢసంధిస్తు సంహతః,

దృఢ స్సంధిర్యస్యేతి దృఢసంధిః. దృఢమయినసంధి గలిగినది. ౧.
...తే సంశ్లిష్యత ఇతి సంహతః. హన హింసాగత్యోః. లెస్సగా
...బడునది. ౨. దృఢమైనకీలుగలహస్తాద్యవయవముల పేళ్లు.

...కశం కఠినం క్రూరం కఠోరం నిష్ఠురం దృఢమ్. ౭౬
...రం మూర్తిమన్మూర్తమ్-

కృణోతి పీడయతీతి కర్కశం. కృఞ్ హింసాయాం. పీడించునది.
...టం. ౧. కఠతి క్లేశేన జీవతీతి కఠినం. కఠోరం చ. క్లేశముచేత బ్రతు
...నుక కఠినము, కఠోరమును. ౨. క. కృంతతి క్రూరం. కృతీ ఛేద
...ొప్పించునది. ౩. నితరాం తిష్ఠతీతి నిష్ఠురం. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. ని
...యుండునది. ౪. దృహతీతి దృఢం. దృహ వృద్ధౌ. బలమైయుండు
...౬. జీర్యతేఽనేనేతి జఠరం. జౄష్ వయోహానౌ. దీనిచేత మృదు
...వులు అరుగును. పా. జఠరం. ౭. మూర్తిః కాఠిన్య మస్యాస్తీతి మూ
...త్. ౮. మూర్తం చ. గట్టితనము గలది మూర్తిమత్తు, మూర్తము
...౮. ౯. బిరుసైనదాని పేళ్లు. గట్టిది.

ప్రవృద్ధం ప్రౌఢ మేధితమ్,

ప్రవర్ధతేస్మ, ఇతి ప్రవృద్ధం. వృధు వృద్ధౌ. ఏధతేస్మ ఏధితం. ఏధ
...ౌ. వృద్ధిఁబొందునదిగనుక ప్రవృద్ధము. ఏధితమును. ౧. ౩. ప్రకర్షేణ
...ం ప్రౌఢం. వహ ప్రాపణే. ప్రకర్షముగా వహింపఁబడునది. ౨.
...నదాని పేళ్లు.

పురాణ ప్రతన ప్రత్న పురాతన చిరంతనాః. ౭౭

పురా భవతీతి పురాణః, పురాతనశ్చ. ప్రాగ్భవ ఇతి ప్రతనః.
...శ్చ. చిరంభవతీతి చిరంతనః. పూర్వమందుఁ బుట్టినదిగనుక పురా
..., పురాతనము, ప్రతనము, ప్రత్నము, చిరంతనమును. ౧. ౫.
...దాని పేళ్లు.

ప్రత్యగ్రోఽభినవో నవ్యో నవీనో నూతనో నవః,
నూత్నశ్చ-

ప్రతిగతమగ్రమస్యేతి ప్రత్యగ్రః. పొందఁబడినకొనగలిగినది. ౧. అభి
...మత ఇత్యభినవో, నవశ్చ, నవ ఏవ నవ్యో, నవీనో, నూతనో, నూ
...శ్చ. ణు స్తుతౌ. కొనియాడఁబడునది గనుక అభినవము, నవ్యము,

నవీనము, నూతనము, నవము, నూత్నమును. ౨. ౭. క్రొత్తవాని

* సుకుమారం తు కోమలం మృదులం మృదు.

సుష్ఠు కుమారయంత్యనేనేతి సుకుమారం. కుమార క్రీడా దీనిచేతలెస్సగాఁ గ్రీడింతురు.౧. కామ్యతే జనై రితి కోమలం. కము తౌ. జనులచేత కోరఁబడునది. ౨. మృద్యత ఇతి మృదు. మృద మెదుపఁబకునది. ౪. మృదు మృదుత్వమస్యా స్తీతి మృదులం. మ ము గలిగినది. ౩. ౪. మెత్తనిదాని పేళ్లు.

* అన్వ గన్వక్ష మనుగో౽నుపదం క్లీబ మవ్యయమ్,

అను అంచతి పశ్చాద్గచ్ఛతీ త్యన్వక్.చ. అంచు గతిపూజన వెనుక పోవునది. స్త్రీలింగమైనపుడు 'అనూచీ' అని రూపము. ౧. తనుతం పాదరూపం కర్మేంద్రియమస్యే త్యన్వక్షం. వెనుక నను పాదములు గలిగినది. ౨ అను పశ్చాద్గచ్ఛతీత్యనుగః. వెనుకఁబో ౩. అనుగతం పశ్చాదభ్యాగతం పదమస్యే త్యనుపదం. వెనుకఁబో పాదము గలవాఁడు. నిత్యనపుంసకము. గురో రనుపద మంతేవాసీ. రనుపదం పత్నీ అని. పదస్య పశ్చాదిత్యనుపదం. పాదమునకు ఈయర్థమం దవ్యయము. ౪ వెనుక పోవువాని పేళ్లు.

* ప్రత్యక్షం స్యా దైన్ద్రియకమ్-

ప్రతిగతం అక్ష మింద్రియం ప్రత్యక్షం. ఇంద్రియమును నది. ౧. ఇంద్రియాదాగత మైంద్రియకం. ఇంద్రియమువలన గ్రహిం బడునది. ౨. నేత్రాదిపంచేంద్రియములచేత నెఱుఁగఁబడు దాఁపేళ్లు.

* అప్రత్యక్ష మతీన్ద్రియమ్.

ప్రత్యక్షం న భవతీ త్యప్రత్యక్షం. ప్రత్యక్షము కానిది. ధ్యక్షం. ఇంద్రియా ణ్యతిక్రాంత మతీంద్రియం. ఇంద్రియముల మించినది. ౨ నేత్రాదీంద్రియములచే నెఱుఁగరానిదాని పేళ్లు.

* ఏకతానో౽నన్యవృత్తి రేకా గ్రైకాయనా వపి,
అ ప్యేకసర్గ ఏకాగ్రో౽ప్యేకాయనగతో౽పిచ.

ఏకస్మిన్ విషయే తానో బుద్ధివిస్తారో యస్యే త్యేకతానః. పదార్థమందే బుద్ధివిస్తారముగలవాఁడు.౧. న విద్యతే అన్యావృత్తిర్యస్య

మన్యేత్యనన్యవృత్తిః. మఱియొకవ్యాపారము లేనివాఁడు. ౨.
మగ్రదేశ సంజ్ఞేయమస్యే త్యేకాగ్రః. ఎఱుఁగఁ దగినవస్తువు ఒ
వాఁడు. ౩. ఏకస్మిన్నేవ విషయే అయనం జ్ఞానమస్యే త్యేకా
క విషయమందే జ్ఞానము గలవాఁడు. ౪. ఏకస్మిన్నేవ సర్గో
యస్యే త్యేకసర్గః. ఒకపదార్థమందే యుండునిశ్చయము గల
౫. ఏకాగ్ర ఏ వైకాగ్ర్యః. ఏకాగ్ర్యుఁడే ఐకాగ్ర్యుఁడు. ౬. ఏకా
కజ్ఞానంగత ఇ త్యేకాయనగతః. ఒకజ్ఞానమునే పొందినవాఁడు.
చిత్తునిపేళ్లు.

స్యాదిః పూర్వ పౌరస్త్య ప్రథమాద్యాః-

దీయతే ప్రారంభసమయ ఏవ వ్యవహ్రియత ఇతి ఆదిః. దు
దానే. ముందుగా వ్యవహరింపఁబడునది. నియతపుంలింగము.
ర్వతీతి పూర్వః. పూర్వ పూరణే. పూరించునది. ౨. పురో భవ
స్త్యః. ముందరఁ బుట్టినది. ౩. ప్రథత ఇతి ప్రథమః. ప్రథ ప్ర
ప్రసిద్ధమగునది. ౪. ఆదౌ భవ ఇత్యాద్యః. మొదటఁ బుట్టినది.
దటిదానిపేళ్లు.

అథాస్త్రియామ్,

జఘన్యం చరమ మన్త్య పాశ్చాత్య పశ్చిమమ్, ౮౧
అమతి నాశం గచ్ఛతీ త్యన్తః. అమగత్యాదౌ. నాశమును
ది. నియతపుంనపుంసకలింగము. ౧. జఘనే అంత్యభాగే భవం
కడపటఁ బుట్టునది. ౨. చర త్యన్తం గచ్ఛతీతి చరమం. చర
ణయోః. కడను బొందునది. ౩ అన్తే భవ మన్త్యం. కడపటఁ
. ౪. పశ్చాద్భవం పాశ్చాత్యం. పశ్చిమం చ. వెనుకఁ బుట్టినది.
పాశ్చాత్యము, పశ్చిమమును. ౫, ౬. తుదమైనదానిపేళ్లు.
మోఘం నిరర్థకమ్-

ముహ్య త్యత్ర పురుషో భ్రాన్తి వశాదితి మోఘం. ముహ వై
దీనియందు పురుషుఁడు భ్రమించును. ౧. నిష్క్రాన్తః అర్థః
జన మస్మాదితి నిరర్థకం. ప్రయోజనములేనిది. ౨. ప్రయోజన
దానిపేళ్లు.

స్పష్టం స్ఫుటం ప్రవ్యక్త ముల్బణమ్,

స్పశ త్యజ్ఞానం బాధత ఇతి స్పష్టం. స్పశ బాధన స్పర్శ
అజ్ఞానమును బోఁగొట్టునది. ౧. స్ఫుటతి ప్రకాశత ఇతి స్ఫుటః
వికసనే. ప్రకాశించునది. ౧. ప్రకృష్టం వ్యజ్యతే స్మ ప్రవ్యక్తః
వ్యక్తిర్లోష్ణకాంతిగతిషు. లెస్సగా నెఱుఁగఁబడునది. 3. ఉత్కట
బణ్యతే శబ్ద్యత ఇత్యుల్బణం. బణ శబ్దే. ఉత్కృష్టముగాఁ జెప్ప
౪. ప్రకట మైనదాని పేళ్లు.

* సాధారణం తు సామాన్యమ్.

సమాన మాధారణ మాధారో యస్యేతి సాధారణం.
మైన యాధారముగలది. ౧. సదృశం మానమస్యేతి సమానం.
మేవ సామాన్యం. సమానమే సామాన్యము. ౨ అనేకులకు
దానిపేళ్లు.

* ఏకాకీ త్వేక ఏకకః.

ఏతి కార్యం కర్తుం స్వయమేవ గచ్ఛతీతి ఏకః. ఏక ఏవ
నాంతః. ఏకకశ్చ. కార్యమును తానే చేయునది ఏకము. ఏకమే
ఏకకమును. ౧. ౨. 3. సజాతీయసహాయము లేనిదానిపేళ్లు.

* భిన్నార్థకా అన్యతర ఏక త్వో న్యేతరా అపి,

అనితి పృథగేవ ప్రాణితీ త్యన్యః, అన్య ఏవాన్యతరః. అ
ణనే. వేఱుగానుండి బ్రతుకునదిగనుక అన్యము, అన్యమే అన్య
పా. ఏకతరః. ౧. ఏతి పృథగ్గచ్ఛతీ త్యేకః. ఇతరశ్చ. ఇణ్ గతౌ.
గాఁ బాసిపోవునది గనుక ఏకము, ఇతరము. ౨. ౫. త్వమతి ప్ర
సత ఇతి త్వః, త్విష దీప్తౌ. వేఱై ప్రకాశించునది. 3. ఇవి ౫ స
ములు ప్రకృతార్థముకంటె వేఱైనదానిపేళ్ళు.

* ఉచ్చావచం నైకభేదమ్.

ఉచ్చం చ తత్ అవాక్చ ఉచ్చావచం. మీఁదను క్రిందను
పించునది. ౧. నైకే అనేకేభేదా అస్యాస్తీతి నైకభేదం. అనేకభేద
గలది. ౨ అనేక ప్రకారములైన చిత్రాదులపేళ్ళు.

* ఉచ్చణ్డ మవిలమ్బితమ్.

ఉచ్చండతి కోపేనాశు భవతీ త్యుచ్చణ్డం. చడి కోపే. ఆ
ముచేత వేగిరపడునది. ౧. న విద్యతే విలంబితమస్య త్యవిలంబితం.

వి. ౨. త్వర గలదానిపేళ్లు.

సంతుదం తు మర్మస్పృక్-

ఆయాంసి తుదతీ త్యరుంతుదం. తుద వ్యథనే. ఆయమును వ్య
నది. ౧. మర్మాణి స్పృశతీతి మర్మస్పృక్. శ. స్పృశ సంస్పర్శ
యములను సోఁకునది. ౨. ఆయమును నొప్పించునట్టిమాటలు
యినదానిపేళ్లు.

అబాధం తు నిరర్గళమ్,

న విద్యతే బాధా నిరోధః అస్యే త్యబాధం. బాధ లేనిది.
క్రాంత మర్గళా దితి నిరర్గళం. అడ్డుపాటువలనఁ బాసినది. ౨.
నిదానిపేళ్లు.

ప్రసవ్యం ప్రతికూలం స్యా దపసవ్య మపష్ఠు చ. ౮౪

ప్రగతం సవ్యాదితి ప్రసవ్యం. అపగతం సవ్యాది త్యపసవ్యం.దక్షి
ణమువలనఁ బాసినది గనుక ప్రసవ్యము, అపసవ్యము. ౧. ౩. ప్రతి
కూలమస్యేతి ప్రతికూలం. ప్రతిస్పర్ధియైనతీరము గలది. ౨. అపతిష్ఠ
నుకూల్యం వర్జయిత్వా తిష్ఠతీ త్యపష్ఠు. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. అనుకూల్యా
వర్జించియుండునది. ౪. ప్రతికూలమైన (వాటముతప్పిన) దానిపేళ్లు.

వామం శరీరే సవ్యం స్యాత్-

వమతి యజ్ఞసూత్రమితి వామం. టు వము ఉద్గిరణే. యజ్ఞోపవీ
ము విడిపించునది. ౧. సూయతే యజ్ఞసూత్రమత్రేతి సవ్యం. షూఞ్
వే. యజ్ఞోపవీతము దీనియందు తడవఁబడును. ౨. శరీరమున
పార్శ్వము పేళ్లు.

అపసవ్యం తు దక్షిణే,

సవ్యా దపక్రాంత మపసవ్యం. ఎడమదిక్కువలనఁ బాసినది. ౧.
తి బలవత్తయా వర్ధత ఇతి దక్షిణం. దక్ష వృద్ధౌ, శీఘ్రార్థే చ.
ం గలిగినదగుటచేత వృద్ధిఁ బొందునది. ౨. కుడిదిక్కు పేళ్లు.

సంకటం నా తు సంబాధః-

సంకుచతీతి సంకటం. సంకోచమై యుండునది. ౧. సంబాధ్యం
నాఽత్రేతి సంబాధః. బాధృ విలోడనే. దీనియందు మిక్కిలి జనులు
పఁబడుదురు. నియతపుంలింగము. ౨. ఇరకటపుజోటు పేళ్లు.

* కలిలం గహనం సమే.

కల్యతే క్షిప్యతే మతి రత్రేతి కలిలం. కల కిల క్షేపే. ...దు బుద్ధి వెళ్లఁద్రోయఁబడును. ౧. గాహతే మతి రత్రేతి గాహూ విలోడనే. దీనియందు బుద్ధి యణఁగును. ౨. చొ... నికిని, ఎఱుఁగ రానిదానికిని పేళ్లు.

* సంకీర్ణే సంకు లాకీర్ణే-

సంకీర్యతే నైరంత ర్యేణేతి సంకీర్ణం. ఆకీర్యత ఇ త్యా... విక్షేపే. ఒకటికొకటి యెడము లేకుండునట్లు కలపఁబడునది. ౧. ... కోలతి నిరంతరీభవతీతి సంకులం. కుల సంస్త్యానే. ఎడలేక ... కలిసికొని యుండునది. ౨. ఒకటికొకటి కలిసియున్నదాని పేళ్లు.

* ముణ్డితం పరివాపితమ్,

ముండ్యతే ఖండ్యతే స్మ ముండితం. ముడి ఖండనే. ... బడినది. ౧. పరిత శ్శిరసి వాపః కేశఖండనం జాతోఽ స్యేతి... తం. టు వప్ బీజసంతానే. వపే రనేకార్థత్వాత్ ముండనేఽపి ... కేశఖండనము గలిగినది. ౨. గొఱుగఁబడినదాని పేళ్లు.

* గ్రథితం గ్రంథితం దృబ్ధమ్-

గ్రథ్యతే స్మ గ్రథితం. గ్రంథ్యతే స్మ గ్రంథితం. దృభ్యతే... బ్ధం. గ్రంథ సందర్భే. గ్రథి కౌటిల్యే. దృభి గ్రంథే. కూర్చ... గనుక గ్రథితము, గ్రంథితము, దృబ్ధమును. ౧. ౨. ౩. కూర్చ... పుష్పమాలికాదుల పేళ్లు. పా. గ్రథితే గుమ్భితం (సందితం) ...

విసృతం వి స్తృతం తతమ్.

విస్రియతే స్మ విసృతం. సృ గతౌ. వ్యాపించునది. ౧. ... తే స్మ విస్తృతం. తాయతే స్మ తతం. స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే... విస్తారే. విస్తరింపఁబడునది గనుక విస్తృతము, తతమును. ... వ్యాపించిన దానిపేళ్లు.

* అన్తర్గతం విస్మృతం స్యాత్-

అంత రేవ గచ్ఛతి స్మ అంతర్గతం. గమ్లు గతౌ. లోపల ... యుండునది. ౧. విస్మర్యతే స్మ విస్మృతం. స్మృ ఆధ్యానే, మఱు... నది. మఱవఁబడినదాని పేళ్లు.

ప్రాప్తప్రణిహితే సమే,

ప్రకర్షేణ ఆప్తం ప్రాప్తం. ఆప్ ౫ వ్యాప్తౌ. మిక్కిలి పొందఁబడి
ప్రకర్షేణ నిహితం సన్నిధౌ స్థాపితం ప్రణిహితం. డు ధాఞ్
షణయోః. మిగుల దగ్గర నుంచఁబడినది. ౨. పొందఁబడిన
న్న) దానిపేళ్లు.

ల్లిత ప్రేఙ్ఖితాధూత చలితాకమ్పితా ధుతే. ౮౭

వేల్యతే స్మ వేల్లితః. వేల్ల చలనే. ప్రేంఖ్యతే స్మ ప్రేంఖితః. ఇఖ
ఆధూయతే స్మ ఆధూతః. ధూ విధూననే. చాల్యతే స్మ చలి
కంపనే. ఆకంప్యతే స్మ ఆకంపితః. కపి చలనే. ధూయతే స్మ ధు
ఞ్ కంపనే. కదలింపఁబడినది గనుక వేల్లితము, ప్రేంఖితము,
తము, చలితము, ఆకంపితము, ధుతము. ౧. ౬. కదలింపఁబడిన
ళ్లు.

త్తనున్నాస్త నిష్ఠ్యూత విద్ధ క్షిప్తేరితాః సమాః,

నుద్యతే స్మ నుత్తః, నున్నశ్చ. ణుద ప్రేరణే. ప్రేరేపింపఁబడు
క నుత్తము, నున్నమును. ౧. ౨. అస్యతే స్మ అస్తః. అసు క్షే
త్రోయఁబడునది. ౩. నిష్ఠీవ్యతే స్మ నిష్ఠ్యూతః. ష్ఠీవు నిరసనే. నిరసింపఁ
౪. విధ్యతే స్మ విద్ధః. వ్యధ తాడనే. పీడింపఁబడునది. ౫. క్షిప్య
క్షిప్తః. ఈర్యతే ప్రేర్యతే స్మ ఈరితః. క్షిప ప్రేరణే. ఈర ప్రేరణే.
నదిగనుక క్షిప్తము, ఈరితము. ౭. ఇవన్నియు సమానార్థములు.
ఁబడినదానిపేళ్లు.

క్షిప్తం తు నివృతమ్-

పరితః క్షిప్యతే సమంతాద్వేష్ట్యతే స్మ పరిక్షిప్తం. క్షిప ప్రే
ంతటఁ జుట్టఁబడినది. ౧. నితరాం వ్రియతే స్మ నివృతం. వృఞ్
మిక్కిలి ఆవరింపఁబడినది. ౨. కోట మొదలైనదానిచేతఁజుట్టఁ
నిపేళ్లు.

మూషితం ముషితార్థకమ్. ౮౮

మూష్యతే స్మ మూషితం. ముష్యతే స్మ ముషితం. మూష స్తే
ముష స్తేయే. దొంగిలింపఁబడినది గనుక మూషితము. ముషితము.
దొంగిలింపఁబడినదానిపేళ్లు.

• ప్రవృద్ధ ప్రసృతే-

ప్రవర్ధ తే స్మ ప్రవృద్ధం. వృధు వృద్ధౌ. వృద్ధిఁ బొందినది. రతిస్మ ప్రసృతం. సృ గతౌ. వ్యాపించినది. ౨. కొనసాగి పెరుగు

• న్యస్త నిసృష్టే-

న్యస్య తే స్మ న్యస్తం. నిసృజ్య తే స్మ నిసృష్టం. అను క్షే జ విసర్గే. పెట్టఁబడినది గనుక న్యస్తము. నిసృష్టమును. ౧. బడినదాని పేళ్లు.

• గుణితాహతే,

గుణ్యతే స్మ గుణితం. గుణ అభ్యాసే. గుణింపఁబడునది. న్యతే సంఖ్యాంతరేణేత్యాహతం. హన హింసాగత్యోః. సః ముచేతఁ జెఱుపఁబడినది. ౨. గుణింపఁబడినసంఖ్య పేళ్లు.

• నిది గ్ధోపచితే-

నిదిహ్యతఇతి నిదిగ్ధం. ఉపచీయత ఇత్యుపచితం. దిహ ఉ చిఞ్ చయనే. వర్ధింపఁ జేయఁబడినది గనుక నిదిగ్ధము, ఉపచి ౧. ౨. కొలఁతి హెచ్చినధాన్యాదులపేళ్లు. 'హరితాలసుధాహ దిలిప్తస్య కుడ్యాదేర్నామని' అని టీకాసర్వస్వకారుఁడు.

• గూఢ గుప్తే-

గుహ్యతే స్మ గూఢం. గుహూ సంవరణే. దాఁచఁబడి గుప్యతే స్మ గుప్తం. గుపూ రక్షణే. రక్షింపఁబడినది. ౨. దా నదాని పేళ్లు.

• గుణ్ఠిత రూషితే.

గుంఠ్యతేధూళ్యాదినేతి గుంఠితం. గుఠి వేష్టనే. ధూళ్యా తఁ గప్పఁబడినది. ౧. రూష్యతఇతి రూషితం. రూష వ్యాప్తౌ. వ రువడినది. ౨. ధూళ్యాదులచేతఁ గప్పఁబడినదాని పేళ్లు.

• ద్రు తావదీర్ణే-

ద్రూయతేస్మ ద్రుతం. ద్రుగతౌ. గరఁగింపఁబడినది. అవ ఇతి అవదీర్ణం. దౄ విదారణే. అవయింపఁబడినది. ౨. కరఁగిం దాని పేళ్లు. అవయింపఁబడినదాని పేళ్ళని కొందఱు.

• ఉద్గూ ర్ణోద్యతే-

...ద్ఘూర్ణ్యతే స్మ ఉద్ఘూర్ణం. ఉద్యమ్యతే స్మ ఉద్యతం. గురీ ఉద్య...
...మ ఉపరమే. ఎత్తఁబడినది గనుక ఉద్ఘూర్ణము, ఉద్యతమును.
...డవుగా నెత్తఁబడిన శస్త్రాదులపేళ్లు.

కాచిత శిక్యితే,

...చమారోపితం కాచితం. శిక్య మారోపితం శిక్యితం. ఉట్టి
...బెట్టఁబడినది గనుక కాచితము. శిక్యితమును. ౧. ౨. టీ. స.
...శబ్దా లౌకికే వైదికే కర్మణి కృతాభ్యాసస్య నామనీ. శి
...ర్యతే స్మ కారితం. శిక్ష్యతే స్మ శిక్షితం, శిక్ష విద్యోపాదానే.
...డుఁ బెట్టఁబడినదానిపేళ్లు.

...ణ ఘ్రాతే-

...ఘ్రాయతే స్మ ఘ్రాణం, ఘ్రాతం చ. ఘ్రా గంధోపాదానే.
...నఁబడినది గనుక ఘ్రాణము, ఘ్రాతమును. ౧. ౨. మూర్కొ...
...దానిపేళ్లు.

దిగ్ధ లిప్తే-

...దిహ్యతే స్మ దిగ్ధం. లిప్యతే స్మ లిప్తం. దిహ ఉపచయే. లిప
... పూయఁబడినది గనుక లిప్తము, దిగ్ధమును. ౧. ౨. పూ
...నదానిపేళ్లు.

సముద క్తోద్ధృతే సమే. ౯౦

సముదచ్యతే స్మ సముదక్తం, ఉద్ధ్రియతే స్మ ఉద్ధృతం. అఞ్చు
...నయోః. హృఞ్ హరణే. ఎత్తఁబడినది గనుక సముదక్తము.
...మును. ౧. ౨. 'ప్రవృద్ధ ప్రసృతే' అనునది మొదలింతవఱకు,
...మార్థకములు, అని యున్నిచోటుల నన్వయము. చేఁదఁబడిన
...ళ్లు.

...తం స్యా ద్వలయితం సంవీతం రుద్ధ మావృతమ్,

వేష్ట్యతే స్మ వేష్టితం. చుట్టఁబడినది. ౧. వలయమాకారస్సంజా
...స్యేతి వలయితం. వలయమాకారముగలది. ౨. సంవియతే స్మ సంవీ
...ధ్యతే స్మ రుద్ధం. ఆవ్రియతే స్మ ఆవృతం. వ్యేఞ్ సంవరణే.
...వరణే. కప్పఁబడినది గనుక సంవీతము, రుద్ధము, ఆవృతమును.
...౪. నదీప్రాకారాదులచేతఁ జుట్టఁబడినపట్టణాదులపేళ్లు. వేష్టిత

వలయితశబ్దములు త్రాడు మొదలయినదానిచేతఁ జుట్టఁబడినదా
వీతశబ్దము మొదలు ౩ వస్త్రాదులచేతఁ గప్పఁబడిన శరీరాదుల
ళ్ళని కొందఱు.

* రుగ్ణ భుగ్నే-

రుజ్యతే స్మ రుగ్ణం. భుజ్యతేస్మ, భుగ్నం. రుజో భంగే. భు
టిల్యే. విఱువఁబడినది గనుక రుగ్ణము, భుగ్నమును. ౧. ౨. వి
నదాని పేళ్లు.

* అథ నిశిత క్ష్ణుత శాతాని తేజితే.

నిశాయతేస్మ, నిశితం, శాతం చ. శో తనూకరణే. అ
బడినదిగనుక నిశితము, శాతమును. ౧.౩. క్ష్ణూయతేస్మ క్ష్ణుతం
స్మ, తేజితం. క్ష్ణు తేజనే, తిజ నిశాతనే. వాఁడిగాఁ జేయఁబడినది
క్ష్ణుతము, తేజితమును. ౨. ౪. పదునుబెట్టిన ఖడ్గాదుల పేళ్లు.

* స్యా ద్వినాశోన్ముఖం పక్వమ్-

పచ్యతేస్మ, పక్వం. డుపచ్ష్ పాకే. పరిపాకమును బొం
వినాశోన్ముఖం=నశింప నాయితమైనవస్తువు పేరు.

* హ్రీణ హ్రీతౌ తు లజ్జితే,

జిహ్రేతి స్మ హ్రీణః, హ్రీతశ్చ. హ్రీ లజ్జాయాం. సి
వాఁడు గనుక హ్రీణుఁడు, హ్రీతుఁడును. ౧, ౨. లజ్జా సంజాత
లజ్జితః. లజ్జ వీనికిఁ గలదు. ౩. సిగ్గుపడినవాని పేళ్లు.

* వృతే తు వృత్త వావృత్తౌ-

వ్రియతే స్మ వృతః. వృత్యతే స్మ వృత్తః. వావృత్యతే స్మ
త్తః. వృఞ్ వరణే, వృతు వర్తనే. వావృతు వర్తనే. వరింపఁబడి
డు గనుక వృతుఁడు, వృత్తుఁడు, వావృత్తుఁడును.౧.౨.౩. వావృతు
నే. అని ప్రత్యేకముగా ధాతువు గలదనియెఱుఁగక కొందఱు
వ్యావృత్తౌ అని చెప్పుదురు అది యపపాఠము. 'వావృతు వర్తనే'
ధాతువు దివాదిగణములో కొందఱిమతమందుఁ గలదు. 'శతో
త్యమానా సా రామశాలా న్యపీడత' అని భట్టిప్రయోగము. కన్యా
చేత వరింపఁబడిననరుఁడు మొదలైనవాని పేళ్లు.

* సంయోజిత ఉపాహితః,

సంయుజ్యతే స్మ సంయోజితః యుజిర్ యోగే. కూర్చఁబడినది.
సమీపే ఆధీయతే స్థాప్యతే స్మ ఉపాహితః. సమీపమునం దుం
నది. ౧. మఱియొకపదార్థముతోఁ గూర్చఁబడినదాని పేళ్లు.
ప్యం గమ్యం సమాసాద్యమ్-
ప్రాప్తుం యోగ్యం ప్రాప్యం. గంతుం యోగ్యం గమ్యం. సమాసా
యోగ్యం సమాసాద్యం. ఆప్ ఌ వ్యాప్తౌ. గమ్ ఌ గతౌ. ...
పొందఁదగినది గనుక ప్రాప్యము, గమ్యము, సమాసాద్యము
౨, 3. పొందఁదగినవస్తువు పేళ్లు.

స్యన్నం రీణం స్రుతం స్నుతమ్,

స్యందతే స్మ స్యన్నం. రీయతే స్మ రీణం. స్రవతి స్మ స్రుతం. స్నౌ
స్నుతం. స్యందూ ప్రస్రవణే. రీఙ్ గతౌ. స్రు గతౌ. ష్ణు ప్రస్రవణే.
ు గనుక స్యన్నము, రీణము, స్రుతము, స్నుతమును. ౧. ౪. కా
మొదలైనదాని పేళ్లు.
సంగూఢ స్స్యా త్సంకలితః-
సంగూహ్యతే స్మ సంగూఢః. గుహూ సంవరణే. కూర్చఁబడు
౧. సంకల్యతే సంక్షిప్య గణ్యతే స్మ సంకలితః. కల సంఖ్యానే
మముగా లెక్క పెట్టఁబడినది. ౨. కూర్చఁబడినలబ్ధము పేళ్లు.

అవగీతః ఖ్యాతగర్హణః. 3

అవ నికృష్టం గీయత ఇ త్యవగీతః. గై శబ్దే. నికృష్టముగాఁ బలు
వాఁడు. ౧. ఖ్యాతం గర్హణం యస్యేతి ఖ్యాతగర్హణః. ప్రసిద్ధ
నిందగలవాఁడు. ౨. ప్రసిద్ధమైన నిందగలవాని పేళ్లు.
విధ స్స్యా ద్బహువిధో నానారూపః పృథగ్విధః,
విచిత్రా విధా ప్రకారోఽస్యేతి వివిధః. విచిత్రమైనప్రకారముగ
౧. బహ్వ్యః విధాః ప్రకారా యస్యేతి బహువిధః. అనేకప్రకార
గలది. ౨. నానావిధాని రూపాణ్యస్యేతి నానారూపః. అనేకరూ
గలది. 3. పృథ గ్విధా యస్యేతి పృథగ్విధః. వేఱు వేఱు విధ
గలది. ౪. పలువిధము లైనవస్తువు పేళ్లు.
వరీణో ధిక్కృతస్స్యాత్ -
అవరీయతే పీడ్యత ఇ త్యవరీణః. రీఙ్ గతిరేషణయోః. పీడింపఁ

బడినవాఁడు. ౧. ధిగితి శబ్దవిషయః కృతః ధిక్కృతః ధిక్కరిం
వాఁడు. ౨ ధిక్కరింపఁబడినవాని పేళ్లు.

* అవధ్వస్తోఽవచూర్ణితః.

అవధ్వస్యతే పీడ్యత ఇత్యవధ్వస్తః. ధ్వంసు అవస్రంసనే
బడినది. ౧. అవచూర్ణ్యతే పీడ్యత ఇత్యవచూర్ణితః. చూర్ణ స
పొడిగాఁ జేయఁబడినది. ౨. పొడిగాఁ జేయఁబడినదాని పేళ్లు.

* అనాయాసకృతం ఫాణ్టమ్.

ఫణతి గచ్ఛతి ద్రవరూపత్వాన్నైకత్రావతిష్ఠత ఇతి ఫా
ణగతౌ. ద్రవరూపమౌటవలన నొకచోట నుండనిది. ఫణ్యతే అ
నేన ప్రాప్యత ఇతి ఫాంటం. ఫణ గతౌ. అనాయాసమునఁ బొ
నది. "ద్రవ్యా దచూర్ణితాత్తోయే ప్రతప్తే వినివేశితాత్, రసా
తి య స్సద్యః స ఫాంట ఇతి సంస్కృతః" ఇతి. ఆయాసము లేక
బడిన కషాయాదుల పేరు.

* స్వనితం ధ్వనితం సమే,

స్వనతీతి స్వనితం. ధ్వనతీతి ధ్వనితం. స్వన ధ్వన శబ్దే. మ్రో
నది. ౧. ౨. మ్రోయుదాని పేళ్లు.

* బద్ధే సందానితం మూతమ్ ముద్దితం సందితం సితమ్.

బధ్యతే స్మ బద్ధం. బధ సంయమనే. కట్టఁబడినది. ౧. స
బంధనమస్య సంజాతమితి సందానితం. బంధనముగలది. ౨. మూ
ఇతి మూతం. పా. మూర్ణం. ఉద్దీయతే బధ్యత ఇత్యుద్దితం. సంద
బధ్యత ఇతి సందితం. సీయత ఇతి సితం. మూఙ్ బంధనే. దో
డనే ఉత్పూర్వ స్సంపూర్వశ్చ షిఞ్ బంధనే. బంధింపఁబడినది.
మూతము, ఉద్దితము, సందితము, సితమును. 3. ౬. కట్టఁబడినదాని

* నిష్పక్వం క్వథితమ్-

నితరాం పచ్యత ఇతి నిష్పక్వం. క్వథ్యతే నిష్పచ్యత ఇతి
తం. డుపచ్ష్ పాకే. క్వథ నిష్పాకే. మిక్కిలి కాఁచఁబడినదిగనుక
ష్పక్వము, కథిత్వమును. ౧. ౨. ఎనిమిదవపాలు మిగులునట్లు కా
బడిన కషాయాదుల పేళ్లు.

* పాకే క్షీరాజ్య హవిషాం శృతమ్,

...శ్రాయతే పచ్యత ఇతి శృతం. శ్రా పాకే. పక్వముసేయఁబడి... నెయ్యి, హవిస్సు ఈమూఁటియొక్క పాకముపేరు.

...వాణో మునివహ్న్యాదౌ-

...ర్వాతి శామ్యతి స్మ నిర్వాణః. వా గతిగంధనయోః. నిర్వా... శాంతమైనది. ౧. ఆదిశబ్దముచేత మగ్నమైనగజాదులకును ...కాంతుఁడైనమునికిని, అగ్నిమొదలైనదానికిని పేరు.

నిర్వాతస్తు గతేఽనిలే. ౯౬

నిర్వాతిస్మ నిర్వాతః. సంచారముడిగినది. వ. నిర్గతో వాతోఽస్మా...ర్వాతః. గాలిలేనిది. ౧. సంచార ముడిగినవాయువు పేరు. గాలి ...శాదులకు పే రని కొందఱు.

...క్వం పరిణతే-

...పచ్యతే క్రమేణపక్వం. కాలక్రమమున పరిపాకమును బొందునది. ...బుద్ధిః. పక్వం ఫలం. అని. ౧. పరిణమతే అవస్థాంతర మాపద్యతే ...ం. వేఱొకయవస్థను బొందునది.౨. కాలవశమునఁ బరిపాకమును ...బుద్ధి మొదలైనదానిపేళ్లు.

గూనం హన్నే-

గూయతే హద్యతే ఉత్సృజ్యతే స్మ గూనం. హన్నం చ. గు ...త్సర్గే. హద పురీషోత్సర్గే.విడువఁబడునది. ౧.విడువఁబడినవిష్ఠ పేళ్లు.

మీఢం తు మూత్రితే,

మిహ్యతే సిచ్యతే స్మ మీఢం. మిహ సేచనే. చిమ్మఁబడినది. ౧. ...త్రితేస్మ మూత్రితం. మూత్ర ప్రస్రవణే. కార్చఁబడునది.౨. టీ. స. ...గూనద్వయం కృతపురీషోత్సర్గే ప్రాణిని, మీఢద్వయం ఉత్సృ...త్రే ప్రాణినీత్యాహుః. విడువఁబడినమూత్రము పేళ్లు.

...ష్టే తు పుషితమ్-

పుష్యతే స్మ పుష్టం పుషితమ్ చ. పుష పుష్టౌ. పోషింపఁబడి... పోషింపఁబడిన పక్షిమృగాదులపేళ్లు.

సోఢే క్షాన్తమ్-

సహ్యతేస్మ సోఢం. క్షమ్యతేస్మ క్షాంతం. షహ మర్షణే. క్షమూష్ ... ఓర్వఁబడినది గనుక సోఢము, క్షాంతమును. ౧. ౨. ఓర్వఁబడిన

లిట్టు కొట్టు మొదలయినదాని పేళ్ళు.

ఉద్వాన్త ముద్గతే.

ఉద్వమతిస్మ ఉద్వాంతం. ఉద్గచ్ఛతిస్మ ఉద్గతం.టు వము గహ్ని గతౌ. వెడలునది గనుక ఉద్వాంతము, ఉద్గతమును.౧. ఉద్గానం త్వగాదులను ఛించుకొని వెడలిననెత్తురు మొదలయిన

దాన్తస్తు దమితే-

దమ్యతే శిక్ష్యతే స్మ దాంతః. దమితశ్చ. దము ఉపశమే. దంపఁబడినవాఁడుగనుక దాంతుఁడు, దమితుఁడును. ౧. ౨. ఆచా చేతశిక్షింపఁబడినశిష్యాదుల పేళ్ళు. కర్మకరణభారవహనాది క్లేశ న కృతశిక్షస్య భృత్యబలీవర్దాదే ర్నామనీ ఇతి టి. సీ.

శాన్తః శమితే-

శామ్యతే స్మ శమితశ్శాంతశ్చ. శముఉపశమే. శమింపఁ శాంతము, శమితమును. ౧. ౨ శమింపఁబడినరాగాదుల పేళ్లు క్రియానివర్తితస్య రోగాదేర్నామనీ. ఇతి టీ. సీ.

ప్రార్థితేఽర్దితః,

ప్రార్థ్యతే స్మ ప్రార్థితః. అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం. అర్ద అర్దితః. అర్ద గతౌ యాచనే చ. అడుగఁబడునదిగనుక ప్రార్థిత ర్దితమును. ౧. ౨. అడుగఁబడినవస్తువు పేళ్లు.

జ్ఞప్తస్తు జ్ఞాపితే-

జ్ఞాప్యతే స్మ జ్ఞప్తః, జ్ఞాపితశ్చ. జ్ఞాఅవబోధనే. ఎఱిఁగింపఁ గనుక జ్ఞప్తము, జ్ఞాపితమును. కేచిత్తుజ్ఞపిత ఇతి హ్రస్వాదింపఠిత్వా సంజ్ఞపి తేఘాగాదావర్తత ఇతి వ్యాచక్షతే. తదా మారణతోషణ మనేషు జ్ఞేతి సూత్రేణ జ్ఞాధాతు ర్మారణే వర్తతఇతి. ౧. ౨. గు దేశాదులచేత నెఱిఁగింపఁబడినదాని పేళ్లు.

ఛన్న శ్ఛాదితే-

ఛాద్యతే స్మ ఛన్నః. ఛాదితశ్చ. ఛద అపవారణే. కప్పఁ గనుక ఛన్నము, ఛాదితమును. ౧. ౨. కప్పఁబడినదాని పేళ్లు.

పూజితేఽఞ్చితః.

పూజ్యతే స్మపూజితః.అఞ్చ్యతేస్మ అంచితః. పూజపూజా

[...]పూజనయోః. పూజింపఁబడినది పూజితము, అంచితమును.౧.
[...]జింపఁబడిన దేవతాదుల పేళ్లు.

[...]ర్ణస్తు పూరితే-
[...]పూర్యతేస్మ పూర్ణః, పూరితశ్చ. పౄ పాలన పూరణయోః. నిం[...]
[...]నది గనుక పూర్ణము. పూరితమును. ౧, ౨. జలాదులచేత
[...]ఁబడిన ఘటాదుల పేళ్లు.

క్లిష్టః క్లిశితే-

క్లిశ్యతే బాధ్యతే స్మ క్లిష్టః, క్లిశితశ్చ. క్లిశూ విబాధనే. పీడిం[...]
[...]నవాఁడు గనుక క్లిష్టుఁడు, క్లిశితుఁడును. ౧, ౨. దారిద్ర్యాదు[...]
[...]పీడింపఁబడినమనుష్యాదుల పేళ్లు.

అవసితే సితః,

అవస్యతి పరవస్యతి స్మ అవసితః. సితశ్చ, షోఽన్తకర్మణి. ముగిసి
[...]నుక అవసితము, సితమును. ౧, ౨. ముగిసినదాని పేళ్లు.

[...]ప్రుష్టప్లుష్టోషితా దగ్ధే-
ప్రుష్యతే స్మ ప్రుష్టః. ప్లుష్యతే స్మ ప్లుష్టః. ఉష్యతే స్మ ఉషితః.
[...]తేస్మ దగ్ధః. ప్లుష ప్రుష దాహే. ఉష దాహే. దహ భస్మీకరణే.
[...]బడినది ప్రుష్టము, ప్లుష్టము, ఉషితము, దగ్ధమును. ౧,౪. కాల్పఁ[...]
[...]దాని పేళ్లు.

తష్ట త్వష్టౌ తనూకృతే. ౯౯

తక్ష్యతే త్వక్ష్యతే స్మ తష్టః, త్వష్టశ్చ. తక్షూ త్వక్షూ తనూ[...]
[...] చెక్కఁబడినది గనుక తష్టము,త్వష్టము, తనూకృతమును. ౧, ౩,
[...]క్కఁబడినకాష్ఠాదుల పేళ్లు.

[...]వేధిత చ్ఛిద్రితౌ విద్ధే-
వేధోఽస్య సంజాతఇతి వేధితః. వేధగలది. ఛిద్రమస్య సంజాత
[...]ఛిద్రితః. బెజ్జము గలిగినది. ౨. వ్యధ్యతేస్మ విద్ధః. వ్యధ తాడనే.
[...]పఁబడినది. ౩. బెజ్జము వేయఁబడినరత్నాదుల పేళ్లు.

విన్నవిత్తౌ విచారితే,

విద్యతే విచార్యతేస్మ విన్నః. విత్తః, విచారితశ్చ, విద విచా[...]
[...]చరగతిభక్షణయోః. విచారింపఁబడినదిగనుక విన్నము, విత్తము,

విచారితమును.3. విచారింపఁబడినకార్యాదులపేళ్లు.

* నిష్ప్రభే విగ తారోకా-

నిర్గతః ప్రభాయాః నిష్ప్రభః. కాంతివలనఁ భాసినవా విశేషేణ రతః ఉపరతః విరతః. పా. విగతః. నిక్కలి యుపరతిని వాఁడు. ౨. నవిద్యతే రోకో దీప్తి రస్య స్యేత్యరోకః. పోయి గలవాఁడు. 3. పా. విగతః ఆలోకః కాంతి ర్యస్యేతి విగతా పోయినకాంతి గలవాఁడు విగతాలోకుఁడని కొందఱు. కాం చంద్రాదులకుపేళ్లు.

* విలీనే విద్రుత ద్రుతౌ.

విలీయత ఇతి విలీనం. లీ ద్రవీకరణే. వికారమును బొంది విద్రవతీతి విద్రుతం. ద్రుతం చ. ద్రు గతౌ. కరఁగినది. 3. కరఁగిన దులపేళ్లు.

* సిద్ధే నిర్వృత్త నిష్పన్నా-

సిధ్యతిస్మ. సిద్ధం. షిధూ సంరాద్ధౌ. అయినది. ౧. నిర్వృ స్మ నిర్వృత్తం. వృతు వర్తనే. ఆయుత్తపఱచఁబడినది.౨. నిష్పద్య నిష్పన్నం. పద గతౌ. ముగిసినది. 3. పాకాదులచేత నాయత్త మై న్నాదులపేళ్లు.

* దారితే భిన్న భేదితౌ,

దార్యతేస్మ దారితః. భిద్యతేస్మ భిన్నః, భేదితశ్చ.దౄ విదా భిదిర్ విదారణే. వ్రక్కలింపఁ బడినదిగనుక దారితము, భిన్నము, మును. ౧, 3. వ్రక్కలింపఁబడినదానిపేళ్లు.

* ఊతం స్యూత ముతం చేతి త్రితయం తన్తునంత తే. ౧

ఊయతేస్మ ఊతం. సీవ్యతేస్మ స్యూతం. ఊయతేస్మ ఉత ఊయీ తంతుసంతానే. షివు తంతుసంతానే. వేఞ్ తంతుసంతా కూర్చఁబడినదిగనుక ఊతము, స్యూతము, ఉతమును. 3. దారముచే కుట్టఁబడినవస్త్రాదులపేళ్లు.

* స్యా దర్హితే నమస్యిత నమసిత మపచాయి తార్చి తాపచితమ్

అర్హ్యతే పూజ్యతేస్మ అర్హితం, అపచాయ్యత ఇత్యపచాయి అపచితం చ. అర్చ్యత ఇత్యర్చితం. అర్హ పూజాయాం. చాయృ పూ

...యోః. అర్చ పూజాయాం. పూజింపఁబడినది గనుక అర్చితము, ...యితము, అపచితము, అర్చితమును. ౧,౪,౬,౫. నమస్కా... పూజావిశేషము గనుక నమస్కరింపఁబడినవాఁడు పూజింపఁబడిన ... చెప్పఁబడెను. నమస్యతే స్మ నమస్యితం, నమసితం చ. నమ...ఁబడినవాఁడు గనుక నమస్యితుఁడు, నమసితుఁడును. ౨, 3. ... పూజింపఁబడిన దేవతాదుల పేళ్లు.

...సితే వరివస్యిత ముపాసితం చోపచరితం చ. ౧౦౨

వరివస్యతేస్మ వరివసితం, వరివస్యితం చ. శుశ్రూష చేయఁబడిన ...క వరివసితము, వరివస్యితమును. ౧, ౨. ఉపాస్యతేస్మ ఉపాసితం. ...ప వేశనే. ఉపపూర్వస్సేవాయాం. సేవింపఁబడినది. 3. ఉపచర్యతే ...పచరితం. చర గతి భక్షణయోః. ఉపపూర్వః పూజాయాం. ఉప...ఁబడినది. ౪. శిష్యాదులచే సేవింపఁబడిన యుపాధ్యాయాదుల పేళ్లు.

...ంతాపిత సంతప్తౌ ధూపాయిత ధూపితౌ చ దూనశ్చ,

సంతప్యతేస్మ సంతాపితః. సంతప్తశ్చ. ధూపాయ్యతే ధూపా... ధూపాయితః. ధూపితశ్చ. దూయతేస్మ దూనః. తప సంతాపే. ... సంతాపే. టు దూ ఉపతాపే. తపింపఁజేయఁబడినది. ౫ అగ్న్యా... ...లచేత తపింపఁ జేయఁబడినదాని పేళ్లు.

...హృష్టే మత్త స్తృప్తః ప్రహ్లన్నః ప్రముదితః ప్రీతః. ౧౦3

హృష్యతే స్మ హృష్టః. హృష తుష్టౌ. సంతోషించినవాఁడు. ...ాద్యతిస్మ మత్తః. మదీ హర్షే. హర్షించినవాఁడు. ౨. తృప్యతి స్మ ... తృప ప్రీణనే. తనిసినవాఁడు. ౩. ప్రహ్లాదతే స్మ ప్రహ్లన్నః. హ్లాదీ ... ప్రమోదతే స్మ ప్రముదితః. ముద హర్షే. సంతోషించినవాఁ...క ప్రహ్లన్నుఁడు, ప్రముదితుఁడును. ౪, ౫. ప్రీణాతి స్మ ప్రీతః. ...తర్పణే. తృప్తిఁబొందినవాఁడు. ౬. సంతోషించినవాని పేళ్లు.

...న్నం ఛాతం లూనం కృత్తం దాతం దితం ఛితం వృక్ణమ్,

ఛిద్యతేస్మ ఛిన్నం. ఛిదిర్ ద్వైధీకరణే. ఛాయతేస్మ ఛాతం. ఛ... ఛో చ్ఛేదనే. లూయతేస్మ లూనం. లూఞ్ ఛేదనే. కృత్యతేస్మ ... కృతీ ఛేదనే. దాయతే స్మ దాతం. దాప్ లవనే. దీయతే స్మ ...దో అవఖండనే. వృశ్చ్యతే స్మ వృక్ణం. ఓ వ్రశ్చూ ఛేదనే.

కోయఁబడినదిగనుక ఛిన్నము, ఛాతము, లూనము, కృత్తము,
దితము, ఛితము, వృక్ణమును. ౧, ౮. కోయఁబడిన తృణాదుల

* స్రస్తం ధ్వస్తం భ్రష్టం స్కన్నం పన్నం చ్యుతం గళితమ్.

స్రంసతేస్మ స్రస్తం. ధ్వంసతేస్మ ధ్వస్తం. భ్రస్యతేస్మ
స్రంసు, ధ్వంసు, అవస్రంసనే. భ్రంశు అధఃపతనే. స్కందతిస్మ
స్కందిర్ గతిశోషణయోః. పద్యతేస్మ పన్నం. పద్ గతౌ. చ్య
చ్యుతం. చ్యుఙ్ గతౌ. గళతి స్మ గళితం. గళ సంక్షరణే. పడినది
స్తము, ధ్వస్తము, భ్రష్టము, స్కన్నము, పన్నము, చ్యుతము,
మును. ౧, ౭. జాఱిపడినదాని పేళ్లు.

* లబ్ధం ప్రాప్తం విన్నం భావిత మాసాదితం చ భూతం చ,

లభ్యతేస్మ లబ్ధం. డులభ్ష్ ప్రాప్తౌ. ప్రాప్యతేస్మ
ఆప్ ౯ వ్యాప్తౌ. విద్యతేస్మ విన్నం. విద్ ౯ లాభే. భావ్యతేస్మ
భూతం చ. భూ ప్రాప్తావాత్మనేపదీ. చురాదిః. ఆసాద్యతేస్మ
దితం. షద్ ౯ విశరణాదౌ. ఆజన్సదేః పద్యర్థే ణిచ్. పొంద
గనుక లబ్ధము, ప్రాప్తము, విన్నము, భావితము, ఆసాదితము,
మును. ౧, ౬. పొందఁబడినదాని పేళ్లు.

* అన్వేషితం గవేషిత మన్విష్టం మార్గితం మృగితమ్.

అన్విష్యతే స్మ అన్వేషితం. ఏష గతౌ. గవేష్యతే స్మ
తం. గవేష మార్గణే. అన్విష్యతే స్మ అన్విష్టం. ఇషు ఇచ్ఛా
అనుపూర్వోఽన్వేషణే. మార్గ్యతేస్మ మార్గితం. మార్గ అన్వే
మృగ్యతే స్మ మృగితం, మృగ అన్వేషణే. వెదుకఁబడినది గను
షితము, గవేషితము, అన్విష్టము, మార్గితము, మృగితమును.
వెదుకఁబడిన దానిపేళ్లు.

* ఆర్ద్రం సార్ద్రం క్లిన్నం తిమితం స్తిమితం సమున్న ముత్తం చ

అర్ద్యతే పీడ్యత ఇత్యార్ద్రం. అర్ద హింసాయాం. ఆఙ్ ప్ర
పీడువఁబడునది. ౧. ఆర్ద్ర మార్ద్రత్వం. తేన సహ వర్తత ఇతి సార్ద్రం
తోఁగూడియుండునది. ౨. క్లిద్యత ఇతిక్లిన్నం. క్లిదూ ఆర్ద్రీభావే.
తీతి తిమితం. స్తిమ్యతీతి స్తిమితం. తిమ ష్టిమ ఆర్ద్రీభావే. సమ్యక్ ఉ
నమున్నం, ఉత్తం చ. ఉందీ క్లేదనే. తడిసినది గనుక క్లిన్నము, తిమి

సమున్నము, ఉత్తమును. 3. ౭. తడిసిన వస్తువుపేళ్లు.
త్రాణం రక్షిత మవితం గోపాయితంచ గుప్తంచ. ౧౦౬
త్రాయతే స్మ త్రాతం. త్రాణం చ. త్రైఙ్ పాలనే. రక్ష్యతేస్మర
పాలనే. అవ్యతేస్మ అవితం. అవరక్షణాదా. గోపాయతేస్మ
తం. గుప్తం చ. గుపూ రక్షణే. రక్షింపఁబడినదిగనుక త్రాత
త్రాణము, రక్షితము, అవితము, గోపాయితము, గుప్తమును. ౬.
బడినదానిపేళ్లు.
గణిత మవమ తావజ్ఞాతే అవమానితం చ పరిభూతే,
అవగణ్యతేస్మ అవగణితం. గణ సంఖ్యానే. లెక్కసేయఁబడనిది.
మన్యతేస్మ అవమతం. అవజ్ఞాయతేస్మ అవజ్ఞాతం. మన జ్ఞానే. జ్ఞా
ధనే. నికృష్టముగాఁ దలఁచఁబడినది అవమతము, అవజ్ఞాతమును.
మాన్యతేస్మ అవమానింత. మాన పూజాయాం. పూజింపఁబడనిది.
భూయతేస్మ పరిభూతం. భూ సత్తాయాం. పరిపూర్వస్తిరస్కారే.
రింపఁబడినది. ౫. తిరస్కరింపఁబడినదానిపేళ్లు.
క్తం హీనం విధుతం సముజ్ఝితం ధూత ముత్సృష్టమ్. ౧౦౭
త్యజ్యతేస్మ త్యక్తం. త్యజ హానౌ. హీయతేస్మ హీనం. ఓహాక్
విధూయతేస్మ విధుతం. ధూఞ్ కంపనే. సముజ్ఝ్యతేస్మ సము
ఉజ్ఝ ఉత్సర్గే. ధూయతేస్మ ధూతం. ధూ విధూననే. ఉత్సృజ్య
త్సృష్టం. సృజ విసర్గే. విడువఁబడినదిగనుక త్యక్తము, హీనము,
ము, సముజ్ఝితము, ధూతము, ఉత్సృష్టమును. ౬. విడువఁబడిన
ళ్లు.
క్తం భాషిత ముదితం జల్పిత మాఖ్యాత మభిహితం లపితమ్,
ఉచ్యతేస్మ ఉక్తం. వచ పరిభాషణే. భాష్యతేస్మ భాషితం. భాష
రాం. వాచి ఉద్యతేస్మ ఉదితం. వద వ్యక్తాయాం వాచి. జల్ప్యతే
తం. జల్ప వ్యక్తాయాం వాచి. ఆఖ్యాయతేస్మ ఆఖ్యాతం. ఖ్యా ప్ర
అభిధీయతేస్మ అభిహితం. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. అభి
ఽభిభాషణే. లప్యతేస్మ లపితం. లప వ్యక్తాయాం వాచి. పలుకఁబడి
క ఉక్తము, భాషితము, ఉదితము, జల్పితము, ఆఖ్యాతము,
ము, లపితమును. ౭. పలుకఁబడినదానిపేళ్లు.

* బుద్ధం బుధితం మనితం విదితం ప్రతిపన్న మవసి తావగతే

బుధ్యతేస్మ బుద్ధం. బుధితం చ. బుధ అవగమనే. బుధ
మన్యతేస్మ మనితం. మన అవబోధనే. విద్యతేస్మ విదితం. ప
ప్రతిపద్యతే స్మ ప్రతిపన్నం. పద గతౌ. సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానా
సీయతే జ్ఞాయత ఇత్యవసితం. షోఽన్తకర్మణి. అవపూర్వో
అవగమ్యత ఇత్యవగతం. గమ్ఌ గతౌ. ఎఱుఁగఁబడినది గనుక
బుధితము, మనితము, విదితము, ప్రతిపన్నము, అవసితము, అ
ను. ౭. ఎఱుఁగఁబడినదాని పేళ్ళు.

* ఊరీకృత మురరీకృత మంగీకృత మాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమ్,
సంగీర్ణ విదిత సంశ్రుత సమాహితోపశ్రుతోపగతమ్.

ఊరీక్రియతేస్మ ఊరీకృతం. పా. ఉరీకృతం. "అర్థిష్వన్వయ
తకామ్యః" అని నైషధము. "క్రీడయాపి న వై యేన విత్తధా
కృతా, హంతుంచారిమ్మృగాః బాణసింతతి ర్వాగురీకృతా" అ
ధయందు యమకము. ౧. ఉరరీక్రియతే స్మ ఉరరీకృతం. పా
కృతం. అంగీక్రియతేస్మ అంగీకృతం. డు కృఞ్ కరణే.ఆశ్రూయ
శ్రుతం. సంశ్రూయతేస్మ సంశ్రుతం. ఉపశ్రూయతేస్మ ఉపశ్రుతం
శ్రవణే. ఆఙ్ సముపపూర్వః శృణోతి రంగీకారార్థః. ప్రతిజ్ఞా
ప్రతిజ్ఞాతం. జ్ఞా అవబోధనే. సంగీర్యతేస్మ సంగీర్ణం. గౄనిగరణే
ర్వోఽంగీకారార్థః. విద్యతే స్మ విదితం. విద జ్ఞానే. సమాధీయ
మాహితం. డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః. ఉపగమ్యతే స్మ ఉప
మ్ఌ గతౌ. అంగీకరింపఁబడినది గనుక ఊరీకృతము, ఉరరీకృతము,
కృతము, ఆశ్రుతము, ప్రతిజ్ఞాతము, సంగీర్ణము, విదితము,సంశ్రు
సమాహితము, ఉపశ్రుతము, ఉపగతమును. ఇక్కడ అన్యార్థములై
తువులకును ఉపసర్గవశమున నంగీకారమర్థము. ౧౧. అంగీకరిం
దాని పేళ్లు.

* ఈడిత శస్త పణాయిత పనాయిత ప్రణుత పణిత పనితాని,
అవగీర్ణ వర్ణి తాభిష్టుత ఈళితాని స్తుతార్థాని.

ఈడ్యతేస్మ ఈడితం. ఈడ స్తుతౌ. ళడయోరభేదాత్, ఈ
శస్యత ఇతి శస్తం.శంసు స్తుతౌ. పణ్యతేస్మ పణాయితం, పణతేః

...నాయితం. పనితం చ. పణ వ్యవహారే స్తుతౌ. ప్రణూయతే స్మ
...ణుస్తుతౌ. అవగీర్యతేస్మ అవగీర్ణం. గౄ శబ్దే. వర్ణ్యతే స్మ
...వర్ణ స్తుతౌ. అభిష్టూయతేస్మ అభిష్టుతం. స్తుతం చ. ష్టుఞ్ స్తు
...ము చేయఁబడినది గనుక ఈడితము, శస్తము, పణాయితము,
...ము, ప్రణుతము, ప్రణీతము, పనితము, అవగీర్ణము, వర్ణిత
...ష్టుతము, ఈళితము, స్తుతమును. ౧౨. పొగడఁబడిన దేవతా
...

...త చర్వితలిప్త ప్రత్యవసిత గిళిత ఖాదిత ప్సాతమ్,
...భ్యవహృతాన్న జగ్ధ గ్రస్త గ్లస్తాశితం భుక్తే. ౧౧౧
...భక్ష్యతేస్మ భక్షితం. భక్ష అదనే. చర్వ్యతే స్మ చర్వితం. చర్వ
...లిప్యతేస్మ లిప్తం. లిప ఉపదేహే. ధాతూనా మనేకార్థత్వాత్
...భ్యవహరణార్థత్వం. పా. లీఢం. అప్పుడు, లిహ ఆస్వాదనే అని
... ప్రత్యవసీయతే స్మ ప్రత్యవసితం. షోఽన్తకర్మణి. ప్రత్యవపూ
...క్షణే. గిళ్యతే స్మ గిళితం. గిళ అదనే. గళితమని కొందఱు. అ
...గళ అదనే. ఖాద్యతేస్మ ఖాదితం. ఖాదృ భక్షణే. ప్సాయతేస్మ
... ప్సా భక్షణే. అభ్యవహ్రియతే స్మ అభ్యవహృతం. హృఞ్
... అభ్యవపూర్వోభక్షణే. అద్యతే స్మ అన్నం, జగ్ధం చ, అద భ
...గ్రస్యతే గ్లస్యతే స్మ గ్రస్తం, గ్లస్తం చ. గ్రసు గ్లసు అదనే. అశ్య
...అశితం. అశ భోజనే. భుజ్యతేస్మ భుక్తం. భుజపాలనాభ్యవహార
... భుజింపఁబడునది గనుక భక్షితము, చర్వితము, లిప్తము, ప్రత్య
...ము, గళితము, ఖాదితము, ప్సాతము, అభ్యవహృతము, అన్నము,
... గ్రస్తము, గ్లస్తము, అశితము, భుక్తమును. ౧౪ భుజించఁబడిన
...దికముపేళ్లు.

...ష్ఠ క్షోదిష్ఠ ప్రేష్ఠ వరిష్ఠ స్థవిష్ఠ బంహిష్ఠాః,
...ప్ర క్షుద్రాభీప్సిత పృథు పీవర బహుప్రకర్షార్థాః. ౧౧౨
... అతిశయేన క్షిప్రః క్షేపిష్ఠః. మిక్కిలి వేగము గలది. ౧. అతిశ
...క్షుద్రః క్షోదిష్ఠః. మిక్కిలి క్షుద్రమైనది. ౧. అతిశయేన ప్రియః
... మిక్కిలి ప్రియమైనది. ౧. అతిశయేన ఉరుః వరిష్ఠః. మిక్కిలి
...మైనది. ౧. అతిశయేన స్థూలః స్థవిష్ఠః. మిక్కిలి బలిసినది. ౧. అతి

శయేన బహుబంహిష్ఠః. మిక్కిలి తఱుచైనది. ౧. క్షేపిష్ఠాదు
కిని క్షిప్రాదులతోడ యథాసంఖ్యముగా నన్వయము. వరుస
యిత క్షిప్రాదులపేళ్లు.

* సాధిష్ఠ ద్రాఘిష్ఠ స్ఫేష్ఠ గరిష్ఠ హ్రసిష్ఠ బృన్దిష్ఠాః,
బాఢ వ్యాయత బహు గురు వామన బృన్దార కాతిశయే.

అతిశయేనబాఢః సాధిష్ఠః. మిక్కిలి పదిలమైనది. ౧.
దీర్ఘః ద్రాఘిష్ఠః. మిక్కిలి దీర్ఘమైనది. ౧. అతిశయేన స్ఫీతః
మిక్కిలి అధికమైనది. ౧. అతిశయేన గురుర్గరిష్ఠః. మిక్కిలి
౧. అతిశయేన హ్రస్వః హ్రసిష్ఠః. మిక్కిలి పొట్టియైనది. ౧.
బృందారకో మనోజ్ఞః శ్రేయాన్ వా బృందిష్ఠః. "బృందా
శ్రేష్ఠే మనోజ్ఞే వాచ్యలింగవ" దితి ప్రతాపమార్తాండః.
మనోజ్ఞమైనది లేక మిక్కిలి యుత్తమమైనది బృందిష్ఠము. ౧.
దులకు బాఢాదులతో యథాసంఖ్యాన్వయము. వరుసగా
బాఢాదులపేళ్లు.

స ం కీ ర్ణ వ ర్గ ము.

* ప్రకృతి ప్రత్యయార్థాద్యై స్సంకీర్ణే లిఙ్గ మున్నయేత్,

అవ. ఈవర్గమందు సంకీర్ణార్థములును, సంకీర్ణలింగము
క్రియాదిభావవచనశబ్దములును, అపరస్పరాది విశేష్యనిఘ్న
ను, పారాయణాదినియతలింగశబ్దములును, స్తంబఘ్నాదిప్రకరణ
బ్దములును, ఆపూపికాదిసమూహవచనశబ్దములును, ఇంకను
ములు క్రమము లేక చెప్పినాఁడు గనుక నీవర్గము సంకీర్ణవర్గము
ఈసంకీర్ణవర్గమునందు అపరస్పరశాంత్యాదిశబ్దములకు రూపభేద
లింగము తెలియరాదు గనుక వానికి ప్రకృతిప్రత్యయాదులచేతనే
మూహింపఁదగినది. ఎట్లనిన.—అపరస్పరశబ్దము సంతతగమనాది
లు గలిగినసార్థాదులను జెప్పునదిగనుక అవి యేలింగము గలవో
గము గలది యని ప్రకృత్యర్థముచేత నూహించుకొనునది.
స్సార్థాః. అపరస్పరాః స్త్రియః. అపరస్పరాణి బ్రాహ్మణకులాని
ఇత్యాదికము. 'స్త్రియాం క్తిన్' అని స్త్రీలింగమందు క్తిన్ ప్రత్యయ
విధించినందున శాంత్యాదిశబ్దములు క్తిన్ ప్రత్యయాంతములు గ

ార్థమువలన స్త్రీలింగమని తెలిసికొనునది. టీ.స.అర్థేనయథా-
క్తో నిష్ఠాంతో" వాచ్యలింగః.ల్యుడంతశ్చే న్నపుంసకలింగః, ఏవం
గ్రేణ ఇత్యత్ర భావవచన రక్షణశబ్దసమభివ్యాహృత త్రాణశబ్దస్య
లింగత్వం రక్షణరూపభావార్థేన నిర్ణీయత ఇతి. ఆద్యశబ్దము
ూపభేదసాహచర్యాదులవలనఁగూడ లింగముఁ దెలిసికొననగు
ఁబడినది. ఎట్లనిన — "కర్మ క్రియా" అనుచోట రూపభేద
కర్మశబ్దము నపుంసకలింగమనియు, "డింబే డమరవిప్లవౌ" అను
పుంలింగము లైనడమరవిప్లవశబ్దములసాహచర్యమున డింబశబ్ద
ల్లింగమనియు, నిత్యాదు లూహ్యములు. ఈసంకీర్ణవర్గమందు
ప్రత్యయార్థములచేత లింగనిర్ణయముఁ జేయు మనుట ఉపలక్ష
ః పూర్వకాండములయందును మత్స్యతి యనునది మొదలయి
లయందు ప్రీత్యాదిశబ్దములకు ప్రత్యయాదులచేతనే లింగనిర్ణ
ని యూహ్యము.

ర్మ క్రియా-

కరణం కర్మ. న. స. క్రియాచ డుకృఞ్ కరణే. చేయుట గనుక
క్రియయును. కర్మన్ శబ్దము పుంలింగమును గలదు."కర్మవ్యాప్యే
యాంచ పున్నపుంసకయో ర్మతమ్" అనిరుద్రుఁడు. "క్షపయ
థంకర్మ కర్తాణం చినుతే శుభ" మితి దశటీకాసర్వస్వకారః.
శేషకారః—"కారః కృత్యం ననా కారిః ప్రశ్నోక్త్యోః కారికా
ఇతి. టీ. స. ౧. ౨. చేయుటపేళ్లు.

తత్సాతత్యే గమ్యే స్యు రపరస్పరాః. ౧

అపరే చ పరే చ అపరస్పరాః. అపరులు పరులును అపరస్ప
అపరాఽవిచ్ఛిన్నా క్రియా తస్యాంపరా ఇతి వా అపరస్పరాః.
న్నక్రియయందు తత్పరులు గనుక అపరస్పరులు. అపరస్పరశబ్ద
తెగనిక్రియయందు వర్తించునప్పుడు నపుంసకము ఏకవచనమును.
ం కర్మసాతత్యే సుధీభి రపరస్పరం" అని భాగురి. క్రియావృత్తు
ు వర్తించునపుడు మూఁడులింగములుం గలవు. ఎడతెగనిగమ
యులు గలిగిన సార్థాదులపేరు.

శ ల్యాసజ్గవచనే పారాయణ పరాయణే,

టీ. స. వేదసంహితాదేః యస్య కస్యచిత్ గ్రంథస్య
కథనం సాకల్యవచనం, సంగః సాంగత్యం తద్రాహిత్యేన కథన
చనం. తయో రుభయో రర్థయోః క్రమేణ పారాయణ
బ్దావర్తేతే ఇతి. అంతయు ననునర్థమందు పారాయణపరా
లువర్తించును. ఎట్లనిన—ధాతుపారాయణము, వేదపారా
ననప్పుడు ధాతువులయు వేదములయు అంతయు ననుట. పా
తే గచ్ఛం త్యనేన పారాయణం. అయ పయ గతౌ. దీనిచేత
బొందుదురు. "రత్నపారాయణం నామ లంకేయం మమ మై
భట్టి. అసంగవచనమనుటకు—ధర్మపరాయణుఁ డనునప్పుడు
దాసక్తిగలవాఁడనుట. పరమాసక్తేరయనం పరాయణం. ఆస
వ్యస్థాన మైనవాఁడు. 'అథ మోహపరాయణా సతీ' అను కా
యోగమువలన పరాయణశబ్దము త్రిలింగకము. "త్రిషు
రేఽభీష్టేఽప్యాశ్రయేఽపి పరాయణం" అని రభసుఁడు. పా.
ర్తీతి తురం. తుర త్వరణే. తుర స్యాయనం తురాయణం.
లది. ౨ ను ఒక్కొక్కటి వరుసగా అంతయు ననుటకును, ఒక
దు మిగుల నాసక్తి గలవానికిని పేళ్లు.

* యదృచ్ఛా స్వైరితా-

స్వయమృచ్ఛా ఇచ్ఛా యదృచ్ఛా. తనయిచ్ఛ గనుక
చ్ఛ. గా. స్వైరిణః స్వతంత్రస్య భావః స్వైరతా. స్వతంత్రు
భావము స్వైరిత. ౨. టీ. స. "స్వయం విధాతా సురదైత్య
మనుగ్రహావగ్రహ యోర్యదృచ్ఛయా" ఇతి మాఘశ్లోక వ్యాఖ్యా
భాచార్యః. యదృచ్ఛాశబ్దః స్వేచ్ఛాశబ్దార్థో వ్యుత్పత్తిరహిత.
త్రఅవయవానుసారిణీవ్యుత్పత్తిర స్తీతి. ౨ విచ్చలవిడి వర్తించుట

* హేతుశూన్యా త్వాస్థా విలక్షణమ్

హేతుశూన్యా ప్రయోజనరహితా ఆస్థా స్థితిః విలక్ష
చ్యతే. నిష్కారణమైనయునికి విలక్షణమనంబడును. విగతంల
రణ మస్యేతి విలక్షణం. అ. న. కారణములేనిది. గా. కారణము లే

* శమథస్తు శమ శ్శాన్తిః-

శమనం శమథః. శమః. శాంతిశ్చ. సీ. శము ఉపశమే.

...ి శమథము, శమము, శాంతియును. ౧. ౨. ౩. కామక్రో
...లేకుండుటపేళ్లు.

దాన్తిస్తు దమథో దమః,

...మనం దాన్తిః. స్త్రీ. దమథః. దమశ్చ. దము ఉపశమే. ఓర్పుట
...ాంతి, దమథము, దమమును. ౧, ౨, ౩. బ్రహ్మచర్యాది క్లేశ
...హించుటపేళ్లు.

...దానం కర్మ వృత్తమ్-

...వృత్తం కర్మ అపదాన మిత్యుచ్యతే. పూర్వము దైనపరిశుద్ధ
...ము అపదానమనంబడును. అపదాయతే శుధ్యతఇత్యపదానం.
...దానం. దైప్ శోధనే. దీనిచేత నరుఁడు పరిశుద్ధిచేయఁబడును. ౧.

కామ్యదానం ప్రవారణమ్. 3

ప్రవార్యతే అశుభాదిక మనేనేతి ప్రవారణం. వృఞ్ వరణే. అశు
...ము దీనిచేత వారింపఁబడును. పా. ప్రధారణం. ౧. కోరినవస్తు
...ా నొకఫల మపేక్షించి యిచ్చుట పేరు.

...శక్రియా సంవననమ్-

సమ్యగ్వననం వ్యాపారః సంవననం. వను వ్యావృత్తౌ. మంచివ్యా
...ు. పా. సంవదనం. వశక్రియా - మణిమంత్రౌషధాదులచేత వశముఁ
...చుటపేరు. వశక్రియాసాధనము లైనమణిమంత్రౌషధముల రని
...ు. "జయశ్రియస్సంవననం యత స్తత్" అని రఘువంశము. ౧.

మూలకర్మ తు కార్మణమ్,

మూలైః కర్మ మూలకర్మ. న. న. మూలికలచేత నైనకర్మము.
...వకార్మణం. కర్మమేకార్మణము. టీ. న. "కార్మణం మంత్రతంత్రా
...జనే కర్మణి స్మృత" మితి విశ్వప్రకాశః. తథా మురారిశ్చ "ని
కార్మణ మృచా మఘుమర్షణీనా మున్మార్జనై ర్జగ దఘాని త
...వాచ" ఇతి. ౨ మూలికలచేత నైన యుచ్చాటనస్తంభన వశీ
...ులపేళ్లు.

...ూననం విధువనమ్-

విధూతిః విధూననం. విధువనం చ. ధూఞ్ కంపనే. ధూ విధూ
...దిలించుట విధూననము, విధువనమును, విదిలించుటపేళ్లు.

* తర్పణం ప్రీణనావనే,

తృప్యతేఽనేన భోక్తేతి తర్పణం. తృప ప్రీణనే. ప్రీయతే ప్రీణనం. ప్రీఞ్ తర్పణే. అవ్యతేఽనేన అవనం. అవ రక్షణాదౌ. తృప్తి బొందింపఁబడును గనుక తర్పణము, ప్రీణనము, అవనము ను. ౧,౨,౩. తృప్తిఁ బొందించుట పేళ్లు.

* పర్యాప్తి స్స్యాత్పరిత్రాణం హస్తవారణ మిత్యపి,

పగిరక్షితుమా ప్తిఃపర్యాప్తిః. సీ.రక్షించుటకుఁబొందుటకు పర్యాప్యతే పథోద్యోగోఽనేనేతి పర్యాప్తిః.ఆప్లౢ వ్యాప్తౌ. ధోద్యోగము చాలింపఁబడును. "పర్యాప్తోస్తునుహృదం... ఇతి భవభూతిః. వాలినాహన్యమానం సుగ్రీవం రక్షతు రామ... పరితస్త్రాణం పరిత్రాణం. త్రైఙ్ పాలనే. అంతటరక్షించుట ము. ౨.హస్తేన వారణం హస్తవారణం. చేతనడ్డగించుట. హస్తస్య ధారణం నిర్వ్యాపారీకరణమత్రేతి హస్తధారణం. వానిహస్తమునుబట్టి నిలుపుట.చంపెదనని వచ్చినవాని నడ్డగించు...

* సేవనం సీవనం స్యూతిః.

సీవ్యత ఇతి సేవనం. న. సీవనం. న. స్యూతిశ్చ. సీ. షివు సంతానే. కుట్టుట సేవనము, సీవనము, స్యూతియును.౧, ౨, ౩. మొదలైనవి కుట్టుటపేళ్లు.

* విదర స్స్ఫటనం భిదా.

విదారణం విదరః. దౄ విదారణే. స్ఫోటః స్ఫుటనం. స్ఫుట... రణే. భేదనం భిదా. భిదిర్ విదారణే. వ్రక్కలించుట. విదరము, ...నము, భిదయు.౧,౨,౩. వ్రక్కలౌటకును, వ్రక్కలించుటకును పేళ్లు.

* ఆక్రోశన మభీషఙ్గః.

ఆక్రోశః ఆక్రోశనం. క్రుశ ఆహ్వానే రోదనే చ. అక్షమ... శాపవచనానాం సంజనంకరణ మభీషంగః. షంజ సంగే. అక్షేప... శ్శాపే. శపించుట ఆక్రోశము, అభిషంగమును. ౧,౨. తిట్టుటపేళ్లు.

* సంవేదో వేదనా ననా,

సంవేదనం సంవేదః. పు. వేదనా చ. స్త్రీ. విద జ్ఞానే. అను... చుట సంవేదము, వేదనయు. ౧, ౨. సుఖదుఃఖాద్యనుభవముపేళ్లు

సమూర్ఛన మభివ్యాప్తిః-

సమన్తాన్మూర్ఛనం వ్యాప్తిః సంమూర్ఛనం. మురా్ఛ మోహాసము
ఛ్రయోః. అభితో వ్యాప్తి రభివ్యాప్తిః. ఆప్ౢ వ్యాప్తౌ. అంతట
వ్యాపించుట సమ్మూర్ఛనము, అభివ్యాప్తియును. ౧, ౨. అంతట వ్యా
పించుట పేళ్లు.

యాచ్ఞాభిశస్తిర్యాచనార్థనా. ౬

యాచనం యాచ్ఞా. టు యాచృ యాచ్ఞాయాం. భిక్షణం భి
క్షా. భిక్ష యాచ్ఞాయాం, అర్థనం అర్థనా. అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం. అ
ర్దనా. అర్ద గతౌ యాచనే చ. అడుగుట యాచ్ఞ, భిక్ష, అర్థన,
అర్దనయును. ౪. అడుగుటపేళ్లు.

వర్ధనం ఛేదనే-

వర్ధో వర్ధకం. ఛేదః ఛేదనం. వర్ధ ఛేదనపూరణయోః. ఛిదిర్
ద్వైధీకరణే. నఱుకుట వర్ధనము, ఛేదనమును. ౧, ౨ నఱుకుటపేళ్లు.

అథ ద్వే ఆనన్దన సభాజనే,

ఆప్రుచ్ఛనమ్-

ఆనన్దః ఆనన్దనం. టు నది సమృద్ధౌ. పా. ఆమన్త్రణం. సభా
జనం. సభాజ ప్రీతిసేవనయోః. 'సభాజనాయోపకృతా న్మనీం
ఇతి రఘువంశే. ఆప్రుచ్ఛః ఆప్రుచ్ఛనం. ప్రచ్ఛ జ్ఞీప్సాయాం.
పూర్వః ప్రచ్ఛి రానందే. సంతోషపెట్టుట. ఆనందనము, సభాజ
ఆప్రుచ్ఛనమును. ౧, ౨, ౩. "ఆప్రుచ్ఛస్వ ప్రియసఖ మముం
మాలింగ్యశైల" మితి మేఘసందేశే. బాంధవాదుల నాలింగన
ంప్రశ్నాదులచేత సంతోషపెట్టుటపేళ్లు.

ఆథామ్నాయః సంప్రదాయః-

ఆ సమంతాత్ పారంపర్యేణ మ్నానం అభ్యాసః ఆమ్నాయః.
అభ్యాసే. పారంపర్యముచేత నభ్యసించుట. ఆమ్నాయతే గురు
పర్యేణాభ్యస్యత ఇత్యామ్నాయః. పారంపర్యముచేత నభ్యసిం
వది.౧. సమ్యక్ ప్రదానం సంప్రదాయః. లెస్సగా నిచ్చుట. స
సరహస్యం ప్రదీయత ఇతి సంప్రదాయః. లెస్సగా శిష్యుల కుప
బడునది.౨. గురుపరంపరాగతమైన ఖుంచియుపదేశము పేళ్లు.

* క్షయే క్షియా.

క్షీయతే క్షయః. క్షియా చ. క్షి క్షయే. చెడుటపేళ్లు.

* గ్రహో గ్రాహే-

గ్రహణం గ్రహః, గ్రాహశ్చ. గ్రహ ఉపాదానే. పుచ్చు గ్రహము, గ్రాహము. ౨. పుచ్చుకొనుటపేళ్లు.

* వశః కాన్తౌ-

వశనం వశః. వశ కాంతౌ. కమనం కాంతిః. కము కా చ్ఛగించుట వశము, కాంతియును. ౧, ౨, ఇచ్ఛయించుటపేళ్లు.

* రక్షః స్త్రాణే-

రక్షణం రక్షః. పు. త్రాణం చ.న. త్రైఙ్ పాలనే. ౨ రక్షి

* రణః క్వణే,

రణనం రణః. క్వణనం క్వణః. రణ క్వణ శబ్దే. ౨ మ్రోయ

* వ్యధో వేధే-

వ్యధనం వ్యధః. వ్యధ తాడనే. వేధనం వేధః. విధ వ్యధపెట్టుట వ్యధము, వేధమును. ౧, ౨. బెజ్జము వేయుటపేళ్లు.

* పచా పాకే-

పచనం పచా, పాకశ్చ. డు పచ్ష్ పాకే. ౨ వండుటపేళ్లు

* హవో హూతౌ-

హ్వానం హవః, హూతిశ్చ. స్త్రీ. హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శ పిలుచుట హవము, హూతియును. ౧, ౨. పిలుచుటపేళ్లు.

* వరో వృతౌ.

వరణం వరః. వృతిశ్చ. స్త్రీ. వృఞ్ వరణే. వరించుట వ వృతియును. ౧, ౨. కన్యాదులను వరించుటపేళ్లు.

* ఓషః ప్లోషే-

ఓషణం ఓషః. ప్లోషణం పోషః. ఉష ప్లుష దాహే. కా కాలుటయు. ఓషము, ప్లోషమును. ౧, ౨. కాల్చుటకును కా కును పేళ్లు.

* నయో నాయే-

నయనం నయః. నాయశ్చ. ణీఞ్ ప్రాపణే. పొందించుట నయ

యును. ౧, ౨. పొందించుటపేళ్లు. నీతియు.

జ్యానిర్జీర్ణౌ-

హీయనం జ్యానిః. జీర్ణిశ్చ. సీ. జ్యాహ్ వయోహానౌ. ముదియుట
ర్ణియును. ౧,౨. ముదిమిపేళ్లు.

భ్రమో భ్రమః,

భ్రమణం భ్రమః, భ్రమిశ్చ. సీ. భ్రము అనవస్థానే. తిరుగుట
ము, భ్రమియు. ౧,౨. పం. భ్రమీ. ఈ. తిరుగుటపేళ్లు.

స్ఫాతి ర్వృద్ధౌ-

స్ఫీతం స్ఫాతిః. వర్ధనం వృద్ధిః. సీ. స్ఫాయీ వృద్ధౌ. వృధు వృద్ధౌ.
ట స్ఫాతి, వృద్ధియును. ౧,౨. పెరుగుటపేళ్లు.

ప్రథా ఖ్యాతౌ-

ప్రథనం ప్రథా. ప్రథ ఖ్యానే. ఖ్యానం ఖ్యాతిః. సీ. ఖ్యా ప్రక
౧,౨. ప్రసిద్ధిపేళ్లు.

స్పృష్టిః పృక్తౌ-

స్పర్శనం స్పృష్టిః. పా. పృష్టిః. సీ. స్పృశ సంస్పర్శనే. పర్చనం
. సీ. పృచ సంపర్కే. ముట్టుట స్పృష్టి. పృక్తియును. ౧, ౨.
టపేళ్లు.

స్నవః స్రవే.

స్నవనం స్నవః. స్రవణం స్రవః ష్ణు ప్రస్రవణే. స్రు గతౌ. కురి
స్నవము, స్రవమును. ౧,౨. కురియుటపేళ్లు.

ధా సమృద్ధౌ-

విశేషేణధానంపుష్టిరితి విధా. డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః.
ముగా పుష్టియైనది. "విధానర్ధిప్రకారేషు గజాన్నే వేతనేవిధా"
ద్రుడు. పా. ఏధనం ఏధా. ఏధ వృద్ధౌ. వృద్ధి ఏధ.౧. సమర్ధనం
. సీ. ఋధు వృద్ధౌ. ఎక్కువౌట. ౨ సమృద్ధిపేళ్లు.

స్ఫురణే స్ఫురణా-

స్ఫూర్తిః స్ఫురణా,స్ఫురణమపి.స్ఫుర స్ఫురణే.౨ను అదరుటపేళ్లు.

ప్రమితౌ ప్రమా,

ప్రమాణం ప్రమితిః. సీ. ప్రమాచ. మాఙ్ మానే. సత్యముగా

నెఱుఁగుట ప్రతీతి, ప్రత్యయము. ౧.౨. నిజముగా నెఱుఁగుటపేర్లు
* ప్రసూతిః ప్రసవే-
ప్రసవనం ప్రసూతిః. స్త్రీ. ప్రసవశ్చ, షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే ... ట ప్రసూతి, ప్రసవమును. ౧.౨. బిడ్డలను గనుటపేళ్లు.
* శ్చ్యోతే ప్రాఘారః-
శ్చ్యోతనం శ్చ్యోతః. ప్రఘరణం ప్రాఘారః. పా. ప్ర... శ్చ్యుతిర్ క్షరణే. ఘృ క్షరణదీప్త్యోః. ౧.౨. కాఱుటపేళ్లు.
* క్లమథః క్లమే.
క్లాంతిః క్లమథః, క్లమశ్చ. క్లము గ్లానౌ. ౨ బడలుటపేర్లు
* ఉత్కర్షోఽతిశయే-
ఉత్ ఊర్ధ్వం కర్షణముత్కర్షః. కృష విలేఖనే. ఉన్నత... బొందించుట. ౧. అతిశయన మతిశయః. శీఙ్ స్వప్నే, అతిక్రమ... ౨ దొడ్డతనముపేళ్లు.
* సంధిః శ్లేషే-
సంధానం సంధిః. పు. డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః. ... ణం శ్లేషః. శ్లిష ఆలింగనే. కదియుట గనుక సంధి, శ్లేషమును. ౧... కదియుటపేళ్లు.
* విషయ ఆశ్రయే,
విశేషేణ సీయంతే సన్నూన్యత్రేతి విషయః. షిఞ్ బ... దీనియందు వస్తువులు పెట్టఁబడును. "విషయో గోచరే దేశే ... దా నిత్యసేవితే" ఇత్యజయః. ౧. ఆ సమంతాత్ శ్రియత ఇతి ... యః. శ్రిఞ్ సేవాయాం. ఆశ్రయింపఁబడునది. పా. విశయః, ... యః. నిత్యముగానుండుతావుపేళ్లు.
* క్షిపాయాం క్షేపణమ్-
క్షేపః క్షిపా, క్షేపణం చ. న. క్షిప ప్రేరణే. ౨ ప్రేరేపిం...
* గీర్ణిర్గిరౌ-
గిరణం గీర్ణిః. స్త్రీ. గిరిశ్చ. స్త్రీ. గౄ నిగరణే. ౨ మ్రింగుటపే...
* గురణ ముద్యమే.
గూర్తిః గురణం. న. గురీ ఉద్యమనే. పా. గూరణమ్. ఉ...

ముద్యమః. యమ ఉపరమే. ఉత్పూర్వ ఉద్యోగే. ౨.ఉద్యోగము

ఉన్నాయ ఉన్నయే-

ఊర్ధ్వం నయన మున్నాయః. ఉన్నయశ్చ. ణీఞ్ ప్రాపణే. ఊర్ధ్వ పొందించుట. మీఁది కెత్తుటకుఁగాని ఊహించుటకుఁ గాని పేళ్లు.

శ్రాయః శ్రయణే-

శయణం శ్రాయః. పు. శ్రయణం. చ. న. శ్రిఞ్ సేవాయాం. ఆ యించుట శ్రాయము, శ్రయణమును. ౧, ౨. ఆశ్రయించుటపేళ్లు.

జయనే జయః,

జితి ర్జయనం. న. జయశ్చ. జి జయే. ౨. గెలుచుటపేళ్లు.

నిగాదో నిగదే-

నిగదనం నిగాదః.నిగదశ్చ. గద వ్యక్తాయాం వాచి. వ్యక్తముగాఁ కుట నిగాదము, నిగదమును. ౧, ౨. స్పష్టముగాఁ బలుకుట పేళ్లు.

మాదో మదే-

మదనం మాదః, మదశ్చ. మదీ హర్షే. మదించుట మాదము, మును. ౧, ౨. విద్యాధనాదులవలన వచ్చినగర్వము పేళ్లు.

ఉద్వేగ ఉద్భ్రమే. ౧-౨

ఉద్వేజన ముద్వేగః. ఓ విజీ భయచలనయోః. ఉద్భ్రమణ భ్రమః. భ్రము చలనే. మీఁద గదలించుట గనుక ఉద్వేగము, భ్రమమును. ఊర్ధ్వభాగమును కదలించుటపేళ్లు. చమత్కారమని డుం. అవ్యవస్థితచిత్తత్వ మని మఱికొందఱు.

విమర్దనం పరిమళే-

విశేషేణ మర్దనం విమర్దనం. మృద క్షోదే. విశేషముగామర్దిం ౧. పరిమల్యతే భార్యతేఽనేనేతి పరిమళం. మల మల్ల ధారణే. త వాసన ధరింపఁబడును. ౨. కుంకుమాదుల మెదుపుటపేళ్లు.

అభ్యుపపత్తి రనుగ్రహః,

అభ్యుపపాదన మభ్యుపపత్తిః. స్త్రీ. పద గతౌ. ప్రయోజనము పాదించుట. ౧. అనుగ్రహణ మనుగ్రహః. అనుగ్రహించుట. ౨ భ్యనుగ్రహము పేళ్లు.

* నిగ్రహ స్తద్విరుద్ధ స్స్యాత్-

నియమనాయ గ్రహణం నిగ్రహః. గ్రహ ఉపాదానే. నిప్ర నియమనే. నియమించుకొఱకు గ్రహించుట నిగ్రహము. తద్విరుద్ధ యనుగ్రహమునకు విరుద్ధమైన యపకారము పేరు. పా. నిగ్రహస్త ధస్స్యాత్.

* అభియోగ స్త్వభిగ్రహః.

అభిముఖ్యేన యోజన మభియోగః. అభిముఖ్యేన గ్రహణ గ్రహః. యుజిర్ యోగే. ఎదురుగా డగ్గరుట అభియోగము, గ్రహమును. ౧. ౨. యుద్ధాదులయం దెదురుగా నుద్యోగించుట టీ. స. "బహుశ్రుతత్వాదినా జాత స్యోత్కర్షస్యనామనీ" ఇతి కే "అభియుక్తాః పున రేవ మాహు" రితి ప్రయోగశ్చేతి.

* ముష్టిబన్ధ స్తు సంగ్రాహః-

ముష్టేః ర్బంధఃముష్టిబంధః. పిడికిటఁ బట్టుట ముష్టిబంధము. గృహ్యంతే సంశ్లిష్యంతే అంగుళయో ౽త్రేతి సంగ్రాహః. గ్రహ దానే. దీనియందు వ్రేళ్లు సంశ్లేషింపఁబడును. ౨. గట్టిగా పిడికిలి పేళ్లు. పిడికిలి పేళ్లగికొండఁట. "ముష్టిః స్త్రియాంచ సంగ్రాహః" అ పాలితుఁడు. "స్వాదయ న్తః ఫలరసం ముష్టిసంగ్రాహపీడితం" అని

* డిమ్బే డమర విప్లవౌ,

డీయతే జనో౽నేనేతి డింబః. డీఙ్ విహాయసాగతౌ. దీ మనుజుఁడు తొలఁగిపోవును. ౧. దామ్యతి జనో౽నేనేతి డమరః, ఉపశమే. దీనిచేత జనులు అణఁగుదురు. ౨. విప్లావ్యతే విద్రా జనో౽నేనేతి విప్లవః. ప్లుఙ్ గతౌ. దీనిచేత జనుఁడు పోము త్తఁబ ౩. కొల్లమొదలయిన దేశోపద్రవము పేళ్లు.

* బన్ధనం ప్రసితి శ్చారః-

బధ్యతే అనేనేతి బంధనం. ప్రసీయతే అనయేతి ప్రసితిః. సీ ధ బంధనే. షిఞ్ బంధనే.దీనిచేత కట్టఁబడును గనుక బంధనమును, ప్ర తియును. ౧,౨. మందం చరత్యనేనేతి చారః. చర గతౌ. అనేకా ద్బంధనే౽పి. దీనిచేత మెల్లగా నడుతురు. ౩. కట్టుటకు సాధనము శృంఖలాదుల పేళ్లు. టీ. స. "ఇదం కిల తస్యా శ్చారణనదుస్సంచం

" మితి యయాతిచరితనాటకే ప్రయోగః. చారాగారం బంధన
ర్థః. 'సమే తూద్దానబంధనే' అని బంధనక్రియయందు మనువు
డు గనుక బంధనమునకు పేళ్ళని కొందఱు. "బంధాపసర్పయో
" అని రుద్రుఁడు చెప్పినాఁడు గనుక చారశబ్దము బంధనమునకే
యము గాని ముందరఁ జెప్పఁగల స్పర్శాదులకు పర్యాయము కా
ొందఱు.

స్పర్శః స్ప్రష్టోపతప్తరి. ౧౪

స్పృశత్యుపతాపయతీతి స్పర్శః. స్ప్రష్టా చ. ఋ. పు. స్పృశ
పే. ఉపతాపయతీ త్యుపతప్తా ఋ. పు. తప సంతాపే. తపింపఁ
నది గనుక స్పర్శము, స్ప్రష్ట, ఉపతప్తయును. ౧. ౨. ౩. తపింపఁ
రోగాదుల పేళ్లు. కొందఱు చారః అనుదానిని స్పారః అని పఠిం
స్పర్శాదులకే పర్యాయమందురు. చారస్పర్శశబ్దములు చారకృత్య
ళ్ళని కొందఱు.

నికారో విప్రకారః స్యాత్-

నికృష్టకరణం నికారః. నికృష్టమైనచేఁత. ౧. విరుద్ధకరణం విప్ర
. విరుద్ధమైనచేఁత. ౨. చెఱుపనిఁ జేసె నని యొకని దూర్లునిగాఁ
టపేళ్ళు. అపకారమాత్రము పేళ్లని కొందఱు.

ఆకార స్త్వింగ ఇఙ్గితమ్,

ఆక్రియతే ఆవిష్క్రియతే అభిప్రాయో౽నేనేత్యాకారః. డు
కరణే. దీనిచేత నభిప్రాయము ప్రకటముగాఁ జేయఁబడును. ౧.
తే జ్ఞాయతే అభిప్రాయో౽నేనేతి ఇంగః. ఇంగితం చ. దీనిచేత నభి
మెఱుఁగఁబడును గనుక ఇంగము, ఇంగితమును. ౨, ౩. పరే
తుః ఆకారశబ్దస్య ద్వా వర్థా ఆకృతి రింగితం చేతి. అతఏవ
త్ర వక్ష్యతి 'ఆకారవింగితాకృతీ' ఇతి. తథా చాత్ర ఇంగితపర్యా
నోక్త ఇతి. టి. స. ౩. అభిప్రాయమును బ్రకటించుచేష్టపేళ్లు.
నిగూఢభావావబోధికా కథి తేంగితం, భ్రుకుటీముఖరాగాది
ర ఇతి శబ్ద్యతే" అని ఆలంకారికగ్రంథములు. "ఆకారై రింగితై
జ్ఞాయతే౽న్తర్గతం మనః" అని మనుస్మృతి. "తస్య సంవృతమం
గూఢాకారేంగితస్య చ" అని రఘువంశము. ఇవి మొదలైనవనూ

కవిప్రయోగములలో నబుద్ధిపూర్వములైనముఖరాగాదు లాకా
యును, బుద్ధిపూర్వము లైనహ స్తనయనాదిచేష్టలు ఇంగిత మని
భేదము గలదు. అయినను అభిప్రాయద్యోతకత్వ సామాన్యముచే స
పర్యాయముగాఁ జెప్పినాఁడు.

* పరిణామో వికారః-

పరిణతిః కాలే నాన్యథేతి పరిణామః. ణము ప్రహ్వత్వే శ
కాలముచే వేఱైనపరిపాకమును బొందుట. ౧. ప్రకృతే ర్విరుద్ధ
ణం వికారః. డు కృఞ్ కరణే. ప్రకృతికి విరుద్ధమైనక్రియ. ౨. క్షీ
దధి యగుట, కాష్ఠము భస్మమగుట మొదలగు ప్రకృతుల యన్యథా
ముపేళ్లు.

* ద్వే సమే వికృతి విక్రియే.

విరుద్ధా క్రియా వికృతిః. స్త్రీ. విక్రియా చ. డుకృఞ్ కరణే.వి
మైనక్రియ గనుక వికృతి, విక్రియయు. ౧. ౨. ఈరెండును సమా
లు. ఎట్లనిన—ముఖవికృతి, స్వరవిక్రియ ఇత్యాదులు. పరిణామ
ముగానీ, వేఱుగానీ వికారమాత్రమునకుఁ బేళ్లు. కొందఱు పరిణామ
ము మొదలు ఈ ర శబ్దములును పర్యాయములందురు. "ద్వే సమే వి
విక్రియే" అనునప్పుడు "ద్వే సమే" అనుశబ్దములు సమలింగవాచక
లు గాని సమార్థవాచకములు కావని చెప్పుదురు.

* అపహార స్త్వపచయః-

అపహరణ మపహారః. హృఞ్ హరణే. అపచయన మపచయ
చిఞ్ చయనే. అపపూర్వో హ్రాసార్థే. "అపాన్యథాత్వే విశ్లేషే
సోద్ఘాటనవారణ" ఇతి ఉపసర్గవృత్తౌ. నశించుట అపహారము, అప
యమును. ౧, ౨. హానిపేళ్లు.

* సమాహార స్సముచ్చయః,

సమాహరణం సమాహారః. హృఞ్ హరణే. సముచ్చయన
ముచ్చయః. చిఞ్ చయనే. కూర్చుట సమాహారము, సముచ్చయమ
౨. చెదరినవస్తువుల నొకదిక్కునఁ గూర్చుటపేళ్లు.

* ప్రత్యాహార ఉపాదానమ్-

ప్రత్యాహరణం ప్రత్యాహారః.హృఞ్ హరణే. ఉప సమీపే

...దానం. మరల్చుట ప్రత్యాహారము, ఉపాదానమును. శ్రీ ప్ర
...యములనుండి యింద్రియముల మరలించుటపేళ్లు.

విహారస్తు పరిక్రమః, ౧౯

విహరణం విహారః, హృఞ్ హరణే. విహరించుట విహారము. ౧.
...ణం పరిక్రమః. క్రము పాదవిక్షేపే. సంచరించుట పరిక్రమము.
...ద్యానాదులలో విహరించుటపేళ్లు.

...భిహారోఽభిగ్రహణమ్-

ఆభిముఖ్యేన హరణ మభిహారః. హృఞ్ హరణే. ఆభిముఖ్యేన
...మభిగ్రహణం. గ్రహ ఉపాదానే. ఎదురుగాఁ బుచ్చుకొనుట.
...రము, అభిగ్రహణము. ఎదురుగాఁ బుచ్చుకొనుటపేళ్లు. చూచు
...గా దొంగలించుటపేళ్లని కొందఱు.

నిర్హారోఽభ్యవకర్షణమ్,

నితరాం హరణం నిర్హారః, హృఞ్ హరణే. ముక్కిలి తీయుట. ౧.
...కృష్టి రభ్యవకర్షణం. కృష విలేఖనే. పెకలించి తీయుట. ౨. నా
...ల్లు మొదలైనవాని నూడఁదీయుటపేళ్లు.

అనుహారోఽనుకార స్స్యాత్-

అనుహరణ మనుహారః. హృఞ్ హరణే. అనుపూర్వో హరతి
...శ్యే. సరిపోలుట. ౧. అనుకరణ మనుకారః. డుకృఞ్ కరణే.
...ించుట. ౨. పోలు (ల్చు) టపేళ్లు.

అర్థ స్యాపగమే వ్యయః. ౧౭

వ్యయనం వ్యయః. వ్యయ విత్తసముత్సర్గే. వెచ్చించుట వ్యయ
౧. సొమ్ము కర్చుపడుటపేరు.

ప్రవాహస్తు ప్రవృత్తి స్స్యాత్-

ప్రకర్షేణావిచ్ఛేదేన వహతీతి ప్రవాహః. వహ ప్రాపణే. ఎడతెగక
...నది. ౧. ప్రవర్తత ఇతి ప్రవృత్తిః. సీ. వృతు వర్తనే. ప్రవర్తిం
. ౨. ఎడతెగక పచ్చు జలాదులపరంపరపేళ్లు.

ప్రవహో గమనం బహిః,

ప్రకర్షేణ వహనం గమనం ప్రవహః. వహ ప్రాపణే. ప్రకర్షము
...నడుచుట. ౧. గృహనగరాదులనుండి వెలుపలికి నడుచుటపేరు.

* వియామో వియమో-

విశేషేణ యమనం వియామో, వియమశ్చ. యమ ఉ విశేషముగా మానుట వియామము, వియమమును. ౧. ౨. లను జాలించుట పేళ్లు.

* యామో యమః-

యమనం యామో, యమశ్చ. యమ ఉపరమే. ౨ చా

* సంయామ సంయమ

సమ్యగ్యమనం సంయామః, సంయమశ్చ. యమ ఉప ౨. లెస్సగా సన్నిటిని మాని యుండుట. వియామశబ్దము ఒ ౬ ను పర్యాయము లని కొందఱు.

* హింసాక ర్మాభిచార స్స్యాత్-

పరా నభిభవితుం చరణ మభిచారః. చరం గతిభక్షణయో రులను దిరస్కరించుటకొఱకు ఆచరించుట. ౧. హింసాకర్మ. హి ఫలముగాఁ గలిగిన యధర్వణ వేదవిహితమైన హోమాదికర్మ పే

* జాగర్యా జాగరా ద్వయో,

జాగరణం జాగర్యా, జాగరా చ. స్త్రీ. జాగృ నిద్రాక్షయే. లేకయుండుట. ౧, ౨. మేలుకొనియుండుట పేళ్లు.

* విఘ్నో౽న్తరాయః ప్రత్యూహః-

హననం కార్యస్యేతి విఘ్నః. హన హింసాగత్యోః. కా చెడుట. ౧. అంతరా మధ్యే అయనం అంతరాయః. అయ పయ నడుమ నెడ తెగుట. ౨. ప్రతికూల మూహనమితి ప్రత్యూహః. పితర్కే ప్రతికూలమైన ఊహ. ౩. విఘ్నము పేళ్లు.

* స్యా దుపఘ్నో౽న్తికాశ్రయే

ఉప సమీపే హన్యతే గమ్యత ఇత్యుపఘ్నః. హన హిం త్యోః. సమీపమునఁ బొందఁబడునది. ౧. సమీపమం దుండునాశ్ర పేళ్లు.

* నిర్వేశ ఉపభోగ స్స్యాత్-

నిర్వేశనం నిర్వేశః. విశ ప్రవేశనే. నిర్పూర్వ ఉపభోగే.ఉప రుపభోగః భుజ పాలనాభ్యవహారయోః. భోగించుట నిర్వేశము.

...ము. ౧, ౨. భోగించుటపేళ్లు.

పరిసర్పః పరిక్రియా,

...పరితస్సర్పణం పరిసర్పః. సృప్ఌ గతౌ. పరితః క్రియా సర్పణమితి ...వా. డు కృఞ్ కరణే. చుట్టువాఱుట పరిసర్పము, పరిక్రియ ౧. ౨. చుట్టువాఱుటపేళ్లు.

...ధురం తు ప్రవిశ్లేషః-

విగతాధూః కార్యభారోఽత్రేతి విధురం. కార్యభారము లేనిది. ...ర్షేణ విశ్లేషఃదూరస్థితత్వం దుఃస్థితత్వంవా ప్రవిశ్లేషః. శ్లిష ఆలింగ...టనికి మిక్కిలివిరుద్ధమైనది. ౨. ఎడఁబాయుటపేళ్లు. ఎడఁబాసిన ...పేరు. "వైకల్యేఽపిచ విశ్లేషే విధురం వికలే త్రిషు" అని ...ండశేషము.

అభిప్రాయశ్ఛన్ద ఆశయః. ౨౦

అభిప్రయంత్యర్థాన త్రేత్యభిప్రాయః. ఇణ్ గతౌ. దీనియందు ...ములను బొందుదురు. అభిప్రీణాతి శ్రోతౄనితివా అభిప్రాయః. ప్రీఞ్ ...కే. వినువారలను సంతోషపెట్టునది. ౧. ఛందయతి ఆహ్లాదయ ...ఛందః. చది ఆహ్లాదనే. సంతోషముపెట్టునది. అకారాంతము. 'అ ...యవశౌ ఛందౌ' అని నానార్థవర్గయందుఁ జెప్పినాఁడు గనుక అభి ...వాచకమైన ఛందశబ్దము సకారాంతమును గలదని జయాదిత్యుఁ ...ప్పినాఁడు. ౨. ఆశేరతే అర్థా అస్మిన్నిత్యాశయః. శీఙ్ స్వప్నే. దీని ...దర్థము లుండును. ౩. అభిప్రాయముపేళ్లు.

సంక్షేపణం సమసనమ్-

సంక్షేపః సంక్షేపణం. సమాసః సమసనం. క్షిప ప్రేరణే. అసు ...కే. సంక్షేపించుట సంక్షేపణము, సమసనమును. ౧, ౨. విస్తీర్ణమైన ... కొంచెముగాఁ జేయుటపేళ్లు.

పర్యవస్థా విరోధనమ్,

పరితః నానాదేశేషు అవస్థానం పర్యవస్థా. స్థా గతినివృత్తౌ. పర్య...ర్యవస్థితిర్విరోధే. విరోధో విరోధనం. రుధిర్ ఆవరణే. విరోధించుట ...స్థ, విరోధనమును. ౧, ౨. విరోధించుటపేళ్లు.

పరిసర్యా పరీసారః-

పరితః సరణం పరిసర్యా. పరీసారశ్చ. సృ గతౌ. అంకిట
పరిసర్య, పరీసారమును. ౧,౨. భూమియందంతట తిరుగుటపేళ్లు

* స్యా దాస్యా త్వాసనా స్థితిః.

ఆసనం ఆస్యా, ఆసనాచ. అస ఉపవేశనే. సంస్థానంస్థితిః.
గతినివృత్తౌ. ఉండుటగనుక ఆస్య, ఆసన, స్థితియును. ౧.౨.౩. ఉ

* విస్తారో విగ్రహో వ్యాసః-

విస్తృతిర్విస్తారః. స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే. విశేషముగాఁ గప్పు
౧. విశేషేణ గ్రహణం విగ్రహః. గ్రహ ఉపాదానే. విశేషము
హించుట. ౨. వివిధమాసనంవ్యాసః. అస ఉపవేశనే. అనేకప్రకా
గా నుండుట. ౩. విరివి పేళ్లు.

* స తు శబ్దస్య విస్తరః,

ఆవిస్తారము శబ్దసంబంధ మయినప్పుడు విస్తర మన
వాచాం విస్తరః ఇత్యాదికము.

* స్యా న్మర్దనం సంవాహనమ్.

మర్దోమర్దనం. సంవాహ స్సంవాహనం. మృద క్షోదే. వ
ప్రయత్నే. సంపూర్వో మర్దనే. పిసుకుట మర్దనము. సంవాహన
(పా. సంవాహనం, సంవహాసం అనుపాఠము అపపాఠము. వహిధాతు
ర్దనమందు వర్తింపదు. వాహిధాతువు వర్తించును. "కాంతాజ
రతఖేదనిమీలితాక్షం సంవాహితుం సముపయానివ మందమం
అని భారవి. "సంవాహయామి చరణా వుతపద్మతామ్రౌ" అని
తలము. "శ్రాంతసంవాహనం రోగిపరిచర్యా సురార్చనమ్" అని
తి. "సంవాహనం సంవహనే భారాదే రంగమర్దనే" అని విశ్వప్రకాశ
ఒడలు పిసుకుటపేళ్లు.

వినాశ స్స్యా దదర్శనమ్.

వినశనం వినాశః. అదృష్టి రదర్శనం. ణశ అదర్శనే. దృశి
క్షణే. కానరాకుండుట వినాశము, అదర్శనమును. ౧,౨. కాన
డుటపేళ్లు.

* సంస్తవ స్స్యా త్పరిచయః-

సంస్తవనం సంస్తవః. ష్టుఞ్ స్తుతౌ. పరిచయనం పరిచయః.

పరిచయము సేయుట సంస్తవము, పరిచయమును. ఉపసర్గ
నీధాతువు లీయర్థము నిచ్చును. ౧. ౨. చాలకాల మొకవస్తు
కూడియుండుట పేళ్లు.

ప్రసరస్తు విసర్పణమ్,

ప్రకర్షేణ సరణం ప్రసరః. సృ గతౌ. మిక్కిలి అంతట వ్యాపించు
విశేషేణ సర్పణం విసర్పణం సృప్లౄ గతౌ. విశేషముగాఁ బొం
తైలబింద్వాదులు జలాదులయందు నెరయుటపేళ్లు. లేఁతకొమ్మలు
లైనవి పెరుగుటపేళ్లనికొందఱు. (వ్రణములల్లుకొనుటయనియు).
వాకస్తు ప్రయామ స్స్యాత్-

నియతం వచనం నీవాకః. వచ పరిభాషణే. నియతమైన వచన
౧. ప్రకర్షేణ యమనం ప్రయామః. యమ ఉపరమే. లెస్సగా వచ
ముగించుట. ౨. వ్యవహారాదులయందు న్యూనత్వాధిక్యములు
లిగినదానిఁ జెప్పుటపేళ్లు. మహార్ఘము లైనధాన్యాదులయందలి
వ యని కొందఱు.

సంనిధిః సంనికర్షణమ్. ౨౩

సంనిధానం సన్నిధిః. పు. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః.
ర్ష స్సన్నికర్షణం. కృష విలేఖనే. దగ్గరుట సన్నిధి సన్నికర్షణ
౧, ౨. దగ్గరుటపేళ్లు.

వోఽభిలావో లవనే-

లవనం లవః, అభిలావః, లవనం చ. లూఞ్ ఛేదనే. కోయుట లవ
భిలావము, లవనమును. ౧, ౨, ౩. పైరుమొదలైనవి కోయుటపేళ్లు.

నిష్పావః పవనే పవః,

నితరాం పవనం నిష్పావః, పవనం, పవశ్చ. పూఞ్ పవనే.
శోధించుట నిష్పావము, పవనము, పవమును, ౧, ౨, ౩.
ము తూర్పెత్తుటపేళ్లు.

ప్రస్తావ స్స్యా దవసరః-

ప్రసంగేన స్తవనం ప్రస్తావః. ష్టుఞ్ స్తుతౌ. ప్రసంగముచేత కొ
టుట ప్రస్తావము. ౧. కార్యం కర్తు మవసరతీ త్యవసరః. సృగతౌ.
మును చేయుటకొఱకగు ప్రసంగము. ౨. అవసరముపేళ్లు.

* త్రసర స్సూత్రవేష్టనమ్.

త్రస్యతి భీతవ దిత స్తతశ్చలతీతి త్రసరః. త్రసీ ఉద్వేగే. డినదానివలె నిట్టటు చలించునది. పా. తసరః. ౧. సూత్రాణాం సూత్రవేష్టనం, నూలుయొక్క చుట్టుట సూత్రవేష్టనము. ౨. చుట్టుటపేళ్లు. సాలెవాఁడు నూలుచుట్టువంటిపెండెపేళ్లని కొందఱు.

* ప్రజన స్స్యా దుపసరః-

ప్రజాయంతే పశవో ఽ నేనేతి ప్రజనః, జనీ ప్రాదుర్భావే. చేత పసులు పుట్టును. ౧. ఉపసరణ ముపసరః. సృ గతౌ. కూడు సరము. ౨. ఆవుల నాఁబోతు చూలు నేయఁ బ్రవర్తించుటపేళ్లు. లౌనట్టికాలమని కొందఱు.

* ప్రసర ప్రణయౌ సమౌ,

ప్రీత్యా ప్రసరణం ప్రసరః. పా. ప్రశ్రయః. ప్రణయనం యః. సృగతౌ. ణీఞ్ ప్రాపణే. ప్రీతిచేత ప్రవర్తించుట ప్రసరము యము. ప్రీతిచేఁ బ్రార్థించుటపేళ్లు. వినయముపేళ్ళని కొందఱు.

* ధీశ క్తి ర్నిష్క్రమః-

"శుశ్రూషా శ్రవణం చైవ గ్రహణం ధారణం తథా, ఊహో ఽ ర్థవిజ్ఞానం తత్త్వజ్ఞానం చ ధీగుణాః" అను నీయెనిమిదివిధమ బుద్ధిసామర్థ్యవిశేషములు నిష్క్రమ మనంబడును. నిష్క్రమ బహిష్క్రియతే అజ్ఞాన మనేనేతి నిష్క్రమః. క్రము పాదవి దీనిచేత నజ్ఞానము పోఁగొట్టఁబడును. "నిష్క్రమో బుద్ధిసంపత్తౌ దుష్కులేఽపిచే"తి విశ్వప్రకాశః. ౧.

* అస్త్రీ తు సంక్రమో దుర్గసంచరః.

సంక్రామంతి సంచరంత్యనేన సంక్రమః. అ. పు. క్రము విక్షేపే. దీనిచేత సంచరింతురు. ౧. దుర్గే దుర్గమే ప్రవాహాదా రంత్యనేన దుర్గసంచరః. చర గతిభక్షణయోః. దుర్గమైనప్రవాహ యందు దీనిచేత సంచరింతురు. ౨. పోరానిజలప్రవాహాదులయం బోవుటకుఁ గట్టిన కట్ట మొదలైనదానిపేళ్లు.

* ప్రత్యుత్క్రమః ప్రయోగార్థః.

ప్రత్యుత్క్రమః. క్రము పాదవిక్షేపే. ఎదురుగాఁబోవుట ప్ర

...ము. ౧. ప్రయోగ మనఁగా యుద్ధము. దానికొఱకు భటాదుల
...యుద్యోగము ప్రత్యుత్క్రమ మనంబడును. టీ.స. యన్య కస్య
...న్యాయమాచరణేన పరేషాం పురః ప్రకాశనం ప్రయోగః. తదు
...ష్వేనాంగేన వాచా వా వస్తున స్తద్విదాం పురః, ప్రకాశనం ప్ర
...న్య" దితి. యథా నాట్యప్రయోగో యజ్ఞప్రయోగ ఇత్యాది.
...కొకయర్థమును తానాచరించుటచేత పరులముందర ప్రకాశింపఁ
...సే రని కొందఱు.

ప్రక్రమ స్స్యా దుపక్రమః,

ప్రక్రమణం ప్రక్రమః. ఉపక్రమణ ముపక్రమః. దొరఁకొనుట
...మము, ఉపక్రమమును. ౧,౨. క్రియకు మొదట దొరఁకొనుట
అధ్యయనమునకు ప్రణవోచ్చారణము. వంటకు పొయి యలు
...దలైనది.

...్యా దభ్యాదాన ముద్ఘాత ఆరమ్భః-

ఆభిముఖ్యేన ఆదానం స్వీకరణం అభ్యాదానం. అభిముఖముగా
...చుట. ౧. ఉత్ హననం గమన ముద్ఘాతః. ఆరంభణ మారంభః.
...ంసాగతో ర్యేః. రభ రాభస్యే. ఉపసర్గవశమున నీయర్థము నిచ్చు
...౨. దొరఁకొనుట ఉద్ఘాతము, ఆరంభమును. ౨. ౩. దొరఁకొనుట
...్రమునకు పేళ్లు. వంటకు కడిగినబియ్యము కుండలోఁబోయుట మొ
...నది. ప్రక్రమశబ్దము మొదలు ౫ ను దొరఁకొనుటకుమాత్రము
కొందఱు.

సంభ్రమ స్త్వరా.   ౨౬.

సంభ్రమణం సంభ్రమః. భ్రము అనవస్థానే. తిరుగుట సంభ్ర
౧. త్వరణం త్వరా. ఞి త్వరా సంభ్రమే. వేగిరపడుట త్వర.
...గిరపడుటపేళ్లు.

...్రతిబన్ధః ప్రతిష్టమ్భః-

ప్రాతికూల్యేన బంధనం ప్రతిబంధః. ప్రాతికూల్యేన స్తంభనం
...ంభః. బంధ బంధనే. స్తమ్భు రోధనే. కార్యముయొక్క అడ్డప
...్రతిబంధము, ప్రతిష్టంభమును. ౧,౨. కార్యవిఘాతము పేళ్లు.

అవనాయ స్తు నిపాతనమ్,

అవ అధో నయన మవనాయః. ణీఞ్ ప్రాపణే. క్రిం
యుట. అవనాయము. ౧. నితరాం యాతనం నియాతనం. య
రోపసంస్కారయోః. మిక్కిలి తిరస్కరించుట నియాతనము. ౨
తనము. ౨. దిగువ ద్రొబ్బుటపేర్లు.

* ఉపలమ్భ స్త్వనుభవః.

ఉపలబ్ధి రుపలంభః. డు లభ్ష్ ప్రాప్తౌ. ఎఱుంగుట
ము. ౧. అనుభూతి రనుభవః. భూ సత్తాయాం. అనుభవించు
భవము. ౨. అనుభవించుట పేర్లు.

* సమాలమ్భో విలేపనమ్.

సమాలంభనం సమాలంభః. వి లేపో విలేపనం. డు లభ్
ప్తౌ. లిప ఉపదేహే. పూయుట సమాలంభము, విలేపనమును.
నలుఁగుఁబెట్టుట పేర్లు.

* విప్రలమ్భో విప్రయోగః.

విప్రకర్షేణ లంభనం విప్రలంభః. విప్రయుక్తి ర్విప్రయో
లభ్ష్ ప్రాప్తౌ. యుజిర్ యోగే. వి. ప్ర అను నుపసర్గలు విరుద్ధా
జెప్పును. పాయుట గనుక విప్రలంభము, విప్రయోగమును. ౧,
డఁబాసిన స్త్రీపురుషుల శృంగారము పేర్లు.

* విలమ్భ స్త్వతిసర్జనమ్,

విలమ్భనం విలంభః. డు లభ్ష్ ప్రాప్తౌ. విపూర్వో దానే. అతి
తే ఇతి అతిసర్జనం, సృజ విసర్గే. ౧, ౨. ఇచ్చుట పేర్లు.

* విశ్రావస్తు ప్రతిఖ్యాతిః-

విశేషేణ శ్రవణం విశ్రావః. శ్రు శ్రవణే. మిక్కిలి వినుట
వము. ౧. ప్రతిఖ్యానం ప్రతిఖ్యాతిః. ఖ్యా ప్రకథనే. మిక్కిలిచెప్పుట
తిఖ్యాతి. ౨. మిక్కిలి ప్రసిద్ధి పేర్లు.

* అవేక్షా ప్రతిజాగరః.

అవేక్షణ మవేక్షా. ఈక్ష దర్శనే. లెస్సగాఁజూచుట. ౧. ప్ర
వృత్తే మర్థం ప్రతి జాగరణం ప్రతిజాగరః. జాగృ నిద్రాక్షయే.
యర్థమునుగూర్చి మేలుకొనియుండుట. ౨. ఎచ్చరిక పేర్లు.

* నిపాఠ నిపఠౌ పాఠే-

నిపతనం నిపాతః, నిపతః, పాతశ్చ. పత వ్యక్తాయాం వాచి.
...ట నిపాతము, నిపతము, పాతమును, ౧,౨,౩. ఎచ్చరిక పేళ్లు.

తేమ స్తేమా సముద్దనే,

తేమనం తేమః, స్తేమనం స్తేమః, సముంద స్సముందనం.తిమష్టిమ
...వే. ఉందీ క్లేద నే. తడియుట తేమము, స్తేమము, సముందనము.
... 3. తడియుటపేళ్లు.

...దీన వాస్రవా క్లేశే-

ఆసమంతా ద్దీనా న్వాతి గచ్ఛతీతి ఆదీనవః. వా గతిగంధన
...అంతట దీనులను బొందునది.౧. ఆస్రవంతి ఇంద్రియా ణ్యనేనేతి
... స్రు గతౌ. దీనిచేత నింద్రియములు చెదరును. ౨. క్లేశనం క్లేశః.
... విబాధనే. అలసటపడుట క్లేశము. 3. రాగ ద్వేషాదిరూప మైన
...ముపేళ్లు.

మేళకే సంగ సంగమౌ. ౨౯

మిళనం మేళః మేళ ఏవ మేళకః. స క్తిస్సంగః. సంగతి స్సంగమః.
సంగమే. షంజ సంగే. గమ్ఌ గతౌ.కూడుట. మేళకము, సంగము,
...మమును. 3. కూటమిపేళ్లు.

అన్వేషణం విచయనం మార్గణం మృగణా మృగః,

అనుసృత్య ఈక్షణ మన్వీక్షణం. ఈక్ష దర్శనే. అనుసరించిచూ
అన్వీక్షణము. ౧. పా. అన్వేషణం, సంవీక్షణం. విచితి ర్విచయ
చిఞ్ చయనే. విపూర్వః. అన్వేషణే. మార్గోమార్గణం. మార్గఅ
ణే. మార్గణం మృగణా, మృగశ్చ, మృగ అన్వేషణే. వెదకుట,
...నము, మార్గణము, మృగణ, మృగమును. 3,౫. వెదకుటపేళ్లు.

పరిరమ్భః పరిష్వంగ స్సంశ్లేష ఉపగూహనమ్. 30

పరిరంభణం పరిరంభః. రభ రాభస్యే. పరిపూర్వ ఆలింగనే. కౌఁ
...కొనుట. ౧. పరితః స్వంజనం పరిష్వంగః ష్వంజ సంగే. అంతటఁ
...ట పరిష్వంగము. ౨ సమ్యక్ శ్లేషణం సంశ్లేషః. శ్లిష ఆలింగ
...స్సగాఁ గూడుట సంశ్లేషము. 3. ఉప సమీపే గూహన ముపగూ
. గుహూ సంవరణే. దగ్గరకప్పుకొనుట ఉపగూహనము. ౪.
...లించుకొనుటపేళ్లు.

* నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శ నాలోక నేక్షణమ్,

నితరాం వర్ణనం నిర్వర్ణనం. వర్ణ క్రియావిస్తారగుణవచనేషు. నితరాం ధ్యానం నిధ్యానం. ధ్యై చింతాయాం. ఉపసర్గవశమున ... ము. ౨. దృష్టి ర్దర్శనం. దృశిర్ ప్రేక్షణే. 3. ఆలోకః ఆలోకన ... కృ దర్శనే.ర. ఈక్షా ఈక్షణం. ఈక్ష దర్శనే. ౫. చూచుట నిర్వ... నిధ్యానము,దర్శనము, ఆలోకనము, ఈక్షణమును. ౫ చూచుట...

* ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనం ప్రత్యాదేశో నిరాకృతిః.

ప్రతివిరుద్ధ మాఖ్యానం ప్రత్యాఖ్యానం. ఖ్యా ప్రకథనే. ... ముగాఁ బలుకుట. ౧. నితరా మసనం నిరసనం. అసు క్షేపణే. ... ద్రోబ్బుట నిరసనము.౨. ప్రతివిరుద్ధ మాదేశనం ప్రత్యాదేశః. ... తిసర్జనే. విరుద్ధముగా నియోగించుట ప్రత్యాదేశము. 3. నిక్రష్ట... నమంతాత్కరణం నిరాకృతిః. స్త్రీ. డు కృఞ్ కరణే. నిక్రష్ట... నంబట్టఁ జేయుట. ర. తిరస్కరించుట పేళ్లు.

* ఉపశాయో విశాయశ్చ పర్యాయ శయనార్థకౌ,

ఉపశయన ముపశాయః. విశయనం విశాయః. శీఙ్ స్వ... పర్యాయమున నిద్రించుట ఉపశాయము, విశాయమును. ౧. ౨. రావాండ్రు మొదలైనవారు వంతు పెట్టుకొని నిద్రపోవుటపేళ్లు.

* అర్తనం చ ఋతీయాచ హృణీయాచ ఘృణార్థకాః.

అర్తః అర్తనం. ఋతీయా చ. హృణీయా, ఘృణా చ. స్త్రీ త్రో జుగుప్సాయాం. హృఞ్ రోషణ లజ్జయోః. రోయుట ... ము, ఋతీయ, హృణీయ, ఘృణయును. ర. రోయుటపేళ్లు.

* స్యా ద్వ్యత్యాసో విపర్యాసో వ్యత్యయశ్చ విపర్యయే,

వ్యతిక్రమ్య అసనం వ్యత్యాసః. అతిక్రమించి ద్రోబ్బుట.౧. ... రీత మసనం విపర్యాసః. అసు క్షేపణే. విపరీతముగా ద్రోబ్బుట. ... వ్యతిక్రమ్య అయనం వ్యత్యయః. ఇణ్ గతౌ. అతిక్రమించిపోవుట.3. ... పరీత మయనం విపర్యయః. విపరీతముగాఁ బోవుట.ర.తడఁబడుటపే...

* పర్యయోఽతిక్రమ స్తస్మి న్నతిపాత ఉపాత్యయః.

పరిత్యజ్య అయనం పర్యయః. ఇణ్ గతౌ.విడిచిపెట్టిపోవుట.౧...

మతిక్రమః. క్రము పాదవిక్షేపే. అతిక్రమించుట. ౨. అతిక్రమ్య
మతిపాతః. పత్ ౧ గతౌ. అతిక్రమించిపోవుట. 3. ఉపపన్నస్యాత్య
యుపాత్యయః. ఇణ్ గతౌ. దగ్గరనున్నదానినతిక్రమించిపోవుట.౪.
తప్పి ఆవలికిఁ బోవుటపేళ్లు. ఈపర్యాయాదిశబ్దములు బ్రహ్మవర్గయం
ర్యాయప్రస్తావమునఁ దప్పిపోవుటకుపేళ్లుగాఁ జెప్పినాఁడు. ఇక్కడ
స్రప్రస్తావమునఁ దప్పిపోవుటను జెప్పినాఁడు గనుక విధిభేదము.

ప్రేషణం య త్సమాహూయ తత్ర స్యా త్ప్రతిశాసనమ్,
త్యాన్ప్రతి శాసనం ప్రతిశాసనం. శాసు అనుశిష్టౌ. భృత్యులను
యాజ్ఞాపించుట.౧ భృత్యాదులనుబిలిచి పనులలోఁ బంచుటపేళ్లు.

స సంస్తావః క్రతుషు యా స్తుతిభూమి ర్ద్విజన్మనామ్.   ౩౮
సంస్తువం త్యుద్గాత్రాదయ ఇంద్రాదీ నత్రేతి సంస్తావః. ష్టుళ్
. దీనియందు ఉద్గాత మొదలైనవారు ఇంద్రాదులను స్తోత్రము
దురు. ౧. యజ్ఞాదులయందు ఉద్గాత మొదలైనబ్రాహ్మణులు
ముచేయు భూమిపేరు. బ్రాహ్మణులు కూడి స్తోత్రముచేయుట యని
లు.

నిధాయ తక్ష్యతే యత్ర కాష్ఠే కాష్ఠం స ఉద్ఘనః,
ఉద్ధన్యతే కాష్ఠ మత్రేతి ఉద్ఘనః. హన హింసాగత్యోః. దీని
డు కొయ్య చెక్కఁబడును. ౧. ఏకొయ్యమీఁద మఱియొకకొయ్య
ట్టి చెక్కుదురో యాలాటిమ్రానిపేరు. దాతిమ్రాను.

స్తమ్బఘ్న స్తు స్తమ్బఘనః స్తమ్బో యేన నిహన్యతే.   ౩౯
స్తమ్బో హన్యతే అనేన స్తంబఘ్నః. స్తంబహనశ్చ. హన
సాగత్యోః. దీనిచేత కసువుగంటలు కోయఁబడును గనుక స్తంబ
ము, స్తంబఘనమును. ౧, ౨. కసవుగంటలు పెకలించు గుద్దలి
లగుదానిపేళ్లు.

ఆవిధో విధ్యతే యేన తత్ర-
ఆవిధ్యతే అనేనే త్యావిధః. వ్యధ తాడనే. దీనిచేత తొలువఁ
ను. ౧. రత్నాదులకు బెజ్జము వేయు వజ్రపుబొగరు మొదలైన
పేరు.

విష్వ క్సమే నిఘః,

నియతం హన్యతే నిఘః. హన హింసాగత్యోః. నియత
గొట్టఁబడునది, ౧. వెడల్పునిడుపులు సరియైనవేదికాదులపేరు.

• ఉత్కార శ్చ నికార శ్చ ద్వౌ ధాన్యోత్క్షేపణార్థకౌ.

ఉత్కరణ ముత్కారః, నికరణం నికారః. కౄ విక్షేపే. ఖ
జల్లుట గనుక, ఉత్కారము. నికారమును. ౧. ౨. ధాన్యము
గాఁ గుప్పఁబోయుటకుఁగాని మీఁదికి తూర్పెత్తుటకుఁగానిపేళ్లు.

• నిగా రోద్గార విక్షావో ద్గ్రాహో నిగరణాదిషు,

నిగరణం నిగారః. మ్రింగుట నిగారము. ౧. ఉద్గరణ ము
గౄ నిగరణే. వెళ్లించుట ఉద్గారము. ౧. విరుద్ధం క్షవో విక్షా
క్షు శబ్దే. విరుద్ధమైనశబ్దము. ౧. ఊర్ధ్వీకృత్య గ్రహణ ముద్గ్రా
గ్రహ ఉపాదానే. ఎగురవేసి పట్టుకొనుట. ౧. 'గీర్ణిగ్గిరౌ' అని ము
మ్రింగుటను జెప్పినను, ఇక్కడ 'నిగారః' అని శబ్దభేదముచేతను,
రశబ్దప్రస్తావముచేతను మఱలఁ జెప్పినాఁడు. ఈరను వరుసగా మ్రి
కును, క్రక్కుటకును, క్రాయుటకును, ఎగురవేసి పట్టుకొనుట
పేళ్ళు. ఉద్గారశబ్దము త్రేఁవు పేరని కొందఱు.

• ఆర త్యుపరతి విరతయ ఉపరామే-

ఆరమణ మారతిః. ఉపరమణ ముపరతిః. పా. అవరతిః. సీ.
రామశ్చ. పా. ఉపరమః. విరమణం విరతిః. సీ. రము క్రీడాయాం.
నుట గనుక ఆరతి, ఉపరతి, ఉపరామము, విరతియు. ౪ చాలించుట

• వా స్త్రియాం తు నిష్ఠేవః.

నిష్ఠ్యూతి ర్నిష్ఠీవన నిష్ఠేవన మి త్యభిన్నాని,

నితరాం ష్ఠేవః నిష్ఠేవః. పు. నిష్ఠ్యూతిః. సీ. నిష్ఠీవనం, నిష్ఠే
నంచ. ష్ఠివు నిరసనే. మిక్కిలి శ్లేష్మాదుల నిరసించుట గనుక నిష్ఠేవ
నిష్ఠ్యూతి, నిష్ఠీవనము, నిష్ఠేవనము. "వా అస్త్రియామ్" అనియో
నిష్ఠీవశబ్దము నపుంసకలింగమును గలదని కొందఱు. ౪ ఉమియుట

• జవనే జూతిః-

జవో జవనం. జూతిశ్చ. సీ. జు గతౌ. వేగము గలిగినది గను
జవనము, జూతియును. ౧. ౨. వేగిరముగాఁ బోవుటపేళ్లు.

• సాతి స్త్వవసానే స్యాత్-

సాయ స్సాతిః. స్త్రీ. అవసానం చ. షో౽న్తకర్మణి. క్రియ ముగి
సాతి, అవసానము. ౧. ౨. క్రియాంతము పేళ్లు.

అథ జ్వరే జూర్తిః. ౩౮

జ్వరణం, జ్వరః, జూర్తిశ్చ. స్త్రీ. జ్వర. రోగే. వ్యధపడుట జ్వరము,
ము. ౧. ౨. జ్వరము పేళ్లు.

దజస్తు పశుప్రేరణమ్-

ఉదజన ముదజః. అజ గతిక్షేపణయోః. పసులఁ దోలుట ఉదజ
౧ పసులఁ దోలుట పేరు.

అకరణి రిత్యాదయ శ్శాపే,

అకరణి స్తే వృషల భూయాత్. ఓరివృషలుఁడా నీకు కృష్యాదిక
లము లేక పోవుఁ గాక యని యర్థము. ఆదిశబ్దముచేత, "తస్యాజనని
స్తు జననీ క్లేశకారిణః" అని మాఘుఁడు. అవగ్రాహ స్తే వృషల భూ
త్. నిగ్రాహ స్తే వృషల భూయాత్. అనునివి మొదలగునవి గ్రహింపఁ
ను. శపించుటయందు వర్తించును,

గోత్రాన్తేభ్య స్తస్య బృన్ద మిత్యౌపగవకాదికమ్. ౩౯

ఔపగవకాదిశబ్దములు గోత్రప్రత్యయాంతములైనఔపగవాదుల
సమూహమందు వర్తించును. అది యెట్లనిన, ఉపగోరపత్యాని
వాః. ఔపగవానాం సమూహః ఔపగవకం. ఉపగులయొక్క అప
ులు ఔపగవములు. ఔపగవములయొక్క సమూహము ఔపగవక
ఆదిశబ్దముచేత 'గార్గకం, వాత్సకం, దాక్షకం' అనునివి మొదలైన
ను.

అపూపికం శాష్కులిక మేవ మాద్య మచేతసామ్,

అపూపానాం సమూహః ఆపూపికం. అపూపముల సమూహము.
శష్కులీనాం సమూహః శాష్కులికం. చక్కిలాలయొక్క సమూ
. ౧. ఈ ౨ ను వరుసగా, అపూపములయొక్కయు, చక్కిలముల
యు సమూహమునకు పేళ్లు. ఆద్యశబ్దముచేత నీలాటి యచేతనము
వేణువు మొదలైనవానియొక్క సమూహములయందు వేణుకాది
ములు వర్తించును.

మాణవానాం తు మాణవ్యమ్-

మాణవా బాలాః తేషాం సమూహో మాణవ్యం.
యొక్క సమూహము. పిన్నవాండ్ర సమూహముపేరు.

* సహాయానాం సహాయతా.

సహాయానాం సమూహః సహాయతా. ౧. తోడువచ్చిన
సమూహముపేరు.

* హాల్యా హలానామ్-

హలానాం సమూహో హాల్యా. ౧. నాగేళ్లగుంపుపేరు.

* బ్రాహ్మణ్య బాడబ్యే తు ద్విజన్మనామ్,

బ్రాహ్మణానాం సమూహో బ్రాహ్మణ్యం. బాడబానాం స
హో బాడబ్యం. బ్రాహ్మణులయొక్క సమూహము బ్రాహ్మణ్యము
డబ్యమును. ౧, ౨. బ్రాహ్మణుల సమూహముపేళ్లు.

* ద్వే పర్శుకానాం పృష్ఠానాం పార్శ్వం పృష్ఠ్య మనుక్రమాత్,

పర్శుకాః పార్శ్వాస్థీని తేషాం సమూహః పార్శ్వం. ప
లనగా ప్రక్కయెముకలు. వానియొక్క సముదాయము. పృష్ఠ
యజ్ఞసంబంధిస్తోత్రవిశేషాణాం సమూహః పృష్ఠ్యం. పృష్ఠము
యజ్ఞసంబంధములైనస్తోత్రవిశేషములు వానిసమూహము. ౧. ప
ప్రక్కయెముకల సమూహమునకును, పృష్ఠము లనుయజ్ఞసంబ
లైన స్తోత్రవిశేషముల సమూహమునకును పేళ్లు.

* ఖలానాం ఖలినీ ఖల్యాపి-

ఖలానాం సమూహః ఖలినీ, ఖల్యా చ. కళ్లములయొక్క స
హము ఖలిని, ఖల్యయు. ౧. ౨. కళ్లములసమూహముపేళ్లు.

* అథ మానుష్యకం నృణామ్,

మనుష్యాణాం సమూహో మానుష్యకం. మనుష్యులయొ
సమూహము. ౧. మనుష్యులయొక్క సమూహముపేరు.

* గ్రామతా జనతా ధూమ్యా పాశ్యా గళ్యా పృథక్పృథక్.

గ్రామాణాం సమూహో గ్రామతా. గ్రామములయొ
సమూహము. ౧. జనానాం సమూహో జనతా. జనులయొక్క స
హము. ౧. ధూమానాం సమూహో ధూమ్యా. ధూమములయొ
సమూహము. ౧. పాశానాం సమూహః పాశ్యా. త్రాళ్లయొ

...హము. ౧. గళానాం సమూహో గళ్యా. జెల్లుకసవుల యొక్క సమూహము. ౧. ౫. ప్రత్యేకముగా నాయా సమూహముల పేళ్లు.

...పి సాహస్ర కారీష వార్మణా థర్వణాదికమ్,

... సహస్రానాం సమూహః సాహస్రం. సహస్రముల యొక్క సమూ... ౧. కరీషః శుష్కగోమయః. తేషాం సమూహః కారీషం. కరీ...గా నెండినపేఁడ. దానియొక్క ప్రోగు. ౧. వర్మణాం సమూ...వార్మణం. జోళ్లయొక్క మొత్తము. ౧. అథర్వణాం సమూహః ఆ...ణం. అథర్వమంత్రముల యొక్క మొత్తము. ఆదిశబ్దముచేత అం...ముల సమూహము ఆంగారము. చర్మముల యొక్క సమూహము ...ణము. ఇవి మొదలైన శబ్దములు దెలిసికొనఁదగినవి. ౪. వరుస నాయాసమూహముల పేళ్లు.

నానార్థవర్గము.

అవ. ఏకార్థానేకపర్యాయాః ప్రథమం ప్రతిపాదితాః, పద మేక ...కార్థం సంప్రతి ప్రతిపాద్యతే. గ్రంథకర్త పూర్వవర్గములలో నేకార్థ...ల యనేకపర్యాయపదములఁ జెప్పి, యిప్పుడీ నానార్థవర్గమందు ...కార్థములు గలశబ్దములను జెప్పఁబోవుచు, మున్ముందుగా నివి పూర్వ...ములలోఁ జెప్పినవో చెప్పనివో యనుశంకను దీర్చుచున్నాఁడు —

నానార్థాః కేఽపి కాన్తాదివర్గే ష్వేవాత్ర కీర్తితాః,
భూరిప్రయోగా యే యేషు పర్యాయే ష్వపి తేషు తే. ౧

నానార్థాః=అనేకార్థములు గల, కేఽపి=(ఏయర్థమందును బ్రసి...యోగము లేని) కొన్ని కాదిశబ్దములు, అత్ర=ఈనానార్థవర్గమంద... కాన్తాదివర్గేష్వేవ=కాంత ఖాంతాదివర్గములయందే, కీర్తితాః=...బడినవి, (ఇట్టివి పర్యాయపదవర్గములలోఁ జెప్పఁబడలేదు.) యే=...ంతాదివర్గగతశబ్దములు, యేషు=ఏయర్థములలో, భూరిప్రయోగాః ...యోగబాహుళ్యము గలవో, తే=ఆలాటినాకాదిపదములు, తేషు ...ర్థమునకు బోధకములైన, పర్యాయేష్వపి=పర్యాయములయం..., (అపిశబ్దమువలన అప్రసిద్ధార్థబోధకొఱకు నీకాంతాదివర్గముల ...మును) కీర్తితాః=చెప్పఁబడినవి. ఇందువలనఁ బునరుక్తిదోషము

లేదు. అనఁగా నీవర్గమునఁ జెప్పఁబడుశబ్దములు కొన్ని పర్యాయ
ములలోఁ జెప్పినవియు కొన్ని చెప్పనివియుఁ గల వని తెలియునది.

కాంతవర్గము.

* ఆకాశే త్రిదివే నాకః-

నాకశబ్దము ఆకాశమందును, స్వర్గమందును వర్తించు
విద్యతే అకం దుఃఖ మత్ర నాకః.

* లోకస్తు భువనే జనే,

లోకశబ్దము స్వర్గాదిలోకములయందును, జనులయందు
ర్తించును. లోక్యతే ఆలోక్యత ఇతి లోకః. లోకృ దర్శనే. చూ
డునది. టీ. స. జనశబ్దేన శిరః పాణ్యాద్యంగసంస్థానవిశేషయు క్తం
గ్వ్యతిరిక్తం మనుష్యాదిప్రాణిమాత్ర ముచ్యతే. యథా—'
జనః ప్రష్టుమనా స్తపోధనే' 'జనాయ శుద్ధాంతచరాయ శంసతే'
నోదఁర్జన' ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్. క్వచిత్తు సముదాయేఽ
యుజ్యతే. యథా— 'సఖీజనోద్వీక్షణకౌముదీముఖం' 'అప్సరో
కీర్ణే' ఇత్యాది. ఇహ తు జనశబ్ద స్సమూహార్థః. తత్ర లోకశబ్ద,
లోకః పరికలయాంచకార తుల్యం' రాజలోక ఇత్యాది.

* పద్యే యశసి చ శ్లోకః-

శ్లోకశబ్దము ఛందోబద్ధ మైనవృత్తమందును, కీర్తియం
వర్తించును. శ్లోక్యత ఇతి శ్లోకః. శ్లోకృ సంఘాతే. కూర్చఁబడు
టీ. స. యశసి యథా—పుణ్యశ్లోక ఇత్యాది.

* శరే ఖడ్గే చ సాయకః.

సాయకశబ్దము బాణమందును, ఖడ్గమందును వర్తించు
స్యతి ప్రతిపక్షం నాశయతీతి సాయకః. షోఽన్తకర్మణి. శత్రువు
నశింపఁజేయునది. టీ. స. చకార సూచిత మర్థాంతరం శేషకా
దర్శితం "సాయకా క్షేత్ర సాతాకా త్రిలింగా" వితి.

* జమ్బుకౌ క్రోష్టు వరుణౌ-

జంబుకశబ్దము నక్కకును, వరుణదేవునికిని పేరు. జమతీతి జ
బుకః. జము అదనే. భక్షించునది. దుష్టుల హింసించువాఁడు

ము, బంటుకుండును.

పృథుకా చిపి టార్భకౌ,

పృథుకశబ్దము అటుకులకును, కుఱ్ఱవానికిని పేరు. పృథుత్వాత్, యతీతిచ పృథుకః. కై శబ్దే. ఉబికినది. మిక్కిలి మొఱపెట్టు నుక, పృథుకము, పృథుకుఁడును.

లోకా దర్శ నోద్యోతౌ-

ఆలోకశబ్దము చూచుటకును ప్రకాశమునకును పేరు. ఆలోక లోకః. ఆలోక్యతేఽనేనేతిచఆలోకః. లోకృ దర్శనే. చూచుటయు, కుటయు ఆలోకము. 'ఆలోకశబ్దం వయసాం విరావై' రితి. 'నరాజకకుదవ్యగ్రపాణిభిః పార్శ్వవర్తిభిః' 'యయా వుదీరి' ఇతి గ్రంథాంతరేచ.

భేరీపటహ మానకౌ. 3

ఆనకశబ్దము భేరికిని, తప్పెటకును పేరు. ఆసమంతాదనతిశబ్దా త్యానకః. అన శబ్దే. అంతట మ్రోయునది. పా. ఆణకః 'మృ వ్వనదంబుదే, అసక' ఇతి శేషః. 'ఆనకః పటహే భేర్యాం మృ వ్వనదంబుద' ఇతి విశ్వప్రకాశశ్చ.

స్త్వఙ్క చిహ్నయో రజ్కః-

అంకశబ్దము తొడయందును, అడియాలమందును వర్తించును. బాలా అత్రేతి, అంక్యతేఽనేనేతి చ అంకః అమ గత్యాదౌ, ణే. దీనియందు బాలురుందురు. దీనిచేత గుఱుతుపడును గనుక, ము. 'అంక శ్చిత్రయుద్ధే భూషాంతికపరిచ్ఛిది, స్థానేచ రూపకే ఇతి శేషే. 'అంకః స్థానాంతికక్రోడభూషణోత్సంగలక్ష్మసు, నా పరిచ్ఛేదే చిత్రయుద్ధేచ రూపకే' ఇతి విశ్వప్రకాశః.

కళజ్కోఽజ్కాపవాదయోః,

కళంకశబ్దము గుఱుతునందును, నిందయందును వర్తించును. క్షిప్యతే కళంకః. కల కిల క్షేపే. త్రోయఁబడునది. టీ. స. క్షిప్యతఇతి కలః. అంక్యతఇతి అంకః. కలశ్చాసా వంకశ్చ కలం లంకో లోహకిట్టక' ఇతి శేషః.

కో నాగ వర్ధక్యోః-

తక్షకశబ్దము తక్షకుండనుసర్పమందును, వడ్లవాని
వర్తించును. తక్ష్ణోతీతి తక్షకః. తక్షూ తనూకరణే. కృశ
యువాఁడు.

* అర్కః స్ఫటిక సూర్యయోః.

అర్కశబ్దము స్ఫటికమందును, సూర్యునియందును
చును. అర్చ్యతఇత్యర్కః. అర్చ పూజాయాం. పూజింపఁబ
రోఽర్కపర్ణే స్ఫటికేరవౌ తామ్రే దివస్పతా' వితి విశ్వప్రకాశః.

* మారుతే వేధసి బ్రధ్నే పుంసి కః కం శిరోఽమ్బునోః,

కశబ్దము వాయుదేవునియందును, బ్రహ్మదేవునియందు
ర్యునియందును, ఆత్మయందును వర్తించునపుడు. పు. శిరస్సు
ఉదకమందును వర్తించునపుడు న. ఇక్కడ పుంశబ్దము ఆత్మవా
కాయతే స్తూయతఇతి కః. కంచ. కై శబ్దే. స్తోత్రము చేయ
"కో బ్రహ్మాత్మానిలార్కేషు సుఖశీర్షజలేషు క" మితి విశ్వప్రకాశః.

* స్యాత్పులాక స్తుచ్ఛధాన్యే సంక్షేపే భక్తసిక్థకే.

పులాకశబ్దము క్షుద్ర (పొల్లు) ధాన్యమందును, సంక్షేపమ
అన్నపుమెతుకునందునువర్తించును. పులతిమహత్త్వవతీతి పులాకః.
మహత్త్వే. గొప్పదియగును. టీ.స. సంక్షేపార్థేబుద్ధచరితే ప్రద
"నిబోధ కించిత్తు పులాకమాత్రం వాక్యంమునే ర్వాక్యవిశారద

* ఉలూకే కరిణః పుచ్ఛమూలోపాన్తే చ పేచకః,

పేచకశబ్దము గుడ్లగూబయందును, ఏనుఁగుతోఁక మొదట
దు గుదాచ్ఛాదక మైనమాంసమందును వర్తించును. పేచతి గ
పేచకః. పిచ గతౌ. పోవునది. "పేచకో గజలాంగూల మూలపర్యం
కయో" రితి విశ్వప్రకాశః. టీ. స. కేచిత్తు పుచ్ఛమూలే పు
తే చేత్యర్థద్వయపరత్వేన వ్యాచక్షతే. తథాచ ప్రతాపః —"ఉ
గజలాంగూలమూలపర్యంతయో ర పీ"తి.

* కమణ్డలౌ చ కరకః-

కరకశబ్దము కమండలువునందును, చకారమువలన ప
యందును, కొక్కెరపక్షియందును, దానిమ్మయందును వర్తిం
కరో త్యానందమితి కరకః. డుకృఞ్ కరణే. ఆనందమును

...: పక్షిభేదే స్యాత్ కమండలుకరంకయోః, కరదాడిమయోః
...యామపి ఘనోపల" ఇతి విశ్వప్రకాశః.

సుగతే చ వినాయకః. ౬

...నాయకశబ్దము బుద్ధదేవునియందును, చకారమువలన గణాధి
...ను, గరుత్మంతునియందును, గురువునందును వర్తించును.
... శిక్షయతీతి వినాయకః. ణీఞ్ ప్రాపణే. శిక్షించువాఁడు.
...కస్తు హేరంబే గరుత్మతి గురావపి" ఇతి శేషః.

...ర్హస్తే వితస్తౌ చ-

...ష్కుశబ్దము మూరయందును, జేనయందును, చకారమువలన
...యందును, కుత్సితునియందును వర్తించును. కించిదితి కూయ
...: పు. కు శబ్దే. కించిత్తని చెప్పఁబడునది. "ప్రకోష్ఠే కుత్సితే
... ద్విచత్వారింశదంగుళే" ఇతి శేషః. 'కిష్కుర్హస్తే వితస్తౌ నా
... పుంనపుంసక' మితి రుద్రశ్చ.

శూకకీటే చ వృశ్చికః,

వృశ్చికశబ్దము కణుఁదురునందును, చకారమువలన తేలునందు
...లుమందుచెట్టునందును, వృశ్చికరాశియందును వర్తించును.
...తి వృశ్చికః ఓవ్రశ్చూ చ్ఛేదనే. పీడించునది. "వృశ్చికస్త్వోషభే
... ఇతి శేషః.

...తికూలే ప్రతీక స్త్రి ష్వేకదేశే తు పుంస్యయమ్. ౭

ప్రతీకశబ్దము ప్రతికూలమునకుఁ బేరైనప్పుడు 3 లింగములయం
...ంచును. ఏకదేశమనఁగా అవయవము దానికి పేరైనప్పుడు పుం
... ప్రత్యేతి ప్రతీకః. ఇణ్ గతౌ. ప్రతిగానుండునది.

... ద్భూతికం తు భూనిమ్బే కత్తృణే భూ స్తృణేఽపిచ,

భూతికశబ్దము నేలవేమునందును, కామంచి కసవునందును,
...పునందును వర్తించును. భువి ఊతిః సంబంధోఽస్యాస్తీతి
... పా. భూతీకం. వేఞ్ తంతు సంతానే. భూమియందు సంబంధ
... "భూతీకమపి భూనింబే కర్పూరతృణదీవ్యయో" రితి విశ్వ
...

...తిష్కాయాం చ ఘోషే చ కోశాతకీ-

కోశాతకీశబ్దము పొట్లచెట్టునందును, ఉత్తరేణిచెట్టు
న ర్తించును. కోశం కోశాఖ్యం జాలాకారం బీజపిధాన మతతీ
తకీ. సీ. అత సాతత్యగమనే. కోశమనుపేరుగల బీజావరణము
యుండునది, ఘోషమనఁగా ఆవడచెట్టని కొందఱు.

అథ క

సితే చ ఖదిరే సోమవల్కః స్యాత్-

సోమవల్కశబ్దము గుమ్ముడుచెట్టునందును, తెల్లచం
నందును వర్తించును. సోమవ ద్ధవళం వల్క మస్యేతి సోమ
చంద్రునివలె తెల్లనై నపట్టగలది.

అథ సిల్హకే,

తిలకల్కే చ పిణ్యాకః-

పిణ్యాకశబ్దము అందుగుబంక మొదలైనసుగంధద్రవ్య
తఁజేసినధూపమునకును, గానుగుపిండికిని పేరు. పిణ్యం పిండా
తీతి పిణ్యాకః. అక కుటిలాయాం గతౌ. పిడుచగట్టియుండునది.
కోహింగుకుంకుమే' ఇతి శేషః. 'పిణ్యాక స్సిల్హకే హింగౌ
ణ్ణేచ కుంకుమే' ఇతి విశ్వప్రకాశః.

బాహ్లీకం రామఠేఽపిచ.

బాహ్లీకశబ్దము ఇంగువకును, అపిశబ్దమువలన బాహ్లీక
దుఁ బుట్టినగుఱ్ఱమునకును, కుంకుమపువ్వునకును పేరు. ప్రాయే
హ్లీకదేశజత్వాత్ బాహ్లీకః. బాహ్లీకదేశమందుఁ బుట్టినది. బా
హ్లీకం. "బాహ్లీకో విషయాశ్వయోః, నకుంకుమే చ వీరే చ
కం బాహ్లీకం నమ" ఇతి శేషః. వీర ముశీరం.

మహేన్ద్రే గుగ్గు లూలూక వ్యాళగ్రాహిషు కౌశికః,

కౌశికశబ్దము దేవేంద్రునికిని, గుగ్గిలపుచెట్టునకును, గుడ్లగ
ను, పాములవానికిని పేరు. కుశికస్యాపత్యం కౌశికః. కుశికుని
కడమయర్థములయందు ఆయాయర్థములకుఁదగినట్టు వ్యుత్పత్తియ
చుకొనునది.టీ.స. కోశోధనసమృద్ధిః ప్రయోజనమస్యేతి కౌశికః.
ఇంద్రేణ కేనచిత్కారణవశేన కదాచి దులూకవేషః పరిగృహీ
ఘూకోఽపి కౌశికః. కోశేన సర్పగ్రహణపేటికయా వ్యవహరతీ

గ్రాహీ. "కౌశికో మునిభేదే చ నకులే కోశవత్యపి, ఉద్గాతరి
కే గౌరీనద్యోస్తు కౌశికీ" ఇతి శేషః.

క్తాప శజ్కాః స్వాతజ్కః-
తంకశబ్దము తెలుపురోగమునకును, తాపమునకును, భయ
ను పేరు. ఆతంకంతి అనేనేత్యాతంకః. తకి కృచ్ఛ్రజీవనే. దీని
ప్రయాసమున బ్రతుకుదురు. "ఆతంచనే స్యాదాతంక" ఇతి శే
శరస్వరూపపరిణామహేతుభూతం క్షీరావాప్యం దధ్యాదిక మా
ముచ్యతే.

స్వల్పేఽపి క్షుల్లక స్త్రిషు. ౧౦

క్షుల్లకశబ్దము కొంచెమైనదానికిని, అపిశబ్దమువలన చులకని
, దరిద్రునికిని పేరు. ఇది మూఁడులింగములయందును వర్తిం
క్షుధం లాతీతి క్షుల్లకః. లా ఆదానే. కొంచెపుఁదనమును,
ని బొందువాఁడు క్షుల్లకుఁడు.

జైవాతృక శ్శశాఙ్కేఽపి-
జైవాతృకశబ్దము చంద్రునికిని, అపిశబ్దమువలన ఆయుష్మంతు
పేరు. జీవతీతి జైవాతృకః. జీవ ప్రాణధారణే. బ్రతుకువాఁడు.
వాతృకః కృపే. చంద్రే జైవ జ్యాయుష్మతోఽపి" ఇతి విశ్వప్రకా
క్షుః=కృశకః.

ఖురేఽప్యశ్వస్య వర్తకః,

వర్తకశబ్దము గుఱ్ఱపుగొరిజకును, అపిశబ్దమువలన మిూలవల్లంకి
నకును పేరు. భువి వర్తత ఇతి వర్తకః. వృతు వర్తనే. భూమి
వర్తించునది.

వ్యాఘ్రేఽపి పుణ్డరీకో నా-
పుండరీకశబ్దము పులికిని, అపిశబ్దమువలన దిగ్గజమునకును పేరై
పుంలింగము. తెల్లదామరకును, తెల్లగొడుగునకును పేరైన
నపుంసకము. పుణతీతి పుండరీకః. పుణ శుభకర్మణి. శుభకర్మ
జేయునది. "పుండరీకం సితచ్ఛత్రే సితాంభోజేఽపి కీర్తితం,
కో వ్యాఘ్రభేదే దిగ్గజే క్షుద్రభేదయో" రితి త్యాజయః.

యవాన్యామపి దీపకః. ౧౧

దీపకశబ్దము ఓమమునకును, అపిశబ్దమువలన జీలకఱ్ఱకును
దీపయతీతి దీపకః. దీపీ దీప్తౌ. దీపనముఁ బుట్టించునది. "దీప
దలంకారే యవానీ బర్హచూడయో" రితిశేషః. అలంకారో
అర్థాలంకారేషు ప్రసిద్ధః. బర్హిచూడా-మయూరశిఖాఖ్య ఓషధి

* సాలావృకాః కపి క్రోష్టు శ్వానః-

సాలావృకశబ్దము కోఁతికిని, నక్కకును, కుక్కకును పే
తి వర్గంతే చ సాలావృకాః పోఽ న్తకర్మణి. వృక ఆదానే.
పుచ్చుకొనునవి. టీ. స. సాలాన్ వృక్షాదివర్తినో జీవాన్
భక్షయంతీతి సాలావృకాః. తాలవ్యాది రితి సుభూతిచంద్రః.

* స్వర్ణేఽపి గైరికమ్,

గైరికశబ్దము బంగారునకును, అపిశబ్దమువలన జేగు
పేరు. గిరౌ భవం గైరికం. గిరియందుఁ బుట్టినది.

* పీడార్థేఽపి వ్యళీకం స్యాత్-

వ్యళీకశబ్దము దుఃఖమునకును, అపిశబ్దమువలన అప్రియ
ను, అకార్యమునకును, సిగ్గునకును, కామినీజనాపరాధమునకును
విశేషేణ అల్యతే వార్యత ఇతి వ్యళీకం. విశేషముగా వారింప
ది. "వ్యళీక మప్రియాకార్యవైలక్ష్యేష్వనృతకామజే" ఇతి శేషః.
జః కామావేశకృతోఽపరాధః. లజ్జాయాం. "వ్యళీకనిశ్వాసమి
నర్జ" ఇతి "సత్రాంతే సచివసఖః పురస్త్రియాభిః గుర్వీభిశ్శమి
యవ్యళీకా" ఇతి. కుమారసంభవే, రఘువంశే చ ప్రయోగః.

* అళీకం త్వప్రియేఽనృతే.

అళీకశబ్దము అప్రియమునకును, అసత్యమునకును పేరు.
తే వార్యత ఇత్యళీకం. అల భూషణాదౌ. వారింపఁబడునది. "
తు లలాటే స్యా" దితి శేషః.

* శీలాన్వయా వనూకే ద్వే-

అనూకశబ్దము స్వభావమునకును, వంశమునకును పేరు.
చ్యతి సమవైతీ త్యనూకం, ఉచ సమవాయే. పాయకుంకునది.
నూకంగత జన్మ" నీతి శేషః.

* శల్కే-శకల వల్కలే,

శల్క-శబ్దము తునుకకును, నారకును పేరు. శలతి పృథగ్గచ్ఛతీతి
శల ఆశుగమనే. వేఱుగాఁ బోవునది. "సామ్యంగతే నాశనినా మ
శశాంకశల్కాకృతి పాండురే" ఇతిశల్క-శబ్దస్య ఖండవాచిత్వే
యోగః. టీ. స. మత్స్యానాం కవచప్రాయాత్వక్ శకల మిత్యు
"తథా పాఠీన రాజీవ సశల్కాశ్చ ద్విజాతిభి" రితి శల్క-శబ్ద
స్యచర్మవాచిత్వే ప్రయోగః.

ష్టే శతే సువర్ణానాం హేమ్న్యురో భూషణే పలే. ౧౩
నారేఽపి చ నిష్కోఽస్త్రీ-

నిష్క-శబ్దము నూటయెనిమిది సువర్ణములకును, బంగారుమాత్ర
ను, ఉరస్థ్సలమం దుండుభూషణమునకును, పలమునకును, పైఁ
మునకును పేరు. సువర్ణమనఁగా నిరువదియేకలయెత్తు గలబంగా
రం గురిగింజలయెత్తు. పల మనఁగా నెనుబదియేకలయెత్తు. 3౨౦
జలయెత్తు. నితరాం కాయతే స్తూయత ఇతి నిష్కః. అ. ష్న. కై
మక్కిలి స్తోత్రము చేయఁబడునది.

కల్కోఽస్త్రీ శమలైనసోః,

మ్భేఽపి-

కల్క-శబ్దము విష్ఠకును, పాపమునకును, దంభమునకును పేరు.
క్షిప్యత ఇతి కల్కః. అ. ష్న. కల కిల క్షేపే. త్రోయఁబడున
న. మలేన సహావర్తత ఇతి సమలః. 'పాపాశయః' ఇతి దం
త్వేన వ్యాచష్ట, తథాచ రుద్రః. "త్రిషు పాపాశయే కల్కోఽ
ట్కిట్టసదంభయో" రితి.

అథ పినాకోఽస్త్రీ శూల శంకరధన్వనోః. ౧౪

పినాకశబ్దము శూలమునకును, ఈశ్వరునివింటికిని పేరు. పాతీతి
. అ. ష్న. పా రక్షణే. రక్షించునది.

ధేనుకా తు కరేణ్వాం చ-

ధేనుకాశబ్దము ఆఁడుయేనుఁగునకును, చకారమువలన, కొత్త
యావునకును పేరు. ధయంత్యేనా మితి ధేనుః. ధేనురేవ ధేనుకా.
పానే. దీనిక్షీరమును త్రాగుదురు. "ధేనుకాత్వశ్వయోషితి, భ
త్యాం చ కృపాణ్యాం చ ప్రసూతాయాం పశౌ గవి" ఇతి శేషః.

* మేఘజాలే చ కాళికా,

కాళికాశబ్దము మేఘసమూహమునకును, చకారము ... ర్వతీదేవికిని, యోగినికిని, మర్యాదకును, నలుపునకును పేరు ... త్వాత్ కాళికా. నల్లనిది. "దోషే స్వర్ణాదిధాతూనాం కృ... రాసు చ, కమ్రదేయే వస్తుమూల్యే యోగిన్యంబికయోరపి. ... ఖాలోమాళిమాంసీకాకీషు కాళికే"తి శేషః.

* కారికా యాతనాకృత్యోః-

కారికాశబ్దము తీవ్రవేదనకును, చేయుటకును పేరు. '... వృత్త్యోః' అనుపాఠమందు వృత్తియనఁగా సూత్రాదివివరణ... కృణోతి కరోతీతి కారికా. కృ హింసాయాం. డుకృఞ్ కరణే... సించునది. చేయునది గనుక కారిక. "కారికా నటయోషాయాం ... కీర్త్యాదిశిల్పక" ఇతి శేషః.

* కర్ణికా కర్ణభూషణే.

కరిహస్తాఙ్గులౌ పద్మబీజకోశ్యామ్-

కర్ణికాశబ్దము కర్ణభూషణమునకును, ఏనుఁగుతొండము... ను, తామరపువ్వులోని దుద్దునకును పేరు. కర్ణస్యాలంకారః ... కర్ణమున కలంకారమైనది. టీ. స. అంగులిరగ్రభాగః తత్ర. కిరతి ... కర్ణికా. కౄ విక్షేపే. వరాటకే కర్ణికాసదృశాకారత్వా త్కర్ణికా...

* త్రిషూత్తరే,

ఇఁకమీఁద ఖాంతవర్గముఁవఱకుఁ గలశబ్దములు త్రిలింగ...

* బృన్దారకౌ రూపి. ముఖ్యా-

బృందారకశబ్దము చక్కనిదానికిని, మూఁకకుఁ గర్తయైన... కిని పేరు. ప్రశస్తం బృంద మస్య బృందారకః. ప్రశస్తమైనసము... ముగలవాఁడు.

* ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలాః.

ఏకశబ్దము ప్రధానమైనదానికిని, ప్రకృతమైనదానికంటె ... దానికిని, సహాయములేక యొకటైనదానికిని పేరు. ఏతి ప్రా... గచ్ఛతీత్యేకః. ఇణ్ గతౌ. ప్రాధాన్యమును బొందునది. టీ. స... ఖ్యే యథా—సర్వసత్త్వైకబంధుః. అన్యార్థే—ఇత్యేకే ప్రా...

-'ఏకో౽౭ యద్రిపుపురాణి హరః ఖరాదీ' నితి.

ద్దాంభికః కౌక్కుటికో య శ్చాదూరేరి తేక్షణః,

కౌక్కుటికశబ్దము దంభము గలవానికిని, సమీపమున నడుగుపె
న పదిలముగాఁ జూచుకొనిపోవుభిక్షుకునికిని పేరు. కుక్కు
యాం పశ్యతి, కుక్కుటవ న్మందం చరతీతి కౌక్కుటికః. మా
నేర్చినవాఁడు. కోడివలె మెల్లగాఁ బోవువాఁడు.

లాటికః ప్రభో ర్భా(ల)వదర్శీ కార్యాక్షమశ్చ యః. ౧౭

లాలాటికశబ్దము ప్రభువుభావమును దెలిసికొనువానికిని, స్వామి
ములయం దసమర్థుఁ డయినవానికిని పేరు. కోపప్రసాదపరిజ్ఞా
ప్రభో ర్లలాటం పశ్యతి. కార్యే ష్వలిప్తః దూరే స్థితస్సన్ ప్రభో
బు పశ్యతీతి లాలాటికః. కోపప్రసాదము లెఱుంగుటకొఱకు ప్రభు
టమును జూచువాఁడు. కార్యములయందుఁ జొరక దవ్వుననుండి
వులలాటమే చూచువాఁడును లాలాటికుఁడు.

భృన్నితమ్బ వలయ చక్రేషు కటకో౽ స్త్రియామ్,

కటకశబ్దము పర్వతమధ్యప్రదేశమునకును, కంకణమునకును, రా
నకును పేరు. చక్ర మనఁగా సైన్యము గనుక సైన్యముపేరు
టతీతి కటకః. కటే వర్షావరణయోః. చుట్టుకొనియుండునది.

సూచ్యగ్రే క్షుద్రశత్రౌ చ రోమహర్షే చ కణ్టకః. ౧౮

కంటకశబ్దము నూదిమొనకును, క్షుద్రశత్రువునకును, రోమాం
కును పేరు. కణంత్యనేన కంటకః. కణ శబ్దే. దీనిచేత మొఱపెట్టు
(ఈశ్లోకము ప్రక్షిప్తము).

ఖాంతవర్గము.

మయూఖ స్త్విట్కరజ్వాలాసు-

మయూఖశబ్దము కాంతికిని, కిరణమునకును, అగ్నిజ్వాలకును
మినో త్యంధకారమితి మయూఖః. డు మిఞ్ ప్రక్షేపణే. అంధ
ను బోఁగొట్టునది.

అలిబాణౌ శిలీముఖౌ,

శిలీముఖశబ్దము తుమ్మెదకును అమ్ములకును పేరు. శిలి శల్యం
అస్య శిలీముఖః. అ. ప్న. ములికి ముఖమందుఁ గలిగినది.

* శఙ్ఖో నిధౌ లలాటాస్థ్ని కమ్బౌ న స్త్రీ-

శంఖశబ్దము నిధివిశేషమునకును, నొసటియెముకకును, ... మునకును పేరు. శమయతి దుఃఖమితి శంఖః. శము ఉపశమే. ... మును శమింపఁజేయునది.

* ఇన్ద్రియేఽపి ఖమ్,

ఖశబ్దము ఇంద్రియమునకును, అపిశబ్దమువలన ఆకాశ... పేరు. ఖనతి వ్యధయతీతి ఖం. ఖను అవధారణే. వ్యధపెట్టున... ర్నభశ్చ ఖ" మితి త్రికాండశేషః.

* ఘృణి జ్వాలే అపి శిఖే-

శిఖాశబ్దము కిరణమునకును, అగ్నిజ్వాలకును, అపిశబ్ద... సిగకును పేరు. శేతే ఇతి శిఖా. శీఙ్ స్వప్నే. ధాతూనా మనేకా... దత్ర వ్యాప్తి రర్థః. వ్యాపించునది.

గాంతవర్గము.

* శైలవృక్షౌ నగా వగౌ,

నగావగశబ్దములు రెండు ఒక్కొక్కటి పర్వతమునకును వృక్షము... గూడ పేళ్లు. న గచ్ఛత ఇతి నగా, అగౌ చ. గమ్ఌ గతౌ. ఎక్కడి... ల నేరనివి గనుక నగములు, అగములు.

* ఆశుగౌ వాయు విశిఖౌ-

ఆశుగశబ్దము వాయువునకును, బాణమునకును పేరు. ఆశ... తీ త్యాశుగః. గమ్ఌ గతౌ. వేగిరముగాఁ బోవునది. ౧.

* శ రార్క విహగాః ఖగాః.

ఖగశబ్దము బాణమునకును, సూర్యునికిని, పక్షికిని పేరు. ఖే... తీతి ఖగః. గమ్ఌ గతౌ. ఆకాశమందుఁ బోవునది.

* పతఙ్గౌ పక్షి సూర్యౌ చ-

పతంగశబ్దము పక్షికిని, సూర్యునకును, చకారమువలన ... కును పేరు. పతతీతి పతంగః. పత్ ఌ గతౌ. పోవునది.

* పూగః క్రముక బృన్దయోః,

పూగశబ్దము పోఁకచెట్టునకును, సమూహమునకును పే... నాతీతి పూగః. పూఞ్ పవనే. పవిత్రముఁ జేయునది గనుక పూ...

...నో௨పి మృగాః-

మృగశబ్దము పసులకును, అపిశబ్దమువలన లేళ్లకును, మృగశీర్ష...మునకును, ఏనుఁగుజాతివిశేషమునకును, వెదకుటకును పేరు. ...త ఇతి మృగాః. మృగ అన్వేషణే. వెదకఁబడునవి.

వేగః ప్రవాహ జవయో రపి. ౨౧

వేగశబ్దము ప్రవాహమునకును, వేగిరమునకును, అపిశబ్దమువలన ...త్రాది ప్రవృత్తికిని పేరు. విజతి చలతి వేగః. ఓ విజీ భయ...యోః. కదలునది.

...రాగః కౌసుమే రేణౌ స్నానీయాదౌ రజస్యపి,

పరాగశబ్దము పుష్పాదికిని, స్నానసాధనమైనపిండి మొదలైన...కి, ధూళికిని పేరు. పరా గచ్ఛతి వాయునేతి పరాగః. గమ్ౢ ... గాలి కెగిరి పోవునది గనుక పరాగము.

...గే௨పి నాగ మాతఙ్గా-

నాగశబ్దము ఏనుఁగునకును, అపిశబ్దమువలన పామునకును, సీస...మును పేరు. మాతంగశబ్దము ఏనుఁగునకును, అపిశబ్దమువలన చం...కును పేరు. నగే భవో నాగః. పర్వతమందుఁ బుట్టినది. మతం...షే ర్జాతో మాతంగః. మతంగుఁడను ఋషివలఁ బుట్టెను గను...తంగము, మాతంగుఁడును.

అపాఙ్గ స్త్విలకే௨పిచ. ౨౨

అపాంగశబ్దము బొట్టునకును, అపిశబ్దమువలన కడకంటికిని పేరు. ...చ్ఛ త్యంగా ది త్యపాంగః. అంగమునుండి జాఱునది. అంగము...నుండునది.

...ర్గ స్స్వభావ నిర్మోక నిశ్చ యాధ్యాయ సృష్టిషు,

సర్గశబ్దము స్వభావమునకును, విడుచుటకును, నిశ్చయమునకు...కావ్యపరిచ్ఛేదమునకును, నిర్మాణమునకును పేరు. సృజ్యతే ఇతి ... సృజ విసర్గే. సృజింపఁబడునది. టీ. స. అనాగంతుకో ధర్మః స్వ... యథాజలస్య శైత్యం. నిర్మోక స్త్యాగః. యథా బాణనిసర్గః. ...యో௨ధ్యవసాయః. యథా "గృహాణ శస్త్రం యది సర్గ ఏష తే" ...యో నామ రామాయణాదికావ్యేషు కథానాం విశ్రాంతిస్థా

నం యథా. 'సర్గబంధో మహాకావ్యం' సృష్టి రుత్పాదనం. య
ర్గస్థిత్యంతకారణ" మితి. సృజ విసర్గ ఇతి ధాతోః. యథాయథం
కరణే, భావే చ ఘఞ్ సర్గః.

యోగ స్సన్నహ నోపాయ ధ్యాన సంగతి యుక్తిషు.

యోగశబ్దము కవచాదులకును, సామాద్యుపాయము
ధ్యానమునకును, కూటమికిని, కూర్చుటకును పేరు. యుజ్యత ఇ
గః. యుజిర్ యోగే. కూర్చఁబడునది. టీ. స. మహాకర్మను
సంభారస్య తదేకతానత్వం సన్నహనం. యథా 'సేతుబంధే
ద్యోగః', 'సన్నహనం కవచాదిక'మితి కేచిత్. ఉపాయ స్సా
నాదిః. యథా—'తంత్రావాపవిదా యోగై ర్మండలా న్యధి
ఇతి మాఘః. ధ్యానం చిత్తవృత్తినిరోధః. యథా—'యోగే
తనుత్యజా' మితి కాళిదాసః. సంగతిస్సంశ్లేషః. యథా—'రత్న
గః కాంచనస్య' యుక్తి ర్యోగ్యతా. 'యథాయోగమితరేషా'
యుజిర్ ధాతోః పూర్వవత్ప్రత్యయః. 'యోగ స్సూత్రే ద్రవ్య
విష్కంభాదౌ చ భేషజే' ఇతి శేషః.

* భోగ స్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతా వహేశ్చ ఫణకాయయోః,

భోగశబ్దము సుఖమునకును, స్త్రీలు మొదలయినవారియొ
మణమునకును, పాముపడగకును ఒడలునకును పేరు. భుజ్యత ఇ
గః. భుజ పాలనాభ్యవహారయోః. అనుభవింపఁబడునది. టీ. స. "
స్త్రీణాం రిరంసుభి ర్దేయం ధనాదిమూల్యం స్త్ర్యాదిభృతిః" 'ఆది
స్వకీయధాన్యాదిప్రాపణార్థం పరకీయానాం ఘోటకబలీవర్దాదీనా
ధ్వయోజనానుసారేణ కల్పితం మూల్యం గృహ్యతే.' 'కాటిల్య
లనేఽపి స్యా దదనే ద్రవిణేఽపిచ' ఇతి శేషః.

* చాతకే హరిణే పుంసి సారఙ్గ శ్శబలే త్రిషు.

సారంగశబ్దము చాతకపక్షికిని, ఇఱ్ఱికిని పేరైనప్పుడు పు. నా
ర్ణములు గలవస్తువునకు పేరైనపుడు త్రి. సారాణ్యంగాని యస్య
రంగః. మంచి యవయవములు గలది. టీ. స. సజాతీయైస్సహ
అత్యర్థం గచ్ఛతీతి సారంగః. 'హస్తిభృంగౌ చ సారంగౌ' విరి

* కపౌ చ ప్లవగః-

ప్లవగశబ్దము కోఁతికిని, చకారమువలన కప్పకును పేరు. ప్లవైర్గం
గచ్ఛతీతి ప్లవగః. గమ్ఌ గతౌ. దాఁటుచుఁ బోవునది.

శాపే త్వభిషఙ్గః పరాభవే,

అభిషంగశబ్దము శాపమునకును తిరస్కారమునకును పేరు. శాప
నపకారి కనిష్టమును జెప్పుట. లేని యపవాద మని కొందఱు.
జ్యత ఇత్యభిషంగః. షంజ సంగే. పొందఁబడునది. "ఆక్రోశే శప
స్యా దభిషంగః పరాభవ" ఇతి రుద్రః.

మానాద్యఙ్గే యుగః పుంసి యుగం యుగ్మే కృతాదిషు. ౨౨

యుగశబ్దము కాఁడికిఁ బేరైనపుడు. పు. జతకును, కృతత్రేతా
కలియుగములకును పేరైనపుడు. న. యుజ్యత ఇతియుగః. యు
యుజిర్ యోగే. కూర్చఁబడునది. "యుగంహస్త చతుష్కేస్యా
థే వర్ష పంచకే" ఇతి శేషః.

ర్గేషు పశు వా గ్వజ్ర ది ఙ్నేత్ర ఘృణి భూ జలే,
క్ష్యదృష్ట్యా స్త్రియాం పుంసి గౌః-

గోశబ్దము స్వర్గమునకు, బాణమునకు, పశువునకు, వాక్కునకును,
ముధమునకును, దిక్కునకును, నేత్రమునకును, కిరణమునకును,
మిని, నీళ్లకును పేరు. ఈగోశబ్దము లక్ష్యదృష్ట్యా=ప్రయోగాను
మన, స్త్రియాం=స్త్రీలింగమందును, పుంసి = పుంలింగమందును
మను. ఎట్లనిన—"స్వర్గేవజ్రేచరశ్మౌచ బలీవర్దేచ గౌఃపుమాన్,
రోహిణీదృగ్ది గ్వాగ్భూష్వప్సుచ" అని త్రికాండశేషమందు లిం
మమును జెప్పియున్నాఁడు. గచ్ఛతి గమ్యత ఇతి వా గౌః. గ
తౌ. పోవునది గనుకనైనను, పొందఁబడునది గనుకనైనను గోవు,
ాంతము.

లిఙ్గం చిహ్న శేఫసోః. ౨౩

లింగశబ్దము గుఱుతునకును, శిశ్నమునకును పేరు. లింగ్యతేజ్ఞా
అనేనేతి లింగం. లిగి గతౌ. దీనిచేతనెఱుఁగఁబడును. సర్వే గత్య
ార్థాః.

ృఙ్గం ప్రాధాన్యసాన్వో శ్చ-

శృంగశబ్దము ప్రభుత్వమునకును, పర్వతశిఖరమునకును, చకా

రముచేత కొమ్ముకును, జీవకమనుగంధద్రవ్యమునకును పేరు. శృ
శృంగం. శౄ హింసాయాం. హింసించునది. టీ. స. ప్రధా
థా—'శృంగంసదృప్తవినయాధికృతః పరేషా మత్యుచ్ఛ్రితం
మేనతుదీర్ఘమాయు' రితి. శృంగశబ్దః పుల్లింగోఽప్యస్తి. తథా
జయంతాశ్చ—"క్రీడాంబుయంత్రే శృంగోఽస్త్రీ పర్వతాగ్ర
యోః, పశ్వంగే" చేతి. కూర్చశీర్షేపుంలింగః ప్రాగుక్తః. మధ్య
యాయాం జీబంత ఉక్తః.

* వరాఙ్గం మూర్ధ గుహ్యయోః,

వరాంగశబ్దము శిరస్సునకును, యోనికిని పేరు. వరంచ
గం వరాంగం. శ్రేష్ఠమైనయంగము. 'గుడత్వచివరాంగంస్యాల్
నా మూర్ధ్నిగజేతునా' ఇతి రభసః.

* భగ శ్శ్రీ కామమాహాత్మ్య వీర్య యత్నార్క కీర్తిషు.

భగశబ్దము ఐశ్వర్యమునకును, ఇచ్ఛకును, దొడ్డతనము
శక్తికిని, ప్రయత్నమునకును, సూర్యునికిని, కీర్తికిని పేరు. భ
భగః. భజ సేవాయాం. ఆశ్రయింపబడునది. 'భగంశ్రీయోని
జ్ఞానవైరాగ్యధర్మయో' రితిరభసః. 'జ్ఞానవైరాగ్యయో ర్యోని
మస్త్రీ రవౌతునా' ఇతి రుద్రః.

—— ఘాంతవర్గము. ——

* పరిఘః పరిఘాతే .స్త్రే్ఽపి-

పరిఘశబ్దము హింసకును, ఇనుపకట్లగుదియకును, అపిశబ్ద
పరిఘయోగమునకును పేరు. పరిహాననం, పరిహన్యతేఽనేనేతి
హన హింసాగత్యోః. హింసించుటయు, హింసించునదియు
'పరిఘః కాచకలశే ఘట్టే ప్రాకారగోపురే, పరిఘాతే యోగభేదే
ద్గరార్గళయో రపీ' తి నానార్థ సంగ్రహః.

* ఓఘో బృన్దేఽమ్భసాం రయే,

ఓఘశబ్దము సమూహమునకును, జలవేగమునకును పేరు.
పరంపరారూపేణ గచ్ఛతీతి ఓఘః. వహ ప్రాపణే. పరంపరా
గా బోవునది.

* మూల్యే పూజావిధా వర్ఘః-

అర్ఘశబ్దము వెలకును, పూజచేయుటకును పేరు. అర్హతీత్యర్ఘః.
పూజాయాం. తగినది. టీ. స. మూల్యే—మహార్ఘః పట ఇతి.

అంహో దుఃఖవ్యసనే ష్వఘమ్. —౨౭

అఘశబ్దము పాపమునకు, దుఃఖమునకు, ద్యూతాదివ్యసనమున
పేరు. నహంతి ధన్య మి త్యఘం. హన హింసాగత్యోః. ధన్యుఁ
గానిఁ జెఱచునది.

త్రి ష్విష్టేఽల్పే లఘుః-

లఘుశబ్దము ఇష్టమైనదానికిని, చులకనైనదానికిని పేరు. లం
తే, లంఘతిచ లఘుః. త్రి. లఘి గతౌ. పొందఁబడునది. పోవునదియు
లఘువు. టీ.స. ఇష్టేయథా—"దర్శనేన లఘునా యథాతయోః
మావు రుభయో స్తపస్విన" ఇతి. అల్పే యథా—లఘ్వాహార ఇతి.
గాగరుణి శీఘ్రత్వే క్లీబే లఘ్వగురా త్రిషు, నిస్సారేచ మనోజ్ఞే చ
క్కాయాం చ లఘుః స్త్రియా" మితి.

—చాంతవర్గము.—

కాచా శ్శిక్య మృ ద్భేద దృగ్రుజః,

కాచశబ్దము ఉట్టికిని, గాజునకును, కండ్లవ్యాధికిని పేరు. కచ్యతే
తే ఇతి కాచః. కచ దీప్తిబంధనయోః. కట్టఁబడునది.

విపర్యాసే విస్తరేచ ప్రపఞ్చః-

ప్రపంచశబ్దము వైపరీత్యమునకును, విరివికిని పేరు. ప్రపంచ్యత ఇతి
ంచః. పచ విస్తారే. విస్తరింపఁబడునది, విస్తరించుటగనుక ప్రపంచము.

పావకే శుచిః. —౨౯

మా స్యమాత్యే చాత్యుపధే పుంసి మధ్యే సితే త్రిషు,

శుచిశబ్దము అగ్నికిని, ఆషాఢమాసమునకు, ధర్మాదిపరీక్షలచేతఁ
ద్ధుఁడైనయమాత్యునకును పేరైనపుడు. పు. పవిత్రమైనదానికిని,
నివస్తువునకును పేరైనపుడు. త్రి. శోచంత్యనేనేతి శుచిః. శుచ శో
దీనిచేత వ్యథనొందుదురు.

అభిష్వఙ్గే స్పృహాయాం చ గభస్తౌ చ రుచిః స్త్రియామ్. 30

రుచిశబ్దము అత్యాసక్తికిని, ఇచ్ఛకును, కాంతికిని పేరు. రోచత
రుచిః. రుచి దీప్తౌ. ప్రకాశించునది. టీ. స. అభిషంగే—వేదాభ్యాస

రుచిః. స్పృహాయాం....భిన్నరుచిర్లోకః. గభస్తౌ—అగ్నిరుచిః. 'ప్ర
భల్లుకేஉవ్యచోఘ్గుచ్ఛః స్తబకహారయోః, పరిధానాంచలే కచ్ఛో
ప్రాంతే త్రిలింగక' ఇత్యధికపాఠః.

టీ. స. అచ్ఛకచ్ఛతుచ్ఛాదిశబ్దానాంసద్భావేஉపి తేషాం
ర్థే ప్రయోగప్రాచుర్యాభావాత్ తాను పేక్ష్య జాంతానాహ.

జాంతవర్గము.

* కేకి తార్క్ష్యా వహిభుజౌ-

అహిభుక్ఛబ్దము నెమలికిని, గరుత్మంతునకును పేరు. అహీ
త్తేஉ అహిభుక్. జ.పు. భుజ పాలనాభ్యవహారయోః. పాములఁ ది

* దన్తవిప్రాణ్డజా ద్విజాః,

ద్విజశబ్దము దంతమునకును, బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యు
పక్షిసర్పాదులకును పేరు. విప్రశబ్దము ఉపలక్షణార్థము. ద్విర్జా
ఇతి ద్విజాః. జనీ ప్రాదుర్భావే. రెండుసారులు పుట్టునవి. రెండుసా
పుట్టువారు.

* అజా విష్ణు హర చ్ఛాగాః-

అజశబ్దము విష్ణువునకు, శివునికిని, మేఁకకును పేరు. న జా
అజతీతి చ అజః, జనీ ప్రాదుర్భావే. అజగతౌ. పుట్టుకలేనివాఁడును,
వునదియు, అజుఁడు-అజమును "విధీశవిష్ణుకామేషు పుంస్యజః క్ర
స్త్రియా" మితి నానార్థసంగ్రహః. రఘుపుత్రేஉపి.

* గోష్ఠాధ్వ నివహా వ్రజాః.

వ్రజశబ్దము పసులమందకు, తెరువునకు, సమూహము
పేరు. వ్రజం త్యస్మిన్నితి వ్రజః. వ్రజ గతౌ. దీనియందుఁ బోవుదు

* ధర్మరాజౌ జిన యమౌ-

ధర్మరాజశబ్దము బుద్ధదేవతకును, యమునికిని, యుధిష్ఠిరు
పేరు. ధర్మస్య రాజా ధర్మరాజః. ధర్మమునకు రాజు.

* కుఞ్జో దన్తేஉపి న స్త్రియామ్,

కుంజశబ్దము ఏనుఁగుకొమ్మునకును, అపిశబ్దముచేత పొ
కినిపేరు. కౌ జాయత ఇతి కుఞ్జః. భూమియందు మొలచునది.
కుంజం త్యనేన, అస్మిన్నితి కుంజః, కుంజ శబ్దే. దీనిచేతను, దీనియం

...ము. టీ. స. కుంజ త్యావృణోతి స్వస్థానమితి కుంజః. కుజి ...ధాతు రావరణార్థః.

...తే క్షేత్ర పూర్ద్వారే వలజా వల్గుదర్శనా. 3_౨

వలజశబ్దము క్షేత్రమునకును, పట్టణపు వాకిలికిని పేరైనపుడు. స. ...ావుగల స్త్రీకి పేరైనపుడు. సీ. వలేన సంచలనేన జాయతఇతి వలజా చ. జనీ ప్రాదుర్భావే. సంచలనముచేత నగునది వలజము. ...ను. "వలజం గోపురే క్షేత్రే సస్యసంగతయోరపి, వలజా వర ...యాం వసుమత్యామపి స్మృతే" తి విశ్వప్రకాశః. 'వలజం ధాన్య ...స్య' దితివైజయంతీ. ధాన్యరాశౌ మాఘప్రయోగః—"కర్షకేణ ...పుపూషతా" ఇతి.

...ష్టాంశే రణేఽప్యాజిః-

ఆజిశబ్దము చదరమైననేలకును, యుద్ధమునకును, అపిశబ్దమువలన ...పమైన కాలమునకును పేరు. అజంత్యత్రేత్యాజిః. పు. అజ గతిక్షే ...ః. దీనియందు సంచరింతురు, 'యుద్ధాభాగతుణేష్వాజి' రితి.

ప్రజా స్యాత్సంతతౌ జనే,

ప్రజాశబ్దము సంతానమునకును, జనులకును పేరు. ప్రజాయత ...జా. జనీ ప్రాదుర్భావే. పుట్టునది. టీ. స. సంతతౌ యథా—"ప్ర ...హే మనుష్య ఇత్యసా" వితి చంపూభారతే. జనే యథా—"అథ ...ా మధివః ప్రభాత" ఇతి రఘువంశే.

...బ్జౌ శఙ్ఖశశాఙ్కౌ చ-

అబ్జశబ్దము శంఖమునకును, చంద్రునికిని, చకారమువలన తామర ధన్వంతరికిని పేరు. అద్భ్యః జాయత ఇత్యబ్జః. అబ్జం చ. జనీ ప్రాదు... నీళ్ళవలనఁ బుట్టునది. "శంఖే ధన్వంతరౌ చంద్రే పుం స్యబ్జః క్లీబ ...జ" ఇతి నానార్థసంగ్రహః.

స్వకే నిత్యే నిజం త్రిషు. 33

నిజశబ్దము తనవస్తువునకును, నిత్యమైనదానికిని పేరు. నియతంజా ఇతి నిజం. జనీ ప్రాదుర్భావే. నియతముగా నగునది. టీ. స. ఝూ ...ం క్లిష్టకల్ప ఋతయా తా ను పేక్ష్య ఖాంతానాహ.

ఞాంత వర్గము.

• పుంస్యాత్మని ప్రవీణే చ క్షేత్రజ్ఞో వాచ్యలిఙ్గకః,

క్షేత్రజ్ఞశబ్దము ఆత్మకు పేరైనపుడు. పు. నేర్పరికి పేరైన ఆత్మపక్షే—క్షేత్రం శరీరం స్వభోగసాధనత్వేన జానాతీతి క్షేత్ర అవబోధనే. శరీరమును తనకు భోగసాధనముగా నెఱుఁగువాఁడు పక్షే—క్షేత్రం స్థానవిశేషం జానాతీతి క్షేత్రజ్ఞః. స్థానవిశేష గువాఁడు ('సర్వజ్ఞస్సుగతేభానా కాలజ్ఞౌజ్ఞాని కుక్కుటా' విత్య

• సంజ్ఞా స్యాచ్చేతనా నామ హస్తాద్యైశ్చార్థసూచనా.

సంజ్ఞాశబ్దము బుద్ధికిని, పేరునకును, హస్తాదులచేత నర్థ ించుటకును పేరు. సమ్యక్ జ్ఞానం జ్ఞాయతే అనయేతిచ సంజ్ఞా నెఱుఁగుటయును. దీనిచేత లెస్సగా నెఱుఁగఁబడును గనుక "సంజ్ఞా స్యాద్భానుభార్యాయాం గాయత్ర్యాం చైవ నామని యాంచ హస్తాద్యైస్సూచనాయాం చ వస్తునః" ఇతి నానార్థ ('దోషజ్ఞా వైద్యవిద్వాంసౌ జ్ఞో విద్వాన్ సోమజోఽపిచే' త్య

టాంత వర్గము.

• కాకేభగణ్డౌ కరటౌ.

కరటశబ్దము కాకికిని, ఏనుఁగుగండస్థలమునకును పేరు. కే కరోతి మదమితిచ కరటః. రట పరిభాషణే. కా యని కూయున మదజలమును జేయునదియును గనుక కరటము. "కరటో వా స్యాత్ కుసుంభకరిగండయోః, ఏకాదశే చ శ్రాద్ధే చ వాయసే వస" ఇతి ప్రతాపః.

• గజగణ్డ కటీ కటౌ,

కటశబ్దము ఏనుఁగుచెక్కిలికిని, మొలకును పేరు. కటతి ఇతి చ కటః. కటే వర్షావరణయోః. మదజలమును గురియునది బడునది గనుక కటము. "కటోఽతిరేక శవయోః క్రియాకార యోః, కిలింజే సమయే నస్త్రీ కటిః శ్రోణ్యాం కటీ చ నే" తి

• శిపివిష్టస్తు ఖలతౌ దుశ్చర్మణి మహేశ్వరే.

శిపివిష్టశబ్దము బట్టతలవానికి, పులుముపట్టినవానికి, శివున శిపా చర్మణివిష్టం దోషవ్యాప్తిరస్యేతి. శిపిషు పశుషు విష్టో

...ష్టః. చర్మమందు దోషవ్యాప్తిగలవాఁడుగనుకను, పశువులయం ...ప్రవేశించినవాఁడుగనుకను శిపివిష్టుఁడు. "శిపివిష్టాస్తుదుశ్చర్మఖల్వాటయోః ...రా" ఇతి నానార్థసంగ్రహః. టీ.స.మహేశ్వరే యథా—పశవ ...ర్శనాత్ శిపిశబ్దేనపశవ ఉచ్యంతే తైర్విష్టో వ్యాప్తస్సేవితః తత్పతి ...వత్. తదుక్తం స్కాందే—"ఆత్మానః పశవః ప్రోక్తాః సర్వేసం ...ర్తినః, తేషాం పతిత్వా ద్విశ్వేశో భవః పశుపతిః స్మృత" ఇతి. ...యథా—శిపయో రశ్మయః తై ర్విష్టో వ్యాప్తఇతి శిపివిష్టో విష్ణు ...హస్రనామభాష్యే వ్యాఖ్యాతమ్.

దేవశిల్పివ్యపి త్వష్టా-

త్వష్టృశబ్దము విశ్వకర్మకును, అపిశబ్దమువలన వడ్లవానికిని పే ...త్వక్షతి త్వష్టా. ఋ. పు. త్వక్షూ తనూకరణే. చెక్కువాఁడు.

దిష్టం దై వేఽపి న ద్వయోః,

దిష్టశబ్దము పురాకృతకర్మమునకు పేరైనపుడు. న. అపిశబ్దము ...కాలమునకు పేరైనపుడు. పు. దిశతి శుభాశుభ ఫలమితి దిష్టం. దిశ ...ర్జనే. శుభాశుభఫలముల నిచ్చునది.

...రసే కటుః క ట్వకార్యే త్రిషు మత్సర తీక్ష్ణయోః. 32

కటుశబ్దము కారమునకు పేరైనపుడు. పు. చేయరానిదానికి ...నపుడు. న. మచ్చరము గలవానికిని, తీక్ష్ణమైనవస్తువునకును పేరై ...ను. త్రి. కటతి వర్షతి దుఃఖమితి, కటత్యావృణోతి పరోత్కర్షమితి ...టుః. కటే వర్షావరణయోః. దుఃఖమును గలుగఁ జేయునది గనుకను ...త్కర్షము నావరించునది గనుకను కటువు 'అకార్యాప్రియయోః ...' రితిపాలితః. 'క్షవే ప్రియంగౌ రోహిణ్యాం స్త్రియాం గంధే ...హః కటు' రితి శేషః.

రిష్టం క్షే మాశుభా భావేషు-

రిష్టశబ్దము క్షేమమునకును, అశుభమునకును, వినాశమునకును ... రిషతి అశుభాని, శుభాని చేతి రిష్టం. రిష హింసాయాం. అశు ...ములను శుభములనుం జెఱుచునది.

అరిష్టే తు శుభాశుభే,

అరిష్టశబ్దము శుభమునకును, అశుభమునకును పేరు. న విద్య

తే రిష్ట మశుభం, శుభం చాత్రే త్యరిష్టం. దీనియందు శుభమ
భ మును లేదు గనుక అరిష్టము. 'క్లీబం శుభేఽశుభే తక్రే
రాంతచిహ్నయోః, అరిష్టోఽపిశునే నాకే నింబ ఫేనిల
రభ నః. అంతచిహ్నం=మరణచిహ్నం.

* మాయా నిశ్చల యన్త్రేషు కైతవానృత రాశిషు.
అయోఘనే శైలశృఙ్గే సీరాఙ్గే కూట మ స్త్రియామ్,

కూటశబ్దము ఇంద్రజాలము మొదలైనమాయకును, కద
కాశాదులకును, మృగాదులను హింసించు నురులు మొదలైన
కపటమునకును, బొంకునకును, రాశికిని, సమ్మెటకును, పర్వతశి
కును, నాఁగేటికఱ్ఱుకును పేరు. యంత్ర+ఇషు అనివిడఁదీసి ప్రత్యే
బాణమునకును పేరని కొందఱు. కూటయతికూట్యత ఇతిచ కూ
కూట పరిదాహే. కాల్చునదిగనుకను, కాల్పఁబడునదిగనుకను కూ

* సూక్ష్మైలాయాం త్రుటిః స్త్రీ స్యా త్కాలేఽల్పే సంశయేఽ
త్రుటిశబ్దము సన్న యేలకులకును, అల్పకాలమునకును,
మునకును పేరు. కొందఱు అల్పే యని విడఁదీసి లేశమునకును
శబ్దము పేరని చెప్పుదురు. సంశయ మనఁగా మరణసంశయ
కొందఱు. త్రుట్యతీతి త్రుటిః. సీ. త్రుటీ ఛేదనే. నశించునది.
త్రుటిసంశయే లేశే సూక్ష్మైలాకాలభేదయోః'.

* అ త్యుత్కర్షాశ్రయః కోట్యః-
కోటిశబ్దము వింటికొప్పునకు, ఉత్కర్షమునకు, అంచు
పేరు. కుటతీతి కోటిః. సీ. కుట కౌటిల్యే. వక్రమై యుండునది.

* మూలే లగ్నకచే జటా,
జటాశబ్దము ఊడకు, జడకును పేరు. జటతీతి జటా. జట
తే. గుంపై యుండునది.

* వ్యుష్టిః ఫలే సమృద్ధౌ చ-
వ్యుష్టిశబ్దము ప్రయోజనమునకు, సమృద్ధికిని పేరు. విగతా
వ్యథా అస్యా ఇతివ్యుష్టిః. ఉష దాహే. వ్యథలేనిది. టీ.స. ఫలే
'తస్యైవ తపసో వ్యుష్ట్యా ప్రసాదాచ్చ స్వయంభువః, నాసురేభ్యో
వేభ్యో భయం మమ కదాచనే' తి. చకారాత్ స్తోత్రేఽపీతి

దృష్టి ర్జ్ఞానేఽక్ష్ణి దర్శనే. ౩౯

...దృష్టిశబ్దము జ్ఞానమునకును, కంటికిని, చూపునకును పేరు.
...అనయా, దర్శనం చేతి దృష్టిః. సీ. దృశిర్ ప్రేక్షణే. దీనిచేత
...డును గనుకను, చూచుట గనుకను దృష్టి.

...ర్యా గేచ్ఛయోః-

...ఇష్టిశబ్దము యాగమునకును ఇచ్ఛకును పేరు. ఇజ్యత ఇతి ఇచ్ఛా
... సీ. యజ దేవపూజాసంగతికరణదానేషు. ఇషు ఇచ్ఛాయాం.
...టయును, ఇచ్ఛయించుటయు గనుక ఇష్టి.

సృష్టం నిశ్చితే బహులే త్రిషు,

సృష్టశబ్దము నిశ్చయింపఁబడినదానికిని, బహుళ మైనదానికిని
...సృజ్యతే స్మ సృష్టం. పా. సృష్టిః. త్రి. సృజ విసర్గే. సృజింపఁబడు
...సృష్టం తు నిశ్చితే ప్రాజ్యే ముక్తనిర్మితయోస్త్రిష్వ"తి రుద్రః.
...ష్టే తు కృచ్ఛ్రే గహనే-

...కష్టశబ్దము క్లేశమునకును, చొరరానిదానికిని పేరు. కషతీతి క
...ష హింసాయాం. హింసించునది. టీ. స. కషిష్యతి పీడయతీతి
...కష్టం భవిష్యతీత్యాహురితి మహాభాష్యకారేణ భవిష్యదర్థే క్త
...ాంతశబ్దప్రయోగాత్ భవిష్యదర్థే క్తప్రత్యయః.

దక్షామన్దాగదేషు తు. ౪౦

...ర్త్వౌ వాచ్యలిఙ్గౌ చ-

...పటుశబ్దము నేర్పరికిని, దిట్టయైనవానికిని, రోగములేనివానికిని
...పటుశబ్దములు ౨ ను త్రిలింగములు.
...పాటయతి జాడ్యాదికమితిపటుః. త్రి. పటు గతౌ. జాడ్యాదులను
...నువాఁడు.

—— ఠాంతములు. ——

నీలకణ్ఠ శ్శివేఽపిచ,

...లకంఠశబ్దము శివునికిని, అపిశబ్దమువలన నెమలికిని పేరు. నీలః
...ఠస్య నీలకంఠః. నల్లనిమెడ గలవాఁడు.

...స కోష్ఠోఽన్తర్జఠరం కుసూలోఽన్తర్గృహం తథా. ౪౧

...కోష్ఠశబ్దము లోని కడుపునకును, గాదెకును, లోపలియింటికిని

పేరు. కుష్యతేఽస్మిన్నితికోష్ఠః. కుషనిష్కర్షే. దీనియందుఁగూర్చ

* నిష్ఠా నిష్పత్తి నాశాన్తాః-

నిష్ఠాశబ్దము కార్యముపాటకును, కానరాకుండుటకును,
ను పేరు. నియతా స్థితి ర్నిష్ఠా. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. నియతమైన

* కాష్ఠోత్కర్షే స్థితౌ దిశి,

కాష్ఠాశబ్దము ఉత్కర్షకును, మర్యాదకును, దిక్కు
రు. కాశత ఇతి కాష్ఠా. కాశృ దీప్తౌ. ప్రకాశించునది.

* త్రిషు జ్యేష్ఠోఽతిశ స్తేఽపి-

జ్యేష్ఠశబ్దము మిక్కిలిశ్రేష్ఠమైనదానికిని, అపిశబ్దమువల
బుట్టినయన్నకును, వృద్ధునకును పేరు. అతిశయేన ప్రశస్యః
జ్యేష్ఠః. మిక్కిలి పొగడఁదగినవాఁడును మిక్కిలి వృద్ధుఁడును
ష్ఠుఁడు. 'జ్యేష్ఠోఽగ్రజే స్త్రియాం జ్యేష్ఠా దేవీనక్షత్రభేదయో'

* కనిష్ఠోఽతియువాల్పయోః.

కనిష్ఠశబ్దము మిక్కిలికొంచెమైన వయస్సుగలవానికిని,
డైనవానికిని పేరు. అతిశయేన యువా, అల్పశ్చ కనిష్ఠః. మిక్కి
చిఱువయస్సు గలవాఁడు, మిక్కిలి అల్పుఁడును గనుక కనిష్ఠుఁ

—— డాంతములు. ——

* దణ్డోఽస్త్రీ లగుడేఽపి స్యాత్-

దండశబ్దము దుడ్డుకోలకు, అపిశబ్దమువలన సూర్యపా
కిని, చతుర్థోపాయమునకును, కప్పమునకును, ఆజ్ఞకును పేరు
తే అనేనేతి దండః. దము ఉపశమే. దీనిచేత శిక్షింపఁబడును
స్తుమానభేదే స్యా త్సైన్యోపాయదమేషు చే' తి శేషః. 'దణ్
డమంథానసైన్యోపాయదమేషు చ, వ్యూహభేదే మానభేదే
శో: పారిపార్శ్వికే' ఇతి ధరణిః.

* గుడో గో ళేక్షుపాకయోః,

గుడశబ్దము మృత్తికాదులచేతఁ జేయఁబడినయుంట
మునకును పేరు. గుడతీతి గుడః. గుడ రక్షాయాం. రక్షించునది
స్నాయౌ గ్గోళకే హస్తే సన్నాహే తుక్షువికారయో" రితి విశ్వప్రకా

* సర్ప మాంసాత్పశూ వ్యాడా-

వ్యాడశబ్దము పామునకును, మాంసముఁదిను క్రూరమృగమున
ను. విశేషేణ అడతి ప్రాణివధార్థ ముద్యుఙ్త్కే ఇతి వ్యాడః.
య్యమనే. ప్రాణివధకొఱకు మిగుల నుద్యోగించునది.

గో భూ వాచ స్త్విడా ఇలాః. ౪౩

ఇడా ఇలాశబ్దములు భూమికిని, ఆవునకును, వాక్కునకును పేరు.
స్వపంత్యత్రేతి ఇడా భూః. దీనియందు నిద్రింతురు. ఇల్యతే క్షిప్య
, ఇలాచ. ఇల స్వప్న క్షేపణయోః. ప్రేరేపించఁబడునదిగనుక ఇడ,
ు. ఇళాశబ్దో బుధభార్యాయామపి. యస్యాఃపుత్రః పురూరవాః.
సంభవస్యాయమైళస్యానోర్థనుర్భృతే" ఇతి విక్రమోర్వశీయే.
క్ష్విడా వంశశలాకాపి-

క్ష్వేడాశబ్దము వెదురుచివ్వకును, అపిశబ్దమువలన సింహనాదము
పేరు క్ష్వేడతి క్ష్వేడనం చ క్ష్వేడా. క్ష్వేడ అవ్యక్తే శబ్దే. మ్రో
యు, మ్రోయుటయు క్ష్వేడ. "దంతోత్థవాద్యే క్ష్వేడా స్త్రీ
ర్గమలే" ఇతి హేమః.

నాడీ కాలేఽపి షట్ క్షణే,

నాడీశబ్దము ఆఱుక్షణములు గలకాలమునకును, అపిశబ్దమువలన
ములకును, కూరకాఁడ మొదలయినవానికిని పేరు. ఆఱుక్షణ
ుగా నొక్కగడియ. నళతీతి నాడీ. సీ. నళ గతౌ. పోవునది.

ాణ్డోఽస్త్రీ) దణ్డ బా ణార్వ వ ర్గావసర వారిషు. ౪౪

కాండశబ్దము కోలకును, అమ్మునకును, కుత్సితునికిని, శావ్యము
ఖలి పరిచ్ఛేదమునకును, అవసరమునకును, ఉదకమునకును పేరు.
నఁగా సమూహ మని కొందఱు. కామ్యత ఇతి కాండః. అ.ప్న.
కాంతౌ. కోరఁబడునది. టీ. స. దండే యథా—కదలీకాండః.
—'కాండై రపాతయ దధః కరిమండలానా' మితి చంపు భా
'అర్వా కుత్సితే' ఇతి సుబోధినీకారాదయః. వర్గే—స ప్తకాండం
యణం. అవసరే—అకాండే తాండవం. వారిణి—రామాయ
వివిక్తకాండశరదితి నళచరితే శ్లేషార్థే.

గ్యే ద్భాణ్డ మశ్వాభరణేఽమత్రే మూలవణిగ్ధనే,

భాండశబ్దముగుఱ్ఱములసొమ్మునకును, పాత్రమునకును, వర్తకుని

చేత లాభముకొఱకై ఉంచఁబడినమూలధనమునకును పేరు. ప్ర
తీతి భాండం. భడి కల్యాణే. శుభమును జేయునది. కొందఱు
అనుచోట మంత్రే అని చెప్పి, 'ప్రకీర్ణభాండమనపేక్ష్య కారిణ్' =
యోగమును జూపిరి. మూలవణిగ్ధనే యథా —"కరీషు శతక్ర
భాండం సాంయాత్రికా నాపతతోఽభ్యనంద" దితి మాఘః

—— ఢాంతములు. ——

* భృశప్రతిజ్ఞయో ర్బాఢమ్-

బాఢశబ్దము మిక్కిలి యనుటకును, అంగీకారమునకు
బాహత ఇతి బాఢం. త్రి. బాహృ ప్రయత్నే. యత్నముచే

* ప్రగాఢం భృశ కృచ్ఛ్రయోః.

ప్రగాఢశబ్దము మిక్కిలి యనుటకును, దుఃఖమునకును పే
రరానిదానికిని పేరని కొందఱు. ప్రగాహత ఇతి ప్రగాఢం. త్రి.
విలోడనే. కలఁచునది.

* శక్తస్థూలౌ త్రిషు దృఢౌ-

దృఢశబ్దము లావు గలవానికిని, బలిసినవానికిని పేరు. దృ
దృఢః. దృహ వృద్ధౌ. వృద్ధిఁబొందినవాఁడు.

* వ్యూఢౌ విన్యస్త సంహతౌ,

వ్యూఢశబ్దము రచనావిశేషముచేత నుంచఁబడిన సేనా
నకును, దట్టమైనదానికిని పేరు. విశేషేణ ఊహ్యత ఇతి వ్యూఢః.
ప్రాపణే. విశేషముగా వహింపఁబడునది. 'వ్యూఢస్తు పృథులే త్రి
శేషః.

—— ణాంతములు. ——

* భ్రూణోఽర్భకే స్త్రీగర్భే-

భ్రూణశబ్దము పిన్నవానికిని, స్త్రీలగర్భమునకును పేరు.
యతి ఇచ్ఛతీతి భ్రూణః. భ్రూణ ఆశాయాం. ఇచ్ఛయించునది.

* బాణో బలిసుతే శరే.

బాణశబ్దము బాణాసురునికిని, అమ్మునకును పేరు. వణతి
వణ శ్వణ శబ్దే. వబయోరభేదః. మ్రోయును గనుక బాణము, బా

* కణోఽతిసూక్ష్మే ధాన్యాంశే-

కణశబ్దము కొంచమైనదానికిని, నూకలకును పేరు. కణతీతి కణః.
ణ్యే. ప్రాయునది.

సంఘాతే ప్రమథే గణః,

గణశబ్దము సమూహమునకు ప్రమథులకును పేరు. గణ్యత ఇతి గ
ణ సంఖ్యానే. లెక్కపెట్టఁబడునది

ప్లో° ద్యూతాది ష్వాత్స్వపణే భృతౌ మూల్యే ధనేఽపి చ. ౪౭
పణశబ్దము జూదము, కోడిపందెము మొదలైనవానియందు
పందెమునకును, కూలికిని, వెలకును, ధనమునకును, అపిశబ్దము
కర్షమెత్తు రాగికిని, ముద్రకును పేరు. కర్షమనఁగా ముప్పదిరెండు
గురుగింజలయెత్తు. పణ్యతేవ్యవహ్రియత ఇతిపణః. పణవ్యవహారే స్తుతౌ
చ. వ్యవహరింపఁబడునది.

ప్లో° రూప్యం ద్రవ్యాశ్రితే సత్త్వ శుక్లసంధ్యాదికే గుణః,
గుణశబ్దము వింటినారికిని, ద్రవ్యాశ్రితములయిన రూపరసాదు
లకు, త్యాగశౌర్యాదులకును సత్త్వరజస్తమస్సులకును, శుక్లనీలపీతా
దులకు, సంధివిగ్రహయానాదులకును పేరు. గుణ్యతఇతి గుణః. గుణ
ఆమంత్రణే. అభ్యసింపఁబడునది. "గుణోఽభ్యాసా ప్రధానయో" రితి
దౌదనికే రజ్జ్వాదిషు ప్ర గుక్తః.

ర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణః, ౪౮
క్షణశబ్దము వ్యాపారములేక యూరకుండుటకును, గడియలో
భాగమైన కాలవిశేషమునకును, ఉత్సవమునకును పేరు. క్ష
దుఃఖమితిక్షణః. క్షణ హింసాయాం. దుఃఖమును బోఁగొట్టునది.
కుత్రచి త్కర్మణ్యేకతానత్వం నిర్వ్యాపారస్థితిః.

ప్లో° ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ స్తుతౌ వర్ణంతు వాక్షరే,
వర్ణశబ్దము బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యశూద్రజాతులకును, తెలుపు న
మొదలైన వన్నెలకును స్తోత్రమునకును పేరైనపుడు పు. అక్షర
పేరైనపుడు న్న. వర్ణ్యతే, వర్ణయతి చ వర్ణం. వర్ణ స్తుతౌ. కొ
నియాడఁబడునది, కొనియాడునది గనుక వర్ణము. "వర్ణస్తాలవిశేషే
బ్రహ్మచర్యే విశేషణే, విలేపనే కుథాయాం" చేతి శేషః.

ణో భాస్కరేఽపి స్యా ద్వర్ణభేదేఽపి చ త్రిషు. ౪౯

అరుణశబ్దము సూర్యునకును, అపిశబ్దమువలన అనూరునకు నవుడు పు. ఎఱుపునకు పేరైనవుడు త్రి. ఇయర్తి త్యరుణః. పోవునది గనుక అరుణుఁడు, అరుణము. "అరుణఃకపిలేకుష్ఠే సంధ్యారాగేఽర్కసారథౌ, అవ్యక్తరాగే నిశ్శబ్దే ద్రవ్యే త్రిషు నిరూపిత ప్రతాపః.

• స్థాణు శ్శర్వే ఽపిచ-

స్థాణుశబ్దము శివునకును, అపిశబ్దమువలన మొద్దునకును తిష్ఠతీతి స్థాణుః. పు. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. స్థిరమై యుండునది.

• ద్రోణః కాకేఽపి చ-

ద్రోణశబ్దము నల్లకాకికిని, అపిశబ్దమువలన నలుతుము పేరు. ద్రవతీతి ద్రోణః. ద్రు గతౌ. పోవునది. "ద్రోణః కృపీపతౌ వాయసే పర్వతేఽపిచ, అథకానాం చతుష్కేఽపి ద్రోణస్తు వృదంతరే, ద్రోణకాష్ఠాంబువాహిన్యాం గవాంఘానపరిస్థలే" ప్రకాశః.

• రవే రణః,

రణశబ్దము ధ్వనికిని, వెనుకనుండిసంబంధించిన యపిశబ్ద యుద్ధమునకును పేరు. రణనం, రణతీతిచ రణః. రణ శబ్దే. మ్రోయునదియుగనుక రణము. "రణఃకోణక్వణాదిషు" ఇతివిశ్వప్ర

• గ్రామణీ ర్నాపి తే పుంసి శ్రేష్ఠే గ్రామాధిపే త్రిషు.

గ్రామణీశబ్దము మంగలవానికి పేరైనపుడు పు. శ్రేష్ఠునకు మాధిపతికిని పేరైనప్పుడు త్రి. గ్రామం స్వవశం నయతీతి గ్రామణీః. పు. గ్రామమును తనవశము చేసికొనువాఁడు.

• ఊర్ణా మేషాదిలోమ్ని స్యా దావర్తే చాన్తరా భ్రువో,

ఊర్ణాశబ్దము గొఱ్ఱె కుందేలు ఎలిక మొదలయినవానిరోమములకును, కనుబొమ్మలనడుమనుండు మహాపురుషలక్షణమైనసుడికి ఊర్ణోతీ త్యూర్ణా. ఉర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే. కప్పియుండునది.

• హారిణీ స్యా న్మృగీ హేమప్రతిమా హరితా చ యా.

హారిణీశబ్దము లేడికిని, బంగారుప్రతిమకును, పచ్చవన్నె నికిని పేరు. హారతిమనఇతిహారిణీ. స్త్రీ. హృఞ్ హరణే, మనస్సును

"హారిణీవృత్తభేదేఽపి యూధికాసురమోషితో" రితి శేషః.
...షు పాణ్డౌ చ హారిణః-
హారిణశబ్దము తెలుపు పసుపులు గూడినవస్తువునకు పేరైనపుడు
...రమువలన ఇఱ్ఱికి పేరైనపుడు పు. హారతి మనఇతి హారిణః. మన
...రించునది.

స్థూణా స్తమ్భేఽపి వేశ్మనః,

స్థూణాశబ్దము ఇంటికంబమునకును, అపిశబ్దమువలన లోహప్ర
...పేరు. చిరం తిష్ఠతీతి స్థూణా. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. చాలకాల
...నది.

తృష్ణే స్పృహా పిపాసే ద్వే-
తృష్ణాశబ్దము ఆశకును, దప్పికిని పేరు. తర్షణం తృష్ణా తృష
...యామ్. పానముసేయుకోరిక.

జుగుప్సా కరుణే ఘృణే. ౯౨

ఘృణాశబ్దము రోఁతకు, దయకును పేరు. జిఘర్తి క్షరతి మనో
...తి ఘృణా. ఘృ క్షరణదీప్త్యోః. దీనిచేత మనస్సు కరఁగును.
...క్పథే చ విపణిః-
విపణిశబ్దము అంగడివీథికిని, చకారముచేత, అంగడికిని పేరు.
...తేఽత్రేతి విపణిః. స్త్రీ. దీనియందు వ్యవహరింపఁబడును. "ఆప
...వీథ్యాం చ పణ్యే చ విపణిః స్త్రియా" మితి రుద్రః.

సురా ప్రత్యక్చ వారుణీ,

వారుణీశబ్దము మద్యమునకును, పడమటిదిక్కునకును పేరు.
...జ్జాతా, వరుణస్యేయ మితి చ వారుణీ. స్త్రీ. వరుణునివలనఁ
...వరుణునిసంబంధమయినది గనుక వారుణీ.

...రేణు రిభ్యాం స్త్రీ నేభే-
కరేణుశబ్దము ఆఁడు యేనుఁగునకు పేరైనపుడు స్త్రీ. మగయే
...కు పేరైనపుడు పు. కే మూర్ధ్ని రేణుర స్యేతి కరేణుః. తల
...ధూళిగలిగినది. "మాద్యాన్ని కరేణురివ సాక మసౌ కరేణ్వా
...యయా కురవకద్రులతానికుంజమ్" ఇతి చంపూభారతే.

ద్రవిణం తు బలం ధనమ్. ౯౩

ద్రవిణశబ్దము బలిమికిని ధనమునకును పేరు. ద్రవ ద్రవతీతిచ ద్రవిణం. ద్రు గతౌ. దీనిచేత యుద్ధాదులకుఁ గనుకను కరఁగునది గనుకను ద్రవిణము.

* శరణం గృహ రక్షిత్రోః-

శరణశబ్దము ఇంటికిని, రక్షించువానికిని పేరు. శీర్యతే దుఃఖాదికమితి శరణం. శౄ హింసాయాం. నశించునది. దుఃఖ జెఱుచువాఁడును గనుక శరణము. "ప్రతిశరణమశీర్ణజ్యోతి హితానా" మితి గృహే ప్రయోగః. 'శరణం తరుణేందుశేఖ రక్షకే ప్రయోగః. "శరణం రక్షణే వధ" ఇతి విశ్వప్రకాశః.

* శ్రీపర్ణం కమలేఽపి చ,

శ్రీపర్ణశబ్దము తామరపువ్వునకును, అపిశబ్దమువలన నెల్లి కును పేరు. శ్రీయుకాని పర్ణాన్యస్యేతి శ్రీపర్ణం. ఒప్పిదము గల గలిగినది.

* విషాభిమర లోహేషు తీక్ష్ణం క్లీబే ఖరే త్రిషు.

తీక్ష్ణశబ్దము విషమునకును, యుద్ధమునకును, లోహ పేరైనపుడు న. వాఁడియైనదానికి పేరైనపుడు త్రి. తేజయతీతి తిజ నిశాతనే. హింసించునది.

* ప్రమాణం హేతు మర్యాదా శా స్త్రేయత్తా ప్రమాతృషు

ప్రమాణశబ్దము అగ్ని మొదలయినదానిజ్ఞానమునకు హే ధూమాదులకును, మేరకును, శాస్త్రమునకును, కొలఁత మొదలయిన మానమునకును, వానిని దెలిసికొనువానికిని పేరు. ప్ర యతేఽనేనేతి ప్రమాణం. మాఙ్ మానే, దీనిచేత నెఱుఁగఁబ మఱియును, సత్యవాదికిని, సత్యమైనదానికిని, ఏకత్వమునకును ఇందుకు రభసుఁడు "ఇయత్తా హేతుశాస్త్రేషు ప్రమాణం సత్య మర్యాదానిత్యయోశ్చ స్యాదేకతాయాం ప్రమాతరి".

* కరణం సాధకతమ క్షేత్రగా త్రేన్ద్రియే ష్వపి.

కరణశబ్దము ఛేదనాదిక్రియలయందు మిక్కిలి యుపయో ట్టికుఠారాదులకును, క్షేత్రమునకును, శరీరమునకును, చక్షురాదీ ములకును పేరు. క్రియతే అనేనేతి కరణం. డు కృఞ్ కరణే.

...డును. మఱియును కారణమునకును, క్రియకును, గణకునికిని, రథ
...మునకును, నాట్యగీతభేదములకును పేరు. "కరణం కారణే కాయే సా
...క్రియకర్మసు, కాయస్థే రథబంధే చ నాట్యగీతప్రభేదయోః" అని
...డు. "కరణం రతిబంధేషు నృత్తసంస్థానకర్మణోః" ఇతి శేషః. టీ.
...బంధాః కామశాస్త్రప్రసిద్ధాః నాగబంధజృంభితాదయః. సంగీతసా
..."నృత్తవాదిత్రగీతానాం ప్రయోగవశభేదినామ్, సంస్థానభేదా
...క్షాః కరణాని ప్రచక్షతే" ఇతి. అస్మిన్న ర్థేకుమారసంభవే ప్రయో
...ఖరాన క్తమేఘానాం విద్యంతే యత్ర వేశ్మనామ్, అనుగర్జితసంది
...కరణై రుష్మరజస్వనా" ఇతి.

ప్రాణ్యుత్పాదే సంసరణ మసంబాధే చమూగతౌ,
ఘంటాపథే.

సంసరణశబ్దము ప్రాణులయొక్క ఉత్పత్తిరూపమైన సంసారము
..., ఇరకటము లేక సేనలు నడుచుటకును, పెద్దవీథికిని పేరు. సంసృ
సంసరంత్యస్మిన్నితి చ సంసరణం. సృ గతౌ. ఎడతెగకయుండునది
..ను, దీనియందు లెస్సగా నడుతురు గనుకను సంసరణము. "రణా
సంసరణం గోపురే పురనిర్గమే" ఇతి శేషః.

అథ వాన్తాన్నే సముద్ధరణ మున్నయే. ౫౯

సముద్ధరణశబ్దము వాంతిచేసిన యన్నమునకును, ఎత్తుటకును
... సముద్ధ్రియతే కుక్షికుహరా దూర్ధ్వం నీయతే, సముద్ధ్రతిశ్చ
...రణం. హృఞ్ హరణే. కడుపులోనుండి మీఁదికి తేఁబడునదిగనుక
..త్తుట గనుకను సముద్ధరణము.

..థ త్రిషు-

ఇఁకమీఁద వచ్చుణాంతము లన్నియుఁ త్రిలింగములు.

విషాణం స్యా త్పశుశృఙ్గేభదన్తయోః,

విషాణశబ్దము పసరపుకొమ్మునకును, ఏనుఁగుదంతమునకును
...వేష్టీతి విషాణం. విష్ఌ వ్యాప్తౌ. వ్యాపించునది. విషాణశబ్దము
...యముననే మూఁడులింగములయందును వర్తించును. స్త్రీలింగమైనప్పు
...షాణీ, విషాణా' అని యుండును. "విషాణా తు క్రోడదివ్రదదంష్ట్రే
..." ఇతి శేషః.

* ప్రవణః క్రమనిమ్నోర్వ్యాం ప్రహ్వే నా తు చతుష్పథే.

ప్రవణశబ్దము వాటముగా పల్లమైన నేలకును, నమ్రుఁడైన వా
కిని, నాలుగుతెరువులుగూడిన దిక్కునకును పేరు. ప్రవన్యతే ఆశ్రీయ
తి ప్రవణః. వన సంభక్తౌ. ఆశ్రయింపఁబడును. చతుష్పథ వాచకశ
డు పుంలింగము. కడమయర్థములయందు త్రిలింగము. 'పూర్వప్ర
భూః' 'పూర్వప్రవణో దేశః' 'పూర్వప్రవణం స్థలం' అని.

* సంకీర్ణౌ నిచి తాశుద్ధౌ-

సంకీర్ణశబ్దము నెఱసినదానికిని, మఱియొకటితోఁ గలిసి
కిని పేరు. సమ్యక్కీర్ణో వ్యాప్తః సంకీర్ణః. కౄ విక్షేపే. లెస్సగానెఱ

* ఇరిణం శూన్య మూషరమ్,

(నేతౌ చ చరణో వేణీ పదీవాసః కచోచ్చయే)

ఇరిణశబ్దము పాడైనదానికిని, చౌటినేలకును పేరు. ఇయ
శం గచ్ఛతీతి ఇరిణం. ప. ఈరిణం, ఋ గతౌ. నాశనమును బొం
"ఈరిణం శూన్యమూషరం" అని దీక్షాదులయందు రభసుఁడు.

తాంతములు.

* దేవ సూర్యౌ వివస్వన్తౌ-

వివస్వచ్ఛబ్దము దేవతలకును, సూర్యునకును పేరు. వివస్తే
దస్యాస్తీతి వివస్వాన్. త. పు. వస ఆచ్ఛాదనే. తేజస్సు గలవాఁడు

* సరస్వన్తౌ న దార్ణవౌ.

సరస్వచ్ఛబ్దము సరస్వంతమనునదమునకును, సముద్రమున
పేరు. సరోఽస్యాస్తీతి సరస్వాన్. త. పు. సరస్సు గలిగినది. (సరస్వ
నదపక్షమందు మడుఁగును, సముద్రపక్షమందు నీళ్లును. "సరో నీ
టాకే చ" అనిరుద్ధుఁడు). సరస్వతీశబ్దము మంచిస్త్రీకిని, నదీమ
మునకును, నదీవిశేషమునకును, ఆవునకును పేరు. "సరస్వతీ స్త్రీ
స్త్రీరత్నే నద్యాం నద్యంతరే గవి" యని అజయుఁడు. "సరస్వతీ
దే గోవాగ్దేవతయో ర్గిరి, స్త్రీరత్నే ధనదే పుంసి సరస్వాన్ రసి
ధే" అని ప్రతాపుఁడు.

* పక్షి తార్క్ష్యౌ గరుత్మన్తౌ-

గరుత్మచ్ఛబ్దము పక్షిమాత్రమునకు, గరుడునకును పేరు.

...స్సం త్యస్యేతి గరుత్మాన్. త. పు. రెక్కలు గలిగినది.

శకున్తౌ భాస పక్షిణౌ,

శకుంతశబ్దము చమురుకాకికిని, పక్షిమాత్రమునకును పేరు. శ... గంతుమితి శకుంతః. శక్ఌ శక్తౌ. పోవుటకు సమర్థమైనది.

...గ్న్యుత్పాతౌ ధూమకేతూ-

ధూమకేతుశబ్దము అగ్నికి, ఉత్పాతమునకును పేరు. ధూమః ...చిహ్నమస్యేతి; ధూమప్రధానం కేతు రుత్పాత ఇతి చ ధూమ... ధూమము చిహ్నముగాఁ గలవాఁడుగనుకను, ధూమప్రధాన... యుత్పాతము గనుకను ధూమకేతువు.

జీమూతౌ మేఘ పర్వతౌ. ౭౯

జీమూతశబ్దము మేఘమునకును, పర్వతమునకును పేరు. జీవనం ...తీతి జీమూతః. జీవనమును (నీళ్లను) ఇచ్చును.

హస్తౌ తు పాణి నక్షత్రే-

హస్తశబ్దము చేతికిని, నక్షత్రవిశేషమునకును పేరు. హసతీతి ... హసే హసనే. ప్రకాశించునది.

మరుతౌ పవ నామరౌ,

మరుచ్ఛబ్దము వాయువునకును, దేవతలకును పేరు. మ్రియతే ...తి మరుత్. త. పు. మృఙ్ ప్రాణత్యాగే. దీనిచేత చత్తురు.

...యన్తా హస్తిపకే సూతే-

యన్తృశబ్దము ఏనుఁగుమావటివానికిని, సారథికిని పేరు. య... యన్తా. ఋ. పు. యమ ఉపరమే. నియమించువాఁడు.

భర్తా ధాతరి పోష్టరి. ౮౦

భర్తృశబ్దము మోయువానికిని, పోషించువానికిని, మగనికిని ... బిభర్తీతి భర్తా. ఋ. పు. డు భృఞ్ ధారణపోషణయోః. భ... ...వాఁడు.

...మానపాత్రే శిశౌ పోతః-

పోతశబ్దము ఏఱుదాఁటునట్టిమోడకును, శిశువునకును పేరు. ...తి పోతః. పూఞ్ పవనే. పవిత్రము సేయునది. "దశవర్షే గజే... ఇతి శేషః.

• ప్రేతః ప్రాణ్యన్తరే మృతే,

ప్రేతశబ్దము నరకమందుండు జంతువునకును, చచ్చిన పేరు. ప్రైతి మ్రియతే స్మ ప్రేతః. ఇణ్ గతౌ. మృతిఁబొందిన

• గ్రహాభేదే ధ్వజే కేతుః.

కేతుశబ్దము కేతుగ్రహామునకును, టెక్కెమునకును పే తే అనేనేతి కేతుః. కిత జ్ఞానే. దీనిచేత నెఱుఁగఁబడును. కేతు కాంత్యుత్పాతచిహ్నములకును పేరు. "పతాకాయాం ద్యుతౌ గ్రహోత్పాతాదిలక్ష్మసు" అని రుద్రుఁడు.

• పార్థివే తనయే సుతః.

సుతశబ్దము రాజునకును, కొడుకునకును పేరు. సౌతీతి షుప్రసవైశ్వర్యయోః. ఐశ్వర్యమును బొందినవాఁడు, పుట్టినవా గనుక సుతుఁడు.

• స్థపతిః కారుభేదేఽపి-

స్థపతిశబ్దము శిల్పికిని, అపిశబ్దమువలన బృహస్పతియాగ నవానికిని పేరు. తిష్ఠన్త్యస్మిన్నర్థా ఇతి స్థః. స్థ శ్చాసౌ పతిశ్చ అన్నియర్థములు తనయందుండు పతిగనుక స్థపతి. "స్థపతిః కం ఇతి శేషః.

• భూభృ ద్భూమిధరే నృపే,

భూభృచ్ఛబ్దము పర్వతమునకును, రాజునకును పేరు. భువ త్తీతి భూభృత్. త. పు. డు భృఞ్ ధారణపోషణయోః. భూ రించును.

• మూర్ధాభిషిక్తో భూపేఽపి-

మూర్ధాభిషిక్తశబ్దము రాజమాత్రునకును, అపిశబ్దము పట్టాభిషిక్తునికిని పేరు. మూర్ధ్ని అభిషిచ్యతే స్మ మూర్ధాభిషిక్తః. క్షరణే. శిరస్సునందు అభిషేకము చేయఁబడువాఁడు.

• ఋతుః స్త్రీకుసుమేఽపిచ.

ఋతుశబ్దము స్త్రీలరజస్సునకును, వసంతాదిఋతువులకు ఇయర్తీతి ఋతుః. ఋ గతౌ. పోవునది.

• విష్ణావ ప్యాజి తావ్యక్తౌ-

జితశబ్దము విష్ణువునకు పేరైనపుడు పు. అపిశబ్దమువలన గెలు
వానికి పేరైనపుడు త్రి. అవ్యక్తశబ్దము విష్ణువునకు పేరైనపుడు
శబ్దమువలన స్ఫుటముగా నేర్పడనివానికి పేరైనపుడు త్రి. జితో
త్యజితః. గెలువఁబడనివాఁడు. ౧. వ్యక్తో న భవతీత్యవ్యక్తః.
గానివాఁడు. "అవ్యక్త శ్శంకరే విష్ణా వవ్యక్తం మహదాదికే,
స్యా దవ్యక్త మస్ఫుటే త్వభిధేయవ" దితి శాశ్వతః.

సూత స్త్వష్టరి సారథౌ,

సూతశబ్దము వడ్లవానికిని, సారథికిని పేరు. సూతే రథాదికమి
తి పేరయతీతి చ సూతః. షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే. షూ ప్రేరణే.
లను జేయువాఁడు. అశ్వాదులను బేరేపించువాఁడు గనుక
డు. "సూతో రసే జాతిభేదే వందిన్యష్టూతరోరపి" ఇతి శేషః.

వ్యక్తః ప్రాజ్ఞేఽపి-

వ్యక్తశబ్దము ప్రాజ్ఞునికి పేరైనపుడు పు. అపిశబ్దమువలన స్పష్ట
నికి పేరైనపుడు త్రి. వ్యజతే స్మ వ్యక్తః. అంజూ వ్యక్తిశ్లక్ష్ణకాం
. ప్రకటమైనవాఁడు. ప్రకటమైనది.

దృష్టాన్తా వుభే శాస్త్ర నిదర్శనే. ౬౩

దృష్టాంతశబ్దము శాస్త్రమునకును, ప్రకృతార్థమునకు ప్రతిగాఁ
చెప్పుటకును పేరు. దృష్టః అంతో నిశ్చయో యత్ర దృష్టాంతః.
బడిననిశ్చయము గలది.

క్షత్తా స్యా త్సారథౌ ద్వాఃస్థే క్షత్రియాయాం చ శూద్రజే,

క్షత్తృశబ్దము సారథికిని, వాకిలిఁ గాచువానికిని, శూద్రునివ
త్రియస్త్రీయందుఁ బుట్టినవానికిని పేరు. క్షదతీతి క్షత్తా. ఋ.పు.
తిహింసనయోః. పీడించువాఁడు.

వృత్తాన్త స్స్యా త్ప్రకరణే ప్రకారే కార్త్స్న్య వార్తయోః.౬౪

వృత్తాంతశబ్దము ప్రస్తావమునకును, విశేషమునకును, అంతయు
మునకును, వార్తకును పేరు. వృత్తః అంతో నిశ్చయో యస్య
తః. సిద్ధమయిననిశ్చయము గలది.

ఆనర్త స్సమరే నృత్యస్థాన నీవృద్విశేషయోః,

ఆనర్తశబ్దము యుద్ధమునకును, నాట్యమాడుచోటునకును, వడ

మటినముద్రతీరమందు ద్వారకకు సమీపస్థమైన దేశవిశేష
పేరు. ఆనృత్యంత్యత్రే త్యానర్తః. నృతీ గాత్రవిక్షేపే.
నర్తింతురు.

* కృతాన్తో యమసిద్ధాన్త దైవాకుశలకర్మసు.

కృతాంతశబ్దము యమునకును, సిద్ధాంతమునకును,
శుభాశుభకర్మములకును, పాపకర్మమునకును పేరు. కృతః అ
నేతి కృతాంతః. దీనిచేత అంతము చేయఁబడును.

* శ్లేష్మాది రసరక్తాది మహాభూతాని తద్గుణాః,
ఇంద్రియా ణ్యశ్మవికృతి శ్శబ్దయోని శ్చ ధాతవః.

ధాతుశబ్దము శ్లేష్మ వాతపిత్తమునకును, వసాసృక్మా
స్థిమజ్జాశుక్లములకును, పృథివ్యప్తేజో వాయ్వాకాశములకును,
రూపరసగంధములకును, త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్ర జిహ్వాఘ్రాణము
గుఱుమొదలైన శిలావికారములకును, శబ్దములకు కార
'భూసత్తాయాం' అనునది మొదలగు క్రియలకును పేరు.
అనుచోట రసాది యనినం జాలదా రక్తశబ్ద మేటికిఁ జెప్పవ
రసశబ్ద మనేకార్థముగనుక భ్రమ రాకుండుటకై చెప్పినాఁడు.
చో రక్తాది యనినఁ జాలునే రసశబ్దమెందుల కనిన న
లలోను రసము ప్రధానముగనుక దానిని ముందుగాఁ
నని చెప్పినాఁడు. దధాతీతి ధాతుః. డు ధాఞ్ ధారణపోష
ధరించునది గనుకనైన పోషించునది గనుకనైనను ధాతువు.
రజతం తామ్ర మారకూటం తథైవచ, లోహం త్రపు తథా
ధాతవ స్సప్త కీర్తితా' ఇత్యుక్తా ధాతవ శ్చ శబ్దేన సూచితాః.

* శుద్ధాన్తరేఽపి శుద్ధాన్తో నృప స్యాసర్వగోచరే,

శుద్ధాంతశబ్దము రాజులయంతఃపురమునకును అభిశ
అంతఃపురస్త్రీలకును పేరు. శుద్ధః రక్షితః అన్తః ప్రాంతో
ఇతి శుద్ధాంతః. రక్షింపఁబడినప్రాంతములు గలది.

* కాసూ సామర్థ్యయో శ్శక్తిః-

శక్తిశబ్దము భల్ల మను నాయుధవిశేషమునకును, ప్ర
శక్తులకును, లేక, అన్నివస్తువులయం దుండు నౌకానౌకధర్మ

...శక్యతే అనయా జేతు మితి శక్తిః. సీ. శక్ ళ శక్తౌ. దీనిచేత గె
...యమౌను.

మూర్తిః కాఠిన్య కాయయోః.   ౬౭

మూర్తిశబ్దము గట్టితనమునకును, శరీరమునకును పేరు. మూ
...తి మూర్తిః. సీ. ముర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః. ఆధిక్యము
...దునది. "ఉచ్ఛ్రాయ మోహబంధేషు మూర్తిః పరిమితా వపి"
...ది.

...స్తార వల్ల్యోః ప్రతతిః-

ప్రతతిశబ్దము విరివికిని తీఁగెకును పేరు. ప్రకృష్టాతతిః, ప్రకృష్టాతతి
...చ ప్రతతిః. సీ. తను విస్తారే. ప్రకృష్టమైనవిస్తారముగనుకను, ప్ర
...మైన విస్తారముగలదిగనుకను ప్రతతి. ప్రతతిశబ్దము పకారాది.'విస్తా
...తతి ర్వల్ల్యాం' అని రభసుఁడు. 'ప్రస్థ స్సానుని మానే చ ప్రతతి
...ధోః' అని పవర్గ ప్రథమాదులయం దజయుఁడును. "వకారాది
...కారాది గా" దనియు పకారాదియైనచోఁ బూర్వమైన 'తను
...' అనుధాతువుమీఁద క్తిన్ప్రత్యయ మని చెప్పవలెను. అప్పుడు
...త్యయాంతముమీఁద జీష్పురాదు. "ధరాధరేంద్రం వ్రతతీతతీరివ"
...మాఘమందు జీషంతప్రయోగమున్నది. "వ్రతవ్రాత వ్రతత్యర్థం
...తురున్నేయః" అని శ్రీభోజుఁడును జెప్పినాఁడు గనుక వకారాది
...నియుఁ గొందఱు జెప్పుదురు.

వసతీ రాత్రి వేశ్మనోః,

వసతిశబ్దము రాత్రికిని, ఇంటికిని పేరు. వసంత్యస్యామితి వసతిః.
...నివాసే. దీనియం దుందురు గనుక వసతి. 'వసతిస్స్యా దవస్థాన'
...ది.

...యార్చయో రపచితిః-

అపచితిశబ్దము హానికి, పూజకును పేరు. అపచయనం అపచాయ
...అపచితిః. సీ. చిఞ్ చయనే. చాయృ పూజానిశామనయోః. నశిం
...ు పూజించుటయును గనుక అపచితి.

సాతి ర్దా నావసానయోః.   ౬౮

సాతిశబ్దము దానమునకును, ముగియుటకును పేరు. సననం సానం

చ సాతిః. సీ. వణు దానే. షోఽ_న్తకర్మణి. ఇచ్చుటయు, ముగి
ను గనుక సాతి.

• ఆ_ర్తిః పీడా ధనుష్కోట్యోః-

ఆ_ర్తిశబ్దము పీడకును, వింటికొప్పునకును పేరు. ఆర్దనం,
అనయా చేతి ఆ_ర్తిః.సీ. అర్ద పీడాయాం-ఆఙ్పూర్వః. దీనిచేక
బడును గనుక ఆ_ర్తిః. పా.అ_ర్తిః పీడా. "శిరో_ర్తిం నాశయత్యాశు
యం ముచుకుందకః" "అనుశోచతి యః కృత్వా సోఽ_ర్తిం
కేవలాం" అనియును ప్రయోగములు.

• జాతి స్సామాన్య జన్మనోః,

జాతిశబ్దము గోత్వాదిజాతులకును, పుట్టుటకును పేరు.
భిన్నే ష్వభిన్నాభిధానప్రత్యయా పనయేతి, జననం చ జాతిః.
ప్రాదుర్భావే. భిన్నము లయినవస్తువులయందు అభిన్నము లైన
నములు దీనిచేతఁ బుట్టును గనుకను, పుట్టుట గనుకను జాతి.

• ప్రచార్యా స్యన్దయో రీతిః-

రీతిశబ్దము వ్యవహారమునకును, జాఱుటకును పేరు.
రీతిః. సీ. రి గతౌ. రిజ్ ప్రస్రవణే. నడతయును, జాఱుటయును గన
టీ. స. వ్యవహారే యథా—"సతాం రీతిమనుస్మర" న్నితి. ప్రక
దయోరితి కేచిత్పఠంతి. ప్రకారః స్వభావః. యథా—'చాప
షితాం రీతిః' "ప్రచారస్యందయో రీతి ర్లోహకిట్టారకూటయో
రుద్రః.

• ఈతి ర్డిమ్బప్రవాసయోః.

ఈతిశబ్దము "అతివృష్టి రనావృష్టిః శలభా మూషికా
అత్యాసన్నాశ్చ రాజానష్షడేతా ఈతయః స్మృతాః" అనునాఱు
లైనయుపద్రవములకును, ప్రవాసమునకును పేరు. అయన
ఈజ్ గతౌ. పోవుట గనుక ఈతి.

• ఉదయేఽధిగమే ప్రా_ప్తిః-

ప్రా_ప్తిశబ్దము పుట్టుటకును, లాభమునకును పేరు. ప్రా
ప్రా_ప్తిః. సీ. ఆప్ఌ వ్యాప్తౌ. పొందుట ప్రా_ప్తి.

• త్రేతా త్వగ్నిత్రయే యుగే,

త్రేతాశబ్దము గార్హపత్యము మొదలైన మూఁడగ్నులకును, యుగమునకును పేరు. త్రిత్వమితా ప్రాప్తా త్రేతా. ఇణ్ గతౌ. త్రిత్వమును పొందినది. టీ. స. త్రీన్ ధర్మపాదాన్ ఇతా త్రేతా. తదుక్తం. "త్రేతాయుగే తు సంప్రాప్తే ధర్మః పాదోనతాం గత" ఇతి.

...నాథేదేఽపి మహతీ-

మహతీశబ్దము నారదునివీణకును, అపిశబ్దమువలన అధికమైనదానికిని పేరు. మహ్యతే ఇతి మహతీ.సీ. మహ పూజాయాం. పూజింపఁబడునది.

భూతి ర్భస్మని సంపది. ౨౦

భూతిశబ్దము భస్మమునకును, సంపదకును పేరు. భూయతే భూ... భూ ప్రాప్తావాత్మనేపదీ. పొందఁబడునది. 'భూతిర్జాతంగళ్యం... సత్తాయామపి జన్మని' ఇతి.

...టీ నగర్యో ర్నాగానాం భోగవతీ-

భోగవతీశబ్దము సర్పములయొక్క నదీపత్తనములకు పేరు. భో... ప్రకాయా ఉపభోగావా సంత్యస్యామితి భోగవతీ. సీ. దీనియందు ...రములుగాని సుఖములుగాని కలవు గనుక భోగవతి.

అథ సంగరే,

...జ్ఞే సభాయాం సమితిః-

సమితిశబ్దము యుద్ధమునకును, కూటమికిని, సభకును పేరు. సం... ఇయంతి గచ్ఛంత్యత్రేతి సమితిః. సీ. ఇణ్ గతౌ. దీనియందుఁ ...దురుగనుకను, కూడుటగనుకను సమితి.

క్షయ వాసావపి క్షితిః. ౨౧

క్షితిశబ్దము నాశమునకును, ఉనికికిని, అపిశబ్దమువలన భూమికిని ...క్షయః క్షియంతి నివసంత్యస్యామితిచ క్షితిః.క్షి క్షయే. క్షి నివా... ...సే. నశించుటయు, ఉండుటయు, దీనియందుందురుగనుకను క్షితి.

...వే రర్చిశ్చ శస్త్రం చ వహ్నిజ్వాలాచ హేతయః,

హేతిశబ్దము సూర్యునికిరణములకు, ఆయుధమునకు, అగ్నిజ్వాల... పేరు. హంతి తమఇతి, హన్యతేఽనయేతి చ హేతిః. సీ. హన హిం... ...యోః. చీఁకటిని పోఁగొట్టునది. దీనిచేత హింసింపఁబడును గనుక ...శస్త్రవాచియైనప్పుడు పుంలింగమును గలదు. 'నిమార్గ్యసానీతి

మయేన హేతినే'తి కప్పిణాభ్యుదయః. 'హేతిభిశ్చేతనావద్భి రుదీ
న్నవ' మితిరఘువంశదశమసర్గే కాళిదాసః.

* జగతీ జగతి చ్ఛన్దో విశేషేఽపి క్షితావపి.

జగతీశబ్దము లోకమునకును, పండ్రెండక్షరముల పాద
ఛందస్సునకును, భూమికిని పేరు. గచ్ఛతీతి జగతీ. గమ్ౢ గతౌ.

* పఙ్క్తి శ్ఛన్దోఽపి దశమమ్-

పఙ్క్తిశబ్దము, పదియక్షరముల పాదముగల ఛందస్సు
అపిశబ్దమువలన శ్రేణికిని, పది యనుసంఖ్యకును పేరు. పంచక
ఙ్క్తిః. స్త్రీ. పచి విస్తారే. విరివియైనది.

* స్యా త్ప్రభావేఽపి చాయతిః,

ఆయతిశబ్దము ప్రభావమునకును, అపిశబ్దమువలన భవిష్య
లమునకును పేరు. ఆయచ్ఛతే, ఆయమనం చ ఆయతిః. స్త్రీ. యమ
మే. ఆఙ్పూర్వో విస్తారే. విరివియైనది, విరివియగుటయును గను
తి. 'ఆయతి స్తూత్తరేకాలే స్యా ద్దీర్ఘత్వప్రభుత్వయో' రితి త్రి
* పత్తి ర్గతౌ చ-

పత్తిశబ్దము గమనమునకును, చకారమువలన సేనాభేద
ను పేరగునపుడు. స్త్రీ. కాలిబంటునకు పేరగునపుడు. పు. పతతీతి
చపత్తిః. పత్ ౢ గతౌ. పోవునదియు, పోవుటయును గనుక పత్తి.
పదాతౌ పుంసి స్యా త్సైన్యభేదే గతౌ స్త్రియా' మితి నానార్థ

* మూలే తు పక్షతిః పక్షభేదయోః.

పక్షభేదము లనఁగా శుక్ల కృష్ణపక్షములును, పక్షిఱెక్క
వానియొక్కమూలమనఁగా పాడ్యమియును, ఱెక్కలమొదలు
రెంటికిని పక్షతి యని పేరు. పక్షయో ర్మూలం పక్షతిః. స్త్రీ. పక్ష
మొదలు గనుక పక్షతిః.

* ప్రకృతీ యోని లిఙ్గే చ.

ప్రకృతిశబ్దము ఉపాదానకారణమునకును, స్త్రీపుంసపు
గములకును, చకారమువలన స్వామ్యమాత్యాది సప్తాంగములకు
రశ్రేణులకును పేరు. స్వభావమునకును, భగమునకును, సత్త్వరజస్త
గుణములయొక్క సామ్యావసకును పేరనిఁకొందఱు. ప్రక్రియ తే

తి ప్రకృతిః. సీ. డు కృఞ్ కరణే. దీనిచేత కార్యము చేయఁబడును.

కైశిక్యాద్యాశ్చ వృత్తయః,

వృత్తిశబ్దము కైశిక్యారభటీ సాత్వతీభారతు లనురసవ్యంజక వృత్తులకును, చకారమువలన కృషి మొదలైన జీవనోపాయ ను, సూత్రాదివివరణగ్రంథములకును పేరు. వర్తతే అనయా . సీ. వృతు వర్తనే. దీనిచేత వర్తించును.

కతా స్సర్వ్యాలుకాపి-

సికతాశబ్దము ఇసుకకును, అపిశబ్దమువలన ఇసుకనేలకును పేరు. తే ఇతి సికతాః. షిచిర్ క్షరణే. తడుపఁబడునది. సికతాశబ్దము హువచనము. 'బహువచనమా స్సికతాః' అని వామనుఁడు గాఁడు.

వేదే శ్రవసి చ శ్రుతిః. ౭౮

శ్రుతిశబ్దము వేదమునకును, చెవికిని, చకారమువలన, వినుటకు వార్తకును పేరు. శ్రూయతే, శృణోత్యనయా, శ్రవణం చ శ్రుతిః. శ్రు శ్రవణే. వినఁబడునది, దీనిచేతవిందురు, వినుటయును గనుక శ్రుతి.

వనితా జనితాత్యర్థానురాగాయాం చ యోషితి,

వనితాశబ్దము మిక్కిలి యనురాగము పుట్టించునట్టి స్త్రీకిని, చ మువలన స్త్రీమాత్రమునకును పేరు. వన్యత ఇతి వనితా. వను యా వన షణ సంభక్తౌ. అడుగఁబడునది గనుకనైన కూడఁబడునది నైనను వనిత.

గుప్తిః క్షితివ్యుదాసేఽపి-

గుప్తిశబ్దము నేలగుంటకును, అపిశబ్దమువలన రక్షించుటకును, లకును పేరు. "గుప్తి కారా చ రక్షా చ దీర్ఘం చ వివరం భువః" శాశ్వతుఁడు. గోప్యతే గోపనం చ గుప్తిః. గుపూ రక్షణే. రక్షింపఁ ది, రక్షించుటయు గనుక గుప్తి.

ధృతి ర్ధారణ ధైర్యయోః. ౭౯

ధృతిశబ్దము ధరించుటకును, ధైర్యమునకును పేరు. ధరణం, ధ్రి అనయాచ ధృతిః. సీ. ధృఞ్ ధారణే. ధరించుట దీనిచేత ధరిం ను గనుకను ధృతి. "ధృతిః స్త్రియాం యోగభేదే ఛందోభేదే

సుఖేఽధ్వర" ఇతి శేషః.

* బృహతీ క్షుద్రవార్తాకీ ఛన్దోభేదే మహత్యపి,

బృహతీశబ్దము వాఁకుడుచెట్టునకును, తొమ్మిదక్షరములు గలఛందస్సునకును, అధికమైనదానికిని, అపిశబ్దమువలన సుత్తికా కను పేరు. ములకచెట్టునకును పేరని కొందఱు. బర్హతి ఇతి సీ. బృహ వృద్ధౌ. వృద్ధిఁ బొందునది.

* వాసితా స్త్రీ కరిణ్యోశ్చ-

వాసితాశబ్దము స్త్రీకిని, ఆఁడుయేనుఁగునకును పేరు. వాస్య వాసితా. వస నివాసే. శృంగారింపఁబడునది. "స్త్రియాం స్త్రీమా న్యోర్వాసితా భావితేత్రి"ష్వితి రుద్రః. "వాసితం కృతవాసే స్యా తే స్తంభితేత్రిష్వి" తి శేషశ్చ. పా. వాశితా.

* వార్తా వృత్తౌ జనశ్రుతౌ.

వార్తం ఫల్గు న్యరోగే చ త్రిషు-

వార్తాశబ్దము జీవనోపాయమునకును, లోకవార్తకును వుకు. సీ. తుచ్ఛమునకు పేరైనపుడు. న. రోగములేనివానికి డు. త్రి. వర్తతే అనయా, వర్తతేచేతి, వర్తనం చ వార్తా. వృతు దీనిచేత వర్తింతురుగనుక, వర్తించునదిగనుక, వర్తనము గనుకను

* అప్సుచ ఘృ తామృతే,

ఘృతామృతశబ్దములు నీళ్లకును, చకారమువలన ఘృ నేతికిని, ప్రకాశముగలదానికిని, అమృతశబ్దము అమృతమునకును శేషమునకును, అయాచితమునకును, మోక్షమునకును పేరు. ఘృతం. ఘృ క్షరణదీప్త్యోః. జాఱునది. ౧. నవిద్యతే మృతం స్మాదిత్యమృతం. దీనివలన మరణము లేదు. "అమృతం వారి ర్ని ర్వాణేచాతిసుంద రే, అయాచితేయజ్ఞశేషే పుంసి ధన్వంతరా దితి వ్యాడిః.

* కలధౌతం రూప్య హేమ్నోః-

కలధౌతశబ్దము వెండికిని, బంగారమునకును పేరు. కలం వ్యం ధౌత మస్యేతి కలధౌతం. ధావు గతిశుద్ధ్యోః. పోఁగొ కాలుష్యము గలది.

నిమిత్తం హేతు లక్ష్మణోః. 22

నిమిత్తశబ్దము కారణమునకును, చిహ్నమునకును పేరు. నిమేద్య
మి త్తం, ఞి మిదా స్నేహనే. కూడుకొనియుండునది టీ. స. హేతు
రాదిషు లక్ష్యం శరవ్యం. లక్ష్యేయథా—"నిమిత్తాదపరాద్ధే
సుష్క స్యైవ వల్గిత" మితి మాఘే ద్వితీయసర్గే. "వేధ్యం లక్ష్యం
చ నిమిత్తం చ సమం విదు" రితి రంగరాజః.

శ్రుతం శాస్త్రావధృతయోః-

శ్రుతశబ్దము శాస్త్రమునకు పేరైనపుడు. న. వినఁబడినదానికి
పుడు త్రి. శ్రూయత ఇతి శ్రుతం. శ్రు శ్రవణే. వినఁబడునది.

యుగ పర్యాప్తయోః కృతమ్,

కృతశబ్దము యుగవిశేషమునకును, నివారణమునకును పేరు. క్రి
ఇతి కృతం. డు కృఞ్ కరణే. చేయఁబడునది. "కృతం ఫలే క్రియా
చ వాచ్యవ ద్విహితే ఫలే" ఇతి శేషః.

అత్యాహితం మహాభీతిః కర్మజీవానపేక్షిచ. 25

అత్యాహితశబ్దము మహాభయమునకును, సాహసకర్మమునకును
అత్యంతదుఃఖ మాధీయత ఇత్యత్యాహితం. డు ధాఞ్ ధారణ
యోః. మిక్కిలి దీనిచేత దుఃఖము చేయఁబడును. "అత్యాహిత
క్లిష్ట" ఇతి శేషః.

యుక్తే క్ష్మాదా వృతే భూతం ప్రాణ్యతీతే సమే త్రిషు,

భూతశబ్దము యోగ్యమైనదానికిని, పృథివ్యాది పంచమహా
ములకును, సత్యమునకును, ప్రాణిమాత్రమునకును, అతీతకాలమున
పేరైనపుడు.న. సదృశవస్తువుకు పేరైనపుడు ఉత్తరపదమై మూఁడు
ములయందును వర్తించును. మాతృభూతః, పితృభూతః అని.
తే, భవతీతిచ. భూతం. భూప్రాప్తౌ, భూ సత్తాయాం. పొందఁబడు
లుగునదియును గనుక భూతము. టీ.స.యుక్తేయథా—'విద్వాంసో
కారిణః'. క్ష్మాదౌ—'పంచానామపి భూతానా' మితి. సత్యే—
మపృయనుపన్యస్తం హీయతే వ్యవహారత' ఇతి. ప్రాణ్యతీత ఇతి ద్వం
ఏవద్భావః.అత్ర ప్రాణిశబ్దేన పిశాచాదయో వివక్షితాః. అతీతే—
ఘటః. "భూతో దేవలకే పుంసి త్రిషు ప్రాప్తేఽవకల్కిత" ఇతి

శేషః. "భూతం క్ష్మాదౌ పిశాచాదౌ న్యాయ్యే సత్యోపమా...
భూతో దేవలకే ప్రాప్తే తథా వృత్తేఽభిధేయవ" దితి విశ్వప్రకా...

వృత్తం పద్యే చరితే త్రిష్వతీతే దృఢనిస్తలే.

వృత్తశబ్దము పద్యమునకును, చరిత్రమునకును పేరైనపు... పోయినదానికిని, గట్టియైనదానికిని, వర్తులువైనదానికిని పేరైనపుడు. వర్తతే స్మ వృత్తం. వృతు వర్తనే. వర్తించునది.

మహద్రాజ్యం చ-

మహచ్ఛబ్దము రాజ్యమునకు పేరైనపుడు. న. చకారమ... దొడ్డదానికి పేరైనపుడు త్రి. మహ్యత ఇతి మహత్. త. మహ... యాం. పూజింపఁబడునది.

అవగీతం జన్యే స్యా ద్గర్హితే త్రిషు,

అవగీతశబ్దము జనాపవాదమునకు పేరైనపుడు న. నిం... బడినవానికి పేరైనపుడు. త్రి. ఇది యుద్ధమునకును పేరని కొందఱు... విరుద్ధం గీయత ఇత్యవగీతం. గై శబ్దే. విరుద్ధముగాఁ బలుకఁబడు... న. జనస్య జల్పో జన్యం, నిందేతి యావత్. యథా—"ఆత్మవ్యా... శ్లాఘ్య మవగీతేన జీవనా" దితి.

శ్వేతం రూప్యేఽపి-

శ్వేతశబ్దము వెండికి పేరైనపుడు. న. అపిశబ్దమువలన ... వస్తువునకు పేరైనపుడు త్రి. శ్వేతత ఇతి శ్వేతం. శ్వితా వర్ణే. శే... "ద్వీపాద్రికుష్ఠనాగేషు శ్వేతో నాస్త్రీ వరాటకే" ఇతి శేషః.

రజతం హేమ్ని రూప్యే సితే త్రిషు.

రజతశబ్దము బంగారమునకును, వెండికిని పేరైనపుడు న. ... వస్తువునకు పేరైనపుడు త్రి. రజ్యతే తామ్రాదిక మనేనేతి రజతం. ... రాగే. దీనిచేత తామ్రము మొదలయినవి రంజింపఁ జేయఁబడు... జతం విశదే దన్తి దన్తే తారకహారయో" రితి విశ్వప్రకాశః.

త్రిష్వతో-

ఇఁక ముందు వచ్చు తాన్తశబ్దము లన్నియుఁ ద్రిలింగ...

జగ దిఙ్గేఽపి-

జగచ్ఛబ్దము జంగమమునకును, అపిశబ్దమువలన లోకము...

...ము. గచ్ఛతీతి జగత్. త. గమ్ఌ గతౌ. పోవునది. "స్యాజ్జగ ద్విష్ట
...బ వాయూ నా జంగమే త్రి ష్వి"తి రుద్రః.

రక్తం నీల్యాది రాగి చ,

...రక్తశబ్దము నీలి మంజిష్ఠ మొదలైన దానిచేత చాయవేయఁ
...స్త్రాదులకును, చకారమువలన అనురక్తునికిని, ఎఱ్ఱనైన వస్త
...ము పేరైనపుడు త్రి. కుంకుమమునకును, నెత్తుటికిని పేరైన
...న. రజ్యతే స్మ రక్తం. రంజ రాగే. రంజింపఁ జేయఁబడునది.
...సృక్కుంకుమయోః క్లీబం రక్తం త్రి ష్వనురాగిణి" ఇతి శేషః.

అవదాత స్సితే పీతే శుద్ధే-

అవదాతశబ్దము తెల్లనిదానికి, పసుపుపచ్చనిదానికి, పరిశుద్ధమైన
...నికిని పేరు. అవదాయతే స్మ అవదాతః. దైప్ శోధనే. శుద్ధమైనది.

బద్ధార్జునౌ సితౌ.   ౮౧

సితశబ్దము కట్టఁబడినదానికిని, తెల్లనివస్తువునకును పేరు. సీయతే
...సితం. షిఞ్ బంధనే. కట్టఁబడునది. "శ్వేత్రే సితం భార్గవే నా
...రాయాం సితా స్త్రియా' మితి శేషః.

యుక్తేఽతిసంస్కృతే మర్షి ణ్యభినీతః-

అభినీతశబ్దము యోగ్యమైనదానికిని, మిక్కిలి శుద్ధిచేయఁబడిన
...కిని, ఓరిమి గలదానికిని పేరు. అభినీయతే ఇత్యభినీతః. ణీఞ్
...ణే. అంతటఁ బొందింపఁబడినది.

అథ సంస్కృతమ్,

కృత్రిమే లక్షణోపేతేఽపి-

సంస్కృతశబ్దము చేయఁబడినఘటాదులకును, వ్యాకరణలక్షణ
...క్తమైనశబ్దమునకును, అపిశబ్దమువలన లెస్సగాఁజేయఁబడిన వస్తువు
...ము పేరు. సమ్యక్క్రియతే ఇతి సంస్కృతం. డుకృఞ్ కరణే. లెస్సగాఁ
...ఁబడినది.

అనన్తోఽనవధావపి.   ౮౨

అనంతశబ్దము అవధిలేనిదానికి పేరైనపుడు త్రి. అపిశబ్దమువలన
...నికిని, విష్ణువునకును పేరైనపుడు పు. ఆకాశమునకు పేరైనపుడు
...మికి పేరైనపుడు సీ. న విద్యతే అంతో యస్యే త్యనంతః. కడలే

నిది. "అనంత శ్శేషవిష్ణ్వో స్స్యా దనంతం సురవర్త్మని, శారిబా దూర్వా విశల్యా లాంగలీషు చ, అనంతా హైమవత్యాం గుడూచ్యాం చావనావ పీ"తి విశ్వప్రకాశః.

* ఖ్యాతే హృష్టే ప్రతీతః-

ప్రతీతశబ్దము ప్రసిద్ధునకును, సంతోషించినవానికిని పేరు. ప్రతీయతే ప్రత్యేతిచ ప్రతీతః. ఇణ్ గతౌ. ఎఱుఁగఁబడువాఁడును, సంతోషించినవాఁడును గనుక ప్రతీతుఁడు.

* అభిజాతస్తు కులజే బుధే,

అభిజాతశబ్దము మంచికులము గలవానికిని, పండితునకు. అభిజాయత ఇత్యభిజాతః. జనీ ప్రాదుర్భావే. మంచిజన్మము గల

* వివిక్తౌ పూత విజనౌ-

వివిక్తశబ్దము పవిత్రమైనదానికిని, ఏకాంతస్థలమునకును. వివిచ్యత ఇతి వివిక్తః. విచ్ౌర్ పృథగ్భావే. లెస్సగా నేర్పఱచఁబ

* మూర్ఛితౌ మూఢ సోచ్ఛ్రయౌ.

మూర్ఛితశబ్దము మూర్ఛపోయినవానికిని, వృద్ధిఁబొందినవానికి పేరు. మూర్ఛతి స్మ మూర్ఛితః. ముర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రయయోః. మూర్ఛఁబొందినవాఁడును, వృద్ధిఁబొందినవాఁడును గనుక మూర్ఛితుఁడు.

* ద్వే చామ్ల పరుషౌ శుక్తౌ-

శుక్తశబ్దము ఆమ్లవిశేషమునకును, నిష్ఠురమైనదానికిని పేరు. ఆమ్లవిశేషమనఁగా "మృణ్మయాదిశుచౌ భాండే సక్షౌద్రగుడకాంజిక" అనురీతిగ మంటికుండ మొదలైనభాండమందు తేనె, బెల్లము, కాంజికము మూఁడును గూర్చి ధాన్యరాశియందు మూఁడురాత్రులు పెట్టినది శుక్తము. శుచయతీతి శుక్తం. శుచ శోకే. దుఃఖపెట్టునది.

* శితీ ధవళ మేచకౌ,

శితిశబ్దము తెల్లనిదానికిని నల్లనిదానికిని పేరు. శ్యతి వర్ణాంతనూకరోతీతి శితిః. శో తనూకరణే. వర్ణాంతరమును గొంచెముగా జేయునది. శీయత ఇతి శితిః. శి శోధనే. శోధింపఁబడునది.

* సత్యే సాధౌ విద్యమానే ప్రశస్తేఽభ్యర్హితే చ సత్.

...సచ్ఛబ్దము సత్యమునకును, సాధువునకును, కలిగియున్నదా...
...శ్రేష్ఠమైనదానికిని, పూజ్యమైనదానికిని పేరు. అస్తీతి సత్. త.
...వి. కలిగినది. "భవాన్యాం తు సతీ స్త్రీ స్యా న్నహతే) తు
..." మితి శేషః.

...రస్కృతః పూజితేఽరాత్యభియుక్తేఽగ్రతః కృతే,
పురస్కృతశబ్దము పూజితునకును, శత్రువులచేత నాక్రమింపఁ...
...వానికిని, ముందర నిలుపఁబడినవానికిని పేరు. పురః క్రియత ఇతి
...కృతః. డు కృఞ్ కరణే. ముందుగాఁ జేయఁబడినవాఁడు.

...నివాతా వాశ్ర యోవాతౌ శస్త్రాభేద్యంచ వర్మ యత్. ౮౫
నివాతశబ్దము ఉండుసట్టిస్థలమునకును, గాలిలేనిచోటునకును,
...ములచేత భేదింపరానిచోటునకును పేరు. నివాయతే గమ్యతే,
... వాతోఽత్రేతి చ నివాతః. వా గతిగంధనయోః. పొందఁబడు
...నుకను, గాలిమూఁజనిదిగనుకను నివాతము.

...తోన్నత ప్రవృద్ధా స్సృ ఉచ్ఛ్రితాః-
ఉచ్ఛ్రితశబ్దము పుట్టినదానికిని, పొడవైనవస్తువునకును, బవాళి
...నికిని పేరు. ఉచ్ఛ్రీయత ఇతి ఉచ్ఛ్రితః. శ్రిఞ్ సేవాయాం.
...బడునది.

ఉత్థితా స్త్వమీ,
...వృద్ధిమ తోత్పిద్య తోత్పన్నాః-
ఉత్థితశబ్దము వృద్ధిఁబొందినవానికిని, ఉద్యోగము గలవానికిని,
...వానికిని పేరు. ఉత్తిష్ఠతి స్మ ఉత్థితః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. లేచినవాఁడు.

ఆదృతౌ సాద రార్చితౌ. ౮౬
ఆదృతశబ్దము ఆదరించువానికిని, ఆదరింపఁబడినవానికిని పేరు.
...యత ఇ త్యాదృతః. ఆదరించువాఁడు. ఆదరింపఁబడినవాఁడును,
...ఁడు.

థాంతములు.

...ర్థోఽభిధేయ రై వస్తు ప్రయోజన నివృత్తిషు,
అర్థశబ్దము శబ్దమునకును వాచ్యమైనదానికిని, ధనమునకును, వస్తు
...ను, ప్రయోజనమునకును, పోవుటకును పేరు. అర్థ్యతఇ త్యర్థః.

అర్థఉపయాచ్ఞాయాం. కోరఁబడునది. టీ.న. అభిధేయః=శబ్దప్ర...
యథా—శబ్దార్థౌ కావ్యమితి. రాః=ధనం యథా—'...
ర్జనమర్థానా' మితి. వస్తుప్రమాణసిద్ధం స్వరూపం యథా—'...
ర్థాః షోడశపదార్థా' ఇతి. ప్రయోజన ముద్దేశ్యం యథా—'...
ర్థా స్తండులాః' 'ధర్మార్థా పత్నీ' నివృత్తౌ— 'మశకార్థో ...
'తస్కరార్థోఽర్గళాబంధ' ఇతి.

• నిపా నాగమయోస్తీర్థ మృషిజుష్టజలే గురౌ.

తీర్థశబ్దము నూతిరేవుద్దినీళ్ళతొట్టికిని, శాస్త్రమునకును, ...లచేత సేవింపఁబడినజలాశయమునకును, గురువునకును పేరు. ... నిపాన మనుటకు నిదాన మని చదివి యాదికారణ మని య... ప్పిరి. తరం త్యనేనేతి తీర్థం. తౄ ప్లవనతరణయోః. దీనిచేత ... 'తీర్థం శస్త్రాధ్వరక్షేత్రోపాయోపాధ్యాయమంత్రిషు, అవతా... ష్టాంభః స్త్రీరజస్సుచ' ఇతి విశ్వః. 'తీర్థంసత్త్రిణి పాత్రేచ' ... మో. అత్రమంత్రిగ్రహణం సేనాపతిపురోహితాదీనామప్యుపల...

• సమర్థ స్త్రిషు శక్తిస్థే సంబద్ధార్థే హితేఽపి చ,

సమర్థశబ్దము మిక్కిలి సామర్థ్యము గలవానికిని, అన్వ... గ్యమైనయర్థముగలదానికిని, హితమైనవానికిని పేరు. సమర్థయతే... త్రి. అర్థ ఉపయాచ్ఞాయాం. సమర్థించువాఁడు.

• దశమీస్థా క్షీణరాగ వృద్ధౌ.

దశమీస్థశబ్దము నష్టవీర్యునకును, వృద్ధునకును పేరు. ... మవస్థాయాం తిష్ఠతీతి దశమీస్థః. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. పదియవయ... దుండువాఁడు.

• వీథీ పదవ్యపి.

వీథీశబ్దము మార్గమునకును, అపిశబ్దమువలన పఙ్క్తి... విథ్యతేఽనయా వీథీ. సీ. విథృ యాచనే. దీనియందు యా... 'వీథీ పఙ్క్తౌ వశ్యగతౌ నాట్యభేదే గృహాంగణే' ఇతి శేషః.

• ఆస్థానీ యత్నయో రాస్థా-

ఆస్థాశబ్దము ఆస్థానమునకును, యత్నమునకును పేరు. ...స్త్యస్యా మిత్యాస్థా. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. దీనియం దుండురు.

ప్రస్థోఽస్త్రీ సాను మానయోః,

ప్రస్థశబ్దము కొండనెత్తమునకును, కుంచమునకును పేరు. ప్రతి
ష్ఠన్నితి ప్రస్థః. అ. ష్న. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. దీనియందు ధాన్యా
మును.

దాంతములు.

అభిప్రాయ వశౌ ఛన్దౌ-

ఛందశబ్దము అభిప్రాయమునకు, అధీనునికిని పేరు. ఛన్దయతీతి
. ఛది సంవరణే. ఆహ్లాదమును జేయునది.

అబ్దౌ జీమూత వత్సరౌ. ౮౯

అబ్దశబ్దము మేఘమునకును, సంవత్సరమునకును పేరు. పా. అ
మూతపర్వతౌ. ఆపో దదాతీతి, ఆప్నోతీతి చ అబ్దః. దు దాఞ్
. ఆప్ఌ వ్యాప్తౌ. జలము నిచ్చునదియు, పొందినదియు అబ్దము.
వృణయో రబ్దః" ఇతి శేషః.

అపవాదౌ తు నిన్దాజ్ఞే-

అపవాదశబ్దము నిందకును, ఆజ్ఞకును పేరు. అపవదనం అపవా
వద వ్యక్తాయాం వాచి. నికృష్టముగాఁ బలుకుట.

దాయాదౌ సుత బాన్ధవౌ,

దాయాదశబ్దము కొడుకునకును, జ్ఞాతికిని పేరు. దాయం విభజనీ
ధన మత్తీతి, ఆదత్త ఇతి వా దాయాదః. అద భక్షణే. డు దాఞ్
. పాలిసొమ్మును భుజించువాఁడు గాని, పుచ్చుకొనువాఁడు గాని
వాడుఁడు.

పాదా రశ్మ్యఙ్ఘ్రి తుర్యాంశాః-

పాదశబ్దము కిరణమునకును, కాలికిని, నాలవపాలికిని పేరు. ప
తే అనేనేతి పాదః. పద గతౌ. దీనిచేత పొందుదురు. "పాదస్స్యా
ద్పూజ్యయో" రితి శేషః.

చన్ద్రాగ్న్యర్కా స్తమోనుదః. ౯౦

తమోనుచ్ఛబ్దము చంద్రునికిని, అగ్నికిని, సూర్యునికిని పేరు.
నుదంతీతి తమోనుదః. ద. పు. ణుద ప్రేరణే. అంధకారమును
ొట్టువారు.

* నిర్వాదో జనవాదేఽపి-

నిర్వాదశబ్దము నిందకును, అపిశబ్దమువలన నిశ్చితమైనవా
నకును, వాదము లేకుండుటకును పేరు. నికృష్టో వాదో నిశ్చితో వా
వాదాభావశ్చ నిర్వాదః. వద వ్యక్తాయాం వాచి. నికృష్టమైనవా
నిశ్చితమైనవాదము, వాదము లేకుండుటయు గనుక నిర్వాదము
ర్వాదో నిశ్చితే వాదే వాదాభావే నఞ్వ్యయః" మితి శేషః.

* శాదో జమ్బాల శష్పయోః,

శాదశబ్దము అడుసునకును లేఁత కసవునకును పేరు. శీయతే
దోఽనేనేతి శాదః. శద్ ౢ శాతనే. దీనిచేత అడుగు కృశించును.

* సారావే రుదితే త్రాతు ర్యాక్రన్దో దారుణే రణే.

ఆక్రందశబ్దము ఆర్తధ్వనితోఁగూడిన రోదనమునకును,
చువానికిని, భయంకరమైన యుద్ధమునకును పేరు. ఆక్రందనం, ఆక్ర
తే అస్మై, అస్మిన్నితి చ ఆక్రందః. క్రది ఆహ్వానే రోదనే చ. మొఱ
ట. వీనికొఱకు దీనియందును మొఱపెట్టఁబడును.

* స్యా త్ప్రసాదోఽనురోధేఽపి-

ప్రసాదశబ్దము, అనుసరించుటకును, అపిశబ్దమువలన నైర్మ
మునకును, ప్రీతికిని పేరు. ప్రసీదం త్యనేన, ప్రసదనమితి చ ప్రసా
ద్ ౢ విశరణగత్యవసాదనేషు. దీనిచేత ప్రసన్నులౌదురు. ప్రసన్న
గనుకను ప్రసాదము. "స్వాస్థ్యేఽపి ప్రసాదః కావ్యస్య ప్రాణే నైర్మల్య
ర్షయో" రితి శేషః.

* సూద స్స్యా ద్వ్యఞ్జనే త్రిషు,

సూదశబ్దము పప్పు మొదలైనవ్యంజనములకును, వండువా
పేరు. సూదయతి క్షుదాదికమితి సూదః త్రి. షూద హింసాయాం.
కలి మొదలయినదానిని పోమొత్తును.

* గోష్ఠాధ్యక్షేఽపి గోవిన్దః-

గోవిందశబ్దము ఆవుల నేలువానికిని, అపిశబ్దమువలన క్రిష్ణు
నికిని, బృహస్పతికిని పేరు. గాః విందతీతి గోవిందః. విద్ ౢ లాభే. ఆవు
బొందినవాఁడు, వాక్కులను బొందినవాఁడును గనుక గోవిందుఁడు.

* హర్షేఽప్యామోదవ న్మదః,

ఆమోద ముద శబ్దములు హర్షమునకును, అపిశబ్దమువలన ఆ
బ్దము పరిమళమునకును, మదశబ్దము గర్వమునకును పేరు ఆ
మామోదః. మాద్యతే మదః. ముద హర్షే. మదీ హర్షగ్లేపన
హర్షించుట గనుక ఆమోదము. ముదమును, 'మదో రేతసి
స్యం గర్వే హర్షేభదానయో" రితి శేషః.

ధాన్యే రాజలిఙ్గే చ వృషాఙ్గే కకుదోఽస్త్రియామ్,

కకుదశబ్దము ప్రధానమైనదానికిని, రాజచిహ్నమునకును, ఆఁ
మూఁపురమునకును పేరు. కు అల్పం కః శిర ఇవ తిష్ఠతీతి కకుదః.
మ శిరస్సువలె నుండునది. దకారాంతమును గలదు. టీ. స. ప్ర
న ప్రాధాన్యం. తత్ర యథా—"ఇక్ష్వాకువంశ్యః కకుదో నృపా
కకుత్స్థ ఇత్యాహితలక్షణోఽభూ" దితి. రాజచిహ్నే—'నృపతి
దత్వాయమాసేసితాతపవారణ'మితి. వృషాంగే—'కకుదేవృషస్య
హు'మితి. "స్త్రీ కకుత్కకుదోఽస్త్రీరాట్చిహ్నే ప్రష్ఠవృషాంగ
" రితి రుద్రః.

స్త్రీసంవిజ్ఞాన సంభాషా క్రియాకారాజి నామసు. ౯3

సంవిచ్ఛబ్దము జ్ఞానమునకును, సంకేతమునకును, వ. సంభాషణ
ను, క్రియానిశ్చయమునకును, యుద్ధమునకును, నామధేయ
ను పేరు. సంవేదనం, సంవిదం త్యనయా చేతి సంవిత్. ద. సీ.
ా నెఱుఁగుటయు, దీనిచేత లెస్సగానెఱుఁగుదురు గనుకను సంవిత్తు.
ి జ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాయాం సంకేతాచార నామసు, సంభాషణే తోష
క్రియాకారే చ సంగర" ఇతి ప్రతాపః.

ర్మే రహ స్యుపనిషత్.

ఉపనిషచ్ఛబ్దము ధర్మమునకును, రహస్యమునకును పేరు. సర్వే
ఉపనిషీదం త్వస్యామితి ఉపనిషత్. ద. సీ. షద్ౢ విశరణగత్యవ
షు. దీనియం దన్నియర్థములు నుండును.

స్యాదృతౌ వత్సరే శరత్,

శరచ్ఛబ్దము ఋతువిశేషమునకును, సంవత్సరమునకును పేరు.
తి పంకమితి శరత్. ద. సీ. శౄ హింసాయాం. పంకమునుబోము
. 'స్త్రీసంవిత్' అనుచోట స్త్రీశబ్దము ఉపనిషచ్ఛరచ్ఛబ్దముల

యందు నన్వయించునుగనుక ఉపనిషచ్ఛరచ్ఛబ్దములు స్త్రీలింగ

• పదం వ్యవసిత త్రాణ స్థాన లక్ష్మాఙ్ఘ్రి వస్తుషు.

పదశబ్దము ఉద్యోగమునకును, రక్షించుటకును, స్థా
ను, చిహ్నమునకును, అడుగునకును, వస్తువునకును పేరు. పద్య
తేఽతి పదం. పద్ గతౌ. దీనిచేత పొందుదురు.

• గోష్పదం సేవితే మానే-

గోష్పదశబ్దము గోవులున్న దేశమునకును, ఆవుగొరి
డినగుంటకును పేరు. గావః పద్యంతేఽత్ర గోష్పదం. పద్ గ
వులు దీనియందు సంచరించును.

• ప్రతిష్ఠా కృత్య మాస్పదమ్,

ఆస్పదశబ్దము స్థానమునకును, చేయఁదగినదానికిని పేరు.
మంతతః పద్యత ఇ త్యాస్పదం. అంతట పొందఁబడునది.

• త్రిషు-

స్వాదుశబ్దము మొదలు దాంతము లన్నియుఁ త్రిలింగములు.

• ఇష్ట మధురౌ స్వాదూ-

స్వాదుశబ్దము ఇష్టమైనదానికిని, మధురమయినదానికి
స్వదత ఇతి స్వాదు. త్రి. ష్వద ఆస్వాదనే. రుచించునది. 'స్వాదు
ష్టమనోజ్ఞయో' రిత్యజయః.

• మృదూ చాతీక్ష్ణకోమలౌ.

మృదుశబ్దము క్రూరముగానివానికిని, మెత్తనివానికిని పేరు.
ద్యత ఇతి మృదు. త్రి. మెదపఁబడునది.

• మూఢా ల్పాపటు నిర్భాగ్యా మన్దాః స్యుః-

మందశబ్దము మూఢునికిని, అల్పునికిని, సమర్థుఁడు గా
నికిని, నిర్భాగ్యునికిని పేరు. మంద తే స్వపితీతి మందః. మది స్వ
నిద్రపోయినట్టు లుండువాఁడు. టీ.స. మూఢః ప్రజ్ఞాహీనః. తత్ర—
దఃకవియశః ప్రార్థీ గమిష్యామ్యుపహాస్యతా' మితి రఘువంశే. అల్
అగ్నిమాంద్యం. అపటుర్వ్యాధితః. తత్రమందం చికిత్సతి భిషక్.
త్రే—నాస్తి మందస్య కాంక్షితమితి. 'మందో మందే మందకా
నైవ్యక కారీభభేదయో' రితి శేషః. శనైశ్చరగ్రహోఽపి మందః.

ద్వౌతు శారదౌ,

...గ్రాప్రతిభౌ-

...శారదశబ్దము నూతనమైనదానికిని, సమర్థుఁడుకానివానికిని పేరు.
...శారదః. శరత్తునందుఁబుట్టినది. 'శారదస్సుత్తపర్ణేస్యా త్సరస్వ
... శారదా, శారదా గజపిప్పల్యాం మృదువర్షభవేత్రిషు'తి శేషః.

విద్వా త్సుప్రగల్భౌ విశారదౌ. ౯౬

విశారదశబ్దము విద్వాంసునికిని, ప్రౌఢునికిని పేరు. విశిష్టా శార
...స్వతీ విశారదః. అధికమైన సరస్వతి గలవాఁడు.

ధాంతములు.

...గ్యామో వటశ్చ న్యగ్రోధౌ-

న్యగ్రోధశబ్దము బారకును, మఱ్ఱిచెట్టునకును పేరు. న్యక్ రోహ
...గ్రోధః. రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే. అడ్డముగా వ్యాపించునది.

ఉత్సేధః కాయ ఉన్నతిః,

ఉత్సేధశబ్దము శరీరమునకును, పొడవునకును పేరు. ఉత్సేధతీతి
...ః. షిధు గత్యాం. మీఁదికిఁ బెరుగునది.

పర్యాహారశ్చ మార్గశ్చ వివధౌ వీవధౌ చ తౌ. ౯౭

వివిధ వీవధశబ్దములు కావడికిని, మార్గమునకును పేళ్లు. పర్యా
...నఁగా వర్తకుఁడు దేశాంతరమునుండి తెచ్చి విక్రయస్థానమం
...వవస్తువని కొందఱు. వివిధో వధో వహానదుఃఖమత్రేతి వివధః. వివ
దీనియందు వహానదుఃఖము గలదు గనుక వివధము, వీవధమును.

...రిధి ర్యజ్ఞియతరో శ్శాఖాయామ ముపసూర్యకే,

పరిధిశబ్దము యజ్ఞార్హమైన మేడిచెట్టు మొదలయినదానికొమ్మ
పరివేషమునకును పేరు. పరితో ధీయతే పరిధిః. వు. డు ధాఞ్
...పోషణయోః. చుట్టును ధరింపఁబడునది.

...ంధకం వ్యసనం చేతఃపీ డాధిష్ఠాన మాధయః. ౯౮

ఆధిశబ్దము క్షేత్రాదులను కుదువపెట్టుటకును, ద్యూతము మొద
వ్యసనములకును, మనఃపీడకును, ఆశ్రయించుటకును పేరు. ఆధీ
...ఇత్యాధిః. వు. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. పెట్టఁబడునది.

...స్య స్సమర్థన నీవాక నియమాశ్చ సమాధయః,

సమాధిశబ్దము శంకాపరిహారమునకును, అగ్గువైపధా యందుఁ గలజనులయొక్క ఆదరమునకును, ఇంద్రియనిగ్రహమ పేరు. కొందఱు నీవాకము వచనాభావము, నియమము, అ నని చెప్పుదురు. సమ్యగాధీయతే మనోఽత్రేతి సమాధిః. పు. డు ధారణ పోషణయోః. దీనియందు మనస్సు లెస్సగా నుంచ "సమాధిర్నియమైకాగ్ర్యే వైశ్యభేదప్రకారయో" రితి శేషః.

* దోషోత్పాదేఽనుబన్ధ స్స్యా త్ప్రకృత్యాదిషు నశ్వరే,
ముఖ్యానుయాయిని శిశౌ ప్రకృత స్యానువర్తనే,

అనుబంధశబ్దము దోషోత్పాదనమునకును, ప్రకృతిప్రత్య లయందు నశించిపోవు నక్షరమునకును, ముఖ్యులైన తండ్రి మొ వారి ననుసరించి నడుచుకొను శిశువునకును, ప్రకృతమైనదాని ర్తించుటకును పేరు. "ముఖ్యానుయాయిని శిశౌ" అనుచోట ము డైనవాని ననుసరించువానికిని, శిశువునకును పేరని ప్రత్యేక జెప్పుదురు. దోషోత్పాదనమున కెట్లనిన—"అనుబంధ మవస్థా త్వాదండం నిపాతయేత్" అని స్మృతి. అనుబధ్నాతీతి, అనుబం అనుబంధః. బంధ బంధనే. అనువర్తించునది గనుకను, అనుస గనుకను అనుబంధము.

* విధు ర్విష్ణౌ చన్ద్రమసి-

విధుశబ్దము విష్ణువునకును, చంద్రునకును పేరు. వ్యధ విధుః. వ్యధ తాడనే. అసురులను అంధకారమును బోఁగొట్టువాఁ

* పరిచ్ఛేదే బలేఽవధిః.

అవధిశబ్దము మర్యాదకును, బలమునకును పేరు. అవధీ అనేనే త్యవధిః. పు. దీనిచేత నిశ్చయింపఁబడును.

* విధి ర్విధానే దైవేఽపి-

విధిశబ్దముచేయుటకును, దైవమునకును, అపిశబ్దమువలన బ్ర దేవునికిని, ప్రకారమునకును, విధాయక వాక్యమునకును పేరు. నం, విదధాతీతి చ విధిః. పు. చేయుటకును, చేయువాఁడును "విధిః ప్రకారే కల్పే చ లిజాద్యర్థే ప్రజాపతా" వితి శేషః.

* ప్రణిధిః ప్రార్థనే చరే,

ప్రణిధిశబ్దము ప్రార్థనకును, వేగులవానికిని పేరు. ప్రణిధానం, ...తే ఇతి చ ప్రణిధిః. పు. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. ప్రార్థిం ...ర్థింపఁబడువాఁడు ను ప్రణిధి.

...ే వృద్ధౌ పణ్డితేఽపి-

బుద్ధవృద్ధశబ్దములు విద్వాంసునికిని, అపిశబ్దమువలన వరుసగా ...నకును ముసలివానికిని పేళ్లు. బుధ్యతీతి బుద్ధః. బుధ అవగమనే. ...వాఁడు. ౧. వర్ధత ఇతి వృద్ధః. త్రి. వృధు వృద్ధౌ. వృద్ధిఁ బొందు

స్కన్ధ స్సముదయేఽపిచ. ౧౦౧

స్కంధశబ్దము అధ్యాయాది సమూహమునకును, అపిశబ్దమువ ...ఁపునకును చెట్టుమొదటికిని, బౌద్ధశాస్త్రోక్తమైనరూప, వేదనా, సంజ్ఞా, సంస్కారము లనుపంచస్కంధములకును పేరు. స్కంధత ...ధః. స్కందిర్ గతిశోషణయోః. పొందఁబడునది. 'సమీహా ...యోః స్కంధ సై స్న్యే రూపాదిపంచకే' ఇతి శేషః.

...శే నదవిశేషేఽబ్ధౌ సిన్ధు ర్నా సరితి స్త్రియామ్,

సింధుశబ్దము దేశవిశేషమునకును, నదవిశేషమునకును, సము ...కును పేరైనపుడు పు. సామాన్యముగా నదికిని నదీవిశేషమున పేరైనప్పుడు స్త్రీ. స్యందత ఇతి సింధుః. స్యందూ ప్రస్రవణే. ప్రవ ...నది. 'సింధు ర్గజమదేఽపి స్యా' దితి శేషః.

...ధా విధౌ ప్రకారే చ-

విధాశబ్దము చేయుటకును, ప్రకారమునకును పేరు. చకారము ...గజాన్నమునకును, కూలికిని పేరు. విధానం, విధీయత ఇతిచ విధా. ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. చేయుటయు, చేయఁబడునదియును ...విధ. పుంలింగ మని కొందఱు. 'విధో విధానే హస్త్యన్నే ప్రకా రేఽపిచ' అని పుంలింగమం దజయుఁడు. "విధా నర్ధిప్రకారేషు ... వేతనే విధా" అని రుద్రుఁడు.

సాధూ రమ్యేఽపి చ త్రిషు. ౧౦౨

సాధుశబ్దము ఒప్పిదమైనదానికిని, అపిశబ్దమువలన సజ్జనునికిని సాధ్నోతీతి సాధుః. త్రి. రాధసాధ సంసిద్ధౌ. సాధించువాఁడు.

"సాధు ర్వార్ధుషికే చారౌ సజ్జనే చాభిధేయవ" దితి విశ్వప్రకా

• వధూ ర్జాయా స్నుషా స్త్రీ చ-

వధూశబ్దము పెండ్లామునకును, కోడలికిని, స్త్రీమాత్ర
ను, చకారమువలన స్పృక్కయను గంధద్రవ్య విశేషమునకును
ఊహ్యతే ఇతి వధూః. సీ. వహ ప్రాపణే. వహింపఁబడునది. "
యాం ప్రియంగౌ చ శటీశారిబయో ర్వధూ" రితి శేషః.

• సుధా లేపోఽమృతం స్నుహీ

సుధాశబ్దము పూయునట్టి సున్నమునకును, అమృతము
జెముడుచెట్టుకును పేరు. సుష్ఠుధీయతే ఇతి సుధా. డు ధాఞ్ ధా
షణయోః. ధేట్ పానే. లెస్సగా ధరింపఁబడునది, పానముచే
నది సుధ. "సుధా పయసి మూర్వాయా" మితి శేషః.

• సంధా ప్రతిజ్ఞా మర్యాదా-

సంధాశబ్దము ప్రతిజ్ఞకును మర్యాదకును పేరు. సంధీయతే
ద్వయప్రాంతావనయేతి, సంధానంచ సంధా. దీనిచేత క్షేత్రద్వ
తములు చేర్పఁబడును, ప్రతిజ్ఞ సేయుటయు గనుక సంధ.

• శ్రద్ధా సంప్రత్యయః స్పృహా.

శ్రద్ధాశబ్దము భక్త్యతిశయమునకును, ఇచ్ఛకును పేరు. శ్ర
అనయేతి శ్రద్ధా. డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః. దీనిచేత విశ్వసి

• మధు మద్యే పుష్పరసే క్షౌద్రేఽపి-

మధుశబ్దము మద్యమునకును, పూఁదేనెకును, తేనెకును
నపుడు న. అపిశబ్దమువలన చైత్రమాసమునకును, అసురునకును,
చెట్టుకును పేరగునపుడు. పు. మాద్యంత్యనేనేతి మధు. మదీ హర్షే
చేత మదింతురు. "మధు ర్నా దైత్యభేదే చైత్రే వసంతే దానవే
అస్త్రియాం మద్యభేదే స్యాత్ క్లీబం సలిలదుగ్ధయో" రితి శేషః

• అన్ధం తమస్యపి,

అంధశబ్దము అంధకారమునకు పేరగునపుడు. న. అపిశ
లన గ్రుడ్డివానికిఁ బేరగునపుడు త్రి. అన్ధయతీ త్యన్ధం. అన్ధ దృ
సంహారే. కానరాకుండఁ జేయునదియు, కానరానివాఁడును అ
అంధుఁడును.

... త్రిషు-
...ముందుఁ జెప్పఁబడు థాంతము లన్నియు త్రిలింగములు.

సమున్నద్ధా పణ్డితంమన్య గర్వితౌ. ౧౦౪

...మున్నద్ధశబ్దము తాను విద్వాంసుఁడు గాక విద్వాంసుఁడ
...నము గలవానికిని, గర్వము గలవానికిని పేరు. సమున్న
...తి సమున్నద్ధః. ణహ బంధనే. గర్వించువాఁడు.

...హ్మబన్ధు రధిక్షేపే నిర్దేశే.
బ్రహ్మబంధుశబ్దము బ్రాహ్మణకర్మహీనుఁడైన బ్రాహ్మణునికిని,
...చేతఁ బేర్కొనఁబడినవానికిని పేరు. బ్రహ్మణో బ్రాహ్మణస్య
... బ్రహ్మబంధుః. అనుష్ఠానాదులు లేక బ్రాహ్మణునికి బంధుమా
...నవాఁడు. (ఈలాగే క్షత్రబంధుశబ్దమును తిరస్కారమందుఁ
...కును.)

అ థావలమ్బితే,
...విదూరేఽప్యవష్టబ్ధః.
అవష్టబ్ధశబ్దము అవలంబింపఁబడినవానికిని, దగ్గఱ నున్నవాని
...శబ్దమువలన కట్టఁబడినవానికిని పేరు. అవష్టభ్యత ఇత్యవష్టబ్ధః.
... రోధనే. అవలంబింపఁబడును. "ఆక్రాంతే చావరుద్ధే స్యా
...బ్ధ స్తిరస్కృత" ఇతి శేషః.

ప్రసిద్ధా ఖ్యాత భూషితౌ. ౧౦౫

ప్రసిద్ధశబ్దము ఖ్యాతిగలవానికిని, అలంకరింపఁబడినవానికిని పేరు.
...ణ సిధ్యతీతి ప్రసిద్ధః. షిధు సంరాద్ధౌ. ప్రకర్షముచేతనైనవాఁడు.

నాంతములు.

...ర్య వహ్నీ చిత్రభానూ-
చిత్రభానుశబ్దము సూర్యునకును, అగ్నికిని పేరు. చిత్రాః భాన
...స్య సః చిత్రభానుః. నానావిధములైన కిరణములు గలవాఁడు.

భానూ రశ్మి దివాకరౌ,
భానుశబ్దము కిరణమునకును, సూర్యునికిని పేరు. భాతీతి భా
...భా దీప్తౌ. ప్రకాశించును గనుక భానువు.
...హ తాత్మానౌ ధాతృదేహౌ.

భూతాత్మ౯శబ్దము బ్రహ్మకును, దేహమునకును పేరు. భూ
నాం ప్రాణినా మాత్మా, పృథివ్యాదిభూతస్వరూప ఇతి చ భూత
న. పు. ప్రాణులకు ఆత్మ గనుకను, పంచమహాభూతస్వరూపమ
కను భూతాత్మ.

* మూర్ఖ నీచౌ పృథగ్జనౌ.

పృథగ్జనశబ్దము మూర్ఖునికిని, హీనజాతివానికిని పేరు
శ్కార్యో జనః పృథగ్జనః. పృథక్కరింపఁదగినజనుఁడు.

* గ్రావాణౌ శైల పాషాణౌ.

గ్రావ౯శబ్దము పర్వతమునకును, ఱాతికిని పేరు. గృ
ఇతి గ్రావా. న. పు. గ్రహింపఁబడునది.

* పత్త్రిణౌ శర పక్షిణౌ,

పత్త్రి౯శబ్దము అమ్మునకును, పక్షికిని పేరు. పత్రా
అస్య సంతీతి పత్త్రీ. న. పు. ఱెక్కలు గలది.

* తరుశైలౌ శిఖరిణౌ-

శిఖరి౯శబ్దము వృక్షమునకును, పర్వతమునకును పేరు.
ణ్యస్య సంతీతి శిఖరీ. న. పు. అగ్రములు గలది.

* శిఖినౌ వహ్ని బర్హిణౌ.

శిఖి౯శబ్దము అగ్నికిని, నెమిలికిని పేరు. శిఖాః అస్య
శిఖీ. న. పు. జ్వాలలును, చుంచును గలిగినది.

* ప్రతియత్నా వుభౌ లి ప్సోపగ్రహౌ.

ప్రతియత్నశబ్దము అభిలాషకును, చెఱపట్టుటకును పేరు
యతనం ప్రతియత్నః. యతీ ప్రయత్నే. యత్నము చేయుట ప్రతి
ము. "ప్రతియత్నః ప్రతీకారే గుణాధానే చ వస్తున" ఇతి శేష

* అథ సాదినౌ,

ద్వౌ సారథి హయారోహౌ-

సాది౯శబ్దము సారథికిని, గుఱ్ఱపురౌతునకును పేరు. సీదతి
దతి, సాదయతి తురగమితి చ సాదీ. న పు. షద్లృ విశరణగత్య
దనేషు. కూర్చుండువాఁడును, గుఱ్ఱమును నొప్పించువాఁడును
"సాదీ స్యాత్తురగారోహే రథేభారోహయోరపి" ఇతి ప్రతాపః.

వాజినోఽశ్వేషు పక్షిణః. ౧౦౮

వాజిశబ్దము గుఱ్ఱమునకును, అమ్మునకును, పక్షికిని పేరు. వా
జౌ స్సంత్యస్యేతి వాజీ. న. పు. ఱెక్కలు గలిగినది.
శేఽప్యభిజనో జన్మభూమావపి.

అభిజనశబ్దము కులమునకును, జన్మభూమికిని, అపిశబ్దమువలన
, కులాగతమైన ధ్వజాదులకును పేరు. అభిజాయ తేఽస్మి
న్నభిజనః. జనీ ప్రాదుర్భావే. దీనియందుఁ బుట్టుదురు.

అథ హాయనాః,

వర్షార్చి ర్వ్రీహిభేదా స్సుస్యః-

హాయనశబ్దము సంవత్సరమునకు, కిరణమునకు, వ్రీహిభేదమున
చకారమువలన శత్రువునకును పేరు. భావాః జహీత ఇతి హాయ
. హాఙ్ గతౌ. అవస్థలను బొందునది.

చన్ద్రాగ్న్యర్కా విరోచనాః. ౧౧౯

విరోచనశబ్దము చంద్రునికి, అగ్నికి, సూర్యునికిని పేరు. విరోచ
తే విరోచనః. రుచ దీప్తౌ. ప్రకాశించువాఁడు. 'విరోచనో బలే స్తాత'
శేషః.

కేశేఽపి వృజినః-

వృజినశబ్దము వెండ్రుకలకు పేరైనప్పుడు త్రి. అపిశబ్దమువలన పా
మునకు పేరైనప్పుడు న. క్లేశమునకు పేరైనప్పుడు పు. "వృజినం కల్మషే
ం క్లేశేవా కుంతలేత్రిషు" అని శభసుఁడు. వృజ్యతఇతివృజినం. వృజీ
నే. విడువఁబడునది.

విశ్వకర్మార్క సురశిల్పినోః,

విశ్వకర్మన్‌శబ్దము సూర్యునికిని, దేవశిల్పికిని పేరు. విశ్వం క
ర్మాస్యేతి విశ్వకర్మా. న. పు. సకలమైన క్రియలు గలవాఁడు. టీ. స.
విశ్వాన్యకర్మాణి యస్మాదితి విశ్వకర్మేతి సూర్యపక్షే.

ఆత్మా యత్నో ధృతి ర్బుద్ధి స్స్వభావో బ్రహ్మ వర్ష్మ చ. ౧౨౦

ఆత్మన్‌శబ్దము యత్నమునకు, ధైర్యమునకు, బుద్ధికి, స్వభావము
, పరమాత్మకు, దేహమునకు,చకారమువలన జీవునికిని పేరు. అతతీత్యా
. న. పు. అత సాతత్యగమనే. ఎడతెగక తిరుగునది. టీ. స. యత్నే—

'ఆత్మానురూపం ఫల'మితి. యత్నానురూపమిత్యర్థః. ధైర్యే—ఆత్మ
నైవ ముహ్యతి. బుద్ధౌ—స్వాత్మ వేదో్యఽయమర్థః. స్వబుద్ధిస్సై
త్యర్థః. స్వభావస్సహజో ధర్మః. తత్ర—దుష్టాత్మా క్రోధాత్మా
మాత్మని—ఆత్మైవేదం సర్వం. శరీరే - స్థూలాత్మా కృశాత్మా
నావాత్మానోవ్యవస్థాత ఇతి. "ఆత్మేంద్రియేఽనిలే జీవ" ఇతి శేషః.

* శక్ర ఘాతుక మత్తేభ వర్షుకాబ్దా ఘనాఘనాః,

ఘనాఘనశబ్దము దేవేంద్రునికిని, చంపునట్టి స్వభావము గల
నికిని, మదపుటేనుఁగునకును, వర్షించునట్టి మేఘమునకును పేరు.
తుకమత్తేభమన్నచోట చంపునట్టి స్వభావముగల మదపుటేను
కొందఱు. హంతీతి ఘనాఘనః. హన హింసాగత్యోః. చంపు
పోవునది.

* అభిమానోఽర్థాదిదర్పేఽజ్ఞానే ప్రణయహింసయోః.

అభిమానశబ్దము ధనరూపకులాదులచే వచ్చినగర్వమునకు
మునకు, ప్రార్థనకు, హింసకును పేరు. అభిమాననం, అభిమా
అభిమానః. మాన పూజాయాం. మన జ్ఞానే. మీఞ్ హింసా
గర్వించుట. జ్ఞానము, హింసయును అభిమానము.

* ఘనో మేఘే మూర్తిగుణే త్రిషు మూర్తే నిరన్తరే,

ఘనశబ్దము మేఘమునకును, కాఠిన్యమునకును పేరైనపుడు
కఠినమయిన వస్తువునకు, దట్టమైనదానికిని పేరైనపుడు త్రి. హ
ఇతి ఘనః. హన హింసాగత్యోః. కొట్టఁబడునది. లోహముద్గరమ
కాంస్యతాలాదులకును పేరు. 'ఘనం స్యాత్కాంస్యతాలాదా
ముద్గరముస్తయో' రితి శేషః.

* ఇన స్సూర్యే ప్రభౌ-

ఇనశబ్దము సూర్యునికిని, ప్రభువునకును పేరు. ఏతీతి ఇనః.
గతౌ. సంచరించువాఁడు. 'ఇన స్సూర్యే నృపే పత్యా'వితి విశ్వప్రకా

* రాజా మృగాఙ్కే క్షత్రియే నృపే.

రాజశబ్దము చంద్రునికి, క్షత్రియజాతివానికి, భూమి
రాజునకును పేరు. కొందఱు 'ప్రభౌ'అనునది యిక్కడికిని సంబంధి
గనుక ప్రభువునకుం బేరని చెప్పుదురు. 'ప్రభౌ భూమిపతౌ రాజా

తే" అని రథసుఁడు. రాజత ఇతి రాజా. న. పు. రాజృ దీప్తౌ.
రించువాఁడు.

వాణిన్యౌ న ర్తకీ దూత్యౌ-

వాణినీశబ్దము నృత్యమాడు స్త్రీకిని, దూతికకును పేరు. వణతి తా
న్నేతి వాణినీ. సీ. వణ శబ్దే. పలుకునట్టి స్వభావముగలది. పా.
విదగ్ధే వాణిన్యౌ. అప్పుడు మదించిన స్త్రీకి, నేర్పరియైన స్త్రీకిని
"వాణినీ వానినీ సమే" ఇతి శేషః.

స్రవన్త్యా మపి వాహినీ,

వాహినీశబ్దము నదికిని, అపిశబ్దమువలన సేనకును, సేనావిశేష
కును పేరు. వహతి, వాహయతీతి చ వాహినీ. సీ. వహ ప్రాపణే.
హించునది, ప్రయత్నము సేయునది వాహిని.

హ్లాదిన్యౌ వజ్రతటితౌ.

హ్లాదినీశబ్దము వజ్రాయుధమునకును, మెఱపునకును పేరు. హ్లాదోఽ
అస్తీతి హ్లాదినీ. సి. హ్లాద అవ్యక్తే శబ్దే. మ్రోఁత గలిగినది.

వన్ధ్యాయామపి కామినీ. ౧౧౩

కామినీశబ్దము బదనికకును, అపిశబ్దమువలన విలాసినియైన స్త్రీకిని
. కామోఽస్యా అస్తీతి కామినీ. సీ. అభిలాష గలిగినది. "కామా
నతీ స్త్రీషు చక్రవాకాయాం చ కామినీ" ఇతి ప్రతాపః.

త్వగ్దేహయో రపి తనుః-

తనుశబ్దము తోలునకును, శరీరమునకును పేరైనపుడు. సీ. అపిశబ్ద
లన అల్పమైనదానికిని, సన్నమైనదానికిని పేరైనపుడు త్రి. తన్యత
తనుః. తను విస్తారే. విస్తరింపఁబడునది. "తనుస్తు వాచ్యలింగస్స్యా
ల్పేఽపి విరళే కృశ" ఇతి శేషః.

సూనాధో జిహ్వికాపి చ,

సూనాశబ్దము కొండనాలికకును, అపిశబ్దమువలన వధస్థానమున
పేరు. సువతి ప్రేరయతి శ్లేష్మాదికమితి, సూయన్తే ప్రాణిన అత్రేతి చ
నా. షూ ప్రేరణే. శ్లేష్మాదులను వెళ్ళించునది. మేఁకలు మొదలైన
వులు దీనియందు తోలఁబడును గనుకను సూన. "సూనాపుత్ర్యాం
స్థానగళశుండికయోరపి, శూన్యైతు వాచ్యవ త్సూనం క్లీబే ప్రసవపు

ష్వయో” రితి శేషః. వధస్థానం = భక్ష్యప్రాణినాం హననప్రదేశః
శుండికా=గళస్థానజాతో గ్రంథివిశేషః.

* క్రతు విస్తారయో ర స్త్రీ వితానం త్రిషు తుచ్ఛకే.
మన్దే-

వితానశబ్దము యజ్ఞమునకును, విస్తారమునకును పేరైనపు
రి త్తమైనదానికి, మందునికిని, పేరైనపుడు త్రి. వితన్యత ఇతి వితా
గణః తానః అత్రేతి వితానం. తను విస్తారే. వి స్తరింపఁబడునది,విస్త
లేనిదియు గనుక వితానము. “వితానో యజ్ఞవిస్తారోల్లోచేషుక్రతు
వృ త్తిభేదావసరయో” రితి విశ్వప్రకాశః.

* అథ కేతనం కృ త్యే కే తౌ వుపనిమ న్త్రణే,

కేతనశబ్దము చేయఁదగినపనికిని, టెక్కెమునకును, బ్రా
నిమంత్రణము చేయుటకును పేరు. కేతం త్యనేనేతి కేతనం. కిత
దీనిచేత నెఱుఁగుదురు. టీ. స. అవశ్యకర్తవ్యే— “నివాపాంజలి
కేతనై శ్శ్రాద్ధకర్మభిః” ధ్వజే—‘మీనకేతనః’ నిమంత్రణే—“
తనం బ్రాహ్మణం నాతిక్రామే” దితి.

* వేద స్తత్వం తపో బ్రహ్మ బ్రహ్మా విప్రః ప్రజాపతిః.

బ్రహ్మన్ శబ్దము వేదమునకు, పరమాత్మకు, తపస్సునకును పే
వుడు న. బ్రాహ్మణునికిని, బ్రహ్మదేవునికిని పేరైనపుడు పు. బృంహ
బ్రహ్మ. నాంతః. బృహ బ్రహి వృద్ధౌ. వృద్ధిఁ బొందునది. “బ్రహ్మ
ద్రార్కయో ర్యోగే పుంసి స్యా దృత్విగంతర” ఇతి శేషః.

* ఉత్సాదనేచ హింసాయాం సూచనే చాపి గన్ధనమ్,

గంధనశబ్దము నలుఁగుపెట్టుటకు, హింసకు, ఎఱిఁగించుటకును
పిశబ్దమువలన ప్రకాశమునకును పేరు. ‘ఉత్సాహనే చ హింసాయై
నుపాఠమునందు ఉత్సాహమునకును, హింసించుటకై కొండెముచెప్ప
కును పేరు. గంధ్యతే అనేనేతి గంధనం. గంధ అర్దనే. దీనిచేత పీడిం
డును. “హింసార్థసూచనే హింసోత్సాహనేపిచ గంధన” మితి శే

* ఆతఙ్చనం ప్రతీవాప జవ నాప్యాయనార్థకమ్.

ఆతంచనశబ్దము ప్రతీవాపమునకును, వేగమునకును, తృప్తిచే
టకును పేరు. ప్రతీవాపమనఁగా కరఁగినబంగారము మొదలైనవి ద్రవ

...ోం గూర్చి పొడిసేయుటకు పేరనికొందఱు. పెట్టినదానిని మ
...యుటకు పేరని కొందఱు. పాలలో తోడుపెట్టుట యని కొం
...ఆసమన్తాత్తంచనం ఆతంచనం. తంచు గతౌ. అంతటవ్యాపించుట.

...క్ష్మనం లాఞ్ఛన శ్మశ్రునిష్ఠానావయవే ష్వపి,

...వ్యంజనశబ్దము గుఱుతునకును, గడ్డము మీసాలకును, తిమ్మన
...ను, స్త్రీపురుషుల గుహ్యావయవములకును, అపిశబ్దముచేత కకా
...ర్ణములకును పేరు. వ్యజ్యతే అనేనేతి వ్యంజనం. అంజూ వ్యక్తి
...కాంతిగతిషు. దీనిచేత ప్రకటముగాఁ జేయఁబడును. "వ్యంజనం
...ఛంతే స్యా" దితి శేషః.

...స్యా త్కౌలీనం లోకవాదే యుద్ధే పశ్వహిపక్షిణామ్. ౧౧౭

...కౌలీనశబ్దము లోకాపవాదమునకు, పశు సర్ప పక్షులయొక్క
...ద్ధమునకును పేరు. కులే భవం కౌలీనం. కులమందుఁ బుట్టినది. టీ.స.
...ః పురుషో నమితముఖత్వేన కౌ భూమావాలీన ఇవ భవతీతి కులీనః.
...దం కౌలీనం. "కౌలీనం స్యా త్కులీనత్వే గుహ్యే జన్యే కుక
..., కౌలేయక విహంగాహిపశూనాం సంగరేఽపిచ" ఇతి ప్రతాపః.

...స్యా దుద్యానం నిస్సరణే వనభేదే ప్రయోజనే,

...ఉద్యానశబ్దము గృహాదులనుండి వెడలుటకును, శృంగారవుఁ
...టకును, ప్రయోజనమునకును పేరు. ఉద్గతం యానం, ఉద్యాంత్యే
...ద ఉద్యానం. యా ప్రాపణే. పోవుట గనుకను, దీనిఁగూర్చి పో
... గనుకను ఉద్యానము.

...అవకాశే స్థితౌ స్థానమ్-

...స్థానశబ్దము తావునకును, ఉనికిపట్టునకును పేరు. తిష్ఠంత్యస్మిన్,
... స్థానం. ష్ఠా గతినివృత్తౌ. దీనియందుందురు గనుకను, ఉండుట
...ను స్థానము. "స్థానంస్యాదుద్యద్వృత్త్యా ర్థసాదృశ్యేసన్నివేశనః" ఇతి

క్రీడాదావపి దేవనమ్. ౧౧౮

దేవనశబ్దము క్రీడకు, ఆదిశబ్దమువలన విజిగీషా వ్యవహార ద్యు
...తి మోద మద స్వప్న కాంతిగతులకును, అపిశబ్దమువలన విలాస

మునకును, జూదమునకును పేరు. ద్యూతి ర్దేవనం. క్రీడించుట
నది దేవనము.

* ఉత్థానం పౌరుషే త న్త్రే సంనివిష్టోద్గమేఽపిచ,

ఉత్థానశబ్దము ఉద్యోగమునకును, సైన్యమునకును, కూ
వాఁడు లేచుటకును, అపిశబ్దమువలన మలోత్సర్గమునకును, సై
గృహానా స్త్వంతరమునకును పేరు. ఉద్గతం స్థానం, ఉత్ స్థీయతే
నేతిచ ఉత్థానం. స్థా గతినివృత్తౌ. ఉద్యోగించుటయు, దీనిచేత
గింతురుగనుకను ఉత్థానము. టీ. స. ఊర్ధ్వవి_స్తృతదోర్గపాణిపురుష
ణమత్ర పౌరుషశబ్దేన వివక్షితం. యథా—'సప్తోత్థాన మిదం
మా త్తరక్షిశతావృతః మితి క్షేమేంద్రః. సైన్యే—ఉత్థాన
రాజేతి. "మలోత్సర్జన ఉత్థానం హార్షోద్యోగ సమా ప్తి ష్వి"తి

* వ్యుత్థానం ప్రతిరోధే చ విరోధాచరణేఽపిచ.

వ్యుత్థానశబ్దము అడ్డపెట్టుటకును, ప్రతికూలము చేయు
అపిశబ్దమువలన సమాధిమానుటకును పేరు. విరుద్ధముత్థాన
వ్యుత్థానం. దీనియందు విరుద్ధమైన యుద్యోగము గలదు.

* మారణే మృతసంస్కారే గతౌ ద్రవ్యేఽర్థదాపనే,
నివర్తనోపకరణానువ్రజ్యాసు చ సాధనమ్.

సాధనశబ్దము వధించుటకును, మృతిని సంస్కరించుటకును,
నమునకును, ధనమునకును, అప్పుపుచ్చుకొన్న యర్థమునిప్పించు
ను, ప్రయోజనమును సాధించుట కుపయుక్తమైన పదార్థమునకును,
టఁబోవుటకును, చకారమువలన లింగకరణమేఢ్రసైన్యాదులకును
సాధ్యతే అనేనేతి సాధనం. రాధసాధ సంసిద్ధౌ. దీనిచేత సాధింపబ
"సాధనంకరణేలింగసైన్యయోర్మేహనేఽపిచ" ఇతి శేషః. టీ. స.
ణే మృతసంస్కార ఇత్యత్ర అకారప్రశ్లేషేణ ఛేదంకృత్వా అమృత
త్సనాభ్యాదేర్విషస్య నిర్విషీకరణరూపే సంస్కార ఇతికేచ్ఛిద్వ్యా

* నిర్యాతనం వైరశుద్ధౌ దానే న్యాసార్పణేఽపిచ,

నిర్యాతనశబ్దము పగ సాధించుటకును, దానమునకును,
బెట్టినసొమ్మును తిరుగ నిచ్చుటకును, అపిశబ్దమువలన, అప్పు
మొదలైనదానికిని పేరు. నిశ్శేషేణ యాతనం నిర్యాతనం.

...క్షే. నిశ్శేషముగాఁ దీర్చుట.

వ్యసనం విపది భ్రంశే దోషే కామజకోపజే. ౧౨౧

వ్యసనశబ్దము ఆపదకును, పడుటకును, కామక్రోధములవలనఁ స్త్రీద్యూతాది సప్తవ్యసనములకును పేరు. వ్యస్యతే శ్రేయోఽమా... న్యావ్యతే పురుషోఽనేనేతి వ్యసనం. అసు క్షేపణే. దీనిచేత పురు... శ్రేయోమార్గమునుండి తొలఁగఁ ద్రోయఁబడును.

...క్షాక్షిలోమ్ని కింజల్కే తన్త్వాద్యంశేఽప్యణీయసి,

పక్ష్మశబ్దము ఱెప్పవెండ్రుకలకును, ఆకరుపువ్వులకును, నూలు ...యినదాని సన్నపుతునుకలకును, అపిశబ్దమువలన పక్షులతుప్పొడు ...పేరు. పక్ష్యత ఇతి పక్ష్మ. న.న. పక్ష పరిగ్రహే. పరిగ్రహింపఁబడునది.

...తిభేదే క్షణే పర్వ-

పర్వశబ్దము పున్నమ మొదలయిన పర్వతిథులకును, ఉత్సవము ... పేరు. మఱియును పున్నమపాడ్యమిసంధికిని, కనుపునకును, ప్ర... మునకును పేరు. పర్వతీతి పర్వ. న. న. పర్వ పూరణే. పూరించునది. టీ. ...తిభేద స్థితివిశేషః "చతుర్దశ్యష్టమీచైవ పూర్ణిమాచ కుహూస్త... పర్వాణ్యేతాని రాజేంద్ర రవిసంక్రాంతిరేవచే" తి. 'దర్శప్రతిపదో... ...ా విషువత్ప్రభృతావపి, పర్వ స్యా దుత్సవే గ్రంథే ప్రస్తావే లక్ష... ...ర' ఇతి ప్రతాపః.

వర్త్మ నేత్రచ్ఛదేఽధ్వని. ౧౨౨

వర్త్మశబ్దము ఱెప్పకును, తెరువునకును పేరు. వర్తయతీతి, వ... ...ఽస్మిన్నితి చ వర్త్మ. వృతు వర్తనే. వర్తింపఁజేయునది. దీనియం... ...ర్తింతురు గనుకను వర్త్మము.

...కారగుహ్యే కౌపీనమ్-

కౌపీనశబ్దము చేయరానిపనికిని, గుహ్యమునకును పేరు. లక్షణ... గుహ్యాచ్ఛాదకమైనవస్త్రమునకును పేరు. కూపం ప్రవేష్టుమర్హతీ... ...పీనం. కూపమును ప్రవేశింప నర్హమైనది. "కౌపీనం చీరఖండే... ...దితి శేషః.

మైథునం సంగతౌ రతే,

మైథునశబ్దము సంబంధమునకును, సురతమునకును పేరు. మిథు...

నస్య కర్మ మైథునం. మిథునముయొక్క క్రియ.

* ప్రధానం పరమాత్మా ధీః-

ప్రధానశబ్దము పరమాత్మకును, ప్రజ్ఞకును, మఱియు ప్ర
ప్రధానికిని, ముఖ్యునికిని పేరు. ప్రకర్షేణ దధాతీతి ప్రధానం. డు
ధారణపోషణయోః. ప్రకర్షముచేత నన్నిటిని ధరించునది. "ప్ర
ముఖ్యా మంత్రిణో" రితి శేషః.

* ప్రజ్ఞానం బుద్ధి చిహ్నయోః.

ప్రజ్ఞానశబ్దము బుద్ధికిని, గుఱుతునకును పేరు. ప్రకృష్టం
ప్రజ్ఞాయతే అనేనేతి చ ప్రజ్ఞానం. జ్ఞా అవబోధనే. ప్రకృష్టమైన
దీనిచేత లెస్సగా నెఱుఁగఁబడును గనుకను ప్రజ్ఞానము.

* ప్రసూనం పుష్పఫలయోః.

ప్రసూనశబ్దము పుష్పమునకును, ఫలమునకును పేరు.
యత ఇతి ప్రసూనం షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే. పుట్టునది.

* నిధనం కుల నాశయోః,

నిధనశబ్దము కులమునకును, నాశనమునకును పేరు. నియత
నమత్రేతి, నిర్గతం ధన మస్మాదితి చ నిధనం. నియతముగా దీని
ధనము గలదు గనుకను, దీనివలన ధనము పోవును గనుకను నిధ
'సామభక్తౌ తు నిధన' మితి శేషః.

* క్రన్దనే రోద నాహ్వానే-

క్రందనశబ్దము ఏడ్చుటకును, పిలుచుటకును పేరు. క్రంద
దనం. క్రది ఆహ్వానే రోదనే చ. ఏడ్చుటయు పిలుచుటయును క్రంద

* వర్ష్మ దేహ ప్రమాణయోః.

వర్ష్మశబ్దము దేహమునకును, కొలఁదికిని పేరు. వృష్యతేఽనే
న. న. వృషు సేచనే. తడుపఁబడునది.

* గృహ దేహ త్విట్ప్రభావా ధామాని-

ధామన్‌శబ్దము గృహమునకును, దేహమునకును కాంతికిని ప్ర
వమునకును పేరు. దధాతి. ధీయతే చ ధామ. న. న. డు ధాఞ్ ధా
షణయోః. ధరించునదియు, ధరింపఁబడునదియును ధామము.
మ స్థానే చ జన్మ" నీతి శేషః.

అథ చతుష్పథే,

...వేశే చ సంస్థానమ్-

సంస్థానశబ్దము నాలుగు తెరువులు గూడిన దిక్కునకును, సన్ని...కును, చకారమువలన ఆకృతికిని, మరణమునకును పేరు. కొం...న్నివేశ మనఁగా నవయవరచనావిశేషమనియును, కొందఱు ...సుండుబయ లనియును జెప్పుదురు. సమ్యక్ తిష్ఠం త్యస్మిన్నితి ... ష్ఠాగతినివృత్తౌ. లెస్సగా దీనియం దుందురు. "సంస్థాన మా...మృత్యౌ" మితి శేషః.

లక్ష్మ చిహ్న ప్రధానయోః. ౧౨౪

లక్ష్మశబ్దము చిహ్నమునకును ప్రధానమునకును పేరు. ల...అనేనేతి లక్ష్మ. స. లక్ష దర్శనాంకనయోః. దీనిచేత గుఱుతు...గనుకను, కానఁబడునదిగనుకను లక్ష్మము.

...చ్ఛాదనే సంపిధాన మపవారణ మి త్యుభే,

ఆచ్ఛాదనశబ్దము వస్త్రమునకును, కప్పుటకును పేరు. ఆచ్ఛాద్య...నేతి ఆచ్ఛాదనం. ఛద అపవారణే. దీనిచేత కప్పఁబడునుకను ...ప్పుట గనుకను ఆచ్ఛాదనము.

...రాధనం సాధనే స్యా దవాప్తౌ తోషణేఽపిచ. ౧౨౫

ఆరాధనశబ్దము సిద్ధించుటకును, ప్రాప్తికిని, సంతోషించుటకును ...ఆరాధః ఆరాధనం. రాధ సాధ సంసిద్ధౌ. ఆరాధించుట ఆరా...

...ధిష్ఠానం చక్ర పుర ప్రభా వాధ్యాసనే ష్వపి,

అధిష్ఠానశబ్దము బండికంటికిని, పట్టణమునకును, ప్రభావమునకు ...క్రమించుటకును పేరు. అధితిష్ఠంత్యత్రేతి అధిష్ఠానం. ష్ఠా గతిని... దీనియం దుండురుగనుక అధిష్ఠానము.

...త్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేఽపి-

రత్నశబ్దము స్వజాతియం దుత్కృష్టమైన వస్తువునకును, అపి ...వలన పచ్చ, కెంపు మొదలయినమణులకును పేరు. రమ న్తేఽస్మి...త్నం. రము క్రీడాయాం. దీనియందు రమింతురు గనుక రత్నము.

వనే సలిల కాననే. ౧౨౬

వనశబ్దము నీళ్లకును, అడవికిని పేరు. వన్యతే ఇతి వ
యాచనే. అడుగఁబడునది వనము.

* తలినం విరళే స్తోకే.

తలినశబ్దము పలుచనిదానికిని, ఇంచుకంతకును పేరు.
గా నిర్మల మని కొందఱు. "త్రిష్వచ్ఛే తలినం లవే" అని
తలతీతి తలినం. త్రి. తల ప్రతిష్ఠాయాం. నిలుకడ గలిగియుండు

* వాచ్యలిఙ్గా స్త థో త్తరే,

టీ. స. అత్ర తథాశబ్దస్యాయమర్థః. యథా పూర్వవా
నశబ్దో వాచ్యలింగః తథా నాంతవర్గసమాప్తిపర్యంతాః వక్ష్య
అపివాచ్యలింగా ఇతి. తథాచ మురారినాటకే—కస్య తలినా
జిహ్వేతి. తలినశబ్ద మెట్లు విశేష్యలింగమో అత్తెఱఁగుననే
జెప్పఁగల సమానశబ్దము మొదలు నాంతవర్గపర్యంతము లైన
విశేష్య లింగములు.

* సమానా స్స త్స మైకే స్యుః-

సమానశబ్దము సజ్జనునికిని, సదృశమైనదానికిని, ఒకటై
నకును పేరు. సహ మానేన వర్తత ఇతి సమానః. మాన పూ
మాజ్ మానే. పూజతోడను, కొలఁదితోడనుఁ గూడినది.

* పిశునా ఖల సూచకౌ.

పిశునశబ్దము దుర్జనునికిని, కొండెగానికిని పేరు. పిశ్యతి
నః. శో తనూకరణే. పీడించువాఁడు.

* హీన న్యూనా వూన గర్హ్యా-

హీనన్యూనశబ్దములు తక్కువయినదానికిని, నిందింపఁ
కిని పేళ్లు. హీయత ఇతి హీనః. ఓ హాక్ త్యాగే. విడువఁబడువా
రాం ఊనయతీతి న్యూనః. ఊన పరిహాణే. మిక్కిలి తక్కువైనవా

* వేగి శూరౌ తరస్వినౌ,

తరస్విశబ్దము వేగముగలవానికిని, బలవంతునికిని పే
జవో బలం చాస్యాస్తీతి తరస్వీ. న. త్రి. వేగమును బలమును గల

* అభిపన్నో౽పరాద్ధో౽భిగ్రస్త వ్యాపద్గతావపి.

అభిపన్నశబ్దము అపరాధముఁ జేసినవానికిని, శత్రువుచే

...డినవానికిని, ఆపదఁ బొందినవానికిని పేరు. అభివద్యత ఇత్యభివ
...చ్ గతౌ. అపరాధము మొదలయినదానిని బొందినవాఁడు.

పాంతములు.

...పో భూషణే బర్హో తూణీరే సంహతావపి,

కలాపశబ్దము భూషణమునకును, నెమిలిపురికిని, అమ్ములపొది
...సూహమునకును పేరు. కలాః ఆప్నోతీతి కలాపః. ఆప్ వ్యా
...లఁ బొందునది.

...చ్ఛదే పరీవాపః పర్యుప్తౌ సలిలస్థితౌ. ౧౩౦

పరీవాపశబ్దము గుడారము మొదలైనదానికిని, అంతట విత్తులు
...ట్టుటకును, నీళ్లు నిలుచుటకును పేరు. కొందఱు పరిచ్ఛద మనఁగా
...ర మనియును, సలిలస్థితి యనఁగా నీళ్లుండుస్థలమనియుఁ జెప్పుదురు.
...పః పర్యుప్తౌ; అన్న చోట 'పర్యాప్తౌ' అని పఠించి తృప్తికిని పేరని
...ఱు. పరివపణం పరీవాపః. టువప్ బీజసంతానే. అంతట విత్తులు చ
...పరీవాపము. ఉపసర్గపశమున కడమయర్థములు నూహింపఁదగినవి.
...ోధు గ్గోష్ఠపతీ గోపౌ-

గోపశబ్దము గొల్లవానికి, ఆవుల కధిపతియైనవానికిని పేరు. గాః
...గోపః. పా రక్షణే. ఆవులను రక్షించువాఁడు. "గోపో గ్రామౌఘ
...ధికృతయోర్వల్లవే నృపే, గోపయోషాశారిబయో ర్గోపీ గోపా తు
..."తి ప్రతాపః.

హర విష్ణూ వృషాకపీ,

వృషాకపిశబ్దము శివునకును, విష్ణువునకును పేరు. వ. అగ్నికి,
...నికిని పేరు. వృషేణ ధర్మేణ అకంతి యాంతీతి వృషాకాః ధర్మ
...తాఁపాతీతి వృషాకపిః. పు. అక కుటిలాయాం గతౌ. పా రక్షణే.
...ముచేత చరించువారు వృషాకులు. వారిని రక్షించువాఁడు.

బాష్ప మూష్మశు)-

బాష్పశబ్దము ఆవిరికిని, కన్నీళ్లకును పేరు. బాయతి=శోషయతి,
...ప్రవతి చ బాష్పః. ఓవై శోషణే. వా గతిగంధనయోః. వబయో
...ః. శోషింపఁ జేయునదియు, జాఱునదియును బాష్పము.

కశిపు స్త్వన్న మాచ్ఛాదనం ద్వయమ్. ౧౩౧

కశిపుశబ్దము అన్నము, వస్త్రము ఈరెంటికిని పో[...] ప్రత్యేకముగాఁ గాని పేరు. "ఏకోక్త్యా కశిపూ భక్తాచ్ఛాదనే[...] కల్ప్యతే" అని రభసుఁడు. కశ్యత ఇతి కశిపుః. ప్న. కశ గతి శా[...] పొందఁబడునది కశిపువు.

* తల్పం శయ్యాట్ట దారేషు-

తల్పశబ్దము పానుపునకును, అట్లకును, భార్యకును [...] లంత్యతేఽతి తల్పం. తల ప్రతిష్ఠాయాం. దీనియందు దుండురు. తల్[...] రూపభేదమున నపుంసకము. "యయు స్నుషుస్సవ స్తల్పాన్ భీ[...] నకర్మభిః" అను భట్టిప్రయోగమువలనఁ బుంలింగమును గలదు.

* స్తమ్బేఽపి విటపోఽస్త్రియామ్,

విటపశబ్దము కనవుగంటకును, అపిశబ్దమువలన చిగురున[...] మ్మకును పేరు. వటతి వేష్టత ఇతి విటపః. వట వేష్టనే చుట్టుకొ[...] నది. "వృక్షస్కంధోర్ధ్వశాఖాయాం తృణగుత్సే ద్రుమి స్తృతౌ, [...] విటముఖ్యే చ విటపః పుంనపుంసక" ఇతిప్రతాపః.

* ప్రాప్తరూప సురూపాభిరూపా బుధ మనోజ్ఞయోః,
భేద్యలిఙ్గా అమీ-

ప్రాప్తరూప సురూపాభిరూపశబ్దములు మూఁడును [...] ఒప్పువానికిని పేరు. ప్రాప్తం రూపం యస్య ప్రాప్తరూపః, [...] రూపం యస్య సురూపః, అభిమతం రూపం యస్య అభిరూ[...] రూపముగలవాఁడు ప్రాప్తరూపుఁడు, సురూపుఁడు, అభిరూ[...] ఈ 3 శబ్దములును విశేష్యనిఘ్నములు.

* కూర్మీ వీణాభేదశ్చ కచ్ఛపీ,

కచ్ఛపీశబ్దము ఆఁడుతాఁబేటికిని, సరస్వతివీణకును పేరు. [...] పాతీతి కచ్ఛపీ. సీ. పా రక్షణే. జలప్రాయభూమిని పాలించునది.

—— ఫాంతములు. ——

* రవణ్ణే పుంసి రేఫ స్స్యా త్కుత్సితే వాచ్యలిఙ్గకః.

రేఫశబ్దము రవర్ణమందు వర్తించునప్పుడు పు. కుత్సిత[...] వర్తించునపుడు త్రి. రిఫ్యతే రిఫతివా రేఫః. రిఫ హింసాయాం. [...] సింపఁబడునది, హింసించునది. (అధికపాఠము)

—— శాంతములు. ——

...త్రాభవస త్తే ౽ స్త్రీ గన్ధర్వో దివ్యగాయనే,

...గంధర్వశబ్దము అంతరపిశాచమునకును, గుఱ్ఱమునకును, దేవ... పాడునట్టి విశ్వావసువు మొదలయినవారికిని పేరు. గంధ... గంధర్వః. అర్వపర్వగతౌ. గంధమునుబొందును గనుక గంధ... గంధర్వుఁడును.

...మ్బు ర్నా వలయే శఙ్ఖే-

...కంబుశబ్దము కడియమునకును, శంఖమునకును పేరు. కామ్య... కంబుః. పు. కము కాంతౌ. కాంక్షింపఁబడునది.

ద్విజిహ్వౌ సర్ప సూచకౌ. ౧౩౮

ద్విజిహ్వశబ్దము సర్పమునకును, కొండెగానికిని పేరు. ద్వేజి... అస్యేతి ద్విజిహ్వః. రెండునాలుకలు గలిగిన(వాఁడు)ది.

...ర్వో౽న్యలిఙ్గః ప్ర గాహా పుంబహుత్వే౽పి పూర్వజాః,

పూర్వశబ్దము పూర్వదిక్కున నుండువస్తువునకు పేరైనపుడు... లింగము. 'పూర్వోగ్రామః', 'పూర్వంధనం', 'పూర్వా నదీ'... పూర్వులైన పితృపితామహాదులకు పేరైనపుడు పుంలింగబహువచ... వర్తించును. 'పూర్వేవదంతి', 'పూర్వైః కృతం' అని. పూ... పూర్వః. పర్వ పుర్వ పూరణే. పూరించునది. గంధర్వాదిశబ్దము... యోరభేదః' అను న్యాయముచేత నీభాంతమందుఁ జెప్పఁబడినవి.

—— భాంతములు. ——

...మ్భౌ ఘట ఇభమూర్ధాంశౌ-

కుంభశబ్దము కడవకును ఏనుఁగుకుంభస్థలమునకును పేరు. కుంభ... ంభః. కుభి ఆచ్ఛాదనే. కప్పియుండునది. "కుంభస్స్యా త్కుంభ... పుత్రే) వారాంగనాపతౌ, రాశిభేదే మానభేదే గుగ్గులుత్రివృతో... ంభీతు పాటలా వారిపర్ణీ పిఠరకట్ఫలే" ఇతి శేషః.

డిమ్భౌ తు శిశు బాలిశౌ. ౧౩౯

డింభశబ్దము శిశువునకును, మూర్ఖునికిని పేరు. డయతే డింభః. ...హాయసా గతౌ. ఎగురువాఁడు.

...స్తమ్భౌ స్థూణా జడీభావౌ.

స్తంభశబ్దము కంబమునకును, మ్రాన్పడియుండుటకు స్తభ్నాతి గృహం చేష్టితం చేతి స్తంభః. స్తంభు రోధనే. గృహ వ్యాపారమును నడ్డగించునది.

* శంభూ బ్రహ్మ త్రిలోచనౌ,

శంభుశబ్దము బ్రహ్మకును, శివునికిని పేరు. శం సుఖం భ స్మాదితి శంభుః. భూ సత్తాయాం. ఇతనివలన సుఖము గలుగును. విష్ణావపి శంభుశబ్ద ఇతి చంద్రః.

* కుక్షి భ్రూణార్భకా గర్భాః-

గర్భశబ్దము కడుపునకు, కడుపులోనిశిశువునకును, పేరు. గిరతీతి గర్భః. గౄ నిగరణే. మ్రింగునది. "అంతర్భ సానౌ తస్యాంథా పవనసంకట" ఇతి శేషః.

* విస్రమ్భః ప్రణయేఽపిచ.

విస్రంభశబ్దము పరిచయమునకును, అపిశబ్దమువలన విశ్వాసమునకును పేరు. విస్రంభంత్యనేన, విస్రంభనం చ స్రంభు విశ్వాసే. దీనిచేత విశ్వసింతురు. విశ్వసించుటయు విస్ర 'విస్రంభః కేళికలహే విశ్వాసేఽపిచ హింసనే' ఇతి శేషః.

* స్యా ద్భేర్యాం దుస్దుభిః పుంసి స్యా దక్షే దున్దుభిః స్త్రియామ్

దుందుభిశబ్దము భేరికి పేరైనపుడు పు. పాచికలయు త్రిగకు పేరైనపుడు సీ. 'ద్వై త్యేనాదుందుభిర్భేర్యాం స్త్ర్యక్షే కద్వయే' అని రభసుఁడు చెప్పినాఁడు గనుక పాచికలకే పేరని 'దుందు' ఇతి భాషతే దుందుభిః. భాష వ్యక్తాయాం వాచి. ' అని పలుకునది. టీ. స. అక్షే యథా— "దుందుభ్యా కిల పతితయా యత్ ద్రౌపదీహారితా" ఇతి.

* స్యా న్మహారజనే క్లీబం కుసుమ్భం కరకే పుమాన్.

కుసుంభశబ్దము కుసుమపువ్వునకు పేరైనపుడు న. కమం నకు పేరైనపుడు పు. కుస్యతీతి కుసుంభః. కుస శ్లేషణే. కూడియు

* క్షత్రియేఽపిచ నాభి ర్నా-

నాభిశబ్దము క్షత్రియునికిని, అపిశబ్దమువలన విజిగీషు జునకును పేరైనపుడు పు. ప్రాణ్యంగమునకు పేరైనపుడు స్త

నికిని, ప్రధానమునకును, కస్తూరికిని పేరైనపుడు. సీ. నహ్యా
నాభిః. ణహ బంధనే. కట్టఁబడునది. "ముఖ్యరాట్ తు త్రిరో
పుంసి ప్రాణ్యంగకే ద్వయోః, చక్రమధ్యే ప్రధానే చ స్త్రియాం
మదే" ఇతి రభసః.

సురభి ర్గవి చ స్త్రియామ్,

సురభిశబ్దము ఆవునకు పేరగునపుడు సీ. చకారమువలన వసం
పునకు పేరైనపుడు పు. మంచి పరిమళము గలిగినదానికిని, మ
మైనదానికిని పేరైనపుడు త్రి. కామధేనువునకు పేరైనపుడు
సు రభత ఇతి సురభిః. రభ రాభస్యే. మిక్కిలి వేగిరపడునది. "సు
జాతిఫలే వసంతే చంపకద్రుమే, సల్లక్యాం స్త్రీ మాతృభేదే
తు విశేష్యవ" దితి శేషః.

భా సంసది సభ్యేచ-

సభాశబ్దము ఆస్థానమునకును, సజ్జనునికిని, చకారమువలన, స
మునకును, శాలకును, ద్యూతమునకును పేరు. సహ భాంత్య
సభా. భా దీప్తౌ. దీనియందుఁ గూడి ప్రకాశింతురు. లక్షణచేత
దుండువానికిని పేరు. "సభా మరోద రేఽపిస్యాత్ సమూహే
తే త్రిష్వి"తి శేషః.

త్రి ష్వధ్యక్షేఽపి వల్లభః. ౧౩౮

వల్లభశబ్దము అధ్యక్షునికిని, అపిశబ్దమువలన ప్రియమైనదానికిని
వల్లతీతివల్లభః త్రి. వల్ల ప్రీతౌ. సౌత్రోఽయం ధాతుః. ప్రియము
యునది. "వల్లభ స్తు ప్రధానాశ్వ" ఇతి శేషః.

మాంతములు.

ణ ప్రగ్రహా రశ్మి-

రశ్మిశబ్దము కిరణమునకును, పగ్గమునకును పేరు. అశ్నుత ఇతి
పు. అశూ వ్యాప్తౌ. వ్యాపించునది.

కపి భేకౌ ప్లవంగమౌ,

ప్లవంగమశబ్దము కోఁతికిని, కప్పకును పేరు. ప్లవేన గచ్ఛతీతి
మః. గమ్లృ గతౌ. దాఁటులచేతఁ బోవునది.

వ్యాఘ్రు మనోభవౌ కామౌ.

కామశబ్దము ఇచ్ఛకును, మన్మథునికిని పేరు. ఇక్కలి నర్థమున న. కామ్యతే కామనా చ కామః. కము కాంతౌ. జేయువాఁడు కామించుటయు, కామము. "కామః కామ్యే స్త్రి తః, రేతో నికామ యోః క్లీబ" మితి శేషః.

* శౌ ర్యోద్యోగౌ పరాక్రమౌ.

పరాక్రమశబ్దము సామర్థ్యమునకును, ఉద్యోగమునకు పరాక్రమ్యతే అనేనేతి పరాక్రమః. క్రము పాదవిక్షేపే. దీని లి పరాక్రమింపఁబడును.

* ధర్మాః పుణ్య యమ న్యాయ స్వభా వాచార సోమపాః,

ధర్మశబ్దము పుణ్యమునకును, యమునికిని, నీతికిని, స్వ నకును, ఆచారమునకును, సోమయాజికిని పేరు. సోమపాశబ్ద మునకును పేరని కొందఱు. ధగతీతి ధర్మః. ధృఞ్ ధారణే. ధ "ధర్మః పుణ్యే యమే న్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతౌ, యా మహింసాయాం కార్ముకే చ నిగద్యత" ఇతి విశ్వప్రకాశః.

* ఉపాయపూర్వ ఆరమ్భ ఉపధాచా ప్యుపక్రమః.

ఉపక్రమశబ్దము ఉపాయము నెఱిఁగి ప్రారంభించుటకును, త్యాదులఁ బరీక్షించుటకును, అపిశబ్దమువలన నిదిమొదల కును పేరు. ఎట్లనిన—'నందోపక్రమణం ద్రోణం' అని. ఉ ముపక్రమః. క్రము పాదవిక్షేపే. ఉపక్రమించుట యుపక్రమము క్రమస్తు ప్రారంభే చికిత్సాయాం చ విక్రమ" ఇతి శేషః.

* వణిక్పథః పురం వేదో నిగమో-

నిగమశబ్దము అంగడివీథికిని, పట్టణమునకును, వేద పేరు. నియతం గమ్యత ఇతి నిగమః. గమ్లృ గతౌ. నియతము దఁబడునది.

* నాగరో వణిక్,

నైగమౌ ద్వా-

నైగమశబ్దము పట్టణమందున్నవానికిని, వర్తకునికిని, ముగాఁగాని, ఏకముగాఁగాని పేరు. నిగమే భవో నైగమః. ధును, అంగడియందును నుండువాఁడు నైగముఁడు.

బలే రామో నీల చారు సితే త్రిషు.　　౧౦౧

రామశబ్దము బలభద్రునికి పేరైనపుడు పు. నల్లనిదానికిని, అం దానికిని, తెల్లనిదానికిని పేరైనపుడు త్రి. రమయతీతి రామః. ర మాయాం. రమింపఁజేయువాఁడు(నది).

శబ్దాదిపూర్వో బృన్దేఽపి గ్రామః-

గ్రామశబ్దము 'శబ్దము, అనుశబ్దము' మొదలయినశబ్దములు పూ ర్వపదముఁగలదైనప్పుడు సమూహమునకుపేరు. ఎట్లనిన—'శబ్దగ్రా గుణగ్రామః' అని పలుకఁగా ఈరెంటికిని 'శబ్దములసమూహము', 'గు ణసమూహము' అని యర్థము. అపిశబ్దమువలన ఊరికిని, స్వరస మూహమునకును పేరు. గ్రస్యతఇతి గ్రామః. గ్రసు అదనే. అనుభవిం పఁబడునది.

క్రాంతౌ చ విక్రమః,

విక్రమశబ్దము ఆక్రమణమునకును, చకారమువలన పరాక్రమ మునకును పేరు. విక్రమణం విక్రమః. క్రము పాదవిక్షేపే. విక్రమించుట.

స్తోమః స్తోత్రేఽధ్వరే బృన్దే-

స్తోమశబ్దము స్తోత్రమునకును యాగమునకును గుంపునకును . స్తూయతే ఇతి స్తోమః. ష్టుఞ్ స్తుతౌ. పొగడఁబడునది.

జిహ్మస్తు కుటిలేఽలసే.　　౧౦౨

జిహ్మశబ్దము వంకరయైనదానికిని, మందమైనదానికిని పేరు. జ తి జిహ్మః. ఓ హాక్ త్యాగే. విడువఁబడునది.

గుల్మా రుక్ స్తమ్బ సేనాశ్చ-

గుల్మశబ్దము వ్యాధిభేదమునకును, పొదకును, సేనాభేదమున , చకారమువలన, ఉక్కళము మొదలయినదానికిని పేరు.

జామి స్స్వసృ కులస్త్రియోః.

జామిశబ్దము తోడఁబుట్టినయామెకును, కులస్త్రీకిని పేరు. జమ జామిః. నీ. జము అదనే సొమ్ముఁదినునది. పా. యామిః. 'ప్రహ సంయమే యామో యామిస్స్వసృకులస్త్రియోః' అని యకారాదు ందు రభసుఁడు. 'జిహ్మస్తు కుటిలే మందే జామి స్స్వస్ర కుల యోః' అని జకారాదులయం దజయుఁడు. 'సాజామస్స్వ...

మాలన్యే' ఇతి శేషః.

* క్షితి క్షాన్త్యోః క్షమా యు క్తే క్షమం శ క్తే హి తే త్రిషు.

క్షమాశబ్దము భూమికిని, ఓర్పునకును పేరగునపుడు స్త్రీ. ... మునకు పేరగునపుడు మకారాంతమైన యవ్యయ మని కొందఱు ... ర్థునికిని, హితునికిని పేరగునపుడు త్రి. క్షమతే, క్షాంతిశ్చ ... క్షమూష్ సహనే. ఓర్చునది, ఓర్చువాఁడు, ఓర్పుట.

* త్రిషు శ్యామా హరి త్కృష్ణౌ శ్యామా స్యా చ్ఛారిబా నిశా,

శ్యామశబ్దము పచ్చనిదానికిని, నల్లనిదానికిని పేరగునపు... సుగంధపాలకును, రాత్రికిని పేరగునపుడు స్త్రీ. శ్యాయత ఇతి శ్యా... శ్యామా చ. శ్యైఙ్ గతౌ. వ్యాపించునది. 'శ్యామః ప్రయా... గ్రోధే ఘనే వృద్ధే చ దారకే, అప్రసూతాంగనాయాం స్త్రీ ... మలతౌషధౌ, కృష్ణాప్రియంగ్వో ర్గుంద్రాయాం నీలీ త్రివృతయో... శ్యామం మరీచే లవణ' ఇతి శేషః.

* లలామం పుచ్ఛ పుణ్డ్రాశ్వభూషా ప్రాధాన్య కేతుషు.

లలామశబ్దము తోఁకకును, తిలకమునకును, అశ్వభూష... కును, ప్రాధాన్యమునకును, టెక్కెమునకును పేరు. అశ్వభూష... నుచోట గుఱ్ఱమునకును, భూషణమునకును ప్రత్యేకముగా పేరగు... లలామశబ్దము నకారాంతము గల దనియును కొందఱు. 'లలా... లలామం చ భూషావాలధివాజిషు, చిహ్నప్రభావపుండ్రేషు ప్రధా... జశృంగయో' రిత్యజయః. 'లలామోఽ స్త్రీ లలామాపి ప్రభావే ... ధ్వజే, శ్రేష్ఠే భూషాపుచ్ఛశృంగపుండ్ర చిహ్నహయేష్వపి' ఇతి ... ప్రకాశః. లలతీతి లలామం. లల విలాసే. ఒప్పునది.

* సూక్ష్మ మధ్యాత్మమపి-

సూక్ష్మశబ్దము పరమాత్మకును, అపిశబ్దమువలన స్వల్పమై... నికిని పేరు. సూచ్యత ఇతి సూక్ష్మం త్రి. సూచింపఁబడునది.

* ఆదౌ ప్రధానే ప్రథమః త్రిషు,

ప్రథమశబ్దము మొదటిదానికిని, శ్రేష్ఠమైనదానికిని పేరు. ... ఇతి ప్రథమం. ప్రథ ప్రఖ్యానే. ప్రసిద్ధమైనది. ఇది మొదలు మాం... ప్తిపర్యంతము గలశబ్దములు మూఁడులింగములయందు వర్తించు...

వామౌ వల్గు ప్రతీపౌ ద్వౌ-

వామశబ్దము మనోహరమైనదానికిని, ప్రతికూలమైనదానికిని
వాయతే వమ్యతే ఇతిచ వామః. వా గతిగంధనయోః. టు వము
. పొందఁబడునది. విడువఁబడునదియును గనుక, వామము.
ః పుంసి వామే క్లీబం ద్రవిణే స్త్రీ తు యోషితి, వామీ సృగా
బా రాసభీ కరభీషుచే" తి శేషః.

అధమౌ న్యూన కుత్సితౌ. ౧౮౫

అధమశబ్దము తక్కువైనదానికిని, నిందింపఁబడినదానికిని పేరు.
భవః అధమః. క్రిందుపడియుండునది.

జీర్ణం చ పరిభుక్తం చ యాతయామ మిదం ద్వయమ్,

యాతయామశబ్దము చివికినదానికిని, భోగింపఁబడినదానికిని పేరు.
తాః యామాః కలాంశా అస్య యాతయామం. సారాంశములేనిది.
న. ప్రహరవాచినా యామశబ్దేన కాలమాత్రం లక్ష్యతే, యాతో
మః కాలోఽస్యేతి యాతయామం.

యాంతములు.

తురంగ గరుడౌ తార్క్ష్యౌ-

తార్క్ష్యశబ్దము గుఱ్ఱమునకును, గరుడునికిని పేరు. తృక్షస్యాప
పుమాన్ తార్క్ష్యః. తృక్ష ప్రజాపతిసంతతి తార్క్ష్యము. టీ. స. పే
తార్క్ష్యసాదృశ్యా దశ్వోఽపి తార్క్ష్యః. "తార్క్ష్యోఽనూరా వశ్వ
రథేన తు రసాంజన" ఇతి శేషః.

నిల యాపచయౌ క్షయౌ. ౧౮౬

క్షయశబ్దము ఇంటికిని, నాశమునకును పేరు. క్షయం త్యస్మి
నం చేతి క్షయః. క్షి నివాసగత్యోః. క్షి క్షయే. దీనియందునివసిం
గనుకను, నశించుటగనుకను క్షయము. "క్షయో గతౌ చ హింసా
" మితి శేషః.

శ్వశుర్యా దేవర స్యాలౌ-

శ్వశుర్యశబ్దము మగనితోడఁబుట్టినవానికిని ఆలితోడఁబుట్టిన
కిని పేరు. శ్వశుర స్యాపత్యం శ్వశుర్యః. మామకొడుకు.

భ్రాతృవ్యౌ భ్రాతృజ ద్విషౌ.

భ్రాతృవ్యశబ్దము తోఁడఁబుట్టినవానికొడుకునకును, శత్రు
ను పేరు. భ్రాతు రపత్యం భ్రాతృవ్యః. తోఁడఁబుట్టినవానికొడు
వ్యుఁడు. వీనికి ధననిమిత్తమైన వైరము గలుగును గనుక తత్
శత్రువునందును ప్రవర్తించును. టీ. స. వ్యన్ సపత్నే ఇతిసూత్రే
తృశబ్దాత్ ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయానపేక్షయా శత్రా
వ్యన్ ప్రత్యయే భ్రాతృవ్యశబ్దో నిష్పన్నః. అత్రకశ్చిదాహ—
పుత్రః కదాచి ద్దాయహారత్వేన పితృవ్య మభిభవతి. ఏవమభి
సాధర్మ్యాత్ శత్రురపి భ్రాతృవ్య ఇ త్యుచ్యత ఇతి. త దను
ముఖ్యలాక్షణికయోః స్వరవైలక్షణ్యానుపపత్తేః. క్షణాసిద్ధే
త్రారంభవై యర్థ్యా చ్చేతి.

* పర్జన్యౌ రసద బ్దేన్ద్రౌ-

పర్జన్యశబ్దము ఉఱుముచున్న మేఘమునకును, దేవే
పేరు. పర్షతీతి పర్జన్యః. పృషు సేచనే. వర్షించును గనుక పర్జ

* స్యా దర్యః స్వామి వైశ్యయోః,

అర్యశబ్దము ప్రభువునకును, వైశ్యునికిని పేరు. అరణీయః
ఋ గతౌ. పొందఁదగినవాఁడు.

* తిష్యః పుష్యే కలియుగే-

తిష్యశబ్దము పుష్యనక్షత్రమునకును, కలియుగమునకును
త్విష తే తిష్యః. త్విష దీప్తౌ. ప్రకాశించునది. "తిష్యా త్యామ
యా" మితి శేషః.

* పర్యాయోఽవసరే క్రమే,

పర్యాయశబ్దము అవసరమునకును, వరుసకును పేరు.
నం పర్యాయః, ఇణ్ గతౌ. క్రమముదప్పకవచ్చుట గనుక పర్యాయ
"నిర్యాణే చ ప్రకారే చ పర్యాయ" ఇతి శేషః.

* ప్రత్యయోఽధీన శపథ జ్ఞాన విశ్వాస హేతుషు.
రన్ధ్రే శబ్దే-

ప్రత్యయశబ్దము అధీనమునకు, శపథమునకును, జ్ఞానము
విశ్వాసమునకును, హేతువునకును, అవకాశమునకును, కృత్తద్ధిత
దులైనశబ్దములకును పేరు. అధీనునికి—'రాజప్రత్యయాః ప్రజా'

—'గూఢద్రవ్యాభిశంకాయాం ప్రత్యయ స్తత్ర కీర్తితః' అని
జ్ఞానమునకు—'ప్రత్యక్షః ప్రత్యయః' అని. విశ్వాసమునకు—
ప్రత్యయం గచ్ఛేత్' 'మూఢః పరప్రత్యయనేయబుద్ధిః' అని
సుఁడు. హేతువునకు 'అపేక్షతే ప్రత్యయ ముత్తమం త్వాం బీ
ప్రాగుదయా ది వాంఛః? అని కాళిదాసుఁడు. అవకాశమున
ప్రత్యయ మాసాద్య ప్రహరేత్' అని. ప్రత్యేతి ప్రతీయతే
చ, ప్రత్యయనం చ, ప్రత్యయః. ఇణ్ గతౌ. ఎఱుఁగువాఁ
నిచేత నెఱుఁగఁబడును,ఎఱుఁగుటయు ప్రత్యయము. "ప్రత్యయః
చారే ప్రథనే" ఇతి శేషః.

అ థానుశయో దీర్ఘద్వేషానుతాపయోః,

అనుశయశబ్దము దీర్ఘద్వేషమునకును, పశ్చాత్తాపమునకును
అనుశేత ఇ త్యనుశయః. అనుస్యూతమై వచ్చినది, అనుతపించు
అనుశయము.

స్థూలోచ్చయ స్త్వసాకల్యే గజానాం మధ్యమే గతే.　౧౮౯

స్థూలోచ్చయశబ్దము సంపూర్ణము గాకుండుటను, ఏనిక్కలి
ను మందమునుగాని యేనుఁగులయొక్క గమనమునకును పేరు.
స్య ప్రధానభాగస్య ఉచ్చయ స్సంగ్రహోఽ స్యేతి స్థూలోచ్చయః.
భాగముయొక్క సంగ్రహము గలిగినది. "స్థూలోచ్చయో గం
మత" ఇతి శేషః.

మయా శ్శపథాచార కాల సిద్ధాన్త సంవిదః,

సమయశబ్దము శపథమునకును, ఆచారమునకును, కాలమునకు
ద్ధాంతమునకును, జ్ఞానమునకును పేరు. ఇంకను సంకేతమునకు,
మునకు, నియమమునకును పేరు. సమ్యక్ ఈయతే అనేనేతి స
. ఇణ్ గతౌ. దీనిచేత నెఱుఁగఁబడును గనుక సమయము. "సంకే
యః ప్రోక్తో నియమేఽవసరేఽపిచ" ఇతి శేషః.

సనా న్యశుభం దైవం విపది త్యనయా స్త్రయః.　౧౯౦

అనయశబ్దము ద్యూతము మొదలైనవ్యసనములకును, పూర్వ
చేసినయశుభకర్మమునకును, ఆపదకును పేరు. న విద్యతే న
త్రేతి.అనయో న భవతీతి చ అనయః. నీతి లేనిది శుభావహవిధి

గానిదియు అనయము.

* అత్యయోఽతిక్రమే కృచ్ఛ్రే దోషే దణ్డేఽపి-

అత్యయశబ్దము ఉల్లంఘించుటకును, దుఃఖమునకును ... మునకును, దండించుటకును, అపిశబ్దమువలన నాశమునకును అత్యయనం, అయ సతిక్రాంతశ్చ అత్యయః. ఇణ్ గతౌ. అ... చుటయు, శుభావహావిధి నతిక్రమించినదియు అత్యయము. "వినా... త్యయః ప్రోక్త" ఇతి శేషః.

* అ థాపది,

యుద్ధాయత్యోః స్సంపరాయః-

సంపరాయశబ్దము ఆపదకును, యుద్ధమునకును, భవి... లమునకును పేరు. సమంతా త్పరాయం త్యత్రేతి సంపరాయః... తౌ. అంతట దీనియందు మృతు లౌదురు. "సంపరాయః స్మృ... ద్ధే విపదు త్తరకాలయో" రి త్యజయః. పా. సాంపరాయః.

* పూజ్య స్తు శ్వశురేఽపిచ.

పూజ్యశబ్దము మామకును, అపిశబ్దమువలన పూజార్హు... పెద్దలకును పేరు. పూజ్యత్వము గలిగినను, "సర్వస్యైవహి... నస్య గ్రహీతా గురు రుచ్యతే, కన్యాయాశ్చైవ విశ... ప్రదాతా గురురుచ్యతే" అను స్మృతివలన విశేషముగా పూ... డు గనుక ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పినాఁడు. పూజనీయః పూజ్యః.పూ... జాయాం. పూజింపఁదగినవాఁడు.

* పశ్చాదవస్థాయిబలం సమవాయశ్చ సన్నయౌ,

సన్నయశబ్దము సేనవెనుకనుండు దుముదారిపోఁజను... మూహమునకును, చకారమువలన సంబంధమునకును పేరు. ... నీయత ఇతి సన్నయః. ణీఞ్ ప్రాపణే. లెస్సగాఁ గొనిపోఁబడున...

* సంఘాతే సన్నివేశే చ సంస్త్యాయః-

సంస్త్యాయశబ్దము సమూహమునకును, ఊరిచుట్టునుం... నకును, ప. అవయవసంస్థానవిశేషమునకును, చకారమువల... మునకును పేరు. సం స్త్యయనం, సంస్త్యాయంత్యస్మిన్నితి చ ... యః.కూడుటయు, దీనియందు కూడియుందురు గనుకను సంస్త్యా...

ప్రణయాః స్త్వమీ. ౧౫౨

విస్రమ్భ యాచ్ఞా ప్రేమాణో-

ప్రణయశబ్దము విస్రంభమునకును, అడుగుటకును, ప్రేమకును
విస్రంభమనఁగా విశ్వాస మని కొందఱు. పరిచయమని కొందఱు.
ప్రణీయత ఇతి ప్రణయః. ణీఞ్ ప్రాపణే. ప్రకర్షము చేతపొందఁబడునది.

విరోధేఽపి సముచ్ఛ్రియః,

సముచ్ఛ్రియశబ్దము వైరమునకును, అపిశబ్దమువలన పొడవున
పేరు. సముల్లంఘ్య శ్రయణం. ఊర్ధ్వశ్రయణం చ సముచ్ఛ్రి
శ్రిఞ్ సేవాయాం. ఉల్లంఘించి ఆశ్రయించుటయును, ఊర్ధ్వము
ఆశ్రయించుటయును సముచ్ఛ్రియము. "సముచ్ఛ్రియ స్స్యా ద
మూర్ధ్వాశ్రయణ ఏవచ" ఇతి శేషః.

విషయో యస్య యో జ్ఞాత స్తత్ర శబ్దాదికేష్వపి. ౧౫౩

విషయశబ్దము ఎవ్వనిచేత నెయ్యది నిత్యము పరిచయము సే
యునో దానికిని, శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాదులకును, అపిశబ్దము
దేశమునకును పేరు. విషినోతి బధ్నాతీతి విషయః. షిఞ్ బం
బంధించునది. "విషయస్స్యా దింద్రియార్థే దేశే జనపదేఽపిచ,
రే చ ప్రబంధాదే ర్యస్య జ్ఞాతిశ్చ తస్యచ" ఇతి. విశ్వప్రకాశః.

నిర్యాసేఽపి కషాయోఽస్త్రీ-

కషాయశబ్దము కషాయమునకును, అపిశబ్దమువలన ఒగరునకు
అంగరాగమునకును, పరిమళించుదానికిని, కారమునకును పేరు.
దేహాంగరాగే నిర్యాసేచ విలేపనే, కషాయోఽస్త్రీ త్రిలింగస్తు
రూపితేఽపిచ" అని రభసుఁడు. కషతీతి కషాయః. ష్న. కష
హింసాయాం. పీడించునది. "కషాయస్తు వరే న స్త్రీ నిర్యాసే రంజ
ని, సురభౌ వపటౌ రాగే భావనాయాం చ విప్లవే" ఇతి కేశవః.

సభాయాం చ ప్రతిశ్రయః,

ప్రతిశ్రయశబ్దము సభకును, చకారమువలన, ఉనికిపట్టునకును,
మునకును పేరు. "ప్రతిశ్రయ స్సభాయాం స్యా దాశ్రమే మం
ఽపిచ" అని యజయుఁడు. ప్రతిశ్రయత ఇతి ప్రతిశ్రయః. శ్రిఞ్
యాం. ఆశ్రయింపఁబడునది.

* ప్రాయో భూమ్న్యన్తగమనే-

ప్రాయశబ్దము బాహుళ్యమునకును, మరణార్థమై యా
మానియుండుటకును పేరు. ఇది సమాసమునందు త్తరపద
సదృశార్థమునకును పేరు. ప్రైతీతి ప్రాయః. ఇణ్ గతౌ. ప్ర
బొందఁబడునది. టీ. స. బాహుళ్యే—ప్రాయేణ ధర్మశీలః. అ
నం=మరణసంకల్పః తత్ర-"ప్రాయోపవేశనమతిర్నృపతిర్బభూ
రఘువంశే సదృశార్థే—మూర్ఖప్రాయః "ప్రాయో వయసి
ళ్యే తుల్యానశనమృత్యుషు" ఇతి వైజయంతీ. "ప్రాయస్స
త్యాగ" ఇతి హలాయుధః.

* మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధి.

మన్యుశబ్దము దైన్యమునకును, యజ్ఞమునకును, కోప
పేరు. మన్యత ఇతి మన్యుః. మన జ్ఞానే ఎఱుఁగఁబడునది.

* రహస్యోపస్థయో ర్గుహ్యమ్-

గుహ్యశబ్దము దాఁచఁదగినదానికి పేరగునపుడు త్రి.
షుల గుహ్యావయవములకు పేరగునపుడు న. తాఁబేలునకు పే
పు. గూహనీయం గుహ్యం. గుహూ సంవరణే. దాఁచఁ
"గుహ్యో నా కమఠే దంభ" ఇతి శేషః.

* సత్యం శపథ తథ్యయోః,

సత్యశబ్దము ఆనకును, నిజమునకును పేరు. మఱియు, య
లోకభేదములకును పే రందురు. సతి సత్పురుషేసాధు సత్యం.
షునియం దొప్పునది. "సత్య స్తు స ప్తమే లోకే సత్సు సాధుని
వ" దితి శేషః.

* వీర్యం బలే ప్రభావే చ-

వీర్యశబ్దము సత్త్వకును, ద్రవ్యశక్తికిని, చకారమువల
స్సునకును పేరు. వీరయితుం యోగ్యం. వీరస్య స్వభావః
వీర్యం. శూర వీర విక్రాంతౌ. విక్రమింప యోగ్యమైనదియు,
యొక్క భావమైనను, కర్మమైనను వీర్యము.

* ద్రవ్యం భవ్యే గుణాశ్రయే.

ద్రవ్యశబ్దము మంచిపదార్థమునకును, గుణాశ్రయమైన

...పేరు. భవ్యుఁ డనఁగా భాగ్యసంపన్నుఁ డనియును, యోగ్యుఁ డని
...కొందఱు. ద్రవణీయం ద్రవ్యం. ద్రు గతౌ. పొందఁదగినది. "భవే
...త్రిషు క్లీబం ద్రవ్యమ్న జతుని భేషజ" ఇతి శేషః.

...స్ణ్యం స్థానే గృహే భేఽగ్నౌ-

ధిష్ణ్యశబ్దము తావునకు పేరైనపుడు పు. ఇంటికిని, నక్షత్రము
పేరైనపుడు న. అగ్నికి పేరైనపుడు పు. ధృష్ణోతీతి ధిష్ణ్యం-ఞి ధృ
...గల్భ్యే. సమర్థమైయుండునది. "స్థానాగ్న్యోః పుంసి ధిష్ణ్య
... ధిష్ణ్యం శక్తౌ" ఏతి శేషః.

భాగ్యం కర్మ శుభాశుభమ్,

భాగ్యశబ్దము శుభకర్మమునకును, అశుభకర్మమునకును పేరు.
...ము భాగ్యం. భజ సేవాయాం పొందఁదగినది.

...శేరు హేమ్నో గ్గాఙ్గేయమ్-

గాంగేయశబ్దము కమ్మరేఁగున (ఒకరకముచేఁప)కును బంగారము
... పేరు. కశేరువనఁగా కొందఱు తామర కలువ మొదలయినవాని
...యనియును, కొందఱు తృణవిశేషమనియు నందురు. గంగాయాం
... గాంగేయం. గంగయందుఁబుట్టినది. 'షడాననే, గాంగేయః పుంసి
...చ గాంగేయం ముస్తకే భవే' దితి శేషః.

విశల్యా దన్తికాపిచ. ౧౫౬

విశల్యాశబ్దము దంతిచెట్టునకును, అపిశబ్దమువలన పాఁవరచెట్టు
..., తరిగొట్టుచెట్టునకును, నాఁగేటిచాలికూరకును పేరు. విగతం
...యస్యాః విశల్యా. శల్యము లేనిది. విశల్యా గతశల్యా స్యా ల్లాంగలీ
...టామృతా, మహౌషధివిశేషోఽపి" ఇతి శేషః.

...ృషాకపాయీ శ్రీ గౌర్యోః-

వృషాకపాయీశబ్దము లక్ష్మికిని, గౌరీదేవికిని పేరు. వృషాకపేః
...ృషాకపాయీ. ఈ. సీ. వృషాకపు లనఁగా హరిహరులు. వారి
...ు. టీ. స. అగ్నిభార్యాయా మింద్రాణ్యాం చ వృషాకపాయీ
...వర్తతే.

అభిఖ్యా నామ శోభయోః,

అభిఖ్యాశబ్దము నామధేయమునకును, కాంతికిని పేరు. యత ఇ త్యభిఖ్యా. ఖ్యా ప్రకథనే. పలుకఁబడునది.

* ఆరమ్భో నిష్కృతి శ్శిక్షా పూజనం సంప్రధారణమ్.
ఉపాయః కర్మ చేష్టాచ చికిత్సా చ నవ క్రియాః,

క్రియాశబ్దము ఉద్యోగమునకును, ప్రాయశ్చిత్తము... క్షించుటకును, పూజకును, వ్యవహారమందు నిశ్చయమును... నట్టిలిఖితసాక్ష్యాదులకును, ఉపాయమునకును, వ్యాపారము... పూర్వకవ్యాపారమునకును, చికిత్సకును, చకారమువలన ... మొదలైనవానికిని పేరు. ఆరంభమునకు—సర్వాః క్రియా... మూలా నృపాణాం. నిష్కృతికి—మహాపాతకినాం పుంసా... త్వాన్తికా క్రియా. శిక్షకు—క్రియా హి ద్రవ్యం వినయ... వ్యం. పూజకు—గురవే దత్తాః క్రియాః. సంప్రధారణము... యాంవినా కోహిజానాతికృత్యం. ఉపాయమునకు—సప్త సా... క్రియాః. కర్మమునకు—పర క్రియా. చేష్టకు—స్తంభేస్యా న్నిష్... జంతుః ప్రళయే గతచేతనః. చికిత్సకు—పునర్జ్వరే సముత్పన్నే ... పూర్వజ్వరానుగా. క్రియతే, కరణం చ క్రియా. డుకృఞ్ కరణే... బడునదియు. చేయుటయు క్రియ. "సంస్కార రాఖ్యాత ... రచనాసు క్రియా భవే" దితి శేషః.

* ఛాయా సూర్యప్రియా కాన్తిః ప్రతిబిమ్బ మనాతపః.

ఛాయాశబ్దము సూర్యునిపెండ్లామునకును, కాంతికిని, ... బమునకును, నీడకును పేరు. ఛ్యతి తాపాదికమితి ఛాయా. ఛో... తాపము మొదలయినదానిని బోమొత్తునది. "ఛాయా స్యా ... త్కోచ స చ్ఛోభా కావ్యరీతిష్వి"తి శేషః.

* కక్ష్యా ప్రకోష్ఠే హర్మ్యా దేః కాఞ్చ్యాం మధ్యేభబన్ధనే,

కక్ష్యాశబ్దము మేడలు మొదలయిన రాజగృహములయొక్క... తరువులకును, మొలనూలునకును, ఏనుఁగునడుమునఁగట్టెడుమో... నుపేరు. ఉదా. అంతఃపురులకు—స ప్తకక్ష్యా అతిక్రమ్య, మొల... కు—పరిధానాద్బహిః కక్ష్యా. ఏనుఁగుమోకునకు—హేమకక్ష్య... కక్షే భవా కక్ష్యా. కక్షమం దుండునది. స. కక్షశబ్దేన బాహు...

...మీపాస్యన్మధ్యభాగః, తిరోహితసాదృశ్యాత్ గృహమధ్యస్థా
...త్యతే. "కక్ష్యా బృహతికాయాం స్యా" దితి శేషః.
...త్యా క్రియా దేవతయో స్త్రిషు భేద్యే ధనాదిభిః. ౧౫౯
...కృత్యాశబ్దము చేయుటకును, దేవతాభేదమునకును పేరగున
... ధనాదులచేత లోఁబఱచుకొనఁదగిన పరరాష్ట్రపు రాజులు
...నవారికి పేరగునపుడు త్రి. కరణం, కరణీయా చ కృత్యా. డు
...కరణే. చేయుట, చేయఁదగినదియును కృత్యా. "కృత్యం కార్యే న
...హింస్రే గ్రంథ్యే చ్ఛేదనీయే త్రిషు తవ్యాదికే పుమా" నితి శేషః.
...న్యం స్యాన్న జనవాదేఽపి.
జన్యశబ్దము లోకాపవాదమునకును, అపిశబ్దమువలన యుద్ధము
పేరైనపుడు న. పుట్టఁదగినవానికి పేరైనపుడు త్రి. అల్లుని చెలి
...కును, తండ్రికిని పేరైనపుడు పు. "జన్యో నవోఢాభృత్యాదౌ జా
...పి వత్సలే, జననీయే జనితరి జన్యం కౌలీనయుద్ధయోః" అని
...డు. జననీయః, జాయతే, జనయతీతి చ జన్యః. జన జననే.
...దగినదియు, పుట్టునదియు, పుట్టించునదియు జన్యము. "జని
...రణే క్లీబేఽపవాదజనజల్పకయోః, అస్త్రీ వరస్నిగ్ధజ్ఞాతిప్రియతమ
...షుచ. జన్యస్త్రిషు జనే సాధౌ జనిత్ర్యాత్పాదనీయయో" రితి
"జన్యం వార్తే పరీవాద" ఇతి ప్రతాపశ్చ.

జఘన్యోఽన్త్యేఽధమేపిచ,

జఘన్యశబ్దము వెనుకఁబుట్టినవానికిని, అధమునికిని పేరు. అపిశ
...లన లోఁకకు, గారిసెకు, శిశ్నమునకును పేరు. జఘనే భవో
... నికృష్టమైన దేశమందుండువాఁడు, ఉండునది "జఘన్యం శే
...ఫే" ఇతి శేషః.
...ర్హ్యాదీనాం చ వక్తవ్యో-
వక్తవ్యశబ్దము కుత్సితునికిని, చెప్పినట్లు చేయువానికిని చకార
...న పలుకఁదగినశబ్దములకును పేరు. వక్తుం యోగ్యో వక్తవ్యః. వచ
...ణే, పలుకఁదగినవాఁడు. "వక్తవ్యం శబ్దవార్తి" ఇతి శేషః.

కల్యౌ సజ్జ నిరామయౌ. ౧౬౦

కల్యశబ్దము సంపాదింపఁబడినదానికిని రోగములేనిదానికిని పేరు.

కల్యత ఇతి కల్యః. కల సంఖ్యానే. ఎన్నఁబడునది గనుక కల్యము
సు సాధౌ దక్షే చ కల్య" ఇతి శేషః.

• ఆత్మవా ననపేతో ఽర్థా దర్థ్యా-

అర్థ్యశబ్దము ఎఱుక గలవానికిని, అర్థమువలనఁ బాయ
పేరు. అర్థనీయః, అర్థా దనపేతశ్చ అర్థ్యః. త్రి. అర్థ ఉపయాఞ్చ
ప్రార్థింపఁబడువాఁడును, అర్థమువలనఁ బాయునదియు అర్థ్యమ
విబుధే పుమాన్, క్లీబే శిలాజతు న్యర్థ్యే త్రిష్వి'తి శేషః.

• పుణ్యం తు చార్వపి,

పుణ్యశబ్దము సుందరమైనదానికిని, అపిశబ్దమువలన సు
కును పేరు. పుణతీతి పుణ్యం. పుణ శుభకర్మణి. శుభమును చే

• రూప్యం ప్రశస్తే రూపేఽపి-

రూప్యశబ్దము మంచిసౌందర్యము గలవానికి పేరైనవ
అపిశబ్దమువలన ముద్ర గలవెండికిని, బంగారునకును పేరైనవు
శస్తమాహాతం చ రూప మస్యేతి రూప్యం. మంచిరూపమును
మైనరూపమును గలదిగనుక రూప్యము.

• వదాన్యో వల్గువాగపి.

వదాన్యశబ్దము లెస్సగా మాటలాడువానికిని, అపిశబ్ద
దాతకును పేరు. వదతీతి వదాన్యః. వద వ్యక్తాయాం వాచి. మంచి
లాడువాఁడు.

• న్యాయ్యేఽపి మధ్యమ్-

మధ్యశబ్దము ఉచితమయినదానికిని, అపిశబ్దమువలన,
నకును, అవకాశమునకును, అధమునికిని పేరు. "న్యాయ్యావల
ర్మధ్య మంతరే చాధమే త్రిషు" అని రభసుఁడు. మన్యత ఇతి మ
మనజ్ఞానే. తలంపఁబడునది.

• సౌమ్యం తు సున్దరే సోమదైవతే,

సౌమ్యశబ్దము ఒప్పెడువానికిని, సోముఁడు దేవతగాఁ గ
న్నాసక్తాదులకును పేరు. సోమో దేవతా స్యేతి సౌమ్యం. త్రి. సో
దేవతగాఁ గలదిగనుక సౌమ్యము.

—— రాంతములు. ——

…పావసరౌ వారౌ-

వారశబ్దము సమూహమునకును, ప్రస్తావమునకును పేరు. వ్రియ… వారః. వృఙ్ వరణే. వరింపఁబడునది. 'వారస్సూర్యాదిదివసేక్ర…పసకృత్సే, సంభాగేవరణే శీఘ్రే హాలేమద్యస్యభాజన' ఇతి శేషః.

సంస్తరౌ ప్రస్తరాధ్వరౌ. ౧౮౨

సంస్తరశబ్దము దర్భాదులచేతఁ జేయఁబడిన పాన్పునకును, య…మునకును పేరు. సంస్తీర్యతే వస్త్రాదికమత్రేతి సంస్తీర్యంతే దర్భా…తి చ సంస్తరః. స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే. దీనియందు వస్త్రాదులును, …లును పఱచఁబడునుగనుక సంస్తరము.

గురూ గీష్పతి పిత్రాద్యౌ-

గురుశబ్దము బృహస్పతికిని, తండ్రికిని, మంత్రోపదేష్టమొదలైన …ర్యులకును, భారమైనవస్తువునకును పేరు. గృణాతి హితముపదిశతీతి …. గౄ శబ్దే. హితముపదేశించువాఁడు. టీ. స. ఆద్యశబ్దార్థః కూ…పురాణే ప్రపంచితః—"ఉపాధ్యాయః పితా జ్యేష్ఠో భ్రాతా చైవ మ…పతిః, మాతుల శ్శ్వశుర స్త్రాతా మాతామహపితామహౌ, వర్ణజ్యే…పితృవ్యశ్చ పుమాంసోగురవస్స్మృతాః, మాతా మాతామహీగు…తు ర్మాతుశ్చ సోదరాః, శ్వశ్రూః పితామహీ జ్యేష్ఠా భగినీ గుర…స్త్రియ' ఇతి.'గుర్జరాలఘునోదీర్ఘసంయుక్తపరయోర్గురుః' ఇతి శేషః.

ద్వాపరౌ యుగ సంశయౌ,

ద్వాపరశబ్దము మూఁడవయుగమునకును, సందేహమునకును …. ద్వాభ్యాం కృతత్రేతాభ్యాం పరః ద్వౌ పక్షౌ పరౌ యస్యేతిచ …పరః. కృతత్రేతాయుగముల రెంటికిని పరమయినదియు, రెండు …ములు ముఖ్యముగాఁ గలదియు ద్వాపరము.

ప్రకారౌ భేదసాదృశ్యే-

ప్రకారశబ్దము విశేషమునకును, పోలికకును పేరు. భేదమున … బహుప్రకారాగీః. సాదృశ్యమునకు— విమప్రకారః పిశునః. …క్రియత ఇతి ప్రకారః. డు కృఞ్ కరణే. ప్రకటముగాఁ జేయఁబడునది …కారము.

* ఆకారా విఙ్గి తాకృతీ.

ఆకారశబ్దము ఇంగితమునకును, ఆకృతికిని పేరు. ఇంగి
భావసూచక మైనచేష్ట. ఆకృతి యనఁగా వై వర్ణ్యాదిశరీర
'ఇంగితము వై వర్ణ్యాదిశరీరవికారము. ఆకృతి సంస్థానము' అ
లు చెప్పుదురు. ఆక్రియత ఇత్యాకారః. చేయఁబడునది.

* కింశారూ ధాన్యశూ కేషూ.

కింశారుశబ్దము వరిముంటెకిని, అమ్మునకును పేరు. కించి
తం చ శృణాతీతి కింశారుః. పు. శౄహింసాయాం. ఇంచుకం
నది. కుత్సితముగాఁ బీడించునది. 'కింశారుః కంకపక్షిణి' ఇతి శేష

* మరూ ధన్వ ధరాధరౌ,

మరుశబ్దము నిర్జలభూమికిని, పర్వతమునకును పేరు. మ
యం దుండుపర్వతము పేరని కొందఱు. మ్రియంతేఽస్మిన్నితి
పు. మృజ్ ప్రాణత్యాగే. దీనియందు మృతులౌదురు.

* అద్రయో ద్రుమ శైలార్కాః-

అద్రిశబ్దము వృక్షమునకును, పర్వతమునకును, సూ
పేరు. అద్యతే, అత్తీతిచ అద్రిః. పు. అద భక్షణే. భక్షింపఁ
భక్షించువాఁడును అద్రి. 'నిద్రాముద్రాం ద్రావయన్నంబుజా
దానివద్రిశ్శోణయత్యద్రిజాత' మితి రామాభ్యుదయే.

* స్త్రీస్తనాబ్దౌ పయోధరౌ.

పయోధరశబ్దము స్త్రీలయొక్క స్తనములకును, మేఘ
కును పేరు. పయసో ధరః పయోధరః. ధృ ధారణే. పాలను
ధరించునది. 'ఇక్షుభేదే నారికేళే కశేరౌ చ పయోధర' ఇతి శేషః.

* ధ్వాన్తారి దానవా వృత్రాః-

వృత్రశబ్దము చీఁకటికిని, శత్రువునకును, వృత్రాసురునికిని
వృణోతీతి వృత్రః. వృఞ్ వరణే. ఆవరించునది. 'శైలేచక్రఘనే
ఇతి శేషః. చక్రాకారో మేఘశ్చక్రఘనః.

* బలి హ స్తాంశవః కరాః,

కరశబ్దము అప్పనమునకును, చేతికిని, కిరణమునకును పేరు
తే, కరోతీతి చ కరః. కౄ విక్షేపే. డు కృఞ్ కరణే. ఇయ్యఁబ

...దియును కరము. 'శుండాకరకర్తృషు కర' ఇతి శేషః.

ప్రదరా భంగ నారీరు గ్బాణాః-

ప్రదరశబ్దము విఱుచుటకును, స్త్రీలరక్తస్రావాదివ్యాధికిని, అ...ను పేరు. ప్రదారణం, ప్రదీర్యతే అనేనేతి చ ప్రదరః. దౄ విదా... వ్రక్కలించుట గనుకను, దీనిచేత వ్రక్కలింపఁబడును గనుకను ...ము. "భీర్దారణం దీర్ణః స్వయం చ ప్రదరో వట" ఇతి శేషః.

అస్రాః కచా అపి. ౧౬౫

అస్రశబ్దము వెండ్రుకలకు పేరైనపుడు పు. అపిశబ్దమువలన నెత్తు...ను నీళ్లకును పేరయినపుడు న. అస్యంత ఇత్యస్రాః. అసు క్షే...త్రోయఁబడునది. దీర్ఘాదియును గలదు. అస్ర ఆస్రశ్చ.

అజాతశృఙ్గో గౌః కాలేఽప్యశ్మశ్రుర్నా చ తూబరః,

తూబరశబ్దము కొమ్ములు రాఁదగినకాలమందు కొమ్ములు రా...కును, మీసాలు రాఁదగుకాలమందు మీసాలు రానిపురుషు... పేరు. తన్యతే గోత్వాదిక మనయేతి తూః. శృంగశ్మశ్ర్వాదిలక్షణం. ...విస్తారే. తాం వృణోతీతి తూబరః. వృఞ్ వరణే. గోత్వాదికము ...త విస్తరింపఁబడును గనుక తూః. అనఁగా శృంగశ్మశ్ర్వాదిలక్షణ... దాని నాచ్ఛాదించును.

స్వర్ణేఽపి రాః-

రైశబ్దము బంగారునకును, అపిశబ్దమువలన పదార్థమునకును ... రీయత ఇతి రాః ఐ. పు. రీఙ్ గతి రేషణయోః. పొందఁబడునది.

పరికరః పర్యఙ్క పరివారయోః. ౧౬౬

పరికరశబ్దము పాన్పునకును, పరివారమునకును పేరు. పరితః కీర్యత... పరికరః. కౄ విక్షేపే. చుట్టునిలువఁబడినది. "పరికర స్స్యా దారం... మూహయో" రితి శేషః.

ముక్తాశుద్ధౌ చ తార స్స్యాత్-

తారశబ్దము ముత్యముల నిర్దోషత్వమునకును, చకారమువలన ...మునకును, అత్యుచ్చస్వరమునకును, కనుగ్రుడ్డుకును పేరు. తరం... నేతి తారః. దీనిచేత తరింతురు. "తారో నాహాక్తికే శుద్ధే గురు... భార్యయోః, బౌద్ధదేవ్యాం తారకయో స్తారాదారూప్యవ్యవర్ణ

యో:, తారమత్యుచ్ఛనిధ్వానతరీసంబంధయో స్త్రిషు" ఇతి శేష

* శారో వాయౌ నతు త్రి

కర్బు రే-

శారశబ్దము వాయువునకు పేరగునపుడు పు. నానా
గలదానికి పేరగునపుడు త్రి. శృణాతీతి శారః. శౄ హింసాయా
సించునది.

* అథ ప్రతిజ్ఞాజి సంవి దాపత్సు సంగరః.

సంగరశబ్దము ప్రతిజ్ఞకును, యుద్ధమునకును, క్రియానిశ్చ
నకును, ఆపదకును పేరు. ప్రతిజ్ఞ—సత్యసంగరః. యుద్ధమ
సంగరే మరణం పుణ్యం. క్రియానిశ్చయమునకు—అన్యోన్య
సంగరా. ఆపదకు—సంగరేశరణం. సంగరణం, సమ్యగ్గిరతీతిచ.
గౄ నిగరణే. ప్రతిజ్ఞచేయుటయును, మిక్కిలి పీడించుటయును
ము. "విషాపదోః క్రియాకారే సంగరం తు ఫలమీఫల" ఇతి విశ్వ

* వేదభేదే గుప్తవాదే మన్త్రః.

మంత్రశబ్దము గాయత్ర్యాది వేదమంత్రములకును, రహ
చనకును పేరు. మన్యతే ఇతి మంత్రః. మనజ్ఞానే. విచారింప
"మంత్రో దేవాదిసాధన" ఇతి శేషః.

* మిత్రో రవావపి,

మిత్రశబ్దము సూర్యునికి పేరగునపుడు పు. అపిశబ్దము
లికానికి పేరగునపుడు న. మేద్యతీతి మిత్రః. ఞి మిదా స్నేహ
హించువాఁడు.

* మఖేషు యూపఖణ్డేఽపి స్వరుః.

స్వరుశబ్దము యజ్ఞమునకును, అమ్మునకును, యూపము
నప్పు డెగసిన చెక్కకును పేరు. మఱియు వజ్రాయుధమునకును
ఖండమనుచోట ఖడ్గమని కొందఱు, స్వరతీతి స్వరుః. పు. స్వృ
తాపయోః. మ్రోయునది, తపింపఁజేయునదియు స్వరువు. "యూ
సాయకే చ స్వరు రథస్వర వజ్రయో" రితి శేషః.

* గుహ్యేఽప్యవస్కరః.

అవస్కరశబ్దము గుహ్యప్రదేశమునకును, అపిశబ్దమున

...ను, కడవ అడుగంటునకును పేరు. అవకీర్యత ఇ త్యవస్కరః. కృ...
...షే నిషేధింపఁబడునది.

...డమ్బర స్తూర్యరవే గజేన్ద్రాణాం చ గర్జితే,

ఆడంబరశబ్దము వాద్యముల మ్రోఁతకును, ఏనుఁగులయొక్క ...మునకును, చకారమువలన సంరంభమునకును పేరు. ఆదమ్యం తే ...ఽనేనే త్యాడంబరః. దము ఉపశమే దీనిచేత పిఱికివాండ్రు నిగ్ర...బడుదురు. 'ఆడంబరోఽ స్త్రీ సంరంభ' ఇతి శేషః.

అభిహారోఽభియోగే చ చౌర్యే సన్నహనేఽపిచ. ౧౯౯

అభిహారశబ్దము అపకారముచేయుటకొఱకు కెదిరించి యాక్రమిం...కును, ముచ్చిలించుటకును, ఆయత్తపాటునకును పేరు. అభిగమ్య ...ణం అభిహారః హృఞ్ హరణే. ఎదురుగాఁ బోయి హరించుట ...హారము.

స్యా జ్జఙ్గమే పరీవారః ఖడ్గకోశే పరిచ్ఛదే,

పరీవారశబ్దము తిరుగుప్రాణికిని, కత్తియొఱకును, పరిజనమున... పేరు. పరివార్యతే అనేన పరీవారః. వృఞ్ వరణే. దీనిచేత చుట్టఁ...బడును గనుక పరీవారము.

విష్టరో విటపీ దర్భముష్టిః పీఠాద్య మాసనమ్. ౧౨౦

విష్టరశబ్దము వృక్షమునకును, దర్భపిడికిలికిని, పీఁటమొదలైన ...సనములకును పేరు. వి స్తీర్యత ఇతి విష్టరః. స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే. ...ంపఁబడునది గనుక విష్టరము.

ద్వారి ద్వాఃస్థే ప్రతీహారః ప్రతిహార్య ప్యన న్తరే,

ప్రతీహారశబ్దము వాఁకిటికిని, వాఁకిటికావలివానికిని పేరు. వాఁకి...వలివానికి ప్రతీహారీ శబ్దమును పేరగును. ఇది యీకారాంత స్త్రీ...మని కొందఱు. అప్పుడు వాకిలిగాచునట్టి మొగ్గడికత్తెకును పేరు. ...హ్రియతే నివార్యతే అత్ర, అనేనేతిచ ప్రతీహారః. ప్రతీహారీ చ. ...ఞ్ హరణే. ప్రవేశము దీనియందును, దీనిచేతను నడ్డగింపఁబడును ... ప్రతీహారము, ప్రతీహారియును, 'ప్రతీహారీ తు రాజానం సంభావ... యానదా' ఇతి వైజయంతీ.

విపులే నకులే విష్ణౌ బభ్రు స్స్యా త్పిఙ్గళే త్రిషు. ౧౨౧

బభ్రుశబ్దము ముంగిసకును, విష్ణువునకును పేరైనపుడు. గళవర్ణము గలవానికి పేరైనపుడు, త్రి. విపులే అను పదము నకు విశేషణము. 'విశాలనకులే విష్ణౌ బభ్రుర్నా పింగళే త్రి మద్రుండు. భ్రియతే బిభర్తీతి చ బభ్రుః. డు భృఞ్ ధా మోః. భరింపఁబడునది, భరించువాఁడును గనుక బభ్రువు. హ్నా విధాతరి, విలానే మునిభేదే చ భావా ద్గాతాయణే శేషః.

* సారో బలే స్థిరాంశే చ న్యాయ్యే క్లీబం వరే త్రిషు,

సారశబ్దము సత్తువకును, చేవకును పేరైనపుడు. పు. మైనదానికి పేరైనపుడు. న. శ్రేష్ఠమైనదానికి పేరైనపుడు. త్రి స్థిరీభవతీతి సారః. సృ గతౌ. స్థిరమై యుండునది.

* దురోదరో ద్యూతకారే పణే ద్యూతే దురోదరమ్.

దురోదరశబ్దము జూదమాడువానికి పేరైనపుడు. పు. నకును, జూదమునకును పేరైనపుడు. న దుష్ట మాసమంతా మస్యేతి దురోదరః. అంతట దుష్టమైనయుదరము గలవాఁడు. ఉకారము.'కిం మే దురోదరేణ ప్రమాతు యది గణపతిర్న అని యలంకారసర్వస్వముందుకు స్త్ర్యలంకారనుందు: జెప్పినాఁ చ్చు అకారమని కొందఱు. 'ఆశ్రిత్య దుర్గం గిరికందరోదరం చాస్మిన్ సకలం దురోదరం' అని గోవర్ధనుఁడు.

* మహారణ్యే దుర్గపథే కాన్తారం పుంనపుంసకమ్,

కాంతారశబ్దము దొడ్డయడవికిని, పోవశక్యముగాని దానికిని పేరు, కస్య జలస్య సుఖస్యవా అంతం నాశ మృచ్ఛతీ తారం.న్న.ఋ గతౌ. జలనాశమునుగాని సుఖనాశమునుగాని పొ

* మత్సరోఽన్యశుభ ద్వేషే తద్వ త్కృపణయో స్త్రిషు.

మత్సరశబ్దము పరులమేలు చూడఁజాలమికి పేరగునపుడు ఆమత్సరము గలవానికిని, కృపణునికిని పేరగునపుడు. త్రి. మదే తి మత్సరః. సృ గతౌ. మదముచేత వర్తించును.మాద్యతిపరశ్లే వ్యతీతి మత్సరః. మదీ హర్షగ్లేపనయోః. పరుని దుఃఖముచేత షించువాఁడు. 'మత్సరౌ మక్షికక్రోధౌ' ఇతి శేషః.

దేవా ద్వృతే వర శ్శ్రేష్ఠే త్రిషు క్లీబం మనాక్ప్రియే,

వరశబ్దము దేవతలవలనఁ బొందఁబడినయభీష్టార్థమునకు పేర గునపుడు. పు. శ్రేష్ఠునికి పేరగునపుడు. త్రి. ఇంచుకంత ప్రియమైనదానికి పేరగునపుడు. న. అవ్యయమును గలదని కొందఱు. వ్రియత ఇతి వరః. వరణే. వరింపఁబడునది. 'వరో జామాతృ షిద్గయో' రితి శేషః.

వంశాఙ్కురే కరీరోఽస్త్రీ తరుభేదే ఘటే చ నా. ౧౭౪

కరీరశబ్దము వెదురుమొలకకు పేరగునపుడు. పు. సెనుపుచెట్టునకును, కడవకును పేరగునపుడు. పు. కీర్యత ఇతి కరీరః. కౄ విక్షే తొలఁగఁ ద్రోయఁబడునది. 'కరీరీ చీరికాయాం చ దంతభేదే చ కినా' మితి శేషః.

నా చమూజఘనే హస్తసూత్రే ప్రతిసరోఽస్త్రియామ్,

ప్రతిసరశబ్దము సేనవెనుకదిక్కునకు పేరగునపుడు. పు. శుభము యందుఁ గట్టెడుకంకణమునకును పేరగునపుడు. న్న. ప్రతిశ్రియత ఇతి సరః. సృ గతౌ. పొందఁబడునది. 'విభూషణే ప్రతిసరో మాల్యమం శేషయో' రితి శేషః.

య మాని లేన్ద్రి చ న్ద్రార్క విష్ణు సిం హాంశు వాజిషు. ౧౭౫
శు కాహి కపి భేకేషు హరి ర్నా కపిలే త్రిషు,

హరిశబ్దము యమునికిని, వాయువునకును, ఇంద్రునికిని, చంద్రునికిని, సూర్యునికిని, విష్ణువునకును, సింహమునకును, కిరణమునకును, గుఱ్ఱమునకును, చిలుకకును, పామునకును, కోఁతికిని, కప్పకును పేరైన పు. కపిలవర్ణముగలదానికి పేరైనపుడు. త్రి. కపిలవర్ణమనఁగా బం గారుచాయ. హరతీతి హరిః. హృఞ్ హరణే. హరించును గనుక హరి.

శర్కరా కర్పరాంశేఽపి-

శర్కరాశబ్దము పెంచికకును, అపిశబ్దమువలన మొరపనేలకును, చక్కెరకును పేరు. శీర్యత ఇతి శర్కరా. శౄ విశరణే. వ్రక్కలౌనది. శర్కరా ఖండవికృతా వుపలా కర్పరాంశయోః, శర్కరాన్వితదేశే రుగ్భేదే శకలేఽపిచ' ఇతి విశ్వప్రకాశః. టీ. స. కర్పరో భిన్నఘ దేః కపాలం. తథా చ ప్రతాపః—'కర్పరస్తు కపాలే స్యా చ్ఛస్త్ర కటాహయో' రితి.

యాత్రా స్యా ద్యాపనే గతౌ.

యాత్రాశబ్దము భోజనము మొదలైనవ ర్తనములకును గమనమునకును పేరు. భోజనాదివర్తనమునకు, ఉ—'శరీరయాత్ర' యాత్రా'గమనమునకు —'విజయయాత్రా' అని. యాయ యానంచేతి యాత్రా, యా ప్రాపణే. దీనిచేత కాలము త్రో గనుకను, పోవుటగనుకను యాత్ర. 'యాత్రా దేవార్చనోత్సవ'

ఇరా భూ వా క్సు రాప్సు స్యాత్-

ఇరాశబ్దము భూమికిని, వాక్కునకును, కల్లునకును, పేరు. ఈయత ఇతి ఇరా. ఇణ్ గతౌ. పొందఁబడునది. "ఇరా ఇతి శేషః.

తన్ద్రీ ర్నిద్రా ప్రమీలయో

తంద్రీశబ్దము నిద్రకును, ఒడలెఱుఁగకుండుటకును పేరు. త్యనయేతి తన్ద్రీః. పా. తన్ద్రాః. సీ. తము గ్లానౌ. దీనిచేత బడ 'తంద్రీ తంద్రా సమార్థకే' ఇతి శేషః.

ధాత్రీ స్యా దుపమాతాపి క్షితి ర ప్యామల క్యపి.

ధాత్రీశబ్దము దాదికిని, భూమికిని, ఉసిరికచెట్టునకును పేరు. తీతి ధాత్రీ. సీ. డు ధాఞ్ ధారణపోషణయోః. ధరించునది, నది ధాత్రీ. టీ. స. ధయం త్యేనామితి ధాత్రీ. ధే ట్పానే.

క్షుద్రా వ్యఙ్గా నటీ వేశ్యా సరఘా కణ్టకారికా,
త్రిషు క్రూరేఽధ(నే)మేఽల్పేఽపి క్షుద్రః.

క్షుద్రాశబ్దము అంగహీనురాలికిని, నాట్యమాడు స్త్రీకిని, కును, తేనెటీఁగకును, వాఁకుడుచెట్టునకును పేరైనపుడు. సీ. క్రూ అధమునికిని, కొంచెమైనదానికిని, అపిశబ్దమువలన కృపణునికిని డు. త్రి. క్షుద్యత ఇతి క్షుద్రా, క్షుద్రశ్చ. క్షుద క్షోదే. మెదు నది గనుక క్షుద్ర, క్షుద్రమును.

మాత్రా పరిచ్ఛదే.
అల్పే చ పరిమాణే చ మాత్రం కార్త్స్న్యేఽవధారణే,

మాత్రాశబ్దము పరివారమునకును, కొంచెమునకును, కిని, చకారమువలన అక్షరావయవమునకును పేరైనపుడు.

...ను, నిశ్చయమునకును పేరైనపుడు. న. ఉదా. పరివారమునకు
...మాత్ర. అల్పమునకు—మాత్రయా పరిలేపనం తాంబూలం చోప
...పరిమాణమునకు—మాత్రాశీ నైవ రోగభాక్. సర్వమునకు—
...మాత్రం న హింస్యాత్. నిశ్చయమునకు—పరమో మాత్రం
... మీయతే అనయా మాత్రా, మాత్రం. చ. మాఙ్ మానే.
... కొలఁది వెట్టఁబడును గనుక మాత్ర, మాత్రమును. "స్త్రియాం
...త్రభూషణే స్యా ద్వర్ణ వృత్త్యాంశయో ర్ధనే" ఇతి శేషః.
...ఆలే ఖ్యాశ్చర్యయో శ్చిత్రమ్-
చిత్రశబ్దము చిత్తరువునకును, ఆశ్చర్యమునకును పేరు. చిత్రీ
... ఇతి చిత్రం. చిత్రజ్ ఆశ్చర్యే. అద్భుతమైనది. "అథ చిత్ర కే, ఖే
...ం భావ్యప్సరస్సు స్త్రీ ఖుపర్ణీసుపర్ణయోః, గోతుంబా దంతికా
...ం చ పుంసి స్యా ద్వహ్నిసంజ్ఞిక" ఇతి శేషః.

కళత్రం శ్రోణి భార్యయోః. ౧౭౭

కళత్రశబ్దము పిఱుఁదునకును, పెండ్లామునకును పేరు. కల్యత
...కళత్రం, కల సంఖ్యానే. ఎన్నఁబడునది. "నృపతిప్రభృతీనాం తు
...స్థానం కళత్ర" మితి శేషః.
...యోగ్య భాజనయోః పాత్రమ్-
పాత్రశబ్దము యోగ్యునికి, భోజనపాత్రకును పేరు. మఱియు,
...మలయొక్క రెండుదరులనడిమికిని పేరు. పాతి రక్షతి, పీయతేఽ
...తి చ పాత్రం. పా రక్షణే. పా పానే. రక్షించుట గనుక, దీని
...పానము చేయఁబడును గనుకను పాత్రము. "నాటకాదిప్రవేశార్హే
...ం స్యా ద్రాజమంత్రిణి" ఇతి శేషః.

పత్త్రిం వాహన పక్షయోః,

పత్త్రిశబ్దము వాహనమునకును, ఱెక్కలకును పేరు. పతం త్యే
... పత్త్రిం. పత్ ౧ గతౌ. దీనిచేత పోవుదురు గనుక పత్త్రిము.
...దేశ గ్రన్థయో శ్శాస్త్రిమ్-
శాస్త్రిశబ్దము ఆజ్ఞకును, వ్యాకరణాదిగ్రంథములకును పేరు.
...ం, శిష్యతే అనేనేతి శాస్త్రిం. శాసు అనుశిష్టౌ. శిక్షించుటయు,
...త శిక్షింపఁబడును గనుకను శాస్త్రిము.

* శస్త్రి మాయుధ లోహయో

శస్త్రిశబ్దము ఆయుధమునకును, లోహమునకును పే
తే అనేనేతి శస్త్రిం. శసు హింసాయాం. దీనిచేత హింసింపఁబ

* స్యాజ్జ టాంశుకయో ర్నేత్రమ్-

నేత్రశబ్దము చెట్టువేళ్ళకును, వెలిపట్టుచీరకును పేరు.
కవ్వపుత్రాటికిని, కంటికిని పేరు. వస్త్రిమాత్రమునకు పేరని
నయతి నీయతే అనేనేతి చ నేత్రం. ణీఞ్ ప్రాపణే. పొందించు
దీనిచేత పొందఁబడును గనుకను నేత్రము. "నేత్రం పాదపమూ
త్స్యందనే లోచనేఽపిచ, వస్త్రి మథిగుణేనాడ్యాం నేత్రం నేతరి
ష్వితి ప్రతాపః. మథిగుణో=మంథాన స్యాకర్షణరజ్జుః. తథాచ
'మంథానం మందరం కృత్వా నేత్రం కృత్వాచ వాసుకి' మితి.

* క్షేత్రం పత్నీ శరీరయోః,

క్షేత్రశబ్దము పెండ్లామునకును, శరీరమునకును పేరు.
వరిమడికిని, సిద్ధస్థానమునకును పేరు. క్షీయత ఇతి క్షేత్రం.
గత్యోః. పొందఁబడునది. 'క్షేత్రం కళత్రే కేదారే సిద్ధస్థా
యోః, క్షేత్రం గణితశాస్త్రే' చేతి ప్రతాపః.

* ముఖాగ్రే క్రోడ హలయోః పోత్రమ్-

పోత్రశబ్దము పందిమూతికిని, నాఁగేటికొనకును పే
త్యనేనేతి పోత్రం. పూఞ్ పవనే. దీనిచేత పవిత్రమౌను.

* గోత్రం తు నామ్ని చ

గోత్రిశబ్దము నామధేయమునకును, చకారమువలన
కును, బలమునకును, పేరైనపుడు. న. పర్వతమునకు పేరైనపు
భూమికిని గోసమూహమునకును పేరైనపుడు. సీ. 'గోత్రి
ధరే, గోత్రా భువి గవాం బృందే' అని యజయుఁడు 'గోత్ర
గవాం త్రిషు' అని శేషము. గూయతే అనేన గా స్త్రాయతే గో
హా శ్చేతి గోత్రం, గోత్రః, గోత్రాచ. గుఙ్ శబ్దే. త్రైఙ్ పాలనే
చేత పిలుపఁబడును గనుకను, గోవులరక్షించును గనుకను, గో
ము గనుకను, గోత్రిము, గోత్రియును.

* సత్త్రి మాచ్ఛాదనే యజ్ఞే సదా దానే వనేఽపిచ,

సత్త్రశబ్దము కప్పటకును, యజ్ఞమునకును, సంతతదానమున [...]నమునకును, అపిశబ్దమువలన దంభమునకును పేరు. సీదం త్యస్మి[...]త్త్రం. షద్ల్ విశరణ గత్యవసాదనేషు. దీనియందు పాపములు [...]యినవి నశించును. టీ. స. ఆచ్ఛాదనశబ్దేన గృహం వివక్షితం. [...]త్రమితి సుబోధినీకారః. 'సత్త్రం దంభే సాధనే చ సతా మవితరి [...]క్వచిత్ త్వాపేఽథ సద్దేయే సత్త్రావ్యఃఋ మధీనవ' దితి శేషః.

[...]జిరం విషయే కాఽయేఽపి-

అజిరశబ్దము శబ్దాదివిషయములకును, శరీరమునకును, అపిశబ్ద[...]న ముంగిలికిని పేరు. అజన్తి చక్షురాదీ న్యత్రేతి అజిరం. అజ [...]పణయోః. దీనియందు చక్షురాదీంద్రియములు చరించును.

అమ్బరం వ్యోమ్ని వాససి. ౧౮౩

అంబరశబ్దము ఆకాశమునకును, వస్త్రమునకును పేరు. అంబతి అంబరం. అబి శబ్దే. మ్రోయునది. 'అంబరం వ్యసనే వ్యోమ్ని [...]ప్సనే చ సుగంధిని' ఇతి విశ్వప్రకాశః.

చక్రం రాష్ట్రేఽపి-

చక్రశబ్దము దేశమునకును, అపిశబ్దమువలన చక్రవాకమునకును, [...]హమునకును, సైన్యమునకును, బండికంటికిని, గ్రామసమూహ[...]కును, కుమ్మరసానకును, ఆయుధవిశేషమునకును పేరు. 'చక్రః [...] వ్రజే పుంసి క్లీబం సైన్యరథాంగయోః, గ్రామజాలే కుంభకార[...]ే చావర్తరాష్ట్రయో' రితి ప్రతాపః. 'చక్రం సైన్యే గ్రామజాలే [...]మే సాధనాంతరే, తైలికీయే కౌంభకారే చావర్తే చాయుధాం [...]ఇతి శేషః. క్రియతే ఇతిచక్రం. డు కృఞ్ కరణే. చేయఁబడునది. [...] చక్రం. చక తృప్తౌ. తృప్తిఁజేయునది.

అక్షరం తు మోక్షేఽపి-

అక్షరశబ్దము మోక్షమునకును, అపిశబ్దమువలన కకారాదివర్ణ[...]కును, పరబ్రహ్మమునకును పేరు. న క్షరతీ త్యక్షరం. క్షర సంచలన[...]డనిది గనుక యక్షరము. 'వర్ణే బ్రహ్మ ణ్యక్షరం స్యా'దితి శేషః.

క్షీర మప్సుచ,

క్షీరశబ్దము నీళ్లకును, చకారమువలన పాలకును పేరు. ఘస్యత

ఇతి క్షీరం. ఘస్ౢ అదనే. భక్షింపఁ బడునది.

• స్వర్ణేఽపి భూరి చన్ద్రౌ ద్వే-

భూరిశబ్దమును చంద్రశబ్దమును బంగారుపేళ్లు. అపిశబ్దము
భూరిశబ్దము బహుళమునకును, చంద్రశబ్దము చంద్రునికిని, కర్పూ
నకును, కపిలమను గంధద్రవ్యమునకును పేరు. 'ఇందు కర్పూర కా
ల్యా శ్చంద్రా శ్చంద్రోఽపి హేమని ' అని రుద్రుఁడు. భూ
స్వర్ణవాచకమైనపుడు న. బహుళవాచకమైనపుడు. త్రి. చంద్ర
సువర్ణమునకు పేరైనపుడు. న. పుంలింగమని కొందఱు భవ
రి. అగునది గనుక భూరి చంద్రయతీతి చంద్రః. ఆహ్లాదమును చే
గనుక చంద్రము. 'ప్రాజ్యాచ్యుతవిధాతృషు, చంద్రేచ భూ
శేషః. 'భూరిర్బ్రహ్మాచ్యుతేంద్రేషు భూరి ప్రాజ్యసువర్ణయో' ఇ
ప్రకాశః. 'చంద్ర శ్శుభాంశుకర్పూరకాంపిల్యేషు పుమా
దితి శేషః.

• ద్వారమాత్రేఽపి గోపురమ్.

గోపురశబ్దము వాఁకిలికిని, అపిశబ్దమువలనఁ బట్టణపువా
తుంగము స్తలకును పేరు. గోప్యతే ఇతి గోపురం. గుపూ రక్షణే
పఁబడునది.

• గుహాదమ్భౌ గహ్వరే ద్వే-

గహ్వరశబ్దము గుహకును, కపటమునకును పేరు. గాహ్యత
గహ్వరం.. గాహూవిలోడనే. ప్రవేశింపఁబడునది. 'గహ్వరంతు గు
భా నికుంజే గహనేఽపిచ' ఇతి విశ్వప్రకాశః.

• రహోఽన్తిక ముపహ్వరే,

ఉపహ్వరశబ్దము ఏకాంతమునకును, సమీపమునకును
ఉపహూయతేఽస్మిన్ని త్యుపహ్వరం. హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే
దీనియందు పిలువఁబడుదురు.

• పురోఽధిక ముప ర్యగ్రాణి-

అగ్రశబ్దము ముందరికిని, అధికమునకును, మీఁదికి
ప్రధానునికి పేరగునపుడు. త్రి. భిక్షాభేదమునకు పేరగునపు
'గ్రాసప్రమాణం భిక్షాస్యాదగ్రం గ్రాస చతుష్టయం,'ఉదా—

అగ్రేసరః. అధికమునకు—సాగ్రంవర్ష శతం. మీఁదికి-వృతో గ్రం.
క్యగ్రం. అగి గతౌ. ముందరికిఁ బోవునది. 'అగ్ర మాలంబనే
ప్రథమే ప్రమితాశన' ఇతి శేషః.

అగారే నగరే పురమ్. ౧౫౪

మన్దిరం చ-

పురశబ్దమును, మందిరశబ్దమును ఇంటికిని, పట్టణమునకును పేళ్లు.
ృత ఇతి. పురం. పౄ పాలన పూరణయోః. పరిపాలింపఁబడునది
పురము. మంద తేఽస్మిన్నితి మందిరం. మది స్తుతి మోద మద
కాంతి గతిషు. దీనియందు సంతోషింతురు గనుక మందిరము.
హో పరిగృహేపురం, దేహే పాటలిపుత్రే చ గుగ్గులౌ కథితః పురః,
వ్యయం పూర్వకాల" ఇతి. "మందిరో మకరాలయ"ఇతి చ శేషః.

అథ రాష్ట్రోఽస్త్రీ విషయే స్యా దుపద్రవే,

రాష్ట్రశబ్దము దేశమునకును, ఉపద్రవమునకును పేరు. ఉదా—
రాష్ట్రభయం. రాజత ఇతిరాష్ట్రం. ష్ట్రన్. రాజృదీప్తౌ. ప్రకాశించునది.
దరోఽస్త్రియాం భయే శ్వభ్రే-

దరశబ్దము భయమునకును, గుంటకును పేరు. దరణం. దీర్యత
చ దరః. ష్ట్రన్. దౄ భయే. దౄ విదారణే. వెఱచుట, త్రవ్వఁబడున
ను దరము. ఈషదర్థమందు దరశబ్ద మవ్యయము. "దరదళితహరి
ంజరా ణ్యంగకాని" "ఈషదర్థే దరాలింగ" మితి శేషః.

వజ్రోఽస్త్రీ హీరకే పవౌ. ౧౫౫

వజ్రశబ్దము వజ్రమను రత్నమునకును, వజ్రాయుధమునకును
. వజతి ప్రతిబంధరాహిత్యేనేతి వజ్రః. ష్ట్రన్. వజ గతౌ. అడ్డము
పోవునది. "వజ్రం కులిశ శస్త్రయోః, మణివేధే రత్నభేద" ఇతి
నస్వామి. "వజ్రస్త్వేమలకే యోగే స్త్రీలింగస్స్యాన్మహౌషధా"
షః.

తన్త్రం ప్రధానే సిద్ధాన్తే సూత్రవాయే పరిచ్ఛదే,

తంత్రశబ్దము ప్రధానికిని, సిద్ధాంతమునకును, నూలిపడుగునకు
పరివారమునకును పేరు. ఉదా. ప్రధానమునకు—'స్వతంత్రః'
ంతమునకు— 'చతుఃషష్టితంత్రం' సూత్రవాయమునకు—

'తంత్రానాపః' పరివారమునకు—'తంత్రపతిః' అని. తన్యతే
తంత్రం. తను విస్తారే. విస్తరింపఁబడునది. "అథ తంత్రం స్యా
టుంబార్థే చ కర్మణి, ఇతికర్తవ్యతాయాం చ సాధారణవిధౌ
శిలాయా మస్మృతాయాం చ తంత్రవీణాగుణే.తనా" ఇతి
'తంత్రం స్వరాష్ట్రచింతా స్యా' దితి వైజయంతీ.

* ఔశీర శ్చామరే దణ్డేఽప్యౌశీరం శయనాసనే.

ఔశీరశబ్దము చామరదండమునకును, యష్టికిని పేరైనపుడు పు.
శబ్దమువలన వట్టివేళ్ళసంబంధమైనదానికి పేరైనపుడు త్రి. శయ
నకును, పీఠమునకును పేరైనపుడు న. శయనమనఁగా నిద్రయ
దఱు. 'చామరే దండే' అనునపుడు 'చామరదండ' మని సమాసి.
తే కామ్యత ఇత్యుశీరం. ఉశీర మేవ ఔశీరం. వశ కాంతౌ. కోరఁబడ

* పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభాణ్డముఖే జలే,
వ్యోమ్ని ఖడ్గఫలే పద్మే తీర్థౌషధివిశేషయోః.

పుష్కరశబ్దము ఏనుఁగుతొండముకొనకును, మద్దెలమొ
వాద్యములముఖమునకును, నీళ్ళకును, ఆకాశమునకును, కత్తి
కును, పద్మమునకును, తీర్థభేదమునకును, ఓషధివిశేషమునకును
ఉదా. తీర్థభేదమునకు— 'పుష్కరం పుష్కరం గంతుం' ఓషధి
నకు—'పుష్కరమూలం' అని. పుష్ణాతీతి పుష్కరం. పుష పుష్టౌ.
షించునది. "ద్వీపే సర్పే పుష్కర స్స్యా" దితి శేషః.

* అన్తర మవకాశావధి పరిధానాన్తర్ధి భేద తాదర్థ్యే,
ఛిద్రాత్మీయ వినా బహి రవసర మధ్యేఽన్తరాత్మని చ,

అంతరశబ్దము ఎడమునకును, మర్యాదకును, కట్టుకోకకును,
వధానమునకును, విశేషమునకును, దానికొఱకిది యనునర్థమునకు
రంధ్రమునకును, తనసంబంధమైనదానికిని, అదివెలిగా నను వి
నకును, వెలుపలికిని, అవసరమునకును, మధ్యప్రదేశమునకును, ప
త్మకును, చకారమువలన అన్యమైనదానికిని పేరు. ఉదా. ఎడమ
—'మృణాళసూత్రాంతర మప్యలభ్యం.' మర్యాదకు—'మా
రం దేహుం'. కట్టుకోకకు— 'అంతరే శాటకాః'. వ్యవధానమునకు
'పర్వతాంతరితో దేశః'. విశేషమునకు—'యదంతరం వాయసవైన

తాదర్థ్యమునకు—'ఓదనాంతర స్తండులః'. రంధ్రమునకు—
రం లబ్ధ్వా అరేః ప్రహరేత్', 'కుడ్యాంతరే ప్రవిష్టశ్చోరః' తనసం
మైనదానికి—'అయ మభ్యంతరోమమ'. దానిఁ బాసి యనునర్థ
—'అంతరేణపురుషకారం నకించి త్సిద్ధ్యతి'. వెలుపలికి—'అం
చండాలగృహాః'. అవసరమునకు— 'అత్రాంతరే కిమపి మా స్తథ
రాసీత్'. మధ్యప్రదేశమునకు—'ఆవయో రంతరేజాతా స్సరితా
పర్వతాః.' పరమాత్మకు—'దృష్ట్వాంతరం జ్యోతి రుపరరామ.'
ర్థమునకు— 'ధాన్యాంతరం వాచ్యాంతరం' అని. అంతం రాతీ
తరం. రా దానే. అంతము నిచ్చునది. "అంతర స్సదృశాన్యయో'
శేషః. "అంతరః పరిధానీయే బాహ్యేస్వీయేఽ న్తరాత్మని, క్లీబే
వకాశే చ తాదర్థ్యేఽవసరేఽవధౌ. విశేషే వివరాంతర్ధి వ్యవ
వినార్థయో" రితి వైజయంతీ.

ము స్త్రీఽపి పిఠరమ్-

పిఠరశబ్దము తుంగము స్తైలకును, అపిశబ్దమువలన కుండకును,
మ్రోలకును పేరు. పచ్యతే పచత్యస్మిన్నితి పిఠతీతిచ పిఠరం. డుపచ్
కే. పిఠ హింసాయాం. పాకము చేయఁబడును; దీనియందుఁ బాకము
యుదురు; హింసించునదియును పిఠరము.

రాజకశేరుణ్యపి నాగరమ్,

నాగరశబ్దము రాజకశేరువునకును, అపిశబ్దమువలన సొంటికిని
. రాజకశేరు వనఁగా భద్రము స. తామరదుంప యని కొందఱు.
విశేషమని మఱికొందఱు నగరేభవం నాగరం. నగరమందుఁ బుట్టి
"ప్రవీణః కుత్సితం వినా, అసంజ్ఞా నగరే జాతం నాగరం నాగ
మకే, త్రి ష్వథో. సౌరతే బంధే నాగర" మితి శేషః.

శార్వరం త్వన్ధతమసే ఘాతుకే భేద్యలిఙ్గకమ్. ౧౮౯

శార్వరశబ్దము కటికిచీఁకటికి పేరగునపుడు న. చంపుస్వభావము
వానికి పేరగునపుడు త్రి. భేద్యలింగకశబ్దము ఇది మొదలుకొని శే
శములు ముగియుదనుక ననువర్తించును గనుక ముందుఁ జెప్పఁబడు
ంతశబ్దములు మూఁడులింగములయందును వర్తించును. శర్వర్యాం
, శృణాతీతి చ శార్వరం. శౄ హింసాయాం. రాత్రియందుఁబుట్టు

వది గనుకను, హింసించువాఁడు గనుకను శార్వరము. పా. ఘా
భేఽన్యలింగకం. చంపుస్వభావము గలయేనుఁగు.

• గౌరోఽరుణే సితే పీతే.

గౌరశబ్దము ఎఱుపువస్తువునకును, తెలుపువస్తువునకును,
వస్తువునకును పేరు. మఱియు, మృగవిశేషమునకును పేరు.
ఇతి గౌరః. గుజ్ గతౌ, పొందఁబడునది గాని యెఱుఁగఁబడు
గౌరము

• వ్రణకార్యప్యరుష్కరః,

అరుష్కరశబ్దము వ్రణముఁ జేయుదానికి పేరు. అపిశబ్ద
జీడిచెట్టునకుఁ బేరగునపుడు పు. అరుః కరోతీ త్యరుష్కరః.
కరణే. వ్రణమును జేయునది.

• జఠరః కఠినేఽపి స్యాత్-

జఠరశబ్దము కఠినమయినవస్తువునకు పేరు. అపిశబ్దమువల
వునకు పేరగునపుడు పు. జాయతేఽస్మిన్నితి జఠరః. జనీ ప్రాదు
దీనియందు పుట్టును గనుక జఠరము "కుక్షౌ తు జఠరో న స్త్రీ
వృద్ధ కఠోరయో" రితి రుద్రః.

• అధస్తాదపి చాధరః.

అధరశబ్దము దిగువ నుండువస్తువునకును, అపిశబ్దమువల
నునికిని పేరగునపుడు త్రి. పెదవికి పేరగునపుడు పు. అధరత్వా
దిగువ నుండును. "నికృష్టేఽప్యధర స్త్రి) ష్వి"తి శేషః.

• అనాకులేఽపి చైకాగ్రః-

ఏకాగ్రశబ్దము కలఁతలేనివానికిని, అపిశబ్దమువలన సావ
ధైనవానికిని పేరు. ఏకమగ్రం చింతనీయమస్యే త్యేకాగ్రః. ఒక్క
చారించఁదగినది గాఁ గలవాఁడు. "ఏకాగ్ర మేకతానే స్యా దేక
చాప్యనాకుల" ఇతి విశ్వప్రకాశః.

• వ్యగ్రో వ్యాసక్త ఆకులే,

వ్యగ్రశబ్దము ఒకదానియందు మనస్సు తగిలినవానికిని,
డువానికిని పేరు. విశేషేణ వివిధం చాంగతీతి వ్యగ్రః. అగి గతౌ.
గాని, వివిధముగాఁ గాని పోవువాఁడు.

ర్యుదీచ్య శ్రేష్ఠే. ష్వ ప్యుత్తర స్స్యాత్-

త్తరశబ్దము మీఁదికిని, ఉత్తరదేశము మొదలయినదానికిని,
పేరు. అపిశబ్దమువలన ప్రత్యుత్తరమునకును పేరు. ఉదా.
ఇతి ఉత్తరం.' ఉత్తరదేశమునకు-'ఉత్తరే కుబేరః.' శ్రేష్ఠునికి-
త్తరః' అని. ఉతిశ గతౌ నోద్గత ము త్తరం. మిక్కిలి కనిపించునది.
త్తరా స్త్రియాం పుంసి విరాటతనయేఽపిచ, ఉత్తరం ప్రతి
స్యా" దితి శేషః.

అనుత్తరః. ౧౯౧

ం విపర్యయే శ్రేష్ఠే-

అనుత్తరశబ్దము మీఁదఁ జెప్పినయర్థముల వ్యత్యాసమునందు
ను. అనఁగా మీఁదుగానిదానికిని, ఉత్తరపుదేశము కానిదాని
త్తమము గానిదానికిని, శ్రేష్ఠునికిని పేరు. ఉత్తరో నభవతీతి,
రే ఉత్తరోఽస్మాదితి చ అనుత్తరః. ఉత్తరము గానిది గనుకను,
నుత్తమమైనది లేదు గనుకను, అనుత్తరము.

దూరా నాత్మోత్తమాః పరాః,

పరశబ్దము దవ్వయినదానికిని, తనకంటె నన్యమైనదానికిని, శ్రే
దానికిని పేరు. శత్రువునకు పేరైనపుడు పు. పూర్యత ఇతి పరః.
లన పూరణయోః. పూరింపఁబడునది. "పర శ్శత్రౌ పలింగ
శ్కేవల" ఇతి శేషః.

ద్యు ప్రియా తు మధురా-

మధురశబ్దము తీయనివస్తువునకును, ఇష్టమైనవస్తువునకును పేరు.
మాధుర్య మస్యాస్తీతి మధురః. మాధుర్యము గలిగినది.

క్రూరా కఠిన నిర్దయా. ౧౯౨

క్రూరశబ్దము కఠినమయినదానికిని, దయలేనివానికిని పేరు.
, భయంకరమైనదానికిని పేరు. కృణాతీతి క్రూరః. కౄఞ్
యాం. హింసించునది.

దారో దాతృ మహాత్మోః-

ఉదారశబ్దము దాతకును, దొడ్డవానికిని పేరు. ఉదియర్తీత్యు
ఔన్నత్యమును బొందువాఁడు "దక్షిణే పిచ, స్యా దుదా

రోஉనుకూలే” వీతి శేషః.

* ఇతర _స్త్వన్య నీచయోః,

ఇతరశబ్దము పరునికిని, క్షుద్రునికిని పేరు. ఏతీతి ఇత
గతౌ. పోవువాఁడు.

* మన్ద స్వచ్ఛన్దయోః స్వైరః-

స్వైరశబ్దము అలసునికిని, స్వతంత్రునికిని పేరు. స్వే
గచ్ఛతీతి స్వైరః. ఈర గతౌ. స్వేచ్ఛచేతఁ జరించువాఁడు.

* శుభ్రి ముద్దీ_ప్త శుక్లయోః,

శుభ్రిశబ్దము ప్రకాశించువానికిని, తెల్లనివస్తువునకును
భత ఇతి శుభ్రిం. శుభ శుంభ శోభార్థే. ప్రకాశించునది. "
శుభ్రి మభ్రిక” ఇతి శేషః.

లాంతములు.

* చూడా కిరీటం కేశాశ్చ సంయుతా మౌళయ స్త్రయః,

మౌళిశబ్దము శిఖకును, కిరీటమునకును, కొప్పునకును
ఇదిగాక అశోకవృక్షమునకును పేరు. ముల్యత ఇతి మౌళిః. ము
ధారణే. ధరింపఁబడునది. 'త్రయః' అని పుంలింగనిర్దేశము మౌ
పుంలింగ మని సూచించుటకొఱకు. స్త్రీలింగమును గలదు
మౌళి రక్షే చూడా సంయుతకేశయోః” అని రభసుఁడు. “కం
పే మౌళి” రితి శేషః.

* ద్రుమప్రభేద మాతఙ్గకాణ్డ పుష్పాణి పీలవః.

పీలుశబ్దము గోఁగుచెట్టునకును, ఏనుఁగునకును, అమ్ము
పువ్వులకును పేరు. పిలతి, పిల్యతే చ పీలుః. పు. పిల గతౌ. ప
యు, పొందఁబడునదియు పీలువు. “పీలవః పరమాణవ” ఇతి శేషః.

* కృతా న్తానేహసోః కాలః-

కాలశబ్దము యమునికిని, కాలమునకును పేరు. కలయతి ప్ర
ఇతి కాలః. కల కిల క్షేపే. ప్రాణులను పోఁ ద్రొబ్బువాఁడు.

* చతుర్థేஉపి యుగే కలిః,

కలిశబ్దము కలియుగమునకును, అపిశబ్దమువలన కలహ
కును పేరు. కల్య న్తేஉస్మిన్నితి కలిః. పు. కల కిల క్షేపే. దీని

ననుమరు.

త్కుర శ్లేపి కమలః-

మలశబ్దము ఇఱ్ఱికి పేరైనపుడు పు. అపిశబ్దమువలన తామర
శ్లేకును పేరైనపుడు న. మహాలక్ష్మికి పేరైనపుడు స్త్రీ. కా
కమలః. కము కాంతౌ. కోరఁబడునది. 'కమలం సలిలే తా
క్లోమ్ని భేషజే, మృగప్రభేదే కమలః కమలా శ్రీవరస్త్రియోః'
ప్రకాశః.

ప్రావారేఽపిచ కమ్బళః. ౧౯౫

కంబళశబ్దము ఉత్తరీయమునకును, అపిశబ్దమువలన కంబళికిని,
లునకును, సర్పవిశేషమునకును పేరు. కామ్యత ఇతి కంబళః.
ంతౌ. కోరఁబడునది. 'సాస్నాయాం నాగరాజే చ కంబళోఽ
నపి' ఇతి శేషః. 'కంబళో నాగరాజే స్యాత్సాస్నాప్రావార
' ఇతి విశ్వప్రకాశః.

పహారయోః పుంసి బలిః ప్రాణ్యఙ్గజే స్త్రియామ్,

బలిశబ్దము అన్నమునకును, పూజోపకరణమునకును పేరై
పు. ఒడలిత౭ులకు పేరైనప్పుడు స్త్రీ. బలిచక్రవర్తికి పేరైనపు
బలంత్యనేనేతి బలిః. బల ప్రాణనే. దీనిచేత బ్రతుకుదురు. 'బలీ
ండే స్త్రీ త్వక్కోశే గృహదారుణి, బాణతాతే గంధకే నా
కరయోరపి' ఇతి ప్రతాపః.

స్య సామర్థ్య సైన్యేషు బలం నా కాక సీరిణోః. ౧౯౬

బలశబ్దము బలియుటకును, సత్తువకును, సేనకును పేరైనపుడు
, బలభద్రునికిని పేరైనపుడు పు. బలంత్యనేన బలం. బల
బలతి చిరం జీవతీతి, బల మస్యాస్తీతి చ బలః. దీనిచేత బ్రతు
బహుకాలము జీవించును. బలముగలవాఁడును గనుక బలము,
.

తూలః పుంసి వాత్యాయామపి వాతాసహే త్రిషు,

వాతూలశబ్దము వాయుసమూహమునకు పేరైనపుడు పు. గా
సహింపనివానికి పేరైనపుడు త్రి. కొందఱు గాలిని సహించు
పేరందురు. 'వాతూలో వాతసంఘాతే వాతకే పురుత న్నహే

అని యజయుఁడు. ఉన్మత్తునికిని పేరని స్వామి. వాతసమూహ
సహశ్చ వాతూలః. వాయుసమూహమును, వాయువు నో
ను వాతూలము, వాతూలుఁడు.

* భేద్యలిఙ్గ శ్శఠే వ్యాళః పుంసి శ్వాపద సర్పయోః.

వ్యాళశబ్దము దుర్జనునకు పేరైనపుడు త్రి. పులికిని, పా
ను పేరైనపుడు పు. విరుద్ధ మా సమంతా దలతీతి వ్యాళః
షణాదా. అడ్డగింపఁబడును.

* మలో స్త్రీ పాప వి ట్కిట్టాని-

మలశబ్దము పాపమునకును, విష్ఠకును, కిట్టమునకును
మనఁగా, 'వసా శుక్ల మసృఙ్మజ్జా మూత్ర విట్కర్ణవిణ్ణఖాః,
దూషికాస్వేదో ద్వాదశైతే మలా నృణాం' అను ద్వాదశమ
చిట్టెపుఱాయి యని కొందఱు. మల్యత ఇతి మలః. పు. మ
ధారణే. ధరింపఁబడునది. 'మలస్తు కృపణే త్రిషు' ఇతి శేషః.

* అ స్త్రీ శూలం రు గాయుధ

శూలశబ్దము శూలరోగమునకును, ఆయుధభేదమునకు
శూలయతీతి శూలం. శూల రుజాయాం. వ్యథ పెట్టునది. 'రో
వే మృత్యౌ మృత్యోః ప్రావరణాంతరే, యోగభేదే ధ్వజే శూ
లాపణ్యా స్త్రియాం మతా. శూలం విక్రయణేఽపి స్యా' దితి ప్ర

* శఙ్కావపి ద్వయోః కీలః-

కీలశబ్దము చీలకును, అపిశబ్దమువలన అగ్నిజ్వాలకును
పుడు పు. మోఁచేతిపోట్లకు పేరైనప్పుడు సీ. కీల్యత ఇతి కీ
బంధనే. బంధింపఁబడునది. 'అథ కీలా స్యాత్ ప్రహారే రత
ఇతి శేషః.

* పాళిః స్త్రీ శ్ర్యఙ్క పఙ్క్తిషు

పాళిశబ్దము అంచునకును, అడియాలమునకును, పఙ్క్తి
మఱియు, మీసాలు గల స్త్రీకిని, ప్రస్థమునకును, చెవితమ్మె
'సశ్మశ్రుయుపతిః పాళిః ప్రస్థకర్ణలతాపిచ' అని త్రికాండశే
అంకమనఁగా ప్రదేశ మని కొందఱు. పాల్యత ఇతి పాళిః. సీ. పా
ణే. రక్షింపఁబడునది. 'పాళిః పఙ్క్త్యంకభేదయోః, అస్రే శ

...పాలిస్యాన్ల త్వరిష్ఠయూకయోః. సంజాతశ్మశ్రుమోషా మా'
...తాపః.

...లా శిల్పే కాలభేదేఽపి-

కలాశబ్దము చిత్తరువు మొదలైనపనులయందలి నేర్పునకును, ...నలువదిఆఱుపాళ్లు గలకాలమునకును, చకారమువలన చంద్రుని ...అపాలికిని, మూలద్రవ్యవృద్ధికిని, కళలకును, అవ్యక్తమధుర ...ధ్వనికిని, జీర్ణమైనదానికిని పేరగునపుడు త్రి. కల్యత ఇతి కళా. కల ...నే. ఎన్నఁబడునది. 'అంశమాత్రే మూలవృద్ధౌ సుషమా విద్య ...థా, తత్తదాగమసిద్ధాసు గుణిశి స్త్రీరజస్యపి. కలం శుక్రే వా ... మవ్యక్తమధురధ్వనౌ' ఇతి శేషః.

ఆళి స్సఖ్యావళీ అపి,

ఆళిశబ్దము చెలికత్తెకును, పఙ్క్తికిని, అపిశబ్దమువలన కట్టకును ... అలతీ త్యాళిః. సీ. అల భూషణాదౌ. అలంకరించునుగనుక ఆళి.

...బ్ధ్యమ్బువికృతౌ వేలా కాలమర్యాదయో రపి. ౧౯౯

వేలాశబ్దము సముద్రము పొంగుటకును, కాలమునకును, మ...కును పేరు. అపిశబ్దమువలన, అనాయాసమరణమునకును, చెలెలి...ను, రాజులభోజనమునకును పేరు. వేలతీతి వేలా. వేల్రు చలనే. చ...ది. "వేలా కాలే జలనిధే స్తీరనీరవికారయోః, అక్లిష్టమరణే రా...జ్ఞ వారి బుధస్త్రియా" మితి ప్రతాపః.

...హుళాః కృత్తికా గావో బహుళో౾గ్నౌ శితౌ త్రిషు,

బహుళశబ్దము కృత్తికానక్షత్రమునకు పేరైనపుడు సీ. బహువచ...మున నల్లనివస్తువునకును పేరగునపుడు త్రి. గోవునకును, చకారము ...ఏలకులకును పేరగునపుడు సీ. అగ్నికిని, కృష్ణపక్షమునకును పేర...ను పు. 'కృత్తికాసు స్త్రియాం భూమ్ని బహుళా బహుళా గవి, ...ం చ పుమానగ్నౌ కృష్ణపక్షే సితే త్రిషు' అని రభసుఁడు. బ...త్, బహూ నర్థా౯ లాతీతి చ బహుళా. లా దానే. అనేకము ...గనుక, అనేకార్థముల నిచ్చునది గనుకను బహుళ.

...లా విలాసక్రియయోః-

లీలాశబ్దము స్త్రీలశృంగారచేష్టలకును, క్రియకును పేరు. లీయ

త ఇతి లీలా. లీజ్ శ్లేషణే. కూడుకొనియుండునది.

* ఉపలా శర్కరాపిచ.

ఉపలాశబ్దము మొరపసుంటికి పేరైనపుడు సీ. అపిశ
రత్నమునకును, ఱాతికిని పేరగునపుడు పు. "ఉపలా రత్న
వుపలా శర్కరాపిచ' అని రుద్రుడు. ఉప లాతీత్యుపలా.
నే. సమీపమునకు తేబడునది.

* శోణితేఽప్సుసి కీలాలమ్.

కీలాలశబ్దము నీళ్ళకును, నెత్తురునకును పేరు. కీలా న
నలతీతి కీలాలం. అల భూషణ పర్యాప్తి వారణేషు. అగ్నిజ
డ్డగించునది. టీ. న. కీల్యతే మాంసే బధ్యతే, అల్యతే త్వచా
త ఇతి కీలాలం. శోణితం. కీల బంధనే. అల భూషణాదౌ.

* మూల మాద్యే శిఫా భయోః

మూలశబ్దము మొదటికిని, ఊడకును, మూలానక్ష
కును పేరు. మూలతీతి మూలం. మూల ప్రతిష్ఠాయాం. నిలు
యుండునది. "మూల మంతిక కుంజయో" రితి శేషః.

* జాలం సమూహ ఆనాయో గవాక్ష క్షారకా వపి.

జాలశబ్దము సమూహమునకును, వలకును, గవాక్షకి
రుమొగ్గలకును, అపిశబ్దమువలన దంభమునకును పేరైనపుడు
ళ్లచెట్టునకు పేరైనపుడు 'జాలీ' అని స్త్రీలింగము. జలతీతి
జల ఘాన్యే. దట్టమైయుండునది. "పుమా న్నీపద్రుమే జాలో
కోశాతకీ భవేత్, దంభేంద్రజాలయోః క్లీబ" మితి శేషః.

* శీలం స్వభావే సద్వృత్తే-

శీలశబ్దము స్వభావమునకును, మంచినడతకును పేరు.
శీలం. శీల సమాధౌ. నియతమై యుండునది.

* సస్యే హేతుకృతే ఫలమ్,

ఫలశబ్దము పండునకును, ప్రయోజనమునకును పేరు.
బాణాగ్రమునకును, అరిగెకును పేరు. ఫలతీతి ఫలం, ఫల ని
పుట్టునది. "ఫలం జాతిఫలే ముష్టౌ ముక్తాధాన్యకణేషు చ, శా
వార్షత్రిఫలే తక్కోలే ఫలకేఽపిచ" ఇతి శేషః. "ఫలం భా

వృత్తౌ భోగలాభయోః" రితి కేశవస్వామి.

ఓ ర్నేత్రరుజోః క్లీబం సమూహే పటలం న నా. ౨౦౨

పటలశబ్దము ఇంటికప్పునకును, కండ్లవ్యాధికిని పేరైనపుడు న. స
మునకు పేరైనపుడు స్న. స్త్రీలింగమైనపుడు పటలీ అని ఈకా
రూపము. పటం విస్తారం లాతీతి పటలం. లా ఆదానే. విస్తార
పొందునది. 'తిలకే చ పరిచ్ఛదే పటల' ఇతి శేషః.

అధ స్స్వరూపయో ర స్త్రీ తలమ్-

తలశబ్దము క్రిందికిని, స్వరూపమునకును పేరు. ఇదిగాక, అల్లె
దెబ్బ తాఁకకుండఁ జేతికిఁ దొడుగుకొను అత్తెమునకును, అఱ
చ్యలకును పేరు. తలతీతి తలం. తల ప్రతిష్ఠాయాం. నిలిచియుం
. "అథ తలం ముష్టి చ పేటయోః, పృష్ఠే క్లీబం తాళతరౌ వితి
పుమాంః భవే" దితి శేషః.

స్యా చ్ఛామిషే పలమ్,

పలశబ్దము మాంసమునకును, ౩౨౦ గురిగింజలయెత్తునకును
పల్యత ఇతి పలం. పల గతౌ. పొందఁబడునది.

ర్వానలేఽపి పాతాళమ్-

పాతాళశబ్దము బడబాగ్నికిని, అపిశబ్దమువలన పాతాళలోక
మును పేరు. పత త్యస్మిన్నితి పాతాళం. పత్ఌ గతౌ. దీనియందుఁ
రు.

చేలం వస్త్రేఽధమే త్రిషు. ౨౦౩

చేలశబ్దము వస్త్రమునకు పేరయినపుడు న. అధమునికి పేరయి
త్రి. స్త్రీలింగమైనప్పుడు ఈకారాంతము. చిల్యత ఇతి చేలం.
వసనే. కట్టుకొనఁబడునది. 'నపుంసి వసనే చేలం గర్హితాధమయోః
' ఇతి రుద్రః.

కూలం శఙ్కుభిః కీర్ణే శ్వభ్రే నాతు తుషానలే,

కుకూలశబ్దము పసులు నాటినగుంటకు పేరగునపుడు న. కు
పేరగునపుడు పు. కుత్సితం కూల మస్యేతి కుకూలం. కుత్సితమైన
ఁగినది. టీ. న.దుర్గసమీపే ప్రతిపక్షసేనాసంచారపరిహారాయకృతే
హాదిశంకుభిర్చితే మహాగర్తేనపుంసకలింగః. కుకూలశబ్దః తుషా

గ్నాతు పుల్లింగః. దుష్ప్రవేశ త్వేన కుత్సితకూలసాదృశ్యాత్ కు
• నిర్ణీ తే కేవల మితి త్రిలిఙ్గం త్వేక కృత్స్నయోః.

కేవలశబ్దము నిర్ణయింపఁబడినదానికి పేరగునప్పుడు న. ...
మువలన మకారాంతమైన యవ్యయమని కొందఱు. ఒకటికిని,
కిని పే రగునపుడు త్రి. ఉదా. నిర్ణీతమునకు—'కేవలందంతశ...
దంతిన శ్శైలతాడనమ్.' ఒక్కటికి—'కేవలో౽యంవ్రజతి.' అం...
'కేవలా భిక్షవః'అని కేవ్యత ఇతి కేవలం. కేవ్య సేవనే.ఆశ్రయింపఁ...

• పరాప్తి క్షేమ పుణ్యేషు కుశలం శిక్షితే త్రిషు,

కుశలశబ్దము సామర్థ్యమునకును, శుభమునకును, పు...
కును పే రగునపుడు న. శిక్షింపఁబడినదానికిని పేరగునపుడు త్రి....
మమంగళం శ్యతీతి కుశలం. శో తనూకరణే. అశుభమును ...
నది. కుశాన్ లాతీతి కుశలః. కుశలను బుచ్చుకొనువాఁడు. ల...
నేర్పరిని జెప్పును.

• ప్రవాళ మఙ్కురే౽ప్యస్త్రీ-

ప్రవాళశబ్దము చిగురునకును, అపిశబ్దమువలన పవడము...
వీణాదండమునకును పేరు. ప్రవలత ఇతి ప్రవాళం. వ్ల. వల స...
కదలునది. టీ. న. అంకురో౽త్ర నవకిసలయః.

• త్రిషు స్థూలం జడే౽పి చ.

స్థూలశబ్దము మందబుద్ధి గలవానికిని, చిగురునకును, అపి...
వలన, బలిసినవానికిని పేరు. స్థూలయతీతి స్థూలం. త్రి. స్థూల ప...
హణే. వృద్ధిఁబొందునది.

• కరాళో దన్తురే తుంగే-

కరాళశబ్దము ఒడ్డుమిట్టనేలకును, ప. మిట్టపండ్లవానికిని, ...
నదానికిని పేరు. కరోతి భయమితి కరాళః. త్రి. డు కృఞ్ కరణే ...
మును జేయునది. 'కశేరుణికరాళం నప్ భీషణే వాచ్యలింగకః' ఇతి ...

• చారౌ దక్షే చ పేశలః,

పేశలశబ్దము అందమైనదానికిని, నేర్పరికిని, చకార...
కోయిలకును, ముసలమునకును పేరు. పింశతీతి పేశలః. పిశ అవ...
అవయవమైయుండునది. 'పేశలో మృదులే ప్రోక్తో ముసలే ...

ఇతి శేషః.

మూర్ఖేఽర్భకేఽపి బాల స్స్యాత్-

బాలశబ్దము మూర్ఖునికిని, పిన్నవానికిని పేరైనపుడు త్రి. అపి వలన కురువేరునకు పేరైనపుడు న. పుచ్ఛమునకు పేరైనపుడు లతి ఇతి బాలః. వల సంచలనే. చలించువాఁడు. 'బాలోఽజ్ఞేఽ పుచ్ఛయోః, శిశౌ హ్రీబేరకచయో ర్బాలాతు త్రుటియోషితోః. భాషాంతరే మేధా' వితి సర్వధరః. త్రుటిః సూక్ష్మైలా. మేధిః= దారు.

లోల శ్చల సతృష్ణయోః. ౨౦౬

లోలశబ్దము కదలుదానికిని, ఆశ గలవానికిని పేరు. లోలతీతి లుల సంచలనే. కదలునది.

వాంతములు.

దవ దావౌ వనారణ్య వహ్నీ-

దవ దావశబ్దములు ౨ను అడవికిని, కార్చిచ్చునకును పేరు. యతే అనేనేతి, దునోతీతి చ దవో దావశ్చ. దూఞ్ పరితాపే. ఉపతాపే. తపింపఁజేయునది గనుక దవము, దావమును.

జన్మహరౌ భవౌ,

భవశబ్దము పుట్టుటకును, ఈశ్వరునకును పేరు. మఱియు, సంసానకును పేరు. భవనం, భవ త్యస్మా త్సర్వమితి చ భవః. భూ సత్తా. పుట్టుట గనుకను, ఇతనివలన పుట్టును గనుకను భవము. 'సత్తా కల్యాణ ప్రాప్త్యుపాదాన భస్మసు, భవ' ఇతి శేషః.

మ స్త్రీ) సహాయ స్సచివౌ-

సచివశబ్దము మంత్రికిని, తోడై యుండువానికిని పేరు. సచతి సతీతి సచివః. షచ సమవాయే. కూడుకొనియుండువాఁడు. టి. స. సచివో మంత్రీ. కృష్యాదికర్మ స్వనుగ్రాహక స్సహాయః.

పతి శాఖ నరా ధవాః. ౨౦౭

ధవశబ్దము ఏలికకును, ప. పెనిమిటికిని, చండ్రచెట్టునకును, మనికిని పేరు. ధూయతే అనేన ధువతీతి చ ధవః. ధూఞ్ కంపనే. కంపింపఁజేయఁబడును. కదలునదియును గనుక ధవుఁడు. 'ధవ

స్తు భూతౌ స్యా' దితి శేషః.

* అవయ శ్శైన్యల మేషార్కాః-

అవిశబ్దము పర్వతమునకును, గొఱ్ఱెకును, సూర్యునికి
అవతీ త్యవిః. పు. అవ రక్షణే. రక్షించును గనుక అవి. 'అవి
కమ్బళే' ఇతి శేషః. ఆఖా కంబళే చేత్యర్థః. పుమ్పవత్యాం తు
య ఈకారాంతః ప్రాగుక్తః.

* ఆ జ్ఞాహ్వా నాధ్వరా హవాః,

హవశబ్దము ఆజ్ఞకును, పిలుచుటకును, యజ్ఞమునకును
హూయ తేఽస్మి న్ హూతిః. హూయం తేఽస్మిన్నాజ్యాదీని చ
హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ. హూదానాదనయోః. దీనియం
దులు వేల్వఁబడును గనుక హవము.

* భావ స్సత్తా స్వభా వాభిప్రాయ చేష్టాత్మజన్మసు.

భావశబ్దము కలుగుటకును, స్వభావమునకును, అభిప్రా
కును, క్రియకును, ఆత్మకును, పుట్టుటకును పేరు. 'జంతుషు'
రించి జంతువునకును పేరనికొందఱు. ఇంకను శృంగారచేష్టలకును
జ్యునికిని, శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమునకును పేరు. భవనం, భవతీతిచ
భూ సత్తాయాం. పుట్టుటయు, పుట్టునదియు భావము. 'భావో
భూతౌ చ యోనౌ లీలాపదార్థయోః, రతివేగే శబ్దవృత్తినిమిత్తే
ధిని, వికల్పనాదిషు ప్రాప్తౌ జనన్యపి పుమాన్భవేత్, భావః
వసంబంధే భంభామవతిచ త్రిష్వి'తి శేషః. టీ.స. ద్రవ్యాదీనాం
సత్తా. యథా—'సర్వత్ర సర్వదా భావః కాలాకాశదిగాత్మనా
త్తాఖ్యాపరజాతిరపి భావ ఇతి తార్కికాణాం వ్యవహారః. స్వభావో
వద్ధ్రివ్యభాపీ ధర్మః. యథా—'భావానురక్తవనితాసురతైః
అభిప్రాయస్తాత్పర్యం. యథా—'అస్య శ్లోకస్య అయంభావ' ఇతి
ష్టానామ ధాత్వర్థరూపా క్రియా. యథా—'ధాత్వర్థః కేవలశ్శుద్ధో
వ ఇత్యభిధీయ తే.' ఆత్మని యథా—'స్వం భావంభావయేద్యోగీ'.
షుయథా—'వసధర్మేషుశక్త్యా కాలభవై ర్ద్రివ్యైః సర్వభా
లనమితి. అత్రత్యబుధశబ్దస్య భావో విద్వానితి ప్రాగుక్తనాత్య
గ్రహణం.'

స్యా దుత్పాదే ఫలే పుష్పే ప్రసవో గర్భమోచనే,

ప్రసవశబ్దము పుట్టుటకును, ఫలమునకును, పుష్పములకును, ...లికిని పేరు. ప్రసవనం, ప్రసూయతే చ ప్రసవః. షూఙ్ ప్రాణిప్ర... పుట్టుటయు, పుట్టునదియు ప్రసవము. టీ.స. ఉత్పద్యత ఇత్యుత్పాదః. ...ం. యథా—'అహో పశూనామపి ప్రసవవాత్సల్య' మితి మురా... ...యు మనుజ్ఞాయామపి "భగవతః ప్రసవే."

అవిశ్వాసేఽపహ్నవేఽపి నికృతావపి నిహ్నవః. ౨౦౯

నిహ్నవశబ్దము అవిశ్వాసమునకును, అపలాపించుటకును, తిర... ...చుటకును, అపిశబ్దమువలన కపటమునకును పేరు. నిహ్నవనం ని... ...వః. హ్నుఙ్ అపనయే. మోసపుచ్చుట నిహ్నవము.టీ. అవిశ్వాసే. ...చిత్తం ముహు రేతి నిహ్నవం' అపహ్నవః అపలాపః. యథా— ...హ్నవే భావితో దద్యా" దితి. నికృతి స్తిరస్కారః. తత్ర—'స్ఫ... ...రాంశుమరీచిజాలై ర్వినిహ్నుతా స్ఫాటికసౌధపఙ్క్తి'రితి మా... నికృతిశ్శాఠ్యమితి చంద్రః.

ఉత్సే కామర్ష యో రిచ్ఛాప్రసవే మహ ఉత్సవః,

ఉత్సవశబ్దము ఉప్పొంగుటకును, కోపమునకును, ఇచ్ఛపుట్టుట... పండుగునకును పేరు. ఉత్సవతి సువతి చ ఉత్సవః. షూ ప్రేరణే. షు... ...వైశ్వర్యయోః. ప్రేరేపించునది. పుట్టునది గనుక ఉత్సవము.

అనుభావః ప్రభావే చ సతాం చ మతినిశ్చయే. ౨౧౦

అనుభావశబ్దము ప్రభావమునకును, పెద్దలయొక్క బుద్ధినిశ్చయ... ...కును, చకారమువలన సాత్త్వికాదిభావముల నెఱింగించునట్టి భ్రూ... ...దులకును పేరు. అనుభూయతే అనేనే త్యనుభావః. భూ సత్తా... ...ం. దీనిచే ననుభవింపఁబడును.

స్యా జ్జన్మహేతుః ప్రభవః స్థానం చాద్యోపలబ్ధయే,

ప్రభవశబ్దము జన్మమునకు కారణమైనదానికిని, మొదట నెఱుఁ... ...ు స్థానమైనదానికిని, చకారమువలన ప్రభవసంవత్సరమునకును ... మొదట నెఱుఁగుటకు స్థానమైన దనఁగా, 'హిమవతో గంగా ...వతి' అనుతావున గంగను మొదట నెఱుఁగుటకు స్థానమైనది హి... ...తము. ప్రభవనం, ప్రభవత్యస్మా దితి చ ప్రభవః. భూసత్తాయాం.పు...

ట్టుటగనుకను, దీనియందుఁ బుట్టుదురు గనుకను ప్రభవము. టీ. స. జ
హేతుః జన్మకారణం. తత్ర యథా —"క్వ సూర్యప్రభవో వంశ" ఇ

* శూద్రాయాం విప్రతనయే శస్త్రే పారశవో మతః.

పారశవశబ్దము శూద్రవనితయందు బ్రాహ్మణునివలనఁ బు
వానికిని ఆయుధమునకును పేరు. పరాన్ శృణాతీతి పారశవః. ఒ
బీడించువాఁడు. పరస్త్రియా అపత్యం వా. పరస్త్రీకిఁ బుట్టినవాఁడుగా
"పుంసి పారశవః పుమాన్, పరస్త్రీతనయే శస్త్రే ద్విజాచ్ఛూద్రాసు
ఒపిచ" ఇతి మేదినీ.

* ధ్రువో భభేదే క్లీబం తు నిశ్చితే శాశ్వతే త్రిషు,

ధ్రువశబ్దము ధ్రువుఁడనునక్షత్రమునకు పేరైనపుడు పు. నిశ్చయ
పఁబడినదానికి పేరైనపుడు న. నిత్యమైనదానికి పేరైనపుడు త్రి. నిశ్చిత
నదానికెట్లనిన—"ధ్రువం ప్రణాశః ప్రహితస్య పత్త్రిణః" అని భార
నిత్యమునకు—'ధ్రువా విశ్వంభరా ద్యౌశ్చ ధ్రువం సర్వమిదం జగ
అని. ధ్రువతీతి ధ్రువః. ధ్రువ స్థైర్యే. స్థిరమైయుండునది. "శివే వసా
ధే యోగే ధ్రువః స్త్రీ గీతి మూర్వయోః, ధ్రువం తు నిశ్చయే త
అనఘా" ఇతిశేషః. శివః=కీలః. వటో=న్యగ్రోధతరుః, యోగో=విష
భాదిషు ద్వాదశః. తర్క=ఉత్ప్రేక్షా. స్రుగ్భేదే స్త్రీలింగః ప్రాగు

* స్వో జ్ఞాతా వాత్మని స్వం త్రి ష్వాత్మీయే స్వోఽస్త్రియాం ధనే

స్వశబ్దము జ్ఞాతికి పేరైనపుడు. పు. తా ననుటకు పేరైనపుడు
పుంలింగమని కొందఱు. తనసంబంధమైనదానికి పేరైనపుడు త్రి.
మునకు పేరైనపుడు పు. ఉదా. జ్ఞాతికి-'ఉల్కుకానీవ మయి తే స్వా
ఆత్మకు-'హ్రాది స్వ సువలోకయ'. ఆత్మీయమునకు-'స్వదారనిరతః'.
మునకు-'ప్రభూతా స్వా దీయం తే' అని. స్యతి దుఃఖం స్వః. షోఽ
కర్మణి. దుఃఖమును జెఱుచునది గనుక స్వము. "జ్ఞాత్యాత్మనోః స్వః
స్వోఽర్థః స్వం స్వః స్వాత్మీయమాత్రకే" ఇతి నానార్థరత్నకో
'లక్ష్మీభృతోఽంభోధితటాధివాసాన్ బహూక్కృతాన్ స్వానివ పశ్యతి
ఇతి స్వశబ్దస్య ఆత్మవచనత్వే పుంలింగప్రయోగో మాఘకావ్యే.

* స్త్రీకటీవస్త్రబన్ధేఽపి నీవీ పరిపణేఽపిచ,

నీవీశబ్దము కోఁకముడికిని, మూలధనమునకును, అపిశబ్దము

ము గట్టిన ద్రవ్యమునకును పేరు. నితరాం వీయత ఇతి నీవీ. వ్యేఞ్ సం
నియతముగాదాఁచఁబడునది. "నీవీ స్యాద్బంధనాగారే" ఇతి శేషః.
వా గౌరీ ఫేరవయోః-
శివాశబ్దము గౌరీదేవికిని, నక్కకును పేరు. మఱియును, కరక
కును, ఉసిరికచెట్టునకును పేరు. శివునికిని పేరగునపుడు పు. శ్యతి
కమితివా శివా. శో తనూకరణే. దుఃఖాదులఁ జెఱుచునది.
క్షే భద్రే సుఖే శివం, పుంసి యోగాన్తరే వేదే వాలుకే గు
ణే" ఇతి శేషః.

ద్వన్ద్వం కలహ యుగ్మయోః. ౨౧౩

ద్వంద్వశబ్దము యుద్ధమునకును, జతకును పేరు. మఱియు మిథున
ము, రహస్యమునకును పేరు. ద్వయో రిదం, ద్వౌ ద్వౌచ ద్వం
ఇద్దఱిసంబంధమైనది, రెండును గనుక ద్వంద్వము. టీ. స. కల
రాహుద్వంద్వప్రవృత్తయో' రితి. మిథునే-'ద్వంద్వాని భావం క్రి
వివవ్రు' రితి. "ద్వంద్వం రహస్యమర్యాదా యజ్ఞపాత్రప్రయో
తి శేషః.

ద్రవ్యాసు వ్యవసాయేషు సత్త్వమస్త్రీ తు జన్తుషు,
సత్త్వశబ్దము ద్రవ్యమునకును, ప్రాణమునకును, ఉద్యోగమున
పేరగునపుడు న. జంతువులకు పేరగునపుడు పు. సతో భావ
ం. కలిగినవస్తువుయొక్క భావము సత్త్వము. టీ. స. ద్రవ్యే-
నివిశతేఽస్మి'న్తీతి. అసుషు-'అంతస్సత్త్వ'ఇతి. వ్యవసాయ ఉత్సా
త్ర-'సర్వత్ర సత్త్వసంపన్న'ఇతి. ప్రాణిమాత్రే యథా-'సర్వస త్త్వ
రత' ఇతి. "సత్త్వం గుణే పిశాచాదౌ బలే ద్రవ్యస్వభావయోః,
వే వ్యవసాయే చ చిత్తే ప్రాణిషు శబ్ద్యతే" ఇతి విశ్వప్రకాశః.
క్లీబం నపుంసకే షణ్ఢే వాచ్యలిఙ్గ మవిక్రమే. ౨౧౪
క్లీబశబ్దము నపుంసకునికి పేరగునపుడు న. పరాక్రమహీనునికి
నపుడు త్రి. క్లీబత ఇతి క్లీబం. క్లీబృ అధార్ష్ట్యే. దిట్టతనము లేని
.

శాంతములు.

శ్వా విశౌ వైశ్య మనుజౌ-

విట్ శబ్దము వైశ్యునకును మనుష్యునికిని పేరు. విశతీతి వి
శ. పు. విశ ప్రవేశనే. ప్రవేశించువాఁడు. టీ. స. మనుజో మన
మాత్రం. తత్ర-'విశాంపతి ర్విష్టరభాజ మారా' దితి రఘువంశే.

* ద్వౌ చా రాభిమరౌ స్పశౌ,

స్పశశబ్దము వేగులవానికిని, యుద్ధమునకును పేరు. ద్రవ్యా
యేనుఁగుతోఁ గాని, పులితోఁగాని పోరెడు (జెట్టి) వాఁడని కొంద
స్పశతీతి స్పశః. స్పశ బాధన స్పర్శనయోః. బాధించువాఁడు. "
ప్రణిధి శుద్ధయో" రితి విశ్వప్రకాశః.

* ద్వౌ రాశీ పుఞ్జ మేషాద్యౌ-

రాశిశబ్దము ప్రోగునకును, మేషము వృషభము మొదలైన
దశరాసులకును పేరు. అశ్నుతఇతి రాశిః. పు. అశూ వ్యాప్తౌ. వ్యా
చునది.

* ద్వౌ వంశౌ కుల మస్కరౌ.

వంశశబ్దము కులమునకును, వెదురునకును పేరు. వన్యత ఇతి
శః. వన షణ సంభక్తౌ. ఆశ్రయింపఁబడునది. "పృష్ఠాస్థి గేహోర్ధ్వ
ష్ఠే వంశే వేణౌ గణే కుల" ఇతి విశ్వప్రకాశః.

* రహః ప్రకాశౌ వీకాశౌ-

వీకాశశబ్దము ఏకాంతస్థలమునకును, ప్రకాశమునకును పే
ప్రకాశమనఁగా స్ఫుటమైనది. "వీకాశో విజనే స్ఫుటే" అని యజ
డు. విగతో, విశిష్టశ్చ కాశః ప్రకాశోఽస్యేతి వీకాశః. కాశృ దీప్తౌ
గతమైనట్టియు శ్రేష్ఠమైనట్టియు ప్రకాశము గలది. పా. నీకాశః.

* నిర్వేశో భృతి భోగయోః,

నిర్వేశశబ్దము కూలికిని, భోగమునకును పేరు. ఉదా. భృ
'ప్రతిగ్రహాజయక్రయనిర్వేశాధిగతైరర్థైః' భోగమునకును.-'వస్త్రాన్న
నంనిర్వేశః' అని. నిర్విశ్యత ఇతి నిర్వేశః. విశ ప్రవేశనే. నిర్వాణో
గే. అనుభవింపఁబడునది.

* కృతాన్తే పుంసి కీనాశః క్షుద్ర కర్షకయో స్త్రిషు.

కీనాశశబ్దము యమునికి పేరగునపుడు పు. దరిద్రునికిని, దు
వానికిని పేరగునపుడు త్రి. కుత్సితం నాశయతీతి కీనాశః. ణశ అదర్శ

మును జెలుచువాఁడు.

దే లక్ష్యే నిమిత్తేఽపదేశ స్స్యాత్-

అపదేశశబ్దము స్థానమునకును, వ్యాజమునకును, వం. గుఱికిని, మునకును పేరు. మఱియు, ప్రసిద్ధికిని పేరు. ఉదా. స్థానమునకు— పదేశో యాతి'. వ్యాజమునకు— 'రక్షాపదేశాన్మునిహోమధే నిమిత్తమునకు—'కేనాప్యపదేశేనాగతః'. ప్రసిద్ధికి—'ఔదార్య ధైర్యేషు నిస్సీమవ్యపదేశభాక్' అని. అపదిశ్యత ఇత్యపదేశః. తిసర్జనే. విరుద్ధముగా నీయఁబడునది. "ప్రసిద్ధా వపదేశ స్స్యా" మః.

కుశ మప్సుచ,

కుశశబ్దము నీళ్ళకును, చకారమువలన దర్భకును పేరు. కౌ శే కుశం. శీఙ్ స్వప్నే. భూమియం దుండునది. "ద్వీపరాజన్యయోః ఛందోగస్తోత్ర గణనాశంకా వౌదుంబరే మతా" ఇతి శేషః.

శా వ స్థానేకవిధాపి-

దశాశబ్దము బాల్యము మొదలైన యవస్థలకును, అపిశబ్దము వత్తికిని, కోకచెఱఁగునకును పేరు. దశ్యతే ఛిద్యత ఇతి దశా. దశనే. చెఱుపఁబడునది. "దశా ప్రదీపవర్త్యాం" మితిశేషః.

ఆశా తృష్ణాపి చాయతా. ౨౧౭

ఆశాశబ్దము అధికమైన అపేక్షకును, అపిశబ్దమువలన దిక్కున పేరు. అశ్నుత ఇత్యాశా. అశూ వ్యాప్తౌ. వ్యాపించునది. ఆశా హాశా. ఆఙ్పూర్వ శ్శాసు ఇచ్ఛాయాం. ఇచ్ఛయించుట ఆశ. వ్యాప్తౌ భుజౌచనా" ఇతి శేషః.

శా స్త్రీ) కరిణీ వన్ధ్యా-

వశాశబ్దము స్త్రీకిని, ఆఁడుయేనుఁగునకును, గొడ్డుటావునకును పే ధికమైనదానికి పేరైనపుడు త్రి. ఉశ్యత ఇతి వశా. వశ కాంతౌ. మింపఁబడునది. "ప్రభుత్వేచ్ఛాయత్తతాసు వశో నా త్రిషుతద్వతి, వీనుతయోః స్త్రీ) స్యా" దితిశేషః. సుతా దుహితా. తథా చ వైజ శ్యాం-'శశాకరిణ్యాంవంధ్యాయాం రామాయాం దుహితర్యపి'ఇతి.

దృగ్ జ్ఞానే జ్ఞాతరి త్రిషు,

దృక్ఛబ్దము జ్ఞానమునకు పేరగునపుడు సీ. ఎఱుగువా... గునపుడు త్రి. ఇదిగాక, నయనమునకును, చూచుటకును పే... డు సీ. చూచువానికి పేరగునప్పుడు త్రి. దర్శనం, పశ్యతీతి, దృ... అనయేతి చ దృక్. శ. చూచుటయు, చూచువాఁడును, చూడఁబడునుగనుకను దృక్కు.

* స్యా త్కర్కశ స్సాహసికః కఠో రామసృణావపి.

కర్కశశబ్దము సాహసము గలవానికిని, కఠినునకును, ... దానికిని, అపిశబ్దమువలన దయలేనివానికిని పేరు. కృణాతీతి ... త్రి. కృ హింసాయాం. హింసించునది. "కర్కశౌ క్రూ... వితి శేషః. 'కఠోరమసృణావపి' ఇతి కేచిత్.

* ప్రకాశోఽతిప్రసిద్ధేఽపి-

ప్రకాశశబ్దము మిక్కిలి ప్రసిద్ధమైనవానికి పేరగునపు... అపిశబ్దమువలన, ఎండ మొదలయిన వెలుఁగునకును పేరు. ప్ర... ప్రకాశనం చ ప్రకాశః. కాశృ దీప్తౌ. ప్రకాశించునదియు, ప్ర... చుటయు, ప్రకాశము. 'ప్రకాశః కాశవా నపి' ఇతి శేషః.

* విశా వజ్ఞేఽపి బాలిశః,

బాలిశశబ్దము పిన్నవానికిని, ఎఱుక లేనివానికిని, అపిశ... లన మూర్ఖునికిని పేరు. బలిం శ్యతీతి బలిశః. శో తనూకరణే. బలి... బాలిశః. పూజను జెఱుచువాఁడు బలిశుఁడు. బలిశుఁడే బాలిశుఁ...

* నృశంస ఖడ్గౌ నిస్త్రింశౌ.

నిస్త్రింశశబ్దము హింసించువానికిని, ఖడ్గమునకును పే... ష్కాన్తిం త్రింశదంగులీభ్యో నిస్త్రింశః. ముప్పదియంగుళము... ఘనమైనది గనుక నిస్త్రింశము ఖడ్గము. తత్సామ్యమున హింసించు... యందును వర్తించును.

* పాశో బన్ధన శస్త్రయోః.

పాశశబ్దము బంధనమునకును, ఆయుధమునకును పేరు. ... మనఁగా కట్టుటయును, త్రాడును. పశతీతి పాశః. పశ బాధన... యోః. బాధపెట్టునది.

* కోశోఽస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గపిధానేఽర్థౌఘ దివ్యయోః,

కోశశబ్దము మొగ్గకును, కత్తియొరకును, ధననమూహమునకు
, దివ్యపరిమాణభేదమునకును పేరు. 'దివ్యయోః' అనుదానిని 'దీవ్యా
ాః' అని పఠించి ప్రకాశించువానికిని పేరనికొందఱు. కుశతీతి కోశః.
, కుశ సంశ్లేషణే. కూడుకొనియుండునదిగనుక కోశము. టీ. స. కు
లో ముకుళః తత్ర. "కోశద్వంద్వ మియం దధాతి నళినీ కాదంబ
చుమ్బిత" మితి. ఖడ్గపిధానే యథా-'ఉన్ముక్తకంచుకత యేయముదా
ాంతిశ్చస్త్రీవ శంబరరిపోరపనీతకోశే'తి. ఖడ్గగ్రహణముపలక్షణం-పి
యక మాత్రే కోశశబ్దః. అన్నమయాదీనాం పంచానామపి బ్రహ్మ
రూపావరకత్వేన కోశప్రసిద్ధిః. అర్థౌఘః కృతాకృతోభయరూప సు
రజతసమువాయః. తత్ర-'కోశాగార'మితి. దివ్యం=శపథః-దుర్గాభై
ాద్యాలయదేవతాస్నానోదకపానరూపః. తత్ర 'విప్రం న పాయయే
్కోశ'మితి. "కోశ శ్శిశ్నే జాతిఫలే తథా శబ్దార్థసంగ్రహే" ఇతి
ః. శేఫసి యథా-'కుర్వన్ కరికరక్రీడాం శనైః కోశం ప్రవేశయే'ది
రతిరహస్యే. అయం శబ్దః స్త్రీపుంసయోనావపి. యథా. 'స్త్రీపుంసయోః
ోసామ్యే భావసామ్యం భవేద్ధ్రువ'మితి తత్రైవ ప్రయోగః. అత్రశ
ర్థసంగ్రహశబ్దేన పుస్తకమప్యుచ్యతే. తత్ర. 'కోశాంతరే త్వయం
శ' ఇతి లిఖంతి వ్యాఖ్యాతారః. 'వైదేశికేషు కోశేషు పాఠభేదా
రీక్ష్యతా' నితి దక్షిణావర్తనాథశ్చ. "కోశ వానాచార్య" ఇతిచ.
త్ర కేచిత్ కోశోఽస్త్రీతి శ్లోకార్ధం పాంతేషు పఠంతి. వ్యాఖ్యా
భిః కైశ్చిత్ తత్రైవ వ్యాఖ్యాతం. అస్మాభిస్తు కతిపయటీకాకారపద్ధ
్యా నానాగ్రంథదర్శనేన లోకవ్యవహారదర్శనేన చ శాంతేష్వేవ లి
మితి.

—— పాంతములు. ——

సుర మత్స్యా వనిమిషౌ-

అనిమిషశబ్దము దేవతలకును, మత్స్యమునకును పేరు. న నిమి
త్యనిమిషః. మిష నిమిాలనే. రెప్పపాటు లేనిది.

పురుషా వాత్మ మానవౌ.   ౨౨౦

పురుషశబ్దము జీవునికిని, మనుష్యునికిని పేరు. పిప ర్తీతి పురుషః.
ా పాలన పూరణయోః. పాలించువాఁడు.

* కాక మత్స్య త్ఖగౌ ధ్వాఙ్క్షా-

ధ్వాంక్షశబ్దము కాకికిని, కొక్కెరకును పేరు. ధ్వాంక్షతి మ
నమితి ధ్వాంక్షః. ధ్వాక్షి కాంక్షాయాం. మాంసము నిచ్ఛయించు
"ధ్వాంక్షౌ తు బక వాయసా" వి త్యమరమాలా.

* కక్షౌ చ తృణ వీరుధౌ,

కక్షశబ్దము తృణమునకును, తీఁగెపొదకును, చకారమువలన
డినయడవికిని, చంకకును, పాపమునకును పేరు. కష్యతఇతి కక్షః.
హింసాయాం. హింసింపఁబడునది. "కక్ష పాప పరీధాన పశ్చాద
పల్లవ" ఇతి శేషః.

* అభీషుః ప్రగ్రహే రశ్మౌ-

అభీషుశబ్దము పగ్గమునకును, కిరణమునకును పేరు. అభి
త ఇ త్యభీషుః. పు. ఇషు ఇచ్ఛాయాం. ఇచ్ఛయింపఁబడునది.

* పైృషః పేృషణ మర్దనే.

పైృషశబ్దము అంపుటకును, పీడించుటకును పేరు. ప్రకృష్ట
ణం పైృషః. ఇష గతౌ. ప్రకృష్టమైనగమనము పైృషము.

* పక్షః సహాయే ప్యపి-

పక్షశబ్దము సహాయమునకును, అపిశబ్దమువలన శుక్లకృష్ణ
ములకును, ఱెక్కలకును, సాధ్యమునకును, విరోధమునకును, పా
మునకును పేరు. పక్ష్యత ఇతి పక్షః. పక్ష పరిగ్రహే. పరిగ్రహింపఁ
ది. "పక్షః పతత్రే కుచయోః పార్శ్వే సఖ్యౌ నృపస్య చ, గజే సా
ల్లిరంధ్రే చ బలే సాధ్య విరోధయో" రితి శేషః. "పక్షో మాస
పార్శ్వే ఽగ్రహే సాధ్య విరోధయోః, కేశాదేః పరతో బృందే బ
సహాయయోః, పరతంత్రే చుల్లిరంధ్రే దేహాంగే రాజకుంజర" ఇ
శ్వప్రకాశః.

* ఉష్ణీషం శిరోవేష్ట కిరీటయోః,

ఉష్ణీషశబ్దము తలకుఁ జుట్టు పాగా మొదలయినదానికిని,
మునకును పేరు. ఉష్ణనివారణార్థ మిష్యతే ఉశ్యత ఇతి వా ఉష్ణీష
షు ఇచ్ఛాయాం. వశ కాంతౌ. ఉష్ణనివారణార్థమై యిచ్ఛయింప
నది గనుక ఉష్ణీషము.

శుక్రలే మూషికే శ్రేష్ఠే సుకృతే వృషభే వృషః. ౨౨౨

వృషశబ్దము వీర్యవృద్ధి గలవానికిని, ఎలుకకును, శ్రేష్ఠునికిని, ణ్యమునకును, ఆఁబోతునకును పేరు. ఉదా. వీర్యవృద్ధి గలవాని వృష్యాః ప్రయోగాః'. ఎలుకకు-'వృషదంశకః'. శ్రేష్ఠునికిని-'పురు షః.' పుణ్యమునకు-'వృషోహి భగవాన్ ధర్మః.' వర్షతి వృష్యతే వృషః.వృషు సేచనే. వర్షించునదిగాని, వర్షింపఁబడునదిగానివృషము. షఃపుంసిచరాశౌనాకపికచ్ఛాప్వటరూపయోః, శృంగ్యామపి వృషా స్యా ద్వ్రీతినామాసనం వృష" ఇతి శేషః.

ద్యూతేఽక్షే శారిఫలకే ప్యాకర్షః-

ఆకర్షశబ్దము జూదమునకును, పాచికలకును, సారె లుండు కును, అపిశబ్దమువలన ఆకర్షించుటకును పేరు. ఆకర్షతి ఆకర్షణం కర్షః. కృష విలేఖనే. ఆకర్షించునది, ఆకర్షించుటయును ఆకర్షము.

అథాక్ష మిన్ద్రియే,

నా ద్యూతాఙ్గే కర్షచక్రే వ్యవహారే కలిద్రుమే. ౨౨౩

అక్షశబ్దము ఇంద్రియములకు పేరైనపుడు న. పాచికలకును, వదిరూకలయెత్తుతూనికగలదానికిని, బండికంటికిని, వ్యవహారమున తాండ్రచెట్టునకును పేరైనపుడు పు. అక్ష్ణోతీ త్యక్షః. అక్షూ ప్తౌ. వ్యాపించునది. 'అక్షోవ్యాప్తావాత్మనిచ' ఇతి శేషః.

కర్షూ ర్వార్తా కరీషాగ్నిః కర్షూః కుల్యాభిధాయినీ,

కర్షూశబ్దము వార్తకును, పిడుకనిప్పునకును పేరైనపుడు పు. నది పేరైనపుడు స్త్రీ. వార్తయనఁగా కృషి. కర్షణం, కర్షతి, కృష్యతే చ షూః. కృష విలేఖనే. దున్నుటయును, పీడించునదియును, దున్నఁబడు యును గనుక కర్షువు.

పుంభావే తత్క్రియాయాంచ పౌరుషమ్-

పౌరుషశబ్దము మగతనమునకును, పురుషుఁడుచేయు క్రియకును, పరమువలన మానిసిచేయెత్తుపొడవునకును పేరు. పురుషస్య భావః చ పౌరుషం. పురుషునియొక్క భావమును క్రియయును పౌరుషము. స్తేజసితు పౌరుష" మితి శేషః.

విష మప్సుచ. ౨౨౪

విషశబ్దము నీళ్లకును, చకారమువలన విషమునకును పేరు. వేవేష్టీతి విషం. విష్ఌ వ్యాప్తౌ. వ్యాపించునది.

• ఉపాదానేఽప్యామిషం స్యాత్ -

ఆమిషశబ్దము కానుకకును, అపిశబ్దమువలన మాంసమున పేరు. ఉపాదాన మనఁగా, లంచమనికొందఱు. అమ్యత ఇ ఆమిషం. అమగత్యాదౌ. పొందఁబడునది. టీ. 'ఉపచ్ఛారః ప్ర నందాహారో గ్రాహ్యయనే అపి' ఇతి అభిధానచింతామణౌ. ఉప దుత్తరేషాంచారదానాదిశబ్దానాం పర్యాయత్వాభిధానా దిహ శబ్దేన ఉపాయన ముచ్యత ఇతి.

• అపరాధేఽపి కిల్బిషమ్,

కిల్బిషశబ్దము అపరాధమునకును, అపిశబ్దమువలన పాప కును పేరు. కిల్యతఇతి కిల్బిషం. కల కిల క్షేపే. ద్రొబ్బఁబడునది. 'కి దురితే రుజ' ఇతి శేషః.

• స్యా ద్వర్షోప్తౌ లోకధాత్వంశే వత్సరే వర్ష మస్త్రియామ్.

వర్షశబ్దము వానకును, భారతవర్షము మొదలయిన భూ ములకును, సంవత్సరమునకును పేరు. వర్షణం, వర్షత్యాప్యాయయతీ వర్షః. వృ. వృషు సేచనే. వర్షించుటగనుకను, ఆప్యాయనము చేయు గనుకను వర్షము. 'వర్షం క్లైబ్యేపుమాన్మేఘ' ఇతి శేషః. 'పున్నపు యోర్వర్షం జంబూద్వీపాబ్దవృష్టి షి్వ'తి రుద్రశ్చ.

• ప్రేక్షా నృత్తేక్షణ ప్రజ్ఞాః-

ప్రేక్షాశబ్దము నాట్యమునకును, చూచుటకును, బుద్ధికిని పే పా. నృత్తేక్షణం ప్రజ్ఞా. నృత్తమును జూచుటకును బుద్ధికిని పేరు. క్షణం, ప్రేక్ష్యతే అనయేతిచ ప్రేక్షా. ఈక్ష దర్శనాంకనయోః. చుటయును, చూడఁబడునదియును ప్రేక్ష.

• భిక్షా సే వార్థనా భృతిః,

భిక్షాశబ్దము సేవించుటకును, యాచించుటకును, కూలికిని రు. భిక్షణం భిక్షా. భిక్షయాచ్ఞాయాం. అడుగుటగనుక భిక్ష. "భి భిక్షితవస్తుషు" ఇతి శేషః.

• త్విట్ శోభాపి-

త్విట్ శబ్దము ఒప్పిదమునకును, అపిశబ్దమువలన దీప్తికిని పేరు. త్వేషణం త్విట్. ష. సీ. త్విష దీప్తౌ. ప్రకాశించుటగనుక త్విట్టు "త్విట్ వ్యవసాయే చ జిగీషాయాం గిరిధ్వనౌ" ఇతి శేషః.

త్రిషు పరే-

ఇఁకమీఁద షాంతములన్నియు మూఁడులింగములయందు వర్తించు.

న్యక్షం కార్త్స్న్యే నికృష్టయోః. ౨౨౬

న్యక్షశబ్దము అంతయు ననుటకును, అధమునికిని పేరు. నితరాం నికర్షేణ చ అక్ష్ణోతీతి న్యక్షం. అక్షూ వ్యాప్తౌ. మిక్కిలియును, నికృష్టముగాను వ్యాపించునదిగనుక న్యక్షము. టీ. స. అత్ర కార్త్స్న్యస్య ధర్మవచనత్వేఽపి పూర్వవాక్యే న్యక్షశబ్దస్యాపి వాచ్యలిఙ్గవిధానాత్ కృత్స్నరూపే ధర్మిణ్యేవ పర్యవసానం 'న్యక్షః పరశురామే స్యా' దితి శేషః.

ప్రత్యక్షేఽధికృతేఽధ్యక్షః-

అధ్యక్షశబ్దము సాక్షాత్తుగా నెఱుఁగఁబడువానికిని, గ్రామాదుల కధికారియైనవానికిని పేరు. అక్ష మధికృతః, అధ్యక్ష్ణోతీతి చ అధ్యక్షః. అక్షూ వ్యాప్తౌ. ఇంద్రియములను బొందునది గనుకను, ఉత్కృష్టముగా వ్యాపించునది గనుకను అధ్యక్షము, అధ్యక్షుఁడును.

రూక్షస్త్వప్రేమ్ణ్యచిక్కణే,

రూక్షశబ్దము ప్రేమలేనివానికిని, పరుసనిదానికిని పేరు. రూక్షతీతి రూక్షః. రూక్ష పారుష్యే. పరుసనై యుండును గనుక రూక్షము. 'రూక్షస్స్యాత్పాదపాంతర' ఇతిశేషః.

సాంతములు.

రవి శ్వేతచ్ఛదౌ హంసౌ-

హంసశబ్దము సూర్యునికిని, హంసకును పేరు. మఱియు, లోభములేనిరాజునకును, విష్ణువునకును, అంతరాత్మకును, మత్సరము లేనివానికిని, ఉత్తమసన్న్యాసికిని, ఉత్తరపదమైయుండునపుడు శ్రేష్ఠునికిని పేరు. 'నిర్లోభనృపతౌ విష్ణా వంతరాత్మన్యమత్సరే, యతిభేదే చ హంస స్యాచ్ఛ్రేష్ఠే రాజాదిపూర్వకః' ఇతి. 'హంసో నిర్లోభనృపతౌ శారీర

మరుదంతరే, హయభేదే యోగిభేదే మంత్రభేదే విమత్సరే, ...
త్మని విష్ణౌచ శ్రేష్ఠే రాజాదిపూర్వక' ఇతి శేషః. హంతీతి హం
హన హింసాగత్యోః. పోవును గనుక హంస.

సూర్య వహ్నీ విభావసూ.

విభావసుశబ్దము సూర్యునికిని, అగ్నికిని పేరు. విభైవ వసు ధ
న్యేతి విభావసుః. పు. ప్రభయే ధనముగాఁ గలవాఁడు 'విభావసు
రభేద' ఇతి శేషః.

వత్సో తర్ణక వర్షా ద్వా-

వత్సశబ్దము దూడకును, సంవత్సరమునకును పేరు. వసతి,
త్యస్మిన్నితి చ వత్సః. వస నివాసే. ఉండునదిగనుకను, దీనియం
యు నుండునుగనుకను వత్సము.

సారఙ్గా శ్చ దివౌకసః,

దివౌకశ్శబ్దము చాతకపక్షికిని, చకారమువలన దేవతలక
పక్షికిని పేరు. ద్యౌః ఓకః స్థాన మేషామితి దివౌకసః. పా. దివో
స. పు. ఆకాశము స్థానముగాఁ గలది.

శృఙ్గారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః.

రసశబ్దము శృంగారము మొదలైన నవరసములకును, వి
నకును, వీర్యమునకును, మధురాదిషడ్రసములకును, అనురాగము
ను, ద్రవమునకును పేరు. విష మనఁగా నీళ్లును, విషమును, వీర్య
మనఁగా బలిమియును, పాదరసమును. ద్రవ మనఁగా ఆర్ద్రమైనది
పులిసీళ్లును. రస్యత ఇతి రసః. రస ఆస్వాదనే. ఆస్వాదింపఁబడునది.
శరీరధాతౌ చ తిక్తాదౌ పారదే రస' ఇతి త్రికాండశేషః.

పుంస్యుత్తంసావతంసౌ ద్వౌ కర్ణపూరేఽపి శేఖరే,

ఉత్తంసశబ్దమును అవతంసశబ్దమును, అలంకారార్థమై చె
వుఁబెట్టు పువ్వులు సొమ్ములు మొదలైనవానికిని, శిరోభూషణము
ను పేళ్లు. ఉత్తంస్యతే అవతంస్యతే చానేనేతి ఉత్తంసః. అవతంస
ష్ట. తసి భూషాయాం. దీనిచేత నలంకరింపఁబడును గనుక ఉత్తంస
అవతంసమును. 'శేఖరే కర్ణపూరేఽస్త్రీ స్యా దుత్తంసోఽవతంస
అని రుద్రుఁడు.

దేవభేదేఽనలే రశ్మౌ వసూ రత్నే ధనే వసు. ౨౨౯

వసుశబ్దము అష్టవసువులకును, అగ్నికిని, కిరణమునకును పేరైన పు. రత్నమునకును, ధనమునకును పేరైనప్పుడు న. వసతీతి వసుః. పు. వస నివాసే. ఉండును గనుక వసువు. టీ. స. కిరణధనయో ర్యథా—'నిరకాసయ ద్రవి మపేతవసుం వియదాలయా దపరదిగ్గణికా' ఇతి మాఘకావ్యే.

విష్ణౌ చ వేధాః-

వేధశ్శబ్దము విష్ణువునకును, చకారమువలన బ్రహ్మకును, విద్వాంసునకును పేరు. విధతీతి వేధాః. స. పు. విధ విధానే. విధించువాఁడు. "వేధా బుధే" ఇతి శేషః.

స్త్రీ త్వాశీ ర్హితాశంసాహిదంష్ట్రయోః,

ఆశీశ్శబ్దము హితమైనయర్థము గావలయు ననుటకును, పాముకోఱకును పేరు. ఆశాసనం, ఆశంసతీతి చ ఆశీః. స. స్త్రీ. ఆఙశ్శాసు ఇచ్ఛాయాం. ఇచ్ఛయించుటయు, హింసించునదియు ఆశీస్సు.

లాలసే ప్రార్థ నౌత్సుక్యే-

లాలసశబ్దము అడుగుటకును, ఔత్సుక్యమునకును పేరైనప్పుడు పు. విషయాసక్తునికి పేరైనప్పుడు త్రి. ఔత్సుక్య మనఁగా నభీష్టవస్తువెప్పుడు దొరకునా యనునను రాగవిశేషము. లాలసనం లాలసః. లాలి యిచ్ఛయించుట. 'తృష్ణాతిరేకే వాంఛాయాం మౌత్సుక్యే లాలసా ద్వయోః' రితి రభసః.

హింసా చౌర్యాదికర్మ చ. ౨౩౦

హింసాశబ్దము దొంగతనమునకును, ఆదిపదముచేత కొట్టుట మొదలయినదానికిని, చకారమువలన చంపుటకును పేరు. హింసనం హింసా. హిసి హింసాయాం. చంపుట గనుక హింస.

ప్రసూ రశ్వాపి-

ప్రసూశబ్దము ఆఁడుగుఱ్ఱమునకును, అపిశబ్దమువలన తల్లికిని పేరు. సూయత ఇతి ప్రసూః. స్త్రీ. షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే. బిడ్డలఁ గనునది.

భూ ద్యావౌ రోదస్యౌ రోదసీ చ తే,

రోదసీశబ్దము భూమికిని, ఆకాశమునకును ప్రత్యేకముగాఁ బేరై

నపుడు. ఈకారాంత స్త్రీలింగము. ఒక్కటిగాఁ బేరగునపుడు
రాంతనపుంసకము. కొందఱు రోదసీ రోదశ్శబ్దములు రెండును భ
కిని, ఆకాశమునకును ఏకముగాను, ప్రత్యేకముగానుం బేళ్లం
రుదంత్యస్మిన్నితి రోదః, రోదసీ చ. రుదిర్ అశ్రువిమోచనే. దీ
దు దుఃఖపడుదురు గనుక రోదస్సు, రోదసియును.

• జ్వాలా భాసో ర్న పుం స్యర్చిః-

అర్చిశ్శబ్దము అగ్నిజ్వాలకును, కాంతికిని పేరు. అర్చ్య
త్యర్చిః. స. స్న. అర్చ పూజాయాం. పూజింపఁబడునది.

• జ్యోతి ర్భ ద్యోత దృష్టిషు.

జ్యోతిశ్శబ్దము నక్షత్రమునకును, తేజస్సునకును, దృష్టికిని
ద్యోతత ఇతి జ్యోతిః. స. న. ద్యుత దీప్తౌ- ప్రకాశించునది. సూ
నికిని, అగ్నికిని పేరగునపుడు పుల్లింగమును గలదు. 'జ్యోతి ర్వా
స్కరేఽగ్నౌ చ క్లీబం భద్యోత దృష్టిషు' ఇతి రుద్రః. జ్యోతిః ప్ర
శే తారాయాం వేదాంగాంతరనేత్రయోః' రిత్యజయశ్చ. 'జ్యోతి
స్యగ్ని సూర్యయోః, చంద్రేచ' ఇతి శేషః.

• పా పాపరాధయో రాగః-

ఆగశ్శబ్దము పాపమునకు, అపరాధమునకును పేరు. అగత్య
త్యాగః. స. న. అగ కుటిలాయాం గతౌ. దీనిచేత కుటిలముగాఁ జని

• ఖగ బాల్యాదినో ర్వయః,

వయశ్శబ్దము పక్షికిని, బాల్యము యౌవనము మొదలయిన వ
స్సులకును పేరు. యౌవనమాత్రమునకును పేరనికొందఱు. వీయతే
వయః. స.న. వీ గతిప్రజనకాంత్యసనఖాదనేషు. పొందఁబడునది.
యౌవనేయథా—'వయసః ప్రాదుర్భావం ప్రథయతి పరీణాహశాలి

• తేజః పురీషయో ర్వర్చః-

వర్చశ్శబ్దము తేజస్సునకును, విష్ఠకును పేరు. వర్చతీతి వర్చః
న. వర్చ దీప్తౌ. ప్రకాశించునది.' వర్చస్తు రూపవ' దితి శేషః. రూప ఇత్యే

• మహ స్తూత్సవ తేజసోః.

మహశ్శబ్దము పండుగునకును, తేజస్సునకును పేరు. మహ్యతే
మహః. స. న. మహ పూజాయాం. పూజింపఁబడునది. ఉత్సవమ

గునపుడు అకారాంతపుంలింగముగాఁ జెప్పఁబడెను. 'న ఖలు దూర ఒవ్యతివర్తతే మహ మసా విత బంధుతయోరిదిత్యైః' అనిమాఘము.

రజో గుణోఽపి స్త్రీపుష్పే-

రజశ్శబ్దము రజోగుణమునకును, స్త్రీలఋతువునకును పేరు. చ మువలన ధూళికిని పేరు. రంజ్యతే అనేనేతి రజః. స. న. రంజ గే. దీనిచేత నెఱ్ఱఁగాఁ జేయఁబడును.

రాహౌ ధ్వాన్తే గుణే తమః,

తమశ్శబ్దము రాహువునకును, చీఁకటికిని, తమోగుణమునకును ము. తామ్యం త్యనేనేతి తమః. స. న. తము గ్లానౌ. దీనిచేత లుదురు. 'క్లీబం తమో గుణే లోకే సైంహికేయాంధకారయోః' రభసుఁడు. రాహువునకు పేరైనపుడు పుంలింగమును గలదు. స్వర్భానుశ్చతమో రాహుః సైంహికేయో విధుంతుదః' అని అమర లయందు పుంలింగకాండమునందుఁ జెప్పినాఁడు.

ఛన్దః పద్యేఽభిలాషే చ-

ఛందశ్శబ్దము గాయత్రి మొదలైనఛందస్సులకును, ఇచ్ఛకును ము. చకారమువలన వేదమునకును పేరు. ఛందయతీతి ఛందః. స. చది ఆహ్లాదనే. ఆహ్లాదమును జేయునది. అభిలాషకు పేరయినపుడు, కారాంతమును గలదు. 'ఛందానువృత్తిదుస్సాధా స్సుహృదో విమనీ తా' ఇతి మాఘకావ్యే. 'ఛందోఽభిలాషే ఛందశ్చ ఉత్సవే చ హో మహః' ఇతి శబ్దభేదప్రకాశః.

తపః కృచ్ఛ్రాదికర్మ చ. 233

తపశ్శబ్దము సాంతపనము, చాంద్రాయణము మొదలయిన చ్ఛ్రములకును, చకారమువలన ధర్మమునకును పేరైనపుడు న. ఋతువునకును, మాఘమాసమునకును పేరైనపుడు పు. తపంత్య తపః. తపాశ్చ. స. తప సంతాపే. దీనియందు తపింతురు. లోకే ధర్మమాత్రే క్లేశే శిశిర మాఘయో' రితి శేషః.

సహో బలం సహో మార్గో-

సహశ్శబ్దము బలిమికి పేరైనపుడు న. మార్గశీర్షమాసమునకు రైనపుడు పు. సహంతే అనేన, అస్మిన్నితి చ సహః, సహశ్చ.

స. షహ మర్షణే. దీనిచేత, దీనియందును ఓర్తురు గనుక సహ
'సహో జ్యోతిషి హేమంతే నా హాసపతి వాచ్యవ' దితి శేష.

• నభః ఖం శ్రావణో నభా,

నభశ్శబ్దము ఆకాశమునకు పేరైనపుడు న. శ్రావణమా
నకు పేరగునపుడు వు. శూన్యత్వాత్, మేఘచ్ఛన్నత్వా
భాతీతి నభః, నభాశ్చ. న. భా దీప్తౌ-శూన్యమయ్యును, మేఘ
మయ్యునుండుటవలన ప్రకాశించనిది. 'నభః క్లీబం జలధరే
ఘ్రాణే పతద్గ్రిహే, మృణాళసూత్రవర్షాసు' ఇతి శేషః.

• ఓక స్స ద్మాశ్రయ శ్చౌకాః-

ఓకశ్శబ్దము ఇంటికిని, తావునకును, చకారమువలన
కునుపేరు. ఉచ్య త్యస్మిన్ని త్యోకః. స. న. ఉచ సమవాయే.
దు కూడియుందురు గనుక ఓకస్సు. అకారాంత వుంలింగమును.
దోకః వుం స్యదంతక' ఇతి శేషః.

• పయః క్షీరం పయోఽమ్బు చ

పయశ్శబ్దము పాలకును, నీళ్లకును పేరు. పీయత ఇతి పయ
న. పా పానే. పానముచేయఁబడునది.

• ఓజో దీప్తౌ బలే-

ఓజశ్శబ్దము బలిమికిని తేజస్సునకును పేరు. ఉబ్జతి వ్య
త్యోజః. స. న. ఉబ్జ ఆర్జవే - స్పష్టమై యుండునది. సుతీయ
శ్చాస్త్రపరిభాషచేత విషమసంఖ్యకును పేరైనపుడు అకారాంత

• స్రోత ఇన్ద్రియే నిమ్నగారయే,

స్రోతశ్శబ్దము చెవులు మొదలయిన యింద్రియద్వారమ
ను, నదీవేగమునకును పేరు. స్రవతీతి స్రోతః. స్రు ప్రస్రవణే.
నది గనుక స్రోతస్సు. టీ. స. ఇంద్రియ మింద్రియస్థానగతం
'స్రోతోభి స్త్రిదశగజామదం క్షరంత' ఇతి భారవిః. రయశ్శబ్దేనా
వాహః. యథా—తీవ్రస్రోతాః.

• తేజః ప్రభావే దీప్తౌ చ బలే శుక్రే ఽపి-

తేజశ్శబ్దము ప్రభావమునకును, కాంతికిని, బలిమికిని,
కును, అపిశబ్దమువలన తిరస్కారము నోర్వకుండుటకును పేరు

పావమానాదేః ప్రయుక్తస్య పరేణ యత్, ప్రాణాత్యయేఽప్యవ
సం తత్తేజ స్సముదాహృతం' అని. తేజయతీతి తేజః. స. న. తిజ
శాతనే. కృశముగాఁ జేయునది.

అథ త్రిషు. ౨౩౪

ఇఁకమీఁద వచ్చుసాంతములన్నియుఁ ద్రిలింగములు. వీనిలో
శత్వశబ్ద మొందు దక్క తక్కినవి స్త్రీలింగమున నీకారాంతములే.

విద్వా న్విదంశ్చ-

విద్వచ్ఛబ్దము ఎఱుక గలవానికిని, చకారమువలన ఆత్మజ్ఞునకు
విద్వాంసునకిని పేరు. వేత్తీతి విద్వాన్. స. విద జ్ఞానే. ఎఱిఁగిన
డు. 'విద్వా నాత్మవిది ప్రాజ్ఞే వండితే చాభిధేయవ' దితి శేషః.

బీభత్సో హింస్రోఽపి-

బీభత్సశబ్దము హింసించుస్వభావము గలవానికిని, అపిశబ్దము
న రోఁతగలవానికిని, అర్జునునికిని పేరు. బీభత్సా స్యాస్తీతి బీభత్సః.
తగలవాఁడుగనుక బీభత్సుఁడు. 'పార్థో ఘృణావాన్ బీభత్స' ఇతి
షః.

అతిశయే త్వమీ,

ముందరఁ జెప్పఁగలజ్యాయశ్శబ్దము మొదలు ర సార్థాతిశయ
ము వర్తించును.

వృద్ధ ప్రశస్యయో ర్జ్యాయాన్-

జ్యాయశ్శబ్దము మిక్కిలి వృద్ధునికిని, మిక్కిలి శ్రేష్ఠునికిని పేరు.
శయేన వృద్ధః ప్రశస్తశ్చ జ్యాయాన్. స. మిక్కిలివృద్ధుఁడును
క్కిలిప్రశస్తుమైనవాఁడును.

కనీయాంస్తు యువాల్పయోః. ౨౩౬

కనీయశ్శబ్దము మిక్కిలిప్రాయమువానికిని, మిక్కిలి యల్పమైన
నికిని పేరు. అతిశయేన యువా అల్పశ్చ కనీయాన్. స. మిక్కిలి
మువాఁడును, మిక్కిలికొంచెమైనవాఁడును.

వరీయాం స్తూరు వరయోః-

వరీయశ్శబ్దము మిక్కిలి ఘనమైనవానికిని, మిక్కిలి శ్రేష్ఠు
పేరు. అతిశయేన ఉరుః, వరశ్చ వరీయాన్. స. మిక్కిలి అధిక

మైనవాఁడు, శ్రేష్ఠమైనవాఁడును.

* సాధీయాన్ సాధు బాఢయోః,

సాధీయశ్శబ్దము మిక్కిలి మంచివానికిని, మిక్కిలి దృఢమైన వానికిని పేరు. అతిశయేన సాధుః బాఢశ్చ సాధీయాన్. స. మిక్కిలి మంచి వాఁడును, మిక్కిలి దృఢమైనవాఁడును గనుక సాధీయస్సు.

—— హాం త ము లు. ——

* దళేఽపి బర్హమ్-

బర్హశబ్దము ఆకునకును, అపిశబ్దమువలన నెమిలిపురికిని బర్హతీతి బర్హం. బృహ వృద్ధౌ - వృద్ధిఁ బొందునది. 'బర్హం మయూర పింఛేఽథ ప్రాధాన్యే ద్యోతివృద్ధిషు, పరివారే పుమా' నితి శేషః.

* నిర్బన్ధోపరా గార్కాదయో గ్రహాః,

గ్రహశబ్దము నిర్బంధమునకును, సూర్యచంద్రగ్రహణమునకును సూర్యాదినవగ్రహములకును పేరు. నిర్బంధమనఁగా పట్టుట యని యర్థము మొదలు. గృహ్ణాతీతి గ్రహణం, గృహ్యాతే ఇతి చ, గ్రహః. గ్రహ ఉపాదానే. పట్టును గనుకను, పట్టుటగనుకను, పట్టఁబడును గనుకను గ్రహము. "గ్రహోఽనుగ్రహ నిర్బంధ గ్రహణేషు రణోద్యమే, సూర్యాదౌ పూతనాదౌచ సైంహికేయోపరాగయో" రితి శేషః.

* ద్వా ర్యాపీడే క్వాథరసే నిర్యూహో నాగదన్తకే,

నిర్యూహశబ్దము వాఁకిలికిని, సిగనుముడిచిన పూలదండకును కషాయమునకును, గోడనిగె మొదలయినదాని కాధారముగా గోడ మొదలయినదానియందు నాఁటిన కొయ్యకును పేరు. చిలకకొయ్యకు పేరని కొందఱు. నిర్యాం త్యస్మాత్, నిర్యాతీతి చ నిర్యూహః. యా ప్రాపణే. దీనివలన పోదురు గనుకను, పోవును గనుకను నిర్యూహము. టీ. ద్వారి ప్రతీహారదేశే. ఆపీడశబ్దేన కుడ్యాద్బహిర్నిర్గతం దారు కథ్యతే ఇతి క్షీరస్వామి సుబోధినీకారౌ. తదుక్తం విశ్వకర్మణా—'స్థూణా లాగ్రయోర్లగ్నం ద్విప్రాంతం తిర్యగున్నతమ్, ఆపీడఉచ్యతే ద్వారా సోర్ధ్వస్యాపీడ్య ధారణాత్' ఇతి. సుభూతిచంద్రస్తు 'శేఖర' ఇతి వ్యాఖ్యాయ. తత్ర రుద్రాభిధాన మాహా—'నిర్యాసే శేఖరే ద్వారి నిర్యూహో నాగదంతకే' ఇతి.

...లాసూత్రేఽశ్వాదిరశ్మౌ ప్రగ్రాహః ప్రగ్రహోఽపిచ. ౨౩౭

ప్రగ్రాహ ప్రగ్రహశబ్దములు ౨ త్రాసు తూనుకోల మొదలైన ...త్రాటికిని, గుఱ్ఱము మొదలైనవానిఁ గట్టెడు పగ్గము మొదలైన ...ని పేరు. ప్రగృహ్యతే అనేనేతి ప్రగ్రాహః, ప్రగ్రహశ్చ. గ్రహ ...దానే. దీనిచేత కట్టఁబడునుగనుక ప్రగ్రాహము, ప్రగ్రహమును.

బంద్యాం నియమనే భుజే, హరిపాదపహేమ్నోశ్చ ప్రగ్రహ ...ప్రకాశః.

...త్నీ పరిజ నాదాన మూల శాపాః పరిగ్రహాః,

పరిగ్రహశబ్దము పెండ్లామునకును, పరివారమునకును, పుచ్చు...టకును, మొదటికిని, శాపమునకును పేరు. పరిగృహ్యత ఇతి పరిగ్ర... పరిగ్రహింపఁబడునది.

దారేష్వపి గృహాః-

గృహశబ్దము పెండ్లామునకును, అపిశబ్దమువలన నింటికిని పేరు. ...హ్యంత ఇతి గృహాః. గ్రహ ఉపాదానే. పుచ్చుకొనంబడునది. పుం...ము. నిత్యబహువచనము.

శ్రోణ్యా మ ప్యారోహో వర స్త్రియాః. ౨౩౮

ఆరోహశబ్దము ఉత్తమ స్త్రీయొక్క పిఱుఁదునకును, అపిశబ్దము ...నేనుఁగుమావటివానికిని, ఎక్కుటకును, నిడుపునకును, పొడవునకును ... ఆరుహ్యతే, ఆరోహతి, ఆరోహణం చ ఆరోహః. రుహ బీజ...ని ప్రాదుర్భావే. ఎక్కఁబడునుగనుకను, ఎక్కునుగనుకను, ఎక్కుట...కను ఆరోహము. "ఆశ్వాసాదిని, ఆరోహణే ద్రాఘిమని మానే ...రోహ ఇష్యత" ఇతి శేషః.

వ్యూహో బృన్దేఽపి-

వ్యూహశబ్దము సమూహమునకును, అపిశబ్దమువలన పౌజుఁ...టకును పేరు. విశేషే ణోహ్యతఇతి వ్యూహః. ఊహ వితర్కే. విశే...గా విచారింపఁబడునది. "వ్యూహోనాబలవిన్యాసనిర్మాణనికురుం...హ" రితి రుద్రః.

అహి ర్వృత్రేఽపి-

అహిశబ్దము వృత్రాసురునికిని, అపిశబ్దమువలన పామునకును

పేరు. హంతీ త్యహిః. పు. హన హింసాగత్యోః. హింసించును
అహి. అంహతి లోకాన్ వ్యాప్నోతీతి అహిః. అహి గతౌ.
యథా—"ధృతం ధనుష్ఖండ మివాహివిద్విష" ఇతి భారవిః.
వృత్రాసురేఽప్యహి" రితి రభసః.

* అగ్నీ న్ద్వర్కా స్తమో

తమోపహశబ్దము అగ్నికిని, చంద్రునికిని పేరు. తమో
మపఘ్నంతీతి తమోపహాః. హన హింసాగత్యోః. చీఁకటిని బో
దురుగనుక తమోపహులు.

* పరిచ్ఛదే నృపార్హేఽర్థే పరిబర్హః-

పరిబర్హశబ్దము పరివారమునకును, రాజయోగ్యమైన శ్వే
చామరాదివస్తువులకును పేరు. పరిబర్హతే ఇతి పరిబర్హః. బర్హ
న్యే. ప్రధానమైయుండునది.

నా నా ర్థా వ్య య ము లు.

* అవ్యయాః పరే.

ఇఁకముందర లింగాది సంగ్రహ వర్గ దనుకఁ జెప్పఁగలి
లవ్యయములు. వానిలో నానార్థవర్గ ప్రస్తావమువలన నానార్థ
యవ్యయములను ముందుఁ జెప్పి, పిమ్మట నేకార్థము లైనయవ్య
లు చెప్పఁబడుచున్నవి.—

* ఆ జీషదర్థేఽభివ్యాప్తౌ సీమార్థే ధాతుయోగజే,

ఆఙ్, అను అవ్యయము ఙకారానుబంధమైన ఆకారము. ఇ
చుక యనునర్థమందును, అభివ్యాప్తియందును, సీమార్థమందును,
యాయోగమందుఁ బుట్టినక్రియార్థద్యోతకత్వమందును వర్తించు
ఉదా. ఈషదర్థమునకు-'ఆ పాండరీభూతముఖచ్ఛవీనాం'అభివ్యాప్తి-
కుమారం యశః పాణినేః' అభివ్యాప్తియనఁగా మేరగాఁ జెప్పునర్థము
క్రియాసంబంధము గలుగుట. ఇక్కడ మేరగాఁ జెప్పిన కుమారుల
పాణినియొక్కకీర్తి నెఱుంగుదు రని యర్థము. సీమార్థమునకు-'ఆ
త్రియం పాంథ మనువ్రజేత్' సీమార్థ మనఁగా మేరగాఁ జెప్పిన
ర్థమునకు లోనైనదానికే క్రియాసంబంధము గలిగి, మేరయైనయు

క్రియాసంబంధము లేకుండుట. ఇక్కడ మేరగాఁ జెప్పినయుదకము
నే బంధువుల నంపఁ బోవలయుఁగాని, ఉదకము దాఁటి పోఁగూ
గనుక క్రియాసంబంధము మేరమైన యుదకమునకు లేదు. ధాతు
జమునకు ఆహరతి, ఆదత్తే, ఆక్రామతి-ఇక్కడ-ఆజ్ క్రియతోఁ
కొని ధాతువునం దుండు ఆహరణమును, ఆదానమును, ఆక్రమ
ను సూచించుచున్నది. టీ. ధాతుయోగజే అర్థ ఇతి. ధాతూనా
ర్థత్వే సత్యపి అనభివ్యక్తార్థా ఏవ ధాతవః. ఆఙాద్యుపసర్గయో
ాదవిశేషే వర్తంతే. అతో ధాత్వర్థ ద్యోతకత్వేన ఉపసర్గాణామపి
త్వ ముచ్యతే. ఆఙిత్యస్య ఈషదాద్యర్థత్రయ స్యాభిధాయక
ధాతుయోగజార్థస్యతు ద్యోతకత్వమితి వివేకః. ఏవ ముత్తరత్రాపి
ాయథం ద్రష్టవ్యం. ధాతుయోగజ ఇత్యస్య వివరణం శేషకా
దర్శితం. యథా—'క్రియోద్గమగ్రహాధర్షా శ్లేష శాపాభికాంక్ష
అవష్టంభే కాలహృతా వుత్కంఠా నికటత్వయోః. స్పర్ధావాప
ధేషు వినామే బంధనే వధే, స్నానే సంస్థాసంప్రదాయదర్శనేషు
శనే. విజ్ఞానే జ్ఞాపకే పారతంత్ర్యే త్యాగనియోగయోః, భూషా
ామణాలేఖ్యాభిముఖ్యా క్రమణేషుచ. వృత్త్యావృత్తిప్రావణేషు ప్ర
వణవిస్తృతౌ, విస్రంభాభివిధోద్యోగే సంభ్రమాభ్యవహారయోః.
ఆవరణాహ్వానే ఆధాపూజాశ్రమేషుచ, ఉక్తిదుఃఖానందనేషు
యే చాఙ్ ప్రవర్తతే' ఇతి.

ఆ ప్రగృహ్యః స్మృతౌ వాక్యేఽపి-

ఆ అను ప్రగృహ్యసంజ్ఞక మయినయవ్యయము స్మరణమందును,
వు చెప్పినవాక్యార్థమును సూచించుటయందును, లేక వాక్య
ణమందుఁగాని వర్తించును. ఉ. స్మరణమునకు-ఆఏవంకిల తత్.
మునకు-'ఆఏవం మన్యసే-ఆ అద్య స్వో ద్విష్టం భోజనం లబ్ధ'మితి.
గృహ్యసంజ్ఞమైనందుకు 'ఆఏవం' అనుచిక్కున సంధి లేక స్వభావమున
ుట ప్రయోజనము.

ఆః స్తు స్యా త్కోప పీడయోః. ఆః

'ఆః' అనునవ్యయము విసర్గముతోఁ గూడినఆకారము. ఇది-కో
దును, పీడయందును వర్తించును. ఉదా-కోపమునకు-'ఆః రక్షస్తి

క్ష' పీడకు—'విద్యాం మాతర మాః ప్రదర్శ్య నృపశోః భక్ష
కష్టం వర్తంతే' అని.

• పాప కు త్సేషదర్థే కు-

కు-ఇది పాపమందును, నిందయందును, ఇంచుకయన
దును వర్తించును. ఉ. పాపార్థమునకు - 'త్యజేత్కుజనసంగం'
కు-'కుభోజనం' ఈషదర్థమునకు—'కోష్ణం కవోష్ణం'.

• ధి క్నిర్భర్త్సన నిన్దయోః,

ధిక్-ఇది తిరస్కరించుటయందును, దోషము చెప్పుట
వర్తించును. ఉ. తిరస్కారమునకు- 'ధిగ్గ్రామం నిష్ఠురాలాప
కు- 'ధి గిమాం దేహభృతా మసారతామ్'.

• చాన్వాచయ సమాహా రేతరేతర సముచ్చయే.

చ-ఇది అన్వాచయమందును, సమాహారమందును, ఇ
యోగమందును, సముచ్చయమందును వర్తించును. మఱియు
పూరణ, పక్షాంతర, హేతు, నిశ్చయములయందును వర్తించు
న్వాచయమనఁగా రెండుక్రియలలో నొకటిప్రధానమై, మఱియొ
ప్రధానమైయుండుట. ఎట్టులనిన—భిక్షా మట గాం చానయ,
భిక్షాటన మవశ్యమ్మగనుక ప్రధానము. ఆవును జూచినయెడ
లుకొనిరమ్ము లేనియెడల ప్రయత్నమునఁ బోవలదని భావము
గవానయన మప్రధానము. సమాహార మనఁగా-ఒకక్రియలో న
ములయిన అర్థములకు ప్రాధాన్యము లేక సముదాయమే ప్రధానమై
డుట. ఎట్లనిన—ఛత్రోపానహం. అశ్వబలీవర్దం. ఇక్కడ అశ్వబలీ
సముదాయమునకే ప్రాధాన్యముగాని, అవయవములైన యశ్వ
కును, బలీవర్దాదులకును ప్రాధాన్యము లేదు. ఇతరేతరయోగ
గా, పరస్పరసాపేక్షములైన యవయవార్థములకు, ఒకక్రియతో
బంధము గలుగుట. ఎట్టులన—దేవదత్తయజ్ఞదత్తాభ్యామిదం కా
ఇక్కడ దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు కూడుకొని కార్యము చేయవలెను
క, అవయవార్థములు పరస్పరసాపేక్షములు. సముచ్చయ మనఁగా
స్పరనిరపేక్షము లయినయవయవార్థములకు నొకక్రియతో సంబ
గలుగుట. 'రాజ్ఞో గా రశ్వాః పురుషశ్చ' అని. ఇక్కడ గవాదు

...టి నపేక్షించక ప్రత్యేకము సంబంధించును. "చ చేదర్థే నకారే ...దవధారణ భేదయోః, పాదస్య పూరణే హేతౌ తుల్యయో గ్వని ...గయో" రితి శేషః. యదాచేతి నిపాతస్య ణకార ఇత్సంజ్ఞా. తదా ...ర్థే వర్తత ఇత్యర్థః. తదుక్తం. 'చణ్ చేదర్థ' ఇతి.

స్వ స్త్యాశీః క్షేమ పుణ్యాదౌ.

స్వస్తి—ఇది ఆశీర్వాదమందును, నిరుపద్రవమందును, పుణ్య...మందును, ఆదిశబ్దమువలన శుభాదులయందును వర్తించును. ఉ. ...ర్వాదమునకు—'స్వస్తి తేఽస్తు లతయా సహవృక్ష' నిరుపద్రవ ...నకు—'స్వస్తి ప్రజాభ్యః', 'భూతానుకంపా తవ చేదియం గౌ రేకా ...వేత్స్వస్తిమతీత్వదంతే' పుణ్యమునకు—'స్వస్తిమాంశ్చ్వర్గమశ్నుతే' ...భమునకు—'స్వస్తివాక్యం తతః కుర్యాత్' 'ప్రాస్థానికం స్వస్త్యయ ...ప్రయుజ్య' స్వస్తిశ్రీమదిత్యాదులును.

ప్రకర్షే లఙ్ఘనేఽప్యతి,

అతి—ఇది మిక్కిలి యనునర్థమందును, దాటు ననునర్థమం...ను, అపిశబ్దమువలన పూజయందును వర్తించును. ఉ. మిక్కిలి యను...కు—'అతివృద్ధః' 'అతిశేతే' గడచుటకు—'అతీతకాలస్త్వహమభ్యు...తః', 'అతిః పూజాతిక్రమణాతిదేశవ్యాధియాపనే, ఆరోపణే చ నిర్భం...వినాశానుజ్ఞయో రపి' ఇతి శేషః. అపిశబ్దాత్ భయకపటయోః.

స్వి త్ప్రశ్నే చ వితర్కే చ.

స్విత్—ఇది ప్రశ్నయందును, వితర్కమందును వర్తించును. ప్రశ్నకు—'కస్స్విదేకాకీ చరతి' వితర్కమునకు, 'అధ స్విదాసీ...పరి స్విదాసీత్.'

తు స్యా ద్భేదేఽవధారణే. ౨౪౩

తు—ఇది విశేషమందును, నిశ్చయమందును వర్తించును. ...చియు, హేతుపాదపూరణములయందును వర్తించును. ఉ. విశేష...నకు—'పూజ్యా గౌః కపిలా తు పూజ్యతరా' నిశ్చయమునకు—...దాస్తు ప్రమాణం' పూజకు—'వేదాఢ్యస్తు ద్విజాతీనాం' హేతువున...—'దిశస్తు జలదైశ్ఛన్నా భవిత్రీ వృష్టిసంహతిః' పాదపూరణమునకు. ...స్తు ధర్మరాజం తం', 'త్వర్థ్యా హేత్వోః పాదపూర్త్యా' వితి శేషః.

• సకృ త్స హైకవారే స్యాత్-

సకృత్ —ఇది కూడ ననునర్థమందును, ఒకసారి యనుటం దును వర్తించును. ఉ. కూడ ననుటకు—'దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ దృంజాతే'. ఒకసారి యనుటకు—'సకృత్ప్రదీయతే కన్యా' అపిశబ్దాత్సర్వ దేత్యర్థే. 'సకృత్తరుణా దేవాః' సర్వదా యువానః

• ఆరా ద్దూర సమీపయోః,

ఆరాత్ —ఇది దూరమందును, సమీపమందును వర్తించు ఉ. దూరమునకు—'ఆరాద్గతో దృష్టిపథం వ్యతీతః' సమీపమునకు 'త మర్చ్యమారా దభివర్తమానం'.

• ప్రతీచ్యాం చరమే పశ్చాత్-

పశ్చాత్ —ఇది పడమటిదిక్కునందును, వెనుకదిక్కునందు వర్తించును. ఉ. పడమటిదిక్కునకు-'పశ్చా దస్తం గతో రవిః' వెను 'పశ్చాద్యాతి', 'శ్రోత్రియేభ్యః పూర్వం దీయతాం పశ్చా దితరే

• ఉ తాప్యర్థ వికల్పయోః.

ఉత-ఇది అప్యర్థమందును, వికల్పమందును వర్తించును. ర్థమనఁగా దృఢార్థమును, ప్రశ్నయును. ఉ. దృఢార్థమునకు-'ఉత ద్యాచ్ఛిరసా శిలోచ్చయం' ప్రశ్నకు—'ఉత దండః పతిష్యతి' మునకు—'ఉత పర్వతో భిద్యేత' 'ఉత తృప్యేద్వజ్రీ' "వితర్కే భవే దుత, పాదస్య పూరణే ప్రశ్నే" ఇతి శేషః.

• పున స్సహార్థయో శ్శశ్వత్-

శశ్వత్-ఇది మఱియు ననునర్థమందును, కూడ ననునర్థమం ను వర్తించును-పా.పునస్సదార్థయోః. ఉ. మఱియుననుటకు-'శశ్వ తశబ్దవార్ధిలహరీవిద్యోల్బణం' కూడ ననుటకు 'శశ్వద్భుంజాతే' యనునర్థమందు 'శాశ్వతంవైరం', 'స్యాచ్ఛశ్వత్సహ సంతతే' ఇతిశే

• సాక్షా త్ప్రత్యక్ష తుల్యయోః,

సాక్షాత్ —ఇది ప్రత్యక్షమందును, సమానమందును వర్తి చును. ఉ. ప్రత్యక్షమునకు— 'సాక్షాద్దృష్టోఽసి' సమానమున 'ఏషా సాక్షా ల్లక్ష్మీః'.

• ఖే దానుకమ్పా సంతోష విస్మ యామ న్త్రణే బత.

బత-ఇది ఖేదమందును, దయయందును, సంతోషమందును, ఆశ్చర్యమందును, పిలుచుటయందును వర్తించును. ఉ. ఖేదమునకు-'హా బత మహత్కష్టం' దయకు-'మా రోదీర్బత పుత్ర త్వం' సంతోషమునకు-'బత ముక్తాః స్మ కిల్బిషాత్' ఆశ్చర్యమునకు - 'అహో సి స్పృహణీయవీర్యః' ఆమంత్రణమునకు-'ఏహి బత' బత వితరత యం తోయవాహో హిమాన్తం.

హన్త హర్షేఽనుకమ్పాయాం వాక్యారమ్భవిషాదయోః,

హంత-ఇది సంతోషమందును, దయయందును, వాక్యారంభమందును, దుఃఖపడుటయందును వర్తించును. ఉ. సంతోషమునకు-'హంత జితాః స్మ' దయకు 'మారోదీర్హన్త పుత్రక' వాక్యారంభమునకు-హంత తే కథయిష్యామి' విషాదమునకు-'హంత హతాఃపథికగేహిన్యః.'

ప్రతి ప్రతినిధౌ వీప్సా లక్షణాదౌ ప్రయోగతః. ౨౪౯

ప్రతి-ఇది సదృశార్థమందును, వీప్సయందును, లక్షణమందును, శబ్దమువలన ఇత్థంభూతాఖ్యానమందును, భాగమందును, ప్రతిదానమందును వర్తించును. వీప్సయనఁగా గుణక్రియలచేత నన్నివస్తువులను ప్రత్యేకముగా వ్యాపించ నిచ్ఛయించుట. లక్షణ మనఁగా చిహ్నము. ఇత్థంభూతాఖ్యానమనఁగా ఒక ప్రకారమును బొందినవానిఁగాఁ జెప్పుట. ప్రతిదానమనఁగా, నొకటి నిచ్చి మఱియొకటిఁ బుచ్చుకొనుట. ఉ. ప్రతినిధికి- 'అభిమన్యురర్జునాత్ప్రతి' వీప్సకు- 'వృక్షం వృక్షం ప్రతిసించతి' లక్షణమునకు-'వృక్షంప్రతి విద్యోతతే విద్యుత్' ఇత్థం భూతాఖ్యానమునకు-'సాధుర్మాతరం ప్రతి' భాగమునకు-'యదత్ర మాంప్రతి స్యాత్ ...యతాం' ప్రతిదానమునకు - 'తిలేభ్యో మాషాన్ ప్రతియచ్ఛతి' టీ. ప్రయోగత .ఇ త్యస్యాయమర్థః. న కేవలం సూత్రద్వయానుసారేణోక్తాః. ఏత ఏవ ప్రతిశబ్దస్యార్థాః. కింతు లోకప్రయోగానుసారేణ ...ఽప్యర్థా లక్షణాదా విత్యాదిశబ్దేన సంగృహీతాః. తేచ శేషకారదర్శితాః—"పరిజ్ఞానే పదప్రాప్తౌ కాలవ్యావృత్త్యాం నివారణే, వ్యలీకృతౌ తుష్టౌ సేవాయాం నిష్కృతేఽపి చ, ప్రోత్సాహేచాభావే విఘ్నాఙ్గీకారయోరపి, వ్యావర్తనే వినిమయే పునరావర్తనే ...వ, వైపరీత్యే వినిద్రత్వే అవేక్షాక్షేపయోరపి, సంక్షేపస్పర్ధనా

దృశ్యే స్వీకారాభ్యవహారయోః, ఉత్తరస్తోకయత్నేషు తేపస
స్మృతి" ఇతి.

• ఇతి హేతు ప్రకరణ ప్రకా శాది సమాప్తిషు,

ఇతి-ఇది కారణమందును, ప్రకరణమందును, ప్రకాశమ
మొదలనునర్థమందును, ముగియుటయందును వర్తించును. ఉ.
మునకు - 'హంతీతి పలాయతే' ప్రకరణమునకు ప్రకారము. దా
రశ్వో హ స్తీతి జాతిః' ప్రకాశమునకు-'ఇతి ప్రాణినః' మొదల
నకు-'హేలాలీలేత్యమీ హావాః' ముగియుటకు- 'ఇతి ప్రథమస్సర్గ
దము ఇతి హేతుప్రకరణప్రకర్షాది యనియును, ప్రకరణప్రకారా
యును బఠింతురు. "ఇతి రుక్తార్థనిర్దేశే మత్యేవం నియమేషు చ,
మాణవగానుర్సే వివక్షానియమేఽపిచ" ఇతి శేషః.

• ప్రాచ్యాం పురస్తాత్ప్రథమే పురార్థేఽగ్రత ఇత్యపి.

పురస్తాత్ - ఇది తూర్పుదిక్కునందును, మొదలనునర్థమం
తొల్లి యనునర్థమందును, ముందర ననునర్థమందును వర్తించును.
పూర్వదిక్కునకు-'పురస్తాదుదేతి సూర్యః' మొదటికి-'పురస్తాత్కృ
కర్మపశ్చాత్సిద్ధ్యతి తత్ఫలం' తొల్లిటికి-'పురస్తాద్రామోఽభూత్'
దరికి-'పురస్తాత్సేనా నిర్యాతి.'

• యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణే,

యావత్,తావత్-ఈ ౨ ను అంతయు ననునర్థమందును,
యందును, పరిమాణమందును, పరిమాణ నిశ్చయమందును
చును. ఉ.సాకల్యమునకు-'యావత్కార్యం తావత్కురు' మేరకు-
వత్ససస్యం క్షేత్రం తావత్కంటకివృక్షైః పరివృతం.' పరిమాణమ
'యావద్దత్తం తావద్భుక్తం' పరిమాణనిశ్చయమునకు-'యావ దస
తావద్బ్రాహ్మణా నామంత్రయస్వ' 'భవిష్యదర్థం సాంతత్యం య
ప్రతియుగ్వదే' దితి శేషః. 'తావచ్ఛబ్దానసహాచరితః కేవలో
చ్ఛబ్దః భవిష్యదర్థం సాంతత్యం చాభిదధాతి'.

• మఙ్గళానన్తరారమ్భ ప్రశ్న కార్త్స్న్యేష్వథో అథ.

అథో, అథ-ఈ ౨ ను మంగళార్థమందును, తర్వాత న
మందును, దొరకొనుటయందును, ప్రశ్నయందును, అంతయు

...యందును వర్తించును. ఉ. మంగళమునకు-'అథవర్ణసమామ్నాయః' ...నంతరమునకు-'అథ ప్రజానామధిపః ప్రభాతే.' ఆరంభమునకు-'అథే...నీమేతస్నిరూప్యతే' ప్రశ్నకు-'అథైకధేనో రపరాధచండాద్గురోః ...నుప్రతిమాద్విభేషి' కార్త్స్న్యమునకు-'అథ చురాదయః-కథ్యం ... 'అంగీకారేఽధికారే చ సముచ్చయవికల్పయోః, మతాంతరేఽ...థో చ అన్వాదేశే త్వథో' ఇతి శేషః.

వృథా నిరర్థకావిధ్యోః-

వృథా-ఇది వ్యర్థమనుటయందును, విధిలేక చేయుటయందును ...ర్తించును. ఉ. నిరర్థకమునకు-'ప్రాసాదశృంగాణి వృథా ధ్యరుక్షః' ...లేక చేయుటకు-'ప్రపద్యతే నరకే యో వృథాఽఽలభతే పశుమ్'.

నా నానే కోభయార్థయోః,

నానా-ఇది బహుప్రకారమందును, రెంటియందును వర్తించు... ఉ. అనేకార్థమునకు-'నానాచేష్టైర్గలద లలితై ర్నిర్గితం తం నగేం...ం' రెంటికి-'నానాగ్రాం సమిధం త్యజేత్'. టీ. స. నానానేకవినార్థ...యోః. వినార్థే యథా—'నానా నారీం నిష్ఫలా లోకయాత్రా'. 'వి...నేకార్థయోర్నా'నేతి గణరత్నమహోదధౌ చ.

ను పృచ్ఛాయాం వికల్పే చ-

ను-ఇది ప్రశ్నయందును, వికల్పమందును వర్తించును. ఉ. ప్ర...కు-'కోఽనుధావతి' వికల్పమునకు-'భీమోను ఫల్గునోను యోద్ధా' ...ప్యుక్తా వుపమానే చ విషాదోత్ప్రేక్షయో రపి, ను పాదపూరణే ...యో జిజ్ఞాసాయాం సముచ్చయ' ఇతి శేషః.

పశ్చాత్సాదృశ్యయో రను. ౨౪౫

అను-ఇది వెనుక అనుసర్థమందును, సాదృశ్యమందును వర్తిం...ను. ఉ. వెనుక అనుసర్థమునకు-'త మనుధావతి' సాదృశ్యమునకు-...హాతర మనుకరోతి'. లక్షణేత్థంభూతాఖ్యాన భాగ వీప్సలయందును ...ర్తించును. 'అను హీనే లక్షణే చ సహార్థైర్ఘ్యానుపూర్వయోః, లక్ష...త్థంభూతాఖ్యాన భాగవీప్సా సమీపయోః, అథోపసర్గో విజ్ఞేయ స్స ...పశ్చాద్యయాను చ, అవబోధే చానుమతౌ సాదృశ్యే సాంత్వనేవ ...నాః. ప్రశ్నే చాలోచనాచారే ఆనుకూల్యే చ మార్గణే, ఆసక్తా వా

సుపూర్వాన్వయం చ సాతత్యేచోఽభవకారవత్, ప్రోత్సాహే చాను
చ వాసనేచ ప్రసాధనే, అన్వయే చ నియోగేచ' ఇతి శేషః.

* ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానునయామన్త్రణే నను,

నను-ఇది ప్రశ్నయందును, నిశ్చయమందును, అనుమ
దును, ఊరడించుటయందును, సంబోధనమందును వర్తించును
ప్రశ్నకు-'నన్వభోజి' నిశ్చయమునకు- 'నన్వథ గచ్ఛామః' అను
'నన్వాదిశ' ఊరడించుటకు-'నను చండి ప్రసీద మే' సంబోధన
'ననుదేవదత్త' 'నను క్షేపే మతస్య చ, ప్రత్యుక్తౌ వేదనా
ఇతి శేషః.

* గర్హా సముచ్చయ ప్రశ్న శఙ్కా సంభావనా స్వపి.

అపి-ఇది నిందయందును, సముచ్చయమునందును, ప్రశ్న
దును, శంకయందును, ఇవి యిటుల సంభవించు ననునర్థమందు
ర్తించును. ఉ. నిందకు-'అపి సించేత్పలాండుం' సముచ్చయమునకు-'
ఽర్జునోఽపి.' ప్రశ్నకు-'అపి క్రియార్థం సులభం సమిత్కుశం'. శం
'అప్యగచ్ఛే ద్వాన్యఘ్నః' సంభావనకు-'సముద్రమపి లంఘయేత్'.

* ఉపమాయాం వికల్పే వా-

వా-ఇది పోలికయందును, వికల్పమందును వర్తించును. ఉ.
లికకు-'ఆశీవిషో వా సంక్రుద్ధః' వికల్పమునకు- 'యవైర్వ్రీహిభి
యజేత'.

* సామి త్వర్ధే జుగుప్సితే,

సామి-ఇది సగమను నర్థమందును, నిందింపఁబడినదాని
ను వర్తించును. ఉ. సగమునకు-'సామి నిమీలితాక్షి' నిందిం
దానికి-'సామ్యధ్యయన మనధ్యాయే'.

* అమా సహ సమీపే చ-

అమా-ఇది కూడ ననునర్థమందును, సమీపమందును వ
చును. ఉ. కూడ ననునర్థమునకు-'అమా సహ వసతోఽస్యాం సూర్యా
చంద్రమసా విత్యమావాస్యా' సమీపమునకు-'అమా సమీపే
అమాత్యః'.

* కం వారిణి చ మూర్ధని.

కం-ఇది నీళ్ళయందును, శిరస్సునందును, చకారమువలన సు
ఖమునందును వర్తించును. ఉ. నీళ్లకు- 'కంజం పద్మం'. శిరస్సునకు-'కం
ధరా'. సుఖమునకు- 'కందర్పః'. "కం సుఖే వ్యోమ్ని" ఇతి శేషః.

ఇవేత్థమర్థయో రేవమ్-

ఏవం - ఇది పోలికయందును, ఈప్రకార మనుటయందును
వర్తించును. ఉ. పోలికకు 'భాను రేవం మునిర్భాతి' ఈప్రకారమనుటకు-
'ఏవం వాదిని దేవర్షౌ' "ఏవమంగీకృతావపి, నిర్ధారణే చ ప్రకృతపరామ
ర్శప్రదేశయో" రితి శేషః.

నూనం తర్కేఽర్థనిశ్చయే,

నూనం - ఇది ఊహయందును, అర్థనిశ్చయమందును మఱియు
ఉత్ప్రేక్షయందును వర్తించును. ఉ. ఊహకు 'నూన మున్న మతి
యజ్వానాంపతిః' అర్థనిశ్చయమునకు 'క్షుద్రేఽపి నూనం శరణం ప్రపన్నే'.
ఉత్ప్రేక్షకు 'మదనస్త్వేషవో నూనం యువతీనాం దృశ శ్శితాః'.

తూష్ణీ మర్థే సుఖే జోషమ్-

'జోషం' ఇది మౌనమందును, సుఖమందును వర్తించును. ఉ.
మౌనమునకు 'ఇతి జోష మవస్థితే మునౌ'. సుఖమునకు 'జోష మాసీత
హ్రాసు'.

కిం పృచ్ఛాయాం జుగుప్సనే. ౨౫౨

కిం - ఇది ప్రశ్నయందును, నిందయందును వర్తించును. ఉ. ప్ర
శ్నకు 'కింగతోఽసి.' నిందకు 'కింరాజా యోన రక్షతి.' "కిమీషదతి
యున" ఇతి శేషః.

నామ ప్రాకాశ్య సంభావ్య క్రోధోపగమ కుత్సనే,

నామ - ఇది ఎఱింగింపఁదగినయర్థమందును, ఈలాగే సంభవిం
చనునర్థమందును, కోపమందును, అంగీకారమందును, నిందయం
దు వర్తించును. ఉ. ప్రాకాశ్యమునకు 'హిమాలయో నామ నగాధి
రాజః' సంభావ్యమునకు 'అపిహ సీతా నామ సంభవిష్యతి.' కోపము
నకు 'ఆః కంసస్య భయం నామ గోపా న్నాపి సురద్విషః' అంగీకారము
నకు 'అస్తునామ ధనీ కించిద్దదాతి.' నిందకు 'కో నామాయం ప్రలపతి
[illegible] శ్శిరస్త్రం... [illegible] ...చామంత్ర [illegible]

ఒథ చింతనే" ఇతి శేషః.

* అలం భూషణ పర్యాప్తి శక్తి వారణవాచకమ్.

అలం - ఇది భూషణమందును, పూర్ణమనునర్థమందును, ర్థుఁడనునర్థమందును, చాలించు మను నర్థమందును వర్తించును భూషణమునకు 'అలంచకా రాస్య వధూ రహస్కరః.' పర్యాప్తికి ' లమేషా క్షుధితస్య తృప్త్యై'.శక్తికి 'అలం దశాస్యస్య వధాయ రా చాలించు మనుటకు 'అలం వివాదేన యథా శ్రుతం త్వయా.'

* హూం వితర్కే పరిప్రశ్నే-

హూం - ఇది ఊహాయందును, ప్రశ్నయందును, మఱియు మందును, భర్త్సించుటయందును వర్తించును. ఉ. ఊహకు 'హ లం మృగతృష్ణా'. ప్రశ్నకు 'హూం దేవదత్తోఽయం'. కోపమునకు ' హాన్మి సహసా యుధి శత్రూన్'. భర్త్సనమునకు 'హూం నిర్లజ్జ'."క త్రణే భర్త్సనే హూ" మిత్యజయః.

* సమ యాన్తిక మధ్యయోః.

సమయా - ఇది సమీపమందును, మధ్యమందును వర్తించు ఉ. సమీపమునకును 'గంగాసమయా వారాణసీ'.మధ్యమునకు'సమ శైలయోర్నదీః'.

* పున రప్రథమే భేదే-

పునః- ఇది మఱియు నను నర్థమందును, విశేషమందును వ చును. ఉ. మఱియు ననునర్థమునకు 'పున ర్బభాషే తురగస్యరక్ష విశేషమునకు 'భాతృషు పున ర్దీర్ఘో భవాన్'.

* ని ర్నిశ్చయ నిషేధయోః.

నిః - ఇది నిశ్చయమందును, ప్రతిషేధమందును వర్తించు ఉ. నిశ్చయమునకు 'నిర్ణయః' ప్రతిషేధమునకు 'నిర్ధనః'. "సుఖ వభావే చ పాదురర్థే పృథక్కృతౌ, ఖేదనిగ్రహకార్త్స్న్యోపభోగ ని రీరిత" ఇతి శేషః.

* స్యాత్ప్రబన్ధే చిరాతీతే నికటాగామికే పురా,

పురా - ఇది వాక్యరచనయందును, అనేకకాలమందును, నకాలమందును, సమీపమందును, రాఁగలదానియందును వర్తించు

వాక్యరచనకు 'పురాణం'. అనేక కాలమునకు 'పురాతనం'. అతీతము 'పురాగతః'. సమీపమునకు 'పురా గచ్ఛతి'. భవిష్యదర్థమునకు లోకే తే నిపతతి పురా సా బలివ్యాకులావా'. కొందఱు నిరంతర మందును, పూర్వ మనేకకాలము గడచినదానియందును, ఆసన్న భవిష్యదర్థమందును వర్తించు నని చెప్పుచున్నారు. ఉ. నిరంతరపాఠము 'ఉపాధ్యాయేన పురాఽధీయతేస్మ'. పూర్వమనేకకాలముగడచిన 'పురాతనం త్వాం పురుషం పురావిదః'. ఆసన్నభవిష్యదర్థమునకు 'శీఘ్రం పురా దేవో వర్షతి'.

ఊరర్యూరీ చోరరీచ విస్తారేఽఙ్గీకృతౌ త్రయమ్.　　౨౫౫

ఊరరీ, ఊరీ, పా. ఉరీ, ఉరరీ. ఈ 3 ను, విస్తారమందును, అంగీకారమందును వర్తించును. ఉ. విస్తారమునకు ఊరరీకరోతి, ఊరీకరోతి, రీకరోతి. 'అర్థిషు స్వయ మురీకృతకామ్యః'. అంగీకారమునకు 'ఆజ్ఞా మురీకృత్య యాతి'.

స్వర్గేచ పరలోకే స్వః-

స్వః - ఇది స్వర్గలోకమందును, పరలోకమందును, చకారము వ జన్మాంతరమందును వర్తించును. ఉ. స్వర్గలోకమునకు 'స్వర్ణ సంస్నాతి నారదః'. జన్మాంతరమునకు 'స్వర్గతస్య క్రియాః కుర్యాత్ పరమభక్తితః'. 'స్వర్యాతస్య హ్యపుత్రస్య పత్నీతద్భాగమర్హతి' యు, సుఖమందును, ఆకాశమందును వర్తించును. 'స్వ రాకాశే ణేచ' ఇతి శేషః.

వార్తా సంభావ్యయోః కిల,

కిల-ఈపదము సంప్ర(లోకవాదుక) దాయమందును, ఇది సం చు ననునర్థమందును, అసత్యమందును వర్తించును. ఉ. సంప్ర యమునకు 'జఘాన కంసం కిల వాసుదేవః' సంభవించుననునర్థము 'అర్జునః కిల విజేష్యతే కురూన్' అసత్యమునకు 'గోత్రస్ఖలితం శ్రితం'. 'అలీకేఽపి కిల స్మృతః, న్యక్కారేఽనుచితే హేతా' వితి

నిషేధ వాక్యాలంకార జిజ్ఞాసానునయే ఖలు.　　౨౫౬

ఖలు-ఇది ప్రతిషేధమందును, వాక్యాలంకారమందును, ఎఱుగ

నిచ్ఛయించుటయందును, ఊరడించుటయందును వర్తించును. …
షేధమునకు 'నిర్ధారితేఽర్థే లేఖ్యేన ఖలూక్త్వా ఖలు వాచి…'.
క్యాలంకారమునకు 'అథ ఖలు భగవాన్'. ఎఱుఁగి నిచ్ఛయించుట…
ఖల్వధీతేపుత్రః'. ఊరడించుటకు 'న ఖలు ముగ్ధేసాహసంకార్య…

• సమీపోభయతశ్శీఘ్ర సాకల్యాభిముఖేఽభితః,

అభితః - ఇది సమీపమందును, ఇరుపార్శ్వములయందు…
తయునను నర్థమందును, ఎదురుగా ననునర్థమందును వర్తించు…
సమీపమునకు 'వారాణసీ మభితో భాగీరథీ'. ఇరుపార్శ్వములకు…
ఽభితగ పాతుకసిద్ధసింధోః'. శీఘ్రమునకు 'అభిత శ్శత్రు రాయా…
తయు ననునర్థమునకు 'భుఙ్క్తేఽన్న మభితోఽతిథిం'. ఎదురుగా…
'అభితో హింసకో దంతీ మామేవ పరిధావతి'.

• నామ ప్రకాశ్యయోః ప్రాదుః-

ప్రాదుః-ఇది నామధేయమందును, ప్రకాశించుదానియం…
వర్తించును. ఉ. నామధేయమునకు 'విష్ణో ర్దశ ప్రాదుర్భావా'. …
లు 'నామ' అను దిక్కున 'జన్మ' అని పాఠమును జెప్పుదురు. …
ఉ.'ప్రాదుర్భూతాని సౌధే తృణాని'. ప్రకాశించుదానికి 'ప్రాదు…
సుంధరా'.

• మిథోఽన్యోన్యం రహస్యపి.

మిథః-ఇది తమలోఁ దా మనునర్థమందును, ఏకాంతమం…
వర్తించును. ఉ. తమలోఁ దామనునర్థమునకు 'వాసిష్ఠ కౌండిన్య…
వరుణా మిథో న వివాహ్యాః'. ఏకాంతమునకు 'మిథ స్స్వదాభా…
లుపం మనః', 'మిథః కృతే మన్మథ ఏవ సాక్షీ'.

• తిరోఽన్తర్ధా తిర్యగర్థే.

తిరః - ఇది కప్పుటయందును, అడ్డముగా ననునర్థ…
వర్తించును. ఉ. కప్పుటకు 'కృష్ణ మేఘ స్తిరోదధే'. అడ్డముగా న…
'గతం తిరశ్చీన మనూరుసారథేః'.

• హా విషాద శు గార్తిషు,

హా-ఇది వ్యథపడుటయందును, శోకమునందును, పీడ…
వర్తించును. ఉ. విషాదమునకు 'ప్రణామ్యాంత గర్వుం మేవ హా ప్రి…

మని ర్భార్గవః'. శోకమునకు 'హా ప్రియే జనకరాజపుత్రి'. పీడకు
హతోఽస్మి'. 'విస్మయే చ జుగుప్సాయాం హా సుత' ఇతి శేషః.
అహహ హే త్యద్భుతే ఖేదే-

అహహ - హా. అహహా-ఇది ఆశ్చర్యమునందును, దుఃఖప్రకట
మునను వర్తించును. ఉ. ఆశ్చర్యమునకు-'అహహ మహతాం నిస్సీ
న శ్చరిత్రవిభూతయః'. ఖేదమునకు-'అహహ కష్ట మపండితతావి
'అహహా భిక్షమాణోఽపి క్షుధా సంపీడ్యతే జనః' అని.

హి హేతా వవధారణే. ౨౫౦

హి ఇది కారణమందును, అవధారణమందును వర్తించును. ఉ.
మునకు- 'జాతా మ్యగ్ని రిహా స్తీతి మహాః ధూమో హి దృశ్య
అవధారణమునకు-'చంద్రో హి శీతః'. 'పురుషోక్తిః కథం తస్మిన్
హ త్వం హి తపోధన'. 'స్ఫుటార్థే హి వినిశ్చి త్యాం పాదపూరే
త్త' ఇతి శేషః.

అ వ్య య వ ర్గ ము.

చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యా శ్చిరార్థకాః,

చిరాయ, చిరరాత్రాయ, చిరస్య ఈ 3 అవ్యయములును, ఆ
బ్దమువలన చిరం, చిరేణ, చిరాత్ అనునివి మొదలైనవియును
కాల మనునర్థమందు వర్తించును. ఉ. 'చిరాయ సంతర్ప్య సమి
గ్నిం' 'చిరరాత్రాయ సంచితం' 'చిరస్య దృష్టేవ మృతోత్థితేవ'
న సహతే స్థాతుం పరేభ్యో భేదశంకయా' 'చిరేణ నాభిం ప్రథ
బింబవః' 'చిరా త్సుతస్పర్శరసజ్ఞతాం యయౌ'.

ముహుః పునఃపున శ్శశ్వ దభీక్ష్ణ మసకృ త్సమాః. ౧

ముహుః, పునఃపునః, శశ్వత్, అభీక్ష్ణం, అసకృత్ ఈ ౫ ను
మాటికి నను నర్థమందు వర్తించును ఉ. 'అవేక్షమాణం మ
ముహు ర్ముహుః' 'పునఃపున స్సూతనిషిద్ధచాపలం' 'వన్యవృత్తి
శశ్వత్' 'అభీక్ష్ణ మాస్ఫాలయతీవ కుంభం' 'అసకృ దనవగీతం
కర్ణయంతః'. 'వారంవారం శశ్వదర్థే వారంవారేణ చేష్యతే'
షః.

* స్రాగ్ఝటి త్యఞ్జసాహ్నాయ ద్రాఙ్మఙ్క్షు సపది ద్రుతే,

స్రాక్, ఝటితి, ప్రా॰ ఝటితి, అంజసా, అహ్నాయ, ద్రాక్, మంక్షు, సపది ఈ ౭ ను శీఘ్రముగా ననునర్థమందు వర్తించును. 'స్రాగ్వయో యాతి దేహినాం' 'సుశకత మత్యంతదుష్కరం' 'అంజసాయాతి తురగః' 'అహ్నాయ తావ దరుణేన తమో ని' 'ద్రాగ్భవిష్యతి సుఖం తవ ప్రియే' 'మంక్షూదపాది పతితః పట్ట నాం' 'వచన స్తస్య సపది క్రియా కేవలము త్తరం'. టీ. స. ఝటితి వర్గ్యాప్రతీయ మధ్యాక్షరోఽప్యస్తి. తథాచ గణరత్నమహోదధి అహ్నాయ మంక్షు ఝగితి ఝటితి దాక్ స్రాక్ శైఘ్ర్య ఇతి.

* బలవ త్సుష్ఠు కిముత స్వ త్యతీవ చ నిర్భరే.

బలవత్, సుష్ఠు, కిముత, సు, అతి, అతీవ ఈ ౬ ను మిక్కిలి యనునర్థమందు వర్తించును. ఉ. 'పునస్వశిత్వా ద్బలవ న్ని' 'సుష్ఠు పీతం మయా త్పృతం' 'కిముతావ్య కృశం కార్యం' 'సుస్నాపయనీ' 'అతివృష్టిరనావృష్టిః' 'అతీవ శోభతే రాజా'.

* పృథ గ్వినా న్తరేణ ర్తే హిరు జ్నానా చ వర్జనే,

పృథక్, వినా, అంతరేణ, ఋతే, హిరుక్, నానా ఈ ౬ విడిచి యనునర్థమందు వర్తించును. ఉ. 'కించిద్గత్వా పృథక్క్రియా' 'మప్యస్సహతే న మాం వినా' 'అంతరేణ మతం నాస్తి సుఖం' 'రిణాం భువి' 'ఋతే రవేః క్షాలయితుం క్షమేత కః' 'హిరుక్ మోక్షః' 'నానా విష్ణుం మోక్షదో నాస్తి దేవః'.

* యత్త ద్యత స్తతో హేతౌ-

యత్, తత్, యతః, తతః ఈ ౪ ను కారణమందు వర్తించును. ఉ. 'యద్విద్యాసు ప్రగల్భోఽసి తత్సర్వైరపి పూజ్యసే' 'తోగంగాంభసి స్నాత స్తతో నిష్కల్మషో నరః'.

* అసాకల్యే తు చి చ్చన.

చిత్, చన ఈ ౨ ను కొంత యనునర్థమందు వర్తించును. 'కరోతి కించి దభ్యాసస్యాత్' 'అపాత్రే కుశలై ర్దేయం న కించన' సదా'.

* కదాచి జ్జాతు-

కదాచిత్, జాతు ఈ ౨ ను ఒకానొకప్పు డనునర్థమందు వర్తిం
ఉ. 'కదాచి దాసన్నసఖీముఖేనసా' 'నజాతు కామః కామానా
గేన శామ్యతి'.

సార్ధం తు సాకం సత్రా సమం సహ,

సార్ధం, సాకం, సత్రా, సమం, సహ ఈ ౫ ను, కూడ ననునర్థ
వర్తించును. ఉ. 'సార్ధముద్ధవసీరిభ్యాం' 'సాకం శక్తిధరేణ తత్రభ
దేవా ద్భవాసీవ తేః' 'సత్రాకళ తేరిణ సుఖం సమశ్నుతే' 'సమం
ర్వలభీర్యువానః' 'నిశ్వాసహూమం సహ రత్నభాభిః'.

అనుకూల్యార్థకం ప్రాధ్వమ్-

ప్రాధ్వం—ఇది అనుకూలత యనునర్థమందు వర్తించును. ఉ.'స
ం ప్రాధ్వ మితః ప్రయుక్తే'. టీ. స. అత్ర 'ప్రాధ్వం బంధన' ఇతి
రిణ బంధన హేతుక మానుకూల్య మభిప్రేతం. తతశ్చసన్యేతరం
ంగుళీబంధనేనానుకూల్యం కృత్వా ప్రయుక్తః ఇత్యర్థః.

వ్యర్థకే తు వృథా ముధా. ౪

వృథా, ముధా ఈ ౨ ను వ్యర్థమనునర్థమందు వర్తించును.
ప్రయుక్తమప్యస్త్రమితో వృథా స్యాత్' 'తత్ర భ్రమత్యేవ
షడంఘ్రిః'.

అహో ఉతాహో కిముత వికల్పే కిం కి మూత చ,

ఆహో, ఉతాహో, కిముత, కిం, కిము, ఉత ఈ౬ను వికల్పమందు
ంచును. ఉ. 'స్థాణు రయ మాహో పురుషః.' పా. అహో. "ఈశ్వరే
ధికేఽపి స్యా ద్వికల్పే విస్మయే ప్యహో" అని రుద్రుడు. 'ఉతా
స్వి ద్భవో రాజా నలః పరపురంజయః.' 'కిము తత్త్వం శివో
'స్థాణు రయంకింపురుషః' 'కిము తేకార్యముతాన్యదీయకార్యం'.

తు హి చ స్మ హ వై పాదపూరణే-

తు, హి, చ, స్మ, హ, వై ఈ ౬ ను పాదపూరణమందు
ంచును. ఉ. 'రామస్తు లక్ష్మణం ప్రాహ' 'అహం హి యాస్యే
' 'స చ ప్రాహ చ రాజానం' 'మయా స్మ భుక్తం సహసా'
ం హ ప్రాహ లక్ష్మణః' 'తేన వై రాక్షసో హతః.'

పూజనే స్వతీ. ౫

సు, అతి ఈ ౨ ను పూజార్థమందు వ ర్తించును. ఉ. 'స
అతి సంథాశ్చ'.

• ది వాహ్నాతి-

దివా—ఇది పగటియం దనునర్థమందు వ ర్తించును. ఉ
ద్దివా తథా రాత్రౌ ప్రాణిన స్తుల్యదృష్టయః'.

• అథ దోషా చ న క్తం చ రజనా వితి,

దోషా, న క్తం ఈ ౨ ను రాత్రియం దను నర్థమందు
చును. ఉ. 'చోరా దోషా యయుః పథి' 'న క్త మాపానభూమి

• తిర్యగర్థే సాచి తిరోఽపి-

సాచి, తిరః ఈ ౨ ను అడ్డముగా ననునర్థమందు వ ర్తి
ఉ. 'సాచి లోచనయుగం నమయంతీ' 'తిరోఽంచతి.'

• అథ సంబోధనార్థకాః.

స్యుః ప్యా ట్పా డఙ్గ హే హై భోః.

ప్యాట్, పాట్, అంగ, హే, హై, భోః, పా. భో ఈ
సంబోధనమునందు వ ర్తించును. ఉ. 'ప్యాట్పుత్ర పఠ సర్వదా'
యే హ్యేహి మందిరం.' పా. 'ఫాట్సఖే ఫలితశ్చూతః' 'శ్రూయ
గవామపి' 'హే వటో భై క్ష మాహార' 'హైవృష కిం కంపసే'
ద్వీపవ ర్తినో రాజాన శ్చేతయధ్వం'.'భో రావణో త్తమమాగ్రలో

• సమయా నికషా హి

సమయా, నికషా, హిరుక్ ఈ 3 ను సమీపార్థమందు
చును. ఉ.'సమయా పర్వతం నదీ' 'విలంఘ్య లంకాం నికషా హ
'పర్వతస్య హిరు క్నదీ' కొందఱు 'సమయాంతికమధ్యయోః'
త్యంతికే మధ్యే రక్షోవాచి త్వనవ్యయం' అని విశ్వప్రకాశమం
ధ్యవాచకముగాఁ జెప్పఁబడినది గనుకను, సమీపవాచియే
ముందుఁ జెప్పఁగల 'నికషాంతికే' అను స్థలమందు పౌనరు క్త్య
గనుకను ఈ 3 ను మధ్యమునకు పే ళ్లందురు.

• అతర్కి తే తు సహసా-

సహసా—ఇది విచారించక యనునర్థమందు వ ర్తించును.
సావిదధీత న క్రియాం'.

స్యాత్పురః పురతోఽగ్రతః. ౭

పురః, పురతః, అగ్రతః ఈ 3 ను ముందర ననునర్థమందు వర్తిం 'పురస్సఖీనా మమిమీతలోచనే' 'నాసీరఘూళిధవళాః పురతః ంతి' 'ప్రత్యర్థినోఽగ్రతో లేఖ్యం'.

స్వాహా దేవహవిర్దానే శ్రౌషడ్వౌషడ్వషట్స్వధా,

స్వాహా, శ్రౌషట్, వౌషట్, వషట్, స్వధా అనునీ ౫ ను లకు హవిస్సు నిచ్చుటయందు వర్తించును. 'అగ్నయే స్వాహా' శ్రౌషట్' 'శిఖాయై వౌషట్' 'వషట్కరోతి' 'స్వధా పితృభ్యః'.

ంచి దీష న్మనా గల్పే-

కించిత్, ఈషత్, మనాక్ ఈ 3 ను ఇంచుకంత యనునర్థమం ర్తించును. 'కించిత్కుంచితమూర్ధజః.' 'ఈషదుష్ణం పయః పిబ' గనభ్యాస్యప్యుత్యాయ వా'.

ప్రేత్యాముత్ర భవాన్తరే. ౮

ప్రేత్య, అముత్ర ఈ ౨ ను జన్మాంతరమునందు వర్తించును. య ధనం ప్రేత్య గతస్య భుఙ్క్తే' 'ఇహ వాముత్ర వా కేషాం భ త్ర ప్రయోజనం'.

వద్వా యథా తథే వైవం సామ్యే-

వత్, వా, యథా, తథా, ఇవ, ఏవం ఈ ౬ ను పోలికయం వర్తించును. ఉ. 'సోమవత్ప్రియదర్శనః' 'పుష్పేతుకైర్లంభితలోచ వ' 'తస్యార్తస్యయథౌషధం' 'యథా చైత్రస్తథామైత్రః' 'ఇందుః థావివ' 'అగ్ని రేవం ద్విజో భస్మసాత్కుర్యా దవమానితః'.

అహో హీ చ విస్మయే,

అహో, హీ ఈ ౨ ను ఆశ్చర్యమందు వర్తించును. 'అహో సౌభాగ్యం మమ చ భవభూతేశ్చ ఫణితౌ' 'హీ విధిలసితానాం చిత్రో విపాకః.'

మౌనే తు తూష్ణీం తూష్ణీకామ్.

తూష్ణీం, తూష్ణీకాం ఈ ౨ ను మౌనమందు వర్తించును. ఉ. తూష్ణీ మాస్తే' 'జపన్నాస్తేమునిర్దేవీం తూష్ణీకాం జలమధ్యగః'. ష్ణీంశబ్దముమీఁద అజ్ఞాతాద్యర్థమందు కాంప్రత్యయమువచ్చినందున

తూష్ణీకాంశబ్దము అజ్ఞాతాద్యర్థవిశేషవిషయమైనమౌనమును
గావున తూష్ణీంశబ్దముకంటె భేదము గలదైనను మౌనమాత్ర
ముచేత పర్యాయముగాఁ జెప్పినాఁడు.

* సద్య స్సపది తత్క్షణే.

సద్యః, సపది ఈ 2 ను అప్పుడనునర్థమందు వర్తించు
'సద్యః పతతి మాంసేన' 'సపది ప్రదహ త్యతోఽగ్నిః'.

* దిష్ట్యా సముపజోషం చే త్యానన్దే-

దిష్ట్యా, సముపజోషం ఈ 2 ను సంతోషమందు వర్తి
ఉ. 'దిష్ట్యా త్వమసి మేధావీ' 'సముపజోషం భవాన్ జయతి' క
'దిష్ట్యా' శమ్ 'ఉపజోషం' అని మూఁడనియును, 'శం' అని
మనియును జెప్పుదురు. ఉ. 'శంకర శ్శం కరోతు నః' 'ఉపజోష
న్మహే'. 'సుఖే దిష్ట్యోపజోషం శం' అని వైజయంతి.

* అ థా న్తరేఽ న్తరా,

అ న్తరేణ చ మ ధ్యే స్యుః-

అంతరే, అంతరా, అంతరేణ ఈ 3 ను నడుమ ననుట
వర్తించును. ఉ. 'ఆపయో రంతరే జాతాః' 'అంతరా త్వాం చ
చ కమండలుః' 'మృణాళసూత్రామల మంతరేణ స్థిత శ్చలచ్చామ
ర్ద్వయం సః'.

* ప్రసహ్య తు హఠార్థకమ్.

ప్రసహ్య-ఇది బలాత్కారమందు వర్తించును. ఉ. 'ప్రసహ్య
త్తాని హరంతి చోరాః'.

* యు క్తే ద్వే సాం ప్ర తం స్థా నే-

సాంప్రతం, స్థానే ఈ 2ను తగు ననునర్థమందు వర్తించును
'స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతం' 'సంప్ర త్యసాంప్రతం వక్తు ముక్తే మ
పాణినా' 'స్థానే భవా నేకనరాధిప స్సన్'.

* అభీక్ష్ణం శశ్వ దనారతే,

అభీక్ష్ణం, శశ్వత్ ఈ 2ను ఎల్లప్పుడు నను నర్థమందు వర్తి
ను. ఉ. 'అభీక్ష్ణ ముష్ణైరపి తస్య సోష్మణః' 'శశ్వ ద్యాతి'.

* అభావే న హ్య నో నాఽపి-

నహి, అ, నో, న ఈ ర ను లే దనుటయందును, కాదనుటయం
ను వర్తించును. ఉ. 'నహి స్వాత్మారామం విషయమృగతృష్ణా భ్రమ
తి' 'అవిప్ర ఇవ భాషసే' 'నో చక్రీ కిం కులాలః' 'న మే కించిన్నదహ్యే
' అనిశబ్దమువలన 'అన' అనునవ్యయమును అభావమునందు వర్తించు
"నహి నో అన నూ మాస్మ ప్రతిషేధే ప్రకీర్తితాః" అని త్రికాండశేష
. 'అనోపమా తే బుద్ధిః' అని శృంగారప్రకాశిక.

మాస్మ మాఽలం చ వారణే. ౧౧

మాస్మ, మా, అలం ఈ 3 ను వద్దనుటయందు వర్తించును.
—'సాధోత్సంగప్రణయవిముఖో మాస్మ భూ రుజ్జయిన్యాః' 'మా
దాశ్రుషుపీ డేతి' 'అలం మహీపాల తవ శ్రమేణ.'

పక్షాంతరే చే ద్యది చ-

చేత్, యది ఈ ౨ను ఇటువలెనైన అనునర్థమందు వర్తించును.
. 'సత్యం చేత్తపసా చ కిం' 'శుచిమనో యద్యస్తి తీర్థేన కిం'.

తత్త్వే త్వ ద్ధాఽఞ్జసా ద్వయమ్,

అద్ధా, అఞ్జసా ఈ ౨ ను సత్యమను నర్థమందు వర్తించును.
'ఆరాధితోఽద్ధా మను రప్సరోభిః' 'అంజసేతి గురుదుః శచగ్రహైః'.

ప్రకాశే ప్రాదు రావి స్స్యాత్-

ప్రాదుః, ఆవిః ఈ ౨ ను ప్రకటమాయె ననునర్థమందు వర్తిం
ను. ఉ. 'ప్రాదురాసీద్వసుంధరా' 'ఆవిర్బభూవ కుశగర్భముఖం మృగా
ం యూథం.'

ఓమేవం పరమం మతే. ౧౨

ఓం, ఏవం, పరమం ఈ 3 ను అంగీకారమందు వర్తించును.
'ఓ మిత్యుక్తవతోఽథ శార్ఙ్గిణ ఇతి' 'ఏవం య దాత్థ భగవన్' 'తతః
మ మి త్యుక్త్వా'.

సమన్తత స్తు పరిత స్సర్వతో విష్వ గిత్యపి,

సమంతతః, పరితః, సర్వతః, విష్వక్ ఈ ర ను అంతట నను
ర్థమందు వర్తించును. 'ఇత్యపి' అన్నందువలన 'సమంతాత్' అను
వ్యయమును వర్తించును. 'సమంతతో వర్షతి మేఘసంఘః' 'ఆయాంతి
తః శ్రియః' 'త్వం సర్వతోగామి చ సాధకంచ' 'విష్వక్తక్షేషు పతతి

స్ఫుటమంతరితం' 'సమంతా ద్భవ స్సామంతః'.

• అకామానుమతౌ కామమ్-

కామం-ఇది మనస్సురాక యంగీకరించుటయందు వర్తించు
ఉ. 'కామం నృపాస్సంతు సహస్రశో౽న్యే' కొందఱు 'అకామాను
అని దీర్ఘాదిగాఁ జెప్పి, మిక్కిలి యంగీకరించుటయందు వర్తిం
చెప్పుదురు. "కామం కామాభ్యనుజ్ఞాయాం" అని త్రికాండశేష

• అసూయోపగమేఽస్తు చ.

అస్తు—ఇది కోపముచేత నంగీకరించుటయందు వర్తిం
చకారమువలన 'భవతు' అనునదియును. ఉ.'జాన న్నేవ దశానన
హరతే మత్ప్రియసీ మస్తు వా' 'భవతి భవ త్వనుహ్యజ్జన స్సు కా

• ననుచ స్యా ద్విరోధోక్తౌ-

ననుచ—ఇది ఒకడుపలికినందుకు విరుద్ధముగాఁ బలుకుట
వర్తించును. ఉ. 'ననుచాత్ర తుగాగమః కథం భవతి'.

• కచ్చి త్కామప్రవేదనే,

కచ్చిత్—ఇది ఇష్టార్థప్రశ్నయందు వర్తించును. కచ్చి జ్జీవ
మాతా.

• నిష్షమం దుష్షమం గర్హ్యే-

నిష్షమం, దుష్షమం ఈ ౨ ను, నిందింపఁదగినదానియందు వ
చును. ఉ. 'నిష్షమం వక్తి మూర్ఖః' 'దుష్షమం వర్తతే వధూః'.

• యథాస్వం తు యథాయథమ్.

యథాస్వం, యథాయథం ఈ ౨ ను తమతమవస్తు
నర్థమందును, తాము తా మనునర్థమందును వర్తించును. ఉ. 'య
స్వ మాశ్రమై శ్చక్రే' 'యథాయథం పలాయంతః'.

• మృషా మిథ్యా చ వితథే-

మృషా, మిథ్యా ఈ ౨ ను అసత్యమందు వర్తించును. ఉ.
చాప్రియసౌందర్యగుణా మృషోద్యాః.' 'మిథ్యావాదిని దూతి బాం
జనస్యాజ్ఞాతపీడాగమే'.

• యథార్థం తు యథాతథమ్,

యథార్థం, యథాతథం ఈ ౨ ను సత్యమందు వర్తించు

'యథార్థ ముక్త్వా న్నాన్యత్' 'గురు ర్వక్తి యథాతథం'.
స్యు రేవం తు పున ర్వై వే త్యవధారణవాచకాః. ౧౫
ఏవం, తు, పునః, వా, ఏవ ఈ ౫ ను ఇదియ యనునిశ్చయ
ర్థమునందు వర్తించును. ఉ. 'ఏవ మేత ద్యథాప్రాహ విష్ణుస్తు జగతాంపతిః'
'ఘాతనీయం హి దురాత్మానం భవద్భిరాఘవః పునః' 'వ్యాసో వా సర్వ
జ్ఞః' 'త్వమేవ సాక్షాత్కరణీయ ఇత్యతః' కొందఱు 'స్యు రేవం
పునర్వై వ చ' అని పాఠమును జెప్పి, 'ఏవం, తు, పునః, వై, చ
ను నీ ౫ ను అవధారణమందు వర్తించు నని చెప్పుదురు.
ప్రా గతీతార్థకమ్-
ప్రాక్—ఇది పోయినకాలమందు వర్తించును. ఉ. 'ప్రవేదిరే
ప్రాక్తనజన్మవిద్యాః.'

నూన మవశ్యం నిశ్చయే ద్వయమ్,

నూనం, అవశ్యం ఈ౨ను నిశ్చయమందు వర్తించును. 'నూనం
హంతాస్మి రావణం.' 'అవశ్యంయాతారశ్చిరతరముషిత్వాపి విషయాః'.
సంవ ద్వర్షే-
సంవత్—ఇది సంవత్సరమందు వర్తించును. ఉ. 'రామః పంచ
దశే సంవ దయోధ్యాం ప్రవివేశ హ'.

అవరే త్వర్వాక్-

అర్వాక్—ఇది మేరగాఁ జెప్పువస్తువునకు క్రిందటిదైనకాలమం
దును, దేశమందును వర్తించును. ఉ.—'యామా దర్వా జ్న భుంజీత'
'గ్రామా దర్వా జ్నదీ'.

ఆమేవమ్-

ఆమ్, ఏవం ఈ ౨ ను ఒకఁడు చెప్పినదాని నంగీకరించుటయం
దు వర్తించును. ఉ. 'ఆం కరోమి తవ ప్రియం' 'ఏవం కుర్మః'. కొందఱు
'ఆమైవం' అని చెప్పి, 'ఆమ' అనునవ్యయము జ్ఞాననిశ్చయమందు
వర్తించు నని చెప్పుదురు. "అమ జ్ఞానవినిశ్చయే" అని వోపాలితుఁడు.

స్వయ మాత్మనా. ౧౬

స్వయమ్—ఇది తనచేత ననునర్థమందు వర్తించును. 'స్వయం
కృత ప్రసాదస్య.'

* అల్పే నీచైః-

నీచైః—ఇది కొంచెము అనునర్థమందు వర్తించును. ఉ. 'శక
నీచై ర్వినయా దదృశ్యత.'

* మహా త్యుచ్చైః

ఉచ్చైః—ఇది అధికార్థమందు వర్తించును. ఉ. 'శృంగముచ్చై
ర్గిరే రిదమ్.'

* ప్రాయో భూమ్ని-

ప్రాయః — ఇది తఱుచుగా నను నర్థమందు వర్తించు
'ప్రాయో నవవధూః కాంతం.'

* అద్రుతే శనైః

శనైః—ఇది మెల్లగా ననునర్థమందు వర్తించును. ఉ. '
గతి శనై శ్శనైః'.

* సనా నిత్యే-

సనా—ఇది నిత్య మనునర్థమందు వర్తించును. ఉ. 'సనా

* బహి ర్బాహ్యే-

బహిః—ఇది వెలపట ననునర్థమందు వర్తించును. ఉ. '
కుంభం బహి ర్గ్రామాత్'.

* స్మాఽతీతే-

స్మ—ఇది కడచె ననునర్థమందు వర్తించును. ఉ. 'నేవ
శయనం పరాఙ్ముఖీ'.

* అస్త మదర్శనే.

అస్తమ్—ఇది కానరాకుండుటయందు వర్తించును. టీ
అదర్శనం దర్శనాభావః నాశప్రయుక్తః తిరోభావప్రయుక్తో వా.
ఉభయత్ర మాంత మస్త మిత్యవ్యయం వర్తతే. యథా 'అస్తం
రావణః.' 'అస్తంగతో భాస్కర' ఇతి.

* అస్తి సత్త్వే-

అస్తి—ఇది కల దనునర్థమందు వర్తించును. 'అస్తిక్షీరా

* రుషోక్తా వు

ఉ-ఇది కోపముచేత పలుకుటయందు వర్తించును. ఉ. 'ఉ

[ణ]ి. పా. రుపోక్తౌ హుం. 'వృద్ధా స్తేన విచారణీయచరితా స్తిష్ఠం [ని]ూుం వర్తతాం'.

ఊం ప్రశ్నే-

ఊం-ఇది ప్రశ్నయందు వర్తించును. 'ఆగత శ్శత్రుఘ్నూం'. టీ. స. [ప్ర]తీరితం మనసి కృత్వా ప్రకృత ప్రసంగవిశేషజిజ్ఞాసావిష్కరణ మిహ [ఊమి]శబ్దేన వివక్షితం, తత్ర ఊ మి త్యవ్యయం వర్తతే.

అనునయే త్వయి,

అయి-ఇది ఊరడించుటయందు వర్తించును. ఉ. 'అయిముగ్ధే'.

తర్కే నుస్యాత్-

ను - ఇది ఊహయందు వర్తించును. 'అస్తశైలగహనం ను వివ [స్వ]నావివేశ జలధిం ను మహీం ను'. కొందఱు 'తర్కే తు స్యాత్' అను [వాక్య]మందు స్యాత్ అనునవ్యయము ఊహయందు వర్తించును అం [దురు]. ఉ. 'స్యాత్కించి న్నోపపద్యతే'.

ఉషా రాత్రే రవసానే.

ఉషా - ఇది ప్రాతఃకాలమందు వర్తించును. ఉ. 'ఉషా జనాః [ప్రతి]బుధ్యంతే'. 'ఉషా తమో వాయు రుపైతి మందం' పా. ఉషః. [ఉష]ా స్యా ద్రజనీశేషే. ఉష ఇత్యపి దృశ్యతే' అని రభసుఁడు.

నమో నతౌ.   ౧౭

నమః - ఇది మ్రొక్కుటయందు వర్తించును. ఉ. 'నమోవిష్ణవే'.

పునరర్థేఽఙ్గ-

అంగ-ఇది మఱియు ననునర్థమందు వర్తించును. ఉ. 'మూర్ఖస్త [ప్ర]మంతవ్యః కి మంగ విద్వాన్' టీ. స. అత్ర పునరర్థో భేదరూపః.

నిన్దాయాం దుష్ఠు-

దుష్ఠు - ఇది చెడ్డది యను నర్థమందు వర్తించును. 'దుష్ఠువృత్తి [రి]వ స్స్యాత్'.

సుష్ఠు ప్రశంసనే,

సుష్ఠు - ఇది మంచిది యనునర్థమందు వర్తించును. 'సుష్ఠు భు[క్తం] మయా గృహే'.

[సా]ఆమానుగుణ్యే-

ఆమ-ఇది ఆనుకూల్యార్థమందు వర్తించును. ఉ. 'ఆమ వ

* స్మరణేఽయే-

అయే - ఇది స్మరణమందు వర్తించును. ఉ. 'అయే శ
కృతం మయా'.

* ఫడ్విఘ్ననివారణే.

ఫట్ - ఇది విఘ్నమును బోఁగొట్టుటయందు వర్తించు
'అస్త్రాయ ఫట్'.

* అఙ్గీకృతౌ స్యా దథకిమ్-

అథకిం - ఇది అంగీకారమందు వర్తించును. 'దేవదత్త
త్స్యసి? అథకిం'.

* హీనసంబోధనే తు రే,

రే. ఇది హీనుని బిలుచుటయందు వర్తించును. ఉ. 'రే రే
మమాంతికా దపసర'. టీ. స. కేచిత్తు 'హీనసంబోధనే త్వరే
పఠిత్వా 'అరే'ఇతి స్వరాదిద్వ్యక్షరంవద న్తి. తత్ర యథా—'రే
నర కో భవా నహా మరేత్వత్తూస్నుమహాన్తాఽహావే ఇతి'. 'ఆమా
అనునది మొదలుకొని యీ ౧ శ్లోకము ప్రక్షిప్తమని కొందఱు.

* సాయం సాయే-

సాయం-ఇది సాయంకాలమందు వర్తించును. ఉ. 'సాయ
మల్లికాను'.

* ప్రగే ప్రాతః ప్రభాతే-

ప్రగే, ప్రాతః ఈ ౨ ను ప్రాతఃకాలమందు వర్తించును.
'ప్రగే నృపాణా మథ తోరణా ద్బహిః' 'ప్రాత స్సంధ్యా ముపాసీ

* నికషా న్తికే.

నికషా-ఇది సమీపమందు వర్తించును. ఉ. 'విలంఘ్య ల
నికషా హనిష్యతి'.

* పరు త్పరా ర్యైషమోఽబ్దే పూర్వే పూర్వతరే యది,

పరుత్, పరారి, ఐషమః ఈ 3 ను వరుసగా పోయినయేటి
దును, (అంతకును) మున్నేఁటియందును, నడచునట్టియేఁటియందు
ర్తించును. ఉ. 'పరారి సంచితం విత్తం పరు న్నష్ట మభోగతః,

యతే యస్మా త్తతః కిం వా భవిష్యతి.

అద్యా త్రాహ్ని-

అద్య-ఇది జరుగుచున్నపగటియందును, వర్తమానకాలమాత్ర
ంమును వర్తించును. ఉ. 'నరలోకేఽద్య దుర్లభః'.

అథ పూర్వేఽహ్నీత్యాదౌ పూర్వోత్తరాపరాత్. ౨౧

తథాఽధరాన్యాన్యతరేతరాత్పూర్వేద్యురాదయః,

పూర్వోత్తరాపరాత్ = పూర్వోత్తరాపరశబ్దములవలనను, అ
రాన్యాన్యతరేతరాత్ = అధరాన్యాన్యతరేతరశబ్దములవలనను గలి
, పూర్వేద్యురాదయః = పూర్వేద్యుః, ఉత్తరేద్యుః, అపరేద్యుః,
రేద్యుః, అన్యేద్యుః, అన్యతరేద్యుః, ఇతరేద్యుః అను నవ్యయము
పూర్వేఽహ్నీత్యాదౌ = పూర్వేఽహ్ని, ఉత్తరేఽహ్ని, అప
ఽహ్ని, అధరేఽహ్ని, అన్యస్మిన్నహ్ని, అన్యతరస్మిన్నహ్ని, ఇతర
న్నహ్ని అనునర్థములయందు వర్తించును. ఉదా—పూర్వేద్యుః.
ోటినాటికిపేరు. 'నిమంత్రయత పూర్వేద్యుః'. ఉత్తరేద్యుః, అపరే
ః ఈ ౨ ను మఱునాటిపేళ్లు. 'నాందీముఖా దుత్తరేద్యుర్ద్విజా
'. 'ఆగతా నపరేద్యుస్తాః'. అధరేద్యుః, క్రిందటినాటికిపేరు. 'అధ
ద్యు స్సమాగతాః'. అన్యేద్యుః, ఇతరేద్యుః ఈ ౨ ను మఱియొక
ాటికి పేళ్లు. 'అన్యేద్యు రాత్మానుచరస్య భావం' 'కష్టదినా దితరే
ః ప్రియో ద్రష్టవ్యః' అన్యతరేద్యుః, రెండుదినములలో నొకనా
కి పేరు. 'పంచమీషష్ఠ్యోరన్యతరేద్యుః పితరం ద్రక్ష్యసి'.

ఉభయద్యు శ్చోభయేద్యుః-

ఉభయద్యుః, ఉభయేద్యుః ఈ ౨ ను రెండుదినము లనునర్థ
ందు వర్తించును. ఉ. 'ఉభయద్యు రుత్సవః'. 'ఉభయేద్యు రుత్సవః'.

పరే త్వహ్ని పరేద్యవి. ౨౨

పరేద్యవి-ఇదిమఱునాటికిపేరు. ఉ.'ద్రష్టాస్మి పరేద్యవి సఖాయం'.

హ్యోఽతీతే-

హ్యః-ఇది నిన్నటికి పేరు. ఉ. 'హ్య స్సర్వ మభవత్కార్యం'.

అనాగతేఽహ్ని శ్వః-

శ్వః-ఇది రేపటికి పేరు. ఉ. 'శ్వః కార్య మద్య కుర్వీత'.

* పరశ్వ స్తత్పరేఽహని,

పరశ్వః-ఇది ఎల్లుండికి పేరు. ఉ. 'పరశ్వో వా భవిష్యతి'.

* తదా తదానీమ్.

తదా, తదానీం ఈ ౨ ను అప్పు డనునర్థమందు వర్తించు
ఉ. 'తదా చక్షుష్మతాం ప్రీతిః' 'యదా స్యా త్ప్రియయా సంగ
దానీమేవ మే సుఖం'.

* యుగప దేకదా-

యుగపత్, ఏకదా ఈ ౨ ను ఒక్క కాలమం దనునర్థమ
వర్తించును. ఉ. 'యుగప ద్వ్యసనే దిశః' 'ఏకదా మిళితా ద్విజా

* సర్వదా సదా.

సర్వదా, సదా ఈ ౨ను ఎల్లప్పుడు ననునర్థమందు వర్తించు
'సర్వదా సర్వదోఽసీతి యాచతే యాచక స్సదా'.

* ఏతర్హి సంప్ర తీదానీ మధునా సాంప్రతం తథా,

ఏతర్హి, సంప్రతి, ఇదానీం, అధునా, సాంప్రతం ఈ ౫ ను
డనునర్థమందు వర్తించును. 'భవంత మేతర్హి మనస్వి గర్హితం'. '
త్యసాంప్రతం వక్తుం.' 'ఇదానీ మస్మి సంవృత్తః'. 'బలావలేపా దధు
పూర్వవత్'. 'కోఽన్యస్మిన్ సాంప్రతం లోకే'.

* దిగ్దేశకాలే పూర్వాదౌ ప్రా గుద క్ప్రత్యగాదయః.

ప్రాగుదక్ప్రత్యగాదిశబ్దములు పూర్వాది దిగ్దేశకాలములయం
వర్తించును. ప్రాక్-ఇది పూర్వదిక్కునకును, తూర్పుదేశమున
పూర్వకాలమునకును పేరు. ఉదక్ - ఇది ఉత్తరపుదిక్కునకును,
దేశమునకును పేరు. ప్రత్యక్-ఇది పడమటిదిక్కునకును, పడమటి
మునకును పేరు. ఆదిశబ్దమువలన అర్వాక్, అధస్తాత్ అనునివి
లయినవి గ్రహింపఁబడును. ఉ. దిక్కునకు 'ప్రాఙ్ముఖోఽన్నాని భుం
దేశమునకు 'ప్రాగ్భాగతః పతతి హేద ముపత్యకాసు'. కాలము
'ప్రా క్సృష్టేః కేవలాత్మనే' ఈలాగున నుదగాదిశబ్దములకు నుదా
రణము లూహించుకొనునది. టీ. స. 'దక్షిణోత్తరాభ్యామతసు'
నూత్రే దిగ్దేశకాలే ష్వి త్యర్థత్రయానువృత్తావపి దక్షిణశబ్దస్య కాలే
త్యసంభవా దుత్తరశబ్దాదే వార్థత్రయవృత్తే రతసుజ్విధి రంగీ

కాలాదిభిః. ఏవం ప్రకృతేఽపి దిగ్దేశకాల ఇత్యవిశేషేణోక్తావపి దస్యైవార్థత్రయే విధి రుదగాదిశబ్దానాం తు కాలరూపార్థే వృ ంభవా దర్థద్వయఏవ విధిః.

లింగాదిసంగ్రహవర్గము.

అవ. టీ. స. ఇహహి గ్రంథాదౌ గ్రంథకారః 'సంపూర్ణము తే వర్గై ర్నామలింగానుశాసన' మితి ప్రతిజ్ఞాయ, ఏతదం తేన గ్రంథ ర్భేణ సలింగానాం నామ్నాం శాసనం విధాయ, లింగవిధే రసం ప్తతాం మన్వానః, తన్నిరూపణాయ వర్గాంతర మారభతే-గ్రంథ తాను గ్రంథాదియందుఁ జేసిన 'సంపూర్ణ ముచ్యతే వర్గై ర్నా ంగానుశాసనమ్' అను ప్రతిజ్ఞచొప్పున లింగములతోఁగూడ నామ ం కనుశాసనముఁ జేసియు, లింగానుశాసనము సంపూర్ణము కాలే తలఁచినవాఁడై ఆలింగానుశాసనముకొఱకు వర్గాంతరమును బ్రా ంచుచున్నాఁడు.—

సలిఙ్గశాస్త్రై స్సన్నాదికృత్తద్ధితసమాసజైః,
అనుక్తై స్సంగ్రహే లిఙ్గం సంకీర్ణవ దిహోన్నయేత్. ౧

సలింగశాస్త్రైః = పాణిని వరరుచి మొదలైనవారిచేతఁ జెప్పఁబ ంగలక్షణములతోఁ గూడినట్టియు, సన్నాదికృత్తద్ధితసమాసజైః= ద్యంతధాతువులమీఁద విధింపఁబడిన అప్రత్యయము మొదలైన కృత్ త్యయములవలనను, కేవలధాతువులమీఁది కృత్ప్రత్యయములవల , తద్ధితప్రత్యయములవలనను, సమాసములవలనను బుట్టినవాక్య ుచేతను, అనుక్తైః=పూర్వవర్గములయందుఁ జెప్పఁబడని, 'స్త్రియా దూద్విరామైకాచ్' 'స్త్రీభావాదావని క్తిః' 'తల్క్రియాయాం ప్రవా ం'. 'అదంతైర్ద్విగు రేకార్థః'. ఇవిమొదలగువాక్యములచేత, ఇహ గ్రహే=ఈలింగాదిసంగ్రహవర్గయందు, లింగం= స్త్రీపుంనపుంసకలిఙ్గ లను, ఉన్నయేత్ = ఊహించుకొనునది. ఎట్లనిన—సంకీర్ణవత్ = కీర్ణవర్గయందు జెప్పఁబడినట్లు ప్రకృతిప్రత్యయార్థములచేత లింగము

తెలుసుకొనఁబడునో, ఆరీతిగ నిక్కడనుం దెలుసుకొనునది. ఇందు త్పర్యము. లింగాదిసంగ్రహవర్గయందు 'స్త్రియామీదూద్విరా చ్' అనునివిమొదలయిన లింగలక్షణములతోఁ గూడినశబ్దము చికీర్షా, జిహీర్షా అనునివి మొదలైన సన్నాది ప్రత్యయాంతము కృతిః, హృతిః, అనునివి మొదలయిన కృత్ప్రత్యయాంతము దాండా, కాష్ఠా అనునివి మొదలయిన తద్ధిత ప్రత్యయాంతములు లోకీ, త్రివేదీ అనునివి మొదలైన సమాసములవలనఁ బుట్టిన లును, ఈశబ్దములలో మును పటి వర్గములయందు తెలుచుగాఁ బడనివానికి లింగసంగ్రహము చెప్పఁబడును. ఆలింగసంగ్రహ 'స్త్రియాం' 'పుంసి' 'క్లీబే' అను ననువాదమాత్రమునఁ దెలిసి ప్రకృతి ప్రత్యయార్థాదు లగులక్షణములవలననే తెలిసికొనఁదగి డును. ఎట్లనిన—ప్రకృతిచేతనర్ధర్చాదిశబ్దములును, ప్రత్యయముచేత హృత్యాదిశబ్దములును, అర్థమువలన మాతృష్వస్రాదిశబ్దములును, శబ్దముచేత న్యాయమువలన క్రియావ్యయవిశేషములును తెలిసి దగినవి. టీ. అనుక్త మిత్యస్య అయమాశయః. సకలస్య శబ్దస్య పద్యేన లింగనిర్ణయకరణానుపపత్తేః యత్కించి దుపాధిముఖేనై జాతం క్రోడీకృత్య లింగనిర్ణయః కర్తవ్యః. సచ పూర్వ మకృత సం కీర్ణవర్గే ప్రకృత్యాదిభి రున్నయనమాత్ర ముపక్షిప్తం. అత్ర యనోపాయో వివిచ్య దర్శితః. అతః పర్యాయకాండే కృతము గానుశాసనం అసాకల్యా దనుక్తప్రాయ మే వేతి.

• లిఙ్గశేషవిధి ర్వ్యాపీ విశేషై ర్య ద్య బాధితః,

అవ. టీ. స. సమనంతరవర్గస్య లింగనిర్ణయార్థత్వే 'పాత్రా తే) చ భాజన' మిత్యత్ర కేవలనపుంసక లింగత్వ ముక్తం. లిం హేతు 'త్రిషు పాత్రీ'తి త్రిలింగత్వం వక్ష్యతే. తథా 'కువలే కువలశబ్దస్య నపుంసకత్వం ప్రాగుక్తం. అత్రతు త్రిలింగత్వ మభిధా ఇత్యాద్యస్థలేషు విరోధే కస్య ప్రసంగ ఇత్యాకాంక్షాయా మాహ ఈ సర్గమునందుఁ జెప్పఁబడు లింగలక్షణములకు మునుపటివర్గము దుఁ జెప్పిన విశేషవిధులతో విరోధము వచ్చినపు డేలక్షణము ప్ర చు ననుశంకను పరిహరించుచున్నాఁడు.

లింగశేషవిధిః— ఈవర్గలయందు జెప్పఁబడుసామాన్యమైనలిం
క్షణము, విశేషైః=ఈశాస్త్రము దక్కడక్కడఁ జెప్పఁబడిన విశేష
లచేత, అబాధితో యది=బాధింపఁబడనిదయిన, వ్యాపీ=ప్రవర్తించు
ప్పునిన—ఈపర్గయందు స్వర్గపర్యాయశబ్దములు పుంలింగము లని
న లింగలక్షణము 'ద్యోదివౌ ద్వేస్త్రియాం క్లీబేత్రివిష్టపం' అని
న విశేషవిధులను విడిచి కడమ దిక్కులయందే ప్రవర్తించును.

—— స్త్రీ లిం గ శే ష ము. ——

స్త్రియామ్-

స్త్రియాం అనుపదము 'పుంస్త్వే సభేదానుచరాః' అనుపుం
ాధికారపర్యంతము అనువర్తించును.

ఈదూద్విరామైకాచ్-

ఒకయచ్చుగలిగిన ఈకారాంత ఊకారాంతశబ్దములు, స్త్రీలిం
మనందు వర్తించును. శ్రీః, ధీః, భూః, భ్రూః.

సయోనిప్రాణినామచ. ౨

యోనిగలిగినప్రాణులకు పేరయిన శబ్దములు స్త్రీలింగములు. ఉ.
ం, మాతా, స్వసా, దుహితా, యోషిత్, గౌః, సురభిః, కరేణుః.

నామ విద్యున్నిశా వల్లీ వీణా దిగ్భూ నదీ హ్రియామ్,

మెఱపునకును, రాత్రికిని, తీఁగకును, వీణకును, దిక్కునకును,
మికిని, నదికిని, సిగ్గునకును పేరైనశబ్దములు స్త్రీలింగములు. ఉ. మె
నకు తటిత్, విద్యుత్. రాత్రికి రాత్రిః, రజనీ. తీఁగకు వీరుత్,
. వీణకు విపంచీ, వల్లకీ. దిక్కునకు దిక్, కకుప్. భూమికి కుః,
, భూమిః, అవనిః. నదికి సరిత్, త్రిస్రోతాః. సిగ్గునకు హ్రీః, లజ్జా.
్యయములలో మందాక్షశబ్దము నపుంసకలింగము. 'వ్రీడా దముం
ముదీక్ష్య మాన్యే'. అను కాళిదాస ప్రయోగమువలన వ్రీడాశబ్దము
లింగమందును గలదు గనుక నీచెప్పినలక్షణమునకు బాధ గలిగినను,
ంతు జ్ఞేయం శిష్టప్రయోగతః' అనిచెప్పఁబోవుచున్నాఁడు గనుక శిష్ట
ోగానుసారముగ విశేషవిషయము తెలిసికొనునది. వీణాపర్యా
ములన్నియు ఙ్యంతములును, ఆబంతములును; లజ్జాపర్యాయముల
హ్రీశబ్దము ఈకారాంతమైనయే కాచ్చును; కడమశబ్దములు ఆబంత

ములను గనుక, ముందరఁ జెప్పఁగల 'జ్యాబూజంతమ్' అనుదానివల
'స్త్రీ యామీనామాద్విరామైకాచ్' అనుదానివలనను, స్త్రీలింగము సి
నను విస్పష్టార్థమై చెప్పినాఁడు. 'కొందఱు వీశాదిన్యానదీహ్రియాం'
దిక్కున 'వాశీనిన్యాపదీప్రియాం' అని పఠించి వాక్పర్యాయము
చిత్, సంవిత్, ప్రతిపత్ అనుశబ్దములును స్త్రీలింగములని చెప్పా

* అదన్తై ర్ద్విగు రేకార్థః-

అకారాంతమైన సమాహారమందలి ద్విగుసమాసము స్త్రీ
గము. 'అకారాంతోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియాం భావ్యతే' అను
కమువలన స్త్రీలింగము. ద్విగుసమాస మనఁగా, సంఖ్యాపూర్వక
సమాసము. ఉ. పంచానాం పూలానాం సమాహారః-పంచపూలీ,
కీ. (పూలా=గడ్డిమోపు).

* న స పాత్రయుగాదిభిః.

సః=ఆద్విగుసమాసము, పాత్రయుగాదిభిః=ఉత్తరపదములైన
త్రయుగాదిశబ్దములతోఁ గూడినదైన, న = 'పాత్రాదిభ్యః ప్ర
ధో వక్తవ్యః' అను వార్తికముచేత స్త్రీలింగము కాదు. పంచపా
చతుర్యుగం. త్రిభువనం.

* తల్-

'తస్యభావ స్త్వతలౌ' అని భావార్థమందును, 'గ్రామజ
ధుభ్య స్తల్' అని సమూహార్థమందును, 'దేవా త్తల్' అని స్వార్థ
దును విహితమైన తల్ప్రత్యయాంత మైనశబ్దము స్త్రీలింగము. ఉ.
వార్థమందు అశ్వతా, పురుషతా. సమూహార్థమందు గ్రామతా,
తా, బంధుతా, సహాయతా. స్వార్థమందు దేవతా.

* బృహద్దే యేనికట్యచ్త్రి-

'పాశాదిభ్యో యః' 'ఖలగోరథాత్' 'ఇని త్రకట్యచశ్చ' అను సూ
ములచేత సమూహార్థమందు విధింపఁబడిన య, ఇని, కట్యచ్, త్ర
ప్రత్యయము లంతములుగాఁ గలశబ్దములు స్త్రీలింగములు. ఉ.యప్ర
యమునకు పాశానాం సమూహః పాశ్యా, ధూమ్యా, ఖల్యా, వా
ఇనిప్రత్యయమునకు ఖలానాం సమూహః ఖలినీ. కట్యచ్ప్రత్యయ

—రథానాం సమూహో రథకట్యా. త్ర ప్రత్యయమునకు—గవాం [సము]హో గోత్రా.

వైర మైథుని కాదివున్,

'ద్వంద్వాద్వున్ వైరమైథునికయోః' అని విరోధార్థమందును, [వివా]హార్థమందును, ఆదిశబ్దముచేత 'పాదశతస్య సంఖ్యాదే ర్వీప్సా[యాం] వున్ లోపశ్చ' 'దండవ్యవసర్గయోశ్చ' అను సూత్రములచే వీప్స[యంద]ును, దండమందును విధింపఁబడిన వున్ప్రత్యయము అంతముగాఁ [గల శ]బ్దములు స్త్రీలింగములు. వున్ప్రత్యయము'వుఞ్'ప్రత్యయమునకు [ఉపలక్ష]ణము గనుక 'ద్వంద్వమనోజ్ఞాదిభ్యశ్చ' 'గోత్రచరణాచ్ఛ్లాఘాత్యా[కార]తదవేతేషు' అను సూత్రములచేత విధింపఁబడిన వుఞ్ ప్రత్య[యా]ంతములును, ఒకానొకదిక్కున స్త్రీలింగములు. ఉ. విరోధమునకు-[అశ్వ]మహిషయోర్విరోధః - అశ్వమహిషికా. వివాహమునకు - అత్రిభ[రద్వా]జయోర్వివాహః అత్రిభరద్వాజికా, వసిష్ఠకుశికికా. వీప్సార్థము [-] ద్వౌ ద్వౌ పాదౌ దదాతి ద్విపదికాం దదాతి,ద్విశతికాం దదాతి.దం[డమ]ందు-ద్వౌ పాదౌ దండితః ద్విపదికాం దండితః. దానమందు-ద్వౌ [పాద]ౌ వ్యవసృజతి ద్విపదికాం వ్యవసృజతి, ద్విశతికాం వ్యవసృజతి. వుఞ్[ప్రత్య]యమునకు శిష్యోపాధ్యాయయో ర్భావః శైష్యోపాధ్యాయికా, [శ్లా]ఘాదులకు గారికా, కారికా.

స్త్రీభావాదా వని క్తి ణ్వుల్ ణ్చ ణ్వుచ్ క్యప్ యుచ్ అఙ్ అ ఇఞ్ ని శాః. ౧

[స్త్రీ]ప్రత్యధికారమందు భావాద్యర్థములయందు విధింపఁబడిన అని, [క్తి], ణ్వుల్, ణచ్, ణ్వుచ్, క్యప్, యుచ్, అఙ్, అ, ఇఞ్, ని, [శ] అను ప్రత్యయములు తుదచుగాఁ గలశబ్దములు స్త్రీలింగము[లు.] ఉ. అకరణిః, అజననిః. ఇవి. 'ఆక్రోశేన ఞ్యనిః' అనుసూత్రముచేత [ఆక్రో]శార్థమందు వచ్చిన'అని'యను ప్రత్యయము. కృతిః, శ్రుతిః ఇవి' స్త్రి[యా]ం క్తిన్' అనుసూత్రముచేతనైన భావార్థమందలి క్తిన్ప్రత్యయాంత[ము]లు. ప్రవాహికా,ప్రచ్ఛర్దికా, ఇవి'రోగాఖ్యాయాం ణ్వుల్ బహులమ్' [అను]సూత్రముచేతనైన రోగాఖ్యయందలి ణ్వుల్. కారికా, జీవికా, ఇవి [ధా]త్వర్థనిర్దేశేణ్వుల్ వక్తవ్యః' అనువార్తికముచేతనైన ధాత్వర్థమందలి [ణ్వు]ల్. 'అన్యో వ్యాక్రోశనం వ్యాఖ్యక్రోశీ వ్యాత్యుక్షీ' ఇవి 'కర్మవ్యతీ

హారే ణచ్' అనుసూత్రముచేతనైన కర్మవ్యతిహారమందలి ణచ్. 'భ
శాయికా' 'భవతః ఆసికా' ఇవి 'పర్యాయార్హణోత్పత్తిషు ణ్వుచ్'
సూత్రముచేతనైన పర్యాయార్థమందలి ణ్వుచ్. భవా నర్హతి ఇ
క్షికాం, పయః పాయికాం, ఇవి అర్హార్థమందలి ణ్వుచ్. ఇక్షుభక్షి
మే ధారయసి. ఓదనభక్షికాం. ఇవి ఋణార్థమందలి ణ్వుచ్. ఇక్షు
కా మే ఉదపాది, 'ఓదనభక్షికా' ఇవి ఉత్పత్తియందలి ణ్వుచ్. ప్ర
ఇజ్యా ఇవి 'వ్రజయజో ర్భావే క్యప్' అనుసూత్రముచేతనైన భా
మందలి క్యప్పు. మండనా, ఆసనా, శ్రంథనా ఇవి 'ణ్యాసశ్రన్థో యు
అనుసూత్రముచేతనైన భావార్థమందలి యుచ్. పచాచ్ఛిదా, మ
ఇవి 'షిద్భిదాదిభ్యోఙ్' అనుసూత్రముచేత భావమందలి అఙ్. చి
జిహీర్షా ఇవి 'అప్రత్యయాత్' అనుసూత్రముచేత అప్రత్యయాంత
'కాం కారిమకార్షీత్' 'ఇమూంకరి మకార్షం' ఇవి 'విభాషాఖ్యా
ప్రశ్న యోరిఞ్ చ' అనుసూత్రముచేత ప్రశ్నాఖ్యానమందైన ఇ
జ్యానిః, గ్లానిః, మ్లానిః, ఇవి 'గ్లా మ్లాజ్యాహాభ్యో నిః' అను సూత్ర
చేతనైన నిప్రత్యయము. క్రియా, ఇచ్ఛా, ఇవి 'కృఞః శచ ఇ
అనుసూత్రముచేతనైన శప్రత్యయాంతములు.

- ఉణాదిషు నిరూ రీశ్చ-

ఉణాదులయందలి నిప్రత్యయమును, ఊప్రత్యయమును, ఈ
త్యయమును, అంతములుగాఁ గలశబ్దములు స్త్రీలింగములు. ఉ.
ణిః- ఇది నిప్రత్యయాంతము. అగ్నిః, వహ్నిః, యోనిః, పార్ష్ణిః ఇ
ప్రత్యయాంతములైనను దేవతావాచకములు పుంలింగములని ము
జెప్పుచున్నాఁడు గనుకను, 'యోనిర్ద్వయోః పుమాఁ పార్ష్ణిః' అని పు
ము చెప్పినాఁడు గనుకను, ఆవి శేషములచేత నిక్కడ చెప్పినందున
ధగలిగి పుంలింగములు గలవౌను. ఊ ప్రత్యయమునకు-ఖర్జూః, కం
చమూః. ఈ ప్రత్యయమునకు-తంద్రీః, లక్ష్మీః.

•

జ్యాబూజ_త్తం చలం స్థిరమ్,

జీప్, జీష్, జీణ్ అను ప్రత్యయములు అంతములుగాఁ గ
బ్యంతములును, టాప్, డాప్, చాప్ అను ప్రత్యయములు అంతము

కలిగిన ఆబంతములును, ఊజ్ప్రత్యయాంతములును, విశేష్యనిఘ్న
ములును, నియతలింగము లైనవియును స్త్రీలింగములు. ఉదాహరణ
ము. విశేష్యనిఘ్నములకు, పుంసః ఇయం పౌంస్నీ బుద్ధిః, ఔపగవీ,
నియతలింగమునకు - కరిణీ, కర్త్రీ, హర్త్రీ ఇవి. 'ఋన్నేభ్యో జీప్' అ
నుసూత్రముచేత జీబంతములు. దాక్షాయణీ, గౌరీ ఇవి. 'షిద్గౌరాది
భ్యశ్చ' అనుసూత్రముచేత జీషంతములు. శార్ఙ్గరవీ, బైదీ 'ఇవి శార్ఙ్గర
వాద్యఞోఙీన్' అనుసూత్రముచేత జీనంతములు. 'అజా' 'ఏడకా' 'ర
' ఇవి 'అజాద్యతష్టాప్' అనుసూత్రముచేత టాబంతములు. 'సురా
'బహుసీమా'ఇవి''డా బుభాభ్యా మన్యతరస్యాం" అనుసూత్రముచే
డాబంతములు. కారీషగంధ్యా, వారాహ్యా, ఇవి 'యఙశ్చాప్' అను
సూత్రముచేత చాబంతములు. రంభోరూః ఇది 'ఊరూత్తరపదా దౌ
పమ్యే' అను సూత్రముచేత ఊజంతము.

తత్క్రీడాయాం ప్రహరణం చే న్మౌష్టా పాల్లవా ణ దిక్. ౫

తత్ = ఆముష్టిపల్లవాదులు, క్రీడాయాం=ఈక్రీడయందు, ప్ర
హరణం చేత్ =ఆయుధమాయెనేని, అప్పుడు ఈయర్థమందు 'తదస్యాం
ప్రహరణ మితి క్రీడాయాం ణః' అనుసూత్రముచేత విహితమైన ణప్ర
త్యయమునకుదాహరణము లైనమౌష్టపాల్లవాదిశబ్దములు స్త్రీలింగము
లు. ముష్టిః ప్రహరణమస్యాం క్రీడాయాం మౌష్టా, పాల్లవా. దిక్ అ
నుటవలన దాండాదిశబ్దములు ఉదాహరణములు.

ఘఞో ఞః స్సా క్రియాஉస్యాం చే ద్దాండపాతా హి ఫాల్గునీ,
శ్యైనంపాతా హి మృగయా తైలంపాతా స్వధేతి దిక్. ౬

సా క్రియా =ఆదండపాతాదిక్రియ, అస్యాం చేత్ =ఈఫాల్గున్యా
దులయందు కలిగెనేని అనునర్థమందు, ఘఞః ఞః=ఘఞంతముమీఁద
"ఘఞః సాஉస్యాం క్రియేతిఞః" అనుసూత్రముచేత విహితమైన ఞప్రత్యయ
ముకలదిగాఁ గలిగినశబ్దములు స్త్రీలింగములు. ఉదా—'దండపాతో
உస్యాం ఫాల్గున్యామితి దాండపాతా ఫాల్గునీ, శ్యేనపాతోஉస్యాం
మృగయాయామితి శ్యైనంపాతా మృగయా, తిలపాతోஉస్యాం స్వ
ధాయామితి తైలంపాతా స్వధా' అని. దిగ్గ్రహణమువలన మౌసలపా
తాదులును.

• స్త్రీ స్యాత్కాచి న్మృణాళ్యాది ర్వివక్షాపచయే యది,

అల్పార్థమందు వివక్ష గలిగినప్పుడు మృణాళీశబ్దము మొ యిన కొన్నిశబ్దములు స్త్రీలింగములు. అల్పం మృణాళం మృణా ల్పో ఘటో ఘటీ. ఇటువలెనే శ స్త్రీ, విషాణీ, వీణి, ఖర్జూరీ మొదలైనవి తెలిసికొనునది. 'కొన్ని' అన్నందువలన అల్పో వృక్షకః అనునివి మొదలైనశబ్దములకు లేదు. కొందఱు అపచ గా స్త్రీత్వమని స్త్రీత్వవివక్షయందు మృణాళ్యాదిశబ్దము లింగములందురు.

ఈప్రకారము పాణిన్యాదులు జెప్పినలక్షణములచేత లిం మును జెప్పి ఇంక నామముఖమున కకారాంతాదిక్రమముచే లిం మును జెప్పుచున్నాఁడు.

• లఙ్కా శేఫాలికా టీకా ధాతకీ పఞ్జికాఽఽఢకీ.
సిధ్రకా శారికా హిక్కా ప్రాచికోల్కా పిపీలికా,
తిన్దుకీ వణికా భఙ్గీ సురఙ్గా సూచి మాచయః.
పిచ్ఛా వితణ్డా కాకిణ్యౌ చూర్ణి శ్శాణీ ద్రుణీ దరత్,
సాతిః కన్థా కథాఽఽసన్దీ నాభీ రాజసభాఽపిచ.
ఝల్లరీ చర్చరీ పారీ హోరా లట్వాచ సిధ్మలా,
లాక్షా లిక్షాచ గణ్డూషా గృధ్రసీ చమసీ మసీ.

లంకాశబ్దము మొదలు మసీశబ్దపర్యంతము రకె శబ్దము గములు. లంకా=రావణపట్టణము, శేఫాలికా=వావిలి, టీకా ఖ్యానగ్రంథము, ధాతకీ=ఆరెమ్రాఁకు, పంచికా=వ్యాఖ్యానగ్రం ము, ఆఢకీ=తువరిమన్ను, సిధ్రకా=వృక్షవిశేషము, శారికా=గో హిక్కా=వెక్కిళ్లు, ప్రాచికా=అడవియీఁగ, ఉల్కా=కొఱ చుక్కయును, పిపీలికా=చీమ, తిందుకీ = తుమ్మికిచెట్టు, కణి మాణభేదము, వ్రీహిభేదమును, గోధుమపిండి యని కొందఱు. రచనాప్రకారము, సురంగా=కన్నము, సూచిః=సూది, మాచీ విశేషము, వీచియనికొందఱు. పిచ్ఛా = గంజి, బూరుగు వితండా=స్వపక్షస్థాపనము లేనివాదవిశేషము, కాకిణీ=కర్ష మె

పాలు, పలములో నాలవపాలని కొందఱు. చూర్ణిః=భాష్యము, శా
ఖాన, ద్రుణీ= చెవిఁదూఱుపాము, తాఁబేలని కొందఱు. దరత్ =
ముపుట్టుదేశము, చఱియ యని కొందఱు. పాతిః=దానము, తీవ్రవే
యని కొందఱు. కంథా=బొంత, కథా=చరిత్ర, ఆసందీ=పేముసఁజే
చెక్కడము, పెండ్లిపీఁట, శవవాహన మని కొందఱు. నాభి= బొడ్డు,
సభా=రాజుకొలువుకూటము, ఝల్లరీ=వాద్యవిశేషము, చర్చరీ=
త్యవిశేషము, పారీ=పాలుపిదుకు కుండ, పెరుఁగు చిలుకు కుండ యని
దఱు. హోరా=లగ్నార్ధము. లట్వా=ఊరఁబిచ్చుక, సిధ్మలా=
తిమత్స్యక్షోదము, సిబ్బెముగలదియును. లాక్షా=లత్తుక, లిక్షా=పే
గండూషా=పుక్కిలించుట, గృధ్రసీ=రొండిలోనివాతవ్యాధి, చ
=సోమపానపాత్రము, మసీ=మసి.

—పుంలింగశేషము.—

ముందఱ నపుంసకే అనువఱకుఁ జెప్పఁబడుశబ్దము పుంలింగము
యెఱుంగవలయును.

పుంస్త్వే సభేదానుచరా స్సపర్యాయా స్సురాసురాః,

పర్యాయములతోఁ గూడిన సురలపేళ్లును, సురవిశేషములపేళ్లు
, సురానుచరులపేళ్లును, అసురుల పేళ్లును, అసురవిశేషముల పేళ్లును,
సురానుచరులపేళ్లును పుంలింగములు. ఉదాహరణములు. సురలపేళ్లె
సురాః, అమరాః, దివౌకసః; సురవిశేషపర్యాయములకు- ఇంద్రః,
రాజః, శక్రః, అగ్నిః, వరుణః, యమః; సురానుచరులకు - హాహాః,
హాహూః, మాఠరః, పింగళః, దండః, అసురులకు - అసురాః, పూర్వ
వాః, దానవాః; అసురవిశేషములకు - విరోచనః, బలిః, నముచిః;
సురానుచరులకు - హస్తిః, చండః, ముండః; ఈశబ్దములలో విశేష
గలశబ్దములయందు నీవిధి ప్రవర్తించదు.

స్వర్గ యాగాద్రి మేఘాబ్ధి ద్రుకాలాసి శ శారయః. ౧౧

కర గణ్డోష్ఠ దోర్దన్త కణ్ఠ కేశ నఖ స్తనాః,

స్వర్గమునకును, యజ్ఞమునకును, పర్వతమునకును, మేఘమున
ను, సముద్రమునకును, వృక్షమునకును, కాలమునకును, ఖడ్గమున

కును, బాణమునకును, శత్రువునకును, హస్తమునకును. ప. ...
మునకును. వ. కిరణమునకును, కపోలమునకును, అధరమునకు...
బాహువునకును, దంతములకును, కంఠమునకును, కేశములకును, ...
ను, స్తనములకును పేర్కొనిన శబ్దములును సంభవించినచోట ...
ములకు పేర్కొనిన శబ్దములును పుంలింగములు. ఉ. స్వర్గమునకు-...
త్రిదివః; ద్యోదివ్ శబ్దములు విధ్యంతరముచేత బాధితములు. ...
నకు- క్రతుః, సప్తతంతుః; తద్విశేషమునకు-అగ్నిష్టోమః,అతిరాత్ర...
తమునకు- అద్రిః, పర్వతః, గిరిః; తద్విశేషమునకు-మేరుః, హిమ...
సహ్యః;గంధమాదనశబ్దము రూపభేదముచే బాధితము. మేఘమున...
ఘః, వారివాహః, స్తనయిత్నుః;అభ్రశబ్దమురూపభేదముచేత బా...
తద్విశేషమునకు - పుష్కలావర్తః; సముద్రమునకు - సముద్రః, ...
తద్విశేషమునకు - క్షీరోదః; వృక్షమునకు- వృక్షః, మహీరుహః, ...
శేషమునకు- ఆమ్రః, శాలః, తమాలః; హరిచందనశింశపాదిశ...
రూపభేదముచేత బాధితములు. కాలమునకు - కాలః, దిష్టః; ...
మునకు- క్షణః, ముహూర్తః, మాసః, ప్రతిపత్ పక్షతిశిశిరవ...
దులు విశేషవిధిబాధితములు. ఖడ్గమునకు-ఖడ్గః, అసిః, కరవాలః...
దమునకు - నందకః, చంద్రహాసః; బాణమునకు-బాణః, శరః, ...
ఇషుశబ్దము విశేషవిధిచేత బాధితము. తద్భేదమునకు - క్షురప్ర...
వునకు- అరిః, శత్రుః, అమిత్రః; హస్తమునకు- హస్తః, కరః, ...
ఖః; అప్పనమునకు-కరః, బలిః, భాగధేయః; కిరణమునకు-కిరణః, ...
మయూఖః; మరీచిదీధిత్యాదులు విధ్యంతరముచేత బాధితము...
లమునకు - గండః, కపోలః; ఓష్ఠమునకు-ఓష్ఠః, అధరః; దశన...
ము విధ్యంతరముచేత బాధితము. బాహువునకు- దోః; భుజబా...
ములు విశేషవిధిచేత బాధితములు. దంతములకు-దంతాః,దశనాః, ...
దంష్ట్రాశబ్దము ఆబంతముగనుక జ్యాబూజంతం అనువిధ్యంత...
బాధితము. విషాణశబ్దము నానార్థమందు మూఁడులింగము...
చెప్పఁబడియున్నదిగనుక విధ్యంతరముచేత బాధితము. కంఠ...
కంఠః, గళః; కేశములకు-కేశాః, కచాః, చికురః; తద్విశేష...

పక్షః; జటా సటాశబ్దములు ఆబంతములు గనుక, 'జాబూజంతం' విధిచేత బాధితములు. నఖములకు - కరజః, పునర్భవః; స్తనము - స్తనః, కుచః, ఉరోజః.

అహ్నాహాన్తాః-

అహ్నాంతములును, అహాంతములునునైనశబ్దములు పుంలింగము ఉ. అహ్నాంతములకు- పూర్వాహ్ణః, అపరాహ్ణః, మధ్యాహ్నః, సాయాహ్నః. అహరతిక్రాంతం అత్యహ్నో భోజనం. 'అహ్నోనిర్గతా హ్నో వేలా' అను-చోట అన్యపదార్థము నపుంసక స్త్రీలింగమై పుంలింగమే వచ్చు నని కొందఱు. అహాంతములకు-ఉత్తమాహః, మాహః, ద్వయోరహ్నోర్భవః ద్వ్యహః, త్ర్యహః. ఇక్కడ 'రా హ్నాహాః పుంసి.' అనుసూత్రముచేత పుంలింగము.

క్ష్వేళభేదాః-

విషవిశేషములకు పేళ్లైనశబ్దములు పుంలింగములు.ఉ.—సౌరా ష్ట్రికః, శౌక్లికేయః, బ్రహ్మపుత్రః, ప్రదీపనః. కాకోలకాలకూటహాలహ శబ్దములు 'పుంసి' 'క్లీబే' అను విధ్యంతరముచేత బాధితములు.

రాత్రాన్తాః ప్రాగసఙ్ఖ్యకాః. ౧౨

సంఖ్యాపూర్వపదములు గానిరాత్ర్యంతశబ్దములు పుంలింగములు. —పూర్వరాత్రః, అపరరాత్రః, అహోరాత్రః. రాత్ర్యంతమైన ...ము సమాహారమునందు నపుంసక మనికొందఱు. ఉ-అహోరాత్రం. ...పదార్థము భిన్నలింగమైనను పుంలింగమే యని కొందఱు. ఉ. అతి ...తో రాత్రి మతిరాత్రః. సంఖ్యాపూర్వపదము లైనరాత్ర్యంతశబ్ద ము నపుంసకములు. ఉ—గణరాత్రం, పంచరాత్రం.

శ్రీవేష్టాద్యాశ్చ నిర్యాసాః-

మానిబంకకు పే ళ్ళయినశ్రీవేష్టాదిశబ్దములు పుంలింగములు. —శ్రీవేష్టః, సర్జరసః, కర్పూరః, యావనః ఇత్యాదులు.

అసన్నంతా అ బాధితాః,

విధ్యంతరములచేత బాధితములుగాని, అసంతములును, అనంత మును పుంలింగములు. ఉ. అసంతమునకు-అంగిరాః, పురోధాః, పు

దూరవాః ఇత్యాదులు. అన్నంతములకు - అధర్వా, సుత్రామా, ...
రిశ్వా ఇత్యాదులు. యశః, పయః, నామ ఇవి మొదలైనవి 'ద్వ...
మస్' అను విధ్యంతరముచేత బాధితములు.

• కశేరు జతు వస్తూని హిత్వా తు రు విరామకాః.

'తు' అనువర్ణమును, 'రు' అనువర్ణమును అంతమందు గల...
ర్వాదివ్యతిరిక్తము లైనశబ్దములు పుంలింగములు. ఉ. తు వర్ణాం...
కు-ధాతుః, సేతుః, హేతుః, ఓతుః ఇవి మొదలైనవి. రువర్ణా...
నకు-కారుః, వేరుః, త్సరుః ఇవి మొదలైనవి. కశేర్వాదిశబ్ద...
ఉపలక్షణములు. మస్తు, వాస్తు, అశ్రు, శ్మశ్రు ఇవి మొదల...
నపుంసకములు.

• క ష ణ భ మ రోపాన్తాయ ద్యదన్తా అమీ అథ,
ప థ న య స టోపాన్తాః-

క, ష, ణ, భ, మ, ర, ప, థ, న, య, స, ట, ఈ వర్ణ...
ఉపాంతములుగాఁగలిగిన అదంతశబ్దములు పుంలింగములు. ఉ. క...
స్ఫటికః, పక్షః, రోషః, కోణః, బాణః, గుణః, కుంభః, స్తంభః, ...
వ్యామః, గ్రామః, క్రమః, హారః, సారః, ధూపః, శాపః, సూపః, ...
శపథః, జనః, స్తనః, కులాయః, తంతువాయః, రసః, దాసః, ...
విటః, ఘటః.

• గోత్రాఖ్యాశ్చరణాహ్వయాః ...

గోత్రాపత్యవాచకములైనశబ్దములును, శాఖాధ్యేతృవాచ...
లైనశబ్దములును పుంలింగములు. ఉ—గోత్రాంతమునకు - గార్గ్య...
వాత్స్యః, భారద్వాజః, వాసిష్ఠః. శాఖాధ్యేతలకు - కఠః, కల...
ఇత్యాదులు.

• నామ్ని కర్తరి భావేచ ఘ జ జ బ్న జ్ఞఘా థుచః,

నామ్ని కర్తృరూపార్థవిషయే తద్వ్యతిరిక్తార్థ విషయేవా ...
మాత్రే అకర్తరి సంజ్ఞావ్యతిరిక్తార్థత్వేఽపి కర్తృవ్యతిరిక్తకారక...
భావే శుద్ధే ధాత్వర్థమాత్రే చ యథాసంభవం ఘఞాదిసప్త ప్రత్యయా...
తాః అబాధితాః పుంసి భవంతి. సంజ్ఞయందును, కర్తృవ్యతిరి...

నందును, ధాత్వర్థమాత్రమందును, యథాసంభవముగా విధింపఁబ
ఘఞ్, అచ్, అప్, నఙ్, ణ, ఘ, అథుచ్ ఈప్రత్యయములు
తములుగాఁ గలశబ్దములు పుంలింగములు. ఉ. సంజ్ఞయందు ఘఞ్
త్యయమునకు—పాదః, రోగః, వేశః. కర్తృవ్యతిరిక్తకారకమునం
ఘఞ్ ప్రత్యయమునకు—ప్రక్రియత ఇతి ప్రాకారః, పచ్యత ఇతిపా
రజ్యతే అనేనేతి రాగః, ప్రపతంత్యస్మాదితి ప్రపాతః, ప్రసీదంత్యస్మి
తి ప్రాసాదః. భావార్థమందలి ఘఞ్ ప్రత్యయమునకు—త్యాగః,
గః, యాగః. అచ్ప్రత్యయమునకు—నయః, చయః, జయః. అప్ప్రి
యమునకు—కరః, గరః, లవః. నఙ్ప్రత్యయమునకు-విఙ్ఞః, యత్నః,
స్నః. ణప్రత్యయమునకు-న్యాదః. ఘప్రత్యయమునకు-ఉరశ్ఛదః, దం
ఛదః. అథుచ్ప్రత్యయమునకు—క్షువథుః, వేవథుః, శ్వయథుః. ఇవి
దలైనవి.

ల్యుః కర్తరి-

కర్త్రర్థమందు విధింపఁబడిన ల్యుప్రత్యయాంతములైనశబ్దములు
లింగములు ఉ. నందనః, రమణః, దహనః, పవనః ఇవి మొదలయినవి.

ఇమని జ్భావే-

భావార్థమందు విధింపఁబడిన ఇమనిచ్ప్రత్యయాంతము లయిన
ములు పుంలింగములు. ఉ. ప్రథిమా, మహిమా, గరిమా ఇవి మొద
యినవి.

కోఘోః కిః ప్రాది తోఽన్యతః. ౧౫

భావార్థమందు విధింపఁబడిన కప్రత్యయాంతములును, ప్రాద్యుప
ములకంటెఁ బరమైనఘుసంజ్ఞికమైన ధాతువుమీఁద విహితమైనకిప్ర
యాంతశబ్దములును ప్రాదివ్యతిరిక్తమైనశబ్దములకంటెఁ బరమైన ఘు
జ్ఞికధాతువుమీఁద విధింపఁబడిన కిప్రత్యయాంతము లయినశబ్దము
పుంలింగములు. ఉ.—భావార్థకప్రత్యయమునకు—ఆఖూర్థః,
నోర్థః, ప్రస్థః, విఘ్నః; ప్రాదిపరఘువునకు—నిధిః, విధిః. ప్రాదివ్య
క్తఘువునకు—వారిధిః, అంబుధిః ఇవి మొదలయినవి.

ద్వన్ద్వేఽశ్వబడబా వశ్వబడబా వసమాహృతే,

అసమాహృతే=సమాహారవ్యతిరిక్తమైన, ద్వంద్వే = ఇతరేతర

యోగద్వంద్వమందున్న అశ్వబడబశబ్దములు పుంలింగములు. అ
డబౌ. 'పూర్వవదశ్వబడబౌ' అనుసూత్రమందు ద్వివచనము ఆ
తమని తెలుపుటకై 'అశ్వబడబాః' అని బహువచనాంతముగా
కారుఁడు చెప్పినాఁడు. సమాహారమందు 'అశ్వబడబం'అనినపుంస

* కాన్తః సూర్యేన్దుపర్యాయపూర్వోఽయఃపూర్వకోఽపిచ.

సూర్యేందుపర్యాయపూర్వః=సూర్యపర్యాయశబ్దములు
దుపర్యాయశబ్దములును పూర్వముగాఁ గలిగినదియు, అయఃపూ
అయశ్శబ్దము పూర్వముగాఁ గలిగినట్టి, కాంతః=కాంతశబ్దము
గము. సూర్యకాంతః, రవికాంతః, ఇందుకాంతః, చంద్రకాంతః,
స్కాంతః ఇత్యాదులు. అపిచ అన్నందున అయఃపర్యాయమైన
శబ్దముకంటెఁ బరమైనకాంతశబ్దము పుంలింగమని కొందఱు.

* వటక శ్చానువాకశ్చ రల్లకశ్చ కుడుఙ్గకః,
పుఙ్ఖో న్యూఙ్ఖ స్సముద్గశ్చ విట పట్ట ధటాః ఖటః.
కో ట్టారఘట్ట హట్టాశ్చ పిణ్డ గోణ్డ పిచణ్డవత్,
గడుః కరణ్డో లగుడో వరణ్డశ్చ కిణో ఘుణః.
దృతి సీమన్త హరిత రోమ న్థోద్గీథ బుద్బుదాః,
కాసమర్దోఽర్బుదః కున్దః ఫేన స్తూపౌ సయూపకౌ.
ఆతపః క్షుత్త్రిరేఖో నాభిః కణయ క్షుర కేదరాః,
పూర క్షురప్రచుక్రాశ్చ గోల హిఙ్గుల పుద్గలాః.
వేతాళి ఘల్లభల్లాశ్చ పుణ్డాశోఽపి పట్టసః,
కుల్మాషో రభసశ్చైవ సకటాహాః పతద్గ్రహః.

వటకశబ్దము మొదలు పతద్గ్రహాంతశబ్దములు పుంలింగము
వటకః=భక్ష్యవిశేషము. అనువాకః=ఋక్కులయొక్కగాని, యజు
రొయొక్కగాని సముదాయము. రల్లకః=కంబళవిశేషము, మృగవిశేష
ను. కుడుంగకః=పొద. పుంఖః=బాణపుపిడి. న్యూఙ్ఖః=నిరంతరము
చ్చరింపఁబడిన యాజుషోంకారములు. సముద్గః=సంపుటము. విటః=
ముకుఁడు. పట్టః=లలాటభూషణము. ధటః=త్రాసు. ఖటః=తృణవిశేష

ట్ట=దుర్గవిశేషము. ఆరఘట్టః=మహాకూపము. హట్టః=అంగడివీథి. డః=గ్రాసము. గోండః=దేశవిశేషము. పిచండః=ఉదరము. గడుః=క . కరండః=సంపుటము. లగుడః=దుడ్డుకఱ్ఱ. వరండః=ముఖరోగము. కి ప్పుంటికాయ. ఘుణః=మ్రానుతొలుచుపురుగు. దృతిః=తోలుతిత్తి. ంతః=పాపట. హారితః=పక్షివిశేషము. రోమంథః = నెమరుపెట్టుట. ధః=సామప్రణవము. బుద్బుదః=నీరుబుగ్గ. కానమర్దః=కసింద. అ దః=వ్రణవిశేషము. కుందః=మల్లెచెట్టు. ఫేనః=నురుఁగు. స్తూపః= న్న మొదలయినవానిదిన్నె. యూపః = యజ్ఞమందలి పశువునుగట్టు భము. ఆతపః=ఎండ. నాభిః=ఒకానొకరాజు. కణయః=కుంతభేద , శరభేదమని కొందఱు. క్షురః=కత్తి. కేసరః = వృక్షవిశేషము, విశేషమును. పూరః=ప్రవాహము. క్షురప్రః=శరవిశేషము, చక్రః ల్లప్రబ్బలి. గోళః=వర్తులాకారమైన మృత్పిండాదులు, ఇంద్రియా రమైన అవయవవిశేషము, విధవాపుత్త్రుఁడును. హింగులః=ఇంగిలీ . పుద్గలః=జైనప్రసిద్ధుఁడైనజీవుఁడు, పరమాణువును. వేతాళః=పి చవిశేషము, భూతావిష్టశవమును. మల్లః=జట్టి. భల్లః=ఆయుధవి ము. పురోడాశః = పిండిచేతఁ జేసినహోమద్రవ్యము. పట్టసః=ఆ ధవిశేషము. కుల్మాషః = అర్ధపక్వములైన ముద్గగోధూమాదులు. సః=త్వర. కటాహః = బహుద్రవ్యాధారమైన మృణ్మయాది భాండ శేషము. పతద్గ్రిహః=తమ్మపడిగ.

—— నపుంసకలింగశేషము. ——

నపుంసకేఽన్యత్ -

అన్యత్=పూర్వోక్తము లయిన స్త్రీలింగపుంలింగములకంటె వే న ముందరఁ జెప్పఁగలశబ్దములు. నపుంసకే=నపుంసకమందు వర్తిం . పా. తృతీయేఽన్యచ్చ. టీ. స. 'తృతీయేఽన్యచ్చ' యచ్ఛబ్ద పం 'స్త్రీలింగే పుంలింగేవా వర్తతే' తతోఽన్యత్సర్వం తృతీయే ంసకలింగే భవతీత్యర్థః. తదేవవివృణోతి. వజ్ర విమాన బింబమం ాదిశబ్దానాం సత్యపి నపుంసకలింగత్వే తేషాం స్త్రీపుంసయోరపి త్తేః తదన్యత్వాభావేన వక్ష్యమాణప్రకరణవిషయత్వం నాస్తి. ం కేవలనపుంసకలింగానామేవేతి బోద్ధవ్యమ్.

* ఖారణ్యా పర్ణ శ్వభ్రహి మోదకమ్,
శీతోష్ణమాంస రుధిర ముఖాక్షి ద్రవిణం బలమ్.
ఫల హేమ శుల్బ లోహ సుఖ దుఃఖ శు భాశుభమ్,
జలపుష్పాణి లవణం వ్యఞ్జనా న్యనులేపనమ్.
(భ యామృత శకృ ద్వస్త్ర చాపాభరణ లాఞ్ఛనమ్),
దార్వౌషధ మృధాపత్య హృద యోదర కాకుదమ్.
పత్త్ర నాజిర శృంగార్మ ద్వార బర్హోడు మానసమ్,
ధ్వాన్తం చ-

ఖం, అరణ్యం, పర్ణం, శ్వభ్రం, హిమం, ఉదకం, శీతం, ఉ
మాంసం, రుధిరం, ముఖం, అక్షి, ద్రవిణం, బలం, ఫలం, హే
శుల్బం, లోహం, సుఖం, దుఃఖం, శుభం, అశుభం, జలపుష్పం,
ణం, వ్యంజనం, అనులేపనం, భయం, అమృతం, శకృత్, వ
చాపం, ఆభరణం, లాంఛనం, దారు, ఔషధం, మృధం, అప
హృదయం, ఉదరం, కాకుదం, పత్త్రనం, అజిరం, శృంగం, అర్మ, ద్వా
బర్హం, ఉడు, మానసం, ధ్వాంతం. ఖం అనఁగా ఆకాశము, ఇంద్రి
మును. తక్కినశబ్దములయర్థము సుబోధ్యము. ఈయాకాశాదులకు
ళ్ళయినశబ్దములును, సంభవించినదిక్కున తద్విశేషవాచకము లైన
ములును, విశేషవిధిచేత బాధింపఁబడనివి నపుంసకములు. భయా
యనునది మొదలు రెండుశ్లోకములు అధికశ్లోకములని కొందఱు
ఖ్యాతలు వ్యాఖ్యానముఁ జేయురైరి. మఱికొందరు వ్యాఖ్యానముఁ జే

* అవ్యక్తలింగస్య భణితౌ యత్ప్రియుజ్యతే.

అవ్యక్తలింగస్య = స్త్రీయనిగాని పురుషుఁడనిగాని తెలియ
డనివస్తువుయొక్క, భణితౌ=చెప్పాటయందు, యత్ =ఏశబ్దము, ప్ర
జ్యతే=ప్రయోగింపఁబడుచున్నదో, ఆశబ్దము నపుంసకము. ఉ. స్త్రీ
పుమాన్వా కిం తస్య జాతం తదుబ్రూహి పండిత.

* కోట్యాశ్శతాదిసఙ్ఖ్యాఽన్యా-

కోట్యాః=కోటికంటె, అన్యా=వేఱైన, శతాదిసంఖ్యా = నూ
మొదలయిన సంఖ్యావాచకశబ్దములు నపుంసకములు. కోటిశబ్ద
స్త్రీలింగము.

వా లక్షౌ నియుతంచ తత్,

లక్షశబ్దము వికల్పముగా నపుంసకలింగము. పక్షాంతరమందు ...లింగము. తత్=ఆలక్ష, నియుతం=నియుతమనంబడును. ఉ. స్త్రీ ...మునకు—'కియతీ పంచసహస్త్రీ కియతీ లక్షాఽథకోటిరపి కియతీ, ...రోన్నతమనసాం రత్నవతీ వసుమతీకియతీ.'

...ద్వ్యచ్కం మసిసుసన్నన్తమ్-

ద్వ్యచ్కం=రెండచ్చులు గలిగిన అస్, ఇస్, ఉస్, అన్ ఈప్ర ...యములు అంతములుగాఁ గలిగినశబ్దములు నపుంసకములు. ఉ—అ ...తమునకు—యశః, పయః, తేజః, తమః, ఛందః, నభః, వర్చః, వయః, ..., మహః. ఇసంతమునకు—బర్హిః, సర్పిః, రోచిః, జ్యోతిః. ఉసంత ...నకు—యజుః, వపుః, ధనుః. అనంతమునకు—సామ, లోమ, వర్మ ...త్యాదులు.

యదనాన్తమకర్తరి. 36

అకర్తరి = కర్త్రర్థవ్యతిరిక్తములైన కరణాధికరణభావాద్యర్థము ...యందు విధింపఁబడిన ల్యుట్ ప్రత్యయము మొదలైన ప్రత్యయము ...నాదేశమైన, అనాన్తం యత్=అన అనునది అంతముగాఁ గల ...ములు నపుంసకములు. ఉ—కరణార్థమునకు—సాధ్యతే అనేనేతి ...నం. అధికరణార్థమునకు—అధిక్రియతే అస్మిన్నితి అధికరణం. భా ...కమునకు-పచనం ఇత్యాదులు. టీ. స. అత్ర అనసశబ్దేన 'యువోర ...' ఇతి సూత్రప్రాప్తం ఆదిష్టరూపం వివక్షితం. తేన సునః, అభి ...సంతానః, సమాన ఇత్యాదౌ న ప్రసంగః. అత్ర కర్తృపదం కార ...త్రోపలక్షకం, సర్వేషామపి కారకాణాం స్వస్వవ్యాపారే కర్తృ ...త్. తదుక్తం. "స్వవ్యాపారేషు కర్తృత్వం సర్వేషాముపజాయతే, ...ద్యంతి జ్వలంతీతి బిభర్తీతిచ దర్శనాత్."విక్లిద్యంతి తండులాఇత్యత్ర ...రూపే వ్యాపారే కర్మభూతానాం తండులానాం విక్లిత్తౌ కర్తృత్వం. ...ంతి కాష్ఠానీత్యత్ర జ్వలనవ్యాపారే కరణభూతానాం కాష్ఠానాం ...తృత్వం. బిభర్తి స్థాలీత్యత్ర తండులధారణరూపవ్యాపారే అధికరణా ...స్థాల్యాఃకర్తృత్వం. తతశ్చ, కారకవ్యతిరిక్తేభావమాత్రే విహితా ...తం నపుంసకలింగం భవతీత్యుక్తం. యథా—హరణం, గమనం,

భోజనమిత్యాది. అక ర్తరీతి కిం. నందయతీతి నందనః. ముఖనాసికయా
కయా ఉచ్యతఇతి ముఖనాసికావచనః. రాజభి ర్భుజ్యంతఇతి రాజభోజ
శ్శాలయః. ఇధ్మః ప్రవ్రశ్చ్యతే అనేనేతి ఇధ్మప్రవ్రశ్చనఃకుఠారః. మ
సంపద్యతే అత్రేతి మాంసపచనీ. ఇత్యాది కారకార్థానా మనవుంస
మవగంతవ్యం. అకర్తరీత్యస్య భావవచనం అనాంతం నవుంసకమిత్యస్మై
తాత్పర్యాత్. అన్యత్ర చ ఔదాసీన్యాత్. భావార్థవ్యతిరిక్తస్యత్రా
తస్యాపి క్వచిన్నపుంసకత్వం న నిషిధ్యతే. యథాసాధ్యతే అనేనేతి
నమిత్యాదీని.

* త్రాన్తం సలోపధం శిష్టమ్-

శిష్టం=విశేషవిధిలేని. త్రాంతం=త్ర అనువర్ణము అం
గాఁ గలశబ్దమును, సలోపధం = లకారోపధములతోఁ గూడుకొని
న్నశబ్దములును నపుంసకములు. ఉ—త్రాంతమునకు-వత్రం, పా
పత్రం, గోత్రం, గాత్రం; సలోపధమునకు—కులం, ఫలం,
వాలం, ఆలవాలం ఇత్యాదులు. కొందఱు సలోపధం అను
సకారోపధములును నపుంసకము లనిచెప్పి బిసం, సాధ్వసం, సా
అని యుదాహరణములు చెప్పుదురు. మఱికొందఱు, త్రాన్తం సనో
అనుపాఠమును జెప్పి కేవలత్రాంతములయిన సాత్రకళత్రాది శబ్ద
లును, సకారోపధములై త్రాంతములయిన వస్త్రశస్త్రాదిశబ్దము
నకారోపధములై త్రాంతములయిన ఆంత్ర తంత్రాది శబ్దములను
పుంసకలింగము లని యర్థము చెప్పుదురు.

* రాత్రం ప్రాక్సంఖ్యయాఽన్వితమ్,

సంఖ్యాపూర్వపదమైన రాత్రశబ్దము నపుంసకలింగము. ఉ.
రాత్రం, పంచరాత్రం.

* పాత్రాద్యదన్తై రేకార్థో ద్విగు ర్లక్ష్యానుసారతః.

పాత్రాద్యదంతైః = పాత్రశబ్దము మొదలయిన అకారాంత
ము లుత్తరపదములుగాఁ గల, ఏకార్థః=సమాహారార్థమందు వ
చిన, ద్విగుః=ద్విగుసమాసము. లక్ష్యానుసారతః=ప్రయోగానుసా
వలన నపుంసకలింగము. ఉ—పంచరాత్రం, చతుర్యుగం, త్రిభువనం,
త్రాదిగణ మాకృతిగణముగనుక, 'లక్ష్యానుసారతః' అని చెప్పినా

ద్వన్ద్వైక త్వావ్యయీభావౌ-

సమాహారార్థమందు వర్తించునట్టిద్వంద్వసమాసమును, అవ్య యీభావసమాసమును నపుంసకలింగములు. ఉ—సమాహారద్వంద్వ మునకు—పాణిపాదం, అశ్వబలీవర్దం, ధవఖదిరపలాశం. అవ్యయీభా వమునకు—ఉపకుంభం. యథావదమంత్రం.

పథస్సంఖ్యాఽవ్యయా త్పరః,

సంఖ్యావాచక శబ్దములకును, అవ్యయములకును పరమై కృతస మాసాంతమైన పథశబ్దము, విశేషవిధిబాధితముగానిది నపుంసకలింగ ము. ఉ—సంఖ్యాపూర్వకమునకు—త్రిపథం, చతుష్పథం; అవ్యయ పూర్వకమునకు—విపథం, సుపథం.

షష్ఠ్యా శ్ఛాయా బహూనాంచే ద్విచ్ఛాయమ్-

షష్ఠ్యంతమునకు పరమందుండు ఛాయాశబ్ద మంతముగాఁ గల తత్పురుషసమాసము ఆఛాయ బహువస్తువులయొక్క సంబంధ ముగలదైన 'ఛాయాబాహుల్యే' అనుసూత్రముచేత నపుంసకలింగ ము. ఉ. వీనాం పక్షిణాం ఛాయా విచ్ఛాయం. ఈలాగుననే శలభచ్ఛా యం ఇత్యాదులు.

సంహతౌ సభా. ౨౮

శాలార్థాపి పరా రాజా మనుష్యార్థా దరాజకాత్,
దాసీసభం నృపసభం రక్షస్సభ మిమా దిశః. ౨౯

షష్ఠ్యంతమునకు పరమైన సమూహార్థమందు వర్తించునట్టి స భాశబ్దము అంతముగాఁ గలతత్పురుషసమాసమును, షష్ఠ్యంతములైన రాజశబ్దవ్యతిరిక్తములయిన రాజపర్యాయములకును, అమనుష్యార్థము లైన రక్షః పిశాచాది శబ్దములకును పరమై శాలార్థమును జెప్పెడు సభాశబ్దము అంతముగాఁ గలతత్పురుషసమాసమును. 'సభా రాజా మను ష్యపూర్వా' 'అశాలాచ' అను సూత్రముచేత నపుంసకలింగములు. ఉ. సమూహార్థమందలి సభాశబ్దమునకు—'దాసీసభం'. రాజశబ్దపర్యా యపూర్వమైనసభాశబ్దమునకు—'నృపసభం'. అమనుష్యార్థమునకు— 'రక్షస్సభం'. 'ఇమాదిశః' అన్నందువలన 'ఈశ్వరసభం' 'పిశాచసభం' ఇత్యాదులును.

• ఉపజ్ఞోపక్రమా న్తచ్ఛ తదాదిత్వప్రకాశనే,
కోపజ్ఞ కోపక్రమాది-

ఉపజ్ఞయనఁగా తనంతట నెఱుఁగఁబడినది. ఉపక్రమ మనఁగా
కఁడుచెప్పకయే తనచేత నారంభింపఁబడినది. ఈఉపజ్ఞోపక్రమశబ్దా
అంతములుగాఁ గలషష్ఠీతత్పురుషసమాసము ఈయర్థములకు మొ
దోచునపుడు నపుంసకలింగము. ఉ—కోపజ్ఞం, కోపక్రమం అ
జ్ఞాయత ఇత్యుపజ్ఞా, కస్య బ్రహ్మణః ఉపజ్ఞా కోపజ్ఞం వేదః. తేన
జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. ఉపక్రియత ఇత్యుపక్రమః. కస్య బ్రహ్మణః ఉప
కోపక్రమం సర్గః. తేనాదౌ కృత ఇత్యర్థః. ఆదిశబ్దముచేత, ప్రా
పజ్ఞం రామాయణం ఇత్యాదులు.

• కన్థోశీనర నామసు.

ఉశీనరదేశమునొక్క నామధేయములు విషయములైన
కంథాశబ్దము అంతముగాఁ గలషష్ఠీతత్పురుషము నపుంసకలింగము
సౌశమీనాం కంథా సౌశమికంథం ఆహ్వారకంథం ఇత్యాదులు.

• భావే న ణ క చిద్భ్యోఽన్యే సమూహే భావకర్మణోః,
అదన్తప్రత్యయాః-

నప్రత్యయ ణప్రత్యయ కప్రత్యయ చకారేత్ప్రత్యయము
నన్యములయిధాత్వర్థమందు విధింపఁబడినకృత్ప్రత్యయములును,
హార్థమందును, భావకర్మార్థములయందును విధింపఁబడిన అకారా
తప్రత్యయములను అంతములుగాఁ గలశబ్దములు నపుంసకలిం
ఉ—ధాత్వర్థమందలి కృత్ప్రత్యయమునకు—త్వయా వక్తవ్యం,
వ్యం. ఇవి 'తవ్యత్తవ్యానీయరః' అనుసూత్రముచేత తవ్యప్రత్య
తములు. చేయం, జేయం ఇవి 'అచో యత్' అనుసూత్రముచేత
త్యయాంతములు. బ్రహ్మభూయం, దేవభూయం ఇవి 'భువో భా
సూత్రముచేత కృత్ప్రత్యయాంతములు. సాంరావిణం వర్తతే ఇ
ధౌ భావ ఇనుణ్' అనుసూత్రముచేత ఇనుణ్ ప్రత్యయాంతము.
రాంతతద్ధితములకు సమూహార్థమందు భిక్షూణాం సమూహో భై
గార్భిణం, యౌవతం. ఇవి 'భిక్షాదిభ్యోఽణ్, అనుసూత్రముచే
ప్రత్యయాంతములు. భావకర్మార్థములకు, శుక్లస్య భావః శు

శౌక్ల్యం. బ్రాహ్మణస్య భావః కర్మ వా బ్రాహ్మణ్యం. ఇవి 'గుణవ బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణి చ' అనుసూత్రముచేత ష్యఞ్ ప్రత్య ంతములు. న ణ క చిత్ప్రత్యయాంతములు నపుంసకలింగములు కా ట్లనిన—యజ్ఞః, యాచ్ఞా, యత్నః, విశ్నః, ప్రశ్నః, రక్ష్ణః, ఇవి జయాచ యత విచ్ఛ ప్రచ్ఛ రక్షో నఙ్' అనుసూత్రముచేత నఙ్ప్రి యాంతములు. నందనః, ఆసనా, శ్రంథనాఇవి. 'ణ్యాసశ్రన్థోయుచ్' నుసూత్రముచేత యుచ్ప్రత్యయాన్తములు.

పుణ్యసుదినాభ్యాం త్వహః పరః. 30

పుణ్యా సుదినశబ్దములకు పరమందుండు కృతసమాసాంత ప్రత్య మయిన అహాన్శబ్దము. 'పుణ్యసుదినాభ్యామహ్నః క్లీబతేష్టా' అను ర్తికముచేత నపుంసకలింగము. ఉ—పుణ్యాహం, సుదినాహం, సు శబ్దము శోభనవాచకము.

క్రియావ్యయానాం భేదకా న్యేకత్వేఽపి.

క్రియావిశేషణములును అవ్యయవిశేషణములును నపుంసకలింగ ములును ఇవి యేకవచనములై యుండును. ఉ—క్రియావిశేషణములకు- ందం పచతి, మృదు పచతి. అవ్యయవిశేషములకు-శ్వశ్శోభనం, శో ణీయం ఇత్యాదులు. ఈప్రకారముగా లక్షణముఖమున లింగనిర్ణ యమును జెప్పి యిపుడు కొన్నిటికి స్వరూపముచేత లింగనిర్ణయమును ప్పుచున్నాఁడు.

ఉక్థ తోటకే,

చోచ ముక్తం గృహ స్థూణం తిరీటం మర్మ యోజనమ్. 31

రాజసూయం వాజపేయం గద్య పద్యే కవేః కృతౌ,

మాణిక్య భావ్య సిన్దూర చీర చీవర పఞ్జరమ్. 32

లోకాయతం హరితాళం విదళం స్థాల బాహ్లికమ్,

ఉక్థశబ్దము మొదలు బాహ్లికశబ్దపర్యంతములయినశబ్దములు నపుం లింగములు. ఉక్థం=సామవిశేషము, తోటకం=వృత్తవిశేషము, చో =భుక్తశేషమయినఫలాదులు, లవంగమనికొందఱు. ఉక్తం=ఏకాక్షర ందస్సు, పింఛమనుపాఠమున నెమిలిపురియర్థము. గృహస్థూణం=ఇంటి బము, తిరీటం=చుట్టుటపా. కిరీటం. మర్మ=ఆయము, యోజనం=నా

లుగుక్రోశములు. రాజసూయం, వాజపేయం=యజ్ఞవిశేషములు,
కృతౌ గద్యం, పద్యం=కవియొక్క కృతియందుండెడు గద్యమును,
మును, వరుసగా ఛందోబద్ధముగాని వాక్యరచనయును, ఛందోబద్ధ
వాక్యరచనయును. కవికృతివ్యతిరిక్తమందుండుగద్యపద్యశబ్దములు
డులింగములయందును వర్తించును. గద్యా వాక్ గద్యోఽర్థః, గ
వచనం, పద్యా ధూళిః, పద్యః పంకః, పద్యం రజః అని. మాణిక్య
రత్నము, భాష్యం=సూత్రవ్యాఖ్యానగ్రంథము, సిందూరం=రాగద్ర
విశేషము, చీరం=నారచీర, చీవరం=మునివస్త్రము, పంజరం=పంజర
లోకాయతం=చార్వాకశాస్త్రము, హరితాళం=హరిదళము,
దానిమ్మగింజ, కొందఱు పెసరబేడలు, వెదురుబద్దలు మొదలయిన
చెప్పుదురు. స్థాలం=భోజనపాత్రము, బాహ్లీకం = దేశవిశేషము, కు
మపు వ్వని కొందఱు.

—— పుంనపుంసకలింగశేషము. ——

పుంనపుంసకయో శ్శేషః-

'పుంనపుంసకయోః' అనుపదము స్త్రీపుంసాధికారము
ననువర్తించును. శేషః = పున్నపుంసక వివరణములయందుఁ జెప్పఁబ
అర్ధర్చాదిశబ్దములు, పుంనపుంసకయోః = పుంలింగనపుంసకలింగము
యందు వర్తించును.

అర్ధర్చ పిణ్యాక కణ్టకాః. 3
మోదక స్తణ్డక ష్టఙ్క శ్శాబకః ఖర్వటో ఽర్బుదః,
పాతకోద్యోగ చరక తమా లామలకా నడః. 3
కుష్ఠం ముణ్డం శీధు పుస్తం క్ష్వేడితం క్షేమ కుట్టిమమ్,
సంగమం శతమా నార్శ శమ్బ శావ్యయ తాణ్డవమ్. 3
కవికం కన్ద కార్పాసం పారావారం యుగన్ధరమ్,
పూయం ప్రగ్రీవ పాత్రీవే యూషం చమస చిక్కసే. 3

ఋచోఽర్ధం అర్ధర్చం. ఋక్కులో సగము. పిణ్యాకః=గాను
పిండి, ఇంగువ మొదలయినవి, కంటకః=ముల్లు, క్షుద్రశత్రువు, రోమాం
ము మొదలయినవి. మోదకః=అపూపవిశేషము, తండకః=భూషణవి
శేషము, 'దండకః' అని కొందఱిపాఠము. అప్పుడు వృత్తభేదము. ట

...లి, శాటకః = చిన్నచీర, ఖర్వటః=గ్రామశతమధ్యమందుండు ప్ర
...నగ్రామము, ఉపగ్రామమని కొందఱు, కంటకావృతగ్రామమని కొం
...ఱు. పా. కర్పటః=చిన్నపంచె, కౌపీనమని కొందఱు. అర్బుదః=మాం
...సి, పక్షి, సంఖ్యావిశేషము, దంతరోగమును. పాతకః=పాపము,
...ద్యోగః = ఉత్సాహము, చరకః=వైద్యగ్రంథము, కూర్చినరెండుకోక
... కొందఱు. తమాలః=చీఁకటిమ్రాను, ఆమలకః = ఉసిరికకాయ,
...ః=క్రాలుకసవు, కుష్ఠం=రోగము, చెంగల్వకోష్ఠును. ముండః=కబం
...ము, శీధుః=మద్యవిశేషము, పుస్తం=పూయుట మొదలయినక్రియ,
...స్తకమును, బుస్తమని కొందఱిపాఠము. అప్పాడు మాంసవిశేషము.
...్వేడితం = సింహనాదము, క్ష్వేడం=కుశలము, కుట్టిమం = శిలాదులచే
...గట్టఁబడిననేల. సంగమం=కూటమి, శతమానం = పలపరిత మైనవెండి,
...ామోదుధాన్యము మొదలైనవని కొందఱు. అర్మ = నేత్రరోగము,
...కారాంతము అకారాంతము, శంబళం = సంబళము, అవ్యయం=చా
...లు మొదలయినవి, తాండవం = నాట్యము, కవికం = కళ్లెము, కవీయ
...నికొందఱు. కందం = వేరుదుంప, కార్పాసం=ప్రత్తి, పారం=అవ్వలి
...రి, అవారం=ఇవ్వలిదరి, యుగంధరం = రథమునొగ, పర్వతవిశేషమని
...ొందఱు. పూయం = చీము, ప్రగ్రీవం = గవాక్షి, మదనచేతులని
...ొందఱు. పాత్రీవం = యజ్ఞోపకరణము, యూషం=పెసలు మొదలయిన
...ానికట్టు, చమసం=యజ్ఞపాత్ర, చిక్కసం=యవాదులయొక్కపిష్టము.

అర్ధర్చాదా ఘృతాదీనాం పుంస్త్వం యద్వైదికం ధ్రువమ్,
తన్నోక్త మిహ లోకేఽపి తచ్చేదస్త్యస్తు శేషవత్. ౩౮

అర్ధర్చాదిగణమందు ఘృతక్షీరాదిశబ్దములకుఁ జెప్పఁబడిన పుం
...గము నిశ్చయముగా వేదసిద్ధము. ఇక్కడ లింగనిర్ణయము లౌకికశబ్ద
...లకేకాని వైదికశబ్దములకుఁ గాదుగనుక ఆఘృతక్షీరాదులకు పుం
...గ మిక్కడ చెప్పఁబడలేదు. లోకమందును పుంలింగప్రయోగము
...గెనేని, 'శేషం తు జ్ఞేయం శిష్టప్రయోగతః' అని ముందరఁ జెప్పుచు
...న్నాఁడు గనుక పూర్వకవులైనమహాకవులయొక్క ప్రయోగమువలనఁ
...లిసికొనునది.

స్త్రీపుంలింగశేషము.

స్త్రీపుంసయోః-

'స్త్రీపుంసయోః' అనుపదము స్త్రీనపుంసకాధికారము ... ననువర్తించును.

అపత్యాన్తాః-

"తస్యాపత్యం, అత ఇఞ్, గర్గాదిభ్యో యఞ్" ఇతి మొ... సూత్రములచేత నపత్యార్థమందు విధింపఁబడిన అణ్, ఇఞ్, ... ఇవి మొదలైన ప్రత్యయములు అంతములుగాఁ గలశబ్దములు స్త్రీ... లింగములయందు వర్తించును. ఉ. ఔపగవః, ఔపగవీ, దా... దాక్షీ, గార్గ్యః, గార్గీ.

ద్విచతుష్షట్పదోరగాః,

జాతిభేదాః-

ద్విపద చతుష్పద షట్పదజాతిభేదములఁ జెప్పుశబ్దము... సర్పజాతివిశేషవాచకశబ్దములును, స్త్రీలింగపుంలింగములయందు వ... చును. ఉ. ద్విపదజాతికి - పురుషః, పురుషీ; కుక్కుటః, కుక్కుటీ... తుష్పదజాతికి - మృగః, మృగీ; అయం గౌః, ఇయం గౌః; అయం క... ఇయంకపిః; షట్పదజాతికి - భ్రమరః, భ్రమరీ; సర్పవాచకములకు... గః, ఉరగీ; అయమహిః, ఇయమహిః; ద్విపదాదిజాతు లనునది ఉప... ణము గనుక ద్విపదాదిజాతులు కాని మత్స్యః, మత్స్యః; ద్రోణిః, ద్రో... ణీ అనునివి మొదలైన జాతివాచకశబ్దములును స్త్రీపుంలింగములు.

పుమాఖ్యాశ్చ స్త్రీయోగైస్సహ.

పురుషవాచకములైన ప్రష్ఠగోపాలాదిశబ్దములు ఆపురుష... ధమువలన 'పుంయోగాదాఖ్యాయాం' అను సూత్రముచేత స్త్రీ... దు వర్తించె నేని స్త్రీపుంలింగములు. ఉ. ప్రష్ఠః, ప్రష్ఠీ; గోపాలః, ... పాలీ; గణకః, గణకీ; టీ. స. పుంస ఆచక్షత ఇతి పుమాఖ్యాః. పు... త్వాది గుణవిశిష్టపురుషేష్వేవ ప్రయుక్తత్వాదత్ర పుమాఖ్యాశ్శ... ష్ఠమహామాత్రగణకాదిశబ్దా ఉచ్యన్తే. స్త్రీతి భిన్నపదం. స్త్రీక... యోగైః స్వస్వపురుషసంబంధైః స్వస్వామిభావాదిభిః హేతుభూతైః... మాఖ్యాం స్వస్వపురుషాఖ్యాం లభతే. పురుషే వర్తమానం ప్రాతిప...

ప్రబద్ధాయాం స్త్రియామపి వర్తత ఇత్యర్థః. తథాచ. ఏకస్యైవ లిం
గ్యపర్తిత్వ మిత్యాశయః. యథా—ప్రష్ఠస్యభార్యా ప్రష్ఠీత్యా
తథాచ జయాదిత్యః 'పుంయోగాద్ధేతోః ప్రాతిపదికం పుంస ఆఖ్యా
ంస్త్రియాం వర్తత' ఇతి. అస్మిన్వ్యాఖ్యానే సహేతి పద ముత్త
సంబధ్యతే. అన్యస్తు వ్యాచష్ట స్త్రీయోగై రిత్యనంతరస్య సహాశ
పూర్వేణ సంబంధః. పుమాఖ్యాప్రష్ఠగణకాదిశబ్దాః స్త్రీయోగై
హ స్త్రీణాం పుంయోగనిమిత్తకాఖ్యాభిః ప్రష్ఠీత్యాదిభిస్సహ స్త్రీ
నయోర్వర్తంత ఇతి.

అవ. ఈప్రకారముగా లక్షణముఖమున లింగనిర్ణయమును
పు యిఁక నామముఖమున లింగనిర్ణయమును జెప్పుచున్నాఁడు—

మల్లకః. ౩౯
యోని ర్వరాటక స్స్వాతి ర్వర్ణకో ఝాటలో మనుః,
మూషా సృపాటీ కర్కన్ధూ ర్యష్టి శ్శాటీ కటీ కుటీ. ౪౦

మల్లశబ్దము మొదలు కుటీశబ్దపర్యంతములైన శబ్దములు స్త్రీ
లింగములు. మల్లకః, మల్లకా=ప్రమిద, యోనిః, ముని యనికొందఱు.
డు మునిః=తపస్వి, తపస్విని. వరాటకః, వరాటికా = గవ్వ, తామ
ద్దని కొందఱు. అయం స్వాతిః, ఇయం స్వాతీ=నక్షత్రవిశేషము.
కః, వర్ణికా=నీలిమొదలయిన వన్నెలు. వల్లకః. అనిపాఠముగలదు.
డు, వల్లకః, వల్లకీ=వీణ. ఝాటలః, ఝాటలీ=మొక్కపుచెట్టు. అ
ం మనుః, ఇయం మనుః=మనువు, మనువుపెండ్లామును. మూషః,
షా=బంగారు మొదలైనవి కరగించెడుకోవి. సృపాటిః, సృపాటీ=
మాణవిశేషము, నదీవిశేష మనికొందఱు. పా. కృపాటిః. కృపాటీ.
యం కర్కంధూః, ఇయం కర్కంధూః = రేఁగుచెట్టు. అయంయష్టిః,
యంయష్టిః=కోల. అయం శాటః, ఇయం శాటీ=కోక. కటః, కటీ=
ల. కుటీ=గుడిసె.

స్త్రీనపుంసకయో ర్భావక్రియయో ష్ష్యఞ్ క్వచిచ్చ వుఞ్,
ఔచిత్య మౌచితీ మైత్య్రం మైత్రీ వుఞ్ ప్రాగుదాహృతః. ౪౧
'స్త్రీనపుంసకయోః' అనుపదము త్రిలింగాధికారపర్యంతము అ
ర్తించును. భావకర్మార్థములయందు 'గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః

కర్మణి చ, వర్ణదృఢాదిభ్యః ష్యఞ్చ' ఇత్యాదిసూత్రములచేత విధిం
డిన ష్యఞ్ ప్రత్యయమును; 'ద్వంద్వమనోజ్ఞాదిభ్యశ్చ, గోత్రచరణా
ఘాత్యాకారతదవేతేషు' ఇత్యాదిసూత్రములచేత విధింపఁబడిన
ప్రత్యయమును అంతముగాఁ గలశబ్దములు ఒకానొకదిక్కున స్త్రీ
నపుంసకలింగములు. ఉ. ష్యఞ్ప్రత్యయాంతమునకు—ఔచిత్యం
చితీ; మైత్ర్యం, మైత్రీ అని, ఇవి దిఙ్మాత్రములు గనుక వైదగ్ధ్యం, వై
ఆనుపూర్వ్యం, ఆనుపూర్వీ. త్రైలోక్యం, త్రైలోకీ అనునివి మొ
యినవి తెలిసికొనునది. 'క్వచిచ్చ' అన్నందువలన బ్రాహ్మణ్యం,
ర్ఘ్యం, జాడ్యం, శౌక్ల్యం అనునివి మొదలయినదిక్కుల నపుంస
మేకాని స్త్రీలింగము కాదు. వుఞ్ ప్రత్యయాంతమునకు - మ
వర్గాదులయందు చౌరికా, ఆహోపురుషికా, వార్ధకం అని మ
చెప్పఁబడెను. ఇక్కడ క్వచిద్గ్రహణమువలన వుఞ్ప్రత్యయాంత
కొన్ని స్త్రీలింగములే. కొన్నినపుంసకలింగములే. కొన్ని స్త్రీనపుం
గములు. ఉ. ఆహోపురుషికా, ఆముష్యపుత్రికికా, శైష్యోపాధ్యా
కా, గార్గికా, కారికా, అనునివిమొదలయినవి స్త్రీలింగములే. మా
జ్ఞకం, వార్ధకం, రామణీయకం అనునివిమొదలయినవి నపుంసకము
చౌరికం, చౌరికా అనునివిమొదలయినవి స్త్రీనపుంసకములు గను
యోగమువలనఁ దెలిసికొనునది. టీ. స. ఇహ ష్యఞంత వుఞంత
మధ్యే కేషాం కేవల స్త్రీలింగత్వం కేషాం నపుంసకలింగత్వం కేషా
భయలింగత్వమితి జిజ్ఞాసాయాం క్వచిచ్ఛబ్దసంజాతాం శంకాంవా
తుం శేషకార ఆహః—'స్యా దౌచిత్యం మైత్ర్యం శైల్యానుపూర్వ్య
దగ్ధ్యసామగ్ర్యం, చాతుర్యం వాణిజ్యంపారిఖ్యాత్య మపి సామాచార
వైదుష్యం మౌఖర్యం యాథాకామ్యార్ష్యం త్యసాహిత్యం, స్యా
చితీ చ మైత్రీ శైల్యానుపూర్వీ చ వైదగ్ధీ, స్యా త్సామగ్రీ చా
స్యాత్ వాణిజ్యా పారిఖ్యాత్యపి, సామాచారీ వైదుషీ చ యాథా
మీ చ మౌఖరీ, అర్హంతీ సాహితీ చ స్యురితి పంచదశ ష్యఞి, స్త్రీ
పుంసకయో రేవం చౌరికా చౌరికం తథా, ధౌ ర్తికం ధౌర్తికా శా
త్రికా శారపత్రికం, కౌలపుత్రికా కౌలపత్రికమేతే స్త్రియాంస్త్వ
హోపౌరుషికా చ స్యాదాహోపురుషికా తథా, ఆముష్యపుత్రికా

హాపికా వైశ్యజీవికా, కుమారికా పుత్రికాచ కులికాచ కులాలికా,
కా చేతి పంచ స్యుః గ్రామశబ్దా త్పరేస్త్రియామ్, పరిశిష్టం మనో
నపుంసక మితి స్థితిః".

షష్ఠ్యన్తప్రాక్పదా స్సేనా ఛాయా శాలా సురా నిశాః,
స్యు ర్వా నృసేనం శ్వనిశం గోశాల మితరే చ దిక్. ४२

షష్ఠ్యంతము పూర్వపదముగాఁ గలిగిన సేనా,ఛాయా, శాలా, సు
నిశాశబ్దములు 'విభాషా సేనా సురా ఛాయా శాలా నిశానాం' అను
త్రముచేత స్త్రీనపుంసకలింగములు. ఉ. 'నృసేనం' అనునివి మొదలయి
నృణాం సేనా నృసేనం. శునాం నిశా శ్వనిశం కృష్ణచతుర్దశీ. గవాం
గోశాలం. స్యుర్వా అనివాగ్రహణమువలన నృసేనా, శ్వనిశా, గో
,అనునవి స్త్రీలింగములు నని తెలిసికొనునది. ఇతరే చ అన్నందు
వృక్షచ్ఛాయా, వృక్షచ్ఛాయం, యవసురా, యవసురం అని కడ
ముదాహరణములు తెలిసికొనునది. దిక్ అన్నందున, ఈయుదాహ
ములు దిఙ్మాత్రములు గనుక, పాండవసేనా, పాండవసేనం అనునివి
దలయినవి తెలిసికొనునది. టీ. స. శ్వానః కస్యాం చి చ్చతుర్దశ్యా
సనంతి త చ్ఛ్వనిశ మితి క్వచి త్ప్రసిద్ధిః.

అబన్న న్నో త్తరపదో ద్విగు శ్చాపుంసి నశ్చ లుప్,
త్రిఖట్వం చ త్రిఖట్వీ చ త్రితక్షం చ త్రితక్ష్యపి. ४३

అబంతమును, అన్నంతమును ఉత్తరపదముగాఁ గలద్విగుసమా
'అబంతో వా అనూనలోశ్చ వా స్త్రియాం' అనువార్తికమువలన
నపుంసకలింగములయందు వర్తించును. అన్నంతముయొక్క నకా
నకు లోపము వచ్చును. 'త్రిఖట్వం' అనునివి మొదలైనవి యు
హరణములు. తిసృణాం ఖట్వానాం సమాహారః త్రిఖట్వం, త్రిఖట్వీ.
మాణాం తక్ష్ణాం సమాహారః త్రితక్షం, త్రితక్షీ.

త్రిలింగశేషము.

త్రిషు పాత్రీ పుటీ పేటీ వాటీ కువల దాడిమౌ,

పాత్రీశబ్దము మొదలు ౬ శబ్దములు మూఁడులింగములయందు
ర్తించును. పాత్రీ, పాత్రః, పాత్రం=భోజనాదిపాత్ర. పుటీ, పుటః, పు
=దొప్ప. ఆచ్ఛాదన మనికొందఱు. పేటీ, పేటః, పేటం=పెట్టె, వాటీ,

వాటః, వాటం=చుట్టు నావరణము గలస్థలవిశేషము, వ జ్రీయు క
కువలః, కువలం=రేఁగుచెట్టు. దాడిమీ, దాడిమః; దాడిమం=దాని
ట్టు. కువలదాడిమశబ్దములు నపుంసకము లైనప్పుడు ఫలములఁ జెప్ప

—— పరవల్లింగశేషము. ——

• పరలిఙ్గం స్వప్రధానే ద్వన్ద్వే తత్పురుషేఽపిచ.

స్వప్రధానే ద్వంద్వే = ఇతరేతరయోగద్వంద్వమందును, త
రుషేఽపిచ = తత్పురుషసమాసమందును, పరలింగం='పరవల్లింగం
ద్వతత్పురుషయోః' అనుసూత్రముచేత పరపదమునకు ఏలింగమో
లింగము గలుగును. ఉ—ఇతరేతర యోగద్వంద్వమునకు— కుక్కు
శ్చ మయూరీ చ కుక్కుటమయూర్యౌ, మయూరీ తా మ్రచూడౌ. త
రుషసమాసమునకు-అర్థం పిప్పల్యాః అర్ధపిప్పలీ, కరకసలయం, భుజ

—— వాచ్యలింగశేషము. ——

• అర్థాన్తాః ప్రాద్యలం ప్రాప్తాపన్నపూర్వాః పరోపగాః,

అర్థశబ్దము అంతముగాఁగల సమాసమును; ప్రపరాద్యు
లును, అలంశబ్దమును, ప్రాప్తశబ్దమును, ఆపన్నశబ్దమును, పూర్వ
గాఁ గలసమాసములును తత్పురుషసమాసమైనను, 'అర్థేన నిత్య
మాస స్సర్వలింగతా చవక్తవ్యా, ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతి సమా
సేషు' అను వార్తికములచేత, 'పరవల్లింగం ద్వంద్వతత్పురుషయో
అనుసూత్రముచేత వచ్చినపరలింగమును బాధించి విశేష్య మేలింగ
గలదో ఆలింగముగలదౌను. ఉ—అర్థాంతమునకు-బ్రాహ్మణాయా
బ్రాహ్మణార్థస్సూపః, బ్రాహ్మణార్థా యవాగూః. బ్రాహ్మణార్థం
యః; ప్రాదులకు-అతిక్రాంతః ఖట్వా మతిఖట్వః పురుషః, అతిఖ
స్త్రీ, అతిఖట్వం బ్రాహ్మణకులం; అవక్రుష్టః కోకిలయా అవకోకిలః పు
స్తబకః, అవకోకిలా మంజరీ, అవకోకిలం ఫలం; పరిగ్లానోఽధ్యయనా
పర్యధ్యయనః మాణవకః, పర్యధ్యయనా వటుసంహతిః, పర్యధ్యయ
కబృందం; నిష్క్రాంతః కౌశాంబ్యా నిష్కౌశాంబిః పురుషః, నిష్
శాంబీ సేనాం, నిష్కౌశాంబి అజావికులం; అలంపూర్వసమాసకు-అలం
వికాయై అలంజీవికః, గ్రామః, అలంజీవికా భూమిః, అలంజీవికం
ప్రాప్తో జీవికాం ప్రాప్తజీవికః, ఆపన్నో జీవికా మాపన్నజీవికః.

తద్ధితార్థే ద్విగుః-

'తద్ధితార్థో త్తరపదసమాహారే చ' అను సూత్రముచేత తద్ధి ర్థమందు విధింపఁబడినద్విగుసమాసము విశేష్యనిఘ్నలింగము. ఉ.- చసు కపాలేషు సంస్కృతః పంచకపాలః పురోడాశః; పంచకపాలా నాగూః; పంచకపాలం హవిః.

సంఖ్యా సర్వనామ తదన్తకాః. ౭౫

సంఖ్యావాచకము లైనశబ్దములును, సర్వనామశబ్దములును, ంఖ్యాసర్వనామములు అంతముగాఁ గలశబ్దములును విశేష్యనిఘ్న లు. ఉ. సంఖ్యావాచకములకు—ఏకా స్త్రీ; ఏకః పురుషః; ఏకంకులం. త్వారః పురుషాః; చతస్రః స్త్రియః; చత్వారి బ్రాహ్మణకులాని. బహ పురుషాః; బహ్వ్యః స్త్రియః; బహూని కులాని. పంచశబ్దము మొద అష్టాదశశబ్దపర్యంత మైనసంఖ్యలకు 'షట్సంజ్ఞకా స్త్రిషు' అనిముందర ాఁడులింగములయందును సమానముగాఁ జెప్పఁబోచున్నాఁడు గనుకను నవింశతి మొదలుకొని నవతిపర్యంతము 'తానుచానవ తేః స్త్రియః' పూర్వము స్త్రీలింగములుగాఁ జెప్పినాఁడు గనుకను, శతాదిసంఖ్య 'కోట్యాశ్శతాదిసంఖ్యాన్యా' అని నపుంసకములుగాఁ జెప్పినాఁడు కను, ఇక్కడ తద్వ్యతిరిక్తమైన సంఖ్య లుదాహరణములు. సర్వ మశబ్దములకు-సర్వః పురుషః, సర్వా స్త్రీ, సర్వం కులం స పురుషః. స్త్రీ. తత్కులం. సంఖ్యాంతములకు-పరమైకః, పరమైకా, పరమైకం. నామాంతములకు-పరమసర్వః, పరమసర్వా, పరమసర్వం.టీ.స.తత్ర ్యావాచినాం మధ్యే 'తాసుచానవ తేః స్త్రియ' ఇతి వింశత్యాదీనాం లింగత్వ ముక్తం వైశ్యవర్గే. శతాదీనాం తు అత్రైవ వర్గే 'కోట్యా ాదిసంఖ్యా' న్యేత్యాదినా నపుంసకత్వ ముక్తం. అతోఽత్ర సం శబ్దేన ఏకాద్యాః, అష్టాదశాంతాః, బహుశబ్దాశ్చ గృహ్యంతే. ట్సంజ్ఞకా స్త్రిషు సమా' ఇత్యనేన పంచన్నాదీనా మష్టాదశాంతా త్రిలింగత్వమాత్ర ముక్తం. అనేన తు 'పరోపగత్వముచ్యతే' ఇతి.

బహువ్రీహి రదిఙ్నామ్నా మున్నేయం త దుదాహృతమ్,

'దిఙ్నామాన్యంతరాళే' అనుసూత్రముచేత దిగ్వాచకశబ్దము అంతరాళము వాచ్యమైనప్పుడు చెప్పిన బహువ్రీహిసమాసమును

విడిచిపెట్టి తక్కినబహువ్రీహిసమాసములు విశేష్యనిఘ్నములు.
దాహృతం=దానికి నుదాహరణములు, ఊన్నేయం = ఊహించుకొన
నది. ఎట్లనిన—ప్రాప్తముదకం యం ప్రాప్తోదకో గ్రామః, ప్రా
కానగరీ, ప్రాప్తోదకం నగరం. చిత్రాః పటా యస్య స చిత్ర
పురుషః, చిత్రపటా స్త్రీ, చిత్రపటం కులం. అపగతా దశా ద
తే అపదశాః; పుత్రేణ స హాగత స్సపుత్రకః. అస్తిక్షీరా గౌః.
మశబ్దములకు—ఉత్తరస్యాః పూర్వస్యాశ్చ దిశో ర్య దంతరాళం
రపూర్వా. దక్షిణపూర్వా అని స్త్రీలింగములు.

* గుణ ద్రవ్య క్రియా యోగో పాధయః పరగామినః.

గుణమును, ద్రవ్యమును, క్రియయును, ప్రవృత్తినిమిత్తమ
గలశబ్దములు విశేష్యనిఘ్నములు. ఉ—గుణోపాధికి—శుక్లా
శుక్లః పటః, శుక్లంవస్త్రం. ద్రవ్యోపాధికి—దండినీ స్త్రీ, దండీ పు
దండి కులం. క్రియోపాధికి—పాచికా స్త్రీ, పాచకం కులం, పా
పురుషః.

* కృతః కర్తర్యసంజ్ఞాయామ్-

సంజ్ఞావ్యతిరిక్త మైనకర్త్రర్థమందు విహితము లైనకృత్ప్ర
యములు అంతములుగాఁ గలశబ్దములు విశేష్యనిఘ్నములు.
కర్త్రీ, కర్తా, కర్తృ, కుంభకారీ, కుంభకారః, కుంభకారం. సంజ్ఞ
దయిన సింహః, వ్యాఘ్రపాదః అని పుంలింగములు.

* కృత్యాః కర్తరి కర్మణి,

కర్త్రర్థమందును, కర్మార్థమందును విహితమైన కృత్యప్ర
ము అంతముగాఁ గలశబ్దములు విశేష్యనిఘ్నములు. ఉ. కర్త్రర్థమ
భవ్య స్తరుః, భవ్యా లతా, భవ్యం ఫలం. వాస్తవ్యః, వాస్తవ్యా
స్తవ్యం. కర్మార్థమునకు—వక్తవ్యః, వక్తవ్యా, వక్తవ్యం. భావా
దైన నపుంసకలింగము. స్థాతవ్యం త్వయా.

* అణాద్యన్తా స్తేన రక్తాద్యర్థే నానార్థభేదకాః.

"తేన రక్తం రాగాత్" అనునది మొదలయినసూత్రముల
క్తాద్యర్థములయందు విధింపఁబడిన,అణ్ప్రత్యయము మొదలైన ప్ర
త్యయములు అంతములుగాఁగలశబ్దములు నానార్థములకు విశేషణ

ృనిఘ్నములౌను. ఉ. కుసుంభేనా క్తః కౌసుంభః పటః, కౌసుంభీ కౌసుంభం వస్త్రం. లాక్షికా, లాక్షికః, లాక్షికం. ఇంద్రో తా అస్యాఐంద్రీ ఋక్, ఐంద్రః పురోడాశః; ఐంద్రం హవిః. అసం ం అనునది ఇక్కడను సంబంధించును గనుక, సంజ్ఞయందయిన శీ పౌర్ణమాసీ. ఉష్ణికా యవాగూః. అని నియతలింగములు. ఋ నానార్థభేదకాః అనునది ప్రత్యేకమని చెప్పి, నానార్థవాచక లు విశేష్యలింగములు. అదియెట్లనిన— 'శివోరుద్రశ్శివా గౌరీ భద్రం' అని యుదాహరింతురు.

అలింగ ప్రకరణము.

షట్సంజ్ఞకా స్త్రిషు సమా యుష్మ దస్మ త్తి జవ్యయమ్,

'ష్ణాంతాష్షట్-డతిచ' అను సూత్రములచే షకారాంత నకా ములయిన సంఖ్యావాచకశబ్దములకును, డతిప్రత్యయాంతమైన బ్దమునకును షట్సంజ్ఞ విధింపఁబడెను. ఆ షట్సంజ్ఞకశబ్దములును దస్మచ్ఛబ్దములును తిఙంతములును అవ్యయములును మూఁ గములయందు నొక్కరూపముగలవై యుండును. ఉ—షకారాం కు— షట్ స్త్రియః, షడ్రసాః, షట్కులాని. నకారాంతసంఖ్య ంచ స్త్రియః, పంచ శరాః, పంచేంద్రియాణి. యుష్మచ్ఛబ్దమునకు- పుమాన్, త్వం స్త్రీ, త్వం నపుంసకం. అహం నపుంసకం, అహం పు , అహం స్త్రీ. తిఙంతములకు - పచతి పుమాన్, పచతి వనితా, కులం. అవ్యయములకు - ఉచ్చైర్గిరిః, ఉచ్చైశ్శాలా, ఉచ్చైర్గృ టీ. స. ఇహ హి శబ్దా ద్వివిధాః. అవ్యక్తలింగా వ్యక్తలింగా . తత్ర వ్యక్తలింగానామనుశాసనం కృతం. అన్యేషామప్యభిధేయత ప్రతిజ్ఞాతాయాః, లింగశాసనపూర్ణోక్తేః వ్యాహతి స్స్యాదితి మ ః సంప్ర త్యలింగా న్నిరూపయతి. షట్సంజ్ఞకా ఇతి—"షడ్య స్మదంతాశ్చ తత్పరిధానా స్సమా స్త్రి"ష్వితి శేషః.

పరం విరోధే-

లింగాదిసంగ్రహవర్గమందుఁ జెప్పినలక్షణములు రెండును అన్య చరితార్థములై నవి యొకయుదాహరణమునందు ప్రాప్తమైనయెడల డ పరమైనలక్షణముచేత లింగనిర్ణయము తెలిసికొనునది. అదియె

ట్లనిన, అసురపర్యాయములన్నియు పుంలింగము లని పుంలింగశేష
ముఁజెప్పిన లక్షణము. నైఋతః, రాక్షసః, ఇత్యాదులయందు చరి
ర్థము. 'ద్వ్యచ్కమసి సుసన్నంతం' అని నపుంసకలింగశేషమం
జెప్పినలక్షణము యశః, పయః, ఇత్యాదులయందు చరితార్థ
ఈరెండులక్షణములును రక్షః, అనుదిక్కున ప్రాప్తములైనవి గను
చ్చట 'ద్వ్యచ్కమసినుసన్నంతం' అను పరలక్షణముచేత నపుంసకలి
మని తెలిసికొనునది. ఇటులనే 'క ష ణ భ మ రోపాంత్యాః' అని పుంలి
శేషమందుఁ జెప్పిన లక్షణమును 'ద్విచతుష్షట్పదోరగాః' అని స్త్రీ
లింగ శేషమందుఁ జెప్పినలక్షణమును, మానుష భ్రిమరశబ్ద
యందు ప్రాప్తముకాఁగాఁ బరమైన స్త్రీపుంలింగ శేషలక్షణముచే
లింగనిర్ణయము. మానుషః, మానుషీ; భ్రిమరః, భ్రిమరీ.

శేషంతు జ్ఞేయం శిష్టప్రయోగతః.

ఈశాస్త్రమందుఁ దెలియఁ జేయఁబడని నామలింగనిర్ణయ
శిష్టప్రయోగమువలనఁ దెలిసికొనునది. అదియెట్లనిన—ధర్మప
తయప్ప్రత్యయాంతము స్త్రీనపుంసకలింగములయందు వర్తించును.
నాం చతుష్టయీ, వర్ణానాం చతుష్టయం. ఛందోవాచకమైన గా
శబ్దము స్త్రీనపుంసకలింగము. గాయత్రం ఛందః, గాయత్రీ ఛందః; ఛ
బంతములు పుంలింగములు. అయం పచిః. అయం పచతిః. ప్రమాణ
ములు నియతనపుంసకలింగములు. వేదాః ప్రమాణం, స్మృతయః ప్ర
ణం. భూతమియం బ్రాహ్మణీ. విప్రాశిషో భద్రం. టీ. న. శేషం తు జ్ఞే
శిష్టప్రయోగతః. అయ మర్థః-ఇహాస్మాభి రజ్ఞానా దస్మరణా దత్యం
యోగాభావేన గ్రంథగౌరవభయాద్వా య న్నానుశిష్టం తత్సర్వం
నాం మహాకవీనాం ప్రయోగతః ప్రయోగాలోచనేన సమ్యగవధా
యథా-విష్ణుపర్యాయేషు ముంజకేశాదయ శ్శబ్దా నాభిహితాః,
పర్యాయేషు మహానటాదిశబ్దా నోక్తాః, సముద్రపర్యాయేషు క్షీ
చకః కలశాంబుధిః పరిత్యక్తః, బిందుపర్యాయేషు తంతుర్పశబ్దః న
తథా వృక్షలతాపక్షిధాన్యభేదా బహవో నానుశిష్టాః. అనుశిష్టే
క్వచిత్క్వచిత్ కేచన పర్యాయా న నిబద్ధాః. తథా కోరకమా
శబ్దానా మనేకలింగానా మపి లింగాంతరం నాఖ్యాతం. తథా

ఽపి కతిచిదేవ నానార్థవాచకా శబ్దాః. పఠితాః. తేషామపి సర్వే
స కథితాః. లింగసంగ్రహేఽపి బహువక్తవ్య మస్తి. యథా—
స్తిపో ధాతునిర్దేశే ప్రత్యయద్వయం శాస్త్రే కథితం త దిహ నో
స్వార్థకప్రత్యయానామపి కేషాంచిత్ ప్రకృతిలింగాతివృత్తిర్దృ
. యథా—చత్వారో వర్ణా శ్చాతుర్వర్ణ్యం ఛందసా మణ్ ప్ర
మే. గాయత్రం, త్రైష్టుభం, జాగతం, తథా సమాహారవృత్తే స్త
ప్రత్యయాంతస్య స్త్రీనపుంసకోభయలింగత్వం. 'స్తనద్వయంచారు
ప్రవృద్ధం', 'జగత్త్రయీ మండనమండితైషా', 'భువనత్రయ' మి
ద్యాది. తథా వ్యావర్తకైకస్వభావా అపి కేచన అజహల్లింగా ఏవ.
థా—వేదాః ప్రమాణం. స్మృతయః ప్రమాణం. ప్రమాణ మియం
హ్మణీ. గమనే మంగళం హేషా. మంగళం బ్రాహ్మణాశిషః. విప్ర
భద్రం. ఇత్యాదిక మనేక మిహ బహుజ్ఞై రుదాహర్తవ్యమ్.

ఇ త్యమరసింహకృతౌ నామలిఙ్గానుశాసనే,
తృతీయకాణ్డ స్సామాన్య స్సాఙ్గ ఏవ సమర్థితః.

ఇతి=ఇట్లు, అమరసింహకృతౌ=అమరసింహునికృతియగు, నామ
ఙ్గానుశాసనే = నామలింగానుశాసన మనుకోశమందు, తృతీయః=
ాడవదగు, సామాన్యకాణ్డః=సామాన్యకాండము, సాఙ్గఏవ=సమ
ముగానే, సమర్థితః=నెఱవేర్పఁబడెను.

తృతీయకాండము సమాప్తము.

సంస్కృతాంధ్రవ్యాఖ్యానసహిత మైన

అ మ ర కో శ ము

సం పూ ర్ణ ము.

శ్రీ ర స్తు.

అ మ ర కో శ

శ బ్దా ను క్ర మ ణి క.

పదము.	పుట.	పదము.	పుట.	పదము.	పుట.
రశ	171	గవీన	565	గిరిశ	33
రాగరీ	273	గవీశ్వర	,,	గిరీశ	,,
రిమన్	38	గవేధు	546	గలిత	691
రిష్ఠ	692	గవేధుకా	,,	గీత	140
రుడ	33	గవేషణ	454	గీర్	122
రుడధ్వజ	25	గవేషిత	688	గీర్ణ	700
రుడాగ్రజ	85	గవ్య 551	561	గీర్వాణ	17
రుత్	348	గవ్యా	562	గీష్పతి	79
రుత్మత్	83, 346, 750	గవ్యూతి	215	గుగ్గులు	254
ర్గరీ	573	గహన	235, 676	గుత్స	415, 544
ర్జిత	70, 489	గహ్వర	233, 818	గుచ్ఛక	244
ర్త	166	గహ్వరీ	206	గుత్సార్ధ	415
ర్దభ	575	గాఙ్గేయ	584, 801	గుఞ్జ	580
ర్దభాండ	260	గాఙ్గేరుకీ	297	గుఞ్జా	215, 287
ర్ధన	637	గాధ	59	గుడ	742
ర్భ	373, 790	గాణిక్య	364	గుడపుష్ప	250
ర్భక	432	గాణేయ	664	గుడఫల	251
ర్భాగార	221	గాణ్డివ	514	గుడా	291
ర్భాశయ	372	గాణ్డీవ	,,	గుడూచీ	280
ర్భిణీ	364	గాత్ర	394, 491	గుణ 109, 478, 514 543, [610, 745	
ర్భోపఘాతినీ	571	గాత్రానులేపని	431		
ర్ముత్	323	గాన	140	గుణవృక్షక	183
ర్వ	154	గాన్ధార	,,	గుణిత	678
ర్హణ	133	గాయత్రీ	268, 449	గుణ్ఠిత	,,
ర్హాలీ	658	గారుత్మత	583	గుద	326
ర్హాలీవాదిన్	647	గార్భిణ	364	గుదే	57
[illegible]	404	గార్హపత్య	448	గున్ద్రి	321
కమ్బల	568	గాలవ	254	గున్ద్రా	266, 320
న్తికా	550	గిరి	280, 700	గుప్త	678, 689
లిత	688	గిరికరీ	290	గుప్తి	759
ల్యా	718	గిరికా	331	గురణ	700
యు	332	గిరిజ	589	గురు	79, 440
ల	587	గిరిజా	38	గుర్విణీ	364
వాక్షు	222	గిరిజామల	587	గుల్ఫ	395
త్రీ	[illegible]	గిరిమల్లి[illegible]	272	గుల్మ 240, 391,	511, 798

పదము.	పుట.	పదము.	పుట.	పదము.
దార్వికా	298, 588	దిశ్య	66	దుర్గత
దార్వీ	289	దిశాంపతి	,,	దుర్గతి
దావ	53,829	దిష్ట	87, 107, 739	దుర్గన్ధ
దావిక	198	దిష్టాన్త	530	దుర్గమ
దాశ	185	దిష్ట్యా	868	దుర్గసఞ్చర
దాశపురం	305	దీక్షాన్త	452	దుర్గా
దాశార్హ	26	దీక్షిత	441	దుర్జన
దాస	184, 604	దీదివి	560	దుర్దిన
దాసీ	276	దీధితి	85	దుర్ద్రుమ
దాసీసభ	895	దీన	655	దుర్నామక
దాసేయ	604	దీప	435	దుర్నామన్
దాసేర	,,	దీపక	716	దుర్బల
దిగ్గజ	66	దీప్తి	86	దుర్మనస్
దిగమ్బర	648	దీప్య	294	దుర్ముఖ
దిగ్ధ	516,679	దీర్ఘ	667	దుర్వర్ణ
దిత	687	దీర్ఘకోశికా	192	దుర్విధ
దితిసుత	21	దీర్ఘదేహీ	334	దుర్హృద్
దిధిషు	365	దీర్ఘపృష్ఠ	169	దుశ్చ్యవన
దిధిషూ	,,	దీర్ఘదర్శీ	440	దుష్కృత
దిన	88	దీర్ఘనిద్రా	630	దుష్ఠు
దినమణి	82	దీర్ఘవృన్త	267	దుష్పత్రీ
దినాన్త	89	దీర్ఘసూత్ర	634	దుష్ప్రధర్షిణీ
దివ్	16, 63	దీర్ఘికా	194	దుష్షమమ్
దివఃపృథివీ	215	దుఃఖ	174	దుహితుఃపతి
దివస	88	దుఃస్పర్శ	284	దుహితృ
దివస్పతి	41	దుఃస్పర్శా	285	దూత
దివా	866	దుకూల	420	దూతీ
దివాన్ధ	335	దుగ్ధ	461	దూత్య
దివాకర	82	దుగ్ధికా	288	దూన
దివాభీత	335	దున్దుభి	144	దూర
దివాకీర్తి	600, 606	దురధ్వ	214	దూరదర్శిన్
దివిషద్	17	దురాలభా	284	దూర్వా
దివౌకస్	17,842	దురిత	104	దూషికా
దివ్యోపపాదుక	656	దురోదర	810	దూష్య
దిశ్	65	దుర్గ	478	దూష్యా

...ము.	పుట.	పదము.	పుట.	పదము.	పుట.
	715	నిభ	616	నిర్ఝర	283
...న	~~681~~	నిభృత	639	నిర్ఝరిణీ	104
	633	నిమయ	576	నిర్ణయ	112
...ల	269	నిమిత్త	74, 761	నిర్ణిక్త	660
...ల	422	నిమేష	95	నిర్ణేజక	601
	737	నిమ్న	184	నిర్దేశ	488
...మ్బ	233,396	నిమ్నగా	194	నిర్ధార్య	632
...మ్బరి	354	నిమ్బ	269	నిర్భర	59
...న్త	59	నిమ్బతరు	249	నిర్మద	489
	59,669	నియతి	107	నిర్ముక్త	169
...ఘు	101,161	నియన్తృ	501	నిర్మోక	170
...న	108	నియమ	113,457,468	నిర్యాణ	490
	678	నియాతన	711	నిర్యాతన	782
	285	నియామక	183	నిర్యూహ	843
...దేశ	483	నియుత	893	నిర్వపణ	453
	163	నియుద్ధ	526	నిర్వర్ణన	714
...ణ	644	నియోజ్య	604	నిర్వహణ	150
	,,	నిర్	860	నిర్వాణ	114, 683
...న	530, 784	నిరన్తర	665	నిర్వాత	683
...య	63	నిరయ	172	నిర్వాద	188,768
	,,	నిరర్గళ	675	నిర్వాపణ	529
...భువన	467	నిరర్థక	678	నిర్వార్య	628
...ఖ్యాన	714	నిరవగ్రహ	633	నిర్వాసన	529
...నద	139	నిరసన	714	నిర్వృత్త	686
...వాద	,,	నిరస్త	137,516,649	నిర్వేశ	616,706,834
	133	నిరాకరిష్ణు	642	నిర్వ్యథన	165
	551	నిరాకృత	649	నిర్హార	705
...పత	712	నిరాకృతి	465, 714	నిర్హారిన్	117
...పాత	,,	నిరామయ	385	నిర్హ్రాద	139
...పాతన (నియాతన)	712	నిరీష	589	నిలయ	219
...పాన	192	నిర్ఋతి	174	నివసన	,,
...పుణ	626	నిర్గుణ్డీ	273, 274	నివహ	850
...న	383	నిర్గ్రన్థన	529	నివాత	765
...నన	145	నిర్ఘోష	139	నివాప	458
...ణ	529	నిర్జర	17		

120

122

పదము.	పుట.	పదము.	పుట.	పదము.	పుట.
...క్ష	640	విశిఖా	217	విష్ఠా	392
...క్షణ	694	విశేషక	426	విష్ణు	25
...ర్భిత	146	విశ్రాణన	453	విష్ణుక్రాన్తా	290
...మ్భ	712	విశ్రావ	712	విష్ణుపద	63
...ప	134	విశ్రుత	630	విష్ణుపదీ	195
...స	160	విశ్వ	19, 554, 666	విష్ణురథ	88
...	685	విశ్వకద్రు	608	విష్వ	658
...క్షేపన	482, 712	విశ్వకేతు	80	విష్వక్సేనప్రియా	315
...క్షేప్	561	విశ్వకర్మన్	777	విష్వక్సేన	25, 266
...ధ	771	విశ్వభేషజ	554	విష్వచ్	869
...ర	165	విశ్వంధర	26	విష్వద్ర్యచ్	645
...ర్ణ	604	విశ్వంభరా	205	విసర	350
...శ	652	విశ్వసృజ్	24	విసర్జన	452
...వస్వత్	82, 750	విశ్వస్తా	359	విసర్పణ	709
...వాద	130	విశ్వా	288	విసంవాద	163
...వాహ	467	విశ్వావసు	482	విసార	186
...క్త	482, 764	విష్	392	విసారిణ్	643
...ధ	681	విష	171, 177, 889	విసృత	676
...శ	457	విషధర	169	విసృత్వర	643
...	436, 532, 833	విషమచ్ఛద	248	విసృమర	,,
...జ్యోట	662	విషయ	115, 210, 799	విస్తర	708
...ద	118	విషయిన్	115	విస్తార	243, 708
...ర	529	విషవైద్య	172	విస్తృత	676
...ల్య	280, 308, 801	విషా	288	విస్ఫార	526
...సన	529	విషాక్త	516	విస్ఫోట	382
...ఖ	40	విషాణ	749	విస్మయ	152
...ఖా	78	విషాణీ	298	విస్మయాన్విత	640
...య	714	విషువ	96	విస్మృత	676
...రణ (నిశారణ)	529	విషువత్	,,	విస్ర	118
...రద	771	విష్కమ్భ	227	విస్రమ్భ	482, 790
...ల	662	విష్కిర	346	విస్రసా	374
...లతా	421	విష్టప	208	విహా	118
...లత్వచ్	248	విష్టర	809	విహగ	846
...లా	818	విష్టరశ్రవస్	25	విహఙ్గ	,,
...ఖ	515	విష్టి	174	విహఙ్గమ	,,

చెన్నపురి: 'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.—1922.

